309.752
XIV
2

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

Békeszolgálat az igehirdetésben

Jeremiás próféta harca a békéért

Az ókori Izráel gazdasági, társadalmi fejlődése

A lengyel reformáció döntő eseménye

Az úrvacsora és a keresztség ekkléziológiája

A puritán paraszti közösségek válsága Magyarországon

A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa keresztyén szemmel

A csalatkozhatatlansági vita mérlege

A magyar orthodoxia jubileuma elé

A vegyes házasságról szóló rendelkezésekről

Kulturális krónika — Könyv- és folyóiratszemle

ÚJ FOLYAM (XVI.)
ALAPÍTVA 1925.

1-2

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. január–február

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

73.2672/2-12 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

1 A szerkesztő jegyzete

TANULMÁNYOK

2 DR. BOROSS GÉZA: A békeszolgálat a magyar protestáns igehirdetésben 1958-tól napjainkig

8 MUNTAG ANDOR: Jeremiás próféta harca a békéért

15 PAPP VILMOS: Az ókori Izráel gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megalakulásáig

21 TADEUSZ WOJAK: A lengyel reformáció döntő eseménye. A varsói Konföderáció 1573-ban

24 SZATHMÁRY SÁNDOR: Az úrvacsora ekkléziológiai értelme

29 DR. RÓZSAI TIVADAR: A keresztség ekkléziológiai értelme

36 CSOHÁNY JÁNOS: A puritán paraszti közösségek válsága Magyarországon a kapitalizmus kialakulásának korában

VILÁGSZEMLE

40 DR. HUSZTI KÁLMÁN: A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa a keresztyén békemozgalom szemszögéből

44 HEGEDÜS LÓRÁNT: A csalatkozhatatlansági vita mérlege

50 A KBK pályázati felhívása

HAZAI SZEMLE

51 D. DR. BERKI FERIZ: Prolegomena egy készülő jubileumhoz

53 DR. PRŐHLE KÁROLY: A vegyes házasságról szóló tájékoztatás a római katolikus lelkipásztorok számára

KULTURÁLIS KRÓNIKA

55 ZAY LÁSZLÓ: Szeptembertől — decemberig

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

56 ADOLF HOLL: Jesus in schlechter Gesellschaft *(Szénási Sándor)*

57 A Teológia 1973-as évfolyamáról *(i. t. k.)*

58 PAUL VAN BUREN: The Edges of Language *(P. Tóth Béla)*

60 Alkalmazott pszichológia *(i. t. k.)*

60 G. G. CAMPOS: Camilo Torres, a forradalmár pap *(Nagy János)*

62 HAIMAN GYÖRGY: Tótfalusi Kis Miklós *(L. Kozma Borbála)*

63 GYERGYAI ALBERT: Anyám meg a falum *(Tenke Sándor)*

64 A Magyar Bibilatanács Kiadói Bizottságának döntése a bibliai idézetek helymegjelöléséről

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. évi

(Új folyam XVI. évfolyam)
tartalomjegyzéke és a szerzők névmutatója

CIKKEK, ELŐADÁSOK, SZEMLÉK, TANULMÁNYOK, DOKUMENTUMOK

A Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának ülése — — — — — — — — — 308
A H. N. Adventista Egyház V. konzultatív találkozója — — — — — — — — — — 309
A KBK pályázati felhívása — — — — — 50
A Keresztyén Békekonferencia állásfoglalása az emberi jogok kérdésében — — — — — 371
A keresztyének és az európai béke. A KBK memoranduma az EEK VII. nagyülésére — — 369
A Magyar Bibliatanács Kiadó Bizottságának döntése a bibliai intézetek helymegjelöléséről — 64
A salamancai konzultáció tanulmányi irata — 302
„Az evangélium és az egyház" — Az evangélikus—római katolikus közös Tanulmányi Bizottság beszámolója („Máltai riport") — — 231
Az EVT 1975-ös nagygyűlése elé. Az Előkészítő Bizottság jelentése az EVT Központi Bizottságának 1973. augusztusi ülésén — — — — 106
Az igazságos békéért. KBK dokumentumok — 157
Bakos Lajos: Az egyház szolgálatának szempontjai — — — — — — — — — — 138
Az egyházak és az európai béke — — — 242
Berki Feriz: Prolegomena egy készülő jubileumhoz — — — — — — — — — — — 51
A ciprusi válság néhány egyházjogi vonatkozása — — — — — — — — — — — 347
Boross Géza: A békeszolgálat a magyar protestáns igehirdetésben 1958-tól napjainkig — — 2
Bucsay Mihály: Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban, 1592—93-ban — — — — — — — 200
Istentiszteleti megújulás a magyar reformációban — — — — — — — — — — 322
Chandran, J. R.: Keresztyén szolidaritás a nyomor elleni harcban — — — — — — — 91
Cserháti Sándor: A Krisztusban szeretett világ. A Kolosséi levél kozmikus krisztológiája — 66
Csohány János: A puritán paraszti közösségek válsága Magyarországon a kapitalizmus kialakulásának korában — — — — — — — 36
Magyar protestáns lelkészek békefelhívása a búr háború idején — — — — — — — 208
Csomasz Tóth Kálmán: Az evangélikus korálkönyvek szerepe a magyar zenei művelődésben — — — — — — — — — — 77
Négyszáz év halhatatlanság. Szenci Molnár Albert születésének évfordulójára — — — — 272
Schönberg, Liszt és Bartók — — — — 379
Fahlbusch, E.: Karl Rahner — Aquinoi Tamás követője — — — — — — — — — 227
Forró Imre: In memoriam Kaj Munk — — — 104
Gacsályi Gábor: Egyház a Szabadságharcban. Tiszántúl és Debrecen védelme a szatmár megyei honvédek szabadságharcában — — 150
Gatu, John G.: Változik az afrikai lelkészideál 95
Harmati Béla, ifj.: Egyházi napok — Düsseldorf — — — — — — — — — — 101
Hegedüs Lóránt: A csalatkozhatatlansági vita mérlege — — — — — — — — — — 44
Jágó, a pokol teológusa — — — — — — 313
Hegyi Füstös István: Pontosan és érthetően. Jegyzetek a magyar református teológiai szaknyelv kialakulásának történetéhez — — — 312
Hézser Gábor: NSZK — 218. paragrafus. A nyugatnémet egyházak álláspontja a terhességmegszakítás körüli vitában — — — — — 166
Hild, H.: Egység Krisztusban és békességet a világnak — — — — — — — — — — 331
Horkay László: Lengyel József debreceni professzorsága — — — — — — — — — — 71
Huszti Kálmán: A békeerők moszkvai világkongresszusa a keresztyén békemozgalom szemszögéből — — — — — — — — — 40
Keresztyén felelősség Európáért. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak hozzászólása az Európai Egyházak Konferenciája „Nyborg VII." nagygyűléséhez 258
Kocsis Elemér: A nemzetközi konszernek, a középrétegek és a népesedés — — — — — 160
A teológia és a tudomány — — — — — 194
„Lausennei elkötelezettség" — — — — — 373
Lehtonen, Rhisto: Fáradságos küzdelem a nemzeti egoizmus ellen — — — — — — — 88
L. Kozma Borbála: „Az magyarok az ő nyelvekben megláthassák az ő elejeknek dicső tetteit" — Emlékezés Heltai Gáspárra — — — 245
Márkus Mihály: Prédikátorsors, félreértések és tanulságok — — — — — — — — — — 111
Mészáros Kálmán: Mayer Henrik — — — — 116
Muntag Andor: Jeremiás harca a békéért — 8
Nádasi Vilmos: Református könyvkiadás alakulása 1967 óta — — — — — — — — — 170
Papp Ivánné: Biblia és panga — — — — — 248
Papp Vilmos: Az ókori Izráel gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megalakulásáig 15
Pákozdy László Márton: Váltsátok tettekre az Igét! — — — — — — — — — — 337
Pásztor János: Nem-keresztyén vallások a keresztyén teológiában — — — — — — 265
Pávich Zsuzsanna: Az ószövetségi zene vallástörténeti és művelődéstörténeti jelentősége — 215
Philip Potternek, az EVT főtitkárának jelentése a Központi Bizottság ülésén — — — — 364
Protestáns rendelkezések a vegyes házasságról 236
Prőhle Károly: A szerkesztő megjegyzései (minden szám első oldalán) — — — — — —
A vegyes házasságról szóló tájékoztatás a római katolikus lelkipásztorok számára — — 53
Az egyházak és a keresztyének feladatai a nemzetközi enyhülés folyamatában, különös tekintettel az európai helyzetre — — — — 86
Emberi jogok és keresztyén felelősség. Az 1974. augusztusi zagorszki tanácskozásról — — — 278

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKAD. KÖNYVTÁRA

Az Egyház egysége új megvilágításban? A salamancai konzultáció — — — — — — — 301
Az EVT Központi Bizottságának üléséről — 276
Rosa, Christie: A békeerők moszkvai világkongresszusa ázsiai szemmel — — — — — 89
Raveloarivony, Ligée Jeannine: Jézus Krisztus Madagaszkári Egyháza — — — — — — 97
Rózsai Tivadar: A keresztség ekkléziológiai értelme — — — — — — — — — — — 29
Szabó Géza: Orvosok és lelkészek az öregekért 163
Szabó László Ambrus: Huszonöt év a békességszerzés szolgálatában — — — — — — 130
Szalai Pál: Jacques Maritain kultúrkritikája — 357
Szathmáry Sándor: Az úrvacsora ekkleziológiai értelme — — — — — — — — — — 24
A bangkoki világmissziói konferencia szociálethikai jelentősége és tanulságai — — — 284
Takács Béla: Úrasztali felszerelések védelme a XVII—XVIII. században — — — — — 74
Tarr Kálmán: „Mysterium Ecclesiae". A Hittani Kongregáció nyilatkozatának visszhangja — 142
A mariológia a legújabb pápai dokumentum tükrében — — — — — — — — — 211
Püspöki szinódus — 1974 — — — — — 351
Tenke Sándor: Németh László Gandhi-ja a Thália Színházban — — — — — — — 380
M. M. Thomasnak, az EVT Végrehajtó Bizottsága elnökének jelentése a Központi Bizottság ülésén — — — — — — — — — — 358
Tóth Béla: Éremművészeti és ex libris kiállítás a Debreceni Református Kollégiumban — — 311
Tóth Károly: Az Egyházak Világtanácsa és a Keresztyén Békekonferencia közös feladatairól 83
A harmadik világ problémái a Keresztyén Békekonferenciában — — — — — — — — 342
Vető Lajos: Az egyházi békeszolgálat lélektani problémái — — — — — — — — — 376
Wojak, Tadeus: A lengyel reformáció döntő eseménye — — — — — — — — — — — 21
Zay László: Szeptembertől decemberig — — 55
Chaplin diktátora — — — — — — — — 121
Valóság és képzelet — — — — — — 248
Történelem és művészet — — — — — 316

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

A deviáns viselkedés szociológiája *(Márkus Mihály)* — — — — — — — — — — 384
Alkalmazott pszichologia *(i. t. k.)* — — — — 60
A modern társadalomlélektan kialakulása *(Lehel László)* — — — — — — — — — — 126
A nyelvtudomány ma *(T. L.)* — — — — — 187
A romániai „Református Szemle" c. folyóiratról *(Komlós Attila)* — — — — — — — — 184
A Teológia 1973-as évfolyamáról *(i. t. k.)* — 57
A Valóság 1973-as évfolyamáról *(Liska Teréz)* 188
Az Új Írás 1973-as évfolyamáról *(Bajusz Árpád)* 189
Barton, Peter F.: Vom Barock Katholizismus zur Erweckungbewegung *(Bucsay Mihály)* 125
Buren, Paul van: The Edges of Language *(P. Tóth Béla)* — — — — — — — — — 58
Campos, G. G.: Camillo Torres, a forradalmár pap *(Nagy János)* — — — — — — — 60
Egy humanista feljegyzései *(Szigeti Jenő)* — — 185
25 éves jubileum Kolozsvárott — — — — 230
Fülep Lajos tanulmányai *(Csomasz Tóth Kálmán)* — — — — — — — — — — — 250
Gyergyai Albert: Anyám meg a falum *(Tenke Sándor)* — — — — — — — — — — 63
Haimann György: Tóthfalusi Kis Miklós *(L. Kozma Borbála)* — — — — — — — — 62
Holl, Adolf: Jesus in schlechter Gesselschaft *(Szénási Sándor)* — — — — — — — — 56
Kieffer, René: A modern lingvisztika jelentősége a bibliai szövegek magyarázatában *(Tóth Lajos)* — — — — — — — — — — 383
Kübler-Rosh, Elisabeth: Interwies mit sterbenden *(Groó Gyula)* — — — — — — — — 317
Molnár Antal: Magamról, másokról; Halállátó *(Csomasz Tóth Kálmán)* — — — — — — 176
Öt könyv öt modern teológusról *(Pungur József)* — — — — — — — — — — 123
Pákozdy László Márton: Der siebenbürgische Sabbatismus, seine Entstehung und siene Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie sein Untergang *(Ferencz József)* — — 381
Rácz Zoltán: Jezsuiták tegnap és ma *(Márkus Mihály)* — — — — — — — — — — 319
Ratschow, Karl-Heinz: Hogyan lehet az Istenről beszélni? *(Szathmáry Sándor)* — — — — 178
Rövid jelentések és kommentárok *(Hézser Gábor)* — — — — — — — — 128, 191, 255
Tarnóczi János: Szűz Mária *(Sebestyén János)* 173
Veres Péter: Töredékek *(Dobó László)* — — 187
Vita az egyház és a keresztyénség jövőjéről *(Fejes Sándor)* — — — — — — — — 181

A SZERZŐK NÉVMUTATÓJA

Bajusz Árpád 189 — Bakos Lajos 138, 242 — Berki Feriz 51, 347 — Boross Géza 2 — Bucsay Mihály 125, 200, 322 — Chandran, J. R. 91 — Cserháti Sándor 66 — Csohány János 36, 208 — Csomasz Tóth Kálmán 77, 250, 176 — 272, 379 — Dobó László 187 — Fejes Sándor 181 — Ferencz József 381 — Fahlbusch, E. 227 — Forró Imre 104 — Gacsályi Gábor 150 — Gatu, John G. 95 — Groó Gyula 317 — Harmati Béla, ifj. 101 Hegedüs Lóránt 44, 313 — Hegyi Füstös István 312 — Hézser Gábor 128, 166, 191, 255 — Hild, H. 331 — Horkay László 71 — Huszti Kálmán 40 — Komlós Attila 184 — Kocsis Elemér 160, 194 — Lehel László 126 — Lehtonen, Rhisto 88 — Liska Teréz 188 — L. Kozma Borbála 245 — Márkus Mihály 111, 319, 384 — Mészáros Kálmán 116 — Muntag Andor 8 — Nagy János 60 — Nádasi Vilmos 170 — Papp Ivánné 248 — Papp Vilmos 15 — Pákozdy László Márton 337 — Pásztor János 265 — Pávich Zsuzsanna 215 — Philip Potter 364 — Pungur József 123 — Prőhle Károly minden szám első oldalán és 53, 86, 278, 301, 276 — P. Tóth Béla 58 — Rosa, Christie 89 — Raveloarivony, Ligée Jeannine 97 — Rózsai Tivadar 29 — Sebestyén János 173 — Szabó Géza 163 — Szabó László Ambrus 130 — Szalai Pál 357 — Szathmáry Sándor 24, 178, 284 — Szénási Sándor 56 — Szigeti Jenő 185 — Takács Béla 74 — Tarr Kálmán 57, 60, 142, 211, 351 — Tenke Sándor 63, 380 — Thomas, M. M. 358 — Tóth Béla 311 — Tóth Lajos 187, 383 — Tóth Károly 83, 342 — Vető Lajos 376 — Wojak, Tadeus 21 — Zay László 55, 121, 248, 316.

1974 nagy évfordulói

A BÉKEMOZGALOM ÉVE lesz ez az esztendő, kettős évfordulóra való tekintettel. Párizsban 1949 áprilisában volt az első Békevilágkongresszus, és Budapesten 1949 júniusában rendezték a magyar nép békekonferenciáját. Előbbiből nőtt ki a Békevilágtanács, utóbbiból az Országos Béketanács, és így mindkettő 25 évre tekint vissza. Az évforduló alkalmat ad a történeti elemzésre, az eredmények felmérésére és a további feladatok tisztázására, és ebben szeretnénk mi is részt venni, ahogyan a 25 év alatt egyházaink és híveink egyre nagyobb mértékben vették ki részüket az országos és a világméretű békemunkában.

KÉT TÉNYEZŐ döntő módon határozza meg kezdettől fogva a békemozgalmat. Az egyik a haladó értelmiség összefogása a tömegekkel, amely a mozgalom átütő erejét biztosítja, a másik a szocializmus építése és erősödése, amely a mozgalom szilárd bázisát szolgáltatja. A színvonalas vezetésű tömegmozgalom és a szocialista tábor céltudatos munkájának eredménye az a nemzetközi enyhülés, amely ma a világpolitikát jellemzi.

AZ EGYHÁZAK BÉKÉÉRT VALÓ FELELŐSSÉGE ebben a világhelyzetben különösen megnőtt. A kegyes hiszékenység és a politikai tájékozatlanság kitűnő talaja a hidegháborús tevékenységnek. Ezért már a múltban is messzemenően az egyházi szervezeteket használták erre a békeellenes célra — sokszor éppen a béke jelszavaival! A nemzetközi enyhülés pedig most a nemzetközi egyházi kapcsolatok kiszélesítését is lehetővé teszi, úgyhogy az érintkezés már a gyülekezetek és a hívők szintjén folyik, és eközben a módszerek annyira kifinomultak, hogy tájékozatlan hívők észre sem veszik, mikor váltak hidegháborús tevékenység eszközévé.

KÉT ESZKÖZZEL kell harcolnunk a hidegháború ellen a békéért egyházi területen: a politikai tájékozatlansággal szemben a világpolitikát meghatározó tények és tényezők világos feltárásával, a kegyes hiszékenységgel szemben pedig olyan teológiai munkával, amely leleplezi, hogyan rejtenek önmagukban helyes teológiai tételek mögé békét veszélyeztető csoportérdekeket. A békemozgalom évében mindkét munkát folyóiratunkkal is fokozott mértékben szeretnénk támogatni.

AZ EMBERI JOGOK általános deklarációját az ENSZ 1948. december 10-én fogadta el, és így a 25. évforduló az emberi jogok éve is lesz. A békemozgalom és az emberi jogok éve jól kerülnek párhuzamba egymással. Eredetileg sem volt véletlen, hogy a kettő majdnem egy időben indult el. Mert a békemozgalom hivei majdnem mindig ugyanazok voltak, akik az emberi jogokért is harcoltak. Béke igazi és teljes értelemben nem is képzelhető el másként, mint csak olyan világban, amelyben minden ember élvezheti az emberi méltóságának megfelelő jogokat.

EBBEN IS egészen különös szerep jut az egyházaknak. Mintegy öt évvel ezelőtt, az emberi jogok 20 éves évfordulója táján kezdték emlegetni egyházi konferenciákon az emberi jogokat. Ma nincs olyan nemzetközi egyházi szerv, amelynek tanulmányi programjában ne szerepelne az emberi jogok kérdése. Semmiképpen sem volna helyes ezt csak negatíve értékelni. Az emberi jogok kérdésének napirenden tartásával folytatjuk a harcot az egyházi szervezetekben is az igazságos társadalmi rendért, amely biztosítja az emberi jogokat a kizsákmányoltak és elnyomottak, a hátrányt szenvedők és a szabadságukért harcolók számára. De emellett az is tény, hogy ugyancsak egyházi szervezetekben történnek kísérletek arra, hogy az emberi jogok sérelmével vádolják és diszkreditálják a szocialista tábort, és ezzel igazolják közvetve vagy közvetlenül a háborús készültséget.

TÉNYEK DÖNTENEK az emberi jogok kérdésében is, és nem a jól hangzó, de nem realizált, vagy nem is realizálható elvek és jelszavak. Nyilvánvaló, hogy üres szó marad a nyilatkozatban kihirdetett és a törvényben biztosított emberi jog, ha széles tömegek és egész népek nem tudják kihasználni hátrányos politikai, gazdasági vagy társadalmi helyzetük miatt. A szocializmus pedig éppen ezeknek a népeknek és embereknek teszi lehetővé, hogy a munkához, a megélhetéshez, az egészséghez, a műveltséghez, a minél teljesebb emberi élethez való jogukat realizálják, és ugyanakkor meg is védi ezeket a jogokat azokkal szemben, akik ezt veszélyeztetik. Az emberi jog védelme tehát nem egy állapot deklarálását jelenti, hanem folyamatot, sőt harcot, amelyben nem formális jogról, hanem jogfosztott vagy jogokban korlátozott népek és néptömegek emberi méltóságáról van szó. Ezért különös teológiai gonddal fogjuk vizsgálni azt a kérdést, hogyan vehetünk részt az emberi jogok megvalósításáért folyó világméretű harcban sajátos egyházi eszközeinkkel az evangélium alapján.

EGY HARMADIK ÉVFORDULÓ is jól csatlakozik az előző kettőhöz. Augusztus 20-án lesz 25 éves a magyar alkotmány, amely kisebb módosításokkal és továbbfejlesztéssel szabályozza államunk életét, társadalmunk fejlődését és benne egyházaink működését, híveink vallásgyakorlatát. Ebben az új magyar államban és társadalomban ma már egy egész nemzedék nőtt fel, amely saját tapasztalatából nem tudja honnan jöttünk, és nem tudja leméri, mekkora utat tettünk meg. Ezért ennek az évfordulónak is különös hangsúlyt kell kapnia emlékezésünkben. A háborúban — nem is tudjuk hányadszor — vesztettünk, de a békében most igazán a nyertes félhez tartozunk. Jövőnk is összenőtt a békével. Az pedig bizonyos, hogy a munkához és a pihenéshez, a megélhetéshez és az egészséghez, a műveltséghez és a közéletben való részvételhez való jogát a mi népünk soha nem gyakorolhatta ilyen mértékben. Tapasztalati tény az, hogy társadalmunk felépítése egyet jelent az emberi jogok legszélesebb körű megvalósításával. Az egyház és az állam között kötött egyezmények most lezáródó 25 éves megemlékezései pedig egyhangúan bizonyságot tettek arról, hogy mindebben a feladatban és eredményben részesültek és részesülnek a hívők tömegei is egész népünk közösségében. Ezért ezzel az évfordulóval kapcsolatban is külön feladatunknak tekintjük, hogy tovább tisztázzuk sajátos feladatainkat társadalmunk építésében.

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A békeszolgálat a magyar protestáns igehirdetésben 1958-tól napjainkig

Hogy a földi béke gondolata és szolgálata milyen jelentős problémává lett napjaink teológiai eszmélődésében, mi sem mutatja jobban, mint az utóbbi évek világszerte figyelmet ébresztett nagyszabású homiletikai szakkönyve, a *Handbuch der Verkündigung.* A tekintélyes mű második kötete külön fejezetet szentel *a mai igehirdetés súlypontjainak. E* súlypontok között említi és tárgyalja a békeprédikáció homiletikai problémáit, mivel — úgymond — a béke kérdése többé „nem valamiféle mellékkérdés".[1]

A földi békesség gondolatának a külföldi homiletikába történt bevonulása, minden kétséget kizáróan a béke gondolatának győzelme a modern teológia berkeiben is. Mi, a magyarországi protestáns egyházak igehirdetői ezt a győzelmet jelentős eseménynek tekintjük, hiszen számunkra a béke gondolata és szolgálata a második világháború után indult új életünk első percei óta aktuális homiletikai probléma volt. A békével, mint homiletikai problémával való foglalkozáshoz jelentős impulzusokat adott a Prágai Keresztyén Békekonferencia, továbbá a békeszerető világerőknek az a győzelme, mely az elmúlt másfél évtized alatt a szemünk láttára fokozatosan bontakozott ki. S íme, most külföldi testvéreink is beértek bennünket.

Nyilvánvaló azonban, hogy ez a találkozás nemcsak érzelmeket ébreszt bennünk, hanem *egzakt vizsgálódásra is* késztet. Ha ugyanis a földi béke ügye a keresztyén igehirdetésnek ökumenikus kontextusban is egyik súlyponti kérdése, kötelességünk a napjainkban hangzó keresztyén igehirdetést ebben a témában is a magunk szerény eszközeivel megsegíteni. E segítőszolgálatot szeretnénk elvégezni a címben jelzett téma kidolgozásával: *hogyan és mi módon jelentkezik a béke gondolata és szolgálata egyházaink igehirdetésében a Prágai Keresztyén Békekonferencia munkájának megindulásától napjainkig?*

Krisztológiai gyökerek

Ökumenikus Tanácsunk Elnöke, *D. dr. Bartha* Tibor 1966. április 10-én az 1Kor 15: 12 alapján prédikálva így adhortál: „Tekintsetek a szolgálatra váró embervilágra, hogy legyen a gyülekezetben való forgolódásunk, a gyülekezet iránti felelősségünk méltó a gyülekezet hivatásához; a gyülekezet Krisztus teste, és aki Krisztust keresi, hogy Tőle életet vegyen, az a gyülekezet felé fordul."[2] Ugyanő 1961. január 1-én az 1Kor 13: 13 magyarázatában először korunk történelmi szituációját jellemzi, majd felmutatja a békeszolgálat krisztológiai alapjait.[3] Íme a *szituációrajz:* „A történelem legnagyobb arányú küzdelme folyik napjainkban. Valóban élethalál-küzdelem ez. A háború elhárításáért, a béke megmentéséért és emberibb életért folyik a küzdelem. Természetszerű, hogy az egyházak nem elszigetelten élnek ennek a harcnak az eseményei között. Az egyházak léte, szolgálata, imádsága és cselekedetei mélyen összefüggnek az embervilág küzdelmével." A *krisztológiai indoklás:* „Hitünk bizonyos ismerete az a tény, hogy Krisztus a halál hatalmát megtörte, és ezért a halál erőivel folytatott küzdelemnek az időben és az örökkévalóságban reménysége van."

D. dr. Vető Lajos 1962-es húsvéti rádiós igehirdetésében a Márk 12:26—27/a magyarázata során így mutatja fel a krisztológia és egyházi békeszolgálat összefüggéseit: „... Isten Jézus Krisztus feltámasztásával állást foglalt a halállal szemben az élet mellett. De a húsvét a mi állásfoglalásunk is... az élet mellett. Ha... az élet mellé állunk, akkor ellene vagyunk a háborúnak, a fegyverkezésnek, a háborús uszításnak, és küzdünk ellenük..."[4] Ugyanő a karácsonyi igehirdetésben is felmutatja a keresztyén békeszolgálat krisztológiai gyökereit: „Jól figyeljük meg — olvassuk a Lukács 2 : 1—14 alapján mondott prédikációban —, természetszerűleg következik a karácsonyi örömhírből a földi békesség. Jézus Krisztus és a béke szeretete összetartozik. Hálára indíthat bennünket, magyarországi evangélikusokat az... hogy mi a keresztyén egyházak közt az elsők közt vagyunk, akik a világbékéért síkraszállunk, s a második világháború után az Isten békeakaratának engedelmeskedtünk..."[5]

D. Káldy Zoltán 1960-ban a Ján 1: 14 magyarázata során így mutatja fel a krisztológiai gyökereket: „... hogy Krisztus testté lett, azt is jelenti, hogy magára vette a teljes emberi sorsot, az emberi élet minden gondjával és problémájával együtt. Éppen az inkarnáció bizonysága annak is, hogy Jézus nem volt hajlandó az emberi élet kérdéseit egyszereűn spirituálisan látni, hanem Ő az egész emberen akart segíteni, és az emberi testre vonatkozó kérdésekbe is bele akart szólni... éppen a testté létel kötelezi az egyházat az emberekkel való szolidaritás vállalására... Tehát küzdjön az atomfegyver-kísérletek és az atomháború ellen, mert ezek nemcsak pusztítják azt az emberi életet, amelyet Jézus Krisztus magára vett, hanem a fertőzések következtében torzítják is azt."[6]

D. dr. Ottlyk Ernő a Kol 3 : 3—7-et magyarázva először a megváltást mutatja fel: „Keresztyén életfolytatásunk erkölcsi alapja az a váltság, amelyben Jézus Krisztus által részesültünk" — mondja, majd így vonja le a következtetést: „Sem a magánélet, a családi élet bűnei, sem a közösségi élet bűnei nem méltók a keresztyén életfolytatáshoz. Igénk fel akarja szítani jogos felháborodásunkat minden egyéni életben jelentkező bűn ellen ugyanúgy, mint a nagyszabású bűnök ellen, amelyek sokak életét károsítják meg, nyomorítják el vagy teszik tönkre a háború poklában. Méltán jön az Isten haragja az ilyenek ellen."[7] Ugyanő a Ján 15: 26—16:4 alapján mondott pünkösdi prédikációban ezt hirdeti: „Jézus Krisztus nemcsak a kegyesek Megváltója, hanem az egész világért halt meg... Ez vezetett el a béke ügyének szolgálatára."[8]

Ráski Sándor 1968. március 17-i, a 2 Kor 5:18—19 alapján mondott rádiós igehirdetésében ezt mondotta: „... Jézus Krisztusban Isten a világot is megbéléltette önmagával. S ez az Istentől való áldás a világhoz való viszonyunkat is meghatározza... A világ különböző részén élő keresztyének életében sokszor éppen az a nyomorúságos, hogy a békéltetés igéje és a háborúságszerzés szándéka akar egy gyékényen árulni. Isten ránk a békéltetés igéjét és a békéltetés szolgálatát bízta. Vagy együtt érvényes, vagy érvénytelenné válik mindkét megbízatásunk..."[9]

Egy évvel később, 1969-ben *Szamosközi* István mutat rá az 1Móz 4 : 3—10 és Kol 1 : 19—23 alapján mondott rádiós igehirdetésében békeszolgálatunk krisztológiai gyökereire: „Református egyházunk békeszolgálata... annak a Krisztusba vetett hitünknek a következménye, melyre alapigénk második része utal a kolosséi levélben. Arról szól ez, hogy Isten bennünket, kik tőle annyira elidegenedtünk, s gonosz cselekedeteink folytán ellenséges érzületeűk lettünk, megbéléltetett önmagával és egymással. Áldozattétellel valósult meg ez is, mégpedig a legtisztább és legszentebb áldozattétel útján, a Krisztus kereszthalálával."[10]

1970-ben *dr. Bakos* Lajos a 2 Kor 15:19 alapján így prédikál: „Jézus Krisztus nem hiába jött el erre a földre. Ő ma is ott tartja áldó kezét a világ felett. És amikor mi az ő követségében járva, a békéltetés szolgálatát végezzük, akkor Őróla teszünk bizonyságot. Mert Ő a mi békességünk..."[11] Ugyanő a Kol 1:20 alapján ezt mondja: „A megbékéltetés, a kiengesztelés alapja, lehetségesítő és szerző eszköze a Jézus Krisztus egyszeri, tökéletes, örök időkre szóló és az egész mindenségre, az embervilágra és a mennyei szellemvilágra, az egész kozmoszra, az univerzumra egyaránt érvényes engesztelő áldozata."[12]

D. dr. Pálfy Miklós a Mt 21:1—11 alapján ádvent első vasárnapi prédikációjában mutatja fel békeszolgálatunk krisztológiai alapjait: „A Királyok Királya, a Főpap, a próféták legnagyobbika, Jézus Krisztus szamárháton! — Közel kétezer esztendeje, hogy az a bevonulás megtörtént Jeruzsálemben. Képletesen mondva, ma is még azon a szamárháton ül. És ma is így és nem másképpen érkezik hozzánk. Igéjének a szolgai formájában. A békesség embereként..."[13]

Muraközy Gyula az 1Kor 12-t magyarázva írja: „Mi a Krisztus teste vagyunk. Csak annyiban vagyunk egyház, amennyiben ebben a világban a Krisztus hangja, Krisztus szeme, Krisztus keze, Krisztus lába vagyunk... Lehet olyan egyház, amelyik Krisztus keze, és bombát dob városokra és országokra? Lehet olyan egyház, amelyik Krisztus lába, és úgy képzeli el, hogy Krisztus hadsereget vezet és csatára uszítja népét? Lehet olyan egyház, amelyik Krisztus ajka, és arra biztatja az egyik embert, hogy a másikat megölje...?"[14]

Hajdú Peter Mt 5 : 9 alapján mondott igehirdetésének is krisztológiai alapozása van: „Jézus Krisztus váltséghalála az egyház békességének az alapja... Jézus Krisztus engesztelő áldozata nemcsak az egyház, hanem a világ békességének is alapja..."[15]

A Debreceni Teológiai Munkaközösség az Ef 2 : 11—12 magyarázatában így mutatja fel a krisztológiai alapokat: „...Jézus Krisztus az egyház és a világ feje, benne van biztosítva az egysége az egyháznak és a világnak, éppen ezért végsőképpen benne rendezi Isten ember és ember, nép és nép, szinte: világ és világ egymáshoz való viszonyát, benne biztosítja Isten az egész teremtett mindenség jó rendjét, épségét, teljességét, harmóniáját..."[16]

Összefoglalóan állapítsuk meg tehát, hogy a béke gondolata és szolgálata a magyarországi protestáns egyházak igehirdetésében 1958-tól napjainkig elsőrenden úgy jelentkezik, mint az egyház békeszolgálatának krisztológiai megalapozása, illetve a békeszolgálat krisztológiai alapjainak felmutatása. Mértékadó igehirdetőink egyszerűen nem tudnak úgy szólni az inkarnációról, a váltséghalálról, a Krisztus feltámadásáról, de még a virágvasárnap eseményeiről sem, sőt a *soma tou Christou* titkáról sem, hogy összefüggésbe ne hozzák e nagy üdvtörténeti eseményeket a földi béke gondolatával s annak szolgálatára való elkötelezéssel. Ha valamiért, akkor a vizsgált időszak magyar protestáns igehirdetése teológiai szempontból, de politikai szempontból is ezért érdemel figyelmet.

Értelmezés és alkalmazás

Békeszolgálatunk krisztológiai megalapozásából eredően homilétáink figyelme erőteljes érdeklődéssel fordult a vizsgált időszakban az ún. béketextusok felé. Annál is inkább, mivel — amint azt alább az utalásokból látni fogjuk — az egyházi közvélemény laikus teológiája szerint ezek a locusok csak az ún. lelki békesség kérdéseivel foglalkoznak. De lássuk példáinkat:

Az *első* textus, ami a Prágai Keresztyén Békekonferencia kezdetei óta különösen is jelentőssé vált igehirdetésünk számára, a gloria in excelsis: *Luk 2 : 14.* Kronológiai sorrendben *Fejes* Sándor vázlata az első, amelyik bátran rámutat: „A Fiú földreszállása Igénk szerint békességét hoz a földre... Békesség a földön. Ez az Isten akarata... Krisztussal a szívünkben nem nehéz békességben élni az emberekkel, mert Ő lépésről lépésre mutatja Isten akaratát."[17] Néhány évvel később, 1961-ben a magyarországi protestáns egyházak közös hozzászólást készítettek a Prágai Keresztyén Békevilággyűlés tanulmányi anyagához.[18] Ez a tanulmányi anyag is a Luk 2: 14 magyarázatával indul. Érdemes néhány részletét felidézni, mert itt egyházaink közös textusértelmezése és békeszemlélete válik világossá: „E földön békesség... ez a mondat — mondja a magyarázat — nem valami mellékes és elszigetelt ige az evangéliumban, hanem Jézus életének a felirata. Program, amelyet Isten Jézus születésével kezd megvalósítani, és amely Jézus Krisztus kereszthalálában valóság... Az angyali szózat legbiztosabb és legszemléletesebb magyarázata az, amit Jézus mondott, cselekedett és szenvedett az emberért a földön." Ezután igemagyarázatunk konfrontálódik egy téves szemlélettel, íme: „Nem felel meg a szöveg értelmezésének az a magyarázat, amely sorrendet állapít meg a két kijelentés között, mintha az első feltétele volna a másodiknak. Nem lehet azt mondani, hogy először el kell ismerni a földön Isten dicsőségét, hogy azután béke lehessen a földön..." Ezután a testi és lelki béke problémája következik: „Az Újszövetségben a béke... az üdvösség teljességét is jelenti, de az üdvösség teljessége magába foglalja nemcsak az Istennel való békességet, hanem az egymással való békességet is, és nemcsak az eljövendő világ békességét, hanem az ezen a földön megvalósítható és megvalósuló békét is. Az angyali szózat pedig éppen ezt az utóbbit emeli ki: „a földön béke". „Az Újszövetség békességfogalmából tehát — folytatja az irat — nem a földi béke iránti közömbösség, hanem annak nagyraértékelése következik..." — Textusunkról 1964-ben *D. dr. Vető* Lajos mond karácsonyi prédikációt. Hangsúlyozza: „A karácsonyi evangéliumba s a keresztyénségbe kezdettől fogva beletartozott a földi békesség isteni akarata; már akkor, amikor a világbéke olyan hihetetlen, szinte természetfeletti dolognak tűnt fel, mint az angyalok. Nekünk tehát éppen a karácsonyi evangélium alapján nagyon kell hinnünk a földi békében, abban, hogy ez Isten akarata s abban is, hogy keresztyén életfeladataink között a legfontosabbak közé tartozik a békéért való fáradozás."[19]

A másik hatalmas béketextus, ami a vizsgált időszakban több alkalommal is megszólal szószékeinken, a *Mt 5:9*, Jézus makarizmusa a békességre igyekezőkről. 1958. február 2-án *Hajdú* Péter mondott rádiós prédikációt textusunkról. Mint már fentebb láttuk, ebben a prédikációban is megszólal a krisztológiai alapvetés. Azután a prédikátor felmutatja a békét, úgy, mint Isten ígéretét a jelenvaló és az eljövendő életre nézve. Végül pedig azt hirdeti, hogy a béke — feladat. Azokban a problematikus időkben bátor prófétai eligazítás volt ez az igehirdetés. Egyrészt azért, mert félreérthetetlenül leszögezte: „Az egyház nem azért emel szót a béke ügye mellett, mert idegen befolyás érvényesül a tanításában, hanem kizárólag azért, mert Isten igéje kötelezi el a béke munkálására." Másrészt azért, mert ugyanilyen nyomatékkal hangsúlyozta: „A keresztyén embernek vállalni kell a másokkal együtt, szervezett formában végzett békeszolgálatot."[20] Három évvel később ugyancsak a Református Egyház c. lap közöl „y" jelzéssel egy vázlatot textusunkról. Itt ezt találjuk: „Jegyezzük meg, hogy Jézus szava nemcsak annyit jelent, hogy te meg én legyünk békés emberek, hanem ennél lényegesebben többet, azt, hogy nekünk békét kell szereznünk a békétlenségben élő világban, meg kell teremtenünk a békekötés emberi feltételeit, és a világ bármely táján élő, de ellenséges indulatokat magukban hordozó népeket össze kell békítenünk..."[21] Bár ez a vázlat — enyhén szólva — kissé túlértékeli az egyház jelentőségét a békesség megteremtésében, jószándéka kétségtelen.

— 1963-ban a Református Egyház *Imre* Ernő vázlatát közli textusunkról. Imre in medias res kezdi: „Olyan ügyről beszél most az Isten, amelyben egyetért a világ minden becsületes embere, akárhol éljen is a földtekén. Az egész emberiségnek közös a félelme és a reménysége. Az emberiség vagy együtt él, vagy együtt pusztul. Sorskérdésben szól most az Isten."[22] Ezután

így folytatja: „A béke ügye nem olyan emberi ügy, amivel Isten is egyetért, hanem megfordítva: Istennek az az ügye, amellyel nekünk mindnyájunknak egyet kell értenünk, sőt részt kell vennünk benne minden eszközzel, minden áldozat árán... A béke szó Isten szava... Ez az Isten legkedvesebb szava, 238-szor íratta le a Szentírásban, s ha meggondoljuk, hogy a megtérésről 144-szer esik szó, akkor a békesség fogalmának a jelentősége kellő igei megvilágításban áll előttünk." Imre Ernő is hangsúlyozza, hogy a béke — feladat, s hogy a béke nem az egyház erőfeszítéseinek a gyümölcse: „Ha a béketábor kormányai és népei nem küzdenének annyira a békéért, már kitört volna a harmadik világháború..." (uo.).

1964-ben *Nagy* István értelmezi textusunkat: „Isten feladatul nem azt adja, hogy értelmünkben és szívünkben hordozzuk a békességet, hogy elvben helyeseljük az emberek békés törekvését, hanem azt: munkáljuk a békét, a megbékélést... Korunkban, amikor a béke jelenti az életet, s a háború talán egész földünk élő világának megsemmisülését jelentené, különösképpen is munkálkodni kell az élet Istenének uralma alatt élő embernek a béke megvalósulásán. Ez a munka nem valami »mellékes« feladata a keresztyén életnek, hanem középponti feladat. Az élet evangéliuma nem a szétlőtt és szétbombázott templomokban, hanem az újjáépített, széppé tett templomokban hangzik. Az élet Istenét örvendező gyermekajkak magasztalják. Ezért boldogok a békességmunkálók. Ők Isten fiainak mondatnak, hiszen Isten a békesség Istene."[23] 1970-ben *Adorján* József írt vázlatot textusunkról. Ő az Ézs 57:19 segítségével magyarázza el, mi is az a békeszerzés? Íme: „A világ békéje, a népek megbékélése, a Vietnamban vagy a világ más-más csücskében folyó háború olyan »messze« van tőlünk, hogy azért nem érezzük eléggé felelősnek magunkat, s úgy gondoljuk, nem tudunk annak érdekében semmit sem tenni... Krisztus igaz tanítványai ma azok a hívő emberek és gyülekezetek és egyházi közösségek, melyek olyan alázatosan ismerik el Urunk mindenhatóságát, hogy a legemberfelettibb, sokszor lehetetlennek látszó feladatban a világ békéjének a megteremtésében mernek teljes felelősséggel szót emelni s a békecsinálásból részt kérni és részt vállalni."[24]

Ugyancsak nevezetes béketextus a *Mt 26:52!* Már *Muraközy* Gyula hivatkozik rá 1958-ban, amikor idézett magyarázatában kimutatja, hogy mivel az egyház a Krisztus teste, a békesség megteremtésén kell munkálkodnia. Ebben az összefüggésben idézi a Mt 26 : 52-t, mondván: „És a Mester Péter tanítvány kezéből is kiparancsolja a fegyvert — mert aki fegyvert fog, fegyver által is vész el."[25] Muraközy tehát — hogy úgy mondjuk — csak per tangentem foglalkozik textusunkkal. Nem így azonban *Szabó* Andor, aki nagyszabású írásmagyarázó tanulmányban fejti ki textusunk mondanivalóit.[26] Szabó szerint mindenekelőtt Jézus intésének szoteriológiai alapjait kell észrevegyük: „Jézus a megváltásra nézve felismerte Isten akaratát, azért tudja most szinte spontán módon, hogy mit kell tennie, ha a kardcsapást meg nem akadályozhatta, meggyógyítja a szolga fülét, Luk 22:51." De Szabó szerint ugyanilyen fontos felismerni textusunk prófétikus jellegét is: „Jézus szava prófécia... tulajdon népe sorsa és jövendője felől... megmutatja a zélótizmus végső katasztrófáját: a teljes pusztulást. Az igeidő futurum: »karddal fognak elveszni«, mintha látná Jeruzsálem romjait." Végeredmény: „Nem arról van szó, ahogy néhány szektás irányzat értelmezi ezt az igét és egyáltalán nem is nyúl a fegyverhez, mégha állampolgári kötelességéről van is szó. Hanem azokról mond ítéletet, akiknek első gondolatuk és életelemük az agresszivitás... Jézus Pétert leszelerésre kényszeríti..." — 1966-ban a *Délpesti munkaközösség* írt vázlatot textusunkról. Applikációjuk: „... ha valamikor azt jelentette a fegyver, hogy »el kell veszni« általa, ma ezerszeresen azt jelenti, a nukleáris fegyverek idején fokozottan igaz ez a félelmes törvényszerűség. A történelmet sem előrevinni, sem annak folyását megfordítani fegyverrel nem lehet. Jövendője csak azoknak van, akik le tudnak mondani a fegyverhasználatról."[27]

Az ÚSz egyik legszebb béketextusa a *2Thess 3:16.* Nyomtatásban megjelent prédikációirodalmunk erről a textusról *Szamosközi* István igehirdetését őrzi 1961-ből. A püspök a reformátori igehirdetés nemes hagyományainak megfelelően valóban *textusnak* tekinti a textust. Értelmezi minden szavát: mit jelent az, hogy Isten a *békesség* Istene; hogy Ő a békességet *mindenkor* és *minden tekintetben* adja. Ugyanakkor azonban konkrét is: „... A háború szelét hordozza a gonosz szó, a hazugság, a másik nemzet becsmérlése éppúgy mint a más arcszínű népek rabsorban tartása, a tömegpusztító fegyverek gyártása, vagy az úgynevezett fegyverkezési verseny folytatása... Városon és falun, üzemekben, gazdaságokban és hivatalokban, iskolákban és tudományos kutatóintézetekben nemcsak a szó mindennapi értelmében vett munka folyik... hanem olyan munka, amely a béke túlerejét még tovább növeli és végső diadalát napról napra közelebb hozza."[28]

Az ÓSz egyik nagy béketextusa az *Ézs 2 : 2—5.* Ehhez a textushoz *Pákozdy* László Márton írt alapos magyarázatot még 1958-ban. Az alkalmazás szempontjait így adja meg: „... Valami egészen sátáni hatás nyilvánul meg abban, hogy egyházi emberek között is vannak még akik fanyalogva merik kiejteni szájukon a béke szót... Nem az az alkalmazás kiinduló kérdése, hogy lesz e s mikor lesz az, amit a textus meghirdet, hanem hogy mi az Istennek már most kötelező akarata. A textusról szóló igehirdetés alapkérdése, az igehirdető döntése Jézus Krisztus, mint a békesség fejedelme mellett és hit abban, hogy Ő békességet akar az emberek között. Aki maga az Úr világosságában jár, másokat is el tud vezetni a békesség útjára."[29]

Ugyancsak szép béketextus az *Ézs 57:7!* Erről a textusról a vizsgált időszakban két prédikációvázlat is napvilágot látott. Az 1961-es vázlatban ezt olvassuk: „Az evangélium tartalmát ez az ige három szóval mondja el: békesség, jó, szabadulás. Jézus Krisztus evangéliumának képviselete avat bennünket a béke, a jólét és a szabadság munkálóivá..."[30] Négy évvel később, 1965-ben *Ablonczy* Dániel írt vázlatot textusunkról. Ez a vázlat is krisztocentrikus, mert Jézus Krisztust nevezi „békekövetnek". De ugyanakkor biblikus is, mert összekapcsolja a lelki és a földi békét: „A kétféle békegondolat összetartozik, Isten országa a béke országa. Isten országa állapot — béke állapot... a békesség győzelemre jutása a világban egyúttal Isten hatalmának a jele is. Nekünk a béke arról való jó hír is: Uralkodik a te Istened."[31]

Ugyancsak *Ablonczy* Dániel írt értékes magyarázatot az ÓSz harmadik nagy béketextusához, a *Mik 5:4-hez!* Többek között ezt írja: „Az üdvkirály egyben a békesség fejedelme is. A kifejezésből következtethetünk arra, hogy Ő egyúttal a békesség szerzője is... Az istenfiúságból semmi sem következik inkább mint a békesség. Jézus istenfiúságából következően a békesség fejedelme... Jézus áldozatát elfogadva lesz az újjászületett ember maga is a békesség embere... Jézus valóban konkrét békeharcot folytatott." Ablonczy szerint a mai keresztyén embernek is meg kell tanulnia Assziszi Ferenc imádságát: „Óh Uram, tégy engem békességed eszközévé..."[32]

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy egyházaink igehirdetésében a béke gondolata és szolgálata a béketextusok magyarázása és alkalmazása által jelentkezett. Ennek az írásmagyarázatnak legfőbb jellemvonása az ún. lelki és testi béke összekapcsolása, ily módon a békesség spiritualista értelmezésének elutasítása, s ezáltal a világi békeharc hitből fakadó egyházi támogatása.

Az emberszeretetről szóló textusok

Egyházaink igehirdetésében a béke gondolata és szolgálata különleges hangsúlyt kapott az ún. emberszeretet-textusokról mondott igehirdetésekben. Íme a példatár:

Az emberszeretettextusok közül talán a legkedveltebb a *Lk 10, 30—37,* az Irgalmas Samaritánusról szóló példázat. A vizsgált időszakban az első igehirdetés

1958. május 11-én hangzott el a Petőfi rádió vallásos félórájában. Az igehirdető *Deme* László szerint ez a textus „a felebarát fenntartás nélkül való értelmezésére" tanít. A béke ügyéről szólva van bátorsága illusztrációt is használni: „Néhány nappal ezelőtt hallottam egy ápolónőtől, aki légótanfolyamon vett részt, hogy amikor az előadó az atombomba pusztító erejéről beszélt s példaként Budapestet említette, hogy a helyén három kilométer átmérőjű körzetben kő kövön nem maradna, minden emberi élet elpusztulna és további nagy területen életveszélyes fertőzés tenné nyomorékká az ottlakókat és utódaikat, az egyik hallgató felsikoltott és azt mondotta: Ennek nem szabad megtörténnie. És mégis olyan játék folyik ezzel a tűzzel, amit ép lelkiismeretű ember fel sem tud fogni... Állhat e bármilyen körülmény útjában annak, hogy az egyház maga is, a maga módján: könyörgéssel, meggyőző szóval... oda ne álljon azok sorába, akik az életet akarják és nem a halált?... Ma ilyen formában áll a Krisztus egyháza elé a kérdés: ki az én felebarátom".[33] Ugyanebben az évben jelent meg *Szabó* Andor vázlata is textusunkról. A kortörténeti összefüggések alapos megvilágítása után rámutat: a kérdés nem az, aki az én felebarátom, hanem inkább az, én kinek vagyok a felebarátja? Ezért Szabó scopusa „Légy felebaráttá!"[34] — Egy évvel később *Bottyán* János „A felebaráti szeretet" c. kitűnő tanulmányában találkozunk perikópánk magyarázatával, mégpedig annak *Barthi* értelmezésével: „...hogy ki a felebarát, akit e parancsolat szerint szeretnünk kell, erre a kérdésre az irgalmas samaritánus példázata ad felvilágosítást. Ez a történet az evangélium előadásában a két nagy parancsolattal van összefüggésben."[35]

1964-ben az Örömhírben jelent meg *Káldy* Zoltán sodró erejű igehirdetése perikópánkról. E prédikáció második tétele így hangzik: „A felebaráti szeretet a mindennapi életben nem elméletet, hanem tettet és cselekedetet jelent." Így alkalmaz: „Nem abban van e a keresztyénség nagy nyomorúsága, hogy előbb állítunk fel egy-egy elméletet és teológiai tételt a szeretetről, az emberről, a világról, az egyházról, mint teszünk valami jót... a felebaráttal?... Miközben a keresztyének tudták, hogy mi a szeretet, keresztes háborúkat is viseltek, inkvizíciós törvényszéket állítottak fel... Ma is nem több energiát fektet e bele a keresztyénség annak elméleti tisztázásába, hogy „mi a háború" és „mi a béke", mint abba, hogy Istentől kapott erejét belevesse a háborútól fenyegetett emberiség megmentésébe és nemcsak a szívbeli békének, hanem a népek közötti békének is a kiépítésébe..."[36] Öt évvel később *Imre* Ernő prédikációvázlatában találkozunk újra textusunk magyarázatával. Ez az alapos vázlat a diakónia aspektusából beszél textusunkról. Mi most azt a részletet idézzük, amelyben szerző ezt a két szót „egy samaritánus" magyarázza: „Hát az irgalmasság nem keresztyén specialitás? Lehet igazi irgalmasság ott is, ahol nincs Sion, nincs Jeruzsálem, templom, ige, tiszta teológia? Bizony lehet és bizony nem keresztyén specifikum. Jézus világméretekben, az embervilág távlataiban jelöli ki a diakónia területét..."[37]

Ezek alapján érthető, miért mondotta *D. dr. Bartha* Tibor 1965. november 18-án Erlangenben azt, hogy az irgalmas samaritánus perikópájának kérügmája a magyarországi protestáns egyházakat „a szó legegzisztenciálisabb értelmében foglalkoztatja"[38] és hogy: „A magyar protestantizmus egyházainak mai igeismerete szerint... az emberszeretet Krisztus egyházának és egyházainak központi jelentőségű problémája."[39]

Hogy pedig Ökumenikus Tanácsunk Elnöke mennyire az igazságot fogalmazta meg idézett szavaival, azt az a homiletikai tényállás is bizonyítja, hogy az Irgalmas Samaritánus perikópája mellett másik *vezérigénk* a vizsgált időszakban a Kettős Nagy Parancsolat volt, úgy amint az a *Mt 22 : 35—40-ben* olvasható. Az egyik igehirdetés, amit textusunkkal kapcsolatosan meg kell említenünk. *D. dr. Ottlyk* Ernő 1959-es Hirosima-napi prédikációja. Ez a nagyszabású igehirdetés mindenekelőtt Isten nagy szeretet-tetteire irányítja a figyelmet, hogy érthetővé tegye, miért szeretetet vár tőlünk Isten mindenekfelett. De nem áll meg itt, hanem konkretizálja is az emberszeretet jelentését: „Az embernek a szeretete korunkban egészen konkrét formát ölt a világ békéjéért érzett keresztyéni felelősségben. Ma már mindnyájunk előtt világos, akik komolyan akarunk keresztyének lenni, hogy a béke szolgálata feltétlen egyházi feladat..." Ezután Hirosimáról beszél és jellemzi a tömegpusztító fegyvereket. Majd a következő nagyjelentőségű teológiai megállapítást teszi: „Az a vég, amely egy tömegpusztító fegyverekkel folytatott totális világháborúban láthatóvá válik, nem az a vég, amelyhez az érettünk megfeszített Krisztus a történelmet vezette és amelyet Ő a feltámadott és az eljövendő nyilvánvalóvá fog tenni".[40] A másik magyarázat is neves szerző munkája: *Budai* Gergelyé. Ő többek között ezeket írja: „Felebarátját az szereti, aki gyönyörködik felebarátjának boldogulásában és boldogságában és azt elősegíti. És ez a második parancsolat hasonlatos az elsőhöz, azaz ahhoz hasonló értelmű és értékű. Az Isten iránti szeretetünkből táplálkozik és nyer erőt felebaráti szeretetünk és lesz az emberek javát munkáló szeretetté... Ez a szeretet a földön az egyének és nemzetek közt minden problémát, azaz megoldásra váró kérdést gyorsan és kielégítően megold."[41] — 1964-ben az Örömhírben jelenik meg *Rédey* Pál igehirdetés a nagy parancsolatról. Először felvázolja a történelmi szituációt, ezt követően leírja a szeretet, ill. gyűlölet lélektanát, majd így alkalmaz: „Egyházunk ma új utakon jár. Isten kegyelmének, szeretetének felismerésében is. És milyen nagy dolog, hogy felismerni engedte: az Ő szeretete nem beszűkült valami... Felölelni, magunkévá tenni a szűkkeblűség korlátait ledöntve magyar hazánk, népünk, de az egész világ dolgát. Ez Jézus követelése."[42]

Van olyan igehirdetésünk is, amelyik három szeretet-textust magyaráz egyszerre: *D. dr. Pálfy* Miklós „Pártos szolidaritás" c. prédikációja a *Jer 7 : 1—7*, a *Mt 5 : 23—24* és a *Mt, 25,34—40* alapján.[43] A jeremiási textust Pálfy így alkalmazza: „Isten nem enged semmit lefaragni vagy lehazudni a szeretet nagy parancsolatából, amely azt mondja, hogy szeresd Istent teljes szívedből és teljes lelkedből és szeresd embertársadat, mint magadat. A próféták hite és a mi hitünk szerint is Isten az egész teremtett világgal van szövetségben... Olyan kapcsolatot nem lehet vele teremteni, amelyből hiányzik a felabarát, az embertárs szeretete. Aki nem veszi komolyan az emert, hazáját, a világot, és mindazt ami abban van és történik, az nem veszi komolyan Istent és a templomot sem. Annak szájában Isten is, meg a templom is csak jelszó és mások ámítása." A második textusról többek között így beszél: „...a testvérrel való megbékélésnek, az irgalom gyakorlásának és megbocsátásának Jézus szerint elsőbbsége van az istentisztelettel, az áldozat bemutatásával szemben..." S végül a harmadik textusról: „Ez a trónon ülő nagy Bíró nem azokra a sikerekre kíváncsi, amikre olyan szívesen emlékezik vissza az ember, hanem azokra a milliókra emlékeztet bennünket, akikre a kegyes kegyetlenség jegyében számolatlanul hullanak a bombák Vietnamban..."

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy egyházaink igehirdetése a vizsgált időszakban Isten Szentlelke által újra felfedezte az ún. szeretet-textusokat s ezek magyarázata és alkalmazása során megtérésre szólított — a felebaráthoz. E felszólítással a maga sajátos egyházi módján erősítette a jóakaratú milliók békevágyát s támogatta a békéért történő nemegyházi erőfeszítéseket is.

A Hirosima-vasárnapok homiletikuma

A Keresztyén Békekonferencia Állandó Bizottsága még 1958-ban felhívással fordult a világ valamennyi keresztyén egyházához abban az ügyben, hogy minden év augusztus 6-án a Hirosima elleni atomtámadás napján az egyetemes keresztyénség tartson közös bűnbánati napot. A Református Egyház c. lap egy szép imádságot közölt ebből az alkalomból. A Lelkipászor c. lap pedig *D. dr. Ottlyk* Ernő prédikációját publikálta. E

szép prédikációban a hirosimai eseményekkel kapcsolatosan a következőket találjuk: „A mai napon sok ország ezernyi templomában tartanak bűnbánati és könyörgő napot abból az alkalomból, hogy 1945. augusztus 6-án dobták le Hirosimára az első atombombát. Heinrich Vogel berlini evangélikus teológiai tanár akinek módjában állott a hirosimai pusztulások megtekintése „Hirosima" c. költeményének első versszakában így fejezi ki ezt a rettenetes eseményt: „Midőn a tűz, a tűz az égből Lezúdult Hirosimára, Égett ember, égett állat, Maguk a kövek is égtek, lángra lobbant a levegő s a hegyek füstölögtek. A tenger eltakarta Ragyogó arcát, — ó, Hirosima!" „A tömegpusztító fegyverek esetében — folytatja Ottlyk Ernő —, már nem olyan fegyverekről van szó, amelyek egy körülhatárolt céllal szemben, egy felismerhető ellenféllel szemben történő védekezés közben alkalmazhatók lennének, hanem mint a nevük is mondja, olyan hatalmi eszközökről, amelyek emberek és élőlények válogatásnélküli kipusztítását szolgálják..."[44]

1966-ban a Református Egyház c. lap közöl vázlatot A. J. jelzéssel az Ézs 62 : 1.2.6. alapján augusztus 7-re. Ebből az értékes, szép vázlatból — melynek szerzője minden valószínűség szerint *Adorján* József — most csak a bevezetést és a befejezést idézzük. *A bevezetés:* „21 évvel ezelőtt, 1945. augusztus 6-án robbant az első atombomba Hirosima felett. Azóta az atombomba egyre sötétebb árnyékában él a világ. Ebben a beárnyékolt világban egyre nő Krisztus egyházának felelőssége. Az a hirosimai bomba és minden azóta felrobbantott vagy felrobbantásra készen tartott atombomba erősen megrongálta és egyre rombolja az egyház és a keresztyénség hitelét... A százezerszeres gyilkos repülőgép egy keresztyén lelkész imájától kísérten és nem tiltakozó prófétai szava ellenére indult el Hirosima felé. Azóta az egyház az atombomba árnyékában él s hitelét csak akkor nyerheti vissza, ha bűnbánatban és engedelmességben megújul s megerősödik benne a prófétai szó, mely álljt kiált minden esztelenségnek és gazságnak, amely katasztrófába sodorhatja újra a világot." *A befejezés:* „Az egyház az atombomba árnyékában akkor tölti be helyesen küldetését, ha nem hagy nyugtot Istennek addig, míg meg nem újítja Jeruzsálemet, míg meg nem újítja az egyház szolgáló életét és ennek nyomán is, meg nem szabadítja a világot a félelem és a halál árnyékától."[45]

Ugyanebben az évben augusztus 6-án *Szabó* Dániel prédikált a Rádióban textusunkról. Ebből a prófétikus erejű igehirdetésből idézzük csak az adhortációt: „Szólaljon meg mindenki, akiben csak él a jóakarat, aki tiszteli az életet, aki a békességért fáradozik... A szüntelen imádkozás szent szolgálatában meg ne fáradjatok... Mindig úgy imádkozzál, mintha minden az imádságodon fordulna meg. És mindig úgy munkálkodjál, mintha minden a te munkádon fordulna meg..."[46]

1968-ban augusztus 4-re esett a Hirosima-vasárnap. A Református Egyház *Bárány* István vázlatát közli a Lk 9 : 51—56 alapján. Az egész prédikáció alaphangját az a két strófa adja meg, amit a szerző Hirosima Szózatából idéz: „Zendülj meg ég, Reccsenj te föld, Elemek kiáltsatok! Kit szeretett, kit Isten tisztelt, az ember semmibe csúfolt. A Kohóban, de a tűzben látod-e a keresztfát? Lásd az embert, testvéredet, Lásd Az üdvöt, a Bárányt." A prédikáció a pusztulás tüzével szembeállítja a Szentlélek tüzét s így buzdít: „Imádkozzunk azért, hogy a Szentlélek tüze hozza el a békességet világunkra. Dolgozzunk azért, hogy a Léleknek tüze minden emberben megláttassa velünk a testvért. Szolgáljunk azért, hogy szűnjék az árnyék, a pusztítás árnyéka és kiteljesedjék közöttünk a félelemmentes szabad élet..."[47]

1970-ben a Református Egyház *Kiss* Antal Jenő vázlatát hozza Hirosima vasárnapra. Ez az ötletes vázlat a Zsid 6 : 1 alapján a keresztyén élet „teljeskorúságának" a kérdéseit tárgyalja. Sarokba szorít a kérdéseivel: „Mit hoz a holnap? Megnő a gombafelhő Hirosimák felett? A teljeskorúság parancsát megértő ember felnő-e a kereszthez?"[48]

Összefoglalólag megállapíthatjuk tehát, a béke gondolata és szolgálata protestáns egyházaink igehirdetésében 1958 és 1974 között úgy jelentkezik, mint minden évben rendszeresen visszatérő ünnepélyes, bűnbánó és megtérésre hívó hirosima-vasárnapi prédikáció, amely a maga szemléletességével, de mindenekfelett ige és írásszerűségével erőteljes impulzusokat ad a gyülekezeteknek a békéért való felelős imádkozáshoz és munkálkodáshoz.

A nem-béketextusok alkalmazása

Az *1 Tim 2 : 1—3-ban* Pál apostol a keresztyén intercessio alapjait veti meg. Íme *Bottyán* János applikációja: „Arra kell kérni Istent, hogy mutassa meg, miképpen tehetünk meg a nekünk adott erővel a békéért mindent, ami rajtunk áll. Az egyház mindig köteles újra meg újra vizsgálat alá venni a békéért való könyörgését, hogy az ne üresedjék meg puszta liturgikus formulává."[49]

A *Rm 13 : 8—10-ben* Pál apostol azt fejtegeti, hogy a törvény a szeretet betöltése. Íme *Komjáthy* Aladár applikációja a Petőfi Rádióban mondott prédikációjából: „Éppen napjaink (1958!) eseményei azt mutatják, hogy sokaknak még mindig nem volt elég a gyűlölködésből, a vérontásból, a felebarát elleni legborzasztóbb bűnből a háborúból. Ha jól szeret az egyház, akkor ez a szeretet arra készteti, hogy félreértethetetlenül mondja ki... nem lehet gonosszal illetni a felebarátot... Amikor Isten Jézus Krisztusban kiárasztotta az ő szeretetét, ezzel a szeretettel a békességet munkálta."[50]

A *Rm 12 : 1—2-ben* Pál apostol az okos istentiszteletről ad tanítást. Íme *Kulcsár* Dezső applikációja: „Mit jelent ma az okos istentisztelet? Krisztusban újjáteremtett szívvel és megújított elmével segíteni... minden olyan emberi törekvést, ami az igazságért, a békességért és a szabadságért történik..."[51]

A *Mt 7 : 21* sem tartozik az ún. béketextusok közé. Isten akaratának cselekvéséről van szó e locusban. Íme *Dusicza* Ferenc applikációja: „Isten tanítása... egyértelmű: azt akarja, hogy ember emberrel, nemzet nemzettel békességben éljen ezen a földön... A magyarországi református gyülekezetek boldog örömmel érzik annak a felelősségét, hogy az egyház Ura a világ egyházait az emberiség békéjének megóvására hívta el."[52]

A *Mt 20 : 20—28* a Zebedeus fiak rangkéréséről, szóló perikópa. De textusunkról *Ráski* Sándor prédikál s egyszerre kivilágosodik, milyen időszerű üzenetek rejlenek a mélyben: „...a mi Urunk mutatja az utat: nem azért jöttem, hogy nekem szolgáljanak, hanem hogy én szolgálják s adjam életem váltságul sokakért. Ennek a Krisztustól tanult szolgálatnak a gyümölcse kell legyen — felelősségünk az életért, az emberiség életéért. Ezért örülünk mint keresztyén emberek is annak, amikor annak jeleit látjuk, hogy a béke megőrzése érdekében és a fegyverkezés ellen történik valami az emberiség életében. Ezekben a szolgálatokban azzal az aktivitással szolgálunk, mely Jézus életének sajátja."[53]

A *Lk 9 : 51—56-ról* több igehirdetés is hangzott a vizsgált időszakban. Íme *Pintér* Jenő applikációja 1959-ből: „A mennydörgés fiainak a múltban és a jelenben támadtak dicstelen utódaik — máglyák tüzét fellobbantó inkvizítoroktól az atomfegyverek jogosságát hangoztató megtévelyedett teológusokig."[54] — *Dr. Bodonhelyi* József reformáció napi applikációja 1962-ből: „Ebben az igében jelentkezik számunkra a reformáció feladata, az emberről való vallástétel, úgy mint hit, bűnbánat és tett. Hit Isten embert megtartó kegyelmében. Bűnbánat minden nem krisztusi indulat miatt. Tett az emberért."[55]

Nem látványos béketextus az *1Pét 3 : 8—12* sem, mégis milyen magától bontakozik ki belőle a békével kapcsolatos üzenet *Szabó* László Ambrus és *Páll* László alkalmazásában. *Szabó László Ambrus:* „Alapigénk sejteti azt is, hogy a békességszerzés és békesség követése harccal, töredelemmel... járó feladat. A bűn ellen való harc kiváltképpen való alkalmait élheti meg az

egyház ebben a szolgálatban..."[56] *Páll László:* „Ma az atomkorszak hajnalán élő embervilágnak... a békességet helyezi Isten elsősorban a szívére... A ker. ember az egész életet átfogó békességet keresi magának, családjának, egyházának, népének és az egész emberiségnek. A keresés eredeti igéjében, a dzéteóban benne van a törekvés intenzitása, a fáradozás, sőt a követelés is. Ezért a békességért mozgósítanunk kell minden erőnket, tehetségünket, szolgálatkészségünket, munkakedvünket és imádságunkat. Itt a magyarázata, miért állt és áll egyházunk teljes szívvel, teljes lélekkel a békemozgaom soraiban."[57]

A homiletikai közvélemény ugyancsak nem a béketextusok között tartja számon a Mt 13 : 24—30-at, a konkoly és búza példázatát. Figyeljük meg azonban *Dr. Nagy* Gyula applikációját „Az egyház kísértései" c. prédikációban: „... Hányszor elhatalmasodott az egyházban ez a türelmetlen hevesség... mennyi ítélkezés, ellenszenv, káröröm vagy rosszat kívánás van sokszor a szívünkben a másképpen gondolkodók, más úton járók, más vallást vagy világnézetet valló embertársaink iránt. És milyen nagy kísértése a keresztyéneknek még ma is sok helyen a világban a „keresztes háború" indulata, Isten ügyének fegyverrel, politikai szövetségekkel és háborúra készülődéssel való összekapcsolása akkor, amikor egy világháború ma már százmilliók kínhalálát és talán egész világrészek pusztulását jelentené."[58]

Az Evangélikus Egyház 1971-es perikópa-rendje szerint a mennybemenetel ünnepére a Jel 1,7—8 volt kijelölve textusul. Ez a perikópa sem béketextusként él egyházaink homiletikai köztudatában. Hallgassuk meg azonban *Tóth Szöllős* Mihály alkalmazását: „A parúzia és az egész eschatológia nemhogy fékezné a diakóniateológia lendületét... hanem inkább sarkallja... Jézus visszajövetele felveti a felelősség kérdését... tőlünk fogja számonkérni a visszajövő Jézus azt a tétova, határozatlan magatartást, melyet tanúsítottunk két világháború kirobbanásakor... Ebbe a felelősségbe nemcsak az ige hirdetésének és a megkeresztelésnek felelőssége tartozik bele, de beletartozik a felelősség a felebarát puszta életéért..."[59]

A *Rm 8 : 10*-ben arról olvasunk, hogy a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését. 1971-ben e textus alapján prédikál arról *Csizmazia* Sándor: Jézus Krisztus békességet hoz a földre. Sőt e textust fejtegetve felmutatja a béke öt vonását: a béke — kenyér; a béke — emberségünk megbecsülése, tiszteletben tartása; a béke — a fejlődést gátló embertelen és igazságtalan struktúrák megváltoztatása; a béke — leszerelés és a háborús veszélyeztetettség megszűnése; a béke — hallgassanak el a fegyverek![60]

A Jn 11 : 1—15 a köztudatban a Lázárról szóló történet prológusa. Itt azután igazán nincs szó — első látásra — a békéről, mint olyanról. Igen de csak addig, amíg nem *Garami* Lajos szemével olvassuk szövegünket. Az ő szemével olvasva perikópánkat azonnal kivilágosodik, hogy e bilbiai rész egyik kérügmával telt mozzanata a „testvéri felelősség a fenyegetett emberi életért". Íme Garami applikációja: „... aki ismeri Jézus mentő szeretetét, azt az embert krisztushite arra kényszeríti, hogy felelősséget vállaljon a fenyegetettségben élő embertárs életéért... Keresztyén ember számára világos, hogy a testvér nem csupán a vérszerinti testvért jelenti vagy hittestvéreinket, hanem ebbe a fogalomba beletartoznak népünk és az emberiség nagy családjának a tagjai is..."[61]

Összefoglalásként megállapíthatjuk tehát, hogy evangéliumi egyházaink igehirdetésében 1958 és 1974 között a béke gondolata és szolgálata a prédikáció applikációjának egyik legfontosabb aspektusa lett. Mértékadó és felelős igehirdetőink nem tudnak úgy prédikálni, hogy észre ne vegyék a nem béketextusok békéről szóló mondanivalóját. S ami a kezdeti problémákkal szemben nagy előrelépés: ma már a prédikáció békéről szóló mondanivalója, nem frázis vagy ún. „vonalas betét", hanem a textusból adódó, az összefüggésekbe mélyrehatoló exegézisnek és meditációnak a gyümölcse.

A békeprédikáció homiletikuma

Egyházainknak a földi béke ügye iránti elkötelezettsége az ún. békeprédikáció kérdéseinek elvi átgondolásában is tükröződik. Ezt az átgondolást e sorok írója igyekezett elvégezni még 1963-ban. Dolgozatában iparkodik körülírni a békeprédikáció célját, textus és gyülekezetszerűségének kritériumait, értelmi és érzelmi érveit s bemutatni, hogy híres igehirdetők hogyan gondolkodnak békéről és háborúról? Tíz év távlatából tekintve vissza e dolgozatra, a szerző ma sok kérdést mélyebben fejtene ki, s mindenekelőtt a békeprédikáció krisztológiai megalapozására tenne erőfeszítéseket. A dolgozat lényege azonban ma is megáll. Szerző *Szamosközi* István püspök ars homiletikáját vallja, hogy ti. amikor a lelkipásztorok a szószéken a békeszolgálat érdekében szavukat felemelik: „... akkor ez a szó mindig Isten igéje, az Isten beszéde, az Isten szava legyen, hitből hangozzék hitbe, mert ez a hozzánk illő, ez nyújt a hívő embernek hitbeli segítséget..."[62]

A másik dolgozat, mely időrendi sorrendben az előzőt követi: *Nagy* Sándor Béla kitűnő történeti stúdiuma arról a kérdésről, hogyan és mimódon tükröződik az élet és békesség gondolata *Kálvin* igehirdetésében? Ez a dolgozat a maga idejében azért volt hézagpótló, mert egyházaink békeszolgálatának meglehetősen tisztázott bibliai és krisztológiai alapjai mellett békeszolgálatunk *reformátori* gyökérzetét is sikeresen felmutatta. Nagy Sándor Béla sok értékes Kálvin-idézete közül hadd álljon itt most csak az utolsó, reformátorunk szavai a Mt 5 : 9-hez: „... Fáradságos és terhes dolog összebékíteni azokat, akik egymással rossz viszonyban vannak. A béke fenntartását ápoló, nyugodt emberek azt a méltánytalanságot kénytelenek elviselni, hogy mind a két részről gyalázkodást, panaszokat és szemrehányásokat hallanak... De mi ápoljuk a békét még akkor is, ha igyekezetünk nem tetszik az embereknek..."[63]

*

Hatvanhárom idézet áll tehát előttünk, tükrözvén a magyarországi evangélikus és református egyház hitből fakadó igehirdetői felelősségét is a béke ügyéért. Jelenlegi erősen megszabott kereteink között egy ilyen idézethalmaz talán túl soknak is látszik. Valóságban túl kevés! A felsorakoztatott igehirdetők és igehirdetések mellett magából csak a nyomtatott prédikációirodalmunkból a jelen idézetek tízszeresét lehetne bemutatni. Ámde azért ez az anyag is elég célkitűzésünk megközelítéséhez, igehirdetésünk irénológiai átvizsgálásához. Vizsgálódásunk eredményeképpen, idézeteink által verifikálható módon, néhány megállapítást tehetünk.

Megállapíthatjuk mindenekelőtt, hogy a béke gondolata és ügye egyházaink igehirdetésének egyik *főtémája* lett. Nem véletlenül. Nem is misztikus úton. Annak a *teológiai* eszmélődésnek a következménye ez, mely teológiai eszmélődés különösképpen a Keresztyén Békekonferencia munkásságában és annak impulzusaira ment végbe egyházainkban. Így lett világossá, hogy a Gloria in excelsis-ben meghirdetett „béke a földön" az inkarnáció egyik scopusa. Éppen ezért az irénológia nem valami önmagában létező, esetleg kívülről, a politikai tudományokból a teológiába becsempészett kakukkfióka, hanem *a krisztológia egyik fejezete*. Ezért tudtuk kimondani, hogy a béke nem olyan emberi ügy, amire igent mond az Isten, hanem *Isten ügye*, amire igent kell mondani az embernek!

Igehirdetéseinket vizsgálva örömmel állapíthatjuk meg azt is, hogy egyházaink mértékadó igehirdetésében tudatos szellemi közdelem folyt és folyik a béke értelmének pietisztikus elspiritualizálása ellen. Különösen az ún. nagy béketextusok értelmezése során nyílt erre alkalom. E béketextusok új, hogy úgy mondjuk „világi" értelmezése ösztökélt erre az imádságra: „Adj békességet Úristen *a mi időnkben* a földön!" A béketextusoknak ez a „világi" értelmezése azonban nem az alapszöveg történi-kritikai értelmén vett erőszaktételt jelent, hanem inkább a *sálóm* és *eiréné* fogalmak mélyebb történi-kritikai és bibliai-teológiai megértését.

Ugyancsak jóleső érzéssel tehetjük meg a következő megállapítást: egyházaink igehirdetése a béke ügyében nem maradt meg elméleti szinten. Azt a kérdést is megválaszolta, hogyan és miképpen vehetünk részt mint igehallgatók a békéért való világméretű küzdelemben? Igehirdetésünk egybecsengő felelete: a felebaráti szeretet törvényének betöltése által. *Grundmann* híres mondata: „Der Ruf zur Umkehr zu dem Gott, der Abba ist, ist zugleich der Ruf zur Hinkher zum Menschen der Bruder ist"[64] — szállóigévé lett egyházainkban. Sőt, vezérigévé! Ez a bibliai-teológiai tényállás inspirálta igehirdetőinket a szeretettextusok gyakori használatára.

Egyházaink felelőssége a béke ügyéért szemléletesen tükröződik prédikációink applikációiban is. Abban a tényben, hogy a nem kifejezetten béketextusok anyagából is újra meg újra kihámozzák igehirdetőink a béke nagy ügyével kapcsolatos mondanivalót. És bár ez időszerű kérügma homiletikai feldolgozását illetően a retorika és a pszichológia oldaláról nézve tehetnénk nyomatékos kritikai észrevételeket (dogmatikus fogalmazások, értekezés-stílus, intellektualizmus stb.), mégis ez alkalommal *magát a tényt* értékeljük: *a béke ügye és szolgálata egyházaink mai igemegértésének egyik döntő aspektusává lett. Ez az igemegértés pedig annak a megrendítő csodának a jele, hogy a magyarországi evangéliumi egyházak valóban prófétai szolgálatot végeznek a történelem adott szakaszában a Magyar Népköztársaság területén.*

Végül is, a békéért való egyházi elkötelezettségünk egyik szerény, de kézzelfogható jele az a tény is, hogy *elvi* szinten is igyekeztünk a békéről való prédikálás krédéseit átvizsgálni. Abban az időben amikor ezt tettük: 1936-ban és 1964-ben még bizony nem volt — hogy úgy mondjuk — „szalonképes" téma ökumenikus vonatkozásban a keresztyén homiletika tárgykörében a békeprédikáció. Mi ennek ellenére voltunk bátrak szalonképes témának tekinteni. Vizsgálódásunk *Nagy* Sándor Béla Kálvin-dolgozatában időtálló gyümölcsöt is termett. Íme, alig egy évtizeden belül a pillanatnyilag legátfogóbb és világviszonylatban legszínvonalasabb homiletikai szakkönyv is — ahogyan arra az elején utaltunk — nemcsak hogy felveszi tematikájában, hanem egyenesen a mai igehirdetés *súlypontjai* közé sorolja a békével kapcsolatos igehirdetést. Mi magyarországi evangélikus és református homiléták jól látjuk, valóban milyen nagy utat tett meg a béke gondolata a keresztyén teológiában 1958-tól napjainkig. Hálásak vagyunk Istennek, amiért ehhez az úthoz, annak célbaéréséhez, ha szerény mértékben is, de engedte hozzájárulni a magyarországi evangéliumi egyházak igehirdetői szolgálatát is.

Dr. Boross Géza

JEGYZETEK

1. Handbuch der Verkündigung, Herder 1970. II:112 — 2. Igenép-egyház, Budapest 1972. I:20. — 3. Uo.: 54. — 4. Lelkipásztor 1962: 369. — 5. Örömhír, Igehirdetések az egyházi esztendő minden vasárnapjára, Budapest 1964: 28. lap. — 6. Lelkipásztor 1960: 706—707. — 7. Uo. 1962: 503. — 8. Örömhír: 176 lap. — 9. Református Egyház 1968: 49. — 10. Uo. 1969: 274. — 11. Uo. 1970: 15. — 12. Uo. 1970: 153. — Örömhír: 8. lap. — 14. RE 1958: 34. — 15. Uo. 1958: 96. — 16. Uo. 1964: 258. — 17. Uo. 1958: 568. — 18. Uo. 1961: 149. — 19. Örömhír: 28. — 20. RE 1958: 96 kk. — 21. Uo. 1961: 163. — 22. Uo. 1963: 139. — 23. Örömhír: 331. lap. — 24. RE 1970: 211. — 25. Uo. 1958: 35. — 26. Uo. 1961: 351. kk. — 27. Uo. 1966: 63. — 28. Uo. 1961:26. — 29. Uo. 1958: 245. — 30. Uo. 1961: 147. — 31. Uo. 1965: 212. — 32. Uo. 1965: 271. — 33. Uo. 1958: 271. — 34. Uo. 1958: 455. — 35. Uo. 1959: 321. — 36. Örömhír: 253. kk. — 37. RE 1969: 223 — 38. Th. Szl 1966: 1 kk. — 39. Uo. — 40. Lelkipásztor 1959: 410. — 41. RE 1963: 191. — 42. Örömhír: 279. — 43. Lelkipásztor 1972: 144. — 44. Vö. 40. sz. j-vel! — 45. RE 1966: 136 J 46. Uo. 1966. 186—187. — 47. Uo. 1968: 173. — 48. Uo. 1972: 162. — 49. Uo. 1958: 318. — 50. Uo. 1958: 410. — 51. Uo. 1958: 432. — 52. Uo. 1959: 262. — 53. Uo. 1959: 301. — 54. Uo. 1959: 347. — 55. Uo. 1962: 241. — 56. Uo. 1961: 162. — 57. Uo. 1963: 44—45. — 58. Örömhír: 75. — 59. Lelkipásztor 1971: 236. — 60. Uo. 1971: 622. — 61. Uo. 1971: 368. — 62. RE 1963: 55 kk. — 63. ThSzle 1964: 294. — 64. Die Geschichte Jesu Christi, Berlin 1956: 88.

Jeremiás próféta harca a békéért

A téma azért tűnik különösnek, mert Jeremiást általában éppen ellenkező értelemben szokták emlegetni, az látszik rá inkább jellemzőnek, hogy a béke ellen prófétált: „Népem romlását úgy gyógyítják, hogy könnyelműen mondogatják: Békesség! Békesség! — pedig nincsen békesség!" (6, 14). Közelebbi vizsgálatnál azonban kiderül, hogy ezzel is úgy vagyunk, mint a prúféták „kultusz-ellenességé"-vel. Jeremiás hamis próféciák, hamis politikai és vallási elképzelések ellen harcolt és éppen ezt a küzdelmet kell közelebbről megvizsgálnunk ahhoz, hogy helyesen értékeljük Jeremiás prófétai szolgálatát.

Az újabb régészeti leletek, történeti és teológiai kutatások lehetővé teszik, hogy jobban értsük a Kr.e. VIII—VI. sz. közel-keleti eseményeit, benne Izráel akkori történetét, és Jeremiás próféciáit.[1] Azok a problémák, amelyek az egyház mai szolgálatából adódnak, arra késztetnek bennünket, hogy Jeremiás próféciáit úgy vizsgáljuk meg, hogy azokból a mi szolgálatunk kérdéseire keressünk feleletet. Lehet, hogy vizsgálódásunk során a hagyományostól eltérő eredményekre is jutunk.

A téma kidolgozásánál *nem elegendő a filológiai kutatás.* Ha csak azt a 24 verset vizsgálnánk meg, ahol a *sálóm* szó előfordul, nyilván csak egy tört részét kapnánk annak, amit Jeremiás a béke problémájáról mondott. A próféta könyvét vizsgálva, hamarosan kiderül, hogy bármilyen fontos is ennek a szónak a helyes értelmezése, nemcsak akkor folyt küzdelem a békéért, amikor ő vagy ellenfelei ezt a szót használták.

Másrészt azonban a tanulmány korlátozott keretei miatt el kell tekintenünk a Jeremiás-korabeli Közel-Kelet és Izráel történetének részletes tárgyalásától. Az idézett irodalomban bőséggel találunk ehhez anyagot. A következőkben csak azokat a politikai problémákat és irányzatokat próbálom vázlatosan ismertetni, amelyek segítséget nyújtanak Jeremiás megértéséhez.

Az ókori Közel-Kelet politikai problémái elsősorban Egyiptom és a mezopotámiai birodalmak viszonyából adódtak. A Palesztina területén levő kis országok politikáját és egész helyzetét döntő módon elsősorban az határozta meg, hogy ezek közül a nagyhatalmak közül melyik volt a legerősebb. Jeremiás olyan korszakban élt, amikor a nagyhatalmak gyors egymásutánban váltották egymást és ez tette ennek a korszaknak történetét érdekessé, változatossá, sőt izgalmassá. A nagyhatalmak közül általában inkább *Egyiptom* mutatkozott mindig kiegyensúlyozottabbnak. Ennek az oka elsősorban az volt, hogy évezredek óta ugyanaz a birodalom volt, nem volt kitéve a népvándorlás változatosságának, az összes változás mindig csak a dinasztiákban volt. Ezzel szemben *Mezopotámiában* népek váltották egymást, sokkal inkább katonai jellegű volt minden uralomra jutott birodalom, azt mondhatnánk, hogy Egyiptomhoz viszonyítva a mezopotámiaiak barbárok voltak, bár kétségtelen, hogy a mezopotámiai kultúra is igen magas fejlettségű volt. A hódítási szándék tekintetében nem volt különbség Egyiptom és a mezopotámiai birodalmak között, de míg Egyiptom a maga évezredek során kialakult társadalmi és gazdasági rendszerét akarta biztosítani és fejleszteni újabb és újabb területek meghódításával, addig a mezopotámiai birodalmak szinte kizárólag katonai jellegű hódításaikkal félelmet akartak kelteni a népekben. Mivel a mezopotámiai birodalmak viszonylag rövid életűek voltak, nem derült ki, hogy hova vezetett volna a hó-

dításuk. Azt megállapíthatjuk, hogy minden körülmények között uralomra törtek, és ezért vallási téren is türelmetlenek voltak. A meghódított területeken is mielőbb igyekeztek az uralkodó vallását meghonosítani. Valószínűleg a mezopotámiaiak erőszakos uralmának, és az egész Közel-Keletet megrázó nagy változásoknak tudható be, hogy éppen a Kr.e. VII. és VI. sz.-ban *általános nyugtalanság és félelem* vett erőt az ottani népeken. Ez egy bizonyos tekintetben a vallási életnek megelevenedését hozta magával, a népek és az emberek ebben a bizonytalanságban az istenekhez fordultak segítségért, keresték a biztonságot és a legtöbb nép megpróbált erőt meríteni az ősi tradíciókból.

Ebben a világban élt *Júda*. Természetesen nem volt mentes a különféle hatásoktól. Ahogyan a Királyok könyvéből, a próféták irataiból, és a későbbi eredetű Krónikák könyvéből megállapíthatjuk, mindig is különböző „pártok" voltak, legalábbis azokban a társadalmi rétegekben, amelyek az ország életét irányították. Témánk szempontjából szükségesnek látszik annak megvizsgálása, hogy hogyan gondolkodtak Júdában a béke felől.

Volt Júdában egy olyan hagyomány, amely az egész népet összekapcsolta: az ún. *Dávid-tradíció* (2 Sám 7,4—16). Az, hogy az ÚR Dávid királyságát és országát „örökre" biztosítja. Ehhez kapcsolódott még az a hagyomány, amely a dávidi—salamoni birodalomról szólt. Az előbb említett ÓT-könyvek alapján arra következtethetünk, hogy a júdaiak a béke gondolatát ehhez a hagyományos dávidi birodalomhoz kapcsolták: ha újra fennáll Dávid birodalma, akkor lesz Izráelnek békéje. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a tradíció vallási jellegű volt. Az ÚR a történelem Ura, Izráel az ÚR népe, a Dávidnak adott ígéretek biztosítója maga az ÚR, aki népe között lakik. Így kapcsolódott a Dávid-tradícióhoz az ún. *Sion-tradíció* is. A Királyok könyvének tanúsága szerint Nátán próféta éppen a templomépítési tervekkel kapcsolatban közölte Dáviddal az ÚR ígéretét. Így a Dávid királysága mellett a jeruzsálemi templom volt a júdaiak számára annak a békének a biztosítéka, amit ők természetesen az ÚRtól reméltek.

A Kr.e. VI. sz. második felében ezt a hagyományt erősítette meg egy még régebbi hagyomány alapján a *deuteronomiumi reform*, amely egyetlen, és egyben királyi szentéllyé tette a jeruzsálemi templomot. A 622-ben újra előkerült törvénykönyv, a Deuteronomium Izráel legősibb tradíciójának prédikáció-formában való feldolgozása, amelyet Jósiás az állam alaptörvényévé tett és amely egy ideig megszabta Júda politikáját.[2]

Jósiás (640—609) politikáját a legjobban úgy lehet jellemezni, hogy annak fő irányvonala a dávidi birodalom restaurációja volt. A történelmi és politikai lehetőséget erre az Asszír birodalom összeomlása adta, és az, hogy Jósiás valószínűleg korának egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt. Nem szabad azonban azt sem elfelejtenünk, hogy ebben nagy részük volt azoknak, akik Jósiást már 8 éves korában trónra ültették és nyilván még hosszú éveken át irányították az ország politikáját. Jósiás, aki már eleve az említett hagyományokban nevelkedett, egy mind Mezopotámiától, mind Egyiptomtól független birodalmat akart. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy 609-ben meg akarta állítani Nékó fáraó felvonuló seregét, nehogy újra hatalomra segítse Asszíriát.[3] Ez a vállalkozás azonban életébe került. Halála nemzeti tragédia volt (2 Krón 35, 24—25). Bizonyos, hogy Júda politikusainak is le kellett tenniük az önálló izráeli birodalom tervéről.

Jehóáház, aki alighanem Jósiás kisebbik fia volt (vö. 2 Kir 23,30. 36), valószínűleg azért lett a király, mert a nép *('am-há'árec)* tőle várta Jósiás politikájának folytatását. Három hónapos uralkodása alatt ugyan gyakorlatilag semmit sem tehetett ezen a téren, de az, hogy Nékó elfogatta és helyébe bátyját tette királlyá, azt mutatja, hogy a fáraó is ettől tartott.[4]

Jehójákim Nékónak köszönhette királyságát és adófizetője is volt egy ideig (2 Kir 23, 33. 35). Szíria—Palesztina 605-ig Egyiptom fennhatósága alatt állt. Júda számára a kritikus időszak a 605 utáni volt. Jehójákim, aki mind a Királyok könyvének, mind Jeremiás könyvének tanúsága szerint gonosz zsarnok volt, közvetlen környezetével együtt belenyugodott, sőt helyeselte, hogy Egyiptom szabja meg az ország politikáját. Bár Nabukadneccár Egyiptom fölötti győzelme után a babilóniaiak adófizetőjévé lett, továbbra is Egyiptomtól remélte a segítséget. 601-ben, amikor Nabukadneccár súlyos csatát vívott az egyiptomi határon, és utána kénytelen volt visszavonulni, Jehójákim úgy látta, eljött az ideje a Babilontól való elszakadásnak. Megtagadta az adófizetést, és megpróbált független maradni. Mielőtt Nabukadneccár újra megjelent volna Júdában, Jehójákim már meghalt[5] és fia lett a király.

Jehójákinnak, aki ugyancsak három hónapig uralkodott, csak annyi ideje volt, hogy megadja magát Nabukadneccárnak, aki azután őt a közvetlen környezetével, a jeruzsálemi uralkodó osztály java részével együtt magával vitte Babilonba. Ez az esemény politikailag két szempontból jelentős. Nabukadneccár, úgy látszik, válogatás nélkül, politikai állásfoglalásra való tekintet nélkül vitte fogságba a nép vezetőit. Ezt onnan tudjuk, hogy sok olyan ember is fogságba került, aki Jeremiással értett egyet. A másik jelentős dolog az, hogy az otthonmaradottak legtöbbje a fogságba vitt Jehójákint tartotta továbbra is a törvényes királynak, az ő személyében látták a Dávid-tradíció fennmaradását. Maguk a babilóniaiak így tekintettek rá: Nabukadneccár egyik listája, amely a királyi udvarban élőket fölsorolja említi Júda királyát.[6] Ez 1, 2 is azt bizonyítja, hogy a Babilóniába kerültek is Jehójákint tekintették királynak. Ez rendkívül nehézzé tette utódjának helyzetét.

Cedekiás már egyáltalán nem maga irányította az ország politikáját. Úgy látszik, hogy már Jehójákim idejében is inkább az udvari emberek és királyi tanácsosok döntöttek politikai kérdésekben, de addig még valószínűleg éppen a tradícióra való tekintettel volt bizonyos tekintélye a királynak. Főleg Jeremiás könyvéből tudjuk meg azt, hogy Cedekiás teljesen határozatlan volt, tulajdonképpen nem is volt önálló döntése, hacsak az az utolsó nem, hogy a város elfoglalásakor a Jordánon túlra akart menekülni, de emberei ekkor elhagyták és végül ő maga is fogságba esett. Júda utolsó tíz esztendejében a nacionalizmus volt az irányadó politika és ehhez a segítséget elsősorban Egyiptomtól várták. Az ugyanis már világos volt előttünk, hogy a babilóniai birodalomban nem lehet önálló Júda, míg Egyiptom ebben az időben úgy látszik azt a politikát folytatta, hogy közte és Babilónia között ütközőként kis államok egész sorának ígért önállóságot. A deuteronomiumi reformból erre az időszakra már csak az maradt meg, ami a Dávid- és Sion-tradíciót igazolta. Még élt Jehójákin Babilóniában, és Jeruzsálemben is Dávid családjából való király uralkodott, ezenkívül állt a templom a Sion hegyén. És ez fontos volt a nép számára. Ebből lehetett arra következtetni, hogy még mindig van reménység az eljövendő nagy békességre, hiszen az ÚR házához és Dávid királyságához ez az ígéret is hozzátartozott.

Egészében tekintve *a Jósiás utáni kor politikáját az egyiptomi irányzat határozta meg.* Az Egyiptommal való kapcsolatoknak természetesen nagyon régi és nagyon mély gyökerei voltak. Izráel történetének olyan döntő szakaszaiban, mint a honfoglalás és a királyság kezdete, majd Dávid és Salamon uralkodásának ideje, a Szíria-Palesztína-i térségben az egyiptomi befolyás érvényesült, ráadásul éppen abban a formában, hogy ezen a területen létrejöhettek és fennmaradhattak önálló államok. Ezek az államok Izráellel együtt — Dávid és Salamon korát kivéve — Egyiptomban éppen azt a patrónust láthatták, aki nagylelkűen segíti és szükség esetén védelmezi is őket. Ebben a vonatkozásban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Salamon tudatosan kereste és ápolta Egyiptommal a kapcsolatokat és hogy egyik felesége az egyiptomi királyi családból származott. Így a későbbi századokban, amikor a kis-ázsiai, majd mezopotámiai hatalmak fenyegették, sőt elfoglalták ezeket a területeket, az ott élők úgy emlékeztek vissza a régebbi időkre, mint a béke és biztonság korára. Az izráeli történetírás is legfőképpen azokat a korokat tekinti nehéz időknek, amelyek az asszír és babilóniai hódítások idejére estek. Nem vé-

letlenül maradt fenn az izráeli hagyományban a pusztai vándorlásnak az az epizódja, amikor az emberek visszavágyódtak Egyiptomba. Ez persze egyúttal azt is megmutatta, mennyire nem vették észre, hogy azokban a „boldog békeidőkben" *Egyiptom nem önzetlenül vigyázott az egész térség békéjére,* hanem egyrészt alaposan kihasználta ezeket a kis országokat gazdaságilag azzal, hogy piacot talált kereskedelmének és ugyanakkor hozzájutott szükséges nyersanyagokhoz, másrészt pedig évszázadokban előre gondolkozva későbbi korokra is biztosította a maga határait. (Tulajdonképpen csak Nagy Sándor hódította meg Egyiptomot.) Ha ezt látjuk, talán érthetőbbé válik számunkra az a makacs ragaszkodás, amellyel Jeremiás kortársai újra meg újra Egyiptomhoz fordultak segítségért. *Ahogyan belsőleg a templomtól és a dávidi királyságtól, úgy külpolitikailag Egyiptomtól remélték a békét és biztonságot.* És ez nyilvánvalóan logikus volt sokak számára ebben a korban.

*

Jeremiás elhivatásának három olyan vonása van, ami döntő jelentőségű témánk szempontjából.

Az első az, hogy az ÚR „népek és királyságok fölé" rendelte őt prófétának (1,10). Ez a magyarázata annak, hogy *Jeremiás történelmileg és politikailag világosabban és messzebbre lát, mint kortársai.* Mivel Jeremiás könyve nem csupán a próféciákat tartalmazza, hanem azokat az eseményeket is leírja, amelyek között elhangzottak a próféta prédikációi, mindenki láthatja, hogy mennyivel fölötte áll Jeremiás ellenfeleinek. Ő ezt a fölényes tudását és világos látását annak tulajdonítja, hogy az ÚR őt valósággal kiemelte és különleges képességekkel ruházta fel. Nincs jogunk kétségbe vonni ennek igazságát, mikor a próféta maga sem lát más magyarázatot arra, hogy fiatal kora ellenére prófétának hívta el őt az ÚR.

A másik jellemző vonás az, hogy elhivatásakor egyik látomásában egy *„vezéri pálcát"* lát (1,11), amelynek az a magyarázata, hogy *az ÚR a történelem Ura,* aki gondoskodik arról, hogy Igéje beteljesedjék (1,12). Ez a magyarázata annak a határozottságnak, amellyel Jeremiás elmondja próféciáit, még akkor is, ha ez neki magának is fájdalmat, gyötrődést okoz.

Elhivatásának harmadik vonása határozza meg politikai állásfoglalását. Ez pedig a látomásban *észak felől megjelenő gőzölgő üst.* 627-ben, amikor Jeremiás elkezdte működését, ez a látomás rendkívül homályos volt. Történetileg ez éppen az a korszak volt, amelyben Júda a körülötte levő kis államok éppen megszabadultak egy északi ellenségtől, Asszíriától. A látomásnak azonban határozottan az a magyarázata, hogy „északról szabadul rá a rossz az ország minden lakosára" (1,14). Addig, amíg el nem dőlt, hogy ki lesz Mezopotámia ura, Jeremiás nem beszélt erről az északi ellenségről, de próféciát mégis meghatározta a fenyegető veszedelem. De még ebből a korból való próféciáinak legnagyobb többsége is háborús veszedelmet sejtet, olyat, amely az országot, a várost, a templomot és az egész népet pusztulással fenyegeti. Attól kezdve pedig, hogy Mezopotámia sorsa eldőlt, Jeremiás határozottan a *„babilóniai király"*-ban látja az Úr ítéletének végrehajtóját, és a könyv tanúsága szerint élete végéig töretlenül az volt a politikai álláspontja, hogy be kell hódolni Babilóniának, el kell fogadni azt, amit ez a birodalom hoz Júda számára, akár mi legyen az, mert ez az egyetlen helyes, az Úr akarata szerinti döntés.

Kétségtelen, hogy Jeremiás próféciáit nem egyszerűen ez a politikai állásfoglalás határozta meg. A korunkban erőteljesen jelentkező tradíció-történeti irányzat képviselői[7] helyesen mutatnak rá arra, hogy *Jeremiás a speciálisan Izráeli Exodus- és Sinai-tradíciót hozta magával* hazájából. Ez Izráel egyik legősibb tradíciója, mindenesetre jóval régebbi, mint a júdai Dávid- és Sion-tradíció. Mivel a Deuteronomium erre a régebbi tradícióra támaszkodik érthető, hogy Jeremiás addig, amíg Jósiás élt és személyében biztosította a deuteronomiumi reform érvényesülését, hallgatott. Nyilván csak akkor szólalt meg újra, amikor azt tapasztalta, hogy a Deuteronomium csak annyiban érvényesül, amennyiben az a jeruzsálemi templomot és a király hatalmát igazolja, de azokat a törvényeket, *amelyek az élet megjobbítására, az ÚRhoz való ragaszkodásra, az embertársak szeretetére, megbecsülésére és segítésére vonatkoznak,* elhanyagolják. Jeremiás próféciáit döntő módon határozta meg az a teológiai álláspont, amely az ősi tradícióhoz való ragaszkodásból következett.

Számunkra az a jelentős, hogy *Jeremiás egyszerre tudja képviselni a politikai és teológiai felismerést.* Teológiai látása nem zárta ki a határozott és egyértelmű politikai állásfoglalást. Ennek eredete az, a már az elhivatásában megmutatkozó felismerés, hogy az ÚR a történelem Ura és Izráel Istene. És bár ezt nem fejezi ki, de állásfoglalásához hozzátartozik az a régebbi prófétai felismerés, hogy Izráel, az ÚR népe, beletartozik a többi nép közösségébe (vö. Ám 9,7). Témánk szempontjából ez azt is jelenti, hogy Jeremiás nem állítja szembe egymással a békét és azt a békességet, amelyet az ÚR akar maga és népe között.

Bright[8] hívja föl a figyelmet arra, hogy „Júda nemzeti teológiája" nem volt felkészülve azokra a problémákra, amelyekkel Jósiás korától kezdve szembe kellett néznie. Vitathatatlan dogmaként maradt fenn nemzedékeken keresztül az, hogy a templom, a város és Júda országa sérthetetlen, nem árthat neki semmilyen ellenség, mert a templomban az ÚR trónusa áll, Jeruzsálem Dávid városa, Júda pedig az ÚR népe. Ennek a teológiának a számára sem volt idegen a politikai állásfoglalás, de természetesen olyan állásfoglalás volt ez mindig, amely ezekből a dogmákból következett, és természetesen azt kereste, hogy hogyan igazolja ezeket. Ez volt a teológiai magyarázata annak a *nacionalizmusnak,* amely elkeseredetten harcolt azért, hogy Júda, Jeruzsálem és a templom ne jusson a babilóniaiak kezére. Ez magyarázza azt az elkeseredett küzdelmet is, amely Jeremiás és ellenfelei közt folyt.

Mielőtt a legfontosabb pontokon megvizsgálnánk, hogy miért harcolt Jeremiás, még egy dolgot számításba kell vennünk: *nem idealizálhatjuk Jeremiást.* Könyvének éppen az a nagyszerűsége, hogy leírja a próféta belső vívódását, azt, hogy nem volt probléma nélküli neki magának sem eljutni egy olyan politikai állásfoglalásra, amely őt legtöbb honfitársával szembeállította. Jeremiás korának gyermeke volt, ő is ugyanazokban a tradíciókban nevelkedett, mint honfitársai. Még későbbi próféciáiból is kiderül, hogy milyen nagyra tartotta Jósiást, és hogy a királyban ő is a nemzet reménységét, Dávid méltó utódját látta (22, 15—16). 2 Krón 35,24 őrzi azt a hagyományt, hogy Jeremiás annyira osztozott népének Jósiás király fölött érzett gyászában, hogy még sirató éneket is írt róla. Ezek és a Jeremiás könyvében található többi adatok bizonyítják, hogy Jeremiás állásfoglalását és egész szolgálatát elhivatási élménye határozta meg és *a rendkívüli történeti helyzet által felvetett kérdésekre nem volt előre kész felelete,* hanem azt mindig súlyos belső vívódások között találta meg.

A könyv első fő részéből (1—24 fej.), amely javarészt csak próféciákat tartalmaz, már kitűnik, hogy Júdának ebben a kritikus korszakában szinte jelszó volt a *sálóm.* A nehéz időkben azt ígérték a népnek, hogy végül az ÚR békét ad (6,14; 8,11; 23,16). Ha csak az idézett helyeket nézzük, azt gondolnánk, hogy Jeremiás fölényesen intézi el azokat, akik a *sálómot* hirdetik a népnek. De aztán a próféciák között rátalálunk arra, hogy Jeremiás maga így kesereg: „Jaj, URam, én URam! De hiszen a próféták mondogatják nekik: fegyvert nem láttok, éhínség nem tör rátok, sőt igazi békességet (sálóm ,emet) adok nektek ezen a helyen" (14,13). Ebből kitűnik, hogy Jeremiás maga is ebben nevelkedett, sőt talán ő is hirdette ezt a *sálómot.* Most pedig szembe kell szállnia azokkal, akik így prédikálnak. Azt kell hirdetnie, hogy „az ÚR fegyvere pusztít az ország egyik végétől a másik végéig. Nincs békesség egy testnek sem!" (12,12). Ezekből a szavakból az

is világos, hogy nem valami „lelki békesség" körül folyik a vita, hanem valóban a békéről van szó. Jeremiás szavaiból egyre világosabban kiderül, hogy nem tartható az addigi „béke-elmélet". 4,9—10-ből pedig már az is kiderül, hogy a hivatalos teológia kritikus helyzetbe jutott. A nép, sőt maguk a papok és a próféták is megdöbbenve látják, hogy pontosan az ellenkezője történik annak, amit hirdettek és vártak. Ez a krízis a kétségbeesés, vagy az Isten elleni lázadás szakadékának szélére sodor mindenkit.

Jeremiás az *okát* is látja annak, hogy hazugsággá vált a sálóm hirdetése. „Váltig mondják azoknak, akik megvetik az Úr igéjét: békességtek lesz! És, aki csak szíve megáltalkodottságában jár, mind azt mondta: nem jön rátok semmi rossz" (23,17). Arra mutat rá, ami az igazi hazugság: úgy hivatkoznak az Úr békeígéreteire, hogy közben *magatartásukkal, egész életükkel megtagadják az ÚR Igéjét.* Itt mutatkozik meg Jeremiásnak az a felismerése, hogy kortársai válogatnak a tradíciókban és csak azt hangoztatják, ami számukra biztató, ami pedig kényelmetlen, felelősséget ébresztő és elkötelező, azt félreteszik. A Törvényben az ÚR azoknak ígért békességet és minden jót, akik a szövetséget megtartják. Abban, hogy nincsen békesség Jeremiás elsősorban az ÚR büntetését látta azért, mer Júda és Jeruzsálem népe megvetette Igéjét.

Közelebb visz bennünket Jeremiás harcának megismeréséhez és megértéséhez, ha legalább egy néhány olyan *eseményt* vizsgálunk meg közelebbről, amelyeket a könyv részletesebben leír és ezzel is azt mutatja, hogy rendkívül jelentősnek tartja.

Az első ilyen Jeremiás ún. *„templomi prédikáció"*-ja és a hozzáfűződő események (7. és 26. fej.). Abból, amit a templomhoz fűződő reménységekről tudunk, megértjük, milyen megdöbbentő hatással lehetett egy olyan beszéd, amely ilyen mondatokat tartalmaz: Ne bízzatok hamis jelszavakban, amelyek így szólnak: „az ÚR temploma, az ÚR temploma, az ÚR temploma ez"! ... Hát latrok barlangjává lett ez a ház a szemetekben, amelyet az én nevemről neveznek? Akkor majd én is annak látom — így szól az ÚR... Azt mondta az ÚR: ha nem hallgattok reám, és nem jártok tanításom szerint . . . és nem hallgattok szolgáimnak a prófétáknak beszédére ... akkor olyanná teszem ezt a házat, mint Silót. Ezt a várost pedig a föld minden nemzetének az átkává teszem.

Emiatt a beszéd miatt majdnem megölték Jeremiást, és csak a józan vezetőknek köszönhető, hogy végül szabályos bírósági eljárás lett a dologból. Ezt a tárgyalást azonban (26,10—24) közelebbről is meg kell vizsgálnunk.

Jeremiás vádlói egy százéves tradícióra építenek. Annak idején *Ézsaiás* erősítette Jeruzsálem népét azzal, hogy az ÚR nem hagyja el városát és templomát. 701-ben, amikor egész Júdát elfoglalták és már Jeruzsálemet is körülfogták az asszír seregek, a már-már kétségbeesett királyt és népet Ézsaiás bátorította, és végül Jeruzsálem csodálatos módon meg is szabadult. (Ézs 36—37. f.)

Ézsaiás ún. üdvpróféciái is mind a Sionhoz kapcsolódnak. Sion megváltását ígéri (1,27), és azt mondja, hogy „az utolsó időkben erősen fog állni az ÚR házának hegye" (2,2). Száz évvel később is ez volt a hivatalos teológia.[9] Ézsaiás könyve Szentírássá lett és éppen ez az alapja a Jeremiás elleni vádnak. Amit ő hirdet, az ellene mond a Szentírásnak, a gyülekezet hivatalos tanításának. Jeremiás ezzel tulajdonképpen Ézsaiást, sőt az URat vádolja, azt állítja, hogy nem igaz az, amivel eddig biztatta népét.

Nyilván Jeremiás is ismerte Ézsaiás próféciáit. Máskor, ha kellett, hivatkozott a régebbi prófétákra (28,8). Így igaz és jogos az a vád, hogy tudatosan ellene mond az ézsaiási tradíciónak. Jeremiás egy konkrét történeti eseményre, Siló pusztulására hivatkozik az ézsaiási tradícióval szemben.[10] Ez bizonyítja, hogy a szentély önmagában nem jelent biztonságot. Jeremiás a deuteronomista történelemszemléletnek megfelelően értékeli Siló pusztulását, és ezért hozza példának.

Jeremiásnak a tradícióval szembeni magatartása igen figyelemreméltó. Ézsaiás annak idején csak magyarázatot fűzött a Sionra vonatkozó tradícióhoz, mélyebb értelmet adott neki azzal, hogy csak a megtérők, a maradék méltó arra, hogy a Sionon lakjék. Jeremiás az adott történeti helyzetben nemcsakhogy használhatatlannak, hanem egyenesen *veszélyesnek tartja a Sion-tradícióra való hivatkozást.* Akik erre hivatkoznak, hamis biztonságba ringatják magukat és ámítják a népet. Abban a szituációban, amelyben Jeremiás prófétált, a templom már nem volt a béke és biztonság záloga.

Jeremiás maga azonban nem fűz további magyarázatot prédikációjához, hanem azt közli, hogy őt maga az ÚR küldte, hogy prófétáljon a templom és a város ellen. De hozzáteszi: most azért jobbítsátok meg útjaitokat és tetteiteket, hallgassatok az ÚRnak, Isteneteknek szavára! Akkor majd megbánja az ÚR azt a roszszat, amelyet meghirdetett ellenetek (26,13). A templomra való hamis hivatkozás helyett egy másik utat ajánl Jeremiás a béke és biztonság elérésére. Nem is eredménytelen a prédikációja, a nép most már védelmére is kel.

A vezetők közül is akadnak, akik védik Jeremiást. Ők egy másik tradíciót is ismernek. *Mikeás*, Ézsaiás kortársa annak idején szintén Jeruzsálem és a Sion lerombolását jövendölte (Mik 3,12). Az ő próféciájára megtértek a jeruzsálemiek. Így történhetett, mondják, hogy az ÚR megbánta azt a rosszat, amit ellenük hirdetett.

Azt hiszem fontos, hogy *Jeremiás erre a tradícióra sem hivatkozik.* Ő nem egy régi tradíciót akar felújítani, és nem akar teológiai vitát folytatni. Az ÚR nevében prédikál és ha valami reménysége van, akkor az csak a következő: akiket megdöbbent a prédikáció, talán megtérnek. A 26,20—24 a helyzet komolyságát illusztrálja azzal, hogy Urijáhu prófétát hasonló beszédéért Jehójákim király kivégeztette.[11]

Jer 27—29. fejezetei összefüggő egészet alkotnak. Ezekből már egészen világosan kitűnik Jeremiás politikai állásfoglalása, de az is, hogy milyen küzdelmet kellett folytatnia önmagával, és másokkal ennek az álláspontnak érvényesítéséért. Ezeknek a fejezeteknek történeti háttere az, hogy 595—594-ben katonai fölkelés robbant ki Babilonban.[12] Ez adhatott alkalmat arra, hogy a már leigázott vagy fenyegetett kis népek és a fogságba hurcoltak ne csak reménykedjenek, hanem maguk is részt vegyenek ebben a felkelésben és visszaszerezzék önállóságukat. Ennek érdekében egy bizonyos szervezkedés is folyt, amelyben talán jelentős szerepe volt Egyiptomnak is.

A *27. fej.-ből* arról értesülünk, hogy Jeruzsálemben együtt vannak a környező kis népeknek, Edomnak, Móábnak, Ammónnak, Tirusznak és Sidonnak követei. Lehet, hogy azért jöttek, hogy rábeszéljék Cedekiást, hogy vegyen részt a Babilon elleni lázadásban. Az is lehet, hogy a megegyezés már megvolt és a részletek megbeszélésére került volna sor. Ebbe avatkozott bele Jeremiás az akkoriban szokásos jelképes üzenetével: egy-egy igát küldött ezeknek a követeknek azzal az üzenettel, hogy tegyék a nyakukat Babilon királyának igájába. Tudomásukra adta, hogy nem megoldás a lázadás. Egyetlen lehetőség van arra, hogy Nabukadneccár békében hagyja őket: ha behódolnak neki. Ellenkező esetben őket is az a sors éri, mint a többi meghódított népet, elviszik és szétszórják népeiket a nagy babilóniai birodalomban. Ugyanezt az üzenetet küldi Cedékiáshoz is, de ehhez hozzáteszi még, hogy ne hallgasson azokra a prófétákra, akik most a szabadulásról beszélnek, mert azokat nem az ÚR küldte, és hazudnak. Az egész népnek is tudomására adta ugyanezt az üzenetet. Itt derül ki, mennyire erősen élt a revizionista reménység a népben: már arról beszéltek, hogy hamarosan visszajönnek a fogságba hurcoltak Jehójákin királlyal együtt és magukkal hozzák a templom elrabolt kincseit is. Jeremiás tudtul adta a népnek, hogy ehelyett az ábrándozás helyett inkább arra kellene igyekezniök, hogy a város ne váljék romhalmazzá, a megmaradt kincsek ne kerüljenek Babilonba és ők maguk megmaradhassanak hazájukban. Hogy itt Jeremiás határozottan politikailag foglalt állást, azt azok is kénytelenek elismerni, akiknek egyébként az a vé-

leményük, hogy a próféták megnyilatkozásait „lelki" értelemben kell vennünk.

Jeremiás kijelenti, hogy az Úr Nabukadneccárnak adott minden országot a Szíria—Palesztina-i térségben. Amelyik nép nem akar behódolni neki, arra pusztulás vár. Amelyik behódol, az megmarad a földjén, azaz nem hurcolják el fogságba, művelheti a földet és ott lakhat. A próféta világosan látja, hogy ez az egyetlen lehetséges út ahhoz, hogy ezen a területen megszűnjenek a harcok, az emberek békességben és viszonylagos biztonságban folytathassák életüket. Határozottan szembeszáll azzal a véleménnyel, hogy a rend csak akkor áll helyre, és a békés és nyugodt élet csak akkor képzelhető el, ha a babilóniai birodalom összeomlik. Helyteleníti azokat a politikai törekvéseket, amelyek Nabukadneccár megbuktatását célozzák. A 29. fejezettel kapcsolatban még szólnunk kell arról, hogy Jeremiás is számol a babilóniai birodalom összeomlásával, de a „most" tekintetében határozottan állítja, hogy csak egy helyes megoldás van: Nabukadneccár uralmának elismerése. Minden más vélemény csak álmodozás és hazugság akkor is, ha az próféták ajkáról hangzik el arra való hivatkozással, hogy az Úr üzenete az. Ezért beszél Jeremiás álmodozókról, jelmagyarázókról, varázslókról, hazugokról. Meg van győződve arról, hogy aki mást mond, az romlásba viszi a népet, ha az ilyen próféciákra hallgatnak, akkor ennek a vége az lesz, hogy szétszórják a népet és lerombolják a várost.

A 28. fej. Jeremiásnak egyik személyes ellenfelével, *Hananjá* prófétával folytatott küzdelmét írja le. Őt Jeremiás nem sorolja a hamis próféták közé és legalábbis első találkozásukkor nem nevezi hazugnak, se álmodozónak.[13]

Nem lehetett könnyű eldönteni, melyik prófétának volt igaza. Hananjá ugyanolyan határozottan lépett föl, mint Jeremiás. Ő is ezzel kezdte próféciáját: ezt mondja a Seregek URa, Izráel Istene. Határidőt is közöl: két év múlva visszajönnek a foglyok, élükön Jekonja (Jehójákin) király és visszahozzák a templom elrabolt kincseit. Ennek a feltétele azonban az, hogy az ÚR összetöri Babilónia királyának igáját. Hananjá azoknak adott igazat, akik Nabukadneccár ellen akartak szövetkezni. Ezek nyilván a nacionalisták voltak, azok akik a dávidi tradíciót képviselték és akik a megoldást az igazi dávidi király, Jehójákin visszatérésében látták.

28,5—9-ből az tűnik ki, hogy előre nem lehet objektív ismertető jelek alapján meghatározni, melyik prófécia az igazi. Mintha Jeremiás ezt mondaná: eddig a próféták csupa olyan dologról szóltak, amelyek az ÚR büntetését tartalmazták, a próféciák tartalma a *deber, rácáh, milhámáh volt.* Arról a prófétáról, aki a *sálóm*-ot prófétálja csak akkor derül ki, hogy csakugyan az ÚR küldte, ha beteljesedik, amit prófétált. *Rudolph* így érti Jeremiás szavait: Jeremiás jó társaságban tudja magát, azokat tartja igazi prófétáknak, akik, mint ő, hirdették az ítéletet. Ezekkel szembeállítja azokat, akik csak *sálóm*-ot prófétálnak. Ez utóbbiakra alkalmazza Deut 18,21—22 szabályát.[14]

Jeremiás nem utasítja el azonnal Hananjá próféciáját. Sokat problémáznak az exegéták azon, hogy miért nem teszi. Lehetséges, hogy Jeremiás is gondolt arra a megoldásra, hogy esetleg felszabadulnak a babilóniai uralom alól? Az 5. v.-ből az mindenképpen kiérződik, hogy Jeremiás nem könnyen jutott az ellenkező véleményre és szíve szerint ő is egyetértene Hananjával. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Jeremiás akkor tartalmilag nem tudott mit mondani Hananjá próféciája ellen. Vagy nem akart? Báruk elbeszélése drámai: Hananjá ekkor töri össze a Jeremiás nyakában levő igát és ezzel nyilván még fokozza a hatást. Jeremiás ugyan nem vonta vissza az ítéletről szóló próféciát és azt, hogy a helyes magatartás felvenni a babilóniai király igáját, de Hananjá jelképes cselekedetére se felelt.

28,12—17 arról tudósít, hogy Jeremiás később felel Hananjának. Kettőt mond. Az iga összetörésére ezt: a faigát össze törted, de ami jön, az vasból lesz. — Hananjának pedig ezt: félrevezetted a népet, ezért még ebben az évben meghalsz. Báruk azt is közli, hogy Hananjá röviddel ezután meg is halt. „Nincs jogunk kételkedni ebben a tudósításban" —írja Rudolph.[15]

Ezek a versek fölborítanak minden szép elméletet Hananjáról: mégis hazugság az, amit mondott, amelylyel csak ámította a népet, mert őt nem küldte az ÚR. Hananjá tehát egy sorba kerül a többivel, azokkal, akiket Jeremiás hamis prófétáknak nevezett. Ez igaz is, mert végsősoron ő is azt mondta: békesség lesz, ha összetörjük Nabukadneccár igáját. A történet csak azért megrázóbb, mert egyrészt megmutatja, hogy Jeremiás nem magától ítélte hazugságnak kortársai *sálóm*-próféciáit, nem azonnal mondott ítéletet, hanem nyilvánvalóan sok tusakodással várt arra, hogy kijelentést kapjon az ÚRtól. Másrészt ebből a történetből kiderül, hogy halálosan komoly dolog a prófétálás, nem lehet felelőtlenül az ÚR nevében fellépni, a nép közt hangulatot kelteni, politikai propagandát folytatni. Nem kétséges, hogy akik ezeket az eseményeket átélték, azokra ez nagyon mély benyomást tett és abban a korban felidéződött az emberekben a Deuteronomium ítélete a hamis próféták fölött (Deut 18,20).

Abból, a korunkban sokat tárgyalt és idézett *levél*ből (Jer 29), amelyet Jeremiás Babilóniába küldött az ott élő júdai száműzötteknek, világosan kitűnik a politikai helyzet. Jogosnak látszik az a vélemény, hogy a már említett katonai jellegű lázadással kapcsolatos eseményekre vonatkozik. Világos, hogy Jeremiás azzal a revizionista politikával száll szembe, amely ugyan a száműzötteket tekintve, érthető, de nagyon veszélyes volt, mert belesodorhatta volna őket a nyílt lázadásba, ami még rosszabbá tette volna a helyzetüket. Sőt, ahogyan a levélből kitűnik, nem is voltak a száműzöttek olyan rossz helyzetben, mert attól az egytől eltekintve, hogy hazájuktól távol kellett élniük, egyébként együtt voltak, letelepedhettek, és viszonylagos szabadságban élhettek.

A levélből az is kiderül, hogy a revizionista politikai ádventizmusnak hangulatkeltői bizonyos próféták voltak (8—9. v.), többek között a 21—23. v.-ben megnevezett Aháb és Cidkijjáhú, valamint az a Samajáhú, akiről a fejezet utolsó két szakasza szól, aki Jeremiást feljelentette a jeruzsálemi templomőrség parancsnokánál is éppen a száműzöttekhez intézett levél miatt.

Azt is megállapíthatjuk a levélből, hogy mire számítottak a száműzöttek: arra, hogy hamarosan hazakerülnek. Így teljes az összhang a jeruzsálemi és a babilóniai „nemzeti" próféták között. Csak a 29,10-et kell összehasonlítanunk 27,16 és 28,2-vel. Jeremiás ezzel szemben azt állítja, hogy amíg a babilóniai birodalom fennáll,[16] addig ott kell élniük, ahová száműzték őket. Azt nem tudni honnan vette Jeremiás a meglehetősen pontos adatot. Lehet, hogy jó értesülései voltak. 27,7 szerint a szomszéd államok követeivel azt közölte Jeremiás, hogy három nemzedéken keresztül fog tartani Babilónia uralma. Azt is tudjuk, hogy Jeremiás kortársainál jóval világosabb politikai látással rendelkezett, és így felmérhette azt, hogy 2—3 nemzedéken belül megerősödnek azok a fiatal népek, amelyek Mezopotámiától keletre éltek. Persze az is elképzelhető, hogy az egész nem egyéb prófétai képes kifejezésnél, amely csak azt akarta mondani, hogy hosszú, bár belátható ideig tart ez az állapot és azok, akik Babilóniában vannak már nem érik meg a hazatérést, legfeljebb gyermekeik, vagy unokáik. Az a másik kérdés, hogy a történelem folyamán ez meglepő pontossággal így is történt.

Mindebből egészen egyszerűen érthető Jeremiás tanácsa: be kell rendezkedniök arra, hogy ott élik le életüket. Esztelenség volna másképpen cselekedni. Most, meglehetősen hosszú időre, *életük összekapcsolódik a babilóniai birodalom életével.* Ezért magától értődő, hogy Babilónia jólétén, békéjén kell fáradozniuk, mert az ő számukra is csak így lehet jólét és béke.

Természetesen nem egyszerűen a józan ész tanácsa van ebben a levélben. Itt jelentkezik az a döntő felismerés, amely az ekkor kezdődő új korszak prófétáinak közös üzenete: nem a körülmények megváltoztatására kell igyekezni, nem a sors ellen kell zúgolódni, nem

kell az előző kor életét visszaállítani, hanem éppen *az adott helyzetben fel kell ismerni az ÚR akaratát és ott megtalálni az iránta való engedelmesség útját.* Népe történelmének döntő fordulópontján Jeremiás az övéi számára addig ismeretlen *új utat* mutatott, és ez abból a meggyőződésből fakadt, hogy az ÚR, aki a történelem Ura, tud mindig újat tenni.

Két dolgot javasol Jeremiás a száműzötteknek, az egyik az, hogy *tegyenek meg mindent Babilónia jóléteért és békéjéért.* Ez azért nem volt egyszerű dolog az ott élők számára, mert együttmunkálkodást és szolidaritást követelt olyanokkal, akik más népből valók és más vallásúak voltak. Ez ismét egy ősi tradíció megváltoztatása, mert a honfoglaláskor éppen az volt a törvény, hogy a lehető leghatározottabban el kell különülni az idegenektől és a másvallásúaktól.

Jeremiás másik tanácsa az, hogy a száműzöttek *imádkozzanak Babilóniáért.* Ez megint bizonyos hagyományoktól való elszakadást jelent. Idegen földön lakni, a templomtól távol, templom nélkül imádkozni, önmagában is meghökkentő volt azoknak, akik ezt először olvasták. És itt még azt is számításba kell vennünk, hogy Jeremiás egy olyan népért és államért való imádkozást kívánt, amelyet addig ellenségnek tartottak. De éppen ebben a felszólításban van benne az a lehetőség, hogy *Babilónia többé nem ellenség,* hanem az az ország, ahová az ÚR népét juttatta, és ennek a népnek áldássá kell válnia Babilónia számára.[17]

Külön figyelmet igényel *a 37—38. fejezet.* Báruk tudósítása annyira szemléletes és világos, hogy szükségtelen azt más szavakkal megismételni. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Cedekiás segítséget kért Egyiptomtól,[18] és a fáraó felmentő csapatokat küldött, mire a babilóniaiak Jeruzsálemet otthagyva, elébe siettek a felvonuló egyiptomiaknak. Jeremiás világosan látta, hogy csak pillanatnyi megkönnyebbülést jelent ez Jeruzsálem számára. Az azonban hamis vád ellene, hogy ezt az időszakot a szökésre akarta volna felhasználni. Az őrség parancsnokának véleménye természetesen jogos, hiszen Jeremiás már megelőzőleg (21,9), és elfogatása után is (38,2.17) nyíltan hangoztatta, hogy egyedül úgy lehet nyugtuk, csak akkor szabadulnak meg az elhurcoltatástól, és csak akkor menekül meg a város, ha megadják magukat a babilóniaiaknak. Ez sokakat arra indított, hogy kiszökjenek a városból, és megadják magukat (38,19; 39,9).

Ez kellőképpen indokolja Jeremiás ellenfeleinek vádját: „a vezetők azt mondták a királynak: halálra kell adni ezt az embert, mert *erőtlenné teszi a városban megmaradt harcosok és az egész nép kezét* azzal, hogy ilyesmit hirdet nekik. Hiszen ez az ember *a népnek nem békességét, hanem vesztét keresi*" (38,4). Összehasonlításképpen hadd álljon itt a VI. lákisi levél egy részlete, amelyet egy kihelyezett őrség parancsnoka írt a lákisi parancsnoknak: „... elküldted uram a király levelét és a vezetők levelét, mondván: Kérlek, olvasd el őket! Íme, a vezetők levelei *nem jók,* csak arra valók, hogy *erőtlenné tegyék kezeinket,* és ellankasszák azoknak az embereknek a kezeit, akik tudomást szereznek róluk... Uram, nem akarod megírni nekik: Miért csináltok ilyent Jeruzsálemben?... esküszöm az ÚRra, a te Istenedre, ... mióta szolgád olvasta ezeket a leveleket, nincs nyugta a te szolgádnak..."[19]. A két szöveg egymás mellett sokat elárul. Először is azt, hogy nemcsak Jeruzsálemben, hanem *a vidéki helyőrségekben* is voltak, akik egyetértettek Jeremiással. Arra is következtethetünk, hogy *a király közvetlen környezetében* levők közül is sokan hajlandók lettek volna a város feladására. Valószínű, hogy a lákisi helyőrség parancsnoka is ezen a véleményen volt, és talán meg akarta győzni a levél íróját is, aki viszont legalábbis az ellenséggel közvetlenül szembenálló katona és hazafi szemével nézte a dolgokat, és akit rendkívül megzavart az, hogy a király közvetlen környezetében megadásról tárgyalnak.

Ehhez még hozzá kell vennünk a III. lákisi osztrakon utolsó mondatát: „ami Tóbijának, a király szolgájának levelét illeti, amely Jaddua fiához, Sallumhoz jött *a prófétától,* és amely így szól: ‚Vigyázz!' — a te szolgád elküldte neked, Uram."[20] Nagy a valószínűsége annak, hogy az itt említett próféta Jeremiás. A lákisi levelek egyébként tartalmilag is Jeremiás rendkívül nagy és széles körre kiterjedő befolyását bizonyítják. Sőt azt is, hogy a próféta mindent megtett, hogy meggyőzze a júdaiakat álláspontja helyességéről. Ez még inkább indokolttá teszi ellenfeleinek lépését. Mind a levél, mind Jer 38,4 azt bizonyítja, hogy Jeremiást hazaárulónak tartották, aki népének vesztére tör. Az idézett textusból az is kitűnik, hogy Jeremiás kimondottan *a békét ígérte* abban az esetben, ha megadják magukat. Ekkor azonban már a királynak és környezetének nem ígérte feltétlenül a fogságtól való mengenekülést (37,17). Ezért még inkább hihetetlennek tűnt ellenfelei számára, hogy a jót, a békét akarja.

Az előbbi adatokból két fontos tényt állapíthatunk meg Jeremiás személyére vonatkozóan. Először azt, hogy egyik szellemi irányítója, sőt talán a vezére volt annak a csoportnak, „pártnak", amely a Babilóniának való behódolásban látta az egyetlen megoldást. A másik tény pedig ebből következik: amikor Jeremiást elfogták és börtönbe vetették, akkor igen érzékeny csapást mértek erre a pártra, a királyt pedig (aki egyébként is nagyon gyengének bizonyult: 38,5!) arra kényszerítették, hogy folytassa az ellenállást Babilóniával szemben. A 38. fejezetből azt is megtudjuk még, hogy hiába próbálta Jeremiás még egyszer rábeszélni a királyt arra, hogy adja meg magát az ostromló sereg vezéreinek, Cedekiás már mindenkitől félt: azoktól is, akik már átpártoltak, és azoktól is, akik az átpártolást hazaárulásnak tartották.

Báruk tudósításában arról is tanúskodik, hogy *Jeremiás a végsőkig, mondhatjuk: utolsó leheletéig kitartott állásfoglalása mellett.* Gedalja helytartó meggyilkolása után is (megint kivárva az ÚR döntését) határozottan az otthonmaradást tanácsolta azoknak, akik félelemből Egyiptomba akartak menekülni. A történetnek ez az utolsó szakasza lényegében ugyanazt a két szembenálló véleményt írja le. De most még szomorúbb a helyzet: mindenkinek az volt a véleménye, hogy egyetlen megoldás, méghozzá a béke lehetőségét nyújtó megoldás az Egyiptomba menekülés. (42,13—14; 43,4—7). Jeremiás *magára maradt,* csupán hűséges kísérője, Báruk értett vele egyet — annyira, hogy meg is vádolták azzal, hogy éppen ő befolyásolja az idős prófétát (43,3!). A próféta véleménye nem változott: ha otthon maradnak, az ÚR gondoskodni fog arról, hogy nyugodtan és félelem nélkül éljenek: nem bántja őket Nabukadneccár (42,9—12). De ha Egyiptomba menekülnek, hiába reménykednek a békében: az a fegyver, amely elől menekülnek, ott is utoléri őket (42,13—22). Ezt az ítéletet hirdette aztán akkor, amikor már Egyiptomban voltak (43—44 f.). Tragikus ez a befejezés. Egy hosszú élet kitartó, következetes küzdelme szinte teljesen eredménytelen maradt, és annak, aki teljes tekintélyét latba vetve, szabadságát és életét kockáztatva mindent megtett, hogy legyőzze az Egyiptomhoz igazodókat — politikai vaksággal megvert és pánikba esett honfitársaival együtt éppen Egyiptomban kellett meghalnia.

De azért ebből az is kitűnik, hogy *Jeremiás mindig és mindenütt együtt volt népével.* Az magától értődő, hogy Nabukadneccar személyesen utasította testőrségének parancsnokát: „Vedd magadhoz, tartsd rajta a szemed, és ne tégy vele semmi rosszat, hanem azt tedd vele, amit mond" (39,12). Hiszen valószínű, hogy azok, akik átszöktek a babilóniai sereghez, azzal indokolták ezt a lépésüket, hogy Jeremiásra hallgattak.[21] Ez, amint a testőrparancsnok szavaiból kiérződik, azt is jelentette, hogy szabad emberként mehetett volna Babilonba, sőt jutalmat is remélhetett, hiszen nemcsak hirdette, hanem elő is segítette Babilónia győzelmét. A lehetőségek közül a kétségtelenül nehezebbet választotta: „a nép között" maradt[22] Júdában. *A tudósítás a próféta becsületét védi:* ő hosszú tusakodások során szerzett becsületes meggyőződésből képviselt olyan politikát, amely végül is szinte mindenkit ellenségévé tett. Ha csak magára gondolt volna, talán még idejében átszökött volna a babilóniaiakhoz, de legalábbis

itt, a csúfos vereség után elment volna oda, ahol nagyobb megbecsülést remélhetett. Báruk ezzel a tudósítással arról tanúskodik, hogy Jeremiás *nem a maga igazát kereste, és hogy mindvégig hű maradt népéhez.* Az egyértelmű és következetes politika a prófétát soha nem állította szembe hazájával. Ő népének *sálóm*jáért küzdött, legtöbbször a közvélemény ellenére, akkor is, ha ezért árulónak tartották, üldözték és életére törtek.

*

Mielőtt megkísérelném összefoglalni azt, amit Jeremiás prófétának a békéért folytatott harcáról mondhatunk, néhány rövid megjegyzést kell tennem.

A választott téma természetesen korlátokat is jelentett a vizsgálódásban. Elsősorban azokat a *politikai* és *történelmi* problémákat kellett szem előtt tartanom, amelyekkel Jeremiás is vívódott. Azt gondolom, azért mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ezek egyáltalán nem voltak mellékes problémák a próféta számára,[23] és ezért mi sem kezelhetjük úgy, mint másodrendű kérdést.

Az bizonyos, hogy Jeremiás másképpen látta népének helyzetét, mint ahogyan korának, vagy bármely kornak politikusai látták. *Különösen is a végső konzekvenciák és a végső reménység tekintetében mondott többet és mást.* Ez a magyarázata annak is, hogy miközben nagyon határozottan szembeszállt minden politikai adventizmussal (p. 29,8—9), hirdette azt is, hogy az ÚR egy végső nagy *sálóm*ot készít népének, új szövetséget, amelyben megújítja őket a bűnbocsánatban (30—31. f.).

Ami az exegétáknak és az ÓSz kutatóinak olyan sok problémát okozott, az ún. *idegen népek elleni* (helyesebben a szomszédos népekről és Babilóniáról szóló) *próféciák*, azokban *Jeremiás könyvének első értelmezéseit* kell látnunk. Igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy ezek (46—51. f.) később kerültek bele Jeremiás könyvébe. A Júda szomszédairól szóló próféciák bizonyára azért, mert tartalmilag megegyeztek azzal, amit Jeremiás hirdetett: ezek a népek is osztoztak a közös politikai reménységben: hogy Egyiptom fogja majd megteremteni a békét Szíria—Palesztinában. A Babilóniáról szóló próféciák, valamint Móáb (48,47), Ammón (49,6) és Élám (49,39) sorsának jobbra fordulására vonatkozó megjegyzések azt mutatják, hogy egy jóval későbbi időben, amikor megint nagyot fordult a történelem kereke, szükségesnek tartottak hozzáfűzni a könyvhöz olyan beszédeket, amelyek a közben bekövetkezett történelmi változásokat értelmezték. Ezek a későbbi hozzátoldások azt mutatják, hogy a gyülekezetben sokat használták és nagyra tartották Jeremiás könyvét, és ezt a könyvet *más történelmi és politikai szituációban is használták.* Ekkor már arról is kellett beszélni, hogy miért omlott össze annak a Babilóniának a hatalma, amelynek királyát Jeremiás az ÚR szolgájának nevezte, és hogy miért újulhattak meg olyan népek, amelyek a nagy vihar idején az ÚR büntetését szenvedték el Júdával együtt. Ehhez a kiegészítéshez pedig *joga volt* annak a gyülekezetnek, amely nagyon komolyan vette és Isten Igéjének tartotta Jeremiás próféciáit.[24]

*

Éppen az utóbbi megjegyzésből kell kiindulnunk az összefoglalásnál. *Semmiképpen nem szabad „rövidzárlatosan" értelmezünk Jeremiás könyvét.* Különösen ennek a prófétai könyvnek a vizsgálatánál kísértenek a történelmi analógiák. Hiszen annyira plasztikusan ábrázolja azt a mozgalmas korszakot, amelyben Jeremiás élt és szolgált, és annyira közel hozza hozzánk a prófétának még az érzéseit is, hogy még az egyszerű bibliaolvasó is beleéli magát abba a helyzetbe, és óhatatlanul azonnal párhuzamokat talál a maga korával. Hát még azok, akik többet és részletesebben foglalkoznak a könyvvel és az ókori Közel-Kelet történetével!

Ezt a kísértést csak akkor tudjuk legyőzni, ha tudomásul vesszük és mindig szem előtt tartjuk, hogy minket közel két és fél évezred és történelmi, politikai változások hosszú sora választ el Jeremiástól és korától. Mi egészen más világban élünk, még akkor is, ha bennünket és korunkat sok minden összekapcsol azzal a régi korral és azokkal a népekkel. Éppen Jeremiás figyelmeztet minket a megelőző korok értékelésének problémájára: *Nagy veszély származik abból, ha tradíciókat vagy múltbeli eseményeket akarunk kijátszani a magunk korának követelményeivel szemben!* Azt talán nem kell most újra bizonygatnom, hogy ez nem jelenti a múltnak és a tradíciónak megvetését.

Figyelemreméltó az, ahogyan Jeremiás a világtörténelmi eseményeket és Júda sorsát szemlélte. Egy pillanatra se tévesztette szem elől, hogy népe az ÚR népe. Próféciáiban még akkor is így nevezte a népet, amikor a legsúlyosabb ítéletet hirdette (2,11.13.32; 4,22 stb.). De az ÚR nevében ettől a néptől nem csupán azt kívánta, hogy ne legyenek bálványimádók, és hogy helyesen ünnepeljék meg a szombatot, hanem azt is, hogy vegyék fel magukra a babilóniai király igáját, adják meg magukat az ostromló seregnek. Ezt úgy tudta megtenni, hogy csak egyetlen Istent ismert, azt az URat, aki népével szövetséget kötött *és* aki minden nép fölött Úr; aki a történelmet irányítja *és* aki népének bűnét különleges szigorúsággal számon kéri; aki békességet akar a népek között, *és* aki igaz pásztorokat rendel népének, hogy azok igaz békességre vezessék.

Abból, hogy Isten a történelem Ura, általában arra szoktak következtetni, hogy Isten népe fölötte áll a többi népnek és azoknak a problémáknak, amelyek ebben a világban a népek között adódnak. Valami elkülönülésre, sőt elidegenedésre való hajlandóság mutatkozik emiatt sok kegyes emberben. Jeremiás pedig *éppen azért, mert tudja, hogy az ÚR a történelem Ura, konkrét politikai állásfoglalást kívánt népétől.* Ez mindenesetre olyan dolog, amire fel kell figyelnünk. Nem mintha nem tudnánk, hogy a világ problémáitól való elfordulás vagy a fölényes ítélet „a világ" fölött máris konkrét politikai állásfoglalás. Hanem azért, hogy megértsük: aki hisz a történelem Urában, azt kell, hogy érdekelje népének és a népeknek a sorsa. Az Istennel való kapcsolat nem kivesz a világból, hanem „helyretesz" bennünket: ráébreszt arra, hogy felelősek vagyunk népünkért és a többi népért. Ehhez tartozik az is, amire Jeremiás sok vívódása, az ÚRral folytatott tusakodása mutat rá: az ÚR nem öröktől fogva előírt törvényekkel, végzetszerűen kormányozza a világot, hanem a világ sorsát, és így a békét is, emberekre bízza, akiket felelőssé is tesz döntéseikért.

Minél alaposabban tanulmányozzuk Jeremiás próféciáit, annál inkább rájövünk, hogy *Jeremiás nem „laikusként" szólt hozzá a politikai kérdésekhez.* Nagyon alaposan ismerte népe történelmét és hagyományait. Kortársait, sőt korának politikusait is felülmúló világos politikai látással rendelkezett. Olyan összefüggéseket látott meg, és ezek alapján olyan határozottan döntött, hogy az ma is ámulatba ejti az embert. Igaz, hogy az ÚR elhívott prófétája volt, aki nem sietett kimondani a maga véleményét, hanem megvárta, amíg az „ÚR igéje jött" hozzá. De azt hiszem, itt sem szabad verbális inspirációt feltételeznünk, hanem éppen Báruk leírása alapján arra kell gondolnunk, hogy egy nagy tudású ember, aki hosszú évek során szerzett politikai tapasztalatokat, sok imádsággal, belső vívódással, Isten segítségével találta meg mindig azt, amit mondania kellett.

Így talált rá arra is, amit a béke kérdésében kellett mondania. Kortársai is mindig a békéről beszéltek. A velük való vitatkozások során derült ki: azzal, hogy valaki békevágyát kifejezésre juttatja és beszél a békéről, még nem sokat tett a tényleges békéért, sőt félre is vezetheti azokat, akik rá hallgatnak. *A békéért való fáradozás egyértelmű, határozott és helyes politikai állásfoglalást követel.* Ebben a felismerésben azonban benne van ennek a küzdelemnek minden nehézsége és komolysága is. Micsoda felelősséget jelentett kimondani azt, hogy Nabukadneccár hozza a békét! Micsoda felelősség volt leírni egy olyan levelet, amely minden addigi kegyes tradíciónak ellene mondott! Micsoda felelősség volt azt mondani, hogy se a templom, se a Dá-

vidnak adott ígéretek nem védik meg többé az országot és a népet! Ilyen döntéseket hozni csak az ÚR iránti feltétlen bizalommal és a nép iránt érzett határtalan szeretetből lehetett — és lehet ma is.

*

Nagyon vázlatos és hiányos ez az írás. De talán így is sok gondolatot ébreszt, további tanulmányozásra ösztönöz, és felelősségteljes szolgálatra indít népünkért és egyházunkért. Akkor pedig nem hiába íródott.

Muntag Andor

JEGYZETEK:

1. vö. *J. B. Pritchard* Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament (ANET). John *Bright*, A History of Israel.2 Kathleen *Kenyon*, Archäologie im Heiligen Land. Wilhelm *Rudolph*, Jeremia (HAT 12). Arthur *Weiser*, Der Prophet Jeremia (ATD 20—21). *Dr. Pálfy* Miklós, Jeremiás könyve I—II. Drs. *Kürti* László, Jeremiás könyvének magyarázata (Jubileumi Kommentár 692—731. lp.). — 2. Vö.: *Bright* i. m. 315kk lp. *Noth* Geschichte Isr. 248kk lp. — 3. *Bright* megjegyzi, hogy Jósiás esetleg már a babilóniaiak szövetségese volt (324. lp.), de ezt nem tartom valószínűnek. — 4. *Pálfy* I. 226. lp. — 5. *Bright* Jer 22, 18k és 36,30-ra hivatkozva valószínűnek tartja, hogy megölték, abban a reményben, hogy így Nabukadneccár enyhébben bánik majd Júdával. — 6. *Anet* 308. *Bright* 327. lp. — 7. pl. *Rad* ÓT-teológiája II. 203kk lp. — 8. Im.: 331. kk lp. — 9. *Bright* (331. lp.) Jeremiás ellenfeleit Ézsaiás kiskaliberű tanítványainak nevezi. — 10. Bár az ÓT sehol sem szól erről (talán Zsolt 78,60 erre utal?), az ásatások bizonyítják, hogy a Kr. e. XI. sz.-ban, a filiszteus támadások idején lerombolták. Vö.: HAT/12 49. lp. *Pálfy* I. 94. lp. — 11. *Torczyner* a III. lákisi osztrakont (ANET 322.) ezzel az esettel hozza kapcsolatba. Ebben a levélben szó esik egy bizonyos „Elnátán fia, Konjá"-ról, aki Egyiptomba ment. A feltevés azonban nem bizonyítható. — 12. *Bright* 328. lp. HAT/12 159. lp. — 13. *Pálfy* II. 116. lp. — 14. HAT/12 165. lp. — 15. Uott. — 16. Így értendő a „hetven esztendő" 29,10-ben. Vö.: *Pálfy* II. 125. lp. HAT/12 1969. lp. — 17. Vö.: *Rad* i. m. II. 223. lp., ő azonban csak félig mondja ki ezt a gondolatot. — 18. a III. Lákisi levélnek ez a mondata: „a sereg parancsnoka, Elnátán fia, Konja, lejött, hogy Egyiptomba menjen . . ." *Anet* 322.), inkább ezt látszik bizonyítani, és nincs összefüggésben Jer 26,22-vel. — 19. *Anet* 322. — 20. Uo. — 21. Vö.: *Pálfy* II. 209. lp. HAT/12 227. lp. — 22. A BH alapján ez a fordítás látszik helyesnek: „. . . nézd, előtted az egész ország, nehetsz, ahova jónak és helyesnek látod — ő még nem válaszolt — menj Gedaljához, . . . lakj vele a nép között, vagy menj, ahova jónak látod . . ." (4—5. v.) Azt túlértelmezésnek tartom, hogy Jeremiás nem értette a testőrparancsnok szavait. Azt is, hogy az ajánlat (ti. hogy Babilonba menjen) sértő volt Jeremiás számára (Vö.: *Pálfy* II. 221. lp), Valószínűbb, hogy Báruk egyszerűen a fenti tényt közli. — 23. Vö.: különösen *Pálfy* kommentárját. — 24. Ennek a problémának további tárgyalása nem lehet e tanulmány feladata.

Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszüntéig

Az ószövetségi Izráel gazdasági, társadalmi életének fejlődése főként két tényező eredője. E két tényező Izráel történelmének bármelyik metszetéből kielemezhető. A kánaáni és az „autochthon" izráeli elemek kölcsönviszonyáról van szó. Már most meg kell állapítanunk azt a sajátos tényt, hogy bár teológiai szempontból a kánaáni elemek állandó visszahúzó erőként jelentkeznek — gazdasági- és társadalomtörténeti szempontból kétségtelenül haladó jellegűek. A fejlettebb városi kultúra szükségszerűen felülmúlja a nomád termelési és társadalmi viszonyokat.

Az Ószövetség világában létrejött társadalmi rend példanélküli és megismételhetetlen az ókori keleti társadalmak történetében. Ez a kánaáni és izráeli tényezők tartós egymás mellett élése következtében jött létre. Izráel társadalmának sajátos feszültségeit is ez magyarázza. Sőt, Izráel összehasonlíthatatlanul rövidebb idő alatt futja végig a társadalmi fejlődésnek azt az útját, amelyhez más keleti társadalomnak több évezredre volt szükség. Ennek viszont az a következménye, hogy a fejlődés egyes pontjain nagyobb feszültségek jönnek létre. Más pontokon pedig viszont simább az átmenet egyik szakaszból a másikba.

A fejlődés kánaáni tényezői

Az Izráel előtti Kánaánban nem jött létre egységes társadalom. Városállamnál nagyobb politikai alakulat sem keletkezett. Az a földterület, amelyen később Izráel élt, sokáig nem volt alkalmas egységes társadalom kialakítására. A függőleges tagoltság megakadályozta az egyes területek együttfejlődését. Ez a kisközösségek hazája. Éles határvonalat húz a Jordán folyó kelet és nyugat között, s ez utóbbin belül is — ez a tulajdonképpeni izráeli élet színtere — számtalan kicsiny közösség jön létre. A gallileai moustieri és aurignaci típusú kultúra egészen más, mint a gezeri troglodyták élete. Teleilat Ghassul anyagi kultúrája nem azonos Megiddó azonos rétegében talált javakkal. Ennek megfelelően a társadalmi berendezkedést is a sokféleség jellemzi.

Erre utalnak az amarnai archívumban talált diplomáciai iratok is. Ez a levéltár a palesztinai későbronzkorra vet fényt. A városállamok egymásközötti és hűbéruraikkal — III. és IV. Amenhoteppel — váltott levelekből áll. A levelek egyrészéből olyan államot ismerünk meg, mely talán még a klasszikus despotizmust is felülmúlja. A város és lakossága az uralkodó abszolút tulajdona. Más levelekből az derül ki, hogy az illető városban egyfajta „alkotmányos" monarchia van. Ismét másutt a vének tanácsa — egyfajta arisztokrácia — hozza a határozatokat. A társadalmi együttélésnek több típusa létezik egyidejűleg.

Az Ószövetség is utal a kánaáni abszolút despotizmusra (Bírák 1:7, 5:19), de a közösségi kormányzás meglétére is. (Jozsué 9:3, Bírák 9.)

Másik sajátosan kánaáni tényező — s ez majd döntően befolyásolja Izráel életének alakulását: a terület elhelyezkedése az ókori keleti államok világában. Ez a tengerparti terület minden nagyhatalom hódításának célpontja volt. Mindegyik rányomta bélyegét. Sőt, összeomlása után néptöredékeket hagyott hátra. Ezért éltek itt az amoriták, a hettiták maradékai és sokan mások, akik még az izráeli-júdai királyságok korában is megtartják jellegzetességeiket. Törvényeik a „kanaáni jog" alapjaivá válnak. A kánaánizmusra jellemző pl. a Tell Hösn (Béth Seán) ásatásain talált ún. Atanahili agyaghenger. Babiloni és egyiptomi írás található rajta. Az egyiptomi uralkodó babiloni öltözetben imádja a babiloni Nergált, aki viszont egyiptomi ruhát visel.

Bármilyen legyen is egy városállam társadalmi rendszere, ez mindig osztálytársadalom. Ennek viszonyait tükrözi a kánaáni antropológia. Ez az emberszemlélet a rabszolgatartó társadalmak világszemléletének szerves része. A közember egy isteni potenciákkal rendelkező uralkodó akaratának van kiszolgáltatva. Annak maradéktalan tulajdona.

A kanaáni társadalmakban kettős elnyomás érvényesül. A városállamok egy szuperhatalom vazallusai. Különböző szolgáltatásokat kötelesek teljesíteni. Ezek terhét természetesen az alsó néprétegek viselték.

A kánaáni kultúra városi vagy legalábbis „letelepedett" kultúra. A város kezdetben csak a nagyobb védelmi lehetőségek tekintetében különbözött a falutól. Egyébként itt is a földművelő életmód volt honos. A védelmi lehetőségek azonban biztosították a továbbfejlődést. Nagyobb közösség alakult ki, s ezért bizonyos tevékenységek differenciálódtak. Kialakul az ipar. Az ipar és földművelés állandó kölcsönviszonya a termelékenység növekedéséhez vezetett, ami a többletter-

mék megjelenésének előfeltétele. Így már adott a kereskedőréteg kialakulásának lehetősége. Ez utóbb már nemcsak a helyileg termelt árut közvetíti, hanem éppen a világkereskedelem kulcspontjában elfoglalt helyzeténél fogva közvetítő kereskedelmet is folytat. Erre utal az a bibliai szóhasználat, mely szerint a „kánaáni" és a „kereskedő" gyakran egyet jelent. A kereskedelemmel együttjáró tőkeakkumuláció viszont tovább élezi az osztálytagozódást. A vidéken még meglevő faluközösségek felbomlanak. A közösségi birtokból magántulajdonná vált, a szabad nemzetségtagokból pedig rabszolgák lettek.

Ezek a társadalmi és jogi viszonyok uralkodnak azon a területen, ahová az izráeli törzsek egyrésze benyomul, ill. másrésze létrejön. Az ő világszemléletük, gazdálkodási és társadalmi rendszerük gyökeresen más. Nyilvánvalóan szükségszerűek a konfliktusok.

A fejlődés izraeli tényezői

A honfoglalás előtti Izráelre vonatkozó bibiliai hagyományok nem a népelemek gazdaság- és társadalomtörténetét kívánják bemutatni, hanem Jahvéhoz való viszonyáról tájékoztatni. Ezt a viszonyt azonban a társadalmi életből vett anyaggal szemléltetik. Ezt felhasználhatjuk akkor, amikor a még nomád „Izráel" társadalmi viszonyait akarjuk megismerni. Itt azonban pontosan különbséget kell tennünk a valóban archaikus anyag és a későbbi eredetű anakronizmusok között. Rendelkezésünkre áll a nomád élet gazdag mondavilága. Ezt szövi össze a későbbi redaktorok sematizmusa. Ezek között különösen a „P" — papi — hagyományt kell elővigyázattal kezelni. Semmiesetre sem fogadható el az első tekintetre is spekulatív-jellegű osztályozása, amely jóval későbbi, már az állam megszűntét követő igényekből fakadt.

A modern etnográfia pontosan kimutatta — éppen az ókori keleten végzett kutatásai alapján —, hogy miként jönnek létre különböző nomád csoportok egyesüléséből és szétválásából azok a későbbi törzsek, melyek a történelmi idők kezdetén megjelennek. Így Izráel is különböző elemekből alakult ki. *A szervezett törzsek azonban — egy-két kivétellel — csak a honfoglalás után jöttek létre.*

Így az ún. József-törzsekről tudjuk, hogy Palesztina, az Arab-sivatag és Egyiptom közötti területen voltak nomádok. Állattenyésztéssel foglalkoztak. Ezek azonban még nem voltak tevés nomádok. Életterük aránylag szűk volt. Nyájaik közösségi tulajdonban voltak. Szükségleteiket az állati termékek fedezték. A társadalmi munkamegosztás értelmében a feldolgozást kívánó cikkeket az asszonyok állították elő. Az egyetlen differenciált iparág a fegyverkészítés. A rabszolgatartás szokásban van, ezek azonban csak idegenek közül kerülnek ki, akiket hadivállalkozások alkalmával ejtettek foglyul. A foglyok azonban — a nomád élet törvényeinek megfelelően — hamarosan beolvadtak a család kötelékébe. A beolvadás előmozdítója a családi kultusz.

Patriárkális rend uralkodik. Az apa a család teljhatalmú ura. Ez azonban még távol áll a rigorózus asszír házirabszolgaságtól. A nemzetség teljesjogú tagjai a családfők. Később törzsi viszonylatokban a nemzetségek egyenlő és független tagként állnak egymás mellett. Egyes vállalkozások alkalmával választanak ugyan vezetőt, de tisztsége a vállalkozás befejeztével megszűnik. Vannak ugyan esetek, amikor a választott vezér továbbra is megmaradhat a helyén, azonban ilyen esetben is csak tanácsadási joga van. Ő elé viszik a peres ügyeket. Ítéletének figyelembevétele azonban kizárólag a felek jótetszésétől függ. Nincs végrehajtó hatalma. Viszont döntése teljesítését a hozzá fűződő bizalom és tekintélye általában biztosítja.

E csoportok antropológiájára az Egyiptom-, Színai-, és a Honfoglalás-hagyományok vetnek fényt. A „Szövetség Könyve" és a „Tízparancsolat" is több következtetésre nyújt lehetőséget. Ez utóbbi prológusa (Ex. 20:2), s ebben a „béth abádím" kifejezés arra utal, hogy az az elem, mely Egyiptomban tartózkodott, nemcsak rabszolgamunkát volt kénytelen végezni, de kívül volt a jog védelmén is. A fáraó szuverén akaratától függött a nép léte és nemléte. A néppéválás folyamán létrejön a Sínai-hegyi szövetség s ez „alkotmányosan" rögzíti az egyes nemzetségek, sőt törzsek „egyenjogúságát". Ennek hatására a későbbi, de szintén ősi törvényalkotás az ún. „Szövetség Könyve" bizonyos törvények megokolásánál az egyiptomi jogonkívüliségre, ill. az abból szabadító isteni kegyelemre hivatkozik. Amikor Jahve a sínai szövetségkötés alkalmával szolidaritást vállal a jelenlevőkkel, feltételezi a másik fél tagjainak szolidaritását egymásközött is.

Ez a szövetségi alapokon nyugvó élet-, világ-, és emberszemlélet a nomád élet alapja. Ez gyökeresen ellenkezik azokkal a felfogásokkal, melyekkel majd a letelepedés alkalmával kerülnek kapcsolatba. Itt: a szabad ember, kit kizárólag a szolidaritás köt össze a másikkal az együttélés oly formái között, melyek kizárják az osztálytagozódást — viszont kétségtelenül akadályozzák a gazdasági élet fejlődését. Ott: fejlettebb gazdálkodás, amely azonban mélyreható osztályellentétekkel párosul.

A honfoglalásra nézve kettős hagyomány tükröződik. Az egyik szerint a honfoglalás egyszeri, szervezett aktus, amelyet a földosztás követett. A másik szerint az egyes törzsek külön-külön, lassan veszik birtokba a nekik juttatott területet részben harci cselekmények, részben békés beszivárgás útján.

E kettős hagyománnyal szemben azonban tudjuk, hogy voltak olyan népcsoportok, melyek különböző elemekből Kanaán területén váltak törzsi közösséggé. Pl. Juda a dél-palesztinai félnomád elemeket fogja egybe és az általa birtokolt terület után kapja nevét. A Jákób-áldásnak Isszákhárra vonatkozó részéből — Martin Noth óta — sejtjük e törzs létrejöttének körülményeit. Az Amarna-levelekből kiderül, hogy e terület központja, Súnem, a XIV. sz. folyamán elpusztult. A fáraó ragaszkodik a város újjáépítéséhez és betelepítéséhez. Isszákhár-törzs eredeti alkotóelemei ekkor fogadták el a letelepedésre kínálkozó kedvező lehetőséget. A József-áldás Zebulonra vonatkozó része (Deut 33:19.) arra enged következtetni, hogy az egykori zebuloniták a tengeri államok hátországában lettek letelepítve bizonyos robotmunkák teljesítése fejében.

E példákból is látható, hogy a későbbi izráeli törzseknek csak egy része képviselte a legsajátosabb izráeli hagyományokat. Másrésze a kanaáni életnek köszönheti létét. Majd látni fogjuk, hogy a kanaáni világszemlélettel szembekerülő nomád-izráeli világszemlélet azokban a körökben élt elevenen, melyek az Egyiptom-, Sínai-, Honfoglalás-hagyományokat ápolták. Társadalmi berendezkedésük a szabad, független emberről vallott szemléletet tükrözi.

Az izraeli társadalom első válsága

A honfoglalás nem egyszeri tett, hanem évszázadok munkája volt. Mint még ma is: a nomád beduin a kultúrterület határán letelepedve csak lassanként hagy fel a vándorélettel, úgy Izráel életformaváltoztatása sem történt — még egy törzs keretein belül sem — hirtelen töréssel. Megállapításunkat a patriárkákról szóló hagyományokra alapozhatjuk. E hagyományok értékes adatokat szolgáltatnak Izráel honfoglalására nézve. A honfoglalás elején e népelemek még sokáig kettős életmódot folytatnak. Még köt a nomád múlt, de hív a kanaáni város.

Már a kezdetet is a konfliktusok jellemzik. Ezekben hol a kanaáni világnézet, hol az izráeli világszemlélet marad felül. Az esetek többségében azonban kompromisszum jön létre. Gazdasági vonatkozásban előnyös kanaáni hatás. Ez kétségtelenül magasabb termelési viszonyokra és magasabb életszínvonalra segít. Ennek ára azonban a közösségi élet kára. Ez azt jelenti, hogy fel kell adni a szövetségi jogrendet.

Egyes esetekben a bevándorlók életrendje jutott érvényre. Ilyen eset tükröződik a Genesis 34-ben. Ez itt leírt eset azonban nem jelenti azt, hogy minden eset-

ben kiírtották az ott talált lakosságot. Általában a kánaáni elemek beolvadásával kell számolni. Ilyen esetekben az új társadalom az izráeli hagyományok alapján épül.

Bírák 2 viszont izráeli elemek alulmaradásával számol. Amikor arról beszél, hogy elhagyták az atyák Istenét és idegen istenek — Baál és Astarót — után mentek, arra utal az istenség és nép viszonyáról alkotott ókori keleti felfogás szerint, hogy feladták sajátos népiességüket és a szolidarítás közösséget, a kánaáni világnézet és annak gyakorlati következményeinek hatása alá kerültek. Istenváltoztatás életformaváltoztatást jelent. — Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az életformaváltoztatás az akkori „vallásosságban" feltétlenül maga után vonja a hit és az istenség megváltoztatását is. Ez azoknál az izráelieknél következett be, akik erősebb és huzamosabb kánaáni befolyás alá kerültek. Tehát azoknál, akik a földművelésre alkalmasabb területekre jutottak.

A régebbi nomád élet felmérhetetlen erejű szolidaritást hozott létre. Ez olyan átfogó, hogy nemcsak az élőket, de a nemzetség valamennyi elhalt tagját összeköti. Sőt a még meg sem születettekre is gondol! Ennek megfelelően alakul a tulajdonhoz való viszony is. Ez is a közösség egyik tagja. Hozzá mint valami személyiséghez viszonyulnak. A tulajdon mögött ugyanis szintén ott állanak azok az erők, amelyek az emberi személyiség mögött: a termékenységet biztosító erők. A vallás ezen a fokon ezeknek az erőknek a szolgálatában áll. Az egész „hit"-élet ezek megnyerésére vagy elriasztására rendezkedik be. A tulajdon nem egyesek birtokát képezi, hanem valamennyi nemzetségtag közösen rendelkezik vele. Élőknek, elhaltaknak, megszületendőknek egyforma joga van hozzá.

E szemléletrendszer válik gyökértelenné a letelepedéssel. A földtulajdon más természetű, mint a nyáj. Más erők állanak mögötte. A régiekkel való kapcsolat elsorvad az újak javára. Ezzel párhuzamosan megerőtlenedik az ősökhöz fűződő viszony, ami végül is az egy nemzedéken belül élők közösségének átértékeléséhez vezet.

A földművelésre való áttérés időszakában még fennáll a közösségi birtoklás. Ezt tükrözik a földosztásról szóló híradások. Mindig csak törzsek, nemzetségek, családok kapnak munkaterületet. Ekkor még él az a szemlélet, hogy a föld tulajdonosa a törzs — az amphiktyoné — Istene. Palesztina Jahve földje. Erre az ősi képzetre utal a Tízparancsolatból az 5. Ezt az különbözteti meg a hasonló ókori felfogásoktól, hogy az idegen törzsbeliek földjére is így tekintenek. Ez a földterület nem tulajdonítható el, még csak meg sem vásárolható. E felfogás igen sokáig tartja magát. Pl. Ácháb királynak sem lenne szabadna kisajátítania Nábóth szőlejét — még csak meg sem vásárolhatja azt —, mert az egy magasabb társadalmi egység haszonélvezeti része és Jahve tulajdona.

A korabeli örökösödési törvényekből is következtethetünk a birtoklás jellegére. Ez még a nomád patriárkális nagycsalád rokoni fokozatait tartja szem előtt. Első fokon a fiúgyermek veszi át a birtok kezelését. Amennyiben az apa fiúgyermek nélkül hal el, akkor az ő férfitestvére, ennek hiányában apja fitestvére, vagy ennek fiúgyermeke. A szándék az, hogy a család kezelésében tartsák meg a birtokot. Mielőtt a Numeri 27 engedménye jönne, csak egyetlen egy esetben olvashatunk arról, hogy nőágon örökölnek. (1. Krón. 2:34kk) A leány ugyanis férjhezmenetele által idegen családhoz, az özvegy pedig saját családjához kerül.

A családi birtoklás korlátozottabb formája — s ez már a magántulajdon irányába mutat — a levirátus gyakorlata. Ennek kezdetei még a nomád életformába nyúlnak vissza, a letelepedést követően új tartalommal bővül. Egyéb jelentősége mellett az is az értelme, hogy a fiúgyermek nélkül elhalt férfi családja számára biztosítja a birtoklást. E szokásnak földművelő viszonyok között történő fenntartása már egy bizonyos „magántulajdont" feltételez. A „jólét" ugyanis szintén az elhalt férj családjához tartozik. Tulajdonképpen őt illetné az örökség. De amikor elvállalja a sógorházasságot, már a nem nagycsalád számára biztosítja a birtokot, hanem azon belül egy kisebb közösség számára. Innen már csak egy lépés van a föld egyéni birtoklásáig.

A nemzetség helyét hamarosan elfoglalja a faluközösség. Ezzel már ismét egy újabb lehetőség nyílik a vagyoni differenciálódásra. E folyamat nem mindenütt haladt egyformán gyorsan előre. Ahol egy tömegben élt az izráeli lakosság, ott hosszabb ideig tartotta magát a patriárkális rend. Ahol a kánaáni elemé volt a döntő szó, a kánaáni társadalmi rend jutott uralomra. Itt már nem Isten a birtok tulajdonosa — csupán termőerejének megadója. Az ember a tulajdonos, aki esetenként ad valamit az istenségnek — de már nem adó gyanánt, csupán ajándékként —, hogy így biztosítsa a föld produktivitását. Ilyen felfogás mellett a birtok már szabad adás-vétel tárgyát képezheti, elzálogosítható, sőt eltulajdonítható. Gondoljunk Dávid és Omri birtokvásárlásaira. De már korábban is, amikor Gedeon vagy Saul birtokáról olvasunk, érezzük, hogy itt már nemcsak az ősi „náchálá"-ról van szó. Itt már közre kellett játszania a kánaáni jog által lehetővé tett földbirtokszerzésnek is.

Az ún. „náchálá-rendszeren" alapuló patriárkális rend korán létrehozta védelmi intézményét a „g 'ullá"-t. Ennek nyomait fedezhetjük fel a Lev. 25-ben. Bár a Törvény legfiatalabb rétegében foglal helyet régisége biztos. E fejezetben két egymással merőben ellentétes gyakorlatról olvasunk. Az egyik a Jóbél-év, a másik a g 'ullá gyakorlata. A kettő semmiképpen sem lehet egyidejű. A g 'ullá az idősebb, a Jóbél-év a fiatalabb elem. Az előbbi mögött a mispachá — a nagycsalád — az utóbbi mögött az egyén áll.

A g 'ullá lényege a következő. A birtokos valamilyen ok következtében elszegényedik. Birtoka feladására jut, esetleg adósrabszolga válik belőle. A közösség joga és kötelessége, hogy megakadályozza a birtok idegen kézre való jutását. A jog nem írja elő a tönkrement egzisztencia támogatását, hanem azt, hogy a patriárkális rend fokozatait figyelembevéve, aki teheti váltsa meg a birtokot a közösség számára. Feltűnő azonban, hogy a késő Ruth-könyve meglehetősen kuszált, és a jogszokást már nem jól ismerő elbeszélésén kívül csak egyetlen olyan leírást találunk az Ószövetségben, ahol némi képet alkothatunk a gyakorlatról. Ez Jeremiás birtokvásárlása (Jer. 32.). Ő ugyanis a g 'ullá kötelezettségének tett eleget. A dokumentáltság hiányából arra lehet következtetni, hogy a gyakorlat nem vált átütő erejűvé. Érthető, ha figyelembe vesszük a kisparaszti réteg széleskörű megroppanását. A fejlődés jóval későbbi szakaszán a Jóbél-év rendje — jelentős kedvezménnyel — e hiányosságot akarja pótolni.

Eközben kialakult a kánaáni típusú nagybirtok. Ez a faluközösségek elszegényedett tagjainak rovására történt. Ők a nagybirtok munkásaivá váltak. Még nem mindig rabszolgák. Az ősi hagyományok még megakadályozzák azt, hogy izráeli ember objektummá váljék. Az egyre nagyobb munkaerőszükséglet a rabszolgaság kialakulásával fenyegeti az izraeli társadalmat is. A válság második szakasza majd megmutatja, hogy ez nemcsak lehetőség, de valóság is volt.

A királyságok korai szakaszában csak az idegen eredetű rabszolgák felhasználása volt a szokásos és megengedett. Hadifoglyok, vásárlás során szerzett rabok. Szemben a nomád viszonyokkal — ezek már nem olvadhatnak be a nagycsaládba.

Részletesebben kell foglalkoznunk azzal a társadalmi kategóriával, melyet „gérím" néven foglal egybe az ószövetségi történetírás és törvényalkotás. Ez utóbbi részletesen és pártfogóan foglalkozik e réteggel. Az Ószövetség többrétű szóhasználata azonban megnehezíti e fogalom megértését. Egyes helyek szerint a „gér" olyan személy, aki idegen közösségből jövet, ideiglenes jelleggel tartózkodik egy törzs körében. Más helyek azonban arra is engednek következtetni, hogy itt tulajdonképpen egy alsó társadalmi réteggel van dolgunk. Itt, most a második kategóriával foglalkozunk.

A joggyűjteményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy e réteg a társadalmi rend piramisában

közvetlenül a rabszolgák felett foglal helyet. Személyi szabadsága különbözteti meg attól. A „Szövetség Könyve" külön cikkelyben foglalkozik a rabszolgákkal, s külön a „gérím"-mel. Fontos meghatározás: „Gért ne gyötörj és ne zsákmányolj ki, mert gérím voltatok Egyiptom földjén." (Ex. 22:20). A gérím helyzete Izráelen belül ugyanaz, mint Izráelé volt Egyiptomban: a jogonkívüliség. Ezért van szükség a cikkely tartalmi részére: semmiképpen sem szabad őket rabszolgaként kezelni. Bizonyos esetekben azonban rabszolgákká válhatnak. (Lev. 25:45). Viszont abban a pillanatban megszűnik az Ex. 21:2 adta lehetőség. Nagyobb tömegben a honfoglaláskori események során lettek „gér"-ré kánaániak. (Vö. Józsué 9). Az új győztes társadalomba való integrálódásuk érdekében „lámas" lettek, bizonyos szolgáltatásokat vállaltak. E réteg a dávid—salamoni kor integrációs politikája által duzzadt ismét fel.

A termelési viszonyok átalakulása, az „urbanizálódás", a társadalmi differenciálódás, a helyi és fokozatos szervek átalakulásához vezetett. A régi hagyományok képviselői amphiktionikus szövetséget hoztak létre. Ehhez azonban a honfoglalás fő szakaszának lezáródása után egyéb csoportok is csatlakoztak (Józsué 24). Ez a típusú szervezkedés szükségszerűen nem lehetett erős és tartós a megváltozott viszonyok között. A kor első feléből származó adatok mutatják, hogy a bomlás korán megindult. A Debóra-ének, a Bírák könyve a törzsek elkülönüléséről is tud.

E „fent" érzékelhető bomlás csak tükörképe a helyi kisközösségekben megindult folyamatnak. A családfők kollégiuma helyébe a gazdaságilag erősek lépnek. Különösen a városokban láthatjuk ezt. Pl. Ofrában előbb az abiezriek kezébe kerül a vezetés. Közülük kiemelkedik Gedeon, akit viszont egy sikeres vállalkozás után már „királlyá" akarnak megválasztani. Ezt a még eleven izráeli hagyományok meggátolják. E társadalmi folyamattal párhuzamos az individualizálódás. A Bírák 8-ban Gedeon már nem kollektív ítéletet hajt végre, csupán a város vezetőit bünteti meg. A közösség hatalma — s egyben a közösségi felelősség — egy szűkebb körre korlátozódik.

Ami Ofrában Gedeon esetében nem valósult meg, az megvalósul fia Abimelek esetében Sikemben. Jellemző a jelszó: „Mi jobb nektek, ha Jerubbaál valamennyi fia — 70 férfiú — kormányoz benneteket, vagy ha csak egy férfiú kormányoz titeket?" E kísérlet — az izráeli hagyományok ereje miatt — még mindig rövid életű. Az összetartozást biztosító néptudatot (am aahád) egyfajta „lokálpatriótizmus" váltja fel.

Az izráeli társadalom első válsága a nomád életről a letelepedett életmódra való átmenet idejére esik. A nemzetségi szervezet fokozatos felbomlása, s helyi közösséggé való átalakulása és az osztályokra való tagozódás jellemző erre az időre. Fokozatosan kialakul a nagybirtok. Alkalmanként a régi nemzetségi rend még ellenáll, de elgyengülve egyre kevésbé képes embert oltalmazó intézményeit megvédeni.

Az állam

Az izráeli államot sajátos körülmények hozták létre. Ez nem olyan, mint a többi ókori keleti állam. A Nílusvölgyében és Mezopotámiában — ahol a társadalmi fejlődés rendkívül vontatottan haladt előre — az állam kezdettől fogva és szükségszerűen elnyomószerv. Az ószövetségi államrendet elsősorban nem az osztályharc szükséglete hívja létre — nyilván belőle sem hiányzik ez a motívum —, hanem az az ellentét, mely nomádok és letelepültek között fennáll. Egyre élesedő harc folyik a kánaáni és izráeli elem között. Ez a harc gazdasági és társadalmi vonatkozásban is a jahvizmusért folyik. Hol nyílt összeütközések láthatók, hol a társadalmi élet mélyén folyik e küzdelem. A kánaáni hatás megosztja Izráelt. 1. Sámuel 1—15 fejezete egy bizonyos holtpontot tükröz. Az egység jele, az amphiktioniai szentély, idegen kézben van. A terület nagy többségén idegenek uralkodnak. A tenger és a sivatag felől egyidejűleg érkeznek új néphullámok. Ebben a helyzetben érthető, ha jahvista erők államot hoznak létre, hogy megfelelhessenek a nemzetként megmaradás sürgető követelményének.

Az ókori keleti nagyhatalmak ebben az időben elgyengültek. Ez megzavarja a térség egyensúlyát. Nyugat-Ázsia kisállamai és még le nem települt elemei erőteljesen mozgolódnak. A területi határok még nem lezártak, még folyik az izráeli népvándorlást követő más népvándorlási csoportok rendeződése. Aramok, ammóniak, móábiak, edómiak, filiszteusok törnek immár a lakott terület felé. Ezekkel már nem tud a laza törzsszövetség szembeszállni.

Így jön létre az állam, mely formáját tekintve királyság lesz. Ennek létrehozása nem volt könnyű, mert a jahvista erők egy nem kis csoportja egy erőszakszervezet létrejövetelének lehetőségét látja benne. Ehhez alig három emberöltő kellett. Mivel Izráel világszemléletének alapja a jahvizmus, a harc a királyság ellen is ilyen alapon folyik. A Jahvéért folyó küzdelem egy lesz az izráel nemzetségekért, létértelmezéséért folyó küzdelemmel.

A Deuteronomista mű szerkesztői a királyság megalapításának a leírásához csatolják az ún. „mišpát hamäläk"-et (1. Sám. 8:10kk) Belőle egy már konszolidált, bizonyos funkciókat rendszeresen ellátó állam tűnik elő. Nekünk is szokatlan az államnak és az uralkodónak az a teljes azonosítása, amely belőle előtűnik. A jahvizmus szigorú irányai is Izráel lényével összeegyeztethetetlennek tekintik ezt a viszonyt. Ez az állam nem a társadalom alapszervezeteire épül, ellenkezőleg: inkább megsemmisíti azokat. Megjelenési formájában, a monarchiában, egy kézben sűrűsödik a régi nemzetség és törzsfők jogköre, s kizárólagos jogként magának igényli a törvényhozást és végrehajtást. Ez szinte ellenőrizhetetlen hatalmat adott az uralkodónak.

Ez a „Mišpát ha-mäläk" fényt derít az állam állandó funkcióira. Feltűnő, hogy első helyen említi a honvédelmet, ami az állam létrejöttével kapcsolatos állításainkat látszik igazolni. A kérdést azonban társadalmi oldala felől közelíti meg. A szerző azt nehezményezi, hogy ez a hadsereg nem Izrael nemzetségeinek önkéntes népfelkelése, hanem a nemzetségi szervezettől független, sőt ellene bármikor felhasználható erőszakszervezet. Ezzel kapcsolatosan érdemes figyelembe venni Deut. 17;16-ot. Ez az ún. „chóq ha mäläk"-ből való rész Izráelnek abból a későbbi korából származik, amikor a maradék júdai államnak ismét fel kellett újítania a „népfelkelést". Ez a rész állandó hadsereg fenntartását ellenzi a júdai restauráció idején.

Szó esik a „mišpat ha melek"-ben az államapparátusról. Ez egyrészt a végrehajtó hatalmat gyakorolja, másrészt az adó, robot, dézsma behajtását szolgálja. Ennek az apparátusnak a fenntartása ismét csak az alsó rétegeket nyomja. A 14. versből a királyi birtokrendszer kialakulására és bizonyos feudális jelenségekre következtethetünk. Ugyanakkor az állam bizonyos iparágakat monopolizál.

Bár az állam nemzeti feladatok ellátására jött létre, e feladatok részbeni teljesítése során erőszakszervezetté alakult át.

Mikor, s milyen társadalmi változásokat hozott létre az állam Saul uralma még csak epizód Izráel történelmében. A nemzeti egység továbbra is meglehetősen gyenge. Nem is valószínű, hogy állama Nyugat-Palesztina középső részén kívül élő törzseket foglalt volna magába. Inkább még egy korlátozott kiterjedésű törzsszövetségről beszélhetnénk. Az azonban kétségtelen, hogy forrásaink Saullal kapcsolatosan már említenek bizonyos államhatalmi funkciókat. Mindenesetre ezek közé tartozik az állandó hadsereg magjának kialakítása.

Izráel államának igazi megszervezője, mélyreható társadalmi, politikai, gazdasági változások előidézője Dávid lesz. Az általa létrehozott állam ideológiai alapja a déli hagyomány. Ő ennek exponense. Előbb a kalebiták törzsfője (2. Sámuel 3:8). Majd ebben a minőségében szervezi törzsi államát Júdát. Saul halálá-

val annektálja az északi törzseket, s perszonálúnió formájában létrehozza Izráel államát. A további hódításokat — s ez rendkívül fontos — nem Izráel államához — hanem a maga személyéhez kapcsolja.

E tisztán monarchista hatalom első szembetűnő vonása az, hogy itt egy tervszerűen szervezett, mélyen átgondolt államalakulatról van szó. Kettős célt tűzött maga elé: a nemzeti függetlenség és a nemzeti egység megvalósítását. Amikor azonban mindez megvalósult, ez az állam, egy önmagáért létező erőszakszervezetté alakult át.

A Deuteronomista-jellegű tudósításokból kiderül, hogy a kezdetben még nemzeti alapokon nyugvó hadsereget egyre inkább egy olyan állandó hadsereg váltja fel, melynek elitegységei az idegen zsoldosokból szervezett testőregységek. Mivel az északi elem háttérbeszorul a hadsereg személyi állományában, egyrészt idegen testnek érzik az északi országrészben, másrészt viszont fenntartási költségei elsősorban északot terhelik. A későbbi Dávid-ellenes lázadások során mindig ez a zsoldossereg biztosítja az állam és a dinasztia fennmaradását.

Ez az állam nagy közigazgatási szervezetet igényelt. Erről két okmány is tudósít. (2. Sám. 8 és 20:23 k). A két okmány között lényeges államszervezeti változások történtek. Első helyen ugyan még mindig a nemzeti hadsereg vezére áll — de közvetlen utána következik a régebbi iratban utolsó helyen szereplő zsoldosparancsnok. A hatalom gyakorlatilag az utóbbi kezébe került. Őt egy eddig nem szerepelt funkcionárius követi, az „al ha-mas". Ez az államigazgatási változás pontosan tükrözi az egykori nemzetségi szervezet, s államalapító izráeli-júdai elem tervszerű háttérbeszorítását. E második okmány a nagy lázadások leírása után következik. Valószínűleg ezek a változások elleni tiltakozásként törtek ki. Az izráeli hagyományok őrzői, időben kezdik a küzdelmet az ilyen irányú fejlődés ellen. Nátán és Gád próféta szereplése is ebbe a keretbe illik.

Előbbi a hettita Uriás megöletése kapcsán nemcsak valamilyen individuáletikai tanítást ad, de allegóriája a birtoklási és társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatása ellen is tiltakozik. E változás egyik oka az volt, hogy Dávid nemcsak a kánaáni városokat integrálta, de azok jog és társadalmi rendjét is. A kánaáni rend érvényrejuttatása s az izráeli hagyományok háttérbeszorítása beleillett Dávid nagyhatalmi elképzeléseibe. A Gád próféta nevével összekapcsolt népszámlálási leírás e folyamat gazdasági oldalára vet fényt. E népszámlálás feltehetően az adóztatás és robotmunkák megszervezésének előfeltétele volt, így alapja a királyi birtokrendszer kialakításának.

A dávidi impériumnak Salamon alatti fenntartása még nagyobb terheket jelent. A birodalom már nem volt képes terjeszkedni. A meghódított területeken — az ókori keleti analógiáknak megfelelően a rablógazdálkodás kimerítette az anyagi forrásokat. Ezek pótlására szükségessé vált az „anyaország" népességének fokozottabb megadóztatása.

Salamon uralomrajutása az 1. Kir. 1. szerint az izráeli—júdai érdekek ellenére történt. Intézkedéseinek egész sora azt mutatja, hogy következetesen szorítja háttérbe az izráeli hagyományokat, és fokozatosan veszi igénybe az izráeli gazdasági erőforrásokat államidinasztikus céljaira. Politikája szükségszerűen hozza létre Jeroboám mozgalmát. Az 1. Kir. 4:1—5-ben a főhivatalnoki apparátus nagymérvű duzzadásáról olvasunk. Mellettük már a kerületi helytartók — a niccábim — is feltűnnek. Feladatkörükbe tartozik az adókivető és beszedő tevékenység. A 12 kerületre történő felosztás pedig már az anyaországot érinti.

Salamon hatalmas építkezési tevékenységet folytat. A jeruzsálemi reprezentatív épületeken kívül várakat, erődítményrendszert épít, s az ország különböző vidékein helyőrségeket állít fel. Mindezek hatalmas összegeket emésztenek fel. Megállapíthatjuk, hogy a salamoni állam a királyi birtokok rendszerére, a rabszolgamunka és a robot fokozott igénybevételére és az adózási rendszer kiszélesítésére épült.

Ekkor indul meg a kereskedelem fejlődése, s ezzel kapcsolatosan a produktív tőke mellett a „finánctőke" kezdetleges formáinak jelentkezése. Ez nemcsak az export-import ügyletekben jut kifejezésre. Jelentős a királyi monopóliumként kezelt tranzitkereskedelem. Ebben az időben épült ki Ecion Geber ill. Éláth a Vörös-tengerre nyíló, kikötő, melyen át távolabbi keleti országok és a föníciai kereskedővárosok áruit cserélte ki. Ezzel párhuzamosan alakul ki a pénzarisztokrácia.

Érthető, hogy egyre feszültebbekké válnak az osztályviszonyok. A szegényparasztság eladósodik, rabszolgává válik, a középrétegek lesüllyednek. Már csak idő és kezdeményező erő kérdése a lappangó ellentétek nyílt kirobbanása. Salamon despotizmusa még erős, de Jeroboám ben Nebat és a mögötte álló prófétai-jahvista körök ereje is egyre komolyabban jelentkezik.

A harc kirobbanásáról I. Kir. 12. számol be. Az itt leírt sikemi népgyűlést gyakran nevezik „népi forradalomnak". Ezt az elnevezést így nem fogadhatjuk el. Hiszen csupán reformpolitikát kérnek az uralkodótól. Mivel Sikem az amphiktyoné székhelye, azt következtethetjük, hogy az innen kiinduló mozgalom jahvista alapokon nyugszik. Ez, bár amphiktyonikus hagyományokat elevenít fel, nem mond le a társadalmi fejlődés addig megtett útjáról, eredményeiről.

Megállapíthatjuk, hogy az izráeli társadalom az állam megalapításával csak részben tudta megoldani a nemzeti feladatokat, mert nem tudta megoldani sem a nomád és városi kultúra ellentmondását, sem az egyre követelőzőbben megjelenő társadalmi kérdéseket. Tény, hogy a kanaáni jog alapján történt magasabbfokú gazdaságszervezés során elsikkadt a sajátosan izráeli-jahvista örökség, s Isten szövetségestársából termelési eszköz lett.

Az izraeli társadalom második válsága

Az osztálytagozódás elsősorban az únió fővárosában Jeruzsálemben és a kánaáni eredetű, katonailag és politikailag fontosabb városokban öltött nagyobb mértéket. Ott, ahol elevenen éltek a kánaáni jogszokások, mint pl. Megiddóban, Taanakban, Gazerben, Láchisban, stb. Vannak viszont vidékek, melyek távol esnek az útvonalaktól, gazdasági központoktól. Ezek politikai jelentősége nem nagy. Itt még tartja magát a nemzetségi elemekkel kevert faluközösségi szervezet.

Az ország kettéválásától az állam megszűntéig tartó mintegy három és fél évszázad alatt próbák sorozata nehezedik az izráeli gazdasági és társadalmi életre. Új nagyhatalmak születnek, melyek aktív gazdaságpolitikát folytatnak. Létérdekük a tengeri forgalommal való közvetlen kapcsolat. Ide minden út Palesztínán át vezet. E tényben számtalan konfliktus magja rejtőzik. Az ország kettészakadása után az arám birodalom folytat hódításokat Izráel kárára Gallileában és Transzjordániában. Az állandó határmenti betörések közepette a két izraeli kisállam állandó hadisarcot kénytelen magáravállalni. Ezek terhét az a réteg viseli, mely az állandó katonáskodás miatt amúgy sem tudja földjét megművelni. A két államnak gazdasági koncessziókat is kell adnia. Így pl. Omri idejében Damaszkusz „bazárokat" nyithat Samáriában. A föníciai városállamoknak is kifizetődő a reájuk utalt Izráel megsegítése.

A kisparaszti gazdaságok nehéz helyzetére éppen a vulgáris eschatologia motívumaiból következtethetünk. A prófétai ítélet és üdvhirdetés több alkalommal felhasználja e váradalmaknak az elemeit. Pl. Ámós 9, zárósorai, Mikeás 6,15 stb. Igen súlyos lehet a helyzet, ha a népi váradalom elérhetetlen reménysége az, hogy az üdvidőben mindenki élvezheti munkájának gyümölcsét. Innen van az, hogy az első íróprófétáik erőteljesen hangsúlyozzák az üdvidő anyagi — mezőgazdasági javakban való bőségét.

Természetesen e terheken felül a hazai uralkodóosztály fenntartása is az arám háborúkban elszegényedett kisparasztságra nehezedik. Omri és Ácháb a Dávid

utáni idők két legjelentősebb uralkodója. Ügyes és hasznos politikával a föníciai államokkal kötnek szorosabb kapcsolatokat. Ennek következtében behatol a fejlett föníciai gazdasági és kereskedelmi jog. Ennek következtében újra erős kánaánita hatások érik Izráelt.

A koronabirtokosok hatalmas rendszere mellett kialakul a magánkézben levő nagybirtok. Az állami és magán nagybirtokok kialakulását a kánaáni jogrend tette lehetővé. Ehhez járult még az, hogy az állandó hadicselekmények következtében sok birtokos elpusztult. Az elárvult birtokokat nem a hozzátartozók örökölték. Az ilyen birtokok a koronára szálltak vissza, s azokat vagy az állami birtokok rendszerébe integrálták, vagy egyéb nagybirtokhoz csatolták. Ezek rendelkeztek kellő számú rabszolga-munkaerővel. Ha nem rendelkeztek, akkor gondoskodtak róla.

Innen érthető a prófétai mozgalom erőteljes szociális beállítottsága. Embertelenségnek tartják azt, hogy az özvegyeket, árvákat létük utolsó gazdasági alapjától fosztják meg. Először a teljes nincstelenség, majd végül is a szolgaság fenyegeti őket. Nemcsak a gazdasági ellentétek, de az igazságtalanság is kiáltó.

Nehéz termelési viszonyok, s az állandó bizonytalanság közepette gyakran fenyegette csőd a kisgazdaságot. Kénytelen volt kölcsönt felvenni. Az ókori Keleten — ahol semmiféle határvonal nincs a kamat és az uzsora között — végzetesen kockázatossá válhatik a kölcsön igénybevétele. Ha ráadásul a kisgazdaság egyszer a tőkespekuláció karmai közé kerül, a legkevesebb kilátása van arra, hogy kiszabadulhat onnan. A fizetésképtelenné vált adósok köréből kerülnek ki az első adósrabszolgák — végül már az adósrabszolgaság.

Az adósrabszolgaság kezdetben még csak egy bizonyos időtartamra korlátozódik. Előbb a kölcsön és a kamatok leszolgálásának idejére. Utóbb az Ex. 22 és a Deut. 15 ennek tartamát hat évben állapítja meg. A hetedikben felszabadul az illető és visszakapja birtokát is. De, hogy milyen illuzórikus volt ez a rendelkezés azt a Lev. 25:10 mutatja, amely úgy módosítja, hogy nem a hetedik, hanem a hétszer hetedik évben történjék az általános szabadonbocsátás. Ennek tényleges végrehajtásáról egyetlen adattal sem rendelkezünk. Az adósrabszolgaság örökös rabszolgasággá alakult át. E folyamat ismeretében válik érthetővé az ószövetségi kamattilalom, és az is, hogy bizonyos fenntartásokkal él a kölcsönsegélyekkel szemben.

A tőkekoncentráció következtében tovább éleződnek a társadalmi ellentétek. A VIII. század második felében a tervszerű birtokkisajátítások ellen tiltakozik Ésaiás 5:18 kk és különösen élesen a Mikeás 2:1 kk. Ebben az időben már teljesen elsikkadt az egykor nagyszerű izráeli emberszemlélet. Most már nemcsak a „gér" és a „nokri", de az izráeli ember is adás-vétel tárgya lehetett. Feltehető például, hogy az elephantinei zsidó katonai település lakosságának egy része is Egyiptomnak eladott adósrabszolgákból állott. Kellő óvatosság mellett erre következtethetünk a Deut. 17: 16-ból.

A kisgazdák teljesen ki voltak szolgáltatva a nagybirtokos rétegnek. E kiszolgáltatottságba azonban nem nyugodtak bele. Időközönként véres mozgalmak törtek ki. E réteg a jahvizmus felé fordult — okkal, hiszen törvényei, prófétái a legfőbb Hatalom nevében azért az emberért is tevékenykedtek, aki Jahve szövetségestársának tudta magát. A Jahvizmushoz való fordulásuk nem tehetetlenségük miatt, meg nem valósult álmaik pótlása érdekében történt. Tudták mind a korai, mind a klasszikus prófétaság idején, hogy nagyon is konkrét segítséget kapnak. Figyelemreméltó, hogy a prófétai igehirdetés általában történelmi témákkal foglalkozik és nem történelem felettiekkel. Eschatológiája is a történelem keretei közötti végső dolgokkal foglalkozik, s nem valamiféle halál, vagy történelem utáni eseményekkel. A transzcendens spekulációkkal a kánaáni baalizmus foglalkozott. Ezt jórészt csak az istenek születése, halála, házassága és viszálya érdekelte. A prófétaság Jahve kézzelfogható igéjét hozta a történelemben küszködőknek.

A prófétaság keretei közé kell sorolnunk olyan mozgalmakat, mint pl. Jehú véres felkelését, vagy a recháb iták csendes tiltakozását a kánaáni új rend ellen. A döntés órájában e két mozgalom összetalálkozik. Ugyancsak mélyreható társadalompolitikai következményei voltak az állami lét vége felé jelentkező deuteronomista-mozgalomnak. Ez nem a társadalmi kérdések megoldását tűzte ki céljául. Viszont alaptendenciájából — a jahvista szemlélet uralomrajuttatása — szükségszerűen születtek társadalmi következtetések. E mozgalom egyik alkotása az ún. Deuteronomium, melynek fő vonása éppen az igaz, jahvista emberség. Minden egyéb ószövetségi törvénygyűjteménynél erőteljesebben foglalkozik a szabad kisegzisztencia védelmével. Az állam sajnálatos megszűntével és az uralkodóosztály elvakult ellenállása miatt e mozgalom nem vált átütő erejűvé. Hatásai azonban mind a mai napig ébren tartják az Ige népeinek társadalmi felelősségtudatát, vagy ha ez szunnyad: ébresztik azt.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy Izráel társadalmi életét a kánaáni és sajátosan izráeli elemek szembenállásából és egybefonódásából adódó válságok jellemzik. A válság első szakaszában, mely a letelepedéssel, a nomádok városiasodásával esik egybe a nemzetiségi szervezet felbomlik, átadja helyét a faluközösségeknek. A válság következményeinek megoldására létrehozzák az államot. Ez azonban ígéretes kezdet után öncélú erőszak-szervezetté alakul át. A válság második szakasza a városi élet differenciálódásával, a kánaán típusú nagybirtok és pénzgazdálkodás kialakulásával együtt jelentkezik. E szakaszban jön létre az izráeli rabszolgatartó társadalom. Az izráeli jahvista szemlélet képviselői meg nem szűnő, éles harcot folytatnak a kanaanizmus érvényesülése ellen. Küzdelmük azonban nem érte el a kívánt eredményt. Izráel társadalma kűzdelmük ellenére osztálytársadalommá, állama pedig osztályállammá vált.

Papp Vilmos

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Adam Alfred: Die Weisungen Gottes in der Rechts und Sozialordnung des ATs. Evang. Theol. 1946/48. 286kk lap. — *Alt Albrecht:* Ursprünge des israelitischen Rechts. (Kl. Schr. I, 278kk.) — *Alt Albrecht:* Verbot des Diebstahls im Dekalog (Kl. Schr. I, 333kk.) — *Alt Albrecht:* Zur Talionformel (Kl. Schriften, I., 341. kk.) — *Alt Albrecht:* Gedanken über das Königtum Jahwes (Kl. Schr. I, 345.) — *Balscheit Bruno:* Gottesbund und Staat, Zürich 1940. — *Balscheit Bruno* — Eichrodt Walther: Die soziale Botschaft des ATs. für die Gegenwart, Basel é. n. — *Bächli Ottó:* Israel und die Völker., Zürich 1962. *Duhm Bernhard:* Israels Propheten, Tübingen 1916. — *Eichrodt Walther:* Das Menschenverständniss des ATs, Zürich 1947. — *Horst Friedrich:* Das Privilegrecht Jahwes, Göttingen 1930. — *Horst Friedrich:* Eigentum nach dem AT. (Das Eigentum als Problem evangelischer Sozialethik), Essen 1949. — *Horst Friedrich:* Recht und Religion im Bereich des ATs, Evang. Theol. 1956, 49kk. — *Jenni Ernst:* Die politischen Voraussagen der Propheten, Zürich 1956. — *Köhler Ludwig:* Der hebräischer Mensch, Tübingen 1953. *Kraus Hans Joachim:* Prophetie und Politik, München 1952. — *Kraus Hans Joachim:* Die prophetische Botschaft gegen das soziale Unrecht Israels, Evang. Theol. 1955, 295kk. — *Mendenhall George S.:* Recht und Bund in Israel und den Alten Vorderen Orient, Zürich 1962. — *Noth Martin:* Die Gesetze im Pentateuch, Halle/Salle 1940. (Ges. St. zum AT.) München 1957. — *Noth Martin:* Gott, König und Volk im AT. (ZfTK, 1950, 157kk). (Ges. St. zum AT.) München 1957. *Noth Martin:* Geschichte Israels, Berlin 1955. — *Vriezen Th. C.:* Die Erwählung Israels nach dem AT. — *Wolf H. W.:* Volksgeimende und Glaubensgemeinde im Alten Bund, Evang. Theol., 1949/50, 65kk. — *Wolf H. W.:* Hauptprobleme alttestamentlicher Prophetie, Evang. Theol., 1955, 446kk.

A lengyel reformáció döntő eseménye

A Varsói Konföderáció 1573-ban

A reformáció vallási mozgalom. Célja, hogy az ember életközösségét Istennel a Jézus Krisztus megváltó művébe vetett hitre alapozza. A hit dinamikus — magával ragad másokat. Szellemi mozgalmat indít meg a meglevő egyházi intézményben, s ha ez az intézmény nem veszi fel magába, új egyházi szervezetek kialakulására kerül sor. A reformációt kísérő társadalmi és kulturális mozzanatoknak kétségtelenül megvan a maguk jelentősége, de ezek másodlagos értékűnek minősülnek. A szervezett formát öltő mozgalmaknak jogi elismerést és védelmet kell nyerniök, különben a társadalmat vagy az államot felbomlasztó tényezővé válnak.

A reformáció hívei éppen ezért a *jogi védelem* elnyerésére törekedtek a XVI. századbeli Európa valamennyi államában. A reformáció ügye még nem nyert szabályozást a korabeli nyugati Egyházban, de ez előbb vagy utóbb várható volt, s éppen ezért az 1520—60 közötti negyvenéves időszakban bevezetett jogi szabályozást ideiglenesnek tekintették (1532 — Nürnbergi béke, 1562 — Saint-Germain-i ediktum, 1563—64 — erdélyi konstitúció, 1568 — II. Miksa biztosíték-levele, 1552—57 — lengyelországi szabályozás).

A Konföderáció létrejöttének okai

A *Varsói Konföderáció* különleges jellemvonása volt az a tény, hogy a tridenti zsinat után fogadták el, vagyis akkor, amikor a katolikus egyház a reformáció kérdésében már döntött, meghatározta hittételeit és elítélte a reformáció tanításait. Az erősödő ellenreformáció korában (a jezsuiták megjelenése Lengyelországban, a tridenti zsinat dekrétumainak elfogadása a király által 1564-ben, a katolikus párt megalakulása a Szejmben 1565-ben) a reformáció védelemre szorult, s a vallási türelem elfogadtatására törekedett.

1572 elején meghalt a Jagelló-dinasztiából származó utolsó lengyel király, *Zsigmond Ágost*. Ezt (a nemesség által) választott királyok kora követi. A lengyel koronára két jelölt tartott igényt — *Ernest Habsburg* főherceg és *Valois Henrik* herceg. Fegyveres összecsapás veszélye fenyegetett, mert mindkét jelöltnek voltak hívei.

A Varsói Konföderáció tehát nemcsak a vallási türelem kérdésére terjed ki. Arra volt hivatott, hogy biztosítsa az állam (a nemesi köztársaság) békéjét, rendjét és védelmét, az igazságosságot, az egyetértést a királyválasztásban, garantálja a nemesi előjogok elismerését a király részéről, s ünnepélyes fogadalmat vegyen ki tőle, hogy nem hirdet közfelkelést a Szejm határozata nélkül. A Konföderáció kilátásba helyezte, hogy büntetéssel sújt mindenkit, aki „a királyválasztáson zavart kelt". Ehhez hozzáfűzték a határozat egyik pontjaként: „Minthogy pedig a Köztársaságban in causa religionis christianae nemcsekély a dissidium (egyenetlenség) . . ., avégből, hogy nehogy ezen okból az ártalmas seditio (viszály) elharapózzék, közösen ígéretet teszünk egymásnak pro nobis et successoribus nostris, hogy a békét egymás között megőrizzük". *A Konföderáció tehát az akkori uralkodó osztály, a nemesség egyezsége volt arra nézve, hogy a hit kérdései nem válnak testvérharc okává.* Annak, hogy a vallási türelem problémája ilyen megfogalmazást nyert és azt beiktatták a nemesség többi követelése közé, taktikai jelentősége volt. A rendi előjogok védelme ugyanis egyesítette a mindkét felekezetbeli nemességet, s a Konföderáció elvetése a többi „szabadságokat" is vitássá tette volna.

Felvetődik a kérdés, mikor hivatkoztak a reformáció szószólói jogaik védelmében első ízben e dokumentumra? Erre mindenekelőtt a Valois Henrikkel folytatott tárgyalások folyamán került sor. Rávetette ezekre árnyékát a Szent Bertalan-éj (1572. VIII. 24.). A vallási türelem követelményének hangoztatása tehát jogos volt. Ilyen körülmények között a lengyel protestánsok teljes határozottsággal követelték, hogy a felekezeti béke kérdését is vegyék fel a Henrikkel elfogadtatandó cikkelyek közé. Ez lett a II. cikkely, amely így hangzik: „Minthogy a nemes Korona országaiban a lengyel, litván, ukrán, lett és más nemzetek körében nemcsekély a dissidentia in religione, egyes neves hazafiak — figyelembevéve, hogy a vallási egyenetlenség vagy szakadás viszálykodásra és zavargásokra vezethet —, külön konföderációban kölcsönösen megerősítették, hogy in causa religionis a békét megőrzik, amit Mi is megígérünk, hogy mindenkor maradéktalanul megtartunk".

A protestánsok erőfeszítéseit látva, aktivizálódtak ellenfelei itthon és külföldön. A jog alkalmazása sokban függ értelmezésétől, s a Konföderáció dokumentumaiban voltak homályos pontok. A katolikus hitvitázók a Konföderációban csak olyan törvényt láttak, amely a békét csupán a trón betöltetlenségének idejére szavatolja. Ezzel kapcsolatban a Konföderáció következő kitételére hivatkoztak: „. . . a király nélküliség veszedelmes ideje alatt". Az ilyen értelmezés lehetőségére utalhat az a tény is, hogy a Varsói Konföderációt kezdeményezői egyrészt *Firlej* és Jakub *Niemojewski*, de másrészt a püspöki kar képviselői: *Karnkowski, Krasinski, Myszkowski* és *Konarski* püspök, s *Uchanski* prímás voltak.

A protestánsok viszont a Konföderáció következő fordulatával érveltek: „. . . közösen ígéretet teszünk egymásnak pro nobis et successoribus nostris". Ebben az időben lépett fel *Hozjusz*, akinek latin nyelvű felhívását Stanislaw *Reszka* fordította lengyelre. Hozjusz dogmatikai kifogásokat emelt: a reformáció megsemmisíti az Evangéliumot, elveti a szentmisét, szétszakítja a kereszténységét, a királyt felmenti az Egyház védelmének kötelessége alól. Ezenkívül társadalmi jellegű érvekre is hivatkozott: a Konföderáció anarchiát teremt, elfogadja, hogy ugyanabban az országban Krisztust és az Anti-Krisztust megtűrték egymás mellett.

A tapasztalt hitvitázó, Dymitr *Solikowski* püspök helyeselte a belső béke fenntartására irányuló erőfeszítéseket, de jogi kifogásokat hozott fel: minthogy Lengyelországban három rend van — a király, a szenátus és a nemesség —, „ergo az interregnum idején semmilyen érvényes határozat nem születhetett, mert nem volt király, a két rend moderátora". Solikowski véleménye szerint a Konföderáció megbontja a hit egységét, bevezeti az absolutio ab oboedientia-t. Mindenki „királynak" képzeli magát, s a királyt tennék meg alattvalónak. „Ha mindenki abban hisz, amiben akar, akkor az egész Köztársaságban nem lelsz majd egészséget" — írja. „Semmisítsétek meg ezt a merész, ártalmas és meggondolatlanul kötött Konföderációt, ha nem akartok összeesküdni Isten ellen, a jog, az erény és saját szabadságotok ellen."

Valois Henrik

A felhevült érzelmeknek ebben a légkörében kellett a reformáció szószólóinak küzdeniök a Konföderáció védelme alatt, hogy a választott király Párizsban elfogadja az előre megfogalmazott cikkelyeket. Franciaországban három pápai nuncius — *Salviati, Sefarino* és *Laureo* —, valamint a *Guisek* mozgósították erőiket ennek megakadályozására. A lengyel delegátusok közül a Konföderáció ellenzője volt Konarski püspök, Olbracht *Laski* és *Radziwill*. Konarski valamennyi cikkellyel szemben ellenséges álláspontra helyezkedett, míg Laski és Radziwill csak a türelmi rendelkezést ellenezte. Állhatatosan képviselték álláspontjukat a protestánsok: *Tomicki*, gnieznói várkapitány (evangélikus), aki „Piaszt"-király megválasztása mellett volt, Andrzej *Górka*, miedzyrzeczi várkapitány, ugyancsak evangéli-

kus és Jean *Zborowski* odolanówi főbíró, református. Ez utóbbi, ismerve Konarski püspök álláspontját, a király jelenlétében lengyelül így fordult feléje: „Óvakodjatok tőle Lengyelországban és még itt Franciaországban is!" Amikor pedig a király nem tudta rászánni magát a cikkelyek elfogadására, Zborowski kijelentette: „Et nunc-nisi it feceris, rex in Polonia non eris!" A katolikus *Herbust* és *Zajomski* is a vallási türelem elfogadását sürgette a király részéről „propter bonum pacis". Minthogy a francia udvar a reformációval folytatott harc ürügyén az összes cikkelyt vitássá tette, ami a Köztársaság alkotmányos rendjébe ütközött, még Konarski, Laski és Radziwill és Zajomski oldalára állt. Végül 1573. szeptember 10-én a király letette az esküt a cikkelyekre, Konarski püspök csendes tiltakozása mellett. Amikor Henrik megérkezett Lengyelországba, a küzdelem tovább folytatódott, sőt viharos jelenetre került sor a waweli székesegyházban, amikor Firlej a habozó királytól követelte, hogy újítsa meg esküjét valamennyi cikkelyre, ezzel a felkiáltással fordulva feléje: „Iurabis rex, promisisti!" Valois Henrik csak a vallási béke általános megőrzésére kötelezte magát. A protestánsok beleegyeztek ebbe. Henrik kijelentette, hogy megőrzi „inter dissidentes de religione pacem". A király a koronázás alkalmával a cikkelyeket nem erősítette meg, korábbi esküje ellenére. A cikkelyek hívei komoly vereséget szenvedtek. A koronázási Szejmen a cikkelyeket újból vitássá tették, mivel nem jött létre egyhangú egyetértés velük kapcsolatban a szenátusban és a képviselők házában, s a király megtagadta újbóli megerősítésüket.

Hogy a jogi védelemre szükség volt, bizonyítják azok az esetek, amelyekre Henriknek az országból való elszökése után sor került. A második interregnum idején, 1574. október 10-én történt a krakkói Bróg (protestáns templom) első feldúlása, amelyet pedig Zsigmond Ágost privilégium-levele védett.

A közvélemény ráébredt a hangulat megváltozására, amit bizonyít a varsói kongresszus összehívása (1574. VIII—IX. hó). A kongresszuson Stanislaw *Szafraniec* elnökölt. Kazimierz *Warszewicki* (mazuriai), aki a koronázási Szejmen a legélesebben szembefordult a Henrik-féle cikkelyek jóváhagyásával, most arra kényszerült, hogy térdenállva kérjen bocsánatot. A kongresszus teljes terjedelmükben elfogadta a cikkelyeket.

Báthory István

A jog az uralkodó eszköze, éppen ezért nagy jelentősége van személyének. A második választott király *Báthory* István volt. A Báthory-családnak Magyarországon négy ága volt; három református és egy katolikus, s ez utóbbiból származott István. 1573. szeptember 24-én írt levelében Báthory István biztosította XIII. Gergely pápát a római katolikus egyházhoz való hűségéről. Báthory azonban Erdélyben uralkodott, ahol a lakosság felekezeti összetétele vegyes volt (római katolikusok, evangélikusok, reformátusok, unitáriusok, görög-katolikusok). Amikor Báthory 1571-ben Erdély fejedelme lett, esküt tett, hogy mindenkinek megengedi a szabad vallásgyakorlást. A lengyel protestánsok ezért nem viseltettek előítélettel vele szemben. Az Erdélybe küldött 13 főnyi lengyel követségben csak egy katolikus volt, József *Mniszech*.

Báthory 1576. február 8-án Medgyesen esküt tett valamennyi cikkelyre, beleértve a felekezeti békét. A koronázáskor Karnkowski püspök nem akart nyilatkozni a felekezeti békéről, de a király úgy döntött, hogy ugyanolyan esküt tesz, mint korábban Erdélyben. Az esküformulát személyesen kellett felolvasnia. Végül ugyanolyan esküt tett, mint Henrik. Nagy jelentősége volt annak, hogy a király rendkívül törvénytisztelő volt. Erről meggyőződhettek a protestánsok. Az 1577 áprilisában kitört második krakkói zavargás alkalmával a király megbüntette a tetteseket és kiadta az ismert Ordinatio-t, s ebben megfenyegette a „sive private, sive publicae rei, sive religionis etiam gratia" zavargásokat kezdeményezőket, hogy „sub poena capitis" sújtja őket. Az Ordinatio azonban csak Krakkó városára vonatkozott. Később a király hasonló mandátumot adott a vilnói főbírónak is, az ott kitört zavargások miatt.

Az evangélikusok nagyra értékelték Báthory törvénytisztelő magatartását. Erazm *Gliczner* 1598-ban írt „*Appelacy*"-jában megemlékezik arról az esetről, hogy amikor a király meglátogatta Brodnicát, a katolikus papok, tudva, „hogy a templomban az istentiszteletet az Augsburgi Confessio szertartása szerint tartják, elmentek a királyhoz, hogy a templomot vegye el tőlük és rendelje el a katolikus szertartás szerinti szentmisét, akkor a meggondolt király erre nem volt hajlandó, mondván: 'Sinamus eos, habend obligationem nostram, quam frangere nobis non licet' (Megengedjük nekik, mert bírják eskünket, amit megszegnünk nem szabad)". Hasonlóképpen Zarnowieci *Gregorz*, aki „*Postylla*"-jának első kiadását Báthorynak ajánlotta, megállapítja: „Különösen igen nagy könnyebbségünkre szolgál, hogy a Mindenható Úristen bölcs és derék Felséges Urat adott nekünk, aki nem zord szigorral, de szelídséggel kormányoz, s kegyes védelme és oltalma által mindenkinek megengedi, hogy lelkiismerete szerint békében merítsen vigaszt vallásából". A református prédikátor hivatkozik itt a Varsói Konföderáció tiszteletben tartására: „Bizonyíték erre a Korona és a Litván Nagyhercegség rendjei által közösen megkötött Konföderáció, amelyre Nagyságod esküt tenni kegyeskedett, mivel alattvalóinak békéjét meg akarja őrizni és békében kíván sokáig uralkodni".

Báthory István határozottan támogatta a katolikus egyházat, de a törvényesség keretei között (egyetem létesítése Vilnóban, Lettországban). Már Báthory uralkodása alatt megkezdte hitvitázói működését Piort *Skarga*. A „*Hét pillér*" c. vitairatában támadást intézett a református Andrzej *Wolan* ellen. Wolan válaszában emlékeztetett arra, hogy a lengyel nemzet Konföderációra lépett és elejét veszi az olyan vérontásnak, mint amelyre Nyugaton sor került. Skarga szemére vetette, hogy az ertnekek tűzzel-vassal való kiirtását sugalmazza, de ő (ti. Wolan) számít arra, hogy a király — aki esküt tett a vallási béke megőrzésére — féken tartja az ilyen túlkapásokat.

A különböző felekezetűek közötti béke kérdése újból a Szejm elé került. A reformáció hívei tisztában voltak azzal, hogy a jogaik védelmére hivatott varsói Konföderációnak nincs „végrehajtási utasítása". Éppen ezért lépéseket tettek a Konföderáció rendelkezéseinek végrehajtása érdekében. A végrehajtásra vonatkozó tervezetet első ízben még Báthory István uralkodása alatt terjesztették elő az 1576. évi félbeszakadt toruni Szejmen. A tervezet elfogadásával szembeszállt *Bolognetti* pápai legátus. A legátus az 1585-ös varsói Szejmen is ellenezte a végrehajtás rendezését és javaslatot nyújtott be az 1573. január 28-án hozott határozat érvénytelenítésére.

Összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy Báthory István uralkodása alatt, a törvényesség megőrzése ellenére, kialakulóban volt az a helyzet, amely III. Zsigmond idejében vált egészen éretté, amikor végleg kétségbe vonták a varsói Konföderáció érvényét.

III. Zsigmond

Az olyan törvények gyakorlati bevezetését, amelyeknek nincs végrehajtási utasításuk, a velük szembenálló közvélemény meg tudja akadályozni. III. Zsigmond megválasztásakor a protestánsok már kisebbségben voltak, de még mindig kellett velük számolni. Erre mutatnak erőteljes fellépéseik az 1587. évi koronázási Szejmen, amelyekben követelik „a Varsói Konföderáció végrehajtását". Az evangélikus Stanislaw Górka, poznani vajda, még a nunciusnak az országból való távozását is követelte. Támogatta őt ebben Stanislaw Szafraniec is. A helyzetet kiélezte az újabb krakkói zavargás (1587. május 8.), ami arra vezetett, hogy a protestáns nemesség kongresszusra gyűlt össze Pokrzywnicében és újból követelte a Konföderáció rendelkezéseinek végrehajtását. 1587. júliusában folyt le a másvallásúak tanácskozása, Górka és Szafraniec rész-

vételével, s célja azoknak a cikkelyeknek kidolgozása volt, amelyeket a királyválasztási Szejmen kívántak előterjeszteni. Tartalmuk arra mutat, hogy a protestáns tábor még erősnek érezte magát, de arra is, hogy a helyzet feszült volt. Követelték a protestáns lelkészek sérthetetlenségét, a prédikálási jog és az iskola alapítási jog biztosítását.

A megerősödő katolikus tábor viszont nem akarta megengedni, hogy a reformáció műve jogi védelmet nyerjen. A király Oliwában esküt tett a „pacta conventa"-ra, valamint a „de tranquillitate inter dissidentes"-sel kapcsolatos cikkelyekre. A protestánsoknak ez kevés volt, követelték, hogy a király tegyen esküt a végrehajtásra is, a katolikusoknak viszont már ez is sok volt, s tiltakozást nyújtottak be a vallási békére vonatkozó cikkelyek ellen. A protestánsok megpróbálták a Konföderáció végrehajtását keresztülvinni a koronázáskor. Még olyan erősek voltak, hogy a tárgyalások elhúzódása miatt el kellett halasztani a koronázás időpontját, de ahhoz már gyengék voltak, semhogy a Konföderáció általános megerősítésén kívül többet el tudtak volna érni. A koronázásra 1587. december 27-én került sor. A király esküt tett arra, hogy mindazt megtartja, amit a koronázási Szejm elfogad.

1588. január 7-én a másvallásúak a szenátusban javaslatot terjesztettek elő a Konföderáció megerősítésére. Igazságosságot követeltek az állami és városi méltóságok és hivatalok elosztásában, a tisztségviselők felesketését a vallási béke megóvására, az evangélikus házasságkötések elismerését és az áttérésre kényszerítés megtiltását. A tervezetet elvetették. A következő javaslat: „A Varsói Konföderáció végrehajtása és a vele kapcsolatos intézkedések" azt mutatja, hogy a másvallásúak lemondtak a pozitív követelésekről és az erőszakkal szembeni védelemre szorítkoznak. Azonban ez a javaslat is megbukott. A helyzet minden bizonnyal nehéz volt, mert a másvallásuak újra és újra megújították indítványaikat a reformáció jogi védelme érdekében. Az 1589. évi Szejmen Stanislaw Szafraniec, *Gostomski* és Jan *Sienienski* tervezetet nyújtott be „a zavargások megakadályozására", de elutasították.

A protestánsok helyzete egyre bonyolultabbá vált. 1591-ben került sor a Bróg végleges feldúlására Krakkóban, amire a király egyáltalán nem reagált. Heves vita bontakozott ki ekkor, amelyben egyrészt Piotr Skarga, az ismert jezsuita vett részt (*„Figyelmeztetés az evangélikusokhoz"*, *„Per"*), másrészt a protestánsok részéről névtelen vitairatok szerzői, valószínűleg Swietoslaw *Orzelski* (evangélikus), a Szejm többszörös elnöke, vagy Hieronim *Moskorzewski* (unitárius — „Haragos válasz" és egyéb vitairatok).

A protestánsok ebben az időben elveszítették néhány kipróbált vezetőjüket: 1592-ben meghalt Stanislaw Górka, s ugyanebben az évben lépett fel a Szejmben utoljára Stanislaw Szafraniec aki a nemesség vezetője volt sok éven át. 1595-ben halt meg Stanislaw Gostomski. Ebben az időben sokasodnak a temetők ellen intézett támadások, újabb zavargások törnek ki Poznanban és Vilnóban.

A másvallásúak felhasználták a király Svédországba utazását arra, hogy keresztülvigyék a Konföderáció végrehajtását (1593). Ekkor Zajomski határozatot fogadtatott el a békétlenség megszüntetésére az államban. A határozat azonban I. Zsigmond 1520-as ediktumára, és nem a Varsói Konföderációra hivatkozott. A zavargások felekezeti jellegére a törvényben nem utaltak és a törvény csak a király távolléte idején kötelező érvényű.

A kérdést újból felvetették 1595-ben. Ez lett volna a „A varsói Szejm constitutio-ja a zavargásokról... amíg a confoederatio végrehajtása megtárgyalásra kerül". Az indítvány megbukott. Ekkor kísérelték meg utoljára a Szejmben elfogadtatni a varsói Konföderáció jogi hatályosságát. Ez III. Zsigmond uralkodásának nyolcadik évében volt, aki 45 éven át uralkodott.

A XVI. század végén kerül előtérbe a breszti únió problémája (a római katolikus és a keleti egyház között). Az uniót a jezsuiták szorgalmazták. A keleti egyház ekkor a protestánsok természetes szövetségesévé vált. Az 1596. évi Szejmen indítványt nyújtottak be valamennyi felekezet templomainak és temetőinek védelméről, de az indítványt elvetették.

1606-ban a Szejm viharos ülésre ült össze. A királyt kitérő válaszára, miszerint a rendek egyetértésének hiánya miatt nem hozhatott végrehajtási utasítást a Konföderáció ügyében, a másvallásúak emlékeztették arra, hogy még a krakkói zavargásokat sem fékezte meg, amelyek szeme előtt történtek. A király makacssága hozzájárult ahhoz, hogy a Stęzycében a nemesi ellenállási jog alapján rendi gyűlésre összesereglett nemesség körében az ellenzék megerősödjön. A király azonban dinasztikus ügyekben Svédországban volt. Hogy távolléte alatt megőrizzék az országban a békét, mérsékelt törvényjavaslatot fogadtak el a vallási békétlenség ellen, amelyhez a klérus is hozzájárult. A javaslatot másnap kellett volna a rendek képviselőinek elfogadniok. A király azonban éjjel megküldte annak másolatát véleményezésre gyóntatójának, a jezsuita Skargának. Skarga még az éjjel körüllátogatta az egyházi és világi méltóságokat és a javaslatot másnap elvetették. Ekkor adták a protestánsok Skargának a „praecipuus turbator reipublicae" melléknevet.

A másvallásúak erőiket a kongresszusaikon konszolidálták. 1591-ben Chmielnikben tartottak kongresszust, amelyen Stanislaw Szafraniec elnökölt. Rámutatott arra, hogy meg kell találni a közbéke fenntartásának útját-módját és bírálta a király magatartását, aki esküje ellenére semmit sem tesz a lelkiismereti szabadság biztosítására.

A másvallásúak legnagyobb méretű összejövetele a toruni kongresszus volt 1595 szeptemberében. A tanácskozásokat Swietoslaw Orzelski vezette. Lefestették a szomorú állapotokat és megállapították, hogy „teljesen büntetlenül okoznak sérelmeket minden jog és igazság ellenére, a haza polgárait megillető szabadságok ellenére, valamint a confoederatió ellenére, amelyet e királyság összes rendjei közös elhatározással hoztak létre, s amelyet Ő Királyi Felsége, kegyes urunk is esküvel megerősített".

A Konföderációra utoljára a Vilnói Kongresszus hivatkozott 1599 májusában. Ez a protestánsok és a keleti egyház képviselőinek közös kongresszusa volt. Az itt elfogadott határozat kimondja: „Mi, görög és evangélikus vallásúak, az említett varsói generális konföderáción a Köztársaság által megvetett fundamentumon állva, azon római vallásúakat, akik velünk békében és egyetértésben akarnak élni, biztosítjuk változatlan szeretetünkről, szívélyességünkről és testvéri kötelességünk teljesítéséről, azonban biztonságunkat az erőszaktételekkel szemben meg akarjuk védeni". Ettől kezdve a Konföderációra többet nem hivatkoztak. *1606 után bekövetkezett a reformáció ügyének teljes elbukása Lengyelországban.*

A varsói Konföderáció tehát nem óvta meg a reformációt az ellenreformáció nyomásával szemben. Ugyanakkor azonban Lengyelország történetének egyik szép lapja, olyan dokumentum, amelyre a lengyel másvallásúak védelmük érdekében hivatkoztak, s kifejezte a nemzet józan gondolkodású képviselőinek legnemesebb gondolatait e korban.

Tadeusz Wojak

Fordította: dr. Forintos György

Az úrvacsora ekkléziológiai értelme*

A magyarországi református egyház theológiai gondolkozását egyre jobban az jellemzi, hogy az ekkléziológiai kérdések fokozott mértékben kerülnek vizsgálódása homlokterébe. Erre a kérdésre a figyelmet mindenekelőtt D. Dr. *Bartha* Tibor püspök irányította tanításaival, előadásaival, de különösképpen díszdoktori értekezésével[1]. Kezdeményezésére a református egyház tanítói szolgálatának több mint egy évtizede konstans eleme az evangéliumi istentiszteletről szóló tanítás feltárása és új átgondolása hitvallásaink útmutatása mellett. Ehhez még új mozzanatként járult az említett értekezésben az úrvacsora titkának egy egészen új szempontból való megragadása. Eszerint az úrvacsora a szolgáló egyház titkához vezet el, az egyház szolgáló közösségébe épít bele és megteremti azt a közösséget az egyházban, mely Krisztus áldozatára épülve a Krisztus áldozatának titkát akarja kiábrázolni és hatékonnyá tenni. Egy szóval: *az úrvacsora a szolgálat sákramentuma.* Ezt az új látást, ezt a megindult eszmélődést van hivatva tovább folytatni és bővebben kifejteni ez az előadás is.

Theológiánk az elmúlt évtizedekben nagy távlatokat ölelt át, az emberiség és az egyetemes egyház nagy kérdései feszítették, kihívásai válaszadásra késztették. De állandóan igényünk volt közben, és most méginkább az, hogy felismeréseink mindig lefele haladjanak a gyülekezetek irányába, és a gyülekezetekből új szempontokkal motiválva térjenek vissza az egyetemes egyház háztartásába. Éppen a szolgáló egyház teológiájából következik, hogy le kell hajolnunk gyülekezeteink és lelkészeink lelki-szellemi színvonalához és azon kell fáradozni, hogy azok a felismeréseink, melyekkel az ökumené és a világ nagy kérdései felé fordultunk, gyülekezeteink életét belsőleg gazdaggá tegyék, mert az egyház sohasem csupán eszköz, hanem egyúttal cél is. *Szolgálni, kifele fordulni csak az az egyház tud, amelyik befele gazdagon él és van mit adnia másoknak.* A szolgálat előfeltétele, hogy egyház legyen, Krisztusban legyen, minden lelki ajándékból bősége legyen. Ugyanakkor a szolgálat teológiája az egyház önértelmezésében új felismerésekre vezet. Nem véletlen, hogy nyári lelkésztovábbképző tanfolyamaink középpontjában a szolgálat teológiájának ekkléziológiai összefüggései álltak.[2] Ennek a tanfolyamnak a témája is ebbe a gondolatkörbe illeszkedik.

Mindezeket végiggondolva igen meglepő, hogy világszerte előtérbe kerülnek a teológiában az ekkléziológiai kérdések. Nem sajátosan magyar jelenség ez tehát, hanem a szellemi hajszálcsövesség törvényei szerint egyetemes. Ennek a vizsgálódásnak a gyökerére mutat rá *Vályi Nagy* Ervin, amikor ezt írja „A krisztustan és az egyháztan szoros kapcsolatára utalnak azok a teológusok, akik ekkléziológiai monophysitizről, ill. nestorianizmusról beszélnek. Ezek a dogmatörténetből vett, bonyolultnak tűnő meghatározások egy nagyon időszerű és egyszerű dologra utalnak: arra a kísérletre, hogy természettől fogva hajlamosak vagyunk a hamis egyszerűsítésre és torzításra. Ebben az esetben hajlamosak vagyunk arra, hogy vagy csak az isteni, prenumatikus vertikális elemet tartsunk az egyház igazi valóságának, vagy pedig csak a horizontálist, az emberit, a szervezetit. Ennél a kizárólagosságnál a másik típusú tévedés (az ekkléziológiai nestorianizmus) még szerencsésebb, amikor is „elvben" elismerjük mindkét elem jogosultságát, csak éppen nem tudjuk összefüggésben látni őket."[3]

Az ekkléziológiai kérdések előtérbe nyomulásának jogosultságát tehát az a tény adja, hogy korunkban a horizontális és vertikális típusú kereszтyénség feszültsége egyre nagyobb lesz. Sokan az igazi egyházat a befele fordulásban, a hit eseményében, a hivők elmélyült, személyes kapcsolatában látják, mely a társadalmi, világi kérdések kizárásával történik. Ez a szemlélet félreértésnek, sőt egyenesen bűnnek tekinti az egyház kifele fordulását, szociális és politikai érdeklődését, azt a magatartást, melyben az ember kérdéseivel és válságával magát azonosítja. Akik viszont a vertikális eseményt olyan mítikus-archaikus kifejezési formának tekintik, mely a mai ember számára úgyis érthetetlen, azok az egyház szociális és társadalmi felelősségét helyezik a középpontba és az egyháznak a struktúrák változása idején forradalmi szerepet szánnak, hangoztatva, hogy az új megteremtésében az egyháznak kell elöljárni.

Az ekkléziológiai fáradozásoknak az értelme tehát abban van, hogy a krisztológiára támaszkodva ezt a két elemet, melyet olykor egymással szélsőségesen szembeállítva képviselnek, egy nevezőre igyekszik hozni, együtt akarja látni. Az egyház pneumatikus és társadalmi létformáját, az eszkhatologikus eseményt és történelmi létet nem lehet elválasztani egymástól, amint ez Krisztusban nem vált el. Az egyik veszély tehát a spiritualizmus, mely a horizontális síkot esetlegesnek tartja. *Bonhoeffer* megállapítását jó szemünk előtt tartani: „Egy igazságnak, tannak vagy vallásnak nincs szüksége saját térre. Ezek testnélküliek. Az egyháznak azonban látható formára van szüksége, mivel maga Jézus testtel való, test szerinti követésére hívta tanítványait és az ezekkel való közösséget mindenki láthatta."[4] Ugyancsak Bonhoeffer mondta: „A láthatatlanság tesz tönkre bennünket."[5] A másik veszély, mely csak az egyház kifele forduló arculatáról akar tudni, elfelejtkezik a Krisztusban való lét bensőséges, titokzatos életgyökereiről, arról, hogy az egyház a mennybement Krisztusnak a teste. Az előzőekben a krisztológia szívja magába az ekkléziológiát, itt viszont az ekkléziológia a krisztológiát. Feladatunk, hogy a kettő összefüggését és helyes arányát megmutassuk.

Amit általános tézisként leszögeztünk azt most az úrvacsora értelmezésénél kell alkalmaznunk, érvényesítenünk. Az úrvacsora annyira szíve az egyház életének, hogy az egyházról szóló egész tanítást el lehet az úrvacsora köré helyezni. A különbség az, hogy most nem az egyháztanból indulunk ki, hogy eljussunk az úrvacsorához, hanem az úrvacsorából indulunk ki, hogy ebből következtetéseket vonjunk le az egyház életére nézve. *Az úrvacsorából vett felismerésekkel közelítünk tehát most az egyház titkához.* Célunk pedig az, hogy a horizontális, és vertikális szemlélet egységét ezen a ponton is érvényesítsük.

Az úrvacsorával kapcsolatos gondolatainkat sokféleképpen lehetne csoportosítani. A legcélravezetőbb most az lesz, ha a *szolgálat fogalma* köré helyezzük el három, egymáshoz láncszemszerűen kapcsolódó tételünket

1. Jézus Krisztus az úrvacsorában jelen van, hogy övéinek szolgáljon. Az egyház tehát az a hely, ahol a Krisztus-test tagjai Krisztus szolgálatában, azaz személyének és ajándékainak a közlésében részesednek.

2. Akiknek Krisztus az úrvacsorában szolgált, azok maguk is azt a parancsot kapják, hogy egymásnak szolgáljanak. Az egyház tehát az a hely, ahol azok, akiknek az Úr szolgált az ő szolgálatának továbbadói lesznek, egymáshoz fordulva.

* Budapesten, 1973. augusztusában, a református egyház rendszeres teológiai szaktanfolyamán elhangzott előadás.

3. Jézus Krisztus a maga uralmát éppen az úrvacsorában úgy hirdeti, hogy az szemben áll az ember minden elnyomásával, megalázásával és megszegényítésével. Az egyház tehát az a hely, ahol a Krisztusban végzett szolgálat kiterjed az ember méltóságára, szabadságára és jövőjére.

Az első tétel azt hangoztatja, hogy *Krisztus az egyházhoz fordul* és az egyház élete ebben a szüntelenül megújuló eseményben van elrejtve. A második tétel azt hangoztatja, hogy *az egyház tagjai egymáshoz fordulnak*, mert Krisztus feléjük fordulásának ez a bizonyítéka és pecsétje. A harmadik tétel azt emeli ki, hogy *az egyház tagjai* saját körükön túllépve, *Krisztus javait az emberhez, a világhoz továbbítani igyekeznek.* Az úrvacsora ezt a három gondolatot megkülönbözteti, de szét nem választja, egyszerre teszi mind a hármat hangsúlyossá.

A Krisztussal való közösség titka

Az úrvacsora ekkléziológiai értelmét vizsgálva első tételünk az, hogy *az egyház Krisztus testévé éppen a Jézus testében való részesedés által lesz.* Szépen fejezi ki ezt a *Heidelbergi Káté* 76. kérdés-felelete. A kérdés „Mit jelent Krisztus megfeszített testét enni és kiontott vérét inni?" A felelet: „Nem csupán azt jelenti, hogy Krisztus szenvedését és halálát hivő lélekkel elfogadjuk és ezáltal bűnbocsánatot és örök életet nyerünk, hanem azonkívül azt is, hogy a Krisztusban és mibennünk egyaránt lakozó Szentlélek által egyre jobban egyesülünk az ő drágalátos testével úgy, hogy mi — ámbár ő a mennyekben van, mi pedig a földön vagyunk — az ő testéből való test és az ő csontjaiból való csont vagyunk, s miként testünk tagjait egy lélek, úgy minket is egyugyanazon Szentlélek éltet az örök életre, és kormányoz[6]".

Ez a felelet egészen biblikus mélységekig hatol le, hiszen az 1 Kor 10 : 14—22-ben ezt a titkot fejtegeti Pál. Ebből is különösen két vers az, mely az írásmagyarázóknak és a teológusoknak sok gondot okoz: „A hálaadásnak pohara, melyet megáldunk nem a Krisztus vérével való közösségünk-e? A kenyér, amelyet megtörünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-e? Mert egy kenyér, egy test vagyunk sokan: mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk" (16—17 v.). *A kérdés ez: a kenyérből, a Krisztus testéből részesedő egyház hogyan lesz Krisztus testévé?* Hosszú fejtegetéseket találunk *Ridderbos, Käsemann, Conzelmann, E. Schweizer, Neugebauer* írásaiban erről a kérdésről. Käsemann megállapítja[7], hogy bár a hellén és a gnosztikus hatásokat Pál úrvacsoratanában tévedés volna tagadni, viszont a sákramentum és az egyház mint Krisztustest közötti kapcsolat egészen sajátos és egyedül csak Pálnál megtalálható tanítás, és mint ilyen éppen azért úrvacsoratanának a lényegét érinti. Sőt ezentúl azt is megjegyzi, hogy ezekben a versekben Pál a hagyományos őskeresztyén értelmezést módosította. A hagyományos értelmezés szerint a kenyérben való részesedés a Krisztus testében való részesedés. Ezt Pál úgy módosítja, hogy hozzáteszi Jézusban és az ő testében való részesedés a gyülekezetbe a Krisztustestbe való betagolódással azonos. A 17. versre való átmenet olyan új aspektussal bővíti az előző versek gondolatmenetét, mely meglepő és szinte abrupt. Pál gyakran így szokta a kialakult gyülekezeti kérügmához a saját szemléletét kapcsolni. Csak így érthető, hogy a pohár és a kenyér kialakult sorrendjét itt egyszerűen felcserélte Pál. Nyilván semmiféle egyházi gyakorlat e mögött nem állt, csupán arról van szó, hogy Pál egészen új mondanivalóját a kenyér megtöréséhez kapcsolta. A hagyományos eucharisztikus terminológia nem adna lehetőséget a Krisztustest új teologumenonjának közlésére. Így érkezik el a Jézus testétől a Krisztus testéig, melyben nem csupán részesedünk, hanem amely mi vagyunk.

Fel kell tennünk a kérdést ezek után: *mi újat jelent tartalmilag az úrvacsora megértésében Pál sajátos teologumenonja? Conzelmann* a válaszadásban[8] abból indul ki, hogy már Márknál az úrvacsora szereztetésében Jézusnak a kenyérhez és a pohárhoz fűződő szava inkongruens. Nem a test *(soma)* és a vér *(haima)*, hanem a *soma* és a *diatheke* áll párhuzamban. A vér helyett a szövetség áll, mert a halálra adott teste által valósult meg a szövetség. Már ez mutatja, hogy a sákramentum értelmezés nem az elemekre támaszkodik, hanem a gyülekezetben jelenlevő Úrra. Ez mutatkozik meg még élesebben az 1 Kor 10 : 16—17 verseiben is. Az utóbbi vers magáról a kenyérről beszél és a kenyér önmagában az Úrral való közösségre utal. *Nem maguk az elemek tesznek ennek részesévé, hanem a közösség, melyet Krisztus biztosít.* A kenyér a Krisztus testére utal, egész személyére, melyet értünk adott. Egyszerre Krisztus értünk adott teste mellett megjelenik a Krisztus mennyei teste. Fel lehetne tenni a kérdést — hangoztatja Conzelmann[9] —, hogy a sákramentumban való részvétel a megfeszített Krisztus testében vagy a megdicsőült Krisztus pneumatikus testében való részesedést jelent? A válaszban Conzelmann *Bultmannra* is hivatkozva megállapítja, hogy a kérdés így helytelen, mert *a Krisztus megfeszített teste és megdicsőült teste azonos, és ez az azonosság Pál úrvacsoraszemléletének a specifikuma.*

Pál sajátos úrvacsoraszemléletében tehát meghúzza a vonalat Krisztus sákramentális testétől Krisztus testéig, az egyházig. *Jézus szavát: „Ez az én testem" az 1 Kor 10 : 16—17 az egyház és közösség gondolatával magyarázza.* Ott részesülnek Jézus testében, ahol a gyülekezet a Krisztustest közösségében él. A *sòma* ekkléziológiai értelme sákramentumi értelemmel kapcsolódik össze. Krisztus halálával úgy vagyunk közösségben, hogy közösségbe jutunk a feltámadott és megdicsőült Úrral, az ő életével, úgy ahogy az a gyülekezetben, az új életet nyertek körében folyik. Ez az élet történeti jellegű, nem kultikus misztériumszerű, mert a naponkénti adásban és elfogadásban megy végbe. Így jutunk egészen közel az egyház, mint Krisztus teste értelméhez és ennek a fogalomnak a forrásához. *A sòma Christou fogalmát ebből a helyből lehet levezetni*[10], mert Pál ezt a kifejezést az úrvacsorával való összefüggésen túl még egyszer használja, az 1 Kor 12 : 27-ben. Egyébként mindig így fogalmaz: egy test.

A fejtegetésünk kezdetén feltett kérdésre: hogyan lesz a Jézus testében részesedő gyülekezet Krisztus testévé, most már tudunk felelni: *a pneumatikus Krisztussal való közösség révén.* Ezt a megállapítást aláhúzza *Ridderbos* szemlélete is[11]. Azt hangoztatja, hogy ebben a páli megfogalmazásban az izraelita és a keresztyén istentisztelet nagy feszültsége rejlik. Amíg Izrael nem ismeri az Isten és ember közötti közösséget, mert Jahve és népe kapcsolatában a szövetség-kultusz-áldozat során csak a találkozás fogalma és lehetősége ismeretes, addig Krisztus testét éppen a koinònia határozza meg. *Izrael és Jahve kapcsolata nem a közösség, hanem a találkozás.* Jahve kijelenti magát népének, úgy, hogy időről időre megjelenik a gyülekezet sátorában, az úrvacsorában ellenben a Krisztus testében való részesedés a pneumatikus Krisztus testévé lesz, a vele való személyes közösség révén.

Még közelebb jutunk a Pál által felvetett gondolat megértéséhez, ha *E. Schweizer* fejtegetéseire figyelünk a sòma-val kapcsolatban.[12] Véleménye szerint *a soma elsődlegesen a názáreti Jézus személyét jelenti.* Már

ez a kifejezés: Ez az én testem, a hangsúlyt nem a szubsztanciára, hanem a hozzáfűződő akcióra teszi. A *sòma* tehát a cselekvés folyamatát kifejező főnév és így annak a Jézusnak a személyét határozza meg, aki halálba megy, aki övéiért odaadja magát. A *sòma nemcsak az ember megjelenésének módja, hanem az embertárssal való találkozás területe.* Benne van az emberi közösséggel való együttélés és a másikért végzett szolgálat mozzanata is. A *sòma* a testet nem hús mivoltában, hanem egyéni, jellegzetes személyi megjelenése tehát már Isten és ember találkozásának a lehetőségét rejtette magában. esténk odaadása, ennek a testnek az elfogadása, az ebben való részesedés pedig az életébe, személyébe, személyének a titkába való bekapcsolódás lehetőségét ígéri.

Ezek után még gazdagabb lesz az értelme annak, hogy a Krisztus testében való részesedés által lesz a gyülekezet Krisztus testévé. Most már nem hat paradoxnak az a megállapítás, hogy *Krisztus teste Krisztus pneumatikus jelenlétét foglalja magában. Käsemann* hosszú oldalakon át magyarázza[13], hogy a keresztségnek és az úrvacsorának egy titka van, és ez a *Krisztussal mint Pneumával való közösség.* Úgy lehetünk testének részesei, hogy Krisztus mint Pneuma von bennünket magához és költözik belénk. A sákramentális aktusban ez a két dolog: Krisztusban vagyunk mint testének a tagjai, és testének tagjai úgy leszünk, hogy Krisztus mint Pneuma vesz birtokba minket, teljesen összeesik, és bárhol legyen erről szó, visszautal a sakramentalis aktusra. Ez azért lehet így, mert Pál számára a Pneuma a feltámadott testiség szubsztanciája és a Feltámadott létmódja. A feltámadott Úr megjelenési módja ez, a *Kyrios* így jön hozzánk. Ez az ő epifániája és prezenciája, mely minden esetben új egzisztenciát munkál. Így érthető, hogy *az úrvacsora kiváltképpen új átalakulást, belső átváltozást ígér. Krisztus a Pneuma által uralmi körébe kapcsol, világotátfogó megváltó hatalmának, erőinek részesévé tesz.*

Hogyan lesz tehát a Jézus teste által az egyház Krisztus teste? Úgy, ahogyan már *Kálvin* szépen magyarázta: Krisztus cselekvése nem választható el az ő jelenvalóságától, éppen úgy, ahogyan *munkáját sem lehet elválasztani személyétől.* Az úrvacsora titka itt keresendő. Krisztus nem egyszerűen munkálkodik bizonyos tényezőkön keresztül, hanem személyével akarja egyházát megajándékozni. Arcát akarja megmutatni, közvetlen közelségben akar lenni övéivel. Az életben Isten sok ajándékát csak másodkézből kapjuk. De az úrvacsorába ki-ki elsőkézből kaphatja Krisztus ajándékát és így lesz részese annak, amit szem nem látott, fül nem hallott, amit embernek szíve soha meg sem gondolt. Így őrzi az úrvacsorában Krisztus az egyházat az elidegenedés folyamatától. *Miközben Krisztus munkájában áll, el ne veszítse Krisztus személyét.* A Krisztussal való személyes találkozás nélkül ugyanis semmiféle szolgálatot nem lehet végezni az egyházban. Mert az egyház *Tertullianus* szép megfogalmazása szerint: „*Christus explicatus*", azaz a kiterjedt, a megmagyarázott, láthatóvá vált Krisztus. Így gyülekezet lesz az a hely, ahol Krisztus másokkal találkozhat, hiszen a *sòma* a másokkal való találkozásnak, a személyiség kisugárzásának a területe. Az úrvacsorában, ebben a koinoniában közli magát Krisztus, közli életének és áldozatának az erőhatásait, hogy az egyház legyen az a terület, ahol megtapasztalható valósággá lesz, hogy Krisztus feltámadott és él, ahol ennek nyomán találkozások történnek a gyülekezet tagjai között, a gyülekezet és a világ között. *A Krisztus teste így lesz dinamikus kifejezés,* mely az egyház eseményvoltát még jobban kifejezésre juttatja.

Az eddig elmondottak teljesen megegyeznek azokkal a megállapításokkal, melyek az elmúlt években az őskeresztyén istentisztelet lényegét igyekeztek tisztázni, melyek főleg *Cullmann* és *J. Jeremias* írásaiból jutottak el hozzánk. Ezek szerint az első gyülekezet közös étkezései a feltámadott Krisztussal való asztalközösség folytatásának tekintendők. Ennek az atmoszféráját a feltámadott Úr jelenléte és ennek nyomán az *agalliasis* jellemezte. Ezek a közös étkezések nem kultuszi, vallásos jellegűek, hanem személyi jellegűek voltak. Itt nem Krisztus evésről volt még szó, hanem a Krisztussal való együttevésről. Ezek az alkalmak mind a feltámadás bizonyságai voltak.

Mivel a szolgálatból indultunk ki az úrvacsora ekkléziológiai értelmét keresve, meg kell állapítanunk, hogy *az egyház szolgálata ott kezdődik, hogy Krisztussal legyen, s nem azzal, hogy Krisztusért valamit tegyen.* Csak az az egyház tud szolgálni, mely Krisztussal telve van.

Az úrvacsora földi-történeti vonatkozása

Az előzőkben azt láttuk, hogy az úrvacsora a vertikális és pneumatikus vonalat hangsúlyozza, a Krisztussal való személyes közösség titkát helyezi a középpontba. Azonban *az úrvacsora ugyanakkor a horizontális, történeti vonalat is aláhúzza* az egyház értelmezésében. Sőt a horizontális és vertikális szemlélet egyensúlyát éppen az úrvacsora van hivatva biztosítani az egyházban.

Szépen fejtegeti *Victor* János, könyvének az úrvacsoráról szóló részében,[14] hogy pontosan az úrvacsora az, amelyben megóvja Isten az egyházat a túltengő pneumatikus szemlélettől. Az az elképzelés ugyanis, hogy az ember továbbjuthat a Jézus Krisztusban vetett hiten és a benne élő Szentlélekre bízhatja magát, nem egyéb, mint az Istentől függetlenkedő bűnös emberi szív megnyilatkozása. „Lényegében véve azt jelenti, hogy az ember röstell alázatosan odazarándokolni, ahol Isten találkozót adott neki: Jézus Krisztushoz, ehelyett elvárja, hogy a maga címére, házhoz szállítva kapja meg azt, amit Isten közölni akar vele. Ezért álmodozik arról, hogy saját lelke mélységeibe kell alászállni, és ott a Szentlélek buzgó forrásaiból mindent elnyerhet, amire szüksége van. Az úrvacsora éppen arra figyelmezteti az egyházat, hogy a Szentlélek munkája a kegyelmi eszközökhöz fűződik. A láncszemek horizontális kapcsolatáról van itt szó, hiszen az évezredek távolságán át felének hangzó ige által és a nemzedékek hosszú láncolatán át ránkszármazott sákramentumok által odakapcsol ahhoz a történeti kijelentéshez, amelyet valamikor Jézus Krisztusban adott az egész embervilágnak. *Amikor Krisztus az úrvacsorához köt bennünket, földi-történeti összefüggések láncolatához kapcsol,* és nemhogy ezektől szabaddá tenne, hanem ezekben közli velünk szeretetét. Az úrvacsora tehát odaköt minket az Úr testi mivoltához, földi-testi életének, szenvedésének összefüggésébe állítja hitünket, aztán testi mivoltunkra emlékeztet, embervoltunk, gyarlóságunk, bűneink, szertelenségünk szövedékében vállal velünk közösséget, végül pedig az egyház testi-földi voltára is figyelmeztet, melyben szüntelen erőtlenséggel, hitetlenséggel és reménytelenséggel küzdünk."

De a horizontális vonal még egy másik összefüggésben is megtalálható az úrvacsorában. Az a Jézus Krisztus, aki nekünk akar szolgálni, mégpedig abban a kizárólagosságban, ahogyan Péternek mondta: „ha nem lehetek érted, akkor semmi közöd nincs énhozzám," ugyanakkor azt kívánja, hogy akiknek ő szolgált, azok ugyanazzal a lelkülettel, amit tőle láttak, képesek legyenek egymásnak is szolgálni. *Ekkléziológiai összefüg-*

gésbe állítva: az úrvacsora Isten egyházának olyan közösségét mutatja fel, melyben Krisztus mindazt, ami az övé, testének a rendelkezésére bocsátja, de azt igényli, hogy akik ennek részesei lettek, készséggel bocsássák egymás rendelkezésére, amit kaptak. A felülről kapott javak elindulnak útjukra úgy, hogy az erőtlenek terhét viselik, egymás terhét olyan mértékig hordozzák, hogy szűkölködő ne legyen közöttük. Ugyanazzal a szeretettel szeressenek, amivel őket szerette az Úr, ugyanúgy szolgáljanak, ahogyan nekik szolgál az Úr. Ahogyan *Dembowski* bonni szisztematikus szép szójátékkal kifejezte: „Menschen gehören zu seiner Herrschaft als bediente Dienende".[15]

Az úrvacsorának ezt az aspektusát az Újszövetségben a János 13 szólaltatja meg. *Sarkadi Nagy* Pál dolgozta fel ennek a jelentőségét az úrvacsorára nézve[16]. Hangoztatja, hogy az a vacsora, melyről a lábmosási jelenetben olvasunk, Jézus utolsó vacsorája. Evés közben Jézus tanítványai körében rabszolga munkát végez. A zsidó rabbi tanítványai meg szokták mosni a mester lábát, de fordítva ez elképzelhetetlen. Jézus pedig ezt a rabszolga munkát végzi el. Eközben kijelenti, hogy cselekedete a vele való közösségnek nélkülözhetetlen feltétele, mert az nem értheti meg őt és munkáját, aki ezt elutasítja. Majd hozzáfűzi: „Ha én lábaitokat megmosom, ti is kötelesek vagytok egymásnak a lábait megmosni". Ezután tanítványait arra hívja fel, hogy amit ő velük cselekedett, azt cselekedjék ők is. Az úrvacsora szereztetésénél a szinoptikusok Jézusnak a kenyérhez és pohárhoz fűződő szavait idézve mondják: „ezt cselekedjétek", míg János a lábmosás történeténél idézi Jézus szavát: „ezt cselekedjétek". *Ez a két felhívás elválaszthatatlanul összetartozik, a horizontális és vertikális vonal belső egységét biztosítja az egyházban.* A szolgai forma felvételét és Jézus szolgáló életét más-más aspektusból ragadja meg ez a két parancs. Jézus értünk végzett szolgálatának az elfogadása csak abban az atmoszférában valósul meg, amelyben Jézus hozzánk lehajló, lábainkat megmosó szeretete tovább folytatódik. A Krisztustest titkát ebben ragadhatjuk meg: úgy élünk egymás között, ahogyan ő élt értünk és közöttünk. Így nem merevedhetik meg az úrvacsora és nem lehet kultikus-rituális eseménnyé. János szerint a búcsúzó Krisztus utolsó szava, a lábmosás történetének a befejező verse: „úgy szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket[17]".

Senki ne gondolja azonban, hogy az úrvacsorának ezt a horizontális vonalát csak János őrizte meg. Lukács evangéliumának szintén van egy szakasza, csak ezt az úrvacsora értelmezésénél elhanyagoltuk.[18] A Lk 22:25—27 versekben Jézus tanítványaival való kapcsolatáról beszél. Az utolsó vers különösen jelentős: „Mert melyik nagyobb, az-e, aki asztalnál ül, vagy aki szolgál? Nemde aki asztalnál ül. Én pedig olyan vagyok közöttetek, mint aki szolgál". Ez a Jézus és tanítványai közötti asztalközösség titkát fejtegeti, és ha tudjuk, hogy ez az asztalközösség az úrvacsora legősibb láncszeme, akkor az úrvacsorára való utalás világos. Jézus alárendeli magát tanítványainak, hogy nekik szolgáljon. Ez a másikért való lét Jézus Krisztus munkájának az egészét összefoglalja, de itt a hangsúly azon van: ti is ezt cselekedjétek. A basileia királya szolgál, hogy a basileia részesei is szolgáljanak. Nem elvileg tesz megállapítást a hatalmi struktúrák embertelenségére és arra, hogy ezt újjal kellene felváltani, hanem ezt az újat megteremti és felmutatja.

Az a szó, amellyel a Jézus tanítványokhoz való lehajlását és szolgálatát megjelöli, a *diakoneò*. Érdemes megjegyezni azt, amire E. *Schweizer* hívja fel a figyelmünket[19]. Az Újszövetség amikor az egyház szolgálatáról beszél nem a *leitourgia* szót használja, amely jellegzetesen papi szolgálatot jelent, hanem kizárólag a *diakoneò* szót. *A papi szolgálatot Krisztus végezte el egyetlen áldozatával, a gyülekezet szolgálata ebben a világban nem liturgiai, papi szolgálat,* azaz nem kultuszi cselekedet, hanem annak a szolgálatnak a továbbadása, amelyet Jézus a *diakoneò* szóval jelzett. A papi szolgálatot ő végezte el ezért a világért és ez nem szorul kiegészítésre, a lábmosás, a lehajlás szolgálata ellenben folytatást igényel. A gyülekezet, mely az úrvacsorában Jézus papi szolgálatának áldásában részesült, folytatja tovább a lábmosás szolgálatában Jézus művét. Így részesül a gyülekezet Krisztus művében, és ezt a szolgálatot a maga körében kezdi el, mégpedig nem a szakrális jellegű, hanem a profán jellegű szolgálatban. (Természetesen a Krisztus hármas tisztének megfelelően az egyház papi szolgálatáról mindig fogunk beszélni, de tisztában kell lennünk azzal, hogy az Újszövetség hogy értelmezi az egyház szolgálatát).

Ezek után még jobban fogjuk érteni Pálnak azt a súlyos megállapítását, amit annak a korinthusi gyülekezetnek írt, amely az agapét elvesztette és eltorzította: „közöttetek nem lehet úrvacsorával élni." *Ott ahol mindenki magának él,* saját vacsoráját veszi elő, és azt nem osztja meg a másikkal *nem lehet úrvacsorával élni.* Az első időkben az úrvacsora nem vált el attól az örvendező lakomától, melyben egymást megvendégelték, egymást, a szó legmélyebb értelmében a másikkal megosztották. Így élték meg a diakóniát. Az elferdült gyakorlatban azonban, melyben a rabszolgák és szegények magukra maradtak, melyben egymást nem várták meg, az egymásért való lét szenvedett hajótörést. Ha e vendégség után volt is úrvacsora és jutott is egy korty bor vagy egy falat kenyér a későn jövőknek, elveszett a Krisztustest titka. Így nem lehet úrvacsorával élni, mert az úrvacsora az egyház, a Krisztustest titkát ábrázolja ki: Krisztusból élünk és ezért egymásból élünk. *Ahol tehát az úrvacsora eltorzul, ott eltorzul az egyház. Itt van az úrvacsora ekkléziológiai értelmének a második aspektusa.* Az úrvacsora mutatja a Krisztustest egészséges életét: szeretettel szolgáljatok egymásnak. Az úrvacsora nem kultusz, hanem annak kifejezése, hogy egymásért kell élnünk és egymásért kell lennünk. Agapé nélkül, a szónak tágabb értelmében, nincs úrvacsora. *Ahol nincs életközösség, ott nincs úrvacsora,* ott eltorzult a Krisztustest, mert a sákramentumi történés és a hétköznapok életformája ketté vált.

A világért élő egyház jele

Az úrvacsorából kiindulva eddig két ponton közelítettük meg az egyház értelmét. A Krisztustestnek van azonban még egy *harmadik aspektusa* is, mely éppen az úrvacsora révén lesz érthető. János 6:51-ben ezt olvassuk: „Én vagyok amaz élő kenyér, mely a mennyből szállott alá: ha valaki eszik ebből a kenyérből, él örökké. És az a kenyér, amelyet én adok, az én testem, amelyet oda adok majd a világ életéért". Jézus ebben a versben két gondolatot kapcsol össze: egyrészt táplálja az övéit életével, másrészt ezt az életet odaadja a világért. Testének a titkát ebben a kettősségben lehet megragadni: *ez a test táplál, éltet, másrészt ez a test megtöretett test lesz, mely a világért adatik.*

Az egyház amennyiben Krisztus teste, ezen az úton jár. Nemcsak táplál és éltet, de a megtöretésnek, a szenvedésnek, a világért való odaadásnak az útját járja. *Az úrvacsora ekkléziológiai értelmének harmadik tétele tehát így hangzik: az egyház Krisztus teste, mert odaszánja magát a világért,* Krisztus önmegtagadásának és áldozatának az útján jár. Pál úgy látja, hogy az igazi áldozat, amit az egyház adhat, abban van, hogy

a gyülekezet tagjai testüket odaszánják élő, szent és Istennek kedves áldozatul, mert ez az okos istentisztelet, melyben az Atyának kedve telik. Így volt kedves Jézus az Atya előtt és gyönyörködött benne, amikor a keresztséget magára vette, és odaszánta magát áldozatul az embervilágért. Akkor hangzott el felette az Atya szava: „Ez az én szeretett fiam, benne gyönyörködöm." És Jézus milyen hevesen intette le Pétert, amikor le akarta beszélni erről az útról. Péter ekkor nem az Isten dolgaira gondolt, csak emberi dolgokra.

Krisztus az egyházban enélkül az áldozat és odaadás nélkül nem válhat láthatóvá. Amikor Jézust néhány görög akarja látni az ünnepen, akkor így válaszol: „Bizony mondom néktek, ha a földbeesett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad, ha pedig elhal sok gyümölcsöt terem. Aki szereti a maga életét, elveszti azt, és aki gyűlöli a maga életét, e világon örök életre tartja meg azt". (Jn 1224—25). Krisztus élete csak egy módon lehet láthatóvá köztünk: „Mindenkor testünkben hordozzuk Jézus halálát, hogy a Jézus élete is látható legyen a mi halandó testünkben" (2 Kor 4:10).

McCord professzor hangoztatja, hogy az egyház helyes értelemben vett papi szolgálata az emberrel való olyan belső azonosulás, amelyet Jézus közöttünk gyakorolt. „Fontos hangsúlyozni Jézus Krisztus főpapi munkájának mind emberi testben végzett, mind folyamatosan tartó jellegét. Az inkarnációban való azonosulás nem csupán egy mozzanatos cselekvés az időben, örökös jelentőségű esemény. Krisztusban Isten úgy azonosult az emberrel, hogy az ember jövője elválaszthatatlanul összekapcsolódott Isten jövőjével".[20]

Az úrvacsora úgy kapcsol bennünket Krisztushoz s egymáshoz, hogy erre a szolgálatra készít fel. Az úrvacsorában az egyház azt a reménységet éli meg, mely Krisztus áldozata által minden emberre, az egész világra érvényes. *Az úrvacsora közössége nem zárt, hanem nyitott,* mert ahogyan *Barth* K.. mondotta: Az úrvacsorában a gyülekezetet az kapcsolja a világhoz, ami elválasztja tőle.

Az egyház Krisztus másodlagos létmódja. Amint Krisztus az Atyával, az övéivel és világgal való hármas összefüggésben élt és szolgált, úgy él az egyház is ezekben a relációkban. És azt a hármat egy egységgé éppen az úrvacsora fogja össze. Az úrvacsora által lesz a gyülekezet Krisztus teste, él Krisztusból, Krisztusban és Krisztussal. Az úrvacsora teremti meg a szeretetben gazdag életközösséget a tagok között és az úrvacsora kötelezi el az egyházat az emberrel és a világgal való szolidaritás krisztusi mértékére.

Szathmáry Sándor

JEGYZETEK:

1. Erre a kérdésre irányította a figyelmet különösen *Dr. Bartha* Tibor: A keresztyén szolgálat ekklesiologiai összefüggései című díszdoktori székfoglaló előadása. Theol. Szemle, 1973, 7. kk. — 2. A tanfolyamok, az egyház mint Krisztus teste és az úrvacsora kérdéseivel foglalkoztak. — 3. *Vályi Nagy* Ervin: Ekkleziológiai kérdések a mai theológiában, Theol. Szemle, 1970, 142 kk. — 4., 5. Idézi Vályi Nagy Ervin, I. m. 143. — 6. Hitvallásaink, Budapest, 1954, 61—62. — 7. E. *Käsemann:* Anliegen und Eigenart der paulinischen Abendmahlslehre (Exegetische Versuche und Besinnungen), Göttingen, 1964, 12—13. — 8. *Conzelmann:* Grundriss der Theologie des N. T., München, 1968, 73. — 9. *Conzelmann,* I. m. 76. — 10. *Conzelmann,* I. m 287, 290, 300. — 11. *Ridderbos* szemléletét *ifj. Dr. Bartha Tibor* dolgozatából ismerem, Az egyház mint Krisztus teste, Kézirat, 1973. — 12. E. *Schweizer Kittel:* Theol. Wörterbuch VII. 1024—1091, soma címszó. — 13. E. *Käsemann,* I. m. 17 kk. — 14. *Victor* János: Református Hiszekegy, Budapest, 1943, 268—270. — 15. Hermann *Dembowski:* Grundfragen der Christologie, München, 1791, 190. — 16. *Sarkadi Nagy* Pál: Úrvacsora az Újszövetségben, Theol. Szemle, 1971, 80 kk. — 17. Az agape kérdésével foglalkozik *Dembowski* I. m. 203. — 18. A perikópa jelentőségéhez *Dembowski,* I. m. 188—189. — 19. E. *Schweizer:* Das Leben des Herrn in der Gemeinde und ihren Diensten, 1946, 50 kk. Beyer, Kittel, Theol. Wörterbuch, II. 81—93, diakoneo címszó. — 20. J. I. *McCord:* Istentisztelet a református egyházakban, Theol. Szemle, 1973,

A keresztség ekkléziológiai értelme

A címben megjelölt téma elhatárolja vizsgálódásunk területét és meg is határozza azt. Hiszen nem a keresztségről általában, mint sakramentumról kell beszélnünk, hanem a keresztségnek az egyház léte felől való értelméről. *Hogyan határozza meg a keresztséget az a tény, hogy az egyházban gyakorolt cselekmény és fordítva: miben határozza meg az egyház létét szolgálatát, perspektiváját az a tény, hogy az egyház keresztel.*

Hogy a keresztség kérdése mennyire előtérbe került, akkor látjuk, ha az ezzel a kérdéssel foglalkozó kisebb-nagyobb műveknek a tömegére gondolunk. Azután az ökumenkus gondolat, az egyházak közös szolgálatának lehetősége, az egyházak találkozásának problémája, a népegyház és szabadegyház kérdése stb. magával hozza a keresztséggel való foglalkozás szükségességét. Mi az összes kérdést nem vethetjük fel, de talán sikerül valamivel meggazdagítani egyházlátásunkat és egyházértelmezésünket, ha azt most a keresztség felől közelítjük meg.

A keresztelés, keresztség bibliai fogalma a görög bibliai és profán nyelvhasználatban szereplő *baptein* és ennek továbbképzését jelentő *baptidzein* igéből származik. Olyan aktust jelent, amelynek során egy személy, vagy egy tárgy többször elmerül a vízben, vagy többször folyamatosan víz alá merítik. Egyházi használatba azért ment át a kifejezés, mert a vízbe merülés, víz alá bukás szoros összefüggésben van a víz által való tisztulás, illetve tisztítás gondolatával. Hogy az első gyülekezetben, illetőleg még azt megelőzően a Keresztelő János keresztségénél a *baptidzein* teljes alámerüléssel vagy lemosással, vagy éppen vízzel való meghintéssel történt-e, arra nézve megoszlanak a vélemények. Legvalószínűbb az első feltételezése. Viszont a jeruzsálemi gyülekezet megkeresztelésénél már nehezebben tudjuk elképzelni, hogy háromezer ember teljesen megmerítkezett valamilyen vízben, vagy akár az első keresztyén megkeresztelkedő esetében, például a filippi börtönőr szállásán vagy Kornéliusz házában. Mindenesetre mint egyházi cselekmény, mint sákramentum a *baptidzein* gyakorlásából két jelentést emelhetünk ki: a vízbe mint az emberi életre halálos veszedelmet jelentő elembe való elmerülést és abból való újra kiemelkedést, tehát a halál és élet gondolatát, illetőleg a már említett megmosatás képzetét. Még tovább szélesedik a kép, ha a vízzel való érintkezés harmadik módjára, a vízzel történő meghintésre gondolunk. Ebben az esetben a vízzel, mint életadó elemmel való meggazdagítás, abban való részesítés áll a keresztelés gondolata mögött.

Honnan került a keresztelés a keresztyén egyház, gyakorlatába, hogyan lett sákramentummá? Erre nézve két véleménnyel találkozunk. Az egyik az, hogy a keresztség eredetét a zsidó-prozelita, illetőleg a zsidó-esszénus keresztségben kell keresnünk. Ezek szerint János ezekből a körökből hozta magával ezt a sajátos kultuszgyakorlatot. A másik vélemény szerint a keresztelés a görög-pogány misztériumvallásokból, a zsidó-hellenista világon keresztül jutott a keresztyén egyházba. A szinkretizmus nyomása alatt ebben a vonatkozásban is az történt, hogy mivel a fiatal egyház nem volt képes a tagjai sorába özönlő tömegek korábbi vallásos nézeteivel megbirkózni, kénytelen volt ezeket átvenni, és aztán az evangélium értelme szerint átértelmezni. Ez történt a misztérium-keresztelésekkel egyházi talajon. A misztérium vallások tisztulási rituса az első század végén és a második század elején kezdett az egyházban jelentkezni, tért hódítani, lett belőle egyházi kultuszgyakorlat, majd a 3. és 4. században mint sákramentum szentséggé vált.

Ami az első elgondolást illeti, az intertestamentális idők rabbinusi theológiájában jelentkezett az a követelmény, hogy a prozelitát nemcsak körülmetélni és ezzel Izrael jogi-kultuszi szövetségébe felvenni kell, hanem meg is kell tisztítani, mert pogány, tehát tisztátalan. Ahogyan Izraelben volt különféle tisztulási ritus, úgy kell ebben az idegent is részesíteni, körülmetélkedése utáni hetedik napon. *Hillél* iskolája dolgozta ki ennek a kérdésnek bibliai theológiáját a 4 Móz 15:14-re hivatkozva: „Ha pedig jövevény tartózkodik nálatok vagy lesz köztetek a ti nemzetségeitek szerint, és kedves illatú tűzáldozatot készít az Úrnak: amiképpen ti cselekesztek akképpen cselekedjék az is." De hogy cselekedjék az idegen, mikor Izrael nem ismeri az alámerítkezést, a vízzel való szertartást? Hivatkoznak 2 Móz 24:8-ra: „Mózes pedig vevé a vért és ráhinté a népre és monda:" Íme a szövetségnek vére melyet az Úr kötött tiveletek mindama beszédek szerint." Ezt kell tehát tenni a prozelitának, illetve a prozelitával. Egy olyan további rabbinusi megállapítás szerint, hogy: „nincs vérrel való meghintés megelőző fürdő nélkül" készen is van a prozelita keresztelés theológiája, amely idők folyamán keresztül ment és általánossá lett. Akik erre a történeti fejlődésre rámutatnak, megjegyzik, hogy a hilléli hagyományokat folytató híres *Gamáliel* is ezt tanította, illetve ezt a tanítást adta át tanítványának Saulus-Pálnak, ki aztán részletesen kidolgozta theológiájában a keresztelés kérdést bibliai ószövetségi alapon, az azt magyarázó rabbinusi hagyományok szerint. Ezt az első gondolatot még kiegészíti az a másik, ugyancsak hilléli eredetű, amely szerint az áttért prozelita olyan mint a ma született gyermek, vagyis tiszta, bűn nélkül való. E szerint végül is a vízzel való keresztelés a zsinagógában a bűnnek való meghalást és az új életre történő születést jelentette.

Visszatérve a keresztség másik forrására a *misztérium*ra, a Biblia, az Újszövetség ismeri ezt a kifejezést, de azzal a tartalommal, hogy ez Isten titkát jelenti, a részszerint való ismeretet, vagy a keményebb eledelt, azt a „felettébb nagy titkot" (Ef 5:32), amit azonban Isten Lelke kijelent, megismertet, hitben elfogadtat. Ebből a bibliai misztériumfogalomból azonban teljesen hiányzik, mint valósággá lett realizálódott mítosznak a gondolata. A bibliai misztérium ugyanis nem szent cselekmény, nem az istenséget megjelenítő mágia, ahogyan ezzel a misztérium vallásokban találkozunk. Viszont a bibliai misztériumfogalomnak a misztérium vallások hatására történt tartalmi módosulása hozta magával, hogy a latin theológiai nyelvhasználatban a misztérium latin ekvivalense a sákramentum, már valóban szent cselekménnyé lett. Üdvszerző, üdvközlő eseménnyé. Olyan szertartássá, amelyben a beavatott részesül, amely számára Isten tulajdonságát közvetíti: életben, örök életben részesíti. Ebben az esetben azonban már nem Isten az, aki titkát kijelenti, hanem a *misztagógosz*, illetve a mítoszban részesítő közösség, a maga szertartásaival, üdvközlő cselekedeteivel. Ez a hellenista-gnosztikus szemlélet határozta meg másik irányból az egyházi sákramentum gondolatot, ezen belül a keresztség értelmét.

Ha a keresztyén egyházban gyakorolt keresztelési ritust az elmondott két forrásból eredeztetjük, előttünk áll a keresztség sákramentumának az egyháztörténetben, illetve dogmatörténetben vitatott kettős szemlélete, amely napjainkig sem tudott nyugvópontra jutni. Nevezetesen az, hogy a keresztségben kizárólag vagy legalábbis döntő módon a *kauzatív-efficialis*, tehát ható elemet hangsúlyozzuk-e inkább, vagyis ama misztérium jelleget, vagy inkább a keresztség *kognitív-fiduciális* tartalmát, amely a keresztségben kiábrázolt eseményben, az értünk történt megváltás művét megérti, megvallja, hisz benne. Vagyis a keresztségben az üdveseményt *nem prezentálja, hanem csak reprezentálja*. Az egyik esetben inkább a görög misztériumvallás szemléletével találkozunk, a másik esetben az ószövetségi, rabbinisztikus, magyarázó, értelmező jelleg a döntő. Arról van tehát szó, hogy a ke-

* Budapesten, 1973. augusztusában a református egyház rendszeres teológiai szaktanfolyamán elhangzott előadás.

resztség, mint szent cselekmény részesít-e a kegyelem javaiban, materiális-reális hatása van-e, vagy pedig mint jel, szimbólum kiábrázolja számunkra azt, ami elsősorban nem velünk, hanem értünk történt. Értjük, hogy e kérdésfeltevés mögött nemcsak a sákramentumra vonatkozó szemlélet kettőssége húzódik meg, hanem a középkori egyház krisztológiája, pneumatológiája és ekkléziológiája egyfelől, másfelől pedig ugyanezeknek a theológiai kérdéseknek a reformáció által történt megfogalmazása.

A probléma azonban más összefüggésben is jelentkezik. A kauzatív-ható keresztség szemléletben a vízzel való meghintés-alámerítés és megmosatás, mint reális tény a döntő, és a Lélekkel való keresztelés a másodlagos. A kognitív előjelű keresztségfogalomban a vízzel való megkeresztelés a másodrendű, az inkább formai, szimbólikus értelmű, és a Lélekkel való keresztelés a lényeges. Vagyis a megismerő tartalmú, hitben elfogadható irányú keresztség szemléletben a gyermekkeresztség egyszerre kérdésessé válik, és a felnőtt keresztelés szükségessége lép előtérbe. Ezzel szemben a kauzatív töltésű keresztség-szemlélet, amely minden emberi feltétel mentességéből indul ki, nem tesz különbséget a gyermek- és felnőttkeresztelés között. További vetülete a kérdésnek az, hogy a hatóerejű keresztségértelmezés a látható, szervezeti egyházra helyezi a hangsúlyt, míg a kognitív keresztség értelmezés az egyházban inkább egy hitre alapuló szövetség-közösséget lát.

Az alapkérdések ebben a három problémakörben fogalmazhatók meg: mi is történik hát a keresztségben? A vízzel való keresztelés, amely nélkül Lélekkel való keresztség nincs is, mert a Lélek úgy jelenti ki magát, hogy mindig keresi azt az anyagot, amelyhez hozzáköti magát, hogy látható-érzékelhető legyen. Vagy Lélekkel való keresztelés történik, ami viszont arra emlékeztet, hogy Isten Lelke szabad mint a szél, és ezért materiális eszközöktől függetlenül, mint Isten kiválasztása vagy megszólítása ugyanazt elvégzi a vízzel való keresztelés nélkül is. A másik kérdéskör az, hogy vajon a keresztelés csak megismertet-e minket Isten megigazító kegyelmével, azzal, hogy mit jelent megtisztulni és újjászületni, meghalni és feltámadni, a régi életet levetni és Isten szövetségében megújulni. És mindezt a hit megismerő, igaznak tartó és bizalmat teremtő funkciója által végzi. Vagy pedig maga a sákramentum, mint ható esemény cselekszi rajtunk ezeket időben, térben, élményben, reálisan. Végül a harmadik kérdés az, hogy a keresztségben csak jelt lássunk-e, amely mögött Isten áll és cselekszik szuverén szabadságában, de ennek a cselekedetnek semmiféle affinitása nincsen emberi tettekkel vagy egyházi szertartással, vagy pedig az Isten nevében, erejével és megbízásából hatékonyan működő egyházi szolgálathoz kötötte a megigazítás közlését.

Tudvalevőleg *Ausgusztínusz* volt az, aki a kérdéssel foglalkozva e kettős szemlélet kibékítésén, szinkronba hozásán, illetőleg a *tertium comparationis* megoldásával, a szintézis megalkotásával, meghatározta a nyugati egyház teológiai gondolkozását, mind római, mind protestáns formájában. Mindkét egyház egyformán hivatkozhat és hivatkozik is *Augusztinuszra*, és a későbbiek során alapjában véve sem *Luther* sem *Kálvin* nem mondott nála lényegében többet. Platonista filozófiájának gondolatrendszerét használva tud beszélni *Augusztinusz* a sákramentumoknak, közelebbről a keresztségnek spirituális és materiális tulajdonságáról együtt és egyszerre. Mégpedig úgy, hogy beszél a sákramentumban *signum*ról, a jegy-jel-pecsétről, tehát a látható dologról. És ettől megkülönböztetten beszél a *res*-ről, tehát a dolog lényegéről. Szó van tehát a jelzett dologról és a jelzőről. Az egyik a *res*, a kegyelem a bűnbocsánat, az újjászületés, Isten megújított szövetsége, a másik az ezt kifejezésre juttató *signum*. Egyik sincs a másik nélkül, nem is lehet. De a jel, a *signum* valójában és éppen ezért nem csak jel, hanem valami olyan amely tartalmilag adja, közvetíti a kegyelmet, ami nélkül nics is sákramentum. Híres mondata így hangzik: „*Accedit verbum ad elementum et fit sakramentum*". Valójában Augusztinusz aki meg akarta az egyházat óvni egy masszív materialista sákramentalizmustól, maga lett ennek a gondolatnak a képviselője, mert a kegyelem végül mégis a jel anyagi jelenlétéhez van kötve és ezen túl az egyház tekintélyéhez, használatához.

Az elmondottak előrebocsátására azért volt szükség, hogy megpróbáljunk ezen előadás keretén belül egy másik megoldást megszólaltatni a keresztség sákramentumával kapcsolatban. A keresztség sákramentumát a továbbiakban nem abban a dualista összefüggésben szemléljük, ahogy eddig láttuk, hanem a Bibliából felismerhető, nyomon követhető történetiségében, ahogyan a keresztség és az egyház egymást meghatározva egymásra való hatásában mutatja Isten üdvtörténetét. Másképpen fogalmazva, a keresztség ekkléziológiai jelentőségét nem az eddig feltárt vertikális kettőségben szemléljük, mint külső és belső, látható és láthatatlan, szignifikatív és materiális, kognitív és kauzatív, transzcendens és immanens, *res* és *signum* adottságokat, hanem abban a történeti-horizontális szemléletben, ahogy a János keresztségétől kiindulva a pünkösdi keresztségen át az apostolok kereszteléséig mutatja be Istennek egyházat teremtő és szolgálatba állító művét. Ahogy más és másképpen jelentkezik a keresztség a Jézus Krisztus feltámadása előtt, tehát mint egy adventi esemény, és formálja Isten népének tudatát *Izraelben* a Jordán mellett, ugyanúgy formálja a pünkösdi Szentlélek kitöltetése, a 3000 főnyi gyülekezet megkeresztelése, az *egyház* öntudatát, öneszmélését a Krisztus feltámadása utáni hit talaján. És harmadszor, ugyanúgy határozza meg a keresztyéneknek a missziói parancs által megfogalmazott tétele a mennybemenetel látomásában az első egyház küldetéstartalmát, *a világ szolgálatára*. Úgy is mondhatnánk, hogy *szó lesz Izrael megkereszteléséről, az egyház megkereszteléséről és a világ megkereszteléséről*, hiszen erre kapnak a tanítványok felhatalmazást. Másként fogalmazva: Keresztelő János keresztségében Isten egy népe emlékezik meg az egy Úrról, és lesz Isten népe a maga egységében és kivételes helyzetében annak jeléül, hogy az egyház *egy*. A pünkösdi Lélek keresztségében a gyülekezet azt a feladatot kapja, hogy legyen Istennek látható szent népe, kiválasztása ebben a világban, olyan népe, amely az Isten számára elhívott és elválasztott közösség szolgálatát először befelé, a maga javára tölti be. És így legyen jel arra nézve, hogy az egyház — *szent*. És végül az apostoli küldetésben a népek közé kidobott Isten népe a missziói parancs betöltése által, hogy ti. minden népet tanítvánnyá tegyenek, és mindenkit megtanítsanak mindarra, amiket Jézus Krisztus minden tanításában és igazságában hátrahagyott, legyen a tanítványok munkaközössége jel arra, hogy az egyház — *egyetemes*.

Ebben az egységben, szentségben és egyetemességben, ahogy az Keresztelő Jánosnál, pünkösdkor és a tanítványok feladatában történik, pontosan ebben van a keresztség ekkléziológiai értelme és jelentősége. De még tovább húzva ezt a történeti vonalat mondhatjuk, hogy a János keresztsége Isten népének hitét ébreszti fel Jahve az Úr iránt, azt a hitet, hogy ő az Úr, az egyetlen, a közelítő, aki az ott megjelenő Isten Bárányában öltött testet, aki nem sok nap múlva maga is tűzzel és Lélekkel fog keresztelni. Tehát a János keresztsége a *hitre* nézve történik. Hiszen ennek a népnek éppen az lesz a megváltása, hogy annak idején majd Jézus Krisztusban éppenúgy felismerje Szabadítóját, mint ahogy itt és most János a Jordán mellett. A pünkösdi Lélek keresztségében Jézus Krisztus bűnbocsánatának teljes gazdagsága bomlik ki Izrael, illetőleg a gyülekezet előtt Péter prédikálása által. A bűnbocsánatban pedig Isten feltétel nélküli szeretete. Pünkösdkor a gyülekezet Isten *szeretetére* keresztelkedik meg. Az apostolok keresztségében, főként pedig a misszió nagy apostolára Pálra gondolva az a reménység születik meg, hogy a „minden nép egyháza" egyszer valósággá lesz és ezentúl az a reménység, hogy egyszer Isten eljövendő országa megérkezik erre a vi-

lágra. Tehát az apostoli keresztelés a paruszia, az eszkhaton, az eljövendő Isten országa jegyében *reménységre* való keresztelés.

Másrészt azt is meg kell látnunk, hogy ez a keresztelés sorozat telítve van etikai tartalommal. „Mit cselekedjünk" kérdezik a vámszedők, a katonák és a nép a Jordán mellett. „Mit cselekedjünk" kérdezi Izrael Jeruzsálemben Pétertől pünkösdkor. És az apostoli keresztségben kérdés nélkül hangzik el az utasítás: „tanítván őket, hogy megtartsák mindazt amit én parancsoltam néktek". A hit, a szeretet és a reménység cselekedeiről van itt szó. Talán sikerült érzékeltetni, hogy a keresztség problémájában felbomlik az az elméleti, elvi dualizmus, ahogy a kérdést eddig láttuk és kikerül abból az egyoldalúságból, amely a gnózis és platonizmus hatása volt. És kibomlik a keresztség eseményének Istentől, az igében kijelentett rendje története, melynek során megértjük, hogy a keresztségben Isten prédikál, és e tanítás nyomán áll elő az egyház a maga sajátos aspektusában, mint olyan Isten-nép, amely éppen a hármas keresztség igazságából érti meg egyházlétét, vagyis Izraelhez, önmagához és a világhoz való küldetését. Ezt a küldetést úgy tölti be az egyház, hogy éppen a keresztségről hallott tanítás nyomán valósítja meg a maga egy voltát, szentségét és egyetemességét. A sztatikus-dualista egyházszemléletet a történeti kibontakozásában megértett keresztségértelmezés teszi dinamikussá. Arra figyelve, hogy Jánosnál is, pünkösdkor is az apostoli időben is a keresztség sajátos mondanivalója által: „Így szól az Úr". Ha úgy tetszik a keresztségnek e három eseményében jelentkezik az ige kognitív értelme, tehát értenivalója és hinnivalója, de e hármas keresztségben mutatkozó erkölcsi tartalomban jelentkezik az ige kauzatív mondanivalója: a mindenkori Isten-népének tennivalója.

Ha egy mondatba sűrítenénk azt, hogy a keresztség felől nézve mi az egyház, akkor így fogalmazhatunk: *az egyház egy nép, az az egyetlen nép, amely Jézus Krisztus kegyelméből a világ számára él.* Ebben benne van az egyház múltja, jelene és jövője. Úgy, ahogy az, mint nép jelentkezik Jánosnál, de ez a múlt most új értelmet nyer a keresztségben. Azután Jézus Krisztusból élő nép, amint Péter prédikálása által magára ismer és megérti, hogy léte kegyelemből van. Végül a világért élő nép feladata ragyog fel előtte Jézus Krisztus missziói parancsa által. És ez a parancs lesz ennek az egy népnek, ennek a kegyelemből élő népnek a jövője. E három felismerés éppen a hármas jellegű keresztségben lesz egészen világossá. A Szentlélek keresztel Jézus Krisztusban a világ szolgálatára. És e helyütt talán szabad azt a gondolatot is megszólaltatnunk, hogy ama sokat vitatott nevében, nevére és nevébe az *en, eis, epi* értelmét is megtaláljuk e három keresztelési célban. A János keresztsége ugyanis Isten nevére történik, mert Isten ott a Jordán mellett fogadja tulajdonává, teszi magáévá azokat, akik vállalják a Jézus Krisztus bűnbánatát, bűneik bocsánatára. Pünkösdkor Isten nevében történik a keresztelés, valóban Isten megbízásából, hatalmából és erejéből a Szentlélek által és ez nem is lehet más, mint Isten tulajdon cselekedete: Péter eltűnik és csak a Lélek uralkodik. És az apostoli keresztség Isten nevébe plántálja, építi bele az egyházat, mint Krisztus testét, hogy látható közösségként szolgáljon a világban. A keresztség hármas eseménye egyben az egyház hármas dimenziójának magyarázata.

A keresztség ekkléziológiai értelme az, hogy látható módon létének és szolgálatának aktualitásában mutatja fel a János keresztségében, hogy az egyház Isten népe és ezért egy. A püsködsi keresztelésben azt, hogy az egyház Krisztus megválasztásából él és ezért szent, és az apostoli keresztelésben a missziói parancs nyomán azt, hogy az egyház a világ szolgálatára rendeltetett emberi közösség.

Egy másik gondolat ebben az összefüggésben. Az újszövetségi keresztelés hármas eseménysora, tehát a Jánosé, a pünkösdi és az apostolok keresztelése ebben az összefüggésben érthető meg, amit — ha a Szentháromságtanból kölcsönvett kifejezést használjuk —, a maguk perihorézisében felmutatnak, amin azt értjük, hogy csakis ebben a sorrendben. Nemcsak azért, mert az idő, történeti rend erre mutat, hanem belső tartalmi mondanivalójuk értelmében is. Isten előbb egy népet, a maga népét veszi a vízkeresztség által újra tulajdonába. Azután történik az, hogy pünkösdkor ez a nép megkeresztelkedése által érti meg, hogy Krisztus váltságából, tehát ingyen kegyelemből lett Isten népévé. Tehát nem nemzeti, társadalmi, faji népi vagy vallásos előfeltételek teszik Isten népévé. És végül ebből következik az is, hogy ez a nép nem önmagáért van, hanem az üdvökonómia értelmében a világ szolgálatára rendelt közösség. Mégpedig úgy, hogy amint a Jordán mellett elsősorban Izraelről van szó, de az ott jelenlevő katonák, akik feltehetően Heródes Antipas pogány zsoldosai is lehettek, már utal arra, hogy itt több van jelen, mint a zsidó nép exkluzív faji közössége. Azután ez a gondolat pünkösdkor még kifejezőbbé válik, amikor a jelenlevő prozelitákkal együtt mintegy tizenháromféle népből gyűródik össze a gyülekezet. És végül az apostoli keresztelés most már tudatosan irányítja a figyelmet azok felé, akik eddig „nem népem" szerepeltek Izrael tudatában. Most ők is Isten népévé lehetnek.

De érvényesíteni lehet a trinitárius perihorézisnek azt a másik összefüggését is, amely szerint a keresztelés újszövetségi formájának hármas ténye úgy érvényes, hogy mindenikben rejtetten, de valóságosan a másik kettő is jelen van, sőt csak a másik kettővel együtt jelenti azt, amit eseményként hordoz. Enélkül a szemlélet nélkül valóban vallástörténeti útvesztőkbe tévednénk a keresztelés megértésének kísérlete közben. A keresztség evangéliumi, üdvtörténeti értelmét akkor találjuk meg, ha a *scripturae interpres* szabálya szerint maga a keresztelés magyarázza egyik módjában a másikat. Részleteiben: ketségtelenül sajátos a maga egyszerűségében mind a vízzel való keresztelés, mind a Lélekkel való keresztelés, mind a kézrátétellel való keresztelés. A hármat megkülönböztetjük, de egymástól el nem választható egységben szemléljük. Szoktuk mondani, hogy a víz keresztség a bűnbánat keresztsége, a Léleké a bűnbocsánat keresztsége. A vízzel való megkeresztelkedés az egyházhoz való formális tartozás jele, míg a Léleké az egyházba való hivő betagolódás eseménye. A vízzel való keresztelés a hit elfogadására tesz alkalmassá, a Lélekkel való keresztelés pedig a hit megvallását munkálja bennünk. Ez így is van, azonban a lényeg ebben a kettős keresztelési módban nem is az, ami megkülönbözteti és szétválasztja ezeket, hanem ami együvé szerkeszti, és az egy értelmet nyújtja. Ez az egybeszerkesztő tény pedig maga Jézus Krisztus. Jézus Krisztus kinek nevére, nevében és nevébe történik a keresztelés. Ugyanaz a Jézus Krisztus a Jordán mellett, aki a vízzel való keresztelés értelmét adja, ugyanaz pünkösdkor aki Lelkével van jelen, és ugyanaz a tanítványok keresztelésénél, aki a felhatalmazást és ígéretet nyújtja: veletek vagyok minden napon. Ahogyan a Próféta Krisztus művében benne van a Főpap és Király szolgálata; a Főpapéban a Próféta és a Király, és a Királyéban a Próféta és a Főpap, úgy van együtt a három keresztelési eseményben az egy, aki a keresztelés alanya, tárgya, szerzője és cselekvője is. A Jordán mellett, mint látható gyülekezet a nép, amelyet a Jézus Krisztusban való bűnbánatra történt megmosatás tart össze, pünkösdkor az a nép, amely a Jézus Kriszusban való megigazítás megértésében fogadja el léte értelmét és titkát, és az apostolok szolgálata által az a nép, amely a Jézus Krisztusról szóló örömüzenetet viszi a világba missziói feladatként. Jézus Krisztus mind a három eseményben ugyanaz és ezért az egyház is mind a három eseményben ugyanaz és ezért az egyház is mind a három eseményben azonos. A keresztelés hármas-egy szemlélete az egyházat nem struktúrájában, hanem funkciójában mutatja be.

A következőkben néhány gondolatot kell közülnünk a három keresztelési esemény tartalmáról. Megelőzően

azonban néhány szót a sokat vitatott vízkeresztelés és Lélekkel való keresztelés kérdéséről.

Mint említettük a János, a pünkösdi és az apostoli keresztelés Krisztus nevére, nevében és nevébe történt. Ez azt jelenti, hogy mind a három eseménynek szerzője, végrehajtója és haszna Jézus Krisztus. A keresztelés kérdés tehát mindenekelőtt Krisztuskérdés, és csak mint ilyen a Szentlélek kérdése, és ezentúl az egyház kérdése. A keresztelés Jézus Krisztus személyére, tehát életére és szolgálatára történik mind a három esetben, de más és más hangsúllyal. Krisztus személye pedig az ő megváltó szolgálata, helyettes elégtétele mindazzal együtt, amit ezek által nekünk tulajdonít.

Krisztus halála és feltámadása egyszeri és megismételhetetlen esemény. Sem a keresztelésben, sem az úrvacsorában nem történik valami más, valami új, de meg sem ismétlődik ugyanaz, ami egyszer és mindenkorra a kereszten, illetőleg az Arimáthiai József sírkertjében ment végbe. Ezért nem sákramentum a keresztség a szónak mágikus-misztérium hatása értelmében. Jézus Krisztus keresztelése történt halálában és feltámadásában, ahogyan ezt ígéretesen és előjel gyanánt a Jordánban elvégezte, ahogyan ezt nagypénteken valósággal végrehajtotta. Innen, a nagypéntektől és húsvéttól van értelme a keresztelésnek mind vízzel, mind Lélekkel való végrehajtása formájában. Amit Jézus Krisztus a Jordánban cselekszik az, mint a helyettes elégtétel jele mindvégig egy *opus alienum* marad az ember számára. Egy *opus Dei proprium* a maga objektív, ontikus tényvoltában. A keresztelésnek Jézus Krisztusban van értelme akár Izraelben, akár az egyházban történik. De sem Izrael, sem az egyház nem azonos Jézus Krisztussal még a Krisztustest formájában sem. Ezt az egészen mást és megismételhetetlent érzékeli János amikor Jézusra nézve ezt mondja: ő az! Magára nézve pedig azt: nem én! Ez a „nem én", hanem „ő" a keresztelés első ténye, amit figyelemmel kell tartanunk.

Ennek figyelembevételével beszélhetünk már most másodszor a Lélekkel való keresztelésről. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy mielőtt a Lélek keresztsége megtörténnék, a megigazítás, a kereszt és a nyitott sír tényében már megtörtént. A Lélekkel való keresztelés a már érvényes üdvességnek úgy juttat birtokába, hogy hitben megérteti, elfogadtatja és utánamondatja azt. Hitben! A Lélek keresztsége által a hit születik meg, amely ismeri az Urat, mint a világért meghalt és feltámadott Messiást, engedelmesen igaznak és jónak tartja a megváltás áldozatát és teljes bizalommal veszi át a megigazítás tényéről szóló örömüzenetet. De a Lélek keresztsége nem maga a megváltás. Keresztelés azt jelenti, hogy legyen egyház, egyház pedig azért lehet, mert a Szentlélek hitben részesévé tesz a megváltás tényének. A keresztelés Krisztus halálának hasonlatosságában történik, de nem azonosságában, mégcsak nem is analógiájában. A megkeresztelt emberek a Lélek erejéből hittek, hitüket megvallották szeretetszolgálatot végeztek, és misszióba indultak. Ez volt a Szentlélek ereje bennük és általuk. Ez is Krisztus munkája, az ő Lelkének csodája. A Lélekkel megkeresztelt ember meghallja mástól, a másik hitéből — és éppen az az egyház ténye, hogy ilyen hallás van — azt, hogy a Krisztus halálában és feltámadásában megnyilvánult kegyelem az övé is. Hogy ő is meghalt és újjászületett, hogy egy új élet lehetőségének ő is hordozója. Mindazt elfogadja, ami Jézus Krisztusban már megtörtént valóság. A keresztség megvallott, érzékelt tudomásulvétele ennek a valóságnak. A Krisztus keresztsége egyszer és mindenkori, mint megváltás; a Lélek által megkeresztelt ember pedig ebből a megváltásból él a maga mindennapos harcában.

Innen a Lélekkel való keresztségtől mehetünk tovább a vízzel való megkeresztelés megértéséhez. Más a Lélek keresztsége és más a víz keresztsége. Ha a keresztelés mint hitetteremtő és bizonyságtételre felhatalmazó erő, kegyelem, akkor ennek az emberi látható, a vízkeresztség által kiábrázolt jele: kegyelem a kegyelemben. A vízkeresztség akár alámerítás, akár megmosatás, akár meghintés formájában történjék is, a Lélek keresztségétől függ, mint ahogy a Lélek keresztsége a Krisztus megkeresztelkedésétől. De amint a Krisztusnak a Jordánban való bemerítkezése valami egészen más dolog, mint az ő halálba és feltámadásba való keresztsége, mert ez csak előlege és jele annak, ugyanúgy egészen más a Lélekkel való megkeresztelkedés, mint a víz keresztsége. A víz keresztsége nem több annál, amit János emberi módon végez. De hirdeti, hogy jön aki nem sok nap múlva tűzzel és Lélekkel fog keresztelni. Ahogy nem lehet a János szolgálatát a Krisztuséval egyenlő értékűnek tekinteni, éppenúgy nem lehet a vízkeresztség és a Lélek keresztsége közé egyenlőségjelet tenni. A vízkeresztség akár megelőzi, akár követi a Lélek keresztségét, akár egyidejűleg történik azzal, csak szolgál a Lélek keresztségének, és attól függ. Vízkeresztség a Lélek keresztelése nélkül üres cselekmény, de a Lélek keresztsége a víz keresztsége nélkül is teljes értékű üdvesemény. A kálvini „extra" elve érvényes itt. A Lélek szabad a keresztség jegyétől, attól függetlenül is van, végzi munkáját, beolt Krisztusba és újjáteremt. De tetszett Istennek, hogy különleges módon a víz jegyéhez is kössé a Lélek szolgálatát. A vízkeresztség tehát az *ubi et quando visum est Deo* feltétele szerint érvényes.

Amikor a vízkeresztségről beszélünk, akkor az egyházról beszélünk. Az egyházról, mint a Szentlélek teremtményéről, de valóban csak teremtményéről. A vízkeresztségben az egyház felel, hitvallást tesz arról, ami érte Jézus Krisztusban történt, és amit a Lélek által megértett. De ez a válasz szükséges és elmaradhatatlan. Nemcsak arról van szó, hogy tradíciójához lenne az egyház hűtlen, ha elvetné a vízkeresztség lehetőségét, hanem magát az egyházi létét is megtagadná ezzel. A vízkeresztség megtagadása engedetlenség lenne az egyház részéről, tiltakozás valóságos látható léte ellen, és egy olyan illegitim vágyakozásnak lenne a kifejezője, amely belőle láthatatlan közösséget csak az eszkhatonban megvalósuló, de addig a civitas platonica álomvilágában járó tökéletes szellemi létezőt feltételezne.

A vízkeresztség elfogadása a bűnbánat aktusa is. Azt jelenti, hogy csak kegyelemből élhet az egyház. Csak Krisztus bűnbocsánatának feltétele mellett, csak Isten türelméből lehet élete és szolgálata.

Azután a vízkeresztség annak engedelmes elfogadása, hogy ebben a földi világban az egyház szentsége is viszonylagos, várja a teljes megváltást, a bűn, kísértés nélküli mennyei valóságot. A vízkeresztség megtagadása az egyház bűnös gőgjéről és ezzel elvetett voltáról tenne tanúságot, vagyis arról, hogy megbízatására, szolgálatára alkalmatlanná vált.

Végül a vízkeresztségben megszólal az egyház könyörgő szava is. Hálaadásában azért, hogy van Lélek keresztsége, tehát van egyház, gyülekezet, Isten népe. És kérésében azért, hogy legyen is Lélek keresztsége, vagyis legyen egyház az igaz hit egységében összetartott Isten népe. A vízkeresztségben az egyház felel a Lélek keresztségére. Teljes alázatosságában azért, mert ez csak az egyháznak emberi oldala, de teljes örömben azért, mert van az egyháznak isteni oldala is. A vízkeresztsége mindig azzal a reménységgel történik, hogy Isten kegyelemből hozzá adja a Lélek keresztelését. Hogy ez sem hiábavaló az Úrban. A vízkeresztség kiszolgáltatása közben az egyház mindig azzal a feltétellel szolgál, amivel János a Jordán mellett: nem én, hanem ő. És amikor az egyház ezt a jelt kiszolgáltatja, valóban egészen kiszolgáltatott voltáról tesz bizonyságot, mert a jelben azt a halálos veszedelmet ábrázolja ki — bűnében való halált — amelyből Ura emelte ki, úgy, hogy magát adta érte váltságul. De a vízkeresztsége ugyanakkor mindig azzal az evangéliumi örömmel telített, hogy én Isten népe a halálból kiszabadított nép vagyok.

A keresztelés vízzel és Lélekkel az egyházban történik. Az egyház helye, történelmi alkalma a keresztségnek. De az egyház nem üdvintézmény, és a keresztség sem *ex opere operato* ható üdvesemény. Nem a ke-

resztség közli az üdvösséget az ember számára. De éppen abban, hogy a Lélekkel való keresztség a megváltás tényére, bűnbánattal, reménységgel és imádsággal felel, mutatja, hogy az a tér, hely, azok az emberek, ahol mindez történik, az egyház. Az imádkozó, bűnbánatot tartó és hitvalló gyülekezet.

És most néhány gondolatot részletesebben a János keresztség szolgálatáról.

A jánosi keresztség

Az első ami a János keresztségének rendkívüli jelentőséget ad, az, hogy itt egy *új nép születik* a régiből, itt az egyház kezdetei jelentkeznek Izraelben. A Jordánban megkeresztelkedő nép, katonák, vámszedők a körülmetélkedés által, Isten szövetséges népe tudatában élnek. Megkeresztelkedni annak a pogánynak kell, aki ebbe a szövetségbe kívánja felvételét. János mintegy elégtelennek tekinti az eddigi szövetség jelét, és helyébe egy újat ad, a keresztséget. Az Isten szövetségébe való beletartozás eddigi ténye megszűnik: születéssel, a vér szerinti kapcsolattal való odatartozásnak ideje lejárt, és valami új kezdődik. Ez az új azt jelenti, hogy a régi számára meg kell halni, és az új számára kell megszületni. Ez történik a Jordánban. A régiek elmúltak, íme újjá lett minden. A megkeresztelkedők úgy érkeznek ide, mint idegenek és jövevények, és úgy távoznak innen, mint fiak. De ahhoz, hogy az idegenekből fiak legyenek, a halálból az életre kell átmenniök.

Miért vált ez éppen most lehetségessé? Mert Jézus Krisztus ott volt közöttük. Mert ott megjelent az Isten üdvözítő szeretete minden embernek, a minden ember ígéreteképpen először Izraelnek. Krisztus megjelenésével a prófétai ígéretek teljesednek be, mert benne az Úr szenvedő szolgája érkezik a Jordán mellé. A Messiás, aki itt elrejti Úr-voltát, de teljes egészében érvényesíti szolgai küldetését. Így illik betöltenünk minden törvényt —, mondja Jézus Jánosnak. Ezzel a régi próféciák ígéretére is hivatkozik, amit János *megért*. De előretekintve a maga szenvedésére és az eljövendő szolgai szolgálat golgotai betöltésére is gondol, amit János még *nem ért meg. A János keresztségét tehát Jézus Krisztus jelenléte minősíti.*

Hogy születik meg a János keresztsége alatt a régiből Isten új népe, hogy lesz ez a megkeresztelkedő rész-Izrael az eljövendő egyház előképe? Úgy, hogy Jézus Krisztus a törvény betöltésére érkezik a Jordánhoz. Mégpedig mint a törvény alá rendelt nép képviselője. Izrael a törvény népe, a törvény summája pedig ez: Szeresd az Urat teljes szívvel, lélekkel, erővel és elmével, felebarátodat mint magadat. Amikor Jézus Krisztus a törvényt betölteni jön, akkor — az eljövendő teljes betöltésének ígérete és előképe gyanánt — *Isten parancsa alá és a nép mellé áll.* Úgy szereti az Urat, teljes egzisztenciájával, hogy beszáll a Jordánba, elmerül a bűn halálába, vállalja az idegen és jövevény sorsát. Ő, aki nemcsak körülmetélt, tehát Isten szövetségébe tartozó izraelita, hanem Isten egyszülöttje: bűnössé, idegenné és jövevénnyé teszi magát. Önként vállalva azt, amire neki valójában nincsen szüksége. De abban áll éppen Isten iránti teljes szeretete, hogy így szereti azt a népet, amelyet Isten az Atya szeret, így lesz eggyé azokkal, akiket az Atya fiaivá, gyermekeivé akar fogadni, és egy valóságos Izrael tagjaiként megváltani és megszentelni. A Jordán mellett elsősorban nem az ott megjelent nép az, amely a megszülető új népnek, az egyháznak ígérete, hanem Jézus Krisztus a maga személyében. Ő az első zsengéje a János keresztségének. Utána, általa és vele együtt azok, akikért a Jordánba száll és a vízkeresztséget vállalja.

Izrael keresztsége azért hatékony és érvényes János által, mert Jézus Krisztus magára nézve elfogadja és végrehajtja ugyanazt. Az Atya parancsa alá és a népe mellé áll: a kettős szeretet jegyében. Megkeresztelkedik, de velük együtt. Ez a „velük együtt", ami egyszersmind azt is jelenti, hogy értük, az a betöltött igazság, amit János nem ért, és amiért vonakodik Jézust megkeresztelni. János Jézust, az Isten Bárányát valóban annak hiszi, aki, de mégsem egészen. János gondolata szerint a Jézus megkeresztelkedése csak önmagáért történik, és így valóban tárgytalan és szükségtelen. De a minden parancsolat, aminek Jézus magát a maga megkeresztelkedése szerint aláveti, éppen az új nép születése, az Új Izrael megteremtése érdekében történik. Nem magáért, hanem azokért, akiket mint felebarátait szeret. Itt azon a különleges módon, hogy magára veszi az Istentől való elvettetést, a Jordánban való képletes halálos ítélet büntetését. Viszont ebből a népből, amely úgy érkezik ide, mint bűnös nép, mint viperák fajzata, amely kivágattatásra és szóró lapáttal való szétszórásra van szánva, azért lehet és lesz szent mag, Isten új választott gyülekezete, mert Jézus Krisztus szereti őket, mert megalázza magát értük és szolgai formát vesz fel és magát idegenné teszi. Vagyis itt már most már így mindezt elvégzi ígéretben és reménységben, amit majd ott és akkor a kereszten fog végleg betölteni. A helyettes áldozat elégtételének erejéből születik meg ugyancsak egyelőre ígéretként és előleg gyanánt Isten új népe, az új Izrael. Az Atya, Jézus Krisztusért fogadja el a többiek, a nép, a vámszedők és a katonák megkeresztelkedését. Krisztus nélkül az ő megkeresztelkedésük nem lenne több a törvény betöltésének farizeusi-zsidó-moralista, vagy pogány-misztérium szokásánál. Ami itt történik, az az Atya, Izrael pásztora és Krisztus, az engedelmes Bárány között történik, és ennek a történetnek hasznából, gyümölcséből részesedik a megkeresztelt Izrael.

Valóban *ígéret* és *előleg* a János keresztsége, a vízkeresztség. És éppen azért, mert drámai kiábrázolás ezért semmiképpen sem teszi feleslegessé ugyanennek a népnek későbbi, Lélek által való megkeresztelkedését. A János vízkeresztsége az eljövendő nagypénteknek-húsvétnak és pünkösdnek adventje. Feltételét teremti meg az eljövendő eseményeknek, de ebben a feltételben világosan kirajzolódnak az eljövendő egyház vonásai is. Már elhangzik az, hogy ez az én Fiam, de még nem az: Atyám a te kezedbe teszem le az én életemet! Már elmerül a Jordánban, de még nem a kereszthalálban. Már be kell tölteni, mert így illik, a parancsolatokat, de ez még nem a minden illik-szabályon túlmenő „elvégeztett" befejezése a drámának. Már kijön a Jordánból, de még nem hangzik el az örömhír: feltámadott az Úr bizonnyal! *A már igen,* de *még nem* feszültsége mutatja, hogy már megindul Isten új népe születésének folyamata, de még nem érkezett el világrajövetelének pillanata. A János keresztségének, vagyis a vízkeresztségnek ekkléziológiai jelentőségét ebben az adventben élő, születése folyamatában levő egyházvárásban látjuk.

Hogy a vízkeresztségben valóban az eljövendő egyház ígéretével találkozunk, azt két dologban látjuk még közelebbről. Az egyik az, hogy itt még Jézus Krisztus áll népe helyett, ő a zsenge, a választott, a törvényt betöltő. Még csak ő, mert a Jordánban való keresztelés után attól elválasztható módon történik a folytatás: az ég megnyílik, a galamb alászáll és az Atya szózata elhangzik. Már megnyílt az ég, de még csak Krisztus felett, és még csak az ő eljövetelének és visszatérésének útját mutatja. Ugyanez még nem a nép felett történik. A galamb Krisztusra száll alá, és ez még nem a kettős tüzes nyelvek és a szél zúgása, amelyet a nép lát és hall majd pünkösdkor. És még csak az Atya és Fiú párbeszéde hangzik el, még nem a tanítványok és a gyülekezet párbeszéde. Még csak Krisztus felől hangzik el — és egyelőre csak róla —, hogy ez az én szerelmes Fiam. De éppen azért, mert mindez Jézus Krisztussal történik, és mert ő az, aki mindezzel a nép közé állt, ezt a nép közé viszi, a néppel megosztja, és a népért cselekszik, azért látjuk itt már az eljövendő egyház, a kibontakozás, a kiszélesedő, gyülekezetteremtő kegyelmes ígéretét, a jövő jelét, vagyis a vízkeresztség ekkléziológiai jelentőségét.

A másik dolog pedig, amiben az eljövendő egyház ígéretét látjuk az, hogy ez a megkeresztelt nép vállalja azt, amire János felhívja: elégedjetek meg a zsoldotokkal, adjátok oda a másik ruhát annak, akinek nincs, és ne zsaroljatok meg senkit a vámszedésnél.

A nép szociológiai struktúrája és etikai státusa megmarad. *Azt* tegyétek amit eddig, de *ne úgy*, ahogy eddig. El kell jönnie, és el fog jönni az idő, amikor a Lélek keresztsége által már nemcsak ezt, hanem ennél többet és mást ad tennivalóul ennek a népnek az Ura, amikor majd betegeket gyógyítanak, ördögöket űznek és halottakat támasztanak fel, olyanokat tesznek majd, amilyeneket eddig nem tettek, mert erre a Lélek fog erőt adni. Jön a pünkösd, és ennek a vízkeresztség az adventje. És jön az idő, amikor nemcsak Izrael népén belül, hanem minden nép között fog megtörténni ugyanaz, a misszionáló egyház szolgálata által. Amikor a pogányok sok jel és bizonyság által fogják megérteni, hogy ez a nép Isten népe, egy új nép ebben a világban. A még ugyanazt, de már másképpen cselekvő nép az eljövendő egyház ígérete. Azt mondtuk, hogy a keresztelés felelet, hitvallás, imádság. Jézus Krisztus részéről ez itt úgy jelentkezik, hogy kiválasztására, elhívására és küldetésére ad választ azzal, hogy a nép közé állva megkeresztelkedik. Izrael pedig a bűnbánatot vállalva és a megtérés cselekedeteit cselekedve felel Keresztelő János hívására.

A pünkösdi keresztelés

Három dologban jelent lényeges különbséget a pünkösdi keresztség a János keresztségétől. Az egyik az, hogy a Lélek kitöltetése Krisztus megigazító munkájának befejezése után történik. A Lélek kitöltésének feltétele az üdvszerző szolgálat befejezése: elvégeztetett! Csak azért lehet pünkösd és ezért jöhetett el Krisztus Lelke. Éppen ezért a pünkösdi Lélek kitöltésében sokkal több történik mint a jeruzsálemi gyülekezet megkeresztelése és ezzel az első gyülekezet születése. Minket azonban a keresztség ekkléziológiai jelentése témából ez az összefüggés érdekel. A másik különbség a János keresztsége és a pünkösdi keresztség között az, hogy ott a Lélek Krisztusra száll és róla tesz bizonyságot, itt pedig a tanítványokra, illetőleg az egész gyülekezet részesedik áldásaiban. Mondhatjuk, hogy a Jordánnal történő keresztelés ígérete teljesedik be pünkösdkor. Eljött az, aki tűzzel és Lélekkel fog majd keresztelni. És a harmadik sajátossága a pünkösdi eseménynek, hogy ezzel kezdetét veszi az Isten Királysága. Pünkösd után a világ a parusziavárás reménységében él. az eszkhaton utolsó előtti idejében van.

János hirdeti annak eljövetelét, aki tűzzel és Lélekkel fog keresztelni. A tűz és Lélek valójában egyet jelent, azt, hogy a Lélek, aki kitöltetik a tanítványokra, Isten Lelke. A tűz a Szentlélek Isten voltára utal, valamint Krisztusnak arra a művére, amely ítéletet fog hozni, Isten bosszúállásának kitöltését, a bűntetés idejének eljövetelét. János próféciája beteljesedett, de másként mint ahogy ő várta. Krisztus eljött, de Isten ítéletének tüzét magára vette. Amit a vízben való elmerülés jelképezett, az a kereszten beteljesedett.

De Krisztus halála nemcsak ennek a tűznek elviselését hozta, hanem a pünkösdi nép mintegy tüzön keresztül megtarott nép. Krisztus tűzben keresztelkedett meg és keresztségének tüzében részesíti a pünkösdi gyülekezetet. A Krisztus tűz által való megkeresztelkedése a halál, az ítélet, Isten haragjának kitöltetése. De amit ez a gyülekezet számára jelent, az a megtartatás örömüzenete. Mert Krisztus tűzzel kereszteltetett meg, azért lehet ennek a népnek Szentlélekkel megkereszteltetnie. A pünkösd visszautal a nagypénteknek és csak onnan érthető. Mit jelent a Szentlélekkel való keresztség? Azt, hogy a pünkösdi gyülekezet, amely Péter prédikálásából mindezt érti és hallja; elfogadja és igent mond a Krisztus tűzkeresztségére, illetőleg annak hasznára, amely számára életet és bűnbocsánatot hozott. A pünkösd valóban azt jelenti, hogy: tua res agitur. Valóra válik a páli ige: Minden a tiétek. Valóban minden. Elsőrenden Krisztus keresztjének és feltámadásának haszna. Minden ami nagypénteken és húsvétkor történt. De ezen túl minden, ami mind ebből következik. A pünkösdi gyülekezet ugyanis mindenét eladja, és az apostolok kezeihez szolgáltatja. Azért nem lehet szűkölködő közöttük, azért tudnak anyagi jólétről lemondani, azért veszik fel egymás gondját, vagyis azért teremtenek közösséget, mert minden az övék. És ez a minden előbb a bűnbocsánatot és újjászületést jelenti, aztán ebből folyóan egész életgyakoratukat meghatározza.

Pünkosdkor egy új test, egy új szóma születik, az egyház. A soma Christou vagy *soma tou Christou* vagy *soma tou Kyriou.* Az egyház a Krisztus teste, a Szentlélek kitöltése által. Tehát *nem szervezet a szó biológiai értelmében, nem intézmény a szó jogi értelmében, hanem test a Lélek pneumatikus igazságában.* Ezért az egyház nem zárt közösség, nem jogi vállalkozás, nem nevelőintézmény és gazdasági egység, vagy kulturális célkitűzés, hanem egyfajta élethordozás, kapcsolat, valakihez való odatartozás, valakiért és valakitől való élet. Az egyház a Jézus Krisztussal való életegység megvalósítása, hitben és engedelmességben. Az egyház úgy a Krisztus teste, hogy Krisztusnak a Főnek látható, funkcionáló élete, beleoltva és beleépítve Krisztusba, a Főbe. Az egyház élete mintegy a Krisztussal szinkronban való mozgás, gondolkodás és cselekvés. Az egyház a Krisztustól való erőátvétel és, ahol ez a szervezet működni kezd, ott válik az egyház olyan kollektív személyiséggé, amit a szóma szó fejez ki. És ahol ez a szóma, a Krisztus-test élni kezd, ott jelentkeznek a test funkciói, a kegyelmi ajándékok, a prófétálástól a kübernézisig.

Ha azt mondjuk, hogy a János keresztsége a Krisztus prófétai szolgálatára utal, akkor a pünkösdi Lélekkeresztsége a Krisztus főpapi szolgálatának érvényesítése a Szentlélek által. Mindaz, ami Krisztus megváltásában történt, azt a Lélek jelenti ki, a pünkösdi gyülekezetnek. A Szentlélek viszi a nép elé a megváltás üzenetét és a Szentlélek teremti ebben a gyülekezetben a bűnbocsánat és bűnbánat indulatát. Mégpedig abban a karizmatikus sorrendben, hogy előbb történik a bűnbocsánat meghírdetése és ennek nyomán támad a nép szívében a bűnbánat. Előbb találkoznak Jézus Krisztusban Isten szeretetével, a kegyelem csodájával és ez támasztja szívükben a megbánást. Péter prédikál arról, akit gonosz kezeikkel nem sok nappal ezelőtt keresztre feszítettek, de akit Isten feltámasztott és a feltámadás által kijelentette, hogy éppen a kereszt jelent számukra váltságot, kiengesztelést. A kegyelemnek erre a csodájára, a Krisztussal való találkozásra felel a nép bűnbocsánattal, amikor szívükben megkeseredve kérdezik: mit cselekedjünk? Pünkösd a Szentlélek kitöltése az egyház születésének napja. Nemcsak egy nap, hanem egy újonnan kezdődő korszaknak első napja. Ez a korszak az egyház ideje.

A pünkösdi igehirdetést hallgató gyülekezet Jézus Krisztusra megkeresztelkedik. Nem a keresztség jelenti számukra a bűnbocsánatot, a kegyelmet, mert az nem most, hanem nagypénteken és húsvétkor történt meg véglegesen és hatékonyan. A gyülekezet hite nem munkálja, nem teremti az üdvösség objektív tényét. Ami Jézus Krisztussal és általa végbement a gyülekezet számára, az nem a gyülekezet hitétől feltételezetten történt. A Lélek keresztsége nem teremti meg a nagypéntek és húsvét igazságát. Nem a keresztség teszi az egyházat egyházzá, a gyülekezetet Isten népévé, a megkeresztelkedőket Isten gyermekeivé. Még pünkösdre nézve sem mondhatjuk, hogy az egyház sákramentális közösséggé lett. Pünkösdkor a Lélek keresztsége által az történik, hogy amit a Jordán mellett összegyűlt nép reménységre nézve elfogad, az az ígéret beteljesedett és ebből a reménységből valóság lett. János még arról beszél, ami *be* fog következni, és Péter már arról szólhatott, *ami már* megtörtént. A pünkösdi keresztelkedés tehát Isten beváltott ígéretének elfogadása. És ez a keresztség a Lélekkel történt. Pünkösdkor a sákramentumi jel, jegy és pecsét másodlagossá lett. Krisztus nemcsak szimbolikusan halt meg és támadt fel, a vízbe merítkezés és abból való kiemelkedés jele által, hanem nagypénteken és húsvétkor ténylegesen és valóságosan. És a gyülekezet ugyancsak nem jelszerűen hal meg és támad fel bűneire nézve illetőleg bűneiből, hanem ugyancsak a nagypéntek és húsvét által ténylegesen és valóságosan. És ez is már megtörtént.

Mi marad pünkösdre? A gyülekezet halálának és feltámadásának megértése és elfogadása hit által és az ezért való hálaadás. Ennek ereje a Szentlélek. A Szentlélek elfogadása a Krisztusban való hitnek a születése, az erről szóló bizonyságtételre kapott erő átvétele a Krisztus testében és e test szabálya szerint való élet teljesítése. Ez a Szentlélekkel való keresztelkedés. Ezért mondhatjuk, hogy a Lélekkel való feltöltekezés folyamatosságában élő nép az egyház.

Ezt a folyamatosságot érzékelteti a Péter prédikálása: mert néktek lett az ígéret és a ti gyermekeiteknek és mindazoknak, akik messze vannak, valakiket csak elhív magának az Úr a mi Istenünk. A pünkösdi keresztség nem valami rituális aktus, hanem a Szentlélekkel való járás. Ugyancsak erre utal a továbbiakban Péter beszéde: térjetek meg és keresztelkedjetek meg a Jézus Krisztus nevében a bűnök bocsánatjára és veszítek a Szentlélek ajándékát. A Szentlélek ajándéka pedig az, amiben a gyülekezet a Krisztussal való életközösséget gyakorolja: az apostolok tudományában, a kenyér megtörésében, az imádságban és a közösségben. A bűnbocsánat, és egyedül a bűnbocsánat a feltétele annak, hogy a pünkösdi gyülekezet a Lélek gazdagságában éljen, vagyis Krisztus népe legyen.

Az apostolok keresztsége

A keresztséggel kapcsolatos bibliai rendet tulajdonképpen a pünkösdi keresztséggel kellene befejeznünk, mint a három közül a legkésőbbi eseménnyel, hiszen itt most az apostolok keresztségét illetően a mennybemenetel előtti missziói parancs taglalása következik. Mégis ezt vesszük harmadiknak, mert a keresztséget ekkleziológiai jelentésének tartalmában vizsgáljuk. János keresztségénél *Izrael* népe a szempont, pünkösdkor az *egyház*, az apostolok idején pedig a *világ*. Így is mondhatjuk: a pünkösdi keresztség célja az, hogy legyen egyház! Az apostoli idők ígérete pedig az, hogy megváltott hívők összegyűjtése történik, az apostoli időkben pedig ennek a gyülekezetnek kiküldetése, a missziói feladat elkezdése. Pünkösdkor Izrael jön Jeruzsálembe az apostolokhoz, az apostolok által pedig az új Izrael megy a világba.

Az apostoli keresztség feltétele az, amit Jézus mond tanítványainak: nékem adatott minden hatalom mennyen és földön. Tehát ebben a keresztségben már nemcsak az egyházról van szó, hanem mennyről és földről, tehát a világról. És ebben a feltételben nyilvánvaló, hogy az aki keresztel, továbbra sem a hívő ember, a szervezett egyház, hanem maga Jézus Krisztus. Nem az egyházé a hatalom, hanem Jézus Krisztusé és nem az egyházé a keresztségben kijelentett ígéretek betöltése, hanem ugyancsak Jézus Krisztusé. Pünkösdkor a Lélek tanítása arról szól, hogy Jézus Krisztus az egyház teremtője és feje. Az egyház pedig az ő teremtménye és teste. Az apostoli idők üzenete pedig az, hogy Jézus Krisztus a világ Ura, és egyházának, testének feladata, célja és létértelme a világ. A Krisztus-test csak abban a közegben és csak azért a környezetért élhet, amelynek Ura a Krisztus. Ha az egyházat, mint Krisztus testét kivennénk ebből a közegből, létértelmétől fosztanánk meg, ez az egyház halálát jelentené. Az apostoli keresztségben lesz a Bibliából értelmezett világkép teljessé — már amennyire ebben az aionban teljességről beszélhetünk, az tudniillik, hogy a világ mögött Krisztus megváltása áll, a bűnbocsánat, a helyettes elégtétel, egyszóval a kegyelem. Az egyház előtt pedig a világ van, mint az egyház szolgálati területe. Az apostoli keresztség értelme bizonyságot tenni Krisztus kozmikus hatalmáról világuralmi igényéről. Ha a János keresztségében arról volt szó, hogy honnan van, honnan jön az egyház, és erre a kérdésre a választ a megkeresztelkedő, bűnbánatot tartó Izraelben láttuk, továbbá: ha pünkösdkor arról beszélünk, hogy micsoda az egyház: a Krisztusban megváltott emberi közösség létmódja, akkor most arra a kérdésre válaszolhatunk, hogy miért van az egyház? És a válasz ez: a világért. Így tartalmazza a keresztség hármas intenciója a maga ekkleziológiai jelentőségét.

Az apostoli keresztség a Szentháromság Isten nevére, nevébe, nevében történik. Különössége ennek az, hogy most a missziói utasítás Krisztus és a Lélek mellett az Atya nevét is említi. A név, amely görög-platói értelemben csak formális funkciót tölt be, mintegy megkülönböztető címkéje az embernek, a Biblia értelmében ennél több, mert az emberi személyiség lényegének meghatározója. A névben, a személyiség tulajdonsága, sorsa, hivatása jut kifejezésre. Az élő ember, teljes szellemi, testi sajátossága, továbbá, a bibliai névmeghatározás nem egyedi megkülönböztetés, a személyiség eltakarása, hanem éppen ellenkezőleg: a személyiség maga-leleplezése, feltárulkozása. A név nemcsak azt jelenti, hogy „vagyok, aki vagyok", hanem azt is, hogy ilyen vagyok, így vagyok. Azután: a név éppen azért mert megszólít, feltétlenül választ is vár. A név egy olyan én, amely várja a „te" feleletét, sőt éppen ezért a „te" személyiségért van. Jézus neve: egyenlő a Jézus történetével. Jézus nemcsak nevében segítség, hanem egzisztenciálisan is az. Jézus *a* segítő. És éppen azért, mert Jézus *a* segítő, *a* segítség, nem is lehet önmagáért, hanem csak másokért, akiknek számára segítséget jelent. Az apostoli keresztség így hoz kapcsolatba a Szentháromság Istennel. Úgy, hogy amikor az Atya, Fiú és Lélek nevét halljuk, nem valami liturgikus szertartásra gondolunk, hanem az egyház megáldására vagyis elkötelezésére, a világ Ura, a Szentháromság Isten szolgálatára.

Egyes újszövetségesek szerint *en, eis, epi* azért váltakozik az újszövetségi iratokban olyan következetlen rapszódikussággal, mert alkalmazásukat nem valami kialakult liturgikus rendtartás, hanem az egyes helyek belső logikája és szükségszerűsége határozta meg. *Így értve mondhatjuk, hogy az apostoli keresztség az Atya nevében történik, vagyis a keresztelésre szóló felhatalmazás, tekintély az Atyától van. Isten, mint Atya ura a világnak, a pogányoknak is, akik felé az egyház most fordul. Azután a keresztség a Fiú nevébe történik, mert azt az üdvösséget hirdeti az egyház a világ számára, a pogányok között, amelyet a Fiú szerzett meg halála és feltámadása által. És a keresztség a Szentlélek nevére történik, mert a Lélek tudatosítja a világ előtt, a pogányok előtt, hogy ők is Isten tulajdonai.* És a Lélek az az erő, amely őket is Isten gyermekségébe fogadja, a megtérés és újjászületés kegyelmében részesíti.

Az Atya nevében való megkeresztelkedésnek az a funkciója, amely által a „minden népek", tehát a pogányok hírt vesznek arról, hogy jövőjük szövetségébe fogadva már Ádámban, Noéban és Ábrahámban is valóság volt. Most jött el az az idő, amikor Isten mintegy kövekből is fiakat támasztva Ábrahámnak nyilvánvalóvá teszi, hogy előtte valóban nincs személyválogatás, mert most mint az egy vérből teremtett embervilág az egy vér által való megváltás áldásában részesülnek. Ami eddig ismeretlenül és elrejtve volt igaz, az most az apostoli keresztség által revelálva lesz valósággá. Ez most annak az új aionnak kezdetét jelenti, amelyben a pogány népek Isten népévé lehetnek.

A Fiú nevébe való keresztség értelme az, hogy ugyanazok a pogányok, a népek, amelyek egyes képviselőik által hitük szerint már ott voltak Krisztus mellett, sőt a kapernaumi százados személyében még Izraelben sem található hitről tettek bizonyságot — a kereszt alatt álló százados vallástételében a hallgató Izrael csendjét törték meg tiszta és világos hitvallással, olyan bizonysággal, amelyet Izrael a tanítványok személyében majd csak pünkösdkor mer ilyen nyilvánosan megszólaltani —, és Július, az emberséges százados személyében, aki annyira vigyáz Pál életére a római hajóút során, a világ számára küldött apostolt veszi védelmébe és teszi ezáltal lehetővé, az evangélium hírdetését a föld végső határáig. Ami egy-egy kivételes személy *dia-spóra* szolgálata volt, az a gyülekezetbe való nyilvános felvétel által most teljessé vált. Nem a pogányok megkeresztelése teszi érvényessé és hatékonnyá azt, ami bennük a Fiú munkája volt. Ez önmagában igaz és érvényes. Még azt sem mondhatjuk, hogy ezek a pogányok a keresztség által részesülnek a Krisztus

halála-feltámadása érdemében a Krisztushoz tartozás áldásában, de az apostolok keresztsége ezt a Krisztusban érvényes tényt láthatóvá teszi, deklarálja, világigazságként hírdeti.

A Lélek nevére való keresztség mondanivalója az, hogy valósággá lett a prófétai jövendölés: a ti fiaitok látásokat látnak, öregeitek álmokat álmodnak. A látások és álmok az eljövendő Isten Királyságának meghirdetése, a pogányok ajándéka is, mert a világ életlehetősége is. A „kitöltök az én Lelkemből minden testre" ígérete valósággá lett. Az eddigi test-nép, alkalmassá vált arra, hogy a Szentlélek temploma legyen. Az apostolok keresztségében meghirdettetik, hogy valójában Isten világkormányzó művének középpontjában ezek a népek, a pogányok állnak. Mert addig nem jön el a vég, addig nem jön vissza Krisztus, míg az evangélium az ő számukra is nem hirdetettik. Így állnak ők Isten figyelmének és irgalmasságának fókuszában. Ezt hirdeti meg a Szentlélekre való keresztség. Addig nem lesz lakoma, a házba való bevonulás, öröm és újjongás, míg a kisebbik fiú haza nem érkezik. De íme már az ajtó előtt áll és zörget. Az Atya már ölelő karjába zárja, mert meghalt de feltámadott, mert elveszett és megtaláltatott, mert vétkezett ég és föld ellen, de mos új sarut, új ruhát kap, most megkeresztelik és most bevonul az Atya örömébe.

Az apostoli keresztség után születik az igazi gyülekezet, a teljes egyház, amelyben nemcsak a pogány és zsidó, hanem a gazdag és szegény, a férfi és nő kérdése is megoldódik. Megoldódik abban, hogy minden különbség felett győzedelmesen érvényesül az az új lehetőség, amely valóban az Atya akaratából, a Fiú kegyelméből és a Lélek erejéből történhet, hogy ez a zsidó és ez a pogány, ez a férfi és ez a nő, ez a gazdag és az a szegény: *tanítvánnyá* lehet. Tegyetek tanítvánnyá minden népet, tehát *minden* népet. Krisztus tanítványaivá legyenek, tehát olyanokká, amilyenek maguk a tanítványok voltak. Történjék meg, hogy őket is megszólítja Jézus Krisztus: kövess engem, és ők is felelhetnek: te vagy a Krisztus az élő Istennek Fia!

A pogányok elhívásával lett az egyház valóban ekklésziává, együttlakássá a Krisztusban élő emberek és népek együvétartozásának helyévé. Az apostoli keresztséget kapott egyház az igazi egyház, amely már e mostani időben hordozza az együttlakozás eszkhatológiai jegyeit, mikor a bárány a farkassal, a párduc a kecskegödölyével, a kisgyermek a mérgeskígyóval lakik együtt és nem bántják egymást, mert kiterjed fölöttük Isten békessége. Ezt a békességet veszik a pogányok, amikor a Szentháromság Istenben való keresztséget vesznek. A tanítványok keresztségében részesült egyház azért az igazi egyház, mert Isten végső szándékának, mindent egybeszerkesztő akaratának előképe már. Ez az egyház valóban eszkhatológiai tény, a jelen realitásai között. És hogy ezek a realitások már a jelenben hordozzák az eszkhaton ígéretes jövőjét, azért kapja ez az egyház azt a feladatot, hogy megtartsa mindazt, amit Krisztus parancsolt neki. Hogy megtartsa és élje azt a parancsolatot, amely azért minden parancsolat, mert a legnagyobb valamennyi között és ez a szeretet parancsolata.

Dr. Rózsai Tivadar

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Joachim *Jeremias:* Die Kindertaufe in der ersten vier Jahrhunderten. (Göttingen 1958). — Kurt *Aland:* Die Säuglingstaufe im Neuen Testament und in der alten Kirche (München 1961.) — Joachim *Jeremiás:* Nochmals: Die Anfänge der Kindertaufe (Theologische Existenz Heute, München 1962). — Karl *Barth:* Die Taufe als Begründung des christlichen Lebens (Dogmatik IV/4 Zürich 1967). — Oscar *Cullmann:* Die Tauflehre des Neuen Testaments (Zürich 1948). — Markus *Barth:* Die Taufe ein Sakrament? (Zürich 1951). Gerhard *Delling:* Die Zueignung des Heils in der Taufe (Evangelische Verlagsanstalt Berlin 1961.) — Johannes *Leipoldt:* Von der altchristlichen Taufe (Von den Mysterien zur Kirche c. gyűjteményes kötetből, Leipzig 1961.) — Mathis *Rissi:* Die Taufe für die Toten (Zürich 1962).

A puritán paraszti közösségek válsága Magyarországon a kapitalizmus kialakulásának korában

A magyar parasztság és az agrárkérdés

A parasztság társadalmának kapitalizmus kori fejlődését felvázolni nem könnyű dolog, mert a kérdés nincs kellően feldolgozva, másfelől Magyarországon a parasztság szociológiailag nehezen megfogható, mivel vidékenként más volt. Egészen más volt a debreceni, a hajdúsági, kunsági, szegedi, hódmezővásárhelyi, kecskeméti gazdag paraszt, mint a nyugatdunántúli, kisalföldi vagy az erdélyi szász farmer paraszt, ismét más a dél-dunántúli basaparaszt és a szerb nábob, holott birtokuk nagysága katasztrális holdakban azonos lehetett. Az orosz kulák kupeckedő, harácsoló típusától nagyon messze esnek ezek a magyarországi típusok. Összefoglalóan lehetne ezt a körülhatárolhatatlan réteget nagygazdának vagy zsírosparasztnak nevezni. Mintegy 60—65 ezer családot foglalt magában a nagygazda réteg a Monarchia idején.

Középparaszt Magyarországon nem volt. Volt viszont kisgazda úgy 10 katasztrális holdon valamivel felüli birtokkal, esetleg fejlett mezőgazdasági vidéken 5 hold jó földdel, 700—800 ezer család.

5 hold alatti birtokkal több mint 800 ezer törpebirtokos család rendelkezett.

Az eddig felsorolt minimum 1,6 millió birtokos parasztcsaládon kívül volt Magyarországon 1 millió agrárproletár család. Az agrárproletárok legfeljebb házzal és néhány száz négyszögöl földdel rendelkeztek, esetleg azzal sem. Egy részük gazdasági cseléd volt, más részük bérmunkásként alkalmi mezőgazdasági munkát vállalt. Bandákba szerveződve aratni, cséplni, kubikolni jártak. Létfenntartásuk bizonytalan volt, míg a cselédeké, ha alacsonyan is, de biztosított volt.

A parasztság tudatát tekintve, szintén nagy a differenciáltság. Található mindegyik kategóriában vállalkozó típusú paraszt. A kisgazda típusa nemcsak vagyoni, hanem tudati kategória is, ami azonban nem mindig esett egybe a vagyoni helyzettel. Ugyanakkor jobbágyi tudattal megmaradt parasztság volt még a kisgazdák között is.

Az agrárkérdés megoldása Magyarországon 1848 óta húzódott. A zsellérek és a törpebirtokosok földhöz juttatása a szabadságharc leverése miatt elmaradt. Az 1853-ban kiadott úrbéri pátens a jobbágyfelszabadítást ugyan elismerte, de végrehajtásában a földesuraknak kedvezett. A parasztság osztályharca az abszolutizmus idején éppen azért igen heves volt. A kiegyezés sem juttatta földhöz az időközben tovább szaporodott agrárproletárokat és törpebirtokosokat, de a meggyorsult kapitalista fejlődés 1890-ig tudott munkát biztosítani a szegényparasztságnak. Persze válság addig is fordult elő, legnagyobb a 70-es évek közepén kezdődő volt. A parasztság differenciálódása tovább folyt. A 70-es években elkezdődött a demográfiai robbanás. Mindez azonban 1890-ig nem juttatta forrpontra az agrárkérdést. A munkát sehol sem talált paraszti rétegeket pedig csendesen felszívta Amerika, Románia és Szlavónia.

Az agrárkérdés a 90-es évektől volt napirenden. 1891—94 között agrárszocialista mozgalmak bontakoztak ki a Viharsarokban. Ott élt a legnagyobb tömegű

agrárproletár, akik a nagyarányú földmunkák, vasút-, út-, csatornaépítés megszűnésével kenyér nélkül maradtak. Továbbá a termelési technika fejlődése leszorította az aratási, cséplési időt és bért, ugyanakkor a nagybirtokosok növelték a feudális mellékszolgáltatásokat. Az agrárszocialista mozgalom jellegzetessége volt, hogy a 48-as emlékek elevenek voltak a viharsarki szegényparasztok körében és azok beépültek a mozgalmukba. Az agrárproletariátus helyzetének könnyítését követelték a mozgalom résztvevői, a nagybirtokkal szembeni paraszti demokratikus jelszavakat hangoztattak, de nem voltak kifejezetten szocialisták. A kormány csak kíméletlen terrorral tudta letörni a viharsarki agrárszocialista mozgalmat.

Az agrármozgalom második szakaszában, 1896—98 között a paraszti osztályharc területe szélesedett, tömegbázisa bővült, a birtokos parasztság egyes rétegei is csatlakoztak hozzá. *Várkonyi* Istvánban hívatott vezetőre talált a parasztmozgalom és párttá szerveződött. A nyírségi földosztó kísérletek jelentették a mozgalom csúcspontját. *Báró Bánffy* Dezső kormánya csendőrterrorral, Várkonyi bebörtönzésével és az 1898-ban elfogadott törvénnyel felelt. Ez a törvény megfosztotta a sztrájk jogától a mezőgazdasági munkásokat, méltán kapta a „rabszolgatörvény" gúnynevet. A nincstelen paraszti tömegek számára a rohamosan fejlődő magyar ipar sem biztosított elegendő munkalehetőséget, mivel a sok munkáskezet foglalkoztató könnyűipar nálunk lassabban fejlődött, s csak majd a századforduló után gyorsult meg fejlődése. Az 1900—1903 között lezajlott válság Magyarországon a nehézipart és a mezőgazdaságot érintette, ami a szegényparasztság további elnyomorodására vezetett. Az agrárproletariátus létszámát ugrásszerűen növelte a 70-es években bekövetkezett demográfiai robbanás. Az agrárszocialista mozgalmakban ez a létszámemelkedés is egyik fontos oki tényező volt. A kormány terrorja miatt a megélni nem tudó szegénypárasztok számára, mivel mozgalmaik segítségével nem oldhatták meg problémáikat, nem maradt más lehetőség, mint a kivándorlás. Ezekben az években 100 ezer körül mozgott évente a kivándorlók száma.

Az 1905—6-os forradalmi válság éveiben zajlott le az imperializmus kori Magyarország parasztsága forradalmi harcának harmadik szakasza. A harc ekkor csapott át a Dunántúlra, és akkor kapcsolódott be abba a cselédség, ez a legtöbb feudális kötöttséget magán viselő paraszti réteg. Az 1907-ben elfogadott Lex—Darányi a cselédséget is eltiltota a sztrájktól, a gazdát sem hagyhatták el a cselédek a szerződés lejárta előtt, a 18 éven aluli cselédekkel szemben pedig a testi fenyítést is engedélyezte a gazdának. A kivándorlás 1907-ben érte el tetőfokát. Az agrármozgalmak pedig 1906-tól politikai síkon folytatódtak, sorra alakultak a parasztpártok.

Református paraszti közösségek a dualizmus korában

A XIX. század első felében érezhető volt már a magyar reformátusság egyházi életének megromlása. A felvilágosodás és annak teológiai változata, a racionalizmus áthatotta a műveltek és egyház iránti közönyösséget terjesztett. De a racionalista és liberális prédikációk lassan az egyszerű híveket is leszoktatták a hit igazságainak hívéséről, hiszen Bibliát, hitvallásokat, dogmatikát az emberi ész kritikáján átszűrve tanítottak nekik. A csodákkal együtt kikopott ezekből a prédikációkból minden természetfeletti. Az általános képen keveset változtat az, hogy volt ortodox prédikáció is, mert a hit ébersége hiányzott azokból is. A hit ébresztése helyett az erkölcs nemesítését és közhasznú ismeretek közlését kívánták nyújtani a lelkészek. Ám az erkölcs mégsem nemesedett. A bomló feudalizmusban bomlott a protestáns egyházi élet is. A régi formák már nem voltak alkalmasak a szükséges új tartalom hordozására. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy hiányzott a szükséges új tartalom is.

A protestáns egyházak vívták egyenlőtlen küzdelmüket a restaurációra törekvő római egyházzal, s közjogi biztosítékokkal igyekeztek körülbástyázni magukat. Kétségbeesett kísérletként felvetődött egyesekben a reúnió gondolata, hogy a római katolikus egyházba való kompromisszumos visszatéréssel vásároljanak nyugalmat a református egyháznak. Életrevalóbb gondolat volt a két protestáns egyház uniójának eszméje. Ezt is úgy tekintették, mint ami minden külső és belső bajon segíteni fog, és részben méltán. A szabadságharc és annak bukása miatt az unióból nem lett semmi. Az únió tervét a leplezetlen magyarosítási szándék tette megvalósíthatatlanná.

A református egyház szervezeti életének a vajúdása is ezekre az évtizedekre esett. A küriarchia és hierarchia harca a debreceni zsinatig tartott. Az egyházi vezetésben a feudális jelleg érvényesült. Az önkiegészítő testületek, kegyurak, nemesi patrónusok nemcsak a lelkészeket szorították hátra, de messze jártak az igazi népképviseleti presbiteri rendszertől is. Az egyházfenntartó dolgozó tömegek elidegenedését elősegítette az egyházi vezetésből való kirekesztettség is. Mikor végre a 60—70-es években az egyes kerületek népképviseleti zsinat-presbiteri elvek alapján alakultak át, már késő volt. Meg aztán a törpebirtokos vagy különösen a birtoktalan parasztok még ezekben a presbitériumokban sem kaptak helyet. A bomlást mutatta, hogy az egyházfegyelem meglazult, formálissá vált, s a XX. század elejére megszűnt.

Az egyházi élet alapvető baja a hitélet elhidegülése volt. A többi kórtünet részben egyenesen ebből keletkezett, vagy ha nem, akkor a hitélet elevenségével segíteni lehetett volna rajta. A feudalizmus bomlása és a kapitalizmus kialakulása vajúdással járt. E vajúdásnak volt nálunk egyik következménye a hitélet lanyhulása. Németalföldön és Angliában a polgári átalakulásnak ideológiája volt a kálvinizmus, és a hitbuzgalom ott éppen akkor csapott a legmagasabbra. A felvilágosodás azonban megteremtette a polgári átalakulás saját világi ideológijáát. A magyar polgári átalakuláshoz a felvilágosodás szolgáltatta az ideológiát. A puritán örökség visszaszorult Magyarországon a református nép egyes rétegeibe. Pedig a puritánizmus lett volna az a vallási irányzat, amely református és magyar hagyományokra támaszkodva, egyfelől meg tudta volna könnyíteni a kapitalizmusra való áttérést, másfelől a református egyházi élet bajait orvosolni tudta volna. A XIX. században fokozatosan elerőtlenedett az az ortodoxiával ötvözött debreceni puritanizmus, ami a XVIII. században még széles körben virágzott. A XIX. században még elvétve jelentek meg az előző században Debrecenben tömegével kiadott puritán ébredési népkönyvekből, de már sokkal kisebb volt irántuk az érdeklődés.

A parasztság vallásos hite vidékenként és rétegenként más-más képet mutatott a XIX. században a reformátusok között is. A zsellérek egy részének vallásos rajongásba, szektákba menekülése csak 48 után kezdődött, s igazán nagy méreteket csak a század végén vált, amikor az agrárkérdés tűrhetetlen szorítása más részüket az agrárszocialista mozgalomba vitte. A természetnek maximálisan kiszolgáltatott falusi és mezővárosi embereknek a hitében egy „jó Isten" élt, aki irányítja a természetet, esőt ad, jó termést és az állatoknak jó szaporulatot. De hatalmában áll az ellenkezőjét cselekedni. A jót nyomban megjutalmazza materiális sikerekkel, a gonoszságot nyomban megbünteti ugyancsak materiális csapásokkal. Az ember feladata, hogy ne haragítsa meg a jó Istent, mert Isten haragja ellen nincs segítség. A csapásokat és áldásokat egyaránt Isten akaratában való megnyugvással kell fogadni. Ez a megnyugvás fatalizmusig ment. Hogy a parasztember nem a túlvilágon várta a jutalmat és a büntetést az persze nem a racionalizmus következménye volt, hanem annak, hogy a természethez közel és rendezett közösségi viszonyokban élt. A társadalmi átrétegződéssel majd egyre inkább bomlottak ezek a közösségi viszonyok és az elidegenedő, az urbanizációban magára maradó ember típusa a század végére alakult ki.

A református parasztság terhének érzete egyházát, amely mindössze az iskolázás terén nyújtott neki némi

ellenszolgáltatást, valamint a keresztelés, esketés és temetés elvégzésével, de ez utóbbiakért már stólát kellett fizetni. A katolikus egyház mágikus gyakorlata egészen másként kötötte magához a saját parasztságát. A katolikus paraszt papjának szertartásaitól esőt, jó termést, a csapások elhárítását várta és ezért szívesebben áldozott anyagiakat. Nem beszélve arról, hogy az érdemszerző jócselekedetekre nevelték. A református parasztot leszoktatta a reformáció az egyház mágikus szertartásainak hívéséről, és ez helyes volt, ám a racionalizmus a hitet is oltogatta benne. A református lelkész pedig legfeljebb könyörgöni tud az áldásért, de garantálni nem képes azt, hiszen nem táltos és nem mágus.

A XIX. században a református parasztság vallási közönyösségének erősödése ellenére éltek még a hivatalos református egyház gyülekezeteinek keretei között azok a puritán paraszti közösségek, amelyek a XVII—XVIII. század puritán kegyességi életét élték. Ezek buzgón olvasták a Szentírást, valamint a XVII—XVIII. századi puritán kegyességi irodalom népszerű iratait. *Medgyesi* Pál: Praxis pietatis és Lelki ábécé című munkái, *Köleséri Sámuel:* Józsué szent maga-eltökélése c. műve különösen olyanok voltak, amelyekben a keret és a minta is meg volt adva a házi istentiszteletek tartására. A család és a rokoni, baráti, szomszédi kör közös kegyességgyakorlására készültek ezek a könyvek. *Szikszai* György: Keresztyéni tanítások és imádságok c. könyve ugyanezzel a céllal íródott és a debreceni ortodoxiával ötvözött puritanizmus késői terméke volt. A XIX. században Szikszai említett könyve őrizte meg leginkább népszerűségét, mivel korszerűbb volt amazoknál. Szikszai frisseségét napjainkban készülő kiadásai is bizonyítják. Az előző században, főleg Debrecenben, tömegesen jelentek meg olyan puritán kegyességi iratok, mint *Keresztúri* Pál: Mennyei társalkodás-a, *Szokolyai* István: Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom-a, *Diószegi* Kis István: Lelki fegyver-e, II. Apafi Mihályné *Bethlen* Kata: Bújdosásnak emlékezetköve, és mások, a XIX. század első felében még néhányszor megjelentek az országban itt-ott. A nyomdászok 1850-ig láttak üzletet bennük, azután a század második felében új kiadásaik elmaradtak. Kivételt *Pápai Páriz* Imre: Keskeny út c. irata képez, amelyet 1898-ban Békésen éppen a paraszti puritán kegyességi körök igényére adtak ki eredeti református, és a baptisták miatt baptista változatban egyszerre. A felsorolt és az itt fel nem sorolt hasonló jellegű munkáknak használattól elrongyolódott példányai tízezerszámra forogtak közkézen a XIX. század második felében, sőt használatuk e századra is átnyúlt. (A puritán kegyességi népkönyvekről ld. *Csohány* János: Magyar protestáns egyháztörténet 1711—1849. Debrecen, 1973. Kiad. a Debreceni Ref. Teol. Akadémia Jegyzetkészítő Irodája. 36—37. lapját. Továbbá *Csohány* János: Magyar protestáns egyháztörténet 1849—1918. Debrecen, 1973. Kiad. a Debreceni Ref. Teol. Akadémia Jegyzetkészítő Irodája. 69, 73. lap.) A puritán kegyességi iratokkal élők köre a századfordulóra és azután szűkült, de volt. A mezővárosok kisbirtokos parasztjai, agrárproletárjai tartoztak ekkor már ehhez a puritán kegyességi irányhoz. A puritanizmus nagy érdeme éppen az volt, hogy a mezővárosok református népét hatotta át evangéliumi melegséggel. Ez élt tovább a kapitalizmus kialakulása, megszilárdulása korában, s a nagy társadalmi átalakulás, amely a nagy gazdasági átalakulást követte a puritanizmus segítségével volt elviselhető a református parasztság egyes rétegeinek, főleg a mezővárosok szegény, de öntudatos agrárproletárjainak.

A puritán paraszti közösségek válsága

A kapitalizmussal járó gazdasági és társadalmi átalakulás nagy lelki megrázkódtatásokkal járt. Nem könnyen adták fel megszokott életmódjukat az emberek és nem szívesen szakadtak ki a védelmet nyújtó családi, mezővárosi, falusi közösségből. Egzisztenciájuk lehetetlenülése kényszerítette őket az új megoldások keresésére. Egzisztenciájuk veszélye lelkileg fogékonnyá tette őket minden megoldást kínáló irányzat számára. A politikai életben a demokrata körök nem véletlenül ragadták meg ezeket a rétegeket 1867—68-ban. De a demokrata körök betiltása és a honvédegyletek politikai szerepének visszaszorítása után a politikai életben hosszú ideig nem kínálkozott számukra megoldás. Választójoga a szegényparasztságnak nem volt. A Függetlenségi párt programja is szegényes volt, nem az ő testükre szabott. Nem maradt számukra más, mint a vallás. A hivatalos református egyház azonban általában nem elégítette ki őket. Sőt a lelkészekben mindinkább az urak embereit látták. Valóban, a korábban híveivel tartó, magát azok — fizetett bár, de —, pásztorának ismerő lelkész típusával szemben, aki a parasztok antifeudális küzdelmeiben a parasztokkal tartott, a XIX. század második felében kialakult az úriember lelkész típusa. Az egyház igehirdetése nem adott választ ezeknek a paraszti rétegeknek szociális igazságot áhító várakozására. A hit melegségét, vigasztalását is hiába keresték a prédikációkban. A kultúrprotestantizmus eszmekörében népkönyvtárakat, olvasóköröket, takarékmagtárakat, népbankokat, hitelszövetkezetek, fogyasztási szövetkezeteket szervező, új mezőgazdasági és háziipari ismeretekre oktató lelkészek és tanítók tevékenysége sem elégítette ki az igazán szegény paraszti rétegeket. Ami a birtokos parasztoknak elég volt, nekik kevés és lassú. Nékik gyors és radikális változásra volt szükségük, hogy létüket biztosítsák. A törpebirtokosok szintén gyors és gyökeres változást vártak, mert ők meg az agrárproletárrá süllyedéstől féltek. Az osztályrend szilárdsága először a vallási lázadás lehetőségét kínálta számukra. Azután a század végén a kétségbeesés sokukat az agrárszocializmus mozgalmába sodorta, majd annak hatósági visszaszorítása után újra a vallásban leltek vigaszt e rétegek vagy kivándoroltak, vagy alkalmazkodtak a körülményekhez.

A század második felében a puritán paraszt családok és azok spotán közösségei körében megjelentek a *nazarénusok* majd később a *baptisták*. A református egyház általában tehetetlen volt a nazarénizmus és baptizmus apostolaival szemben. A nazarénusok és baptisták aztán hamar szót tudtak érteni velük és a paraszti élet hajótöröttjeivel, a káromkodó, verekedő, iszákos életet élő parasztok egy részével. E közösségek is a Szentírást olvasták és a puritán kegyességi iratok használatát sem vetették el, sőt azokra építették sajátos tanaikat. Pápai Páriz Imre Keskeny útjának 1898-ban Békésen 200 példányban baptista változatát is kinyomatták. Az evangélikus egyházban a paraszti pietizmus volt e tanok bázisa. A század végén az Amerikát megjárt magyarok hozták az olyan különböző protestáns jellegű eszkatológikus tanokat, mint az adventizmus és jehovizmus. A baptizmus aránylag hamar felekezetté szerveződött és elveszítette társadalmi programját. A nazarénizmus megmaradt lázadó közösségnek. Tagjait nagy megpróbáltatásnak tette ki mind társadalmi programja radikalizmusa, mind aszkétikus egyenlősítő szemlélete de különösen az a tanítása, miszerint tagjainak nem volt szabad fegyvert fogniuk. A túlfűtött váradalmakat nem lehetett sokáig magas hőfokon tartani, s az életviszonyok változásával sokan elpártoltak a nazarénusoktól. A legtöbb bajt a fegyveres katonai szolgálat megtagadásának hitbeli kötelezettsége okozta a nazarénusoknak. Tömegeik nem bírhatták ki azt a szenvedést, amit a fegyverfogás vallási tilalma rájuk zúdított. A katonaságnál a világháború előtt is szenvedések vártak a nazarénusokra, a világháború alatt pedig egy ideig halálbüntetés, mivel nem volt külön jogi elbírálás az ő parancsmegtagadásukra és a közönséges parancsmegtagadásra. A hadseregben a fiatal nazarénusokat addig ütötték, míg megtörtek és fegyvert fogtak vagy kivégezték őket. A vértanúk inkább az idősebb generációból kerültek ki. A nazarénusok csak a világháború vége felé kaptak felmentést a fegyveres szolgálat alól.

A *Jehova tanúi* az Alföldön az első világháború végétől hódítottak rohamosan. A puritán paraszt családokról és spontán közösségekről, ecclesiolákról meg

kell mondanunk, hogy nem lettek maradéktalanul baptistákká, nazarénusokká vagy más közösség tagjai, hanem jelentős részük megmaradt a református egyházban és a század utolsó évtizedeiben kibontakozó református ébredés vagy akkor vagy csak a belmisszió általánossá válása után, a XX. század első második évtizedében általában elérte őket és akkor a református egyház megújulás megtartotta őket őseik hitében.

A puritán paraszti közösségek válságának a vallási rajongásba menekülés lázadása mellett másik lehetősége az *agrárszocialista mozgalom* és a XX. század első évtizedének közepétől a különböző *paraszt pártok* voltak. Az agrárszocialisták és a református puritán vagy viharsarki evangélikus pietista ecclesiolák között a határ meghúzhatatlan az első években. A paraszti közösségek bibliaolvasó, kegyességi irodalmat tanulmányozó, arról beszélgető, házi istentiszteleteket tartó közösségei rendelkeztek a szegény és nincstelen parasztok között a kellő műveltséggel, látókörrel ahhoz, hogy saját sorsukon eszmélkedjenek. Másfelől a protestáns népkönyvtárak, népkörök, ismeretterjesztő olvasókörök szerepe fontos. A Biblia szociális tanításai, az őskeresztyénség kommunisztikus fogyasztási közösségei ragadták meg őket. Az agrárszocialisták saját körükből kiinduló mozgalmának terminológiája, az egész nyelvezete bibliás, puritán kegyességi veretű, a Károli Gáspár fordításának íze érződik rajta. Helyi agrárszocialista körök spontán keresztyén alapon szervezkedtek, egyik-másiknak keresztyén-agrárszocialista újsága is volt. Politikailag 1848—49 bűvöletében éltek. Ezeket a rétegeket érte a Szociáldemokrata Párt hatása, amely már ateisztikus irányba tolta el őket, aztán különböző polgári szocialisztikus, agrárszocialisztikus irányzatok, köztük a tolsztojánizmus. A pártok közül a Várkonyi-féle Független Szocialista Párt, majd annak bukása után a Mezőfi-féle Újjászervezett Szociáldemokrata Párt. A vallási szekták hatását már láttuk.

Külön kutatási feladat mindezek részletes feltárása és publikálása. Az áthatás vallási és szocialisztikus pártprogramok, szervezkedések között kölcsönös volt, az ideológiák összekeveredtek sokszor az emberek fejében. Nemcsak a puritán paraszti közösségekből vezetett út az agrárszocialista mozgalmak különböző irányzatához, hanem azok letörése után vissza a puritán paraszti közösségbe vagy a szektákba. A szektákból is volt visszafelé, a puritán közösségekbe irányuló mozgás. A 90-es évek második felében az agrárszocialista mozgalom az ateizmus és egyházellenesség felé tolódott el. Az agrárszocialisták tömegesen lettek felekezetnélküliekké. Ez a tiltakozás, meg az egyházi adó terhétől való szabadulás kísérlete volt. Elmondottuk, hogy a református egyházi élet a parasztság egy részét nem elégítette ki, most azt is el kell mondanunk, hogy valamit mégis tudott adni még azoknak is: a puritán örökségben vagy a kultúrprotestantizmusban *indítást* a megoldást kereső agrárszocialista szervezkedésre. Az agrárszocialista kudarc után vagy azoknak, akik nem is lettek agrárszocialisták, hanem megmaradtak puritán hitükben, vagy valamelyik szektában kerestek vallásos kitörést a kilátástalanságból, azoknak is jelentett a vallás pozitívumot. Lelkileg törtek ki az ilyenek koruk és helyzetük szorításából, reményt, megnyugvást, a gondviselés hitét, az örök életet nyert ember lelki biztonságát érték el. De jelentett materiális segítséget is nekik. A kegyességbe menekült törpebirtokos, kisbirtokos vagy nincstelen parasztot aszkétikus életmódja és fanatikus munkaszeretete, vallásos munkakényszere átsegítette gazdaságilag a krízisen és adott neki erőt arra, hogy az új lehetőségek között megéljen.

Csohány János

BIBLIOGRÁFIA

1. *Andrássy* Kálmán: Szövetkezeti munka eredményei egyházi életünkben. Bp. 1908. Klny. a Protestáns Szemléből. — 2. *Andrássy* Kálmán: Szociális munkák falun s ezek anyagi és erkölcsi eredményei. Kálvin Szövetség 1915. évi konferenciai emlékkönyve 157—166. — 3. *Bartha* Béla: Statisztikai tanulmányok a magyar protestantizmusról. Bp. 1890. 165. (Klny. a Protestáns Szemle 1890. évfolyamából.) — 4. *Bernát* István: Szocialista programok. 1906. — 5. Tanulmányok *Békéscsaba* történetéből. (Szerk.: *Kristó* Gyula és *Székely* Lajos.) Békéscsaba, 1970. 394. — 6. *Csikesz* Sándor: A szektákról. Theológiai Szemle 1925. évf. 61—77. — 7. *Csikesz* Sándor: Az Új Sálem-mozgalom. Theológiai Szemle 1931. A Csikesz Sándor-emlékkönyvben is megjelent. 5. köt. Debrecen, 1948. — 8. *Csopják* Attila: Egyháztörténet. Bp. 1922. (Baptista.) — 9. *Csopják* Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. Bp. 1928. — 10. *Darvas* József: Egy parasztcsalád története. Bp. 1939. — 11. *Erdei* Ferenc: A magyar parasztársadalom. Bp. 1941. — 12. *Erdei* Ferenc: Futóhomok. A Duna—Tisza-köz földje és népe. Bp. 1937. — 13. *Erdei* Ferenc: Magyar város. Bp. 1939. — 14. *Erdei* Ferenc: Magyar falu. Bp. 1940. — 15. *Erőss* Lajos: A baptista. Debrecen, 1895; 2. kiad. 1897. — 16. Beszámoló *Farkas* Dezső kandidátusi disszertációjának vitájáról. Századok 1971. 1. sz. 236—241. — *Farkas* Dezső: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900—1914 között. — 17. Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon. 1848—1948. (Szerk.: *Pölöskei* Ferenc—*Szakács* Kálmán. *Hunyad* István előszavával. 1—2. köt. Bp. 1963. Mezőgazd. és Erdészeti Dolg. Szakszervezete. 1154. — 18. *Gergely* Miklós: A békési baptista felekezet története. — *Durkó* Antal: Békés nagyközség története. Békés, 1939. c. kiadvány egyik fejezete. — 19. *Gidófalvy* István—özv. *Schulz* Józsefné: A magyar pap és tanító szociális kötelességei. Kolozsvár, 1912—14 körül. — 20. *P. Kató* István: Az ibrányi felekezeten kívüliek hit (!) keletkezése és története. Ibrány, 1934. (A szerző „gyülekezetvezető" parasztember.) — 21. *Király* István: A parasztság felbomlásának néhány kérdése. 1900—1914. Századok, 1952. 437—468. — 22. *Király* István: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. Bp. 1966. Akad. Kiad. 69. — 23. *Kiss* Ferenc: Magyar parasztprófféták. Bp. 1942. — 24. *Kiss* Ferenc: Az Ur magyarországi gyülekezeteiről. Hálaadás, 1949. — 25. *Makkai* Sándor: A szekták keletkezésének okairól. Kolozsvár, 1917. Klny. Az Út c. folyóiratból. — 26. *Mérey* Klára: Agrárszocialista mozgalmak a Dunántúlon 1905-ben. Századok, 1953. 4. sz. 565—604. — 27. *Mérey* Klára: A mezőgazdasági munkásság mozgalmai a Dunántúlon 1905—1907-ben. Bp. 1956. N. Tört. Társ. 198. — 28. *Mészáros* János: Harangszó után. Bp. 1918. (A szekták elleni hitvédelmi kézikönyv a PEIL 1918. évf. 156. szerint.) — 29. *Nagy Lajos:* A nazarénusok Baranyában. Vörösmart, 1883. — 30. Crepaján, Torontál vármegyében a *nazarénusok* ellen 1887-ben felekezetközi értekezlet prot. róm. kat. és g. kel. papok részvételével. PEIL 1887. évf. 887. kk. — 31. Nyíregyházi és környéki *nazarénusok* tiltakoznak a szocialistaság „gyanúja" ellen. Egyházfegyelmezés alá veszik a szocialistákat. PEIL 1898. évf. 192. — 32. *Nyisztor* Zoltán: Szekták Magyarországon. Bp. 1926. — 33. *Pölöskei* Ferenc: Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok 1956. 4—5. sz. 617—656. — 34. *Révész* Imre (ifj.): Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A. N. Sommerville magyarországi körútja (1887—1888). Debrecen, 1943. 54 (Klny. A Theológiai Szemle 19. évf. 1. számából.) — 35. *Révész* Imre (ifj.): A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Bp. 1947. 43. (Theológia. 5.). — 36. *Révész* Imre (id.): Érdekes adat Fröhlichről s a nazarénus felekezet keletkezéséről. Figyelmező 1871. évf. 5. sz. 589—591. — 37. *Sándor* Pál: A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon. Bp. 1958. Akad. K. 440. — 38. *Sándor* Vilmos: A tőkés gazdaság kibontakozása Magyarországon 1849—1900. Bp. 1958. — 39. *Schneller* Károly: A református lakosság szociális és gazdasági viszonyai. Kecskemét, 1936. (A dunamelléki ref. egyházkerület tanárainak első tanulmányi összejövetelén tartott előadás.) — 40. *Simon* Péter: Földmunkás- és szegényparasztmozgalmak Magyarországon 1890—1904 között. — *Pölöskei* Ferenc: Parasztmozgalmak 1904—1914 között. Bp. 1959. Táncsics K. 43. — 41. *Simon* Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai. 1891—1907. Bp. 1953. Szikra. 275. — 42. *Szeberényi* Lajos: Zsigmond: Nazarénusok. Bp. 1888. — 43. *Szekeres* Mihály: Legújabb vallási mozgalmak Magyarországon. Krisztus-követők. Nazarénusok. PEIL 1858. évf. 1218. kk. — 44. *Szabó* Aladár: Az Evangelical Alliance és a magyarországi baptisták. PEIL 1898. évf. 626—27. — 45. *Szeremley Sámuel:* Valláserkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. Pest, 1874. Franklin ny. 113 — 46. *Szeremley* Samu: A hivő secta terjedésének okai és óvszerei a magyar protestáns egyházban. PEIL 1874. évf. 873. kk. — 47. *Szigeti* Jenő: Milton Elveszett paradicsom-a Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények 1970. évf. 2. sz. 205—213. — 48. *Takács* Béla: A balmazújvárosi „Testvéri Közösség" története. (Egy vallásos-kommunisztikus szektamozgalom a századforduló idején.) Theológiai Szemle 1963. évf. 7—8. sz. 215—223. — 49. *Ujlaki* Antal: Bibliás emberek. Rajzok az alföldi nazarénusokról. Szeged, 1897. — 50. *Vass* Vince: Baptizmus, nazarénizmus, methodizmus. Theológiai Szemle 1925. évf. 367—379. (Magyar történeti vonatkozásokkal és statisztikákkal.) — 51. *Végh* Ferenc: A nazarénusok története és hitvallása. Bp. 1914. Szent István Társulat kiad. — 52. *Veres* Péter: Egy magyar szekta a század elején. Tolsztojánusok Balmazújvároson. Kelet Népe 1941. április. — 53. *Veres* Péter: Az armageddoni csata. Válasz 1948 december. — 54. *Veres* Péter: Szárszó. Bp. 1971. Magvető Kiadó 173. — 55. *Veress* Éva: „Rezerénus" gyülekezet Dunapentelén. (Adatok a dualizmus első évtizedének parasztmozgalmaihoz.) Ethnográphia 1956. 67. évf. — 56. *Vincze* Edit S.: A magyarországi munkásmozgalom és az agrárkérdés a múlt század 90-es éveiben. Bp. 1959. 25. — 57. *Wolf* később *Ordass* Lajos: Jehova tanúi. Győr, 1943. Debrecen, 1973. november 24.

A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa a keresztyén békemozgalom szemszögéből

A békeszerető erők moszkvai világkongresszusát, amely 1973. október 25—31. napjain ment végbe, olyan történelmi jelentőségű eseményként értékelhetjük, amilyenhez hasonló korábban még nem volt a békemozgalmak történetében. Joggal nevezte ezt a kongresszust *Romesh Chandra*, a Béke Világtanács főtitkára, a kongresszus elnöke „a népek közgyűlésének". A huszonötödik évfordulójáról emlékező béke-világmozgalom minden eddigi eredménye beletorkollott a kongresszus eseményébe és ugyanakkor ez a történelmi alkalom új lapot, új fejezetet is nyitott, amelyre a világméretekben kiterjedt békemozgalmak jövendő történetüket fogják feljegyezni.

Ennek az eddig egyedülálló kongresszusnak a jelentősége még külső tekintetre is megragadó volt — impozáns méreteinél fogva.[1] Moszkva szinte az egész világ fővárosává vált, amikor „a világ népeinek első közgyűlése" folyt. De a kongresszus jelentőségét nem csupán az óriás méretek adták meg, hanem az az időszerű napirend, amely a tárgyalások alapjául szolgált. Ez a napirend épp oly rendkívül széles kérdéskört ölelt föl, mint amennyire szerfölött széles volt a világ népeinek, nemzeti és nemzetközi szervezeteinek a képviselete. A békés egymás mellett élés és a biztonság; Indokína; Közel-Kelet; európai biztonság és együttműködés; béke és biztonság Ázsiában; leszerelés; nemzeti felszabadító mozgalom, harc a gyarmatosítás és a rasszizmus ellen; fejlődés és gazdasági függetlenség; együttműködés a környezetvédelemmel; együttműködés a nevelés és kultúra területén; gazdasági, tudományos és műszaki együttműködés; társadalmi haladás és az emberi jogok; együttműködés a kormányközi és nem-kormányközi szervezetek között; Chile — mindezek a témák napirendre kerültek. Ez a tizennégy pontos felsorolás nem csupán arra kíván utalni, hogy a kongresszus plenáris ülései mellett e témáknak megfelelően tizennégy bizottságban zajlott a vita a ma élő emberi nemzetség legsürgősebb kérdéseiről és feladatairól, hanem arra is, hogy a békeerők világméretű mozgalmában most először történt meg mindezeknek a bonyolult problémáknak az egyidejű elemzése.

Ha mármost mélyebbre akarunk hatolni a külső tekintetre is kézenfekvő értékelésnél, akkor meg kell állapítanunk, hogy a Békeerők Világkongresszusa egészen sajátos és egészen magasrendű erkölcsi testületté formálódott. Az előadásokat, a felszólalásokat és a megbeszéléseket eleitől végig a világbéke nagy ügyéhez illő komolyság és az egyetemes emberiség haladásáért tanúsított felelősségérzet hatotta át. Szinte minden szónok rámutatott arra, hogy a jelenlegi világpolitikai helyzetben még fokozottabban szükségesek az új erőfeszítések a világpolitikai enyhülés útján elért eredmények megőrzésére, megszilárdítására és a béke biztosítására.

A világkongresszus központi eseménye

A világkongresszusnak ezt az erkölcsi magasrendűségét, a nemzetközi kérdésekben való komolyságot és felelősséget, a biztonságérzetet és higgadt eligazítást legsajátosabb módon éppen a népek közgyűlésének leglényegesebb eseménye, Leonyid *Brezsnyev*nek, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkárának a beszéde sugározta. Leonyid Brezsnyevnek *„Az igazságos és demokratikus békéért, a népek biztonságáért és a nemzetközi együttműködésért"* című előadása minden tekintetben a kongresszus legfőbb eseménye volt. Teológus szemmel olvasva is kétségtelen, hogy ez a teljes sikert aratott expozé a világ minden békemozgalma számára, s így a keresztyén békemozgalom, illetve a Keresztyén Békekonferencia szervezete számára is nélkülözhetetlenül mutat irányt a jelenlegi világhelyzetben a tartós béke járható útjaira és kilátásaira tekintve.

Több mint szimbolikus jelentőségű a beszédben történt részletes felsorolása azoknak a széles skálájú békemozgalmaknak és szervezeteknek, amelyek képviselették magukat a kongresszuson. Több mint szimbolikus jelentőségű az a mondat is, amely kifejezetten szól ateisták és hívők összegyülekezéséről a Kreml kongresszusi termében a béke égisze alatt. Idézzük a szónokot: „A békéért kibontakozott társadalmi mozgalom története sok lelkesítő példát ismer. De csatlakozni kívánok ahhoz az itt, már elhangzott véleményhez, hogy sohasem volt még ilyen arányú, ilyen széles képviseletű nemzetközi fórum, mint a békeszerető erők jelenlegi világkongresszusa. Ebben a teremben összegyűltek a szocialista országokból, a burzsoá államokból és a fejlődő országokból érkezett békeharcosok küldöttségei. Ebben a teremben láthatjuk a különböző politikai irányzatok képviselőit... Ateisták és hívők gyűltek itt össze."

A negyedszázados béke-világmozgalom kiváló keresztyén személyiségek, közösségek és teológusok világi küzdőtársaikkal együtt a kölcsönös biztonságon és bizalmon alapuló békéért munkálkodtak. A kongresszusi főreferátum is ezt az irányvonalat erősítette meg: „Az emberiségnek tartós békére van szüksége. Hogy ez mikor következik be és milyen lesz, az attól függ, hogy mennyire képes minden békeszerető erő maradéktalanul kiaknázni a már kialakult lehetőségeket... Közülünk senki sem kívánja, hogy a béke, mint korábban, az 'elrettentés egyensúlyára' épüljön. Az ilyen béke nem sokban különbözne a hidegháborútól. Ez 'hideg béke' lenne, amely nagyon könnyen visszacsúszhatna a népek tudatát és életét leigázó, világraszóló konfliktusokkal terhes, feszült konfrontációhoz. A népek olyan békét akarnak, amely megbízható és megfordíthatatlan, amely... a biztonság és a kölcsönös bizalom egyensúlyán alapul. Ez a béke nyitva áll a fejlődés érdekében megvalósítandó széles körű nemzetközi együttműködés számára."

A békének milyen forró szeretete és mennyi emberi melegséggel ecsetelt értékelése sugárzik ki az itt következő idézetből! „A béke felbecsülhetetlen értékű kincs. A legfőbb jó, ha annak tudatában élhetünk, hogy sehol sem ontanak vért, ha biztosak lehetünk abban, hogy holnap sem bombázhatják le házunkat, s a gyermekek úgy nőhetnek fel, hogy nem kell megismerniök az idősebb nemzedékek által átélt szenvedéseket és tragédiákat. A béke azonban nemcsak a biztonság kérdése, hanem legfontosabb előfeltétele annak is, hogy megoldhassuk a modern civilizáció legsúlyosabb problémáit. Ezekkel ugyanis magának az emberiségnek a jövője függ össze. Igen, egész bolygónk jövője, amivel most már mindenképpen számolnunk kell, amikor a mai nap problémáit oldjuk meg, bármennyire bonyolultak és nehezek is ezek a problémák önmagukban... Elegendő itt csak néhányat felsorolni azon problémák közül, amelyek máris sokaknak gondot okoznak: az

energiatartalékok problémájának megoldása, a környezetvédelem, az olyan jelenségek felszámolása mint az éhínség, a veszélyes betegségek; a világ-óceán kincseinek birtokbavétele."

És mennyi reális reménység, mennyi jövőbe tekintő meggyőződés nyer kifejezést az itt következő sorokban! „Mélységesen meg vagyunk győződve arról, hogy közös erőfeszítésekkel megoldhatók azok a létfontosságú feladatok, amelyek most kerülnek a béke megszilárdításáért vívott harc előterébe. Mindenekelőtt a még meglevő fegyveres konfliktusok igazságos alapon történő rendezésének elősegítése; kollektív biztonsági rendszer megteremtése Európában, majd Ázsiában, ami lehetővé tenné, hogy fokozatosan megszűnjék a világ jelenlegi katonai-politikai tömbökre való felosztottsága; a nukleáris és másfajta fegyverkezési hajsza megszüntetése, az államok önként vállalt kötelezettségeinek becsületes teljesítése, valamint annak alapján, hogy — ami különösen időszerű — minden nagy ország bekapcsolódjék ebbe a folyamatba. Ezzel kezdetét vehetné a katonai konfrontáció anyagi alapjának fokozatos leszűkítése; a teljes egyenjogúságon, a kölcsönös előnyökön alapuló, a minden megkülönböztetéstől és az egymás belügyeibe való beavatkozási kísérletektől mentes gazdasági, tudományos-műszaki és kulturális együttműködés fejlesztése."

Teológiai szemszögből is, a bibliai bizonyságtétel realizmusának a világosságában is jól érthetjük azt a történelmi realizmust, amellyel ebben a beszédben utalás történt az időszerű feladatok nehézségeire és bonyolult voltára: „Így képzelhetjük el a jelenlegi körülmények között a békeharc időszerű feladatait. Magától értetődik, hogy e feladatok közül egyesek megoldásához időre van szükség, mások viszont már most azonnali és haladéktalan cselekvést követelnek meg. De mindezek, mind pedig azok megoldásához állhatatos, energikus és aktív erőfeszítésekre van szükség mind az államok, mind pedig a béke megszilárdításában érdekelt politikai és széles körű társadalmi erők részéről. — A hidegháború hosszú évei nyomot hagytak a tudatban, és nemcsak a hivatásos politikusok tudatában. Ez előítéletekben, gyanakvásban, a többiek tényleges álláspontjának és lehetőségeinek félreismerésében, sőt megismerésének visszautasításában jelentkezik. Erről nem könnyű átállni. Megtenni viszont meg kell. Meg kell tanulni együttműködni."

A kongresszus fő referátumában ugyanakkor nemcsak a történelmi realizmus szemléletmódja diadalmaskodott, hanem a történelmi optimizmus hangja csendült fel. „Béke-filozófiánk a történelmi optimizmus filozófiája. A jelenlegi helyzet bonyolultsága és ellentmondásossága ellenére bízunk a jelenlegi széleskörűen kibontakozott béke-offenzíva sikerében. Mire alapozzuk ezt az optimizmust? — Mindenekelőtt arra, hogy létezik olyan állandó, hatékony és dinamikus béketényező, mint a megvalósult szocializmus, amelynek békeszerető politikája e társadalmi rendszer természetéből fakad. Optimizmusunk a szocialista államok többsége nézeteinek és akcióinak egységére támaszkodik. Optimizmusunk azon alapszik, hogy Ázsia, Afrika és Latin-Amerika sok állama és népe, közte számos el nem kötelezett ország mélységesen érdekelt az igazságos és demokratikus békében. Optimizmusunk a békés együttélés politikájában már elért eredményekre és arra épül, hogy számos tőkés ország vezető köreiben mindinkább megértik a reális nemzetközi erőviszonyokat, megértik, hogy elfogadhatatlan a háború, mint a nemzetközi problémák megoldásának eszköze. — A béke leküzdhetetlenségéről való meggyőződésünk arra támaszkodik, hogy mélységesen hiszünk a munka embere — a munkás, a paraszt, az értelmiségi — békeszeretetének hatalmas, eleven erejében. És ők képezik bolygónk lakóinak hatalmas, döntő többségét. A béke ügye iránti optimizmusunkat végezetül összekapcsoljuk mindazoknak a társadalmi mozgalmaknak a tevékenységével, melyek síkraszállnak a békéért, és amelyek olyan széleskörűen vannak képviselve ezen a nemzetközi fórumon. Összekapcsoljuk a kommunisták, a szocialisták, a szociáldemokraták és a keresztyének közös akcióinak fejlődésével. Mindez reményt kelt és bizonyosságot nyújt" — mondotta óriási sikert aratott beszédében Leonyid Brezsnyev.[2]

Hazánk küldöttségének részvétele

Kiküldött delegátusaink a mai magyar társadalom minden rétegét képviselték. A küldöttség pedig a maga együttesében híven képviselte hazánknak, a Magyar Népköztársaságnak a békés egymás mellett élésre törekvő politikáját. A küldöttség vezetője, *Kállai* Gyula a népek közgyűlésén egyebek között a következőket mondotta:

„A békés egymás mellett élés politikájának ma már a kapitalista országok legkülönbözőbb társadalmi rétegei körében is nagy számban vannak hívei. A békeszerető erők világkongresszusára örvendetesen nagy számban jöttek Moszkvába olyan testületek, szervezetek és intézmények képviselői, akik más társadalmi rendszerben élnek, akik annak ellenére, hogy más világnézeti alapon állnak, eljutottak addig a döntésig, hogy a szoros együttmunkálkodás a tartós békéért, a világ veszélyeztetettségének megszüntetéséért közös létérdekünk. Nyilvánvalóan a békés egymás mellett élés politikájáról vallott nézeteink nem teljesen azonosak. Ezekről a vita, a párbeszéd szükséges és hasznos. Mi valamennyien azzal a szándékkal jöttünk, hogy azt állítsuk előtérbe, ami összeköt bennünket, s nem azt, ami elválaszt.

Mindannyiunk óhaját fejezem ki, ha a kongresszus tanácskozásaitól, a világ népeinek itt kifejezésre jutó akaratától remélem, hogy közelebb hozzák az emberiséget korunk alapvető problémáinak megoldásához. Ennek érdekében mindent el kell követnünk azért, hogy minél többen felismerjék: a békés egymás mellett élés politikája hosszú időre szóló program, amely minden nép alapvető érdekeit fejezi ki, a társadalmi haladást szolgálja és az egész emberiség életét, sorsát döntően befolyásolja. — A szocialista világrendszer létezése, ereje és egysége a békeszerető erők szilárd bázisa... Ugyancsak nagy jelentőségűek azok a bátor állásfoglalások és kezdeményezések, amelyek a békeerők más világnézeti alapon álló testületeitől indultak és indulnak el. De értelmetlen és esztelen az olyan állítólagos békepolitikája, amelyet a Szovjetunióval, a szocialista országokkal szemben hirdetnek és próbálnak folytatni".[3]

A magyar küldöttség vezetőjének ez a világos állásfoglalása a keresztyén békemozgalom meggyőződését is tartalmazta, miközben határozottan rámutatott egyfelől minden békeszerető erő összefogásának lehetőségére és szükségére, másfelől a becsületes együttműködés lényegi kritériumára és nélkülözhetetlen feltételére.

Az egész mai magyar keresztyénségnek, a magyar egyházaknak és hivő tömegeknek a békeszeretete és békeakarata nyert megbecsülést újólag az által, hogy a magyar küldöttek sorában, a magyar egyházak képviseletében jelen volt a kongresszuson *D. Dr. Bartha* Tibor református püspök, az Ökumenikus Tanács elnöke, *D. Káldy* Zoltán evangélikus püspök, a Béke Világtanács tagja, az Ökumenikus Tanács alelnöke, *Dr. Ijjas* József katolikus kalocsai érsek, a magyar katolikus püspöki kar elnöke és *Dr. Timkó* Imre professzor, a görög katolikusegyház káptalani helynöke.

A Keresztyén Békekonferencia részvétele

Már utaltunk arra, hogy a békeszerető erők moszkvai világkongresszusa méreteiben és jelentőségében eddig egyedülálló alkalom volt. Ilyen nagyméretű és nagyjelentőségű kongresszus esetében az sem volna feltűnő, ha a Keresztyén Békekonferencia hozzájárulását és képviseletének jelentőségét csupán csak nagyon szerény helyen lehetne megemlíteni. Ezzel szemben hangsúlyozni kívánjuk azt a tényt, hogy a Keresztyén Békekonferencia mozgalma és szervezete sem a kongresszuson, sem az azt megelőző előkészületekben, sem pedig az eseményt követően nem szorult hát-

térbe. Sőt ellenkezőleg! A keresztyén békemozgalom igen fontos és lényeges feladatokat töltött be a világkongresszus előkészítésében, lefolyásában, és azóta is — a népek nagygyűlését követő eszmei és erkölcsi nemzetközi szintű értékelésekben; és a moszkvai esemény pozitív eredményeinek továbbvitelében.

A Keresztyén Békekonferencia egyike volt azoknak a nemzetközi békeszervezeteknek, amelyek a legnépesebb küldöttséggel képviseltették magukat. A huszonegy tagú delegáció vezetője *Nyikodim* metropolita, a KBK elnöke volt, akit egészségi állapotának meggyöngülése miatt Herbert *Mochalski* nyugatnémet lelkész, a KBK alelnöke helyettesített. *Dr. Tóth* Károly főtitkárral együtt helyet foglaltak a Kreml kongresszusi palotájának elnöki emelvényén a plenáris ülések ideje alatt. A főtitkárt kifejezetten a Keresztyén Békekonferencia képviselőjeként választotta be a nagygyűlés a szövegező bizottságba, amelynek fontosságát a közéletben jártas emberek előtt fölösleges külön hangsúlyozni. Richard *Andriamanjato* madagaszkári lelkész, mint a KBK egyik alelnöke abban a megtisztelő és sok odaadást igénylő megbízatásban részesült, hogy a leszerelés kérdéseivel foglalkozó bizottság elnöki tisztét látta el.

A Keresztyén Békekonferencia küldöttségének egyébként minden tagja példás szorgalommal vett részt a kongresszus tizennégy bizottságának munkájában. Különösképpen három témakörben készített a KBK külön tanulmányi csoportja olyan alapiratokat, amelyeket a világkongresszus fórumán is igen nagyra értékeltek: a békés együttélés és együttműködés; a leszerelés; és a népek felszabadító küzdelmeinek támogatása tárgykörében. Küldöttségünk a maga együttesében is fegyelmezetten, lelkesen és hitbeli meggyőződéssel volt jelen ezen a nagyszerű alkalmon. A kongresszus-teremben a kormányszintű és nem-kormányszintű békeszervezetek számára fenntartott helyen volt egy csoportban. Küldötteink ugyanakkor személy szerint is számos alkalmat találtak a keresztyén békemozgalom szempontjából fontos kapcsolatok ápolására, vagy új kapcsolatok felvételére. Gondoskodtak arról, hogy a KBK tagegyházainak vagy regionális csoportjainak a sajtószolgálata lehetőleg friss és gyors híradást nyújthasson a világkongresszus egyetemes jelentőségű eseményéről.

A Keresztyén Békekonferencia mozgalmának a Békeerők Világkongresszusán való tevékeny részvétele nem pusztán a kifejezetten KBK-küldöttség népes voltából érzékelhető, hanem abból a tényből is, hogy az egyes nemzeti békemozgalmak küldöttségeiben több olyan személyiség vett részt és fejtett ki munkásságot, aki a keresztyén békemozgalommal igen szoros kapcsolatban áll, vagy egyenesen mozgalmunk vezető köreihez tartozik. Ilyen kimagasló keresztyén személyiségek és egyházi vezetők voltak: *Pimen* pátriárka a Szovjetunióból, *D. Dr. Bartha* Tibor püspök és *D. Káldy* Zoltán püspök Magyarországról, a világszerte ismert veterán keresztyén békeharcos, Dr. Martin *Niemöller* lelkész a Német Szövetségi Köztársaságból. A nevezetteken kívül is még számos jelentős személyiséget lehetett látni az egyes nemzeti béketanácsok küldöttségeiben, akik a keresztyén békemozgalommal szoros kapcsolatot tartanak, vagy nagy érdeklődést tanúsítanak e mozgalom iránt.

A Keresztyén Békekonferencia által közvetített meghívás révén volt jelen Moszkvában két afrikai küldöttség. Az egyik a kongresszust megelőzően a KBK meghívására Európában járt afrikai delegáció, amelynek tagjai Tanzániából, Zambiából és Etiópiából érkeztek, a másik pedig az afrikai egyházak konferenciájának küldöttsége, amelynek tagjai Kenyából, Ugandából, Egyiptomból és Etiópiából jöttek.

A keresztyén világszervezetek és világvallások képviselőinek részvétele

A világvallások és az egyházak nemzetközi és nemzeti szervezeteik révén is képviseltették magukat. A Keresztyén Békekonferenciáról külön szólottunk. Az Egyházak Világtanácsát Dwain *Epps*, az egyházak nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke képviselte. A kongresszuson jelen volt az Összafrikai Egyházak Konferenciájának delegációja Burges *Carr* kanonok vezetésével. Ott volt a Lutheránus Világszövetség küldötte, Ihto *Lehtonen*, a Baptista Világszövetség küldötte, Carl W. *Tiller*, valamint az Európai Egyházak Konferenciájának és a Katolikus Keresztyének Berlini Konferenciájának küldötte.

A Béke Világkongresszus során az egyházi és vallási résztvevőknek lehetőségük nyílt arra, hogy több ízben találkozzanak egymással. Az első ilyen alkalom a Moszkvában megtartott ökumenikus istentisztelet volt, amelyen a zsúfolásig megtelt templom gyülekezetét *Juvenalij* metropolita, az Orosz Orthodox Egyház külügyi osztályának vezetője köszöntötte, majd római katolikus, protestáns és orthodox egyházi emberek szolgáltak. Ez az istentisztelet a „béke erőiért" való hálaadások és könyörgések jegyében folyt le. Erről szólt az igehirdetés a Mikeás 4:1—5 alapján, amelyet Herbert *Mochalski* lelkész tartott. A felemelő ökumenikus istentisztelet *Dr. Bartha* Tibor református püspök, *Dr. Ijjas* József római katolikus érsek, és *Pimen*, Moszkva és egész Oroszország pártriarkája áldásmondásával ért véget.

A vallási jellegű összejövetelek sorából kiemelkedő jelentőségű volt a világvallások képviselőinek zagorski találkozója a Theologiai Akadémia dísztermében. Elsőként Pimen pátriárka tartotta meg beszédét. Megállapította, hogy az Orosz Orthodox Egyház nagy elismeréssel adózott a Békeerők Világkongresszusa Moszkvában történő megtartásának gondolata iránt. Elmondotta, hogy a Szovjetunióban minden egyház és minden vallási közösség teljes erővel törekszik minden alkalmat megragadni a béke ügyének szolgálatára. Minden vallásfelekezet saját feladataként is ismeri a feszültség enyhülése folyamatának egyre tartósabb biztosítását. A pátriárka különösen két válságra utalt. A közelkeleti válságra tekintettel azt mondotta, hogy minden egyházi embernek fáradhatatlanul kell munkálkodnia a tartós és igazságos béke győzelmének elérkezéséért. A chilei tragikus eseményekről szólva felhívta a klérus tagjait, hogy minden jóakaratú emberrel együtt erősítsék tiltakozásuk hangját a katonai junta tömegterrorja ellen és sürgessék a társadalmi igazságosságnak és az emberi jogoknak a helyreállítását. „Szimpátiánkról és támogatásunkról biztosítjuk az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok nemzeti függetlenségéért és társadalmi haladásáért küzdő bátor embereket" — mondotta az orosz egyházfő.

Az egésznapos találkozón igen sok felszólalás hangzott el. Valamennyi a világvallások hozzájárulásáról szólott a béke egyetemes ügyéhez. Csupán néhány nevet említünk annak érzékeltetésére, hogy a keresztyénség nagy történelmi egyházai és kisebb denominációi képviseletén túl az összes világvallások jelenlétét érzékeltessük.

Zijatdin *Babakhanov* mufti, a közép-ázsiai és kazahsztáni mohamedán vallási közösség elnöke kijelentette, hogy a szovjetunióbeli muzulmánok mindenkor kifejezték szolidaritásukat a békéért és barátságért küzdő összes népekkel a földön. „Egyesít bennünket az a vágy — mondotta —, hogy erősítsük a béke ügyét szerte a világon. Az izraeli agresszió a béke struktúráját veszélyezteti. A békeszerető közvélemény ébersége lényeges elem a gonoszság erőivel szembeni küzdelemben."

Fischmann moszkvai rabbi rámutatott arra, hogy a múltban bizony a vallások megosztották az embereket és a népeket. Napjainkban viszont a béke és az emberi élet védelme olyan követelmény, amelynek érdekében az erőket egyesíteni kell. Kamba Lamba *Kambashan*, az ázsiai buddhista békebizottság elnöke hangsúlyozta, hogy a Békeerők Világkongresszusa annak biztosítása, hogy a békéért való küzdelem az egész emberiség közös feladatává vált.

Dr. Ijjas József kalocsai érsek, a magyar katolikus püspöki kar elnöke a Populorum progressio szellemében az egész emberiség jólétén és haladásán való közös

érdekeltséget juttatta kifejezésre, valamint azt a törekvést, hogy valóra váljék az emberiség békereménye.

D. Dr. Bartha Tibor püspök, a Keresztyén Békekonferencia alelnöke összefoglaló beszédében kifejezte meggyőződését, hogy a keresztyénség és más világvallások — a hit- és tanbeli különbözőségek mellett — egyre inkább a béke átfogó ügyére és közös, egyetemes céljára fordítják figyelmüket. Örvendetesnek mondotta, hogy a Békeerők Világkongresszusán részt vevő igen nagy létszámú vallási vezetők mélyen egyetértenek a kongresszus elveivel és célkitűzéseivel; a népek békés együttélésének és egy békés világtársadaom eszméjének a szolgálatában. „Ugyanakkor ez a kongresszus a világ felhívását is jelzi az egyházakhoz és a hivők tömegeihez: Eljött az idő, amikor egyesíteni kell a kereszténység és az összes vallások erőit az egész emberiség javára és a mindenható Isten dicsőségére" — mondotta a püspök.

A világvallások képviselőinek a Moszkva melletti Zagorskban, az Orosz Orthodox Egyház központjában tartott tanácskozásáról, amelyen mintegy négyszázan vettek részt, a következő közleményt adták ki:

Közlemény a világvallások képviselőinek találkozójáról

Pimennek, Moszkva és egész Oroszország patriarkájának meghívására 1973. október 29-én a Moszkva melletti Trojice-Szergej-Lavrában találkoztak a Békeerők Világkongresszusán részt vevő s a világ különböző vallásait képviselő személyiségek, hogy megtárgyalják a világ vallásainak hozzájárulását a nemzetközi biztonság és együttműködés erősítéséhez, a népek nemzeti függetlensége és a béke megszilárdításához. A széles körű megbeszélésen, amelyen a találkozón képviselt vallások számos vezető személyisége vett részt, kifejezésre jutott, hogy a népek közötti béke megszilárdításán való naponkénti munkálkodás a világ minden vallásának, a vallások szolgáinak és híveinek egyaránt kötelessége. Ezt a célt szolgálja, hogy minden vallás saját feladataként is felismeri a békéltetés szolgálatát, a testvéri szeretetre és a kölcsönös megbecsülésre való nevelést bármely fajhoz, nemzethez tartozó s a különböző világnézetű, hagyományú és életvitelű emberek iránt. — A találkozó résztvevői kifejezték meggyőződésüket, hogy az összes népek közötti kapcsolatoknak a béke és igazságosság alapján lehet és kell fejlődniük. Azt a véleményt hangoztatták, hogy az egész világ vallásos köreinek minden módon támogatniuk kell a nemzetközi élet minden pozitív jelenségét és rendületlenül kell szolgálniuk az enyhülést és az igazságos békét úgy, hogy a népek testvéri együttműködése az egész emberi nemzetség közkincsévé, a nemzetközi enyhülés pedig feltartóztathatatlan folyamattá váljék. — A résztvevők nagy megelégedéssel állapították meg, hogy a béke erői minden földrészen lényegesen megnövekedtek és egyre több szervezet vesz részt a közös békeharcban. Ennek bizonysága a Békeerők Világkongresszusa Moszkvában 1973. október 25—31. napjaiban. A vallási képviselők találkozójának résztvevői elismeréssel adóznak a Béke Világkongresszus munkája iránt. Felismerik felelősségüket, hogy az itt hozott határozatok megvalósításán fáradozzanak, hogy ezekről a határozatokról a hivők legszélesebb körei tudomást szerezzenek. — A találkozó résztvevőinek imádsága kíséri a világ békéjének és a világkongresszus sikerének ügyét. Béke legyen minden emberrel!

Felhívás a világ népeihez

A Békeszerető Erők Világkongresszusa felhívta a világ népeit, hogy az igazságos és tartós béke szavatolása érdekében egyesítsék erőiket. A felhívás megállapítja, hogy éppen a békeszerető erők sikerei nyomán az utóbbi időben javulni kezdett a nemzetközi politikai légkör. Realitássá vált az a reménység, hogy a mai és a jövőbeni nemzedékek megmenekülhetnek a nukleáris katasztrófa rémétől. Az ellenségeskedés és a szembenállás a nemzetközi kapcsolatokban fokozatosan háttérbe szorul a békés és a kölcsönösen előnyös együttműködés, valamint az államok közötti fokozottabb bizalom mögött.

Ugyanakkor a világnak még vannak olyan terei — mutat rá a felhívás —, ahol a feszültség ugyanolyan nagy, mint korábban volt. Még mindig nem sikerült felszámolni az egész emberiséget veszélyeztető agressziót minden tűzfészkét.

A kongresszus felhívta a népeket: követeljék a nemzetközi biztonságon és kölcsönösen előnyös együttműködésen alapuló békés együttélés érvényesülését, szorgalmazzák a fajüldözés, a gyarmatosítás és a neokolonializmus felszámolását. Követeljék az általános és teljes leszerelést, a katonai támaszpontok és szövetségek felszámolását, olyan nemzetközi konvenció elfogadását, amely eltiltja a nukleáris fegyverek alkalmazását, gyártását, kipróbálását és felhalmozását, és követeljék az agresszió összes formájának beszüntetését. Követeljék, hogy a háborús célokra előirányzott összegeket fordítsák a nyomor megszüntetésére, az írástudatlanság felszámolására, az oktatás és az egészségügy fejlesztésére. Követeljék az igazságtalanság kiküszöbölését, valamint azt, hogy minden nép saját belátása szerint használja fel nemzeti erőforrásait.

A felhívás kimondja, hogy a béke, a biztonság és az igazságosság szavatolásának elengedhetetlen feltételeként végre kell hajtani az Egyesült Nemzetek Szervezetének határozatait. Ezek a követelmények — hangoztatja a felhívás — megfelelnek az ENSZ alapokmánya, a Bandungi Konferencia, Az El Nem Kötelezett Országok Konferenciája elveinek, valamint azoknak az elveknek, amelyeket a közelmúltban hirdettek meg a különböző társadalmi rendszerű államok vezetői által aláírt békedeklarációkban és okmányokban.[4]

*

A túlságosan nagy szavak használata nem illik hozzánk. De ha szabad a keresztyén békemozgalom szemszögéből nemcsak megfigyelni, hanem értékelni is világunk békemozgalmainak ezt a moszkvai egybesereglését, akkor feltétlenül észre kell vennünk a lényeges mennyiségi és minőségi változásokat. Még pedig nemcsak a huszonöt évvel ezelőtti kezdetekhez képest, hanem akár még a közelmúltbeli világhelyzethez és békemozgalmi helyzethez képest is. A konstruktív tárgyalások hét napja fordulópontot jelentett a népeknek a béke védelméért folytatott negyedszázados küzdelmében. Megmutatta, hogy szükséges és lehetséges minden népek és nemzetek békeakaratának összefogása. Lehetséges és szükséges a „viribus unitis" jelszavának érvényesítése, nem pusztán a béke védelmében, hanem a béke építésében is. Megmutatta a béke és a szocializmus eszméinek térhódítását is a Föld minden részén. Végül pedig, de nem utolsósorban megmutatta azt is, hogy az emberiség békéje nem alapozódhat a fegyverek erején vagy az uralkodás hatalmán, hanem sokkalta inkább a szellem és a lélek, a megvilágosodott értelem és józanság bázisán.

A multilaterális fegyverek helyett ennek a mi világunknak a multilaterális értelem, a kollektív bölcsesség, a békés egymás mellett élés magasrendű nemzetközi ethoszát kell és lehet érvényesíteni. A keresztyén békemozgalomnak éppen ehhez az új minőségű nemzetközi, politikai ethoszhoz lehet és kell egyre szélesebb körökben hozzájárulnia a maga sajátos meggyőződéséből fakadó állásfoglalásaiban. Mély egyetértéssel olvastuk *Pethő* Tibor kongresszusi tagtársunk, az Országos Béketanács alelnöke jegyzetét: „A békés egymás mellett élés azt jelenti, hogy olyan irányban indulunk el, ami biztosíthatja az élet és alkotás győzelmét a halál és a pusztítás felett, az értelem, a józan ész győzelmét az őrültség felett, a remény és a megértés győzelmét az éhínség és a betegségek felett, a becsületesség és az igazság győzelmét a képmutatás, a csalárdság és a hazugság felett."[5] A világ keresztyénsége nem lehet kevesebbről meggyőződve akkor, hogyha igazán hiszi az evangélium diadalmas örömüzenetét: „Krisztus feltámadott".

Ez a gondolat sugallta a Magyar Egyházak Ökume-

nikus Tanácsának idevágó állásfoglalását is: „A moszkvai kongresszus példája világosan és meggyőzően bizonyítja, hogy lehetséges a világ békeerőinek összefogása. Ez az örvendetes tapasztalat nemcsak reménységgel tölt el bennünket, hanem a békeerők egyesítésére kötelez az egész világon. Ennek érdekében felhívással fordulunk az egyházakhoz és keresztyénekhez, hogy világszerte egyesítsék erőiket a béke szolgálatára, és összefogva minden jóakaratú emberrel, haladó erővel és szervezettel, vállaljanak szolgálatot az emberiség békéjének megvalósításában."

Dr. Huszti Kálmán

JEGYZETEK:

1. A Peace Courier 1973. novemberi számának adatai szerint 143 országból közel 3500 küldött volt jelen. Több mint 120 kormányszintű és nem-kormányszintű szervezet képviseltette magát. Különösen jelentős volt az Egyesült Nemzetek Szervezetének és az UNESCO-nak a tekintélyes képviselete és aktív részvétele. — 2. L. I. *Brezsnyev:* Az igazságos és demokratikus békéért, a népek biztonságáért és a nemzetközi együttműködésért. (Az Országos Béketanács kiadványa, Bp. 1973.) — 3. *Kállai Gyula* kongresszusi felszólalásából idézet a „Népfront" c. folyóirat 1973. 12. számából. — 4. Lásd World Congress of Peace Forces, Bulletin, 1973. november 1. — 5. „Népfront" 1973. 12. száma.

A csalatkozhatatlansági vita mérlege

Hans Küng: Fehlbar? Eine Bilanz. Hrsg. von Hans Küng Zürich — Einsiedeln — Köln 1973. 525. l.

Csalatkozó csalatkozhatatlanság („fehlbare Unfehlbarkeit") a legfőbb, legtalálóbb és immár minden elfogulatlan szemlélő szerint is legvilágosabb jellemzője annak a magatartásnak, amelyet a római hitkongregáció Hans *Küng* tübingai r. kat. professzor ügyében tanúsított. A független szemlélőket az egyetemes keresztyénség hivatalos körein kívül[1] találhatjuk meg ebben az esetben, mert az egyházon belül a Küng által kiváltott csalatkozhatatlansági vita kezdettől fogva túllépte a római katolikus kereteket és a szó legsajátosabb értelmében ökumenikus jellegűvé vált magának a professzornak iniciatívája és az erre válaszoló általános visszhang szerint egyaránt. Ebben a párbeszédben az egyes tételek kidolgozásának és kimondásának teológiai precizitása mindenkor az egyesekben félelmet keltő, másoknak új bátorítást adó evangéliumi igazság megjelenésének szenvedélyével párosul, melynek egyetlen teológus exisztencia sem lehet puszta szemlélője, csak együtt szenvedő és együtt cselekvő részestársa. Teológiai Szemlénk is folyamatosan figyelemmel kísérte[2] e vitát mind mostanáig, mikor — Küng szerint: „Roma locuta — causa aperta". — „Jogilag és teológiailag egyaránt diszkvalifikálta magát eljárásával a római hitkongregáció... 1967-ben titkos eljárást indított „Die Kirche" c. könyvem ellen; 1971-ben másodszor tette ezt „Unfehlbar? — Eine Anfrage." c. művemmel. Éppen az 1971. esztendőben adott ki VI. Pál pápa a hitkongregáció számára egy eljárási szabályzatot, hogy ennek a régi inkvizíciós hatóságnak megrögzött visszaéléseit megszüntessék. De a hitkongregáció nyilvánvalóan úgy látta, nincs abban a helyzetben, hogy e hosszú esztendőben e két eljárást a pápai eljárási szabályzatnak megfelelően jogszerűen végrehajtsa és lezárja. Ehelyett most minden jog és méltányosság ellenére a két könyvben feltett kérdésekre adott általános és nyilvános magyarázattal avatkozik bele a még függőben levő eljárási folyamatba. Ez az intézkedés és a helytálló megalapozásokat nélkülöző, hangos állításokkal tele nyilatkozat nyilvánvalóvá teszi, hogy a hitkongregáció képtelen a katolikus teológiában és az ökumenében manapság világszerte vitatott kérdésekre, az egyház, a hivatal és a csalatkozhatatlanság tekintetében, építő választ adni. Emellett ugyanaz a római hatóság lép fel egyszerre vádlóként és bíróként és egész előzetes eljárásával erőltetett intézkedésének elfogultságát bizonyítja most már a teljes nyilvánosság előtt."[3]

Hans Küngnek ez önéletrajzi szempontból is rendkívül sokatmondó kijelentései teológiai jelentőségűek abban az értelemben, hogy megmutatják a határokat és a szakadékot az inkvizíció petrifikált gondolatai és magatartása, valamint a Szentírásban található alapigazság, amelyet említett műveiben történetkritikai módszerrel előadott, és XXIII. János pápa hitélete és legfőbb pásztori szolgálata között, amely ökumenikus szempontból is új korszak beköszöntésére utalt.

A római „Nyilatkozat" ezt a szakadékot áthidalhatatlannak mutatja. Hiszen nem más ez, mint az in absentia meghirdetett teológiai halálos ítéletnek egy neme, „visszavonulás a falak mögé". E nyilatkozattal a pápa és a Kúria végérvényesen („definitíve") a csalatkozhatatlanságba húzódtak vissza, ami természetesen Küng kutatási eredményeit és azoknak további hatását nem semmisítheti meg.

Jellemzőek a csak kínosnak nevezhető kísérő jelenségek is ebben az ügyben. Küng hajlandónak mutatkozott a párbeszédre — de természetesen nem hajlandó a kihallgatásra és vád alá állásra. E hajlandóságot az inkvizíciós hatóságok csak „kibúvó"-nak tekintik. Róma az eretneküldözések és az antimodernizmus legsötétebb korszakainak emlékétől sem félve álláspontjának maradéktalan visszavonását, a hatalom előtti teljes behódolást, saját meggyőződésének és ezzel együtt szellemi-emberi-személyes méltóságának feladását, valamint a szóban forgó korszakalkotó műveiben közölt történeti tények tagadását kívánja Küngtől.

A *„Mysterium ecclesiae"* c. nyilatkozat ugyanakkor egyáltalán nem az egyház titkával, hanem masszív kuriál-teológiai hatalmi kérdésekkel foglalkozik azt állítva, hogy Küng az egyházban bizonytalanságot és zűrzavart okozott teológiai műveivel. Ezzel szemben áll az, hogy a római katolikus teológusok között éppen ő mutatott rá legvilágosabban, az Evangélium szerint, az egyház titkára és az egyházról szóló tant nem „elhomályosította a tévelygések előmozdításával" — hanem ellenkezőleg: teológiailag és gyakorlatilag egyaránt utat mutatott ebben a kérdésben.

A párbeszédre való készséget bejelentve Küng kívánsága az volt, hogy betekintést nyerhessen, tájékozódás végett, a Kúria Küng-dossziéjába. Ilyen dosszié létezését előbb tagadták. Ma már köztudomású, hogy létezik és a 399/57/J. aktaszámot viseli. Megtekintése tilos.

Egyes sajtójelentések arról adnak hírt, hogy Küng professzor már tízszer kapott meghívást Rómába és egyszer sem ment el. Ezzel szemben áll az, hogy Küng 1968. május 30-án kifejezte közvetlenül a Vatikánhoz küldött levelében készségét a közvetlen párbeszédre, s erre máig sem kapott választ. A párbeszéd így több mint öt éve késik.

De érkezett hozzá egy írás 1971. július 12-én *Seper* kardinálistól, a hitkongregáció prefektusától, közölve, hogy tanbeli eljárás indult ellene.

Küng hosszú válasza 1972. január 24-én kelt és nyomtatásban a fent említett gyűjteményes kötet részeként jelent meg: „Fehlbar? — Eine Bilanz". (Benziger—Verlag 1973.) Egyike ez a legméltóbb válaszoknak, amit valaha teológus egy evangéliumi igazsághoz nem méltó hatalmi apparátusnak adott, hajlíthatatlanul az igazságban és állhatatosan szeretetben maradva.

A kötet *előszavában* megállapítja, hogy a második vatikáni zsinat óta a katolikus teológiában a legnagyobb vitát a csalatkozhatatlansággal kapcsolatban feltett kérdés váltotta ki. Az ezzel kapcsolatos teológiai

publikációkat aligha lehet áttekinteni, ennek mérlegét mégis szükséges elkészíteni.

A cím ellentéte a sok vihart kiváltó „Unfehlbar?" címnek. De mindkét esetben azonos — a nyomdatechnikailag is egyformán kiemelt — kérdőjel. Nem változott felkiáltójellé! A nyíltság megmarad.

Karl Rahner összegyűjtötte a legfontosabb negatív állásfoglalásokat: „Zum Problem der Unfehlbarkeit. Antworten auf die An-frage von Hans Küng", (1971) c. kötetben. Ez lehetővé teszi a jelen kötet szerzőjének, hogy inkább a kevésbé apologetikus jellegű hozzászólásokat gyűjtse össze.

A kötet legelső darabja az egyetlen protestáns teológustól felvett írás: „Küng katolikus-e még?" Walther *von Löwenich* záró mondatának válasza: „A döntő kérdés nem hangozhat Küng esetében így: Küng katolikus-e még? Sokkal inkább így kellene hangoznia: a katolicizmus a törvényes tanbeli beszűküléstől el tud-e jutni az igazi katolicizmushoz?"

Küng kiemelkedően értékesnek tartja az evangéliumi egyházak teológusainak ide vonatkozó vitairatait, külön említve G. C. *Berkouwer*, E. *Jüngel* és L. *Vischer* nevét. Mégis elsősorban a katolikus teológia problémájának látja a csalatkozhatatlansági vitát és ezért a továbbiakban kizárólag katolikus teológusok műveit vonultatja fel kötetében. Mindenek előtt saját válaszát Karl Rahnerhez[4]. Aztán Rahner kötetének világos ellenszólamát adja közre H. *Halbfas*[5] írásában. Az álláspontok között közvetíteni próbál W. *Kasper*[6] és M. *Löhrer*[7]. A római hitkongregáció kérdéseinek átfogó értékelésére is sor kerül. Ezek után már kizárólag olyan tanulmányokat olvashatunk, melyek szerzőjük szakterületéről egy meghatározott szempontból világítják meg az elismerten komplex problematikát. Előbb a bibliai és történeti, aztán a társadalmi, végül pedig a teológiai problematika[8] területén kísérhetjük figyelemmel e meglepetésszerűen nagy perspektívát nyújtó, teológiai mélységekhez vezető, izgalmas fordulatokat tartalmazó téma tárgyalását, melynek csúcsa magának Küngnek az összefoglalása: „A csalatkozhatatlansági vita mérlege."

Ennek az összegezésnek hangja szerzőnk szerint sem lehet hűvösen pártatlan és semleges. Kötelessége az állásfoglalás és értékelés. Célja, az egész gyűjteményes kötet valamennyi darabjával együtt, mégsem újabb izgalomkeltés, hanem a megbékélés előmozdítása. Persze nem az igazság árán! Hamis békét csak rest teológusok köthetnek. A szerző önkorrektúrára mindig kész, ha ezt tőle indokoltan kérik.

E részletes mérleggel Küng professzor szeretné lezárni a csalatkozhatatlansági problémával kapcsolatos munkáját. Közreadja zárómérlegét, miután világkörüli előadó útja során meggyőződött arról, hogy mily ellenyész az érdeklődés a Szovjetuniótól Indonéziáig, Ausztráliától Amerikáig, Új Zélandtól Európáig a csalatkozhatatlan egyházi tételek iránt és mily nagy figyelemmel fordulnak az alapvető kérdések felé: mi egyáltalán a keresztyén üzenet, miből él a keresztyén hit, mire való a keresztyénség ma? Ennyiben a „Csalatkozhatatlan?" c. könyv úgy tekinthető, mint szükségszerű kritikai előkészítése egy eredetétől kezdve a mi korunk számára újra átgondolt témának, melynek megjelölése: „Bevezetés a keresztyénségbe". Ennek előmunkálata a „Fehlbar?" kötettel együtt jelenik meg: „Minek kell az egyházban megmaradni?" címmel. E kis könyvecske, szerzőnk szerint, talán az egész csalatkozhatatlansági vitánál jobban megmutatja, mi a lényeges szerinte az egyházban és teológiában egyaránt. A római eljárás, sajnos, még mindig nem ért véget; bár a hitkongregációnak írt válasz már két éve elkészült, érdemi válasz nem érkezett rá. Reménység szerint ez jó jel: talán Rómában sem gondolják azt, hogy saját eljárási rendjüket is megsértve végül is egyoldalú nyilatkozattal rendezhetik e problémát.

Mi történt eddig?

E summázó mérleg korántsem csak a kötetben megjelentetett írásbeli állásfoglalásokra reagál.

Szerzője számba veszi kétéves utazásának minden párbeszédét, melyet teológusokkal, lelkigondozókkal, laikusokkal, férfiakkal és nőkkel folytatott e tárgyról, mindenek előtt pedig azokat a teológiai tudományos kollokviumokat, melyeket könyvéről Frankfurtban, Párizsban és Berlinben folytattak. Rendkívül gyümölcsöző volt a tübingai szeminárium 1972. évi nyári szemeszterének csalatkozhatatlansági vitája, melyre meghívták a legjelentősebb német nyelvű opponenseket és a német püspöki konferencia képviselőivel Stuttgartban folytatott párbeszéd. Az álláspontok tisztázását segítette elő a római hitkongregációval folytatott és mind ez ideig le nem zárt levelezés is.

Különösen fáj Küngnek az, hogy épp Karl Rahner „Kritik an H. Küng" c. írása tette személyeskedővé ezt a vitát, melynek hangnemét a német nyelvterületen több római katolikus és protestáns teológus átvette[9].

Francia nyelvterületen viszont mindenkor magas színvonalú, tárgyszerű írások foglalkoznak a csalatkozhatatlansági témával: H. *Legrand*, A. *Ganoczy*, R. *Laurentin*, X. *Charpe* és H. *Holstein*.

Hollandiában a legjobb bevezetéseket református teológusok írták A. J. *Bronkhorst* és a már említett G. C. Berkouwer.

Angliában B. C. *Butler* püspöknek kritikus, de minden tekintetben tárgyilagos cikkét emeli ki a szerző.

Az Egyesült Államokban rendkívül nagy a vita irodalma. Különösen B. *Tierney* „szenzációs cikkének" örül Küng, melynek lényegére még visszatérünk. Megjelent egy gyűjteményes kötet is: „Infallibility Debate" címen különböző színvonalú írásokkal.

Indiában és Ausztráliában is foglalkoztak a kérdéssel.

Utoljára, de nem utolsósorban az olaszországi hangok következnek. Az eretnekségi probléma itt, a római Kúria árnyékában lesz égető kérdés. A hivatalos „*Osservatore Romano*" megelégedett azzal, hogy „Infallibile" (kérdőjel nélkül!) cím alatt az első és második vatikáni zsinatra és a Holland Kathechizmusra (!) hivatkozva az egyházi tekintélyre apelláljon. A cikk csúcspontja Loyola Ignác mondása: „Ha valami szemeink előtt fehérnek tűnik, de az egyház tekintélye azt feketének határozza meg, akkor minden kétséget kizáróan el kell fogadnunk, hogy az fekete, egészen biztosan fekete!" Erre egy héttel később következett D. *Gregorelli* sokkal többet mondó cikke. Majd 1971. február 19-én a vatikáni sajtó, Küng kérésére, teljes tartalmában megjelentette azt az állásfoglalást, amelyet ő a német püspöki konferencia nyilatkozatára adott. Ez a Kúrián bizonyos feltűnést keltett. — Az olaszországi egyház más irányzatainak ad hangot R. *Passini* és L. *Sandri*.

Itáliában és Hispániában egyaránt sürgősen publikálták Rahner állásfoglalását. Erre írt választ Küng: „Miért maradok az egyházban?" címmel.

Már a csalatkozhatatlansági vita irodalmáról beszámoló kiadványok is napvilágot láttak. Elsősorban az ellenérvekre koncentrál A. *Houtepen* irodalmi beszámolója. De Küng szerint ennél sokkal átfogóbb, a vita egész területét felölelő tudósítás Lukas Vischeré, mely a vita ökumenikus jelentőségére is nyomatékosan figyelmeztet.

Természetesen a szerző e beláthatatlan vita egészét és minden egyes részletét nem tárgyalhatja le. E mérleg keretében azzal a fontos *négy kérdéskörrel* foglalkozik, melyeket a továbbiakban lényegük szerint ismertetni kívánunk.

„Csalatkozhatatlan?"

Küng professzor maga is hangsúlyozza, hogy „Unfehlbar?" c. könyvének fogadtatása lehetett meglepetésszerű, de megírása semmiképpen nem volt az. Helyeslőleg idézi *Sartorit* „... Lehetett Küngtől valami mást várni? Mióta teológiával foglalkozik, nem szünteti meg soha a dialógust, a másokkal folytatott vitatkozást." — „Már »*Rechtfertigung*« című első művében intuitíve észrevehető a titkos program, az ekklesiológiai fő tézisek ökumenikus újra interpretálásának kísérlete,"[10] — ezen belül foglal helyet a primátus és a

csalatkozhatatlanság kérdése. A bűnös megigazulásának kérdése a lutheri reformáció alapvető kérdése volt. Évszázadokig az egymás felfogása közötti ellentétet hangsúlyozva feleltek rá a katolikus és protestáns teológusok. Ennek oka Küng szerint az, amivel most a „csalatkozhatatlan tételeket" támadja: „Köztudomású, hogy egy szó két dolgot jelenthet és két szó egy dolgot."[11] Ezen akkor senki sem háborodott fel, sőt e könyv megjelenése után 15 évvel a két egyház teológusai hivatalosan kijelentették, hogy „a megigazulás interpretációjának kérdésében messzemenő konszenzus van közöttük".[12] Vajon mennyi idő telik el, míg ugyanezt a csalatkozhatatlanság kérdésében is elmondhatják?

A *„Konzil und Wiedervereinigung"* c. könyv szerint: „az újraegyesülés fő nehézsége az egyház konkrét szervezeti struktúrája," „ahogyan az az egyházi hivatal kérdésében" kikristályosodott: „Péter hivatala az újraegyesülés kardinális kérdése."[13]

Egyenes vonalvezetéssel érkezünk a „Strukturen der Kirche" c. könyv már 1962. évben megfogalmazott kérdéséhez, melyet annak figyelmen kívül hagyása miatt, most „feltett kérdés"-ként kellett kifejezni: „Ne adjuk át magunkat semmilyen illúziónak: Hogy a pápa egyedül, vagy püspökkel együttesen tévedhetetlen-e, hogy segédeszközöket használ-e, vagy sem... stb., mindez az evangéliumi keresztyének számára nagyon is másodlagos kérdés. Hogy élesen fogalmazzunk: Elég, ha az évezredekig tartó egyháztörténet folyamán csak egyetlen pápa valamely órában csak egyetlen egy az egyház számára kötelező hittételt mint eleve tévedhetetlen pápa abszolút bizonyossággal kijelenthetett — hogy a probléma teljes élességében fennálljon: egy ember, aki nem Isten —, tévedhetetlen?"[14] — Említésre méltó, hogy ennek a könyvnek az „Imprimatur" megadását javasló egyházi cenzora, a szerző külön kérésére — Karl Rahner volt.

Közben XXIII. János pápa szellemében ülésezett a II. Vatikáni Zsinat. Roppant haladást hozott és eredményezett a római katolikus egyházban, szerzőnk szerint a csalatkozhatatlanság kérdésében is, mikor különbséget tett a hit szubsztanciája és megfogalmazása között, mikor a pápa egyetlen egyszer sem volt hajlandó igénybe venni az „ex cathedra" kijelentést, mikor pozitív, korunk minden embere számára érthető módon próbálta meghirdetni a krisztusi igazságot. De Küng már ekkor megállapítja, hogy a katolikus teológiának még ezután kell megtalálnia azt az átfogó fogalmat, amely a „csalatkozhatatlan" fogalomnál jobban kifejezi az egyházi hittételek „szigorúan kötelező és egyúttal mélyen töredékes jellegét".[5]

„Die Kirche" c., kitűnő, átfogó ekklesiológiát adó művében (1967) szerzőnk világosan állást foglal a csalatkozhatatlanság kérdésében és egyes mondatokat „Unfehlbar?..." c. könyvében is szó szerint idéz: „Csalhatatlanság ebben az értelemben az igazságban való alapvető megmaradást jelent, amit az egyes esetekben való tévedés nem szüntet meg."[16] E könyv ellen éppúgy, mint „Wozu Priester? Eine Hilfe" c. könyve ellen, inkvizíciós eljárás indult.

A Zsinat vége felé, 1965-ben, egy VI. Pál pápával folytatott hosszú és barátságos beszélgetés alkalmával győződött meg Küng arról, hogy a születésszabályozásnak a pápa előtt álló kérdése mily szorosan összefügg a csalatkozhatatlanság problematikájával. Később nyilvánosság elé került titkos akták igazolják, hogy nem a pirulák, hanem az egyházi hivatal tekintélye, kontinuitása, csalatkozhatatlansága jelentették az igazi nehézséget. Mialatt néhány teológus és vatikanológus Németországban arról beszélt, hogy Rómától nem is várható döntés többé a születésszabályozás kérdésében, Küng már, mint a Union Theological Seminary in New York vendégelőadója, a *„Wahrhaftigkeit"* (Hűség az igazsághoz) zsinati témájával foglalkozott, melyet könyv alakban is megjelentetni kívánt. E könyvnek *„Tanbeli kurzusváltozás?"* és *„Az igazság manipulálása?"* c. fejezeteiben a csalatkozhatatlanság problematikáját a pirula vitával kapcsolatban vetette fel. Mikor pedig, derült égből villámcsapásként, a *„Humanae vitae"* enciklika megjelent 1968 nyarán, a már nyomtatás alatt levő szöveghez a születésszabályozással kapcsolatos kiegészítést csatolt. Itt egy pápai megnyilatkozás kapcsán veti fel a tévedés kérdését. A számtalan nyelven megjelent művel kapcsolatban még mindig egyetlen neves r. kat. teológus sem jelentette be ellenvéleményét.

A pirula-enciklika mellett a cölibátus-enciklika, a holland katekizmus ügye, katolikus papok dél-amerikai és portugáliai üldözése, az olaszországi ésszerű válási törvény akadályozása és más ügyek egyaránt a II. Vatikáni Zsinat szellemének megtorpanására mutattak — és ekkor az eddig mondottak szükségszerű konzekvenciájaként megszületett Küng „Unfehlbar? Eine Anfrage" c. műve. Más stílusban íródott, mint előbbi, mert miután a felelősségteljes szelíd hangokat nem hallották meg, végül is az ébresztő órával csengetni kellett! És hirtelen felébredtek mindazok, akik előbb aludtak, vagy hallgattak. Hangosan jajgatni kezdtek. De miért? Az egyházi vezetés nyilvánvaló csődje miatt a zsinat utáni korszakban? A római imperializmus régi és új formái miatt? A katolikus egyház hitelképességének elvesztése miatt? A cölibátustörvény következtében hivatásukból távozó papok tízezrei miatt? A születésszabályozás és vegyesházasság rendeleteivel a megszámlálhatatlan kis embernek okozott mérhetetlen szenvedés miatt? — Nem: egy könyv stílusa és nyelvezete miatt panaszkodtak, amely a dolgokat nevükön nevezte. Az érzékeny, de a tudat alatt valójában agresszív lelkek szerint e mű már demagógia, sokk, túlzás, agitáció, „az osztályharc klímáját" leheli. Ám számtalan levél tanúsítja, hogy egyszerű hívők, és magukat „átlagteológusnak" valló papok félreértései ellenére mily sokan látják a könyv konstruktív, építő igazságát, melyet néhol talán még határozottabban és polémikusabban kellett volna elmondani.

A könyv 1970. évi megjelentetése feltétlen szükséges volt, mert szerzőnk szerint, eljött annak az ideje, hogy

1. az egyházi tanhivatalt mitológiátlanítsuk és ideologiátlanítsuk;
2. a II. Vatikáni Zsinat tételeiből a csalatkozhatatlansággal kapcsolatban a konzekvenciákat levonjuk;
3. teljes lojalitásban maradva, félreérthetetlenül tiltakozni kell az egyházi vezetés doktrinér kurzusával szemben, mely az előbb említett enciklikákat és rendelkezéseket létrehozta;
4. az egyházak ökumenikus egyesülésének 450 éve legfőbb akadályát az útból el kell távolítani;
5. az igazság történetiségét az egyházban újra át kell gondolni és a keresztyén hit jobb, hitelesebb megalapozását lehetővé tenni.

Kétségtelen: mindez keserű orvosság egyeseknek, de az egyház egészének talán már csak ez lehet segítségére.

Éppen az *egész* egyház iránti elkötelezettsége és szolgálata folytán Küng teljes mértékben *katolikus*nak vallja magát és ezt a művét is. Katolicitása érvényes az idő és a tér dimenziójában.

Az időbeli katolicitás értelmében katolikus Küng szerint az a teológus, aki az egész egyházzal, mint minden idők és valamennyi korszak egyházával összeköttetésben állónak és elkötelezettnek vallja magát. Nem tart egyes évszázadokat eleve keresztyénietlennek és evangélium nélkülinek. Míg, szerinte, a protestáns radikalizmus (nem tévesztendő össze az evangéliumi radikalizmussal), veszélye az, hogy történetietlenül hajlamos mindig a nulla pontnál kezdeni az egyház történetét és *ugrások*kal haladni Jézustól Pálig, Páltól Augusztinuszig, a középkor átugrásával a reformátor Lutherig és Kálvinig, végül vagy az orthodoxia, vagy a liberalizmus korát kihagyva, a modern teológiai iskolák alapítóiig. A katolikus teológus mindig abból indul ki, hogy az evangélium egyetlen korban sem maradt tanúságtétel nélkül, ezért kritikai látásában mindig a keresztyén hitnek minden törésen át érvényesülő *kontinuitását* kíséri figyelemmel.

A térbeli katolicitás értelmében, Küng szerint, katolikus a teológus, ha minden nemzet és kontinens egyházához tartozónak és azzal szemben elkötelezettnek vallja magát. Míg, szerinte, a protestáns partikularizmus hajlamos arra, hogy az evangéliumi gyülekezet-

szerűséggel meg nem egyező módon a helyileg korlátozott egyházat, annak hitét és életét fixálja és a hittudomány síkján teológiai provincializmussal elégedjék meg — addig a katolikus teológus bármely speciális helyi egyház iránt érdeklődve, a keresztyén hitnek minden csoportot, népet, kultúrát, világnézetet, iskolát, társadalmi formát átfogó *egyetemességét* tartja szem előtt.

„Ebben az értelemben szeretnék én is katolikus teológus lenni," — írja Küng. Míg a protestantizmus veszélye általában a heretikusan önkényes válogatás az egészből — a katolicizmus veszélye viszont heterogén, sokszor nem keresztyén, sőt pogány elemek szinkretista összehalmozása. Kérdés: „mi a rosszabb: a peccatum per defectum, a hiány által okozott bűn, vagy a peccatum per excessum, a túlzás által okozott bűn? A katolicizmust tehát mindig kritikailag kell értelmezni: evangélium szerinti kritikával. Minden katolikus „és" esetében egyúttal gondolni kell a feltétlenül szükséges protestáns „egyedül" szóra, amelytől kiindulva az „és" egyáltalán lehetségessé válik. Ez pedig végül is azt jelenti, hogy az igazi értelemben vett katolikus teológusnak egyúttal evangéliuminak kell lennie, épp úgy, mint megfordítva, az igazi értelemben vett evangéliumi teológusnak katolikusnak kell lennie. Ez valamivel komplikáltabbá teszi a dolgot, de csak ebben van meg a remény egy igazi ökumenicitásra, amit egy evangélium felől központosított és rendezett evangéliumi katolicitás jelent."

Ennek az evangéliumi katolicitásnak értelmében csak egy „evolutio secundum evangelium", esetleg egy „evolutio praeter evangelium" fogadható, illetve tűrhető el az egyház tanában és életében, de az „evolutio contra evangelium" eltávolítandó onnan!

A csalatkozhatatlanság dogmája nem articulus stantis et cadentis ecclesiae, hanem a keresztyénség egységének útjában álló legnagyobb akadály. Történelmileg, teológiailag, valamint politikai-szociális szempontból egyaránt a római katolikus egyház római rendszeréhez és nem katolikus jellegéhez tartozik. S a felsorolt szempontok szerint végzett kutatások eredményei mutatják: „katolikus lehet mindenki abban az esetben is, sőt éppen akkor, ha a római püspök pásztori Péterszolgálatát újszövetségi értelemben elfogadja, de a »római rendszer«-t elutasítja."[17]

A dogma magyarázata és megkérdőjelezése

Küng professzor egyenesen feltett kérdésére nem kapott egyenes választ a csalatkozhatatlansági dogma védelmezőitől. Ehelyett az ő kérdése alapjának és feltevésének helyességét kérdőjelezték meg.

Helytelenül értelmezte a csalatkozhatatlanságot, mondták egyesek:[18] „a szerző a csalatkozhatatlan szót teljes maximalizmussal terheli meg és eszkalálja" — ezért helyteleníti. Heinrich *Fries* szerint a „csalatkozhatatlan" szó itt azt jelenti: „nem hamis, nem téves és ennyiben igaz". A csalatkozhatatlan tételek: *„kötelezően* igaz tételek", és ennél többet nekik tulajdonítani nem lehet.

Küng a dogma eredeti szövegére hivatkozva megállapítja, hogy itt ennél sokkal többről van szó: *csalhatatlanul* igaz tételekről, melyek a Szent Lélek különleges segítsége folytán hamisak nem *lehetnek*. Így ő az I. Vatikáni Zsinat definícióját nem eszkalálta, hanem helyesen interpretálta.

Egyúttal kilátástalannak vallja e definíció „feljavítását" annak „felhígítása" által.

A Szent Lélek segítségére hivatkozás alapján igenis „eleve garantáltan tévedhetetlen tételek"-ként értelmezhetők a csalatkozhatatlanság igényével kimondott pápai tételek, nem „egyszerűen tévedhetetlenek" csupán, mint most néhányan állítják,[19] így akarván a kérdés élét elvenni.

A csalhatatlanság „nem tételekre, hanem csak ítélő szubjektumokra" vonatkozik — hangzik a dogma másik „felhígító" magyarázata. Ámde tény az, válaszolja Küng, hogy itt nem csupán csalhatatlan instanciákról, hanem csalhatatlan aktusokról és tételekről is szó van. Az egyház számára ma is Mária testi mennybemenetelének hittétele a jelentős és problematikus, míg az 1950-ben csalhatatlan pápa, XII. Pius csalhatatlan aktusa viszonylag jelentéktelen.

Itt kikerülhetetlen a döntés: *Vagy* csalhatatlanok a tételek, amelyek a csalhatatlan pápától származnak: de akkor mi szükség van a csalhatatlan tételek és instanciák közötti különbségtételre? — *Vagy* nem csalhatatlanok a csalhatatlan pápa tételei: de akkor mi szükség van csalhatatlan instanciára, melynek definiáló aktusai csalhatatlanok ugyan, de definiált tételei nem csalhatatlanok?[21]

Küng tudatosan kiélezett megnyilatkozásának tartják a dogma képviselői azt az állítást, hogy: „a csalhatatlanság alapján a pápa, ha akarja, mindent megtehet az egyház nélkül is". Hiszen az I. Vatikáni Zsinat szerint tanbeli nyilatkozatok esetén a pápának meg kell kérdeznie a zsinatot, püspökök tanácsát, teológusokat stb. Ámde, válaszolja Küng, senki és semmi elő nem írja, hogy szükségképpen azoknak szellemében döntsön. És idézi IX. Piust: „La tradizione sono io: A hagyomány én vagyok!" — Tehát mint Karl Rahner mindig joggal hangoztatta: a pápának bianko-csekket adtak. Az egyház számára csak a Szent Lélekben való reménység marad: „et pie debemus credere".

Summa summarum: az I. Vatikáni Zsinat csalatkozhatatlansági dogmáját Küng könyve helyesen interpretálta és feltett kérdését helyesen alapozta meg.

Sőt helyesen járt el akkor is, mikor a csalatkozhatatlanság problémáját azzal a „Humanae vitae" enciklikával kapcsolatban is felvetette, melyet a pápa nem a csalatkozhatatlanság igényével adott ki. Küng szerint: „Bár (az egyház nagy része számára és az én számomra is téves) »Humanae vitae« encyklika nem csalatkozhatatlan definíció, római felfogás szerint (és ez a pápa felfogása is): »az enciklika kijelentései (!) ténylegesen (!) csalhatatlannak és egy dogmával egyenrangúnak tekintendők«."[21]

Így éppen ennek az enciklikának a példája mutatja: mily égetően aktuális a II. Vatikáni Zsinat után is a csalatkozhatatlanság problémája.

A válaszadásban, a vita hevessége ellenére, *először* az állapítható meg, hogy a szerző és opponensei közt nagyon is messzemenő, alapvető *egyetértés* áll fenn.

Küng opponensei is elismerik a tévedő egyházi tanhivatal tényét, a lehetséges és valóságos tévedéseket az egyház történetében és jelenében. Konszenzus alakult ki, csekély, bár fontos megszorításokkal, abban, hogy az egyház a maga hivatalos szerveivel együtt — nem kis veszteségek árán — túlélte ugyan a tévedéseket (és ez a hivő ember számára az egyház indefektibilitásának bizonysága), de ennek ellenére biztosan nem korrigálta nyíltan és tisztességesen és „a kijelentés igazságának egészébe mindig újra nem integrálta" kielégítően és hivatalosan azokat.

A szerző és ellenzői közötti egyezést mutatja továbbá a csalatkozhatatlanság fogalmával és gyakorlásával kapcsolatos szkepszis. Az ellenfelek is inkább a „kötelező igazság" kifejezést használják helyette. Az elmúlt évszázad csalatkozhatatlansági enthuziazmusa már Rómából is messze szállt. Ez a dogma az „igazságok hierarchiájának" csúcsáról a hittudat perifériájára került és ott is egyre tarthatatlanabb helyet foglal el.

Széles körű elfogadásra talált az egyház indefektibilitása, azaz az igazságban való megmaradása minden tagadhatatlan tévedés ellenére. Az indefektibilitás prioritása az infallibilitással szemben az egész vitában világosan kirajzolódik. Az indefektibilitás a hit szétroncsolhatatlansége, amelyen és amely által az egyház felépült. Töretlenül folyamatos dogmafejlődés helyett az igazságban való szüntelen megújulásról lehet és kell beszélni. A csalatkozhatatlanság legfeljebb az egyház eschatológiai célja lehet.

Az egész vitát áttekintve *másodszor* a jelentős felfogásbeli *különbségek* tűnnek szemünkbe.

Egyesek azt hiszik, hogy Küng könyvével minden egyházi dogmát alapjában támadott meg. Pedig a kötelezően igaz tételek elismerése könyvének is általános előfeltétele. Szerinte is szükség van egyetemes hittételekre, azoknak rövid, koncentrált formáira: a hit-

vallásokra, valamint a defenzív-definitív dogmákra is. De *luxus-dogmákra* nincs szükség. Az első négy egyetemes zsinat krisztológiai dogmái és az 1854. és 1950. évi mariológiai dogmák közt a döntő különbség épp az, hogy az atyáknak az eretnekségi veszélyek miatt definiálni *kellett*, az újkori egyház és a pápa viszont teljesen feleslegesen definiálni *akart*.

A kötelezően igaz tételek szükségessége azonban nem jelenti azok csalhatatlanságát. Jelen esetben ugyanis nem az igazság, vagy a tévedés-mentesség a vitatéma, hanem a tévedés garantált lehetetlensége. És ez a tétel minden bibliai alapot nélkülöz. Az ellenvéleményeket egybefoglaló gyűjteményes kötet alapvető hiánya, hogy csak egyetlen újszövetségi exegéta írását közli és az átengedi a döntést a — dogmatikusoknak. Az eddigi vita során egyetlen teológus sem volt képes egyetlen bizonyítékot sem felmutatni a garantáltan csalhatatlan tételek lehetőségéről.

Szerzőnk szerint az egyes tételek nem csalhatatlanok, hanem az igazság és tévedés dialektikája szerint absztrakt formájukban lehetnek igazak *és* hamisak, konkrét formájukban igazak *vagy* hamisak.

Az egyedül hit általi megigazulás tétele pusztán verbális formulázásában igaz *és* hamis. Jelenthet pusztán intellektuális igaznak tartást a Jakab levele értelmében és akkor újszövetségi megítélés szerint hamis. De jelentheti az egész embernek Istenben való teljes bizodalmát a páli értelemben, és akkor alapvető bibliai keresztyén igazság. Ezt vitatták 400 éven át: a hamis „Sola fide" igaz (tridenti) elítélése a másik (protestáns) fél számára így az igazi „Sola fide" hamis elítélése volt.

Az igazságot és tévedést egy tételen belül nem szabad határozatlan lebegésben tartani. Ellenkezőleg: épp a vitatott és mindkét oldal által egymással szemben negatíve definiált tételek esetében a teológia feladata mindenkor az volna, hogy a másik tévedésében az igazságot (!) és a maga igazságában a lehetséges (!) tévedést meglássa.

A tételek in concreto igazak *vagy* hamisak. A tétel akkor igaz, ha fedi azt a valóságot, amelyet ki akar fejezni. Míg a matematika számára az egész valóság tiszta számok absztrakciójában van adva, addig a teológia és a keresztyén hit a valósággal annak teljes konkretumában találkozik. Ezért a legegyszerűbb hittétel igazságát is a konkrét élethelyzetben kell vizsgálni. „Jézus az Úr!" — mondták a vértanúk a császár kultusz idején; és a képmutatók minden időben: „Uram, Uram!"

A történelem folytonosan változó konkrét szituációiban így egyes hittételekről kiderülhet, hogy nem korszakokon átható érvényű igazságot juttattak kifejezésre. A transsubstantiatio tétele például a középkorban Krisztus valóságos úrvacsorai jelenlétének hitét juttatta kifejezésre a puszta szimbolizmussal szemben, annak a kornak klasszikusan modern, arisztotelesi terminológiájában. De mikor ezt Luther és a reformáció képviselői újszövetségi alapon megkérdőjelezték, a tridenti zsinat anathemát kiáltva újra kihirdette ezt a tant és ezzel a mögötte levő valóság félreértéséről tett tanúságot. A 20. században pedig, amikor az ember a modern kémia és fizika törvényeinek szellemében gondolkozik, ez a tétel, vallja Küng, a konkrét gyülekezet konkrét szituációjára tekintettel is félrevezető, hamis tétel.

A hit folytonossága a hit nyelvében csak akkor igazi, hiteles és tartós, ha az igazság iránti állandóan megújuló hűséggel alapozódik az igazságra, és ebben a hűségben a hitélet elméletét és gyakorlatát eleve egymásra vonatkoztatjuk. A hittételek szituációkhoz kötött voltát ma már a katolikus teológiában is csak a teljesen túlhaladott történetietlen szemlélet tagadhatja. E szituációhoz kötöttség nem zárja ki egyes hittételek feltétlen kötelező érvényét, status confessionis esetén egész a mártíriumig. De ez a feltétlen kötelező erő sohasem a történelmi szempont ellenére, vagy annak mellőzésével, hanem mindig azzal egybehangzóan érvényesül. Akik tehát most anathemát kiáltanak, vegyék tudomásul, hogy a régi eretnek sapka nem illik az új fejekre!

Az eddigiekből következő konzekvens válaszként ki kell tehát mondani, hogy a jelenlegi történelmi helyzetben senki nem gondolhatja azt, hogy az egyház küldetésének betöltéséhez szükséges volna az I. Vatikáni Zsinat értelmében vett pápai csalatkozhatatlanság. Sőt, mivel e csalatkozhatatlanság nélkül sokkal akadálytalanabbul be lehetne tölteni az egyház szolgálatát a keresztyénségen belül és a világban egyaránt, az „Unfehlbar?" könyvcím kérdőjele teljesen jogos és a fenti válasz értelmében igazolt.

De igazolják e kérdést, annak megválaszolását a könyv megjelenése óta közzétett egyház- és teológiatörténeti tanulmányok váratlannak tűnő eredményei is. Ezek szerint az első században a római püspök nem léphetett fel Péter utódjaként, mert akkor még — az 1. Kelemen-levél és antiokhiai Ignác szerint — római püspök sem volt. Az első ökumenikus zsinatok nem igényeltek maguknak csalhatatlanságot. Nicaea az apostolok hitét de facto tanítja, nem de iure! És ami szerzőnk számára is a legnagyobb meglepetés volt: az amerikai historikus Brian *Tierney*[22] könyvében közölt kutatás eredménye szerint sem az első zsinatok, sem VII. Gergely, sem Aquinói Tamás nem szól a pápa csalhatatlanságáról. E tant egy alig ismert, 13. századi szerzetes: Petrus Olivi fogalmazta meg a ferences rend számára készült írásában, amelyet 40 évvel később XXII. János pápa az ördög, a hazugság atyja művének nyilvánítva elítélt. A renaissance pápák, a reformáció, a felvilágosodás kora sem hozhatták ennek a tannak állítólagos fokozatos fejlődését. Ezt a 19. század szellemi földindulásai közepette csak félelemből és gyengeségből védőpajzsként emeltetett dogmává a Vatikán.

Az egyetértés lehetősége

Míg kint ég a világ, bent nem lehet kizárólag a tűzoltósági rendszabályzat egyes paragrafusainak interpretálási módjairól vitatkozni.

Egyetértés áll fenn Krisztus egyháza indefektibilitásának kérdésében. Az egyház megmarad az igazságban, amennyiben egyes tagjainak és egész közösségének számára konkréten Krisztus marad az igazság. Ez inkább az orthopraxia, mint az orthodoxia kérdése, inkább az egyes hívek és gyülekezetek, mint egyes institutiók életében valósul meg, a hiearchia és teológia esetleges csődje esetén is a kis emberek eleven hitében és életében manifesztálódik, nemcsak az orthodox nagy egyházakban, hanem bizonyos körülmények közt rajtuk kívül is.

Az egyháznak mindig újra meg kell tanulnia együtt élni a tévedésekkel. Ezért van feltétlenül szüksége egy olyan *kritériumra*, melynek alapján tudhatja: mi igaz a keresztyén egyházban? E kritérium a keresztyén üzenet, ahogyan az Újszövetségben eredetien leírva előttünk áll, végeredményben: Jézus Krisztus maga, akiről az Írás bizonyságot tesz. Nem egyes szavakban és mondatokban, nem is a Bibliában, vagy az egyházban hisz a keresztyén ember, hanem magában Istenben és abban, akiben Ő kijelentette magát. Ez a hit rá van ugyan utalva a tételekre, ha ki akarja fejezni magát, de a hamis tételek mégsem szüntethetik meg azt. A mindennapi és a rendkívüli igehirdetés ezért az egyes tévedéseken túl is végezhető. Ily módon püspökség, zsinat és pápa „funkcionálhatnak" és feladatukat elláthatják akkor is, ha kétes esetekben csalhatatlanul nem definiálhatják, kinek van igaza. Amint a Szentírás minden eddiginél hitelesebb, életesebb, teológiailag gyümölcsözőbb lett, miután a mechanikus verbális, sőt punktuális inspirációt felváltotta a történetkritikai módszeres kutatás és magyarázat, a tévedő tanhivatalt is lehetőségként kellene és lehetne értelmezni. A tanhivatal tévedhetőségének elismerése lehetőség a tévedések szabad visszavonására, biztosítja a múlt kötöttségeitől mentes, evangélium szerinti döntést és cselekvést a sürgető új problémák megoldásában. Mennyivel reálisabban lehetne ily módon szemlélni az egyháztörténetet és egyúttal mennyivel meggyőzőbben lehetne hinni és hirdetni az egyháznak az igazságban való megmaradását!

Egy ilyen irányú ökumenikus konszenzus immár kirajzolódik a legkülönfélébb megnyilatkozásokból: Jézus Krisztus egyháza indefektibilitásának hitében egyek tudnak lenni a keresztyének. Ezzel a keresztyén egyházak egységének útjából a legnagyobb akadály hárulna el. De ami ennél is fontosabb: a keresztyén üzenet, Jézus Krisztus és Isten, aki Őbenne inkarnálódott, sokkal hitelesebbé válna a modern kor mai embere számára. És már csupán ezért is érdemes, e kor fáradozásai közben, teológiai munkát végezni! — zárja fejtegetéseit Hans Küng.

Hans Küng „Csalatkozhatatlan?" című könyve és az ennek nyomán támadt csalatkozhatatlansági vita minden lényeges részletkérdésre kiterjedő, klasszikus tömörségű, egy architektonikus szellem alkotó erejéről tanúskodó, lezárást és új kezdetet jelentő mérlege előttünk áll. Jelentősége nemcsak a római katolikus egyház, hanem a protestáns és orthodox egyházak, az ökumenikus mozgalom, szóval Krisztus egy, szent, közönséges anyaszentegyháza és annak egysége szempontjából is felbecsülhetetlen.

Mindenekelőtt e művek megalapozására indító keresztyén teológiai döntés, alapállás és következetes magatartás jellemzőire kell felfigyelnünk. A Küngöt kétségtelenül legnagyobb mértékben ihlető protestáns teológus, Karl *Barth* megállapítására[23] emlékeztet a szerző evangéliumian koncentrált teológiai existenciája az exkluzivitás kísértésének leghalványabb árnya nélkül.

Teológiai koncentrációja a „Bultmann utáni kor" tudatos történetkritikai módszerével irányul a bibliai iratok rétegeiben feltalálható eredeti Jézus-üzenetre, melyben adva van az egyetemes — térben és időben katolikus — egyház tanának és életének kritikai instanciája.[24] Az abszolút igazság igényű dogmatikai tételek és ezek spekulatív, pozitivista értelmezései itt méretnek meg és híjával találtatnak, hiszen „a hittételek sohasem közvetlen igéi Istennek, hanem a legjobb esetben emberi szóval tanúsított és közvetített istenigék".[25] E kritika alkalmazását lehet „csak feltételesen realistá"-nak nevezni, mint *E.* Fahlbusch teszi[26] azt így az előálló valóban hatalmas méretű problémákra utalva. De üdvözölhetjük prófétai aktusként is, mint és amennyire Barth teszi Küng „Megigazítás" c. könyvének előszavában[27], hogy miként Noé bárkája ablakából kitekintve, így mi is világos jelet láthatunk: azoknak a koroknak özönvize, melyekben minden katolikus teológus minden protestáns teológust csak antagonisztikus ellenfelének tekinthetett, bár korántsem eltűnőben, de mégis apadóban van.

Az exkluzivitásnak, más egyházak teológiai és a világ nem teológiai tényezőivel kapcsolatban egyaránt, egyre inkább bealkonyul.

Képes lett volna a protestáns ökumenikus személyiségek közül bárki, Söderblom korától mostanáig, e művek megjelenése előtt elképzelni a római katolikus egyház kebelében ilyen méretű és minőségű bibliai tárgyilagossággal egybekötött ökumenikus szenvedélyt, mely a római szisztéma történelmi tehertételei fölött mondott ítélettel arra az evangéliumi katolicitásra apellál, melyet számunkra — mutatis mutandis — Paul *Tillich* teológiai próféciája „a protestáns éra vége" nyomán eljövendőnek hirdetett?

Az egyházra nézve e körvonalaiban is megrendítő teológiai látások csak abban a kairosban lehetnek szükségszerűen reálisok és reálisan szükségszerűek, mely a világ számára is a „korszakok korszakát" jelenti s mely a mai teológus munkájának is feltétlen jellemzője. Itt és most az egyházban vergődő, az egyháztól elidegenedő és az egyházon kívül élő „sokaság fölötti szánakozás" teszi egyetemes kitekintésű, világtávlatú teológussá szerzőnket, aki a leghozzáférhetetlenebbnek tűnő, teológiai és egyházpolitikai barikádokkal ezerszeresen elsáncolt tanról írta valóban közérdekű sorait. Bátran látta és láttatta meg, többek között, a római egyházfejedelem csalatkozhatatlansági igénye, a kisember családtervezési problémája és a demográfiai robbanás veszélye közötti összefüggés igazságát, mint Bonhoeffer nagykorú világához méltó teológus.

Maga a mű, ami e két, egyetlen egységet képező könyvében előttünk áll, a római katolikus egyházban nyílt és magas feszültségű vitát keltett életre az egyházi tan, kormányzás és élet stílusát meghatározó dogmáról. Küng most — talán! — befejezheti e vitát, de Róma ezt egészen biztosan nem teheti meg.

Az orthodox egyházakban felvetődik e témával kapcsolatban az egyházi tekintély és a tradíció problémáinak új átgondolása.

A protestáns egyházakban pedig elsősorban a Szentírás tekintélye, a testimonium Spiritus Sancti az egyház egésze és az egyes hívők számára, a „Praedicatio verbi Dei est verbum Dei" tétele azok a témák, melyek átgondolásai kiinduló pontul szolgálhatnak újabb, árnyaltabb, ökumenikusabb és evangéliumibb krisztológiai, pneumatológiai és ekkléziológiai felismerések számára.

Reméljük, hogy az elevenbe vágó kérdések, Deo iuvente et favente, az egyház egységét s így evangéliumi bizonyságtételének hitelét elősegítő, az egész világ javát szolgáló, valóságos válaszokat kapnak minden helyről. Magától értetődő, hogy különböző hangszerelésű ellentmondásokban sem lesz hiány. E kettős válaszadási áramlat közepette izgalmas érdeklődéssel és nagy figyelemmel várjuk Hans Küng professzor krisztológiájának előre jelzett és ígért kibontakoztatását, melynek monumentalitásáról „Isten emberré létele" című hatalmas krisztológiai prolegomenája, [28] aktualitásáról pedig „Minek kell az egyházban megmaradnia?"[29] című új írása ad ígéretes utalást.[30]

Hidas (Baranya m.)

Hegedüs Lóránt

JEGYZETEK:

1. Igen nagy a csatlakozhatatlansági vita egyházon kívüli sajtóvisszhangja. Pl.: National-Zeitung Basel 1973. júl. 18.: „Fehlbare Unfehlbarkeit." — „Roma locuta — causa aperta." — 2. Theológiai Szemle 1969. évf. 3—4. sz.: „A primátus — mint harpagmos." (*Pákozdy* László Márton). 1971. 1—2: Rövid jelentések és kommentárok, *Vályi Nagy* Ervin: „Zauberlehrling?" Hans *Küng* és Karl *Rahner* vitája. 1971, 5—6: 139. o.: D. Dr. Erwin *Fahlbusch:* Igazság és történelem. 1972, 1—2: 16. o.; Hans *Küng:* Az egyház. (*Hegedüs* Lóránt). — 1972. 5—6: *FTI* munkaközössége: Csatlakozhatatlanság és ökumenizmus. 1972, 11—12: 348. o.; *Hegedüs* Lóránt: Hans Küng ekklesiológiája és krisztológiai prolegomenája. — 3. Hans *Küng:* Roma locuta — causa aperta. L. 1. sz. jegyzet. — 4. Hans *Küng:* Im Interesse der Sache. Antwort an Karl Rahner. — 5. Hubertus *Halbfas:* Dogmatische Monokulturen. I. m. 69. o. — 6. Walter *Kasper:* Zur Diskussion um das Problem der Unfehlbarkeit. I. m. 74. o. — 7. Magnus *Löhrer:* Zur Diskussion um das Problem der Unfehlbarkeit. I. m. 90. o. — 8. A *bibliai és történeti problémakörben* olvashatók: A. *Jaubert:* Unfehlbar? Beobachtungen zur Sprache des Neuen Testaments. — D. *Irwin:* Irrtum und Wahrheit in der Bibel. — B. *Tierney:* Ursprünge der päpstlichen Unfehlbarkeit. — C. *Langlois:* Die Unfehlbarkeit — eine neue Idee des 19. Jahrhundert. — A *társadalmi problémakör* studiumai: R. *Schwager:* Wahrheit und Gesellschaft. — J. *Nolte:* Kirchensystem und Lehrtheorie. — A. *Greeley:* Konsens und Unfehlbarkeit: Soziologische Perspektiven. — A *teológiai problémakör* tanulmányai: A. *Antweiler:* Fragen zur Erklärung der Deutschen Bischofskonferenz. — H. E. *Hengstenberg:* Wahrheit, Sicherheit, Unfehlbarkeit. — H. *Häring:* Zur Verifikation von Glaubenssätzen. — O. H. *Pesch:* Kirchliche Lehrformulierung und persönlicher Glaubensvollzug. — F. *Böckle:* Unfehlbare Normen? — I. m. 103—304. o. — 9. 308—309. o. — 10. I. m. 312—313. o. — 11. I. m. 314. o. — 12. I. m. 314. o. — 13. I. m. 315. o. 14. I. m. 317. o. — 15. I. m. 321. o. — 16. I. m. 322. o. — Hans *Küng:* Die Kirche. 406. o. — 17. Az „Unfehlbar? Eine Anfrage" (1970.) c. könyv publikációjának indokairól és a szerző katolikus voltáról: I. m. 325—347. o. — 18. I. m. 348. o. — 19. I. m. 349. o. — 20. I. m. 354. o. — 21. I. m. 364. o. — 22. A feltett kérdésre adott válaszról: I. m. 347—428. o. — Brian *Tierney* művének címe: Origins of Papal Infallibity, 1150—1350. A Study on the Concepts of Infallibility, Sovereignity in the Middle Ages (Leiden 1972). — Az eljövendő konszenzusról: I. m. 429. — 23. Karl *Barth:* Einführung in die evangelische Theologie. Berlin 1962. 135. o.: „Konzentriert theologische Existenz ist eine gute, die beste Sache — exkluziv theologische Existenz, in der Mensch eigentlich die fatale Rolle eines um seine Schöpfung unbekümmerten Gottes spielt, ist keine gute Sache, muss ... zum radikalen Zweifel führen." 24. Ez a teológiai álláspont nem önkényesen és dogmatikusan" osztja ki az őseredeti dátumnak mértékadó szerepét" (*Fahlbusch* állítása szerint: „Igazság és történelem" TSz 1971, 5—6. sz. 143. o.), mintha a történetileg első felett nem lenne" lényeges a második, harmadik stb., vagyis az, ami az eredetiből válhatott és lett is". Nyilván Küng is tudja azt, hogy „éppen egy fejlődésnek a végproduktuma, a sorban utolsó tag adhatja a mértéket" és *nem* „ezzel szemben jelöli ki Jézus eredeti üzenetében az igazság kritikai mércéjét." Hiszen épp az őseredeti Jézus üzenet döntően

eschatologikus jellegű. Krisztus, az Ige: az első és az utolsó. Így egyetlen „utolsó előtti" státus sem mondhatja utolsónak és végsőnek magát Övele szemben. Ezért Küng műveinek szelleme szerint is, Jézus eredeti és végső üzenete értelmében a történelmi korszakokon át: „ecclesia *semper* reformanda!" — 25. Hans *Küng:* Unfehlbarkeit 1970. 128. o. — 26. D. Dr. Erwin *Fahlbusch:* Igazság és történelem. TSz 1971, 5—6. 140. o. — 27. Hans *Küng:* Rechtfertigung. Mit einem Geleitbrief von Karl Barth. Einsiedeln 1957. 13. o. — 28. Hans *Küng:* Die Menschwerdung Gottes. Einführung in Hegels theologisches Denken als Problegomena zu einer künftigen Christologie. Freiburg—Basel—Wien. 1970. — Ismertettem a TSz 1972. évi számaiban. — 29. Hans *Küng:* Was in der Kirche bleiben muss? Zürich—Einsiedeln—Köln 1973. — 30. Épp a monumentalitás és aktualitás egysége teheti méltóvá ezt az eljövendő krisztológiát *Carlyle* egyik mondatának módosított alakjára: It is world-great, because it is world-wide and (it is) world-deep.

A KBK pályázati felhívása

A Keresztény Békekonferencia hírszolgálatos lapja a következő pályázati felhívást tette közzé:

Keresztyének és egyházak mind nagyobb érdeklődéssel fordulnak a béke kérdése felé. A gyakorlati békeszolgálathoz is szükséges azonban a teológiai-elméleti megalapozottság. A Keresztyén Békekonferencia különösen a teológiai hallgatók érdeklődését akarja intenzívebbé tenni a béke kérdése iránt, hogy ily módon még nagyobb felelősségérzetet ébresszen bennük ezzel a problémakörrel kapcsolatban. E cél megvalósításáért hirdet pályázatot a KBK valamennyi teológiai hallgató számára, számít azok részvételére is, akik igazi érdeklődéssel fordulnak a békemunka és a Keresztyén Békekonferencia tevékenysége felé.

A választható témák a következők:

1. Hogyan teszi magáévé az Ön egyháza az Evangélium békeüzenetét és a keresztyén béketradíciókat és hogyan használja azt fel a világ békéjéért végzett szolgálatában?

2. Mutassa be, hogy milyen konkrét hozzájárulást adnak a keresztyének és az egyházak az Önökhöz legközelebb fekvő politikai válsággóc felszámolásához (a világméretű antiimperialista békeszolgálattal összefüggésben.)

3. A béke gondolata Dietrich Bonhoffer teológiájában.

4. „A béke" és háború fogalma különböző ökumenikus határozatokban. (Pl. Egyházak Világtanácsa, Európai Egyházak Konferenciája, Keresztyén Békekonferencia stb.)

5. Az erőszak és erőszakmentesség dielektikája teológiai szempontból.

6. Hogyan értékeli a nők hozzájárulását a világ békéjéért végzett szolgálathoz?

7. Milyen kölcsönhatásban áll a forradalmi társadalmi változás és az antiimperialista békeszolgálat?

8. A keresztyénség humanista aspektusa, mint a békeszolgálatban való részvétel alapja?

9. A béke gondolata a csehszlovákiai egyházakban.

10. A keresztyének és az egyházak hozzájárulása a béke szolgálatához Európában.

11. Az egyházak és állásfoglalásuk a háborúval kapcsolatban, mint a békeszolgálathoz való hozzájárulás.

12. A keresztyének és az egyházak hozzájárulására a harmadik világban a békeszolgálathoz a kolonializmussal és neokolonializmussal szemben.

13. „A salom" és az „eiréne" fogalmának aktuális üzenete.

14. A Keresztyén Békekonferencia tizenöt éves munkásságának legfontosabb teológiai felismerései.

A felsorolt témák közül egyet kell kidolgozni és azt 1975. március 31-ig a Keresztyén Békekonferencia címére:

11 121 Praha 1, Jungmannova 9, CSSR.

kell megküldeni.

A dolgozatok nyelve a KBK bármelyik hivatalos nyelve lehet: német, angol, francia, orosz, spanyol. Pályázni csak eddig nyilvánosságra nem hozott munkával lehet. A pályaművet a KBK tanulmányi bizottsága bírálja el.

Pályadíjak:

A Keresztyén Békekonferencia tagegyházai és regionális bizottságai a következő jutalmakat ajánlották fel:

1. Ökumenikus tanulmányút a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban.

2—4. díj: 6, 4, 2 hetes tanulmányút a fentnevezett országok valamelyikében.

5. díj: Meghívás az Ifjúsági Bizottság vagy a Munkabizottság egyik ülésére.

A pályázattal kapcsolatos részletesebb felvilágosítást a Keresztyén Békekonferencia központja ad — 11 121 Praha 1, Jungmannova 9. CSSR.

Prolegomena egy készülő jubileumhoz

Ez év őszén szándékozik megemlékezni szerény ünnepség keretében a magyar orthodoxia arról a számára létfontosságú eseményről, hogy *25 évvel ezelőtt*, 1949 novemberében az áldott emlékű *Alexij*, Moszkva és egész Oroszország patriarchája az addig *egyházi főhatóság nélkül tengődő magyar orthodox egyházközségeket a maga kánoni juriszdikciója és oltalma alá fogadja, és lehetővé tette számukra a magyar nyelv törvényszerű liturgikus használatát.*

Mint ahogyan hazánkban az orthodoxiával kapcsolatos legtöbb kérdés sokszor még a teológusok előtt is homályos, sőt néha érthetetlen volt és maradt, valószínűnek tartjuk, hogy jelen írásunk bevezető része is két helyen külön magyarázatra szorul. Ez indokolja egyébként az egész cikk megírását is, lévén a célja: előre megvilágítani a küszöbön álló jubileum jelentőségét.

A magyarázatot igénylő *egyik kérdés:* ha az orthodox egyház az egész világon köztudomásúan *hierarchikus* felépítésű, hogyan volt lehetséges az, hogy a magyar orthodox egyházközségek „egyházi főhatóság nélkül tengődtek"?

A másik, hasonló kérdés: hogyan adódhatott elő olyan helyzet, hogy *Magyarországon* a magyar nyelv törvényszerű használatát külön „lehetővé kellett tenni"?

A két kérdés szorosan összefügg egymással, és úgy gondoljuk, hogy az alábbi vázlatos helyzetismertetés mindkettőt megfelelőképpen megvilágítja majd.

A magyar nyelvű orthodoxia régebbi történetére vonatkozóan hadd utaljunk néhány korábbi tanulmányunkra: *Az orthodox egyház* (Lelkipásztor, 1962. évi 3—5. sz.); *Magyarosodási tendenciák a hazai orthodox egyházban a XVIII. és XIX. század folyamán* (Egyháztörténet 1958. évi 4. sz.); *Orthodox liturgikus könyvek magyar fordításai* (Theol. Szemle 1973. évi 9—10. sz.) stb. Amint azokban is kifejtettük, a tatárjárás, a török hódoltság, majd a katolikus unió nyomán, hazánkban a *magyar* nemzetiségű és nyelvű orthodoxia *évszázadokon át kisebbségbe szorult* az állandóan bevándorló és időnként császári eredetű privilégiumokat élvező orthodox *nemzetiségekkel* szemben.

Magyar nyelvű orthodoxia létezésétől, vagy még a puszta gondolatától is *viszolygott mind a régi magyar államrend, mind a hazai orthodox egyház.* Az egyik nacionalizmusánál és hivatalos katolikus beállítottságánál fogva, „rácot", „oláht", majd később „orosz kémet" szimatolva minden orthodoxban. A másik pedig abban a félelmében, hogy a természetszerűen asszimilálódó, elmagyarosodó orthodoxok, ha saját egyházi szervezetet kapnak, azzal a joggal együtt, hogy istentiszteleteiket magyarul végezzék, meg fogják gyorsítani a nemzetiségek beolvadását a magyarságba. Így tehát az a helyzet állt elő, hogy *ha egy nemzetiségi orthodox magyarrá lett, rendszerint katolizált is egyben, hiszen orthodox vallásának magyar nyelven való gyakorlására az országban semmiféle lehetősége nem volt.* Ugyanez a magyarázata annak is, hogy amikor az *1868. évi IX. tc.* megalkotásakor, — amely tudvalevően különválasztotta a hazai szerb és román orthodox egyházi szervezetet, — a nagyrészt elmagyarosodott *görög orthodoxok* fennen hangoztatták, hogy ők *„született magyarok"* és *„külön nemzetiséget nem igényelnek"*, s ezen az alapon követeltek maguknak is bizonyos autonómiát, az Országgyűlés teljesítette ugyan kérésüket, de *„a görög keleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú híveinek"* keresztelte el őket. (Ezzel a kérdéssel bővebben foglalkoztunk *Az 1868: IX. tc. kánonjogi megvilágításba* c. tanulmányunkban, Bp. 1944.) Ezen egyházközösségek fölött is a *területileg illetékes szerb, illetve román püspökök* gyakoroltak — „in dogmaticis et spiritualibus" — joghatóságot, ami egyben garancia volt arra, hogy *templomaikban magyar nyelvű istentisztelet nem lesz.*

Akadtak ugyan már akkor is megszállottjai az orthodoxiának, akik *elmagyarosodva is hűségesek akartak maradni ősi hitükhöz,* s ezt az utánuk következő generációk számára is lehetővé akarták tenni. Ezek fordították, illetve fordíttatták le az egyes orthodox vallási és szertartási könyveket magyarra, sőt nyomtatásban is kiadták, de egytől-egyig *illetékes főpapi jóváhagyás és engedély nélkül.* Így pedig, minden olyan perspektíva nélkül, hogy egyházukban valaha is felhangzik majd a magyar nyelvű orthodox istentisztelet, ezek a magánvállalkozásaik eleve meddőek voltak. *Generációk vesztek el az elmagyarosodott orthodoxokból,* de mi, a jelenkori magyar orthodoxok mégis hálával, tisztelettel és kegyelettel említjük *Miskolczi* István és Miklós, *Karapács* Demeter, *Georgievits* Áron, *Steriády* Theodor és *Popovics* János nevét.

A trianoni békeszerződés után az új országhatárok között merőben *új helyzet* alakult ki a hazai orthodox egyházban. Az orthodox népesség túlnyomó része az akkor integrálódott új államokhoz került át, a dél-magyarországi szerbség tömegesen optált Jugoszláviába, *s az ország területén mindössze egy püspökség maradt,* a budai szerb egyházmegye. Az új magyar országhatárok között maradt és jórészt elmagyarosodott *román* egyházközségek látszólag *egyházi főhatóság nélkül* voltak, valójában azonban fenntartották kapcsolataikat az erdélyi román püspökökkel. Ha még hozzávesszük a maradéktalanul elmagyarosodott *görög* eredetű egyházközségeket is, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a nemzetiségi-nyelvi hovatartozás tekintetében *a magyar (elmagyarosodott) elem többé-kevésbé egyensúlyba került a nemzetiségivel.* Magyar *istentiszteleti nyelv* bevezetésére mégsem voltak meg a kánoni előfeltételek, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem akadt olyan kanonikus orthodox egyházi főhatóság, amely ezt illetékes módon engedélyezte volna.

Ha tehát a dolog nem ment legálisan, meg kellett oldani *illegálisan.* Akkor alakult meg tehát, a 20-as évek végén *három magyar szertartási nyelvű orthodox egyházközség:* Szentesen (eredetileg görög alapítású), Budapesten (Aranyszájú Szt. János néven) és Szegeden. A magyar szertartási nyelven kívül az volt a közös vonásuk, hogy *nem volt egyházi főhatóságuk,* hanem csak egymással tartottak fenn laza kapcsolatot.

Különleges szerepet töltöttek be akkor a hazai orthodoxia életében a *görög alapítású,* és az 1868: IX. tc. alapján „se nem szerb, se nem román" jellegűnek minősített egyházközségek. Ezek ugyanis ki akartak kerülni a szerb nemzetiségű budai püspök mint „episcopus loci" mindennemű befolyása alól, tehát 1931-ben „görög alapítású görög keleti *magyar* egyházközségeknek" deklarálták magukat, amit a magyar kormányzat is örömmel tudomásul vett. Egyúttal valamennyiük nevében a budapesti egyházközség felvette és tartotta a kapcsolatot a *Konstantinápolyi Patriarchátussal,* amely egyik 1924. évi körlevelében bejelentette igényét a világon bárhol élő orthodox szórvány fölött. A szóbanlevő egyházközségek azonban a Patriarchátussal va-

ló kapcsolataikban, mint *görög* egyházközségek szerepeltek, mivel *magyar* jellegűeknek a Patriarchátus nem lett volna hajlandó őket elismerni. (Konstantinápolynak ez a magatartása az egyházközségek kétségtelen görög *eredetén* kívül azzal magyarázható, hogy jó viszonyban volt mind a Szerb, mind a Román Patriarchátussal, amelyek viszont hallani sem akartak semmiféle magyar orthodoxiáról.) Így tehát a görög alapítású „se nem szerb, se nem román" egyházközségek *belföldön magyarok* voltak, *külföld felé pedig görögök*, ami a budapesti egyházközség akkori kétnyelvű pecsétjéről is kitűnik. A szertartás nyelve a *görög* maradt, melyet a budapesti papon és kántoron kívül senki nem értett. Csak az Úr imádságát mondták a budapesti Petőfi téri templomban a Liturgián görögül és magyarul, majd az istentisztelet végén a kórus mindig elénekelte a magyar Himnuszt.

A trianoni békeszerződés utáni Magyarországon 17 *román* egyházközség maradt, amelyek csak *nem-hivatalos kapcsolatban* álltak az *erdélyi román püspökökkel*, mivel az 1928. évi román kultusztörvény szerint a romániai egyházi hatóságok hatásköre nem terjedhetett ki a román állam határain túl. Kísérletek történtek arra, hogy ezek az egyházközségek — mint külön román vikariátus — a *budai szerb püspök* „in dogmaticis et spiritualibus" juriszdikciója alá kerüljenek, mivel — mint említettük — hazánkban a budai szerb püspök volt az egyetlen orthodox egyházi főhatóság, és kánoni illetékessége minden kétséget kizárt. Az akció — ismeretlen okból — mégsem járt sikerrel, úgyhogy a hazai román orthodox egyházközségek kánoni helyzete, formális szempontból legalábbis, egészen 1940-ig *megoldatlan* maradt. Még bonyolultabbá tette a helyzetet az a körülmény, hogy a román egyházközségek egy része már régóta *elmagyarosodott*. Ez egyben indítékul szolgált arra, hogy közvelenül Észak-Erdély visszacsatolása előtt, 1940-ben erős *magyarosítási akció* induljon meg ezeken az egyházközségeken belül. Az akkori magyar kormány ezzel eleve ki akarta vonni az anyaországi román egyházközségeket a visszacsatolandó erdélyi román orthodoxia befolyása alól. Így tehát 1940 nyarán, a hazai román orthodox egyházközségek — három kivételével — kimondták *magyar* jellegüket, és a megszervezendő *magyar orthodox egyházhoz* való csatlakozásukat. Nem kétséges, hogy ez az akkori magyar államigazgatási szervek nyomására történt. Így lettek „magyar" egyházközségek olyanok is, amelyek teljes egészükben *románok* voltak.

Az ideiglenes területvisszacsatolások idején próbálkozás történt egy *magyar orthodox egyházi szervezet* felállítására, amikor is 1941-ben a kormány a *görög és magyar alapítású* egyházközségeket, a *románból* magyarrá deklarált egyházközségeket, valamint a kárpátaljai *ruszin* egyházközségeket egy *„egyházrésszé"* egyesített, s annak élére orosz emigráns pap személyében *adminisztrátort* nevezett ki. Az intézkedéshez a formális kánoni alapot *Szavvatij* prágai érsekben vélte megtalálni, aki a *Konstantinápolyi Patriarchátus* joghatósága alatt áll. *Szavvatij* juriszdikciója azonban már az első Csehszlovák Köztársaság idején Kárpátalján is vitás volt, Magyarországon pedig csak Kárpátalja idecsatolásával volt némiképpen motiválható, nem is beszélve arról, hogy az egész akcióról maga a Konstantinápolyi Patriarchátus mit sem tudott. A mesterségesen összetákolt „egyházrész" így ténylegesen és a maga egészében *sohasem tudott sem megszerveződni, sem működni, a felszabadulás után pedig alkotórészeire esett szét.*

A hazai orthodoxia a *felszabadulás után* körülbelül ugyanabba az állapotba került vissza, amelyben 1940 előtt volt. Továbbra is fennállt a *budai szerb egyházmegye*, püspökkel az élén. A *román* egyházközségek egytől-egyig *újra kimondták román jellegüket* (még azok is, amelyekben a lelkészen és a kántoron kívül senki sem tud már románul), majd megalakították Gyulán az *egyházmegyei konzisztóriumukat*. A *görög alapítású magyar* egyházközségek kánoni helyzete továbbra is kétértelmű és vitás maradt, az *egyházfő nélkül alakult magyar* egyházközségek pedig időközben eggyel — a nyíregyházival — szaporodtak, de *egyházi főhatóságuk továbbra sem volt.*

A felszabadulás utáni *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* ezek után, minden nemzetiség jogainak tiszteletbentartásával, újabb kísérleteket tett a hazai orthodoxia évtizedek óta vajúdó *kánoni problémájának* megoldására. Minthogy a szerb egyházmegye — évszázados múltjára tekintettel — nem jelentett ilyen problémát, sem a román egyházmegyei konzisztórium, amelyet a kormány mindjárt elismert, *a fő probléma a görög és magyar alapítású egyházközségek megoldatlan helyzete* maradt. A Minisztérium, az érdekelt egyházi tényezők közreműködésével, *három irányban* folytatott tárgyalásokat.

A *Konstantinápolyi Patriarchátussal* a nexust a budapesti görög alapítású egyházközség parochus-lelkésze útján teremtette meg a Minisztérium. A terv az volt, hogy valamennyi — görög és magyar alapítású — magyar egyházközségből *egységes szervezet* jöjjön létre, a mindenkori szükségnek megfelelően *magyar és görög szertartási nyelvvel*. A szervezet élére a budapesti görög alapítású egyházközség parochus-lelkésze került volna, esetleg püspöki rangban. A tervet *Konstantinápoly elutasította*, mivel a magyarországi görög alapítású egyházközségeket valóban *görögöknek* gondolta, az pedig, hogy *magyar* orthodox egyházközségek is létezhetnek, a Patriarchátusban novum-ként hatott.

A *budai szerb püspök* elé olyan tervezet került, amely szerint *valamennyi hazai orthodox egyházközség a mindenkori budai püspök joghatósága alá tartoznék*, de ezek közül a román egyházközségek saját *román vikariátust*, a magyar egyházközségek pedig hasonlóképpen saját *magyar vikariátust* alkotnának, ez utóbbiak is természetesen a *saját szertartási nyelvükkel*, amely — az általános kívánságnak megfelelően — *magyar* lenne. A tervezetet a püspök *elvetette*, a magyar szertartási nyelv expressis verbis engedélyezésére nem tekintette magát illetékesnek, a görög alapítású magyar egyházközségeket — szigorúan ragaszkodva az 1868:IX. tc. betűjéhez — továbbra is „se nem szerb, se nem román" egyházközségeknek nevezte, a még mindig kánoni illegalitásban levő, kezdettől is magyar szertartási nyelvű egyházközségek kánoni helyzetének rendezését pedig későbbi időre helyezte kilátásba.

Végül is a magyar orthodoxok kérései a *Moszkvai Patriarchátusban* találtak meghallgatásra. 1949. november 11-én *Alexij* partiarcha *joghatósága alá fogadta* a kanonikus egyházi főhatóság nélküli magyar orthodox egyházközségeket. 1949. november 15-én jóváhagyta első kanonikus egyházi szervezetük, *a magyar orthodox esperesség szervezeti szabályzatát*, amely egyebek közt kimondja, hogy az esperességben *a szertartások magyar nyelven végzendők*, 1949. november 29-én pedig megérkezett Magyarországra a magyar orthodoxok első kanonikus egyházi vezetője, *Kopolovics Iván* protoierej, esperes-adminisztrátor, akinek öt évi magyarországi munkája nyomán végleg elrendeződött a magyar nemzetiségű és szertartási nyelvű hazai orthodoxia évtizedek óta húzódó problémája.

Ennek az eseménynek a 25. évfordulóját készül megünnepelni a magyar orthodoxia ez év novemberében.

D. Dr. Berki Feriz

A vegyes házasságról szóló tájékoztatás a római katolikus lelkipásztorok számára

A Protestáns Hozzászólás

„A Magyar Püspöki Kar rendelkezése a ‚Matrimonai Mixta' kezdetű Motu Proprióval kapcsolatban" már több mint egy éve készen volt, amikor létrejött a vegyesházasságra vonatkozó tanácskozás a római katolikus egyház és a protestáns egyházak képviselői között. A katolikus püspöki kar végrehajtási utasítása 1971. június 16-ról van keltezve, a tanácskozás pedig 1972. november 20-án volt. Ez a két dátum egyértelműen mutatja, hogy a közös tanácskozás nem volt hatással a katolikus püspöki kar végrehajtási utasítására, és szövegén semmiféle változtatás nem történt a megbeszélések nyomán.

A „Protestáns hozzászólás a vegyesházasság kérdéséhez" 1972. november 17-ről van datálva: közvetlenül a közös tanácskozás előtt, a katolikus Végrehajtási Utasítás akkor még nem publikált szövegének ismeretében készült. Azóta munkatársaink közreműködésével újra egybevetettük a katolikus Végrehajtási Utasítás és a Protestáns Hozzászólás tartalmát, és arra az eredményre jutottunk, hogy miután a Végrehajtási Utasítás szövege nem változott, a Protestáns Hozzászólásba foglalt elemzést és állásfoglalást is változatlanul helyesnek tekinthetjük. Ezek után a Protestáns Hozzászólást a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Elnökségi Tanácsa 1973. november 15-i ülésén elfogadta, annak fenntartásával, hogy az egyházjogilag érvényes állásfoglalás az egyes tagegyházak hatáskörébe tartozik.

Külön kell megemlékeznünk ebben az összefüggésben a Szabadegyházakról. Ökumenikus szempontból megkérdőjelezhető, hogy római katolikus részről nem gondoltak a Szabadegyházak részvételére a vegyesházasságról szóló tanácskozásokon, sőt a pápai motuproprio, a magyar Végrehajtási Utasítás és a Lelkipásztori Tájékoztatás szövegét sem küldték meg nekik. A Szabadegyházak szakértői mégis foglalkoztak a vegyesházassági dokumentumokkal, és amikor munkájuk eredményét az Ökumenikus Tanács elé terjesztették, kitűnt, hogy véleményük egyezik a Protestáns Hozzászólás tartalmával, bár ennek szövegét akkor még nem ismerték. A Szabadegyházak Tanácsának Elnöksége ennek megfelelően kifejezte egyetértését a Protestáns Hozzászólás tartalmával, annak hozzátételével, hogy a Szabadegyházak számára a vegyesházasság gyakorlatilag nem jelent problémát.

A Lelkipásztori Tájékoztatás

Ezek után természetes, hogy nem foglalkozunk újra a közös tanácskozás előtt keletkezett dokumentumokkal. Ellenben foglalkoznunk kell a „Lelkipásztori Tájékoztatás"-sal, amelyet a katolikus püspöki kar a közös tanácskozás után készített, és a Végrehajtási Utasítással együtt 1973. június folyamán jelentetett meg[1]. A vele való foglalkozás nemcsak azért indokolt, mert azt a Protestáns Hozzászólás még nem elemezhette, hanem azért is, mert *Dr. Udvardy* József püspök, apostoli kormányzó 1973. július 5-én kelt levele szerint „a Lelkipásztori Tájékoztatás kiadásának kívánalma a múlt év november 20-án tartott közös protestáns-katolikus kollokviumon merült fel protestáns részről".

Valóban nemcsak a közös tanácskozáson merült fel a lelkipásztorok tájékoztatásának kívánalma, hanem már a Protestáns Hozzászólás is javasolja egy pásztorlevél kiadását. Idézzük: „Mivel a Végrehajtási Utasítás jelenlegi szövegezésében formális megfogalmazásánál fogva — amire jogi szempontból talán szükség van — lehetőséget ad a lelkészeknek arra, hogy keményebben vagy megértőbben járjanak el a vegyesházasságokkal kapcsolatban, felvethető egy pásztorlevél kibocsátásának gondolata, amely: 1. a végrehajtás és gyakorlat vezérelveként hangsúlyozná a Matrimonia Mixta elvi részének azt a megállapítását, hogy egyrészt a házasságkötés az emberek természetes joga, és ezért ezt a jogukat a vegyesházasság esetében sem lehet korlátozni, másrészt a keresztség alapján vegyesházasság esetén is érvényesül a lelki javak valamilyen „közössége, (MM. 3. és 5. bekezdés) —, 2. felszólítaná a lelkészeket a vegyesházaságokkal kapcsolatban testvéri és megértő eljárásra, a nemkatolikus fél meggyőződésének és lelkiismereti szabadságának tiszteletben tartására, és a vegyesházasságok belső családi békéjének előmozdítására (MM. 14. pontja)."[2] Az idézet maga adja fel a kérdést, hogy mennyiben felel meg a Lelkipásztori Tájékoztatás (ezután: LT) ennek a javaslatnak. De bármi legyen az itt következő elemzésünk eredménye, ettől függetlenül önmagában is jelentős lépésnek tartjuk, hogy a katolikus püspöki kar figyelembe vette ezt a javaslatot.

A könnyebb áttekintés kedvéért mindenekelőtt kiemeljük a három pontos LT gondolatmenetét. 1. A katolikus fél kötelezettsége gyermekeinek katolikus megkeresztelésére és nevelésére most már nem abszolút, hanem realtív, tehát kötelezettségének megvalósításában befolyásolhatják rajta kívül álló adottságok. 2. Ilyen adottságok: *a)* minden ember természetes joga a házasságkötésre; *b)* mindkét szülő közös joga és kötelezettsége gyermekeik nevelésére; *c)* a házastársi és családi közösség értéke; *d)* minden ember lelkiismereti szabadsága. 3. A katolikus félnek lelkiismeretében kell döntenie arról, hogy ezek az adottságok mennyire befolyásolják gyermeknevelési kötelezettségének megvalósítását. Viszont: *a)* lelkiismereti döntésénél magáévá kell tennie a katolikus egyház tanítását; *b)* kötelezettsége alól sohasem mentesül; *c)* a lelkipásztorok figyelmeztessék a katolikus feleket, hogy valóban minden tőlük telhetőt a katolikus gyermeknevelés érdekében; *d)* a lelkipásztorok keressenek kapcsolatot a más vallású lelkészekkel a családi élet egységének ápolása érdekében.

Kulcskérdés: a gyermeknevelés

Az LT-ben tehát a katolikus püspöki kar egyetlen kérdésre irányítja a lelkipásztorok figyelmét: a vegyesházasságból születő valamennyi gyermek katolikus keresztelésére és nevelésére. Elismerjük, mindenképpen indokolt a lelkipásztori utasítás koncentrálása erre a kérdésre, mert a katolikus gyermeknevelés a vegyesházasságok kulcskérdése, és minden egyéb egyházi rendelkezés is ezt a célt szolgálja. Nyilvánvalóan ennek érdekében történt az az engedmény is, hogy a katolikus gyermeknevelésre ígéretet nem adó vagy ígéretét meg nem tartó feleket nem büntetik többé kiközösítéssel[3], mert így nem szakad el egyházának szentségi életétől, sőt állandóan és nyomatékosan figyelmeztethető katolikus gyermeknevelési kötelezettségére. Viszont ebből a protestáns lelkipásztoroknak is meg kell érteniük, hogy a gyermeknevelés még mindig kulcskérdés a vegyesházasságoknál. Világossá kell tenniük híveink előtt, hogy gyermekeik envagéliumi hitben való nevelése olyan kötelezettségük, amelynek teljesítéséért Isten előtt felelősek, akár tettek rá ígéretet, akár nem.

A relatív kötelezettség

Az LT 1. pontja hangsúlyozza, hogy a katolikus fél kötelezettsége gyermekeinek katolikus nevelésére most már nem abszolút, hanem relatív, mert megvalósítását bizonyos adottságok befolyásolhatják. Ezek az adottságok — amelyeket a következő pont részletez — olyan egyetemes emberi jogok és kötelességek (házasságkötés, gyermeknevelés, családi közösség, lelkiismereti szabadság), amelyekkel a katolikus félnek is számolnia kell, és amelyek miatt katolikus gyermeknevelési kötelezettségét esetleg csak részben, vagy előre még nem tudja teljesíteni. A Codex Juris Canonici a katolikus gyermeknevelést abszolút kötelességgé tette, és ezt embertelennek érezték nemcsak a katolikus hivők tömegei,

hanem a lelkészek széles körei is. Ezen a helyzeten kíván javítani az MM, amikor helyt ad az emberi kötelezettségek tiszteletben tartásának is, és ehhez a vallási kötelezettséget relativizáló formulával nyit utat: katolikus félnek, „amennyiben lehetséges", teljesítenie kell vallásos kötelezettségét. Arról van tehát szó, hogy a katolikus félnek meg kell találnia az egyensúlyt a katolikus hitéből és az emberségéből folyó kötelezettségek között, és ezt szolgálja a kötelezettség realitivitásának hangsúlyozása az LT-ben, ami tartalmilag valóban megfelel az MM intenciójának, ha maga a szó nem is fordul elő benne. Kétségtelenül nagy előrelépés az, hogy a kánonjog most már nem kényszeríti a vegyesházasságban élő hívőt embertelen döntésekre, a lelkipásztorokat pedig embertelen merevségre. De kérdés az, hogy a LT elég világosan szólítja-e fel a vegyesházasságban élő katolikus hívőket és a katolikus lelkipásztorokat az emberséges magatartásara, és nem kerül-e mégis nagyobb hangsúly a katolikus vallásos elkötelezettségre.

A családi közösség

Az LT 2. pontja — mint láttuk — azokról az adottságokról szól, amelyek a katolikus fél gyermeknevelési kötelezettségének megvalósítását lényegesen befolyásolják, és ezek azok az egyetemes emberi kötelezettségek, amelyekről az imént szóltunk. Ezek közül az első három: a házastársi viszony, a közös gyermeknevelés a családi közösség egysége nyilvánvalóan szorosan összetartozik. Ez a szöveg összefüggésében azt jelenti, hogy a katolikus fél nem veszélyezetetheti a házastársi és családi közösséget azzal, hogy minden áron teljesíteni akarja a katolikus gyermeknevelésre vonatkozó kötelezettségét, de a lelkipásztorok sem tehetnek olyan lépést, amely ilyen irányban hatna. Sajnáljuk, hogy az LT ezt nem mondja ki ilyen egyértelműen. Szeretnénk remélni, hogy a dogmatikában, morálteológiában és kánonjogban járatos katolikus lelkipásztorok ebben a szellemben fogják értelmezni ezeket a nagyon rövidre fogott pontokat. Mert ebben a szakaszban nagyon elgondolkodtató kifejezések is vannak, mint például a *c)* pontban: „Így tehát el kell kerülni mindazt, ami a gyermekek nevelésével kapcsolatban esetleg a házastársak elválásához vezethet." Jogilag helyes lehet az éles határ meghúzása: sem a katolikus fél, sem a katolikus lelkipásztor nem feszítheti a húrt odáig, hogy elválás legyen belőle. Lelkipásztori szempontból azonban arra kellene tenni a hangsúlyt, hogy még veszélyeztetni sem szabad a család közösségét. Úgy tűnik, mintha a szakasz végére elhomályosodnék a szakasz elején álló jó kezdet: „A feleknek ezt a természetadta jogát (ti. a családi közösségre való jogát) mindenképpen tiszteletben kell tartani." Éppen ezért szeretnénk aláhúzni a *„mindenképpen"* szót, és örülnénk, ha a lelkipásztori gyakorlatot ez a szó döntő módon irányítaná.

A lelkiismereti szabadság

Az LT 3. pontjának *d)* pontja, az előzőekhez képest sokkal részletezőbben, arról szól, hogy a katolikus félnek tiszteletben kell tartania a másvallású házastárs lelkiismereti szabadságát is. Az LT ennek különös nyomatékot ad azzal, hogy idézi a Második Vatikáni Zsinatot. A szövegben azonban itt is bizonyos kettősség érezhető. Egyfelől szól a lekiismereti szabadság tiszteletbentartásáról, másfelől azonnal megvonja határait is: nem jelenti a másik fél vallási nézeteinek helyeslését, sőt együtt jár saját vallásos nézeteinek hathatós hirdetésével és védelmezésével. Így az egyensúly inkább a lelkiismereti szabadság határai, mint tiszteletbentartása felé tolódik. De ma már nem is az a fő probléma, hogy a vegyesházasságban élők nem tartják tiszteletben kölcsönösen egymás lelkiismereti szabadságát. A probléma gyökere az, hogy maga a katolikus egyház avatkozik bele mélyen híveinek lelkiismereti szabadságába, amikor házasságuk elismerését a gyermeknevelésre vonatkozó ígérettől teszi függővé. Ez a kapcsolás lelkiismereti kényszer alá szorítja nemcsak a katolikus felet, hanem házastársát is, amely alól csak akkor szabadulnak, ha az egyik vagy másik fél, vagy egyik sem veszi komolyan, az ígéret kötelezését.

Pozitíven kell értékelnünk, hogy az LT 2. pontjában szóhoz jutnak az egyetemes emberi szempontok a vegyesházassággal kapcsolatban is. De nagyon sok függ attól, hogy mennyire veszik komolyan az LT 2. pontjának bevezető mondatát, amely szerint bizonyos adottságok, mégpedig a család közössége és a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása „a katolikus fél vállalt kötelezettségének a megvalósítását *lényegesen* befolyásolhatja." Ebben ismét aláhúztuk a „lényegesen" szót, és csak az a kérdés, hogy a gyakorlatban is lényeges hangsúly esik-e vegyesházasságoknál az egyetemes emberi szempontok érvényesítésére.

A lelkiismereti döntés

Az LT 3. pontja úgy válaszol erre a kérdésre, hogy az egyes esetekben magának a katolikus félnek kell döntenie lelkiismeretében, hogy ilyen emberi szempontok miatt mennyire tudja vagy nem tudja teljesíteni katolikus gyermeknevelési kötelezettségét. Ezt a pontot nem kell különösebben részleteznünk, mert egészen egyértelműen határozza meg, mit jelent a katolikus fél lelkiismereti döntése. Mindenekelőtt azt jelenti, hogy „a kinyilatkoztatás és az egyház tanítását magáévá téve hozza meg lelkiismereti döntését." Azután azt is jelenti, hogy az ígéret kötelezettsége alól a katolikus felet sohasem lehet felmenteni. Mert ha kötelezettségét esetleg nem tudja teljesíteni, „a kötelezettség mégis megmarad, és arra figyelmezteti, hogy a jövőben megtegyen minden tőle telhetőt". Mindezt pedig támogatja a lelkipásztori tanácsadás is, amelynek világossá kell tennie, hogy a katolikus erkölcstan értelmében a gyermekek katolikus keresztelése és nevelése ügyében a katolikus fél nem lehet passzív, hanem mindig minden lehetőt meg kell tennie.[4]

Ezeknél a mondatoknál ismét meg kell állapítanunk, hogy az LT-vel sem léptünk előre. Mert a 3. pont alapján teljességgel elképzelhető, hogy a vegyesházasságban élő katolikus felet — éppen mert nincs kiközösítve —, a lelkipásztor állandóan figyelmezteti: teljesítse kötelességét, gondoskodjék gyermekei katolikus neveléséről, és természetesen kereszteléséről is. Befejezésül azonban ismét egy pozitív mondat következik az LT-ben az MM-ből vett idézet kapcsán, amely „a családi élet egységének" ápolása érdekében kívánatosnak tartja az őszinte és becsületes kapcsolatot a katolikus lelkipásztor és a másvallású lelkész között. Csakhogy az LT az MM-mel együtt még ebben a szépen hangzó zárómondatban is kínosan vigyáz a különbségtételre a katolikus lelkipásztorok és a más vallási közösségek lelkészei között, és így valóban kérdésessé válik, mit jelent a családi élet egységének ápolása, ha a lelkigondozók komolyan veszik ezt a különbségtételt.[5]

Eredmény

Ha mindezek után mérleget akarunk állítani arról, hogy az LT mennyiben valósította meg azt a javaslatot, amelynek a Protestáns Hozzászólásban és a közös tanácskozáson hangot adtunk, akkor — úgy gondolom — az elemzés nyomán elég világos kép állhat előttünk. A vegyesházasság kérdésében komoly előrelépést jelentene, ha a katolikus félnek nem kellene ígéretet tennie katolikus gyermeknevelésre, és ha a házastársakra bíznák, hogy házassági közösségük alakulása közben oldják meg gyermekeik keresztyén nevelésének nem könnyű kérdését. Ez nézetünk szerint a katolikus egyház dogmarendszerének sérelme nélkül is lehetséges volna. Mivel azonban a MM nem tette meg ezt a lépést, a magyar Végrehajtási Utasítás és az LT sem tudott kielégítő megoldást adni a vegyesházasság legkényesebb és legnehezebb kérdésére. Az LT-nek azonban előnye és értéke a Végrehajtási Utasítással szemben az, hogy sok jó mondatot idéz az MM-ből, amelyek a katolikus felek és a katolikus lelkipásztorok

emberséges magatartására ösztönözhetnek. Viszont ezeket a jó mondatokat olyan ellensúlyozó figyelmeztetésekkel építik körül, amelyek ellentétes irányú értelmezést és gyakorlatot is lehetővé tesznek. Az LT tehát abban nem felel meg a Protestáns Hozzászólás kívánságának, hogy egyértelmű útmutatást adjon a lelkipásztorok számára. Mert ugyanúgy mint a Végrehajtási Utasítás, „lehetőséget ad a lelkészeknek arra, hogy keményebben vagy megértőbben járjanak el a vegyesházasságokkal kapcsolatban". Világos irányvétel az volna, ha kimondanák, hogy a vegyesházasság eddig nagyon gyakran felekezeti hadszíntér volt, ezután pedig legalábbis a békés egymás mellett élés színterévé kell válnia, de még inkább az emberséges és keresztyén szellemű ökumenizmus iskolájává. És ehhez kellene egyértelmű segítséget nyújtania a lelkipásztori szolgálatnak.

Dr. Prőhle Károly

JEGYZETEK

1. A vegyesházasságról szóló dokumentumok szövegei megjelentek a Theológiai Szemle 1973. évi 9—10. számában a 287—297. lapokon. — 2. Lásd az idézett helyen a 294. lapon. — 3. Lásd az idézett helyen a 297. lapon a 6. jegyzetet. — 4. Külön figyelmet érdemel az LT 3. pontjában az emlékeztetés arra, „amit a katolikus erkölcstan a több kötelezettség összeütközéséről tanít". Mert a katolikus erkölcstanra való ilyen általános utalással nyitva marad az a lehetőség, hogy a gyermek katolikus keresztelése és nevelése („az ilyen nagy értékek") érdekében a lelkipásztori tanácsadás veszélyeztetni fogja a házastársak és a család közösségét, különösen abban az esetben, ha kánonjogilag nem érvényesített vegyesházasságról van szó (ez a kisebb érték?). — 5. Ez a szóhasználat csak úgy érthető, hogy a római katolikus lelkipásztor *a* paróchus, a lelkésznek pedig nincs paróchiális joga. Emlékezetes, hogy a protestáns lelkész parochiális joga egyik lényeges pontja volt a magyar protestantizmus vallási egyenlőségért folytatott harcának.

Kulturális krónika

Szeptembertől – decemberig

AZ EMBERÉLET annyi, amennyi megmarad belőle. Élt ennyi, vagy annyi évet, mondjuk a búcsúzáskor, és hozzáfűzzük talán, korán ment el, élhetett volna még, vagy, szép kort ért meg. Bölcsőtől — koporsóig: valóban ennyi az emberélet? Nem ennyi. Több, vagy kevesebb. Amennyi megmarad belőle.

DARVAS JÓZSEF februárban született, 1912-ben, életrajzi regénye azonban ezt a címet viseli: *Elindult szeptemberben.* Igaz, ebben a diákéveit elevenítette föl; dehát azt is kérdezhetjük, mikor kezdődik valójában az ember élete, amikor megszületik, vagy amikor öntudatra ébred? Darvas József elindult szeptemberben, és meghalt decemberben, 1973-ban. Élt hatvanegy évet, s dolgozott a népért negyvenet. Elindult szeptemberben, s elment decemberben. Közben élt, sokat megélt, meg is újult. Volt lapkihordó és újságíró, háromszor miniszter, kétszer kapott Kossuth-díjat, két évig vezette-igazgatta a filmgyárat, két évig folyóiratot szerkesztett. Éveken át, haláláig, az írószövetség elnöke. Országgyűlési képviselő, a Hazafias Népfront alelnöke, legutóbb, kereken egy éven át, az Elnöki Tanács tagja. Írt regényeket, színműveket, filmeket. Egyik megteremtője a *Magyarország fölfedezése* könyvsorozatnak. Szellemi szülője az *Olvasó népért* mozgalomnak.

Életének, írói műveinek, közéleti tevékenységének méltatása megkezdődött halálakor, döbbent hangú emlékező írásokban. Ezek közé tolakodni a *Kulturális Krónikának* erejét is meghaladná. Csupán a gyászoló főhajtáskor feltörő néhány gondolat, néhány tanulság, néhány példa álljon itt megemlékezésül.

Azt mondhatni, Darvas József élete három felvonásra osztható. A prológ, persze, a gyermekkor: az árvaság, a nélkülözés, de az első írói, gondolati hatások is. Az első felvonás: tizenkét esztendő. A tanítóképző után, húszéves fejjel, 1932 novemberében Budapestre költözött, és író lett. Első regényei két évre rá már megjelentek, s emlékezetes maradt a *Fekete kenyér* is, de főként a *Vízkereszttől Szilveszterig.* A falusi élet erőteljes rajza ez a regény. Írt aztán falukutató szociográfiát, írt történelmi regényt (negyedszázaddal később színpadi változatban éledt újjá ez a regény, *A törökverő),* írt önéletrajzi regényt, vallott a népből jött értelmiségi vívódásairól (és *Máról-holnapra* című regénye ugyancsak megéledt a színpadon, *Szakadék* címmel; ez a dráma aztán másfél évtized után filmen támadt föl újra és aratott szép sikert.) Jóllehet ez a szakasza életének a felszabadulásig tart, ide tartozik *Város az ingoványon* című könyve: noha a felszabadulás után jelent meg, az előzményeket, a történelmet írta meg benne az író.

EZ AZ ELSŐ felvonása Darvas József életének a kutatásé, a fölfedezésé és a szókimondásé, a leleplezésé. Az emberélet tartalma, szépsége és korlátja érdekelte, izgatta, ezt mérte föl a valóságban, a jelenben — akkori életének jelenében, vagyis a magyar történelem súlyos, tragédiákba torkolló, végzetes tizenkét esztendejében. S ez a tizenkettő kiegészült ezerrel: a társadalmi kérdéseket Darvas történelmi hátterükkel együtt látta és szemlélte.

A második felvonás Darvas József életében a hivatalos közéleté, a politikusé. Előbb építésügyi miniszter volt, majd közoktatásügyi, végül népművelésügyi miniszter; s ekkoriban töltötte be első ízben az írószövetség elnökének tisztét is. Könyve, új könyve ekkoriban nem jelent meg. Ezekről az évekről most, halála után megrendítő sorokban vallott egy írótársa, a többi között azt is, hogy akkoriban „íróper" nem volt, s ez Darvas József érdeme is. Aligha tévedés azt mondani, hogy ezeknek az éveknek a vívódásairól írta Darvas *Kormos ég* című drámájának egyik-másik jelenetét. *„»Nálunk a csillagos ég a legfelső határ!« Így mondtuk. Így írtuk... Én is, persze. És hittem is. Az eget akartuk megostromolni, de elolvadt a szárnyunkon a viasz, kihullottak a tollaink... amiket csak úgy ragasztottunk oda..."* És: *„Úgy látszik, előlről kell kezdeni... és jobban csinálni még egyszer..."*

JOBBAN CSINÁLNI még egyszer — ez Darvas József életének harmadik felvonása, tizenhat esztendő. Újra ír: könyvet, drámát, filmet, cikkeket. Szenvedélyesen. Közéleti személyiség is. Megalapítója az *Olvasó népért* mozgalomnak. Nem az ábránd tüzelte, mintha egyszer az egész nép, mindenki kivétel nélkül olvasó lehetne, nemcsak felületesen, hanem tartalmasan is; nem ilyen utópia vezette, hanem a józan fölismerés, hogy a népet, a munkásokat, a parasztokat, de éppígy az ér-

telmiségieket is vezetni-irányítani kell a közművelődésben, a műveltségben való előrejutásra. A felismerés, hogy a műveltségnek vannak „fehér foltjai", amelyeket sem a lelkesültség, sem a valóban elért eredmények öröme nem fedhet el. Hogy ezeket föl kell ismerni, bevallani, felmérni, és hozzáfogni gondosan, tudatosan, az eltűntetésükhöz. Hogy dolgozni kell, a kiművelt emberfők megsokasodásáért. A felismerés, hogy nemcsak kenyérrel él az ember. Hogy a tudást terjeszteni kell, adni, adni, adni.

A „jobban csinálni" kezdete, alapja, tudta ezt Darvas József, a valóság őszinte felmérése. Ezért segített újrateremteni a *Magyarország felfedezése* könyvsorozatát. Ezért írt és dolgozott, ennek jegyében születtek új művei. A *Kormos ég*, a *Részeg eső*, *A térképen nem található*. Szembenézni a valósággal, hogy a jobb jövőért eredményesen dolgozhassunk — ez kapcsolja egymáshoz Darvas újabb műveit. Szembenézni hibákkal is, tévedésekkel, meglátni a feladatot, és kitartóan fáradozni a teljesítésén.

Ennek a munkának, írói és emberi tevékenységnek a folytatásában akadályozta meg a halál. Hirtelen jött, bár betegségek révén jelezte már közeledtét. S mennyit élt Darvas József? Hatvanegy évet. Egy sor regényt, drámát, filmet. Egy népfrontmozgalmat az olvasó népért. Szeptembertől — decemberig.

DECEMBERT új esztendő követi. Darvas a nép új életéért élte saját életének három felvonását.

Mi, akik élünk, mit élünk és mennyit? Mi marad az életünkből?

Mások új életének kell megmaradnia.

Z. L.

Könyv- és folyóiratszemle

Jesus in schlechter Gesellschaft

Adolf Holl; Deutsche Verlags—Anstalt, Suttgart, 1971. 212 l.

Holl (1930), a bécsi egyetem vallástörténeti tanszékének docense, már évek óta feszült viszonyban volt egyházi felsőbbségével. 1966-ban *König* bíboros nem vette tőle jó néven, hogy egy TV-vitában, mint fölszentelt lelkész, azt az — egyszerű hivőket megzavaró — kijelentést tette, hogy *tudományosan* nem bizonyítható Jézus Krisztus feltámadása. 1968-ban — ugyancsak az osztrák Tv-ben VI. Pál pápa fogamzásgátlást tiltó rendeletét kritizálta, 1969-ben pedig forgatókönyvet írt kilépett papokról, akik immár feleségükkel kockásterítőjű asztalukon „törik meg a kenyeret". Az érsek ezek után minden nyilvános szerepléstől eltiltotta. Így jutott ideje a jelzett mű megírására, amelyet bátorítójának, I[nge] S[antner] újságírónőnek dedikált.

A könyv legfőbb érdeme *olvasmányossága*. Már a cím is mutatja, hogy a szerző szereti a frappáns fogalmazást. A tartalomjegyzékben sem szokványos fejezetcímeket találunk: „Bámulatos életpálya", „Jézus kriminalitása", „Nomád örökség", „Lefelé vonzódás" stb. Seholsem unalmas, mindig érdekes és élvezetes tud lenni. Néhol a humor is felcsillan, pl. amikor arról beszél, hogy Jézus a szegényeknek örömhírt hozott és tanít nekik egy imát, „amit később a gazdagok is kívülről megtanulnak, természetesen egészen lecsökkentett vággyal a dolgok megváltoztatása iránt: Jöjjön el a Te országod!" (106). Bizarrnak tartja azt a történelmileg kialakult gyakorlatot, hogy Jézust, a hatalommal szembenállót arra használják fel, hogy a hatalmat védje. Illusztrációul a III. Henrik által készíttetett emlékképet hozza föl 1050-ből: ezen maga Krisztus nyújtja a császárnak és hitvesének a koronát (55). A sors iróniájának nevezi, hogy a zsidók valósították meg a jeruzsálemi templom lerombolása után Jézus eszményképét: a pap nélküli vallást (78). Az élvezetes stílust az egyik kritikus, Wolfgang *Pöhlmann*, „Bloch-dublé" titulussal illeti, mivel a szerző erősen Ernst *Bloch* filozófiájának hatása alatt áll (*Lutherische Monatshefte, . X[1971] 9. sz. 458. l.*). Így malíciózusan meg is jegyezheti: *Holl* Jézusa egyáltalán nincs „rossz társaságban", mert szinte hajszálnyira hasonlít a Blochéhoz.

A botrányt Holl végletes *racionalizmusa* okozta. A protestáns körök *Strauss* Dávid Frigyes óta hozzáedződtek a bibliakritikához, nem is szólva arról, hogy maga a reformáció már lehántotta a Kijelentésről a „dogmafejlődés" rárakodó rétegeit. A római egyház „tanítóhivatala" azonban szinte a legújabb időkig távoltartotta híveitől a bibliakritika vélt és valódi eredményeit. Így azután Holl „felfedezései" valósággal elképesztették a nyugati katolikus olvasóközönséget. Hogyne, hiszen r.k. lelkész még nem írt le ilyen tételeket: A Szűztől születés legenda; történetileg kétségbe vonható, hogy Jézus az utolsó, szorongásos vacsorát maradandó kultikus cselekmény kezdeteként hajtotta volna végre; a klérus nem kap Jézustól legitimációt: nyilatkozataiban új papi rend alapítására irányuló szándéknak nyomát sem látjuk. „Jézus tévedése" fejezetcím alatt beszél a világ vége közeli várásáról; a missziói parancsot későbbi kor adta Jézus ajkára. Szemmelláthatólag örömmel mondja meghökkentő tanait a bécsi docens. Néhol már túlzásokba téved, talán szenzációhajhász érdekekből. Így ír arról, hogy forrásainkból nem dönthető el: nős volt-e Jézus vagy nőtlen? Szerinte ő csak az evangéliumok beállítása szerint ártatlan áldozat, s a történelmi és szociológiai tényállás: kriminológiai magatartásáért bűnhődött. A Mk 3 : 21 és Jn 10 : 20 alapján „kissé neurótikus" jelzővel illeti Jézust, aki „közösségbe alkalmazkodónak a legjobb akarattal sem nevezhető". Sőt a mennyek országáért való eunuch-életforma ajánlása miatt (19:12) beszél Jézus családellenességéről is.

Nem csodálhatjuk, ha a könyv megjelenése után *König* bíboros megkérdezte a szerzőt: „Ön az egyház*ból* él, de vajon az egyház*ban* is?" Mivel pedig a botrány dagadt, s a szörnyülködés a mű hatásos propagandájának bizonyult, a könyvből már az első félév alatt 15 000 példány elfogyott, s ez — az egyik recenzió szerint — a szerzőnek 30 000 márka honoráriumot és az eretnek titulust jövedelmezte (*Der Spiegel*, XXV. [1971.] 34. sz.). Holl ugyan kész volt művét bátran (vagy naivul?) az osztrák teológusok bizottsága elé bocsátani, ám az — mint a bevezetésben említettük —, nem tudta az erősen unitárius ízű könyvet megemészteni.

Számunkra azonban nem botrányt okozó racionalizmusa miatt érdekes a Holl Jézus-könyve, hanem azért, amire a könyv címe is utal: Jézust a *szegények pártján* mutatja be. Nem a királyoknak koronát osztó ténykedésében, nem az oltár magasságában, nem a felhők feletti trónuson. Nem az uralkodó osztályok, a kizsákmányolók és a gazdagok szövetségében. Úgy mutatja be Jézust, mint aki mindig a szegényeket, kitaszítottakat és bűnösöket részesítette előnyben, s e „lefelé való vonzódásával" maga is — délamerikai szóval — „marginal man"-né, társadalom szélére került egyénné vált (102). Őt, a reális és engedetlen Jézust, aki pl. a szombat „notórius megszegője" volt, az egyház átkeresztelte

— mondja Holl —, s így lett Ő népszerűvé „rendőrök, bírák, bankárok, tisztek, politikusok és a hatalom más reprezentánsai közt". A biblia alapján pedig megállapítható, hogy ma is kivel szolidáris Jézus: „a birtokosokkal vagy a munkásokkal-e, a színesekkel vagy a fehérekkel-e? Az osztályharc hívására vonul-e, vagy a szociális ellentétek kiegyenlítésén fáradozik? A Fekete Párduc vagy Franco tábornok oldalán áll-e? Gandhival és Kinggel vagy a pápával tart-e? Előnyben részesíti-e az ateistákat a kegyeseknél? Hol van Jézus?" Felelete: „Mindig a szegények közt, soha a gazdagoknák. Mindig az elégedetlenek közt, a jóllakottakat kerüli. Pártját fogja a tehetetleneknek. A haragosok szövetségesei... Feltűnés nélkül öltözködik, egyenruhát sohasem viselt. Seholsem tartózkodott hosszasan" (172). Holl rokonszenvesnek érzi *Luthert* is, mert egyszerre megtette azt a lépést, amelyre a keresztyénségnek 1500 esztendeje lett volna: ő mentette meg a Szabadítót a tiarától és a ceremóniától, a hierarchiától és a gondolatok fölött való rendőrködéstől" (48k). És rokonszenvez Holl azokkal a röpcédulaterjesztőkkel is, akik a lisszaboni r.k. papi szemináriumban ezt a „rendőrségi körözvényt" adták közre:

„Célravezető adatok kéretnek Jézus Krisztus őrizetbe vétele céljából!

A vád: *csábítás, anarchista tendenciák, összeesküvés.*

Különös ismertetőjegye: *sebek a kezeken és a lábakon.*

Állítólagos foglalkozása: *ács.*

Nemzetisége: *zsidó.*

Fedőnevei: *Ember Fia, Béke Fejedelme, világ világossága.*

Állandó lakhelye: *nincs.*

A körözött egyén minden ember egyenlőségét és szabadságát prédikálja, utópista eszméket képvisel és veszélyes lázadónak minősül. Jelenteni lehet minden őrszobán!" (173)

Nem is tudjuk voltaképpen, hogy a dogmatikai vétségek, vagy pedig ez a szokatlan — és nagyon igaz — beállítás a Holl-botrány igazi oka?!

Szénási Sándor

A Teológia 1973-as évfolyamáról

A magyarországi római katolikus egyház negyedévenként megjelenő tudományos folyóirata, a Teológia ebben az esztendőben is — csakúgy mint tavaly — tematikus számokkal jelentkezett. Az egy témát, témakört taglaló folyóiratok színvonaláról megoszlanak a vélemények. Vannak, akik azt mondják, hogy a tematikus újságszerkesztés az ötlettelenségről, a szerkesztőség lustaságáról tesz bizonyságot. Úgy vélem, hogy a mi helyzetünkben azonban éppen erényekről kell beszélnünk. Nem vagyunk ugyanis olyan mértékben elárasztva a teológiai tudományosság eredményeivel, hogy félnünk kellene ismétlésektől és átfedésektől. Ha a tematikus szerkesztéssel kapcsolatosan valamit kifogásolni lehet, akkor az az, hogy egy bizonyos témáról csupa jó minőségű tanulmányt, cikket megszerezni objektív okok miatt lehetetlen: ti. nem valószínű, hogy minden szerző szakembere az adott témának. De az ilyen „kockázattal" a nem-tematikus szerkesztésnél is számolni kell. Mindezeknél sokkal fontosabb az, hogy a tematikus szerkesztés — már csak terjedelmi okok miatt is — hatékonyabban tudja felhívni egy égető kérdésre a figyelmet, mint egy szál mégoly brilliáns tanulmány. Ha valaki hatvannégy oldalon kap tájékoztatást egy bizonyos kérdésben, akkor legalább a figyelme felébred, s talán érzékenysége is éberebbé válik. Megvallom őszintén, hogy engem leginkább ez érdekelt: mit tart ma fontos teológiai, pasztorációs problémának a hazai katolikus teológia?

A Teológia VII. évfolyamának első száma a keresztyén lelkiség, a magán- és közös imádság kérdéseit elemzi. Az intézményes egyház egyik nagy problémája, hogy miként maradjon bensőséges, jól vagy rosszul működő szervezete mit tegyen, hogy ne hasson bénítólag a lelkekre. F. *König* bíboros: „A vallási tapasztalatra való rávezetés" c. tanulmánya inkább a misszió feladata felől közelíti meg a témát. Az Istennel való találkozás végső elemzésben a Lélek műve, a Lélek pedig csak az ember csendjében tud megszólalni — ha van még „ilyenje" a mai embernek. Ha nincs — meg kell teremteni! „Csak ebből az Istennel való benső találkozásból, csak ebből a belső, Istenre-halgatni-tudásból fakadhat az igazán termékeny *imádság.* Csak ekkor fogjuk megérteni, mi is az imádság; hogy az nem vallásos versnek fölmondása; hanem az embernek Istennel való belső kapcsolata; az ima kimondása annak, amit kérés formájában Isten elé akar vinni, meghallása Isten felszólításának. Vajon képes-e minderre korunk embere? A jövő nagy feladata: vallási tapasztalatot kell szereznünk, azaz meg kell tanulnunk imádkozni, hallgatni az Isten előtt." Ebben lehet segítségünkre a hit döntő eseményeire — az üdvtörténet eseményeire — való intenzív odafigyelés, a Szentírás tanulmányozása a tanítvány igényével és szomjúságával.

Mint minden hitbeli kérdésben, úgy ebben is nagy jelentősége van a katolikus papnak. A katolikus pap — bizonyos fokig elkülönítve az egyszerű hívőtől — „minősített keresztyén". Jogilag és ténylegesen Istennek szentelt ember, s mint ilyen — véli a laikus — nagyobb a felelőssége is. Azt is lehetne mondani, hogy ami az egyszerű hívőnél hiányosság az a papnál nem lehet az. Egyszerűen hivatalból nem — mondja a „csak" keresztyén. Bizonyos fokig ezt a misztifikációt oszlatja el *Cserháti* József pécsi püspök „A pap hite és imája" c. tanulmányában. Kereken kimondja, hogy „a mai pap imaélete ugyanolyan nehézségekkel küszködik, mint a legegyszerűbb hívőé". A gépiesség, a lélek nélküli lélek gyakorlatok egyszerűen lehetetlenné váltak: sem papnak, sem hívőnek nem nyújt kielégülést. Mindkettőnek egyre inkább a krisztusi lelkiségre van szüksége; nem tudja már semmi sem kiszorítani, pótlékként sem pótolni a hit és imádság alapköveit. Az új lelkiség kialakításához tisztában kell lenni azzal, hogy „még közelről sem értékeltük ki, hogy a mai keresztyén élet-alakítás újra gyökereztetésében milyen nagy a *hívek egyetemes papságának* jelentősége. Logikus annak a kérdésnek a felvetése, nem kell-e ma azzal számolnunk, hogy a mai korszerű teológiai hatásoknak megfelelően olyan keresztyén lelkiségforma kezd majd kialakulni, amely eleve a nép közösségével, vagyis minden emberrel akar számolni".

Minthogy az imádság a vallástörténet tanúsága szerint nem sajátosan keresztyén jelenség, érdemes ebből az aspektusból is körüljárni. Ezt teszi *Albertini* Péter „Az élet felé vezető imádság" c. tanulmányában. „A fejlett vallások sajátos ima-mechanizmust alakítottak ki s ezen belül sajátos szent „zsargont". A mágikus imában minden szónak, mozdulatnak a helyén kell lennie, különben az imádság erejét veszti. Az Ószövetség imái mindvégig megőrzik az élő beszéddel való kapcsolatukat. Kezdetben a Szentírásnak még az imádságra sincs külön szava, a mindennapi életből vett analógiákkal írja körül: folyamodni, hívni, sírni, örvendezni, dicsérni. Az imádság helyére, az imádságot kísérő mozdulatokra sincs egyértelmű meghatározás Imádság helye a szentély, vagy valamely jeles hely, imádkozni lehet leborulva, állva vagy akár üldögélve is. A kifejezésmód viszonylagos szabadsága az imádkozó benső szabadságára utal. Az Ószövetség imáiban *élő szól az élőhöz,* az imát nem szent szavak, gesztusok, hanem e *két élő szívének, akaratának egybecsengése* teszi hatékonnyá." Ígéretes ez az objektív tudományos elemzés, vitathatatlanná teszi a szándék őszinteségét: a katolikus kegyesség, imaélet felülvizsgálatra szorul.

Rendkívül érdekfeszítő az a tanulmány, amely az új lelkiség kialakulásának szükségességét összekapcsolja a zsinati lelkiséggel, annak lassú alakulásával. *Sz. A.*

aláírással a következőket olvashatjuk az „Akinek hite van, nem remeg" c. tanulmányban: „...*,úton' vagyunk*... nem kikristályosodott eredmények gyümölcseit élvezzük, hanem *magunk is részeseivé váltunk egy belső, lelki érési folyamatnak*". A szerző józan ítélőkészsége a konkrétumoktól sem riad vissza: „A ‚lelki életnek', a vallásnak problémái — tudomásul vesszük-e vagy sem, — a hétköznapi élet perifériájára kerültek. Tények ellenében nincsenek érvek. A 2. Vatikánum egész belső története mögött, kimondva vagy bennefoglaltan, a modern társadalmi átalakulás problémái állanak." A megújulás feltételei közé tartozik, „hogy a teológia és igehirdetés (a kettő nem szakítható el egymástól) az eddiginél sokkal reálisabban írja le, illetőleg irányítsa a hivő élet alapjait és gyakorlatát." Mi az oka és orvossága a hivatások hiányának? *„A papság és szerzetes-közösségek közismert utánpótlás gondjai* szervesen összefüggnek a tekintély válságával. Az únos-úntalan kvázi-tévedhetetlenséggel, „Isten nevében" fellépő, az Isten akaratára hivatkozó egyházi elöljárók elveszítették nemcsak a maguk, de a papi — és szerzetesközösség emberi arculatát is. Elfelejtették, hogy számunkra csakis e világban és testben, azaz emberi módon lehet »lelki életet« élni." És még egy ragyogó megállapítás: „Lelkiekben való elmélyülést sem régen, sem ma nem várhatunk a paragrafusokat, az ősök szokásait kínos gonddal őrzőktől, csakis a bátraktól. Nem csupán egy híd vagy felhőkarcoló megalkotásánál van szükség alkotó erőre és fantáziára, hanem »Isten templomának«, — mely lelkünk, mely mi vagyunk — építésénél, formálásánál is."

Hegyi Béla egy érdekes vallásszociológiai felmérésükről számol be „Tudjátok-e, hogy feltámadt Krisztus?" címmel. Erre a kérdésre válaszoltak különböző világnézetű, érdeklődési körű fiatalok. Roppant érdekes minden válasz, én most csupán a református teológiai hallgató válaszát idézem, mint egyetlen „hivatalosan" protestáns fiatal válaszát: „Jézus alakját a korabeli zsidó társadalomnak semmiféle kategóriájában sem lehet maradéktalanul elhelyezni. Sok tekintetben úgy viselkedett, mint egy rabbi, törvénytanító. Ugyanakkor azonban Jézus minden eddigi törvénytanítótól különbözött. Környezetéhez tartoztak az asszonyok és a gyermekek is, akik az írástudók szerint nem ismerik a törvényt, s ezért megvetendők; továbbá nyilvános bűnösök és vámszedők, akiket minden törvényhű zsidó messziről elkerült. A lényeges különbség azonban tanításának módjában van: Jézus nemcsak értelmezi a mózesi törvényt, hanem saját szavát fölébe helyezi a törvénynek, ezáltal pedig Isten helyett, Isten tekintélyével mer és tud cselekedni. Lehetett-e más, mint az, akit Isten felruházott a föltámadás örök jeleivel?"

A Teológia második száma Jézus Krisztussal foglalkozik, aki Istenünk és Testvérünk. Ebből a témakörből a legérdekesebb, — talán, mert a legközelebb áll a valósághoz — *Rónay* György „Jézussal találkozni" c. tanulmánya. A szerző lényegében arról tesz hitet, hogy tapasztalata szerint a világ számára az egész keresztyén egyházból csak Jézus Krisztus érdekes, csak Őt kívánnák a kívülállók megismerni. Az egyház és elég sok egyházi ember még ma is normatívan jurisztikus-moralisztikus szemlélet hatása alatt áll és mint ilyen inkább gátolja, mint elősegíti a Jézussal való találkozást. A II. Vatikáni Zsinat is ezt ismerte fel, éppen ezért nem szabad engedni, hogy eredményei kimerüljenek a nemzeti nyelvű liturgiák kidolgozásában. Tudomásul kell vennünk, hogy a fiatalabb generációt csak annyiban érdekli az egyház, amennyiben közvetíti bizonyságtételével, hitével is a Jézus Krisztussal való találkozást. *„Tanúskodni* kell, nem téríteni. *Képviselni*, nem magyarázni. *Élni*, nem indokolni. És aki Jézust keresi, annak *Jézusról beszélni*, senki és semmi egyébről... A világ kérdez, és mi felelünk. Félő azonban, hogy nem mindig arra felelünk, amit a világ kérdez. A világ Jézust kérdezi és mi sokszor fölmondjuk — ki-ki a maga szintjén — a kiskatekizmust vagy a dogmatikát. Ahelyett, hogy Jézust válaszolnánk, az evangéliumot adnánk a kérdező kezébe, és életmodellnak a Jézus-utánzás mindennapi és egyszerű gyakorlatát."

Ugyancsak ebben a számban találhatunk egy igen jó összefoglalót korunk legfontosabb krisztológiai irányzatairól.

Az elmúlt esztendő harmadik Teológia-száma a keresztyén ember és a munka, pontosabban a munkateológiája kérdésével foglalkozott. A gondos, korrekt tanulmányok sorából egy megközelítést hiányoltam: a munkaerkölcs teológiai megvilágítását. Egyházon belül és kívül aktuális kérdés ez ma.

A 73-as évfolyam 4. száma a bűn és bűnbánat kérdésével foglalkozik, jó áttekintést adva a kérdés mai problematikájáról. Ebben a számban tanulmányt olvashatunk *Dr. Boross* Géza református lelkésztől is, aki „Bűn és bűnbánat a mai református teológiában" címmel mondta el véleményét a téma exponálásával kapcsolatban.

A folyóiratszemlének nem lehet feladata pontos tartalomjegyzék összeállítása. A figyelmet szerettem volna felhívni igzalmas és kevésbé izgalmas témákra és arra a problémaérzékenységre, amely ma már számos magyar katolikus teológusnak sajátja. Félek, hogy előítéleteink gátolnak ennek felismerésében. De erről nem is kell senkit sem meggyőzni, hiszen mindenki meggyőződhetik maga is — ha többek között a Teológia elmúlt évi számaiban tallózgat.

i. t. k.

The Edges of Language

— *Paul von Buren; SCM Press, London, 1972. 178 l.*

A teológia nyelvének kérdése kényelmetlenül érinti valamennyi, de elsősorban a protestáns teológiát. Ennek oka csak részben a régi, „szent" nyelvhez ragaszkodás általános vallástörténeti fenoménja (ld. a sumér nyelv Babilonban, vagy a latin a II. Vaticanum előtt a római egyházban), amikor is az ősi *nyelv* megőrzése egyszersmind egy közösség önmagával való történelmi azonosságát biztosító *igazság* megőrzésének szimbólumává lesz. A protestáns teológiában többről van szó ennél: a Pál—Augustinus—reformátorok—Barth fővonal logos-verbum-scriptura alapvetésű teológiájában e közösség — szemben más vallások más igazságmegragadó és megjelenítő módjával (ld. a keleti ortodoxia liturgikus dramatizmusát vagy a római egyház sakramentál-institucionalizmusát) — a maga sajátos igazságot kifejező szintjét éppen a *verbalitásban* ismerte fel: történelme során mindig elsősorban szóbeliségben igyekezett megfogalmazni a kontinuitását őrző szimbólumokat. A verbalitás ezen szerepe miatt nem meglepő, hogy valahányszor elhomályosult annak tudata, hogy az igazságnak ilyen megjelenítői — vagyis a szóbeli megfogalmazások is csak *szimbolózációk*, azaz csak *mutatnak* az igazságra, de nem azonosak azzal, mindig betűhitű ortodoxiák kaptak lábra: az adott történelmi helyzet hitelesítette megfogalmazások egy későbbi, teljesen más összefüggésben már olyan „bálványképekké" lettek, amelyeknek a ledöntése a közösség belső tisztulása és megvilágosodása — vívódása s olykor belső harcai — nélkül nem is volt lehetséges.

Paul van Buren műve, amely *A nyelv szélei* címet viseli, arra a kényelmetlen feladatra vállalkozik, hogy a protestáns teológia magáraeszméléseként, tehát „belülről", s ugyanakkor a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekedve gondolja át a teológiai megfogalmazások, s ezzel együtt a jelenkori protestáns teológia *nyelvének* kérdését. A szerző Báselben, Barth Károlynál Kálvin-témából doktorált, kezdeti gondolkodása azonban rákból való sugárkezeléses gyógyulása után — sajátos módon — radikális kritikai irányt vett, s a *The Secular Meaning of the Gospel*[1] című műve a „God is dead" teológusok közé sorolta. A nagy port kavart könyv megjelenése óta eltelt mintegy tíz év teológiai munkálkodásának eredményeit adja közre *van Buren* ebben a művében.

Vizsgálódásait az a szándék sarkallja, hogy korunk (az exisztencialista gondolkodás mellett) egyik legdivatosabb filozófiájának, a *lingvisztikai analízis*nek kemény kritikájára megfeleljen, melyet az a metafizika és teológia nyelve felett gyakorolt.

E filozófiának az eredetéről csak annyit, hogy bár manapság kétségkívül divatos jelenség Russelt, Carnapot vagy Wittgensteint emlegetni — s a divatok pünkösdi királysága közismert — a nyelvi elemzés filozófiája, a bölcseletnek ez az egyik új útja semmiképpen sem idegen jelenség századunkban. Nagyon is egybevág a kor szakosodásra hajló tendenciáival: az egyre növekvő pluralizmusban minden életkör a maga területének mind teljesebb feltárására igyekszik, viszont *szintézisre* egyre kevesebb hajlandóságot láthatunk, mivel nemrég még megingathatatlannak tartott rendező szempontok vesztik el érvényüket egyik napról a másikra. A filozófia is szaktudománnyá vált a múlt század széles ölelésű, mindent egy vezérszempont alá rendelni tudó „izmusai" után, s a természettudományok közelségében empirikus fordulatot is vett.

Whitehead és *Russel* „Principia Mathematica"-ja jelzi a fordulatot a matematikának ismét kizárólag logikai alapokra helyezésével, amikor az aritmetikában nem voltak hajlandók többet látni a deduktív logika prolongációjánál[2], s Kanttal szemben, aki az aritmetikai ítéleteket még szintetikusnak tekintette, azokat kizárólag nem informatív, rendszeren belüli, analitikus kijelentéseknek tartják. Ugyanakkor azonban a logika törvényei az emberi gondolkodás egyedüli egzakt alapját adják számukra, melynek segítségével a filozófia hagyományos problémáinak jórésze redukálható valamire, amit logikai szintaxisnak, „mondattannak" lehetne nevezni.[3] Érdeklődésük középpontjában ennek a struktúrának kielemzése áll, amelynek egyszersmind ontológiai jelentőséget is tulajdonítanak (innen a logikai pozitivizmus elnevezés). Ez egyben ahhoz vezet, hogy a filozófia *nyelvi analízissé* lesz. A „Bécsi Kör"[4] pl. minden metafizikai jellegű probléma felett radikális kritikát gyakorolt, s kirekesztett az értelmes beszéd sorából minden olyan megállapítást, ami a fizika nyelvén nem mondható el. Szerintük szintetikus, informatív ítéletnek csak a valamilyen módon végül is *érzékszervi tapasztalással* kapcsolatba hozható, s ilyen módon „verifikálható" mondatokat tekinthetjük. A filozófiára tehát — Carnap teóriája szerint — kizárólag *szintaktikai problémák* maradnak. Ha a szintaxis ellen elkövetett hibákat nyelvi analízis segítségével kiküszöböljük, egy probléma vagy magától megoldottnak bizonyul, vagy megoldhatatlan. A vita tárgya a továbbiakban az egyes „verifikációs módozatok" elégséges vagy elégtelen volta körül folyik.

Az iskola zsákutcába jutását maga Wittgenstein fedezte fel, aki egyébként sosem számította magát a „Bécsi Kör"-höz, noha azok jórészt az ő szellemi zászlója alatt és módszerének átvételével művelték bölcseletüket. A „késői" Wittgenstein[5] ugyanis egy teljesen új nyelvszemlélettel lépett fel hosszú visszavonultsága után. A nyelvet már nem monolitikus valóságnak, hanem ún. „language-games" azaz nyelvi körök szövevényének tekinti, amelyben az adott nyelvi kör „játékszabályai" adják a partikuláris szintaxist, a „helyi" mondattant. Egy-egy szó jelentését az adott „játékon" belüli használata szabja meg, Wittgenstein híres meghatározása szerint „a szó jelentése használatával azonos"[6]. Ez a szemlélet már egy sokkal rugalmasabb verifikációs módozatot tesz lehetővé, mert tekintettel van arra, hogy beszédünk során lényegesen differenciáltabb a tevékenységünk, mint pusztán az empirikus (érzékszervi) igazolás próbáját kiálló tény-megállapítások tétele. Tréfákat mondunk, rejtvényeket adunk fel, stb., ahol a verifikáció elsősorban az adott *kontextus* függvénye.

Paul van Buren előző, radikális korszakát még a „korai" lingvisztikai analízis ihlette, mostani művében azonban már itt veszi fel a fonalat. A jelenkori, művelt keresztyének hitnyilatkozatainak „nyelvi körét" vizsgálja. A keresztyén közösséghez tartozó, hitbeli örökségük anyagának és tradíciójuk születése történetének tudatában levő keresztyénekre gondol. Azt kérdezi, vajon *miről van szó, amikor a keresztyének olyan szavakat használnak, amilyeneket a mindennapi ember a mindennapi beszédében nem használ? Vajon a mai keresztyének azt mondják-e, amit gondolnak, s azt gondolják-e, amit mondanak?* A szerző célja tehát a protestáns keresztyénség jelenkori fenomenológiáját egy újabb, eddig még nem alkalmazott szempontból megvizsgálni: a hívők beszédmódjának analízisét elvégezni. Nem csak az vezeti ebben, hogy az ember „lingvisztikai aktivitásában" a humánum kibontakozásának és kibontakoztatásának egyik legfontosabb útját látja (hosszú lapokon át részletezi, hogy a beszéd mennyire sajátos emberi viselkedési, sőt *cselekvési* mód!), hanem az is, hogy adottnak veszi a bevezetőkben a protestáns teológia verbális igazság-megjelenítéséről mondottakat, vagyis a *nyelv kérdésében teológiai problémát lát.* Ezeken túl még azért is a nyelvi analízis módszerét választja, mert a keresztyének és nemkeresztyének, illetve hívők és nem-hívők párbeszédében, helyesebben *egymás meg nem értésében* úgy véli — döntő szerepe van annak, hogy *nem látják tisztán egymás beszédjének módját.* Szavakat használható „csereeszköznek" tekintenek fonetikus vagy grammatikus megjelenésükben, s nem fordítanak kellő figyelmet azok *használati módjának.* Ebben elmaraszt alja mind a két oldalt, így műve megírásának célja közöttük való közvetítés. Sőt, egyenest arra vállalkozik, hogy kiküszöbölje a teizmus-ateizmus ellentétet mindazon esetekben, amikor az csupán lingvisztikai félreértésből ered, mert szilárd meggyőződése, hogy ez sokkal többször történik, mint gondolnánk.

Vizsgálatának jó része a következő három tétel analízise: a keresztyén hit-nyilatkozatok alatt

a) a világban zajló *tények* megállapítását,

b) a keresztyéneknek egy *sajátos életmódra történt önelkötelezését,*

c) az embernek a világban való *helyét magyarázó és értékelő,* ún. „quasi-metafizikai" megállapításokat kell érteni.

Ha mindennapi értelemben vett „tényekről" szólnak a keresztyén hit-nyilatkozatok, akkor ki kellene állniok valamiféle igazolás próbáját. A keresztyének azonban ilyenkor a természet *mögé,* vagy a történelem *mögé* mutatnak, és olyan „tényekről" beszélnek, amelyek ugyan *különbséget* jelentenek ahhoz képest, ha *nem* lennének, de semmiféle ellenbizonyíték nem *cáfolhatná* meg mégsem meglétüket. Istenük is, úgy tűnik, csak a régi időkben volt cselekvő és azonosítható személyiség, míg a „tudomány és tömegoktatás fellendülésével egyre kisebb aktivitást fejt ki".[7] Valójában azonban teljesen mindegy, hogy mi is történik a világban, mert semmi sem szólhat e „ténymegállapítások" ellen.

A második tétel szisztematikus kifejtése R. B. Braithwaite nevéhez fűződik.[8] Van Buren külön kitér ennél az értelmezési módnál arra, hogy a náci Németországban a keresztyénség valóban egy *életmódnak való elkötelezettséget;* mégis, a keresztyénségnek morálként értelmezése, bár lehet igaz, kevés. „Nem szabad ölni" — ez a morál szintje. „Még ellenségeidet sem szabad gyűlölni" — ez már a vallás szintje. Ugyan arról van szó, csak más „hőfokon", de a mértéket (mennyiséget) nem lehet a végtelenségig változtatni anélkül, hogy egy határon túl már ne valami egészen *más dologról* (minőségről) kellene beszélni.

Az ún. quasi-metafizikai értelmezés útja, amely a bibliai történetben paradigmát lát arra, hogy *miként lássuk* a világ tényeit, tehát egy sajátos szemléletet, világ- és önértelmezési módot javasol, ugyancsak elégtelennek minősül. Bár látszólag többet mond, hiszen a tények értelmét és az ember helyét hivatott meghatározni, valójában alig több a második útnál azzal, hogy az életmódon túl a tények, a világ, az élet és az emberi szituáció sajátos *szemléletének* való önelkötelezést is magába foglalja.

A szerző úgy látja, hogy a keresztyénség valóban kapcsolatos tényekkel, morális elkötelezettségben valósul

meg és sajátos látásmódot is jelent — de ezeken túl többről van szó. *Speciális lingvisztikai tevékenység is.* Itt történik kitekintés a már említett *nyelvi körökre* (language-games), ahol nem hétköznapi értelembe vett tény-nyilatkozatokkal van dolgunk. A *költészet*, a *humor*, a *szerelem* nyelve: mind olyan aktivitás, amely valamilyen módon elüt a józan, „normális" nyelvi tevékenységtől, mert a nyelv *középponti, jól szabályozott területei helyett a szélsőbb nyelvi régiókban jár, ahol a szabályok, a bevett konvenciók szigorúsága egyre kevésbé érvényesül.* Ezek a „nem mindennapi" nyelvek az értelmes beszéd és a „zagyvaság" közötti területen helyezkednek el: olykor figyelembe veszik a középponti régió szabályait, olykor azonban saját, új, „értelmetlen" szintaxissal és szókinccsel dolgoznak, ha mondanivalójuk szétfeszíti a meglevő szabályok adta lehetőségeket.

Szerzőnk e nyelvek közé helyezi a *hit nyelvét is.* Hívők és nem hívők vitái igen gyakran származnak abból a hibából, hogy a nyelv „szélein" való beszédet úgy értelmezik — nem ritkán maguk a beszélők is — mintha a *nyelv biztos, középponti részein járnának,* ahol a szavak jelentésének megértése kézenfekvő és biztosított. Fel kell hagynunk azzal a szemlélettel, amely szeretne a szavakban *címkéket* látni, mégpedig olyanokat, amelyek mögött minden esetben könnyen azonosítható valóság (pl. egy érzékszervileg „verifikálható" tárgy stb.) húzódik meg. Itt lép Paul van Buren előző teológiai felfogásához képest új útra: kifejti, hogy az „Isten" szónak — a maga helyén — nagyon is lehet jelentése. *Ez a szó nyelvünk határköve.* Elismerése annak, hogy még szeretnénk sok mindent mondani egy tényről, életről, halálról, világról, szabadulásról, — de nyelvünk határaihoz értünk. A továbbiakban csak hallgatnunk lehetne, és nekünk mégis *kell* valamit mondanunk.

Amikor azonban azt hisszük, hogy az „Isten" szóval *megnevezünk* egy személyt, vagyis definiáljuk létét, akkor teista bálványt állítunk magunknak. A Biblia Istene — szerinte — nem ad magáról megfogalmazást. „Aki megszabadította a népét Egyiptomból, az *az,* aki megszabadította a népét Egyiptomból." (Kiemelés tőlem.) Egy a lényeges: hogy a nép *nem önmagának* ad hálát a szabadulásért: akinek *ez* kijár, annak nevét nem szabad kiejteni. Ha mégis azt hisszük, hogy használt szavunk „leírja", pontosan megnevezi Istent, akkor nem vagyunk tisztában azzal, hogy a szabadulásnak *mekkora a jelentősége.* Azt csak egyetlen módon lehet igazán kifejezni: *nyelvünk határainak elismerésével.*

A másik véglet az, amikor viszont túlságosan félénken *nem* terjesztjük ki fogalmazásunkat a lehetőségek szerinti határokig. Így születik az a meghatározás, amely a keresztyénségben csupán az *egyénnek egy morális magatartás iránti elkötelezettségét* látja. Azok a beszédmódok, amelyek tartózkodnak a „nyelv szélein" való járástól, egy szegényebb és lehatároltabb felfogásból erednek — holott lingvisztikai *korlátaink* felismerése éppen az előttünk megnyílt *nagyobb távlatok* megpillantásának jele. A „nyelv széle" azért fontos terület, mert azzal a kérdéssel, hogy miként beszéljünk, egyszerre azt is kérdezzük, hogy hogyan éljünk. A nyelv és az élet túlságosan is összefonódott valóság, semhogy egymástól függetleníthetnők őket.

A nagy téma az *emberiség történelme:* az, hogy miként értjük, hogyan mondjuk el, hogyan éljük, és van-e jövője. Minden vallás, így a keresztyénség is ennek egy módját adja elénk. Paul van Burennel együtt úgy látjuk, hogy ezt az utat végig kell járjuk a jövő érdekében.[10]

„A nyelv széleiről" szóló műben a szerző egy mai bölcseleti irányzat kihívására válaszol, és — sajátos módon — annak fegyverzetét felvéve sikeresen válaszol kritikájára. A *nyelvi analízis* segítségével friss fogalmazását adja a keresztyénség sokat vitatott lényegének. Félreértéseket tisztáz, melyek sok feszültséget szültek és szülnek ma is. Vizsgálata mindvégig tárgyilagos, eltekintve az epilógus hitvallásszerű vallomásától. Jól olvasható stílusban, eredeti látással világítja meg itt ismertetett főtémáját: a hit nyelvének, mint a „nyelv szélén való járásnak" megértését. A kötetet név és tárgymutató egészíti ki.

P. Tóth Béla

JEGYZETEK:

1. *Paul van Buren:* The Secular Meaning of the Gospel, (New York, The Macmillan Company, 1963). — 2. *B. Russel:* History of Western Philosophy, 784. old. (Unwin University Books, London, 1971). — 3. Uo. — 4. Magyar nyelven is jelent meg válogatás munkáikból. *Schlick, Neurath, Carnap,* stb. tanulmányait tartalmazza „A bécsi kör filozófiája" (Gondolat, 1972). — 5. *L. Wittgenstein:* The Blue and Brown Books (Blackwell, Oxford, 1969). — 6. *L. Wittgenstein:* Philosophical Investigations, 43. §. (Blackwell, Oxpord, 1953). — 7. *P. van Buren,* i. m. 151. o. — 8. *R. B. Braithwaite:* An empiricist view... (University Press, Cambridge, 1955). — 9. I. m. 141. o. — 10. I. m. 169. o.

Alkalmazott pszichológia

Szerk. Lénárd Ferenc; Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973. 462 l. 41 Ft.

Az elméleti kutatások elmélyülése és a gyakorlat, a mindennapok által feltett kérdések szükségletei egyre inkább szükségessé teszik az ún. *alkalmazott* tudományok hídépítő szerepét. Hogyan és miképpen igazak egy tudományág általános megállapításai, eredményei az élet, az emberi tevékenység ezernyi ágazatában?

A könyv első fejezete „A pszichológia alkalmazásának mai értelmezése" címmel tisztázza a legalapvetőbb kérdéseket és így definiál: „A tudományok alkalmazását akkor értelmezzük helyesen, ha figyelembe vesszük, hogy az elmélet és a gyakorlat kölcsönhatásban van. Így nem csupán arról van szó, hogy az általános pszichológia törvényeit alkalmazzuk a gyakorlati élet egyes területeire, hanem a gyakorlati élet is felvet olyan problémát, amely szükségessé teszi új törvények megfogalmazását, szükségessé teszi az általános pszichológia törvényeinek módosítását, átfogalmazását". Mi tette azonban egészen időszerűvé az alkalmazott lélektannal való foglalkozást? Nem olyan régi az a felismerés, hogy az emberrel való foglalkozás és az ember foglalatosságai, az ember egyéni fejlődése és munkájának hatékonysága *csak* az objektív körülmények figyelembevételével, azok elemzésével nem ad reális ismeretet. Ma már senki sem vitatja, hogy az emberi lélek adottságait, sajátos „logikáját" épp úgy kell ismerni és számításba venni, mint a természet és a társadalom mozgásmechanizmusát.

A feladat „konkrét jellege" alakította ki a „jelzős" pszichológiák egész sorát. Könyvünk ezekből ad elénk néhányat, a nem szakemberek számára is közérthető szerkesztésben. A közérthetőséget az is bizonyítja, hogy a fent jelzett terjedelemben tizenhárom alkalmazott lélektani témakörről kapunk tájékoztatást és egy átfogó tanulmányt a személyiség vizsgálatáról, annak módszertani vonatkozásairól is. Minden fejezet végén bőséges irodalomjegyzék segít az egyes témakörökben elmélyedni kívánóknak.

A könyv hasznosságát növeli, hogy a válogatás során minden érdeklődési irányt figyelembe vesz. Olvashatunk pedagógiai, neveléslélektani, műszaki-pszichológiai, reklámpszichológiai, munkalélektani, de művészeti, katonai, orvosi, kriminál pszichológiai tanulmányokat is. Ez a válogatás egy nagyon fontos alapelvet tükröz: nemcsak a humán érdeklődésű emberek számára fontos a lélektani tájékozottság. Egy mérnök, egy sportoló épp úgy érdekelt e kérdésben, mint a tanárok, orvosok. Ez utóbbiak esetében mindenki természetesnek tartja a lélektani — nem csupán tájékozottságot! — iskolázottságot. De számos foglalkozáshoz, hivatáshoz — ma is hódító vélemény — nem szükséges ilyesmivel foglalkozni. E könyv elolvasása, pontosabban a sajátos érdeklődés, feladat lélektani kérdéseit elemző tanulmányok elolvasása után úgy véljük senkit sem kell a továbbiakban meggyőzni az alkalmazott lélektan álta-

lános hasznáról. Legkevésbé lelkészeknek, egyházi embereknek kell bizonygatni a lélektan fontosságát. Az orvosi pszichológia, a farmakopszichológia nem nélkülözhető alapismereteket ad nekünk is. De a lélektan többi munkaága is izgalmas számunkra, mert annak az embernek a megismerésében segít, akinek a szolgálata ma égetően fontos feladatunk.

i. t. k.

Camilo Torres, a forradalmár pap

— German Guzman Campos; fordította: Szil Péter, az előszót írta: Karcag Gábor, Kossuth Könyvkiadó, 1972. 247 l. —

Tudjuk, életünk problémái és megoldásai nem definiálhatóak. Az élet kockázata is ebben rejlik: helyzetenkénti döntésekre vagyunk utalva; az eleven megítélések kemény figyelést kívánnak. Az egyes esetek sokasága viszont már törvényszerűségeket sejtet. Meg kell hát ismernünk az igazságtalanság mai válfajait, mert az igazságot, „Akit" választottunk, az igazságtalanságnak ebben a közegében kell követnünk. Ezért érdekelhet bennünket Latin-Amerika sorsa is: ne legyen az igazságtalanságnak egy „talpalatnyi földje" sem, ahonnan, esetleg egész világunkat megdöntheti. Idealizmus ez? Ha nem teszünk az igazságért, ha nem vagyunk annak követei, akkor biztosan az. És ebben a cselekvésben a példáknak nagy jelentősége van. Így kapcsolódik bennem Latin-Amerika és Camilo *Torres*, és ezért is ismételtem mások által már régen és sokszor megfogalmazott gondolatokat.

Camilo Torres nem mítosz, hanem jelkép — írja Guzman *Campos* könyve első fejezetének címeként, s erről kétséget nem hagyva meg is győz bennünket. Camilo jelképpé emelt valóság.

German Guzman Campos, kolumbiai katolikus szociológus öt évig közvetlen munkatársa volt Camilo Torresnek. Szabatos leírása nem száraz olvasmány; ezen keresztül Camilo Torrest hibáival, tévedéseivel együtt is meg lehet szeretni. Idézzük Guzmant:

„Hogy megértsük Camilót, át kell élnünk őt. Ez pedig teljes becsületességet, sablonoktól és előítéletektől mentes gondolkodást követel.

Ha pedig megismertük őt, már nem térhetünk zavartalanul vissza önnön énünkhöz, mert Camilo megrázkódtat, elgondolkoztat, szánalmat, zavart, csodálatot, tiszteletet, szeretetet ébreszt. Sokaknak pedig lelkifurdalást okoz." (31—32. lap). E vázlatkínáló mondat alapján haladjunk tovább.

Camilo *megrázkódtat*, mert sorsa tragikus. Nagypolgári családban született, Kolumbia fővárosában, Bogotában. Dominikánus papneveldében szentelték katolikus lelkésszé 1954-ben. Ezután Leuvenben tanult szociológiát (a Latin-Amerikai Kollégiumban, melyet belga püspökök alapítottak, hogy papokat képezzen Latin-Amerika számára.) Felettesei tanulmányai befejezése előtt visszahívták. 1959-től a bogotai Nemzeti Egyetem szociológiai tanszékének tanára volt. Ettől az állásától szintén kényszerűen megválva, 1962-től a Szociálközigazgatási Intézet dékánja. Ahol tehette szembeszállt Kolumbia társadalmi igazságtalanságaival, különféle és saját alapítású újságjában hirdette forradalmi tanait, ezért aztán meghasonlott egyházának vezetőségével is. 1965-ben legkedvesebb jogainak egyikét áldozta fel: kérte világi állapotba való visszahelyezését. Végül semmi más utat nem látva a partizánokhoz csatlakozott, fölment a hegyekbe, és élete első fegyveres akciójában halálos lövés érte 1966. február 15-én. Camilo tragikus sorsában sok tragédia válik láthatóvá.

Camilo *elgondolkoztat*. Milyen elemek alkotják a „Camilo Torres jelenséget"? E kérdésre a könyv írója így válaszol: „1. A létezést a szeretettel azonosítja, és a keresztyénségben, illetve a papi hivatásban azt a legjobb módot keresi, amelyben megvalósíthatja önmagát az ember szolgálatában. 2. Tudományos vizsgálatai alapján és a társadalmi-gazdasági viszonyokkal való kapcsolat révén ismeri Kolumbia egész problematikáját. 3. Mint keresztény, mint pap és mint tudós arra a következtetésre jut, hogy e problematika megoldása népi hatalomátvétel, forradalom révén. 4. Úgy ítéli meg, hogy a forradalom egyetlen hatékony módja a fegyveres harc." (35. lap)

Az elgondolkoztatás két irányú. Egyrészt Kolumbia sőt Latin-Amerika felé mutat. Abban az élettérben megértve Camilo megoldását: mit és hogyan adjon ehhez a világ keresztyénsége?

Másrészt, mint keresztyének, netán papok, esetleg egyúttal tudósok is, hol találjuk meg helyünket a forrongó világban?

Camilo Torres *szánalmat kelt*, mert eszközei hihetetlenül tiszták és meg nem alkuvók. 1965-ben megszervezi a haladó erők közösségét, a Népi Egységfrontot, szerkeszti annak lapját, a „Frente, Unido"-t (Egységfront), társadalmi akciókat, gyűléseket szervez és le meri vonni meggyőződésének következtetéseit (ha vitathatóak is), ezek között is legvégül azt, hogy „forradalmár vagyok, mint kolumbiai, mint szociológus, mint keresztyén és mint pap." (71. lap) A forradalom pedig: „ideológiából született, tudatosan létrehozott, előzetesen eltervezett, gyors, gyökeres és mindenre kiterjedő gazdasági változás" (73. lap). Camilo azért kelt szánalmat, mert becsületessége tiszta céltábla, és ezt nem hagyják kihasználatlanul ellenségei és „testvérei".

Camilo Torres *zavart kelt*, mert döntésre késztet. Latin-Amerika tétovázó erői, főképp keresztényei számára vízválasztó. Vele találkozva dönteni kell konformizmus és nonkonformizmus, haladás vagy megkövesedés között. Nem mellékes körülmény, hogy Camilo, mint katolikus pap, vallotta magát forradalmárnak. Sokak szerint a katolikus egyház jövője Latin-Amerikában dől el, mivel ott él a katolikusok 34%-a, katolikus a lakosság 90%-a, 2000-ben pedig itt él majd a katolikusok 50%-a.

Sokan „azért tartották az ő üzenetét hitelesnek, mert reverendát hordott... Önmagát az Istennek szentelő ember és a reverenda: olyan összefüggés ez, melyet Kolumbiában egészen a közelmúltig semmi sem tudott különválasztani. Mivel a közhit azt tartja, hogy az a pap, aki reverendát hord. Az emberek túlnyomó többsége... nem tesz ésszerű megkülönböztetést a pap és a külső jelkép között. Ez megmagyarázza azt is, miért nem esett szó arról, hogy Camiló új jelenség Amerikában, sem jelentőségéről a szellem felszabadításában, sem üzenetének pozitív értékéről, miért beszéltek csak a reverendák lázadásáról". (44. lap).

Camilo Torres *csodálatot vált ki*, mert nem féltette magát. Olyan tulajdonság ez, amely napjainkban is ritkán lelhető fel. Mielőtt bárki félreértené, Camilo Torres-nek nem csak pozitív vonásai vannak. Csakhogy inkább arról a jelképről és arról az ügyről beszél ez a könyv, amit Camilo neve is fémjelez.

Lehet-e egy keresztyén forradalmár? A sokat vitatott kérdésre Guzman Camposnak „kézenfekvő a válasz: általában véve nemcsak hogy lehet, hanem annak is kell lennie... Ha a kereszténység a felebaráti szeretetten alapul, ha a felebaráti szeretet az ember szolgálata, ha az emberek többsége embertelen körülmények között tengődik — úgy a kereszténynek forradalmárnak kell lennie." (78. lap).

Camilo Torres *tiszteletet ébreszt*, mert minden gáncs ellenére kitartott amellett az ügy mellett, amelyet magáénak vállalt. A tévedéseiről szóló vélemények általában a partizánokhoz való csatlakozása körül csapnak össze. Carlos Pérez *Herrera* lelkésznek, a panamai Érseki Kúria sajtótitkárának nyilatkozata: „A legbölcsebbnek az tűnhetne, ha nem beszélünk a közelmúltban meggyilkolt kolumbiai pap haláláról, hogy elkerüljük a terhes jelzőket és a keserű bírálatot. A hallgatás azonban képmutatás és gyávaság volna... (Camilo) elhagyta a várost, hogy a partizánokkal együtt harcoljon a hegyekben. Ha módunk lett volna rá, emlékeztettük volna Torres atyát, hogy mi, papok, nem vagyunk katonák, s a stratégiához nem értünk..." Lenin-békedíjas író, Alberto *Zalamea* véleménye: Ca-

milo Torres „tisztán és bátran követte saját útját, de ma már bizonyos, hogy ez az út elhibázott."

Camilo *szeretetet ébreszt.* A „Camilo szintézis" egyik oldala, hogy észrevette kereszténység és forradalom — bizonyos részeiben a marxista társadalomszemlélet — közös törzsét és kapcsolatát. Camilo szeretetet ébreszt — ez a szintézis másik oldala. Országot átható fórumokon mozog, ugyanakkor tíz diák mellett való kiállása miatt kényszerül otthagyni a Nemzeti Egyetemet, később egy 286 családból álló iskolagazdaságot szervez. Gyakran ott találjuk őt a parasztok között, egyszóval közvetlen kapcsolatot tart azokkal, akikért él és dolgozik. Tan és élet nála összhangban van.

Camilo Torres *lelkifúrdalást okoz* némelyeknek. A könyv írója itt elsősorban néhány kolumbiaira gondol, akik közvetlenül hozzájárultak az ő kudarcához. Igaz azonban mindenkire, aki a jogfosztottak, szegények, megalázottak ellensége vagy közömbös velük szemben. Igaz arra az egyházra is, amely mozdulatlanságában keresi biztonságát.

Guzman Campos könyve bepillantást enged Kolumbia s ezen keresztül Latin-Amerika társadalmainak összetételébe, pártok sokaságának nyílt és rejtett viaskodásaiba és a keresztyén helytállás aktuális problémáiba.

(Kocsér) *Nagy János*

Tótfalusi Kis Miklós

Haiman György; Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és a tipográfus élete, műve, betűinek, nyomtatványainak tükrében Bp. Magyar Helikon, 1972.

A hazai könyvnyomtatás ötszázadik évfordulója alkalmából számos értékes, szép mű jelent meg. Ezek között számunkra, protestánsok számára az egyik legfontosabb a Tótfalusi (Misztótfalusi) Kis Miklós életművét, betűinek és nyomtatványainak tükrében bemutató munka.

Tótfalusi Kis Miklós (1650—1702) „... betűmetsző, nyomdász, a magyar művelődés egyik nagy úttörője..." munkája jelentős részét a Krisztus ügyének szolgálatában töltötte el, ezért tevékenységével kissé részletesebben is foglalkoznunk kell.

Alsóbb iskoláit Nagybányán végezte, majd a nagyenyedi kollégiumban bölcseletet és református teológiát tanult. 1677-től 1680-ig Fogarason az elemi fiúiskola rektora volt. 1680-ban egyháza Hollandiába küldi, mert újra ki akarja adni, és ott akarja nyomtatni a Biblia magyar fordítását — melynek eddigi kiadásai annyira elfogytak, hogy már sehol sem lehetett belőlük példányt szerezni —, s őt bízta meg az új kiadás sajtó alá rendezésével. Tótfalusi, hogy feladatának minél jobban megfelelhessen, az amszterdami Blaeu-nyomdában művészi fokon elsajátította a betűmetszés és a könyvnyomtatás mesterségét.

Tótfalusi szorgalmasan dolgozott. Igen ügyes betűmetszőnek bizonyult. Még egy év sem telt el, hogy megkezdte a mesterség tanulását, máris azzal büszkélkedhetett, hogy százezer latin, görög és héber betűt öntött, sőt *Blaeu* vele javíttatja saját matricáit is. — A reneszánsz betűjétől fokozatos átalakulás vezet a klasszicista betű kialakulásához. Az átalakulás során kifejlődött betűt nevezik késő-reneszánsz, vagy barokk betűnek. E korszakban dolgozott Tótfalusi és váltak betűi az átmeneti kor hollandiai betűinek prototípusává, amit sokáig *„Janson-betűk"*-nek nevezett a külföldi nyomdászattörténet, mert a holland Anton Janson betűkereskedő Tótfalusi hazautazása után magához váltotta őket az öntődétől. Antiqua betűit ma is használják a nyomdászatban; az 1950-es években nálunk is felújították „Tótfalusi-Kis-antiqua" néven. Betűit e könyv táblázatban közli.

Tótfalusi 1683-ban önállósította magát, s mint betűmetsző hamarosan a legismertebbek közé küzdötte fel magát. Betűmintalapokat küldözgetett szét mindenfelé, s Hollandiából, Angliából, Lengyelországból és Svédországból áramlottak hozzá a megrendelések. E megrendelések között egzotikumok is akadtak; örmény, meg grúz típusokat is kértek tőle.

Mindebből tekintélyes jövedelme volt. A betűmetszéssel keresett tetemes pénzt a Biblia kinyomtatására fordította. Ehhez latba vetette tudományát, filológiai és teológiai képzettségét. Gondosan átvizsgálta a szöveget, összehasonlította az eredetivel, s holland és német fordításokkal, egybevetette az eddigi magyar kiadásokat és megállapította, hogy ez utóbbiakban bizony sok a hiba. *Károli* Gáspár túl volt már élete hatvanadik évén, amikor a Bibliát fordította; — nyomdásza *Mantskovit* Bálint pedig nem tudott jól magyarul. A későbbi kiadásokat ugyan nagyjából megtisztították az eredeti sajtóhibáktól, de Károli szövegéhez senki sem mert nyúlni. Tótfalusi volt az első, aki a különféle nyelvű bibliakiadások összehasonlítása során észrevette, hogy Károli fordításában sok szó, sőt több szakasz kimaradt, hogy helyenként hibás a fordítás és következetlen a helyesírás.

Az erdélyi ortodox református körökben nagy felháborodást keltett, amikor meghallották, hogy Tótfalusi nem átallja a Bibliát javítani. Vélekedésük szerint ugyanis a Biblia szövegén bármily csekély mértékben változtatni — akár a fordításban is —, annyi, mint a Szentírást meghamisítani. Megvonták tőle a megbízatást. Tótfalusi azonban elhatározta, ha otthon nem veszik komolyan a Biblia-kiadás gondolatát, ő komolyan veszi. 1683 őszén eltökéli, hogy a bibliát *saját költségén és haladék nélkül* kiadja. „Országostól régen mozgatták, hogy a magyar Bibliát ki kellene nyomtatni... hozzáfogok én, szegény legény lévén, és megmutatom, hogy egy szegény legénynek szíves devociója többet teszen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezeti".

Betűmetsző mestersége gyarapodó jövedelméből kis nyomdát bérelt. Magyarul tudó szedőket fogadott fel, s négy-öt hónapi betűöntés után bőséges készlettel nekifogott a nyomtatásnak, amelynek idejét közel két esztendőre számította.

1685 pünkösdjére megjelent a kiadás, szép barokkos címlapján balról Magyarország, jobbról Erdély címerével. Szövegét apró gyöngyszemű Elzevir-típusokkal nyomtatta; a teljes Biblia „zsebformátuma" csak ilyen sűrű betűkkel fért. — A 3500 példányt dúsan aranyozott bőrbe kötötte („Aranyos Biblia")".

Ezután nyomban hozzáfogott az Újtestámentom és a Szenczi Molnár-féle zsoltárfordítás kiadásához. Mindkettő 4200 példányban 1686 folyamán jelent meg.

Tíz évi amszterdami tartózkodás után, 1689-ben felszámolta a már világhírűvé vált műhelyét, és hazatért, hogy közvetlenül szolgálhassa az erdélyi magyar művelődés ügyét. Önálló üzemet akart létesíteni, de hosszas rábeszélésre mégis elvállalja a református egyház kolozsvári nyomdájának vezetését.

A hazai tipográfiákhoz képest jóval korszerűbb műhelye, mégis csak hosszas huzavona és gáncsoskodás után 1693-ban kezdhette meg működését. Ettől kezdve nem egészen tíz év alatt mintegy félszáz kiadványt jelentetett meg igen gondos szerkesztésben és a kor legmagasabb színvonalán álló tipográfiai ízléssel.

Könyvnyomtatói magatartásának többféle forrássa volt. 1. Hollandiában is és Kolozsvárott is olyan körülmények között élt, hogy a leggazdaságosabban kellett dolgoznia. 2. Szándéka: „... ez az én hivatalom, hogy könyvekkel bővítsem s olcsósítsam e hazát...", 3. Az ipari fejlődéssel megindul a kis alakú (mai méretű) könyvek nagy példányszámban való terjesztése, 4. A mester sokoldalú tehetsége. Könyveinek szépségét a szedéstükör és a margók arányainak együttese adja. A papírfelület minél teljesebb kihasználására törekszik. A szöveg és a könyv egész tartalmának tömörsége fontos része Kis Miklós tipográfiai ökonómiájának. Szövegeinek szedését nagyfokú igényesség jellemzi. Szedésének egyik jellegzetessége, hogy ékezetes betűket hasz-

nál, szemben kortársaival, akik az o, u betű felett elhelyezett e betűvel jelzik a kettős ékezetet.

A könyvnek a betűhöz kapcsolódó építőeleme a könyvdísz. Haiman György könyve bemutatja Kis Miklós könyvdíszeinek teljességre törekvő gyűjteményét, iniciáléból 7 sorozatot közöl.

Tótfalusi olcsó és hasznos könyveket akart a nép kezébe adni. Történeti műveket, hasznos tudnivalókkal kiegészített naptárakat, verseskötetet jelentetett meg, kiadta Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeit, továbbá Comenius tankönyveit és ábécés könyveket 5—6000 példányban — saját költségén. — Mindezért mégsem elismerés és jólét, hanem rágalmazás, áskálódás és az anyagi gondokkal való küzdés volt a jutalma.

Az ellenséges hangulat erősödött vele szemben. A város vezetősége nem tartotta meg ígéretét, hogy segédeit felmentik a köztehervíselés alól. Kérlelhetetlenül behajtották rájtuk az adót, osztrák katonákat szállásoltak be hozzájuk. Tótfalusi felszólalásaira azt a választ kapta, hogy itt nem vagyunk Hollandiában. Amikor a nyomdát átvette, megígérték neki, a végzett teológusnak, hogy a papnak kijáró elbánásban lesz része. De aztán a templomban a vargák közé ültették. Apró szúrásokat kapott a társadalmi életben is. Hiába nemes származású asszony a felesége, a papnék szóvá tették, hogy *iparos* neje létére tafotaruhában és muntliban mutatkozik.

Az ortodox református egyházi vezetőség végül is vádat emelt a coccejanus meggyőződésű Tótfalusi ellen, hogy szövegfilológiai javításaival meghamisította a Szentírást, hogy munkáiban az ortodox vallással szemben álló nézeteket hirdet, hogy célja a hazai egyházi és vele szorosan összeforrott világi vezetőség lejáratása.

Tótfalusi előbb *Apologia* (1697), majd *Maga személyének, életének, és különös cselekedeteinek Mentsége* (1698) című munkájában válaszolt a vádakra. Könyve megdöbbentő vádirata a feudalizmusban és ban és vallási ortodoxiában megmerevedett erdélyi elmaradottságnak, a minden haladást ellenző, kicsinyes és ostoba egyházi és világi vezetőknek. A polgárosult Hollandia szabadabb légkörét idéző, a születési tekintéllyel a polgári foglalkozás önérzetét szembe helyező törekvéseknek ebben a világban el kellett buknia. Tótfalusit könyveiért perbe fogták, s az egyházi tanács elé idézik, nyilvános bűnbánatra ítélik, műve összes példányait meg kell semmisítenie, állításait írásban vissza kell vonnia, s a visszavonást saját költségén ki kell nyomtatnia. Ingyenes osztogatás céljából. S vissza kell adnia az egyház nyomdáját is.

Tótfalusi összeroppan. Az ekklézsiát megköveti, a Mentség-et visszavonja és megsemmisíti, a *Retractiót* utolsó nyomtatványát megírja. (De a sors elégtételt ad: a megsemmisített Mentségből mégis fennmaradt két példány, a szabadon terjesztett Retracióból viszont egyetlen egy sem!)

A perbeli meghurcoltatás izgalmai után, 1699 elején szélütés érte. Félig bénán, lélekben megtörve és szegényen három évig élt még. Meghalt Kolozsvárott 1702. március 20-án. Szellemi öröksége azonban diadalt aratott. A magyar nyomdák az ő helyesírási elveit valósították meg; a latin betűket ő hangolta össze a magyar kiejtéssel. A nyomdászattörténet a legnagyobb betűművészek közé sorolja. Bod Péter 1767-ben Erdély Főnixének nevezte, aki elégett saját lelke tüzében, de hamvából mint példakép újraéledt és tovább él.

Haiman György könyvének értékét növeli, hogy Kis Miklós életművét nemcsak méltatja, hanem gazdagon illusztrálja (közel 200 illusztrációval), a kötéseket színes táblán mutatja be. Közli Tótfalusi Kis Miklós nyomtatványainak bibliográfiáját, amelyet *Soltész* Zoltánné állított össze.

L. Kozma Borbála

Anyám meg a falum

— Gyergyai Albert; Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 311 l. —

Istenünk, bennünket lelkipásztorokat, nemcsak a tudomány őreivé (Malakiás 2:7.), hanem az anyanyelv oltalmazóivá is tett. (I. Kor. 14:9,19) S ha becsületes kritikát gyakorlunk önmagunk felett, be kell vallanunk: szónoki képességeink nagyon híjával találtatnak.

Legtöbben (főleg friss diplomás lelkészek) nem találjuk még — vagy idősebbek nem találják már — a beszédnek azt a nemes egyszerűségét, amely valamikor még magában hordozta édesanyánk közelségét... Úgy gondolom — vidéki barangolásaim alapján — hogy a mai falusi (de városi) emberre is illik Sylvester Jánosnak, a teljes Újszövetség első magyar nyelvre fordítójának, megállapítása. Azt mondja Jézus példabeszédeire figyelmeztetve, hogy ezekhez „könnyű pedíglen hozzászokni a mű népünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszid neme. El ilyen beszédvel naponkid való szóllásban." (Idézi Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. Bp., 1966. 14.) — Ezt a nyelvet talán még mi lelkipásztorok is megtanulhatjuk...

Ehhez nyújt nagyszerű segítséget, akár — ha úgy vesszük — egy „osztálynyi" anyagot ad a 80 éves *Gyergyai* Albert könyve. A háromszoros Baumgartendíjas, és a francia becsületrendet is magáénak mondható író Somogyország szülöttje (Somogynagybajom, 1893). A kivételesen nagy műveltség párosul könyvének minden sorában az anyanyelv szeretetével. Ez a melegség érint meg már az első oldalon: „kinek tartoznék több hűséggel, mint szülőanyámnak s szülőfalumnak, hisz tőlük való mindaz a kevés, ami ma is a lelket tartja bennem, ami ma is erőt ad minden bajban, és ami a legsötétebb szomorúságban is felderít."

„Ez a könyv — Anyám meg a falum — nem annyira önéletrajz, mint inkább hódolat a szülőföldnek, az otthonnak, a gyerekkornak, az emlékezés megszépítő távlatából" — írja a szerző. S ezért más, még ha olykor annyira hasonló is, mint a világ- és magyar irodalom ilyen jellegű alkotásai. Gondoljunk csak a klaszszikus emlékírók remekeire. A többünk által ismerteket említjük: *Rousseau:* Vallomások; *Sartre:* A szavak; *Benedek* Marcell: Hajnaltól alkonyatig — de közismert *Gide* és *Montaigne* neve is.

A szerző a kötet elején egy gyermeklélek „érzelmi nevelését" ígéri. De természetesen — ami szerénységére is vall — megfoghatatlanul több van benne. Megelevenedik a századforduló somogyi kis világa, amely a társadalom szimbolumává válik. Gondolunk itt a szülőfalu, Nagybajom társadalmi rétegeződését megvilágító bevezetőre, vagy a gimnáziumi évek színhelyét, Kaposvárt bemutató „Források" című fejezetre. Az emlékezés szelíd nosztalgiáját itt a történész hitelességre való törekvése váltja fel. Kegyetlenül igaz sorokat olvashatunk a kaposvári korzó „kacsalábon forgó úrivilágáról": „... azon az esti korzón fogamzott meg bennem az emberi méltóság és megalázottság nagy élménye egy tört gerincű társadalomé..." — írja Gyergyai.

Valami olyasféle kifaggatása történik itt a falunak és városnak: titkairól, házairól, földjeiről, szokásairól, figuráiról, mint Juhász Ferencnek a temetőről. Aki aztán benyit minden házba, s megkérdezi: „ismertek-e még? Megjöttem. Hadd üljek asztalotokhoz." (A halottak faggatása) Valahogy így jön Gyergyai is, megfejtett titkokkal bőségesen, szellemi asztalunkhoz.

E könyvben valós képet kapunk „a" faluról és őszinte jellemrajzot „az" édesanyáról. Amit meg akarunk tudni egy faluról meg tudhatjuk. S amit még nem öntöttünk szavakba édesanyánkról, olvasás közben az íróval együtt „fogalmazzuk". Folklorisztikus megfigyelések, irodalomtörténeti figyelmeztetések, arcképek, leírások, egy gazdag élet bölcsessége sugároz felénk. primér élmények az író hatalmas műveltségével lélegzetelállító ötvözetté olvadnak. (pl. a „Rozika" című fejezetben „csak úgy" egy kis értekezést tart a Szapp-

hokról, Kaméliás hölgyekről). Mintha nagyítóval néznénk egy kompozíciót, úgy bontakoznak ki a részletek: életek, örömök, tragédiák, emberek! Köztük — milyen jó volt olvasni az elismerő szavakat — református fiatalok, akik oly természetesen „színpadra termetten" játszottak a református iskola egyik tantermében. S közülük egy „ha tovább él, egy új Blaha Lujzává nőhetett volna". (206. o.) Vagy a református lelkész fia, aki „valóságos Jókai-hős, lánglelkű, szenvedélyes" ifjú volt. (298.) Míg a „kállamista" Major néni „a háziasszonyoknak azzal a derűs gondoskodásával, amely éppúgy számon tartja az étrendet, az időjárást, vagy az elvasalt fehérneműt... minden öregasszony sóhajtozás vagy óbégatás nélkül, mint aki tudja mi vár rá... már a fejfáját is faragtatta az asztalossal." (266.)

Mindvégig érdekes, élvezetes remek stílusú olvasmány Gyergyai Albert könyve. Úgy emlékezik benne, ahogyan azt *Baksay* Sándor püspök-író kívánta a helyes emlékezéstől: „Visszaidézni a múltat okulásunkra és épülésünkre. Új életre hívni a kegyes jellemeket és nagy eseményeket, lelkesülni azok szellemétől, színről-színre szemlélni azt, amit csodául a történet fennhagyott, s ekként hasznunkra fordítani a tapasztalás leckéit." (Egyházi munkák III. 1932. 219.)

Íme ez benne van ebben a könyvben! S ezért válhat forrás tisztaságával a még oly szomjas olvasó javára is.

Tenke Sándor

A Magyar Bibliatanács Kiadói Bizottságának döntése a bibliai idézetek helymegjelöléséről

A bibliai könyvek rövidítése

Az Ószövetség könyvei:

Mózes első könyve	—	1Móz
Mózes második könyve	—	2Móz
Mózes harmadik könyve	—	3Móz
Mózes negyedik könyve	—	4Móz
Mózes ötödik könyve	—	5Móz
Józsué könyve	—	Józs
A bírák könyve	—	Bir
Ruth	—	Ruth
Sámuel első könyve	—	1Sám
Sámuel második könyve	—	2Sám
A királyok első könyve	—	1Kir
A királyok második könyve	—	2Kir
A krónikák első könyve	—	1Krón
A krónikák második könyve	—	2Krón
Esdrás könyve	—	Esd
Nehémiás könyve	—	Neh
Eszter könyve	—	Eszt
Jób könyve	—	Jób
A zsoltárok könyve	—	Zsolt
A példabeszédek könyve	—	Péld
A prédikátor könyve	—	Préd
Énekek éneke	—	Énekek
Ézsaiás könyve	—	Ézs
Jeremiás könyve	—	Jer
A siralmak könyve	—	JSir
Ezékiel könyve	—	Ez
Dániel könyve	—	Dán
Hóseás könyve	—	Hós
Jóel könyve	—	Jóel
Ámos könyve	—	Ám
Abdiás könyve	—	Abd
Jónás könyve	—	Jón
Mikeás könyve	—	Mik
Náhum könyve	—	Náh
Habakuk könyve	—	Hab
Zofóniás könyve	—	Zof
Haggeus könyve	—	Hag
Zakariás könyve	—	Zak
Malakiás könyve	—	Mal

Az Újszövetség könyvei

Máté evangéliuma	—	Mt
Márk evangéliuma	—	Mk
Lukács evangéliuma	—	Lk
János evangéliuma	—	Jn
Az apostolok cselekedetei	—	ApCsel
Pál levele a rómaiakhoz	—	Róm
Pál első levele a korinthusiakhoz	—	1Kor
Pál második levele a korinthusiakhoz	—	2Kor
Pál levele a galatákhoz	—	Gal
Pál levele az efézusiakhoz	—	Ef
Pál levele a filippiekhez	—	Fil
Pál levele a kolosséiakhoz	—	Kol
Pál első levele a thesszalonikaiakhoz	—	1Thessz
Pál második levele a thesszalonikaiakhoz	—	2Thessz
Pál első levele Timóteushoz	—	1Tim
Pál második levele Timóteushoz	—	2Tim
Pál levele Titushoz	—	Tit
Pál levele Filemonhoz	—	Filem
A zsidókhoz írt levél	—	Zsid
Jakab levele	—	Jak
Péter első levele	—	1Pt
Péter második levele	—	2Pt
János első levele	—	1Jn
János második levele	—	2Jn
János harmadik levele	—	3Jn
Judás levele	—	Jud
A jelenések könyve	—	Jel

Az idézés módja

1. A könyv rövidítése pont nélkül, a könyv száma szorosan eléje, szintén pont nélkül írandó: Mt, 2Móz

2. Az idézett versszám a fejezetet jelző számtól veszszővel választandó el: Gal 1,8

3. A fejezeten belül idézett versek között kötőjel, illetve pont teendő: Mt 28,1—5.7.18—20

4. Ha több fejezetből vagy könyvből idézünk a fejezetek, illetve a könyvek közé pontosvessző teendő: Mt 5,12; 6,1—3; 9; 10; Lk 3,1—5.

A szerkesztőség kéri a cikkek, tanulmányok íróit, hogy a jövőben vegyék figyelembe a fenti jelzésrendszert és beküldött írásaikban csak azt használják.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

CONTENTS OF NOS 1—2. 1974.

Notes of the Editor — STUDIES: *Dr. Géza Boross:* Peace Service in Hungarian Protestant Preaching from 1958 to Our Days — *Andor Muntag:* The Fight of the Prophet Jeramiah for Peace — *Vilmos Papp:* The Economico and Social Development of the Ancient Israel till the Establishment of the State — *Tadeusz Wojak:* The Decisive Event in the Polish Reformation. The Warsaw Confederation in 1573 — *Sándor Szathmáry:* The Ecclesiological Significance of the Lord's Supper — *Dr. Tivadar Rózsai:* The Ecclesiological Significance of Baptism — *János Csohány:* The Crisis of Puritan Peasant Fellowships in Hungary at the Time of Emerging Capitalism — WORLD REVIEW: *Dr. Kálmán Huszti:* The Moscow World Congress of Peace from the Angle of the Christian Peace Movement — *Lóránt Hegedűs:* The Balance of the Dispute on Infallibility — CPC Competition — HOME REVIEW: *D. Dr. Feriz Berki:* Prolegomena for a Jubilee in Preparation — *Dr. Károly Prőhle:* Information on Mixed Marriages for Roman Catholic Priests — CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* From September to December (In Memoriam József Darvas, as an Author) — REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Adolf Holl: Jesus in schlechter Gesellschaft *(Sándor Szénási)* — On the Volume 1973 of Teologia *(i. t. k.)* — Paul van Buren: The Edges of Language *(Béla P. Tóth)* — Applied Psychology *(i. t. k.)* — G. G. Campos: Camilo Torrez, the Revolutionary Priest *(János Nagy)* — György Haiman: Miklós Tótfalusi Kis *(Borbála L. Kozma)* — Albert Gyergyai: My Mother and My Village *(Sándor Tenke).*

INHALT DER NUMMER 1—2. 1974

Bemerkungen des Redakteurs — STUDIEN: *Dr. Géza Boross:* Friedensdienst in der ungarischen protestantischen Verkündigung von 1958 bis unseren Tagen — *Andor Muntag:* Der Kampf des Propheten Jeremia um den Frieden — *Vilmos Papp:* Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung Israels im Altertum bis zur Entstehung des Staates — *Tadeusz Wojak:* Das entscheidende Ereignis in der Reformation in Polen. Die Warschauer Konföderation im Jahre 1573 — *Sándor Szathmáry:* Die ekklesiologische Bedeutung des Heiligen Abendmahls — *Dr. Tivadar Rózsai:* Die ekklesiologische Bedeutung der Taufe — *János Csohány:* Die Krise der puritanischen Bauergemeinden in Ungarn zur Zeit des sich herausbildenden Kapitalismus — WELTRUNDSCHAU: *Dr. Kálmán Huszti:* Der Moskauer Weltkongress der Friedenskräfte aus der Sicht der christlichen Friedensbewegung — *Lóránt Hegedüs:* Die Bilanz der Debatte über die Unfehlbarkeit — Preisausschreiben der CFK — HEIMATRUNDSCHAU: *D. Dr. Feriz Berki:* Prolegomena zu einem Jubiläum in Vorbereitung — *Dr. Károly Prőhle:* Information über die Mischehen für römisch-katholische Priester — KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Von September bis Dezember (In Memoriam der Schriftstellers József Darvas) — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Adolf Holl: Jesus in schlechter Gesellschaft *(Sándor Szénási)* — Über den Jahrgang 1973 der Zeitschrift Teologia *(i. t. k.)* — Paul van Buren: The Edges of Language *(Béla P. Tóth)* — Angewandte Psychologie *(i. t. k.)* — G. G. Campos: Camillo Torrez, der revolutionäre Priester *(János Nagy)* — György Haiman: Miklós Tótfalusi Kis *(Borbála L. Kozma)* — Albert Gyergyai: Meine Mutter und mein Dorf *(Sándor Tenke)*

Kettős szám ára: 35,— Ft

REFORMÁTUS ZSEBKÖNYV

Ezzel a címmel jelent meg a Református Sajtóosztály új kiadványa, amely a két évvel előbb megjelent *évkönyv* javított és bővített, praktikus megoldású, új kiadása.

A címen változtattunk, mert az *évkönyv* meghatározás félreértésre adott okot.

Most is ízléses, hajlékony PVC kötésben kerül forgalomba. A barna színű, arany feliratú könyv mérete 7,5×16 cm. Két részből áll:

Évenként cserélhető

az *első rész*, amely 88 oldal terjedelmű és a következőket tartalmazza:

Naptár és bibliaolvasó kalauz 1974-re
Mozgó ünnepnapok
Hasznos tudnivalók utazási ügyekben
Postai díjszabás
Fillérek útja, befizetési határidők
Húsvét napja (táblázat) 1750—2100 között
Munkarend, vonalas űrlap, táblázatok
Vallásoktatási órarend
Öröknaptár
Névnapok
Szolgálati napló, vonalas űrlapok
Családlátogatási vonalas űrlapok
A Sajtóosztályon kapható könyvek árjegyzéke

A Magyarországi Református Egyház címtárát

tartalmazza a *második rész* (174 oldal), szilárdan be van építve a PVC borítóba és körülbelül **ötévenként** kerül újból kiadásra. Az évenkénti változásokat a cserélhető naptári részben fogjuk évről évre közölni. A második rész főbb címszavai a következők:

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ TESTÜLETEINEK ÉS INTÉZMÉNYEINEK CÍMTÁRA

A) *Országos Egyházi Testületek*
A Magyarországi Református Egyház Zsinata
Zsinati Bíróság
Zsinati Tanács
Zsinati Szakbizottságok

B) *Egyházkerületi Testületek és Intézmények*

C) *Egyházmegyék Elnökségei és Szakelőadói*
Az Egyházközségek neve, postai címe, jellege, lelkészei és gondnokai
Lelkészek, egyházi tisztviselők neve, beosztása, címe
Ökumenikus Testületek, Testvéregyházak és Felekezetek
Nemzetközi Egyházi Testületek
Fontosabb hivatalok, intézmények
ABC- és telefonregiszter

Fogyasztói ára: 44,— Ft

Miután ügykezelési nyomtatvány, árkedvezmény nem adható.

Kapható a Református Sajtóosztályon: 1440 Budapest, Abonyi utca 21. Pf. 5.
Telefon: 227-870; 227-878; 227-879

Index: 26842

309.752

XIV.

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

A Kolosséi levél kozmikus krisztológiája
Lengyel József debreceni professzorsága
Úrasztali felszerelések védelme a 17—18. században
Az evangélikus korálkönyvek és a magyar zenei művelődés
Az Egyházak Világtanácsa és a KBK közös feladatairól
Az egyházak, keresztyének feladata a nemzetközi enyhülésben
Keresztyén szolidaritás a nyomor elleni harcban
A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa ázsiai szemmel
Változik az afrikai lelkészideál
Jézus Krisztus Madagaszkári Egyháza
Az EVT 1975-ös Nagygyűlése elé
Moldova György gályarab-könyvéről
Kultúrális krónika — Könyv- és folyóiratszemle

ÚJ FOLYAM (XVI)
ALAPÍTVA 1925

3-4

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. március–április

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

74.2610/2-02 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

65 A szerkesztő jegyzete

TANULMÁNYOK

66 DR. CSERHÁTI SÁNDOR: A Krisztusban szeretett világ. A Kolosséi levél kozmikus krisztológiája

71 DR. HORKAY LÁSZLÓ: Lengyel József debereceni professzorsága

74 TAKÁCS BÉLA: Úrasztali felszerelések védelme a 17—18. században

77 DR. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Az evangélikus korálkönyvek szerepe a magyar zenei művelődésben

VILÁGSZEMLE

83 DR. TÓTH KÁROLY: Az Egyházak Világtanácsa és a Keresztyén Békekonferencia közös feladatairól

86 DR. PRŐHLE KÁROLY: Az egyházak és a keresztyének feladatai a nemzetközi enyhülés folyamatában, különös tekintettel az európai helyzetre

88 RHISTO LEHTONEN: Fáradtságos küzdelem a nemzeti egoizmus ellen

89 CHRISTIE ROSA: A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa ázsiai szemmel

91 DR. J. R. CHANDRAN: Keresztyén szolidaritás a nyomor elleni harcban

95 JOHN G. GATU: Változik az afrikai lelkészideál

97 LIGÉE JEANNINE RAVELOARIVONY: Jézus Krisztus Madagaszkári Egyháza

101 ifj. HARMATI BÉLA: Egyházi Napok — Düsseldorf

104 FORRÓ IMRE: In memoriam Kaj Munk

DOKUMENTUMOK

106 Az EVT 1975-ös Nagygyűlése elé. Az Előkészítő Bizottság jelentése az EVT Központi Bizottságának 1973. augusztusi ülésén

HAZAI SZEMLE

111 MÁRKUS MIHÁLY: Prédikátorsors, félreértések és tanulságok

116 MÉSZÁROS KÁLMÁN: Meyer Henrik

KULTURÁLIS KRÓNIKA

121 ZAY LÁSZLÓ:Chaplin diktátora

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

123 Öt könyv öt modern teológusról *(Pungor József)*

125 PETER F. BARTON: Vom Barock-Katholizismus zur Erweckungsbewegung *(Dr. Fucsay Mihály)*

126 A modern társadalomlélektan kialakulása *(Lehel László)*

RÖVID JELENTÉSEK ÉS KOMMENTÁROK

A tisztázódás útján

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM viszonyának kérdése az egyezmény 25 éves évfordulójával kapcsolatban hónapokon át egyházaink érdeklődésének homlokterében állt. Mi is széles teret adtunk ennek folyóiratunkban. Az eredményeket és feladatokat klasszikus világossággal foglalta össze az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre államtitkár a Népszabadság 1974. március 3-i számában: „Az állam és az egyházak közötti viszony a szocialista társadalom fejlődésének hatására jól és kedvezően alakult: pártunk és kormányunk egyházpolitikája eredményes. Az egyházak megtalálták helyüket a szocialista társadalomban, az egyházi vezetők és a papság politikai magatartása sokat fejlődött, részt kérnek és vállalnak a szocializmus teljes felépítésének programjában, a Hazafias Népfront elgondolásainak megvalósításában, békemozgalom sikeres küzdelmeiben. A negyedszázad tapasztalata bizonyítja, hogy lehetséges, sőt szükséges — az ideológiai különbségek ellenére — az állam és az egyházak rendezett viszonya, a kommunisták és a hívő emberek összefogása a nemzet, az emberiség nagy kérdéseinek megoldására."

„ELISMERÉSSEL tartja számon, nagyra értékeli társadalmunk és államunk az egyházak haladó gondolkodású vezetőinek, papjainak és híveinek azokat a megnyilatkozásait, amelyek a munkában való helytállásra, a rendezett családi életre, a szocializmust építő hazánk felvirágoztatására, a népjólét emelésére, az emberiség közös javainak és kultúrkincseinek védelmére és egyetemes békéjének megteremtésére irányulnak. Ez az elvi álláspont tükröződik azokban az ünnepi nyilatkozatokban, amelyeket az egyházak az egyezmények 25. évfordulója alkalmából fogadtak el, továbbá a magyarországi egyházak képviselőinek a magyar békekongresszuson és a békeerők moszkvai világkongresszusán kifejtett gyakorlati tevékenységében."

„TANÚBIZONYSÁGA mindez annak, hogy a szocialista társadalomban működő egyházak képesek a haladó elgondolások, tervek, programok támogatására. A jó tapasztalatok alapján társadalmunkban megvan az igény, az egyházakban pedig a készség, hogy részt vállaljanak az össztársadalmi célok megvalósításából."

A BÉKESZERETŐ ERŐK Moszkvai Kongresszusának páratlan jelentősége már a találkozó idején érzékelhető volt. Három hónap távlatából pedig a kongresszus Irányító Bizottsága a helyzet gondos elemzése alapján állapította meg, hogy a céltudatos összefogás nyomán világszerte fokozódott a békemozgalom lendülete és ez nem csekély mértékben befolyásolta a világpolitikát. Az Irányító Bizottság február elején tartott ülésén tovább tisztázta a különböző békeszervezetek önállóságának és együttműködésének viszonyát: „Az együttműködés elvei azon a felismerésen alapulnak, hogy minden szervezet maga dönti el, milyen területen vesz részt a munkában és ezt milyen mértékben, milyen formában és milyen módszerekkel végezheti." Ez a keresztyén békemunka számára is megadja az együttműködés lehetőségét, de kötelességévé teszi sajátos feladatainak és lehetőségeinek tisztázását is.

A BÉKE-VILÁGTANÁCS szófiai ülésén, amelyen *D. dr. Bartha Tibor* püspököt újra az elnökség tagjává választották, *Romesh Csandra* főtitkár így fogalmazta meg a mozgalom helyzetét és feladatát a békeerők nagy összefogásának új szakaszában: „A mozgalom, amely a béke *védelmezőinek* mozgalmaként kezdődött, most a béke védelmezőinek és *építőinek* mozgalmává lett." Ennek érdekében az alapszabály módosításával is biztosította a nagygyűlés egyrészt a világszervezet gyorsabb reagálását a politikai eseményekre, másrészt a nemzeti béketanácsok intenzívebb munkáját a maguk területén.

A KERESZTYÉN BÉKEKONFERENCIA a Munkabizottság március közepén tartott ülésén tovább tisztázta a keresztyén békemunka feladatait. Az ülés témája: „Valamennyi békeerő együttműködése és a KBK szerepe volt." Ezzel összefüggésben *dr. Tóth Károly* főtitkár megállapította, hogy az egyházak és keresztyének békemunkáját teológiai megfontolásokkal kell végezni. Ennek szolgálatában áll egyebek között a KBK Teológiai Bizottsága, amely most a Krisztus szerinti igazságosság és a nemzetközi igazságosság viszonyának vizsgálatát tette legközelebbi ülésének témájává. Viszont, hogy a teológiai viszony érvényesítése nem a konkrét politikai kérdésektől való elfordulást, hanem inkább azoknak élesebb átvilágítását jelenti, erre mutatnak azok a határozatok, amelyeket a munkabizottság az európai biztonság és együttműködés, a Közel-Kelet, Dél-Vietnam, Portugália afrikai politikája és Chile ügyében hozott.

A CHILÉRE VONATKOZÓ HATÁROZATBÓL idézünk annak égető aktualitása miatt: „Mi keresztyének, akik ebben a világban békéért és igazságosságért harcolunk, szolidárisak vagyunk a chilei nép harcával a fasiszta katonai diktátorokkal szemben, akik nemzetközi társaságoktól és imperialista köröktől indítva, a chilei oligarchia támogatásával összetörték az Allende szocialista elnök vezetése alatt álló népi kormányt. A chilei események brutalitása nem tekinthető elszigetelt jelenségnek. Ezek az események nemcsak Latin-Amerika és a harmadik világ népeinek, hanem a világ minden népének szemét kinyithatják azon tény előtt, hogy az imperialista kapitalizmus jelenlegi stratégiája, amelynek érdekében saját belső krízise megoldására fokozott mértékben zsákmányolja ki a harmadik világ népeit, most ezekben az országokban fasiszta katonai diktatúrákkal fojtja meg a szabadságmozgalmakat, és ezzel komoly veszélyt jelent az egész emberiség számára."

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A Krisztusban szeretett világ

A Kolosséi levél kozmikus krisztológiája

A himnusz teológiai üzenete. A himnusz teológiájának jellemzését természetesen csak akkor végezhetjük el tárgyszerűen, ha tekintetbe vesszük a formatörténeti kutatás eredményeit, és a reánk maradt szövegről lefejtjük mindazt, ami alapos okkal a szerző kommentáló megjegyzéseinek tűnik. A fogalmak tartalmi kibontakozásánál pedig elsősorban a bölcsesség-logosz-teológia világát kell tekintetbe vennünk, s csak másodsorban jöhet szóba az újtestamentumi értelem. Az „eikón" „helyi értékét", például nem bizonyos, hogy akkor határozzuk meg helyesen, ha 2Kor 4,4 alapján közelítjük meg. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a himnusz egyes kifejezései minden esetben ugyanazt a jelentéstartalmat hordozzák, mint a bölcsesség-irodalomban. De azt feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy esetleges jelentésváltozás kérdésében meg kell elégednünk himnuszon belüli érvekkel.

A himnusz első strófája Krisztus és a teremtett világ kapcsolatáról tesz hitvallást. Mindenek előtt arról vall, hogy „ő a láthatatlan Isten képe". A 2Kor 4,4-et szem előtt tartva arra a gondolatra jut az ember, hogy ez a verssor is Krisztusnak a kinyilatkoztatásban betöltött szerepét hangsúlyozza. János evangéliuma szavával: „Aki engem lát, látja az Atyát" (14,9). A verssornak ez az értelme sehogyan sem illeszkedik bele a strófának a teremtésre koncentrált üzenetébe. Ha viszont a „szofiá"-nak a bölcsesség-irodalomban és a „logosz"-nak Philó műveiben szereplő értelmét veszszük figyelembe, a verssor zökkenő mentesen simul bele a strófa további menetébe. A bölcsesség-irodalomban és Philónál ugyanis a „szofia", illetve „logosz" a teremtés közvetítője. „Mellette voltam mint kézműves" — mondja magáról a bölcsesség a Péld 8,30-ban. Ezt a közvetítőt azért nevezték „eikón"-nak, „kép"-nek, mert a teremtés folyamatát a platóni őskép-másolat sémában képzelték el. (v. ö. Platón híres barlanghasonlatával!) A bölcsesség-irodalom és Philó a Teremtő és a teremtmény közé azért állít közvetítőt, hogy ezáltal megőrizze a Teremtő és teremtmény között a minőségi különbséget, s hogy így elkerülje a panteizmus kísértését. A sztoikus filozófiában ugyanis Isten „kat' eikona hautou" teremtette a világot[1], s ezért járható — a sztoikusok szerint — a teológia naturalis útja: teremtett dolgokból következtetni lehet az alkotóra[2].

A bölcsesség-irodalom és Philó szerint nincs közvetlen út a teremtménytől a Teremtőhöz. A Teremtőt nem az alkotásaiból, hanem a közvetítő által ismerjük meg, ha a közvetítő — kinyilatkoztatás révén — megismerteti magát velünk. Nem a világból következtethetünk tehát Istenre, hanem az „eikón"-ból, a himnusz szerint Krisztusból. De a világ isteni rendeltetését sem a teremtményből, hanem az „eikón"-ből érthetjük meg. Bár a közvetítő szerep az elmondottak alapján a kinyilatkoztatás és megértés mozzanatát is érinti, a himnuszban a hangsúly mégsem arra esik, hogy Krisztus az, aki megláttatja a láthatatlant. A himnusz sokkal aktívabb viszonyt tételez fel Krisztus és a világ között. Hasonlattal élve: Krisztus szerepe nemcsak a szobor leleplezése, hanem mindenekelőtt megalkotása. A himnusz logikája a bölcsesség-irodalmat és Philót követi, amikor a Krisztus által történt kinyilatkoztatás jogosultságát Krisztusnak a teremtésbe betöltött közvetítő szerepében látja megalapozottnak.[3]

Az első strófa második sora ugyancsak régóta gondot okoz az írásmagyarázóknak. „Az elsőszülött minden teremtmény közül" kifejezés fontos érvvé vált az ariánus vitában. Az egyházatyák, a „paszész ktiszeósz"-t genitivus comparationisnak vették, s úgy gondolták, hogy a verssor Krisztus eredetét megkülönbözteti a világ eredetétől. Ahogyan a niceai hitvallás vallja: „született, nem teremtetett"[4]. Ariánus részről viszont a genitivust birtokos esetnek minősítve a verssort arra használták fel, hogy vele igazolják Krisztusnak a teremtmények közé sorolását: „minden teremtmény elsőszülöttje". A Kol 1,18b viszont azt mutatja, hogy a „prótotokosz"-ban nem játszik feltétlenül szerepet a születés momentuma. Nehéz volna ugyanis a feltámadásban a születés képét felfedezni.

Újabban, a himnusz első strófájának előbb vázolt genezisének értelmében, ezt a kifejezést is a bölcsesség-irodalom és Philó gondolatai felől próbálják megközelíteni[5]. A Péld 8,24-ben azt olvashatjuk, hogy a bölcsesség akkor született, amikor még a mélységek nem voltak. Philó a „logosz"-t „protogonosz"-nak mondja[6]. Mindkettő az idői mozzanatot hangsúlyozza, és azt fejezi ki, hogy a „szofia", ill. „logosz" léte megelőzi a teremtést. De miért áll akkor „prototokosz" a himnuszban „protogonosz" helyett? A „prototokosz" az Ótestamentumban elsősorban az először született fiút jelölte meg, aki jog szerint az első örökös volt. De gyakran szerepel az Ótestamentumban átvitt értelemben is. Ex 4,22-ben Isten Izraelt nevezi „elsőszülött fiú"-nak, s ezzel Izrael népének kiemelt, megkülönböztetett helyzetét hangsúlyozza a nemzetek között. Később Izrael ezen az alapon formált jogot arra, hogy a népek vezetője legyen. 4Esdr 6,58-ban azt kérdezi Izrael Istentől, hogy miért nem adja már birtokul a földet nekik, akiket pedig saját népének, elsőszülöttjének nevez. Izrael királyának is így szól az ígéret: „Elsőszülöttemmé teszem őt, és feljebbvalóvá a föld királyainál" (Zsolt 89,28).

Valószínű, hogy ez a dávidi királyhoz kapcsolódó messiási igény áll Rm 8,29 mögött is, ahol Pál Krisztus „eikón" szerepét összeköti „prototokosz" mivoltával: „Mert, akiket előbb kiszemelt, azokról előre el is rendelte, hogy hasonlók legyenek Fia képéhez, hogy ő legyen elsőszülött sok testvér között". Az „Elsőszülött" kifejezés ebben az esetben kétség nélkül messiási rangot jelöl. Ez a rang pedig azon

* Részlet Cserháti Sándor evangélikus lelkész doktori disszertációjából.

alapszik, hogy Krisztus újjáteremtő munkájával feltámadásában részesíti a „testvéreket". Teremtő hatalmat, rangban elsőséget és ugyanakkor a sor többi tagjával való kapcsolatot, mindezt az apostol egyetlen szóba, a „prótotokosz"-ba tömöríti. Bizonyos, hogy ez a gazdag tartalom jelentkezik a Kol 1,18b-ben is: „Elsőszülött a halottak közül". Lehetséges, hogy a himnusz születésekor a 18b-ben szereplő „prótotokosz" visszahatott a 15b-re is, és azért választották a himnusz alkotói a philói „protogonosz" helyett a „prótotokosz" kifejezést. Megállapíthatjuk tehát, hogy az első strófában a „prótotokosz" Krisztusnak a teremtő munkájából fakadó kiváltságos hatalmi helyzetét, — nem pedig eredetének titkait — tárja elénk[7]

Krisztusnak mindenek elé és fölé helyezett méltóságát a teremtés műve indokolja: „Mert benne teremtetett a mindenség" (1,16). Kérdés, hogy az „en autó"-t lokálisan vagy instrumentálisan kell értenünk. *Käsemann* úgy véli, hogy ebben a kifejezésben a „makroanthróposz" mítosza rejlik. Eszerint a világ hatalmas emberi test, amelyet a mennyei „ember hat át és elevenít meg"[8]. Nem szükséges azonban egy később jelentkező mítoszt (mandeus iratok) anakronisztikusan az Újtestamentum korára erőltetnünk. Schweitzer felhívja figyelmünket a Péld 8,22-re, ahol a bölcsesség-irodalom a Gen 1,1-et a bölcsességre vonatkoztatva a „szofiá"-t „arkhé"-nak nevezi. Emögött viszont minden valószínűség szerint az a Philónál is megtalálható elképzelés áll, hogy a bölcsességben készült el — mint az építész gondolataiban az épület terve —, Istennek a világra vonatkozó elgondolása[9]. Ezzel szemben vallja a himnusz, hogy a teremtésben Krisztus volt az eszköz és ő ugyanakkor a teremtés célja is: „Általa és felé irányítva (v. ö. bölcsesség mint kézműves") (Péld 8,30) teremtett világ" (1,16).

A „közbülső" vagy „átvezető" strófa (1,17—18a) először összefoglalja az eddigieket: „Ő van mindenek élén" („pro pantón"). Az exegéták egyetértenek abban, hogy a himnusz ebben a mondatban is Krisztus páratlan méltóságát hangsúlyozza. A következő sor viszont már tovább megy, s azt fejti ki, hogy Krisztus nemcsak kezdetben, hanem azóta is a világ létének záloga: „és a mindenség benne áll fenn". Ugyanezekkel a szavakkal fejezi ki a hellénisztikus zsidóság azt a hitét, hogy a teremtett világ a „logosz" összetartó erejének köszönheti, hogy nem hull szét elemeire (Isten) „igéjében illeszkedik egybe a világmindenség" (Sir 43,26). „Amikor a himnusz arról tanúskodik, hogy a mindenség megmaradásának titka Krisztusban van, akkor arra a lázas keresésre felel, amellyel a kor a világot kormányzó és ezért egységbe foglaló elvet — s ezzel a hellénista ember számára az üdvösséget — megtalálni igyekezett"[10].

A legtöbb problémát a „közbülső" strófa harmadik sora jelenti: „Ugyanakkor ő a feje a testnek, az egyháznak is" (1,18a). Már szó volt arról (III. fej. 1.), hogy Käsemann óta általában a „tész ekklészia sz"-t gen. appositivusnak és a levél szerzője által betoldott glosszának tartják. Ebben az esetben az a test, amelynek feje Krisztus, a világmindenség. Kétségtelen, hogy a kor gondolkodásában a makrokozmosznak és az emberi test mikrokozmoszának párhuzamba állítása közhely volt[11]. A verssornak ez a kijelentése Krisztus és a világ organikus egységéről, jól bele is illik a himnusz eddigi mondanivalójába. Mindez azonban csak abban az esetben fogadható el, ha az 1,17—18b részt egy kozmikus himnusz töredékének tartjuk. Ha viszont a két hangsúlyos „kai autosz"-ra tekintünk, valószínűbbnek kell tartanunk, hogy a szóban forgó szakasznak összekapcsoló szerepe van, s így a „fő"-ről és „test"-ről szóló mondat már a következő, az új teremtésről szóló strófára irányítja figyelmünket és ezért a „test" szót az egyházra kell vonatkoztatnunk. Úgy, ahogy azt a levél többi része is teszi.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy a fő és test problémáját nem hellénisztikus ontologikus értelem, hanem az ótestamentumi „rós" jelentése felől kell megközelíteni. A „rós" pedig képies kifejezése a vezetőnek, kormányzónak[12]. Ebben az értelemben használja Pál apostol is akkor, amikor pl. arról beszél, hogy „a férfi feje a Krisztus..." (1 Kor 11,3), sőt Kol 2,10-ben, ahol Krisztusról, mint a hatalmak „fejé"-ről van szó (13).

A második strófa teológiai üzenete a III. fej. 2. pontja alatt, ahol a vallástörténeti hátteret kutattuk, már szóba került. Mégis foglaljuk össze most már a teológiai tartalom szempontjából. A fogalmazás feltűnő párhuzamosságot mutat az első strófával, de míg az első strófa a világ teremtését, ill. a teremtett világot, a második az új teremtést tartja szem előtt. Az első strófa első sora azt vallja Krisztusról, hogy „ő a láthatatlan Isten »képe«". A második strófa viszont így indul: „Ő kezdet". Mivel a bölcsesség-irodalomban és Philónál az „eikón" és „arkhé" egymást helyettesítő kifejezések[14], feltételezhetjük, hogy a himnuszban is szinonimái egymásnak. Mindkét szó Isten újat előhozó, teremtő és alakító jelenlétéről beszél. A „kezdet" tehát nem időpontot jelöl, hanem olyan aktivitást, amely minden időben feltétele az új megszületésének.

Az új teremtést a strófa a legdöntőbb ponton szemlélteti: „Elsőszülött a halottak közül" (1,18b). Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Krisztus sokrétű művéből éppen a feltámadást emeli ki, mert ez az az esemény, amely nemcsak a lélek területén, hanem a kozmosz rendjében is döntő változást hoz. Az egész Újtestamentum látása fejeződik ki ebben. Nem beszélhetnénk a teremtés eseményéhez fogható döntő változásról, ha a halál uralma töretlen maradt volna.

Krisztus azért hozhatott ilyen nagy fordulatot a kozmosz rendjébe, mert „tetszett őbenne lakoznia az egész teljességnek" (1,19). A leghősiesebb emberi erőfeszítés is kudarcot vall a halállal szemben, de Krisztus, a preexisztens Fiú, Isten hatalmának és szeretetének teljes birtokában győztesen vívhatta meg a nagy harcot[15].

Krisztust kell az új teremtés Urának és forrásának tekintetünk azért is, mert „tetszett a teljességnek őáltala kibékítetnie, felé irányítva a mindenséget" (1,20a). Nem könnyű választ adni arra a kérdésre, hogy a szöveg milyen értelemben beszél a mindenség „kibékítésé"-ről. Nem valószínű, hogy — a 2Kor 5,18 értelmében — Isten és az embervilág közötti feszültség feladásáról van szó. A „kibékítés"-nek ez a jelentése szerepel a Kol 1,22-ben, ahol Pál a himnusz üzenetét alkalmazza a gyülekezetre[16]. De magában a himnuszban hiányzik a 2Kor 5,18-ban megtalálható „heautó" visszaható névmás, amely egyértelműleg utalna Isten kiengesztelődésére. A Kol 1,20 apparátusában *Griesbach* szövegjavaslata ebbe az irányba mutat ugyan, de az első strófával való feltűnő párhuzam (1,16a) kétségtelenné teszi, hogy a főszövegben szereplő „eisz auton" az eredeti fordulat.

Schweitzer úgy véli, hogy a „himnusz a mennybemenetelt fizikai eseményként állítja elénk, s eb-

ben az esetben az üdvösség döntő eseménye abban van, hogy föld és ég újra összekapcsolódik[17]. Mert „a kozmosz egysége elveszett, és mennyet és földet, Istent és világot tátongó szakadék választ el egymástól"[18]. Én nem tartom valószínűnek, hogy a himnusz ilyen dualista, sőt fizikai módon elképzelt ellentétek kibékítéséről beszél. Ez az ellentét nem felel meg a kortörténeti helyzetnek. A kor legsúlyosabb problémáját az jelentette, hogy a hatalmak mennyei szférájában tapasztalt diszharmóniát. A himnusz fogalmazása is („en ouranoisz") arra enged következtetni, hogy a „kibékítés" az egész kozmoszra, a mennyen belüli állapotokra is kihat. Ezek után a legelfogadhatóbbnak *Lohse* magyarázata látszik: „Krisztus a mennyet és a földet újra a teremtésben megszabott rendjéhez vezette vissza"[19]. Sőt a rendkívül tömör himnusz még azt is hozzáteszi, hogy a teremtés rendjének helyreállítása azt szolgálja, hogy a világ a Krisztusban kijelölt céljához elérkezhessék („eisz auton"!).

A himnusz üzenetének kibontása meggyőzhet bennünket arról, hogy forma és tartalom szép és rendkívüli találkozásával van dolgunk. A formai párhuzam tökéletesen megfelel a tartalmi párhuzamnak. Néhány exegéta azonban felhívja a figyelmünket arra a *feszültségre*, amely *a két strófa között teológiai tartalom tekintetében fennáll.* Ha az első strófa Krisztusnak a teremtésben, a második viszont a megváltásban betöltött centrális szerepéről beszél, nem zárja-e ki egymást ez a két kijelentés? „Mi itt a himnusz egyik megoldhatatlan nehézségével kerülünk szembe: Hogyan lehetséges, hogy az a mindenség, amelynek már „per nature" (természettől fogva), a Teremtésközvetítő a feje („kephalé tou szómatosz"), egyáltalán megváltásra szoruljon?" — kérdezi *Hegermann*[20]. Másutt pedig így fogalmazza meg a problémát: „A himnusz feltételezi a kinyilatkoztató egyidejű jelenlétét a mennyei világban és a földön"[21]. Hagermann csupán kiélezi a Schweizer által már korábban hangoztatott véleményt: „Az az állítás, hogy Krisztus a feje a mindenségnek, egyenesen kizárja a megváltás szükségességét"[22].

Meggyőződésem szerint éppen a két strófának ez a feszültsége bizonyítja, hogy a himnuszban igazi keresztyén bizonyságtétel csendül fel. Tulajdonképpen — általánosabb teológiai megfogalmazásban — az inkarnáció „botrányát" vállalja a himnusz is: Hogyan lehetséges, hogy transcendens immanenssé, a végtelen végessé (finitum capax infiniti), a történelem Ura történetivé lesz? Az emberi értelem ezen a ponton tehetetlenné válik. Ezért jelent annyi fejtörést a filozófiai ihletésű Philó számára kora ontológikus kozmikus filozófiájának és a történeti kijelentésén alapuló zsidó hitnek összehangolása. A keresztyén bizonyságtevők vállalják az inkarnáció botrányát anélkül, hogy az ellentmondást eltussolni igyekeznének, mert bizonyságtételük nem filozófiai, meditatív úton, hanem a történelemben Krisztus által önmagát kijelentő Istennel való találkozásuk révén született.

A feszültség akkor sem oldódik fel, ha a bűnbeesés következményeire mutatunk rá, mert a Krisztusban teremtett világ megromlása a kérdést csak még súlyosabbá teszi: Hiba csúszott a teremtés tervrajzába? Ha pedig a hiba ontológikus természetű akkor helyrehozható-e a történeti megváltással? A himnusz a teremtett világ megromlásáról nem beszél, de a „megbékülés" említése mutatja, hogy feltételezi azt. Nem véletlen, hogy egy ilyen fontos dogmatikai lépcsőfok kimarad a himnuszból. A himnusz műfaji sajátosságát követve nem törekszik dogmatikai precizitásra. A kolosséi himnusz feladatának Krisztus magasztalását tekinti, mégpedig Krisztusnak nem a teremtés — bűnbeesés — megváltás drámájában, hanem a teremtésben és az új teremtésben betöltött döntő szerepét felmutatva. Egyedül ez a himnuszalkotó szándék ad magyarázatot a himnuszban fellelhető hangsúlyokra, de hiányosságokra is[23].

A himnusz teológiai genezise is csak így képzelhető el. Nem az első strófa kozmikus krisztológiájából következtetnek a megváltás szükségességére, hanem a megváltásnak a második strófában érintett történeti eseményeiből húzzák ki a vonalakat kozmikus távlatokba[24]. Erről a sorrendről tanúskodik az a tény, hogy az első strófa a „bölcsesség", illetve a „logosz" helyett a történeti kinyilatkoztatásból megismert Krisztust tekinti a teremtés közvetítőjének és fenntartójának. Nem arról van szó, hogy a himnuszt alkotó gyülekezet egyszerűen ráruházta Krisztusra a „szofia" és „logosz" funkcióit[25]. Abban, hogy a keresztyén gyülekezet Krisztust vallja a kozmosz urának, kétségtelenül polemikus él rejtőzik a hellénisztikus zsinagógával szemben. Ha át is veszi a bölcsesség-irodalom és Philó gondolati sémáit, Krisztusról tett bizonyságtételével egyúttal alá is ássa azok szellemiségét. Az 1Kor 1—2 fej.-ben található és a bölcsesség kérdése körül folyó vita mutatja, hogy ez a konfrontáció és tisztázás elkerülhetetlen volt, és meg is történt. A himnusz is azt vallja a hellénisztikus zsidóság spekulációival szemben, hogy „nincsen más név — egyedül Krisztusé —, mely által kellene megtartatnunk" (Csel 4,12).

A himnusz teológiai genezise ugyanazt a folyamatot mutatja, mint amely *az őskeresztyénség teológiai fejlődésében* végbement. Az ősi hitvallást: „Jézus Krisztus az Úr" — először Krisztus feltámadására, és ezzel együtt megdicsőülésére alapozták. (Csel 2,36). Ebben a szakaszban Krisztus kozmikus szerepét a gyülekezetben élő és ható, és a paruziában az egész világra kiterjedő uralmában látták. A feltámadás ténye azonban Krisztus földi életére visszatekintve is felnyitotta a szemeket, s ráébredtek arra, hogy a szolgai formában is az Úr Jézusra vonatkoztatták, amit a LXX a „küriosz"-ról kijelentett[26]. Annak, hogy a Krisztus preexisztenciájába vetett hit sokkal hamarabb kialakult, mint ahogy azt általában feltételezik, bizonyos jele az a természetesség, amellyel Pál Krisztust és az Ótestamentum eseményeit összekapcsolja (v. ö.: 1Kor 10,4.9.). Olyan érvet használ Pál, amelynek elfogadására a talaj készen volt már. Igazat kell adnunk C. F. *Moule*nak, aki azt állítja, hogy „a feltámadás mindkét irányba következtetésekhez vezet", „Nemcsak előre Krisztus dicsőségének eljövendő megnyilvánulása felé, hanem visszafelé, az ő preexisztens dicsősége felé is".[27] Kettőt kell tehát szem előtt tartanunk: A kiindulópont mindenképpen a feltámadás történeti eseménye, de ez azután feltétlenül magával hozza Krisztus tér és idő feletti uralmának elfogadását is. Krisztus preexisztenciája viszont alkalmat ad arra, hogy a filozófiai képtelenség ellenére is joggal állíthassa őt a gyülekezet a „szofia" és „Logosz" helyére[28]. A himnusz teológiája ahelyett, hogy mindenáron elvetni vagy feloldani igyekezne, megőrzi a feszültséget. A kozmikus látás kedvéért nem mond le a Jézus Krisztusban felismert igazságról. De fordítva is igaz. Nem nyugszik bele, hogy a Jézus Krisztusban felismert egyszeri igazság elszigetelődjék a teljes valóságtól.

A himnusz tartalmilag ugyan jól megkülönböztethető két strófára bontható, és teológiatörténeti fázis-

különbség is kimutatható a két strófa között a második javára, mégis *egységes*, egy „öntésű" *alkotás*nak bizonyul. A két strófát összekapcsolja mindenekelőtt az egységes alkotói szándék: Krisztus kozmikus jelentőségét dicsőíteni mind a teremtésben, mind a megváltásban betöltött szerepének hangsúlyozása révén.

De a *két strófa témája*, a teremtés és megváltás ténye, *egymásra is hat*nak, mint, ahogy két különböző színű tárgy reflexei egymáson is felfedezhetők. A teremtés indítéka ugyanaz a szeretet, amely a megváltás tényéből árad. „En autó", azaz Krisztusban teremtett a világ! De a teremtés célja is az, hogy úgy formálódjék a teremtett világ Isten akaratával való teljes összhangra, ahogy az Krisztusban nyilvánvalóvá lett: „Eisz auton", felé irányítva teremtetett a világ. „A teremtés nem tekinthető semleges keretnek, amelyben az üdvösségtörténet lejátszódik. A teremtés maga is szorosan érdekelt benne, mert a bűn következményeként hiábavalóság alá vettetett" — mondja N. *Kehl*[29]. Viszont az első strófa kozmikus szemléletének közelségében a megváltás is kozmikus dimenziókat kap. Erre mutat az első strófára jellemző „ta panta" és az „en autó", „di' auton", „eisz auton" hármas viszatérése a második strófában. Mert a megváltás hordereje is csak kozmikus méretekben adható vissza. A megváltás végeredményben a kozmosz nyomorúságának, a halálnak és a teremtés rendje felborulásának megszüntetését célozza. Az első strófa kozmikus látóköre megóv attól, hogy a megváltás megcsonkított, életidegen és világtól elvonatkoztatott üres fikciává váljék. A megváltás pedig ahhoz a világhoz vezet vissza, amelyet Isten Krisztusban alkotott, és amelyben életünk folyik. A megváltás értelme is az, hogy a mindenséget Istennek már a teremtésben lefektetett és Krisztusban felfedett céljaihoz eljuttassa. A himnuszban a megváltásnak ugyanaz az egyetemes látása érvényesül a kozmoszra vonatkoztatva, amely szerint nincs bűnbocsánat az emberi közösség gyógyulása, s nincs örök élet a test feltámadása nélkül. Nincsen a világnak üdvössége Krisztus nélkül, s nincsen üdvösség a világ üdvössége nélkül: ez a himnusz hatalmas teológiai üzenete.

A himnusz fő teológiai jellemvonása tehát a krisztológia univerzális kiterjesztése. A passzív igealakok mögött ugyan kétségtelenül Isten áll, de minden világ felé irányuló cselekedetének eszköze Krisztus. Ez a *„radikális koncentrálás a krisztológiára"*[30] felel arra a kérdésre, hogy ezt a krisztológiát „nemcsak ráadásként kell-e értenünk ahhoz az istenképhez, amellyel az Ótestamentum és felvilágosult görögség is egyet tud érteni? A kolosséi himnusz gyülekezete ezzel szemben tudja, hogy nincsen olyan igazi istenkép, amely már ne volna eleve Jézus Krisztussal azonos. Egy olyan Isten, aki nem Jézus Krisztus arcát hordozza, nem Isten, hanem bálvány"[31]. Az érem másik oldala viszont az, hogy ez a „radikális krisztológiai koncentráció" a kozmosz irányában is érvényes. Nem mondhatnak teológiai érvénnyel semmi olyat a világról, amit eleve ne határozna meg Istennek Jézus Krisztusban kijelentett szeretete. Az olyan világ, amelyet erről a szeretetről elfeledkezve vizsgálunk és alakítunk, nem kozmosz többé, hanem káosz.

Néhány írásmagyarázó a himnusz krisztológiai koncentrációjában egyoldalúságot vél felfedezni. Schweizer rámutat, hogy a himnusz látóköréből hiányzik az ember, és az ember hitbeli döntése. „De lehet-e a megbékélt világmindenségről enélkül a hitbeli döntés nélkül beszélni?"[32]. Nem feltételezi-e a himnusz, hogy puszta fizikai részvételünkkel a Krisztus által teremtett és megbékített mindenségben a Krisztus által szerzett váltság gyümölcseiben is részesülhetünk?[33]. Vitathatatlan, hogy ebben a tekintetben a himnusz nem fejti ki a teljes teológiai igazságot, de ezt nem is várhatjuk el egy olyan himnikus alkotástól, amely nem mitikus vagy filozófiai igazságok kifejtése, hanem a gyülekezet hitének megvallása „nem látott dolgokról".

De ugyanilyen egyoldalúságba esnénk, ha Krisztus uralmának hatósugarát leszűkítenénk a hittel fogadott evangélium területére. Az igazság az, hogy a hit feltétele Krisztus Úr volta, s ezt nem fordíthatjuk meg úgy, hogy Krisztus uralmát a hit függvényévé tesszük. A himnusz bizonyára olyan helyzetben született, amelyben Krisztusnak az egyház határain is túlmenő uralma megfogalmazására volt szükség. Ezért vált alkalmassá a himnusz a kolossei gyülekezet hitének erősítésére, hiszen a tévtanítás éppen Krisztus uralmát tette problematikussá.

Egy másik ponton is *egyoldalúsággal* vádolják meg a himnusz teológiáját. Míg a palesztinai őskeresztyén kérügma az eljövendő üdvösségre irányítja a figyelmünket, „a himnusz *a máris jelenvaló üdvösséget* hirdeti meg." „A kozmikus fordulatról mint már megtörténtről beszél"[34]. J. *Lähnemann* enthuziazmusról beszél, amely eltávolodik a gyülekezet történeti helyzetétől, s nem veszi észre a világ nyomorúságát[35]. Eltekintve attól, hogy a himnusz az „eis auton" kétszeri alkalmazásával eschatológiai távlatokat nyit, és megőrizhet bennünket a teológiai üzenet sztatikus, történelmietlen félreértésétől, a „megbékéltette" ige aoristosa valóban arra enged következtetni, hogy a himnusz az eschatológiai feszültség kérdésében a „már most"-ra teszi a hangsúlyt. Nem szabad elfeledkezünk azonban arról, hogy a himnusz nem tapasztalati tényeken tájékozódik. A jelenvaló üdvösség „en autó", tehát Krisztusban van adva „már most" számunkra.

Foglaljuk össze még egyszer a himnusz teológiai jellegzetességeit: A preexisztens Krisztus a kozmosz Ura, mert ő a teremtés és újjáteremtés közvetítője. Ennek következtében a kozmosz léte és jövendője Krisztuson múlik. Krisztus uralma ott is jelen van, ahol a benne hivők nincsenek jelen. Ez az uralom nemcsak eljövendő, hanem már most is érvényesül.

A himnusznak ezt a markáns krisztológiáját az exegéták — elsősorban német nyelvterületen — többkevesebb fenntartással kezelik. Azt állítják, hogy a himnusz teológiájában „heterodoxia"[36] „radikalizált gnosztikus krisztológia"[37], „gnosztikus gondolatelemek"[38], „idegen krisztológia"[39], „a Krisztus testéről szóló páli tanítás tipikus hellénista-kozmikus félreértése"[40] jelentkezik és ezért a levél szerzője a himnuszt kénytelen „tartózkodással kezelni"[41], „átértelmezni"[42], mert „bár ez a krisztológia több helyen is kimutatható az őskeresztyén iratokban (Jn 1,1 k; Zsid 1,2 k), mégsem tekinthető Pál igehirdetése és tanítása szerves részének"[43].

Egy későbbi krisztológia feltételezésének jogosultságát alátámasztaná, ha sikerülne a himnusz keletkezését Pál utáni időpontra rögzíteni. A kritikai analízis kimutatta, hogy a himnuszt a levél szerzője a gyülekezeti használatból vette át, s ezért semmiképpen sem lehet a levél megírásával egykorú, hanem annál jóval korábban kellett keletkeznie. Ha még feltételezzük is, hogy a levelet nem maga az apostol, hanem egy páli tanítvány írta, a himnusznak *legalább egykorúnak kell lennie az apostollal.* „A

himnusz a Pál apostol előtt és mellett élő hellénista gyülekezet tradíciójába tartozik"[44]. A himnusz kora tehát nem zárja ki, hogy a himnusz teológiája és Pál teológiája egymással kapcsolatba léphessen.

A fenntartások jogosságát egyedül akkor dönthetjük el, ha a *himnusz teológiáját összevetjük Pál apostol, s általában az Újszövetség teológiájával.* Pál apostol éppen úgy, mint a jánosi iratok (Jn 1,1—18; Jn 8,58) és a Zsidókhoz írt levél szerzője (1,3 kk) él a preexisztens krisztológiával (Rm 8,3; Gal 4,4; Fil 2,6). Krisztusnak teremtésközvetítő szerepére is találunk utalásokat Pál más leveleiben. A Rm 11,36-ban még Istenről vallja, hogy „tőle, általa és reá nézve van minden", de az 1Kor 8,6-ban a formula már krisztológiai fogalmazást kap: „Számunkra egy az Isten, az Atya, akitől van minden és mi is reá nézve vagyunk, és egy az Út, a Jézus Krisztus, aki által van a mindenség és mi is általa". „Nem úgy van tehát — vonja le *Wagenführer* következtetését —, hogy Krisztus és a kozmosz összekapcsolása először a Kolosséi-levélben jelentkezik, hanem ahogy láttuk, a kozmikus krisztológia a vitathatatlanul páli 1Kor-ban is megtalálható"[45]. Az evangéliumi hagyományban is találunk (Mk 4,41 és par.) utalásokat Krisztus kozmikus uralmára.

Nem idegen Páltól a kozmikus megváltás gondolata sem. A Rm 8,18—23-ban kifejti, hogy az ember megváltása nem képzelhető el a kozmosz megváltása nélkül. Igaz, hogy ebben az értelemben Pál a megváltást még eljövendő eseménynek látja. Krisztus minden hatalmat maga alá gyűrő uralmáról is beszél Pál apostol (1Kor 15,23—28; Fil 2,10—11), bár ezekben a szakaszokban Krisztus uralma az eschatologikus dráma során lesz teljessé.

Helytelen volna feltételezni Pálról azt is, hogy Krisztus uralmát beszűkíti a keresztyén exisztencia körére. Jellemző az apostol gondolkodására az 1Kor 8,5—6, ahol arról beszél, hogy „sok isten és sok úr van, de nekünk egy Istenünk, az Atya... és egy Urunk van, a Jézus Krisztus". Az összefüggésből világos, hogy félreértenénk ezt a mondatot, ha úgy értenénk, hogy csak a keresztyének számára egy az Isten és az Úr. Az apostol éppen fordítva érti. Mi tudjuk, hogy a világon csak egy Isten és egy Úr

Végül pedig a himnusz eschatológiai szemléletét — Krisztus uralma „már most" érvényesül — sem tarthatjuk a himnusz teológiai privilégiumának. Pál és az egész Újtestamentum egységesen vallja, hogy Krisztusban a döntő eschatológiai fordulat már megtörtént, ha végső kiteljesedése még várat is magára. Amikor a keresztyének elfeledkeztek arról, ami „már megtörtént", akkor a zsidó eschatológia hatására eltértek Jézus és az őskeresztyénség által képviselt eschatológiai szemléletől[46]. Utalnom kell még a II. fejezet 2. pontjában mondottakra is, amelyből kiderül, hogy a tévtanítók által kialakított helyzet miatt az egész levél eschatológiai tendenciája arra irányul, ami az üdvösség kérdésében már megtörtént. Így a himnusz eschatológiája belefér az egész levél teológiai koncepciójába.

Mindebből kitűnik, hogy a himnusz teológiája — ha így együtt, a krisztológiai koncentrációnak ezen a fokán és ennyire a kozmikus szempont előtérbe kerülésével nem is —, de elemeiben fellelhető Pál és az Újszövetség teológiájában. Ezért még abban az esetben sem mondhatjuk —, ha úgy gondoljuk, hogy Pál apostol csak „utalásokban"[47], csupán „teológiájának a peremén" érintkezik a himnusz teológiájával —, hogy a himnusz teológiája és Pál teológiája összeférhetetlenek. Egyébként az is nehezen képzelhető el, hogy Pál apostol, vagy akár egy páli tanítvány, olyan hagyományanyagot használjon fel, amely szándékait keresztezi.

Végeredményben tehát „nem lehet szó heretikus himnuszról".[49] A levél szerzője olyan himnuszt épít bele a tévtanítással küzdő levelébe, amely „használhatónak mutatkozik a polémiában"[50], mert „a himnusz és a tévtanítók által érintett probléma között belső összefüggés van"[51]. Mégis — amint láttuk a himnusz kritikai elemzése során —, a levél szerzője szükségesnek látta a himnuszt saját megjegyzéseivel ellátni.

Dr. Cserháti Sándor

JEGYZETEK

1. Corpus Hermeticum. VIII. 2. — 2. Felmerül a kérdés, hogy Pál a Rm 1,20-ban nem a sztoikus filozófiát követi-e, amikor azt mondja, hogy „ami Istenben láthatatlan... a világ teremtésétől fogva az ő alkotásaiból megértetve, láthatóvá válik." Az Ótestamentumtól nem idegen gondolat, hogy „az egek beszélik Isten dicsőségét" (Zsolt 19,2). De ezzel a kijelentéssel az Ótestamentum nem azt állítja, hogy Isten az alkotásaiból megismerhető, s ezzel — ami az OT-ban egyet jelent — az Istennel kapcsolatba is juthatunk. A teremtett világ nem Isten megismeréséhez vezet el, hanem arra indít, hogy isteni voltát elismerjük. Így gondolja Pál is: A Teremtőt — bár alkotásai erre indítanak — nem mint Istent dicsőítettük" (Rm 1, 21). (Vö. E. *Schweitzer* Kol 1,15—20 5. o.) — 3. Mivel az „eikón" itt elsősorban a teremtésben közvetítő Krisztust állítja elénk, valószínűnek tartom, hogy a „tou aoratou" gen. epexegetivus (appositivus) a szerző glosszája, s nem tartozik a himnusz eredeti rétegéhez. A szöveg simább lenne, ha „tou aoratou theou" állna a kissé nehézkes genitivus epexegetivus helyett. Ezzel a glosszával a verssor értelme a 2Kor 4,4 értelméhez hasonul. Pál talán az „eikón" szót már a saját szóhasználata szerint (kijelentés-közvetítő 2Kor 4.4) érti, s nem ismeri fel benne a philói értelmet. De lehetséges az is, hogy Pál ezzel a megjegyzéssel össze akarja kötni az első strófát a másodikkal: A teremtés közvetítője ugyanaz, aki a kinyilatkoztatást hozza. — 4. L.: N. *Kehl:* Der Christushymnus 18. o. — 5. Pl.: E. *Schweitzer:* Kol 1,15—20. 6. o. Jellemző, hogy *Käsemann* az általa gnosztikusnak minősített Ádám-tipológiára lát utalást ebben a kifejezésben. Schweizer ezt a véleményt nem látja megalapozottnak. — 6. Conf. ling. Som. I. 215. — 7. *Moule* felhívja figyelmünket arra, hogy Rabbi *Bechai* szerint Isten magát nevezi „a világ elsőszülöttét"-nek (Commentary 65. o.) — 8. E. *Käsemann:* Taufliturgie 42. o. — 9. E. *Schweizer:* Kol 1,15—20. 7. o. — 10. E. *Schweizer:* Neotestamentica 296. i. — 11. *Platon:* Timaios 47c—48b (L.: Schweizer „szóma" ThWB. 1929) Az orphikus töredékek pedig Zeuszról mondják: „Zeusz a fej... minden, mint a testek, a hatalmas Zeuszban nyugosznak". Id. E. *Lohse:* Kommentar 93. l. 4. jegyzet. Az iráni mitológiában is volt ilyen elképzelés. (Vö.: id. mű 93. o. 3. jegyzet.) — 12. S. *Bodale:* Zu Kephalé 211—215. i. id. *Schmauch:* Beiheft. N. *Kehl:* Der Christushymnus 97. o. — 13. E. Schweizer a 2,10-ben az utóbbi mellett tör lándzsát, míg az 1,18a-ban ragaszkodik a hellenisztikus-mítikus „fő-test" értelemhez. (E. *Schweizer:* Die Kriche als Leib Christi. 255—56. o.) — 14. Péld 8,23; *Philó:* leg. all. I. 43. Vö.: C. F. *Moule:* „creative initiative") Commentary 64. o. — 15. „Arra, hogy a »plérómá« szállást vesz valahol, nem találunk párhuzamot, vagy vallástörténeti analógiát". (H. J. *Gabathuler:* Jesus Christus. 99. o.) „Gnózisról itt nem beszélhetünk. A gnózisban a megváltó elhagyja a »plérómá«-t és oda tér vissza". (i. m. 99. o. 573. jegyzet.) *Hegermann* utal arra, hogy a „lakozás" kifejezés az ótestamentumi „sekina" képzettel hozható kapcsolatba. A hellenisztikus zsidóság gondolatvilágában pedig a mindenség a templom ősképe, s így a mindenség az Isten „sekiná"-jának a helye. (Philó Spec. Leg. I. 66.) Sőt maga a „logosz" ez a templom (Conf. Ling. 96.) — (Hegermann: Die Vorstellung 95. o.) Vö.: F. *Büchsel:* Apokafallas szerint ThWB I. 259. o.; Bauer WB. 183. — 17. E. *Schweizer:* Neotestamentica 313. o. — 18. E. *Schweizer:* Neotest. 297. o. — 19. E. *Lohse:* Kommentar 101. o. — 20. Die Vorstellung 106. o. — 21. Die Vorstellung 116. o. 592. jegyzet. — 22. E. *Schweizer:* Neotest. 112. o. 224. jegyzet — 23. Vö.: M. A. *Wagenführer:* Die Bedeutung Christi 69. o. — 24. Így látják a himnusz genezisét: H. *Hegermann* (Die Vorstellung 202. o.); Chr. *Maurer* (Die Begründung 589. o.); E. *Lohse* (Kommentar 102. o.); C. F. *Moule* (Commentary 4. o.) N. *Kehl:* Der Christushymnus 92. o.) Különösen szemléletesen mutatja be az első és második strófa krisztológiai kapcsolatát R. *Schnackenburg:* Die Aufnahme des Christushymnus 22. o. — 25. Így gondolja E. *Lohse:* Kommentar 90. o. — 26. Vö.: F. *Hahn:* Christologische Hoheitstitel 192. o.; W. *Kramer:* Christos Kyrios 20. o. és 61. o. kk. — Egyébként a maga részéről a fejlődésnek azt a mechanikus szemléletét, amely szerint a teljesebb mindig a későbbi, dogmatikusnak és felületesnek tartom. A fejlődést úgy is el lehet képzelni, hogy már a magban megvan az, ami csak később fog kibomlani. Ezért, ami csak később bomlik ki, nem tulajdonítható minden esetben idegen behatás következményének. Ezenkívül az egyháztörténelem nem egy olyan „fejlődés"-ről is tud, ami tulajdonképpen torz- vagy visszafejlődés. (Elég ha csak a gnoszticizmus széles áramlatára, vagy a pelagianizmusra utalok.) — 27. C. F. *Moule:* Commentary 4. o. — 28. Ma is ez az egyetlen legitim teológiai mód-

szer. A kiindulási pont csak a Krisztusban kapott kinyilatkoztatás lehet, s ezt nem szabhatjuk át semmiféle filozófiai rendszer kedvéért. Ebből a kiindulópontból azonban bátran meg kell húznunk a vonalakat a világ minden problémája felé. A történeti kinyilatkoztatást nem tehetjük történetietlennné. — 29. Der Christushymnus 91. o. — 30. E. *Schweizer:* Kol 1,15—20. 13. o. — 31. E. *Schweizer:* Kol 1,15—20. 9. o. — 32. E. *Schweizer:* Kol 1,15—20. 12. o. — 33. Ezt kifogásolja a himnusz krisztológiájában már E. *Käsemann* is, amikor a himnuszt heterodoxiával és mitológikus gondolkodással gyanúsítja. (Taufliturgie 48. o. és 42. o.) — 34. H. *Hegermann:* Die Vorstellung 200. o. k. és 109. o. Vö. még: E. *Schweizer:* Kol 1,15—20. 11. o.; E. *Lohse:* Kommentar 250. o. — 35. J. *Lähnemann:* Der Kolosserbrief 116. o. 30. jegyzet. Hasonló kérdést vet fel Schweizer is. (Kol 1,15—20. 13. o.) — 36. E. *Käsemann:* Taufliturgie 48. o. — 37. H. N. *Schenke:* Der Wiederstreit 403. o. — 38. H. *Conzelmann:* Der Brief an di Kol. 131. o. — 39. Ch. *Masson:* L'Épitre. 107. o. — 40. E. *Schweizer:* Erniedrigung 413. jegyzet. — 41. E. *Hegermann:* Die Vorstellung 202. o. — 42. E. *Schweizer:* Die Kirche als Leib. 246. l. — 43. H. *Hegermann:* Die Vorstellung 113. o. — 44. H. J. *Gabathuler:* Jesus Christus 141. o. — 45. M. A. *Wagenführer:* Die Bedeutung Christi 49. l. — 46. Vö.: *Dr. Prőhle* Károly: Lukács evang. 24—25. o. — 47. E. *Lohmayer:* Kommentar 43. o. — 48. H. J. *Gabathuler:* Jesus Christus 131. o. — N. *Kehl* a himnusz teológiájának és Pál teológiájának lényegi azonosságából arra következtet, hogy a himnusz szerzője is csak Pál apostol lehet. (Der Christushymnus 45. o.) A következtetés felületes. Igaz ugyan, hogy a himnusz teológiai motívumai fellelhetők a páli teológiában, de ezek szóhasználata („ta panta"; „en"; „dia"; „eisz" stb.) nem a páli teológia tövéből hajt ki. Kétségtelen, hogy abból a hellénista zsidó-keresztyén hagyományból származik, amelyből a himnuszt is kölcsönözte. Pál bizonyára azért tartotta alkalmasnak ezt a szóhasználatot, s vele együtt bizonyos teológiai tartalmat is az átvételre, mert beleillettek teológiai univerzalizmusába. — 49. E. *Lohse:* Kommentar 84. o. 6. jegyzet. — 50. H. *Hegermann:* Die Vorstellung 110. o. — 51. N. *Kehl:* Der Christushymnus 45. o. Lásd még: E. Percy: Die Probleme 154. o.

Lengyel József debreceni professzorsága

A kanti filozófiának Pápa mellett a másik fellegvára Debrecen volt a XVIII. század végén. Bár mint előző cikkemben feltártam, 1801-ben itt vágta útját a további egészséges fejlődésnek *Budai* Ézsaiás vezetésével a felülkerekedett orthodox irányzat. Debrecen szellemi életét lényegében a kanti filozófia ápolása határozta meg csaknem egy évtizeden át, 1793—1801-ig. Itt már, Pápát megelőzően, nagyon korán, az 1790-es évek legelején nemcsak szórványos jelenség volt, hanem nyugodtan mondhatjuk, hogy valóságos divat a kanti filozófia tanulmányozása, aminek két feljegyzett, tehát hiteles bizonysága is van.

Az egyik *Domokos* Lajos nevéhez fűződik, aki egyben az idősebb nemzedék véleményét is tolmácsolja, amikor ezt írja pártfogoltjának, a professzorságra kiszemelt *Sárvári* Pálnak 1794. júl. 15-én Göttingába: „Kants Critic der Reinen Vernunft — magam is nézegettem volt egyszer valamennyire: de én félek az olyan Philosophiától, a melly mindent homályosabbá teszen" (Sárvári Pál levelezése. Kézirat a debreceni Déri Múzeumban.). A másik pedig az első egyházi és iskolai folyóirat, a *Novi ecclesiastico-scholastici Annales*, híradása, amely szerint már 1794-ben nagyon eredményesen tanították a debreceni Kollégiumban — latin nyelven — a kanti filozófiát. A lap így számol be 250 debreceni tógátus filozófiai vizsgájáról: „A jelen volt bírák és vizsgálók főleg abban gyönyörködtek, hogy a Kollégium érdemes polgárai a nagyhírű Kant és mások által megtisztított szabadelvűbb filozófiát tudták és teljesen megértették."

Eddig egyáltalán nem kutatták, hogy ki volt az, aki a közhangulatnak megfelelően olyan szép eredménnyel tanította a kanti filozófiát akkor Debrecenben. Annyit tartottak nyilván csupán, hogy a Kollégium iskolaorvosa, s egyben filozófia professzora, *Milesz* József elhalálozván 1793. aug. 1-én, az új professzor, Sárvári Pál megérkezéséig, 1796-ig helyettes látta el a filozófia tanítását. Tekintettel arra, hogy a jegyzőkönyvek azokból a viharos évekből nagyon szűkszavúak, vagy éppen hiányoznak, az eligazodás nem volt könnyű. Az iskolai consistorium jegyzőkönyvéből például egy év (1794 áprilisától 1795 áprilisáig) megíratlan maradt. Meglehetősen zavaros állapotok uralkodtak ugyanis ekkor a Kollégiumban. 1793-ban *Sinai* eltávolításával és Milesz József elhunytával a professzori kar mindössze kettőre zsugorodott: a rektor *Kocsi* Istvánra és *Szilágyi* Gáborra. A professzoroknak kiszemelt Budai Ézsaiás és Sárvári Pál ekkor még külföldi tanulmányúton voltak. Annyit mégis sikerült a jegyzőkönyvekből megállapítanom, hogy a Kollégium nyomban a Milesz József elhunyta után 1793. aug. 12-én felkérte Sárvári Pál ökegyelmét Göttingában, hogy a fizika és matematika mellett a filozófiára is készüljön fel, „hogy haza érkezvén további rendelésig ezt is taníthassa". Az egyháztanács pedig még előbb, már aug. 2-án úgy intézkedett, hogy a „Philosophiai Praesesség Jurátus Deák Nagy Sámuel ő kegyelmére bízódjék".

Ez a fiatal jurátus, Csokonai testi-lelki jó barátja és munkatársa volt, tehát az az ifjú személy, aki fiatalos lelkesedéssel olyan eredményesen tanította a filozófiát Debrecenben. Irodalmi érdeklődésére, filozófiai munkásságára nézve nagyon becses az a levele, melyet 1794-ben írt Kazinczynak. Ebben egyfelől fellengzős költői stílusát csillogtatja, másfelől azonban nagyon komoly fejtegetésekbe bonyolódik a test és lélek viszonyát illetően. Bár sok minden zavaros még gondolkozásában, egész levele amellett tanúskodik, hogy önálló utakon járó fő volt, aki — ha kissé lehiggad — maga is hozhatott volna a filozófiában gazdagabb termést. Élete azonban hamarosan más irányt vett, s 1801-től szülővárosának, Komáromnak lett elismert orvosa. Mindenesetre az övé az az érdem is, hogy magyar nyelven nyomtatásban ő emlékezett meg először hazánkban a kanti filozófiáról 1794-ben *Campe* Psychológiájának fordításában, amely — bár névtelenül jelent meg — kétségtelenül az ő műve. A 10. lapon egy érdekes jegyzetben ugyanis ezt írja: „szükségképpen ki kellett volna terjeszkednem Kant egyéb Törvényeinek magyarázására és rázogatására is... sőt ki kellett volna terjeszkednem a gondolás formáira vagy kategóriákra, és más egyebekre is".

Nagy Sámuel *Kazinczyhoz* küldött, előbb említett levelében megemlékezik egy másik kiváló, ifjú kantiánusról is Debrecenben, *Horváth* Józsefről, akiről egyenest úgy nyilatkozik, mint aki „kantianus mindenbe, némelyikben tőlem különböz" (Kazinczy levelezése, II. 335.). *Sárvári* Pál tehát már jó talajra talált, amikor 1795-ben hazatérve átvette a filozófia tanítását is. Ezt a munkakörét azonban csak rövid ideig töltötte be. Amikor ugyanis 1798-ban Debrecenben különválasztották a természettudományokat a filozófiai tárgyaktól, s a filozófiai tárgyak előadására új tanszéket szerveztek, Sárvári Pál — bár maga Göttingában filozófiai doktorátust is szerzett, s maga is elismert filozófus volt — a természettudományokat választotta. Szerepet játszott ebben minden bizonnyal az az elkeseredett hajsza is, mely ekkor már javában dúlt Debrecenben *Márton* István és a Kant

filozófiája ellen, miként erről előző cikkemben beszámoltam. A békés természetű Sárvári Pál ezért látta bizonyára jobbnak a természettudományokat választani.

Így került aztán a debreceni tűzfészekbe a filozófiai tanszékre *Lengyel József*. Őt eddig csak mint kedvelt énekírót tartotta számon az egyházi közvélemény. Filozófiai professzori munkásságáról szinte még csak említés sem történt. Pedig a debreceni ref. Kollégium Könyvtárában R 241 szám alatt őrzött kéziratos stúdiumai világosan beszélnek arról, hogy egyfelől milyen kiváló professzor lehetett, másfelől pedig milyen gazdag ígérete volt a magyar filozófiai tudományos életnek is.

Ő egyébként 1785-től kezdve forrt össze a debreceni Kollégiummal, amikor oda diáknak került. Megbecsült, jó diák volt. Előbb contrascriba lett, majd 1795 júniusától szenior. 1796-ban került 3 évre Göttingába, hogy a professzorságra felkészülhessen. Ezt a felkészülést ő nagyon komolyan vehette, mert stúdiumainak bizonysága szerint ezek már munkába állásának idején, 1798-ban mind készen voltak, csak éppen javítgatta és bővítgette őket tanítás közben évről-évre. Kár, hogy beköszöntő beszéde nem maradt fenn. Csak annyit tudunk róla, amennyit a szűkszavú jegyzőkönyv megörökített. Eszerint „a filozófia állapotjáról" beszélt „lehozván azt a mai időkig".

Előadásait természetesen magyar nyelven tartotta, ami a nyelvi, kifejezésbeli nehézségek miatt is roppant feladatot rótt akkor a professzorra. Studiumai: logikája, metafizikája, ethnikája, illetve morálja, valamint a Jus Naturae már csak ezért is nagyon becsesek kultúrtörténetileg, mert világosan beszélnek arról, mit tanított akkor egy filozófiai tanár református kollégiumban. A kéziratok nagyobb részben saját kézzel íródtak, részben azonban diákkéz által másoltak.

Érdekes, de egyben nagyon értékes is, a 2. számú studiuma: *A tiszta értelem criticája*, amely Kant híres műve mintegy 200 lapjának gondos kivonatolása. Hogy ezt is tanította, annak bizonysága az OSzK-ban meglevő diákkéz által írott másolata. Ez ott „ismeretlen" névvel van nyilvántartva. A másoló diák nyilván azért írta le 1799. febr. 8. és 14-e között, miként ez a studium végén bejegyezte névaláírásával: Francisci Iványos, mert szüksége volt rá neki és társainak a kollokviumok alkalmából. E kézirat egyébként, összevetve a debrecenivel szószerint egyezik.

Csak bámulni tudjuk a szerzőt, a fiatal professzort, hogy olyan nagy türelemmel és jóakarattal végezte a kanti filozófiának ezt a tolmácsolását. De azt se csodáljuk, hogy aztán ezt a munkát a Transcendentalis Dialecticánál abbahagyta, hiszen a magyar nyelvű filozofálás kezdetén, kialakult filozófiai kifejezések nélkül valóban szinte emberfeletti feladat volt az amúgy is nehéz kanti formanyelvnek magyar megfelelőit adni. Mennyit kellett például vívódnia, hogy a végén az ítéletek fajtáit: *kategórikus, hypothetikus, disjunctiv* így magyarosítsa: *kerekenn valók, ha-val valók és vagy-gyal valók*. Már pedig ő megpróbált mindent magyar nyelven kifejezni, ha egyszer magyarul filozófált. Így lett nála az *a priori* „elölről való", az *a posteriori* pedig „hátulról való". Az óriási nehézségek ellenére is egészen jó munkát végzett, sok részt egészen helyesen interpretált, bár azt is meg kell állapítani, hogy nem olyan biztos nála a kanti elgondolás nyomonkövetése, mint ezt Márton Istvánnál tapasztaljuk.

A filozófiai tárgyról szóló stúdiumai nem egyenlő értékűek. Leggyengébb a metafizikája (3. sz.). Ez saját kézzel írott, agyonjavítgatott stúdium. Gondosan rá van vezetve az előadások kezdésének ideje: 1798. jún. 20; 1799. jún. 21. 1800. jún. 23. Ez még mindenben a hagyományos nyomokon halad, főleg *Wolff* nyomán. Kantról még csak meg sem emlékezik. Tartalmi beosztása, problémafelvetése is a régi: I. Ontológia (1—42. §.), II. Kosmológia (1—31. §.), III. Lélektudomány (1—48. §), IV. Természeti teológia avagy Istenről való tudomány. Hogy az egész tartalmi elgondolás is mennyire konzervatív itt, mutatja az ontológia konklúziója is, amely szerint: „Az Isten minden materiának szerzője, mind a formának el rendelője". Viszont az már jellemző erre a legtöbbször önálló utakon járó emberre, hogy a lélektan végén, amikor a determinizmus és indeterminizmus vitájáról beszél, nyitva hagyja a kérdést, bár neki állásánál fogva is, Kálvint követve, a determinizmus mellett kellett volna állást foglalnia. Itt ugyanis, mint mondja, „magával tanúskodik az értelem", éppen azért nem könnyű általlátni, „mellyik résznél legyen az igazság".

Egészen más képet mutat *logikája*, amelyik különösen első részében (Tiszta logika) teljesen Kant hatása alatt áll. Ez idegen kéz, minden bizonnyal diák írása. Az első két oldal ugyan — külön álló lapon — megvan saját kézírásban is, rajta a dátummal: 1798. ápr. 24., azaz munkába állásának időpontjával. Ezen rengeteg a javítás. Szinte látja az ember, hogy küszködik a professzor, hogy ezt a nehéz tárgyat, minél tetszetősebb és érthetőbb formában vezesse be az ifjúság számára. A másolatban ennek a két oldalnak a fogalmazása nemcsak bővebb, hanem egyenletesebb is. Hogy a professzor ezt a példányt elfogadta, bizonyítja az, hogy Ő maga is használta, és előadás közben abba bele is javított.

Az egész logika különben, de különösen annak második része: az alkalmazott logika, annak bizonysága, hogy a professzor jó pedagógus is volt. A nehéz tárgyat nem száraz, tárgyi fejtegetésekkel vezeti be, miként ez korábban általános gyakorlat volt, és amint ez ilyen elvont tárgynál természetes is, lehetett volna, hanem szinte kollokviális, közvetlen stílusban próbál mellette hangulatot kelteni. Szinte sokratesi módon így kezdi el:

„Minek előtte a Philosophiának némelly részeinek tanulásához fognánk, szükséges megmagyarázni, mi légyen a philosophia, hogy abból megtessék mindaz, hogy lehet-é azt tanulni vagy nem, mind azt, hogy mit kelljen annak tselekedni, aki Philosophus akar lenni. Azt tartják, hogy aki valamit meg akar magyarázni, annak, amit meg akar magyarázni, egy definitióját kell adni, és eképpen tselekszenek a Mathematikusok. Definiálnom kellene hát a Philosophiát e szerént, de a kik most ezt várják, megengedjenek, hogy azoknak eleget nem teszek, mivel én azzal tartom, hogy nem elébb értené meg valaki, mi a Philosophia, hanem mikor már benne jól elöl ment, és már valamennyire philosophus." Helyesen vallja ugyanis ő is Kanttal, hogy „nem lehet... Philosophiát tanulni, hanem lehet tsak philosophálni, azaz gyakorolni az elmét, hogy kövesse azokat a principiumokat minden előforduló esetekben, megtartván azt a jussát az értelem magának, hogy azoknak igazságos vagy nem igazságos voltát maga keresse és ítéllye meg" (6.).

De studiumai közül kétségtelenül a legérdekesebb és egyben a legértékesebb a *Morálja* és a *Természetjoga* (Jus Naturae). Itt érezte magát igazán otthon-

nosan. a tárgyban. Fogalmazása is itt a legfrissebb, tiszta, természetes és világos.

A *Morál* vagyis az *Erköltsi Tudomány* (5. sz.) rendszeres mű, saját kézzel írva, 159 oldalon, 120 §-ban. Ezt a bejegyzések szerint évenként előadta novemberben kezdve: 1798. nov. 1; 1799. nov. 4; 1800 nov. 3; 1801 nov. 1.

Rövid bevezetéssel kezdődik (1—10. §.). Három részből áll: I. Tiszta Morál vagy Morális Philosophia, mint elvi alapozás, kanti gondolatok alapján (11—46. §.), II. Erköltsi Anthropológia, szintén elvi alapon a törvényről, az akaratról, a kötelességekről (47—69. §.), III. Alkalmazott Erköltsi Anthropológia, azaz a gyakorlati rész (70—120. §.), mely az Isten, magunk és mások iránt való kötelességeket adja elő. Ez tele van *Rousseau*-i gondolatokkal, bár Rousseau-t még csak meg sem említi elöl az irodalomban. Ott francia részről csak *Montaigne*, *Malebranche* és *Pascal* szerepel.

Az egész Morálnak legértékesebb része az utolsó, a gyakorlati, azaz alkalmazott szakasz a maga bátor és merész, sokszor egyenest forradalmi álláspontjával. Ez egyben értékes dokumentum is arról, hogy íme a legnehezebb időkben így is lehetett tanítani a debreceni ref. Kollégiumban.

Az egész Morál bátor kiállás az ember első és elidegeníthetetlen joga mellett, amely a szabadság. Legszebben fogalmazza ezt meg a Természetjog 17. §-ában így: „Hogy valaki személly lehessen, szükséges, hogy szabadsággal bírhasson: valamint azért kinek-kinek jussa van a maga személyességéhez, szinte úgy a szabadsághoz is". Ez szerinte egészen természetes az emberi fejlődés legalsó fokán, a természeti állapotban, mert hiszen ott „nintsen feljebb való vagy alatt való és semmi kötések, nints azért senki a más hatalma alatt, azért is semmi másoktól való függést nem ismer". De éppen ilyen fontos joga az embernek fejlett társadalomban is a szabadság, ezért joggal nevezik Tirannusnak azt, „a ki a mások szabadságát elnyomja, és másokat minden alku nélkül magának alája vét". Ennek alapján merészen vágja oda: „A Tirannus nem egyéb, mint morális gyilkos, mivel ez az emberek személyességét teszi semmivé." Kell-e ennél szebb és fenköltebb tanítás?!

Ugyanilyen emelkedett szemléletből fakad a jobbágysággal kapcsolatos állásfoglalása is. Ha még elfogadja is azt, hogy „el áll valaki szolgának vagy meghatározott időre és munkára, vagy pedig egész életibe", de hangsúlyozza, hogy ennek is „mindenkor alkunn és szerződésen kell épülni, mert hogy valaki másnak szolgáljon, arra sem erővel, sem születéssel, sem tsalárdsággal senkit erőltetni nem lehet az emberi nemzetnek természeti egyenlősége miatt" — mondja a Morálnak végén. Hitvallásszerűen aztán így fogalmazza meg álláspontját: „Senki sem születik szolgának."

A Természetjogban is éppen ilyen határozott az álláspontja a jobbágyság kérdésében. A 93., a záró paragrafus konklúziója szerint tilalmazza „a természet jussa a jobbágyságot" de „még jobban tiltja annak firól-fira való által menetelét, mivel senki egy harmadik erköltsi személly akaratján nem disponálhat". Ez mindenesetre világos beszéd!

Lengyel József minden studiuma arról beszél, hogy kezdettől fogva nagyon is tudatában volt kanti meggyőződése miatt debreceni nehéz helyzetének. Jól látta azt is, hogy az orthodoxia debreceni erősödése és Budai Ézsaiás tekintélyének növekedése miatt mind nehezebbé válik számára a Kant filozófiájához való ragaszkodás. De studiumai azt is világosan mutatják, hogy ő ennek ellenére se tudott, s nem is akart hűtlen lenni a maga tudományos meggyőződéséhez. Bár ő maga nem volt kihívó kantiánus, mint Márton István, hanem inkább óvatos volt állásfoglalásában, mégis neki kellett állásával fizetnie kanti meggyőződéséért. Szerepe volt ebben mindenesetre, mint látni fogjuk, szabadabb nevelési eljárásának és gyakorlatának is, amely szöges ellentétben állott a Budai Ézsaiások vaskalaposságával, merev és vak tekintélykövetelésével.

Bár a *Rosta* elsősorban és kimondottan Márton István ellen íródott úgyannyira, hogy Lengyel név szerint még csak nem is szerepel benne, világos azonban, hogy Kazinczy nem túloz egyáltalán, ha a Rosta kiadásával kapcsolatban a debreceni állapotokra is hivatkozik. Nem kétséges ugyanis, hogy Lengyel kantiánus magatartása épp úgy fájt a Rosta szerzőinek, mint a Mártoné.

Kazinczy *Rumy* Károlyhoz 1810. febr. 11-én kelt német nyelvű levelében így nyilatkozik erről: Budai Ézsaiás és *Földvári* József professzorok „büszkesége elüldözte a szegény Lengyelt a professzorságból, mert ez a diákjaival mint barátaival bánt, velük nyilvánosan sétálni ment, és esténként őket magához hívta, velük az újabb filozófiáról elbeszélgetett. Így lett Kantnak rossz híre keltve, Budai Ferenc pedig megírta gyalázatos pasquillusát Kant és Lengyel ellen" (VII. 272.). Majdnem szóról-szóra írta ezt meg Kazinczy Rumynak szintén német nyelvű levelében már 1808. jún. 12-én azon frissiben, Budai Ézsaiás és *Széplaky* professzorokkal való debreceni beszélgetése után, akik egyenest úgy nyilatkoztak előtte ezzel kapcsolatban — s ezt magyarul idézi — „oda minden respektusa a professzornak a tanítvány előtt, ha a prof. velek *Társalkodik*". (V. 498.).

Hogy magára Lengyelre milyen hatása volt az 1801-es Rostának, arra csak következtetni lehet a szűkszavú jegyzőkönyvekből. Mindenesetre 1802 januárjában már betegszabadságon volt, 1802. márc. 28-án pedig — tehát évközben — le is mondott professzori állásáról. A presbiteri jegyzőkönyv 5. pontja e tekintetben roppant fukar, de azért annyit elárul, hogy: „A Phil. Professzora T. Lengyel József Uram, felolvasódott Írásaiban egészségtelenségétől, és a mint előadja, *némelly váratlan és kedvetlen történetektől indittatván (kiemelés a cikkírótól)* hivatalát, mellyet az itt lévő Collégiumban négy Esztendők elforgása alatt viselt, resignálja, és Dismissióját kéri". És ezt nemcsak mint elismerő és méltó szó nélkül veszik tudomásul, hanem azon nyomban fel is osztják tantárgyait Budai Ézsaiás (Logica, Matephysica), Földvári József (Morál) és Széplaky Pál (Jus Naturae) között.

Így sikerült gátat vetni a Rostával a szépen megindult kanti mozgalomnak hazánkban: elhallgattatták a kor legfejlettebb filozófusát, Márton Istvánt; állásáról lemondani kényszerítették Lengyel Józsefet, aki bármilyen ígéret volt is, ezzel végleg búcsút mondott a filozófiának. Ezután egyedül *Köteles* Sámuel lobogtathatta szabadon a függetlenebb Erdélyben a haladó szellemű filozófia zászlaját. A magyar nyelvű filozófálást azonban teljesen nem lehetett elfojtani: az az évtized (1793—1802) a maga lendületével és kiváló képviselőivel elég volt ahhoz, hogy széles körökben keltsen érdeklődést a filozófia, elsősorban a Kant filozófiája iránt, és ezzel megvetette az alapját a későbbi gazdagabb fejlődésnek.

Dr. Horkay László

Úrasztali felszerelések védelme a 17—18. században

A műemlékek és műtárgyak védelme a magyarországi református egyházban a reformáció utáni századokban alakult ki. Maga a műemlékvédelem egyházi eredetű. X. Leó pápa volt az első, aki a műemlékvédelem megszervezésében úttörő tevékenységet fejtett ki, amikor 1516-ban Raffaellót kinevezte a római ásatások felügyelőjévé. III. Pál pápa (1534—1549) pedig rendeletet adott ki az antik műemlékek védelmére.

A magyarországi református egyház hitvallását, liturgiáját, kormányzatát meghatározó 16. századi zsinatok végzései nem tartalmaznak műtárgy és műemlékvédelmi utasításokat, ez a forrongó korszak nem is lehetett alkalmas ilyen problémák felvetésére, vagy megoldására. Az egyes zsinatok cikkelyei csak általánosságban beszélnek a templomról, az úrasztali felszerelésekről. Az 1554-es óvári zsinat a képek és szobrok eltávolítását a törvényhatóságra bízza, mert ez nem a lelkipásztorok kötelessége. A Debrecen-egervölgyi hitvallás (1562) idevonatkozó szakasza így szól: „A kegyesek templomainak, legyenek azok fából, vagy kőből építve, mindenütt fényűzés és babona nélkülieknek kell lenni. Ne legyenek azokban bálványok, botrányos képek és festmények, hamis tantételek és pogány szertartások és az Isten igéjével ellenkező hagyományok." A gönci zsinat végzései (1566) szigorúan meghagyják, hogy „a bálványok maradványait ki kell vetni" a templomokból. Az 1567-es debreceni hitvallás ezeket mondja a templomról: „A pápa miséjére rakott templomokat is, harangokat is megtarthatják a hívek. Első: mert nem imádták a kőfalt, a harangot. Másik ok: Isten sem tiltotta meg a formáját, sőt csináltatott, akiknek példájából csináltuk a templomokat. Továbbá: a Krisztus a hitetlenek zsinagógájába, templomába bement, tanított. Az apostolok is a pogányok templomába bementek, tanítottak, csak az oltárt, bálványokat szidalmazták, nem a templomot." A csengeri zsinaton (1570) hozott határozatok között hasonló rendelkezéseket olvashatunk: „a templomokat és a választottak összegyülekezésének helyeit, eltávolítva azokból a képeket, oltárokat" — használhatják a hívek.

Ezeket a zsinati végzéseket a legjobb indulattal sem lehet műemlékvédelmi szempontból pozitívumnak tekintenünk, viszont a reformátori hit alapján álló őseink nem művészetellenességből, hanem bibliai példa alapján, az igére hivatkozva tisztították meg a templomokat a nem odavaló tárgyaktól. Ez a tisztulási folyamat egyébként már jóval a reformáció előtt megindult az egyetemes keresztyén egyházban, legalábbis annak keleti részén, amikor III. Leó császár 725-ben kiadta az első rendeletet a képek és ereklyék túlzott tisztelete ellen. A bizánci művészet történetében „ikonoklasmus, ikonoklasia" néven ismert képrombolási mozgalom sem tekinthető művészetellenesnek, mert ez elsősorban a rendkívül meggazdagodott, hatalmas tömegeket befolyásoló kolostorok ellen irányult. Az állam és egyház között kiéleződött harc az utóbbi győzelmével végződött. Iréne császárnő 787-ben visszaállította a képek tiszteletét a keleti egyházban.

Az úrasztali felszerelések védelméről a reformáció korában már csak azért sem beszélhetünk, mert ezekből a felszerelésekből meglehetősen kevés volt a református hitre áttért gyülekezetek birtokában. A Debrecen-egervölgyi hitvallás megtiltotta a római katolikus misekelyhek és tányérok használatát. Az úrasztali felszerelésekkel kapcsolatban kimondja: „az Írás ivóeszközökről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva". A Dunántúlon tartott zsinatok (Reczes-féle kánonok) határozatai kimondják: „A sákramentomok méltósága miatt kívánjuk, hogy mind a keresztelő edények, mind a víz tiszták legyenek, az edények ugyancsak arra tartassanak, abbul se ne mosódjanak, se igyanak."

Bár a rendelkezések arra utalnak, hogy a misekelyheket, ostyatartó tányérokat nem volt szabad használni az úrvacsoránál, nagyon sok egyházközségben, kényszerűségből, mert nem volt más megfelelő kehely, kenyérosztó tányér, a katolicizmusból átvett felszereléseket használták a sákramentumok kiszolgáltatásánál. Arra is vannak azonban bőven adataink, hogy már a reformáció kezdetén megindult az áldozatos szívű hívek részéről az adakozás a templomi felszerelések tekintetében. Több kehely, kanna, tányér, de úrasztali terítő is maradt fenn az eklézsiák birtokában, amelyek már olyan felszerelések voltak, amiket kifejezetten erre a célra adományoztak. Ismételjük azonban, hogy ezekből a gyülekezetek nagy számát tekintve, kevés volt az egyházközösségek birtokában. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a 16. század végéről származó egyházlátogatási jegyzőkönyvekből miért hiányzik az úrasztali felszerelések számbavétele. A vizitációs jegyzőkönyvek ugyanis csak a „reditus ecclesiae, reditus templi, reditus scholae" adatait rögzítették.

Miskolczi Csulyak István zempléni esperes 1629—1654 között végrehajtott egyházlátogatásai során felvett jegyzőkönyvek adatai azonban már arról tanúskodnak, hogy a vizitáció során ellenőrizte az úrasztali felszereléseket, utasításokat adott ezek beszerzésére, fegyelmi vétség terhe mellett kötelezte a prédikátorokat az úrasztali felszerelések védelmére, az esetleg elkallódott tárgyak visszaszerzésére. Miskolczi Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvei alátámasztják fenti megállapításunkat, mely szerint kevés úrasztali felszerelés volt található az egyes eklézsiák birtokában, ugyanis az esperes vizitációja nyomán kiderül, hogy az 1629-ben végiglátogatott 36 gyülekezetben csak egy-két helyen talált úrasztali felszerelést, a legtöbb helyen csak ígérték, hogy kelyhet, kannát, tálat, tányért, keresztelő edényt vesznek. A már korábban adományozott felszerelések is sok esetben gondatlanság, lelkiismeretlenség áldozataivá váltak. Méltatlankodva jegyzi fel Miskolczi Csulyak István, hogy *Szécskeresztúrban* „az communióra való pohár, kanna, tányér régen elveszett Johannes Váczi prédikátor idejében, nem tudhatják, ha az prédikátor vagy az bíró vesztette el. Vasa pro sacramentorum administratione non habent... Ducs Gergelyné az communióhoz adott volt egy szép vékony abroszt, de Michael Komáromi elvitte. Admoneálják, hogy restituálja, ha nem, megszégyenül propter sacrilegium". *Parnón* ugyancsak megállapítja: „Egy özvegyasszony hagyott volt a sacramentumhoz egy ezüst pohárt, mely volt Tussai Miklósnál, de Lőrincz deák, az Melit Péter uram porkolábja, mintegy négy esztendővel ezelőtt elvötte. Nem tudják, holott lakjék az a Lőricz deák." *Zétényben* javasolja az esperes, hogy a „Rákócziné asszonyomnál lévő coenahoz való edényeket

adják át a pásztor kezébe, mivel félő, hogy Rákócziné ő kegyelme halála után el fog idegenedni az ecclesiától". A katolikusoktól való félelem határozta meg a *varannóiak* magatartását, mert a reformáció után még száz évvel sem merték igénybevenni a náluk levő misekelyheket, ugyanis ezt olvassuk az esperesi jegyzőkönyvben: „Vagyon Varannón régi antiquitas kereszt és kelyhek, melyhez magoktól nem mernek nyúlni, félvén a pápistáknak ellenek való dühösségöktől, holott immár is ennek előtte kettőt az tanács közül szent székre citáltak volt."[1]

A 17. század második felében indult meg fokozottabb erővel az úrasztali felszerelések adományozása. Tehát éppen azokban az időkben, amikor ugyancsak fokozott erővel indult meg az ellenreformáció. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai arról tanúskodnak, hogy ebben a szomorú korszakban szinte már minden eklézsiában megvoltak a szükséges felszerelések és ezeket „vasa coenae, sákramentumokhoz való edények, eszközök, instrumenta sacramentaria, utensilia sacra" címszók alatt pontosan feljegyezték a vizitátorok. Az úrasztali felszerelések védelmére szintén az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyújtanak adatokat. *Átányban* (Tiszáninnen) 1665-ben már volt egy „egy singes láda a szent edények tartására". Az ellenreformáció korát idézik, ugyanakkor a műtárgyvédelemről beszélnek a következő jegyzőkönyvi adatok: *Szatmárhegy* (Tiszántúl) „vagyon egy 12 ittzés kulacs, melyet a harangozó fia az elűzés alkalmával hozott el".[2] *Alsónémedi* (Dunamellék) „egy ezüst pohár, ez a pohár a templom elvételekor el rejtetett és a föld alá is tétetett Lukátsi Gergelyné által, s annak utána testvérje Juhász Pál által Isákra vitettetvén, ezen Isáki ecclesiának ususára engedtetett és ott is volt mind addig, amíg ezen A. Némedi ekklésia romlásából újra felépülvén ide vissza hozatott". *Váchartyán* (Dunamellék) „az edények ezek: két régi fedeles szinte 2 ittzés kanna tzinből, mellyek még a hajdani templom el vétele alkalmatosságával emlékezet okáért félre tétettek és sok viszontagságok között mind ez ideig meg maradtak". *Nagykövesd* (Tiszáninnen) „a szent edények ki ragadtattak az erőszak alól és tartatnak Kis kövesden, Bari Mihálynál az eklézsia ládájában". *Csomaköz* (Tiszántúl) „egy tzin kanna, melly volt a Teremi Rfta ekklésiáé, de minekutánna elpusztult, némely ide költözött református gazdák magokkal hozták". *Papos* (Tiszántúl) „volna ezen ekklésiának egy ezüst pohara, meg virágozva, melly is midőn a régi időben a templom itten el vétetett, több eszközökkel együtt a Jármi ekkla gondviselése alá által vitetett, most pedig midőn az isteni tisztelet újra helyre állott, többekkel edjütt az ekklézsiától visszakérettetett, de a nevezett pohár hellyében más arannyal meg futtatott ólom pohár adatott, mellyel a Paposi ekkla meg nem elégszik, hanem nevezet Jármiba vitt s ott levő ezüst pohárhoz jussát fen tartya". *Acsa* (Dunamellék) „az Úr asztalához való edényeket, abroszokat és takarókat 1765-dik esztendőben a templom elvétele alkalmatosságával magához vette egy Bokor János nevű buzgó tagjai az ekklézsiának és 1788-dik esztendőben által adta az ekklézsia gondviselése alá". *Piricse* (Tiszántúl)) „egy czin kanna, mellyet mikor a Nyír Bélteki Ekkla meg szűnt, a Piricsére által költözött reformátusok magukkal hoztak és az Ekklézsiának adtak". *Kismajtény* (Tiszántúl) „négy abroszok, melyleknek edjike tiszta fejér sáhos gyolts, a másika veres fejtővel varrott, ezek hajdan a Nagy Majtini Reformata Sz. Ekklésiájé voltak, de a reformátusok onnan ki űzetvén, Kis Majtinba hozattak által azonn ns. Református gazdák által, akik ezen nevezett helyet 1723-dikban megszállották és ugyan azon esztendőben még ekklésiát is fundáltak".

Hathatós eljárásnak látszott a 17. században az úrasztali felszerelések védelmére, amikor az egyes tárgyakat átokfelirattal látták el. Az úrasztali felszerelések megszentségtelesítése, ellopása, eltulajdosítása, ellen vésették az átok szövegeket a kelyhekre, kannákra, hímezték az úrasztali terítőkre. Tették ezt azért, mert református őseink életében az átkot nagyon komolyan vették. Egész sor ilyen emlékanyagunk van részint a ma is használatban levő felszereléseken, részint az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. A *sárospataki* egyházközség 17. századbeli nagy méretű kelyhén ez olvasható: „Lónyai Sigmond és hitvestársa Csebi Pogány Klára asszony ajándéka, átkozott légyenvalaki, ha ezt a selleget más szükségre fordittya." *Csengersima* (Tiszántúl) „Én Becski Susanna, Melit György házastársa adtam ez kannát Isten tisztességére a csengeri templomban úrvacsora kiszolgáltatására, örök emlékezetre, azért valaki ezt másra fordítaná, Isten áldása soha ne legyen rajta 1654." *Aranyosmeggyes* (Tiszántúl) „Az Úrnak asztalára adatott ez abrosz az ar.megyesi szent egyházban. Isten tisztességére szentelt marhát a ki más dologra fordítaná, büntetését várhatja magára. Istennek szent sacramentuma osztogattassék ezen mindenkinek üdvösségére. Lónyai Istvánnak özvegye, Báthori Kata ajándékazta, 1627." *Tivadar* (Tiszántúl) „Én az tekintetes és nagyságos Albesy Zólyomi Miklós uram megh. maradott eözvegye Daróci Sóphia czináltatta eszt az pohárt a Thivada Ekklésia az szent Sákranak ki szolgáltatására, valaki pediglen eszt az poha más egyéb közönséges italra fordytya átkozott légyen, Anno Dni. 1641."

Átok feliratos edények még a 18. században is előfordulnak *Hernádnémeti* (Tiszáninnen) „Aki ez pohárt el lopja, az Áchan büntetése szálljon reá. Jos. 7:25. — Ha ellenség elviszi, Balthasar büntetésével büntettessék meg. Dan. 5:25. Ao. 1710." *Györke* (Tiszáninnen) „egy ón kanna, felirata: Dióssy Mihály adta a szent egyházra, sacramentuhoz. Átkozott légyen, ha ki más ususra fordítja. 1759". *Átkos* (Tiszántúl) ón kanna, felirata: Átkozott a ki el tulajdonittya az Úr asztaláról. Ao. 1713".

Külön kell beszélnünk a *nagyhalászi* eklézsia úrasztali poharáról. A reneszánsz díszű poharat 1619-ben vették, felirata szerint „az szegeni falu jövedelméből". Az átok szöveg a poháron is megtalálható: „Átkozot legien az valaki mas dologra elővenné avagi aladná avagi elvesztené az sz. sacramentomnak kiszolgaltatasaért tartca megh az Isten az Ő nivének tisztelségeet." A felirat önmagában is ritka és szép példája az úrasztali felszerelések ilyen fajta védelmének, de még érdekesebb az, ahogyan a nagyhalászi eklézsiában nemzedékeken keresztül öröklődött a „szent edények" iránti tisztelet, az átok szöveg komolyan vétele. Amikor ugyanis 1809-ben — a pohár megszerzése után közel kétszáz évvel! — a vizitátorok meg akarták vizsgálni az úrasztali felszereléseket, az egyházközség akkori vezetői nem mutatták meg ezeket „szükségtelennek ítélvénn az ekklézsia elöljárói azoknak feladását". A szóban levő pohárról csak ennyit írhattak a jegyzőkönyvbe az egyházlátogatók: „insscriptioja nem tudatik, mivel ki nem adattatott". Mi volt ennek a merev magatartásnak, rideg elzárkózásnak az oka? A pohár átok szövegében levő egyik mondat: „Átkozott legyen az, aki más dologra elővenné!" A pohárhoz kapcsolódó mélységes tiszteletben, amely szinte a babonaság határát súrol-

ja, kereshetnénk valami misztikus hatást, azonban maga a tény, hogy még az egyházlátogatóknak sem vették elő az úrasztali felszereléseket, akarva-akaratlanul ez a tárgyak védelmét szolgálta. (Sajnos, napjainkban a paramentumokról való féltőn-szerető gondoskodás nem tapasztalható minden gyülekezetben. Parókiák ebédlőjében, vitrinekben díszként használják a kelyheket, terítőket.)

Népünk és egyházunk viharos történelme folyamán voltak olyan korszakok, amikor hiábavalónak bizonyult minden emberi igyekezet, óvintézkedés, védelem: az úrasztali felszerelések ennek ellenére elvesztek. Erre utal az *aszalói* vizitációs jegyzőkönyv 1665-ből való adata: „ezüst poharak voltak kannával együtt, de azokat a német felveréskor Vámosnál elvesztették".[4] Arra is van azonban adatunk, hogy úrasztali felszerelés béke időben, a templomból tűnt el. A *tassi* (Dunamellék) eklézsia vizitátorainak feljegyzése szerint az egyik terítőt „valamely istentelen ember az asztalról el lopta".

Nehéz lenne felsorolni, hogy a különböző háborús időkben milyen módokat találtak az egyházközségek lelkipásztorai, kurátorai az úrasztali felszerelések elrejtésére, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a pusztulás minden fajtája ellen védték elődeink az eklézsia paramentumait.[5]

A háborúk, a természeti csapások, esetleg lopás következtében elveszett úrasztali felszereléseket általában mindenütt igyekeztek a gyülekezetek, gyülekezeti tagok pótolni. Az áldozatos szívű adományozók hosszú sora mellett már a 18. század elején nyomát találjuk annak, hogy az eklézsiák egymást segítették különböző felszerelésekkel. A *balajti* (Tiszáninnen) egyházközség 1711-ből való vizitációs jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A balajti ekla a Nyárádi eklának conferált a visitatorok előtt egy veres selyemmel körül sinórozott patyolat kendőt." *Debrecenben* 1762-ben úgy határoztak a gyülekezet nő tagjai, hogy az egyik „reczével kotzkáson csinált abroszt", amely helyett „újjat adtanak az ide való varró asszonyok, valamelly szegény külső eklésiának adgyák".

A használaton kívüli úrasztali felszerelésekre szintén gondja volt a prédikátoroknak, kurátoroknak. A *lovasberényi* (Dunántúl) vizitációs jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: „van egy régi czin kanna, mellyel már nem él ma a ecclesia ugyan, de emlékezetnek okáért tartja, kívülről illyen öreg betűkkel való írás van rajta: Lovas Böreni Szent Gulekozetnek Epitetot, 1695". *Tótvázsonyban* (Dunántúl) az 1767-ben szervezett cserép korsót „régiségéért az Ekla ládájában" tartották. *Iszkaszentgyörgyön* (Dunántúl) megjegyzik az egyházlátogatók az 1720-ban készült „tzifra tserep" korsóról: „csudálni lehet, hogy ez a gyenge edény kevés híjján száz esztendőknek el fojta alatt éppségben megaradott". *Bálványoson* (Dunamellék) az úrasztali terítők felsorolásának végén ezt írják a vizitátorok: „vagynak ezeken kívül még többek is, mellyeket mivel illendőbbek szereztettek helyettek tsak emlékezetnek okáért tartunk".

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint a 17—18. században az úrasztali felszereléseket szinte kivétel nélkül a „szent edények"-nek kijáró tiszteletben tartották, gondozták és őrizték őket. Több száz egyházközség leltárát gyűjtöttem össze ebből a korból az ország egész területéről és mindössze egyetlen adatot találtam, ahol méltatlanul kezelték az úrasztali felszereléseket, viszont ez az egy adat már az úrasztali felszerelések védelmének hanyatló korszakára esik: *Zsarnón* (volt tornai egyházmegye, Csehszlovákia) állapították meg 1801-ben jogos felháborodással az egyházlátogatók a paramentumokkal kapcsolatban: „Mind ezeket a drágaságokat a legnagyobb szennyben és gondatlanságban találtuk."

A 18. század második felében bukkan fel először az a sajnálatos és eléggé el nem ítélhető gyakorlat, hogy ti. a korábban mindenki által „szent"-nek tartott úrasztali felszerelések adás-vétel tárgyát kezdték képezni. *Tiszanánán* (Tiszáninnen) 1754-ben az egyházlátogatási jegyzőkönyv ide vonatkozó szakasza így hangzik: „vagynak 17 darab ruhák, amelyek eladni valók". *Csány*, 1799., (Tiszáninnen) „vagynak 8 fejér abroszok, rész szerént hitványok, rész szerént szükség felett lévén el adattathatnak". Különösen meglepő a *kassai* egyházközség ugyancsak 1799-ből való vizitációs jegyzőkönyve, ahol a rendkívül értékes úrasztali edények felsorolása után ez olvasható: „A +-el megjelölt portékákat, felesleges valóknak láttatván, el lehet adni, ha az eklézsia szüksége úgy fogja hozni magával." Már csak az érdekesség kedvéért is közlöm, hogy mik voltak ezek a „felesleges portékák"!? „Egy szőlőgerezd formájú fedeles, talpas pohár, melynek a közepén egy ember ezüst bárányt tart a kezében, 1 font 14 lat; Egy zománczos gyönggyel kirakott fedeletes ezüst aranyos pohár, néhai nemzetes Kátai Feren uram oblatioj,a 1653, 1 font 9 és ½ lat; Egy közepin gombos talpas ezüst, emberképpel elegyes virágokban foglalt aranyos pohár, 31 lat; Egy hat szegletű ezüst aranyos pohár, 24 és ½ lat." Szerencsére ezek közül a mai mértékkel mérve közel egy millió forint értékű „portékák" közül csak az „ember képpel elegyes poharat" adta el a kassa egyházközség, tudomásom szerint a Nemzeti Múzeumnak. A többi használaton kívüli úrasztali felszerelés, — köztük Lornátffy Zsuzsánna terítője ajándékképpen a Sárospatak-i Református Múzeumba került 1880-ban.[6]

Az adatok azt bizonyítják, hogy a paramentumok adásvételének nemcsak a lehetősége állott fenn a 18. század végén, a 19. század elején, hanem ezeket ténylegesen áruba bocsátották. A *hernádszentandrási* (Tiszáninnen) eklézsia 1807-es vizitációs jegyzőkönyvéből idézem az alábbiakat: „Két ezüst, egy nagyobb más kisebb pohár, szélinn levő virágokkal és keskeny aranyozással, amint az 1744-dik esztendőbeli inventáriumból meg tettzik, tartoztak régenten az Inántsi Ekklésiához míg el nem vétetődött (ti. a templom). Ezeket a két poharakat mint szükség felett valókat szándékozik a Sz. Andrási Ref. Sz. Eklésia el adni, melly szándékát a Tisztelendő Superintendentialis Visitatio helyben hagyta, azon feltétellel, hogyha valaha az Inántsi Ref. Eklésia restituáltatna, tartozik az árát oda vissza fordítani. Ezek mind ketten nyomnak 13 és fél latot és el is adódtak most a superintendentiális visitatio jelenlétibe 40 Rflorokon. Egy, mintegy másfél vagy két ittzés füles és fedeles tzin kanna, minden rajta való írás nélkül, melly a régi Inántsi Ref. Ekklésiától jött által. Ez is a ki tétetett feltétel mellett el adódott 3 Rftokon... két ólom tányér, melly ugyan az említett Ekklésiától jött által, ezek is mint a fellyebb valók el adódhatnak." Semmiképpen nem menti a hajdani Sz. Andrási Ekklésia elöljárói becsületesnek kevéssé nevezhető cselekedetét az a tény, hogy az egyházkerület megbízottainak hozzájárulásával adták el az ináncsiaktól megőrzésre átvett edényeket, de még az sem, hogy megígérték a vételár majdani visszafizetését. Hasonló véleménnyel vagyunk a *nagycsepelyi* (Dunántúl) egyházközség presbitériumáról, akik 1816-ban úgy határoztak, hogy „a 16 darab alább való és a sz. asztalnál nem használható selyem keszkenőt az elöljárók

közakarattya szerént nem soká licitálni fogják, hogy a sok hasznavehetetlenek helyett egy vagy két alkalmatos vevődhessen".

A 17. század hősi korszaka után enyhén szólva lehangolónak tűnik a 18. századvégi és a 19. századeleji egyházunk lelkipásztorainak, presbitériumainak viszonyulása a korábban „instrumenta sacramentaria"-nak, „utensilia sacra"-nak, „szent edényeknek" tartott és ennek megfelelően kezelt úrasztali felszerelésekhez. Nyilván az egyházi téren jelentkező racionalizmus, világi téren a felvilágosodás eszméi következtében váltak a korábbi „szent edények" a városi polgárság számára „portékává", az öntudatosodó kisnemesi presbiterek számára „licitálandó és hasznavehetetlen" tárgyakká. Nagyon jól tükröződnek ebben a magatartásban a hazai kapitalizmus első csírái: mindenből hasznot húzni, — tisztesség ne essék — még az ősök által ajándékozott úrasztali felszerelésekből is.

Persze voltak kivételek és számunkra ez kell, hogy követendő példa legyen. A nagyhalásziak, a debreceniek, a lovasberényiek, iszkaszentgyörgyiek, bálványosiak éppen ebben a nagyonis anyagiassá váló korszakban, a 19. század elején mutatnak tiszteletre méltó példát az úrasztali felszerelések védelmében. „Emlékezetnek okáért" vigyáznak az ősöktől örökölt paramentumokra, és ha már mindenképpen oda akarják adni valamilyen célra, ez csak ajándék lehet, csak szép és nemes célt szolgálhat, minden mellékgondolat nélkül.

Az úrasztali felszerelések intézményes védelme csak a 19. század végén indult meg egyházunkban. Ebben az időben kerültek be a használaton kívüli úrasztali edények, terítők, a sárospataki, debreceni, pápai református kollégiumok múzeumába.

Summázva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi református egyházban a műtárgyvédelemnek századokra visszanyúló hagyományai vannak. Az esetleges negatívumok, elszórtan jelentkező, hanyagságra utaló tények ellenére a 17—18. századi prédikátorok, presbitériumok túlnyomó többségükben hűséges gondviselői voltak a reájuk bízott paramentumoknak. A múltból a tüzet szeretnénk átvenni, nem pedig a hamut, tehát a mai lelkipásztorok presbitériumuk számára jó és követendő példát adhat őseink úrasztali felszerelése iránti tisztelete és ezen túl műtárgymentő igyekezete.

Takács Béla

JEGYZETEK

1. *Zoványi* Jenő: Miskolczi Csulyak István zempléni esperes (1629—1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Történelmi Tár. 1906. évf. 69, 70, 76. lap. — 2. *Soltész* János: A nagybányai reformált egyházmegye története. Nagybánya, 1902. 304. lap. — 3. Duska = áldomás, poharazás. *Szarvas—Simonyi:* Magyar nyelvtörténeti szótár. Bp. 1890. I. köt. 546. lap. — 4. Az adat I. Rákóczi György 1644-es felvidéki hadjáratára utal, amelynek eredményeképpen a fejedelem elfoglalta Abaúj-Torna vármegyét, majd III. Ferdinánddal 1645-ben békét kötött. *Sziklay—Borovszky:* Magyarország vármegyéi és városai. I. köt. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. 506. lap. — 5. A II. világháború végén a zubogyiak (Tiszán innen) a kútba süllyesztették az ezüst úrasztali felszereleket. — 6. *Szuhay* Benedek: Az egyházlátogatás. Miskolc, 1900. 213. lap. (Nagyon megnövelte volna a jegyzetanyagot, ha az egyes idézeteknél, az egyházközségek nevénél közlöm a pontos levéltári jelzetet. Adataim a különböző időkben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvekből valók. E jegyzőkönyvek az egyházkerületi levéltárakban találhatók Budapesten, Debrecenben, Pápán és Sárospatakon, illetve ezek — témánkra vonatkozó — kivonatai saját adattáramban.)

Az evangélikus korálkönyvek szerepe a magyar zenei művelődésben

Az 1918 előtti Magyarország területén a 16. század folyamán csaknem Lengyelországhoz hasonlóan egymást követő három fő iránya. Kezdetben lutheránussá lett úgyszólván az egész ország; a harmadik hullámban, kivált Erdélyben, János Zsigmond uralkodása idején, átmenetileg jelentős mértékben előretört az antitrinitárizmus. A magyar törzslakosság túlnyomó része azonban a svájci irányig jutott el, illetve abban maradt meg egészen az erőszakos ellenreformációnak az ún. „gyász-évtizedben" (1671—1681) kezdetét vett, majd a török kiűzése, különösen pedig II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának leverése után, Mária Terézia uralkodása alatt bekövetkezett tetőpontjáig. Ennek eredményeként a protestánsok aránya kivált a magyar anyanyelvű lakosságon belül az 1791. évi XXVI. törvénycikk életbe lépéséig a korábbinak felénél is kevesebbre szállott alá.

A Habsburg-birodalom részévé vált nyugati területek eladdig szintén jelentékeny számú protestáns lakosságának magyar anyanyelvű részéből sokan megmaradtak mindvégig Luther hitvallásában. Ugyanakkor azonban, részben a 18. századi, főleg német telepítések folyományaként a Magyar Királyságbeli ágostai hitvallású Evangélikus Egyház fokozatosan szinte egyenlő arányban három nyelvűvé alakult. A három nemzetiség tájbeli eloszlása részben zárt tájegységekben, részben egymás mellett élő gyülekezetekben alakult ki. Országos tekintetben egyikük sem rendelkezett különös fölénnyel; politikai és kulturális vonatkozásokban a német nemzetiségűek helyzete volt aránylag kevésbé súlyos; a szlovákoké és a magyaroké egyformán de legalábbis hasonlóan nehezebb.

Belső ellentéteik, amennyire ilyenekről egyáltalán beszélhetünk, sokkal inkább a reformátusokkal szembeni felekezetközi, mint anyanyelvi síkon jelentkeztek. Ez annál is érthetőbb, mert a hazai lutheránus értelmiséghez tartozók úgyszólván mind két-három-, sőt négy nyelvűek voltak. Igen sokan beszélték anyanyelvükön kívül a másik kettőt — de legalábbis a németet — és természetesen a tanultságot és a közös európaiságot jelentő latint is. Azonkívül a városi polgárság művelődési típusánál fogva is különbözött a mezővárosias református magyar értelmiségtől. Ilyen módon a lutheránusok előnyösebb helyzetben voltak az egy tömbben élő színmagyar reformátusságnál, akik közül, a nemzetiségi peremvidékek lakosait kivéve, a legtöbb magyar értelmiségi anyanyelvén kívül csak a latinban volt úgy-ahogy — számos esetben kiválóan — otthonos, azoknak a kivételével, akik külföldi akadémiai peregrinációjuk során Hollandiában, Németországban, Német-Svájcban, vagy esetleg Angliában és valamelyik francia nyelvterületen is hosszabb időt töltöttek, és az illető nép nyelvét is elsajátították. Az ilyenek számát azonban nem szabad túlságosan magasra vennünk.

Amint tudjuk, az európai zenei közműveltség bölcsője és dajkája a középkoron át a reneszánszig a

katolikus egyház volt. A világi és polgári ihletésű reneszánsz műveltség, majd vele párhuzamosan az antikvitás tudományos felélesztésének és továbbvitelének szolgálatát vállaló humanizmus, végül pedig a humanista kultúra számos célkitűzését, eszközét és módszerét tudatosan felhasználó lutheri reformáció különösen egyházzenei területen eredményesen kezébe vette az iskolai zenei alapvetéstől a kor legmagasabbrendű művészi-liturgikus zenegyakorlatáig a Luther szerint „legnemesebb művészet" továbbfejlesztését. Hogy ezen a téren a svájci típusú reformáció szükségszerűleg lemaradt, annak magyarázatát részint Kálvin János ide vonatkozó állásfoglalásából, de talán még inkább annak egyoldalúan túlbuzgó értelmezéséből vezethetnénk le. Ilyen igyekezetünket mindenesetre valószínűsíthetné Hesseni Móric tartománygrófnak, Szenci Molnár Albert pártfogójának kasseli kísérlete, amely azonban sajnálatos módon folytatás nélkül maradt.[1]

A protestáns iskolák latin és német nyelvű többszólamú, alsóbb fokon csupán a metrikus dallamok skandáló éneklését szolgáló gyakorlata, már Konrad Celtis és tanítványa, Petrus Tritonius példamutatása óta egész Európában elterjedt. Az ilyen éneklés — ne felejtsük, hogy *a verses szövegeket a messze ókortól fogva minden nyelvű kultúrában énekelve, vagy legalább is énekbeszédben* (recitálva) *adták elő* — a zenei nevelésen kívül az antik és az újabb metrikus versformák *poétikai és verstani* begyakorlását is igen jól szolgálta. Így pl. Károli Péter, a bibliafordító fiatalon elhunyt testvéröccse, 1567-ben Kolozsvárt megjelent görög gramatikájában és latin poétikájában, kivált az utóbbiban részletesen foglalkozik a költői szövegek és formák dolgaival, és pontosan megmondja, hogy ezeknek „carmen" neve *„Latinis a Canendo deducitur, quia est quasi modulatio quaedam, et apud veteres non tam legi, quam decantari consueverant. Graecis metron dicitur a mensurando"* (a latinoknál az „éneklésre való"-ból származik, mert az mintegy ütemes hanghajlítás, és a régiek nem annyira olvasni, hanem énekelni szokták. A görögöknél „metron"-nak mondják, mivel mértéket jelez).[2]

Ilyen, négyszólamú homofón zenei tételeket tartalmazó gyűjtemény az akkor Magyarországhoz tartozó Brassó reformátorának, Honterus Jánosnak kiadásában is megjelent már 1548-ban, majd még két kiadásban (1562., 1617) *„Odae cum harmoniis"* c. nagyhatású énektankönyv. Hogy ismerték, azt többek között nem csupán a brassói iskola akkori magyar tanulóinak névsora,[3] hanem egy onnét merített, eredetileg az alkaioszi versforma énekes begyakorlását szolgáló szép dallam magyar változata is bizonyítja.[4] Hogy ilyen típusú többszólamú gyakorlat a hazai evangélikus iskolákban intenzív volt, azt leginkább az Eperjesi Graduál 1635 és 1650 között beírt két passiójának deklamatív turba-kórusai és 53 énekkari tétele, köztük 14 magyar szövegű Goudimel-féle zsoltárletét is tanúsítja. Az egyszólamú latin éneklő gyakorlatról az evangélikus iskolákban az 1640-iki bártfai és az 1642-iki lőcsei magyar énekeskönyvek számos latin szövege mellett[5] az 1652-iki és 1675-iki lőcsei kiadások himnuszrészének menzurális hangjegyekbe foglalt, de eredeti gregorián stílusukat őrző magyar szövegű himnuszdallamok tanúskodnak. A 16. században (1597) Debrecenben is megjelent, sajnos, csak szövegesen, Szilvás—Újfalvi Imre csupán két különböző kiadásának töredékekben fennmaradt énekeskönyve a református iskolák számára. Ebben több mint százhúsz latin és közel ötven magyar ének között Prudentius, Boethius, majd kisebb jelentőségű humanista költők mellett különösen számos Buchanan-zsoltárt, azonkívül Luther és kortárs német énekköltők műveinek főként Wolfgang Ammon „Libri tres odarum ecclesiasticarum" c. gyűjteményéből átvett latin fordításait találjuk.[6] Ettől fogva a meglehetősen sűrűen megjelent református (Debrecen, Várad, Kolozsvár) és evangélikus (Lőcse) szöveges énekeskönyvekben az 1744-iki kolozsvári ref. énekeskönyvig sehol sem találkozunk magyar eredetű énekek dallamaival. Dallamosan csak Szenci Molnár zsoltárai jelentek meg, azok is csak az ő saját kiadványaiban, majd Maróthi György 1740-iki első dallamkiadásától fogva folyamatosan itthon is. Eredeti régi magyar dallamokkal Tinódi Cronica-ja és Hofgreff kancionáléja, végül 1574-ben Huszár Gál énekeskönyve első részétől fogva csak az Eperjesi Graduálban, majd 1651-től fogva hellyel-közzel az ellenreformáció katolikus énekeskönyveiben: a háromféle „Cantus Catholici"-ban,[7] majd a 17. század végén Illyés István és Náray György kiadványaiban találkozunk. Evangélikus vonatkozásban pedig éppenséggel csak 1859-ben jelent meg Sopronban az első magyar szövegű hangjegyes egyházi énekeskönyv, mely a magyar gyülekezetekben akkor használatos dallamokat foglalta magába.[8] Századunk elején pedig még a legáltalánosabb elterjedésű, 1910-ben szerkesztett és 600 *énekszöveget* magába foglaló „dunántúli" énekeskönyv mellé is külön szerkesztettek egy 74 sorszám, ill. versszakforma szerint elrendezett, 117 dallamot tartalmazó „Dallamos Könyvecské"-t; csupán az 1955. évi revideált kiadás végére került ragyrészt saját dallamával 701—791. sorszám alatt számos szép új, ill. felújított ének; egy részük a testvérfelekezettől eltérő alakban.

A közös használatra szánt gyülekezeti énekeskönyv mellett azonban Altdörfer Keresztély, majd Kapi Gyula összeállításában már 1897. óta használatban volt a háromnyelvű magyarhoni evangélikus egyház gyülekezetei számára egy közös orgona-korálkönyv. Ez fontos összekötő kapocs volt, kivált olyan helyeken, mint pl. az alföldi Mezőberényben, vagy az akkoriban Felsőmagyarországnak nevezett Szlovákia több városában és helységében, ahol két-, vagy háromnyelvű istentiszteletek voltak, sőt olykor a politikai község területén belül a különböző anyanyelvű hívek külön-külön önálló egyházközségi szervezetben éltek.

A Pozsonyi Korálkönyv

Ilyen, mind nemzetiség és anyanyelv, mind felekezeti hovatartozás tekintetében vegyes lakosságú város volt a 18. század második felében az akkori német nevén Pressburgnak, magyarul a latin „Posonium" után Pozsonynak nevezett mai szlovák főváros Bratislava is. Itt keletkezett a 18—19. század fordulója táján a magyar tudományos nomenklatúrában *„Pozsonyi Korálkönyv"*-nek nevezett, jelenleg a Magyarországi Evangélikus Egyetemes Egyház levéltárában elhelyezett, zenetörténetileg rendkívül értékes haránt folio alakú, kékesszürke merített papírosra írt, jelen alakjában csonka kézirat. Keletkezési idejét a benne levő énekanyag vizsgálata alapján az 1778-ban megjelent debreceni ref. énekeskönyv és az 1806-ban bekövetkezett református énekeskönyvreform között eltelt időre, nézetünk szerint kevéssel 1800 előttre, esetleg talán utánra tehetjük. Ugyanis a benne levő közös énekanyag, nem utolsó sorban a

közte szereplő genfi zsoltárnak ilyen terminus a quo, ill. ad quem felállítását teszik lehetővé.

A kézirat csonka: első 188 lapja hiányzik; tartalma a 189-iktől a 269-ikig terjedő számozott és még további tíz számozatlan lapon 524—746. sorszám alatt „*Melodiae solis Hungaris propriae*" címmel 223 szövegkezdősorral ellátott dallamot tartalmaz, további szöveg nélkül. Fő érdekessége az a hiányos többszólamúság, ahol a négyszólamú szerkesztésre szánt énekek két vonalrendszerre vannak írva. A felső szisztémán az ének dallama áll szopránkulcsban, az alsóban az orgonakíséretre szánt számozott basszus, ebben az esetben kezdetleges és igénytelen, feltűnő gyakran a dallam egyszerű tercpárhuzamban haladó vonalvezetéssel. Számozása is igen hiányos: jóformán csak a 7-es számjegyekkel jelölt domináns szeptimet, vagy itt-ott a hangzat tercének az egyik vagy másik középszólamban kívánt felemelését jelzi. Technikában tehát messze elmarad a kor hasonló kidolgozású kottaképei mögött.

A hiányzó 1—188. lapokat és a rajtuk állott 523 éneket illetően arra következtethetünk, hogy a *teljes gyűjtemény* elején eredetileg a nem magyar, tehát német és szlovák nyelven éneklő és azoknak gyakorlatában használatos énekek foglaltak helyet. Ezeknek ha nem is többsége, de jelentékeny része régóta közös anyag lehetett mindkét másik nyelv istentiszteleti éneklésében, amint azt leginkább Adam Skultéti szakolcai (Skalitz, Skalic) szlovák evangélikus kántor 1798-ban Brno-ban kiadott és a magyar evangélikusoknál is ismert „*Melodyatura aneb Partytura...*" című, hasonlóan csak dallamokat és basszusszólamaikat tartalmazó korálkönyve is szemlélteti. Ennek a könyvnek zenei ismereteket is közlő előszava tíz oldalt foglal el. Tartalma 508 sorszám alatt jóval több ének, mert olykor ugyanahhoz a sorszámhoz két-három variánsdallamot, vagy azonos versformában készült, de teljesen önálló melódiát is csatol. Mind a Pozsonyi Korálkönyv, mind Skultéti kiadványa valamennyi dallamát $^4/_4$-es ütemekbe tagolja; egységnyi értéknek a negyedhangjegyet tekinti. Számos szlovák szövegű éneke élén a német eredetet is jelzi, az eredeti kezdősor (pl. „Ein feste Burg...") megadásával.[10]

Visszatérve a Pozsonyi Korálkönyv magyar anyagára, elsősorban azt kell megjegyeznünk, hogy abból — tehát magyar származású énekek szlovák verzióiból — aligha lehetett található csak egy is az ismeretlen első részben, holott a magyarnak nevezett 189. s következő anyagban nem egy olyan ének akad, amelyik részint feltételezhetően, részint kimutathatóan nem magyar eredetű. Ezekkel kapcsolatban azonban nem bocsátkozunk részletes fejtegetésekbe. Inkább arra mutatunk rá, hogy annak az 524—642. számúak közötti első része igen jelentős, sőt csaknem túlnyomó részében még 16—17. századi magyar szövegekhez készült énekek dallamváltozatait, részben későbbi, magyarnak tekintett, vagy magyar körökben meghonosodott énekek dallamait tartalmazza a már említett vázlatos orgonaletétben. Azt a nézetünket pedig, hogy ezek az orgonára szánt letétek kizáróan evangélikus istentiszteleti célokat voltak hivatva szolgálni, legyen elég annak a közismert ténynek említése, hogy a 18. század végén talán egy tucatnál is kevesebb kivételtől eltekintve az egész Magyarországon és Erdélyben nem találunk orgonával ellátott magyar református templomot, sem orgonás református istentiszteletet. Akkoriban még a református művelődési központokon, a máskülönben színvonalas Kollégiumokban is legfeljebb az énekkar, mégpedig a vokális többszólamúságnak egy provinciális formája volt engedélyezve, sőt a genfi zsoltárdallamok Maróthi professzor által kezdeményezett és a kollégiumi ifjúság révén bevezetni próbált ritmikus templomi éneklését is egyházhatósági tilalommal akadályozta meg 1743-ban a felsőbbség és a hívek maradisága.[11]

Arra kell tehát gondolnunk, hogy a Pozsonyi Korálkönyv magyar énekanyagát az ismeretlen szerző vagy leíró *orgonát használó evangélikus* gyülekezetnek vagy gyülekezeteknek szánta. Hogy ennek a magyar éneklő gyakorlatnak az alapját milyen széles körre terjedő és földrajzilag hogyan körülhatárolható prakszis és igény jelölte meg, és hogy ennek a nyomai *ma* hol, vagy a múltban meddig mutathatók ki, az egyelőre még csak kutatási feladatként jelentkezik, olyan kutatási feladatként, amely erre a tárgykörre irányulóan még el sem kezdődött. Ebben a feltáró munkában a magyar és a szlovák munkatársak szoros együttműködése alig nélkülözhető, mert a két szomszédnép *közös népzenei anyagához hasonlóan* itt is lépten-nyomon új hangsúlyt kap Szabolcsi Bence immár klasszikussá vált figyelmeztetése, hogy tudniillik az ilyen műveltségi kapcsolatok mindig kölcsönösek, és az ide tartozó problémák helyes megközelítésének az alapja *sohasem a „vagy-vagy", hanem mindig csak az „is-is" lehet.*

Mint már mondottuk, a pozsonyi „magyar anyag" első 119 énekéből 35 dallam a Régi Magyar Dallamok Tára I., ill. II. kötetében[12] közzétett 16—17. századi énekek egyikének-másikának részben legkorábban itt feljegyzett[13] variánsa. Ezeknek a dallamoknak, kivált a 16. századi szövegekhez kapcsolódóknak teljes közzététele már csak azért is fontos volna, mert néhányuk hangszeres feljegyzésével már a Vietórisz-kódex néven ismert 17. századi kéziratban is találkozunk, továbbá, mert a 16. század magyar dallamainak és változataiknak az RMDT I-ben összefoglalt forráskiadása idején ez a forrás még ismeretlen volt a kötet szerkesztője előtt.

Genfi zsoltárdallamok magyar és szlovák címsorral

Folytatólagos vizsgálódásunkat tehát a kéziratban 643—745. sz. alatt felvett 103 genfi zsoltárdallamra is ki kell terjesztenünk, részben azért, mert ezeket a dallamokat Lobwasser Ambrosius (1573) német fordítása óta mind a német evangélikusok egy része, mind a német-svájci egyház hívei szerették énekelni, hanem mert Szenci Molnár Psalteriuma — igaz, dallamok nélkül — még az *Új Zengedező Menynyei Kar*-ban is benne volt, arról nem is szólva, hogy Kocsi Csergő Bálint híradása szerint a kb. harmadrészben evangélikus gályarabok református sorstársaikkal együtt 1675—76-ban igen sok hugenotta-zsoltárt énekeltek. A pozsonyi zsoltár-anyagban pedig ezenkívül olyan hangnemi módosulásokat láthatunk, amelyek közül Skultéti mindössze 18 genfi dallamot tartalmazó anyagában *egy esetben sem* találkozunk. A Pozsonyi Korálkönyv zsoltárai között ugyanis tíz, eredetileg és mindvégig, minden más ismert zenei írásbeliségben dúr- vagy mixolyd hangnemű dallamot eol-, vagy dór változatban találunk. A dallam feljegyzéseknél a kulcsot illetően elírásról nem lehet szó, mert a harmoniákat eleve meghatározó basszus vezetése minden ilyen esetben a leírt dallamalak moll karakterét húzza alá.

Mindebben az a legizgalmasabb, hogy hasonló gyakorlat szórványos emlékei egyes középdunántúli, Bakony-vidéki református gyülekezetekben, leginkább

olyan falvakban, ahol a két testvérfelekezet együtt él, szinte a mai napig kimutathatók.

E sorok írója 1902-ben született. Édesapja, maga is néphagyományok, főleg népi gyermekdalok gyűjtésével foglalkozó, 1877-től 1927-ig terjedő szolgálatának elején Kiss Áron gyermekjáték-gyűjteményének (Bp. 1891) munkatársi körébe tartozó református kántortanító volt a Pápa szomszédságában levő Tapolcafőn. A helység akkor kereken 1500 lakosának jó kétharmada református, egyötöde evangélikus vallású volt. Mind ott, mind a környék számos kis helységében volt református és evangélikus templom. Az orgona ezekben általában — az evangélikusoknál is — hiányzott. A gyülekezeti éneklés az ún. „szárazkántori" formában ment végbe. Tapolcafőn 1907-ben állította fel a ref. gyülekezet a ma is használatos orgonát. Jól emlékszem rá, mennyi erőfeszítésébe került édesapámnak, amíg az iskolás gyermekek és a hangszer segítségével rászoktatta a gyülekezetet néhány *mollos változatban megszokott zsoltárdallam* helyes éneklésére. Ez a munkája jó fél emberöltőt vett igénybe, pedig ő egyszerű tanulatlan földmivesekből férfikart is szervezett és annak tagjait ősztől tavaszig egyebek között rendszeresen tanítgatta a zsoltárdallamok jobb éneklésére is.

Ugyanakkor a három kilométerre fekvő Adásztevelen, ahol 1752-től 1783-ig, tehát az ellenreformáció legkegyetlenebb időszakában jó három évtizeden át tengődött a székhelyéről elűzött, triviális algimnáziummá degradált pápai Főiskola, az egyszerű falusi templomban még ma sincs igazi orgona, és a 138. genfi zsoltár dallamát a gyülekezet idősebb tagjai még ma is moll változatban ismerik. A Bakonyhegység közepén fekvő Réde templomában ugyanezt a dallamot 1920 őszén, mint szupplikáns első éves pápai teológus, ugyanígy hallottam énekelni. További gyermekkori emlékeim közé tartozik a mixolyd hangnemű 27. zsoltár első felének dúr, második felének dór, valamint a 46. zsoltár egész dallamának végig tiszta dór hangnemben való éneklése az eredeti mixolyd modus helyett.[15]

Felvetődő kérdések

Ezzel a különös jelenséggel kapcsolatban három kérdés vetődik fel:

1. Honnan ered a Pozsonyi Korálkönyvben szereplő genfi dallamoknak ez a különös hangnemváltása, amelyhez hasonlót semmi más hangjegyes dokumentumban nem találni, és amelyet talán a szláv mollosító melodikus hajlammal tudunk legalább részben magyarázni?

2. Volt-e a Pozsonyi Korálkönyv írásbafoglalását megelőzően elsősorban a szlovák, és azzal párhuzamosan egyes magyar evangélikus gyülekezetekben olyan *tényleges gyakorlat*, amely a kézirat feljegyzéseihez kiinduló pontul szolgálhatott? Kimutathatók-e ilyen dallamértelmezés avagy variáció nyomai ma is valamelyik szlovákiai lutheránus gyülekezetben, esetleg már csak *folklorisztikus keretben*, az idős nemzedék körében?

3. Milyen úton-módon juthattak el egyes elmollosodott dallamalakok, mégpedig nemcsak a 18. század végén, hanem pl. a 138. zsoltár esetében máig is kedvelt énekként éppen ezen a szűk és eddigi ismereteink szerint zárt területen református használatba?

Tudvalevő, hogy a lelkészi és kántori utánpótlást egyformán szolgáló református kollégiumokban a genfi zsoltárdallamokat hangnemi tekintetben mindig, de kivált Maróthi György óta pontosan az 1607-ben megjelent Psalterium Ungaricum szerint tanították, csupán ritmusukat mosta el a vontatott, kiegyenlített éneklés, amelynek kialakulásában az orgona, mint kísérő — és szükség esetén vezető — hangszer hiányán kívül a hívek többségének analfabétizmusa is szerepet játszott. Erre mutat a soronkénti szövegdiktálás is, amikor is egy erős hangú iskolásfiú az ének szövegét soronként hangosan kikiáltotta, majd a kántor a dallamsor első hangját intonálta, végül pedig az utolsó szótagot mindaddig kitartotta, amíg bírta levegővel. Ekkor kezdte el diktálni a fiú a következő sort, és így tovább. Ilyen éneklésmód mellett — helyenként olykor némi kanyargatással — egy-egy hosszabb zsoltárvers eléneklése két-három percet, esetleg még annál többet is igénybe vett. Csupán elszórt, és nem tartós esetekben próbálkoztak egyesek gyülekezeti keretben a ritmikus zsoltáréneklés bevezetésével, mint Karantsi János Siklóson, Szent-Miklósi Péter Nagyharsányban,[16] majd egy évszázaddal később a meg nem értett Ivánka Sámuel Sárospatakon.

Másfelől azonban azt a körülményt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a templomon kívüli népi gyakorlatban, magános és családi éneklésben, leginkább pedig halottvirrasztáskor akár szólisztikusan, akár közös előadásban az éneklők a dallamokat — kivált a vontatottan megszokott szoltárokat — díszítő hangokkal látják el és parlando előadásmódban éneklik. Ilyenkor éneklésre dúr- vagy mixolyd dallamokat ritkábban választanak, s az eredetileg dór vagy hypodor melódiákat eolba (hypoeolba) játszák át, sőt olykor meglehetős mértékben variálják is. Jó példa erre Kiss Lajosnak, a magyar településterület országhatárokon átnyúló peremvidékei, különösen a kis szlavóniai magyar református népsziget zenei hagyományával foglalkozó magyar zenetudósnak egyik tanulmánya,[17] melynek hangjegypéldái között az 1. számú a 40-ik, a második számú pedig a 23. zsoltár helyi népi változatait veti egybe az énekeskönyvi dallamalakjaikkal. Ugyancsak ő már korábban (1960) más helyen közzétett tanulmánya elején, Bartókkal egybehangzóan ezt mondja: *„Régi tapasztalata a népzenetudománynak, hogy a népek etnográfiai határai, a peremvidékek őrzik meg a legnagyobb hűséggel, legépebb alakban és legtovább a népi hagyományokat. Ennek magyarázata igen egyszerű: a néprajzi határokon fokozott mértékben hangsúlyozódnak ki a népi jellegzetességek mind tárgyi, mind szellemi síkon, a szomszédos idegen etnikum hatására. Ugyanennek ösztökélő hatására új formák is születnek."*[18]

Kiss Lajos megállapításait mindenben elfogadva könnyen megállapíthatjuk, hogy a Pozsonyi Korálkönyvben szereplő református zsoltárok esetében sem magyar kollégiumi,[19] sem közvetlen táji vagy népi hatásokra nem gondolhatunk. A néhány, szűk magyar táji gyakorlatba befészkelődött, vagy abban kialakult dallam genezisét illetően talán nem kell kizárnunk annak a lehetőségét, hogy a Bakonyvidék néhány 18. századi telepítésű, kisebb részben evangélikus vallású szlovák községében fennállhatott ilyesféle gyakorlat, amennyiben ott ezekkel a zsoltárdallamokkal éltek. De ebben a vonatkozásban is óvatosságra int a lehetséges érintkezés kettős akadálya: egyfelől a felekezeti, másfelől az anyanyelvi különbség. Talán inkább azt a feltevést engedhetjük meg magunknak, hogy a Pozsonyi Korálkönyv *magyar és szlovák kezdősor-szöveggel egyaránt ellátott* (!), mintegy tíz százalékban dúrból mollosított zsoltárváltozatainak gyökereit az akkor Felvidéknek

nevezett Délnyugat-Szlovákia olyan részein kereshetjük vagy gyaníthatjuk, ahol a magyar és a szlovák evangélikus lakosság az 1800 körüli időkig *zavartalan és magától értetődő nyelvi és kulturális kölcsönhatások légkörében* élt. Erre pedig abból az időszakból könnyen lehetne példákat találni. A Pozsonyi Korálkönyvre felfigyelni, zenei és mindkét népet egyformán érdeklő műveltségi sajátosságait megismerni tehát mindenképpen szükséges és érdemes.

Bár ebben a dolgozatban a magyar—nyugat-szlovák kapcsolatok egyik esetével foglalkozunk, mégsem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a kelet-szlovák nyelvjárás legrégibb nyomtatott irodalmi emlékei, így az 1750-ben Debrecenben kiadott Kis Katekizmus (Mali Catechismus), továbbá ugyanott 1752-ben jelent meg a „Hlasz pobosneho spéványa" és a „Svétoho Dávida králya a proroka szo i pedzesatz „Soltári", valamennyi Margitai János nyomtatásában, az addigi, erős cseh nyelvi és helyesírási hatást tükröző egyéb szlovák kiadványoktól eltérően tiszta kelet-szlovák dialektusban és magyar hatásra mutató ortográfiával. Ugyanott látott napvilágot 1758-ban két további református szlovák kiadvány, a „Rádosztz" (Imádságos könyv) és az „Agenda". A kiadványok szerzői, ill. a zsoltárok és a dicséretek fordítói között a szakirodalom elsősorban a Csehországból menekült Jessenius Györgyöt, a cseh exulánsok egyik vezetőjét, majd a lelkészhiányban szenvedő Cseh Testvéregyházba kiküldött fiatal magyar református papok missziójának szervezőjét, mellette pedig irodalmi munkatársként a magyar Spáczay Andrást és Rákóczi Andrást tartja számon. Az „utolsó Rákóczi", amint azt Csáji Pál kimutatta, készítette a genfi zsoltároknak ezt a szlovák fordítását.[20] A zempléni kelet-szlovák református egyházi irodalom 1813-tól 1824-ig terjedő második szakasza pedig Liszkay András nevéhez fűződik.

A győri korálkönyv-kézirat

A következő kézírásos evangélikus Korálkönyv, keletkezését tekintve, nagyjából egykorú lehet a pozsonyival, vagy annál valamivel fiatalabb.[21] A győri evangélikus egyházközség tulajdona. Terjedelme 182 oldalon 252, ugyancsak szoprán- és basszus szólamot tartalmazó, csupán szövegkezdősorral jelzett, jó fele részében német eredetű, részben csak magyar, részben magyar és német — előbb magyar! — részben csak — német jelzésű énekkel. Mindez arra mutat, hogy a legsúlyosabb időkben is erősnek maradt győri evangélikus eklézsia keretén belül a magyar és a német anyanyelvű hívek között az éneklésben sikerült, ha nem is az egyöntetűséget, de a párhuzamosságot fenntartani. Ez különösen fontos a háromnyelvű egyház gyülekezeti éneklésének további alakulása szempontjából, melyről fentebb már megemlékeztünk.

A magyar reformátori eredetű énekek a kézirat elejétől fogva szabadon keverednek a részben közismert és nevezetes, részben sajátos, olykor talán helyi, azaz sok esetben a német éneklexikonokból sem ismert német énekekkel. Szlovák kezdősort az egész gyűjteményben csak kettőt találunk. A német énekek részben a 18. századi német és magyarországi evangélikus pietizmus hatásáról is tanúskodnak. Természetesen azonban a lutheránus „nagy hagyomány", a 16. és 17. század énekeinek java játsza az uralkodó szerepet.

A dallamok ebben a forrásban nincsenek ütemekbe foglalva, hanem dallamsoronként tagolódnak. Bár az énekek elején nem az *Alla brevé*-t jelölő függőlegesen áthúzott C-jel áll, egységnyi értéknek a félhangjegy számít, a hajlításokat pedig kötőívekkel ellátott negyedkóták mutatják. Számos igen elterjedt és közismert dallammal együtt járó éneknek itt egészen új, ismeretlen vagy más szöveggel ismert variánsát találjuk. Ezek közül csak egyet említünk példa gyanánt: az „Erschienen ist der herrlich Tag" — „Feltetszett gyönyörű napunk" kezdetű szép húsvéti ének a 39. lapon egy leszálló dúrskláa alakját mutató dallammal jelentkezik. Ilyen szempontból a saját feljegyzéseimben feldolgozott magyar és német eredetű dallamanyag egy része még további vizsgálatot igényel. A Régi Magyar Dallamok Tára I. és II. kötetével kapcsolatos dallamok összes száma 76. Mind a régi magyar, mind a klasszikus német evangélikus dallamok nagy többségükben csekély, kisebb részükben meglehetősen eltérő variáns-alakot mutatnak.

Ami a basszus-szólamok technikáját illeti, az semmivel sem fejlettebb, sőt egy-két esetben kezdetlegesebb a Pozsonyi Korálkönyvénél. Gyakori a többször megismételt Tonika-Dominánsz, ún. „szuszterbasszus, a párhuzamos tercmenet, sőt a szoprán és a basszus között a kvint- és oktávpárhuzam is előfordul, olykor kettőnél több hangon át.

A kézirat főleg két kéz írása; a későbbi kéz a dallamsorokat lezáró függőleges vonalak fölött fermátát is alkalmaz. Egy harmadik, még későbbi kéz néhány sorközi közjátékokkal ellátott négyszólamú tételt is bejegyzett, pl. a 29. lapon „Az én időm mint a szép nyár" kezdetű ének dallamát. Ezeket a négyszólamú tételeket nem számítjuk hozzá a kézirat 252 énekből élló törzsanyagához. A kézirat használata közben későbbi, közelebbről meg nem határozható időben bekövetkezett dallamváltozásokat egy, szintén ismeretlen negyedik kéz itt-ott ceruzával „bejavította", de olyan kíméletlenül, hogy az ilyen „javítások' eredményeként néhány helyen az eredeti dallamhangok olvashatatlanná váltak. Részletes vizsgálat azonban ezekről is kimutathatja, hogy *a dallam élete* szempontjából egyik-másikuknak megvan a maga jelentése, magyarázata.

Talán annyit érdemes még megjegyezni, hogy vannak olyan német származású énekek is, amelyeknek magyar szövegei Sartorius János „Magyar Lelki Órá"-ja, ill. korábbról Ács Mihály „Zengedező Mennyei Kar"-a, végül az „Új Zengedező Mennyei Kar" révén a magyar evangélikus gyülekezeti énekeskönyvekben már jó ideje ismertek voltak, kezdősorukat azonban a leíró elmulasztotta a megfelelő német dallam incipitje mellé feljegyezni. Ez a körülmény, kivált a gyűjteményben általában jól tükröződő magyar—német közös használat szempontjából, bizonyos hiányosságra és a magyar nyelvi érdekek hátrányos helyzetére enged következtetni.

Holéczy Mihály komáromi Psalmodiá-ja

A harmadik, bizonyos mértékig az előbbieket túlszárnyalóan, másrészt a korabeli egyházzenei stílus dilettantizmusára jellemzően fontos korálkönyv-kézirat Holéczy Mihály Rév-komáromi evangélikus orgonista-kántor 1818-ban készült „PSALMODIA" c. énekgyűjteménye.[22] A kézirat tartalma 128 sorszámmal ellátott ének, billentyűs hangszerre, 3—5 hangra

2

— Alla breve ütemben félhangjegy egységnyi érték-

2

jelzéssel letéve. A dallamok felett egyes énekek szövegére vonatkozó kéziratos bejegyzések állnak.

A harmonizálás technikája semmiféle rokonságot nem árul el a szabályos négyszólamú vokális korálösszhangosítási stílussal. A dallam alatt a nem különösen választékos basszus-szólamvezetéshez alkalmazott, legtöbbnyire szűk fekvésben elhelyezett, tehát a jobb kézre szánt felső vonalrendszerre írt középszólamokat — olykor csak egyet — találunk. Ezeknek szerkesztése annyira szabálytalan, ötletszerű és improvizatív kíséret képét mutatja, hogy pl. a 19. sz. „Szívem szerint kívánom" felírású éneknél[23] az ötödik dallamsor első és második ütemét részben háromszólamúvá redukálja, ugyanakkor a basszust saját invenciójú figurálással díszíti, a harmadik ütem első tagján pedig a jobb kézben a domináns-szeptimhangzat négy hangját írja ki, alól a basszusban az akkord alaphangjával, mint ötödik hanggal. A dallamok egyhangúságát gyakori, olykor kromatizált, másszor egyszerűen átfutó- vagy váltóhangos melizmákkal próbálja ellensúlyozni, mintegy „cifrázni". Egészben véve, összhangosításai a kor működő vidékies hazai zenestílusának benyomását keltik; ilyen értelemben tehát akár a kor komoly és művészi evangélikus egyházzenei alkotásai, mint pl. a Bach-korálösszhangosítások ma is mindenütt mintául szolgáló stílusa, akár a 19. század második évtizedének a bécsi klasszicizmussal fémjelzett világi műzenéje mögötti elmaradottságuk ellenére, sőt éppen az ezekkel való objektív és jóindulatú összehasonlításban tekintendők igen értékes és tanulságos dokumentumoknak.

A 128-ik dallamot követő lapon néhány zenei jegyzet áll. Ezeknek valószínűleg utólagosan készített magyarázatát az egész gyűjtemény elé helyezett világoskék színű papírlap recto és verso oldalán találjuk Holéczy aláírásával. Ugyanilyen papíron a gyűjtemény végén áll a dallamok tartalomjegyzéke alfabétikus sorrendben, először a magyar, utána a német kezdősorok szerint.

Tartalmával kapcsolatban feljegyzésre kívánkozik, hogy ebben az előző kettőnél *nagyobb mértékben magyar* gyülekezeti használatra szánt gyűjteményben már első látásra *jóval kevesebb a magyar* reformátori eredetű ének, mint amazokban. Néhány különösen figyelemre méltó példát azonban szükségesnek látszik — az *énekek sorrendjét* követve megemlítenünk. Ilyenek „A nap elment" szöveggel a 8. genfi zsoltár (8. sz.); a 19. genfi zsoltár tévesen „á minor"-nak jelzett *frig* variánsa (11. sz.); majd 13. sorszám alatt „Az én időm mint a szép nyár" első sorában furcsa triolás figurációkkal színezett dallama; 26. szám alatt a „Semmit ne bánkódjál" szintén édeskés hajlításokkal cifrázott változata; 35. szám alatt a 23. ref. zsoltár „Engem igazgat az egeknek Ura" szövegű variánsa; 39. számmal az „Erős várunk nékünk az Isten" (a régi, 1566-ból származó első ismert magyar szöveggel!), szintén számos egyéni elemet tartalmazó variáns-alakban; 47. szám alatt a 77. zsoltár variánsa „Isten, hívek kősziklája" szöveggel; 80. számnál a 42. zsoltár saját szövegével; 98. szám alatt a 33. zsoltár „Tenéked Uram hálát adok" szöveggel; végül pedig — és ez a legfeltűnőbb az egész gyűjteményben: — *„Komm Heiliger Geist, Herre Gott"* (csupán német) felirattal Luther ilyen kezdetű énekének *eredeti német dallama*, szintén elrajzolt helyi változatban. Ennek az a fő érdekessége, hogy a hazai evangélikus egyházi éneklés legelső és legklasszikusabb hangjegyes forrásában, az Eperjesi Graduálban már a 17. század első felében megjelenik a középkori antifonából kialakított szövegű nagy Luther-éneknek az a *magyar dallama*, amelyet *az egész világon egyedül a magyar evangélikusok és reformátusok* énekelnek mind a mai napig, Holéczy, a komáromi *magyar* evangélikus kántor azonban *sem ezt a dallamot, sem az ének magyar szövegét* nem foglalta bele énekgyűjteményébe. Egyébként a kézirat előbbi részében a feliratok magyar nyelvűek, a 108. számtól végig azonban egyetlen kivételtől (110. sz.) eltekintve kizárólag csak német címsor-felírásokat találunk.

*

Mindent összevéve, a magyar evangélikus egyházi — kivált a több szólamú — éneklés emlékei különösen fontos helyet foglalnak el a magyar zenei közműveltség fejlődésében. Hiszen a városok polgárságának sorai között többséget alkotó német elem mellett a magyar evangélikusok békés hittestvéri együttélésben sajátítottak el olyan ismereteket és tanulhattak meg olyan zenei anyagot, amihez egyébként alig, vagy sokkal nehezebben juthattak volna hozzá. Bár a hazai magyar nyelvű evangélikus liturgia zenei közműveltségi okokból sokkalta szegényesebb volt a német, sőt feltételezhetően a városi szlovák gyülekezetekénél is, még így is jóval igényesebb volt és több zenei-énekbeli lehetőséggel szolgált a református istentiszteleti kereteknél. Maga az Eperjesi Graduál, amint több szólamú énekanyaga mutatja, jó száz esztendővel megelőzte a Maróthi György által 1739—40-ben megindított, és utódja, Varjas János keze alatt tovább nem fejlődött, majd később fokozatosan lehanyatlott és anakronisztikussá süllyedt református „kollégiumi" stílust, amelynek a temetéseken kívül nem is jutott, mert nem juthatott templomi keretben semmi fejlődési lehetőség. Orgonáról pedig, mint már mondottuk, hosszú ideig nem lehetett szó a református templomi gyakorlatban.[24] Az 1800 táján és kevéssel később keletkezett kéziratos evangélikus korálkönyvek éppen ezért tekintendők fontos mérföldköveknek, kivált a más nemzetiségekkel együtt élő, városiasodó magyar polgári réteg zenei művelődésében, ennek megfelelően jelentőségük és fejlettségi fokuk arányában az egyetemes magyar zenetörténetben is.

Csomasz Tóth Kálmán

JEGYZETEK

1. Lásd: *Csomasz Tóth*, Hesseni Móric és a református egyházi zene. ThSz 1972, 356—359. l. — 2. Uő.: A humanista metrikus dallamok Magyarországon, Bp. 1967, 97—99. l. — 3. *Mátyás* Pál, Adatok a Királyföld protestáns egyházainak történetéhez a XVI. században. Ref. Egyház, 1967. 59—63. l. — 4. *Csomasz Tóth*, i. m. (1967) 224—225. l., jegyzet Honterus XIII. sz. dallamtételéhez. — 5. Sajnálatosképpen ezek a kiadványok az egykorú ref. énekeskönyvekhez hasonlóan csak szövegeket tartalmaznak — 6. *Csomasz Tóth*, i. m. (1967), különösen 104—111. l. — 7. 1651: Szőlősi Benedek, 1674: Szegedi Ferenc Lénárd, 1675: Szelepcsényi-féle editio. — 8. A szokottabb egyházi énekek egyhangú melódiái. Evang. iskolák használatára s előmunkálatul egy kiadandó „NEGYES CHORAL-KÖNYVHÖZ készítette s kiadta a soproni evang. iskolatanítói képezde, Sopron 1859. — 9. Jelzete VI/10., mikrofilm MTA mikrofilmtárában A 1020/III., rövid leírását adja *Papp* Géza, RMDT II. 55. l., 97. sz. jzet. — 10. Egy példánya az Evangélikus Egyetemes Egyház könyvtárában, A 511. jelzett alatt. *Skultétiről* lásd *Payr* Sándor, a „Kálvin és a kálvinizmus" c. emlékkönyvben, Debrecen 1936, 422. l. — 11. *Csomasz Tóth*, Maróthi György zenei ismeretei és svájci kapcsolatai, Magyar Zenetört. Tanulmányok *Szabolcsi* Bence 70. születésnapjára, szerk. *Bónis* Ferenc, Bp. 1969, 109. l. és 26. jzet. — 12. RMDT I.: *Csomasz Tóth*, a XVI. század magyar dallamai, Bp. 1958., RMDT II.: *Papp* Géza, A XVII. század énekelt magyar dallamai, Bp. 1970. — 13. Pl. az „Eltévedtem mint juh" Balassi-formájú dallama. Ezen kívül hangjegyes *egyházi* énekeskönyveinkben egyetlen *tiszta* Balassi-formában tartott dallam sem maradt fenn, csupán redukált, kombinált, vagy rekonstruálható alakok. — 14. Gyermekjátékdal-gyűjteséből részint *Kiss* Áron nyomán, részint Tapolcafőn lefolytatott személyes gyűjtő és ellenőrző vizsgálataival megerősítve 15 dallamot közöl a Magyar Népzene Tára első kötete (Bp. 1951, lásd *Kerényi* György 766. sz. jegyzetét uo., a 824. lapon. *Kerényi* azt is ellenőrizte, hogy *Tóth* Kálmán egyike volt az ún.

(Folytatás a 85. lap alján)

Az Egyházak Világtanácsa és a Keresztyén Békekonferencia közös feladatairól

Már több találkozó volt a Keresztyén Békekonferencia és az Egyházak Világtanácsa között. Ezek elsősorban a kölcsönös megértés és a kölcsönös információcsere célját szolgálták. A mostani találkozónak más célja van. Ez már abból is nyilvánvaló, hogy mindkét szervezetet a hivatali munkatársi gárda tagjai képviselik. A KBK-ban a tartalmi munka a tanulmányi bizottságokban folyik. Ezek széles körben vannak képviselve küldöttségünkben. Ennek a találkozónak tehát a tényleges munkát kell előmozdítania és közös feladatunk mélyebb megértését kell eredményeznie. Azt hiszem, hogy a konstruktív együttműködés alapjai már kialakultak.

Vannak az Egyházak Világtanácsának és a Keresztyén Békekonferenciának közös feladatai. Bár e feladatok betöltésének eszközei különböznek, a felelősség azonos és oszthatatlan. Közös elhivatásunk, közös hitünk és közös reménységünk összekapcsol bennünket.

Mi, a Keresztyén Békekonferencia képviselői nem vagyunk kívülállók, nem vagyunk idegenek az ökumenikus közösségben. A KBK valamennyi tagja nevében beszélhetek, amikor azt mondom, hogy az ökumenikus mozgalom integráns részének tekintjük magunkat. Utalok Philip *Potter* szavaira, melyeket a Központi Bizottságnak adott legutóbbi jelentésében mondott Genfben. Az ökumenikus mozgalom növekedéséről a következőket mondotta: „Nagy számban vannak olyan ökumenikus motiváltságú csoportok is, amelyek felülemelkednek minden felekezeti határon és bár nem hivatalos jellegűek, jelentős hozzájárulást nyújtanak a mozgalomhoz." (Philip Potter: Report of the General Secretary, Ecumenical Review 1973. október 4. 16. old.) Ebben a szellemben tekintjük mi is magunkat hozzájárulásnak az ökumenikus mozgalomhoz.

A KBK törekvései

Azoknak a keresztyéneknek az indítékai, akik a Keresztyén Békekonferenciát megállapították, legitim teológiai feladatok voltak. Az evangélium világosságánál igyekeztek tájékozódni egy változó és az egyházak irányába kritikai társadalom forradalmi helyzetében és a hidrogén bombák által fenyegetett igen veszélyes világhelyzetben. Tájékozódni igyekeztek az ökumenikus közösségben is. Az e téren nyert tapasztalat egyaránt hasznossá vált az első (a kapitalista) és a harmadik (fejlődő) világ számára. Talán ez magyarázza meg a KBK meglepően gyors fejlődését.

Kezdettől fogva törekedtünk mozgalmunk teológiai tartalmának kialakítására. Minél inkább igyekeztünk megszólítani keresztyéneket és nemkeresztyéneket egyaránt, annál fontosabb lett számunkra az, hogy rámutattunk tevékenységünk keresztyén gyökereire. Meg vagyunk győződve arról, hogy teológiai bázisunkat úgy lehet megjelölni, mint „a béke teológiája". Ez azonban nem jelent törekvést vagy kísérletet egy teológiai rendszer kiépítésére. Mi is komolyan akarjuk venni Philip Potternek genfi jelentésében elhangzott szavait: azt tuniillik, hogy tevékenységünket teológiailag kell értelmezni és indokolni, hogy a teológizálás új formáit kell keresnünk. Természetesen nem állítjuk azt, hogy megtaláltunk egy mindenki számára elfogadható teológiai igazságot. Inkább az a tusakodás köt le bennünket, hogy állandó és megszakítatlan kapcsolatban legyünk az élő Krisztussal, ami azt jelenti, hogy Jézus személyével kívánunk találkozni a világ eseményei közepette és az Ő követői akarunk lenni. A hitnek ez a cselekedete már önmagában teológiai reflexió és feltételezi a teológiai elmélyedést.

Ezért van hozzánk olyan közel az a gondolat, amelyet Lilje püspök így fogalmazott meg: „... ezért Krisztus, bárhogyan értelmezték is Őt és tettek is róla egyénileg bizonyságot, a mi üzenetünk központi ténye és központi személye." (H. *Lilje:* Grundsätzliches zur Ökumenizität der Kirche, Ök. Rundschau, 1973/4. 426. old.)

Hromádka professzor megállapítására is utalhatunk, amelyet 1961-ben az I. Keresztyén Békevilággyűlésen tett: „Mint Jézus követői, látjuk, milyen szorosan kapcsolódtunk össze korunk szükségeivel és félelmeivel, mennyire osztozunk mindnyájan a mai ember kis és nagy bonyodalmaiban és problémáiban; akik hisznek az evangéliumban, közvetlenül és szenvedélyesen tapasztalják meg mindazt, ami személyes küzdelmeikben, valamint gazdasági, társadalmi, nemzeti és nemzetközi kapcsolatokban nyugtalanítja őket. Minél mélyebben érti meg egy ember azt az üzenetet, hogy a názáreti Jézusban Isten szent és bűnbocsátó szeretete van jelen az emberi küzdelmek mélyén és legmagasabb fokán, annál világosabban, annál fájdalmasabban, de egyúttal annál bátorítóbban is érzi, hogy beletartozik a körülötte élő emberek közösségébe, akár az egyházban vannak ezek, akár az egyházon kívül, akár Nyugaton, akár Keleten, akár elfogadják az ő hitét, akár nem."

A KBK hozzájárulása az ökumenikus mozgalomhoz

E nyílt és őszinte eszmecserében szeretnék most utalni néhány kérdésre, melyek problémát okoztak a KBK-val való ökumenikus találkozókon.

A tagság

Egyházak, csoportok és egyének vesznek részt mint tagok a Keresztyén Békekonferencia munkájában. Ez lehetővé tette a Keresztyén Békekonferenciának, hogy olyan köröket is megszólítson, amelyek addig keve-

Az EVT és a KBK képviselőinek genfi találkozóján elhangzott előadás, 1974. február 28.

set tudtak az ökumenikus mozgalomról. Nem áltatjuk magunkat azzal az illúzióval, hogy a hivatalos egyházak, különösen Nyugaton, hamarosan csatlakoznak majd mozgalmunkhoz. De igen is párbeszédet kívánunk folytatni velük. És szeretnők hasznosítani különleges helyzetünket, mivel a nagy nyugati egyházak nem tagjai a KBK-nak, bizonyos tekintetben sokkal szabadabbnak érezhetjük magunkat, szabadnak azoktól a kötöttségektől, amelyeket jelent néha az intézményes egyház. Amikor a teológusok felvetik a kérdést, hogy az intézményes egyház képes-e egyáltalán a békére, mi ezt nagyon komolyan vesszük. Másrészt hiszünk Isten ígéretében. Tudjuk, hogy az egyház minden hiányossága ellenére is birtokolja ezt az ígéretet. Így látjuk az egyházakat. Viszonyunk az intézményes egyházakhoz kritikai egyháziasságnak nevezhető.

A KBK úgynevezett egyoldalúsága

Gyakran mondták nekünk, hogy a KBK egyoldalú, hogy egyoldalúan csak egy véleményt képvisel. Elöljáróban szeretném a következő megjegyzést tenni: az egyoldalúság csak akkor győzhető le, ha lelepleződik. Igaz, hogy mi, mint emberek, néha túlságosan is meg vagyunk győződve arról, hogy mi vagyunk egyedül igaz véleményen. Az ilyen szinte automatikus egyoldalúságot le kell győzni. Ennek megfelelő eszköze a párbeszéd, a más véleményekkel való konfrontálódás. De hozzá kell tennem, hogy van egy legitim egyoldalúság is, ha valaki annyira meg van győződve véleménye igazságáról, hogy jó lelkiismerettel nem tudja feladni. Érzésem szerint jogosan állíthatom, hogy a KBK legtöbb véleménye valójában helyesnek bizonyult, bár a megfogalmazásuk és kifejezésük stílusa tekintetében sok bírálat érheti azokat.

Párbeszéd a KBK-án belül és a KBK révén

Amikor párbeszédről szólunk, nem csupán a keresztyének és marxisták közötti párbeszédre gondolunk, bár ez a szakadatlan és csendes párbeszéd a KBK tevékenységének egyik mozgató ereje volt és marad is. Az állandó, kitartó párbeszédben a közösség megerősítésének legjobb eszközét látjuk. A párbeszéd nem polémia, nem csupán a felek meggyőződésének leszögezése. Ellenkezőleg, a párbeszédek azt bizonyítják, hogy az egyik fél hajlandó tanulni és átvenni igazságelemeket a másik fél véleményéből.

Meg vagyok győződve arról, hogy az ilyen párbeszédnek rendkívüli jelentősége van az Egyházak Világtanácsa számára, ha tekintetbe vesszük rohamos növekedését, amely egyúttal a teológiai és politikai különbözőségek növekedése is volt. A párbeszéd eszköz, nem öncél. Úgy tekintünk a párbeszédre, mint ami megteremtheti az együttműködést. A fontos a párbeszéd szelleme, egymás kölcsönös elismerése és a mások elfogadására való készség. Azt hiszem, egyet kell értenünk Konrad Farnerral (svájci marxista tudós), amikor a keresztyének és marxisták között eddig folytatott párbeszédről így vélekedik: ezek a dialógusok „többnyire pusztán elméleti és spirituális szinten maradtak, megrekedtek a puszta teológiában, vagy a »human« filozófiájában ... A munkásság azonban, éppen olyan kevéssé méltatta figyelemre ezeket a párbeszédeket, mint a kispolgárság, s szociológiailag ez a kettő alkotja társadalmaink legfontosabb rétegeit. A probléma tehát az elit érdeklődési körében maradt ...” (Konrad Farner: Für die Erde geeint Für den Himmel entzweit. Zum Dialog christ.—marxist. Polis 47.)

Néhány időszerű fogalom tisztázása

Véleményem szerint az ökumenikus munkát négy központi fogalom határozza meg. A „béke”, „egység”, „igazságosság”, „szabadság” fogalmaira gondolok. Ezek a fogalmak szorosan összefüggnek egymással. Nem csupán kiegészítik egymást, hanem irányzatokat is jelölnek. Néha még egymásnak ellentmondani is látszanak. Vannak olyan helyzetek, amikor úgy látszik, hogy az igazságosság követelménye ellentmond a béke parancsának. Olyan helyzetek is vannak, amikor az egység követelménye látszólag ellentétben van a szabadság követelményével. Szeretnék néhány megjegyzést fűzni a „béke”, „egység”, „igazságosság” és „szabadság” e négy fogalmához.

Béke

Mindnyájan tudjuk, milyen nagy szerepet játszott a béke eszméje az Egyházak Világtanácsa előtörténetében. Az egész keresztyénség hálás azért a nagy béke-bizonyságtételért, amelyet az EVT első nagygyűlése tett Amsterdamban (1948), s amelyet valamennyi következő nagygyűlés megismételt. Az azonban sajnálatos, hogy a béke gondolata nem jutott előre és nem erősödött meg az Egyházak Világtanácsában. Ez minden bizonnyal annak a hidegháborús szellemnek tulajdonítható, amely olykor erősen befolyásolja az egyházi kapcsolatokat is.

Teológiai körökben a békéről folyó nagyarányú párbeszéd egyebek között a következő eredményekkel járt: a *salom* és az *eirene* nem azonosíthatók a politikai békével, a világ békéjével. Ennek ellenére mély összefüggés van Isten békéje és a világ békéje, az egyéni béke és a társadalmi béke között. Ezért tartjuk elengedhetetlennek a békére vonatkozó bibliai üzenetek tanulmányozását és — egyszerűbben kifejezve — a béke-teológia művelését annak minden vonatkozásában.

Egység

Milyen egységre törekszünk? Az EVT-ben az egység különböző formáiról folyik széles körű vita. Egészen nyilvánvaló, hogy az egység felé haladunk, bár még nagyon messze vagyunk ettől a céltól. Az egyházaknak az ökumenikus mozgalomban meglevő közösségét e nagy egység ígéretének kell tekinteni. Mi a KBK-ban ez egység további építése eszközeinek tartjuk magunkat. Meg vagyunk győződve arról, hogy a világ szolgálatában végzett közös munkánk elmélyíti majd együvétartozásunk érzetét és ezzel hozzájárulunk az ökumenikus mozgalom erőfeszítéseihez. Lukas *Vischer* ennek meghatározására az alábbi formulát alkalmazta: „Az egyház akkor egyetemes, amikor megbékítő erő a világ feszültségeiben, amikor először is saját körében győzi le a nemek, fajok, osztályok és népek közötti ellentéteket, majd pedig saját határain kívül is, amikor felülemelkedik ezeken, mint ellentmondásokon.”

Örömmel látjuk, hogy az Egyházak Világtanácsában folynak tanulmányok az egyház egységéről és az emberiség egységéről. Mély, csodálatos kapcsolat van köztünk, hasonló ahhoz, amelyet már említettünk, az Isten békéje és a világ békéje közötti kapcsolathoz.

Azt hiszem, van egy másik lényeges pont is, amelyet meg kell említeni megbeszélésünk során: az ökumenikus mozgalom szoros kapcsolatban van mindazzal, ami jelenleg az egész emberiség életében folyik. Emberileg igyekszünk utolérni ma azokat az eseményeket, amelyek már megtörténtek a világ ipari és technikai fejlődésében. Ez azt jelenti, hogy az emberi-

ség olyan sorsközösséggé vált ma, mint soha azelőtt. A világért való felekezet- és vallásközi felelősség új tudatára akarunk eljutni. Ezt tekintem a legfontosabb közös feladatnak mindnyájunk számára.

Igazságosság

Ezen a ponton szeretnék konkrétan utalni arra az értékes dokumentumra, amelyet 1973 augusztusában terjesztettek Genfben a Központi Bizottság elé, „Erőszak, erőszaknélküliség és küzdelem a társadalmi igazságosságért" címmel. Én is, mások is, akik a szocialista országok egyházaiból származunk, örömmel üdvözöljük a bűnbánattal kapcsolatos megállapításokat. Ezt a szakaszt szóról-szóra elfogadhatjuk. Így szól: „Az egyházak és keresztyének rádöbbennek arra, hogy nagyon ritkán állottak a szegények és elnyomottak oldalán. Sőt nagyon gyakran támogatták az igazságtalan társadalmi rend erőit. Gyakran húztak hasznot mások nyomorúságából. A múltban erőszakot alkalmaztak, amikor a hatalom birtokában voltak, azok ellen, akik különböztek tőlük a hit, és ideológia dolgában. Ezért e problémára vonatkozóan első szavunknak a bűnbánatnak kell lennie. A bűnbánat azonban a szív és elme megváltozását jelenti az igazságosságért tett erőfeszítések új formáit." (The Ecumenical Review, 1973. okt. 434. old.)

Mégis szeretnék néhány kritikai kérdést feltenni a dokumentum egyéb megállapításaira vonatkozóan. Először is, véleményem szerint a dokumentum általában nem tesz elegendőképpen különbséget annak a célnak a tekintetében, amelynek szolgálatában a hatalom áll. Más szavakkal, e dokumentumban nem tükröződik eléggé azok szándéka, akik hatalmon vannak. Ez is egyik problémája a hatalom gyakorlásának.

A 26. pontban ezt olvassuk: „Az igazságosság mértékét nem emberi ideológia, vagy intézmény, hanem egyedül Isten határozza meg." Itt józanul kell megkérdeznünk magunktól: Ki beszél Isten nevében? Ki szab mértéket az igazságosságnak? Tudom, hogy ez szinte megoldhatatlan kérdés, abba a problémakörbe tartozik, hogy milyen hitelességgel értelmezhetjük Isten akaratát a történelem vonatkozásában.

A dokumentum 27. pontjában van egy olyan megállapítás, amely szerint „egyetlen emberi intézmény vagy mozgalom sem bűn nélkül való." Ez igaz, de ugyanakkor kell lennie bizonyos relatív fokozatnak, különben nem beszélhetnénk emberi fejlődésről, vagy még inkább nem tehetnénk összehasonlítást a jó és a jobb között, lehetetlen lenne a különbségtétel.

Végül szeretnék rámutatni egy nagy hiányosságra ebben a dokumentumban. Nem tér ki a legnagyobb erőszak problémájára, az államközi kapcsolatok és a háború problémájára. Nem elegendő megemlíteni az erőszak formáinak sokaságát, az egyének, vagy a strukturális hatalom elleni erőszak alkalmazása között tenni különbséget, ha nem vesszük tekintetbe a hatalom gyakorlását és az erőszakot egy esetleges háborúban is. Ki kell értékelnünk azokat a lehetőségeket, amelyeket az erőszaknélküliségre irányuló törekvések nyújtanak az államközi kapcsolatokban és meg kell állapítanunk, hogy milyen kilátásaik vannak ezeknek. Úgy látom, hogy a dokumentum itt megtorpan és azt további vita során ki kell egészíteni.

Szabadság

Úgy látszik, mintha az Egyházak Világtanácsa a fent említett négy fogalom közül különösen kettőt emelne ki a másik kettő rovására: az egységet és a szabadságot s hogy mi a Keresztyén Békekonferenciában nagyobb hangsúlyt teszünk a másik kettőre: a békére és igazságosságra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szabadságot nem tekintenők olyan célnak, amelyre az emberi élet érdekében törekedni kell. Ha manapság szabadságról beszélünk, automatikusan az „emberi jogokra" gondolunk. Megpróbálom összefoglalni álláspontunkat ezzel a problémával kapcsolatban: mindenekelőtt azt kell mondanunk, hogy az emberi jogok vonatkozásában elsősorban az életre való jog forog kockán. Nem beszélhetünk a halottak, a meggyilkoltak jogairól. Megint csak azt kell hangsúlyozni, hogy meg kell állapítani az elsőbbségi sorrendet a jogok fontosságában. Bizonyos helyzetekben az egyének jogait hangsúlyozzák s ugyanakkor megfeledkeznek az emberek társadalmi jogairól — ez az emberi jogok teljes tagadása. Legyen szabad mégegyszer utalnom az „erőszak, erőszakmentesség és küzdelem a társadalmi igazságosságért" című dokumentumra: „Egyetértünk abban, hogy Isten megbízásából a kormányoknak legitim funkciót kell betölteniök az egyéni hatalom korlátozásában a mindenkinek való igazságosság érdekében, az emberi jogok biztosítása és a közjó szolgálata érdekében. Evégből alkalmaznak törvények szabályozott erőszakot. Amikor egy kormány ezt teszi, fel van hatalmazva rá s ezt a felhatalmazást akkor is el kell ismerni, ha esetleg kifogásolunk egyes törvényeket és igyekszünk megváltoztatni azokat."

*

Visszatekintve ökumenikus szempontból a Keresztyén Békekonferencia tevékenységére az elmúlt csaknem 17 éven át, azt hiszem, hogy a KBK szerény hozzájárulás volt a világméretű ökumenikus mozgalomhoz és annak integráns része is marad, ha sikerül elérnie két célkitűzést a jelenlegi világban: elmélyíteni a keresztyének spritualitását és megfogalmazni a keresztyéneknek az emberiségért való felelőssége aktualitását. Ha csak politikai kategóriákban tudunk gondolkozni s nincs több mondanivalónk erőfeszítéseinkben, akkor tevékenységünk nem gyökerezik a megfeszített és feltámadott Urunkba vetett hitben, amely pedig egyedüli forrása minden erőfeszítéseinknek.

Dr. Tóth Károly
főtitkár

(Folytatás a 82. lapról)

„dunántúli terc" első felfedezőinek és feljegyzőinek. — 15. Ez a genfi dallam természetesen nincs benne a Pozsonyi Korálkönyvben, hiszen lutheránusok számára 46. zsoltárként egyedül Luther „Erős vár"-át képzelhetjük el. Feltűnő másrészt, hogy hiányoznak olyan, más evangélikus énekeskönyvekben gyakran előforduló zsoltárok (kivált *dallamok*), mint a 8., 23., 25., 42., 77., 84. és a 130. zsoltár. — 16. Lásd *Csomasz Tóth*, Ref. Egyház 1962, 225—226. A közlés *Erdős* István siklósi lelkipásztortól származik. — 17. Zenetörténeti emlékek a szlavóniai vírrasztó énekekben. Ethnographia, Bp. 1966, 153—211. l. — 18. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XIV. kötet, 1—4. sz. (é. n.) Bp. 269—311. l. — 19. *Szabolcsi* Bence, A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje, Bp. (1929), A magyar zene évszázadai II. kötetében (Bp. 1969) 7—119. l., *Bartha* Dénes, A XVIII. század magyar dallamai — Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770—1800), Bp. 1935., *Csomasz Tóth* K., Maróthi György és a kollégiumi zene, Bp. 1974. — 20. *Király* Péter, A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei, Bp. 1953., *Csáji* Pál, Jessenius György, Egyháztörténet 1959. 47—75. l., uő.: Az utolsó Rákóczi és a római egyház, ThSz 1964. 165—168. l. — 21. Mikrofilmen: MTA A 1893/I. sz. *Stoll* Béla bibliográfiája (Bp. 1963) nem tud róla. — 22. PSALMODIA — összve szedte 's rakta HOLECZY MIHÁLY, a' Rév-Komáromi Ev. Ecclesia Cantora és Orgonistája. Kézirat az Evangélikus Egyetemes Egyház Könyvtárában, A 510 jelzet alatt. Lapszámozása nincs, csak az énekek vannak sorszámmal ellátva. A kéziratot Szűcs Imre ev. tanító ajándékozta a volt soproni evangélikus tanítóképző intézetnek. — 23. Herzlich thut mich verlangen, ill. O Haupt voll Blut und Wunden, Zahn 5385/a, ill. b. A dallam eredetéhez l. uo. III. k. 400. l., továbbá *Csomasz Tóth*, Zenetudományi Tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára (VI. köt.), Bp. 1957, 232. l., 21. sz., „gyötrődik az én lelkem" szövegnél. — 24. Lásd *Csomasz Tóth*, Egyháztörténet, 1959. 247—249. l.

Az egyházak és a keresztyének feladatai a nemzetközi enyhülés folyamatában, különös tekintettel az európai helyzetre

Bevezetésül

Miután a mostani bizottsági ülés előkészítő irataiban sok jó anyag van az európai biztonság és leszerelés kérdéséről, felmentve érzem magamat az alól, hogy azok tartalmát elismételjem. Viszont kiemelek egy tételt a CCIA 1973 júniusi ülésének jegyzőkönyvéből, amely szerint az európai biztonság és leszerelés kérdésében az egyházak és keresztyének elsőrendű feladata a tudatformálás.

Ha van valami, ami az egyházak profiljába tartozik, akkor a tudatformálás kétségtelenül az, és az is bizonyos, hogy Európában a bizalmi légkör megteremtése és megszilárdítása érdekében nagy szükség van a keresztyének tudatának formálására. A következőkben néhány olyan kérdést említek tehát, amelyekben a keresztyének tudatformálása különösen fontosnak látszik.

A nemzetközi enyhülés helyes értékelése

A békés egymás mellett élés jelenlegi periódusát a nemzetközi enyhülés folyamata jellemzi. Ez a folyamat azonban bonyolult és ellentmondásos, és ezért nehezen áttekinthető. Elég egy pillantás a napi sajtóba: tűzharc Szuez városában, rakétatámadás Kambodzsában, kijárási tilalom Dzsakartában, jobbratolódás Brazíliában és ugyanakkor elkezdődött a leszerelési konferencia Bécsben és a biztonsági értekezlet Genfben. Kérdés, hogy tisztán látják-e a keresztyének, hogyan függnek össze ezek az események.

A tájékozódást segíti, ha a napi eseményeket történelmi összefüggésükben értékeljük. Az utóbbi 50 esztendő eseményeit döntő módon határozza meg a két világrendszer harca. Már Lenin is számolt a két rendszer tartós egymás mellett élésével, és hangsúlyozta, hogy a forradalmi erők győzelmét nem háborús konfliktusok kirobbantásával, hanem a szocializmus felépítésével kell kivívni. Ehhez pedig békére van szükség. A kapitalizmus erői viszont azonnal felismerték a szocializmusban a vetélytársat, amely veszélyessé válhat, ha megerősödik és tovább terjed. Az intervenciós háború sikertelensége után az a pragmatikus politika győzött, hogy a szocializmus megvalósíthatatlan és önmagában összeomlik, ezt csak siettetni kell a Szovjetunió politikai és gazdasági elszigetelésével. Ennek eredménytelensége után remélték, hogy a Szovjetunió a fasizmus elleni háborúban végleg legyengül és összeomlik. Amikor ez sem következett be, körülvették katonai bázisokkal, fenyegették atomfegyverekkel és fegyverkezési versenybe kényszerítették. A Szovjetunió azonban nemcsak kibírta mindezt, hanem tovább építette a szocializmust, és nemzetközileg elismert tudományos és technikai eredményeket mutatott fel. Ezekután a politikai és gazdasági elszigetelés nemcsak értelmetlennek bizonyult, hanem a Szovjetunió és a szocialista tábor a kapitalizmus erői szemében is kívánatos gazdasági partnerré emelkedett. Ez a történeti folyamat vezetett a nemzetközi enyhüléshez, amelynek kiemelkedő eseményei voltak azok a szerződések és megállapodások, amelyek először a két nagyhatalom, azután több európai ország között jöttek létre.

A helyzet további tisztázásához vezethet, ha felvetjük a kérdést, hogy melyik fél érdeke a nemzetközi enyhülés. Habozás nélkül mondhatjuk, hogy mindkettőé. De hozzá kell tennünk, hogy nem mindegyiké egyformán, és nem minden fenntartás nélkül. A háborús feszültség akadályozta a szocializmus felépítését: ez volt a célja. Az enyhülés pedig egyezik a szocialista tábor érdekével. Viszont ez a békepolitika együtt jár a szocializmus védelmével. Ezért a Szovjetunió mindig és mindenütt, minden konfliktusban aktív segítséget nyújt, amikor a szocializmus eredményeinek védelméről van szó, de mindig úgy, hogy egyúttal megakadályozza egy újabb világháború kitörését. Az enyhülés kétségtelenül kedvez a kapitalizmus erőinek is, de csak mint kompromisszumos megoldás a háborús politika sikertelensége után. Konfliktusok esetén pedig szintén aktív segítséget nyújtanak, de mindig a szocialista táborral és a haladó erőkkel szemben. Természetes az is, hogy az enyhülés ellenkezik azok érdekével, akik valamilyen értelemben haszonélvezői voltak a háborús légkörnek. Ezek meg is tesznek mindent az enyhülés ellen.

A történeti távlatban tehát világossá válik, hogy az enyhülés folyamata visszafordíthatatlan, és feltétlenül a szocializmus erőinek előretörését jelzi. De az ellentétes érdekek miatt bonyolult és ellentmondásos ez a helyzet. Ennek ismeretében érthetővé válik, hogy a krízisközpontok ugyanúgy összefüggenek egymással, mint az enyhülés központjai: valamennyi mögött ugyanannak a két világrendszernek a harca áll.

Az egyházak feladata a hidegháború után

Amikor 1918-ban az Egyesült Államok elnöke Woodrow Wilson patraszállt Európában, és mint egy új világ messiását ünnepelték, az új világrend egyik elveként deklarálta: „A kölcsönös nemzetközi kapcsolat egymással diametrálisan ellentétes ideológiájú államok között lehetetlen." Ezzel nemcsak a politikai és gazdasági harcot indította meg a Szovjetunió ellen, hanem kinyilatkoztatta a hidegháború alapelvét is. Ettől kezdve a két rendszer feszültségét fokozta a hidegháború, amely felhasználta az információ minden eszközét. A kezdeményező és érdekelt fél tehát a hidegháborúban is a kapitalista tábor volt, amely ezután, mint minden háború, mindkét felet merevségre kényszerítette. Az enyhülés folyamata azonban a hidegháború végét is jelenti, és széles lehetőséget nyújt az információcserére. De ahogyan a háborús károk eltakarítása és helyreállítása sokszor évek munkájába kerül, úgy a hidegháborús károk és torzítások felszámolása is tudatos és szívós információs munkát igényel.

Ebben a helyzetben a keresztyéneknek és az egyházaknak tudatosítaniuk kell, hogy a két rendszer együttélésének időszakában a keresztyének és az egyházak különösen alkalmas talajul szolgálnak a hidegháborús információk számára: egyrészt azért, mert a polgári rétegekre támaszkodó egyházak majdnem mindenütt szembekerültek a szocialista forradalommal, és a keresztyénség nagyobb része még mindig

* Referátum a KBK Nemzetközi Bizottsága budapesti ülésén; 1974. január 17—20.

kapitalista érdekeltségű társadalomban él; másrészt azért, mert a szocialista tábor marxista vezető rétege tudatosan ateista. Ebben a helyzetben sokszor megtörtént, hogy mártírságról vagy egyházüldözésről beszéltek, amikor az ügy hátterében társadalmi konfliktus vagy egyszerű polgári vétség állt. Becsületesen be kell vallani, hogy a marxizmussal kapcsolatban sem az ateizmus okozza a fő problémát, hanem a vele kapcsolatos társadalmi kérdések. Kitűnik ez abból is, hogy a polgári ateizmusból és szekularizációból távolról sem csináltak olyan problémát, mint a marxista ateizmusból.

Az enyhülés helyzetében különösen jelentős, a szocialista országokban élő keresztyének és egyházak szerepe, és ez megint kiemelten európai kérdés. Általában nem akarják hinni, hogy lehetséges a hivők és nem hivők együttműködése a szocializmusban. A hidegháború rögzítette az emberek tudatában azt a képet, hogy keresztyénnek a szocializmusban csak külső vagy belső konfliktussal lehet lenni. Ahol a híradás nem konfliktusról, hanem együttműködésről szól, ott azt gyanítják, hogy a keresztyének nem igazi keresztyének, vagy a marxisták nem igazi marxisták, vagy elhallgatják problémáikat. Végre tudatosulnia kellene annak a ténynek, hogy a keresztyénség világviszonylatban kisebbséget alkot, és ezért meg kell tanulnia a keresztyéneknek mindenütt az együttműködést azokkal, akik nem keresztyének, de az emberiség haladását akarják szolgálni. A keresztyének helyzete a szocializmusban tehát nem kivétel, hanem a jövő előrevétele.

Az információ kérdésével kapcsolatban egészen konkrét feladatokról is szólhatnánk. Meg kellene szervezni az egyházi lapok és folyóiratok rendszeres kölcsönös figyelését abból a szempontból, hogy helyesen tájékoztatnak-e az egyházak helyzetéről és életéről. Ugyanezt kellene tenni az egyházi tankönyvekkel is, mint amelyek messzemenően meghatározzák az ifjúság és a hívek gondolkodását.

A keresztyének politikai felelősségvállalása

Keresztyén körökben nemegyszer találkozunk azzal a nézettel, hogy az enyhülés folyamata a konvergencia eredménye és ugyanakkor a keresztyénséget és az egyházat tartják hivatottnak arra, hogy a két társadalmi rendszerből egy harmadik társadalmat: a jövő társadalmát felépítse. Különösen fontosnak tűnik e kérdés elemzése, mert elsősorban a római katolikus szociáletika állítja ezt a lehetőséget a kapitalizmus és a marxizmus mellé.

A konvergencia-elmélet legújabb elemzése világossá tette hogy: 1. a világ egy és oszthatatlan, és ezért a két rendszer egymás mellett élése folyamán bizonyos pontokan alkalmazkodnak egymáshoz, minél inkább kiszélesednek a politikai és gazdasági kapcsolatok; 2. mindkettő emberi társadalom, és ezért bizonyos területeken, mint pl. a tudományos technika területén hasonló eredmények és problémák mutatkoznak: 3. a szocializmus átmenetet alkot a kapitalizmusból a kommunizmus felé, és ezért magában hordozza a régi társadalom maradványait, de ezeket egyre inkább kiküszöböli; 4. a kapitalista társadalom részben belső törvényszerűséggel, részben a szocializmus hatására szocializálódik, de a termelőeszközök magántulajdoni jellege miatt nem lépheti át saját kereteit; 5. az enyhülés pedig nem a konvergenciának, hanem a szocialista tábor erősödésének eredménye. A konvergencia-elméletnek ezek szerint van bizonyos alapja a jelenlegi helyzet bizonyos jelenségeiben, de ha ezeket a történeti fejlődés összefüggésébe állítjuk, akkor kitűnik, hogy nem konvergenciáról van szó, hanem átmenetről a kapitalizmusból a szocializmus felé.

Ennek a kérdésnek a tisztázására azért van szükség, mert a konvergencia híveit elsősorban a kispolgári körökben találjuk, akik egyúttal a nyugati egyházak aktív rétegeit alkotják. A kapitalizmus döntő tényezői ezzel szemben világosan látják, hogy a kapitalizmus szocializálása nem lépheti át a kapitalizmus kereteit. Azonnal akcióba lépnek, ha ezt a határt átlépik, és veszélyeztetik a termelőeszközök magántulajdonát, ahogyan ezt legutóbb Chile esete mutatja. A két rendszer konvergenciája tehát olyan illúzió, amely alól fel kell szabadítani a keresztyéneket. Ebben az összefüggésben kell megláttatni a keresztyének vagy egyházak politikai semlegességének tévedését, amelynek lehetnek nagyon tiszteletre méltó hitbeli indítékai, de mégis a kapitalizmus malmára hajtja a vizet, mert a jóhiszemű polgári keresztyéneket, akik a társadalmi igazságosság potenciális védői volnának, kivonja a politika területéről. A keresztyénségnek tehát tudatosítania kell azt a tényt, hogy a mai világot döntő módon határozza meg a két rendszer egymás mellett élése, és ebből a helyzetből sem egy harmadik rendszer illúziójába, sem egy semlegességbe nem menekülhet, hanem, politikai állásfoglalást kell vállalnia úgy is mint embernek, és úgy is mint keresztyénnek. Ennek érdekében rehabilitálni kell a politikát a polgári gondolkodású keresztyénség előtt. Világossá kell tenni, hogy a politika önmagában nem rossz, hanem van jó politika és van rossz politika. A jó politika pedig a mindennapi kenyér feltétele és része, amiért ugyanolyan szívósan és szakértelemmel kell megdolgozni, mint a mindennapi kenyérért.

A politikai felelősségvállalás összefüggésébe tartozik az európai biztonság és leszerelés kérdése, a bizalmi légkör kialakítása és a társadalmi igazságosság szolgálata, az együttműködés kiszélesítése az energiagazdálkodásban és a tudományos kutatásban, a szellemi javak kölcsönös cseréje, ugyanúgy mint az egyházak közötti érintkezés, az egyházi munka különböző ágaiban. Mindennek természetesen megvan az összefüggése a többi világrészek, különösen a harmadik világ felé. Erre azonban most már csak röviden utalok, és a részletezést a megbeszélésre hagyom.

Befejezésül

Évekkel ezelőtt egy nemzetközi ülésen hosszasan tárgyalták az európai egyházak problémáit, mire egy ázsiai résztvevő közbeszólt: „Nem értem, miért kell ilyen sokat beszélni Ázsia egy kis félszigetéről." Európa valóban kicsi pont a világon földrajzilag és az öt nagy világvallás sem Európában, hanem Ázsiában született. Viszont az a két nagy világrendszer, amely döntő módon határozza meg az emberiség életét, Európában született, és innen sugárzott ki a világba. Itt érintkeznek is legközvetlenebbül. Éppen ezért, ami Európában történik akár a politikai, akár az egyházi életben, az mindig összefügg azzal, ami a világban történik. Ezért kell megbeszélésünk közben is az európai kérdésekre különös figyelmet fordítanunk.

Prőhle Károly

Fáradtságos küzdelem a nemzeti egoizmus ellen

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciáról*

Több mint egy évtizeden át tartó előkészítő fáradozások után végül is létrejött egy olyan összeurópai politikai konferencia, amelyen Albánia kivételével valamennyi állam részt vesz. Ez az „Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia" (ÉBEK). Még figyelemre méltóbb az, hogy a konferencia folytatódik, jóllehet már hat hónapja annak, hogy az újságok vastagbetűs címei első alkalommal adtak hírt róla. Egyelőre nem világos, milyen eredményt fog hozni ez az ambiciózus és drága vállalkozás. Számos olyan faktor, amely kívül esik az európai kormányok kontrollján, nehezíti meg a jóslást. Az európán belüli kapcsolatok messzemenően a szuperhatalmaktól, az USA-tól és a Szovjetuniótól függenek. Az Európán belüli biztonsági tervekből nem lehet a közel-keleti helyzetet sem teljesen kihagyni. A konferencia munkáját — amelytől a különböző európai országok és tömbök kezdettől fogva nyíltan vagy titkolva, de más-más eredményt vártak — még komplikáltabbá tette az, hogy az energiakrízis erősítette a Közös Piac politikai súlya körül uralkodó bizonytalanságot.

Három hónap alatt, lépésről lépésre tárták fel a résztvevők tárgyalási alapállásukat, így néhány biztos pontot lehet már felfedezni. Így például biztos az, hogy minden megegyezésnek a független államok szuverenitásának elismerése alapján kell létrejönnie. Többé senki sem gondol olyan integrációra, amely az egyes államok függetlenségét összeurópai síkon korlátozná. Ugyancsak messzemenő egyetértés mutatkozik abban is, hogy fenn kell tartani az európai államok territoriális status quó-ját.

Reálisan szemlélve a helyzetet, valószínűleg nem várható sokkal több a konferenciától annál, hogy néhány kis lépéssel közelebb hozza Európa számára a nemzetközi politikai klíma javulását és az enyhülést, lassítja a fegyverkezési versenyt, és, hogy az európai nemzetek gazdasági erejének értelmesebb kihasználásához vezet, hozzásegítve ezzel a közös európai problémák és az emberiség problémáinak megoldásához. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (legjobb esetben) csökkentheti a távolságot az iparosodott Európa és a fejlődő országok között, még akkor is, ha nem is tudja legyőzni az európaiak „önhasznú" gondolkodásmódját. A nemzeti szuverenitás és a be nem avatkozás általánosan uralkodó értelmezése lehetetlenné teszi, hogy a kulturális együttműködésben az eszmék és információk, tudósok és diákok cseréjének mérsékelt növekedésénél többet el lehessen érni.

Jelentős tényező ebben az összefüggésben az, hogy a gazdasági különbségek a gyengébb partnert korlátozásokhoz és védekező intézkedésekhez vezetik. Tehát valószínűleg csak akkor van remény az emberi kapcsolatok említésre méltó javulására, ha csökken a gazdasági különbség Kelet- és Nyugat-Európa között.

Sok európai egyház számára a Konferencia igen jelentős. Nemzetközi egyházi szervezetek, mint az Egyházak Világtanácsa, a Lutheránus Világszövetség és az Európai Egyházak Konferenciája állásfoglalásokban helyeselték a Konferencia célkitűzéseit. A kelet-európai egyházak és velük együtt a Keresztyén Békekonferencia, még nyugati testvéregyházaiknál is erősebben támogatták a Konferencia szándékait. A legtöbb tárgyalandó témát a legtöbb egyházban már évekkel ezelőtt megvitatták, függetlenül az ideológiai kontextustól. Hiszen az egyházra bízott üzenet — az „E földön békesség" — magvát jelenti. A világközösség eszméje, a nemzetközi jog követelése, az alapvető jogok és a szabadság kinyilvánítása, a kiváltságosok alatti rétegek melletti kiállás, a nevelés javítása, a fejlődés elősegítése, az elnyomás megszüntetése — mindezek az egyház fő törekvései közé tartoznak.

Mint társadalmi intézményeknek, ezen túl az egyházaknak legitim joguk van hitvallásaikból és az Evangéliumból nyert önértelmezésük „érdekeinek" védelmére. Különösen érvényes ez, akkor, amikor az egyház nemzetek felett álló jellegének megtartásáról van szó, ami a gondolatok, információk, anyagi eszközök cseréjét és a politikai határok átlépését kívánja meg. A „kulturális együttműködés" növelésével kapcsolatban is — amiért, korlátozott mértékben, mind a Kelet, mind a Nyugat kiáll — az egyházaknak saját „érdekeik" vannak. Így például fontos, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia által adandó kultúra-definíció ne csak az egyházak és más vallási közösségek múltjának kultúrjavaira vonatkozzon — templomokra, zenére, művészetre —, hanem az istentiszteleten, nevelésben, ifjúsági munkában és általában a társadalomban jelentkező mai megjelenési formákat is magába foglalja.

Nyílt kérdés még, mennyire tudnak majd az európai egyházak saját tapasztalataikkal a Konferencia munkájához hozzájárulni. Állásfoglalásaik és programjaik közül sok nem olyan területet érint, amelyen a mai európai vezető politikusok elérhetők lennének. Ez akkor válik különösen is érthetővé, ha a gazdag népeknek a szegények iránti felelősségére gondolunk. Úgy tűnik, hogy a nacionális és regionális egoizmus minden etikai felhívásnál erősebb. Még azoknak az áldozatkész akcióknak a példája — amelyet az egyházak néha, általában igen szerény keretek között adnak — sincs különösebb hatással a választók tömegeire és a politikáért felelősekre.

Mégis, valószínűleg sokkal nagyobbak az egyházak lehetőségei, mint azt maguk is gondolnák. Hangot adhatnak néhány alapmeggyőződésüknek a tárgyalóasztal mellett és úgy befolyásolhatják a közvéleményt, hogy jobb feltételek tegyék lehetővé a politikai klíma javulását. Felelőtlenség lenne, ha az egyházak az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencián tárgyalt nagy kérdéseknek nem szentelnének akkora figyelmet, amekkora azokat megilleti.

Risto Lehtonen

* A fenti cikket a Lutherische Monatshefte 1974/2. számából vettük át.

A Békeerők Moszkvai Világkongresszusa ázsiai szemmel

Moszkva volt a színhelye a Békeerők Világkongresszusának, amely 1973. október 21-től 31-ig ülésezett a Kreml kongresszusi palotájában A főváros teljesen felkészült, hogy meleg szeretettel fogadja a résztvevőket, akik a föld szinte valamennyi országából sereglettek egybe. Ez a világkongresszus kétségtelenül úgy kerül majd bele a történelem évkönyveibe, mint századunknak eddig egyik legnagyobb gyűlése és szolidaritási tüntetése.

Több mint 144 országból 3200 és egynéhány küldött vett részt ezen a páratlan gyűlésen, akik 1100 politikai pártot, sokféle kormányszintű és nem-kormányszintű szervezetet képviseltek. Jelen voltak különböző vallások vezetői, szakszervezetek ezreinek a képviselői, a nők felszabadításának élharcosai. Egyszóval mindenféle elkötelezettségű, véleményű és hitű férfi és nő repült el Moszkvába, hogy ezt az óriási gyűlést a világbékére való határozott felszólítássá tegye. Miként Romesh *Chandra*, a Béke-Világtanács főtitkára olyan találóan fejezte ki megnyitó beszédében: „Ez a kongresszus a világ népei első egyetemes nagygyűlésének nevezhető."

Egy ilyen konferenciáról csak álmodni lehetett volna néhány évvel ezelőtt, amikor a hidegháború erői bénították meg a nemzetközi életet, de a jelen időszakban új légkör alakult ki, amelyben megnövekedtek az emberek reményei a béke és biztonság iránt. Ezt az időszakot a béke és az enyhülés jellemzi, amelyben a békés együttélés, a nemzeti függetlenség és a nemzetközi biztonság ügye számos győzelmet aratott. Ez a kongresszus kétségtelenül fontos mérföldkő lesz a békeharc új szakaszában, abban a törekvésben, hogy a békés együttélés elvei szabályozzák a különböző társadalmi rendszerű államok kapcsolatait. Hangsúlyozni kell, hogy az enyhülésnek ezt a szellemét más területekre is ki kell terjeszteni, hogy a nemzetközi enyhülés végleges legyen. Ennek szüksége kitűnik abból, hogy még mindig vannak olyan erők, amelyek szembefordulnak az enyhüléssel, a békével és a nemzetközi biztonsággal, s amelyek a feszültség veszélyes gócpontjaiban vetik fel fejüket. Amíg az imperializmus, a gyarmatosítás és a neokolonializmus módszereivel, katonai juntákkal, faji megkülönböztetéssel, gazdasági kizsákmányolással stb. nyom el emberi társadalmakat, mindaddig puszta vágy marad a nemzetközi béke és enyhülés. A Békeerők Világkongresszusa bátor nyíltsággal szögezte le, hogy a békét nem lehet olykor halálig menő harc nélkül megteremteni. A Világkongresszus nagy hálával és mélységes szeretettel emlékezett meg a béke mártírjairól.

A kongresszus fénypontjai

Nagy kiváltsága volt a gyűlésnek, hogy részt vett rajta Hortensia Bussi de *Allende* asszony, a meggyilkolt Salvador Allende özvegye, akit felállva ünnepeltek s aki megindító és harcos beszédet mondott. Határozott szavakkal jelentette ki, hogy a chilei reakció diktatúrába sodorta az országot, amelyben az erőszak, a terror és az üldözés követ el újabb és újabb gaztetteket. A népi egység kormányát, amely békés és demokratikus úton, a chilei hazafiak, a munkásosztály és a haladó erők folyamatos harcával érte el sikereit, tűzzel-vassal döntötték meg. „Bűne" az volt, hogy visszaadta az országnak természetes erőforrásait rézből, vasból, salétromból és szénből, hogy ezzel emelje az addig kizsákmányolt és rosszul táplált emberek életszínvonalát. Az Allende-kormány elkobozta a gazdagok, a nagy nemzetközi vállalatok és monopóliumok vagyonát s ezeket a nincsteleneknek juttatta. A földet szétosztotta a parasztok között és hitelt meg gépeket adott a városok és falvak dolgozó lakosságának. Allende asszony elmondta, hogy a chilei rekaciós erők ezért hajtották végre az államcsínyt az imperializmus pénzügyi segítségével és ítélték halálra a chileiek ezreit, férfiakat és nőket, szegény munkásokat.

Allende asszony sírva fakadt, de könnyein keresztül is ezt kiáltotta: „Chile vérző népe harcra kél a fasizmus ellen!".

Allende asszonynak a Világkongresszus résztvevőihez intézett határozott felszólítása erős érzelmi telítettséggel hangzott: „Igyekezzenek széles körben tájékoztatni a közvéleményt — mondotta — a junta által elkövetett gaztettekről, amelyekkel lábbal tapossa az emberi jogokat, fasiszta alkotmányt készít elő az emberek háta mögött, visszadja a nép vagyonát a kizsákmányolóknak és likvidálja Chile szociális eredményeit." Ezután következett az a szent pillanat, amikor Salvador Allende hangja csendült fel a nagygyűlés előtt, s ezrek hallgatták elragadtatott figyelemmel utolsó üzenetének szavait, melyekkel figyelmeztette, harcra és ellenállásra biztatta népét. A Kongresszus egy emberként állt fel, hogy külön tisztelettel adózzék Salvador Allende és a chilei ellenállók emlékének. A nagygyűlés visszhangozta a főtitkár szavait: „Szívünk ma Chilével érez. Együtt dobog a chilei ellenállással. Ezért jelentse ki ez a kongresszus: ‚Chile él és a fasiszta junta nem diadalmaskodhatik'".

Másik csúcspontja volt a Kongresszusnak az a kihívás, amellyel Ahmed Salim *Salim*, az ENSZ Dekolonizációs Külön Bizottságának elnöke és az ENSZ Namibiai Tanácsának képviselője fordult a kongresszus tagjaihoz: „A kolonializmus minden megnyilvánulásával akadályt jelent a béke útján — mondotta. Az ellene vívott harc nemcsak afrikai ügy, hanem olyan ügy, amely földünk összes békeerőit érinti."

Annak ellenére, hogy az ENSZ 1960-ban elfogadta a gyarmati országok és népek függetlenségéről szóló nyilatkozatot, még mindig ötvennyolcmillió afrikai él gyarmati elnyomás alatt. A Délafrikai Köztársaság és Rhodésia fajüldöző kormányai megszegik az ENSZ-határozatokat, a portugál gyarmatosítók pedig továbbra is törvénytelenül megszállva tartják Namibiát és a Guinea-Bissaui Köztársaság egyes területeit. A Comoro-Szigetek, az úgynevezett Szomáliföld és Szahara népei eltökélték, hogy Angola, Mozambique, Guinea Bissau, Délafrika és Namibia népeivel együtt harcolnak a függetlenségért. Az egész haladó világ közvéleményét mozgósítani kell, hogy támogassák az ENSZ különleges szerveit a békéért, valamint a gyarmatosítás és a faji elnyomás ellen vívott harcukban" — jelentette ki Salim.

Nur *Elmi*, az ENSZ Apartheid Külön Bizottságának képviselője újabb nyomatékot adott az előző felszólalásnak, amikor kijelentette, hogy az ENSZ-nek okvetlenül el kell fogadnia egy egyezményt, amely bűnös tevékenységként ítéli meg az apartheidet.

Túlzás nélkül állítható, hogy L. I. *Brezsnyev*nek, az SZKP Központi Bizottsága főtitkárának beszéde korszakalkotó volt, bámulatos széles körben vázolta fel hosszú évekre a békéltetés politikáját. Ez a ra-

gyogó beszéd új és erőteljes akcióra ösztönözte a Kongresszus résztvevőit a béke, a biztonság, a minden nép számára való szabadság és függetlenség védelmében. A nemzetközi helyzet mélyenjáró elemzését tartalmazta. Rávilágított a világ bizonyos részein még mindig tartó feszültség okaira s olyan akció-programot jelölt ki, amely nagyfontosságú a békeharc aktivizálása szempontjából. Brezsnyev az optimizmus hangját ütötte meg ezekkel a szavakkal: „A béke ügye iránti optimizmusunkat végezetül összekapcsoljuk mindazoknak a társadalmi mozgalmaknak a tevékenységével, amelyek síkra szállnak a békéért és amelyek olyan széleskörűen vannak képviselve ezen a nemzetközi fórumon, összekapcsoljuk a kommunisták, a szocialisták, a szociál-demokraták és a keresztyének közös akcióinak fejlődésével."

A béke és szuverénitás örömtüze, amelyet Amilcar *Cabral*, ez a kimagasló teoretikus és szenvedélyes harcos gyújtott meg, Guinea Bissau függetlenségét üdvözölte. Amilcar Cabral életének országa felszabadításáért való feláldozásával eltulajdonítatlan örökséget hagyott népére. Nem csoda, hogy amikor Amilcar Cabral özvegye emelkedett szólásra, mennydörgő tapsvihar köszöntötte őt a világ minden sarkának képviselői részéről. Üzenetében erővel és méltósággal azt hangsúlyozta, hogy bár a portugál gyarmatosítóknak sikerült megölniök Amilcart, eszméit sohasem fogják tudni elpusztítani, s azok az érzések, amelyeket ő oltott népébe, a Párt iránti hűségnek és a szabadság szeretetének érzései.

Az Ázsiára irányuló figyelem igen fontos szerepet játszott a Kongresszuson. Feltétlenül szükségesnek bizonyult, hogy megtalálják azokat az eszközöket, amelyekkel megerősíthető és kiszélesíthető az ázsiai országok együttműködése a béke ellenségeivel szemben, akik Ázsia országait katonai szövetségekbe akarják bevonni és fenn akarják tartani a katonai támaszpontokat az Indiai- és Csendes-óceánon, hogy újra bevezessék a divide et impera politikáját. Az ilyen együttműködésnek eredményesnek kell lennie a nemzetközi béke és biztonság kollektív alapon történő megőrzése érdekében az ázsiai térségben és annak érdekében, hogy elősegítsék és meggyorsítsák ez országok gazdasági fejlődését. A Kongresszus felszólította a békeerőket, hogy indítsanak széles nemzetközi kampányt annak a harcnak a támogatására, amelyet az arab népek, Vietnam, Kambodzsa és Laosz népei vívnak; támogassák azokat a programokat, amelyek meg akarják előzni a katonai összeütközést Észak- és Délkórea között; a simlai egyezmény alapján segítsenek békét teremteni az indiai szubkontinensen; segítsék elő Bangla Desh egyetemes elismerését és felvételét az ENSZ-be; támogassák minden katonai támaszpont felszámolását és minden katonai szövetség felbontását egész Ázsiában; szálljanak síkra minden nukleáris kísérlet beszüntetéséért Ázsia földjén és a Csendes-óceánon; harcoljanak a nukleáris fegyverek gyártásának és felhasználásának betiltásáért. A béke parancsoló kívánalom továbbá a nagyhatalmak rivalizálásának megakadályozása az Indiai-óceánon, mert ez problémát jelent a tengerparti országok számára, amelyeknek túlnyomó többsége azt kívánja, hogy az Indiai-óceán az értelmetlen fegyverkezési versenytől mentes nyugalom területe legyen.

A Kongresszust mélyen nyugtalanították azok a határtalan és szörnyű veszedelmek, amelyeknek a hadiipar túlfejlesztése miatt van állandóan kitéve az emberiség, ez ugyanis elkerülhetetlenül nukleáris katasztrófához vezet. Noha a nagygyűlés elismerte azoknak az egyezményeknek messzeható következményeit, amelyeket az Egyesült Államok és a Szovjetunió kötött a stratégiai fegyverkezés korlátozásáról, a nukleáris háború megakadályozásáról és a nukleáris fegyverek továbbadásának tilalmáról, feltétlenül szükségesnek tartotta olyan közvetlen tárgyalások elősegítését, amelyeknek eredményeként szerződést kötnek a nukleáris fegyverek használatának, gyártásának, felhalmozásának, kutatásának és fejlesztésének eltiltásáról, hogy így biztosítsák a meglevő készletek megsemmisítését. „Ne legyen több Hirosima, ne legyen több Nagasaki!" — ez hangozzék továbbra is jelszóként és szüntelen kiáltásként millió és millió torokból a világ minden országában. Amikor az ember kezébe került az a szörnyű és tébolyító lehetőség, hogy kipusztítja magát a föld felszínéről, akkor elérkezett az a pillanat, hogy határozott „ÁLLJ"-t kiáltson s vessen számot önmagával és jövőjével. Nemrégiben egy felszólaló Immanuel *Kant* szavait idézte az ENSZ-ben, amelyek szerint az állandó béke egykor vagy úgy jön el, mint az ember erkölcsi törekvéseinek eredménye, vagy úgy, mint a fizikai szükségszerűség következménye. A 18. században ez a megfogalmazás merő utópiának látszott. Két évszázaddal később, 1946 májusában Albert *Einstein* a Nukleáris Kutatók Amerikai Nemzeti Bizottságához szólva ezt mondta: „Az atomerő felszabadulása mindent megváltoztatott, csak gondolkodásunk módját nem. Ennek a problémának a megoldása az emberiség szívében van".

A kongresszusi bizottságok

A Kongresszus az alábbi bizottságokra oszlott: 1. Békés együttélés és nemzetközi biztonság; 2. Indokína; 3. Közel-kelet; 4. Európai biztonság és együttműködés; 5. Ázsiai béke és biztonság; 6. Leszerelés; 7. Nemzeti felszabadítás, harc a kolonializmus és rasszizmus ellen; 8. Fejlesztés és gazdasági függetlenség; 9. Együttműködés a környezet védelméért; 10. Együttműködés nevelési és kulturális téren; 11. Gazdasági, tudományos és technikai együttműködés; 12. Társadalmi problémák, emberi jogok és béke; 13. Együttműködés a kormányközi és a nem-kormányszintű szervezetek között; 15. Chile.

A bizottságok bő lehetőséget nyújtottak a küldöttek ezreinek széles körű részvételére, akik annak a bizottságnak a munkájában vettek részt, amelyik legközvetlenebbül érintette életüket, adott hangot érzéseiknek és fejezte ki bátran, őszintén és szabadon véleményüket. A bizottságok elnökségei olyan emberekből tevődtek össze, akik a szóbanforgó téma szakértői voltak, s a jelentések megfogalmazása mélységes megértést és bölcsességet tanúsított. Talán nem eléggé átfogóak ezek a jelentések, de eléggé feltárják azoknak indítékait, vágyait és törekvéseit, akik a világ népeinek képviseletében jelen voltak.

Lobogó reménység

A plenáris ülésen a küldöttek örömmel hallották, hogy a Szovjetuniónak és a szocialista közösség más országainak, valamint az összes többi békeerőnek a kezdeményezésére erőfeszítések történnek az eddig elért eredmények állandósítására és további előhaladás biztosítására a nemzetközi feszültség csökkentésében.

Ezek között az erőfeszítések között szerepelnek azok a javaslatok, hogy hívassék egybe a leszerelési világkonferencia, hogy az államok kötelezzék magukat,

hogy tartózkodnak az erőszak alkalmazásától egymás közötti kapcsolataikban, hogy örökre eltiltják a nukleáris fegyverek használatát, és hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjainak katonai költségvetését tíz százalékkal csökkentsék és az így megtakarított összeg egy részét juttassák el a fejlődő országoknak. A jobb megértés és szorosabb együttműködés folyamatának konkrét kifejezése lehetne a békeerők aktív részvétele az 1974. április 22—29-ig tartandó nemzetközi leszerelési hétben, valamint 1975. június 17-től kezdve minden évben egy leszerelési világnap megtartása.

Felszólítás dinamikus cselekvésre

A Békeerők Világkongresszusa határkőnek bizonyult korszakunkban azzal, hogy több mint 144 ország több mint 3200 küldötte határozott felhívással fordult valamennyi néphez az együttműködés érdekében, hogy együtt fáradozzanak a közös célért, az egész emberiség boldogságáért, és minden békeerőhöz, hogy akcióegységben működjenek együtt. A küldöttek azzal a határozott bizonysággal tértek vissza hazájukba és foglalkozásukhoz, hogy nincsenek egyedül ebben a harcban, hanem tengereken és földrészeken át elszakíthatatlan szolidaritásban állnak mindazokkal, akik eltökélték, hogy megmentsék ezt a nemzedéket és a következő nemzedékeket a háború ostorától és újra kinyilvánítsák hitüket az emberi jogokban és a haladásban minden szinten.

A harsona zengése e hatalmas gyűlés visszhangjától felerősítve elhatott a világ minden részébe. A küldöttek a béke és a jóakarat üzenetével tértek haza, azzal a határozott reménységgel és imádsággal, hogy ez az óriás ülés előhírnöke lesz egy olyan korszak hajnalának, amelyben béke uralkodik majd az egész földön és nem lesz többé háború.

(Sri Lanka) *Christie Rosa*

Fordította: Fükő Dezső

Keresztyén szolidaritás a nyomor elleni harcban

A bangalorei Teológiai Fakultás rektorának előadása a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottságának ülésén, Zagorszkban (Szovjetunió), 1973. május 25—28.

Éppoly régen beszélünk az éhség és nyomor problémájáról, illetve az emberi nyomorúság leküzdésének gondjáról, mint az igazságos emberi kapcsolatok megteremtésének gondjáról. A bibliai üdvtörténet elején az Egyiptomban rabszolga sorba süllyedő zsidó nép helyzetéről szóló leírás áll, arról a népről olvashatunk itt, amely nyomorban és éhínségben élt, igazságtalan munkafelételek, ökonómiai és szociális kizsákmányolás kiszolgáltatottja volt. A nyolcadik században pedig Ámos próféta emelte fel tiltakozó szavát a szegényeknek a gazdagok által történő kizsákmányolása ellen. Szemléletes leírásában mutat rá arra, hogy hogyan űzik el a szegényeket lakóhelyükről alacsony munkabérek, mérhetetlen terhek által, hogyan zsákmányolják ki őket magas árakkal és hogyan süllyesztik őket az emberhez méltó életszínvonal alatti állapotba, olyan állapotba, amelyben „egy öltő saruért" adják el a szegényt, E nyomorral szemben a nép gazdagjai „faragott kőből" építették házaikat, „gyönyörűséges szőlőket plántálnak", „elefántcsont pamlagon hevernek", „a nyáj legjavából és a kihizlalt borjakból lakmároznak", „hárfa mellett dalolgatnak... és a bort serlegekkel isszák és színolajjal kenegetőznek" (Ámós 2,6—8; 5,10—13; 6,4—7; 8,4—8.). Jézus pedig azt mondta: „A szegények mindenkor veletek vannak" (János 12,8) és azt hirdette, hogy a szegények öröklik majd Istennek ama országát, amelyet ő jött előkészíteni. A szegény Lázár példázatával magyarázta meg ezt a kijelentését. Lázár azoknak a szegényeknek éhségét és nyomorúságát példázza, akik a fölöslegben és luxusban dúskálók mellett tengetik életüket. Tény azonban, hogy a tiltakozások ellenére is az éhség és a nyomor e planéta emberi közösségeinek egyik legeluralkodottabb realitása.

Mindez mégsem azt jelenti, hogy az éhínség és nyomorúság témájának választása puszta „beszédgyakorlathoz" vezetne, aminek semmilyen hatása sincs a valóságos helyzetre, sem pedig azt, hogy kijelentések ne teljesültek volna, vagy ne lennének éppen most teljesülendőben. Az e témával kapcsolatban az elmúlt évtizedekben megjelent beszédek és írások száma ugyancsak arra utal, hogy mind nagyobb gondot jelent az éhínség leküzdése.

Óvakodnunk kell viszont a puszta verbalizálás veszélyétől, hiszen ez az eljárás nem vezethet döntő eredményre. Igen fontos az a mód, ahogyan ennek az ülésnek a témáját megfogalmaztuk. Nem elvonatkoztatott akadémikus téma ez. Olyan téma ez, amely nagy intenzitással és radikalitással tekint a „földi dolgokra", amely felismeri az éhínség és nyomor leküzdéséért folyó univerzális és világméretű emberi küzdelmet és amely megkísérli megérteni az e harchoz adandó keresztyén szolidaritás kötelezettségének lényegét és jelentőségét. Az éhínség és nyomor leküzdése a Keresztyén Békekonferencia egyik kötelezettsége, amely által jelentős dimenziókban fejezheti ki elkötelezettségét a béke és igazság iránt.

Három tételben kívánom vizsgálni a témát — nevezetesen a ma jelentkező éhínség szempontjából; az ennek leküzdéséhez vezető út szempontjából és a keresztyén szolidaritás szerepe felől. A problémát főként az *ázsiai népek* perspektívájából közelítem meg.

A szegénység problémái

A szegénység Ázsiában

Ázsiában seholsem jelenik meg annyira akut formában a szegénység és nem ölt akkora méreteket, mint az indiai szubkontinensen. Még a nem szakavatott szemlélő számára is feltűnő a növekvő fölösleggel egyidejűleg megjelenő, éhséggel összekapcsolódó nyomor, amely egyaránt megtalálható a városias jellegű iparatelepeken és vidékén. A nagyvárosokban embermilliók élnek embertelen körülmények között: vagy az utca kövén laknak, védtelenül kiszolgáltatva a napnak és esőnek, vagy elképzelhetetlenül tömött és piszkos nyomornegyedbeli lakásokban, ahol nincs tiszta ivóvíz, hiányoznak a higiéniai berendezések, nincs világítás. A monszumidőszakban az eső gyakran elárasztja vagy elmossa ezeket a viskókat,

ki-ki maga gondoskodhat azután arról, hogy hol talál egy tetőt, amely alatt meghúzhatja magát. Mindehhez járul még az is, hogy az ilyen viszonyok között lakók legnagyobb része munkanélküli, szabadon kiszolgáltatva az éhség következményeinek, az alultápláltságból és népbetegségekből eredő követelményeknek. Sokan válnak bűnözőkké is. Vidéken bár mások a viszonyok, a nyomor és az éhínség azonban itt sem kevésbé embertelen. A tömegek alultápláltak, kevés a rendelkezésre álló ruházat és lakás, és ha természeti csapás éri területüket, mint például az elmúlt két esztendőben, az éhínség még súlyosabbá válik, és ha nem kapnak azonnal segítséget, sokan éhenhalnak. Egy látogató, aki életében először járt Indiában és látta meg az ottani életfeltételeket, megdöbbenve állapította meg, hogy az emberi lényekből puszta árnyékok lesznek. A tragédia az, hogy nagyon sokan jól megszokták már ezt a látványt, annyira, hogy az már nincs is hatással rájuk. Fel kell rázni a lelkiismeretüket ahhoz, hogy ismét felismerjék e helyzet végtelen embertelenségét.

Növekvő szakadék a gazdagok és szegények között

Kétségtelen, hogy az egész világ kezd ráébredni a szegénység leküzdésének sürgető szükségességére. Indiában valamennyi jelentős politikai vezető úgy beszélt a szegénység leküzdéséről, mint a legelső feladatok egyikéről. A „Garibi hatao!" (Törjétek le a szegénységet!) nemzeti szólássá vált, és mind Indira *Gandhi* miniszterelnöknő, mind V. V. *Giri* államelnök pontosan beosztott tervekről beszéltek a szegénység felszámolására. A radikális változtatás prókátoraivá szegődtek, a különbségek megszüntetését hirdették. C. *Subrahamanian* iparfejlesztési miniszter az Alkalmazottak Összindiai Szervezete fennállásának 40 éves évfordulóján kijelentette: „Ha a nyomor óceánjában a jólét szigetei jelennek meg, az nem csupán szépséghiba. Olyan aktív, zavaró faktorok ezek, amelyek robbanásszerű veszélyt jelenthetnek."

Egészen más dolog az éhínség és a fölösleg kérdéséről beszélni, mint a problematika pontos dimenzióit felismerni. Bizonyos mértékig jellemzik a feladat nagyságát azok az adatok, amelyek az 5. Indiai Ötéves Terv bevezetéséhez készített határozatban olvashatók. Ebben a határozatban szegénynek azokat nevezik, akik egy meghatározott fogyasztási szint alatt tengetik életüket, nevezetesen havi bevételük az 1960/61-es viszonyok között nem haladja meg a 20 rúpiát, vagy az 1972-es árak alapján a 40 rúpiát. Becslések szerint a lakosságnak ma 40%-a, tehát kb. 220 millió ember él ez alatt a szint alatt. Megállapítható, hogy az ötéves terveknek eddig igen kevés hatása volt a szegénységben élő tömegek sorsára, növelte viszont a gazdag—szegény ellentétet, jóllehet az ötéves terv növelte a termelést, több munkalehetőséget biztosított és emberek milliói számára teremtett jobb életfeltételeket. Az említett határozat a fejlődésben való elmaradottságot és a társadalmi, gazdasági egyenlőtlenséget jelöli meg a szegénység okaként. Azt javasolja, hogy a problémát a nyersanyagok kitermelésének effektívebb programja, valamint az anyagi javak elosztásának radikális megváltoztatása által oldják meg. Szisztematikusabb analizist ad dr. M. P. *Dandekar* és dr. Nilakantha *Rath* az Indiai Politikai Ökonomia Iskolájának megbízásából készített, 1971-ben megjelent tanulmányban. A „szegényt" ők is úgy definiálják, hogy az sorolandó közéjük, akiknek havi, fejenkénti fogyasztása az 1960/61-es árakat szem előtt tartva, 20 rúpia alatt van. Hangsúlyoznak viszont néhány olyan faktort, amely jól mutatja az indiai szegénység hatalmas méreteit. Megállapításaik szerint a legszegényebb lakosság-réteg, az indiaiaknak mintegy 5%-a havi bevétele nem haladja meg a 6,20 rúpiát. Az elmúlt tíz év folyamán az egy személyre eső bevételek 0,5%-kal növekedtek. Még ezt a jelentéktelen növekedést sem lehetett egyenlően elosztani. A gazdagabb osztályokban nőtt a fogyasztás és így a fejlesztési tervek alig változtattak a szegények helyzetén. Utalnak továbbá arra, hogy a lakosság mintegy 20%-ának, a vidéken élő szegényeknek helyzete jelentősen rosszabbodott, további 20%-nak, a városi szegénységnek a helyzete nem változott. Annak ellenére, hogy India a társadalom szocialista modellje mellett tett hitet, mégis a kapitalista társadalom-modell hat. Következésképpen a gazdasági fejlődés a gazdagokat még gazdagabbá tette anélkül, hogy a szegényeknek lehetőségük nyílott volna az életszínvonal minimumának biztosítására. Ez a táborok közötti szakadást mélyíti.

A legfelsőbb bíróság nemrégen határozatot hozott, amely szerint a parlament megváltoztathatja az alkotmánynak azt a részét, amely az elemi jogokra vonatkozik. Meg kell várni azonban, hogy lehetőséget tud-e találni a kormány a gazdasági élet struktúrájának radikális megváltoztatására és a „gazdagság folyamának" más irányba terelésére.

A gazdag és a szegény népek

A probléma egyik felét jelenti csak a szegények és gazdagok közötti szakadék. Egy adott országon belül, ugyanígy részkérdés csupán a kizsákmányoló struktúra is, amely a szakadékot fenntartja vagy elmélyíti. Ugyanilyen súlyos vagy még súlyosabb a világ gazdag és szegény népei között fennálló ellentét kérdése. Ebben az összefüggésben is fontos emlékeztetni arra, hogy a gazdag népeknél jelentkező fölösleg nem bölcs tervezés vagy kemény munka eredménye. E fölösleg a kolonialista és imperialista kizsákmányolásnak és a kizsákmányoláson alapuló mai gazdasági rendszereknek köszönhető. „Discovery of India" (1945) c. könyvében Jawaharlal *Nehru* bemutatja, hogy a brit uralom alatt, hogyan szegényedett el India és hogyan gazdagodott meg Anglia. „Még elképzelnünk is nehéz — mondja Nehru —, hogy egy oly virágzó és gazdag terület, mint Bengália száznyolcvanhét év brit uralom után ma egy nyomorgó, éhező és haldokló embertömeg hazája". Ezzel nem tagadjuk viszont azt, hogy a gyarmati uralom során is az oktatás területén, az orvosi ellátásban és a civilizáció néhány más területén hasznos előrehaladás történt. Tagadhatatlan viszont az a tény, hogy a kolonialista és imperialista rendszer a „gazdagság folyamát" úgy irányította, hogy az a nincstelenektől a vagyonosok felé folyjon. Ennek következménye az lett, hogy a szegény népek még akkor is mind szegényebbé váltak, ha úgy tűnt, hogy helyzetük javult. Ha egy ilyen szakadék egyszer kialakul, akkor mind a gazdasági hatalom, mind a technikai fejlődés, mind pedig a kereskedelem méltánytalanul előnyös helyzetbe hozza a gazdag népeket a szegényekkel szemben. Barbara *Ward* (Lady *Jackson*) világosan mutatja be ezt a tényt egyik esszéjében: „Az atlanti népek gazdagsága megközelíti a 2000 milliárd dollárt. Évi 200 milliárd dollárra rúg a világkereskedelem, amelynek 80%-át a fejlett országok bonyolítják le. Mivel az atlanti országok évi bevétele nem kevesebbel, mint 3%-kal növekszik,

kollektív gazdagságuk évi 60 milliárd dollárral gyarapszik. Mivel ez a gazdagság-növekedés az új technológiákon alapszik, csak azok számára elérhető, akiknek megfelelő tőke és szaktudás áll rendelkezésükre az új technikák felhasználására és folyamatos fejlesztésére. Az emberiség kétharmada, azok, akik Dél-Amerika, Afrika és Ázsia korábbi gyarmati területein élnek, csak most indulnak el azon az úton, hogy a tudás által tudjanak a létminimum feletti többletet termelni. Így jelenleg igen nagy a szakadék a gazdag atlanti államok és a világ más részén élő emberiség között, sőt a jövőben ez még növekedhet is" (Introduction to World Development, Challenge to the Churches", Ed. by Denis *Numby*, Washington 1969.).

Ezen tények világosságánál meg kell értenünk az UNCTAD-konferenciák ismételt felhívásait, amelyek a fejlett országok brutto-társadalmi produktumának 1%-át követelik a fejletlen országok évenkénti megsegítésére. A kereskedelem olyan fejlesztését várják továbbá, amelynek eredményeképpen a fejlődő országok gazdasági függetlenségét biztosítani lehet. Tény, hogy a fejlett országok inkább csak szavakban állítják, hogy segíteni akarnak a fejlődő országokban, a gyakorlatban azonban vagy nem eléggé gyorsan cselekszenek, vagy nem hajlandók az UNCTAD-konferenciák javaslatait elfogadni. Méltánytalan előnyhöz jutnak még az elmaradott országoknak nyújtott segítségből is, mivel az adományozó ország gazdasági élete többet profitál abból, mint a segélyezetté. Az újabb tanulmányok bizonyítják, hogy az a profit, amelyet a fejlett országok befektetésükből húznak, sokkal nagyobb, mint a nyújtott segély maga. Ez azt jelenti, hogy még a fejlesztés is a kizsákmányolás és a saját gazdagság gyarapításának eszközévé válik a fejlett országok kezében. Nem találtunk még hatásos eszközt arra, hogy a „gazdagság-folyam" irányát megfordítsuk. Mindaddig azonban, amíg a gazdagság nem kezd el az ellenkező irányba áramlani, nincs lehetőség arra, hogy megszüntessük a szakadékot a gazdag és szegény országok között. A kapitalista struktúra uralmát a világgazdaságban egy szociálisabb orientáltságú struktúra kell, hogy felváltsa, amely minden népet gazdasági függetlenséghez segít, és elvezet a segítésért érzett kölcsönös felelősségtudat kialakulásához, végül igazságos kereskedelmi kapcsolatokat teremt.

A militarista agresszió következménye: szegénység és nyomor

Ha Ázsia szempontjából beszélünk a szegénység ellen folytatott küzdelemről, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az imperialista és neokolonialista uralom újabb militarista agresszióit. Kiáltó példája ennek az USA indokínai katonai elkötelezettsége, továbbá az amerikai fegyverszállítás Pakisztánba, Iránba és más országokba. Az Egyesült Államok továbbra is fenntartja katonai támaszpontjait Ázsiában, kizsákmányoló és önkényeskedő rezsimeket támogat azzal az indoklással, hogy a békét segíti így elő, a demokráciát védi meg a kommunizmustól, továbbá olyan, régen túlhaladott elméletekre hivatkozva, mint az erők egyensúlya és a nemzeti függetlenség biztosítása. Bár megkönnyebbülve és megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a párizsi egyezmény aláírása megállította a vietnami háborút, el kell ismernünk azt is, hogy az indokínai USA-agresszió még nem fejeződött be, sőt, Kambodzsa bombázása meghosszabbítja a háborút, növeli a lakosság nyomorát, rontja a békés és igazságos megegyezés esélyét ebben a térségben. Semmi sem igazolja az USA katonai jelenlétét Ázsiában, kizárólag arra szolgál, hogy az amerikai gazdasági érdekeket a neokolonialista kizsákmányolás rendszerével szolgálja. A békét és az igazságosságot csak akkor lehet megteremteni ebben a térségben, ha az USA feladja ázsiai katonai jelenlétét és agresszív politikáját beszünteti. Ugyanennyire fontos továbbá az is, hogy más nagyhatalmak ne kíséreljék meg gazdasági és politikai befolyásukat katonai jelenlétük erősítésével kiterjeszteni.

Szerencsétlen állapot, hogy az ázsiai államok gazdasági és politikai érdekeiket nem tudják egyeztetni. Az USA tőkét kovácsol magának abból, hogy vannak olyan pártok, amelyeknek érdeke a kapitalista orientáltságú gazdaság továbbélése, és így állandóan megakadályozzák a szocializmus irányába mutató fejlődést. Kétségtelen, hogy bizonyos ázsiai körök számára előnyös az USA katonai jelenléte. Sokan éppen így gazdagodtak meg. Ez viszont ismét csak a kizsákmányoló gazdasági rendszer kapitalista struktúráját erősítette. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni a „Kirisuto Shimbun"-ban (Japanese Christian Weekly) nemrég megjelent beszámolót. 1965—1972 között a japán gazdasági részvételt a vietnami háborúban, direkt vagy indirekt szolgáltatások formájában, de mindenképpen a háborút támogatva, 6,5 milliárd dollárra becsülik. Mind J. *Nakajima*, a japán NCC főtitkára, mind K. Ogawa, a Japánban működő KBK regionális bizottság tagja, kijelentette: „A koreai háborútól fogva mi (ti. a japánok) mindig pénzzé tettük e népek szenvedését". Ez csak egy kis példa arra, hogy néhány kapitalista társadalom jóléte mennyire a világ szegényebb területeinek kizsákmányolásán alapszik, valamint mennyire szükséges e jóléthez a háború és a hidegháború, hogy fegyverkezési ipara által a fejlett országok virágzását biztosítsa.

Küzdelem a szegénység megszünetéséért

A küzdelem célja

Először is fontos annak felismerése, hogy a szegénység elleni küzdelemnek nemcsak az a célja, hogy olyan gazdasági növekedést eredményezzen, amely által elérhető ezen országokban is a fejlett országok életszínvonala. A „fejlesztési segélyt" korábban úgy értelmezték, hogy a szegény és elszegényedett országoknak olyan segítséget kell nyújtani, amely által ugyanúgy fejlődhetnek, mint a „gazdag országok", illetve olyan helyzetet kell teremteni számukra, amelyben vágyaikat úgy valósíthatják meg, hogy ne szoruljanak külföldi segítségre. Így írta le a nemzetközi fejlesztési segélyakciók célját Lester B. *Pearson*, a Nemzetközi Fejlesztési Bizottság elnöke. A rendelkezésre álló lehetőségeket figyelembe véve, meglehetősen optimista volt az a megállapítása, hogy „olyan korban élünk, amelyben a világ megváltoztatásának képességét csak a szív gyengesége, vagy a szűklátókörűség korlátozhatja" (idézi: Charles *Elliot:* The Development Debate, S.C.M. Press, 1971. p24.). Feltételezi, hogy olyan lassú folyamatról van szó, amelynek nemzetközi és nemzeti síkon, a fennálló politikai és gazdasági struktúrák mellett kell megvalósulnia. A struktúrák semmilyen radikális megváltoztatását sem tartja szem előtt. Ez a fejlődési-fejlesztési felfogás egyetlen változtatást kíván csupán megvalósítani, éspedig a népszaporulat területén.

Családtervezésre kétségtelenül szükség van, főleg azokban az ázsiai országokban, ahol a népszaporulat a lakosság további rétegeinek életszínvonalát fenyegeti. Az azonban, hogy csupán ezen a területen tartják a változtatást elengedhetetlenül szükségesnek, a probléma teljes félreismerését jelenti, és azt, hogy lebecsülik annak komplexitását. A fejlődésnek ezt a szimplifikáló szemlélését nevezik „developmentism"-nek. Charles Elliot „Development Debate" c. könyvében a „developmentism"-t úgy jellemzi, mint olyan probléma-megközelítést, amely a politikai és gazdasági status quo-t akarja fenntartani. A fejlett országok történelmi tapasztalatait „normálisnak" tekinti, életszínvonalukat fennálló kapcsolataik keretein belül tovább akarja emelni. Elliot rámutat arra, hogy a „developmentism"-nek ez a formája közel áll a viktoriánusi evolucionizmushoz és „vigasztaló hitvallás mindazoknak, akik abban hisznek, hogy

1. a szegény országoknak még van idejük a fejlődésre,
2. a fejlődés lehetséges fennálló nemzetközi ökonomiai és politikai viszonyok között,
3. a bel- és külpolitikai kapcsolatok a gazdasági és szociális haladás szempontjából irrelevánsak" (op. cit. p36).

A küzdelem igazi célja az, hogy mindenki számára biztosítsa az emberi élet teljességét, annak összhangját a természettel és az embertársakkal. Ha ezt a megállapítást komolyan vesszük, akkor az elmaradott országok „fejlődését" nem tekinthetjük olyan folyamatnak, amelyet a fejlett országok példájáról kopírozhatnának. Ha fejletlen országokban hiátusok mutatkoznak az emberi élet teljességének egyes dimenzióiban, akkor az úgynevezett fejlett országokban ugyancsak jelentős hiátusok vannak az emberségesség dimenzióiban. Eltekintve attól, hogy a kizsákmányoláson alapuló ökonomiai rendszerek deformálják az emberiességet, a mai ún. fejlett országok nem tekinthetők a fejlődés és haladás qualifikált példáinak, hanem sokkal inkább a kontrollálatlan technológiai fejlődésveszélyeitől óvó jelnek kell tekinteni ezeket, amelyek lelepleznek egy olyan fejlődést, amely ökológiai problémákat szül, és a természet és az emberi élet számára káros feltételeket teremt.

Mitöbb, egyes fejlett országok saját határaikon belül sem oldották meg a szegénység problémáját. Ilyen körülmények között a fejlődő országoknak a szegénység elleni gazdasági és politikai küzdelem céljainak kérdését újra át kell vizsgálniuk. Olyan vizsgálatra van szükség, amely feltárja a gazdasági növekedés és e növekedésből származó gazdasági javak elosztásának helyes viszonyát, és amely megállapítja a viszonyok fontosságát az emberiesség megvalósításában.

A felszabadítás célja

A fejlesztésben való egyházi részvétel céljáról a közelmúltban folytatott ökumenikus tnácskozások és más, általában a fejlesztés problematikáját tárgyaló szekuláris gyűlések egyik legfontosabb felismerése az volt, hogy a fejlődés kulcsa nem csupán az ökonomiai növekedés, hanem a felszabadítás és a humanizálás is. A Montreuxi Konzultáció (1971) úgy definiálta a fejlődést, mint „az ember és a közösség felszabadítását valamennyi, Istentől kapott lehetőségük megvalósítására. A döntő az, hogy a szegények nem egyszerűen olyan emberek, akik a szegénység szituációjában vannak, és abból bizonyos erőfeszítéssel a jólét irányába haladhatnak a fejlődés útján. Ellenkezőleg, szegénységük az igazságtalan rendszerek következménye. Nem elég arról gondoskodni, hogy az emberek táplálékhoz jussanak, ruhájuk és lakásuk legyen. Mind a szegény országoknak, mind pedig a szegényeknek meg kell szabadulniuk azoktól a struktúráktól, amelyek mások kizsákmányoló érdekeitől való függőségüket állandósítják. A szegényeknek és a gazdagoknak egyaránt felelősségteljesen kell részt venniük a gazdasági növekedés és az ebből származó anyagi javak elosztása politikájának meghatározásában. A gazdagok domináló szerepe, amelyel kegyesen meghatározzák, hogy mi az, ami jó a szegényeknek, az emberi méltóságra állandó veszélyt jelent. Arra az udvarias kérdésre, hogy „miben lehetnénk segítségetekre?" jogos az udvariatlanul ható válasz: „szálljatok le a nyakunkról, hagyjatok békében minket, hogy nekigyűrközhessünk problémáink megoldásának". Mindkettőjük emberiességének helyreállítása a kizsákmányoló struktúráktól való megszabadulástól függ.

Az emberi méltóság megvalósulásához szükséges felszabadítás szükségszerűen kihívást jelent az olyan elnyomó rendszerekkel szemben, amelyek országok individumait vagy egyes csoportjait a társadalom szélén való vegetálásra kényszerítik, mivel állandóan másoktól való függés állapotába helyezik őket. Ez a kihívás Charles Elliot szerint nem jelent mást, mint a gazdasági és politikai hatalom újrafelosztásának követelését. Elliot utal arra, hogy ezek a csoportok csak akkor szabadíthatók fel, ha biztosítják számukra a szükséges politikai hatalmat a társadalom rendszerének megváltoztatásához, az igazságos elosztás megteremtéséhez. A nemzetközi ökonomiai és politikai struktúrák igazságossá tételéhez ugyancsak forradalmi politikai hatalom-átrendezésre van szükség a „metropol-államok" és szatelita-országaik között. A nemzeti és nemzetközi ökonomiai és politikai rendszerek forradalmi megváltoztatása nélkül nem valósítható meg a szegények felszabadtása.

Dr. S. L. *Parmar* „Technológia és fejlődés — ázsiai perspektivából" című tanulmányában, amelyet a Kelet-ázsiai Keresztyén Konferencia elé terjesztett, kimutatta, hogy az ázsiai országok, akárcsak nyugati mentoraik, ökonomiai fejlődésre törekszenek, de azt is várják ettől a folyamattól, hogy az automatikusan gazdasági függetlenséghez és társadalmi igazságossághoz vezet. Parmar megállaptja: „ez nem történt meg és nem is fog megtörténni, ha nem változtatjuk meg álláspontunkat, és a gazdasági függetlenséget és a társadalmi igazságosságot nem inkább a fejlődés okának, elindítójának tartjuk." Ezeknek a felismeréseknek alapján sürgette a konferencia egy olyan „fejlődési modell megalkotását, amely egyaránt figyelembe veszi a gazdasági növekedést és a szociális igazságosság kérdését, és azokra a gazdasági területekre összpontosít, amelyek közvetlenül segítenek a szegényeken." A konferencia elismerte továbbá annak szükségességét is, hogy a külső és belső kizsákmányolás leleplezésével fel kell világosítani a fejletlen országok lakosságát nyomoruk okairól. Az ilyen öntudatra nevelés, valamint a tömegek politizálásra nevelése nélkül a hatalomal nem bíró szegénység nem juthat olyan hatalomhoz, amellyel meg tud szabadulni elnyomóitól.

A szegénység megszüntetése nem könyörületességet, hanem igazságosságot jelent

A szegények megszabadítása nyomoruktól, legyenek ezek valamely állam egyes rétegei, vagy a sze-

génységben élő országok, nem függhet egyedül a gazdagok akaratától, teljesülése nem könyörületesség eredménye, hanem az igazságosság követelése. A kérdés az, hogy hogyan juthatnak a hatalommal nem bíró szegények olyan hatalomhoz, amelynek birtokában legyőzhetik az elnyomást és a nyomort. A keresztyén szolidaritást ebben az összefüggésben kell értelmezni és gyakorolni. Jézus mutatta meg számunkra azt az utat, amelyen el kell indulnunk. Szolgálatával a szegények oldalán állt, teljesítette békéltetői feladatát. Az, hogy azonosította magát a szenvedőkkel, elnyomottakkal és kivetettekkel szembeállította a vallási vezetőkkel és a keresztre juttatta. Csodatetteivel — gyógyításaival és az éhezők megelégítésével — arra tanított, hogy betegség és éhínség ellenkezni Isten akaratával, és úgy kell ellenük küzdeni, mint a gonosz megjelenési formája ellen. Szolgálatának egyik alapvető dimenzióját jelentette az ember megszabadítása attól, hogy emberi együttérzéstől és könyörületességtől függjön. Teljes és hiánytalan emberiességre szabadította meg az embert, arra tanította, hogy az emberi méltóság teljesülésében keresse az ember inkább az igazságosságot, mint a sajnálattól és könyörületességtől való függőségben. Nem ismerhetjük meg a kereszt teljes jelentőségét mindaddig, amíg az elnyomottak iránti szolidaritását fel nem ismerjük. Azonosította magát az elnyomottakkal, szenvedőkkel és kivetettekkel és így békéltette meg a bűnös emberiséget Istennel. Csak akkor válhatunk a kereszt jótéteményeinek részeseivé, ha tudatosan arra törekszünk, hogy megismerjük töretlen szolidaritását a szenvedők iránt, és ha mi is az ő oldalukra állunk.

Prof. Dr. J. R. Chandran

Fordította: Hézser Gábor

Változik az afrikai lelkészideál

Miközben beszédem témáját kerestem, emlékeznem kellett a Kollégium jelmondatára, amit a címerpajzs alján, a most kiosztásra kerülő diplomákon is olvashatunk: *„Istennek és embereknek szolgái"*. Remélem, hogy ez a jelmondat állandó emlékeztető lesz számotokra, akik most megkapjátok okleveleiteket, hogy mindenekelőtt *szolgák* vagytok: Istennek szolgái emberek szolgálatára. Ennek a mondatnak teljes súlyát mindannyiunknak érezni kell. Most mégsem ezt szeretném kifejteni. Ajánlanám azonban, hogy közületek valaki írjon erről disszertációt. Ez sokkal megfelelőbb lenne, mintha én egy rövid előadásban megkísérelném a téma kifejtését.

Ehelyett inkább egy, a jelmondathoz szorosan kapcsolódó részletkérdéssel szeretnék ma foglalkozni: az afrikai lelkipásztor-eszmény változásával. Napjainkban ugyanis ilyen változásnak tanúi vagyunk. Először is felvázolom a régi ideált. Az első kenyai lelkészek a misszionáriust tekintették eszményképüknek. Lényegében ők voltak a tanítók is. A ma használatos kifejezéssel élve az ő kiképzésük dolgozók iskolája volt,[1] hiszen a legtöbb esetben nem voltak szabályszerűen megszervezett teológiai főiskolák. Természetes, hogy ebben a rendszerben az afrikai pásztor számára a misszionárius volt a tekintély és a példakép igehirdetésben, családlátogatásban, sőt néha még a beszéd stílusában is. Ezek a lelkészek a lakosság átlagos szintjéhez képest igen műveltek és tapasztaltak voltak. Különösen érvényes ez azokra, akik — és a legtöbb ilyen volt — rövidebb vagy hosszabb tanítói szolgálat után léptek be a lelkipásztori szolgálatba. Számokban kifejezve nagyon kevesen voltak ezek az első generációs lelkészek és ez méginkább növelte tekintélyüket a nép körében. Ez a lelkésztípus a megalakuló fiatal egyházakban a misszionáriusi hagyományok folytatását jelentette. Nem csoda, hogy ez a lelkész szinte mindenben a misszionárius útmutatására támaszkodva végezte munkáját, aki számára lelki atya maradt. Ez a belső magatartás még külsőségekben is jelentkezett. Sok fekete lelkész trópusi sisakot viselt, mint a misszionáriusok, akik ezt a trópusi nap elleni védekezésül viselték. Legalább is ezt a magyarázatot adták.

A második világháború végével a helyzet változni kezdett. Ebben az időszakban jelentkeztek az első olyan jelöltek, a lelkipásztori szolgálatra, akik nem éltek és dolgoztak közvetlenül misszionáriusok vezetése alatt, vagy legalábbis viszonylag rövid ideig voltak velük együtt. Ezalatt az időszak alatt egyéb hatások, nevezetesen a különféle törzsek közötti együttélés és együttmunkálkodás, befolyásolták az afrikai pásztor gondolkozását és munkáját. Ilyen hatás jött mindenekelőtt a kelet-afrikai ébredési mozgalomból, a világháborút megjárt katonák élményeiből. Igen jelentős volt ebből a szempontból az eredetileg anglikán limuruj Szt. Pál Teológiai Kollégium ökumenikus szakaszának megindulása, ami kikuju presbiteriánusokat, pokomo methodistákat és luo anglikánokat hozott a munka és istentisztelet kö-

A Kelet-afrikai Presbiteriánus Egyház főtitkárának beszéde a limurui teológiai főiskola évzáró ünnepélyén, 1973. december 1-én

zösségébe. Ebben a szakaszban a közművelődés lehetőségeinek növekedésével nincsen már olyan nagy műveltségbeli különbség lelkipásztor és hívei között, mint az előző időszakban. Legtöbb lelkésznek azonban igen határozott látásai voltak bizonyos kérdésekben. Így például az ébredési mozgalomhoz tartozó lelkészek elképzelhetetlennek tartották, hogy valaki eredményes lelkipásztori munkát végezhessen az újjászületés személyes élménye, valamint a közösségben[2] való rendszeres részvétel nélkül. Az ébredési mozgalomhoz tartozók a kollégium közösségén belül is megvalósították a hetenként egyszer külön való találkozás szokását.

Míg a korai misszionáriusok a brit egyházi élet konzervatív ébredési[3] szárnyához tartoztak, a háború után érkezők jórésze már sokkal liberálisabban gondolkozott. Az Egyházak Világtanácsának megalakulása soha azelőtt nem tapasztalt módon hozta el Afrikába is az ökumenikus szellemet. Ennek az összehatása ugyancsak abban jelentkezett, hogy az egyházak közelebb kerültek egymáshoz. Bár itt-ott éppen az ökumenikus gondolat lett egyes felekezeteken belül megosztó erővé.

Ennek a háború után szolgálatba került lelkésznemzedéknek jutott az a terhes feladat, hogy a misszionáriusoktól átvegye az egyházvezetést. Ennek oka egyfelől a változó politikai helyzet, melynek során az ország függetlenséget nyert, másfelől pedig az a tény, hogy egyre több misszionárius tért vissza hazájába, és az általuk hagyott űrt be kellett tölteni. Vannak, akik azt mondják, hogy az egyházat meglepetésszerűen érte ez a változás, és arra nem volt felkészülve. Mások viszont arra mutatnak rá, hogy az egyház úttörő munkát végzett abban, hogy az egyházkormányzás felelősségét még a politikai függetlenség elnyerése előtt átruházta a fekete pásztorokra.

A függetlenség elérkezése ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy az addig képzett lelkészek nem voltak felkészülve arra, hogy más munkakörökben dolgozó híveiknek az élet új problémái között eredményesen szolgáljanak. Ezt még súlyosabbá tette az a tény, hogy közben az általános műveltségi szint sokat emelkedett, amivel a lelkészképzés szintjavulása nem tudott lépést tartani. Ennek az lett az eredménye, hogy kampányszerűen megindult a lelkészjelöltek toborzása országszerte. A gimnáziumok végzős tanulóit még bent az iskolákban igyekeztek a lelkészi szolgálatra hívni. Ennek a toborzásnak az eredményeként egy egészen új jellegzetességű csoport került a lelkészi szolgálatra. Míg az elődeik kivétel nélkül gazdag élettapasztalat után kerültek a lelkészképző intézményekbe, ezek fiatalon, azonnal a gimnázium padjaiból kerültek a teológiai kollégiumokba, tehát egyik „védett" életformából a másikba anélkül, hogy az élet küzdelmeinek és nehézségeinek élményeit hozták volna magukkal. Ezeknek igen kevés tapasztalata volt az egyházi élet problémáiról is és közülük sokan ugyanolyan igényekkel és elképzelésekkel léptek be a szolgálatba, mint bármely más szekuláris munkahelyen dolgozó volt társuk. Jó fizetést, szép lakást vártak, tekintet nélkül az egyház anyagi lehetőségeire. De sokak számára a lelkészi hivatás, illetve a teológiai főiskolán való tanulás csak ugródeszkának szolgált egy jó külföldi ösztöndíjjal kezdődő világi karrier felé. Ennek a csoportnak már a kollégium közösségében is másként alakult az élete, mint az előbbieknek. Azok — rendszerint családosok — feleségükkel együtt teljes mértékben részesei voltak a közösség életének. Az újabb nemzedék asszonyai általában dolgozó nők voltak, iskolákban tanítottak, vagy más foglalkozást űztek. Bár bent éltek a kollégium területén, mégsem voltak igazán a közösségnek tagjai: bent éltek és mégis kívül voltak. Ezzel együtt megjelent a — protestáns táborban eddig ismeretlen jelenség — a nőtlen lelkész. Ez az egyházak számára jelentett új feladatot, hiszen a nőtlen lelkésznek a gyülekezetek életébe való beilleszkedése és munkája egészen más volt, mint a nős és élettapasztalatokkal rendelkező elődjeiké.

Ennek ellenére a gyülekezetek szívesen fogadták őket. Most azonban mintha újabb változás lenne a közvéleményben. Öt évvel ezelőtt a fiatal lelkészekért folyt a versengés. Ma legtöbb gyülekezet határozottan kifejezi azt a kívánságát, hogy idősebb, több tapasztalattal rendelkező, esetleg nyugdíjas lelkészt is szívesen fogad, mint az iskolából éppen csak kikerült fiatalt. A limurui teológia munkája összefonódott a két utóbbi korcsoport lelkészi szolgálatba való elindításával. Istennek kell hálát adnunk azért, hogy ez a főiskola annyi derék lelkészt adott a fenntartó egyházaknak.

*

Gyakran elgondolkoztam azon, hogy nem kellene-e rendszeresítenünk a lelkészszentelési szertartás részeként a lábmosás aktusát. Szükség lenne erre azért, hogy ellensúlyt jelentsen a közvéleményben uralkodó elképzelés ellen, mely szerint a felszentelés bizonyos „uralkodó" helyzetbe emeli a lelkipásztort. Nem nagyszerű kifejezése lenne-e annak az új látásmódnak, mely szerint a lelkészi szolgálatba lépve szolgai formába lépünk be, ha a fiatal ordináltak a püspök vagy az egyházmegye kézrátétele után vizet és szappant vennének a kezükbe és megmosnák egy-két gyülekezeti tagnak a lábát? Ennek a szimbolikus aktusnak azután az élet valóságos eseményei között kellene folytatódnia. És kell is folytatódnia akkor is, ha ez a szimbolikus aktus nem is kerül bevezetésre. A gyülekezetek szolgákat, Isten és emberek szolgáit várják.

Végezetül vessünk egy pillantást arra a munkaterületre, ahol nektek, akik most léptek ki a főiskolából, szolgálnotok kell. Most ünnepeljük Kenya függetlenségének 10. évfordulóját. Visszapillantva a tíz évvel ezelőtti eseményekre, azt kell mondanunk, hogy az ország soha nem volt annyira egységes, mint a függetlenség előtti években, különösen a szükségállapot idején. Abban az időben az egy Kenya fogalma életté, valósággá lett. Mindenki előbb volt kenyai és csak másodsorban kikuju vagy luo. Azután jött 1969, amikor olyan események következtek be, melyek — látásom szerint — visszavitték az óramutatót és ezeknek az eseményeknek a következményeit még a mai napig sem hevertük ki. Gondolok itt Tom Mboya halálára, a törvénytelen eskütételekre, a kisumui incidensre és az országgyűlési választásokra. Ennek az évnek az eseményei óta az emberek először kikujuk, luók vagy pokomok és csak másodsorban kenyaiak.

Az eredmény, hogy most mindannyian gyanakvóan nézünk egymásra: a nepotizmus mindennapivá vált. Támadunk vagy védelembe veszünk *en masse* egy bizonyos közösséget. Ebben az emberben nem lehet bízni, mert ehhez a törzshöz vagy közösséghez tartozik. Az az előérzetem van, hogy a helyzet még nem jutott el mélypontjára. Még rosszabbá válik, mielőtt megjavulna. Különösen minthogy az általános választások már itt vannak a küszöbön. Sajnos azt a fájdalmas kijelentést kell tennem, hogy a gyanakvásnak ez a szelleme egyházainkba is becsúszott és ebben lelkipásztorok is bűnösök.

A kenyai lelkipásztor, aki a hetvenes években indul el a szolgálatra nem lehet részese ennek a konfliktusnak, hanem törekednie kell arra, hogy a megbékélés szolgálatát végezze, hogy az igazságért küzdjön és igyekezzék a gyülekezete tagjait is megszabadítani a fent leírt hajlandóságoktól. Krisztus nevében megbékéltetés szolgálatát végezvén a lelkipásztor az egy Kenya követe, illetve munkása is lesz, melyben minden hagyomány, minden törzs egyaránt tiszteletet és megbecsülést élvez, melyben egyik csoport sincsen a másik kárára előnyösebb helyzetben. Mint igehirdetőknek, Isten beszéde félelem és kedvezés nélküli hirdetőinek kell lennetek: ti papok vagytok, mint az egyetemes papság szolgálatának részesei a magatok különleges megbízatásában is. Tőletek az élet különféle helyzeteiben levő emberek tanácsokat várnak. Noha ti nem vagytok az élet minden területének szakértői. Mégis tanítóknak és adminisztrátoroknak kell lennetek: tanítván az igazságot. Közben állandóan nyitott szemmel kell keresnetek azokat a talentumokkal rendelkező férfiakat és nőket, akik veletek együtt végezhetik az egyház szol-

gálatát: ki-ki a saját helyzete és lehetőségei szerint. Ti cserépedények vagytok és egyedül Krisztus képes arra, hogy alkalmassá tegyen benneteket Isten és emberek szolgálatának betöltésére. Ezt nemcsak a mai kenyai valóság, hanem maga az Úr Krisztus várja tőletek. „Mert az embernek Fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért." (Mt 20,28). Így legyen veletek is. Menjetek és hasonlóképpen cselekedjetek.

John G. Gatu

Fordította: Dr. Pásztor János

JEGYZETEK

1. Utalás a harmadik, sok országban már kb. egy évtizede folyó ún. theológical education by extension kísérleteire. A kísérlet a Guatemalai Presbiteriánus Egyházban indult el, mely anyagi okokból nem volt képes egy rendszeres benntlakásos teológiai főiskola életét biztosítani. Az extenziós tanfolyam lényege, hogy a teljes munkaidejű világi munkakörben dolgozó hallgatók a hétvégén jönnek össze órákra, melyen az előző hétre kiadott, esténként elolvasandó irodalmat megbeszélik, és a következő hét munkájára előkészülnek. A rendszer hátránya, hogy egy átlagos hallgató így csak 6—9 év alatt tudja a teljes tanfolyamot elvégezni. Előnye: bárki presbiter, gyülekezeti munkás részt vehet egy-egy vagy két tanfolyamon. Pl. egyháztörténet, UT exegézis stb. Általában az a vélemény van kialakulóban, hogy ez a módszer remekül kiegészíti a benntlakásos kollégiumi munkát, de önmagában munkája nehezen képzelhető el.

2. A közösség szót ugyanabban az értelemben használják az itteni ébredési mozgalomban, mint nálunk a közösséget frakciónak és nem funkciónak értelmezők, a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején. A kelet-afrikai ébredés frakció is, meg funkció is. Legnagyobb szolgálatai közé tartozik, hogy a felekezeti és törzsi választófalak ledőlnek a közösségi órán belül: anglikánok és presbiteriánusok, luok és kikujuk ülnek benne testvérként egymás mellett. Pl. a limurui kollégium közösségi óráján az ébredési mozgalomhoz tartozó diákokon kívül a környékbeli falukból is meg-megjelenik egy-egy ébredési testvér. Itt azonban egyre inkább nyitottá váltak és mindenféle „szűrés" nélkül mindenkit szívesen látnak.

3. Az angol kifejezés conservytive evangelical, amit nem lehet jól magyarul visszaadni. Talán még legjobban a pietista fundamentalista kifejezéssel közelíthetnénk meg: lényege szerint a Biblia verbális inspirációja alapján erőteljes evangelizációs, lélekmentő mozgalom, melynek az angol egyházakon belül ma is külön szervezete van. Ugyszintén Kelet-Afrikában is.

Jézus Krisztus Madagaszkári Egyháza

Történeti visszapillantás

Ahhoz, hogy megérthessük a madagaszkári protestáns egyház mai helyzetét, röviden át kell tekintenünk a szigetország történelmének legjelentősebb mozzanatait. A XVI. század elején portugál hajósok vetették meg lábukat a sziget északi részén, ez volt az őslakosság első kapcsolata az európaiakkal.[1] A XVII század második felében a magyar *Benyovszky* Móricz (1741—1786) gróf, miután részt vett a lengyelek oldalán a lengyel—orosz háborúban, orosz fogságba esett. Kamcsatkába száműzték. Onnan megszökve Madagaszkárra került, ahol először a francia gyarmatosítókat szolgálta. Később, amikor a szigetlakók önként királyukká választották, szembefordult a franciákkal és az ország felszabadításáért harcolt. Ebben a harcban esett el. Érdemes megemlíteni, hogy Benyovszky beszélt és írt malgas nyelven, ő vezette be a latin betűk használatát és alkotta meg az első malgas ortográfiát. Ez a magyarázata annak, hogy az írásrendszer sok egyezést mutat az akkori magyar helyesírással!

A Nagy Francia Forradalom és Napóleon uralkodása idején az ország angol uralom alá került, Franciaország csak 1815-ben kapta vissza ismét. A hatalomváltás idején *I. Radama* (1810—1828) centralizált monarchiát vezetett be, és a francia befolyás csökkentésére erősítette az angol kapcsolatokat. Özvegye, *I. Ranavalona* (1828—1861) üldözte a szigeten kialakuló keresztyénséget, amely, felfogása szerint, elszakította a népét az ősök és a király személyének tiszteletétől. Szembeszállt az ország leigázására törő angol—francia seregekkel, és négyévi harc után visszavonulásra késztette azokat. A keresztyénüldözés akkor szűnt meg, amikor leánya, *II. Ranavalona* (1868—1883) került a trónra. A királynő már maga is keresztyén volt, és népét az „új vallás" felvételére serkentette. A franciákkal neki sem sikerült megegyezésre jutnia. *III. Ranavalona* (1883—1896) néven uralkodó leánya, 1885-ben kénytelen volt szerződésben is elismerni a franciák védnökségét a szigetország felett. A gyarmatosítók azonban nem védnökséget, hanem feltétlen uralmat akartak maguknak: 1895-ben hadseregük elfoglalja a fővárost, Tananarive-t, egy évvel később pedig Madagaszkár törvényesen is Franciaország gyarmata lett. Szuverenitását csak 1960-ban nyerte vissza, de tagja maradt a Francia Közösségnek.[2]

Keresztyén missziók Madagaszkáron

1. A *Londoni Missziós Társaság* — London Missionary Society — 1818-ban jelentkezett a szigeten, abban az időpontban, amikor I. Radama király a francia befolyás ellensúlyozására az Angliához fűződő kapcsolatokat erősítette. Az első két angol misszionárius két teológus-diák volt, David *Jones* és Thomas *Bevan*. Az útiköltségükhöz szükséges pénzt az angol vasárnapi iskolás gyermekek gyűjtötték össze. Útjuk a Réunion Szigeteken át vezetett, amelynek francia kormányzója megkísérelte lebeszélni őket tervükről, mondván: „inkább a kutyáknak prédikáljanak, mint a madagaszkáriaknak". A szigetre érve nem mehettek azonnal a fővárosba, a kikötővárosban kényszerpihenőt kellett tartaniuk, mert velük utazó családtagjaik a trópusi lázzal küzdöttek. Jones és Beven így ebben az országrészben kezdte meg misszionáriusi munkáját. Rövid idő után Jones egyedül maradt, társa és családjaik tagjai áldozatul estek a súlyos trópusi betegségnek. A fővárosba, Tananarivebe egyedül ő érkezett meg. Később más angliai misszionárius családok csatlakoztak hozzá. A térítés és a népnevelés mellett 1828-ra lefordították az evangéliumokat malgas nyelvre, 1830-ban készült el az Újszövetség-fordítás, öt évvel később pedig a teljes Szentírás. — Ekkor azonban már a keresztyénüldöző I. Ranavalona uralkodott. Az üldözés fő okai a következők voltak: 1. a királyi udvarnak sikerült meggyőznie az uralkodónőt, hogy a fehérek, azaz a misszionáriusok a királyi hatalom ellen lázítják a népet. (Hivatkoztak pl. arra, hogy a „society" szót nem angol értelemben kell felfogni, hanem abban az értelemben, amit az malgasul jelent: add ide! — Tragikus egyezés.) 2. A keresztény vallás, jelentették úrnőjüknek, egyenrangúvá teszi a királynőt és a rabszolgákat. 3. A keresztyének szakítanak a törzsi vallási kultusszal, így a királynő imádásával is, ami azt jelenti, hogy a „fehér Jézus-Isten" elhódítja tőle népét. — A misszió akkor foly-

tathatta zavartalanabbul munkáját, amikor II. Ranavalona jutott uralomra. Maga is keresztyén volt. Az új hit felvétele, ami egyben az uralkodónő példájának követését jelentette, divattá vált —, ezért ezt az időszakot, utalva Rabelais regényalakjára, Panurge birkái korának nevezik.

2. A század végén, 1896-ban Madagaszkár francia kolónia lett. Nem véletlen, hogy ebben az évben kezdte meg munkáját a szigeten a francia misszió. A *Párizsi Evangéliumi Misszió* — Missions Evangeliques de Paris — munkatársai hamarosan megalapították a *Francia Protestáns Misszió Egyházát.*

3. A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a XIX. század közepén Angliából *quakerek* érkeztek a szigetre. Munkásságukat általában egyéni kezdeményezéseknek kell tekinteni, mivel szervezett missziós társaságuk nem volt. Ők alapították a Madagaszkári Testvérek Egyházát.

A három misszió tehát, *a londoni, a párizsi és a quaker, három egyházat hozott létre Madagaszkáron.* Ugyancsak három teológiai akadémiát alapítottak: az angolok Ambohipotsy-ban, a franciák Ambatomangaban, a quakerek pedig Ativonimamo-ban. Elemi iskoláik, mai kifejezéssel technikumaik és leánynevelő intézeteik azonban közösek voltak. A missziók így jelentős befolyással voltak az ország intelligenciájának képzésében, annál is inkább, mivel sok madagaszkári diákot küldhettek Angliába és Franciaországba ösztöndíjas tanulmányokra. A három misszió közösen alapította az első madagaszkári orvosegyetemet is. „Független koexisztenciájuk" gyakorlatilag 1968-ig tartott.

4. *A római katolikus egyház* első misszionáriusai nem sokkal azután megjelentek a szigeten, hogy a portugál hajósok kiépítették településeiket. Ennek a XVI. századi, főleg dominikánus térítésnek semmi nyoma sem maradt. A XVII. században a sziget déli részén előbb portugál jezsuiták, majd francia lazaristák misszionáltak, tevékenységüket azonban a trópusi betegségek és az üldözések miatt hamar beszüntették. — Jelentős katolikus térítésről csak 1830 után, a francia „Szentlélek atyák" — Les peres du Saint Esprit — és jezsuiták megjelenése után beszélhetünk. Őket követték a lazaristák, a monfortiak, a ferencesek és a bencések. Nemcsak a vallásos nevelésben, hanem a nép oktatásában és egészségügyi szolgálatban is kivették részüket. Érdekes, hogy az értelmiség nevelésében mégsem jutottak olyan eredményekre, mint a korábbi missziók.

5. Az előbbiekhez képest kisebb jelentőségű az *anglikán egyház missziója,* amely 1864-ben kezdte meg működését Madagaszkáron. Munkája nyomán született meg a *Madagaszkári Episzkopális Egyház.* Munkaterületük kívül esik a protestáns érdekeltségű országrészeken, főleg a keleti partra koncentrálódik. Bizonyos értelemben összekötő szerepük van a protestáns és a római katolikus missziók között.

Néhány száz *görög* alapította meg a szigetország *ortodox egyházát.* Teljes elzárkózás jellemzi őket, a többi egyházzal gyakorlatilag nincs kapcsolatuk.

Megtalálhatók továbbá a szigeten az *adventisták, a pünkösdisták, a baptisták, jehova tanúi* és még számos, főleg amerikai eredetű szekta képviselői. Tevékenységük nem tér el attól, ami Európában, illetve Amerikában jellemzi őket.

Az egyház megalakulása, felépítése, élete

A keresztyénség madagaszkári megjelenésének 150 éves évfordulóján a három protestáns misszióból származó egyházak unióra léptek és megalakították *Jézus Krisztus Madagaszkári Egyházát* (Fiangonan'i Jesosy Kristy eto Madagaskara, — FJKM). Ez az egyháztörténeti esemény 1968. augusztus 18-án volt. Az uniót megelőzően 1965-ben Ivato-ban közös protestáns teológiai akadémiát hoztak létre. Az egyesülés azt jelentette, hogy a három egyház közös alkotmányt alkotott, közös hitvallási alapokban állapodott meg, egységes liturgiát alakított ki és közös Zsinatot hozott létre. Az FJKM állami elismerésére csak 1972-ben került sor. A késedelmet az okozta, hogy az egyház határozottan állást foglalt az 1971-es madagaszkári események során a nép mellett [3]. Továbbá nem járultak hozzá a közös zsinat vezetői ahhoz, hogy a templomokban kitűzzék a nemzeti lobogót és a nemzeti himnuszt énekeljék. Az 1971—72-es események után az országban új kormány jutott uralomra. A politikai válság idején az egyház és állam viszonyát súlyos konfliktusok jellemezték, néhány gyülekezetet államilag be akartak tiltani. Érdemes megjegyezni, hogy az FJKM-et alapító zsinat tudatosan hagyta ki az egyház elnevezéséből a „református" jelzőt. A madagaszkári protestánsoknak ugyanis semmilyen közvetlen kapcsolatuk sincs a 16. századi reformációhoz, hiszen a sziget keresztyénné válásáról csak a 19. században beszélhetünk.

Az FJKM helyzete „csepp a tengerben" a szigetországban, mivel az egyháztagok száma a lakosságnak mintegy 15%-át teszi ki. Gyülekezetei sem terjednek ki az ország egész területére. Az egyház

szervezeti felépítése

több hasonlóságot mutat a Magyarországi Református Egyház struktúrájával. Legnagyobb közigazgatási egységük a magyar egyházkerületeknek felelnek meg, élükön a helyi zsinatok állnak. Földrajzi határaik megegyeznek az állami közigazgatási egységek határaival. Az „egyházkerületeken" belül ugyancsak a magyarországi felosztásnak megfelelően „egyházmegyék" találhatók. Ezek élén bizottságok állnak, tagjaik egy része alkotja a helyi zsinatokat. Az „egyházmegyék" bizottságai négyhónaponként, a helyi zsinatok évenként egyszer üléseznek. Az egyetemes egyházi zsinatra kétévenként kerül sor, ekkor választják meg az FJKM elnökét, és az egyetemes zsinati bizottságot. Mandátumaik két évre szólnak. A különböző szintű vezető testületeknek mind lelkészi, mind világi tagjai vannak, az egyetemes egyház elnöke viszont mindig lelkész.

Az egyetemes zsinat különböző *bizottságokat* hoz létre, amelyek tagjai két évre szóló megbízást kapnak. A fontosabb bizottságok a következők: az egyházi közigazgatási kérdésekben jár el, a lelkészek kinevezését, beiktatását végzi, személyi ügyekben dönt az egyházigazgatási bizottság. Az oktatásügyi bizottság az egyházi oktatási intézmények, iskolák, diákotthonok irányító-igazgató szerve. Az Ivatoi Theológiai Akadémia és a négy diakónus képző intézet ügyeivel foglalkozik a teológiai oktatás bizottsága. A Magyarországi Református Egyház

liturgikus életéhez

képest néhány érdekes eltérést találhatunk a madagaszkári egyháznál. Liturgiájuk, mivel a protestáns missziók nem hivatalos formában ugyan, de hosszú időn át együttműködtek, spontán módon, egységesen alakult ki. *A vasárnap délelőtti istentiszteletben* állandó helye van a bűnbocsánat hirdetésnek (pl. Lukács 19,10-el), a gyülekezet minden alkalommal fenn-

hangon elmondja az Apostoli Hitvallást. *Úrvacsoraosztáskor* a gyülekezet presbiterei a lelkipásztor jobbján és balján állnak„ aki átnyújtja nekik a kenyeres tányérokat és a kelyheket. A presbiterek viszik ezeket a padokban ülő gyülekezethez. Ki-ki a kezében tartja a jegyeket mindaddig, amíg az osztás befejeződött és akkor a lelkésszel és a presbiterekkel egyszerre történik „az úrvacsora vétel". *A keresztelési szertartás* egyezik a magyar egyház liturgiájával. Érdekes viszont, hogy a keresztszülői feladatkör nem alakult ki olyan formában, ahogyan azt Magyarországon ismerik. A gyermek vallásos neveléséért elsősorban a szülők felelősek. Igen gyakran keresztszülőket egyáltalán nem jelölnek meg. Érdekesség az is, hogy a keresztelésre mindig az istentisztelet keretében, a prédikáció előtt kerül sor. *A konfirmációt* egy éves oktatás előzi meg. Ez azonban hosszabbra is nyúlhat, ha a jelöltek így érzik szükségesnek. *Fogadalomtételre* akkor jelentkeznek, amikor arra késznek érzik magukat. Így az FJKM-ben nem alakult ki a Magyarországon ismert csoportos konfirmációs ünnepély. Bármely vasárnapi istentisztelet keretében sorkerülhet egy vagy több személy konfirmálására. Olyan esetben, ha a konfirmálandó gyermekkeresztségben nem részesült, ezt a sákramentumot is akkor szolgáltatják ki. A jelöltek a lelkész néhány kérdésére felelnek, majd elmondják az apostoli hitvallást, ezután a lelkész kézfogással fogadja be őket az egyháztagok sorába.

Néhány formális eltérést mutat a magyar egyházi gyakorlathoz képest az *esketési szertartás* is. Figyelemreméltó, hogy a jegyespár előre kézhez kapja és kívülről megtanulja a házassági eskü szövegét, amelyet azután az esküvői istentisztelet során elmondanak. A menyasszony lefátyolozottan jelenik meg a templomban, fátylát a vőlegény az eskü szövege előtt hajtja fel, jegyesét mintegy bemutatva a gyülekezetnek. Az eskü szövegének elmondása után a fiatalpár gyűrűt cserél. A *gyülekezet halottait* otthonukban ravatalozzák fel, a temetést megelőző éjszaka a család és a baráti kör virraszt az elhunyt mellett. A temetés napján a gyászolók halottjukat a templomba kísérik. A ravatalozás a templomban úgy történik, mint Magyarországon a temetői halottasházban. A templomból azután a gyászolók a temetőbe kísérik az elhunytat, a sírnál a lelkész a feltámadást hirdető textusokat olvas. Az FJKM liturgiájának áttekintése után

a gyülekezet belső életével

ismerkedjünk meg. Tudnunk kell ehhez, hogy az egyháznak másfélmillió tagja van, a lelkészek száma 1300, a diakónusoké pedig 2200.[4] A gyülekezetek száma 6000. Megjegyzendő azonban, hogy ebbe a számba beleértik a szórvány gyülekezeteket, illetve a prédikáló állomásokat is.

A gyülekezetek *szervezeti felépítése* alig mutat eltérést a magyar gyülekezetekétől. Élén a lelkész és a presbitérium áll. Megtalálható valamennyi Magyarországon ismert gyülekezeti tisztség is. Teljesjogú gyülekezeti tag az, akit megkereszteltek és aki konfirmált. Minden egyházközségben központi, egyetemes zsinati irányítás alatt álló vasárnapi iskola működik. Az *oktatást* általában laikus gyülekezeti munkások végzik, akiknek a lelkész van segítségükre. Érdekes, hogy a gyermekek az év végén kis vizsgadolgozatot készítenek, amelyeket a gyülekezet elküld a vasárnapi iskolák zsinati központjának. Így egyrészt tájékozódni lehet a végzett munka eredményéről, másrészt kisebb jutalmakkal és ajándékokkal ösztönzik a gyermekeket. A vasárnapi iskolákban életkorok szerint különböző „osztályok" vannak.

Érdekes, hogy a munka magasabb szinten ugyan, de a vasárnapi iskolák keretében folytatódik a *konfirmáció után is.* A látogatottság még a legmagasabb „osztályokban" is igen magas. A gyülekezeti ifjúság kisebb tanulmányi csoportokat alkot egy-egy téma behatóbb vizsgálatára. Heti összejöveteleiket mindig más-más csoport rendezi. Az egyetemes zsinat mellett működő ifjúsági központ kongresszusokat, egyházi építőtáborokat szervez a gyülekezeti fiatalság számára. Az FJKM-ben, hasonlóan a nyugati egyházakhoz cserkészcsapatok is működnek, ezek azonban inkább a cserkész világszövetséggel állnak szoros kapcsolatban.

A gyülekezetek *nőtagjai* főleg a diakóniai munkából veszik ki részüket, felkészítésükért, tevékenységük megszervezéséért a lelkipásztor felelős. Szinte kivétel nélkül valamennyi gyülekezetben énekkar működik, megfelelően a malgas nép fejlett muzikalitásának. A kórusok minden istentiszteleten énekszámokat adnak elő, olyanokat, amelyek nem szerepelnek a gyülekezeti énekeskönyvben.

A *gyülekezeti diakóniai munka* egyes ágai szoros összeköttetésben állnak a „Kék-Kereszt" és „Fehér-Kereszt" csoportokkal. Előbbiek elsősorban az alkoholizmus elleni küzdelemben vesznek részt, az utóbbi a nők szociális segélyszervezete. Mindkettő nemzetközi szervezet.

Az egyházközségek tartják fenn, támogatják anyagilag a területükhöz tartozó egyházi elemi iskolákat, gimnáziumokat, diákotthonokat. Itt és az állami iskolákban a *vallásoktatást* általában az illetékes lelkész végzi. — A legtöbb gyülekezet vasárnaponként rövid, sokszorosított *tájékoztatót* jelentet meg az aktualitásokról. A madagaszkári egyházban

a teológiai oktatás

két szinten történik: az alacsonyabb szintet az ún. *bibliai iskolák* képviselik. A beiratkozáshoz érettségi vizsga nem szükséges. A négy éves képzés célja a diakónus nevelés. Ennek felel meg a tananyag felépítése is: a hangsúly a gyakorlati teológiai oktatáson van. Csak a görög nyelvet tanítják, viszont alapos képzést kapnak egészségügyi és pedagógiai ismeretekből is. Diplomájuk kb. megfelel a magyarországi első lelkészképesítő oklevél szintjének. A biblia-iskolák oktatói főleg misszionárusok. Összesen négy ilyen intézet működik Madagaszkáron, a hallgatók összlétszáma 160 körül mozog.

Ivato-ban működik az *egyetemi szintű teológiai akadémia.* A tanulmányi idő itt is négy év, a tananyag egyezik a magyar teológiák anyagával. Minden szemeszter végén minden tárgyból vizsgát kell tenniük a hallgatóknak, továbbá kötelező szemeszterenként két főtantárgyból írásbeli dolgozatot készíteni. Mind az első, mind a második lelkészképesítő vizsgára a negyedik év végén kerül sor, az elsőre a professzori kar előtt, a másodikra a zsinati tanulmányi bizottságnál.

A hallgatók és a professzorok az ún. *„teológiai faluban" laknak.* A hallgatók a hatodik szemeszter elvégzése után megházasodhatnak. Ilyen esetben *családjukkal együtt* a teológiai internátusban laknak. A teológus feleségeket az egyház kötelezi egy legalább egy éves tanfolyam elvégzésére, amelynek során a gyülekezeti munkához szükséges alapvető teoló-

giai és gyakorlati szociális ismereteket szerzik meg. A hallgatóknak valamivel több mint egynegyede nő.

Az egyetemes zsinat minden teológus számára, családi és szociális helyzetüknek megfelelően ösztöndíjat ad. Az internátusért fizetni nem kell, az oktatás ingyenes. A hallgatók vasárnaponként gyülekezetekben prédikálnak, ez kötelező szolgálat. Egy-egy szolgálatért viszont tiszteletdíjat kapnak, ami ösztöndíjukat egészíti ki. A végzett hallgatókat az egyetemes zsinat helyezi ki a gyülekezetekbe.

Az *oktatás* anyanyelven folyik. Jól felszerelt szakkönyvtár áll rendelkezésre, francia, angol és német nyelvű teológiai irodalommal. A könyvtár létét nemzetközi ökumenikus szervezetek támogatásának köszönheti. Nehézséget jelent azonban, hogy érthető okokból, igen kevés még a malgas nyelvre lefordított teológiai művek száma. Az oktatásban két cél egyesül „klasszikus" teológiai ismereteket adni és áttekintést nyújtani a modern teológiai iskolákról. Kötelező tantárgyként szerepel egyebek között a szociológia és a pszichológia is. A madagaszkári viszonyok között szükség van azonban egyéb gyakorlati ismeretekre is a gyülekezeti munkához, ezt a célt szolgálja a közegészségügyi oktatás, az újság-szerkesztéssel való megismerkedés és az alapvető könyvelési ismeretek megszerzése. A hallgatók elsajátítják a legfontosabb mezőgazdasági ismereteket is. Az FJKM

tanulmányi munkájának

irányítását az egyetemes zsinat végzi. Az egyes feladatok elvégzésére *munkacsoportokat* nevez ki. A tanulmányi munkában jelentős helyet kap a madagaszkári ősvallások és népszokások kutatása. Az egyházi munka szoros kapcsolatban áll az illetékes állami intézményekkel.

A szociális és belpolitikai kérdésekkel olyan tanulmányi csoportok foglalkoznak, amelyekben a lelkészek mellett az érintett területek világi szakemberei is helyet kapnak. Munkájuk fő célja az, hogy kijelöljék az egyház helyét és társadalmi tevékenységének súlypontjait az ország fejlődésében. Itt jegyezzük meg, hogy bár működik Madagaszkáron egy keresztyén-szocialista politikai párt, a lelkészek és a gyülekezeti tagok azonban a társadalmi életben főleg a „Madagaszkár Élő Erői" nevet viselő, a magyarországi Hazafias Népfronthoz hasonló szervezet által vesznek részt.

Igen jelentős az a munka, amely a malgas nyelvű teológiai irodalom megteremtésén fáradozik. Ez részben klasszikus szakmunkák fordítását, részben önálló művek megírását jelenti. Külön csoport foglalkozik a vallásoktatáshoz szükséges tankönyvek írásával. Általában a helyi zsinatok szervezik meg az évenként sorra kerülő lelkésztovábbképző alkalmakat. Ezek nagy hasonlóságot mutatnak a magyar református egyházban kialakult gyakorlathoz. Az

egyházi sajtómunkáját

ugyancsak az egyetemes zsinat irányítja. Nyomdájában jelenteti meg a közegyházi kiadványokat, vallástankönyveket, teológiai szakmunkákat, bibliákat, énekeskönyveket és szépirodalmi műveket. Ugyanitt készülnek az egyházi folyóiratok is. Az FJKM hetilapja a *„Vaovao"* (Hírek) a gyülekezetek számára készül, hivatalos része a lelkészeket tájékoztatja. A madagaszkári protestáns szövetség napilapja a *„Fanasina"* egyházpolitikai, kulturális és politikai anyaggal jelenik meg. Komoly feladatot jelent á könyvterjesztés. Nagyobb városokban állandó egyházi könyvesboltok működnek, a kisebb településeken gépkocsikra rakott „könyvesboltokkal" érik el. Az FJKM

anyagi berendezkedését

az jellemzi, hogy a különböző egyházi közigazgatási szintek financiálisan *függetlenek egymástól és meszszemenően önellátók.* Létezik azonban egy ún. központi pénztár, amely koordinatív szerepet tölt be. A gyülekezetek bevételi forrásai között első helyen áll a perselyes adakozás. Az egyháztagok minden hónap elején egy-egy borítékot is kapnak, amelyet a presbiterek, vagy a gyülekezeti munkások családlátogatás során nyújtanak át. A hónap végén e borítékokat azután a templomban a pénztárosnak adják át a hívek. Ismertek a céladományok is, a gyülekezet, illetve az egyház időszerű kiadásainak fedezésére. Jelentős segítséget jelent, hogy a gyülekezettel szimpatizáló magánszemélyek, iparvállalatok vagy társadalmi szervek, időről időre anyagilag is támogatják az egyházközségeket.

Az „egyházmegyék" pénztárába a gyülekezetek évi meghatározott összeget kötelesek befizetni. Így válik lehetővé pl. az egyházi gyűlések finanszírozása, ugyanebből az összegből fizetik az egyházmegyék hozzájárulásukat a helyi zsinatokhoz.

Az egyetemes zsinat alá tartozik közvetlenül az ún. *központi pénztár.* Az ide befolyó összegekből fizetik az egyházi közigazgatás állandó alkalmazottait, a teológiai hallgatók ösztöndíjait, a teológiai tanárok és más egyházi oktatási intézmények pedagógusainak fizetését. — Érdekesség, hogy az egyház mezőgazdasági szövetkezeteket tart fenn. Amennyiben ezek profittal dolgozó intézmények, meghatározott hozzájárulást fizetnek a központi pénztárnak, ha nem önellátóak, akkor a közegyház támogatja ezeket.

A madagaszkári egyház jelentős *külföldi anyagi támogatást* is kap. A különböző missziók természetesen anyaországukból kapják az intézményeik fenntartásához szükséges összeget, de ezen túlmenően időnként anyagi támogatást nyújtanak az FJKM-nek is. Az Egyházak Világtanácsa Segélyszervezetének programjában a szigetország állandó pontként szerepel, a nyújtott segítség elsősorban az oktatási intézmények támogatására, az egyházi mezőgazdasági szövetkezetek segítésére és külföldi tanulmányi ösztöndíjak biztosítására irányul. Más egyházi segélyszervezetek, mint pl. a HEKS (Hilfswerk der Evangelischen Kirchen der Schweiz) főleg a mezőgazdasági, ipari egyházi létesítményeket támogatja. A külföldi segélyekkel kapcsolatban az FJKM következetesen arra törekszik, hogy azok valóban szolgálatát segítsék anyagilag és ne külső-egyházpolitikai célokat szolgáljanak. A szigetországon belül

az ökumenikus kapcsolatok

kiépülése 1868-ban kezdődött, amikor megalakult az I6B (Isan' enimbolana, azaz „minden hat hónapban" tartsanak ülést) belmissziós társaság. Fő céljuk az ország evangélizációja volt és maradt mind a mai napig, hiszen az ország lakosságának jelenleg is több mint 50%-a nem keresztyén. A szervezet komoly részt vállalt az analfabétizmus elleni harcban is, a 15 éven felüli madagaszkáriak csupán 30%-a tud írni, olvasni. A külföldi misszióktól kapott támogatás mellett a madagaszkári gyülekezetek évente két vasárnapi perselypénzt bocsátanak az I6B rendelkezésére.

MAGYAR

1910-ben az Edinbourghi Konferencia hatására alakult meg a szigeten a *Protestáns Szövetség* (Komity Protestanta). Tagja volt az a három protestáns misszió, amelyek 1968-ban az FJKM-et alapították, továbbá a lutheránus egyházak missziói, valamint az anglikán misszió. Utóbbiak 1920-ban kiléptek a szövetségből. A Protestáns Szövetség jelenleg madagaszkári protestáns egyházakat képviseli az állam előtt és az ökumenikus világban.

— 1970-ben alakult meg a *Madagaszkári Ökumenikus Tanács*, amelynek tagegyházai: az FJKM, a madagaszkári lutheránus egyház, a madagaszkári római katolikus egyház és a madagaszkári anglikán egyház. A Tanács konfesszionális kérdésekkel egyáltalán nem foglalkozik, munkaterülete kizárólag a társadalmi-politikai kérdésekben adandó közös egyházi válasz kialakítása. Jelentős szerepet játszott ilyen szempontból az 1971—72-es délmadagaszkári felkelés során, amikor nyilatkozataival határozottan a felkelők mellett állt ki (vö. 3). Bár nem folytatnak konfesszionális dialógust, erős gyakorlati orientációjukból fakad, hogy közös ökumenikus istentiszteleteket tartanak.

Jézus Krisztus Madagaszkári Egyháza több világszervezetnek tagja, így az Egyházak Világtanácsának, az Összafrikai Egyházak Konferenciájának, a Keresztyén Békekonferenciának, amelynek egyik alelnöke Richard Adriamanjato, az FJKM alelnöke. A Református Világszövetségnek, amelynek az egyház szintén tagja, egyik alelnöke madagaszkári lelkész.

Ligée Jeannine Raveloarivony
a Budapesti Református Theológiai Akadémia
III. éves ösztöndíjas hallgatója

JEGYZETEK

1. Madagaszkár őslakói a néger szakalava törzs tagjai voltak, kiktől később a maláj eredetű hovák foglalták el a szigetet. Arab kereskedők a 9. századtól kezdve rendszeresen megfordultak a szigeten, Európa azonban csak a 16. században, portugál hajósok által szerzett tudomást Madagaszkárról. Az ősvallás tudományos kutatása még folyamatban van. Ma is a lakosságnak 35%-a híve az ősi vallásnak. Egységes vallástörténeti képet adni nehéz, mivel jelentős törzsi eltérések vannak. Általánosan megállapítható mégis, hogy az istenpanteon élén Zanahari áll, nevének jelentése „Alkotó". Az istenpanteon tagjai között természeti istenek, és az ember élet különböző területeire hatással bíró istenek vannak. Feltehetően afrikai eredetűek az ellenséges indulatú démonok (vazimba). Csak törzsi mítoszok vannak. Az áldozati kultuszban az élvező totemizmus maradványai lelhetők fel. Érdekes, hogy kultuszi személyek túlnyomó többsége nő (varázslók, boszorkányok). Jövendőmondással viszont az agg férfiak foglalkoztak. A totemek, fetisek, rendszere, egyelőre áttekinthetetlen. A 9. századtól kezdve a sziget jelentős mohamedán befolyás alatt áll, jelenleg a mohamedánizmus híveinek számaránya 16%. — 2. Madagaszkár legújabbkori történelme: 1896: francia gyarmat; 1896—1900: kisebb vallásháborúk a sziget protestáns lakossága és a római katolikus francia hódítók között, aminek a francia protestáns misszionáriusok megjelenése vet véget. 1905: megkezdődik a nemzeti felszabadítási mozgalom, amely különösen a második világháború után erősödött meg. 1946: megalakult a Madagaszkári Újjászületés Demokratikus Mozgalma, amely a függetlenségért, politikai és szociális reformokért küzd. 1947: a francia gyarmati csapatok leverik a népfelkelést, a harcoknak mintegy 70 000 halálos áldozata van. Tovább folytatja ezután is tevékenységét a Malgas Nép Szövetsége, a Függetlenségi Szövetség, a Madagaszkári Dolgozók Szakszervezete. Küzdelmük eredménye, hogy 1956-ban a franciák szabadlábra helyezik az 1947 óta börtönben sínylődőket és helyi választásokat engedélyeznek. 1958: az új francia alkotmány értelmében a szigetország a Francia Közösség (Communauté Francaise) tagja lett, államformája köztársaság; a politikai és gazdasági élet azonban változatlanul francia irányítás alatt áll. — 1960. június 26: Madagaszkár szuverén köztársaság lett, továbbra is tagja maradt azonban a Francia Közösségnek. — 3. 1971 tavaszán Dél-Madagaszkáron felkelés tört ki; ennek okai: a hosszantartó szárazság okozta éhség; az állami hatóságok adóviszszaélései (pl. adót szedtek az elhullott állatok után is); a fekete piac elhatalmasodása. Következmények: kb. 1000 halott, 500 vezető deportálása Nosy Lava szigetének börtönébe. — 1972 tavaszán a felkelés kiújult: sztrájkba lépett a diákság, a vagyoni helyzettől független középfokú oktatás megteremtését követelte, valamint valamennyi fakultáson az anyanyelvű oktatást. A diákság sztrájkját általános sztrájk követte. Következmények: 500 diák deportálása Nosy Lava szigetére; tömegtüntetés a fővárosban, Tsiranana elnök biztonsági szolgálatának emberi tömegre lőnek, 50 halott 400 sebesült. A hatalmat Ramananantsoa tábornok semleges katonai kormánya veszi át. Az 1972 októberében tartott közvéleménykutatás kedvező eredményt hozott. — 4. Statisztikai adatok: az FJKM tagjainak száma: 1,150.000; A lutheránus egyháznak 460 000 tagja van (ugyanannyi, mint Afrika második legnagyobb lutheránus egyházának); a római katolikusok száma másfél millió; az anglikán egyháznak 250 000 tagja van; a szigeten kb. 1 millió mohamedán él; a primitív vallásokhoz tartozók száma: két és fél millió.

World Christian Handbook Wakelin *Coxill* — Sir *Kenneth:* The Gospel and frontier peoples. A report of consultation de-cember 1972. R. P. *Beaver:* Concise dictionary of the Christian World in Mission S. *Neill*, G. *Anderson*, J. *Goodwin:* Fejlődő országok lexikona, Akadémiai Kiadó Bp. 1973. Lutherischer Weltbund Pressedienst, Madagaszkár különszáma, 1973/46.

Egyházi Napok — Düsseldorf

1973. június 27– július 1

A Nyugat-németországi Evangélikus Egyház (EKD) 15. Egyházi Napok rendezvénysorozatára a düsseldorfi vásárközpontban 1973. június 27.—Július 1. között került sor. A főtéma Mt 4,4 és Lk 4,4 alapján *„Nemcsak kenyérrel él az ember!"* („Nicht vom Brot allein") volt. Az egyik politikai lap szemleírója szerint a Kirchentag bemutatta „mindazt, ami van és lehetséges az egyházban", mint a „keresztyénség potpourrie-ja". Az Egyházi Napok nem zsinat, nem szakkonferencia, hanem a nyugatnémet protestantizmus óriási méretű bemutatkozása, egy népegyház fölvonulása a maga sokféle csoportosulásaival. Laikusok, egyházi vezetők, teológiai professzorok sorakoztak föl, katolikus és szabadegyházi képviselők is szóhoz jutottak, meglepően sok volt a külföldiek száma. A düsseldorfi vásárvárosban valódi „vásári" hangulat uralkodott, a német protestantizmus különféle irányai és csoportjai versengve törekedtek a közönség és a sajtó tetszését elnyerni.

Mindenből *sok* volt! Sok volt a téma, a röplap és plakát. Egyik csarnokból a másikba kellett futkosnia annak, aki minden „érdekesebb" rendezvényen ott akart lenni. Sok volt a hozzászóló, néha valóságos rohamot indítottak a mikrofonok elnyerésére. Sok volt a tüntetés és ellentüntetés a szónokok mellett vagy ellen. Sok volt a fiatal, a közel 8 ezer állandó résztvevő fele 30 év alatti korosztályokhoz tartozott. Sok volt az ének és zene, beat zenekarok rögtönzött utcai istentiszteleteket is rendeztek. Sok volt a költség is, 3 millió márkába került a Kirchentag (ennek a felét a vendéglátó Rajnai Tartományi Egyház fedezte). A sok külföldi között százával voltak hollandok, angolok amerikaiak és kanadaiak, mintegy ötszázan jöttek az NDK-ból. Eljött *Heinemann* államelnök, *Eppler* fejlesztésügyi miniszter, *Schröder, von Hassel, Dollinger* ismert nevű CDU-CSU politikusok, valamint a genfi egyházi világszervezetek sok képviselője, mint *Potter* főtitkár, *Niilus* igazgató, Konrad *Raiser*, Hans-Ruedi *Weber* az Egyházak Világtanácsától vagy *Maasdorp* főtitkárhelyettes és *Duchrow* igazgató a Lutheránus Világszövetségtől.

Az Egyházi Napok története

1949 óta 14 alkalommal rendezték meg a Kirchentagot, 1961-ig az NDK egyházaival közösen (1949: Hannover; 1950: Essen; 1951: Berlin; 1952: Stuttgart; 1953: Hamburg; 1954: Leipzig; 1956: Frankfurt am Main; 1957: Erfurtba tervezve, de helyette körzeti rendezvé-

nyek; 1959: München; 1961: Berlin; 1963: Dortmund; 1965: Köln; 1967: Hannover; 1969: Stuttgart). Manfred *Müller* (Berlin, 1951) szavai szerint: „Az Egyházi Napok egyike az újabbkori egyháztörténet legjobb ötleteinek. Ha nem volna, sürgősen ki kellene találni."

Az egyes rendezvények nemcsak a korabeli egyházi-teológiai helyzetet tükrözték témáikban és kérdésfelvetéseikben, hanem a nyugatnémet politikai helyzet is meghatározta a mondanivalót. A hidegháborús Adenauer-féle években az Egyházi Napok rendezvényei határozott antikommunista irányt vettek és az NDK ellen irányultak.

A legutóbbi, 1969-ben Stuttgartban rendezett Kirchentag alkalmával történt először, hogy a fiatalabb generációkhoz tartozók a főiskolákon akkor szokásos módszerekkel baloldali és extra-baloldali jelszavakkal különböző akciókat szerveztek. Így például a záróalkalmon az egyik „Kritischer Protestantismus"-csoport szószólója azzal fenyegetődzött, hogy a legközelebbi Egyházi Napokat fölrobbantják, ha azok nem lesznek a protestantizmus politikai fórumává és nem kísérlik meg a szükséges változások végrehajtását.

A protestáns—katolikus dialógusban is érdekes események kapcsolódnak a Kirchentaghoz. Így például 1965-ben Kölnben Joachim *Beckmann* a Rajnai Tartományi Egyház vezetője és *Jäger* bíboros Padernbornból az ökumenizmusról szóló dekrétumról vitáztak nyilvánosan. *Luther* és *Cajetan* hitvitája óta talán az első nyilvános magas szintű evangélikus—katolikus dialógus! Beckmann utolsó kérdése ez volt: „Hogyan áll az evangélikus úrvacsora érvényességének kérdése?" A bíboros válasza: „Csak a fölszentelt római katolikus pap által kiszolgáltatott úrvacsora érvényes!"

A 15. Egyházi Napok

Düsseldorf vásárvárosa ideális külső föltételei között, alapos szervező munkával előkészítve folytak le a rendezvények. Stuttgart példáján okulva az Egyházi Napok új elnöke, a hamburgi teológus és újságíró, sok népszerű teológiai könyv szerzője, Dr. Heinz *Zahrnt* „alulról", a tömegek felől és nem az egyházi hierarchia és bürokrácia felől, „felülről" szervezett Kirchentagot akart. Az egyes tartományi egyházakban önként jelentkező és fölkért csoportok, több mint százan készítették elő az egyes témákat.

1967 óta, a Hannoverben megrendezett Egyházi Napok óta a „Kein anderes Evangelium" mozgalom kivonult a Kirchentagról, „ellen" Egyházi Napokat szerveztek, bár egyes képviselőik megpróbáltak beleszólni a csoportok munkájába és 1967-ben Stuttgartban a vezetőjük, az erlangeni professzor, *Künneth*, nyilvános vitában Manfred *Mezger* mainzi vitapartnerével szemben indokolta, miért nem tud a konzervatív és biblicista erőket összefoglaló mozgalom a liberális-pluralista Kirchentagon részt venni.

A fő téma

A „Nemcsak kenyérrel él az ember" — főtéma az előkészítő füzet szerint először is az élet minőségére kívánja ráirányítani a figyelmet. A világban körülöttünk tapasztalható tények arra figyelmeztetnek, hogy az életszínvonal növekedése, az ipari-technikai-kulturális fejlődés nem biztosítéka a valóban emberi, humánus életfolytatásnak. A világban tapasztalható, nemzetközi, világméretű problémák, a javak igazságtalan elosztása, a béke és háború, a környezetszennyezés, stb. azt a kérdést vetik föl, hogyan lehet az embert arra rábírni, hogy ne tegye meg mindazt, amire képes. Pozitív értelemben az ember és az emberiség valódi szükségleteinek fölmérése a kérdés, vajon mire is van szüksége igazán az embernek.

Mire hagyatkozunk?

Az I. munkacsoport a személyes hitkérdésekkel foglalkozott. Ebben a csoportban meglepően sokan vettek részt a munkában, amit az előadók személye iránti érdeklődés csak részben indokol. A reggeli bibliai textusokat, Zsolt 73; Mk 8,3—38; Lk 15,20—32 az Egyházi Napok elnöke, az igen népszerű Dr. Heinz *Zahrnt* magyarázta. A „Bizalmatlanság és bizalom" (Hol találjuk magunkat? Tudunk emberekre hagyatkozni? „Változó normák — a Tízparancsolat" (Honnan jövünk? Ráhagyatkozhatunk-e örökölt értékekre?) és a „Halál és jövőalakítás" (Hova tartunk? Ráhagyatkozhatunk-e saját erőnkre?) témáit Dr. Gerhard *Szczesny* (München) és Dr. Manfred *Josuttis* (Göttingen), azután Dr. Cuno *Lehrmann* rabbi (Hannover) és Dr. Jan *M. Lochmann* (Basel), végül Dr. Dorothee *Steffensky-Sölle* (Köln) és D. Dr. Helmut *Thielicke* (Hamburg) párbeszédben adták elő, majd utána minden nap pódiumbeszélgetésre került sor meghívott, többféle felekezetű résztvevőkkel. A 2500—5000 résztvevőből sok hozzászóló és indítványt-tevő is akadt. A leginkább érdeklődéssel kísért előadás Dorothee Sölle nevéhez fűződik az utolsó napon, aki éles szavakkal hívta föl a résztvevőket, hogy indítsanak harcot az ellen a társadalom ellen, amelyik Nyugat-Németországban „vom Brot allein", csak a profit érdekében és kedvéért él. Elítélte a „halál-politikus" Nixont az indokínai események és a harmadik világ irányában tanúsított amerikai politika miatt. Egyes közbekiáltásokra a tömegből: „Te kommunista! Pfúj!" Sölle válasza ez volt: „Ha az élet oldalára való odaállásom egyet jelent a szocializmussal, akkor ezt a szemrehányást nem kívánom cáfolni!" Thielicke támadására, hogy ezzel magát egy meghatározott politika oldalára kötelezi el, ezt mondta: „Mint a Szovetségi Köztársaság polgára, azoknak az érdekeit kell képviselnem, akiket ez állam szövetségesei meggyilkolnak vagy elnyomnak."

A csoport határozatot fogadott el arról, hogy fölhívják a pietista köröket tömörítő „Kein anderes Evangelium"-mozgalmat, hogy vegyenek részt újra az Egyházi Napok munkájában, amint arra 1967. előtt példa volt.

Egyéni jólét — nyilvános elszegényedés

A II. munkacsoport a politika és társadalom összefüggéseit tárgyalta. Az előzetes várakozással ellentétben ebben a csoportban nagyon kevesen vettek részt a munkában. Pedig több neves CDU—CSU képviselő és politikus is ott volt az előadók között, sőt a CDU-CSU Evangélikus Munkaköre külön rendezett még egy esti vitaalkalmat és ezen neves politikusok jelentek meg, közöttük Gerhard *Schröder* volt külügyminiszter.

Az egyes altémák a következők voltak: Mennyi képzésre van az embernek szüksége? — A felnőttek képzésének motívuma és célja. Elrontott teremtés? — Környezetünk megrontásának alternatívái. Szabaddá tesz a munka? — A munka és a szabad idő a kényszer és elvárás között.

Botrányos jelenetekre is sor került a csoportban. Csak néhány szavazattal sikerült leszavaznia a jelenlevőknek azt az indítványt, hogy a CSU parlamenti képviselőjét, dr. Werner *Dollinger* vitavezetőt váltsák le „egyértelmű manipuláció és alkalmatlanság" miatt. Többször félbeszakították tüntetéssel dr. Kurt *Hansen* professzornak, a Bayer-Művek igazgatósági elnökének előadását a környezetszennyződésről, amikor arról beszélt, hogy ezért nem a nagyipar felelős, hanem azok a polgárok, akik saját mozgásszabadságuk és kényelmük érdekeit keresik csupán.

A csoport határozatot fogadott el és ebben kérték a kormányt, hogy ismerje el a munkavállalók jogát arra, hogy továbbtanulás céljából szabadságot vegyenek ki. Az egyházakat pedig fölhívták, hogy a felnőttek nevelését a diakóniai feladatok keretében és terhére végezzék.

Az élet más

A III. munkacsoport az egyes ember kérdéseire próbált feleletet adni.

Napi témák: Ki vagyok én? Mit akarok én? Ki vagy te? Mit akarsz te? Kik vagyunk mi? Mit akarunk mi?

Az általában 1400 embert érdeklő témák megbeszé-

lése után egyhangúlag elfogadott határozat fölhívta az egyházakat, hogy szenteljenek nagyobb teret a pszichoterápikus munkának, törődjenek többet a lelki és testi fogyatékosokkal és újabb intézetek és speciális otthonok helyett olyan gyülekezeteket, kisebb és nagyobb közösségeket igyekezzenek teremteni, amelyekben mindenki jól érzi magát.

Megünnepelt kiengesztelődés

A IV. munkacsoport az istentisztelet kérdéseivel foglalkozott.

Napi témák: Mire jó még az istentisztelet Politikai istentisztelet — kövek kenyér helyett? Istentisztelet mint játék, ünnep és ünnepség.

Nagyon sok kisebb csoport készült erre a Kirchentagra „speciális" istentiszteleti bemutatókkal. Ezek közül néhányra már az első este, a megnyitó istentiszteletek alkalmával sor került (istentiszteletek különféle zenei vagy színjátszó vagy diszkusszió-betétekkel). A „Politisches Nachtgebet" ökumenikus csoportja Kölnből és Rheinhausenből *„A hit balra — a rend jobbra — az egyház középen"* címen rendezett politikai istentiszteletet, a csúcspontot pedig a második nap estéjén rendezett „Liturgische Nacht" jelentette. A hirdetés szerint ezen a program a következő „imádkozni, mozogni, enni, hallgatni, festeni, meditálni, muzsikálni, beszélni, énekelni, játszani, inni, beszélgetni — együtt. Több mint 4000 résztvevő volt együtt. Philip *Potter*, az Egyházak Világtanácsa főtitkára angol nyelven énekelte a Miatyánkot, vietnami diákok gitárral népdalokat énekeltek, csoportok táncoltak, közben meditáló csend és igeolvasás következett, majd az óriási vásári kiállító csarnokban újra folyt tovább a beszélgetés. A négyezrek megvendéglése textusa fölolvasása után több mint ezer kenyér és 600 üveg vörösbor fogyott el.

A politikai témákkal kapcsolatban jelentkezett az ellentábor is. Dr. Rüdiger *Altmann* (Bonn) állásfoglalásában támadta a „Politisches Nachtgebet" rendezvényeit, mert azok szerinte „fölhívások szociális harcra" és olyan kísérletek, amelyek igyeknek átformálni a hivők közösségét „szociálagresszív csoporttá". Vele szemben Dr. Fulbert *Steffensky* az istentiszteletek ilyen formáját „Bűnbánati istentisztelet"-ként magyarázta és szerinte az istentiszteleti politikai reflexiók az ember szükséges „bűnvallásai".

A csoport határozata ajánlotta új istentiszteleti formák kipróbálását az egyes gyülekezeteknek. Az istentiszteleti reformok végrehajtására külön szervezetet hoztak létre.

Ökumenikusan élni

Az V. munkacsoport az egyház és az ökumenikus gondolat viszonyát vizsgálta.

Napi témák: Ökumenikusan gondolkozni: Isten népe, Izrael, az egyház, az egyházak. Vajon az igazság kérdése hiúsítja meg a szétszakadt egyházak egyesülését? — Keresztyén nevelés ökumenikus szellemben: Menynyire tud ökumenikus lenni a felekezeti nevelés? Gyakorlati lehetőségek a családon belül. — Vajon az ökumenikus gyülekezet felé vezető úton vagyunk? Ökumenikus szociális szolgálat. — Harmadik világ. — Együttes akciók. — Közös keresztyén egyház-tanácsok. — Ökumenikus építési tervek. — Egy ökumenikus gyülekezet terve.

A csoport előadói neves protestáns, katolikus és zsidó személyiségek voltak, mint pl. Dr. Konrad *Raiser*, az Egyházak Világtanácsa munkatársa Genfből, Jürgen *Moltmann* professzor Tübingenből, Walter *Hollenweger* professzor Birminghamből, D. Hans *Thimme* elnök-püspök (Bielefeld), C. Ernst *Sommer* metodista püspök (Frankfurt), Dr. Alexandros *Papaderos* ortodox teológus (Kréta). A katolikus résztvevők közül a legjelentősebbek: Albert *Kleinermeilert* püspök (Trier), Heribert *Mühlen* és Paul-Werner *Scheele* professzorok Paderbornból, Johann Baptist *Metz* professzor Münsterből.

Az első munkanap délutánján a csoportba ellátogatott *Heinemann* államelnök is, aki korábban a Kirchentag szervezői közé tartozott. Minden formaság nélkül kb. 30 percet töltött a csoportnál.

A három nap vitái során élesen vetődtek föl a protestáns-katolikus együttmunkálkodás kérdései, a vegyesházasságok ügyétől kezdve a közös használatú templomok építéséig. Határozatot fogadtak el, amelyikben kérik az egyházak vezetőit, hogy együttesen engedjék a vegyesházasságokban élőket az úrvacsorához. Kérték, hogy a jövőben együttesen rendezzék meg az Egyházi Napokat is.

Egyetlen egyirányú utcát sem

A VI. munkacsoport a misszió és a fejlesztés kérdéseit elemezte.

Napi témák: Ige és kenyér — amit a világ kap. Adni és kapni — ami a világot kettéválasztja. Megújulás és változás — ami a világot meggyógyítja. Egyirányú utca vagy kétirányú forgalom. — Ma a holnapért tenni. Egy világ vagy egy se. — A lehetőségek piaca — modellek mindenki számára.

Ez a munkacsoport volt a legjobban előkészítve. Számos kisebb csoport hónapok óta készült a résztémákra. Egyházi világszervezeti vezetők (L. Niilus, H—R. Weber, A. Maasdorp, U. Duchrow Genfből), egyházi vezetők (Th. *Schober* Stuttgartból, Tasgara *Hirpo* elnök Etiópiából, R. Weeber Stuttgartból, A. *Wischmann* elnök Frankfurtból (és állami szakemberek) Erhardt Eppler miniszter Bonnból, Klaus *Hansen* konzul Hamburgból) is voltak az előadók között. Heinemann államelnök az első nap délutánján ebbe a csoportba is ellátogatott.

Az egyes részkérdésekhez rengeteg volt a szemléltető anyag, a plakát, a könyv, a film. Ebben a munkacsoportban volt számarányban a legtöbb fiatal.

A misszió és a harmadik világ fejlesztéséről szólva a politikai-társadalmi kérdések is előkerültek. Határozatot hoztak az NSZK és Dél-Afrika viszonyának szükséges felülvizsgálásáról, a nyugatnémetországi vendégmunkások helyzetének megjavításáról, a nyugat-német fejlesztési minisztérium költségvetésének felemeléséről. A világ jelenlegi helyzetéért felelős tényezők közül sok csoportban világosan kimondásra került a kapitalizmus, a nagytőke, a neokolonializmus elítélése.

Salom-fórum

A hat munkacsoport mellett hetedikként működött programon kívül, de a Kirchentag területén a Salom-fórum. Különböző országokból összejött salom-csoportok, békeharcos- akciócsoportok, Jesus' people-csoportok csatlakoztak a nyugat-német és holland előkészítőkhöz. A salom-fogalom (béke, jólét, előrehaladás, boldogság) tárgyalásán túl akciókat szerveztek meditációval, utcai fölvonulásokkal táncos-zenés összejövetelekkel.

*

Az Egyházi Napok programja mellett számos művészeti, politikai és egyéb rendezvényre is sor került. Néhányat fölsorolok a gazdag választékból: Előadások: A Biblia és a Talmud; Az egyház és a mai buddhizmus; Keresztyén hit és parapszichológia; Az egyház és a mohammedanizmus; A zsidóság és keresztyénség viszonya ma.

Politikai rendezvény: CDU—CSU Evangélikus Munkacsoportja „kérdezz-felelek"-estje Gerhard Schröder, Kai-Uwe von Hassel, Werner Döllinger politikusokkal.

A fentieken kívül számos szervezet és akciócsoport rendezett külön tájékoztató rendezvényeket (Akcióközösség Békeszolgálat, Amnesty International, Dai Dong Akciócsoport, Önkéntes Szociális Szolgálat, stb.).

A KBK Nyugatnémet Regionális Bizottsága rendezvényei

Az Egyházi Napok rendezvényeivel párhuzamosan, de nem a vásárvárosban, hanem Düsseldorf óváro-

sában a Keresztyén Békekonferencia Nyugatnémet Regionális Bizottsága előadássorozatot rendezett. *„A keresztyének felelőssége a mi időnkben"* címen külön iratot szerkesztettek és két alkalommal ennek a megvitatása folyt (megjelent a Stimme folyóirat 1973. jún. 15-i 12. számában). Az irat tételszerűen foglalta össze a keresztyéneknek a társadalomban és a békeharcban ma adódó felelősségéből következő azon feladatait, amelyekről az Egyházi Napok munkacsoportjaiban egy-két kivételtől eltekintve nem sok szó esett.

Két alkalommal került sor pódiumbeszélgetésre, először a lelkészek Kommunista Pártban való tagsága kérdéséről (Hartmut *Dreier*, Hans-Joachim *Oeffler*, Horst *Stuckmann* és Rolf *Trommershäueser*, majd egy esti pódiumbeszélgetés keretében mintegy 500 ember előtt *„A keresztyének és kommunisták viszonya"* címen mondták el véleményüket az egyház részéről Martin *Niemöller* nyugalmazott elnök-püspök, Karl *Linke* professzor és Horst *Stuckmann* lelkész, míg a Német Kommunista Párt oldaláról Willi *Gerns* elnökségi tag, Hans *Adamo* és Robert *Steigerwald*.

A Keresztyén Békekonferencia prágai központja az Egyházi Napok rendezvényeire nemzetközi delegációt küldött ki és ennek tagjai a következők voltak: A. *Thampy* alelnök (India), A. van *Melle Hermans* nemzetközi titkár (Hollandia), J. *Missejuk* (Szovjetunió), J. *Dubiny* (Csehszlovákia), W. *Sanss* (NSZK) és *Harmati* Béla (Magyarország). A küldöttség tagjai a nyugat-német regionális bizottság tagjaival együtt ismertették a Keresztyén Békekonferencia célkitűzéseit és eredményeit az egyes munkacsoportokban és a sajtó képviselői előtt.

Az Egyházi Napok rendezvényeinek értékelése

A düsseldorfi Kirchentag értékelése még folyik, egyre-másra jelennek meg a különböző cikkek. A gazdag program, a sokféle rendezvény nem ad lehetőséget a részletes értékelésre, néhány fővonást azonban a következőkben szeretnék kiemelni.

Az Egyházi Napok rendezvényein a nyugatnémet protestáns egyházak legjellemzőbb tulajdonságaként a *pluralizmust* lehetett fölismerni. A hivatalos egyházi vezetőkön elkezdve a különböző gyülekezeti és akciócsoportokig a vélemények, a teológiai hozzáállás, a szándékok és gyakorlati következtetések tarka csokrát lehetett megfigyelni. Az előadókat a rendezők úgy válogatták össze, hogy egyik csoport se maradjon szószóló nélkül. Bár amint ezt a sajtó többször is hangoztatta, a legszélsőségesebb „jobbosok" és „balosok" nem jöttek el, a csoportokban a viták és egyes hozzászólások arra engedtek következtetni, hogy a legmerevebb pietista mozgalmaktól kezdve a legszélsőségesebb liberálisokig minden szín képviselve volt. Az Egyházi Napok nagy főzőüstjében sokféle íz kavargott együtt, ez a sokféleség azonban nem maradt egyszerűen káosz, hanem *polarizációs tendenciák* jelentkeztek.

Egyházi szempontból a legfontosabb polarizáció kívül maradt a düsseldorfi vásárváros csarnokain. A legpietistább egyházi csoportok (Kein anderes Evangelium, Evangelische Gemeinschaft, stb.) az Egyházi Napok rendezvényeinek bojkottjára hívtak föl és „ellen" Kirchentagot rendeztek. Az előző Kirchentag sok „Kritische Kirche", „Aktion Kirchenreform", stb. csoportja szintén nem jött el. Az Egyházi Napok vezetőségének újszerű kezdeményezése, hogy „alulról", gyülekezeti és szakcsoportok segítségével szervezte az előkészületeket, leszerelte sok csoport ellenkezését.

A Keresztyén Békekonferencia regionális csoportjának egyes tagjai is élesen bírálták az Egyházi Napok rendezvényeit, mert „a munkások és a munkások világa sem az egyházban, sem az Egyházi Napokon nem kerül elő". Így a keresztyén hit „a polgári ideológia zálogtárgya" lesz.

Sajnos, a Keresztyén Békekonferencia Regionális Csoportja is „kívül" maradt az Egyházi Napok kritikájával és a kívülről szóló kritikára Zahrnt elnök azt a találó hasonlatot mondta, hogy az olyan, mint amikor valaki fogat akar mosni, de nem hajlandó a fogkefét a szájába venni.

A polarizáció és a pluralizmus közepette sok csoportban *komoly útkeresés* folyt. Sok határozat született és ezek zöme előbbrevivő még akkor is, ha állandó kérdés, kik számára szólnak ezek a határozatok és milyen módon lehet azokat megvalósítani. A kereken harminc milliót számláló nyugat-német protestantizmus számára ma az Egyházi Napok tanúsága szerint elsősorban a vertikális és horizontális dimenzió viszonya a kérdés, hogyan viszonylanak egymáshoz az egyház igehirdetési-missziói-istentiszteleti és társadalmi-politikai-szociális feladatai. Az Egyházak Világtanácsa és az ökumenikus mozgalom számára is éppen ezek a kérdések adják ma a legtöbb problémát, hiszen ebbe a világviszonylatban éppen úgy, mint Nyugat-Németországban, belejátszanak a politikai kérdések is.

A VI. munkacsoport kapitalizmust és neokolonializmust, fajgyűlöletet és kizsákmányolást lelkesen elítélő fiataljai mellett jelen voltak a régi Adenaur-féle időkre emlékeztető hidegháborús-antikommunista csoportok is, a rajongó fanatizmussal azonnal protestáns-katolikus egyesült egyházat követelők mellett a minden közeledést mereven elutasító antiökumenikusok is.

A „keresztyénség potpourrie"-jének nevezett düsseldorfi Kirchentag után nehéz lenne megmondani, százalékosan milyen is a nyugat-német protestantizmus összetétele vagy milyen irányban is halad majd a fejlődés a következő Kirschentag rendezvényéig, hiszen majd minden Egyházi Napok konferenciáinak megvolt a maga meglepetése. Annyi azonban bizonyos, hogy, amikor magyarországi egyházi helyzetünkre tekintve hálásak lehetünk, hogy túl vagyunk az ilyen pluralizmuson és útkeresésen, a nyugat-német Kirchentag eseményeire érdemes odafigyelni.

Ifj. Harmati Béla

In memoriam Kaj Munk

Egy félig megnyitott ajtórésen át brutális arcú két SS uniformisos férfi tekint be a szobába, ahonnan kis gyermekarcok tágranyílt szemmel, ijedten tekintenek rájuk. „Itthon van apátok?" — hangzik a karikatura aláírása. Ezt a kifejező karikaturát olvasta kis cikk kíséretében A. O. *Schwede*, Kaj Munk későbbi neves német életrajzírója egy eldobott svéd újság, a „Sydsvenska Dagbladed Snällposten" egy lapjáról a berlini „Stettiner Bahnhof" csarnokában 1944 egy hideg, nedves januári napján. A kísérő cikkből így értesült először a neves dán lutheránus lelkész, költő, színműíró és nagy igehirdető, s a dán ellenállási mozgalom szellemi vezetőjének, Kaj Munk-nak a mártírhaláláról, amint ezt maga A. O. Schwede: „Verankert im Unsichtbarem — Das Leben des Kaj Munk (Berlin, 1970. Evang. Verlag) c. könyve utószavában elmondja. Érdeklődő olvasóinkat további adatok és irodalom tekintetében ehhez a kitűnő életrajz-könyvhöz legyen szabad irányítanom, ahol még térképet, kronológiai áttekintő táblázatot is talál.

Ki volt ez a csodálatos hitű és életű Kaj Munk? Nehéz röviden elmondani, még csak megkísérelni is.

Kaj Munk 1898. január 13-án született Maribó városkában, Dániában Lolland szigeten. Egyébként nem mint Kaj Munk, hanem mint Kaj Petersen. Így hívták az atyját, aki tímár mester volt. Kajnak az apja azonban meghalt, amikor a kis Kaj még csak másfél éves volt. Úgy látszott, hogy a szülei sírkövén üresen hagyott hely nemsokára még egy névvel fog szaporodni, a kis Kajéval, de nem így történt. Isten mást

rendelt felőle. Atyja Carl Emanuel Petersen halála (1899) után nemsokára meghalt édesanyja is: Matthilde Petersen (1903). Egy ideig a kis Kajt Jacoba bácsi és Helga néni vették magukhoz, de ez nem volt jó megoldás, s ekkor egy másik nagynénijénél, Mariánál talált igazi meleg otthonra, akinek a férje Peter Sörensen Munk volt Opagerben, szintén Lollandon. Egyszerű parasztemberek, akik a második apjává és második anyjává lettek, akik neki nevet is adtak, örökbe fogadván a gyermeket, s most már nem Kaj Petersennek, hanem Kaj Munknak hívták. Hogy mennyire saját szüleinek érezte Munk ezeket az egyszerű embereket, mutatja különösen Mutter Marie-hoz való meleg gyermeki kötődöttsége, akiről egyik prédikációjában is szeretettel emlékezik meg és valódi portrét fest róla. Ha ezt elolvassuk, előttünk áll Mária mama, az az asszony, aki mindenkinél többet tett azért, hogy a kis Kajt az életnek megmentse és az életét szellemileg is formálja.

Egy szegény fiú, aki pap lett: ez egész röviden Kaj Munk fiatalos életútja. Semmi rendkívülit nem lehet róla elmondani: gimnáziumi, majd egyetemi évek és azután a büszke pillanat, amikor mint 24 éves ifjú, mint lelkész beiktattatik Vedersöbe. Ezen az ünnepélyes alkalmon ott lehetnek Peter papa és Mária mama is, akik oly mondhatatlanul sokat áldoztak ezért a pillanatért, hogy ez valóra válhasson. Kaj Munk is verselt, írogatott, álmodozott, mint minden más fiatal. Gyermek- és ifjúkorát megírta „Foraaret saa sagte kommer" (Allmählich kommt der Frühling) 1949-ben halála után kiadott önéletrajzi könyvében.

De Munk nem áldozta fel lelkészi elhivatottságát újdonsült költő és író voltáért. Ez több volt nála, mint puszta ifjúi kedvtelés. Ez volt lényének központja: igehirdető-próféta látnok. Úgyis költői lélek maradt Ő élete végéig. Teljesen mindegy, honnan beszélt Munk, a falusi templom szószékéről, vagy az öreg oltár mellől parasztjaihoz Vedersöben, vagy hozzájuk ment házi látogatásra, vagy színdarabjait írta. vagy ifjúkori önéletrajzán dolgozott, ő mindig csak költő volt, vates. Aki olvassa prédikációit, ne várja azt, hogy majd egy dogmatikus teológussal ismerkedik meg, vagy egy olyan lelkésszel, akinek irányzatát könnyű lesz meghatározni. Ne várjon se jobb, se baloldali embert vagy liberálisat, se ennek, vagy amannak a követőjét. Érték hatások, nem tagadható, főleg Grundtvig és Kirkegaard hatások, de hiszen mint dán embernél ez csak természetes is. Így a „reveill" (ébredés) és az „Indre Mission" (a bel misszió) hatásai, mint korhatások. De nem teológus volt ő, hanem mint költő mutatkozik meg és Jézus üzenetét és tetteit is a legszemélyesebb módon költőileg közelíti meg, tárgyalja és tükrözi vissza.

De félreértés ne essék e tekintetben. Munk költőisége nem az érzékeny „aestheta" költőisége, aki csak hangulatra törekszik és akarat nélkül engedi magát sodortatni az elérzékenyülés hullámain. Az ő költőisége aktív, egy állandóan és ismét újra meg újra prédikáló költőiség. Bizonyságtevő költőiség.

Mint poéta, Munk rendelkezett impressziós élményszerűséggel és intenzívebben reagált másoknál minden benyomásra, amivel életében találkozott. Nem állóvíz-, folyóvíz az ő habitusa. Szinte állandóan polemizál ezért önmagával is prédikációiban és egyéb írásaiban, s nem rejti kételyeit véka alá sohasem. Különösen érezhető ez a két világháború közti időszakban. E mozgalmas időszak feszültségei koncentrálódtak Munk lelkének hullámzásaiban, s igyekeztek valami végső feleletre jutni. Költői, drámai, igehirdetői munkássága egyaránt kiterjedt és jelentős mintegy 600 cikket felölelő élénk publicisztikai tevékenységét nem számítva is. Jelentősebb drámái, színművei: „Az Ige", „Pilátus", „Aki az olvasztó tégelynél ül", „Cannae előtt", „A szeretet", stb. A cselekvő, döntés előtt álló ember áll ezekben előszeretettel az előtérben. — Prédikációs kötetei is jelentősek, „Praedikener, 1948, holland fordításban: „Troost en Tucht" (Intés és vigasz) Hága, 1950, „In Gods Waagschaal" (Isten mérlegén) Hága, 1947., majd válogatott tanulmányainak gyűjteménye: „Actuele eeuwigheid" (Aktuális örökkévalóság) Hága 1949, az egyház örök feladata az örökkévalóságot a jelen pillanatban aktualizálni, prédikációs kötet: „Van feest tot feest, (Ünneptől — ünnepig), Hága, gyermekkönyve: „Verhalen van Jezus" (Jézus elbeszélései, Hága, Irod.: Joh. Winkler: Kaj Munk, domine, dichter, martelaar, (Kaj Munk, pap, költő, mártír) Hága, 1950. —

A német megszállás után (1940) Kaj Munk élete filmgyorsasággal pergett a mártírhalál felé. A koppenhágai dómban híres prédikációjában nyíltan állástfoglal a kegyetlen zsidóüldözés ellen. 1944 újévi prédikációjában hazaárulóknak bélyegzi a német védővonal építésében kollaboráló dánokat. Nem veszi fel papi ruháját, nem gyújtat gyertyákat az oltáron..., gyászol, pedig akkor van 20 éves lelkészi évfordulója Vedersöban. Ezzel be is telt a mérték. 1944. január 4-én este elhurcolják otthonából és útközben hátulról agyonlövik. De hiába, mert neve, híre, munkája, s a dán ellenállás ezután indul diadalútjára. Kaj Munk portréja fellett ez a rövid mondat áll: (Han Stod Ved Sit Ord,) „Er stand zu seinem Wort." Magyarul: Állta a szavát.

Kaj Munk neve, munkássága, vértanúsága máris bevonult a világ-keresztyénség irodalmába, ő maga pedig a világkeresztyénség és az emberiség nagyjai és hallhatatlanjai közé!

Forró Imre

(Kenderes)

Az EVT 1975-ös Nagygyűlése elé

Az Előkészítő Bizottság jelentése az EVT Központi Bizottságának 1973. augusztusi ülésén

A Nagygyűlést Előkészítő Bizottság hálásan megköszöni azt a kiemelkedő munkát, melyet az EVT munkatársai végeztek, amikor a tagegyházakkal tanácskoztak a Dzsakartai Nagygyűlés előkészítését illetően. Az Előkészítő Bizottság fontolóra vette a Központi Bizottság 9. sz. dokumentumában felvett javaslatokat, valamint az Ötödik Nagygyűlésnek az istentisztelettel foglalkozó dokumentumát; ugyancsak eredményesen használta a III. Egység Program Bizottság munkáját, mely széles körű hozzájárulást nyújtott a Nagygyűlés programjának kidolgozásához. Különösen hálásak vagyunk a főtitkár által összehívott bibliatanulmányi csoport vezetőinek, akiknek javaslatait rendkívül hasznosnak találtuk.

Az Ötödik Nagygyűlés formája és szelleme

1. *Fókuszpont:* Az 1975. évi Dzsakartai Nagygyűlés célja az, hogy — az előző nagygyűlésekhez hasonlóan —, olyan középpont legyen, amely felé az EVT munkatársai és a tagegyházak együtt haladva munkálkodnak, és amelynek eredménye az ökumenikus mozgalom új látása és elkötelezettsége lesz, irányt szabva a következő évek munkájának. Az előkészítés, az előkészítő munka foganatosítása is része a Nagygyűlésnek.

2. *Ünneplés, meditáció és döntés:* Amint az már számos előkészületi munkában kifejezésre jutott, a Nagygyűlés az alábbi területeken kell segítse a résztvevőket:

a) megünnepelni azt, amit Isten cselekedett; reménységben és hálaadásban ünnepelni;

b) meditálni a megtett úton, melyen Isten idáig vezetett minket, megtalálni azt az utat, melyet ő akar kijelölni számunkra;

c) a Világtanács számára — és reménységünk szerint az ökumenikus mozgalom tagegyházai számára is — konkrét elvi döntéseket hozni.

Éppen ezért fontos, hogy hasznosítsuk a Bangkokban tanultakat (1972—73), amely ünnepség feledhetetlen élményt jelentett a résztvevőknek, és a genfi nagygyűlés tapasztalatait, ahol a gondos előkészítés olyan konferenciát eredményezett, mely valóban érezteti hatását az Egyházak Világtanácsa későbbi döntéseiben.

3. *Az ázsiai környezet:* A Nagygyűlés, amely immár másodszor kerül megrendezésre Ázsiában, törekedjék arra, hogy a Világegyház és a mai Ázsia valósága (ennek kulturális, politikai és társadalmi összetettségében) tényleg találkozzék. Ezért fontosnak tartjuk azokat az erőfeszítéseket, amelyek a gyakorlati és pénzügyi kérdések megfontolása után lehetővé teszik:

a) a személyes találkozást minél több küldöttcsoport számára a Nagygyűlés előtt, mely találkozások során a küldöttek csoportokban tanulmányozhatják a különféle ázsiai országokban élő nemzetek és egyházak életét;

b) ázsiai művészek részvételét, ázsiai és más művészeti formák alkalmazását (pl. bábszínház, tánc, dráma, zene, képzőművészet, képmagnó, magnetofon stb.), melyek a Nagygyűlés fő kérdéseit és törekvéseit tennék kifejezővé;

c) az egyszerűséget, rövidséget és az absztraktáció elkerülését a szóbeli „input-output" tekintetében. A résztvevők által tanulmányozandó dokumentumok, tanulmányok kisszámúak és rövid terjedelműek legyenek;

d) a személyes és csoportos bizonyságtételek lehető legteljesebb alkalmazását;

e) a más hiten levő, más világnézetű ázsiaiak messzemenő figyelembevételét, mint ami a Nagygyűlés programjának része;

f) filmek és más eszközök felhasználásával, az ázsiai népek harcának és törekvéseinek megfelelő bemutatását, különös tekintettel azokra az országokra, melyekkel eddig kapcsolataink korlátozottak voltak, pl. Kína, Indokína;

g) olyan javaslatok tárgyalását a Nagygyűlésen, melyek a Nagygyűlés témáira vonatkozó, ázsiai kulturális megoldásokat ismertetnek.

A Nagygyűlés témája

Egy nagygyűlés témájának szerepe az, hogy a nagygyűlés tónusát megszabja és kijelölje annak fő irányvonalait. Hogy ez mennyire volt sikeres az előző nagygyűléseknél, azt nem lehet egyöntetűen megválaszolni. Az Előkészítő Bizottság rendkívül sok javaslatot mérlegelt a következő nagygyűlés témájának megfogalmazását illetően, és egyhangú döntése az, hogy a nagygyűlés témájának az alábbi elemeket kell tartalmaznia:

a) Krisztus középponti volta;

b) az emberiség felszabadítása és;

c) a közösség kialakulása minden szinten.

Nem találtunk egyetlen olyan formulát sem, mely az alábbi ismérveknek eleget tett volna:

a) egyformán hangsúlyozná mindhárom elemet;

b) Krisztust hirdetné, de nem triumfalista módon;

c) nem vezetne egyoldalú szabadságértelmezésre;

d) rövid és egyszerű lenne.

A fenti követelményeknek megfelelően, a nagygyűlés témáját csak így tudtuk megfogalmazni:

Krisztus, szabadság, közösség.

Elismerjük, hogy irodalmi szempontból a témának ilyen megjelölése nem kifogástalan. Tekintettel azonban azokra a nehézségekre, melyekkel egyéb formu-

lák megvizsgálása közben találkoztunk, mégis ezt javasoljuk. Kijelentjük, hogy a téma tárgyalása és használatának módja sokkal fontosabb, mint annak elegáns megfogalmazása.

A téma tárgyalása

Célszerűnek látszik, hogy a Nagygyűlés sokféle szinten tárgyalja a témát. A három fő elemet figyelembe véve, a szóbeli előadások 3 húszperces beszámolóra kell korlátozódjanak, a plenáris ülésen.

Az első három napon a résztvevők csoportokban tanulmányozzák a fő témát bibliai, liturgiai és gyakorlati szempontból. Igen lényeges, hogy a Nagygyűlés szüntelenül tartsa szem előtt a fő témát és a bibliai teológiai alapvetést a záróidőszak alatt, amikor a döntések meghozatalára kerül sor. A Nagygyűlés istentisztelet-élményének, a csoportok és alcsoportok munkájának feladata az, hogy emlékeztessen a fő témára, újra és újra kihangsúlyozva azt.

A témát a következő alapvető tényezők kontextusába kell elhelyezni:

a) az emberiség alapvetően rabságban él. A Bűn mint elidegenülés, törvénytelenség, elnyomás, igazságtalanság és erőtlenség, azaz a szegények fájdalma, amint szabadságért és igazságért kiáltanak, mindazoknak fájdalma és szenvedése, akik célért és szeretetért kiáltanak;

b) növekvő kiábrándulás az ökumenikus mozgalomból, mely képtelen arra, hogy megteremtse az egyház látható egységét, vagy előmozdítsa az emberiség egységét;

c) Krisztus igehirdetése olyan formában, mely magába foglalja a genfi Egyház és Társadalom, 1966, Hit és Szervezet, Louvain, 1971, valamint a bangkoki Világmisszió, 1972—73 anyagát — azaz a Jézus Krisztusban való üdvösség hogyan viszonylik a) a bűnből, a személyes bűnből való szabadsághoz és a hívők közösségébe való belépéshez, és b) a társadalmi elnyomástól, kizsákmányolástól és igazságtalanságtól való szabadsághoz, az ökológiai és technológiai csődtől való szabadsághoz, ami a planetáris társadalomban való teljesebb részvételt segítené elő;

d) egy történeti korszak végetért, a hatalom megosztásának új formái kezdenek jelentkezni.

Bibliatanulmányok

A Szentírás megfelelő tanulmányozása középponti helyet kell kapjon mind a Nagygyűlés programjában, mind az előkészületi munka során.

Az Előkészítő Bizottság foglalkozott az EVT munkatársak által készített bibliatanulmányokkal, valamint az ún. bibliai tanácsadók javaslataival, akiket a főtitkár külön erre a célra hívott össze a Központi Bizottság ülése idején. A különböző megoldások mérlegelése után a következő döntések születtek:

a) Az a 12 textus, melyet a bizottság tanulmányozásra javasol a széles körű használatra szánt Előkészületi Füzetben, ugyancsak használandó a Nagygyűlésen is, elősegítve ezáltal a helyi egyházakban és keresztyén közösségekben végzett munka maximális felhasználását a Nagygyűlés tényleges bibliatanulmányai során.

b) A textusok nem lehetnek elszigetelt bibliai részletek, hanem egymással összefüggő textus-sorozatok, lehetőleg egy különleges teológiai hagyomány alapján világítva meg a Nagygyűlés témáját.

c) Az alábbi négy textus-sorozat látszik a legkívánatosabbnak:

J Sir 5	Ézs 40,1—11	5 Móz t 6,4—25
Mk 9,2—13	Mk 9,14—29	Mk 9,30—37
Róm 8,1—17	Róm 8,18—30	Róm 15,1—20
Jn 2,13—22	Jn 8,31—40.56	Jn 15,1—20

d) A bibliai tanácsadók megbízatásuk értelmében tovább dolgoznak a fenti javaslatok alapján, előkészítve az exegetikai nyersanyagot az Előkészítő Füzet írói számára.

Istentisztelet az Ötödik Nagygyűlésen

Tekintettel a megelőző nagygyűlések istentiszteletel kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalataira, kívánatosnak látszik, hogy a Központi Bizottság életrehívjon egy külön Istentiszteleti Bizottságot, e bizottságnak a magja pedig már most megkezdhetné a tervezés munkáját az EVT állandó munkatársaival összhangban, ugyancsak együttműködve meghatározott számú csoportokkal és személyekkel a világ különböző részein, akik ilyen téren kiemelkedő tudással rendelkeznek. Többek között a következőket szükséges mérlegelni:

a) indokolt-e káplánokat alkalmazni abból a célból, hogy azok egyes csoportok és szekciók istentiszteleténél, valamint egyéni lelkigondozásban — ahol ez szükséges — segítséget nyújtsanak;

b) azokban az épületekben, ahol a Nagygyűlés megrendezésre kerül, szükséges-e gondoskodni különféle imatermekről, kápolnákról, pl. az „egység imaháza", „a közbenjárás imaháza", a „szolgáló Krisztus kápolnája", „Jézus Krisztusnak, a Szabadítónak imaháza" stb.;

c) legyen-e vagy sem úrvacsorai istentisztelet a Nagygyűlésen;

d) szükséges-e vagy sem „napi szertartás" (daily affice) kidologzása egyének és csoportok használatára;

e) milyen módon lehetne felhasználni az indonéziai és ázsiai környezetet az istentiszteleti élmény meggazdagítására és élénkítésére.

A 9. sz. „Istentisztelet a Nagygyűlésen" c. dokumentumhoz kapcsolódó kiegészítő anyag az ún. Istentiszteleti Bizottság feladata. Ugyancsak megfontolandó javaslat, hogy ez a bizottság tanulmányozza és értékelje az előző nagygyűlések istentiszteleteivel kapcsolatos tapasztalatokat, kellő figyelmet szentelve olyan istentiszteleti formák kidolgozásának, melyek valamilyen módon tükrözik a tagegyházak gazdag liturgiai hagyományait. Módot kell találni arra is, hogy a Nagygyűlés egyes szakaszain, a résztvevők lépéseket tegyenek új, kísérleti jellegű istentiszteleti formák kidolgozására.

A szekciók témái

Azt javasoljuk, hogy a Nagygyűlés hat szekcióból álljon, azzal, hogy mindegyik szekció tovább osztódhat szabadon alszekciókra, attól függően, hogy milyen gyűléshelyek állnak rendelkezésre. Figyelembe véve azonban a dzsakartai lehetőségeket, megjegyzendő, hogy 50 főből álló alszekciók v. alcsoportok megalkotása nem látszik keresztülvihetőnek. Inkább kívánatos a 20—25 főt magukba foglaló alcsoportok kialakítása.

Valószínűleg elkerülhetetlen, hogy a szekciók egymás kérdéseinek területébe is „belekaszálnak", ezért

meg kell találni a módját annak, hogy elkerüljék a felesleges ismétléseket; ésszerű koordinációra van szükség.

Az alant felsorolt hat kérdéscsoport meglehetősen tág területen mozog, melyek nincsenek szoros kapcsolatban a most folyó EVT-programokkal. Az előkészítő anyag feladata az, hogy minél nagyobb lehetőséget biztosítson a vitatkozásra, tapasztalat- és eszmecserére, később pedig minden szinten konkrét akcióprogram alapjául szolgáljon; akár már a plenáris ülésen, vagy ezt követően a Központi Bizottságon, Egység Bizottságon és az egyházakon belül.

A különféle szekciók által előre elkészített anyag lehetőség szerint legyen nyílt, jelezve a különféle problémaköröket, tegyen javaslatot a szekciók munkájára nézve, de ne ragaszkodjék ahhoz, hogy egy szekció csak egy meghatározott anyagrészt, ill. dokumentumot mérlegeljen. A különféle problémák megoldása közben a szekciók bátran használjanak új elképzeléseket és stílust. A szekciók munkájának végső formája is hasonlóképpen lehet változatos; szükségtelen meghatározott formájú és terjedelmű dokumentumokhoz ragaszkodni. A jelentős irányelvi döntésekre irányuló javaslatok azonban olyan formában teendők, melyek alapján cselekedni lehet.

Az alábbi hat szekciótémát javasoljuk:

1. Krisztus megvallása ma.

2. Egység és közösség az egyházban és a világban (alternatív javaslatok: Egység és meghasonlás az egyházban és a világban; Az egyház egysége és az emberiség egysége; Az egyház egysége és a világ közössége).

3. Szabadságra és közösségre való nevelés.

4. Közösségre való törekvés — közösség más hiten levő, más ideológiát valló, más kultúrájú népekkel.

5. Igazságtalan társadalmi berendezkedés és a szabadságért folyó harc.

6. Emberi fejlődés. Az élet minősége és a technológiai dilemma.

Az Előkészítő Bizottság dicséretet mond az EVT-munkatársaknak a különböző szekciótémákért, és az alábbi indítványokat teszi:

Krisztus megvallása ma

E kérdésterület súlypontja a keresztyén hit és Jézus Krisztus hirdetésének kifejtése a modern, személyes és társadalmi realitások összefüggésében. Különböző egyházak, csoportok és személyek a legkülönbözőbb módon kísérlik meg ezt. Milyen közös nevezőt tudunk itt találni? Milyen hatása van ennek az egyház egységére és egyenetlenségére nézve?

Mit jelent Jézus Krisztust megvallani? Szavakon keresztül? Szimbolikus cselekedetek által a társadalomban? Liturgiai cselekményekkel? A Világmisszió és Evangélizációs Tanács „Üdvösség ma", s a Hit és Szervezet „Számadás a bennünk levő reménységről" c. tanulmányai ebbe az irányba mutatnak.

Jézus Krisztus megvallásának ma hármas kontextusa van: a személyes, a társadalmi és planetáris (planetary).

Az ember mindenütt — és nem utolsósorban a gazdag országokban — fájdalmak között keresi a választ a kérdésre: mi létének az értelme? Ez nem egyszerűen nyugati kérdés, bár a gazdag társadalmakban ez különös élességgel és súllyal vetődik fel, a fogyasztói társadalomból való kiábrándulás fényében. E kérdéssel határozottan szembe kell néznünk, hiszen elválaszthatatlanul összefonódott az embernek a világban való „alapvető rabságával". Mivel Krisztus feltámadott, a keresztyének a más hitet vallókkal együtt keressék az élet és a halál értelmét és jelentését. Erre nem kínál megoldást az abszurd filozófia. A keresztyén ember az „értelmes élet prófétája" kell legyen, harcolnia kell a „nem-lét" bűvölete ellen, a bűn kötelékének e szélsőséges formája ellen. A Krisztusban megtalált bűnbocsánatot örömmel kell hirdetni, a hit közösségében újra megszerzett élet ünneplésével.

Hasonlóképpen jelentős a társadalmi vetület is — különösen ama társadalmak számára, melyek a szabadságért és az igazságosságért küzdenek, ahol a lét értelmének válsága nem tudatosult olyan akut módon, mint a felszabadulásért és elviselhető életért felhangzó kiáltás. Ha Krisztusnak semmi köze nincs az elnyomás és kizsákmányolás alóli szabadsághoz, akkor a Krisztusban megszerzett üdvösség e népeknek vajmi keveset jelent.

Krisztus megvallásának harmadik vetülete földünk jövőjének bizonytalanságával függ össze. Ezt a bizonytalanságot a nyersanyagok gátlástalan használata, a környezetszennyeződés, a technikával és tudománnyal kapcsolatos újkeletű szkepticizmus teremtette.

Egység és közösség az egyházban és a világban

E kérdés súlypontja a látható egység kutatása. Mit jelent valójában az egyház látható egysége helyi, nemzeti, területi és egyetemes szinten? Milyen viszony van strukturális egység és közösség között? Az eltérő történeti örökség milyen szerepet játszik az újabb és újabb megoszlások előidézésében, mind az egyházon belül, mind a nemzetek között?

A Hit és Szervezet Bizottság Louvain-i ülésén (1971) az egyház és az emberiség egysége közötti viszonyt kutatta. Ezt a munkát folytatni kell. Újabban megkérdőjelezik a strukturális egység jelentőségét, sokan a funkcionális egység mellett törnek lándzsát (egy meghatározott ügy körüli egység), vagy a spontán egység mellett (önkéntes mozgalmak, meghatározott időre szóló elkötelezettség); egyre nagyobb méreteket ölt a tiltakozás az egyházon belüli hatalommegoszlás jelenlegi formái ellen. Sok intelligens és fogékony egyháztag úgy érzi — főképpen fiatalok és nők —, hogy az egyházon belüli döntéshozatal folyamatában szerepük csak másodlagos.

Úgy tűnik, hogy felelősségteljes és egymásnak kölcsönösen felelősséggel tartozó közösségi struktúrák, helyi, regionális és globális szinten, nem kínálnak igazán alternatívát, hogy minden helyi egyházon belül biztosítsák az igazi emberi nyíltságot, őszinteséget és szeretetet. Ezért a spontán emberi viszonyulások és a struktúrák zsarnoksága közötti feszültség ugyancsak megfontolás tárgya kell legyen.

Szabadságra és közösségre való nevelés

E kérdésterület kettős: a nevelési válság világszerte; mi az egyház feladata az egyháztagok nevelését illetően?

A különböző oktatási rendszerek és az egyházak egyháztag-nevelő tevékenysége milyen mértékben áll feszültségben Krisztus üdvösségszerzéséről vallott új látásunkkal? Valljuk, hogy Krisztus szabadító tette megszabadítja az emberiséget a rabszolgaság minden formája alól, beleértve a tudatlanságot, közönyt és érzéketlenséget is, hogy mindenki eljusson az emberi teljességig egy adott közösségen belül. Mennyiben fe-

lelősek a különféle oktatási rendszerek és az egyházak nevelőmunkája azért a tevékenységért, mely emberi lényeket „szelídít" egy igazságtalan és ellembertelenítő társadalomban?

Ha átfogó képet akarunk kapni arról: mi célból hivatott el az ember erre a természeti és történeti világba, sőt e világ határán túlra, szükséges, hogy bizonyos kritériumokat szabjunk meg a jelenlegi oktatási rendszerek kiértékelésére, és új, kísérleti rendszerek kidolgozására nézve.

Meg kell vizsgálni: az egyháznak a nevelésben játszott nagy szerepe milyen pozitív és negatív jelentőséggel bír, minek tulajdonítható az, hogy a nevelés megújításában oly kis szerepet vállalt.

E kapcsolatban nem lényegtelen megvizsgálni olyan nemzeti méretű kísérleteket, mint amilyennel pl. a Népi Kína esetében találkozunk, és a felszabadításra és öntudatosításra irányuló úttörő mozgalmak tapasztalatát.

E szekció nem hagyhatja figyelmen kívül az új „laikus szellemiség" kérdését, valamint a személyes fegyelem (discipline) új formáinak kutatására irányuló széles körű mozgalmat.

Közösségre való törekvés.
Más hiten levő, más kultúrájú és ideológiájú
népek együttes kutatása

E kérdéscsoport a világban meglevő különböző kulturális, intellektuális és spirituális viszonyulásokhoz és állásfoglalásokhoz kapcsolódik, melyek meggazdagíthatják, de meg is akadályozhatják a szabadság és a közösség növekedését. A tudományon alapuló technika bizonyos méltánytalan nyomást gyakorol olyan népekre, amelyek bár gazdag kulturális örökséggel bírnak, mégsem képesek ezt a gazdag örökséget olyan formába öltöztetni, mely megőrizné gazdagságát és mégis eleget tenne az urbánus-technikai civilizáció követelményeinek is.

Az egyházakban, és különösen az EVT-ben ezek a kérdések most kezdenek felszínre bukkanni. Már az 1962-es párizsi KB ülésén kiterjedt vita folyt az „ügyrendi gyarmatosítás"-ról és a nyugati formák uralmáról az EVT üléseinek tanácskozásain és döntéshozatalában.

Most, hogy az Ötödik Nagygyűlés Ázsiában, főleg mohamedán környezetben kerül megrendezésre, igen fontos leszögezni azt, hogy az egyház nem nyugati intézmény. Nyilvánvalóvá kell tenni azt, hogy a keresztyének világközössége nyitva áll az emberiség minden kultúrája, ideológiája és hittartalma előtt; hogy a keresztyének minden emberrel vállvetve kutatják a közösség lehetőségét helyi, nemzeti és nemzetközi szinten.

Az emberi szabadság, az alapvető rabságtól való felszabadulás és a világközösségre való törekvés elképzelhetetlen úgy, hogy ne vennénk számításba a más hiten levő, más kultúrájú és ideológiájú népek törekvéseit és erőforrásait.

Szükséges tehát állandóan észben tartanunk a résztvevők helyzetének sokféleségét. Vannak olyanok, akik hajlanak a vallási vagy ideológiai konformizmusra, vannak, akik a feszültségek miatt állandó összeütközésben élnek. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a lehetőséget sem, hogy ama felekezetek, amelyeket mi keresztyéneknek és így egyetemesnek tekintünk, kulturális és ideológiai szempontból talán szűklátókörűek.

Az igazságtalanság struktúrái
és a szabadságért vívott harc

E problémakör a társadalomban meglevő igazságtalanságot, az elnyomottak és kizsákmányoltak harcát tárgyalja az igazságos és emberi méltóságot biztosító közösségben való szabadságért.

E szekció nem veszítheti szem elől az alant felsorolt öt nagy kérdést:

a) Teológiailag még nem tisztázott az ember bűnének és az igazságtalanság struktúrájának, Krisztus üdvösségének és a szabadságküzdelmeknek kapcsolata. Ezzel ajánlatos mind mélyrehatóan, mind népszerű formában foglalkozni, mivel az EVT irányelveit és akcióit a legtöbb esetben félreértik.

b) Az igazságtalanság struktúráinak vizsgálatát az egyházon belül a döntéshozatal igazságtalan elosztásának vizsgálatával kell kezdeni; figyelembe véve azt, hogy az egyházi döntéshozatalban legtöbb egyháztagnak csak elhanyagolható szerepe van — Isten népének fogsága az egyházi struktúrákban.

c) Milyen mértékben erősítik az egyházak az igazságtalanság struktúráit a társadalmon belül, mennyiben foglalnak állást a szabadságharcért folyó küzdelmek ellen?

d) A hatalom nélküli nemzetek (köztük a haborúban vesztesek is) gyakran olyan rendszabályokat kényszerültek bevezetni, amelyek (reméljük!) időlegesen korlátozzák az egyén szabadságát. Mindez azt a célt szolgálná, hogy az illető ország gazdaságilag és politikailag ismét tekintélyes helyet foglaljon el a népek közösségében.

e) Rendkívül fontos az a tény, hogy Jézus nem tartott igényt sem gazdasági, sem politikai hatalomra, és látszólagos erőtlenségében volt az ereje.

Fontos, hogy e szekció gyakorlati javaslatokkal és vezérfonallal segítse az egyházak állásfoglalását a világszerte folyó felszabadító küzdelmek tekintetében.

Emberi fejlődés, az élet minősége
és a technikai dilemma

E kérdéscsoport feladata az, hogy továbbvigye az uppsalai Fejlődés cím alatt tárgyaltakat. Néhány gondolat:

a) Érdemben foglalkozni kell néhány fejlődő országnak azzal a feltevésével, miszerint a sokat hangoztatott ökológiai-technikai dilemma, az élet minőségének feszegetése talán azt a célt szolgálja, hogy elterelje a figyelmet a nemzetközi gazdasági igazságosságot sürgető követelésről.

b) Szükségszerűnek látszik ráébreszteni a gazdag nemzeteket arra, hogy új és egyszerűbb életformát kell találniuk, ha nem akarják bolygónkon az ember puszta létét is kérdésessé tenni.

c) Új mutatókat kellene keresni, melyek új szemszögből tudják felmérni az élet minőségét (nem csupán egy főre jutó nemzeti termelés, nemzeti össztermelés stb., GNP, NEW). Új definícióra lenne szükség a társadalmak és nemzetek minősítésére, ne csupán „fejlődő" és „fejlett" népeket emlegessünk.

Az inkarnáció jelentésének alapvető teológiai kérdései új színben tűnnek itt fel, különösen három aspektusból:

a) Isten viszonyulása az anyaghoz, amint ezzel a teremtés, inkarnáció, feltámadás és a mennybemenetel keresztyén tanai foglalkoznak.

b) az embernek a természethez való viszonya — a jelenlegi tudományos és technikai válság végső okozója.

c) a látás, mely feltárja: mit jelent embernek lenni a fogyasztói javak iránt való sóvárgásunk, szeretet és közösség utáni vágyunk, igazságosságáért és egyenlőségéért való igényünk viszonylatában.

Néhány speciális probléma

A különböző szekciók témáinak mérlegelése közben néhány olyan problémába ütköztünk, melyeket úgy tekintünk, mint a hetvenes évek valóságos gondjait, melyeket nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ezek közül néhány beilleszthető egyes szekciók munkájába, néhány tárgyalható plenáris ülésen, mások kiadhatók munkacsoportoknak.

a) A teljes ülésen elhangzó előadások egyike foglalkozzék az anyag teológiájával, azaz hogyan értjük az anyagi világot az inkarnáció, a feltámadás és a mennybemenetel, valamint a teremtésről szóló keresztyén tanok értelmében. Ez bizonyos mértékig ellensúlyozná a múltban divatos „világ mint történet" nézetet, mely pedig csak egy vetülete annak az állításnak, hogy az Isten Fia Ember Fia lett. Hasonlóképpen jelentős helyet kell kapjon Istennek az anyaghoz, az embernek a természethez való viszonya is, a tudomány és technika jelenlegi kérdéseinek fényében.

b) A bibliai előadások különös súllyal tárgyalják a halál problémáját, a „nem-lét" bűvöletének kérdését, a hatalom, az erőtlenség és tekintély keresztyén értelmezésének kérdését, szemelőtt tartva, hogy Jézus Krisztus nem rendelkezett sem politikai, sem gazdasági hatalommal.

c) Az I. és a VI. szekciók különös gonddal tárgyalták az élet értelmének kérdését, elkerülve azt a buktatót, hogy az élet értelmét csak a történeti létre korlátozzák. Túl kell lépnünk a történelem vonalán, rámutatva az élet és az üdvösség örök dimenzióira.

d) A III. és talán a VI. szekcióban is kapjon helyet a személyes és a közösségi életstílus kérdése, olyan személyes, gyakorlati elemek bevonásával is, mint az imádság. További figyelmet érdemlő kérdések: lelki fegyelem, a fogyasztás mennyisége, jövedelmi szint, a Krisztusért való önkéntes szenvedés, azok életének és halálának problémája, akik szabadságért és közösségért küzdenek.

Munkabizottságok

Ajánlatos, hogy a hat szekció mellett egyidjűleg három munkabizottság is működjék, mindegyik 20—25 résztvevővel. Feladatuk, hogy az alábbi alapvető kérdésekkel foglalkozzanak, ezekről konkrét programjavaslatokat terjesszenek elő a Nagygyűlés előtt.

I. *Az élet szakaszai* — azaz a fiatalság, középkorúak, öregek viszonya, különböző kultúrákban, egyházakban, családokban és a társadalomban.

II. *A férfi—nő kérdése* — rendkívül fontos a probléma felismerése és a különböző nézőpontok figyelembevétele.

III. *Ó és új lelkiség* — különböző korok keresztyén lelkiségének formái; a lelkiség és szellemiség hagyománya más kultúrákban és vallásokban; a meditáció és kontempláció technikájára irányuló új kérdések.

Míg a szekciók feladata, hogy az EVT által felvett témáknak megfelelően dolgozzanak, e munkacsoportok feladata az, hogy konkrét elvi- és programjavaslatokat terjesszenek elő az előttünk levő időre.

Hogy a munkacsoportok valóban eredményesen dolgozzanak, ajánlatos, hogy a fent vázolt három nagy kérdés a Nagygyűlésen megfelelő megvilágításba kerüljön, előzőleg pedig szükséges megfelelő mennyiségű, a kérdésekre vonatkozó anyag biztosítása, amely a megalapozott vitát segítené elő. Igen figyelemre méltó dolog lenne, ha rövidfilmeket készíttetnénk, amelyek ábrázolnák azon népek élményeit és tapasztalatait, akik hitükből nyers erővel építik a szabadságot és közösséget.

Előkészítő Füzet

A Nagygyűlés Programbizottsága általában támogatja az EVT munkatársak ama javaslatát, hogy adjunk ki egy Előkészítő Füzetet (9. sz. dokument, 25. §). Kívánatos, hogy ez meglehetősen rövid legyen; előzetes tervezetét a genfi munkatársak írják, erre a célra alkalmazott nagy gyakorlatú szerzőkkel. Az alapvető szöveg németül, franciául, spanyolul és angolul jelenik meg. A kiegészítő anyag feldolgozása — nyelvnek, kultúrának, nyomtatási és terjesztési lehetőségeknek megfelelően — a helyi tanácsok és egyházak feladata lesz. Az EVT személyzet felelőssége abban áll, hogy ezt a nyilvánvalóan bonyolult vállalkozást szervezzék, segítséggel és javaslatokkal álljanak elő. A megjelenés ideje: a KB ülése után a lehető leghamarabb.

A Nagygyűlés Programbizottsága

A Nagygyűlés végezze munkáját különféle típusú plenáris üléseken, csoportok, szekciók és munkacsoportok keretében. Igetanulmány és különféle istentiszteletek erősítik ezt a programot; a személyes kapcsolatok, különféle művészeti formák meggazdagítják — mindez pedig összhangban van Isten népének világméretű összegyülekezésével.

Az idő rövidsége miatt sok részletkérdés az állandó munkatársak és a Végrehajtó Bizottság gondja marad. Nyilvánvaló az is, hogy a Központi Bizottság nem tudott minden részletet aprólékosan és kritikus szemmel megvizsgálni. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a tervezőmunka terén a bizottság nem képes betölteni maradéktalanul a rábízottakat.

Ezért *ajánlatos* egy kis méretű, speciális Konzultatív Bizottság létrehozása, mely legalább öt személyből áll, a lehető legszélesebb képviselettel, és folyamatosan konzultálna az EVT munkatársakkal a további tervezőmunkát illetően. E csoport 1973 végén vagy 1974 elején találkozna. E bizottság költségeit a nagygyűlési költségvetés fedezi.

Prédikátorsors, félreértések és tanulságok

Moldova György: Negyven prédikátor. Regény. Budapest (1973.) Szépirodalmi kiadó, Franklin ny. 321 lap.

„Nem tudnám pontosan megmondani, mióta foglalkoztat a negyven prédikátor története, de úgy emlékszem, hogy 1957 tavaszán már beszéltem róla egykori tanáromnak, C. Jánosnak. Teát ittunk, C. letette a bögrét, és csodálkozva könyökölt az asztalra.

– Mit akarsz írni róluk?"[1]

Aligha maradt egyedül az említett tanár úr meglepett csodálkozásával. Moldova Györgyöt az irodalmi közvélemény máshogy jegyezte. Eddigi munkásságához viszonyítva[2] első pillantásra valami egészen mást kapunk a Negyven prédikátorban.

Mint elsősorban illetékes, a fentebb idézett kérdésre „színes ingek és hatásos mondatok" ifjúi hevületében így válaszol:

„Azt a hármas választást szeretném megírni, amit a törvényszéken elébük raktak, úgy érzem, benne van évszázadok magyar értelmiségének sorsa".[3] Ezért szól munkája arról az első nemzedékről, akiknek a Hatalom (8.1.) először tette fel a kérdéseket, nem „egzisztencialista patthelyzetekben"[4], hanem életre-halálra.

A merészen megválasztott egyes szám első személyes előadásmód, a nem utánzó[5] és nem archaizáló[6], mégis tökéletes korhangulatot teremtő[7] nyelvi megoldás közvetlen közelivé hozza a távoli világot, és elemi erővel döntésre kényszerít, mellé- vagy szembenállásra sarkall.[8]

Kocsi Csergő Bálint, a „reformata vallás kiérdemesült és elbocsátott tanítója és prédikátora, később néhai Bottyán János tábornok regiment káplánja, most a semminél is kevesebb földönfutó" (7.1.) a maga akaratából sose írná meg visszaemlékezéseit. De superintendense, *Séllyei* István, — apja helyett apja, barátja és példaképe (305. l.) — halálos ágyán kézfogással kötelezte erre: „kötelességünk az vértanú társaink iránt, hogy támadjon bosszúálló a mi csontjainkból, ultor ex ossibus nostris, és tartozunk figyelmeztetni az eljövendőket, mert a hatalom nekik is felteheti azokat a kérdéseket, melyekre mi az életünkkel válaszoltunk."[9]

Sorsának prófétai előrevetítése debreceni professzorának szava: „— Téged az Isten nem tanítónak vagy lelkésznek küldött, hanem mártírnak. Alig várod az egek romlását, hogy odaállhass alá támasztéknak". (39. l.)

Tanítványainak mondott szavaiban önnön életének nagy kérdései rejtőznek: „úgy kell végigélnünk életünket, hogy a törvények rejtve és zárva maradnak előttünk: az isteni akarat sem jóban, sem rosszban el nem fárad, ha akar, örökös napot éget a fejünk fölött, s mikor ellenségeink már megenyhülnének, ő még mindig nem ad enyhülést. Ezzel ti ne törődjetek, ami titeket illet: tegyétek magatokat alkalmassá, hogy jó eszközei lehessetek... A magatok építésében nincsenek törvények és példaképet sem szabad követnetek. Magatokra figyeljetek, és a ti elméteknek újulása szerint változzatok. Ne utánozzatok senkit, mert minden emberben külön csoda rejlik."[10]

Egyéni és családi élete egyaránt a nagy célnak függvénye. Feleségéről vallanak visszaszálló gondolatai: „Szerettem őt, és a szívem gyakran megtelt arcával, mozdulataival, de ő ebből nem sokat érzett... Vádolhatnám magam, üthetném ököllel a mellemet, de nem volna igazságos; erőmet és figyelmemet nem kedvteléseimre pazaroltam, hanem vallásunk ügyét szolgáltam vele, azt hiszem, maga Judit is így kívánta. De majd, ha elvégeztem futásomat, az Úr színe előtt találkozunk előresietett társammal. Levetve testünk gondokból szőtt sátorát, nevünket és mindent, ami hozzánk tartozott, lelkünk majd egymáshoz ér, ő megérti bánatomat földi idegenségünk miatt, és megbocsát."[11]

*Otrokócsi*val való drámai találkozása végén így foglalja össze életét: „karó akartam lenni a megroppant fa mellett, kés a kenyérhez." (293. l.) Ugyanitt a nagy miértre adott válasza fenséges nyugalommal pecsételi megtett útját: „Mondd, hát érdemes volt gályákra, mártíromságba menni ezekért? Hatalmaskodó urakért, ostoba polgárokért, sunyi parasztokért, céda asszonyokért?!" — kérdi Otrokócsi, s a válasz: „Ha erényei tökéletesek volnának a világnak, nem lenne szüksége megváltásra, és mi, prédikátorok is fölöslegessé válnánk." (294. l.)

Az áldott anyaföld — „melyből vétettünk, amely hordoz magán és ölébe visszafogad" — szép Magyarország iránti szerelme megható jelenetekben rajzolódik elibénk. Amikor elindul Pápáról Debrecenbe, az első éjszakát egy teljesen kihalt faluban tölti. „Úgy tűnt, mintha a természet már elfáradt volna magát újrateremteni, és ez az éjszaka örökké fog tartani. Néztem a tüzet, és eltöprengtem, hogy mi lett az én hazámból, ama híres Magyarországból, mely egykor kiterjesztette hatalmát a havas hegyekig és a tengerig. Mint az elpusztult Jeruzsálemben, utcáin halottak feküsznek és kutyák kóborolnak, földjeit felosztotta maga között a német és a török, erdeiben rabszolgákra vadásznak, aki ismeri nyelvünket, az sem mer beszélni rajta.

Elfogott a bánat, térdre ereszkedtem, és lassú imát mondtam, hogy maradjon meg ez az ország magyarnak, ne vessék fel nevünket a halott népek kőtáblájára. Ne jöjjön idegen, akinek udvarában mi csak szolgák lehetünk és félrerúgja apánk csontjait, ha kiveti az eke. Kértem Istent, fogadja el áldozatomat, küldjön Északra a jéghegyek közé vagy Délre a parthusok földjére, ahol a fák ágai meggyulladnak a lehajló Naptól, csak engedje meg, hogy az én áldozatom segítsen Magyarországon. Mintha válasz érkezett volna fentről, az ég pereme világosodni kezdett..." (22. l.)

Mezőörsről menekültében saját keserve mögül újra csak a hazáért fohászkodás bukkan elő: „Ó, Istenem!

Gondviselésed mellé evilági nyomorúságos életemben békességes tűrést és állhatatosságot adtál. Most, amikor megint olyan idők járják, amikben semmi örömöm sem telik, terjeszd ki fölém sátradat, és adjál nekem békességes megmaradást. Védd meg szegény hazámat, Magyarországot, mely a keresztény világ falai elé vettetett előbástyául, védd meg Neved mártírjaiért, mindennapos áldozatukért, mellyel én is szolgállak Téged, míg csak élek és azon is túl." (280. l.)

Kiöregedvén és elbocsáttatván, különös szolgálatba kezd: „mivel én nem egy superintendens vagy esperes hívására lettem tanító és prédikátor, hanem szegény hazám szolgálatára, engem semmiféle szinódus vagy zsinat fel nem menthetett hivatalomtól. Nem remélhettem, hogy az én árva igehirdetésem fordít Magyarország dolgán, mégis használni akartam. Elindultam azokba a falvakba, ahol iskoláinkat és templomainkat elkobozták, vallásunkat kioltották, az erdőkbe, ahová azok az eklézsiák vették be magukat, akik már nem bírták a szorongattatást, inkább odahagyták földjeiket és házaikat. Senki nem kísért el útjaimra, a tövisek között én magam voltam az Egyház, mely megtagadott engem. Este érkeztem, titkos helyeken, parasztok konyháiban, csűrökben, vagy ha más nem volt, nagy fák alatt kereszteltem, esketem, magyaráztam a Bibliát. Reggelenként továbbálltam." (312. l.) Járja azt az utat, amelyre az utolsó mondatban idézett tanítói szó küldte: „legyetek jó sókká, szövétnekekké, csillagokká". (321.)

Számos, akár önálló aforizma-életre is képes gondolatot elmondanak hőseink. Báthory Zsófiánál tett látogatása után az idős prédikátor tisztességes ürüggyel küldené vissza Debrecenbe az ifjú rektort. Szerinte azonban „tisztességes ürügyek nincsenek, főtiszteletű uram, a legjobb ürügy is egy hüvelykkel a tisztesség határán túl fekszik". (48. l.)

A munkácsi iskolai záróvizsga jezsuita „fekete madarai" láttán tépelődik: „minek tartanak iskolamestert maguktól megvont pénzükön, ha így sincs senki, aki az igazat kimondja helyettük?" (51. l.)

A protestantizmusnak Pozsonyból (és a királyi városokból) kiűzetésekor „egy tiltakozó kiáltás vagy egy vértanúságra magát elszánt férfi példája talán felruházta volna a porba szorított népet és egyházunkat, megállította volna a vésztörvényszék pusztító menetét, a dolgok elején még a törvényszék bíboros tagjai sem tudták, hogy meddig merészkedhetnek el egy olyan országban, melynek tíz lakosa közül hat vagy hét még mindig protestáns. Nemzeti karakterünkből következik azonban, hogy ez a kiáltás nem hangzott el. Mindig is úgy képzeltük, hogyha a jelenlegi rosszat túléljük, újabb nem követi majd, minden ok nélkül abban reménykedtünk, hogy ellenségeink maguktól megenyhülnek. Történelmünk hangos a kései bánatok zokogásától, melyek már semmit sem tehetnek jóvá". (76. l.)

Az első pörben írt főpapi meghátrálásról: „a superintendens minden körülmények között kötelezve van rá, hogy példát mutasson az alacsonyabb papok előtt, ha elmulasztja, az ő árulásukért is neki kell majd elszámolni Isten színe előtt!" (79. l.) S a mondat érvénye nyilván túlterjed az egyházi hierarchián.

A próbatétel előtt állva: „nem szabad arra gondolnunk, hogy mi vagyunk az utolsók a sorban, mi teszszük be magunk után a világ ajtaját, ez a keserű mámor könnyen a fejünkbe szállhat. Nem szabad úgy tennünk és úgy beszélnünk, mintha biztosak lennénk benne, hogy a történelem márványba vési szavainkat, nekünk itt és most kell helytállanunk; bízzuk Istenre, hogy meg akarja-e örökíteni a példánkat." (80. l.)

Az árulás „Isten fordított lelke, továbbterjed térben és időben; amit tegnap sikerült kierőszakolniok ellenségeinknek, az ma már a jogszerűség álarcát ölti magára, elveszi az igazak erejét, és összedönti az ártatlanok fedezékét." (96. l.)

A puszta élet nem a legfőbb érték: „lehet, hogy aláírásunkkal megnyernénk életünket, de eladnánk vallásunk és országunk szabadságát, melyet a mi őseink vérük hullásával szereztek; elviselhetetlen iga alá vetnénk mind eklézsiánkat, mind népünket." (136. l.)

Épp ezért „ha valamit kutatnunk kellene, mint nehezen érthetőt, sokkal inkább az árulások okait. Mert az árulók száma hiába múlja felül a helytállókét, mégis a helytállást kell a prédikátorok természetes és rendes magatartásának tekintenünk."[12]

A prédikátorok erkölcsi és szellemi fölényét bemutatva, indoklását ezzel zárja: „mindig így történik, ha egy vallás hit helyett csak hatalmat ad a papjainak." (214. l.)

A gályákról szabadulás után Séllyei sóhajtva ismeri fel: „Nekünk, magyaroknak régi hibánk, hogy akik egyszer segítenek rajtunk, azokat tökéleteseknek képzeljük, és tőlük várjuk sorsunk megoldását." (243. l.)

Visszapillantva megjárt útjára: „ha a vallások megbékélnek egymással, még ritkábban emlegetnek majd minket, mert a hitvallók emléke erős akadálya lesz minden megbékélésnek." (295. l.)

Kocsi Csergő Bálint életének minden állomása — különböző okok miatt és más-más módon — drámai feszültségekkel teli. Kocs, Debrecen, Munkács, újra Debrecen, majd Kocs, Pápa, Pozsony; per, várbörtönök, gálya, Svájc, Kocs, Pápa, Mezőörs, Győr, Lepsény, Pápa, Lázi, újabb börtön, majd a kiérdemesült elbocsátás után a pápai lazarétumban tűnődik: „miért jutottam ilyen ínségre és lappangásra, hol rontottam el a dolgaimat, nem találtam a választ. Attól a perctől kezdve, hogy tarisznyámban a Heidelbergi Kátéval elindultam Kocsról Debrecenbe, mindent úgy próbáltam tenni, ahogy lelkiismeretem, hazám és egyházam becsülete megkívánta. Százan és ezren éltünk és dolgoztunk ugyanúgy, miért nem sikerült többre jutnunk? Mert erős és méltatlan ellenségeink voltak, csapatukat maga a király vezette. Először megijedtem ettől a gondolattól, de újra és újra átvizsgálván a történteket, meg kellett bizonyosodnom róla, hogy a király csakugyan ellenségünk volt. Amit elmém, ha vonakodva is, elfogadott, annak gyökereit a szívből nehéz volt kitépni. Minden imánkban Lipótért fohászkodtunk, apánk Isten után az ő nevét dicsérte, őt megtagadni olyan érzés volt, mintha a támasztó földet rúgnám ki magam alól. Mégis hozzá akartam szoktatni a szívemet, az éjszaka sötétjében százszor és százszor elmormogtam: a király nékünk ellenségünk, a király nékünk ellenségünk, és megesküdtem, hogy életem maradékát én is ellene fordítom." (313. l.)

A kurucokban üdvözli az Istentől küldött bosszúállókat, Bottyán generális seregébe áll deáknak, s az utolsó képben odaérkezik, hogy „letettem a vértől-kelevénytől csúszos saroglyát, felkaptam egy elhagyott puskát, s hogy félkézzel használhassam, egy villás ágra támasztottam. Ahogy erőmtől és ügyességemtől tellett, lőttem a rohamozó lovasokra, míg a támadás meg nem torpant és vissza nem fordultak." (320. l.)

A kézirat itt megszakad, s a szenvedésnek e sűrített rajza után nem könnyen tér napirendre az olvasó. S éppen ez a könyv legnagyobb értéke, a továbbélő és ható emlék, mitől nem lehet szabadulni, a hűséges szolgálatban, az élő odaszánásban megvalósuló gondolat.

Szépirodalmi kiadónak szépirodalmi kiadványán történelmi hűséget nem szoktak számonvenni. Ha az ifjú deák Kocsról (a Komárom megyei Kocs község, nem a vasi Nemeskocs) Pápán keresztül kíván Debrecenbe menni — arra vezet útja. (18. l.) Ha a mészárosok útján haladó postakocsiról Bőnyben leszáll, ahelyett, hogy a kocsi határig fennmaradna: sétálni van kedve. (257. l.) Aki ilyesmin fennakad, (vagy azon, hogy mennyi is a negyven prédikátor, l. 176., ill. 190. l.), arra mondja a régi szólás, hogy nem látja fától az erdőt.

A történelmi kor- és körkép természetesen nem ilyen egyszerű. Ráadásul az irodalmi alkotásoknak, ha az író megtörtént, valóságos események és körülmények bemutatásával, valóban élt személyekkel mondatja el mondandóját, mindig megvolt és megvan az a kockázata, hogy az olvasó — elakadva a külső buroknál — a könyvből *történelmet* tanul. (Pl. Zrínyi Miklós tragikus halálában a „megrendelt vadkan", az orgyilkosság hipotézisét a tudományos történetírás aligha tudja kigyomlálni a közvéleményből.) Ehhez vegyük hozzá, hogy „a gályákra hurcolt protestáns lelkipásztorok ügyét nem tálcán kínálta fel a nemzeti emlékezet. Tetteiket jószerivel csak a jámbor egyháztörténészi buzgalom tartja számon. (Az is fogyó igyekezettel.) Egyedül Otrokocsi Fóris Ferencre hullott valamelyes fény, de őrá is inkább csak váratlan katolizálásának lélektani rejtelmessége miatt."[13]

A köztudatban ismeretlen téma, korhű köntösben és közvetlen előadásban nem csoda, ha egyszerű olvasóban is, tapasztalt kritikusban is a történelem aszszociációit ébreszti. A mű közvetlen forrását „Kocsi Csergő Bálint írta meg krónikus pontossággal a pozsonyi perbe citálástól a gályákról való szabadulásig. Történelmet írt és nem memoárt", — a Negyven prédikátor pedig „történelmi regény, múltunk egyik legtanulságosabb szituációjának hiteles és plasztikus megidézése".[14]

Egy másik vélekedés már figyelmeztet regény és történelmi valóság kettősségére. Az író „élve a maga hatalmával, meghosszabbította regényhősének életét. A valóságban a reformata vallás kiérdemesült és elbocsátott tanítója és prédikátora nem érte meg a tizennyolcadik századot. Moldova teremtett alakjaként viszont 1713-ban írja feljegyzéseit... Ha van is ilyen olvasói vélekedés, a Negyven prédikátor nem a református vallás magyarországi, s részben külhoni történetének egyik legnehezebb szakaszát idéző szépírói eszközökkel formált hiteles krónikája. És nem a valóban élt Kocsi Csergő Bálint életregénye. Az eltéréseket az indokolja, hogy Moldova György — műve jelentőségét figyelembe véve — a máról és a mához szól... Nem válik külön Moldova alkotásában a cselekményszint és a jelentésszint. Nem jó (vagy rossz) parabola a Negyven prédikátor. És nem példázat. Történelmi regény, amelynek elmozdított valósága úgy őrzi, eleveníti meg a cselekmény korának lényeges társadalmi, emberi tartalmát, hogy abban a mai író embereszménye, világképe, jelenről alkotott felfogása is helyet kap."[15]

Az egyik vélekedés szerint „Wesselényiék szervezkedésének felszámolása után — ha nem is jött létre még egyértelmű konfrontáció Béccsel szemben, de egyre elképzelhetőbbnek tűnt ennek lehetősége... Valóban a' prédikátorokra és tanítókra; — vulgárisan anakronizálva: a haladó értelmiségre ‚tette le sorsát a magyar haza'. A kor úgy hitte, hogy a ‚rebelliónak színe alatt citáltatott Posonyba' (Bod Péter megfogalmazása) a több száz protestáns vezető. Azaz a főúri rendbontás támogatásának — különben hamis — ürügyével akar az udvar és a klérus végsőt sújtani a protestantizmusra. Valójában éppen fordítva: a ‚religio' elleni küzdelem leplében a készülő ‚rebelliót' akarták potenciális vezetőitől megfosztani."[16]

Utóbb azt olvassuk: a prédikátorok „nem értették meg, hogy az ellenük felhozott vádak nem mindig alaptalanok, hiszen a protestáns igehirdetésben már megszólalt a törökbarátság hangja, a két éve folyó kuruc-labanc villongásokban a protestáns kisnemesek gyakori kétes szerepléséhez a református lelkészek gyártottak ideológiát."[17]

Itt kell szembenéznünk a felekezeti félreértés dolgával is. A regény a történelmi témát vallásos eseménykeretben mutatja be. A felekezeti elfogultság is (önhittség és gyűlölet egyaránt) „jogosult" tehát félreérteni a könyvet.[18] A „reformata" eklézsia tanítói és tanításai kerülnek — Kocsi Csergő Bálint személyén keresztül természetesen — a könyv központi helyére. Az evangélikusok számszerű többsége dacára, mondja a főhős, „számolnunk kellett vele, hogy a súly nagyobbik része mégis a mi vállunkra nehezedik majd, a nép a ‚lutheránus' szót már rég az ‚állhatatlan,' ‚ingadozó', ‚bizonytalan' jelzőkkel társította, az első pozsonyi per hittagadásai, gyáva megfutásai is ezt bizonyították." (85. l.) Talán ott teremt az író bizonyos egyensúlyt, hogy az egyetlen „abszolút" mártír, *Tinkovitz* az evangélikusok táborából kerül ki. (223—5 lapok.) — A „pápistákról" sűrítve mondja el mindazt a rosszat, ami — ha széjjelosztanánk a századokra, jószerint fel sem tűnne.

A regény jellegéhez mérten, helytelen lenne itt azt „tisztázni", hogy a katolicizmus reneszánszkori (reformáció előtti) szellemi és erkölcsi elesettségét a XVII. század végén felemlegetni, milyen mértékben anakronizmus. Hogy a lutheránusok a világi felsőbbséggel szemben éppoly következetesen és állhatatosan ragaszkodtak saját hitelveikhez, mint kálvinista társaik. (Nem ők tehettek arról, hogy más társadalmi környezetben más teológiai válaszokat adtak egyházuk nagy tanítói a társadalmi kérdésekre.) Hogy a mezőörsi eklézsia életében jelzett református gyülekezeti hanyatlásnak ebben a korban csak a csírái jelentkezhettek legfeljebb, a kiteljesedés majd a XIX. századra érik be.[19]

Egyáltalán: mai protestantizmusnak a gyászévtizeddel és a gályarab perrel a tarsolyában valamiféle szenvelgő maskarában magamutogatni, — benne ilyen magatartást gyanítani, vagy a mai katholicizmusnak a megtörténteket egy-egy arányban nyakábavarrni, olyan *történelmietlen és lehetetlen magatartás*, amelyet épp a protestantizmusnak, mindkét ma is élő és szolgáló ágának, főben, s tagjaiban egyaránt vissza- és el kell utasítania. Elsősorban azoknak, akiknek a regényben közölt, (fentebb részben idézett) megrázóan gyönyörű imádságok többet — mást — jelentenek „igazi mélyhúrú aláfestő zené"-nél.[20]

Moldova György könyve — a bevezetőben már idézett vallomás szerint — nem a „közelgő évfordulók jegyében" született. Még ha akkor robbant is bele mind az irodalmi, mind a történeti, mint az egyháztörténeti köztudatba. (Ezekben a napokban van három százados centenáriuma a pozsonyi pernek.) Az

általános gyakorlat szerint az évfordulók táján mindig megszaporodnak a tudományos megemlékezések, hangzanak előadások, jelennek meg tanulmányok. Valószínű, ebben az esetben sem lesz másképp.

Reménységünk szerint ez a tudományos foglalkozás végre részleteiben is tisztázni fogja az évszázados félreértést. Azt, hogy a „hitükért gályarabságot is vállaló", életüket is feláldozó protestáns prédikátorok harca — ha ők maguk hazájukkal egy lélegzetre mondták is az egyházért vállalt áldozatukat, ha szenvedéseiknek és haláluknak, megholt testük gyalázatának módja pontosan megfelelt az ősegyház mártírjai sorsának — *nem vallási küzdelem* volt. Meggyőződésünk, hogy ez a megállapítás semmit nem von le áldozathozataluk értékéből és értelméből. Hogy modern párhuzamot keressünk: az írországi katholikusok harca nem vallási harc. És nem vallási küzdelem mártírja — bár mártír — Camilo Torres sem.

Nem vallási küzdelem volt, nem hitigazságok tisztázásáért folyt, és nem teológiai módszerekkel vívták. Ha igaznak, üdvözítőnek megismert vallásukért lettek volna csupán állhatatosak, bátran aláírhatják a külföldre száműző reverzálist. A kivándorlók boldogan megmaradhatnak vallásuk követői, sőt tanítói is. A per során (mind a könyvben, mind a valóságban) fellépő teológiai vonatkozású vádak sem a „hitvita", legfeljebb a „vallásgyalázás megtorlása" kategóriába sorolhatók.

A kutatásnak majd feleletet kell adnia arra, hogy melyik volt az elsődleges ok, a rebellio vagy a religio-e, ami miatt a per és összes következményei a maguk történelmi keretében lejátszódtak. A regény mindkét lehetőség felé nyitott: „Tudnunk kellett, hogy itt — noha költött szín alatt — de Istennek, Krisztusnak és a hazának ügyét háborgatták, ezt nem oltalmazni erőnk szerint, vagy mellőle elállani örök gyalázatot hozott volna ránk". Illetve: „Gömör nem rebellis, te sem vagy az, én sem — mondta a jezsuita — de a vallásod bizony rebellis". (83, 128. l.)

A kritikák egyik (fentebb már idézett) része a forradalom elsőbbsége, másik része a személyes meggyőződés hangsúlyosabb volta felé mutat.[21]

Míg a tudományos kutatás válaszol majd a fenti kérdésre, adjunk hangot annak a sejtelemnek, hogy a két szempont csak együtt érvényesíthető. Bármelyiket feledve, csak torzult képet kaphatunk.

A Vigilia 1973. áprilisi számában olvasható tanulmány szubjektív irányban érti félre a gályarabsorsot. Érvelését olvasva az az érzésünk, nem is szándéktalanul. A politikumnak színét is kiiktatja: „tévednénk akkor is, ha csak anyagi és hatalmi érdekek ütközéseként fognánk fel ezeket a küzdelmeket."[22] Hímes szép szavakkal beszél a rendiség helyébe lépő fejedelmi abszolútizmusról, ennek valódi jelentését, tartalmát és irányát már nem taglalja. Azt, hogy az „egy állam, egy vallás" elv csak eszköz volt a cél: a gyarmattá süllyesztés, majd elnémetesítés útján. És az akkori katolikus egyháznak felelős vezetői a rekatolizáló folyamat feletti örömükben gondolkozás és habozás nélkül a szolgálatába szegődtek ennek a — nevezzük nevén — nemzetvesztő politikának. Kivételként megemlíti Zrínyi Miklóst, aki „buzgó katolikus volt, és mégis elítélte a protestánsok elleni adminisztratív intézkedéseket: a protestánsok szabadsága és az ország szabadsága egy alapon sarkallik", de nem folytatja a kivételek sorát Wesselény nádor, Lippay érsek, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc és a Rákócziak felsorolásával, akik buzgó katolikusként hasonlóképpen véletlenül életre-halálra szembenálltak a bécsi udvar politikájával.[23]

Rögtön jegyezzük meg: a protestáns egyházak közelebbi és távolabbi múltjának is voltak pironkodás nélkül alig idézhető korszakai. Ezek elemzése e helyt nem feladatunk, de egy biztos: történelmietlen, sőt illetlen dolog lenne holmi „jó bácsik — rossz világ" logikával magyarázni múltunk megtörtént fátumait.[24]

Ha pedig kihagyjuk a szubjektív meggyőződés és a vallásos hit szempontjait, akkor remek forradalmárt desztillálhatunk Kocsi Csergő Bálintból: „Szent katona, a hit, és nem a dogma fanatikusa. Övé a legteljesebb élet... Reprezentánsa egyik örök forradalmár típusnak. Ennek az embernek a hit: eleve elrendelés. Nincsenek kétségei. Gyilkolhatják, kínozhatják őket, — gyilkolhatják, kínozhatják egymást, lerombolhatják iskoláikat, templomaikat, földönfutóvá, törvényenkívülivé válhatnak, semmi el nem tántoríthatja... Forradalmat ilyen emberekkel lehet és kell csinálni. Ez a méltó élet... szükségszerűen vezet a szabadságharcba. S ha kívánja a haza, az ügy, az üldözöttek érdeke, fegyvert fog az igehirdető."[25] Másutt: „Egy forradalmár közkatona töretlen jellemrajzát adja Moldova: papi talárban... aki harc közben nem keres érveket hite megtámogatására, aki tudja, hogy elveszett, ha fegyverrel a kézben leül tünődni. Lehet, hogy dogmatikus; biztos, hogy a győzelem után önmaga ellen fordul; de az is biztos, hogy amíg a harc folyik, ez az egyetlen lehetséges attitüd... Megszállott és realista. Csak ez a fajta lelkialkat viseli el, ha saját hívei tetézik időnként az ellenfél csapásait. Mert nem egy üres eszméért, egy testetlen fogalomért munkálkodnak, hanem annak biztos tudatában, hogy az eszméből zászló lesz valamikor, amit a gyöngébb szemüek is észrevesznek."[26]

Ez az érvelés is egyoldalú. Az élet dinamizmusa — ha úgy tetszik dialektikája — marad ki belőle. Mert a gyászévtizedben a magyar protestáns prédikátorsors „rendes magatartással" vállalása — a hitből fakadt döntés elfogadása. Minden körülmények között, minden következményeivel együtt. A szubjektívnek nevezhető vélemény minden területen, tehát a politikai magatartásban is testet ölt. S az egyszer vállalt úthoz való ragaszkodásban jól érzékelhető a transzcendens elem jelenléte és szerepe is.

Ezen a ponton mutat fel a regény még egy — véleményünk szerint alig észrevett — „protestáns" sajátosságot.[27] Az élet-halálra szóló döntés *egyéni* felelősségét. „Mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmaztassék aszerint, amiket e testben cselekedett' (2Kor. 5,10.) A reformáció egyik alapvető igazsága ez. Otrokócsinak visszavágására tehát — ki tehetne neki szemrehányást, ha áttérne is — ezért ez az egyetlen válasz: csak Isten az Utolsó Ítélet napján...[28] S mert ez a név a prédikátorok értékrendjében „minden név felett való", az előtte vállalt és következetesen betöltött felelősség minden mást megelőz. Gyakorlati vetületében pedig — mondjuk így — a lelkiismeretfurdalás és az utólagos megbánás nélküli emberi életet eredményezi.

Olvassuk hát — ha kell többször is — figyelmesen Moldova György Negyven prédikátorát. Leljük meg benne a mai író mai szándékát, engedjük, hogy magával ragadjon az elkötelezettség, helytállás, példaadás és szolgálat útján. Jó felé sodor.[29]

A történeti igazság részleteinek tisztázását, a gyászévtized, a gályarabság előzményeinek és következményeinek előadását pedig — benne Kocsi Csergő Bálint és társainak életútját is, nyilván nem ellentétben az író tiszta szándékaival, — kérjük és várjuk avatott kezű tudósok tollából.[30]

Márkus Mihály

JEGYZETEK

1. Kortárs, 1972. 1814. lap. Az egyes cikkek címleírását l. a 30. jegyzetben. — 2. *Moldova* György főbb művei: Az idegen bajnok. Novellák, Bp. 1963. (II. kiadás 1970) — Sötét angyal. Regény, 1964 (II. kiad. 1971.) — Magányos pavilon. Regény, 1968. — Rongy és arany. Riportok. 1967 — Akar velem beszélgetni? (és: Utolsó esténk Szodomában) Kisregények, 1967. — Az elátkozott hivatal. Elbeszélések. (és: Gumikutya. Kisregény.) 1967. (II. kiadás 1969) — Gázlámpák alatt. Elbeszéléciklus. 1968. — Malom a pokolban. Regény, 1968. — Tetovált kereszt. Riportok, humoreszkek. 1969. — Az elbocsátott lé-Regény. 1972. — A negyven prédikátor. Regény, 1973. — Az gió. Regény. 1969. — Hajósok éneke. Válogatott riportok. 1971. — Tisztelet Komlónak! Szociográfia, 1971. A változások őrei. Ország panasza, Kortárs, 1973. Novellák, filmszövegek. — 3. Kortárs, 1972. 1814. l. Idézzük a regényben megfogalmazott kötelezvényszövegeket: „Először: lemondanak minden evangélika és reformata hitben végzett eklézsiai és iskolai szolgálatról, erre fejük és mindenük elvesztésével kötelezik magukat, kezük írását és pecsétjüket adva. Ha ezt megteszik, életük folyását nyugodtan szabhatják az országban élő más emberek életéhez, békében hagyatnak.

Másodszor: ha folytatni kívánják protestáns prédikátori hivatalukat, tegyék azt az ország határain kívül. Tizenötöd nap alatt pusztuljanak ki Magyarországból, és a király uralma alatt álló többi tartományból; mehetnek bárhová, kivéve a király nyilvánvaló ellenségeit.

Harmadszor: — amit a bírák legjobban szerettek volna — térjenek át a katholika hitre, és akkor semmi megrövidülés nem éri őket, megmaradhatnak az országban, sőt talán papi foglalkozásukat is folytathatják — mármint új hitükön. Aki egyiket sem volt hajlandó aláírni, arra a fentebb felsorolt bűnökért — felségsértés, ellenséggel való cimborálás és így tovább — halálos ítélet várt. (77—78. lap.) — 4. Kortárs, 1972. 1997. l. — 5. „A néhai Kocsis Csergő Bálint főtisztelendő úr nyelvezete némileg nehézkes, az újjáteremtetté mérsékelt pátosztól fűtött, de világos, ékesen szóló, igen szép olvasmány." Új Írás, 1974. 121. l. — 6. „Az archaizálás éppúgy riasztott: én nem fogok féreg helyett perentelt írni, és így tovább." Kortárs, 1972. 1814. l. — 7. „Hősei mai magyarsággal szólnak, modern szavakkal és fogalmakkal, de az egész tónus és stílus imitál egy régi nyelvet, amely hasonlít a szegénylegénykölteszet nyelvére, de nem azonos vele... Ez a nyelv egyéni lelemény, stílusbravúr, nem korhű, hanem korhangulatot idéz." Népszabadság, 1973. okt. 20. 7. lap. — 8. Moldovának egyébként is „megvan az a képessége, hogy kihívja maga ellen az embereket — vagy feltétlen híveivé teszi őket." Gáll István: Julien Sorel esete a személyi kultusszal. Új Írás, XIII. évf/2. sz. 1973. február, 118. l. — 9. Idézet a regény 8. lapjáról. Szépen egybecseng az írói önvallomással: „Nem gondolja, Georgij Alekszandrovics — szólítottam meg magamat egy este oroszosan, — hogy magának kötelessége volna megírni ezt a könyvet?" Kortárs, 1972. 1815. l. — 10. 261. lap. Egyik legvilágosabban szembetűnő példája annak, hogyan simul egymás mellé, fonódik egymásba az egykori rektor és a mai író tanítása. — 11. 301—302. lapok. Moldova műhelydolgozatából: „a felesége neve és kiléte teljességgel megállapíthatatlan, ezért jobb híjján kénytelen voltam Farkasdi Dániel lányát 'hozzáadni', aki valóságban más ember felesége volt". Kortárs, 1972. 1816. l. — 12. 147—148. lapok. Idézi a Népszabadság kritikája is, hozzátéve: aligha tévedünk, ha ezt a mondatot tartjuk a regény fő üzenetének. Népszabadság, 1973. október 20. 7. l. — 13. Kortárs, 1972. 1996. l. A gyér számontartás indokai között nem szabad elfelednünk, hogy nemcsak a királyról, de a közvetlen utána következő közjogi méltóságról sem volt illendő — finoman szólva — problématikus dolgokat előhozni. (Különösen a protestáns egyházak jogi helyzetében.) És még valamit: a felszabadulás előtti időkben a katolikus kézben, vagy ellenőrzés alatt álló levéltárakba, ahol pedig az okleveles anyag zömét őrizték, csak elvétve jutott be protestáns kutató. — 14. Kortárs, 1972. december, 1996—7. lapok, ill. Kortárs 1973. 527. lap. — 15. Kritika, 1973/11. 26. lap. A szintézist talán itt ragadhatjuk meg: „Moldova igazi és nemes módszerű történelmi regényt írt, amelynek részletei hitelesek, nem hordoznak hamis jelenkori analógiákat, célzásokat, oldalvágásokat, ugyanakkor azonban a mű egészében és tanításában a jelenkornak szól, és nagy műgonddal formált módon kettős hitelességű." Népszabadság, 1973. október 20. 7. l. — 16. Kortárs, 1972. 1997. lap. Ugyane szerző egy későbbi megnyilatkozásából: „Ha a nemzeti függetlenség és haladás szempontjából mérlegeljük a múlt eseményeit és embereit — s más mértéket miben mutathatnánk föl? — ezekből az évtizedekből egyaránt szobrot kell szavaznunk a meghurcolt protestáns prédikátoroknak és a katolikus Zrínyinek, Rákóczinak. A Szelepcsényi Györgyök, Kollonich Lipótok történelmi szerepe is egyértelmű. A legelfogultabb katolikus hívő — ha együttal magyar — sem adhat fölmentést nekik. Nem katolikus voltuk, nem érseki voltuk miatt. Egyiküket sem említhetjük egy lélegzetvétellel az ellenreformációért legtöbbet tevő Pázmány neve mellett. Nincs közös vonásuk sem erkölcsben, sem magyarságban, talán még hitben sem. Pázmány pozitívumait éppoly tisztán kell látnunk, mint a protestáns Apáczai és Tótfalusi hitbéli társainak, de lényegi ellenfeleinek szellemi kártevéseit." Kortárs, 1973. 528. l. — 17. Új Írás, 1974. 121. lap. Ezzel kapcsolatban — bővebb kifejezés helyett — meg kell jegyeznünk, hogy a törökbarátság hangjait már bő egy évszázaddal előbb sem titkolták sem prédikátorok, sem politikusok. A Bocskaynak felajánlott koronát követően már az ellenhatás is kimutatható. — Kétségtelen, hogy a kálvini ellenállás ideológiája a magyar köznemességben igen erős visszhangra talált. (Lásd Benda Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. Helikon, 1971. 3—4. XVII. évf. 322—330. lapok.) De talán különbséget kell és lehet tennünk a Habsburg gyarmatosító politika koncentrált elnyomása, és a (néha csakugyan brutális és értelmetlen) kétségbeesett védekezés akciói között. L. még a 23. jegyzetben idézett „Lelkipásztor" cikket. — 18. Félre is érti, pozitív és negatív irányban egyaránt. Szép csokrot köt belőle a Kortárs, 1973. márciusi száma, az 527—8. lapokon. Anélkül, hogy mentegetni akarnók bárkinek is álláspontját, vagy véleményének fogyatkozásait, megkockáztatjuk, hogy talán mégsem hanyagolhatók el *egészen* az előjelek. Mert ha „vallásos estéken" hangoznak el részletek, s hozzá esetleg históriai emlékek, ezáltal emberek tisztábban látják a múlt eseményeit, és jobban értik a regény mai üzenetét, ez talán nem tragédia. És ha olyan valakik, akik számára a „meggyőződéshez való következetes ragaszkodás" egy szóval: „hit"-tel is kifejezhető, ha ebben a formában kapják meg a regény nyitásához szükséges egyik kulcsot, ezáltal esetleg hamarabb jutnak a „szívvel és ésszel" olvasók sorába, valószínűnek látszik, hogy ez mégsem azonos féktelen gyűlölet, az idők teljességében 1972-re beérő bosszú, vagy épp holland—magyar csókok emlegetésével.— 19. „A szándék tisztasága talán menti a leírtak lehetséges félrecsúszását" — áll be a magyar irodalomban szép hagyományokkal rendelkező „eklézsiakövetők" sorába Moldova György. (Mátyás Lajos mezőőrsi ref. lelkész szíves közlése.) Komló város református egyháza pedig tiszteletbeli presbiterévé választotta az írót könyvének első jelentkezése, a Kortársban közölt első kétharmad megjelenése után: „Az írói elismerés elsőrenden nem a református, illetve protestáns témának szólt, hanem egy valóságos helyzetbe került kis csapatnak a hitéhez, hazájához való ragaszkodása megrázó drámai leírásának... Mi ezért a történelmi regényért tiszteletbeli presbiterré választottuk Moldova Györgyöt. Nem tanácskoztunk Vele, nem kérdeztük Tőle, honnan jön, hová megy, nem akartuk, és nem akarjuk reformátussá tenni... Amit adhattunk, azt adtuk elismerésünkben: szívünket. Úgy hiszem, író ennél többet nem kaphat sem az olvasótól, sem a társadalomtól". Kortárs, 1973. 863—864. lapok. — 20. Kortárs, 1972. 1998. A folytatása: „Gondolatformálóan nemes és tiszta könyv a Negyven prédikátor. Az író legjobb és — meggyőződésem szerint — az utóbbi évek egyik legfontosabb magyar regénye." — 21. „Pápa városának rektora és társai tehát *csak* a saját meggyőződésükért, lelkiismereti tisztaságukért szálltak síkra, s nem pályáztak érnél maradandóbb dicsőségre." Új Írás, 1974. 121. l. — Kicsit meglepő, hogy ennek illusztrálására Séllyei azon szavait idézi, amelyekben a keserű mámortól óvja rektorát. (80. lap, a szövegben idéztük.) — 22. Vigilia, 1973. 235. lap. Forma szerint nem kapcsolódik Moldova könyvéhez Varga Imre tanulmánya. Egyetlenegy hivatkozás sincsen benne a regényre, attól teljesen független dolognak látszik. Az időbeni sorrend azonban nem zárja ki, hogy a szerző ne tudott volna az 1972. őszén megjelent regényről. Néhány dologban pedig kapcsolódni látszik a regény adataihoz, illetve megfogalmazásaihoz. A tanulmány 234. lapján elismeri, hogy az ország 8/10 része protestáns. Ugyanezt mondja a regény is, a 45. lapon. A protestáns források szerint ez már a Pázmány munkássága utáni állapot, azelőtt a katolikusság számaránya ennél is kisebb volt. A 236. lapon idézi a szövegben fentebb citált helyet, a gömöri jezsuita hozta a hírt, de a latinul is hivatkozott idézetet így fordítja: „vallásod miatt számítasz rebellisnek". Mivel — tudomásunk szerint — a katolikus sajtóban nem jelent meg a regényről ismertetés, úgy véltük, tekinthetjük a Moldova regényre való reagálásnak is, az évforduló elé írt katolikus álláspontnak viszont feltétlenül. Ezért került bele ebbe a tanulmányba. — 23. Vigilia, 1973. 235. lap. A tanulmányra a „Lelkipásztor" 1973. évi 9. számában Révész László néhány észrevételt közöl. Néhány (inkább udvariasságból kiválasztott) jelképes értékű pozitívumnak kiemelése után kerít sort az ellenkező előjelű észrevételekre. Utal a 17. jegyzetben már említett tényre: különbséget kell tennünk egyes elkeseredett, kétségbeesett csoportok — kétségtelenül keresztyénietlen — akciói, és „egy előre megtervezett, széles körű állami és egyházi apparátusra támaszkodó, az egész protestantizmus eltörlésére irányuló" koncepció viselt dolgai között. Idézi a Vigilia önmentegető kitételét: „tudományosság elleni vétek annak figyelembe nem vétele, hogy protestáns országokban a katolikusok ugyanilyen vallásszabadságot élveztek". (Vigilia 235. l. Lelkip. 564.) Ez egyébként a hivatalos római álláspont is: „sokat vétkeztünk egymás ellen". Tárgyilagos a válasz: „Nem nevezi meg ezeket az országokat. Viszont a francia hugenották, a németalföldi reformátusok pusztításához és az érintett magyarországi földi reformátusok pusztításához és az érintett magyarországi (s tegyük még hozzá: a cseh—morva atyafiak üldözéséhez) hasonló, protestáns államban kialakult szituációról nem tudunk." (564. lap.) Vö.: a Moldova regény 291—292. lapján mondottakkal. — 24. Az idézet pontosan: „Nagyon sok volt e kor vezetői között a tiszta szándékú és jellemű, erős hitű ember. Csak hát minden ember a maga korának gyermeke. Mint a megáradt folyam a beléje dobott gyufaszálat, úgy sodorják magukkal a koreszmék sokszor még az okosokat is". (235. lap.) A „Lelkipásztor" cikkének talán egyetlen felkiáltójele ehhez kapcsolódik: „Így minden erőszakosságot meg lehet magyarázni!" (564. l.) Vajon a „jó király — rossz tanácsadók" elmélet élne tovább? A római katolikus egyháztörténetírás szerint pl. Szelepcsényi „nyílt és bátor fellépésével a törvényességeket ítélte el, és erre már hazafias kötelessége sarkallta". (Meszlényi: A magyar hercegprímások arcképsorozata, 14. lap.) Éppen ebben az eseménysorozatban — függetlenül mindenfajta felekezetieskedéstől — valami egészen más derül ki. A római katolikus egyháztörténetírásban vajon mikor derül ki az igazság? — 25. Kritika, 1973/11, 26. lap. Az elemzés a továbbiakban abból kiindulva, hogy 1713-ban készül az emlékirat, „bukott" emberrel íratja le. Akinek

most sincs „kétsége afelől, hogy ugyanazt és ugyanúgy kell cselekednie, amit és ahogyan eddig tett. A szkepszis az íróé. Ezért tartjuk a Negyven prédikátort a vívódó elkötelezettség regényének. Történelmi műnek, amelyben a prédikátorok sorsának idézése mellett tárgyiasul a hit, a mozgalom hívására vállalva felelő, a vállalás értelmét azonban nem látó mai író attitűdje, létszemlélete" (uo.). Véleményünk szerint a regénybeli Kocsi Csergő visszaemlékezésének időbeli kerete nem feltétlenül a vállalás értelmével kínlódik. A könyv beszél a nemzedéknyi idő kiigazító hatásáról. (7. l.) Beszél arról, hogy az elbocsátott prédikátor még akkor is „használni akart" (312. l.) Azt is elmondja, a püspök szájába adva, hogy „tartozunk figyelmeztetni az eljövendőket". (8. l.) Érzésünk szerint a 1713-as esztendő — a szabadságharc bukása után, de még országgyűlés előtt — az utolsó csepp vérig való helytállás és elkötelezés tanítása. Vesztett ügy után is. Annak tudatában, ha most elbukott is, a jó ügy véglegesen nem veszhet el. — 26. Kortárs, 1972. 1997. l. Így kerül vele szembe Otrokócsi: „A csak az istennel társalgó büszke magány, a szenvedés magamutogató, önző gőgje, a harc közben a nemtelen ellenség mentegetésére-megértésére való készség. Íme, az áruláshoz vivő út legfőbb stációi; s ezek után már elég egy apró lelki billenés . . ." (uo. 1997—8. l.) A Népszabadság kritikája már így kérdez: „Az élet szeretete, a magatartás és a karakter minden színe áruláshoz vezet, mint Otrokócsi Fóris esetében? A harcban erős lelkek feltétlenül elbuknak a békében"? (1973. okt. 20, 7. l.) A zsákutca is érezteti a forradalmi beállítás egyoldalúságát Kocsi Csergő esetében. — 27. Idézzünk néhány észrevett protestáns sajátosságot: „A visszafogott, helyenként a szenvtelenségig tárgyilagos közlés felidézi bennünk a református vallás egyik kevésbé lényeges, de jellemző vonását, a külsőségek, a felesleges díszítés elutasítását . . ." (Kritika, 1973/11. 26. l.) Kocsi Csergő Bálint „történelmet írt és nem memoárt, szinte puritán egyszerűséggel és távolságtartó modorban, mentesen minden barokkos lihegéstől és szemforgatástól." (Kortárs, 1972. 1996—7.) — 28. Idézet a 292. lapról. Az ellenreformáció „vallási" sikertelensége is lényegében ezzel magyarázható. Évtizedekeig tartó „árvaság" után is feléledtek a protestáns egyházak. És ezzel a mentalitással könnyen lesz valaki „szervezője, kovásza, majdnem azt mondtam politikai tisztje a rab prédikátorok közösségének". (Kortárs, 1972. 1816.) S nyilván könnyen szervezi a külön-külön is e célért harcolókat. Ha ez hiányzik, alakul ki az „okos és fölényes árulók" típusa, akik „rezignáltan összegzik a végsőkig kitartók küzdelmének eredménytelenségét, sóhajtanak egyet, és összeseprik az eltört kardokat". (Kortárs, 1972. 1815.) — 29. „A világ rémségei, a létezés botránya, az önzés és hatalmaskodás szégyene közt is meg lehet maradni hitvallónak. Mert hitvallóra szükség van, a rosszal szemben őrizni és megvédeni a Jót, a Jó lehetőségét a jövőnek, ez az írástudók, (írók, tanítók, prédikátorok, ahogy tetszik), legelső és legfontosabb természetes kötelessége". Népszabadság, 1973. október 20. 7. l.) — 30. Moldova „Negyven prédikátor"-ának, és fontosabb kritikáinak bibliográfiai adatai: Kortárs (irodalmi és kritikai folyóirat), XVI. évf. 9. sz. 1972. szept. 1417—1449. A regény 1—7 fejezetei. Folytatása: 10. számban, 1515—1567 lapok. A 8—16. fejezetek, és a regény 22. fejezetének egyetlen záró mondata. — Moldova György: Az úr komisszárja. Kortárs, 1972. XVI. 11. szám, 1814—1817. lapok. Író és modell rovatban, műhelydolgozat: a szerző vallomása a miért és hogyanról, beszámolása néhány megoldási kísérletről, jelzése annak, hogy az eddigi anyag jó kétharmada az egésznek. — *Papp* Vilmos: „Negyven prédikátor". Moldova György regénye a gályarabokról. Református Lapja, XVI. évf. 42. sz. 1972. október 15., „megdöbbentő erejű és elkötelező regény született". A Református Lapja 1972. október 29-i (XVI/44.) számától folyamatosan közli részletekben a regényt. — *Szalatnai* Rezső: Negyven prédikátor. Evangélikus Élet, 1972. december 10. — *Alexa* Károly: Moldova György: Negyven Prédikátor. Kortárs, 1972. (XVI/12.) 1996—1998. Írók — könyvek rovatban, kritikai ismertetés és méltatás. — Alexa Károly: Negyven prédikátor viharban. Kortárs, XVII/3. 1973. március, 527—528. l. Olvasói levelekből, egyházi lapok ismertetőiből idéz, elhatárolva a regényt a felekezetközi vitatkozásoktól. Ugyanő: Újabb levelek, Kortárs 1973. 863—864. Nyílt levélváltás *Vizaknai* Tamás komlói református lelkésszel, Moldova tiszteletbeli presbiterségével kapcsolatban: „nem az írót megbecsülők, hanem a vádaskodók és kisajátítók ellen kellett szót emelnünk". — *Varga* Imre: Protestáns lelkészek gályarabsága. A Wesselényi-féle összeesküvés egyházpolitikai következményei. Vigilia, XXXVIII. évf. 4. sz. 1973. április, 232—239. lapok. — *Révész* László: Észrevételek a Vigilia áprilisi számában megjelent egyháztörténeti megemlékezéshez. Lelkipásztor, XLVIII. évf. 9. szám, 1973. szeptember, 563—565. lapok. — A regény könyvalakban 1973. szeptemberében jelent meg. (címleírását l. fentebb) — *Faragó* Vilmos: Moldova György: Negyven prédikátor. Élet és Irodalom XVII. évf. 41. sz. 1973. október 13. 10. lap. — *Bárdos* Pál: A történelem igaz tanulságai. Moldova György: Negyven prédikátor. Népszabadság, 1973. október 20. 7. lap. Megjelent a Látóhatár 1974. februári számában is, 192—194. l. — *Kozocsa* Sándor Géza: Moldova György: Negyven prédikátor. Kossuth rádióban a kritikusok fórumában elhangzott előadás, 1973. november 28. — *Hajdú* Ráfis Gábor: Moldova György: Negyven prédikátor. Kritika, 1973/11. 26. lap. — *Baka* István: Prédikátor-ének. Moldova Györgynek. Tiszatáj, 1973. 12. sz. 7—8. lap. Megjelent a Látóhatár 1974. januári számában is, 59. lap. — *Váncsa* István: Plurima mortis imago. Moldova György: Negyven prédikátor. Új Írás, XIV. évf. 2. sz. 1974. február 120—121. lapok.

Meyer Henrik

Munkássága, kora egyházi és társadalmi viszonyainak tükrében

„Emlékezzél meg az ősidőkről, gondoljátok el annyi nemzedék éveit! Kérdezd meg Atyádat és megjeleníti néked a te véneidet és megmondják néked." 5Móz. 32,7.

I.

Száz évvel ezelőtt, 1873. március 6-án reggel hat órakor gördült be a nagykanizsai vonat a budai pályaudvarra, amelyen *Meyer* Henrik, a Magyarországi Baptista Egyház oly kiemelkedő személyisége Zágrábból hazánkba érkezett.[1]

A centenárium alkalmával őrá emlékezünk a Zsidókhoz írt levél 13. részének 7. verse alapján:

„Emlékezzetek meg a ti elöljáróitokról, akik szólották néktek az Isten beszédét, és figyelmezvén az ő életük végére, kövessétek hitüket."

Életrajzát, munkásságát többen, többféleképpen értékelve régen megírták már. Férfikora teljében, 31 éves korában lépett magyar földre, hogy az Úrtól kapott küldetését követésre méltó buzgósággal végezze Isten dicsőségére és sok ezer lélek üdvére. Egész élete nyitott könyv számunkra, mert forrásanyagként kezünkben vannak sajátkezűleg írt naplójegyzetei, önéletrajzai, valamint a korabeli jegyzőkönyvek, újságcikkek és a kortársak emlékezései is.

A munkatársak egyike, Meyer Henrik halálakor azt írja róla szóló méltatásában: 1873. március havában Budapestre érkezett, mint Biblia-ügynök. Először vasárnapi iskolát, azután gyülekezetet alapított és érintkezésbe lépett ama vidéki csoportokkal, hol már előbb is lelki ébredések voltak. A megtérteket megkeresztelte és ezzel egymásután gyülekezeteket hozott létre, melyek felett a felügyeletet több éven át ő gyakorolta. A misszió eme kezdetében sok üldözésben és gyalázkodásban lett része a megtérteknek, s így neki is, de ő erősen küzdött a hatóságokkal szemben is a lelkiismereti szabadság érvényszerzése mellett . . .[2]

A sajátkezűleg írt életrajza hiteles dokumentum arra, hogy végig kísérjük egész életútját. Eszerint a németországi Hessen tartományban, Grossbuschek városkában született, 1842. augusztus 13-án. A szomszédos fronhauseni baptista gyülekezetnek lesz tagja 1862. március 7-én, amikor is *Becker* Jakab bemeríti hite vallomására a Lahn folyóba. Nagy kerülővel Oroszországon keresztül, ahol *Ondra* Károly lelkipásztor avatja fel 1870-ben, jut el végleges küldetése helyére 100 évvel ezelőtt 1873-ban, az éppen akkor egyesített magyar fővárosba Budapestre, ahol alapította és ahonnan szervezte és élete végéig támogatta országszerte a baptista gyülekezeteket.

* Meyer Henrik hazánkba érkezésének 100. éves évfordulóján a Wesselényi utcai baptista gyülekezetben tartott emlékelőadás.

A néhány évtizeddel később örökébe lépő egyházvezető *dr. Somogyi* Imre az 1948.. évi Jubileumi Közgyűlés előtt így emlékezik az áldott emlékű elődre: Munkabírása bámulatos volt. Bizonyára azért, mert Istennel járt. Több, mint negyven éven át állott a szent szolgálatban, s ebből 10 éven keresztül az egész Nagy-Magyarországnak akkori gyülekezeteit lelkipásztorként szolgálta ki, minden hivőt személy szerint számon tartva. Évtizedeken át fogta a kormányrúdját, s járta az ország városait, és falvait, tanítva, tanácsolva és ápolva a lelkeket. Éjszakái sokszor egybeforrtak a nappalokkal.

Fellépése határozott és kellemes, modora választékos — és megnyerő volt. Mesteremberként adta át szívét Megváltójának a kitűnő, jól jövedelmező gyártelepét hagyta ott Odesszában, mikor elhívja az Úr Ábrahámként új hazát keresni — szolgálatába. Nem volt érettségije, se teológiai végzettsége csupán néhány középiskolája, de mire Magyarországra jut, mint a Bibliatársulat ügyvezetője, — az egykori asztalosmesterben kész teológust, kiváló szervezőt, bátor hitvédőt és ügyes egyházjogászt ajándékozott Isten a magyar mezőkön heverő, szent fuvallatra és ébredésre váró „csontoknak"...[3]

Már oroszországi tartózkodása után, nehezen induló missziós munkája közben, a romániai Galatzban lesz bibliaterjesztővé. Mint kolportőrt, a Bibliatársulat küldi előbb Zágrábba, majd onnan Budapestre. Meyer Henrik ezt a munkát nagyon komolyan vette, és úgy dolgozott, hogy a társulat évkönyve is elismeréssel nyilatkozott róla: Meyer Henrik Budapesten, a fővárosban működik. Minősítés tekintetében az elsők közé tartozik, s ha figyelembe vesszük az Isten Igéjével mutatkozó általános passzív ellenállást, az általa eladott magas példányszámokból nagy szorgalmára következtethetünk.[4]

Ez a bibliaterjesztés nyújtott lehetőséget az evangéliumra éhes emberek között az evangélium hirdetésére. A társulat alapszabálya azonban nem engedte meg alkalmazottainak a felekezeti tevékenységet. Meyer Henrik ennek ellenére rendszeres bibliaórákat tart Üllői úti lakásán, istentiszteleti hellyé alakítja, műhelynek is használt lakását, szólja az evangéliumot, aminek eredményeként 1874. december 27-én két házaspárt bemerít a Lukács fürdő vízében. Nem is marad el a megtorlás. 1875. május 1-vel kénytelen felmondani állását, s ezek után minden erejével a baptista misszió szolgálatába áll.

A vasárnapi iskolai szervező munkáját Victor János, a hazai vasárnapi iskolai szervezet nesztora így méltatja egy 1911-ben tartott előadásában: A baptisták, ahol csak gyülekezetük támadt, azonnal vasárnapi iskolát alapítottak, s felekezetük vezérembere, Meyer Henrik tudva, hogy milyen erő van ez intézményben, gondoskodott arról, hogy a hívek buzgósága e tekintetben ne csökkenjen...[5]

Meyer Henrik nem lelkésznek készült, hanem asztalos mesterséget tanult, ami az iparban abban az időben előkelő szakma és megtérése után mégis a missziómunka a legfőbb vágya, Dél-oroszországi vendégek beszámolóján felindulva, azonnal kész az ismeretlen útra, Odesszába megy, hogy ott az evangélium hirdetője legyen. A mesterségét bár szereti, de a velejáró kereskedelemben tönkre megy. Milyen különös, hogy amikor az új barázdába áll, itt meg őstehetségről tesz bizonyságot, mert zseniális az, ahogy egy közösséget a semmiből létre hoz, egyházat szervez és vezet. Igen, mert rátalált a fundamentumra, Jézus Krisztusra. Ezen az alapon küldetése tudatában dolgozott hazánkban, a töretlen ugaron épp úgy, mint a már megalakult gyülekezetekben, s az általa megszervezett vallásfelekezet élén.

Arra az önként adódó kérdésre, hogy miféle ambíciók ösztönözték erre a hihetetlen, nehézségekkel terhes úttörő munkára, vázlatos önéletrajzából egy másik oldalról nézve kapunk választ. Leírja, milyen állapotokat talál a kiegyezés utáni Magyarország közéleti és társadalmi platformján. „Borzasztó hitetlenség, vallástalanság, kőkemény szívek, nagy szegénység, lakásínség, továbbá, hogy a mérhetetlen szükséget látva, egyik barátkozónak adja megtakarított pénzecskéjét, hogy nyomorából kisegítse. Majd úgy folytatja: „Nincs idő!" Hogy boldoguljanak az emberek, még vasárnap is dolgoznak. Hite és látása szerint harcol a vasárnapi nyugalomnapért, s egy jobb szociális-kulturális körülményeket biztosító törvény beiktatásának eléréséért.

Nagy a vallási türelmetlenség, írja, a más hitnézetűekre börtön, kitoloncolás, ütlegelés, életveszélyes fenyegetés vár.[6] Addig fáradozik, amíg el nem éri, hogy a vallásszabadság és a vasárnapi munkaszünet ügyében patrónusokra talál.

Az 1875—78. Országgyűlés Képviselőházi naplójában (a IX. kötet 3. oldalán az 1876. XII. 9.) olvasható: Elnök: Ghitzy Kálmán: Bemutatom a magyarországi baptisták, az ún. keresztelkedett keresztyéneknek Meyer Henrik által aláírt és Irányi Dániel képviselő úr által beadott kérvényét, hitük szabad gyakorlata tárgyában. (Helyeslés a szélső balolalon.)

1882. márciusában pedig jóakaratú barátainak ösztönzésére beadvánnyal fordult a Vallásügyi Minisztériumhoz, a baptista vallásfelekezet állami elismertetése céljából. Sajnos ez az első próbálkozás kudarccal végződött. Az ez időben érvényben levő 1868. évi 53. tc. §-a csak a törvényesen elismert, ill. bevett vallásfelekezeteknek nyújtottak védelmet, a többi ún. „tűrt" felekezetek — közöttük a baptisták is — teljesen ki voltak szolgáltatva az egyes hatósági vagy magánszemélyek kénye-kedvének. 1881—82-ben pl. igen magasra szökött az istentiszteleteket tartó baptisták ellen hozott alsóbb fokú hatósági ítéletek száma, s egyes vidékeken az igehirdetők ellen elkövetett merényletek, ablak betörések, tettleges bántalmazások is megszaporodtak.[6]

II.

Önéletrajza elsősorban a századfordulóig terjedő időszakot rögzíti az utókor számára. Ebből ismerjük meg munkásságának a gerincét, a fővárosban és vidéken végzett missziómunkájának küzdelmes voltát, fáradozását, de a jól végzett munka jutalmaként jelentkező örömeit is.

Budapesten egyszerre három helyen kezd aktív munkát, elsősorban vasárnapi iskola szervezéssel az Üllői úti lakásán, ebből alakult a mai Wesselényi utcai gyülekezet, a másikat Újpesten és a harmadikat Óbudán. 1881-ben nagy vállalkozásba kezd a várostól 9—10 kilométerre levő, akkor még Promontorban, a mai Budafokon. Küzdelmes munka után, — ahol feleségével együtt még ütlegelést is kénytelen elszenvedni 1883 tavaszán —, a gyülekezet és a szép kápolna igazolja, hogy nem volt hiábavaló ez a munka sem[4].

Idejének jó részét a fővárosban töltötte, de ha naplójának feljegyzéseit figyelembe vesszük, az első tizenöt évben legalább ugyanennyi időt töltött a vidéki missziómunkában is, ahol hirdeti az evangéliumot, szervezi a gyülekezetet, foglalkozott a felvételre jelentkezőkkel, bemerít és sokszor éjszakába nyúló órákig vezeti a tanácskozásokat. S ha mind-

ezekhez hozzá számítjuk az akkori utazási viszonyok, egészséget veszélyeztető, fűtetlen negyedosztályú vagonok kényelmetlenségét, csak az elismerés hangján nyilatkozhatunk ez oltárra tett élet emléke előtt.

Vidéki útjához a *Rottmayer* János munkája nyomán megtért Novák Antal kolportőr 1875. évi meghívása adja a nyitányt. *Novák* Antal evangéliumi munkájának lelki gyümölcsei beértek Nagyszalontán, akiknek a felvételére és bemerítésére Békésgyulára hívja meg Meyer Henriket és 1875. augusztus 26-án, az éj leple alatt megcsobban a Fehérkőrös vize, a várostól kb. 2 kilométerre és bemerít 8 hitvallót, közöttük *Kornya* Mihályt, a későbbi nagy parasztapostolt.

Az első évtizedben ezt a heroikus erőt igénylő munkát mind egyedül végezte. A feladatok sűrűsödése és egyre inkább jelentkező egészségi problémái érlelik meg a gondolatot benne, hogy 1881. június 6-án *Kornya* Mihályt, *Tóth* Mihályt és *Balogh* Lászlót diakónussá avassa, hogy „legyenek bemerítők".[1] Ezek után 1882-ben egy félévi egészségügyi szabadságot is megenged magának, amit egyébként a Hamburgi Teológiai Szemináriumban továbbképzésre használt fel.

Meyer Henrik munkája értékelésénél a látható eredmények, sok láthatatlan munkára utalnak, rengeteg időt, erőt, világos látást igénylő munkáról beszélnek. Nehezen mérhető fel annak értéke, amit végzett, nemcsak a gyülekezetekben, hanem a gyülekezetekért egyházi, de közéleti szinten is.

Hogy az 1895. évi 43. tc. „a vallás szabad gyakorlatáról" megszületett, abban Meyer Henrik szívós erőfeszítése is benne van. A nyolcvan és kilencvenes években állandó összeköttetést tartott fenn az egyes politikusokkal, akik közül különösen Irányi Dánielle behatóan tárgyal a szabad vallásgyakorlatról. Az 1895-ös 43. tc. viharos tárgyalásai közben maga Irányi is kereste az összeköttetést Meyerrel, akitől sok hasznos és szakszerű anyagot gyűjtött parlamenti felszólalásaihoz.[6]

A közös célért való küzdelemben kialakult szimpátiára vall, ahogy Meyer jellemzi Irányi Dánielt. Kiváló politikus volt. Egész Magyarországon köztiszteletben állt, politikai ellenfelei is nagyra becsülték. Sohasem mondott többet a kelleténél. Szigorúan a jóneveltség és jómodor határán belül maradt. Középkori férfi volt. Lakása a szegényemberekéhez hasonlóan konyha, előszoba és utcai szobából állt. A konyhában volt a mosdója és az ágya... Szívesen fogadott, meghallgatott... Olyan vallásügyi törvényért harcolt, amely az állam és az egyház különválását célozta. Tehát már akkor a Szabadegyházak elvét, „Szabad államban, szabad vallásgyakorlat" vallotta, ill. munkálta. Törvényjavaslatát évente újból és újból előterjesztette. Mindazt, amit élményeimről, nehézségeimről elmondottam, a képviselőházban előadta és ezzel támasztotta alá a vallásszabadság szükségességét.[1]

Irányi jellemzésében leírt vonások egész sora ráillik Meyerre is. Bizonyára ezek felfedése, hacsak tudat alatt is, de erősítette benne a szimpátiát és növelte a bizalmat. Irányi Dániel kívánságára írja meg újabb beadványát, részletesen kifejtve benne nehézségeit és akadályoztatását, de a vallásszabadságról alkotott véleményét is. Bár ekkor nem fogadták el beadványát, de el se utasították, sőt a magyar sajtó jelentős része foglalkozott ezzel az üggyel.

S hogy Meyer Henrik mennyire nem szektaprédikátor, annak az is bizonyítéka, hogy igyekszik minél szélesebb körben ismertetni a baptisták hitelveit és szervezeti szabályzatát. Ő adja ki az első baptistákat ismertető magyar nyelvű füzetet 1879-ben. Megalapította az Igazság Tanúja című magyar nyelvű lapot (1895—1918). 1898-ban már második kiadást érte meg az általa németből átdolgozott „Hitvallása és szerkezete a keresztelt keresztyén gyülekezeteknek, melyeket közönségesen baptistáknak neveznek — a Szentírás bizonyítékaival ellátva —" című könyvecskéje. Van ennek az erőfeszítésnek eredménye, mert a hívek ismerik, a Szentírásra alapozva hivő életüket ez szerint élik. Szép bizonyságot mondanak erről az életről a parlamenti képviselők. *Vlasits* Gyula, mint képviselő és mint miniszter is többször elismerően nyilatkozott a baptisták megbízhatóságáról és mély vallásosságáról... *Gróf Csáki* Albin pedig így szólt 1895. ápr. 26-án az országgyűlésen: Én azt hiszem, hogy mindenki, aki... baptistákkal érintkezett és értekezett, meggyőződhetett nem arról, hogy vallástalanság, vagy hitetlenség, de ellenkezőleg arról, hogy a legnagyobb hithűség találtatik bennük.[6]

Életrajzát ismerve, sokan tették már fel ezt a kérdést, hogy mindezt hogyan csinálta, hogyan bírta. Bizonyára választott edénye volt Istennek. Az erőt és bölcsességet is tőle kapta. Kiváló emberismerettel rendelkezett. Munkatársait jól választotta ki. A magyarok közül Kornya Mihály és Tóth Mihály lett a két kiemelkedő „úttörő apostol", mellettük a többi „parasztapostol", míg a németek közül *Grómen* János, *Tatter* János, *Eiler* Ádám, *Haffner* István és sokan mások.

III.

A dunántúli misszió egyik végvári bástyája a pécsi gyülekezet is, Meyer Henriket tartja alapítójának. Miután az Alföldön már vannak avatott segítségei, 1884-től kezdve rendszeresen Pécsre látogat.

Az itt végzett munkájáról értesül az egész város, mert az újságírók hírt adnak róla. Sajnos Meyer Henrik naplója csak szűszavúan emlékezik meg, hogy Pécsett is járt, inkább csak a dátumokat jegyzi és rövid kommentárral az út célját, ill. eredményét. De a gondviselés megmutatkozik abban, hogy a helyi újságok, mint a *Pécsi Figyelő, Pécsi Közlöny, Pécsi Napló* felváltva tudósítanak a napi események közt erről is, mint érdekes hírről és felfigyel rájuk a város. Az egyik lap a bemerítésről — „éjjeli fürdőzés" — címen. A másik tudósít az első pécsi baptista temetésről — „Baptista temetés Pécsett" — címen, „Germanizáló baptisták"-ról a harmadik, mivel német nyelven szólt az evangélium, a német nyelvű hallgatóság között. Valamennyi helyen megemlítik az újságírók Meyer Henrik szerepét is;... az asztalosmesterből felcseperedett püspök huszonöt hitújonc megkeresztelésével gyürközött... — megjegyzéssel. Más helyen;... a budapesti főgyülekezetnek temetésre meghívott papja állott elő és egy hosszú beszédet tartott..., vagy ... a budapesti baptista egyház predigerje, valami Meyer nevű egyéniség fog a HATTYÚ-teremben nyilvános előadásokat tartani.[8]

Nos, a felhozott példák is mind azt igazolják, hogy Meyer Henrik hihetetlen energiával, rendíthetetlen hittel, elhivatásának tudatában végzi ezt a szinte erőfeletti munkát. Az említett „Hattyú-terem" egyébként ebben az időben Pécs legnagyobb előadóterme. A kis gyülekezet ezt a termet bérelte ki néhány estére, hogy Meyer Henrik evangélizálása alkalmával az érdeklődőket képesek legyenek elhelyezni.

Tud erről az esetről a skóciai Glasgowban lakó pécsi származású *Vojka* János is, aki 1846-ban Rott-

mayer János és *Scharschmidt* Károly társaságában érkezik haza és fog hozzá e nehéz talajon az ugartöréshez. Meyer Henrikkel folytatott levelezési anyagának utolsó ismert példányában 1894. december 31-én így írt erről: Nemrég *Eilinsfeld* Emilia testvérnőtől is kaptam levelet Pécsről, s közölte, hogy a testvér ott járt és nagy összejöveteleket tartott, melyekben közel ezer ember vett részt. Áldott legyen érte az Úr.[9]

A pécsi gyülekezet építésébe invesztált fáradozás idejében meghozta a maga gyümölcsét. Néhány év alatt 30—40 tagot számlált. Sőt, a pécsi gyülekezet megerősödése magával hozta a Tolna—Baranya megyei németajkú gyülekezetek sorának a létrejöttét is. (Magyarbóly, Bonyhád, Pusztakisfalú, Áta stb.)

Ugyanez a töretlen munkakedv és áldozatot nem ismerő fáradozás jellemzi Meyer Henriket úttörő munkájában az ország más területein is. Számtalanszor megfordul az erdélyi szászok között. Ott állítja munkába Grómen Jánost. Ismerik Nagydisznódon, Szászvárosban, Brassóban, Temesvárott. Leutazik Újvidéken túl az Alduna-menti Pancsovára, Belgrád környékére, ahol a magvetés kikelt, és ma is élő gyülekezetek tanúskodnak róla: ... a ti munkátok nem hiábavaló az Úrban. (1 Kor. 15 58). Sokszor csak napok választják el — naplójegyzeteinek bejegyzése szerint — hogy hol délen, hol északon a Szepességben, Késmárkon dolgozik, de közben a fővárosban is a gyülekezet ütőerén tartja kezét.

Elgondolkoztató események kerülnek felszínre, mint drága kincsek, naplói és önéletrajzában való búvárkodás közben. Ma már természetesnek vesszük és hálaadással járjuk az ökumenikus utakat. De nem ilyen magától értetődő ez Meyer Henriknél, a maga korában és az adott szituációban. Prófétikus látásának egyik bizonyítéka az, hogy ő már az ökumené kapuján a kulcsokat próbálgatja. 1883-ban az Evangéliumi Alliance egy küldöttsége Bécsben kereste a császárt. De, mert az éppen Budapesten volt, utána jöttek. Közben *Field* generális, *Saras* és *Fischer* lelkészek (Párizsból) arra kérik, adja át imatermét istentiszteletre, sőt hívja meg a protestáns lelkészeket, akik közül kettő meg is jelent. A vendégek nagyon örültek a rendkívül szép istentiszteleti alkalomnak.

Egy másik alkalommal pedig arról számol be örömmel, hogy amikor elkészült az új Wesselényi utcai kápolna (1884—1887) az első bemerítési alkalmon az volt az ünnepély különlegessége, hogy hívására a református püspök is megjelent (Papp Gábor). A mai szépen bontakozó ökumenikus munkának tehát ideáig is visszanyúlik az alapja.

IV.

Meyer Henrik munkásságának teljesebb megismeréséhez szólni kell arról a társadalmi helyzetről is, ami őt száz évvel ezelőtt, a feudális Magyarországon fogadta. Ez közelebb visz ahhoz, hogy jobban megértsük nehézségeit, de ugyanakkor felmérhessük munkája eredményének gyors alakulását is.

Ismert tény, hogy a múlt század közepén, a felvilágosodás egyenes következményeként hódít teret hazánkban is a racionalista gondolkodás, ami hatalmába keríti sajnos az egyházi vezetőket, lelkészeket, sőt mindenekelőtt a külföldön tanuló teológusokat is. Tragikusan száraz egyházi élet lett ennek a tanításnak a következménye. Ez a lelki éhség hozta létre a jó értelemben vett pietista jellegű bibliázgató közösségeket.

A jelzett korszak áldatlan állapotát tanulmányozva és mérlegelve ír *dr. Haraszti* Sándor, a Kornya Krónika előszavában ilyen gondolatokat: A templom lett volna az a hely, ahol van az a személy, akitől mégis kapnia kellett volna magasabb eszméket is. A történelem azonban változatlanul ismétlődött, Katona J. Bánk Bán: Tiborc parasztjának vigasztalan panaszolkodása óta: a papot úgy tekintette a nép, mint aki csak azért van, hogy az egyházi adót még a végrehajtó segítségével is kifacsarja a szegény ember bőre alól. Hogy nézhette volna másként az „Úr szolgáját" — a szegény szemében a nagy urak ágensét — aki soha otthonában meg nem látogatta, legfeljebb, ha temetésre ment el, persze csak akkor, ha fizetni tudtak a végre megboldogult boldogtalan hozzátartozói.

Ilyen körülmények között találja előbb Novák Antal, majd Meyer Henrik és Kornya Mihály, ill. a többi „parasztapostol" a minden szempontból kisemmizett plebejus népet országszerte. Éppen ezért figyelemre méltó körülmény az okok vizsgálatánál, hogy az első bibliázgató közösség s később a gyülekezet is, nem a falu „előkelőségeiből", s nem is a magasabb társadalmi osztályból került ki, hanem az egyszerű, néhány holdas vagy még inkább a zsellérsorban lévő kétkezi munkásokból. Városon esetleg kisiparosokból — gyári munkásokból, vagy mint a pécsi eset is mutatja, jobbára cselédsorban tengődő egyedekből verbuválódott egybe. Meyer Henrik ezt a körülményt nemcsak ösztönösen megérezte, hanem tudatosan is felmérte. Küldetése tudatában fáradozik szociális körülményeik megváltoztatása érdekében.

Mennyi örömnek lesz forrásává az Ige munkájának szabadító hatalma, amikor a bűneitől szabadulni akaró, de a sátán hatalmával megkötözött ember végre evangéliumot hall! Lehetőség nyílik a megtérésre, a bűnből való szabadulásra. Hisz ezek a lelkek életükben először hallanak újjászületésről, boldogságról vagy szeretetről, mint igaz valóságról. És az új Igék hirdetője beszél már ebben az életben egy teljes átalakulásról, sőt teljes meggyőződéssel hirdeti az igaz életet, melyben királyi koronát nyernek a Krisztus megváltottai. Szóval olyasmit említ, amiről eddig a szegény Lázárok álmodni sem mertek. És ide ők is bejuthatnak, bár nem gentryk, se nem gazdagok, sem nem tanultak, sem nem katonatisztek, sem nem papok; — szóval nem úriemberek. Most értik meg ők igazán, hogy van célja a földi életnek, az evilági szenvedésnek, ők is ugyanolyan részesei az emberi méltóságnak és szabadságnak, mint a irigyelt gazdagok, mert ők is kimondhatatlan gazdagság örökösei s nem zsellérek többé, hanem fiak, és örököstársak a Krisztusban; — olvassuk tovább a Kornya Krónika előszavában.[11]

Meyer Henrik e tények felismerésével teszi az áldozat oltárára, ha kell az egészségét, soha meg nem fizethető munkásságát és egész életét is. Mi kései utódok csak meghajthatjuk előtte az elismerés zászlaját, aki felismerte elődeink, a nagy és dédapáink — akiket őseinknek tisztelünk — lelki segítségre szoruló lehetetlen állapotát és annyit fáradozott értük. Csak az idők távlatából tudjuk felmérni és értékelni, mit jelent számunkra e társadalmilag kisemmizett, szociális mélységeket járó ősökből gyülekezeteket, majd szervezett egyházat hozni létre. Erről az alacsony sorban tengődő és elnyomott munkás-paraszt sorsból kibomló közösségről írhatta a felszabadulás utáni években egy beadványában a következőket, közösségünk vezetősége: Tagjaink között nem volt egyetlen tábornok, háborús bűnös, vagy arisztokrata. Nem volt polgári középosztályunk, mivel híveink szinte kivétel nélkül munkásokból és földművesekből

rekrutálódtak össze. Értelmiségünk 95%-a az 1945-ös utáni évekből került ki az egyetemekről, sőt csak azóta kerültek oda, mint népi származású fiatalok.

V.

Meyer Henrik rátermettségét és elhivatottságát bizonyítja, hogy nemcsak felméri a meglevő helyzetet, hanem erejéhez mérten segíteni is akar rajta. Ahogy megalakul az első gyülekezet, már is társadalmi elismerést óhajt szerezni népének s megteszi az első lépéseket az állami elismertetés dolgában. Egy vallásfelekezet szektajellegére elsősorban a befeléfordulás, a világtól való teljes elszigetelődés a jellemző. Meyer Henrik soha nem viselkedett így. Ő kezdettől fogva nem volt szektaprédikátor.[12] Többek között beszélt *Tisza* Kálmán miniszterelnökkel, *Szapáry* Gyula államtitkárral, szoros kapcsolatot teremtett *Irinyi* Dániel országgyűlési képviselővel, hogy kiharcolja a baptisták számára a szabad vallásgyakorlatot. 1873-ban jön Magyarországra, s 1876-ban már élénk vita folyik a parlamentben a baptisták üldözéséről és szabadságáról; Meyer Henrik három év alatt közéleti tényezővé válik, akivel a parlamenti körök és a kormányhatóságok egyaránt számot vetnek... A hetvenes, majd a kilencvenes évek vallásügyi vitái és döntései nagyrészt Meyer Henrik személyes befolyásának, és szívós munkásságának az eredményei. Ez ma már történelmi tény.[3]

Mint minden embernek, Meyer Henriknek is voltak bírálói, legnagyobb vétkét erőskezű vezetésében és erős német öntudatában vélték felfedezni. Azonban nem szabad feledni, hogy abban az időben erre az erős kézre volt szükség ahhoz, hogy a közösség igei tisztasága és lelki egysége megmaradjon. Mint ahogy egy emlékezésben olvasható: Bizonyára, ez a sokszor végsőgig túlfeszített munkatempó és életritmus, jobban hasznosítható lett volna, ha választott új hazájának nemzeti nyelvét elsajátítja. Ennek hiánya később sok félreértésének, kölcsönös gyanakvásnak lett az okozója. Nyelvismeret híján sohasem volt lehetősége annak az évszázadokig leigázott nemzetnek, a valódi lelkületét, gondolkodásmódját, leírhatatlan szenvedését és túláradó jókedvét megismerni és megérteni...[13]

Életműve azonban azt bizonyítja, hogy származása ellenére is Meyer Henrik szerette a magyarságot, hisz ezért a népért is oltárra tette az életét. Sőt nem húz határt a többi nemzetiségek előtt sem, hisz a halálakor már 23 000 tagot számláló közösségben a magyarok és németeken kívül, ott vannak a románok és szlovákok is. Munkássága bizonyítja, szívében hordta a magyar népet, s életének nagy részét a magyar nép szolgálatának szentelte. Magyar földön rokkant meg, magyar oltáron égett el, ennél többet egy ember nem tehet egy népért, amely származása szerint nem az övé — de éppen úgy, mint a többi, az Istené.[3]

Ige ismerete, retorikai készsége kiváló volt... Hallgatóit lebilincselte. Gyakran azért jöttek intelligens látogatók, hogy gyönyörködjenek szónoki képességében, és hogy szép német előadást hallgassanak. Igehirdetései magasszintűek voltak, tiszta evangéliumok, meggyőzőek. Fundamentalista teológiát képviselt, az Ige és annak tanítása volt az egyetlen zsinórmértéke a tanításban, a feddésben, az intésnél, vagy a gyülekezeti rend és fegyelem tekintetében.[14]

VI.

Összefoglalásként a következőket jegyezzük még meg.

E gazdag életművet tanulmányozva előttünk bomlik ki, hogy nem új dolog ez a nap alatt — egy lelkipásztor csak úgy tudja helyesen és eredményesen végezni munkáját, ha gyülekezete tagjainak nemcsak az ünnepeit, de a nehéz hétköznapi gondjait is ismeri és lehetőségéhez képest messzemenően segíti.

Az azonban lehet, hogy sokak előtt újnak hat, hogy Meyer Henrik számára már a magyarországi baptista misszió bölcsőringatásakor sem volt ismeretlen fogalom a közélet platformja. Az egyszerű munkásokból toborzott hívei közt szerzett tapasztalatait s az ezekre épített érveit használja fel Irinyi Dániel országgyűlési képviselő a parlamenti interpelációjában, a sütőipari segédek munkakörülményeinek javításáért. S amikor megszületik az 1884. XVII. tc., akkor Meyer Henrik egyik feljegyzéséből ezt olvashatjuk: „Harcunk előmozdította egy jobb, szociális-kulturális körülményre való átalakulásnak és egy kedvezőbb törvény beiktatásának az elérését." És mindezt nem divatból, hanem abból az igei felismerésből tette; „aki azért tudna jót cselekedni és nem teszi, bűne az annak..."

„A történelem az élet tanítómestere" és ezen belül a történelmet alakító gazdag élet is. Nehezen tudjuk ma már felmérni, mennyi erőfeszítése van Meyer Henriknek az 1895-ös vallásügyi törvény megszüntetésében, de a köz javáért oltárra tett áldozatos élet megismerése feltétlen munkálja bennünk a hálát azért, hogy amiért ő akkor még harcolt, az ma már magától értetődően a miénk.

A történelem, mint tanítómester segítsen mérlegre tenni, mit is jelent számunkra az a tény, hogy népünk immár harmadik évtizede megváltozott életkörülményeinek törvényes keretei között, szabad vallásgyakorlattal rendelkezik.

Az állam és egyházak között kötött egyezmények 25. évfordulója alkalmával erősödjön bennünk népünk és társadalmunk iránti megbecsülésünk, hisz a mi időnkre Meyer Henrik küzdelmes munkájának gyümölcsei beértek, s mi ezeknek már élvezői is lehetünk.

Mészáros Kálmán

JEGYZETEK

1. Meyer Henrik önéletrajza. 94 oldalas kézirat, németből fordította: Fejér Gyula. — 2. Meyer Henrik testvérünk hazament. Békehírnök 1919. XXV. évf. 5. szám? Bokodi Lajos? — 3. Meyer Henrik. Lelki Élet 1948. I. évf. 6. szám. Irta: dr. Somogyi Imre. — 4. Magyarországi Baptisták Történelme. — Tanulmányi anyag. BTSz. használatára, 100 old. kézirat 1971. Szebeni Olivér. — 5. Meyer Henrik vázlatos önéletrajza. — Kézirat fordította: Szebeni Olivér 1959-ben. — 6. A vallásszabadság és a baptisták. Magvető: Budapest. Irta: dr. Somogyi Imre. — 7. Meyer Henrik. Békehírnök 1963. 3—4—5. szám. Kovács Géza. — 8. A Pécsi Baptista Gyülekezet történelme a századfordulóig. Kézirat 25 old. 1969. Mészáros Kálmán. — 9. Hitvalló baptista az elsők közül. Adatok Vojka János életéből. Emléklapok III. 1972. Mészáros K. — 10. Szokolyai Baptista Gyülekezet 70 éves missziótörténelme, Kézirat 130 old. 1962. Mészáros K. — 11. Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály Krónikájának előszava. 1945. Előszót írta: dr. Haraszti Sándor. — 12. Meyer Henrik születésének 125. évfordulójára. — Teol. Szemle 1967. Szebeni Olivér. — 13. Meyer Henrik érkezésének centenáriumára. Békehírnök; 1973. március 2. Bányai Jenő. — 14. Impresszióim Meyer Henrik missziómunkássága felett. Kézirat, 1964. Fejér Gyula. — 15. Egy bölcs építőmester. Békehírnök 1973. ápr. 29. — máj. 13.: dr. Somogyi Barnabás. — 16. Lelki Élet 1946. Meyer Henrik a lelkipásztor. Szabadi F. Gusztáv.

Chaplin diktátora

Csaknem három és fél évtizeddel ezelőtt készült el Chaplin nevezetes filmje, *A diktátor:* 1940-ben mutatták be New York két mozijában. Önéletrajzában azt írja Chaplin, nagy sikerrel, tizenöt hétig ment egyfolytában a két moziban, és végül összes addigi filmjénél nagyobb bevételt ért el. A filmtörténetek viszont úgy emlékeznek, hogy a film fogadtatása eleinte eléggé vegyes volt, és a siker valójában csak Amerika hadbalépése után következett. Persze, Chaplin is megemlít néhány hűvös, vagy éppenséggel támadó újságcikket, említ vitákat, tüntetéseket, az amerikai sajtó ellenszenvét, sőt azt is, hogy Roosevelt elnök *A diktátor* megtekintése után csupán egy tréfás megjegyzést tett rá Chaplinnek.

Magyarországon hét évvel később mutatták be *A diktátort*, de micsoda hét esztendő volt az! Voltaképpen a háborúnak csak távoli szele érintette Magyarországot a hét esztendő kezdetekor, a zsidótörvények is csak később következtek, aztán a hadbalépés, a doni vereség, a front közelítése, a hintapolitika, a náci megszállás, az elhibázott kiugrási kísérlet, a nyilasuralom, az ország hadszíntérré változása, kirablása, rombadőlése, aztán a felszabadulás, az újjáépítés megkezdése, a társadalmi és politikai élet új lendülete: ez mind benne volt abban a hét esztendőben, amely *A diktátor* világpremierjét a magyarországi bemutatótól elválasztotta.

Nem tudom, annak idején évekig ment-e nálunk *A diktátor*, vagy rövidebb volt a pályafutása. Mindenesetre éveken, évtizedeken át csak emlékezni lehetett rá, beszélni róla, de látni nem. Hosszantartó kereskedelmi huzavona után következett el ezidén a felújítás, 47-ből 74 lett, negyedszázadnál is több telt el. Ez az időszak ugyancsak bővelkedett világeseményekben, a háború utáni boldog föllélegzést a hidegháború követte, többszöri hullámban, kisebb-nagyobb enyhülésekkel, kisebb-nagyobb — olykor rettenetes és gyalázatos — „helyi háborúkkal", végetért a gyarmati korszak, létrejött és megerősödött a fejlődő országok „harmadik világa", beköszöntött az atomkorszak, föltalálták a hidrogénbombát, megkezdődött az űrkutatás, elterjedt a kibernetika, kínzó probléma lett a környezetszennyezés, legújabban az energiaellátás, végül beköszöntött az enyhülés történelmi korszaka, az emberiség reménykedve várja a jövőt: ez mind 47 és 74 között történt.

Ami a filmet illeti, ebben a negyedszázadban alaposan megváltozott a film világa is. A némafilmre következő hangosfilm művészi értelemben kevés jót hozott, inkább visszaesést, fölhígulást. Az a második korszakváltás, amely a mögöttünk levő negyedszázad közepe táján történt a filmművészetben, nem technikai jellegű (bár megváltozott a képméret, tökéletesedett a felvevőgép, érzékenyebb lett a filmtekercs), hanem művészi (bár ezt nagyrészt éppen a tökéletesebb technika tette lehetővé), a szemléletmód, a kifejezés, a hatás megváltozása jellemzi. Reneszansz-e ez valójában, vagy inkább ez volt a filmművészet voltaképpeni kezdete, nehéz eldönteni, annál inkább, mert a művészi lehetőségekkel megintcsak együtt tört ránk a kommercializálódás is, az elmélyült film mellett sokat „fejlődött", terjeszkedett a felszínes film is. Mégis ez idő alatt lett elszórt jelenségből meghatározó jelleggé, hogy a film költői és filozófiai kifejezésekre is képes, önálló és közvetlen hatást tesz a nézőre (mint a költemény vagy a zene), lélektani elemzéssel lélektani hatásokra vállalkozik, történelmi és társadalmi gondolatokat a maga nyelvén tud tolmácsolni.

Milyennek bizonyul Chaplin *Diktátora* a huszonhét éves szünet után? Hiszen az efféle szilencium mindig legendaszülő, mítoszteremtő hatású. A most nyolcvanöt esztendős Chaplin meg különben is a filmművészet eleven mítosza. A hőskorszak, a némafilm korának nagyjai, klasszikusai közül kevés él még őrajta kívül. S ő róla sokat tudni egyebet is, nemcsak azt, hogy klasszikus. Tudhatni például, hogy ő következetesen kitartott a némafilm mellett. Már teli volt a világ hangosfilmmel, amikor 1936-ban végre új filmet forgatott Chaplin, a *Modern időket* — ezt is most újították föl minálunk —, s voltaképp ez is némafilm, ő maga mindenesetre csak egy halandzsaszöveget énekel benne. És tíz esztendősen virágzott már a hangosfilm, amikor *A diktátor* készült: a némafilm szerkezetével (a föliratokat itt egy hang mondja el). Az egyik Chaplin-figura, a diktátor, legalább felerészben halandzsaszöveget mond, helyesebben maró paródiát, s a másik, a rokonszenves, a chaplini Chaplin-alak, a zsidó borbély, jószerivel alig szólal meg, míg a film végén nagy monológját, furcsa szónoklatát el nem mondja. Emlékezetes nagy jelenetei *A diktátor*nak pantomim-jelenetek, mint például a diktátor — mondhatni — násztánca a földgömbbel, vagy a két konkurrens diktátor pályaudvari találkozásának képsora, s vérbeli némafilm, kerekded burleszk a film bevezető képsora, előzménye, előszava, az első világháború mulatságos gúnyrajza.

Érdeme Chaplinnek, hogy a némafilmhez ragaszkodott, mert ez nem maradi konzervativizmus, hanem a film önálló művészetjellegébe vetett hit megnyilvánulása. Mennyire így van ez, bizonyítja, hogy a filmművészet mostani, új virágkorában a képi hatás ereje növekedett, kép és hang együttes munkára vállalkozik, s a hang nem egyszerűen beszéd, párbeszéd, még kevésbé fecsegés, hanem hang, olykor zörej, vagy zörej-értékű szó. A modern filmművészetnek valamennyi nagysága ezt a módszert követi, s ezért kézenfekvő rokonságuk a némafilm klasszikusaival, így Chaplinnel is. Kaneto Shindo felejthetetlen, nagyszerű remekműve, a *Kopár sziget*, Antonioni, a *Vörös sivatag*, a *Nagyítás*, a *Zabriskie Point*, nyilvánvalóan szűkszavú filmek. Jancsó Miklós műveinek

egy részében a párbeszéd a legszükségesebb információkra, mondhatni az élet alapszavaira szűkült. De a modern film barokkosabb művészeinek, Andrzej Wajdának, Ingmar Bergmannak, a szovjet Tarkovszkijnak, Panfilovnak, sőt, még a viszonylag bőbeszédű Fellininek a művein is a némafilm képhatásának fölidézésére való törekvés érződik.

És még inkább azoknak a filmjein, akik méltán követték Chaplint a nevettető szándék tekintetében. Vidám filmeknek, ízléses tartalmas vidám filmeknek igencsak szűkében van a világ, de az emlékezetre és az említésre méltóak közülük Chaplin szűkszavúságát, társadalmi elkötelezettségét, humanitását követik, mint Jacques Tati és Pierre Étaix.

A humanitásról, meg a társadalmi elkötelezettségről külön is szót kell ejteni Chaplinnel kapcsolatban: ezek is való vonásai a Chaplin-legendának. A ma embere elsősorban azt tudja Chaplinről, hogy Svájcban él, mert hazáját, Amerikát, el kellett hagynia (kevesebben tudják, hogy valójában nem Amerika a hazája, hanem Anglia), s méghozzá az úgynevezett boszorkányüldözések korszakában, a McCarthyzmus idején, amikor már hosszabb ideje amerikaellenességgel, kommunistabarátsággal vádolták, nemkívánatosnak nevezték, s amikor aztán egyszer végre kitette a lábát Amerikából, megvonták tőle a visszautazási engedélyt. Ahhoz, hogy haladó személyiség, valóban nem fér kétség, bár magyarul *Életem* címmel megjelent önéletrajzi írása — legalábbis a benne ábrázolt időben, az ötvenes évek derekán — inkább ösztönösen politizáló embernek mutatja Chaplint, semmint tudatosan elkötelezettnek. Állásfoglalásai hangulati elemekből születtek (jóllehet a legtöbb emberé szintén), gyakran hirtelen indulatból fakadtak, és természetesen jól megférték a milliomos Chaplin különféle üzleti meggondolásaival. Megírja, hogy *A diktátor* bemutatásakor hogyan elegyedett benne valamiféle ösztönös rokonszenv az üldözöttek iránt, a gyűlölet a diktátor és a diktatúra ellen, s az aggódás, hogy a filmbe fektetett két évi munka, meg kétmillió dollár (ma tán tízszerannyi lenne) hiábavaló ne legyen.

De a műalkotások ereje, igazsága és hatása létrehozójuknak néha inkább a humanitásától függ, tudatos elhatározás nem feltétlenül szükséges ezekhez. *A diktátor* igazsága történelmi igazság, amint túlhaladott részletei fölött is a történelmi idő járt el.

A humanista ábrázoláshoz egyébként nem feltétlenül kell konkrét mondanivalónak is társulnia. *A diktátor* egyik legszebb, legkedvesebb jelenete a borotválás-pantomim Brahms magyar táncainak dallámára-ütemére. Kitűnően fölépített jelenet. Ellenállhatatlanul mulatságos, s jóllehet ennek igazán nincs semmi „mondanivalója", mégis van. Mindenekelőtt a munka öröme, a borbély hivatástudatának bizonysága — de emellett van benne gúny is, hiszen a rádió az imént azt mondta: most a jobb kedvű munka elősegítésére sugároz zenét, s így a jelenet óhatatlanul — mert hiszen a produkció veszélyes is — az efféle „kényszer-öröm" bírálata is.

Önéletrajzírásában beszámol Chaplin arról, hogy a film elkészülését mennyi nehézség gátolta, éppen a konkrét történelmi mondanivaló miatt. Az is nyilvánvaló, hogy az ötletet az adta-sugallta, hogy Chaplin apró bajusza nagyon is hasonlított Hitleréhez, akit a filmen Hynkelnek neveznek. Kétség nem fér ahhoz, hogy Chaplin nem kedvelte a fasizmust, nem a fasisztákat, nem a diktátorokat. Érvei között olykor elég naívak is találhatók, de ez voltaképpen nem kifogásolható: az antifasiszta együttműködésben különféle részlet-nézeteknek is helye volt.

Talán a Chaplinnel — és a Chaplin-teremtette Charlot-val, a kétbalkezes, talpig tisztességes, naiv kisemberrel — való külső hasonlóság adta a cselekmény kettős szálának ötletét: a diktátor és a kis zsidó borbély hasonlóságuk következtében egy döntő pillanatban fölcserélhetők. Chaplin erre a döntő pillanatra tett, erre célozta, építette föl a cselekményt, a bonyodalmat. Ezért nem fedezi föl senki, soha előbb ezt a hasonlóságot, kihagyván természetes számos mulatságos helyzetet. A döntő pillanathoz vezető kettős cselekménysor részben gúnyos „magánszámok" sorozata. Chaplin a diktátor külső jegyeit — hírlik — korabeli híradókból leste el. A szónoklatok pufogó frázisai halandzsanyelven hangzanak ugyan el, de kibontakozik belőlük a gyilkos, a gyilkosságra úszító tartalom is. A kapkodó pózok, a rikácsoló szónoklás megannyi gúnyos ötlet megvalósítására ad alkalmat. Hasonlóan karikírozza Chaplin a „Pfujrer" környezetét is, Göringet és Göbbelst, meg a riválist, a diktátort, akit a filmen Benzino Napaloninak neveznek. Egyedül Göbbels-Garbich külseje tér el az ismert alaktól, ami talán azzal is összefügg, hogy életében Göbbelst előnyösre torzítva ábrázolták, például a filmhíradókon.

Figyelmet érdemel, hogyan alkalmazza Chaplin ebben az ábrázolásban is a helyzetkomikumot. A mulatságos filmek értékelésének ez mindig is sarkalatos problémája. Hiszen valóban gyakran előfordul, főként gyerekekkel, hogy nevetnek, ha például valaki megbotlik és elesik. Nevetséges ez? Igen, bár rendszerint ez a nevetés embertelen. A helyzetkomikum fels ínesebb megnyilvánulásai között sem ritka az embertelen nevetésre ingerlő, de a többi is nagyrészt csupán egy közvetlen „nevetési rövidzárlat" révén mulattat. Ha ezen a filmen a diktátor peckes léptekkel indul a festőhöz pózba vágni magát, és útközben a padló (horogkeresztet imitáló) mintázatában megbotlik, ez a „helyzetkomikum" mégsem csupán az, mert a rettegett „vezér" ügyetlenségét, kétballábasságát leplezi le, kisebbrendűségi komplexusának egyik tényezőjét.

Ezzel szemben a filmnek néhány jelenete, amely a történelemmel szembehelyezkedő, ma már üresjárat. Önmagában jól megvalósított villámrész, például a konkurrens diktátorok betétjelenete a náci katonai díszszemlén. Való igaz, hogy az Anschlusst megelőzően Mussolini még tényező volt Hitlerrel szemben, és rivalizált is vele. Az is igaz, hogy a náci hadsereg akkor még kevésbé volt kiépítve, mint egy vagy két esztendővel később, a világháború kirobbantásakor. Csakhogy a villámtréfa mégis aránytalan. Napoloninak az a „csattanója" a náci könnyű páncélosok fölvonulásakor, hogy ezek túlságosan könnyűek, hiteltelen, mert köztudott, hogy a német haditechnika már akkor is jobb volt az olaszoknál, s például éppen az olasz könnyűharckocsik csak az abesszin háborúban váltak be, mert dárdával és nyíllal szemben még valóban védelmet nyújtottak. Az sem fakaszt nevetést, amikor a két vezér vitatkozik, hogy a fölvonuló repülők melyikük légierejéhez tartoznak, majd Napoloni így dönti el a vitát, amikor egy gép lezuhan: tényleg a maguké. A náci Luftwaffe akkor már Guernica után volt.

Itt essék szó a film számos nai-

vitásáról, amerikaias mozzanatáról. Az minden amerikai filmre jellemző, a legjobbakra is, hogy a környezet amerikaias, itt például a gettó jellegzetes western-városka, és az „Osterlich"-be menekülők is mintha egy westernből kordéznának át a prérik egy idillikus farmjára. Nagyobb súllyal esik a latba, hogy a valósághoz képest sok apró részlet idillikusan naív. Más összefüggésben mondja önéletírásában Chaplin, erre is ráillik: „Ha tudtam volna a náci koncentrációs táborokban elkövetett vadállati kínzásokról és gyilkosságokról, nem lettem volna ilyen udvarias."

Naivitása egyébként a mesékhez, szinte a népmesékhez közelíti Chaplin műveit, közöttük *A diktátort* is. Szinte népmesébe illő az a „döntő pillanat" is, amelynek érdekében vezeti a film cselekményét. A kis borbély és a diktátor mostanáig észrevétlen maradt külső hasonlósága — ami talán mégis azt sugallhatta a korabeli nézőnek, hogy a diktátor sem emberfölötti lény, és a zsidó borbély sem alsóbbrendű — most, az utolsó, a döntő kibontakozásban „történelmi szerephez" jut. A koncentrációs táborból megszökött borbélyt ugyanis a diktátornak vélik, s ő kénytelen eljátszani a szerepet, az Osterlichbe bevonuló katonák élére állni, és a diadalünnepen a százezres tömeg előtt rádióbeszédet mondani. Nagy, szép, álomittas, mesebeli kép. Ki ne álmodott volna még arról, hogy egyszer az egész világhoz szólhat, s elmondhatja azt a csodálatos dallamot, amely Karinthy *Cirkuszából* jut ilyenkor az ember eszébe? Elmondhatja a mesebeli fölhívást: emberek, szeressétek egymást, és ne gyilkoljatok!

Chaplin ezt játssza *A diktátor*ban. Önéletírásában megjelent ennek a meghatóan szép beszédnek a szövege. *„Sajnálom, nem akarok császár lenni. Nem nekem való. Nem akarok uralkodni, nem akarok senkit leigázni. Segíteni szeretnék mindenkin, ha lehet — zsidón, árján, fehéren, feketén"* — kezdődik a beszéd, amely nyilvánvalóan bátor szó volt az akkori Amerikában is. A segíteniakarás, az emberbe és emberségbe vetett hit szólal meg a szokatlanul hosszú — filmen hosszú — beszédben. *„Katonák! Ne szolgáljatok embertelen embert! Emberek vagytok! Ne harcoljatok rabszolgarendszerért! Harcoljunk az új világért, amelyben az ember dolgozhat, amely a fiataloknak jövőt, az idősnek biztonságot ad. Azért küzdjünk most, hogy felszabadítsuk a világot. Harcoljunk az értelem világáért. Katonák, a demokrácia nevében, egyesüljünk!"* Éljenzés, taps. És a borbély-Chaplin, diktátori álruhában most szerelmeséhez, az üldözött Hannához szól: *„Hallasz engem, Hanna? Akárhol vagy, emeld fel az arcod! Szakadoznak a felhők! Áttör a napsugár! A sötétségből a világosság felé tartunk! Új világ küszöbén állunk... Emeld fel az arcod, Hanna! Emeld fel az arcod!"*

A Hannák, sajnos, ezt a szót valójában nem hallhatták. Ma már tudjuk, hogy bármennyire szép és igaz — meghatóan szép és igaz — a szó, a diktátor legyőzéséhez hosszú, kemény harc kellett, mérhetetlen nagy áldozatokkal. A megható szavaknak is volt szerepük mégis: a maguk módján. A háború alatt ez a film érzelmességével és naivitásával együtt mégiscsak toborzó volt a harcra. A háború után a túlélők örömét osztotta meg: átütött a napsugár.

A ma emberének, történelmi távlatból, eszébe jut azonban egy más Karinthy-hasonlat. Akkor ötlik föl a nézőben, amikor a békére hívó szózat után a filmen fölharsan a megfélemlített, félrevezetett, értelmétől és emberségéből kivetkőztetett százezrek üdvrivalgása. Félelmetes pillanat. Krisztus, vagy Barabbás? A szívszorító, a lélegzetállító, és — sajnos — történelmileg hiteles folytatás az lenne, hogy a békére hívó szóra a gépezet tovább forog: a katonák az értelmes küzdelemre szólító beszéd után megindulnak az értelmetlen és embertelen pusztításra. Mert az az egy szó, a borbély szava, hiába hagyta el ajkát így: Krisztus, mire a hallgatókhoz ér, így hangzik: Barabbás.

Persze, Chaplinnek is igaza van. A szép szónak, a nevetésnek is része van abban, hogy végül is kisemberek egyesüljenek, s ha új meg új küzdelmekbe kell is bonyolódniuk, az emberiség így halad közös erővel, szóval és cselekedettel is, az értelem világának jövője felé.

Zay László

Könyv- és folyóiratszemle

Öt könyv öt modern teológusról

Modern Theology sorozat. Selections from twentieth century theologians. Edited with an introduction and notes by E. J. Tinsley London, Epsworth Press 1973.

A londoni Epsworth könyvkiadó ötkötetes zsebkönyvsorozatot jelentetett meg 1973-ban századunk öt kiemelkedő teológusáról. Az első könyv Karl *Barth*-ról szól, a második Rudolf *Bultmann*-ról, a harmadik Paul *Tillich*-ről, a negyedik Reinhold *Niebuhr*-ral, míg a záró, ötödik Dietrich *Bonhoeffer*-rel foglalkozik. Egy-egy kötet alig száz oldalt számlál, így érthető: nem vállalkozik arra, hogy ezekről a valóban nagyhatású teológusokról teljes és átfogó képet adjon. Megelégszik azzal, hogy írásaikból reájuk jellemző válogatásokat közöl. A kötet előszavát és bevezető tanulmányát E. J. *Tinsley* leedsi professzor írta, ő végezte a válogatás munkáját is. A sorozat érdemes arra, hogy bevezetőjét és a köteteket áttekintsük.

Az előszó megjegyzi, hogy olyan írásokat válogatott ki a szerkesztő, amelyek bevezethetik az olvasót az egyes teológusok gondolati rendszerébe. További szempont volt a válogatásnál az is, hogy ezek milyen véleménnyel voltak egymás teológiájáról. A kötetek végén eszméltető kérdéseket találunk és néhány ajánlott mű címét a további tanulmányozásra.

A kötetek bevezető tanulmányából emeljük ki azt a fejezetet, amely arra próbál feleletet adni, hogy a század hátralevő évtizedeiben milyen irányba fog fejlődni a teológia. Tinsley négy pontba foglalja össze véleményét. 1. Felveti azt a kérdést, vajon a

teológia túl fog-e jutni az ún. „metaforák krízisén". Úgy látja, hogy a metaforák — úgy az irodalomban, mint a teológiában —, az ember rejtett kapcsolatát fejezi ki az univerzummal, ezért ezek meg fognak maradni. 2. Behatóbban fogják vizsgálni a vallás és a művészetek kapcsolatát. Eddig a teológusok a filozófiával voltak erős kapcsolatban. Meg kell vizsgálni, vajon a művészetek mennyire útjai a megismerésnek és hordozói az igazságnak. 3. Úgy látja, hogy Jézus Krisztus jelentősége nőni fog a teológia számára, mégpedig abban az irányban, hogy mit jelent az ő egyedüli és emberi mivolta. 4. Miután a „hitetlenség ökumenikus mozgalma" gyorsabban nő mint a hité, ez arra fogja kényszeríteni a nagy világvallásokat: a Judaizmust, a Keresztyénséget és az Iszlámot, hogy egymás között komoly párbeszédet kezdjenek. Ez a párbeszéd abból fog kiindulni, hogy mindhárom vallás „egy Istent hisz", Aki a történelemben cselekvő Isten. További kapcsolópont lehet ezek között az, ami ezekben a vallásokban közösen „humánus", emberi.

Lássuk ezek után a teológusokat. Az első könyvet Karl *Barth*-nak szenteli. Rövid biográfiai ismertetés után két fejezetben foglalkozik tanításaival. Az első öt fejezet teológiájának jellegzetes vonásait ismerteti úgy, hogy ezekben maga Barth beszél. A „Kegyelem által megváltva" c. fejezet pl. igehirdetés, amit Barth egy börtönben mondott el az Ef. 2:5 alapján, amelyben mesteri módon foglalja össze mindazt, amit erről a kérdésről vallott. Majd a *Kirchliche Dogmatik* vaskos köteteiből vesz négy résznyi szemelvényt: „Mi a dogmatikus teológia", „A vallás mint hitetlenség", címmel. Ebben kimutatja, hogy a vallás — amint azt a hétköznapi nyelvben használják — alapjában véve hitetlenség. Szembeállítja a vallást a kijelentéssel. A harmadik címe: „A Szentírás, mint Isten Igéje". A Szentírás és a kijelentés viszonyát, valamint az ezt elfogadó hit és a hitet ébresztő Szentlélek munkáját írja le. Az ezt a részt záró fejezet „A bűn mint restség" címet viseli. Az ember restsége a változás iránt Jézus Krisztus elvetésében kulminál. Az ember azért veti el Őt, mert magát akarja választani.

Ezek után két rövid fejezet következik. Az egyikben Bonhoefferről való vallomása van. Egy levélrészlet, amelyben annak börtönből írt leveleiről szól Barth, sajnálva, hogy nem világíthatott meg már olyan kifejezést, mint a „kijelentés pozitivizmusa", vagy hogyan gondolta megalkotni a „nem vallásos beszédet". A másik fejezetben Bultmannt kritizálja. Bár egyetért vele, hogy a mithosz érték nélküli a modern ember számára, de kifogásolja, hogy demithologizálásával alapjában véve egy „fordítással" pótolja az eredetit.

A második kötetben Rudolf Bultmann legmarkánsabb nézetei olvashatók. Az első fejezet formakritikáját tartalmazza. Későbbi demithologizálása nem érthető meg korábbi fázisának ismerete nélkül. Az evangéliumok nyelvének összehasonlításából indul ki. Kimutatja, hogy Máté és Lukács Márkot mint forrást használták. Arra következtet, hogy ezek Jézus missziójának történetét akarják rekonstruálni, különösen pedig messiási öntudatának fejlődését. Ezután a formakritika leírásához fog. Kimutatja, hogy a szájhagyomány hogyan módosul és sokszorozódik az idő múlásával. A formakritika megpróbálja elkülöníteni és analizálni a Krisztusról szóló hagyomány jellemző egységeit, mint amilyenek a „csodatörténetek" és „mondásai". A második fejezet „Az inkarnáció botránykönyve" címet viseli. A szerkesztő szerint Bultmann egyik legjobb írása az, amit a János evangéliumáról írt. Kimutatja, hogy a szinoptikusok talányszerű Krisztusa helyett itt Krisztust egy „messiási titok" veszi körül. Az evangélium is olyan nyelven íródott, amely bizonyos kettősségeket hordoz. Egyszerre utal a történeti Jézusra és a keresztyén hit Jézusára. Külön fejezet foglalkozik a híressé-hírhedtté vált demithologizálással, annak szükségszerűségével és módszereivel. A golgothai keresztről kimutatja, hogy az nem más, mint a mindig jelenlevő szenvedésnek a szimbóluma, s a feltámadásról, hogy abban alapjában véve minden nap részt veszünk. A zárófejezet Bultmann reagálását ismerteti *Robinson* „Honest to God" c .nagy port felvert könyvére, érintve eközben az „Isten-halott" teológiát is.

A következő, harmadik könyv Paul *Tillich* teológiáját ismerteti. Öt fontos fejezetet másol ki a *„Systematic Theology"* I. kötetéből. Először a teológiai módszer kérdésével foglalkozik. Ismerteti Tillichnek a „korellációra", mint módszerre vonatkozó nézetét. Tillich úgy látja, hogy a teológiát csak a filozófiával való szoros kapcsolatban lehet művelni. A kettőnek egymáshoz való viszonyát legjobban a „korelláció" fejezi ki. Miután az embernek meg van a képessége arra, hogy analizálja magát, kérdéseket tegyen fel a végeshez és végtelenhez, az ideigvalóhoz és az örökkévalósághoz való kapcsolata felől. Ezek a kérdések a filozófia, elsősorban az egzisztencialista filozófia tárgyai, de ezek azok a kérdések, amelyekkel a teológia is foglalkozik. Azután a hit és a hitetlenség kérdését vizsgálja, majd a vallás nyelvezetét veszi szemügyre. A harmadik fejezet a „Hit mint legvégső érdek". Azután a történeti Jézus és a Krisztus-hit viszonyáról szól. Végül a kereszt és Krisztus feltámadása kérdését vizsgálja. Mindkét eseményt egyrészt történeti tényként fogja fel, másrészt úgy látja, hogy mindkettő szimbólummá is vált. Tényekre alapozott szimbólumokról van szó. A történeti kutatás a valószínűség szintjénél nem tud többet adni. Viszont a Feltámadottba való hit ettől sem pozitíve, sem negatíve nem függ. A hit olyan megragadott állapot, amelyben valaki meg van győződve, bizonyos Krisztus feltámadása felől, éppen úgy mint a saját maga feltámadása felől.

A negyedik könyvecske Reinhold *Niebuhr* teológiájának keresztmetszetét adja. Az első két fejezet a *„Nature and Destiny of Man"* köteteiből antropológiáját ismerteti. Ilyen címeket találunk: „Az ember mint önmaga problémája". „Az ember klasszikus szemlélete", „Az ember keresztyén szemlélete", „Ahol Krisztus van és ahol nincs". Különösen ügyesen mutatja be, hogy az ember „nem angyal, de nem is állat". Miután bemutatja az antik és a zsidókeresztyén emberideált, találóan jellemzi ezeket. Míg ott a racionális képességekre esik a hangsúly, itt arra, hogy az ember kapcsolatba léphet Istennel. Ezek után a *„Beyond the Tragedy"* c. kötetéből következik egy szemelvény, amely a mithoszról és annak helyéről szól a keresztyén valláson belül. Ezután néhány lapon át Barth teológiájáról szóló kritikáját olvashatjuk „Emberek vagyunk és nem Isten" címmel. Többnyire egyetért Barth-tal, de attól fél, hogy Barth teológiája kísértéssé válik a feltámadott Úr győzelmében és dicsőségében való könnyű részvételre, anélkül, hogy végrehajtottuk volna önmagunk megfeszítését. A záró fejezet a *„Christianity and Powe Politics"* c. kötetből átvett részletből áll. Ilyen alcímekkel: „Keresztyén egyház a szekuláris korban", „A szekularizmus vallása", „A megtérés üzenete", „A reménység üzenet" és végül „Az ítéletnek Isten házán kell kezdődnie".

A sorozatot záró könyv Dietrich *Boenhoeffer* teológiáját ismerteti. Kilenc fejezetben ilyen témákat emel ki a torzóban maradt életműből: „Az egyház empírikus formája", „Az olcsó és a drága kegyelem", „Pozitív krisztológia", „Az etika mint formáció", „Világiasság és túlvilágiasság", „Vallásnélküli keresztyénség", „A jövő embere", „Részvétel Isten szenvedésében" és végül: „Egy könyv körvonalai". Nézzük itt röviden ekkleziológiai felfogását. Nagyon érdekelte az egyház kettős természete. Egyik oldalon ez vallásos intézmény, mint ilyet a szociológia segíthet megérteni. Másrészt az egyház „Krisztus teste", azaz jelenlétének szerve ebben a világban. Az inkarnáció azt is jelenti, hogy Krisztus valóságos jelenlétét az egyházban komolyan kell venni. Álljon itt egy idézet a börtönből írt leveleiből: „Az eljövendő kor arra fog vezetni bennünket, hogy felismerjük Isten előtt való igazi helyzetünket. Isten tudtunkra adja majd, hogy olyan emberekként élünk előtte, akik életüket nélküle rendezik be. A velünk levő Isten egyben a bennünket elhagyó Isten (Márk 15:34)... Isten előtt, Istennel, Isten nélkül élünk. Isten ebből a világból hagyta magát a keresztre vitetni. Gyenge és erőtlen ebben a világban, és pontosan ez az egyetlen út, amelyen ő velünk van és segít bennünket."

A sorozat kötetei nagyon alkalmasak arra, hogy olvasóit bevezesse e kiemelkedő teológusok gondolatvilágába és teológiai rendszerükbe. A válogatás munkája úgy történt, hogy alkalmunk van egy-egy főbb téma tekintetében az összehasonlításra, mint amilyen a krisztológia, az ekkleziológia, az Isten-tan, az antropológia és a vallás önértelmezése. Két kérdés marad megválaszolatlanul. Az egyik: miért csak öt kötetre tervezték a sorozatot? A másik: érthetetlen, hogy mindegyik kötet ugyanazt a bevezető tanulmányt hozza változtatás nélkül, és ez mindegyik kötetnek egyharmadát foglalja el.

Pungur József

Ignatius Aurelius Fessler

Vom Barock-Katholizismus zur Erweckungsbewegung. Peter F. Barton; Wien, Böhlaus Nachfolger, 1969. 634 lap.

Testes monográfia fekszik előttünk, amely mind tárgyánál, mind szerzőjénél fogva joggal tart számot figyelmünkre. Fessler Ignác Aurélt eddig történészeink és irodalomtörténészeink tartották számon. Ő írta meg nagy fáradozások és áldozatok árán elsőként a magyarok történetét 1815 és 1825 között tíz kötetben, német nyelven, még pedig olyan szellemben, hogy a 19. század 1. felének költői, dráma- és regényírói, mint Vörösmarty, Katona József, Czuczor Gergely, Szigligeti Ede, Jósika Miklós, Arany János, Grillparzer gazdag forrást találtak abban. A magyar egyháztörténetírás előtt tudtommal teljesen homályban maradt, hogy Fessler a magyar evangélikus püspökök galériáját is gyarapítja, továbbá, hogy igen nevezetes úttörő gondolkodója, sőt bizonyos mértékben gyakorlati munkása is a keresztény egységtörekvéseknek.

Barton professzor könyve Fessler egész életútját megrajzolja. Bemutatja a fiatal kapucinus szerzetest, aki Bécsben a II. József ízlése szerinti reformkatholocismus fontos személyisége, majd mint teológiai professzort Lembergben, aki ott a tudományos szellem és a felvilágosodás képviselője, azután átvezet Fesslerrel együtt Poroszországba és megismertet az akkor már jórészt keresztyén színezetű szabadkőművesség élgárdájával. Részletesen elemzi Fessler életének Oroszföldön töltött utolsó szakaszát is, ahol hősünk előbb az állami egyházigazgatás egyik főmunkatársa, majd pedig életének záró, de még mindig tevékeny és nagyhatású szakaszában annak a szaratovi evangélikus egyházkerületnek a püspöke, amely hazánk területénél 11-szer nagyobb. Barton menetközben gondosan ismerteti és értékeli az élete bizonyos szakaszaiban pusztán írói honoráriumából élő Fessler gazdag irodalmi termését.

Az a keresztyén életforma testesült meg Fesslerben, amely a maga belső sorsának bátor és tevékeny alakításán keresztül igyekszik olyan jó emberi utat találni, amelyre azután fáradhatatlanul vezetgeti lelkigondozói és írói módszerekkel személyes környezetét, de nem mulaszt el semmit ennek az útnak az intézményes biztosítása érdekében sem. Korának egyik olyan reprezentáns keresztyéne, akinek gondolatvilágával, különösen az ökumenizmus összefüggésében érdemes lenne behatóbban foglalkozni.

A mű szerzője a bécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásának r. k. professzora és a bécsi protestáns egyháztörténeti intézet igazgatója. Előttünk fekvő remek könyve a megfelelő téma és a megfelelő író szerencsés találkozása. A 38 éves tudós szorgalma, alaposssága, sokoldalú tájékozottsága, elmélyedő képessége és írói kifejező ereje úrrá lett a nagy és bonyolult feladaton. A 18. század utolsó és a 19. század első harmada a legváltozatosabb időszakok egyike. Fessler nemcsak lépést tartott korával, hanem elképesztő szellemi frissességgel, éleselméjűséggel, idealizmussal és vakmerően nyomban az egymást követő eszmeáramlatok vezérkarába dolgozta fel magát, hogy mindenhol ő dolgozzék a legtöbbet. Bartonnak, háttérként a mozgalmas kor egész eszmetörténetét meg kellett írnia, könyve pusztán az anyagot tekintve egy egész könyvespolc köteteit pótolja.

Főerénye azonban korántsem a gazdag anyagismeret, még csak nem is a szellemi irányok közötti világos eligazodás, hanem az a finom beleélő készség, amellyel a Fesslert foglalkoztató koreszményeket személyes életének eseményeivel, örömeivel és tragédiáival mesterkéletlenül egymásba fűzi és tükrözteti. Így nem valamilyen irodalomtörténeti sablon szerint preparált, hanem az igazi Fessler szól hozzánk a maga olykor kísértetiesen bonyolult és magas fordulatszámú impulzivitásával. És még egy! Talán a legszebb próbája a német szerző tárgyilagosságának, hogy nem halványult el Fessler izzó magyar hazafisága, olykor már-már rajongó megbecsülése a szűkebb hazájának vallott ország és annak népe iránt. Ez igen jó ajánlólevél amaz Intézet számára, amely a mi debreceni egyháztörténeti intézetünk testvérintézménye. Az együttműködés bizonyára jó lesz majd arra is, hogy a tudós szerző remélhetőleg szintén magyar tárgyú legközelebbi művében korrektebb lesz a magyar szavak szedése.

D. Dr. Bucsay Mihály

A modern társadalomlélektan kialakulása

A szociálpszichológia kettős eredete

A társadalomlélektan egyrészt a tudományok szakosodásának szülőtte, másrészt a tudományok integrálódásáé. Nevét is sokféleképpen jegyezték be a tudományok anyakönyvébe aszerint, hogy honnan és mikor jött az indíték. Egyelőre szociálpszichológiáról beszélünk, mert a szociológia és pszichológia kétségkívül szülőtársai.

Először szaklélektani jellegével foglalkozzunk, s jelentkezését fogadjuk el, mint örvendetes tényt a „lélektan egy újabb ágaként".

Az egyénen túlmutató lélektan rövid múltjában talán a néplélektan volt a jelentős forma. Wund 1912-ben megjelent Völkerpsychologie című hatalmas munkájához fűzhetjük születése dátumát. A franciáknál *Levy—Bruhl* L'âme primitifje, az angoloknál *Frazer* The Golden Bough című munkája hirdeti a néplélektan tavaszát. Mindannyian a lelki alapot keresik a társadalmi jelenségek, intézmények, hiedelmek, szokások, szellemi és tárgyi alkotások mélyén. Kísérletezésükhöz a néprajz anyagát használták fel, elsősorban a primitív népek kultúrájának feltárásával és magyarázatával. Gustave *Le Bon* iskolája tömegpszichológia néven foglalkozik az egyénen túlmutató társas lélektani kapcsolatokkal, s ehhez a tömegeket lebecsülő szellemtörténeti irányhoz sorolható Jose Ortega *Gasset* munkája is: A tömegek lázadása.

Freudot is érdekli a társadalmi jelenségek lélektani magyarázata, de ő a néplélektani iskolával szemben nem a néprajzi adat segítségével boncolgatja a mélylélektan jelenségeit, hanem fordítva, az ösztönelmélet segítségével magyarázza a néprajzi jelenségeket. (Totem és tabu.) A társadalmi jelenségek egytényezős magyarázatának sajátos iskoláját teremti meg *Mc Dougall* ösztönelméletével. A freudizmus az USA-ban napjainkban reneszánszát élte. A megreformált freudizmus legnépszerűbb képviselője, Fromm éppen a társadalmi környezet jelentőségét emeli ki. Lélektanból és szociológiából egész „szeretet-elméletet", ötvözött a modern ember megváltására egy általa elképzelt szocializmus alapján.

Ha a polgári szociológia a konkrét társadalmi valósághoz fordul, azt a csoport segítségével teszi. Ezt a folyamatot elemzik *Kulcsár* Kálmán Az ember és társadalmi környezete (Budapest 1969) és *Pataki* Ferenc Csoportlélektan (Budapest, 1969) című könyveikben.

Hazánkban elsősorban a leíró ág, a megismerést szolgáló szociográfia virágzott fel. Az első értékelések a Magyar Társadalomtudományi Társaság (1901—1918) idejéből származnak, illetőleg a „Huszadik Század" hasábjain jelennek meg.

A magyar társadalom helyzete a két világháború között a szociológiának egy sajátos megjelenési formáját alakította ki: a falu felé forduló, a parasztság társadalmi helyzetét feltáró, s ezzel a politika mezejére lépő „falukutató" mozgalmat (népi írók). Ma már az egyre szaporodó szakirodalom jelzi, hogy a szociológia ismét a felszínre tört, közben újabb tapasztalatokat, hatásokat oldott magába úgy, hogy lehetőségeit, s helyét megtalálva új ízekkel, igényekkel jelentkezhetett a társadalom egészének szolgálatában. Így termelődött ki néhány olyan szakember, akik elméleti, de nem egyszer gyakorlati kérdésekben is merészen állást foglalnak. (Kulcsár Kálmán, Pataki Ferenc, Ferge Zsuzsa, Huszár Tibor.) Az új színtér a sokat vitatott, de semmiképpen sem mellőzhető kiscsoportkutatás.

A kiscsoport

Ezen a nyomon kanyarodunk vissza a pszichológiához. A csoport közvetít az egyén és a társadalom között. (A csoport megjelölését itt nem statisztikai megjelölésnek használjuk, hanem mint a közvetlen kapcsolatban élő emberek kisméretű, 2, 5, 10... 20 egyénből álló alakulatait, akár hivatalosak, szervezettek, akár spontánok, természetesek azok.) Ilyen „mezőben" fokozottan érvényesülnek a pszichés tényezők, s ennek megfelelően a szociológia elismerte a lélektan fontosságát.

A személyiség kialakulásában a belső érés és a külső hatás találkozása (szocializáció) játssza a fő szerepet. Külső hatás: a fizikai, biológiai és szociális környezet. Ezek között döntő szerepe a társadalmi környezetnek van, ebbe beleépülve fejti ki az egyén visszahatását a környezetre, mellyel állandó a kölcsönössége. Ennek a kölcsönhatásnak az eredménye a passzív beilleszkedést jelentő globális szemlélettől a differenciálódáson át egyre aktívabbá váló — alakító — visszahatás a környezetre, majd a fejlődő személyiség magasabbfokú szemléleti, tudatos beilleszkedése, az őt is magába foglaló környezete. Az önálló társadalomlélektani kutatások kb. 30 évvel ezelőtt itt zárultak. Mára azonban az önálló társadalomlélektani kötet címében is jelzi az új témákat: Csoportlélektan. Szerkesztője Pataki Ferenc, aki a Gondolat könyvkiadó gondozásában 20 szemelvényt válogatott össze a kiscsoport-kutatás mai leglényegesebb eredményeiből. A szemelvények közül egynek a szerzője Mérei Ferenc, akinek főként pedagógiai jellegű tanulmányai alkotják az összekötő hidat a második világháborúval lezárt fejlődési periódus, és a megújult kiscsoport-kutatás formájában feléledt szociálpszichológia között.

Figyelemre méltó, hogy ma egy sajátos átrendeződés zajlik le a szociálpszichológiában, három nagy kérdéscsoport körül. Attitűdök és vélekedések; kognitív személyközi viszony, interakció; csoportpszichológia. A nyugati kutatásokban mintha leváltolna a makrostruktúrák vizsgálata, s így a mikro-területek vizsgálata lép a társadalom egészének helyébe, s részint új területek is képződnek (közvéleménykutatás, etnopszichológia). A nagyszámú empirikus anyag közlése mellett a nyugati szakirodalmat főként a módszertani és mérési eredmények értékelhetőségének, a matematizálásnak a kérdése foglalkoztatja. Sokszor a módszertan túlteng az empiria rovására és a matematika fetisizálásának a veszélye fenyeget. Egy kötetnyi szemelvényt gyűjtött össze ebből *Cseh-Szombathy* László és *Ferge* Zsuzsa: A szociológiai felvétel módszerei címen 1971-ben. A fogalmak tisztázása is tekintélyes irodalmat követel. Sok esetben a természettudományok területéről átvett fogalmak (a tudományok párhuzamos fejlődése folytán), mint pl.: társadalmi atom, kulturális atom, szociális gravitáció jelentkeznek.

Lewin és Moreno irányzata

A kiscsoport-kutatást nagymértékben előmozdította Kurt *Lewin*. A nagy társadalommozgató erők mikroszkópikus metszeteként szerepelnek nála a csoportok; ezek mikrovilágában keresi a mindannyiunk sorsát megszabó emberi indulatok, agressziók, építő

és romboló erők keletkezésének, örvénylésének bonyolult törvényeit. Hasonlóan kora természettudósaihoz a végső egységet, mikrostruktúrák boncolgatásában véli megtalálni a dolgok végső magyarázatát. Akárcsak Moreno, még szakkifejezéseit is a modern fizikától kölcsönzi, felállítva a szociálpszichológiában a mező-elméletet. A pszichikus mező (lelki erőtér), amelyben minden ember él egy szubjektív élettérre (life space) és egy viselkedési mezőre (behavioral World) tagozódik, s ezekben játssza mindenki a maga szerepét a csoportdinamika törvényei szerint.

Moreno szociometrikája az emberek közti érzelmi viszonyok mérésének módszere, melynek lényege, hogy formális csoportokon, (pl. iskolai, munkahelyi csoport, katonai egység stb.) belül felméri a szimpátia és antipátia viszonyokat. Az adatokból diagramokat készít, amelyekből leolvasható, hogy ki az, aki a legtöbb pozitív, és ki az, aki a legtöbb negatív viszonyulásokat kapta. Lewin mező-elmélete pedig az emberi viselkedést mint irányított cselekvést, a társadalmi atomszférában létrejövő érzelmi kifejezésként boncolja.

Bár Moreno és Lewin irányzatának koncepciói már meghaladottak, mégis nagyban előmozdították a gyakorlati kutatásokat.

Eleinte csak a kapitalista országokban virult egyre jobban a szociálpszichológia és a klasszikus folyóiratokon kívül a 40-es években megjelentek már a speciális folyóiratok és időszakos kiadványok is, mint amilyen a Journal of social Psychology, Journal of personality and Social Psychology, Sociometry, Human Relations, Journal of Abnormal and Social Psychology, The Journal of the American Association for Social Psychiatry, Revue de Psychologie des Peuples. 1960 óta tízszeresére nőtt a kiadványok száma. Ma körülbelül évi 200 mű foglalkozik korszerű szociálpszichológiával. Ezek között sok a vitatható elmélet. Megindult a vita, a dialógus a polgári és a marxista szociálpszichológia között, Jénában pedig 1964-ben már marxista szociálpszichológiai kongresszust tartottak, s ma a Szovjetunióban külön szociálpszichológiai laboratórium működik.

A szociálpszichológia mai kérdései

A tudományág erőteljes kibontakozása természetesen sok tisztázatlan fogalmat hoz felszínre. A fogalmak használata sem mindig egyértelmű, de a fejlődés zavarainak tisztázására sokan törekszenek. Csak az Egyesült Államokban évente átlag két tankönyv jelenik meg ebben a tárgykörben, s az Amerikából hazájába visszatért *Hofstätter* német professzor tankönyve (Einführung in die Sozialpsychologie) már hatodik kiadását érte meg 1960 óta. A szocialista tábor két szociálpszichológusának, Hans *Hiebsch* és Manfred *Vorwerg* német tudósoknak a könyve magyar fordításban is megjelent 1967-ben, Bevezetés a marxista szociálpszichológiába címmel, akik kissé különálló módon a társadalmi kooperáció aktusát teszik központi kérdéssé. Kutatásaiktól részben függetlenül a szociálpszichológia fő tárgya a társadalmi pszichikum, a szocializáció, a lét köznapi emócionális visszatükrözése, a szubkultúrák egymásra hatása lett.

Napjainkban a csoportkutatás sajátos tudományos integrációs területté vált, ahová számos tudományág eredményei torkollanak, s ahonnan számos ösztönzés sarjad ki más kutatási irányok számára is (pedagógia, szociológia, pszichiátria, munkalélektan stb.).

Nem szabad azonban a szociálpszichológiát még mai jelentkezési formájában sem teljesen azonosítani, illetve leszűkíteni a csoportkutatással. A szociálpszichológia a csoportkutatás eredményeit felhasználva olyan nagy emberi kérdések általános tárgyalását tartja elsősorban szem előtt, mint az egyén társadalmi értékelése, szerepe, társadalmi-kulturális determináltsága; társadalmi magától értetődöttsége (evidenciák), azok normatív jellege, a nyelv, mint az ember társadalmiságának közege, a magatartás eszköze, a beállítottság (attitüd), mint a motívumoknak a szociálpszichológiában funkcionális szempontból egyenértékű fogalma; az előítéletek makacs képződménye. Kétségtelen, hogy az egyén társadalmi determináltságát elfogadva lesz fontos eszköz a társadalom és egyén viszonyába közbeiktatott csoport. Természetesen nem szabad a csoportdinamika eredményeit túlságosan általánosítani és gépiesen kiterjeszteni a makrostruktúrára. Napjaink polgári társadalomtudományi gondolkodásában újra és újra felbukkan az a gondolat, hogy az elméletben és a kutatásban egyaránt a „csoport" fogalma lépett a „társadalom" fogalma helyére, a „csoport a társadalom szinonímájává vált" (Young és Freeman).

A marxista társadalomelmélet a társadalmat totalitásként, viszonyok összességeként ragadja meg, s nem elemi egységekből, sajátos szociális „sejtek"-ből egybeilleszkedő képződménynek tekinti. A kiscsoportok egymáshoz való viszonyát és dinamikáját végsősoron a társadalmi viszonyok szerkezete és jellege szabja meg. „A kiscsoport kutatás kettős feladatot tölthet be. Ha benne és általa próbáljuk megragadni a társadalmi lét alapvető meghatározó tényezőit, ha tehát a társadalmi jelenségek végső okait a közvetlen csoport szituációkban lezajló interaktív történésekre vezetjük vissza, szükségképpen eltorzítjuk (konkrét kivitelezésben — pszichológizáljuk és szubjektivizáljuk) a társadalmi folyamatok valóságos képét, s magát a társadalmi létet is. Ám, ha úgy tekintjük a csoportot, mint az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatás egyik közvetítő szféráját, mint az egyéni magatartás szociális determinálásának egyik fontos tényezőjét, akkor kutatása hozzájárulhat a társadalmi valóság alaposabb megismeréséhez és gyakorlati befolyásolásához." (Pataki Ferenc: Csoportlélektan, Budapest, 1969. 27. old.)

Pedagógiai kicsengés

Végül figyeljünk fel a társadalomlélektan egyre hangosabb pedagógiai kicsengésére. Kiadványsorozatok, pedagógiai körök, új utakat kereső tanárok, osztályfőnökök, naplóikban és szakmai beszélgetésekben egyre többször merül fel az igény a modern szociálpszichológia igénybevételére. *Mérei* Szociometria és csoportdinamikai kutatási módszerek című, 1970-ben megjelent tanulmányából idézzük: „A szociálpszichológiai kutatások eredményei a gyakorlatban csak közvetve érvényesíthetők. A vizsgálatok feltárják az emberi csoportosulások bizonyos tendenciáit, a társas alakzatok csoportdinamikai jelenségeit. Ezeket az eredményeket továbbíthatjuk a pedagógusoknak, az üzemszervezőknek, a népművelőknek, az ifjúsági vezetőknek, általában mindazoknak, akik embereket irányítanak, hogy vezetési munkájukban legyenek tekintettel a társas légkör alakulására, az együttes élmény fokozott erejére a társas kapcsolatokban."

Lehel László

Egyházak Világtanácsa

— A *végrehajtó bizottság* februárban az NDK-ban tartotta esedékes ülését. A 25 tagú grémium előkészületeket tett az augusztusi központi bizottsági ülésre, valamint tárgyalt a jövő évben sorra kerülő djakartai nagygyűlésről. Várható, hogy döntés születik az 1969-ben 5 évre meghirdetett antirasszizmus program meghosszabbításáról.

— Az 1975-re tervezett djakartai nagygyűlés előkészítésének jegyében az EVT a *nők helyzetével foglalkozó konzultációt* fog tartani. Kulturális, gazdasági, pszichológiai és biológiai szempontból vizsgálják majd, hogy milyen életteret biztosít korunk a nők számára. Az 5. EVT-nagygyűlés középpontjában a szabadság és felszabadítás kérdése áll, mondotta egy sajtónyilatkozatban a tervezett „nők-konzultációjának" szervezésével megbízott genfi munkatárs. A tanácskozás segítséget akar nyújtani felszabadulásukért, egyenjogúságukért küzdő nők akcióihoz. A konzultáció kiindulópontja ugyan a „hagyományosan férfiak által művelt theologia" lesz, az előkészítők mégis azt várják a tanácskozástól, hogy új szempontokat dolgozzon ki a nők diszkriminációjának megszüntetéséhez.

Nemzetközi egyházi szervezetek

— A *Keresztyén Békekonferencia* tanulmányi bizottságainak munkájáról széleskörűen tájékozódhatunk hazai egyházi sajtónkból, ezért nem kell külön szólnunk a nemzetközi bizottság legutóbbi üléséről, a szófiai tanácskozásról és a munkabizottság Prágában végzett munkájáról. Szólnunk kell viszont arról, hogy jó visszhangra talált az ökumenében két olyan iniciatíva, amely a Békekonferenciától indult ki. Kedvezően fogadták egyrészt azt a javaslatot, hogy az egyházak október 27-ét, az Egyesült Nemzetek Szervezetének történetében oly jelentős dátumott tekintsék ENSZ-imanapnak. Nem kevésbé jelentős az a másik javaslat sem, amellyel, komoly teológiai meggondolással és a keresztyén ember e világban való feladatait látva a leszerelésről való megemlékezésre hív fel a KBK. A dátum június 17. lenne, 1952-ben ugyanis ezen a napon írták alá a vegyi fegyverek tilalmáról szóló egyezményt. — Emlékezve az Egyházak Világtanácsának tervezett nő-konzultációjára, érthető, hogy nagy figyelmet keltett a Békekonferencia által januárban a mozgalom nő-tagjai számára szervezett tanácskozás. A résztvevők egyebek között tájékozódtak az EVT nőket érintő program terveiről, valamint arról az ENSZ-állásfoglalásról, amelyet a nők diszkriminációja ellen hoztak.

— A *Református Világszövetség* végrehajtó bizottsága már korábban, takarékossági okokból, 1973-as ülését 1974 elejére halasztotta. Az ülésre januárban Stony Pointban (USA) került sor. A világszövetség vezető testületének tagjai részletesen foglalkoztak a délafrikai tagegyházak nehéz helyzetével. Ezen egyházak novemberre Johannesburgba tervezett konferenciájukon a faji kérdéssel a megbékélés theológiai aspektusából foglalkoznak majd. Az RVSZ állandó munkatársai és a megbízott szakértők beszámoltak a folyamatban levő interkonfesszionális beszélgetések állásáról. A végrehajtó bizottság tagjai úgy döntöttek, hogy meg kell kezdeni a dialógust a Baptista Világszövetséggel. A tervek szerint a két világszövetség három-három teológusa először csak Európára vonatkozó beszélgetést kezd. Az első, lehetőleg még ebben az évben megtartandó tanácskozás témái a keresztség tana és gyakorlata, valamint az egyházértelmezés lesznek.

— Jelentősen hozzájárult a lutheránus egyház és a Vatikán között fennálló történelmi akadályok felszámolásához a *Lutheránus Világszövetség* főtitkára szerint a január közepén Rómában, az LVSZ és a vatikáni Egységtitkárság képviselői között lezajlott második hivatalos teológusbeszélgetés. Mindkét részről egyetértettek abban, hogy a kapcsolatok elmélyítéséhez vezető út az úrvacsora-kérdés megoldásán át vezet. Megállapították, hogy nem csak teológiai, hanem lelkigondozói szempontból is feltétlenül foglalkozni kell ezzel a sarkalatos problémával. A. *Appel* főtitkár óvott attól, hogy az interkonfesszionális dialógust a „haladás" vagy „sikertelenség" kategóriái szerint ítéljék meg az egyházak, hiszen a négy évszázados különválás után igen sok információt kell még cserélni ahhoz, hogy a partnerek helyesen tudjanak „beilleszkedni egymás gondolkodásmódjába".

Nemzeti egyházak

— Az *Orosz Orthodox Egyház* feje, Pimen patriarcha január közepén látogatást tett az Ethiop Orthodox Egyháznál. A látogatásáról kiadott kommüniké egyebek között beszámol arról, hogy a szorosabb együttműködés elősegítésére a két egyház közös bizottságot hozott létre. A bizottság feladatai közé tartozik a két egyház békeszolgálatának további elősegítése, a kölcsönös tájékoztatás biztosítása, teológiai professzorok cseréjének megszervezése. A jövőben nagyobb lehetőség nyílik majd arra is, hogy ethiop fiatalok a Moszkvai Patriarchátus Theológiáján tanuljanak. A bizottság által fokozni kívánják egyházi delegációk és zarándokcsoportok cseréjét is.

— A *francia református és lutheránus egyházak* február közepén első alkalommal tartottak együttes ülést. Ezek az egyházak tagjai mind a Francia Protestáns Szövetségnek, mind az Egyházak Világtanácsának. Már korábban alakítottak egy 24 tagú közös tanácsot, amely a mostani alkalom kezdeményezője és szervezője volt. Az ülésnek határozathozatali joga nem volt, a tanácskozás a „bűnösség, megszabadulás, bűnbocsánat" témákról folyt, illetve azok mai értelmezéséről.

Összeállította: Hézser Gábor

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

CONTENTS OF NOS 3—4. 1974

Notes of the Editor

STUDIES: *Dr. Sándor Cserháti:* The World Loved in Christ — *Dr. László Horkay:* József Lengyel's Professorate in Debrecen — *Béla Takács:* The Protection of Requisites for the Lord's Table in the XVIIth and XVIIIth centries — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* The Role of Lutheran Choral Books in the Musical Culture of Hungary

WORLD REVIEW: *Dr. Károly Tóth:* On the Common Tasks of the World Council of Churches and the Christian and Christians in the Process of International Détente with Special Regard to the European Situation — *Risto Lehtonen:* A Strenuous Struggle Against National Egoism — *Christie Rosa:* The Moscow World Congress of Peace Forces from Asian Viewpoint — *Dr. J. R. Chandran:* Christian Solidarity in the Fight Against Misery — *John G. Gatu:* Changes in the Ideal of African Ministers — *L. J. Raveloarivony:* The Church of Jesus Christ in Madagascar — *Béla Harmati, Jun:* Church Days in Düsseldorf — *Imre Forró:* In Memorian Kaj Munk

DOCUMENTS: Before the WCC Assembly in 1975 (Report of the Preparatory Committee to the WCC Central Committee, August, 1973)

HOME REVIEW: *Mihály Márkus:* The Preacher's Lot with Misunderstandings and Lessons — *Kálmán Mészáros:* Heinrich Meyer

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* Chaplin's Dictator

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: *József Pungur:* Five Books on Five Modern Theologians — *D. Dr. Mihály Bucsay:* Ignatius Aurelius Fessler — *László Lehel:* The Development of Modern Social Psychology

SHORT REPORTS AND COMMENTARIES:

INHALT DER NUMMER 3—4. 1974

Bemerkungen des Redakteurs

STUDIEN: *Dr. Sándor Cserháti:* Die in Christo geliebte Welt — *Dr. László Horkay:* József Lengyels Professorat in Debrecen — *Béla Takács:* Schutz der Requisiten des heiligen Abendmahls im XVII. und XVIII. Jahrhundert — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Die Rolle der lutherischen Choralbücher in der ungarischen Musikkultur

WELTRUNDSCHAU: *Dr. Károly Tóth:* Über die gemeinsamen Aufgaben des Weltkirchenrates und der Christlichen Friedenskonferenz — *Dr. Károly Prőhle:* Die Aufgaben der Kirchen und Christen im Prozess der internationalen Entspannung in besonderer Hinsicht auf die Situation in Europa — *Risto Lehtonen:* Mühsamer Kampf gegen den Nationalegoismus — *Christie Rose:* Der Moskauer Weltkongress der Friedenskräfte in asiatischer Sicht — *Dr. J. L. Chandran:* Christliche Solidarität im Kampf gegen das Elend — *John G. Gatu:* Veränderungen im afrikanischen Pfarrideal — *L. J. Raveloarivony:* Die Kirche Jesu Christi in Madagaskar — *Béla Harmati jr.:* Kirchentage in Düsseldorf — *Imre Forró:* In Memoriam Kaj Munk

DOKUMENTE: Vor der Generalversammlung des ÖRK im Jahre 1975 (Der Bericht des Vorbereitungsausschussen an den Zertralausschuss des ÖRK im August 1973)

HEIMATRUNDSCHAU: *Mihály Márkus:* Das Schicksal des Predigers mit Missverständnissen und Belehrungen — *Kálmán Mészáros:* Heinrich Meyer —

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Chaplins Diktator

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: *József Pungur:* Fünf Bücher über fünf moderne Theologen — *D. Dr. Mihály Bucsay:* Ignatius Aurelius Fessler — *László Lehel:* Die Entstehung der modernen Gesellschaftspsychologie

KURZBERICHTE UND KOMMENTARE

AZ EVANGÉLIKUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

	Ára: Ft
Karner: A testté lett Ige — — — — — — — — — — —	45,—
Prőhle: Imádságok az egyház egységéért — — — — — — —	2,—
Káldy: Bevezetés az Újszövetségbe — — — — — — — —	30,—
Hitvallási iratok I—II. — — — — — — — — — — —	90,—
Koráliskola I. — — — — — — — — — — — —	20,—
Koráliskola II. — — — — — — — — — — — —	50,—
Ottlyk: Istenszeretet — emberszeretet — — — — — — —	17,50
Ottlyk: Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében — —	82,—
Vető: Tapasztalati vallászlélektan — — — — — — — —	68,—
Nagy: Egyház a mai világban (szociáletika) — — — — — — —	85,—
A reformáció öröksége és kötelezése — — — — — — — —	22,—
Koren: Irgalmadat éneklem — — — — — — — — — —	35,—
Káldy: Új úton — — — — — — — — — — — —	135,—
Veöreös: János levelei — — — — — — — — — — —	100,—
Görög: Csendes szobák — nyitott ablakok (áhítatoskönyv) — — —	26,—

Az Evangélikus Sajtóosztály címe: 1088 Budapest VIII., Puskin utca 12. I. em.
Telefon: 142-074

Kettős szám, ára 35,— Ft

A Református Sajtóosztály kiadványai

MOST JELENT MEG

ABLONCZY—DR. GYÖKÖSSY—ADORJÁN

Nem jó az embernek egyedül

A házasság, család, férfi és nő életkérdései bibliai és tudományos megvilágításban. Minden életkorban érvényes nélkülözhetetlen testvéri tanácsok, útmutatások elhívott lelkipásztorok tollából. (Átdolgozott, bővített kiadás.)

A 160 oldalas könyv egészvászon kötésben, lakkozott borítólappal. Ára: 39,— Ft.

Egyéb kiadványaink

D. DR. BARTHA TIBOR

Ige, egyház, nép, I-II. kötet

Igehirdetések, teológiai tanulmányok, egyházkormányzati és ökumenikus megnyilatkozások, valamint közéleti írások.

Egészvászonkötés, fóliázott színes borítólappal. Ára: 208,— Ft.

DR. BAKOS LAJOS

Hiszem és vallom

Korszerű, hitvallásos biblikus szellemben írt könyv keresztyén hitünk igazságairól.

Imitlin kötésben, 260 oldal. Ára: 65,— Ft.

SZIKSZAI GYÖRGY

Keresztyéni tanítások és imádságok

A Biblia mellett az „öreg" Szikszai a legtöbbet olvasott és legkedveltebb könyve református népünknek. Két évszázad alatt több mint 100 kiadásban jelent meg. Az épülésre vágyó lelkek között tovább folytatja áldásos szolgálatát szívhez szóló tanácsokkal és szívből fakadó imádságokkal.

Műbőrkötésben, 624 oldal. Ára: 32,— Ft.

DR. CS. TÓTH KÁLMÁN

Dicsérjétek az Urat

Tudnivalók a református gyülekezeti énekeskönyv énekeiről, történetükről, gyakorlati alkalmazásukról.

A 264. oldalas könyv a gyülekezet tagjai számára elmélyültebbé teszi az énekek megismerését.

Több színű fóliázott burkolólappal. Ára: 87,— Ft.

A kiadványok megrendelhetők minden Református Lelkészi Hivatalban és a Református Sajtóosztályon 1146 Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Index: 26842

309.752

XIV, 2

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

Huszonöt év a békességszerzés szolgálatában
Az egyház szolgálatának szempontjai
A „Misterium Ecclesiae" visszhangja
Az egyház az 1848-as szabadságharcban
Az ázsiai keresztyének szerepe és felelőssége
Az igazságosság — a szeretet szükségszerű kifejezése
A nemzetközi konszernek, a középrétegek és a népesedés
Orvosok és lelkészek az öregekért
A nyugatnémet egyházak a terhességmegszakításról
A református könyvkiadás alakulása 1967 óta
Könyv- és folyóiratszemle
Rövid jelentések és kommentárok

ÚJ FOLYAM (XVI)
ALAPÍTVA 1925

5-6

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. május–június

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

74.2610/2-05 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle
szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

129 A szerkesztő jegyzete

TANULMÁNYOK

130 DR. SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS: Huszonöt év a békességszerzés szolgálatában. A Magyarországi Református Egyház békeszolgálatának szempontjai és tényei

138 DR. BAKOS LAJOS: Az egyház szolgálatának szempontjai

142 TARR KÁLMÁN: „Mysterium Ecclesiae". A Hittani Kongregáció nyilatkozatának visszhangja

150 GACSÁLYI GÁBOR: Egyház a szabadságharcban. Tiszántúl és Debrecen védelme a szatmár megyei honvédek szabadságharcában

VILÁGSZEMLE

157 Az igazságos békéért. KBK dokumentumok.

160 DR. KOCSIS ELEMÉR: A nemzetközi konszernek, a középrétegek és a népesedés

163 DR. SZABÓ GÉZA: Orvosok és lelkészek az öregekért

166 HÉZSER GÁBOR: NSZK—218 §. A nyugatnémet egyházak álláspontja a terhességmegszakítás körüli vitában

HAZAI SZEMLE

170 NÁDASI VILMOS: A református könyvkiadás alakulása 1967 óta

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

173 TARNÓCZI JÁNOS: Szűz Mária *(Sebestyén János)*

176 MOLNÁR ANTAL: Magamról, másokról; Halállátó *(Dr. Csomasz Tóth Kálmán)*

178 CARL HEINZ RATSCHOW: Hogyan lehet az Istenről beszélni *(Szathmári Sándor)*

181 Vita az egyház és a keresztyénség jövőjéről *(Dr. Fejes Sándor)*

184 A romániai „Református Szemle" c. folyóiratról *(Komlós Attila)*

185 Egy humanista feljegyzései *(Szigeti Jenő)*

187 A nyelvtudomány ma *(T. L.)*

187 VERESS PÉTER: Töredékek *(Dobó László)*

188 A Valóság 1973-as évfolyamáról *(Liska Teréz)*

189 Az Új Írás 1973-as évfolyamáról *(Bajusz Árpád)*

RÖVID JELENTÉSEK ÉS KOMMENTÁROK

Felelősségünk a békéért

A BÉKE HÓNAPJA ebben az évben egyúttal a Békevilágtanács 25 éves jubileumának ünneplését is jelenti. A nagy lendülettel, de eredetileg mégis csak kis körben indult békemozgalom ma már kiszélesedett és megerősödött — jeléül annak, hogy ez a mozgalom az emberiség széles tömegeinek elszánt békeakaratát fejezi ki. Ez az ünnepi visszatekintés a megtett útra biztatást jelent a béke erői számára, mert a nagyobb történeti távlat azt mutatja, hogy a béke ügye feltartóztathatatlanul halad előre. Ennek tudatosítása annál inkább is szükséges, mert a béke hónapját és a békemozgalom 25 éves jubileumát olyan világhelyzetben ünnepeljük, amelyben sok jel mutat arra, hogy a békét akadályozó tényezők még mindig jelentős erőt képviselnek, és szándékuk végrehajtására minden eszközt és alkalmat felhasználnak. Ezért tehát bármilyen nagy eredményeket értünk el a béke ügyében, mégis igaz marad az, hogy a béke nem lesz magától. Harcolnunk és dolgoznunk kell érte. De ez a munka nem lesz hiábavaló. Isten áldása van rajta.

SZEMÉLYEKRŐL is meg kell emlékeznünk a béke szolgálatával kapcsolatban. Azokról, akiket a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az állam és az egyházak között kötött egyezmények 25 éves évfordulója alkalmából az állam és az egyház közötti jó viszony kialakulásában és fejlődésében kifejtett tevékenységük elismeréséül magas kitüntetésben részesített. *D. Káldy* Zoltán, a magyarországi evangélikus egyház elnök-püspöke, *dr. Horváth* Richárd templomigazgató, az Országos Béketanács katolikus bizottságának főtitkára a Magyar Népköztársaság zászlórendje I. fokozatát; *dr. Bakos* Lajos, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, *dr. Cserháti* József pécsi római katolikus megyés püspök, *Palotay* Sándor, a Szabadegyházak Tanácsa elnöke, *dr. Seifert* Géza, a Magyar Izraeliták Országos Képviselete elnöke, *dr. Várkonyi* Imre c. prépost-kanonok, az Actio Catholica országos igazgatója a Magyar Népköztársaság zászlórendje II. fokozata, *dr. Ferencz* József unitárius püspök, *D. dr. Vető* Lajos ny. evangélikus püspök a Munka Érdemrend arany fokozatát, *Grünwalszky* Károly evangélikus lelkész, *Hajdu* Péter református lelkész, *dr. Huszti* Kálmán református teológiai professzor, *Karner* Ágoston, az evangélikus országos egyház főtitkára, *Komjáthy* Aladár református esperes, *Magyar* Ferenc, az „Új Ember" felelős szerkesztője a Magyar Népköztársaság Zászlórendje III. fokozata kitüntetést kapta. Nem véletlen, hogy ebben a névsorban sokan vannak olyanok, akik kiemelkedő szolgálatot végeznek a békemunkában ugyanúgy, mint az ökumenikus mozgalmakban. Világos bizonysága ez annak, hogy az állam és az egyházak közötti jó viszony munkálása, valamint a békéért való ökumenikus együttműködés azonos alapállásból következik: népünkért és az emberiségért érzett felelősségből.

VOGELENZANGBAN május közepén volt együtt a Keresztyén Békekonferencia teológiai bizottsága. Már jeleztük, hogy fő témája a Jézus szerinti igazságosság és a társadalmi igazságosság kérdése volt. Ezzel a témával más alkalommal még részletesen kell foglalkoznunk, de feljegyezzük azokat a feladatokat, amelyek világosan rajzolódtak ki a munkaülés megbeszélései nyomán. 1. Tovább kell tisztáznunk, hogy a társadalmi igazságosságért folytatott harcunkban milyen szerepet játszanak és milyen viszonyban vannak a hitbeli-teológiai és a józan emberi megfontolások. 2. Tovább kell vizsgálnunk, hogy a különböző egyházak és teológiai irányzatok között mit tekinthetünk közös alapnak a békemunkában és ugyanakkor hogyan értékelhetjük pozitíven a békemunka eltérő indokolását is. 3. Különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy a harmadik világ önállósítani akarja magát az európai teológiai gondolkodástól. Ez feladatunkká teszi, hogy intenzívebben foglalkozzunk a harmadik világ problémáival, gondolkodásával, teológiai tájékozódásával. Mert ez a feltétele annak, hogy saját felismeréseinkkel és tapasztalatainkkal nekik is szolgálhassunk.

ÖKUMENIKUS TERÜLETEN szeretnek az ökumenikus mozgalom ellanyhulásáról beszélni. De nézetünk szerint nem ellanyhulásról, hanem tisztázódásról van szó. A Mysterium Ecclesiae tiszta vizet töltött a pohárba, amikor világossá tette, hogy a római katolikus egyház semmit sem enged a maga hitelveiből. Ezért a római katolikus egyház a benne kétségtelenül forrongó megújulás révén nem lesz protestánsabbá, hanem római katolikusabbá. Világosan tükrözi ezt a hivatalos álláspont. Lehet, hogy ez sokak számára csalódást jelentett, de ennek a világos határnak tudatában reálisabb és tisztultabb légkörben folyhat az ökumenikus munka, mint a közeli keresztyén egység ködös reménységében.

AZ ÖKUMENIKUS MEGÉRTÉST és a testvéri viszony elmélyítését szolgálták azok a levelek, amelyekben egyrészt *Pimen* moszkvai patriarcha, másrészt *Dimitriosz* konstantinápolyi patriarcha elemezte és értékelte az Egyházak Világtanácsa munkáját a 25 éves jubileum alkalmával. Mindketten külön-külön, de sok tekintetben egybehangzóan húzták alá, hogy az Egyházak Világtanácsának elsődleges feladata a Krisztusban való valóságos egység keresése és ennek alapján a közös feladatok vállalása a mai világban. Most egyrészt M. M. *Thomas*, az EVT Központi Bizottságának elnöke, másrészt P. A. *Potter*, az EVT főtitkára válaszaikban pozitíve reagáltak ezekre a levelekre, és szintén külön-külön, de egybehangzóan fejezték ki, hogy „a horizontális és a vertikális vonalat talán meg sem lehet különböztetni" (M. M. Thomas), és hogy az ökumenikus munkának valóban ez a kettős feladata, hogy „Istent dicsérje az üdvösség és reménység ajándékáért... és ugyanakkor szolgáljon az embernek, mert a szenvedő ember problémája magának az egyháznak a problémája" (P. A. Potter).

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Huszonöt év a békességszerzés szolgálatában

A Magyarországi Református Egyház békeszolgálatának szempontjai és tényei

Ennek az évnek a tavaszán van huszonöt esztendeje annak, hogy megalakult az emberiség történelmének egyik legnagyszerűbb, legátfogóbb és legáldásosabb mozgalma, *a béke világmozgalom.* Visszatekintve az elmúlt huszonöt esztendőre s visszaemlékezve azokra a súlyos válságokra, amelyeket az emberiség ez alatt a negyedszázad alatt átélt s amelyek létében fenyegették az egész világot, lehetetlen, hogy mi, keresztyén emberek hálára ne buzdulnánk a történelem Ura iránt, Aki az emberiség e nagy összefogását úgy megáldotta, hogy alkalmas eszköz lehetett a fenyegető katasztrófák megelőzésében. Református egyházunk, a testvéregyházakkal együtt, kezdettől fogva részt vett a magyar társadalom közösségében ennek a világméretű mozgalomnak a szolgálatában. A huszonöt éves határkő így nekünk is alkalom arra, hogy a háládatos emlékezés mellett számot vessünk eddigi szolgálatunkkal s ennek eredményeivel tekintsünk előre a békeszolgálat időszerű feladataira.

Elindulás, eligazodás, a szolgálat elkötelező erejű felismerése

„Isteni Mesterünktől véve a békességszerzés nagy parancsolatát, a rendkívül feszült világhelyzet perceiben intő és kérő szóval fordulunk saját egyházunk tagjaihoz, éppúgy mint hazánk és a világ minden egyházához, felelős államférfiához és minden jóakaratú emberéhez, hogy a békét, Istennek ezt az egyik legdrágább ajándékát még a legnagyobb áldozatok árán is őrizzék meg. Ne engedjék magukat semmiféle tetszetős jelszóval vagy ígérettel háború és vérontás eszközeivé válni, sőt mindent kövessenek el a béke ügyének előmozdítására azzal, hogy a békesség Fejedelmét szívükbe fogadják és róla bátran vallást tesznek."[1]

Ez az idézet annak a *Deklarációnak* 9. pontja, amelyet a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsa, éppen most huszonöt éve fogalmazott meg „a református egyház és az állam viszonyáról és egyes kapcsolatos kérdésekről", s amelyet egyházunk méltán tekint történelme egyik legkiemelkedőbb dokumentumának. Az új magyar állammal ugyanannak az évnek az őszén megkötött *Egyezmény* hatodik pontjában, ahol egyházunk a Krisztus főpapi tisztéből adódó szolgálatainak hűséges végzését ajánlja fel államunkért és népünkért, e szolgálatok között néven van nevezve a *békesség szolgálata* is.

Az azóta eltelt idő annak bizonysága, hogy egyházunk, a többször és többféle módon jelentkezett gyengeségek ellenére is, végezte a békeszolgálatot. Ennek tényeit egyházunk szolgáinak mai nemzedéke jól ismeri, mind a maga személyes hozzájárulása alapján, mind az országos egyház szolgálatának kereteiben. Ezért e dolgozat meghatározott keretei között e szolgálatunknak csak azt a néhány legalapvetőbb szempontját és tényét vesszük számba, amelyek kezdettől fogva meghatározták, jellemezték azt s amelyeknek szem előtt tartását elengedhetetlenül fontosnak ítéljük szolgálatunk további útján.

1. *Református egyházunknak a békeszolgálatra való elköteleztetése Isten Igéjén alapuló hitbeni döntés eredménye.* Ezt mutatja a Deklarációból imént idézett szakasz is, valamint az is, hogy az atyák a Deklarációt a Zsidókhoz írott levél 12. részének 12—15. verseit idézve zárják. A református kegyességnek az a sajátossága jut ebben kifejezésre, amely szerint evangéliumi hitünk tartalmából, a Jézus Krisztusban elnyert üdvösségünk bizonyosságából egyenesen, töretlenül, ennek elkötelező ereje és fegyelme alatt következik az az etikai döntés, amely a mindennapi életben, a környezetünkhöz és az embervilághoz való viszonyunkban követendő magatartásunkat, kialakítandó állásfoglalásunkat meghatározza. Az tehát ennek a kegyességnek az alapvető sajátossága, hogy benne az etikai következmények levonása, maga az etikai döntés is a hitünk tartalmát jelentő Igéből táplálkozó hit döntése —, folyamatosan hitbeli és teológiai feladat. Számtalan idézetet hozhatnánk fel egyházunk vezetőitől és tanítóitól, amelyek eligazodásunk, útkeresésünk időszakában a református kegyességnek erre az eleinktől örökségül kapott sajátosságára irányították a figyelmet. Ezek közül csak egyre emlékeztetünk most, amely kiváltképpen világosan summázza ezt: „Az eligazodás kérdését... csak akkor tudja az egyház jól megfogalmazni és jól megválaszolni, ha a megújuló Igét és önmaga megújulását komolyan veszi és jól vállalja... Ezért ez az eligazodás az egyház számára nemcsak történelmi probléma, hanem *hitbeli és teológiai feladat,* minden tagja számára személyes lecke. Az összefüggés visszafelé is fennáll; ha ezt a kérdésünket sikerül igazán az Ige és a hit szabálya szerint megoldani, ennek a megoldásnak gyógyító hatása egyéb ügyeinkben is érezhető lesz".[2] Az elmúlt huszonöt esztendőben egyházunk békeszolgálatának „próbái" világosan mutatták, hogy milyen alapvetően függ e szolgálatunk tisztasága, becsületessége, tisztessége és hasznossága református keresztyén életünk szemlélete eme sajátosságának a komolyan vételétől. Különösen annak a nemzedéknek, amely teológiai tanulmányait közvetlenül a második világháború után kezdte, a református reformáció ez áldott örökségének a felfedezése és megelevenedése, egyházi és közéleti szolgálataira nézve, az egyházát megújító Istentől nyert egyik legdrágább ajándéka.

2. *Református egyházunk a békeszolgálat hitbeli, teológiai alapjait és gyakorlati feladatait az elindulástól kezdve következetesen az Urától nyert küldetésére ráeszmélő egyház szolgálatának szerves és teljes összefüggésében kereste és vizsgálta.*

Arról a folyamatról, amelyben a református egyház az elmúlt huszonöt év alatt önmagára, küldetésére esz-

mélhetett Isten kegyelméből, egyik korábbi tanulmányomban részletesebben szóltam.[3] Igyekeztem abban felmutatni azokat a hitbeli és teológiai motívumokat, amelyek etikai döntéseink alapját képezik. Ebben az összefüggésben mindabból nyomatékosan a *szolgáló egyház látomására* kell rámutatni és azokra a konzekvenciákra, amelyek ennek kapcsán egyházunk eszmélődését meghatározták a békeszolgálat tekintetében is.

a) A szolgáló egyház látomása biztosította mindenekelőtt azt a kiváltságos lehetőséget egyházunknak, hogy a békeszolgálat bibliai parancsának felismerése, elfogadása és teológiai megfogalmazása és e felismert parancsnak való engedelmesség, a szolgáló gyakorlat a legteljesebb párhuzamban haladjanak egymás mellett, egységben legyenek. Nem teológusok és egyházkormányzók világ eseményeitől elszigetelt szobájának asztalain lettek megfogalmazva békeszolgálatunk bibliai alapszempontjai, hogy azt majd ráérősen a gyakorlat próbája alá vessék, kritikailag elemezzék s amit jónak látnak belőle, a gyakorlatban megvalósítsák. Erre a feljebb való nemzedékeknek hosszú emberöltők során lett volna lehetősége, de nem élt vele hűséges sáfárként egyházunk. Sőt, azokat az egyedi vállalkozásokat, amelyek ennek felismeréséből fakadtak, kíméletlenül izolálta (*Jánosi* Zoltán). A történelem Ura a második világháború után egyszerűen nem adott lehetőséget egyházának a „vége-hosszanincs" teoretikus vitákra, pro- és kontraérvek fontolgatására. Újra meg újra emlékezetünkbe idézte, hogy az emberiség Hirosimának, bennünket, keresztyéneket roppantul elterhelő, rettenetesen fájdalmas katasztrófáján keresztül lépett be új korszakába. A technika (benne a tömegpusztító fegyverek) fejlődésének hallatlanul felgyorsult üteme, ugyanakkor a nemzetközi imperializmus által a második világháború befejeződése után tervszerűen és szándékosan elrendezetlenség állapotában tartott feszültséggócok s a belőlük, a láncreakció törvényei szerint jelentkező újabb és újabb válságtünetek érzékelhetésével egyszerűen megbocsáthatatlan engedetlenség lett volna egyházunk részéről Ura iránt, ha múltbeli vétkes elkésését az említett kényelmeskedéssel kívánta volna behozni és jóvátenni.[4]

Nem lehetünk eléggé hálásak Istennek azért, hogy a békeszolgálatra figyelmeztető, nevelő-tanítói szóval egyszerre, egyidőben hangzott a parancs: cselekedd az eléd adott konkrét feladatban! S hogy a szolgálat konkrét alkalmainak a felismertetésében Isten egyidejűleg szinte „provokálta": úgy cselekedj, úgy szolgálj ezekben az alkalmakban, hogy az Igémből tájékozódsz s bátorságosan tudsz hitben elfogadott, jól értett Igémre hivatkozni szolgálatod magyarázataként. A szóban megfogalmazott bizonyságtételnek és a szolgáló cselekvésnek ez az egysége s egyidejűségének ez a páratlan lehetősége valóban csak annak az egyházi nemzedéknek adatik, amellyel Istennek, gondviselő, világkormányzó, megváltó és egybeszerkesztő munkájában kiváltképpen való tervei vannak!

b) A szolgáló egyház látomása annak a teológiai eszmélődésnek az eredménye, amelyben egyházunk Isten irgalmas ítéletében sokkalta mélyrehatóbban, valóságosabban ismerhette meg létének, léte értelmének, küldetésének bibliai gyökereit s eközben átgondolta és újra fogalmazta a környezetéhez, az új társadalmat építő magyar néphez és a teremtett világhoz a viszonyulását. Amiképpen létét, létének értelmét sem egyes részleteiben, szeparáltan, hanem a bibliai egyházfogalom teljes összefüggésében vizsgálta, úgy az evilágbeli életműködése egyes kérdéseit és területeit is, a maguk szerves összefüggésében, a szolgálat aspektusába állította. Így juthatott el az önmagáról szóló vallomástételnek ahhoz a megfogalmazásához, amely az 1967. évi Egyházi Törvény első cikkelyében olvasható.

Ennek az eszmélődésnek a fő szempontjai a következőkben összegezhetők: Egyházunk, a Krisztus egy, egyetemes egyháza közösségében szolgálatra van elkötelezve az emberért, a teremtett világért, az *élet teljes összefüggésében.* Amiképpen helytelen úton jár az egyház akkor, ha arról, amiért van: az igehirdetés szolgálatának parancsáról megfeledkezik, úgy rossz úton jár akkor is, ha e világban végzendő szolgálataiban megfeledkezik annak az emberéletnek az oszthatatlanságáról, amelyet neki szolgálnia kell. Ez segítette az egyházunkat abban, hogy az egyház szolgálatának a korábbi — különböző teológiai és kegyességi irányzatok hatására történt — kategórizálása, minősítgetése, rangsorolása helyett. a Krisztustól kapott megbízatás, felhatalmazás és parancs oszthatatlan egységében, szerves egészében szemlélje és vizsgálja azt. Nem tagadta meg ezzel azt a legsajátosabb szolgálatot, amelyet Ura megbízásából csak ő végezhet ebben a világban, t. i. a megváltás evangéliumának meghirdetését. Vallást tett viszont arról, hogy ez a „legsajátosabb szolgálat" nem emeli ki az ember evilági életének összefüggéséből s nem emeli fölé úgy a földi élet, az embervilág kérdéseinek, hogy azok iránt érdektelenséget tanúsíthatna. Sőt ellenkezőleg: éppen e legsajátosabb küldetése és szolgálata jogán és kapcsán a legszemélyesebben érdekeltté teszi azokban s e küldetéséből, szolgálatából egyenesen következő felelősséggel terheli el a földi élet, az emberügyben való szolgálatra is. Szolgálatának éppen a legsajátosabb tartalma és Isten világtervében meghatározott célja teszi lehetetlenné azt, hogy az ember földi sorsának, a népek együttélésének megoldatlan, súlyos kérdéseit idegen területnek tekintse. Ugyanakkor ez a tartalom fegyelmezi abban is, hogy bibliai lényegére komolyan figyelve, ne lépje túl küldetése határait, azaz ne uralkodásra vágyjék és törekedjék, hanem önzetlen, alázatos *segítőszolgálatot* végezzen, amelyen át Krisztus emberszeretete, megváltó halálának és feltámadásának ereje árad bele minden olyan jóemberi törekvésbe, ami az életszeretetet, az emberi méltóság védelmét, a békét szolgálja ebben a világban.

A békeszolgálatot ezért és így tekintjük az elindulás óta az egyház szolgálata lényegéhez tartozó alkatelemnek. Ezzel megyarázható az is, hogy egyházközösségileg nem törekedtünk ún. „béketeológia" kidolgozására. Teológiai gondolkodásunk szempontjainak alakulását ha jellemezni akartuk, szerényen és alázatosan a *„szolgálat teológiájá"*-ról beszéltünk kezdettől fogva. Meglehetősen idegenkedünk attól a divatos áramlattól, amely szereti az evangéliumi teológiát a legkülönfélébb jelzőkkel ellátni. Meggyőződésünk szerint egyházunk békeszolgálatának igei alapjai *benne vannak* és helyén vannak *a szolgálat teológiájának koncepciójában.* Ebben sem a jelzőn van azonban elsőrenden a hangsúly, hanem a *jelzett tartalmon. Bereczky* püspök már 1949-ben így tanított erről: „Arra kell vigyáznunk, hogy az egyház, amelyet Isten Fia a világ kezdetétől annak végéig gyűjt a maga számára, nemcsak ki van híva ebből a világból, hanem benne is van ebben a világban. Egyetlen egy feladata van, amelyet minden élettevékenységével, prófétai és papi munkájával végez: *a szolgálat.* Aki ezen a földön, akárcsak embriójában is uralkodó egyház hamis képzetében él, idegen kovászból vett, abból a római kovászból, amelynek sok eltisztítani való eleme van még meg bennünk."[5] Az egyház szolgála-

tának ebbe az átfogó kérdéskörébe beleillesztetten szerepeltek a békeszolgálatunk kérdései folyamatosan a teológus és lelkészi munkaközösségek, lelkésztovábbképző és szakkonferenciák alkalmainak napirendjén, valamint különböző testületeink eligazító, tanítói megnyilatkozásaiban.

c) Az összefüggésnek ez a komolyan vétele segített bennünket abban, hogy eredményesen vegyük fel a harcot azzal a — különösen a kezdeti szakaszban jelentkezett — két veszedelmes kísértéssel szemben, amelyet Bereczky püspök az „olcsó megoldások" kísértésének nevezett.[6] Közülük az egyik azzal jellemezhető, hogy az emberiség új korszakának roppant arányú feladatai elől visszamenekül a vallásos, a lelki életet területére — „esetleg még a megtérés árán is" —, ugyanakkor azonban minden további nélkül megengedhetőnek tartja, hogy e magatartása bizonyos „politikai adventizmussal" ötvöződjék. A másik pedig az üres nyilatkozatok tételével való megelégedésnek, olyan szólamok hangoztatásának, ezekben való megrekedésnek vagy éppen az ilyenekbe való menekülésnek a kísértése, amelyek mögött nem áll az élet bizonyságtétele, — amelyeket sokkal inkább a világ problémáinak irracionális szemléletéből fakadó hamis optimizmus, vagy indokolatlan pesszimizmus táplál. Mindkettőnek az a közös vonása, hogy az egyház „keskeny útja" helyett a „könnyebb utat" keresi. Mindkettő megfeledkezik arról, hogy amiképpen keresztyén hitünk diadaláért, tisztaságáért meg kell vívnunk újra meg újra önmagunkban az új ember harcát az ó emberrel, éppenúgy a szolgálatra s benne a békeszolgálatra való alkalmasságunkért is meg kell ismét és ismét vívni ezt a harcot. Ezért volt egyházunk tanításában mindig hangsúlyos az a tanítás, hogy az emberiség mai nagy problémái között a kekeresztyének békeszolgálata személyes döntést igényel. *Úgy az anyaszentegyház hitbeli és teológiai feladata, hogy egyszersmind tagjainak személyes döntése is.*

Nem jellemezzük részletesebben ezt a két kísértést, hiszen Istennek hála — ezek ma már mind kevéssé környékezik egyházunk szolgálatait és tagjait eredményesen. Mégis szükségesnek tartjuk mindkettőnél röviden emlékeztetni a következőkre. Az emberélet kérdéseiben való szolgálattól menekülés, ugye, azzal igyekezett igazolni magát, hogy szembe állította a „lelki" békességet a „földi" békességgel, mondván: az egyháznak, szolgálatának csak az előbbihez van köze, az utóbbi amannak a szempontjából lényegtelen (sőt voltak, akik egyenesen azt állították, hogy káros!). Az, ahogyan biblikusaink és őrállóink ez ellen a hamis igeértelmezés ellen szavukat felemelték, rendkívül sok tanulsággal szolgált. Azért szólunk erről, mert ha manapság azt vizsgáljuk, hogy a keresztyének világszerte és a nemzetközi egyházi együttesek hogyan viszonyulnak a ma élő emberiség e sorsdöntő kérdéséhez, aggodalommal kell látnunk, hogy ez a kísértés újra meg újra felbukkan. Éppen csak utalunk itt az ún. vertikalisták érveléseire az ökumenikus mozgalom fórumain. Emlékeztetőül csak egy idézetet a fellelhető tanítási anyagból: „A Jézus Krisztusban hivő ember egyenként is, az ő egyháza együttesen is természetesen úgy jár ebben a világban, mint elsősorban annak a békességnek a követe, amelynek Fejedelme Jézus Krisztus. Ez az a különleges megbízatás, amelyet be kell töltenünk. De ez nem ment fel az alól bennünket, hogy egyéb tekintetben, általános értelemben is ne legyünk békességszerzők ebben a világban. Súlyos és ostoba bűnt követnénk el, ha meg nem becsülnénk az emberek közötti mindenfajta békességet, még ha az nem a Jézus Krisztusban eggyévált emberek békessége is, és ha az ilyen békességet, mikor veszélyben forog, nem igyekeznénk megvédeni tekintet nélkül arra, hogy Jézus Krisztushoz milyen közük van, vagy nincs közük az érdekelt feleknek. Ahogy megmondatott, hogy Isten előtt számon van egy pohár víz is, amit a szomjazónak adunk... ugyanúgy kiváltságos kötelességünk az egymásnak ugrani készülő feleket lecsendesíteni, vagy akár lefogni, hogy lecsillapodva megtalálják az egymás józan megértését, még ha ezzel távolról sem töltöttük be a magunk különleges küldetését: azt, hogy elsegítsük a Krisztusban való testvéri együvétartozásunk igazi békességére".[7]

A másik, az üres szólamokat hangoztató, opportunus magatartás is ez elől a személyes döntés elől menekült s meg akarta kerülni azt a szent kötelességet, hogy az Isten Igéjét elmélyülten, törődést nem kímélve tanulja. Restsége miatt hite és bizonyságtétele számára megoldatlan nehézségként jelentkezett a Szentírásnak a béke és háború kérdésében ellentétesnek tűnő tanítása. Megnyilatkozásaiban ezért üres maradt a sajátosan keresztyénnek, egyházinak, a „krisztusinak", az igeinek a helye Még ha őszinte békevágyból táplálkozott is az ilyen „keresztyén békeszolgálat" állandóan fenyegette az a veszély, hogy az emberélet érdekében való jót annak kárára csinálja, rosszul tegye. Ennek kísértését és veszélyét jól felismerhetjük korunk nemzetközi egyházi, ökumenikus mezőnyében, az ún. „horizontalisták", vagy a „szekuláris ökumenikusok" jelentkezésében.

Erre vonatkozóan sem hiányzott egyházunk felelőseinek eligazító tanítása. Abból a bőséges és termékeny anyagból, amely fellelhető, hadd hivatkozzunk arra, a békeszolgálatunk bibliai alapjainak keresésében alapvetően eligazító előadásra, amelyet *Pákozdy* László Márton professzor tartott 1958-ban a teológiai tanárok békekonferenciáján.[8] Ez a tanulmány kettős jó szolgálatot jelentett eligazodásunk folyamatában: Egyfelől az avatott tudós cáfolhatatlan érveivel mutatta meg, hogy tarthatatlan az az álláspont, amely nem tudja az Ó- és Újszövetség viszonyát másképp látni, mint a teljes antithezisben. „Megvan a békegondolat el egészen az egyetemes emberiség világbékéjének a gondolatáig már az Ószövetségben és annak folyvást erősödő, legszebb és Jézushoz vezető hangja." Jézus az Ószövetségben a Tóra lényegéhez és a prófétai bizonyságtételhez kapcsolódott. A Tóra lényegét „Istennek és az embernek elválaszthatatlan egybekapcsolt szeretetében" látja, a prófétaság lényegét pedig „Isten királyi uralmának meghirdetésében és a szenvedő szolga bizonyságtételében. Szeretet és szolgálat — mondhatnánk két szóban"... „Jézus kortársainak a megengesztelődés politikáját ajánlotta minden szavával, amelynek egyetlen lehetősége ebben a gonosz világban: »a szolgai forma« (Fil. 2:5 kk.), a szolgáló élet. Ennek van csak hitele. Aki olyasmit állít, hogy az evangélium hirdetésének nincs szüksége »hitelre«, vagy hitelesítő cselekedetre, az semmit sem értett meg sem Jézus evangéliumából, sem az emberi lélek törvényeiből. »Kövessétek mindenki irányában a békességet« — visszhangzik tovább Jézus mondása az Újszövetségben. Minden szón külön önálló hangsúly van, s talán a legnagyobb a »mindenki« szón, mert azt a legnehezebb elfogadni."

Másfelől ez a tanulmány azzal tett kiváltképpen jó szolgálatot, hogy olyan teológiai módszert alkalmazott és adott annak használatára példát, amely az emberiség történetében eligazodást kereső Isten népe igetanulmányozásának legmegfelelőbb és legcélravezetőbb módszere: „a történeti és bibliai-teológiai" módszert. Ennek a teológiai módszernek alkalmazása segít

abban, hogy „a Bibliát organikus egységben, a kijelentéstörténet organikus kibontakozásában, fejlődésében" tudjuk szemlélni. Ennek a teológiai módszernek a felhasználása megóv attól a kísértéstől, hogy az Írás igazi (ó emberünk számára sohasem kellemes) üzenetének keresése, elmélyült kutatása helyett ötletszerű és ó emberünknek megfelelő helyzet-analíziseinket, gondolatainkat és téziseinket akarjuk „igazolni" a Bibliából. Különösen intelmes szó volt ez az egyházunkban jelentkező kísértésekkel szemben, de azoknak a nyugati teológusoknak az irányában is, akik a »fundamentalista-dogmatikai írásmagyarázat módszerével«, a 2 Péter 3. része és más, összefüggésből kiragadott lókusok alapján igazolhatónak vélték az atomkatasztrófát is. Egyházunk békeszolgálata bibliai alapjainak keresésében felbecsülhetetlen ajándék volt az, hogy a „sola scriptura" református-reformátori alapelve az egyház szolgálatát segítő és nem gátló módon került megvilágításba.

3. *Egyházunk békeszolgálatának igei alapjait nem úgy ismerte fel és nem annak alapján rendszerezte, hogy — egyes ökumenikus munkaközösségek ma divatos megfogalmazása szerint — „modellt" keresett a Bibliában, hanem úgy, hogy buzgón könyörögte, kutatta benne Krisztus Úr időszerű parancsát. Így lett a Krisztus „etikáját" összefoglaló kettős-egy parancsolat, a szeretet királyi parancsa békeszolgálatunk alaptextusa.*

Fentebb említettük, hogy az egyház, amikor az emberiség földi sorsáért, békéjéért elkötelezettnek tudja magát és szolgál, ezt *egyház módján, segítőszolgálatként* teszi mint az embervilággal Krisztus keresztjében megbékélt Isten eszköze. Miközben tehát hírt ad az emberrel Krisztusban kiengesztelődött Istenről, miközben meghirdeti az Isten iránti szeretet parancsát, *hirdeti és gyakorolja az emberszeretet parancsát is* s éppen a nagyparancsolat által érzi magát az emberiség szolgálatára elkötelezettnek.

A kettős-egy parancsolat értelmét kutatva és Jézus normatívnak tekintendő magatartását elemezve világosan fel kellett ismerni: a háború bűn Isten ellen. Nem más az, mint az emberi gonoszság, a bűn konkrét formában való megnyilatkozása. A háború megdöbbentő realitással tárja elénk, hogy mire képes az ember, amikor az Isten fékező, korlátozó, megtisztító akaratától függetleníteni akarja magát. A háborúban sűrítetten áll előttünk mindaz, amit Isten tilt, ami akaratával döbbenetes ellentétben áll. A háborúban az egyháznak a bűn konkrét, durva és az egyetemes emberiséget kimondhatatlan kárral fenyegető jelentkezését kell látnia.

Az apostoli iratok „katallage" fogalmának elmélyült tanulmányozása segített bennünket abban, hogy úgy vegyünk részt a békeszolgálatban, mint akik a világ békéjét jelnek és bizonyságtételnek tekintik arról a megbékélésről, amelyet Isten az Úr Jézus Krisztus keresztjében szerzett számunkra. Lehet, hogy a világ nem tud erről. Az egyháznak viszont annál inkább tudatosan is úgy kell részt vennie ebben a szolgálatban, hogy ezáltal is jelt adjon ebben a világban arról, hogy az Úr Krisztus keresztjében nyert jótétemény következményeiben osztozunk minden emberrel együtt akkor, ha a nemzetek, a fajok, a népek egymással békességben élnek. *Bartha* Tibor püspökünk figyelmezteti, tanítja évek hosszú sora óta egyházunk népét a prófétai látás bizonyosságával arra, hogy Krisztus anyaszentegyházának az emberiség mai korszakában ez a feladott és felmondandó leckéje: az „ember-ügy"-ben meg tudja-e fogalmazni és elmondja-e az idején és helyénvaló bizonyságtételt és cselekszi-e Isten kegyelméért való háládatosságból a szükséges jót?!

4. *Az Írás ilyen konkrétan megszólító üzenete serkentette teológiai eszmélődésünkben egyházunkat arra, hogy a második világháború rettenetes tapasztalatai s az emberiség új korszakában jelentkező roppant arányú veszedelmek felismerése alapján megvizsgáljuk a keresztyén etikának a háború és béke kérdéséről szóló hagyományos tételeit.*

A Hirosimára figyelő szem előtt a tömegpusztító fegyverek tökéletesedésének és felhalmozásának folyamata világossá tette, hogy egy esetleges harmadik világháború milyen katasztrofális következményekkel járna az egész emberiség számára. A negyvenes-ötvenes években a Dulles-féle hidegháborús politika a szakadék szélére állította a világot. Különböző lokális háborúk kirobbantásával és folytatásának erőltetésével pedig olyan arányban növelte a nemzetközi feszültséget, hogy a harmadik világháború kirobbanásának veszélye állandóan ott lebegett az emberiség fölött. Érthető tehát, hogy a békeszolgálatunk igei alapjait rendszerező tudományos-teológiai munkánkban előtérbe került az említett tradicionális keresztyén etikai tételek felülvizsgálatának gondolata. Nem akarjuk a balga hivalkodás vétkét elkövetni, de a történeti tények arra hatalmaznak fel bennünket, hogy boldog örömmel mondjuk el: egyházunk tanítói szolgálatában már a kezdet kezdetén megszólal ez az igény és kifejeződik az a meggyőződés, hogy az atomkorszakban a keresztyén etikának ezek az évezred során belénk ivódott tételei nem alkalmazhatók az emberi együttélés vitás kérdéseinek elrendezése tekintetében. *Barth* Károly lényegében a mi igemegértésünket, felelősségünk és lelkiismeretünk szavát is fogalmazta meg emlékezetes tanulmányában.[9] Nem csorbítjuk ezzel tekintélyét, sőt éppen annak az ökumenikus tapasztalatnak örvendünk, amelyet csak az Isten Igéjére figyelő egyház szerezhet, hogy t. i. az Isten ujjmutatásának jeleiből többek és több helyen ismerik fel a bizonyságtételnek és a szolgálatnak ugyanazt a feladatát. Hálásak vagyunk Isten iránt azért, hogy egyházunk a Keresztyén Békekonferencia áldott szolgálati alkalmaiba ennek a felismerésnek gazdagító eredményeivel kapcsolódhatott bele.

5. *A református egyház békeszolgálatának következő sajátos vonásaként említjük azt, hogy kezdettől kezdve szerves kapcsolatban volt, beleépült a szocializmust építő magyar társadalomnak a béke védelmére kifejtett fáradozásaiba és közvetlen szoros kapcsolatban volt a Béke Világmozgalommal is.*

Magyarázatul folytatjuk azt, amit a 2. pontban elmondottunk. Egyházunknak a „szolgai forma", a szolgálatra való elköteleztetés melletti döntését nem általánosságban, elméleti módon, hanem együtt és egyszerre, adott konkrét helyzetünkre, igényelte, sürgette, munkálta Isten Lelke. „A mi egyházunk — ismerte fel és tanította Bereczky Albert —, Isten ítéletes és kegyelmes akaratából olyan helyen él, ahol nem kérdés többé, hogy az egymással mérkőző gigantikus erők melyik részén lakik. Mi a magyar református egyház vagyunk, akiknek földi élete és szolgálata mindenestől a magyar nép sorsával fűződik egybe. Itt van ránk bízva, hogy egyház legyünk ebben a világban, hogy megálljunk a prófétai szolgálatnak azon a feszültségi pontján, ahonnan nem menekülhetünk sem az üdvösségkeresés egoizmusával a magunknak kisajátítandó Istenhez, sem egyházunknak az Isten igazságos és irgalmas ítéletével engedetlenül szembeforduló népéhez... A mi egyházunk nem kelet és nyugat között van, a mi egyházunk

keleten van... és annak a hatalmas világátalakulásnak vajúdási szenvedéseit, küzdelmeit és minden építő szolgálatát úgy kell elfogadnia Isten kezéből, mint éppen nekünk szánt kegyelmes életlehetőségét."[10]

Egyházunk hitbeli döntése az új magyar társadalom mellett egyértelműen magában foglalta azoknak a szempontoknak, alapelveknek az igenlését, elfogadását is, amelyek alapján ez a társadalom a nemzetközi feszültségek enyhítésére, az emberiség békéjének védelmére elkötelezve tudta magát, az elsők között, a Szovjetunió oldalán. Hála Istennek, hogy egyházunk szolgáinak és tagjainak döntő többsége kezdettől fogva — ha kísértésektől övezetten is (s erre elszomorító példával szolgált az ellenforradalmi események vetülete gyházunkban is!) — komolyan vette és élte ezt a hitbeli döntést. Ennek köszönhető, hogy egyházunkban aránylag meglepően rövid idő alatt helyes, feloldó választ kapott az a feszültség, amely abból az elkerülhetetlen tényből adódott, hogy a fentiek szerint értett és gyakorolt békeszolgálatban egyházunk szemben találta magát azzal a kérdéssel: lehetséges-e és hogyan lehetséges keresztyéneknek a béke ügyében (és általában az ember-ügyben) együttmunkálkodni olyanokkal, akik nem hisznek Krisztusban, vagy éppen azokkal, akik humanistáknak vallják ugyan magukat, de ugyanakkor tagadják az Isten létét? Az együttmunkálkodásra való készségünket rosszakaratúan bírálgatva, külföldi egyházi körökhöz tartozók, szerettek hivatkozni arra is, hogy a nagyparancsolat kijelentése az egyháznak adatott, ezért istentisztelet nélkül nem lehetséges emberszeretet s ennek alapján megkérdőjelezték azt, hogy az egyház határain kívül is lehetséges volna hasznosan és Istennek tetsző módon az emberszeretet cselekedeteit gyakorolni. Az elindulás időszakában e feszültséget egyházunk tagjainak tudatában *Victor* János Igében gyökerező, bölcs, eligazító szavai segítettek feloldódni: „A szocializmus építése és a békéért való közös küzdelem — tanította — az a kohó, amelyben a régi ellentétek megolvadtak és az egymásrautaltságnak, a szolidaritásnak az érzései kialakultak. Ez megint különösképpen kell, hogy érintsen bennünket úgy, mint keresztyéneket és mint keresztyén egyházat, mégpedig nagyon alázatos bűnbánatra serkentő módon... Azok között a tényezők között... amelyet Isten »egyetemes kegyelme« felhasznál az emberek erkölcsi életének az alakítására, ott van, éspedig előkelő helyen, az a politikai, jogi, társadalmi, gazdasági rend is, amelyben az emberek élnek. És ez a rend nemcsak a külső cselekedeteket alakítja, kényszeríti ki, vagy fékezi meg, hanem alakítja a gondolkodásunkat, az érzületüket, a lelki világukat is. Igenis, van egy ilyen kívülről befelé ható erkölcsi emberformálás. Ha az, amit erről a marxizmus tanít, idegen újdonságként hat ránk, akkor rosszul vizsgáztunk a Igének csakúgy, mint az élet valóságának az ismeretéből.[11]

Bartha Tibor püspökünk pedig így summázza azt a választ, amit a hívő teológus Isten Igéjére engedelmesen figyelve adhat az emberszeretet cselekedeteivel kapcsolatos zavaró kérdésre: „Az itt jelentkező ellentmondást végsősoron a Kijelentés oldja fel, mely szerint az egyház Ura az egész emberiség és az egész teremtett világ Ura. Minden jó adomány és tökéletes ajándék Tőle van. Ahol az emberszeretet törvényének engedelmeskednek, a tanítványok körén kívül is, az is Istentől van, Krisztus által és Krisztusért van."[12]

Egyházunk békeszolgálatának a magyar társadalom békemunkájába történt beleépülése segítette egyházunk népét annak a szoros összefüggésnek a felismerésére, amely a szocialista társadalom építése és a világbéke megvédelmezése között fennáll. Az új társadalom építésére létrehívott legszélesebb körű nemzeti egység és összefogás, az országépítés hatalmas és áldásos eredményei, amelyek népünk boldogulását szolgálják, az a magasrendű erkölcsiség, amely államunk bel- és külpolitikáját áthatja, a „kívülről befelé ható erkölcsi emberformálás" eszköze volt egyházunk népének életében is. Amint az új magyar társadalomban megtalálta egyházunk a helyét, úgy érezte és érzi magát, minden kötöttségétől mentesen, otthon társadalmunk béketörekvéseiben is. Ezeknek a hitbeli, teológiai és emberi tényezőknek az alapján ítélte békeszolgálatunk megfelelő terének és keretének egyházunk a magyar társadalom békemozgalmát s ezért nem tartotta szükségesnek, hogy egyházunk népét, vagy akár a szolgáit is, külön egyházi békemozgalomban tömörítse országunk határain belül.

Egyáltalán nem jelentette ez azonban azt, hogy ezzel egyházunk feladta volna békeszolgálatunknak azokat a sajátos vonásait, amelyeket *Varga* Zsigmond professzor, a teológiai tanárok békekonferenciáján tartott előadásában e szolgálatunk „hitbeli-, teológiai- és egyházi integritásának" nevezett. Sőt,[13] éppen ebben a szoros egységben meggazdagodott szolgálattal vállalkozhattunk a Keresztyén Békekonferencia fórumain ránk váró feladatokra és az egyházak nemzetközi együtteseiben az eszméltető szolgálatra.

6. *Egyházunk békeszolgálatát az elindulástól kezdve folyamatosan az jellemezte, hogy az igei alapok keresésével, megismerésének és megfogalmazásával egyidejűleg, attól elválaszthatatlanul jelentkezett, a konkrét feladatok felismerésére és elvállalására irányuló törekvés. Ez az adott szituációnak a keresztyén hit józanságával való reális elemzésére ösztönzött, ami pedig az emberiség békéjének megóvása érdekében nem a tüneti, hanem a gyökeres megoldások keresésére, felismerésére és felismertetésére s azok segítésére irányította egyházunk figyelmét.*

Az eddig összefoglalt szempontoknak és vonásoknak, de ennek a megállapításnak is hiteles illusztrációja és bizonysága Bartha Tibor püspöknek a teológiai tanárok 1958. évi békekonferenciáján „Hogyan küzdjünk nemzeti egységünkért és a békéért" címen tartott előadása.[14] A kérdésre ezt a hármas, de belső összefüggésüket tekintve egymástól, református keresztyén életgyakorlatunk szerint természetesen következő választ adja: hitből — egyházi módon — konkrét feladatokat felismerve és vállalva. Huszonöt esztendő távlatából visszatekintve a megtett útra, Isten iránti hálával tudjuk elmondani: egyházunk békeszolgálata konkrétságának ez az igénye és ténye folyamatosan nyomon követhető Zsinatunknak, különböző egyházi testületeinknek, lelkészi munkaközösségeinknek tanításaiban, megnyilatkozásaiban, munkájában.

Hasznos, gyümölcsöző pedig csak úgy tud lenni az egyház szolgálata bármely területen, így a békemunkában is, ha helyesen látja meg a szolgálat alkalmát, ha valóban „az előre elkészített jócselekedetek" alkalmait ismeri fel. A „hitből" és „egyházi módon" szabálya, amelyet békeszolgálatunkra nézve elfogadtunk, ezért mindenekelőtt arra ösztönzött és kötelezett bennünket, hogy az adott világhelyzetet a maga valóságában, igazi problémáiban szemléljük, mérlegeljük és elemezzük. Az erős hit józan, bölcs és bátor. El tud igazodni az emberi történelem eseményei között. Isten Igéjéből kapja a mércét, amihez azokat méri. Nem riad meg és nem menekül el, amikor az emberi történelem súlyos realitásaival találja magát szemben. S azt, hogy ennek a helyzetelemzésnek az eredménye egybehangzott

és egyezik a marxista ideológiai alapokon épülő magyar társadalomével, egyáltalán nem tartottuk véletlennek s nagyon örülünk annak. Éppen azért, mert e szolgálatunk említett szabályaiban gyakorolva magunkat, jutottunk és jutunk el hasonló, sőt azonos eredményre, a leghatározottabban és felszabadult lelkiismerettel utasítottuk vissza mindig azoknak a nyugati egyházi köröknek a vádjait, amelyek opportunizmusnak, történetfilozófiai spekulációnak, vagy a »kommunista állam parancsára végzett kényszerű vállalkozásnak« akarták bélyegezni egyházunk békeszolgálatát.

Általános keresztyén békeszólamokból eleget hallott ez a világ az elmúlt huszonöt és folyamán. Az ökumenikus tapasztalatainkból is levonhatott következtetéseink erősítettek bennünket abban a törekvésünkben, hogy féltékenyen őrködjünk békeszolgálatunkban a bibliai alapok felismerésének és a konkrét szolgálatok elvállalásának egybeesésén. E tapasztalatok u. i. arról győztek meg bennünket, hogy, ha ez a kettő nem esik egybe az egyes egyházak életében, — ha az utóbbi nem gyökerezik az előbbiben, az egyház békeszolgálata elkerülhetetlenül szólamszerűvé válik, irrealitásokra épül és üres légtérben mozog.

A tanulásnak és a nevelődésnek azok a felbecsülhetetlen alkalmai, amelyeket a Hazafias Népfront rendezte lelkészi békegyűlések, a magyar békemozgalom akciói, társadalmunk felelős vezetőinek a megnyilatkozásai biztosítottak számunkra, nemcsak arra figyelmeztetnek bennünket, hogy csak a konkrét békeszolgálat hasznos, hanem arra is, aminek Bereczky püspök már az első Béke-világgyűlésen hangot adott, hogy t. i. a háború ellen küzdeni eredményesen igazán csak úgy lehet, hogy a háborús veszélyt hordozó okok ellen harcolunk a nemzetközi együttélés területén. Már itt hitet tesz arról, hogy a nemzetközi békeharc semmiképpen nem mellőzhető alkateleme a társadalmi igazságtalanság, a gyarmati sors, a faji diszkrimináció, az éhség, a szellemi nyomor megszüntetése érdekében folytatott világméretű küzdelem. Az egyház szociál-etikai felelősségének ez embervilág életének legtágabb területén, már a kezdet kezdetén történt megszolalása jelzi, hogy nem valami divatos egyházi-, teológiai áramlatnak hódol református egyházunk, amikor e kérdésekben mind tartalmasabban nyilatkozik meg az ökumenikus fórumokon. Ez a bizonyságtétele, szolgálata is abban a hitbeli döntésben gyökerezik, amellyel a gyökeres társadalmi átalakuláson átment magyar nép új élete és az embervilág békéjéért való szolgálat mellett foglalt állást.

Egyházunk békeszolgálatának különösen e két utóbbi pontban vázolt vonásai kiváltképpen is alaptalan gyanúsítgatásokra, vádaskodásra ingerelték azokat a nyugati teológus és egyházi vezető köröket, amelyek az 1948-as zsinati tanácsi Deklaráció elhangzása óta ellenfeleink voltak. A leghevesebb támadások — sajnálatos módon —, éppen egy svájci református szisztematikus, *Brunner* Emil körétől érték egyházunkat, amely kör az egyházunk új útjával rokonszenvező Barth Károlyt is megtámadta. Arra a végzetesen téves álláspontra helyezkedve, hogy a marxizmus a kommunizmus a fasizmussal egy kalap alá helyezhető, újra meg újra nekünk szegezték az ún. „határkérdést". Nos, erre az alapvetően hibás kiindulópontra félreérthetetlen világos választ adott Bartha Tibor püspök, a már idézett nyugat-németországi előadásában, 1966-ban.[15] Ami pedig ezt az ilyen alapállásból hangoztatott „határkérdést" illeti, az egyháznak az ember-ügyben való szolgálatára vonatkoztatva, arra, Isten Igéjéből megoktatottan, ezt válaszoltuk: Az ún. „határkérdés" a szolgálatra elköteleztetés bizonyosságában és engedelmességében élő egyházban nem azon a ponton lesz elsősorban hangsúlyos, hogy mire és mikor mondjon az egyház „igen"-t, vagy „nem"-et. Az engedelmes egyházban ez az Ige fegyelme alatt, a küldetés parancsának teljesítése közben állandóan ébren tartott, naponként feleletet nyerő, de csak másodlagos kérdés. *Az engedelmes egyházban a „határkérdés" mindig a küldetés, a szolgálat szempontjából hangsúlyos és mint ilyen elsődleges.* Ez a kérdés az elkötelezés határait keresi és arra irányul: elment-e az egyház az ember iránti szeretet gyakorlásában, a szolgálatban neki kiszabott mértékig és határig, vagy nem ment-e túl rajta? Ez a kérdés az egyház felelősségének egészséges egyensúlyára vigyáz: megtett-e mindent és Isten akarata szerint tett-e meg mindent az egyház az emberért, a világért e felelőssége gyakorlásában? S ezért az egyház számára sohasem az a döntő kérdés magatartása, állásfoglalása, kialakításában, hogy keresztyén, vagy nem keresztyén erkölcsi alapokon rendezkedett-e be partnere, az állam, a környezete, hanem az, hogy mit és mennyit tesz az az emberért, az emberiség békéjéért, a társadalmi igazságosság és az emberi méltóság megvalósításáért!

7. *Református egyházunk békeszolgálata az Egyházak Világtanácsa megalakulása óta ökumenikus szolgálatunk integráns része, e szolgálatunk tartalma.*

Ennek a szolgálatunknak, amelyet a magyar evangéliumi és ortodox egyházak közösségével testvéri egyetértésben, *együtt* végzünk, alapelveiről, módszeréről, alkalmairól, eredményeiről és feladatairól részletesen szóltam egy másik, korábbi tanulmányoban.[16] Nem ismétlem meg az ott elmondottakat. Csupán az így szerzett ökumenikus tapasztalatunknak egy pozitív és egy vegyes előjelű vonására utalok.

Sokszor, sokan és sokféleképpen tették fel eddig megtett utunkon, nyugati egyházi emberek, teológusok a kérdést: lehetséges-e az új környezetünkben keresztyén, egyházi életet folytatni? Nekünk ez, attól kezdve, hogy Isten irgalmas ítéletének a jeleit és tényeit bűnbánatban elfogadhattuk, így sohasem volt kérdésünk. A kérdés, amit magunk fogalmaztunk meg magunknak, így hangzott: Az embervilág és az anyaszentegyház adott világhelyzetében s népünk szocializmust építő rendjében hogyan él a megfeszített és feltámadott Úr Krisztus Magyarországi Református Egyháza? A válaszunk egyértelműen így hangzott és így szól: *Az anyaszentegyház egységében szolgálatra elkötelezve.* Ezt az elkötelezést Krisztusban, az anyaszentegyháznak adott egyetlen lehetőségnek ismertük meg az Igéből. Az igazi „ökumené" megvalósulása tapasztalható akkor, amikor a szolgálatra való elkötelezés felismerésében egy tud lenni minden egyház. Igen ám, de a szolgálatra való elköteleztetésben a hangsúly *a tartalom kérdésén* van. Abban az egyházak többsége, egyre kevesbedő fenntartással, egyetért — ma már a hivatalos római katolicizmust reprezentáló Vatikán is —, hogy az egyház a szolgálatért van ebben a világban. A nehézségek azonban ott adódtak, amikor elkerülhetetlenül így kellett feltenni a kérdést: mi az a szolgálat *ma*, amelynek elvégzésére Krisztus egyházat szerzett? Az egyházszakadásoknak és a keresztyén egyházak hitbeli elesettségének fájdalmas következményei ezen a ponton jelentkeztek és jelentkeznek ma is az anyaszentegyház lesújtó krízisekként.

Nos, a szolgálatra való elköteleztetés és e szolgálat tartalma együttes és azonos felismerésének jó ízét éreztük s az ökumenikus egységet tapasztaltuk a ma-

gyarországi evangéliumi egyházakkal való együttmunkálkodásunkban, elindulásunk óta. A szó való értelmében restellkedem is, hogy a téma kereteiben az előbbiek során mindig csak református egyházunkról beszéltem. Hiszen békeszolgálatunk összegezett sajátosságainak, vonásainak a legtöbbjénél háládatosan beszélhettem volna az evangéliumi egyházakéról. Valóban így van. Mindarra, amiről eddig szóltam, egyházunk a testvér evangéliumi egyházakkal egyidőben és *ökumenikus közösségben* jutott el. Hitvallásos és kegyességi tradícióját egyikünk sem adta fel, ezért az igei alapok megfogalmazásánál lehetnek és vannak is nüanszbeli eltérések. Ezeknek kölcsönös tiszteletben tartásával és az ezekhez való ragaszkodásunkkal azonban nem szegényítettük, hanem gazdagítottuk, erősíteni tudtuk egymást. Így adhattuk példáját annak, hogy a Krisztust követő és Neki engedelmes, különféle hitvallású és tradíciójú egyházaknak igenis lehetséges testvéri egyetértésben megtalálni a *ma* érvényes keresztyén bizonyságtételt s lehetséges egységre jutni a *ma* időszerű keresztyén szolgálat felismerésében és végzésében. E rendkívüli értékű ökumenikus tapasztalatunk arra indít, hogy szerényen azt kívánjuk: egyházaink példája „ingerelje" ilyen jó törekvésre és tapasztalatszerzésre szerte a világon az egyes nemzetek körében élő és az ökumenikus együttesekben találkozó egyházakat.

Ez az ökumenikus tapasztalatunk hálára indító módon bővül a hazai római katolikus egyházzal is, az egyébként még mindig fennálló nehézségek ellenére is, amelyek megoldhatatlan problémákból adódnak. Sőt az oikoumene tágabb értelmében is szerezhettünk tapasztalatot, éppen az által, hogy békeszolgálatunk szervesen beleépült a magyar társadalom békemunkájába. Társadalmunk és egyházunk ezen a területen is példáját adta annak: lehetséges keresztyének és marxisták között az építő, a népnek és az emberiségnek hasznos párbeszéd. S megmutatta azt is, hogy hogyan lehet ezt a párbeszédet *így* folytatni.

A vegyes előjelű tapasztalatot a tágabb ökumenikus mezőnyben szereztük. Okait vizsgáltuk, látjuk, meg tudjuk fogalmazni. Szóltunk is ezekről ebben a pontban. Ezekre a tapasztalatokra úgy tekintünk, hogy kesergéseink helyett erősebb az a bizonyosságunk: Isten irgalmas munkája folytán az engedelmes bizonyságtétel végül is győz az egyházak engedetlenségei fölött.

8. Végezetül, de nem utolsósorban utalok arra, ami az eddigiekből is minduntalan kicsendült: *Református egyházunk békeszolgálatának is a hitében megújuló, s a szolgálatra mindinkább alkalmassá váló református keresztyén gyülekezet a bázisa, hordozója.*

A református ekkléziológia egyik sajátossága annak erőteljes hangsúlyozása, hogy *az egyház a gyülekezetekben él.* Ennek a reformátori örökségünknek, szolgálatunk új útjának kezdetén történt újra felfedezése és tartalommal telítése biztosította és biztosítja az állandó kontaktust gyülekezeteink és egyházunk tanítói — őrállói testületei között. Sőt, éppen a békeszolgálat területén is tudunk számtalan esetet felhozni arra, hogy amaz inspirálta, sürgette emezt. Ezért csak a rosszakarat mondathatja egyházi testületeink megnyilatkozásait szólamszerűnek, vezetőinknek a hazai és nemzetközi békemozgalomban végzett munkáját kényszerű magánvállalkozásnak. A személyes hitbeli döntés és az egyház szolgálatra elkötelezettségének tartalmi felismerése nem ellentétes, hanem egybehangzó, egységes és egyidejű folyamat békeszolgálatunk tekintetében is' E szolgálatunkban is ezért kiváltképpen való erő a gyülekezeti bázis.

A szolgálat sodrában

Félreértés ne essék! Nem „eseményekről" van szó, hanem *szolgálatról.* A feljebb való években igen sokan voltak azok, akik szerették hangoztatni: református egyházunk békeszolgálata nem más, mint „tehetetlen és kritikátlan sodortatás" a nemzetközi élet eseményeitől, mégpedig azok szerint a szempontok szerint, ahogyan ezeket az eseményeket a szocialista tábor államai elemzik és értékelik. A nemzetközi egyházi reakció ezért bélyegezte kedvteléssel a „kommunizmus ágenseinek" egyházunknak azokat a hűséges őrállóit, tanítóit, akik önzetlen hűséggel és szeretettel égették életüket a felismert jó szolgálatok végzésében. Szándékosan azért foglalkoztunk e dolgozat első fejezetében aránytalanul részletesebben az ott felvetett kérdésekkel és szempontokkal, hogy azok alapján is, mint eddig is tettük, ezt a vádaskodást a leghatározottabban visszautasítsuk. Függetlenül attól, hogy mi az egyház szolgálatát mindig abban a konkrét valóságában tudjuk látni, amely „esemény" is, ezt a disztinkciót meg kellett tennünk.

Ebben a fejezetben, röviden, csupán utalásszerűen szólunk arról, hogy milyen visszhangot kapott református egyházunk békeszolgálata hazai és világviszonylatban. Ennek kapcsán, szerényen, utalunk olyan mozzanatokra is, amelyeket, Isten áldásának félreismerhetetlen jelei között, eredményekként tartunk számon.

1. Már felidéztük azt a nagyszerű ökumenikus tapasztalatot, amelyet a békeszolgálat területén is szerezhettünk *a hazai evangéliumi egyházakkal.* E tekintetben sem mondhatjuk, hogy valamelyikünk is a kiemelten élenjáró szerepét tölthette volna be. Egyházaink együtt és egyszerre kapták a történelem Urától, népünk és az emberiség új korszakában, a leckét: a békeszolgálat nagy lehetőségét és feladatát is. Együtt és egyszerre indultak el a tanulás és a szolgálat útján is. Beszédes bizonysága ennek az az 1949. évi, ‚virágvasárnapi körlevél', amelyben a magyarországi evangéliumi keresztyénség felelős őrállói fordultak az ‚evangélium híveihez' (a református, evangélikus, baptista, metodista egyház és a Szabad Egyházak Szövetségének vezetői), intvén és buzdítván őket, akik Krisztusban Istennel megbéléltettek, az emberiség földi békéjéért az imádkozás szolgálatára és e béke megóvása melletti kiállásra. Nem visszhangról és nem fogadtatásról beszélünk ebben az együttesben, hanem *közös tanulásról* és *szolgálatról.* Ennek a gyümölcsei érlelődtek azokban az ökumenikus tanulmányi munkákban, amelyeket ezek az egyházak, az ökumenizmus evangéliumi szellemében folyamatosan és egyre hatékonyabban végeznek a mai napig. Igehirdetőink és egyházaink tagjai előtt ismeretesek ennek tényei.

2. *A szocializmust építő új magyar társadalom* komolyan vette református egyházunknak is, az emlékezetbe idézett motívumok alapján hozott döntéseit. A társadalom közösségében igényelte, megbecsülte és segítette békeszolgálatunkat. Ennek a segítésnek eléggé meg nem hálálható tényeit is felsoroltuk már. Az, amit most e helyen különös hálával és a nyugati testvéregyházaknak tanulságul összegezünk, ez: társadalmunk mindig, a legmesszemenőbben tiszteletben tartotta egyházunk békeszolgálatának ‚hitbeli, teológiai és egyházi integritását'. Éppen ez a magatartása tette lehetővé azt, hogy e szolgálatunk szorosan beleilleszkedhessék a magyar társadalom békemozgalmába, s ne valamiféle külön mozgalom keretében, ötletszerű, vagy mondvacsinált programokkal folyjék.

Ennek a tapasztalatnak is boldog részesei evangéliumi testvér-egyházaink.

3. Mindez, valamint a békeszolgálat szükségességének, súlyának és konkrét feladatainak reális felismerése eredményezte azt, hogy a Magyarországi Református Egyház megtisztelő és jó szolgálatokra kötelező helyet kapott a nemzetközi békemozgalomban, az azt szervező Béke Világtanácsban, annak megindulásától fogva. Talán ma még teljes jelentőségében át sem tudjuk fogni azt az egyszerű mondatban kifejezhető eseményt, hogy egyházunk képviselője ott van és egyházunk szolgálatát felajánlja a nemzetközi békemozgalomnak már az első pillanataiban! A huszonöt év története bizonysága annak: milyen komoly figyelemre méltatták a béke erői azt a szolgálatot, amelyet, a magyar békemozgalom megtisztelő megbízásai alapján, egyházunk vezetői, egyházi módon végeztek a nemzetközi békemozgalom fórumain, az első Béke Világgyűléstől el egészen a Békeerők Moszkvai Világkongresszusáig. Hála Istennek, hogy ebben az örömben is osztozhatunk hazai evangéliumi keresztyén testvéreinkkel.

4. Közismertek a hazai római katolikus egyháznak azok a kezdeti, súlyos és veszedelmes problémái, amelyek eligazodását az új magyar államban nehezítették. Református egyházunk békeszolgálatában ezt a sajátos területet sem hagyta figyelmen kívül. Minden igyekezetével azon volt, hogy miközben a leghatározottabban elhatárolta magát a politikai katolicizmus kísérleteitől, aközben a megengesztelődésre, a konstruktív szolgálatra segítés szolgálatát végezte a római katolikus egyház irányában. Kapcsolataink a Katolikus Papok Békemozgalmával mind tartalmasabbá vált.

5. Csak hálával tudunk szólni egyházunk békeszolgálatának arról az áldásáról, amely az új társadalmi rend építésének útjára lépett *környező népek között élő testvér-egyházak*kal kapcsolatainkat megtisztította, gazdagította s mind ezekkel az egyházakkal, mind az Orosz Orthodox Egyházzal, a szó igazi értelmében ökumenikussá tette. Ezek az áldások, több mint másfél évtized óta, különösen is a Keresztyén Békekonferenciában végzett közös szolgálatainkban gyümölcsöznek. Ez a szerény hozzájárulásunk minden bizonnyal segített a maga helyén annak a családias, testvéri, egymást segítő kapcsolatnak a kialakításában, amely a szocialista országok döntő többsége között megvalósult.

6. Ami egyházunk békeszolgálatának a nemzetközi (ökumenikus) egyházi fórumokon történt fogadtatását illeti, erről már mondtuk, hogy az vegyes előjelű. Nem bátortalanodunk el a szolgálatban, ha megállapítjuk: ellenkezés, ha különböző intezitásokkal, módszeri fogásokkal, előkapott érvekkel is, de kezdettől fogva folyamatosan jelentkezik. Ezt csak azok az egyházi vezetők, tanítók, szolgálattevők tudták a maga, sokszor démoni jeleket hordozó valóságában érzékelni, akik az ökumenikus fórumokon szemtől szemben találkoztak ezzel az ellenkezéssel. Állottunk valóban azon a ponton, hogy meg kellett fontolnunk: van-e egyáltalán értelme és lehetősége tagságunknak az Egyházak Világtanácsában? S ezt a Világtanácsnak egy, az emberiség békéje ellen merényletet jelentő, nélkülünk és ellenünkre hozott szégyenteljes határozata kapcsán kellett feltennünk (Torontói határozat, 1950-ben). És Isten Igéje a türelmes, alázatos szolgálatvállalást tanácsolta nekünk. Ökumenikus békeszolgálatunk sohasem állott és ma sem áll ezeknek a tényeknek unos-untalan való hangoztatásából, panaszolgatásából. A megbánás és megbocsátás bibliai szabályainak engedelmeskedve azonban nem feledhetjük, nem tekinthetjük meg nem történteknek ezeket.

7. Református egyházunk békeszolgálata a bőségesen kapott tanítással és a szolgálat gazdag áldásaival kapcsolódhatott be a *Keresztyén Békekonferencia* munkájába, annak alapítása pillanatában.

Az, aki helyesen érti a KBK szolgálatát, és megértéssel közelít egyházunk ökumenikus békeszolgálatának szempontjaihoz és tényeihez, nem csodálkozik azon, ha azt mondjuk: ez a mozgalom áll a szívünkhöz legközelebb — ennek a mozgalomnak minden szolgálata személyes és szívügyünk.

Mi az, amit mi ebben a mozgalomban különösképpen nagyra értékelünk? Mindenekelőtt az, hogy a ma élő embervilág sorsdöntő kérdésére koncentrál, s így biztosít fórumot a párbeszédre és ad ösztönzéseket a konkrét szolgálatra mindazoknak, akik benne tömörülnek, de azoknak is lelkiismeretük kérdésévé teszi ezt, akik kívüle vannak. Azután azt, hogy a békeszolgálatot az egyház *szeretetszolgálata oszthatatlan összefüggésében* tanulja, tanítja és gyakorolja, mint az egyház *világméretű diakóniáját.* S sorolhatnók mindazokat a vonásokat, amelyeket háládatosan tudunk előszámlálni a magunk egyháza békeszolgálatában. Az ügy szeretete (és nem a sok panaszolható sérelem más ökumenikus szervezetek iránt) érlelte meg bennünk azt a megállapítást, hogy ez a mozgalom pótolhatatlan korunk ökumenikus mozgalmainak a sorában, mert ilyen szolgálatot végez. Ezért nem érjük be üres nyilatkozatokkal „mellette"; *szolgálunk benne.*

Előretekintés

A hitből, engedelmesen szolgáló egyháznak nemcsak lehetősége, de kötelessége is, hogy útján előretekintsen. Ez az előretekintés azonban, az igazi eszkatologikus reménység fegyelme alatt, helyesen csak úgy történhetik, ha az előtte álló, az eléje adott feladatokra figyel. Ez a reménység úgy fegyelmezi az egyházat, hogy ebben a világban ne tudjon másban, csak a szolgálat kategóriájában gondolkozni. Békeszolgálatunkban, Isten áldásának jelei között, a huszonöt éves határkőnél, mi is így tekintünk előre. Tennivalót, az újabb szolgálatok alkalmát, feladatot keresünk. Úgy azonban, hogy a maiakról, az éppen most időszerűekről egy pillanatra sem feledkezünk el. Ezekre nézve nyilatkozott és útmutatást adott mind Zsinati Tanácsunk, mind az Ökumenikus Tanács. Ebben a dolgozatban nincs keretünk arra, hogy a jelenlegi világhelyzetet és benne az egyházak helyzetét részleteiben elemezzük. Az ökumenikus békeszolgálatunk előtt álló s a konkrét feladatok mellett távlatosként jelentkező tennivalót egy továbbra is folyamatos és egy már most elkezdendő szolgálatra utalással mutatjuk fel.

1. A távlatos, folyamatos szolgálat az, amire Bartha Tibor püspökünk, az Istentől megszólított és e szónak engedelmes ember prófétai világosságú és erejű bizonyságtételével évek óta tanít, ösztönöz bennünket s amire figyelmezteti az egyházak közösségét. Ez az intelmes bizonyságtétel arra a fájdalmas, de letagadhatatlan tapasztalati tényre épül, hogy „a világkeresztyénség hite válságba került". Ezért az engedelmességet tanulni kész egyháznak ma, a békeszolgálat területén és érdekében legsürgetőbb feladata az, hogy Krisztus Úrhoz megtérésre szólítsa fel a világ keresztyéneit. Ennek a felszólításnak azonban egyértelműen tudatosítania kell azt a bibliai igazságot is, hogy a keresztyén egyházak és a keresztyének Krisz-

tus Úrhoz való megtérése az ember-ügy szolgálatára való megtérést is jelenti. Sorsdöntő a keresztyénség, de az embervilág jövője szempontjából is az a kérdés: milyen erkölcsiséget képvisel Krisztus egyháza akkor, amikor az emberiség legjobbjai — döntő többségükben nem keresztyének — felismerték azt, hogy az emberiségnek minden erkölcsi erejét össze kell szednie ahhoz, hogy az atomkorszakban életben maradjon.

2. A már most elkezdendő, távlatos szolgálati feladat felismerésére az jogosít fel (ami huszonöt év mérlege is), hogy Isten megáldotta a jóakaratú embereknek a béke biztosítása érdekében való nemzetközi összefogását, benne az egyház szolgálatát. Ma már arról beszélhetünk, hogy elérhető közelségbe került a népek közötti békés koegzisztencia megvalósulása. Rendkívül nagy felelősség hárul Krisztus egyházára ennek a bizton remélt jónak hasznos, építő, minél gazdagabb tartalommal való megtöltésének szolgálatában. Keserű tapasztalata az egyház történetének, hogy az embervilágért végzendő jó szolgálatok terén mindig a lemaradás, az elkésés veszedelmében élt. Semmiképpen sem használna, sőt ártana az emberi együttélés jövőbeni kibontakozásának, ha az egyházak már most nem gondolnák át komolyan azt a szolgálati feladatot, amely morális, pásztori és lélektani téren vár rájuk annak érdekében, hogy segítsenek az emberiséget erkölcsileg felvértezni, megerősíteni a békés koegzisztencia igazán emberséges, Isten emberteremtményéhez méltó tartalommal való kitöltésére.

*

Református egyházunk békeszolgálatának huszonöt évét vizsgáltuk. E negyedszázad távlatából visszatekintve lehetetlen nem látnunk azt, hogy milyen gazdag ajándékait kínálta, adta nekünk Isten e szolgálatunkban is. Ezért mindenekelőtt a bűnbánat hangjának kell megszólalnia bennünk, azért, mert az elénk adott lehetőségekkel nem éltünk mindig hűséges engedelmességgel. Visszatekintésünk azonban arra is figyelmeztet: Istennek a Jézus Krisztusban megbizonyított szeretete az embervilág iránt nagyobb a mi hűtlenségünknél és gyengeségeinknél. Ezért, áldásaink érdemünkön fölötti jeleit látva, hálaadásra buzdulunk. A bűnbánatban és hálaadásban tisztulva élő reménységgel tekintünk előre, egyházunk békeszolgálatának soron következő feladataira. Bizonyosságunk az, hogy mindaz a szolgálat, amelyet az emberiség s benne népünk békés jövendőjéért végzünk, nem hiábavaló az Úrban — az Ő áldása kíséri.

(Debrecen)

Dr. Szabó László Ambrus

JEGYZETEK

1. Debreceni Protestáns Lap. XXXVIII/10. sz. 34. o. — 2. Péter János: Eligazodásunk. Református Egyház (RE) 1949 (I.) évf. 21. sz. 4. o. — 3. A huszonöt éves Egyezmény és a Magyarországi Református Egyház. Theológiai Szemle (ThSZ) XVI/11-12. 331. kk. — 4. „Más időkben lehetett volna kezdeni ilyen theoretikus mondattal ezt a témát: hogy az egyház nincs mindenáron a béke pártján. Ma azonban közvetlenül emlékezve arra, amit az ember a két világháborúban szenvedett s magunk elé képzelve, amit egy harmadik világháború kínban, veszteségben az embernek jelentene, ma nem bocsátkozhatunk a szavak ilyen játékába". (RE I. évf. 21. sz. 8—9. o.) — 5. Bereczky Albert: Az idők jelei. Püspöki jelentés (RE I. évf. 20. sz. 3. o.) — 6. L. uo. — 7. RE II. évf. 11. sz. 4. o. — Vö. még RE II. évf. 20. sz. 2. o. és III. évf. 3. sz. 4. o. — 8. A Sínaitól Hirosimáig (ThSZ. 1958. évf. 60—75. o.) — 9. L. ThSZ 1964. évf. 1—2. sz. 52. k. — vö. K. Barth: Kirchliche Dogmatik III/4. 515. kk. l. továbbá Jánossy Imre: Az „igazságos háború" (ThSZ 1958. évf. 88—92. o.) — 10. RE I. évf. 20. sz. 3. o. — 11. „A kívülről befelé is munkálkodó kegyelem". (RE. IV. évf. 4. sz. 1—3. o.) — 12. Bartha Tibor: Az emberszeretet leckéje. Előadás az erlangeni teológiai fakultás „Őskeresztyénség Története Szeminárium" hallgatói előtt. (ThSZ 1966. évf. 1—2. sz. 1—6. o.) — 13. ThSZ 1958. évf. 2—3. sz. 92—96. o. — 14. ThSZ 1958. évf. 2—3. sz. 97—101. o. — 15. L. i. m. — 16. Az Egyházak Világtanácsa negyedszázados jubileuma. ThSZ 1973. évf. 7—8. sz. 193—202. o.

Az egyház szolgálatának szempontjai

Szolgálatunk szempontjait mindig úgy kell tudatosítanunk, számbavennünk és számontartanunk, hogy ezek a szempontok a szolgálatra való felkészülés közben is, meg a szolgálat végzésének folyamatában is, ténylegesen, gyakorlatiasan, a valóságos szükségnek és érdeknek megfelelően és egymással harmonikus egységben érvényesüljenek.

Az egyház szolgálata voltaképpen a szolgáló Krisztus szolgálata. E hitbeli meggyőződés alapján mindig azzal a felemelő, lelkesítő, hálára és örömre indító érzéssel készülhetünk és indulhatunk a szolgálat végzésére, hogy ez a szolgálat voltaképpen az Úr Jézus Krisztus szolgálata. Ez egyfelől azt jelenti, hogy az egyházban és az egyházon folyamatosan végbemegy, eseményként történik Krisztus szolgálata, miközben Ő Szentlelke és Igéje által gyűjti, oltalmazza és őrzi a maga kiválasztott gyülekezetét — másfelől pedig: az egyház hálából az Úr Jézus benne történő és rajta végbemenő szolgálatáért, maga is örömmel és odaadással szolgál Krisztusnak a Tőle kapott megbízatás szerint: Vesztek erőt, miután a Szentlélek eljön reátok, és lesztek nékem tanúim... (Csel 1,8)

Egyfelől tehát *történik és valósul az egyházon és rajtunk, egyháztagokon is, a Jézus Krisztus gyűjtő, oltalmazó és megtartó szolgálata, másfelől pedig hálából a rajtunk már megtörtént, a bennünk már elvégzett szolgálatért, mi magunk is felbuzdulunk a szolgálatra, s a Jézus Krisztustól kapott megbízatás alapján és e megbízatás értelmében szolgálunk mi is másoknak.*

Életbevágóan fontos, a szolgálat egész menetében és folyamatában alapvetően döntő jelentőségű követelmény az, hogy a Krisztus által megszabott sorrend érvényesüljön. Ez a sorrend hármas tagozatú: *Szentlélek — erővétel — tanúságtétel.* Ez a Krisztus által megjelölt sorrend s ennek a sorrendnek a betartásával áll vagy esik az egyház szolgálata. *Csak a Szentlélektől vett erővel történő tanúságtétel lehet életes, gyümölcsöző és hiteles!*

Krisztus szolgálata, az Ő váltságműve, az egyébként megoldhatatlan emberi élet isteni megoldását jelenti oly módon, hogy Krisztus az Ő váltsághalálával és dicsőséges feltámadásával diadalt vett a bűn, a sátán és a halál felett. Ebben van az Úr Jézus váltságművének, mint az Ő szolgálatának summás foglalata: teljes, tökéletes és örök időkre szólóan érvényes életmegoldást jelent a bűn miatt egyébként megoldhatatlan emberi élet számára azzal, hogy diadalt vett a bűn, a sátán és a halál erői felett.

Az egyháznak a Szentlélek erejével végzett bizonyságtevő szolgálata a bűn, a sátán és a halál erői ellen való küzdelmet jelenti. Az egyház ezért a harcosan és pártosan bizonyságot tevő szolgálatért él ebben a világban. Ez a szolgálat az egyház létalapja, létének igazolása és jogosultsága is. Erre utal és ezt fejezi ki a *Heidelbergi Káté* vallástétele is, amikor a kérdésre: *Miért hívnak téged keresztyénnek?* — így adja a hitvalló feleletet: „Azért, mert hit által Krisztusnak tagja és így az ő felkenetésének részese vagyok avégre, hogy nevéről én is vallást tegyek, magamat élő hálaáldozatként Neki adjam s a bűn és ördög ellen ez életben szabad lelkiismerettel harcoljak, és azután Övele együtt minden teremtmény felett örökké uralkodjam." (32 Kt)

Az egyháznak úgy kell végeznie bizonyságtevő szolgálatát, mint ahogyan az egyház Ura, Jézus Krisztus is szolgált és szolgál ma is. A szolgálatnak ezt a módját az alábbiakban jellemezhetjük:

1. *Istennek tetsző módon.* Ez azt jelenti, hogy az egyház bizonyságtevő szolgálata Istennek jó, kedves és tökéletes akarata szerint történjék, vagyis e szolgálatban és e szolgálat által Isten akarata legyen meg! — Tovatűnt évszázadok sokszor oly vérzivataros, küzdelmes korszakaiban hitvalló eleink tudtak az Istennek tetsző módon úgy szolgálni, hogy egy-egy jelentős szolgálat elvégzése után egy akarattal és egy érzéssel summázhatták a szolgálatukat az Ige szavaival így: *Tetszett a Szentléleknek és nekünk...* (Csel 15, 28). — Vajon tudunk-e mi így szolgálni, és merjük-e szolgálatunkat jó lélekkel és nyugodt lelkiismerettel Istennek tetsző szolgálatnak tekinteni? Ezt csak abban az esetben tehetjük, ha szolgálatunkat a szolgáló Krisztus példaadását követve végezzük, aki ezt mondotta magáról: *„Azért szállottam le a mennyből, hogy ne a magam akaratát cselekedjem, hanem annak akaratát, aki elküldött engem'* (Ján 6, 38) — *„Az én eledelem az, hogy annak akaratják cselekedjem, aki elküldött engem, és az ő dolgát elvégezzem."* (Ján 4, 34)

2. Istennek tetsző módon szolgálni *csak szolgai formában lehet,* vagyis úgy, mint aki valóban szolgál. A példát ebben a vonatkozásban is az Úr Jézus adja előnkbe: *„Én ti köztetek olyan vagyok, mint aki szolgál.* Példát adtam néktek, hogy amiképpen én cselekedtem veletek, ti is akképpen cselekedjetek... Az embernek Fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy Ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért... (Luk 22, 27; Ján 13, 15; Máté 20, 28). — A szolgáló Krisztus példaadására utal Pál apostol is: Az az indulat legyen bennetek, mely volt a Krisztus Jézusban is, aki szolgai formát vett fel, megalázta magát, engedelmes volt halálig, mégpedig a kereszthalálig (Fil 2, 5—8). Ezt a példaadást követve tudott az apostol így vallani a maga szolgálatáról: Az Istent hívom bizonyságul, hogy nem uralkodni akarok a ti hiteteken, hanem munkatársa vagyok a ti örömötöknek! (2 Kor 1, 23). Vajon tudunk-e mi ezzel a szolgálatra kész lelkülettel úgy oda alázkodni a reánk bízott gyülekezet, egyházmegye vagy egyházkerület és egyetemes egyházunk szolgálatába, hogy mindazok, akik között a szolgálatot végezzük, hálaadással és örömmel érezhessék, hogy mi az ő örömük munkatársai vagyunk? Ehhez nyilván az szükséges, amit az apostol így vallott meg önmagáról: „magamat mindenkinek szolgájává tettem, hogy minél többeket megnyerjek... mindenkinek mindene lettem, hogy minden módon minél többet megtartsak" (1 Kor 9, 19; 22).

Csak így és csak ezen az alapon remélhetjük és várhatjuk, hogy az emberek úgy tekintsenek minket, mint Krisztus szolgáit és Isten titkainak a sáfárait (1 Kor 4, 1—2). Szolgaságunk és sáfárságunk egyetlen hiteles ismérve és követelménye: a hűség. Hűség a sokon és hűség a kevésen is. Mert egyszer eljön a számonkérés napja. És akkor mindenkinek meglesz az ítélete Istentől! És az ítéletben egyetlenegy dolog kerül a mérlegre: a hűség! Az a mód, az a lelkület, az a magatartás, ahogyan bántunk és ahogyan szolgáltunk azzal, amit a számunkra rendelt helyen és időben reánk bízott az Isten. Reánk és senki másra. Reánk, a nekünk adott erők és képességek szerint, a mi időnkben és a nekünk ajándékozott alkalmak között. A reánk váró feladatokban, a bennünket hívó és a mi szolgálatunkat igénylő tennivalókban.

Milyen roskasztó felelősséget jelent ez annak, aki tudja már, hogy ő a Krisztus szolgája és az Isten titkainak sáfára. Amink csak van, azt mind-mind erre a szolgálatra és erre a sáfárságra kaptuk. A hit, a reménység, a szeretet, az erők, a képességek, az élet — mind-mind ajándék a szolgálatra, a sáfárságra.

Ezt a roskasztó felelősséget az teszi elviselhetővé, hogy csak azzal kell szolgálnunk és sáfárkodnunk, amit az Istentől kaptunk. De azzal szolgálnunk és sáfárkodnunk kell. Éspedig nem akárhogyan, hanem hűséggel. Azaz: teljes odaadással, szív szerinti hozzáállással és állandó ráirányultsággal! Mert a hűség ezt jelenti: teljes odaadást, szív szerinti hozzáállást, állandó ráirányultságot a személyre vagy ügyre, akit vagy amit szolgálni kell. Hűnek lenni nem lehet időnként és olykor-olykor. Aki csak olykor és néha hű, az voltaképpen hűtlen! A hűség nem szezoncikk, amit fölvehet vagy levehet az ember. A hűség: személyes és önkéntes odakötődés, tudatosan vállalt odatartozás, állandó ráirányultság, egyszóval: alapállás. Amikor az Isten hűséget kíván, akkor ezt Ő nem úgy gondolja és nem úgy érti, hogy légy hű egy darabig, hanem úgy kívánja és úgy érti, hogy légy hű mindhalálig! Erre a hűségre, csak erre ígéri Ő az örök életnek koronáját!

Ezt a sírig tartó hűséget naponként erősítheti és táplálhatja az a bizonyosság, hogy nem vagyunk gazdátlanok, mert Urunk van, nem egy a sok között, hanem az *egyetlen,* a dicső Király, az ég és a föld Ura, aki mindent megadhat nekünk és valósággal meg is ad mindent, amire a szolgálat hűséges betöltéséhez szükségünk lehet ugyanannyira, hogy mindenre van erőnk a Krisztusban, aki minket megerősít.

3. Ez a felemelő és hálaadásra indító tudat természetszerűen kötelez mindnyájunkat arra, hogy szolgálatunkat *engedelmesen* végezzük. Engedelmesen elsősorban és mindenekfelett Isten iránt, mert Istennek kell inkább engedni, hogynem embereknek (Csel 5, 29). A szolgálatban való engedelmesség voltaképpen létfeltétele a szolgálatnak, hiszen azt, aki és ami a szolgálatot lehetségessé teszi, ti. a Szentlélek ajándékát és megsegítő erejét Isten csak azoknak adja, akik engednek Neki (Csel 5:32). A Szentháromság oikonomiájának, a Szentháromság belső háztartásának Isten által megszabott olyan rendje és törvényszerűsége ez, melynek értelmében Isten nem adja, mert az általa megszabott rend szerint nem is adhatja a Szentlélek ajándékát és erejét olyan egyházi embereknek, akik permanens engedetlenségben leledzenek. Ezért életre és halálra szólóan döntő jelentősége van annak, hogy szolgálatunkat engedelmességre kész lelkülettel és engedelmes magatartással végezzük a zsoltáríró szavaival megújulóan imádkozva így: *és engedelmes-*

ség lelkével támogass engem (51:14). Így lesz a szolgálatunk hűséggel és engedelmességgel végzett szolgálat!

Az engedelmes szolgálat az Ige egyházában magától értetődően jelenti, hogy ez a szolgálat Isten Igéjéhez kötött, az Ige útmutatása szerint történő szolgálat. Tehát a szolgálatot nem a magunk tetszése szerint végezzük, hanem úgy, ahogyan erre Isten Igéje tanít, vagyis ahogyan a szolgálat kérdésében az Ige, a Hitvallás és egyházunk törvényes rendje együttesen újra meg újra eligazítanak bennünket. Ez a szabály egyaránt érvényes az igeszolgálatra éppúgy, mint a diakóniára és az egyházi rendtartás gyakorlására.

Félreértések elkerülése végett külön is hangsúlyozom, hogy az engedelmes szolgálatunknak az egyház törvényes rendjében kell történnie. Számunkra ez azt jelenti, hogy szolgálatunk csak így, az egyház törvényes rendjében lehet Istennek tetsző, gyümölcsöző, jó szolgálat. Aki ebből a törvényes rendből ki akar válni, ezt minden bántalom nélkül megteheti, de csak úgy, hogy levonja a következményeket és kiválik az egyházból. Magyar Népköztársaságunkban semmiféle bántalom nem éri azt, aki nem ért egyet az egyház rendjével, az egyház szolgálatának szempontjaival, és ezért kilép az egyházból. De az semmi körülmények között nem engedhető meg, hogy valaki belső ellenállást tanúsítva szolgáljon az egyházban, az egyház törvényes rendjével ellentétben és ellenszegülésben.

Az Istennek tetsző és az egyház törvényes rendjében folyó hűséges és engedelmes szolgálat egyben hitvallásos szolgálat is! Ez nem azt jelenti, mintha a Hitvallást tabunak tekintenénk. Hitvalló elveinkkel egyetértésben ma is valljuk, hogy a Hitvallás nem *norma normans*, hanem *norma normata!* A *norma normans*, a hit és élet zsinórmértéke a Szentírás, illetve Istennek a Szentírásban hangzó Igéje. Ez a felfogás a *II. Helvét Hitvallás* előszavából világosan kitűnik: ha pedig valaki az Igéből jobbra tanítana bennünket, készek vagyunk köszönetünk nyilvánításával engedni, és hozzáigazodni az Úrban, akinek dicséret és dicsőség! — Ebben az értelemben igyekszünk szolgálatunkat hitvallásos szellemben végezni, híven hivatali eskünkhöz, melyben mindnyájan fogadalmat tettünk arra, hogy szolgálatunkat a Szentírás és elfogadott hitvallásaink szellemében végezzük.

4. Az Istennek tetsző módon, hűséggel és engedelmességgel végzett szolgálat lényegéből önként következik, hogy *Isten dicsőségére történik.* Szolgálatunkat tehát azzal az igyekezettel és arra való elszánt törekvéssel kell végeznünk, hogy e szolgálat révén Isten dicsősége növekedjék. Az Úr Jézus Krisztus is erre gondolt, amikor a tanítványoknak és velük együtt nekünk is e megbízatást adja: Úgy fényljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy látván a ti jócselekedeteiteket, dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat (Mt 5, 16). Erről tesz bizonyságot Pál apostol is, amikor a maga szolgálatát így összegezi: És dicsőítették bennem az Istent! (Galata 1, 24). Mennyire megdöbbentően éles ellentéte ennek az, amikor Pál egy alkalommal ezt veti a keresztyének szemére: „Miattatok káromoltatik az Isten neve a pogányok között! (Róm 2, 4).

5. Az Isten dicsőségére történő szolgálathoz *önmagunk teljes odaszánása szükséges.* Így lehet a szolgálatunk az a logikus istentisztelet, melyre Pál apostol buzdít bennünket: Kérlek titeket atyámfiai az Isten irgalmára, hogy szánjátok oda testeteket élő, szent és Istennek tetsző áldozatul. Ez legyen a ti okos istentiszteletetek (Róma 12, 1). Önmagát illetően így vall az apostol erről a teljes odaszánásról: Semmivel sem gondolok, még az én életem sem drága nékem, csakhogy elvégezhessem az én futásomat örömmel, és azt a szolgálatot, amelyet vettem az Úr Jézustól, hogy bizonyságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról (Csel 20, 24). Mihelyt e teljes odaszánás készsége gyökeret ver a szívünkben, nyomban megérezzük és azután is folyamatosan érezzük és boldogan tapasztaljuk is, hogy ez az élő, szent és Istennek kedves áldozat, ez az önkéntes odaszánás, nem veszteséget, nem megszegényedést, hanem egyre nagyobb nyereséget, egyre bőségesebb belső gyarapodást és örömöt jelent számunkra. Ebben az önmagunk odaszánásában, ebben a logikus istentiszteletben nem elveszítjük magunkat, hanem boldogan megtaláljuk igazi énünket, azt a nagy dolgot, amit Isten gondolt felőlünk, azt a nagyszerű célt, amiért az Isten életre hívott bennünket. Egész lényünket betölti az a mondhatatlan öröm, hogy nem vagyunk fölöslegesek, nem vagyunk létszámfelettiek, az életünk nem üres és nem céltalan élet, sőt inkább annyira telve van tennivalókkal, annyira telve van tartalommal, hogy egyszerűen nincs időnk arra, hogy önmagunkkal bajlódjunk és önmagunk felett siránkozzunk, mert megvan a dolgunk, a feladatunk az Isten okos tiszteletében!

6. Az egyházi szolgálatot logikus istentiszteletként végezni azzal a meggyőződéssel lehet, hogy *az egyház az Isten ügye, az Isten nagy vállalkozása az embervilágban.* Egyházi szolgálatot végezni tehát ezt jelenti: szent területen járni, szent dologban foglalatoskodni. Ebből nyilván következik az a belátás is, hogy ezt a szent dolgot nem szabad és nem is lehet másként csinálni, csak szentül, azaz önmagunkat odaszentelve Isten nagy és szent ügyének szolgálatára, feladatainkat a megszentelődés folyamatában végezni, az ügyhöz az életszentség elszánt komolyságával viszonyulni, lelkiképpen, lélekszerűen minden tőlünk telhetőt odaáldozni, annak a szívet remegtető örömnek félelmesen szent feljajdulásával, amiről az apostol így tesz bizonyságot: „Ha az evangéliumot hirdetem, nem dicsekedhetem, mivel lelki szükség kényszerít rá. Jaj nekem, ha az evangéliumot nem hirdetem" (1 Kor 9, 16—17).

7. Azt a mély igazságot, hogy az egyház az Isten ügye, a Biblia gyakran fejezi ki a pásztor és a nyáj viszonyának szemléltető képével. *Az egyház Isten nyája,* „az Istennek nagy majorsága" — ez reánk nézve és szolgálatunkat illetően azt jelenti, hogy gondozásra, pásztorolásra szorul, és ezt a gondozást és pásztorolást mi, mint az Isten elhívott és megbízott szolgái, csak pásztori lelkülettel végezhetjük Istennek tetsző módon. Vagyis úgy, ahogyan Pál apostol vallott erről: Felbuzdulva irántatok, szíves készséggel közöltük veletek nemcsak az Isten evangéliumát, hanem a magunk lelkét is, annyira megszerettünk titeket (1 Thess 2,8).

Pásztori lelkületet mondtam, és nem pásztorbotot! Nem ok nélkül. Mert szomorú tapasztalásom, hogy sok esetben nagy kísértést jelent a lelkipásztor számára az, hogy pásztori lelkület nélkül, pásztorbottal terelgesse-büntesse a nyájat. Persze a pásztorbotnak is megvan a maga helye és jelentősége, valamint alkalmazásának szükségessége is. Azt azonban egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy a Biblia világában a pásztorbot elsősorban nem a nyájat büntető, bántalmazó, esetleg halálra sebző eszköz volt, hanem a nyájat védelmező, rendben tartó, vigasztaló és a nyáj számára az egyébként járhatatlan terepen és áthatolhatatlan tüskés-bozótos helyeken a nyáj számára utat egyengető eszköz. Bizonyára ebből a valóságér-

zésből és tapasztalásból eredt a 23. zsoltár meghatóan szép, képes kifejezése: „még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert te velem vagy; a te vessződ és botod, azok vigasztalnak engem."

8. A pásztorbot, mely oltalmazva és vigasztaló szeretettel terelgeti a nyájat, csak az olyan pásztor kezébe való, aki *imádkozó lélekkel* végzi pásztori szolgálatát s tudatában van annak, hogy mélyebben és odaadóbban kell imádkoznunk a szolgálatért is, a nyájért is, meg önmagunkért is, mint ahogyan ezt eddig tettük. Imádkozni azzal a bizodalmas hittel és azzal az elszánt merészséggel, hogy az imádság olyan nagyhatalom, amely felett semmi másnak és senki másnak nem lehet hatalma, mert az imádság felett csak egyetlen nagyobb hatalom van: az imádságot kegyelmesen meghallgató Isten.

A szolgálatunkhoz szükséges, mindig és mindenre elégséges erőt az imádságban vehetjük át megújulóan a Szentlélek segedelme által. Enélkül az erő nélkül egyházi szolgálatot végezni nem lehet, és pedig azért nem lehet, mert ez a szolgálat minden emberi erőt, minden emberi képességet és minden emberi értelmet felülmúló szolgálat. Ehhez nem elég csak az emberi erő és felszereltség: itt magasabb rendű erőre és képesítésre van szükség. Az Úr Jézusról feljegyzik az evangéliumok, hogy szolgálatát erővel és hatalommal végezte. Pál apostol is vallomást tesz arról, hogy a szolgálata léleknek és erőnek megmutatása, vagyis hatalommal és erővel végzett szolgálat.

Végzetes lehetne, mert a szolgálatnak csődjét jelentené, ha mi nem így, hanem immel-ámmal végeznénk a szolgálatunkat, vagy ami még ennél is rosszabb volna: ha a gyakorlat folyamán kialakult rutinra bíznánk magunkat.

9. Ezért kiemelten is hangsúlyoznunk kell, a szolgálatért való *felelősség és a számadásra való elkötelezettség* gondolatát. Mert egyszer eljön a számonkérés napja, és akkor minden szolgálatnak meglesz a maga ítélete az Istentől.

A szolgálatra szóló megbízatás csak ideiglenes és csak visszavonásig érvényes. És a visszavonás előbb vagy utóbb be is következik. Vagy azért, mert Isten megelégeli és megítéli a szolga hűtlenségét és felelőtlen magatartását, és kimondja a végzetes, a kemény szót: nem lehetsz többé sáfár! Vagy pedig úgy jön el a felmentés ideje, hogy az Isten öröme és jótetszése lesz teljessé a szolga hűségének láttán, és elhangzik a biztató és jóváhagyó szó: Jól van, jó és hű szolgám, a kevésen hű voltál többre bízlak ezután, menj be a te uradnak örömébe!

Elgondolni is félelmetes és döbbenetes, hogy hány olyan ún. „szolgálat" történhetik egyes gyülekezetekben, ami már nem Isten ügye, ami felett az Isten angyalai nem örvendeznek! Félelmes és szívet szorongató kérdés ez, — de még az ilyen helyzetben is készen van számunkra a könyörülő Isten irgalmas szeretetének reménysége, hogy Ő elveheti és háta mögé vetheti bűneinket, ha megtérünk hozzá! Ez a reménység ott élhet a szívünkben, ha nem egy halvány és vértelen istenfogalom él bennünk, ha számunkra az Isten nem csupán szó, hanem élő és személyes valóság, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istene, aki ilyen elkötelezően nagy ígéreteket is mond: Ha pedig ti megbánjátok a gonoszt, amit ellenem gondoltatok a ti szívetekben, én megbánom azt a rosszat, amit felőletek gondoltam és nem viszem véghez azt. — Ehhez az élő Istenhez meg lehet térni bűnbánatban és alázatban, és meg lehet tőle kapni az új lehetőséget, az új küldetést és megbízatást, amely talán formájában is, minőségében is, mennyiségében is felülmúlja az előbbit.

10. Az Istenhez való engedelmes és felelős megtérés természetszerű következménye *az emberhez való felelős megtérés* is. Mert az egyház a földön él és történik, emberek között, az emberi társadalomba mélyen és szervesen beleágyazva. Az egyházi szolgálatot tehát az emberhez is megtérve, életesen, életszerűen, emberségesen és emberekhez szabottan lehet és kell is végezni.

Azt a helyzetet, amelyben az egyházi szolgálat folyik, sohasem az egyház teremti vagy választja meg, hanem mindig ajándékként kapja a szolgálatba küldő Istentől, még pedig olyan ajándékként, amely egyben a szolgálat módját, mértékét és tartalmát is meghatározó feladat. Az a tény, hogy mi most, a mai helyzetünkben, szocializmust építő népünk közösségében végezhetjük egyházi szolgálatunkat, ez nem a mi akarásunk, hanem Isten kegyelmes döntésének ajándéka. És ha mi ezt az ajándékot jó szívvel és jó lélekkel, hálával fogadjuk el Isten kezéből, akkor tudjuk igazán jó szívvel és jó lélekkel, felelős szeretettel és hűséges helytállással végezni szolgálatunkat a mi időnkben, itt, ezen a földön és abban a helyzetben, amelyben népünkkel együtt élünk. Szolgálatunk tehát nem légüres térben, hanem szocializmust építő magyar társadalmunkban, népünk közösségében, a szocialista népek nagy családjában történik. Gondnokaink, presbitereink, gyülekezeti tagjaink ennek a társadalomnak, ennek a nagy családnak a tagjai, akik úgy egyháztagok, presbiterek vagy gondnokok, hogy ugyanakkor termelőszövetkezeti tagok, brigádvezetők, agronómusok, üzemi dolgozók és hivatalnokok. Egyházunk itt él, itt történik, itt lesz úgy, hogy az itt élő emberek közül hívja el Isten Fia Szentlelke és Igéje által, és oltalmazza és őrzi a maga kiválasztott gyülekezetét!

Kortársaink többségének egyszerűen nincs érzéke arra, hogy szavakkal hangzó bizonyságtételünket felfogja és tudomásul vegye. Bizonyságtételünkből nagyon sokan csak azt vehetik tudomásul, ami a szemük láttára történik. Szépen hangzó szavak helyett a szép tettek példaadó bizonyságtételét várják. Sokan, nagyon sokan élnek körülöttünk olyan emberek, akiket valami szent nyugtalanság és vágyakozás hajt a békesség, az igazi, a mély, az elvehetetlen és elveszíthetetlen öröm és reménység után, akiknek a lelke mélyén be nem vallottan is ott él *Ady* Endre vallomása: Vele szeretnék találkozni, az álmommal nagy bolond hitben s csak ennyi szólni: Isten, Isten s újból imádkozni. (Álmom az Isten)

Ha jönnek hozzánk emberek és megkérdezik tőlünk: honnan van ez a te mély benső békességed, honnan van ez a te sugárzó örömöd és élő reménységed, akkor elmondhatjuk nagy hálaadással, mély alázattal, az Isten kegyelmét és könyörülő szeretetét magasztalva, hogy szolgálatunk révén észlelhetők és ízlelhetők a Lélek gyümölcsei: a szeretet, öröm, békesség, béketűrés, szívesség, jóság, szelídség, hűség, mértékletesség (Gal 5:22).

Szenvedélyes szeretettel végzett szolgálat! Ez az, ami értelmet, célt és tartalmat adhat az életünknek, ez az, aminek a végzése közben újra meg újra felfénylik előttünk az Ige, mely utoljára hangzik majd felettünk, a Korinthusi első levél 15. fejezetének utolsó verse: „Azért szeretett atyámfiai, erősen álljatok, mozdíthatatlanul, buzgólkodván az Úr dolgában mindenkor, tudván, hogy a ti munkátok nem hiábavaló az Úban!"

Dr. Bakos Lajos

„Mysterium Ecclesiae"

A Hittani Kongregáció nyilatkozatának visszhangja

Folyóiratunk elmúlt évi utolsó számában közöltük a fenti dokumentum magyar fordítását.[6] Egy katolikus dokumentumnak csak akkor lehet helye hasábjainkon, ha valamilyen módon érdekeltek vagyunk annak ismeretében. Úgy vélem, nyugodt lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy a „Mysterium Ecclesiae" esetében nem pusztán katolikus belügyről van szó. Egyébként is kétséges, hogy a világ, legnagyobb egyházának belső ügyei mennyiben tudnak valóban belügyek maradni? De itt most többről is van szó, mert — mi is ez a dokumentum? „A Hittani Kongregáció nyilatkozata az egyházról szóló katolikus tanítás kérdésében, mely egyházat meg kell védelmezni egyes mai tévelygésektől" mondja a kissé nehézkes alcím.[17] Mi, mint „tegnapi tévelygők" ösztönösen is felkapjuk a fejünket: az ökumenikus közeledés mai korszakában melyek is azok a tévelygések, amelyek megérnek Rómának egy dokumentumot? És ha belepillantunk az iratba, rögtön szemünkbe ötlik az első fejezet: Krisztus egyetlen egyházáról. Minthogy mi is egyházban élőknek valljuk—tudjuk magunkat — oda kell figyelnünk.

A Nyilatkozat helye

Túlzás nélkül lehet mondani, hogy már eddig is, szinte valamennyi, világszerte létező, egyházi kérdésekkel foglalkozó sajtóorgánum taglalta, méltatta, kritizálta és olykor dicsérte ezt az iratot. Vajon miért olyan érdekes ez a dokumentum? Hogyan jelöli ki a dokumentum a maga helyét?

Már az alcím is sok mindent elárul, amit azután a bevezető sorok jobban kibontanak. A II. Vatikáni Zsinaton az „egyház titka", az ekkléziológia új fénybe került. A Zsinat utáni időszakban ennek az „új fénynek" spektrumát adták a teológusok tanulmányaikban. E tanulmányok közül sok hozzájárult az egyház titkának jobb megértéséhez, de „mások pontatlanul vagy éppen téves fogalmazásukkal elhomályosították a katolikus tanítást... alapvető kérdésekben is ellentétbe kerültek a katolikus hittel."[6] A nemzeti püspöki karok eddig is igyekeztek a maguk helyzetében egybehangzó magyarázatot adni a tévelygésekkel szemben, de most már a Hittani Kongregáció is elérkezettnek érezte az időt, hogy speciális feladatát ellássa: védelmezze a hitet és erkölcsöt az egész katolikus világban. E feladatában a két vatikáni zsinat eredményeire támaszkodott, de csak azokat az alapvető igazságokat emelte ki az egyház titkából, melyeket ma tagadnak vagy kétségbe vonnak.

Ezt mondja magáról a nyilatkozat, és ez elég is volna, ha a katolikus világegyház olyan homogén lenne, mint ahogyan azt Rómában szeretnék. De a „katolicizmusok" korában egy általános érvényre igényt tartó dokumentum szükségszerűen kivált olyan hatásokat is, amelyekre a szövegkészítők nem is gondoltak, vagy ha gondoltak is, fizikailag képtelenek voltak valamennyit (valamennyit? — töredéküket sem) figyelembe venni. Az ember szinte kényszerül azt mondani, hogy egyre veszedelmesebb, mert hatásában egyre kiszámíthatatlanabb központi dokumentumokkal operálni — még a „rendben tartott" katolikus egyházban is. Aligha lehet a helyi egyházakat e vonatkozásban engedetlenséggel, szándékos félrehallásokkal vádolni, mert egyszerűen tudomásul kell venni, hogy a katolikus világegyház helyi egyházai olyan különböző egyházi és társadalmi körülmények között élnek, hogy szükségszerűen divergáló vélemények, értelmezések születnek. És ekkor még egy szót sem ejtettünk a teológiai pluralizmusról, amely lassan a helyi egyházak számára is áttekinthetetlen és kordában tarthatatlan, nemhogy a Kúriának. Aligha nyomós ellenérv az, hogy éppen ez a helyzet teszi indokolttá az alapvető tanítások leszögezését.

De most a mai helyzettel kell számolni, következésképpen azzal a Rómával, amely tanítani akar, és engedelmességben akarja az egységet (a katolikus egyház egységét!) szolgálni.

Katolikus hangok

A *nyugatnémet püspöki kar*[37] a dokumentum megjelenésének napján kiadta (tehát 1973. július 5-én) állásfoglalását. Az ő értékelésük is mutatja, hogy a Mysterium Ecclesiae saját helyének kijelölése milyen végtelen módon bővíthető. A püspökkari állásfoglalás úgy értékeli azt a történelmi pillanatot, amelyben megszólal a Nyilatkozat, hogy a zsinat utáni egyházi-teológiai fellendülés nem mindig felel meg a „depositum fidei"-nek. Ugyanakkor olyan erők létezéséről is említést kell tenni, amelyek rövidlátó módon törekszenek a hit megőrzésére. Ebből következően konstatálják a polarizációt, és ebben az összefüggésben szükségesnek tartják a Nyilatkozatot. A „Mysterium Ecclesiae" — állapítják meg — nem apostoli konstitució, nem enciklika, de az egyházi hitélet területén kötelező; ezt a pápai approbáció is igazolja. Tulajdonképpen ugyanilyen indoklással, az *olasz püspöki kar* állásfoglalása[13] kifejezetten elfogadásra méltónak találja a dokumentumot. A püspökkari nyilatkozatok, mint testületi határozatok, nyilvánvalóan az engedelmesség felé kell hogy hajlítsák híveiket, de már ezek a testületi nyilatkozatok sem tudják az értelmezési különbözőségeket elleplezni, s még kevésbé feloldani. A tulajdonképpeni feszültség okai, nyilvánvaló módon az egyes teológusok állásfoglalásában szemlélhetők. Nem csak azért, mert ők a „hangadók", hanem azért is, mert ők alkották azokat a teológiai irányzatokat, amelyek kompromisszumából az ilyen határozatok megszületnek.

Éppen ezért a következőkben az egyes teológusok véleményéből szeretnék idézni. K. *Rahner* véleménye[10] szerint igaz ugyan, hogy a pápa approbálta a Hittani Kongregáció nyilatkozatát, de a nyilatkozat értékét és helyét, az elfogadás mértékét illetően mégis csak az a hatóság adja meg, amely kiadta a Nyilatkozatot. Rahner véleménye szerint ez a dokumentum nem kíván csalatkozhatatlan definíció lenni. (A helyzet fonáksságához tartozik annak a megállapítása, hogy egy olyan nyilatkozat, amelynek egyik súlyponti része a csalatkozhatatlanság vitathatatlanságának leszögezése, de amit erről mond, az nem csalatkozhatatlan.) Rahner egyszerűen csak autentikusnak tartja a Nyilatkozatot, ami úgy vélem, alig jelent többet, mint annak elismerését, hogy a Hittani Kongregációnak is joga volt hangját hallatni ebben a kérdésben.

Az egyházi közvéleményt érthető módon *Küng* professzor állásfoglalása nagyon érdekelte. Az alábbiak-

ban róla még bővebben fogok említést tenni, minthogy nem kétséges: ő az egyik tévelygés értelmi szerzője, ami ellen a Hittani Kongregáció állást foglalt. A Mysterium Ecclesiae általános megítéléséről, többek között azt mondotta, hogy jogosnak tartja azt a nemzetközi sajtóvéleményt, amely szerint a Mysterium Ecclesiae egy újabb lépést jelent *a reakciós római egyházpolitika* útján.[38] Mindazonáltal nem szabad túlbecsülni a hatékonyságát. Érdemes itt arra gondolni, amit Küng professzor máshelyütt úgy mond, hogy ő a Mysterium Ecclesiae-t azon dokumentumok sorában látja, amelyek a zsinat utáni időszakban valóban meglevő problémákkal foglalkoztak, de azokat meg nem oldották, számos nyitvahagyott kérdés maradt utánuk, sőt sokszor elmérgesítették a helyzetet (gondoljunk csak a Humanae vitae enciklikára).[36] Éppen ezért a Mysterium Ecclesiae-t egy újabb elszalasztott lehetőségnek tartja. Tény, hogy XXIII. János a dogmatikai formulák változó köntöséről mondottakkal elindított egy folyamatot. Ehhez jó lett volna egy konstruktív, irányt adó, tanhivatali állásfoglalás, mint amilyen XXIII. János *Pacem in terris*-e volt a béke kérdésében. Küngnek erről a Nyilatkozatról az inkvizíció jut eszébe, és az Index-kongregáció által kárhoztatott 4000 könyv. A Hittani Kongregáció még mindig nem volt képes okulni a múlt eseményeiből. De nem csak az eseményekből, hanem az intézkedésekből sem! XII. Pius még számos haladó teológust el tudott ítélni, akik közül azután XXIII. János sokakat rehabilitált. VI. Pál pedig megszüntette az Indexet, és felállította a Nemzetközi Teológusbizottságot, valamint még 1965-ben határozatot hozott a Szent Officium megreformálásáról. Ebből a megreformálásból, alig lett valamivel több, mint névváltozás, Szent Officiumból Hittani Kongregációra. Küng szerint igaz, hogy a Nyilatkozat a II. Vatikáni Zsinatra hivatkozik, de ezt az I. Vatikáni Zsinat szellemében teszi. Általában kifogásolja a Nyilatkozatban, hogy ahol feleletet kellett volna adni, ott megkerüli a kérdést, ahol megalapozni kellett volna, ott egyszerűen csak állít.

Jóllehet Küng professzor nem marad egyedül véleményével — amint azt a későbbiekben látni fogjuk —, de az övével homlokegyenest ellenkező vélemények is vannak. Érthető módon főként az egyházkormányzat részéről. *Jaeger* kardinális szerint,[12] például, alig érthető, hogy miért keltett olyan nagy visszatetszést ez a fontos dokumentum. Szerinte nincs ebben a dokumentumban semmi rendkívüli, semmi új, amit eddig valaki ne tudott volna. Ha valami meglepő mégis van, akkor — feltehetően ez a kritikusoknak az igazi baja — az a szokatlanul tiszta megfogalmazás. Ezért ő kereken visszautasítja azt a vádat, hogy „Róma visszaforgatja a történelem kerekét"[13] (*Harms* ev. püspök), mert ebben a római dokumentumban semmi másról nincs szó, mint némely katolikus teológus néhány egyoldalú tanításának kritikus elutasításáról, mégpedig a II. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott ellenérvekkel. K. *Lehmann*[35] józanabb elemzéssel Jaeger kardinálishoz hasonlót művel, amikor tagadja a római dokumentum negatív hatásait. Fölveti ugyan a kérdést, hogy lehet-e jó lelkiismerettel egy ilyen rövid terjedelmű nyilatkozatban ekkora kérdéskomplexusban állást foglalni? S válaszként megengedi, hogy a tanhivatali nyilatkozatok megfelelő alakját még nem találták meg. Ezen a vonalon jut el A. *Brandenburg*[30] ahhoz a kérdéshez, hogy honnan ez az izgalom és idegesség egy papír miatt?

Természetesen ezek az erőteljesen sarkított kérdések és odavetett megjegyzések is jogosak a saját értelmezésük összefüggésében. Úgy vélem azonban, hogy helyesebb megközelítési pont, nem általánosságban beszélni ennek a dokumentumnak a helyéről, hanem azok a teológusok járnak el helyesen, akik a dokumentumban szóban forgó téma „Sitz im Leben"-jét keresik. Így tesz P. *Hünermann*,[15] amikor a mostani, Mysterium Ecclesiae körüli vita hátterében azt a kérdést látja, amely a kijelentés áthagyományozásában a történelem és az ember szerepét keresi. A mai csalatkoztathatatlansági vita, valamint a Mysterium Ecclesiae által kiváltott vita, nagyon hasonlít az annak idején a Szentírás inspirációja körüli vitához. Azért is említi ezt, mert szeretné megkímélni a katolikus egyházat egy olyan hosszú vitától, mint amely a Szentírás inspirációja körül kavargott.

Már az eddig említettekből is látszik, hogy sem a Mysterium Ecclesiae, de még kevésbé a körülötte folyó vita aligha tarthat számot az egyszerű hívő érdeklődésére. Egyrészt azért nem, mert magas szintű teologizálás folyik e kérdésben, és másrészt azért, mert gyakorlatilag valóban nem hozott semmi újat.

Ha tehát valaki mégis a nem szakértőt akarja tájékoztatni, akkor kénytelen valami olyat írni, mint H. *Burger*,[18] a *Süddeutsche Zeitung*ban. Ő így foglalja össze a Mysterium Ecclesiae-t a nagyközönség számára: Csak egy egyház van, amely a pápa és a püspökök által vezetett római katolikus egyház; ez az egyház csalatkozhatatlan, és egyedül birtokolja az *egész* üdvigazságot; bizonyos feltételek mellett a pápa is csalatkozhatatlan; a dogmaként formulázott hittételek változhatatlan normái a keresztyén hitnek és a teológiának, mint tudománynak; a hivatali papság csak az apostolok utódlásából vezethető le, és kizárólag a sakramentális felkenetés alapozza meg. Az újságíró véleménye szerint ebben a dokumentumban semmi meglepő nincs; elemzése nem teológiai, nem disciplináris. Nem kétséges az irat célja sem: a teológiai kutatás és tanítás szabadságát erőteljesen le akarja szűkíteni, a lényegi kérdésekben való ökumenikus közeledést pedig fel akarja tartóztatni. Az újságíró számára a végkövetkeztetés is kézenfekvő: a csalatkozhatatlanság igényével könnyebb uralkodni, mintha argumentálni, bizonyítani és meggyőzni kell. Kényelmesebb az „igazságot" elrendelni. Ezeket a zsurnaliszta egyszerűsítéseket lehet kifogásolni, de azt nem lehet mondani, hogy egy ilyen általános nyilatkozat nem ad lehetőséget ilyenfajta értelmezésre. Azt gyanítom, hogy éppen általánossága miatt, főként az ilyen véleményekre ad lehetőséget.

Protestáns állásfoglalások

Az előzőek során néhány katolikus véleményt idéztem a Mysterium Ecclesiae helyének kijelölésével kapcsolatban. Ugyanebben a vonatkozásban egynémely protestáns hangot vegyünk figyelembe. A protestáns kommentátorok érthető módon a dokumentumot főként az ökumenikus párbeszéd szempontjából ítélik meg. Nem kérdéses, hogy a dokumentummal kapcsolatosan sok egyéb mellett azt is el kell dönteni, hogy mennyiben segíti és (vagy) gátolja a dialógust. Harms nyugatnémet püspök szerint, ez a mostani dokumentum a dialógust misszionáló, térítő, visszavezető beszélgetésként értelmezi.[13] Most is igaznak tartja *Visser't Hooft* megállapítását, amelyet az Ökumenikus Dekrétum megjelenése után tett: el lehetne kezdeni egy „dialógust a dialógusról". *Evdokimov* orthodox teológus véleményét is idézi, aki szintén az Ökumenikus Dekrétum megjelenése után újból leszögezte azt, hogy a dialógus nem csupán azt

jelenti, hogy a saját álláspontomat szabadon képviselem, hanem azt is, hogy a másikét *meghallom*, és adott esetben a saját állásfoglalásomat megreformálom. De ettől most nagyon távol vagyunk. Harms püspök jogosnak tartja azt a kérdést, hogy e Nyilatkozat nem segíti-e elő még jobban a római egyház „nagy szektává" válását. Ha erre a kérdésre ma még nem is lehet felelni, azt viszont nem lehet letagadni, hogy a nem katolikus egyházak és Róma között az ökumenikus párbeszéd újból megterhelődött, és csak arra lehet kérni a katolikus partnert, hogy *ezt a megterhelést ne próbálja ártalmatlan színben feltüntetni.* Tökéletesen igaza van Jaeger kardinálisnak — hangsúlyozza Harms püspök —, amikor egy látszat-konkordiától óva, azt mondja: *az a vélemény, hogy a katolikusok és a protestánsok között nem léteznek mélyen húzódó tanellentétek, hanem csak félreértések, nem vezethet megbékéléshez, hanem csak kölcsönös megvetéshez.* Harms püspök ezt kiegészíti rögtön azzal a logikus kijelentéssel, hogy ez mindazok számára érvényes, akik Jézus Krisztus egyházának egységét akarják, de azok számára, akik az igazságot bírni vélik, ez a feladat nehezebb.

Reinhard *Frieling*[21] véleménye szerint a deklaráció autentikus római katolikus tanhivatali dokumentum, s mint ilyen, valóban nem kíván tévedhetetlen tanítás lenni. Valódi jellemzését a történelmi helyzet adja: a pluralizmus által kialakult sokféle bizonytalanság miatt, a tanhivatal megpróbálja a római katolikus erőket autoritatív módon összegyűjteni. De éppen a római katolikus állásfoglalások sokféle hangja mutatja, hogy a pluralizmus már nem fékezhető. Ez az irat is jól illusztrálja, hogy az institúcióknak egy állandó, retardáló öntörvénye van.

A nem katolikus egyházi szervezetek több vezetője is állást foglalt a Mysterium Ecclesiae ügyében. Ph. A. *Potter*[25] megállapítja, hogy a Mysterium Ecclesiae-t nyilvánvaló módon azon katolikus teológusoknak címezték, akik az ökumenikus mozgalomban elkötelezték magukat. Sajnálatos a megjelenése, mert alaptendenciájában az új utak keresését nehezíti meg. Újból fel kell tenni a kérdést, hogy hogyan és miként tudjuk tovább folytatni a közös teológiai diskussziót.

Lukas *Vischer*[24] azt emeli ki, hogy a dokumentum egy bizonyos eltolódást jelent a római katolikus egyházban. A mi számunkra az a fontos, hogy azokat a kérdéseket, amelyeket a Mysterium Ecclesiae a római katolikus egyházban felvet a magunkénak érezzük.

André *Appel*[26] is úgy látja, hogy a Vatikán elutasítja azokat a pozíciókat, amelyeket római katolikus teológusok értek el a dialógusban, s amelyek protestáns körökben bizonyos népszerűségnek örvendenek. További csalódást okozna, hogy ha a Hittani Kongregáció elutasítaná azokat a konvergenciákat, melyeket mindkét oldal felelős képviselői dolgoztak ki és értek el.

Úgy vélem, hogy ezek a megnyilatkozások, egy olyan magatartást tükröznek, hogy mi, nem katolikus keresztyének semmiképpen se sértsük meg a katolikus egyházat. Félős, hogy gyakorlatilag ez azt jelenti: számunkra drágábbak az ökumenikus párbeszédben eddig elért eredmények, mint a katolikusoknak.

Itt kell megemlítenem a *magyar katolikus sajtó* visszhangját is. Sajnálatos módon, a Mysterium Ecclesiae magyar fordításán kívül,[7] néhány korrekt tartalmi kivonat[41] látott csak napvilágot. Ezek közül is, csak *Doromby* Károly[42] ismertetése terjedt ki a katolikus teológusok reflexiójának ismertetésére is. Lehet, hogy a magyar római katolikus egyház minden vonakodás nélkül el tudja fogadni a Mysterium Ecclesiae-t. Tájékozatlanságunk következtében elképzelhetőnek tartjuk ennek ellenkezőjét is. De az viszont önmagáért beszélő tény, hogy a Mysterium Ecclesiae ökumenikus horderejéről egy sor említés sem történt.

A hivatalos kommentár

A fentiek után, úgy vélem, nem érdektelen annak regisztrálása, hogy a Kúria hogyan kommentálta az egyik hivatala által kiadott nyilatkozatot. A kommentár egy sajtóértekezlet keretein belül hangzott el a Vatikánban, és Joseph *Schröffer*[23] érsek, a katolikus művelődésügy (Bildungswesen) kongregációjának titkára mondotta el.

A dokumentum külső formájára nézvést elmondotta, hogy a „Nyilatkozat" szó arra utal: nem új tanbeli kijelentésről van szó, hanem a katolikus tanok összefoglalásáról, tárgyilagos interpretációjáról, határai és hatósugara megállapításáról. A Hittani Kongregáció mostani nyilatkozatánál tehát, az univerzális tanhivatal közleményéről van szó.

A dokumentum tartalmát illetően azt mondotta, hogy lényege szerint a hivőket szolgálja: tévedésektől, a katolikus tan elhomályosodásától és meghamisításától véd, valamint helyes értelemben abban elmélyít. Az egyház titkával foglalkozik, mégpedig a következő értelemben:

1. *Krisztus egyháza egyetlen,* s a jegyek alapján ez az egyetlen egyház a katolikus egyházban ismerhető fel, azért:

a) mert a katolikus egyház feje Szent Péter utóda; és az apostolok utódaival együtt, Krisztus megbízása alapján irányítja az egyházat;

b) mert csak a katolikus egyház van birtokában az összes, Istentől kijelentett üdvigazságoknak és az emberek üdvözítése összes eszközének. E két jegy megléte alapján a katolikus egyházban van meg a *teljesség és* éppen ezáltal *egyetlen* is. Ez a teljesség magában foglalja az elszakadt testvérek, a keresztyén denominációk valódi keresztyén elemeit is. Ily módon Krisztus egyháza az egy és osztatlan katolikus egyházban áll fenn. Tehát nem lehet azt mondani, hogy ez az egyház láthatatlan (vagyis valamiképpen minden egyház összessége) nem a jövőben elérendő cél, s nem a mai egységtörekvések gyümölcse.

2. *Az egész egyház csalatkozhatatlansága* az előzőkön alapul, azaz az egyetlenség és teljesség hozza magával az isteni kijelentéssel szembeni abszolút hűséget. Ez a hűség nem áll az ember hatalmában, vagyis Isten adományozza az ő tökéletes csalatkozhatatlanságának egy részét egyházának.

a) Isten népe soha sincs passzív viszonyban a kijelentéssel, valamilyen módon értelmezi és életében alkalmazza azt. Ennek megvalósulásáért közölte Isten csalatkozhatatlanságának *egy részét* népével. A hierarchikus felépítés következtében a főpásztorok ebben különös módon is részesülnek (ez a mód bizonyos fokig összefügg a papság, a hivatal szentségével). Ez a különös részesedés azonban nem valamilyen elválasztást jelent az Isten népétől.

b) A tanhivatal önállósága a hit és erkölcs dolgaiban érvényesül. Egyrészt kollegiális aktusként (Péter utóda és a püspökök közösségében), másrészt a pápában koncentrált módon (ex cathedra nyilatkozat esetében a hívek és a főpásztorok csalatkozhatatlansága koncentrálódik benne).

c) A tanhivatal működésének konkrét folyamata az alaposan mérlegelt tantételek alkotásában figyelhető meg. Ezek mentesek a tévedéstől, mert a tanhivatal csalatkozhatatlansága megvédi őket. Ezek a tantételek (dogmák) a történeti adottságok (kötöttségek) és a nyelvi forma változandósága ellenére, megcáfolhatatlan módon tartalmazzák az igazságot. Ha nem így lenne, a hit tisztasága és az isteni kijelentéshez való hűség válna kérdésessé. Ezen tételek tartalmának elfogadása mértéke és feltétele a katolikus keresztyén Istenbe vetett hite helyességének.

Az egyház oly módon van összekötve *Krisztus papságával,* hogy a hívők a keresztség által betagolódnak és képessé válnak az istentiszteletre. A papság szentsége ezt különleges módon viszi végbe; ez a különleges mód pedig legjobban az eucharistiában szemlélhető. Az eucharistiának a szolgálati papság nélkül való megünneplése (tehát az áldozat bemutatására való jogosultság nélkül), tilos és érvénytelen.

A dokumentum szelleméről megismételte az érsek, hogy a fő cél: a hívőknek a katolikus tan felmutatása; az eltévelyedések elkerülése; segítséget nyújtani a főpásztoroknak, nehogy figyelmen kívül hagyjanak valamilyen tévedést. Meg kell mondani, hogy ehhez máris hozzájárultak a püspökök, pl. a Hans Künggel szembeni püspökkari állásfoglalásokban (francia, olasz, német püspöki karok).

A kijelölt fő célt akkor éri el a nyilatkozat, ha nem az a nézet terjed el nyomában, hogy a teológiai kutatást kívánja elnyomni, hanem éppen hogy tudatosítani képes a teológiai kutatás iránti bizalmat. XXIII. János és VI. Pál pápa egyaránt hangsúlyozta a teológiai kutatás fontosságát és szakadatlan voltát. A Nyilatkozat e vonatkozásban kijelölni kívánja a tanulmányozás területét: a történelmi feltételek (kötöttségek, adottságok) és a kifejezésmód (a formula) koronkénti változása a kutatandó. Külön felhívja arra a figyelmet az érsek, hogy ilyenfajta tétel még nem fordult elő a Szentszék egyetlen dokumentumában sem. Ez is azt bizonyítja, hogy a teológiai kutatás számára megvan a gyanú árnyéka nélküli szabadság, az isteni kijelentés által felállított kereteken belül, amely isteni kijelentést az egyház tanhivatala autentikusan magyaráz.

Befejezésül megállapítja az érsek, hogy a Mysterium Ecclesiae betűjében és szellemében a II. Vatikáni Zsinat vonalán halad.

A kommentár elhangzása után megkérdezték az újságírók, hogy a deklaráció után hogyan lehet megítélni Küng professzor helyzetét és az ellene folytatott eljárást. Schröffer érsek válaszában újból leszögezte, hogy az egyház feladata: a Krisztusba vetett hit igazságát, az üdvösség feltételét garantálni és megőrizni. Ez az egyház adománya és feladata, s ezen kell a teológiának is fáradoznia. Küng professzor és mások kétségbe vonják az I. és II. Vatikáni Zsinat azon eredményét, amelyben az egyház önértelmezését és küldetését megfogalmazta. Ezért indult tanhivatali eljárás Küng ügyében. Ha Küng professzor elfogadja a Mysterium Ecclesiae-t, akkor az ellene folyamatban levő eljárás befejeződik.

Sajnos ez a kommentár nem fogadható el a Mysterium Ecclesiae végrehajtási utasításaként. (Ez nem is volt célja.) Mindenesetre abban kell megkapaszkodni, amiben lehet, s az nem vitás, hogy ez a dogmatikai formulák történeti és nyelvi kötöttségének elismerése.

A Nyilatkozatban rejlő lehetőségek felmérését részletesebb elemzéssel lehet elérni.

Krisztus egyetlen egyházáról

A katolikus teológusok szinte egybehangzó véleménye az, hogy ebben a témakörben nem hoz újat a dokumentum, hanem valóban pusztán megismétli a II. Vatikáni Zsinaton mondottakat. Rahner világosan kimondja,[10] hogy egy római katolikus keresztyén hitmeggyőződéséhez magától értetődően hozzátartozik, hogy a többi egyházakat ne tekintse a sajátjával egyszerűen azonos jogú kvalitásnak. Ez lehet, hogy az ökumenikus dialógus számára kemény beszéd, és ha félreértjük, csak nagyon nehezen leküzdhető disszenzust idézünk elő — fűzi hozzá az előző megállapításhoz *Lehmann*[35] a magáét.

Az érvényben levő katolikus tanítások alapján teljesen világos, hogy a katolikus keresztyén egyetlennek tartja a saját egyházát. A kérdés pusztán az, hogy hogyan lehet ezt jól érteni? Ti. az, az önmagában is nehezen érthető megállapítás, hogy a keresztyénség valódi elemeiből az elszakadt testvérek is bírnak néhányat, meglehetősen kevés tárgyalási alap az ökumenikus dialógusban. Annál is inkább, mert az „egyetlenséggel" egy lélegzetre mondja ki a katolikus tanítás (Unitatis redintegratio) és most a Mysterium Ecclesiae is, a teljességet. Ezért fogalmaz — szemben a Nyilatkozattal — árnyaltabban Rahner mikor megállapítja, hogy Jézus Krisztus egyházáról itt pusztán történeti megállapítások hangzanak el. Ő éppen azért helyesnek tartotta volna, hogy ha a dokumentumban mondottak mellett, arról is szó esett volna, hogy a konkrét katolikus egyházban, annak az egész „teljessége", amit az egyház magában rejt, nagyon különböző mértékben aktualizálódik, és a teljességből nagyon sok minden *csak potenciálisan* van meg, különösen, ha a csak ilyen potenciálisan adott részeket összehasonlítjuk azzal az aktualitás-fokkal, amelyekkel az más egyházakban bír. Ezt Rahner kiváló elmeéllel állapítja meg, de ez a megállapítása is — mint bánatunkra annyi más — Mohamed koporsójaként lebeg a katolikus egyház tanításában és gyakorlatában. Eléggé kézenfekvő annak a kérdésnek a fölvetése, hogy mennyire értelmes dolog a „teljességnek" csak potenciálisan meglevő részére hivatkozni, arról vitatkozni, azt mástól elvitatni, és a magaménak tulajdonítani. Ilyen értelemben foglal állást H. *Jochums,*[28] az „Evangelische Gesselschaft in Deutschland" igazgatója és a „Deutsche Evangelische Allianz" elnökségének tagja: „a mi értelmezésünk szerint sem lehet keresztyén minden egyházi közösség, amely azt az igényt támasztja, hogy Jézus Krisztus igazi egyháza. Sohasem fedi egymást egy egyház vagy egy szervezet külső formája és a Jézus Krisztus egyházáról szóló bibliai kijelentés. Ehhez csak azok az emberek tartoznak, akik megtérés és újjászületés által Krisztus testévé lettek. Keresztyénné nem a keresztség és a tradiconális felekezeti tagság által lesz az ember. Ezért egyetlen felekezet sem támaszthatja azt az igényt, hogy Krisztus egyetlen *igazi* egyháza. Mi úgy véljük — a vatikáni dokumentummal szemben —, hogy Jézus gyülekezete ott válik láthatóvá, ahol ketten, hárman vagy többen az ő nevében összejönnek imádkozni és az ő Igéjét hallgatni. Egyszersmind Krisztus egyháza ott is látható, ahol missziói-diakóniai küldetés van."

Ezen a ponton érdemes figyelembe venni még Harms püspök hivatkozását[13] *Florovsky* orthodox teológusnak, az amszterdami nagygyűlésre készített iratára: az egyház lényegének meghatározásánál lehetetlen kiindulni annak a formális definíciójából, ami az egyház. Egyszerűen azért, mert nincs olyan definíció

e tekintetben, amely tanszerű autoritást igényelhetne a maga számára. Sem az egyházatyáknál, sem a skolasztikusoknál, sőt magánál Aquinói Tamásnál sem találunk ilyet... Ha pedig náluk nem találunk formális definíciót, akkor ez nem azt jelenti, hogy zavaros képzetek uralkodtak volna ezen a téren, vagy, hogy az egyházról szóló tanítás homályban lett volna. Nyilván azért nem foglalkoztak az egyházatyák az egyházról szóló tanítással, mert az egyház dicsőséges valósága számukra világos volt. Azt, ami magától értetődő, nem definiálja az ember... Azok a definíciók pedig, amelyeket kathekizmusainkban és teológiai tankönyveinkben találunk, nyilvánvalóan későbbi eredetűek. A legtöbb a reformáció korában kristályosodott ki, s ennek következtében a felekezetek harcának jellemzőit viseli magán. Többnyire feleletek voltak egy bizonyos korszak kérdéseire. Harms püspök megállapítja, hogy az egyházat még nem definiálták lényege és természete szerint. Némely teológusok tovább is lépnek, és azt mondják, hogy az egyház lényegének megfelelő definíciók egyáltalán nem lehetségesek. Bízvást ki lehet mondani, hogy ha van „mysterium"-a az „ecclesia"-nak, akkor az éppen definiálhatatlanságában jut kifejezésre.

A dokumentum beszél az egyházban szükségszerűen meglevő bűnösökről. Továbblépve, tehát el lehet mondani, hogy ahol bűnösök vannak, ott bűnök is vannak. Erre utal[10] Rahner is, amikor azt mondja, hogy miért nem beszél a dokumentum a bűnök megléte alapján arról, hogy a bűn egyik fajtája lehet a tévedés is. Ha pedig szükség volt arra, hogy a katolikus egyház és a többi egyházak között világos legyen a határ, akkor ezt úgy kellett volna koncipiálni, hogy kiderüljön: az egyházak közötti viszony a szakadás óta eltelt évszázadok során jelentősen megváltozott.

Rahner — roppant meggyőzően és mély meggyőződéssel — kifogásolja a dokumentumnak azt a kitételét, amely helyteleníti azt a felfogást, hogy az egyházak „még valamiképpen egyek", hiszen — így Rahner — ma is ez a reménység adja a lehetőséget és a kötelességet az egységre való törekvéshez. A dokumentum felsorolja, hogy mi mindent nem lehet gondolni az egyház egységéről. De arról nem beszél, hogy a katolikus egyházba való visszatérésen túlmenően lát-e valami más megoldást is az elszakadt testvérekkel való egységre jutásra. Vagy talán Ratzingernek van igaza, aki azt mondja, hogy a Mysterium Ecclesiae nem mond mást e vonatkozásban, mint a nyolc évvel ezelőtti zsinat? Megállapítja, hogy a II. Vatikáni Zsinat, úgy amint az lezajlott és amilyen eredményeket hozott, elfelejtődött. Ezért egy komolytalan ökumenizmus veszélye fenyeget, a felszínesség, a feledékenység ökumenéje. Az alapvető helyzet feledésbe merülésével egy szövetség érdektelenségbe hull alá az ökumenizmus. (A. *Brandenburg*:[30] érdekes, hogy a II. Vatikáni Zsinat után kevesebb protestálás volt a katolikus egyház abszolút értelembe vett egyház volta ellen.)

A protestáns vélemények nem vonják kétségbe azt, hogy a Mysterium Ecclesiae ekkleziológiai alapvetése nem új dolog. Ebben az összefüggésben a feledékenység vádja s a mostani protestálás fölötti csodálkozás jogosulatlan. Éppen a katolikus teológusoknak kell a legjobban tudniuk, hogy a II. Vatikáni Zsinat a „klímaváltozás" vonatkozásában mennyivel többet jelentett nekik is és a többi egyháznak is, mint amennyi a zsinati dokumentumokban lecsapódott. Nyílt titok, s ma már mindenki számára olvasható historikum, hogy a zsinati szövegek milyen súlyos harcok, kompromisszumok árán születtek meg. Azt is tudja mindenki, hogy itt (egyszerűsítve) a konzervatív és a progresszív teológusok és egyházkormányzók kompromisszumáról van szó. Azt pedig senki sem vetheti a protestánsok szemére, hogy ők hajlandók lennének akár a feledékenység, akár a felszínesség alapján állva tanbeli kompromisszumra. Mindössze arról van szó, hogy a zsinat óta tovább tartó polarizációs folyamatban a katolikus tanítás progresszív értelmezésével próbálunk szót érteni. Az pedig remélhetőleg egyetlen katolikus ember előtt sem kétséges, hogy egyházának progresszív képviselői, ugyanannyira katolikusok, mint a konzervatívok. Arról a nem elhanyagolható tényről már nem is kell hosszabban beszélni, hogy a valóban konzervatívok (pl. „Ottaviani-boys") egyházpolitikai megfontolásokon túlmenően aligha tudnak érveik tárházából a velünk való őszinte dialógushoz alapot eszkábálni. Röviden: egy igazi konzervatív katolikus teológusnak a misszionáláson túlmenően nincs számunkra mondanivalója. A protestáns tábor számára tehát azért volt megrázóbb a Mysterium Ecclesiae, mint a II. Vatikáni Zsinat idevágó tézisei, mert *a Vatikán ezzel a dokumentummal egyértelműen állást foglalt a konzervatív teológia és a gyakorlat mellett.*

Az egész egyház és a tanhivatal csalatkozhatatlansága

Ha nem lenne „tiszteletlenség" egy ilyen komoly dokumentummal kapcsolatban ironizálni, akkor az embernek azt kellene mondania, hogy az egész Nyilatkozatot azért adták ki, hogy a csalatkozhatatlansági vitában végre elhangozzék egy hivatalos állásfoglalás is. De úgy vélem, hogy kell annyira jóhiszeműnek lenni, hogy ha csak ez lett volna a szándék, akkor nem is lenne másról szó.

A csalatkozhatatlanság különböző aspektusairól szóló fejezetek alapján mondják katolikus és protestáns kommentátorok egyaránt, hogy itt éppen csak a neve hiányzik Küng professzornak, de nyugodtan hozzá lehet fűzni ehhez, hogy Küng professzor neve mellé sokan mások is föliratkozhatnának. Már azért sem lehet csupán egy emberről szó, mert a csalatkozhatatlansági vita mai s a dokumentum előtti állapotában Küng véleménye éppen azért kavart fel olyan nagy port, mert sokan magukévá tették. A mai kommunikációs lehetőségek mellett elképzelhetetlen, hogy egy bázis nélküli vélemény ne legyen azonnal tönkrevitatva.

A dokumentum — újszerű módon — először az *egész egyház csalatkozhatatlanságáról* beszél. Rahner[10] ígéretesnek és hálára indítónak tartja, hogy *az egész egyház csalatkozhatatlanságának kijelentése a tanhivatal csalatkozhatatlansága elé került.* Az egész egyháznak ez a csalatkozhatatlansága a „hit és erkölcs területére korlátozódik, s akkor tapasztalható meg, amikor Isten egész népe szilárdan meg van győződve arról, hogy egy bizonyos tanítás ehhez a kérdéskörhöz tartozik".[6]. Rahner kifogásolja a „szilárd meggyőződés" kifejezést, ehelyett szerinte inkább az „abszolút hitbeli hozzájárulás" fogalmát kellett volna alkalmazni. Az állásfoglalások egyébként nem érintik a „szilárd meggyőződést". Pedig úgy tűnik, hogy a csalatkozhatatlansági vita egy érdekes fejezete kerekedne ki e fogalom elemzéséből. Meg kellene magyarázni, hogy a hit és erkölcs dolgaiban hogyan lehet mérni ezt a „szilárd meggyőződést"? A dokumentum számára — és általában a katolikus tanítás szá-

mára — ez nem probléma, mert azonnal hozzáfűzi — mintegy a „szilárd meggyőződés" verifikálásaként — a Szent Lélek közbejöttét, „aki az egyházat, Urának dicsőséges visszajöveteléig minden igazságra elvezérli".[6]

A hangsúly tehát a Szent Lélek munkáján van, és nyilvánvaló, hogy a Szent Lélek közreműködéséről nagyon nehéz vitatkozni. A kommentárok is nagyrészt csak negációkat tudnak mondani: hogyan és miként nem lehet gondolkodni a Szent Lélek munkája felől. P. *Hünermann*[15] elfogadja természetesen a Szent Lélek jelenlétét és közreműködését, de egyszersmind azt is megállapítja, hogy nem valamiféle mágikus erőről van szó, abban az értelemben, hogy a Szent Lélek sohasem helyettesíti az emberi megismerést, sokkal inkább feltételezi az ember ilyen irányú fáradozását. M. *Galli*[17] szemére veti a Vatikánnak, hogy túl sokat beszél az egyházban működő Szent Lélekről, sokszor úgy értelmezve munkáját, mint valamiféle tűzoltósági tevékenységet, holott a Szent Lélek a maga sajátos módján sokkal inkább gyújtogatónak bizonyult az egyház történetében.

Nem kétséges, hogy az elkövetkezendő ökumenikus dialógusban a pneumatológiai kérdéscsoportot is érdemes lenne alaposabban megvizsgálni. Érdemes lenne felvetni azt a kérdést, hogy vajon a katolikus egyház „egyetlensége és teljessége" alapján állva mekkora szabadságot tud a Szent Léleknek „engedélyezni"? Igaza van a következő megállapításnak: míg a reformátorok a Szent Lélek művét a hirdetett Igével, az evangéliummal kapcsolják össze, addig a katolikus teológiában hasonlóan tiszta kapcsolat van a Szent Lélek munkája és azon institúció között, amely az evangéliumot hirdeti (Per Erik *Persson:* Evangelisch und Römisch-Katholisch Kernfragen heutiger Diskussion, Göttingen, 1961. 35. l.).

A csalatkozhatatlanság kérdésében azonban a Szent Lélek áldásos tevékenységénél több szó esik a tanhivatal csalatkozhatatlanságáról. Kétségtelen, hogy a dokumentum az egész egyház és a tanhivatal csalatkozhatatlanságát nem teszi kifejezetten egyirányúvá, hanem utal a kölcsönösségi viszonyra. Nem akadályozza meg ez a kölcsönösség abban, hogy magától értetődőnek tartsa: a pápa és a püspökök nem lehetnek a katolikus tanítás szakértői, nem pusztán egy az egyházban meglevő konszenzust reprezentálnak, hanem vitás kérdésekben „elé mennek" az Isten népe hitének, és vitás hitkérdésben kötelező döntést hoznak. Rahner e ponton megkérdezi: muszáj ezeket a magától értetődő dolgokat úgy megfogalmazni, hogy végül az evangélium hiteles tanítása is *egyedül* a hierarchia feladata legyen? Nem vitás — folytatja Rahner —, hogy a hierarchikus tanhivatal specifikus feladatát úgy kell meghatározni, hogy az „egyedül" az övé legyen. De az ilyen meghatározásoknak figyelembe kell vennie azt a tényt, hogy a különböző kegyelmi ajándékok autoritása az egyházban feltételezik egymást. A mai helyzet ismeretében meg kell vallani, hogy a tanhivatal funkciója nincs világos, belső összefüggésben az egész egyház csalatkozhatatlan hitével. Kizártnak kell tartani, hogy a tanhivatal autoritása pusztán formál-jogi teljhatalom. Autoritásának megfogalmazásánál is szem előtt kell tartani az egyház lényegét: eschatalogikus (és mint ilyen, legyőzhetetlen) hitközösség.[10]

A csalatkozhatatlanság kérdésének *történeti* vizsgálatánál meg lehet állapítani, hogy az I. Vatikáni Zsinat csalatkozhatatlansági definíciójának megalapozására ebben a dokumentumban sem történik kísérlet. Pedig ma már nem elég ezt a definíciót csak idézni, mert nemcsak a pápa csalatkozhatatlanságát vitatják, hanem a zsinatokét is kétségbe vonják (ennek alapján is elgondolható, hogy mennyire kétségbe vonható a Mysterium Ecclesiae, minthogy azt nem a pápa, nem a zsinat, hanem egy kongregáció adta ki). A Vatikánban még mindig az egyszerű, engedelmes hívő tömeggel számolnak. Félős, hogy elfelejtik: a tömegek előtt nincs már „bianco" autoritásuk. O. *Mauer* szerint lehetetlen elvárás, hogy hívő és hitetlen pusztán azért higgyen bizonyos kijelentések igazságában, mert azt egy „pausál" autoritással és csalatkozhatatlansággal rendelkező testület mondja. Az evangélium és a tanhivatal csalatkozhatatlansága önmagáért beszél, s az semmilyen autoritás által sem lesz „igazabb". Mauer szerint a kívülállóban óhatatlanul az a sejtés támad, hogy az ilyen autoritás a hívők hite fölötti uralomra tör, az egyházat két osztályra osztja (hierarchia — alattvalók; tanító — tanuló [hallgató] egyház). Innen pedig már csak egy lépés annak a gyanúnak a fölvetődése, hogy a hierarchia csalatkozhatatlanságának dogmája elsőrendűen ideologikus jellegű. Harms püspök e jogos gyanú alapján még tovább lép, amikor azt mondja, hogy ha az egyház a maga csalatkozhatatlanságáról oly módon beszél, mint a Mysterium Ecclesiae, akkor azokat az egyházakat, amelyek e tannak ellentmondanak heretikusoknak kell hogy tartsa, ha teológia helyett nem egyházpolitikát akar folytatni.

Érdekes párhuzambaállítást tesz K. *Schuh,*[19] amikor a római nyilatkozatot párhuzamba állítja a reformátori iratokkal. A dokumentum elleni támadásokat és az autoritással szembeni ellenkezést azzal igyekszik kivédeni, hogy rámutat arra: a tanhivatal és az autoritás nem katolikus specialitás, hanem megtalálható az „írott tanhivatallal" és hitvallási iratokkal rendelkező reformátori egyházaknál is. Ennek a kérdésnek a taglalása viszont meghaladja ennek az írásnak a terjedelmét. Nem kétséges, hogy Lukas *Vischer*[24] is hasonló gondokra gondolt, amikor a katolikus dokumentum által felvetett kérdéseket protestáns talajon is kutatandónak ítélte. Az sem kétséges, hogy az autoritás-krízis messze meghaladja az egyházak kereteit is: világméretű problémával állunk szemben.

E témakör lezárásaként érdemes még felfigyelni H. *Zahrnt*[20] megálapítására: az autoritás csak azáltal lesz autoritás, ha közlése szavahihető, és ha a közölt tartalom a hallgatók és olvasók számára tárgyilagos és benső bizonyítékot nyer. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a keresztyén üzenet autoritása azonos igazságának hitelre méltóságával, és meggyőző erejével; az egyház autoritása a közölt üzenet autoritásának lehet kísérő jelensége és mellékhatása.

A dogmatikai formulák történetisége

A katolikus kommentátorok egybehangzó véleménye szerint, a hittételek történeti kötöttségének elismerése valóban olyan kijelentés, amely tanhivatali nyilatkozatban még nem hangzott el. Sokan fölvetik azt a kérdést, vajon nem Küngnek köszönhető-e, hogy e megállapítás bekerült a dokumentumba, nem a Künggel való vita kényszerítette-e a tanhivatalt erre a felismerésre. Anélkül, hogy a dokumentum e vonatkozásban értékes meglátását kisebbíteni akarnánk, meg kell mondani, hogy ezt az igazságot már rég ki kellett volna mondani (gondoljunk csak itt a Humani generis kezdetű enciklikára,[10] amelynek már minden objektív feltétele megvolt egy ilyen felismerés legitimációjára). Mindenesetre ez a végre ki-

mondásra került tétel a dogmatörténetnek új távlatokat nyit.

E tétel azt jelenti, hogy az isteni kijelentés továbbadását, így a dogmatikai formulákat is olyan fogalmak hordozzák, amelyek egy bizonyos szellemi korszak nyelvétől és történeti-társadalmi helyzetétől függnek (tehát valójában csak azok ismeretében érthetők). A dogmatikai igazság tehát tökéletlenül formulázható. De a dokumentum éles határt húz a dogmatikai forma és a dogmatikai tartalom közé, s ezzel megkerüli a tulajdonképpeni kérdést. Nagyon könnyű volna az igazság-kérdésre válaszolni, ha a kijelentés *módja* és a kijelentés *tartalma* között egyszerűen különbséget lehetne tenni. Rahner[10] egyetért azzal, hogy egy „tökéletlen formula" nem szükségszerűen hamis is, és hogy egy tökéletesebb, teljesebb formula az általa túlhaladott formulát nem teszi tévessé. De a probléma változatlanul fennáll: meddig beszélhetünk „tökéletlen", történetileg kötött formuláról, s hol kezdődik a tévedés.

Küng szerint is tisztázni kéne a „formula" és a „sensus" közötti különbséget. Enélkül érthetetlennek tartja a dokumentum azon kijelentését, hogy a dogmatikai formák „mindig igaz és azonos" értelemmel bírnak.

Ennek a kijelentésnek a jövőbeni értelmezése, gyakorlati alkalmazása teheti a Mysterium Ecclesiae-t bizonyos értelemben előbbre vivő dokumentummá.

Krisztus és az egyház papsága

Egybehangzó vélemények szerint, ez a dokumentum legkevésbé sikerült, legelnagyoltabb része. Általános az a feltételezés is, hogy a hivatali papságról szóló ökumenikus párbeszédek alapját torpedózza meg (itt főként a nyugatnémet ökumenikus intézetek e témában kiadott közös memorandumára gondolnak). Nem kétséges, hogy a dokumentum ebben a kérdésben nem mutat haladást, s az ökumenikus reménységeket is leforrázza. A papi hivatalt egyszerűen történetileg vázolja fel, szinte távirati stílusban jelzi a hívek részesedését Krisztus papságában (ez lenne az egyetemes papság) s az ebből a papságból kiemelkedő papi ordináció sakramentális jellegét. Hangsúlyozza, hogy nem a papok és a hívek elválasztásáról van szó, hanem pusztán funkcionális különbségről, de nem egy egyszerű „fokozat" értelmében, hanem lényegi különbözőségben. A papi hivatal sajátos funkciója, az ordináció egyedisége az eucharistia megünneplésében szemlélhető. A dokumentum ennek alapján leszögezi, hogy a papi hivatal ilyen értelmezése nélkül a communio tilos és érvénytelen. (Még az ökumenikus lelkesedés túlkapásai sem teszik indokolttá ezt a merev fogalmazást.) Jó tisztában lennünk azzal, hogy a dokumentumnak ez a fejezete, nemcsak az ökumenikus dialógus számára nem ad tárgyalási alapot, hanem a katolikus teológia is e kérdés bonyolultabb interpretációjára tart igényt.

A teológia szabadsága és Hans Küng

Hans Küngöt és teológiai gondolkodását nem kell bemutatnunk olvasóinknak. Az utóbbi esztendőkben folyóiratunk hasábjain gondolkodásának több aspektusával foglalkoztunk,[3] műveit[2] és a személye körüli vitákat ismertettük.[8] Éppen ezért ez alkalommal csak a dokumentummal kapcsolatos Küng-fejleményekről szeretnék említést tenni.

Amint már az előzőekben utaltam rá, nem vitatott tény, hogy H. Küng és a „tévelygő tanítások" szoros kapcsolatban állnak egymással. Egyértelművé tette ezt Schröffer érsek sajtóértekezlete is. Küng professzor érthető módon részletesebben is beszélt arról, hogy a Hittani Kongregációnak ez a nyilatkozata mennyire szorosan kapcsolódik az ellene folyamatban levő eljárással. Ezzel kapcsolatosan katolikus fül számára hihetetlenül kemény, ha nem szentségtörő kifejezéseket használ. Ezek közül, most érdemes kiemelni azt a megállapítást, hogy a dokumentum megjelentetésével *diszkvalifikálta* magát a Hittani Kongregáció. Több katolikus teológus — közöttük Rahner is — felszisszen erre a kijelentésre, és hosszasan fejtegeti, hogy semmiféle tanhivatali nyilatkozat sem diszkvalifikálhatja a Tanhivatalt, mert joga volt állástfoglalni ebben a kérdésben, s ha mondanivalója sok helyen továbbfejleszthető is, mégis legitim véleménynek ad hangot. A fatális ezekben a tanhivatalt védő írásokban az, hogy Küng professzor nem a dokumentum *tartalma* miatt látja diszkvalifikálva a Hittani Kongregációt. Ő ezt a kemény szót, az ellene folyamatban levő eljárásba való *jogtalan belenyúlás* miatt mondja ki. Úgy véli — s ebben igaza van —, hogy a tanhivatali-jogi eljárás súlyos megsértésével áll szemben. (Triviálisan szólva, a Hittani Kongregáció egyszerűen nem tartotta be a „játékszabályokat".) Jóllehet a dokumentum nem tartalmaz szankciókat a tévelygő tanítások képviselőivel szemben, Küngnek mégis igaza van abban, hogy az ellene folyamatban levő, sőt az érdemi tárgyalások előtti szakaszban levő eljárásban már kész az ítélet. Annál is inkább mert Schröffer érsek határozottan megmondotta: ha Küng „aláírja" a Mysterium Ecclesiae-t, akkor az eljárás azonnal befejeződik. E tekintetben azután Küng senkit sem hagyott kétségben, mert első hivatalos állásfoglalásaiban, hasonló határozottsággal utasította vissza ezt a lehetőséget, mondván: ha „aláírna", akkor nem tenne mást, mint az a vádlott, aki már a tárgyalás előtt aláírja a halálos ítéletét.

Emlékezetünk felfrissítésére érdemes a Süddeutsche Zeitung[31] már idézett cikkéből, a Küng-kérdés rövid summáját megnéznünk: Küng számára egyedül az kétséges, hogy létezhetnek-e garantáltan csalatkozhatatlan tételek, hittételek, definiciók és formulák, amelyek nemcsak de facto nem tévesek, hanem elvileg sem lehetnek azok. Küng a csalatkozhatatlanság olyan értelmezése felé hajlik, amely az egész egyházat őrzi meg — minden lehetséges tévedés ellenére — az igazságban. Küngnek ez a véleménye kétségtelenül ellentétben áll a tanhivatal mostani nyilatkozatával. Hogy ezek után hogyan fog folytatódni a Küng-ügy? — nem volna értelmes dolog jóslásokba bocsátkozni.

A dokumentum számol azzal, hogy mondanivalójával a teológusok körében riadalmat fog okozni, s a teológia szabadságának megnyírbálásával fogják vádolni. Ezért mondja a nyilatkozat, hogy „... a teológusok ... tanulmányozzák az egyház titkát... A teológusok jogos szabadságát... állandóan az Isten **igéje** által megszabott határok között kell tartani, ahogyan ezt az Igét az egyház híven őrzi és hirdeti s a pásztorok élő tanítói hivatala, főként pedig Isten egész népének pásztora tanítja és magyarázza".[6]

A teológusok tehát a tanhivatal által kijelölt területen munkálkodhatnak. O. Mauer ezért mondhatja ki, hogy a dokumentum a teológusok ellen irányul. A teológusoknak a tanhivatal „alá állítása" ignorálja azt a tényt, hogy a teológia művelése karizma, amelyet nem a hierarchia oszt ki és tesz egyházi funkcióvá. A hierarchiának, tanhivatali döntéseinél igénybe kell vennie a teológia alkotó erejét.

A teológia és a tanhivatal jelenlegi kapcsolata e do-

kumentummal sem tudott kiszakadni az ördögi körből. Mindaddig nem is lesz erre mód, amíg a tanhivatal nem teszi meg az első lépést: a katolikus teológiai kutatás legújabb eredményeinek figyelembevételét.

A Nyilatkozat és az ökumenizmus

Az általánosan elterjedt vélemény az, hogy a Vatikán az ökumenikus közeledést ezzel a dokumentummal is fékezni kívánja. Lehetlenné teszi az utóbbi esztendők hivatalos ökumenikus párbeszédeinek eredményét, és kérdésessé a dialógus értelmét. Úgy vélem, hogy azoknak a józanabb hangoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy ezek után nem a *stagnálás* a szükségszerű, hanem olyan *illúzióknak* az elvetése, amelyek az ökumenikus párbeszédben ekkleziocentrikusságra, s nem krisztocentrikusságra törekedtek. Nem kétséges, hogy a protestáns egyházak ökumenikus törekvéseit nem befolyásolhatja a Vatikán ultramontán merevsége. Éppen az autoritás-krízis, amely világméretű probléma, mutatja, hogy az egyházaknak ezt a törekvést semmiféle visszahúzó erő hatására nem szabad föladni. Akkor sem szabad lemondani a párbeszéd valamilyen minimumáról, ha a megígért egység távolinak, olykor egyre távolibbnak tűnik. Ha az egyházak párbeszéde csupán csak annyit fog eredményezni — a példánál maradva —, hogy az autoritáskrízis okait a maga eszközeivel is tudatosítja az emberekben, már szolgálatot tett a világnak.

Tarr Kálmán

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM:

1. *Felekezettudományi Intézet munkaközössége:* Csalatkozhatatlanság és ökumenizmus. Theológiai Szemle 1972. 9—10. 290. l. — 2. *Hegedüs* Lóránt: Hans Küng: Az egyház. Theológiai Szemle 1972. 1—2. 16. l. — 3. *Hegedüs* Lóránt: Isten emberré létele. Hans Küng könyve Hegel teológiájáról. I—IV. Theológiai Szemle. 1972. 3—10. 74. l., 159. l., 210. l., 271. l. — 4. *Hegedüs Lóránt:* Hans Küng ekklesiológiája és krisztológiai prolegomenája. Theológiai Szemle 1972. 11—12. 348. l. — 5. D. Dr. Erwin *Fahlbusch:* Igazság és történelem. Theológiai Szemle 1971. 5—6. 139. l. — 6. „Mysterium Ecclesiae". Fordította: Fükő Dezső. Theológiai Szemle 1973. 11—12. 372. l. — 7. Nyilatkozat az Egyházról szóló katolikus tanításnak néhány jelenkori tévedés elleni védelméről. Szent István Társulat, Budapest 1973. 31. l. — 8. *Hegedüs* Lóránt: A csalatkozhatatlansági vita mérlege. Theológiai Szemle 1974. 1—2. 44. l. — 9. Katolikus a mai világban. Összeállította: *Dr. Mészáros* Károly. Ecclesia Budapest, 1973. 240. l. — 10. Karl *Rahner:* „Mysterium Ecclesiae". Zur Erklärung der Glaubenskongregation über die Lehre von der Kirche. Stimmen der Zeit, 191. Bd., 98. Jg. 1973. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 34. l. — 11. Otto *Mauer:* Ein mühsamer Lernprozess. Wort und Wahrheit 1973. 5. (szept.—okt.) 353. l. — 12. Lorenz *Jaeger:* „Mysterium Ecclesiae". Eine erste Antwort auf Fragen der Lutheraner. Kritischer Ökumenischer Informationsdienst/KNA, Nr. 35. 1973. aug. 22. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 28. l. — 13. Hans Heinrich *Harms:* „Dreht Rom das Rad zurück?" Einige Bemerkungen zu der Erklärung Mysterium Ecclesiae der Heiligen Kongregation für die Glaubenslehre. Publik-Forum Nr. 16. 1973. aug. 10. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 73. l. — 14. Reinhard *Frieling:* Römisch, aber nicht katholisch. Kommentar zu „Mysterium Ecclesiae". Materialdienst des Konf. Inst. Bensheim Nr. 4, 1973. júl.—aug. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 80. l. — 15. Peter *Hünermann:* Unfehlbarkeit: Patt im Dialog. Reflexionen zur Sache eines theologischen und kirchenpolitischen Streites. Publik-Forum Nr. 15, 1973. júl. 27. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 53. l. — 16. Hans Jörg *Urban:* Katholische Ekklesiologie nach „Mysterium Ecclesiae". Ein abgebrochener Lernprozess? Ökumenische Rundschau 1974. 1. jan. 62. l. — 17. Mario *Galli:* „Erklärung" der Glaubenskongregation zu Küngs Anfrage „Unfehlbar?" Orientierung 1973. Nr. 13—14. 150. l. — 18. Hannes *Burger:* Die Grenzen der Unfehlbarkeit. Das Votum der römischen Kurie richtet sich gegen die Ökumene und die Freiheit der Theologie. Süddeutsche Zeitung 1973. júl. 7. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 27. l. — 19. Karlheinz *Schuh:* Ist „Mysterium Ecclesiae" ökumenisch? Reformatorische Schriften im Vergleich zur römischen Erklärung. Kritischer Ökumenischer Informationsdienst/KNA, Nr. 39, 1973. szept. 19. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 60. l. — 20. Heinz *Zahrnt:* Ein Glücksfall Namens Küng. Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt 1973. júl. 29. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 77. l. — 21. Reinhard *Frieling:* Blockierte Ökumene? Einführung in die katholischen und evangelischen Stellungnahme zu „Mysterium Ecclesiae" (Stand: 24. Október 1973) in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. — 22. Karl *Lehmann:* „Mysterium Ecclesiaie" in ökumenischer Perspektive. Überlegungen zur Bedeutung um Grenzen der Erklärung. Kristischer Ökumenischer Informationsdienst/KNA Nr. 38. 1973. szept. 12. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 55. l. — 23. Joseph *Schröffer:* Zum neuen Dokument der Glaubenskongregation. L'Osservatore Romano (német ny.) Nr. 28. 1973. juli. 13. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 14. l. — 24. Lukas *Vischer:* „Bericht über die Einheit der Kirche" vor dem Zentralausschuss des ÖRK in Genf vom 22. bis 29. August 1973. in: epd Dokumentation Nr. 35/73. 1973. szept. 3. — 25. Philip A. *Potter:* Suche nach neuen Wegen erschwert. in: Bericht des Generalsekretärs des ÖRK vor dem Zentralausschuss in Genf vom 22. bis 29. August 1973. öpd Monatsausgabe 1973. szept. — 26. André *Appel:* Kritik an ökumenischen Positionen? Aus dem Bericht des Generalsekretärs des Lutherischen Weltbundes bei der Tagung des Exekutivkomitees vom 22. 7. bis 4. 8. 1973 in Eisenach. in: epd Dokumentation Nr. 37 vom 24. szept. 1973. — 27. Hermann *Dietzfelbinger:* Grössere Nüchternheit. Bericht vor der Generalsynode der VELKD in Travemünde im Oktober 1973. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 83. l. — 28. Evangelikale Stellungnahme zur Erklärung des Vatikans. Informationsdienst des Evangelische Allianz, Wetzlar, Nr. 29. vom 9. Júli. 1973. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 82. l. — 29. Max *Seckler:* „Mysterium Ecclesiae". Theologische Quartalschrift 1973. 4. 380. l. — 30. Albert *Brandenburg:* Störungen der Ökumene? Der Hintergrund der evangelischen Kritik an der römischen Erklärung „Mysterium Ecclesiae". Kritischer Ökumenischer Informationsdienst/KNA Nr. 44. 1973. okt. 24. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 65. l. — 31. Joseph *Ratzinger:* Ökumenisches Dilemma? Zur Diskussion um die Erklärung „Mysterium Ecclesiae". Internationale katholische Zeitschrift „Communio". 1974. 1. 56. l. — 32. Walter *Kasper:* Autorität und Freiheit in der Kirche. Zur Diskussion über das Problem der Unfehlbarkeit. Frankfurter Allgemeine Zeitung 1973. júl. 25. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 51. l. — 33. Franz *Gypkens:* Küng und die Glaubenssätze. Der Fels 1973. 4. 262. l. — 34. Jürgen *Moltmann:* Fehlerhafte Unfehlbarkeit. Evangelische Kommentare Nr. 8. August 1973. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 79. l. — 35. Karl *Lehmann:* Die Debatte um Küngs „Unfehlbar?" und der römische Einspruch. Internationale katholische Zeitschrift „Communio" 1973. 5. 466. l. — 36. Hans *Küng:* Unfähigkeit zu Lernen? Roma locuta, causa aperta. Frankfurter Allgemeine Zeitung 1973. júl. 9. — 37. A német püspöki kar állásfoglalása a Hittani Kongregáció nyilatkozatával kapcsolatosan. KNA 1973. júl. 6. in: epd Dokumentation 1973. dec. 10. 16. l. — 38. Interview der Herder Korrespondenz Nr. 8. 1973. — 39. A „Mysterium Ecclesiae" nem akarta kérdésessé tenni az ökumenikus dialógust. Kathpress 1974. jan. 17. — 40. Küng professzor a pápáról és a pápaságról. Új Ember 1973. okt. 28. — 41. *K. T.:* A tanítás védelmében. A Hittani Kongregáció Nyilatkozata. Új Ember 1973. dec. 30. — 42. *Doromby* Károly: A Hittani Kongregáció nyilatkozata az egyház misztériumáról. Vigilia 1973. 12. 837. l. — 43. Küng és a Vatikán „dialógusa". Világosság 1973. 11. 703. l.

Egyház a szabadságharcban

Tiszántúl és Debrecen védelme a Szatmár megyei honvédek szabadságharcában

A függetlenségéért küzdő magyar nemzet harcán belül, a vallás szabadságát védő protestáns egyház — közelebbről a szatmári síkság református népe — önvédelmi harcát kísérjük nyomon 1848. november végétől 1849 májusáig terjedő időben.

Azért foglalkozunk részletesen ezekkel az eseményekkel, mert a szabadságharc e szakasza jelentős akciók szervezésének időpontja Szatmárban, különösen ha Bem tábornok erdélyi hadjáratára vagy Debrecen és Tiszántúl stratégiai helyzetére gondolunk. Megkíséreljük *Bartha Mór* honvédtiszt szabadságharcos emlékeit[1] a hadtörténeti feldolgozások eseménysorozatába illeszteni, ezzel is gazdagítva Szabolcs-Szatmár megye történetét az itt élő, többségében református gyülekezetek szabadságvágyának dokumentálásával.

A szabadságharc eseményeinek hullámzásában most egy mélypontról induló akció — a katonailag gyűrűbe fogott forradalom erőösszpontosítása — a honvédelmi harc erőteljes kibontakozása előkészületeit igyekszünk feltárni. Ez a katonai, gazdasági, politikai koncentráció a forradalom első évfordulójára majdnem egész Erdély felszabadításához, Magyarországon pedig a tavaszi hadjárat, később pedig a főváros visszafoglalásához vezetett.

Bem József a honvédek tábornoka

A császári hadművelet terve

Az 1848. év őszén megindult koncentrikus ellenforradalmi támadás súlyos helyzetet teremtett a magyar hadvezetésben. *Windischgrätz* tábornagy elnöklete alatt tartott haditanácsban kidolgozták a császári hadsereg 1848—49. téli hadjáratának hadműveleti tervét, amely szerint a magyar határokon kívül koncentrált csapattestek lehetőleg egyszerre nyomuljanak a főváros ellen. A főhadsereg Windischgrätz vezénylete alatt, nyugatról indult Pest felé azzal a céllal, hogy a magyar védelmi erőket gyorsan megtöri, a harcrakész tartalékok összevonását megakadályozza és így sikerül Magyarország ellenállását egy csapásra megsemmisítenie.[2]

Erdély déli részén *Puchner* osztrák altábornagy feladata a Maros völgyén nyugatra vonulva Arad, Temesvár és Gyulafehérvár vidékének megszállása. Ezzel — úgy vélték —, sikerül a gyors szervezés következtében tetemesen növekvő új honvéd hadsereg térhódításának visszaszorítása.

Erdély középső részén ezzel egy időben Kolozsvár után a kulcsfontosságú Nagyvárad elfoglalásával Debrecen megtámadása volt a cél. Ezt a hadműveletet támogatta volna Erdély északi vonalán Dés és Nagybánya megszállása, majd Szatmár, valamint Nagykároly elfoglalása után, a magyar kormány későbbi bázisa, Debrecen harapófogóba szorítása.

Észak-Magyarországon *Schlick* altábornagynak a Dukla szoroson át Kassa, Losonc, Miskolc vonalon kellett volna a főseregget találkoznia. Dél-Magyarországon *Jellaschits* zárta be az ország körül a katonai gyűrűt.

Ezek a hadműveletek kiemelt jelentőségűvé tették a Tiszántúl, benne Debrecen védelmét. November végére ugyanis Puchner tábornok és *Urban* császári ezredes Erdély elfoglalása után a Nagyvárad—Nagykároly—Szatmárnémeti vonalat veszélyeztette. Tervük megvalósulása esetén Debrecen és a Tiszántúl osztrák megszállás alá került volna. Szinte az utolsó pillanatban érkezett *Bem* tábornok (1848. november végén), aki *Kossuth* megbízásából a debreceni, nagyváradi, csucsai és szatmári csapatszemlék után, december közepén megkezdte a Partium és Erdély felszabadítását.

Ha a tábornok egy hónappal előbb jelentkezik szolgálattételre Kossuth Lajos előtt, még együtt találja a szabolcs-szatmári önkéntesek tizenhatezer emberből álló seregét *Katona* Miklós őrnagy parancsnoksága alatt. Ha ez megtörtént volna, bizonyára nem következik a dési vereség és Erdély felszabadítása is másként alakul. A sikertelen novemberi dési csata után, már csak egy töredékét találta Bem tábornok annak a számban hatalmas seregnek, amely az eltipró Habsburg-ellenség leverése helyett, véres nemzetiségi polgárháborúba keveredett.

Önvédelmi harc — hadműveleti terv nélkül

Bartha Mór memoárjában önvédelmi harcról és nem támadó háborúról ír. Kossuth Lajost intézkedései kibocsátásában, ebben az időben elsősorban a védekezés elve vezérelte. A magyar hadmozdulatokat mindig a pillanatnyi szükség, az ellenség támadó kezdeményezése határozta meg. „Előre kidolgozott és következetesen véghezvitt hadműveleti terv a magyar hadseregben a döntő hadműveletek kezdetén, nem volt..."[3] A veszélyeztetett országrészek kormánybiztosai a rendelkezésükre álló erővel elsősorban az ország határait és a megbizatásuk alá eső területek védelmét biztosították. *Décsey* László Közép-Szolnok és Kraszna megyében, *Eötvös* Mihály Szatmár megyében, *Teleki* Sándor Kővárvidék és *Mihályi* Gábor Máramaros megyében volt a kormány által, a nemzetiségi mozgalmak elfojtására kiküldött kormánybiztos. Önálló magyar kezdeményezésen alapuló támadó hadmozdulatról még nem beszélhetünk. A kormány jól képzett magyar főtisztekkel nem rendelkezett, ugyanis a katonai képzés osztrák kezekben volt és Bécs éberen vigyázott arra, hogy a hivatásos tisztek között magyar hazafiak századosi rangtól magasabb beosztást ne kapjanak. A képzett törzstisztek és tábornokok hiányában, egyszerűen nem volt, aki átfogó hadműveleti tervet készítsen. Ezzel szemben „az osztrák hadsereg békében és háborúban egyaránt kipróbált vezetők alatt álló reguláris állandó, létszámban, felszerelésben, minőségben"[4] jóval magasabb fokon álló hadsereggel rendelkezett. Nem csoda tehát, hogy az ad hoc alakult honvédség vezetésben, felszerelésben és létszámban alul maradva az ellenséggel szemben, általában védekező jellegű hadműveleteket végzett. A megnyert csaták mögött is „a haza szent ügye iránti lelkesedés" buzgóságától fűtött, de valójában sietve toborzott, gyakorlatlan, újoncokból álló alakulatok állottak. Nem véletlen tehát az ellenforradalom 1848. évi őszi előretörése, amely Remetéig egyhuzamban tartott Erdély északi frontvonalán. „Katona sorsára bízta Nagybányát és Urban üldözése elől november 29-én

Szatmárnémeti felé indult."[5] A győztes Urban, Dés elfoglalása után az Alőr felé kitágult sík mezőn megsemmisíthette vagy foglyul ejthette volna a fejvesztett sereget, de nem tette, csupán Remetéig üldözte, innen Puchner parancsára visszatért Kolozsvárra. A visszavonuló magyar sereg Kackó után Törökfalva—Nagysomkút — Hosszúfalu — Erdőszáda — Barlafalu — Lippó — Borhíd — Szamoskrassó — Nagykolcs — Kiskolcs — Szamoskóród — Dobrácsapáti — Pettyén — Ombód — Pálfava útvonalon Szatmárra ért. Útközben „kitört közöttük a belháború, a bellum intestinum az új vezér választását illetően, Zsurmay contra Katona."[6] Szatmárnémetibe érkezve a sereg egy része elszéledt, megtartva magánál fegyverét. hogy otthon alkalmasabb időre várva, ismét szolgálhassa vele hazáját. A sereg másik része Szatmáron maradt és szervezkedtek, reorganizálták magukat, új vezér megválasztása körül korteskedtek, a távozóktól begyűjtötték fegyvereiket. Az egész seregben fegyelmezetlenség, bizonytalanság, viszálykodás uralkodott.

Bem tábornok Szatmárnémetiben

1848 őszén Kővárvidék főkapitánya gr. Teleki Sándor lett, aki Katona Miklós őrnagyot, mint teljhatalmú kormánybiztos, elkísérte a dési csatába. A visszavonuló honvédsereggel november utolsó napjaiban Szatmárnémetibe érkezett, ahol Kossuth Lajos bizalmasan értesítette Bem József tábornok kinevezéséről. Felszólította a kormánybiztost, hogy az erdélyi csapatok fővezérét munkájában, minden rendelkezésre álló eszközzel támogassa. Másnap érkezett meg a szatmári katonai parancsnokságra Bem tábornok sürgönye, amelyben bejelenti, hogy rövidesen megérkezik Szatmárra, átveszi a parancsnokságot, szemlét tart az ott összpontosított sereg fölött.

A tábornok Bécsből érkezett, a forradalom leverése után, Pestre, ahol átvette Kossuthtól az erdélyi csapatok főparancsnoki kinevezését, onnan Debrecenbe utazott és csapatszemlén vett részt. „1848. december 6-án Nagyváradra érkezett. Itt adta ki híres szózatát Erdély népéhez, december 7-én Csucsára, 8-án este pedig az erdélyi hadsereg főhadiszállására, Szilágysomlyóra érkezett. Innen indult Szatmárra."[7]

A parancsnokok és a város polgári vezetői nagy megelégedéssel vették tudomásul Kossuth intézkedését és lázas izgalommal készültek Bem fogadására. A diadalíves bevonulás, szónoklatokkal tarkított fogadás, gubás- és csizmadia céhek kirukkoltatása másnap mind elmaradt. A tábornok ugyanis az előző éjszaka csöndjében váratlanul megérkezett és a „Fehér Ház" vendéglőben szállott meg. Amint ez a kormánybiztos tudomására jutott, még virradat előtt jelentkezett a főparancsnok előtt, hogy a legsürgősebb intézkedéseket megbeszéljék. Az első találkozás nem a legkedvezőbb élményt jelentette, mert Bem a maga zord katonai modorában szinte ráförmedt az előtte megjelenő Telekire: „Wer sind Sie? — was sind Sie — und warum sind Sie."[8] (Ki, micsoda és miért van ön?) A nem éppen kellemetes fogadtatás után egy nappal, jobban megismerve és megbecsülve egymást, Telekit honvédőrnagyi rangban megbízta a sereg élelmezésével.

Seregszemle Szatmáron

Még aznap — 1848. december 11-én — Bem József tábornok parancsot adott, hogy a szatmári „nagy piacon" (ma a város szépen parkosított főtere), a sereg szemlére álljon elő. A felsorakozott honvédsereg az alábbi egységekből állt:[9] A negyedik honvéd zászlóalj *Meszena* őrnagy parancsnoksága alatt, 1000 ember. A 3. Sándor gyalog zászlóalj *Keller* őrnagy parancsnoksága alatt, 900 ember. A „Bécsi légió"[10] 400 fő *Auersperg* parancsnoksága alatt. Szatmári önkéntes lovasság 50 fő *Maróthy* vezénylete alatt. I osztály Koburg huszár 200 ember *Sulyok* parancsnokkal az élén. Egy század Vilmos huszár 160 ember *Zsurmay* őrnagy vezénylete alatt. Két század szatmári önkéntes gyalogság *Jeney* parancsnoksága alatt, 400 fő. Különböző nemzetőrségi gyalogság 500 ember, végül egy hatfontos üteg 6 ágyúval.

A szemlére felsorakozott 3610 hazáját védeni kész ember, Zsurmay Norbert huszárőrnagy vezénylete alatt fogadta új tábornokát Bem Józsefet, akinek az őrnagy lengyelül jelentett. A tábornok nem hatódott meg anyanyelve hallatán, hanem az ágyúkat vette részletesen szemügyre megtapogatva, megvizsgálva egyenként, kinyitva töltényes ládáját szemrevételezve a tölténykészletet. Az üteg után következett a csapatszemle, majd elléptette maga előtt a sereget. A díszszemle végén a csapatokat szálláshelyükre vezényeltette, kivéve a nemzetőrséget, akik abban a rémületben maradtak a főtéren, hogy lándzsájukkal és, kaszájukkal egyedül nekik kell mészárszékre menve bosszút állaniuk az eddigi vereségekért.

A szemle után a „Fehér Ház" vendéglő termében összegyűlt tisztikar tagjait Zsurmay őrnagy egyenként be akarta mutatni a tábornoknak, de ezt Bem pillanatok alatt visszautasította azzal, hogy lesz alkalmuk megismerni egymást később, mert velük marad. Aztán elmondta itt is (mint Szilágysomlyón, december 9-én) az egyéniségére oly jellemző rövid, csak a lényeget érintő, a feltétlen engedelmességre, jutalmazásra, a hűtlenek agyonlövetésére vonatkozó nézetét.[11] Ezek után Teleki kormánybiztost megbízta azzal, hogy a főtéren visszatartott és ott várakozó nemzetőröket szólítsa fel, akarnak-e önként harcolni hazájuk szabadságáért, mint besorozott honvédek, a végső győzelem kivívásáig. Aki nem akar harcolni, küldje haza. A parancs kihirdetése után a fiatalság majdnem teljes számban jelentkezett, csak az idősebbek, családosok mentek haza, hogy a csizmadia csizmát, a szabó ruhát, a kovács fegyvereket készítsen a hadsereg számára. „A népfelkeléssel csak akkor lehet valamit végrehajtani, ha lelkesülve van, de én úgy látom, ezeknek enthusiasmusát Deés lehűtötte."[12] A kormánybiztosok véleménye eltért a Bemétől a nemzetőrség esetében, mert attól féltek, hogy a hazatértek rontják a nép közhangulatát. Bem a családjukhoz vágyó népfölkelők helyett fiatal, erős, jól képzett hadsereget akart, amelyre ha számban kevés is, mindig lehet építeni.

Ez az alig három- és félezer, lelkesedésben felülmúlhatatlan honvéd csapat lett Bem József tábornok vezénylete alatt az Erdély felszabadításáért küzdő magyar hadsereg magva. A „vén polyák" generális percek alatt a legnépszerűbb hadvezér lett katonái, később Petőfi és a magyar nép körében.

Bem útja Szatmárról Nagybányára

A tábornok megjelenését és első intézkedéseit lázas tevékenység, szervezés, rendezés követte. Az a mély meggyőződés alakult ki katonai és politikai vezetőkben a közlegényig egyaránt, hogy a tornyosuló akadályok ellenére, a kipróbált hadvezér mel-

lett az akarat és fegyelem, lelkesedés és anyagi áldozat meghozza a győzelem gyümölcsét.

Azon az útvonalon, amelyen néhány héttel előbb egy „csata nélkül megvert sereg ballagott egyre fogyva és a családi tűzhely békessége után vágyakozva, Bem tábornok kevés számú kíséretével 1848 december 12-én elindult Szatmárról Erdély felé. A Szamos hídon keresztül, kétszer balra fordulva Pálfalva, Ombod, Pettyén, Dobrácsapáti, Szamoskóród, Kiskolcs, Nagykolcs után Szamoskrassóra érkezett. Itt *Darvay* Ferenc alispánnál szállt meg, egy tányér köménymagos levest kérve a táblabírótól. Még aznap este Krassón írja Kossuthnak, hogy „...ezen a vidéken a fegyelmezetlenség borzasztó (schrecklich), de reméli, hogy itt a rendet hamar helyreállítja." (OHB 5827:1848. OL.) Parancsot küld Nagybánya és Szatmár megye politikai vezetőinek, hogy sürgősen gondoskodjanak a csapatok élelmezéséről. Bihar, Ugocsa, Máramaros megyéket és Sziget városát utasítja önkéntesek állítására. December 13-án Bem Krassóról újabb parancsot küld Eötvös Mihály szatmári főispánnak, amelyben „...felszólította, hogy megyéjében szervezzen lóelőállítási és befogadási hivatalt; a minőséghez képest 100—140 forinttal fizesse a lovak darabját. Vásároltasson bundákat, köpenyegeket, magyar nadrágot, csizmákat..., amennyit csak lehet. Sok aprópénzt és valamennyi szuronyos puska lefoglalását."[13] Lett is méltatlankodás „civil" körökben. Eötvös Mihály szatmári kormánybiztos Bem ukázszerű rendelkezései miatt felháborodva kéri Kossuthtól, figyelmeztesse a tábornokot katonai hatáskörének szigorú betartására, különben megbízatását visszaadja.[14] A hadvezér elsőrenden nem a Magyarországon érvényes törvényeket, adminisztratív eljárásokat tartotta szem előtt (lengyel létére azokat nem is ismerhette), hanem legfontosabb feladatának egy ütőképes hadsereg minél gyorsabb megszervezését, a lehető legteljesebb felszerelését és az utánpótlás biztosítását — ezen túl Erdély visszafoglalását — tartotta. Mind ezt a leggyorsabb ütemben kellett megvalósítania, míg az ellenség a győzelem babérain pihen. Bem József azért került ellentétbe a vitatkozó és késedelmeskedő kormánybiztosokkal, mert ő mint katona a gyors cselekvés és a feltétlen engedelmesség embere volt. Teleki Sándor kővárvidéki kormánybiztost azért becsülte, mert gyors és eredményes munkájával segítette a hadjárat mielőbbi sikeres befejezéséhez. A tábornok kérte Eötvös szatmári kormánybiztos leváltását Kossuthtól és helyére Teleki kinevezését javasolta, mint olyan egyéniségét „akinek buzgalma és tevékenysége megbecsülhetetlen."[15] Ezt az elismerést azzal érdemelte ki, hogy a december közepén Nagybánya környékén összpontosított 4000 főnyi sereg élelmezésének lebonyolítását a legnagyobb pontossággal megszervezte. Ezek szerint tehát Bem tábornoknak nemcsak a sereg reorganizálását kellett elvégeznie, hanem meg kellett küzdenie a gyors előretörést akadályozó nehézkes táblabírói gondolkodásmóddal is. Jellemző, amit Bem Telekinek mondott: „Nézze ön, mi forradalmi időket élünk, szerencsétlen viszonyok és körülmények közt. Erdély, Magyarországnak kulcsa, el van veszve, csak az osztrák tábornokok ostobaságának köszönhetjük, hogy nincsenek Nagyváradról a debreceni úton. Nekem Erdélyt törik-szakad vissza kell foglalnom, és vissza fogom foglalni... gyorsan kell cselekednem és nem annyira fegyverrel, mint lábbal kell az ellenséget megvernem."[16] Taktikája a lélegzetvételnyi pihenést sem hagyó támadás és győzelem után a visszavonuló ellenség üldözése, teljes kifárasztása.

Bem Nagybányán

Szamoskrassóról Bem tábornok a hadászatilag jelentős Nagybányára ment. Itt várta meg a Szatmárról utánna vonuló csapatokat. Kossuth december 16-án arra kéri, hogy „...ha a helyzet engedi, nyomuljon gyorsan Nagybányáról Erdélybe, űzze el a naszódi románokat (akik az ellenforradalom oldalán állanak és) teremtse meg az összeköttetést a Székelyfölddel."[17] Másnap, december 17-én már ezt válaszolja Nagybányáról Kossuthnak: „Az erdélyi határon a legjobb állásunk van, amit csak találni lehet."[18] Parancsnoksága alá rendelte a Nagybányán talált seregrészeket és december 20-ig ellenséggel nem találkozva Kisnyiresig vonult.

Az első csatája december 22-én volt Csicsókápolnánál. *Jablonszki* osztrák ezredes éjszakai rajtaütéssel akarta Bem seregét meglepni, de kísérlete sikertelen maradt. A fürge tábornok már a kora hajnali órákban talpon volt és négy órai tüzérségi előkészítés, gyalogsági, majd lovastámadás után szuronyrohammal nyert csatát. Ez a győzelem nyitotta meg az utat Dés, karácsonyra Kolozsvár, 1849 március 15-re majdnem az egész Erdély visszafoglalásához.

A téli hadjárat Erdély felszabadítását, Debrecen és a Tiszántúl védelmét eredményezte. Ennek a nagy vállalkozásnak igyekeztünk az eredőjét megkeresni és feltárni.

Szabolcs-Szatmár megyei honvédek a debreceni vadászezredben

A Szabolcs-Szatmár megyei honvédek szabadságharcának ez újabb fejezetében arra a kérdésre igyekszünk feleletet adni, mi történt azokkal az önkéntesekkel, akik kimaradtak Bem tábornok hadseregéből? Bartha Mór, aki véletlenül került a kimaradtak közé, memoárjában részlesen foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Az 1848 november végén Désről Szatmárra érkező sereg egy része nem mert a Szamos hídon átmenni, mert az a hír terjedt el, hogy összegyűjtik a lézengő honvédeket, fegyverüket pedig elkobozzák. Bartha Mór e hír hallatán bajtársaival úgy döntött, hogy nem mennek be a városba, hanem tovább menetelnek a Szamos bal partján Csengerig és Nagyecseden át térnek haza Fehérgyarmatra. Elgondolásuk sikeresen megvalósult.

Otthon a szülők nagy örömmel fogadták fiaikat, akik tájékozódva az újságok híradásaiból, a megyei és országos kudarcokat olvasva nem kedvetlenedtek el annyira, hogy ne lettek volna kész bármely pillanatban fegyvert fogni a független magyar állam megszilárdítása érdekében. Az alkalom nem váratott sokáig magára. Előbb azonban lássuk, hogyan értékeli Bartha Mór a decemberi eseményeket?

A főváros eleste, Windischgrätz katonai sikerei a hadsereg erőteljesebb fejlesztésére ösztönözték a kormányt. A császári hadvezetés kihasználatlanul hagyta katonai előnyeit, nem indított támadást a Tiszántúl, főleg Debrecen elfoglalásáért. Ezt az osztrák ballépést Bartha Mór az eddigi eredmények elbizakodottságot szülő császári fölényeskedésnek; a tiszta magyar Alföldön, ellenséges környezetben téli haditáborozásra alkalmatlan körülménynek és az „unbedingte Unterwerfung" 1849 tavaszán biztosnak vélt korai győzelmi álomlátásnak tulajdonította. Erre mutat az elfoglalt, katonailag állandó megfélemlítésben

tartott magyarlakta területeken foganatosított szörnyű brutalitás és a békeküldöttség ajánlatának dölyfös elutasítása. Bartha Mór véleménye szerint az osztrák hadvezetőség nem gondolt arra, hogy a népet hűtlenségre bírni újabb megalázással és jogfosztással nem lehet. Arra viszont ösztönzi, hogy a hiányos felszerelés kiegészítésével, a hadsereg létszámának felemelésével a magyar hadvezetőség „felhasználjon minden lehetőséget a tél folyamán, hogy egy tavasszal megindítandó hadjáratban a győzelem esélyeit biztosítsa".

A szabadságharc fegyveres folytatására nem sokáig kellett várakoznia a Szatmár megyei fiatalságnak. Petőfi: Újév napján 1849. című verse „tomboló lelkesedést keltett" és „egész extázisba hozott" minden hazáját rajongásig szerető hazafit.

Miközben Bem serege január 4-re a Kárpátokon kívül verte Urbán császári ezredes csapatát, kísérjük nyomon a Szatmár megyei honvédek egy másik csoportjának útját 1849 januárjától húsvét nagyhetéig terjedő időben.

Az első honvéd vadászezred

A nagykárolyi megyei főjegyzői hivatal kancelláriáján 1849. január 4-én terjedt el a hír *Wimmer* százados honvédtoborzó körútjáról. A kancellária tisztviselői közül Bartha Mór nemcsak azonnali jelentkezésével, hanem a toborzásban való aktív részvételével bizonyította harcrakész forradalmi gondolkodását. A kapitány zászlót, fúvószenekart és megbízást adott a toborzásra és az eredmény már aznap délután hetvenkét legény, akik közül bevált huszonnégy. A Mezőpetriben, Székelyhídon és Félegyházán előzőleg jelentkezett hat honvéddel a létszám harmincra gyarapodott. A százados Bartha Mórt Nagykárolyban „helyettes alvadász és transzportkomendáns" kinevezéssel és harminc legénnyel Nagyváradra irányította. Ott a Frimontháznál székelő Ormay Norbert alezredesnél kellett jelentkezniök. Megkapták a szükséges előfogatokat, az élelmezési pénzt azzal, hogy a „handgeld" húsz pengőforint Nagyváradon felvételezhető.

Wimmer százados már a toborzásnál ismertette a felszerelést. A honvéd vadászok derékra csatolt szíjon tölténytartót és vágószuronyt hordanak. A puskájuk nem sima csövű, hanem szegletes stúccal felszerelt fegyver. Bakancs helyett csizma, kávészín vagy kék attila, s nadrág helyettt szürke posztóval zöld eresztékkel készült csizmanadrágot, csákó helyett nemez kalapot lobogó kakastoll forgóval viseltek a vadászok.

Az ezredkeret tagolódása szintén eltér a honvédbaka zászlóalj beosztásától. Az ezred „hat osztályra van tervezve két-két századdal, egy-egy század 150 legénnyel". Itt egy tag két legényből áll, amely a honvédbaka zászlóaljnál háromból állt.

Az ezred alakítója és parancsnoka Ormay Norbert, Munkácsról kiszabadított lengyel törzstiszt, aki Nagyváradon a Partiumból és Szatmár megyéből származó honvédekből alakította ezredét.

Az ezred neve eleinte „Első Honvéd Kossuth Vadászezred". A szabadságharcosok közt azonban visszatetszőnek tűnt volna Kossuth neve, mint „kiváltságszerű ezredtulajdonság, s ezért változott az ezred neve: Első Honvéd Vadászezred"-re. Később Kossuth Lajos huszonöt főnyi testőrségét Debrecenben ebből az ezredből válogatták. A városháza északi szárnyában az emeleten levő lakása ajtaja előtt két-két legény felváltva keresztbe tett szuronyos fegyverrel állt őrt.

Az elszállásolás Nagyváradon a püspöki rezidenciában történt. *Bémer* püspök palotájának földszinti termeiben csak átmeneti szállást kaptak. A kiképzés már itt megkezdődött, a kaszárnyában ideiglenes altiszteket vezényeltek az egységek élére. Ez próbajellegű beosztás volt és azok a honvédek javasolták bajtársaikat e kisebb egységek vezényletére, akik már az 1848. esztendőben is részt vettek a szabadságharcban és kitüntették magukat valamelyik csatában. Bartha Mórt mint a dési csatában harcoló szabadságharcost, ismerős bajtársai ajánlották ideiglenes altiszti beosztásra. Az így kinevezett altisztek a városban kaptak szállást, ebédet és vacsorát, csak nappal vonultak be gyakorlatra a kaszárnyába.

A nagyváradi rövid tartózkodás alatt történt az első osztály összeállítása, aztán a második, s fokozatosan a többi. A menetkész osztályokat Debrecenbe irányították.

Kiképzés Debrecenben

A nyolc vadászszázad kiképzése már 1849 januárjában megkezdődött. Az altiszteket a város keleti részében a Csapó utca vidékén szállásolták el. A századokat felfegyverezték és megkezdődött az alaki kiképzés, de ezzel párhuzamosan sajátították el a lövészet alapelemeit. A hazafisággal telített fiatalok e szerény előképzés befejeztével már úgy érezték, hogy alkalmasak a frontszolgálatra is. A kaszárnyai és lőtéri foglalkozásokat kiadós menetgyakorlatok egészítették ki Balmazújváros és Hajdúböszörmény irányába, ahol négy-öt napot töltöttek. Az idő múlása, a hadihelyzet állandó változása a honvédségi törzstiszteket is arra a szükségszerű megoldásra késztette, hogy minimális katonai képzéssel megelégedve, visszarendeljék a századokat Debrecenbe és megtegyék az előkészületeket a „táborba szállásra".

A debreceni visszahívó parancs végrehajtása után a vadászszázadot a Miklós utca környékére szállásolták. Az ideiglenes kinevezés után most beváltak, rendes állományú altiszti kinevezést kaptak. Bartha Mórt is ekkor léptették rendes alvadásszá a II. osztály 2. századába. A kiképzés utáni szemle a város déli részén levő Gilányi téren volt. Az alvadászokat a díszoszlopban felállított századok elé léptették és parancsban közölték a vezénylő tisztek kinevezését. Ezen a téren tartották a honvédek gyakorlatait „amelyre Ormay Norbert ezredes a Kossuth Lajos fiait Ferencet, Lajost és Tódort nevelőjük Karádi Ignác kíséretében honvédtiszti egyenruhába öltöztetve kiszokta hozni, mert e nagynevű apának naggyá leendő fiai tiszteletbeli alvadász tisztek voltak".

A tisztikar tagjai voltak Ormay Norbert ezredes, Rozsváry őrnagy, Vimmer százados, Gulácsy Imre vadászkapitány a II. osztály 2. századának parancsnoka.

Az ideiglenes altisztek közlegényi zsoldot kaptak 12 pkrt. A rendes alvadászi kinevezés után 24 pengőkrajcárra emelkedett. A közlegénnyé 12, az őrvezetőé 18, az őrmesteré, vagyis fővadászé 30 pkr., azaz fél pengőforint, mert a forint akkor 60 kr volt. A honvédek zsoldja 8 kr. A vadászok a táborban még ingyen húst is kaptak. A koszt kielégítő volt különösen a beszállásolások alkalmával, amikor a vendéglátó gazda még ha szegény is volt, igyekezett ebédről és vacsoráról gondoskodni a beszállásolt hon-

védek részére. Az ötnaponként osztott zsold a forgandó szerencsével váltakozó szórakozás alapját képezte (kártya, ivás).

Hadügyminisztériumi futárszolgálat

Debrecenben a II. vadászosztály 2. századát vártaszolgálattal nem terhelték, hanem a térparancsnokságon tartott, ott állandó szolgálatot teljesítő két vadászt rendelték futárszolgálatra. A kiküldetés dupla lőhunnggal járt. Az alföldi sáros utak miatt a futároknak négylovas előfogatot rendeltek, hogy a gyors járatokkal a parancs időben érkezzék. Az 1848/49-es tél hideg, száraz-fagyos volt, ezért a futárok a négylovas előfogatot nem mindig vették igénybe. A bírók is szívesebben adtak két lovat, s írtak alá négyről elismervényt. A különbözet a futár zsebében maradt.

A hadügyminisztérium Bartha Mór alvadászt is beosztotta futárszolgálatra. Az első parancsot a debreceni térparancsnokságon, Balmazújvárosra kapta. Az ott állomásozó *Asbóth* alezredesnek százezer pengőforint értékű bankópénzt kézbesített. Nagy bátorságot, becsületes helytállást és nagy felelősséget igénylő küldetés volt. Az értékes szállítmányt egy ládában éjjel egymaga vitte szekérrel. Az összeg átvétele után Asbóth elismeréssel szólt a felelősségteljes küldetés sikeres végrehajtásáról.

Nagykállóba irányult a második küldetés, kórházi pokrócokat vittek. Ez már nem járt nagy kockázattal, de megkövetelte a körültekintő elővigyázatosságot. A feladatot ekkor is pontosan és lelkiismeretesen teljesítették.

A nyíregyházi küldetés címzettje a lovaslégió parancsnoka volt. A hadügyminisztérium utasítása szerint a lovas lengyel légiónak *Twornicki* parancsnoksága alatt be kellett vonulnia Debrecenbe, onnan a hadszíntérre. Ezt a hírt vitte Bartha Mór futár, amit nagy örömmel fogadtak a légió tisztjei.

Bartha Mór Görgey Arthur előtt

A debreceni futárszolgálat legkiemelkedőbb eseménye annak a feladatnak a végrehajtása volt, amelyet Bartha Mór a magyar hadügyminisztériumtól kapott. A parancs Görgey Arthúr tartózkodási helyének felkutatására, valamint a hadügyminiszteri parancs átadására vonatkozott.

A debreceni térparancsnokságon átvett parancsot Bartha Mór az alábbi útvonalon továbbította: Debrecen — Hajdúnánás — Tiszalök — Tokaj — Bodrogkeresztúr — Szerencs — Miskolc — Mezőkövesd — Dormánd — Besenyő — Poroszló — Tiszafüred — Hortobágycsárda — Debrecen. Az útvonalon minden stáció után váltott előfogattal haladt, megelőzve minden más, hivatalos küldöttet. Az első megállónál Hajdúnánáson éjféltájban — míg a bíró váltófogat előállításáról gondoskodott — a városháza nagy tanácstermében várakozva, Pálóczi Horváth I. honvédőrnagy, a IX. zászlóalj (híressé vált veressipkások) parancsnoka szólította meg. Szintén a Görgey táborába igyekezett, de nem kapott fogatot. Bartha Mór felajánlotta segítségét és így együtt folytatták az utat Tiszalök felé.

Miskolcra érkezve az őrnagy *Szemere* Bertalan kormánybiztoshoz utasította a futárt, ugyanis az onnan nem régen távozott Görgey tartózkodásáról csak Szemere tudott megbízható felvilágosítást adni. A Miskolcról Putnok és Mezőkövesd irányába vezényelt csapattest délnyugat felé vonuló szárnyát vezényelte Görgey. A futár Mezőkövesden érte utól Görgey csapatát és „az egyetlen piactéri emeletes ház, a fogadó felső lakosztályában" találta meg a tábornokot. A hadügyminisztériumi parancs átadása után Görgey utasította segédtisztjét, hogy gondoskodjék a futár ellátásáról. A táborban Bartha Mór sok szabolcsi származású sárospataki iskolatársával találkozott.

Másnap a sereg Dormándra vonult és a futár ott kapta meg Görgeytől a hadügyminisztérium számára készített választ. A következő szavak kíséretében adta át a lepecsételt borítékot: „A sürgönynek holnap este nyolckor — törik-szakad —, Debrecenben a hadügyminisztériumnál kell lennie; ha azon az úton megy vissza, amelyen jött, Miskolc Tokaj felé, útja minden kockáztatás nélkül végezhető, de a távolság miatt éjjel-nappal menve is, a fogatváltással beállható késedelmet is számításba véve alig érhet a minisztériumba estveli 8 órára... pedig a sürgönynek ekkorra ott átadva kell lennie; ellenben Poroszló Tiszafüred felé ez megtörténhet; csakhogy ezen az úton két ellenséges hadvonal közt kell mennie, s a magyar hadvonal Besenyőn túl balra az úttól letérve és eltávolodva a tiszafüredi hídfőre, az osztrák hadvonal pedig az úttól jobbra kihúzva a poroszlói (tiszanánai?) sóháznál a Tiszára támaszkodik, melytől csak egy vadászpuska lő távolabban, visz az út a két hadvonal közt fekvő Poroszlóra, s onnan felégetett híd helyeken fenyőszálakból hevenyészett hidakon most alig járt úton át a tfüredi hídfőhöz, tehát oly út áll előtte, melyen az elfogatás eshetőségének lesz kitéve; de ezen az úton holnap a sürgöny estveli 8 órára Dbrnben a hadügyminisztériumnál lehet, ahol lennie kell!... hát melyik utat választja?... Én csak a lehetőséggel kínálkozó utat választhatom, s az élet-halál eshetőség mellett is a rövidebb: Tiszafüred felé vezető út!..." „Jól van!... Ez esetben a szekér tele legyen szalmával, s ha az ellenség által elfogatással lesz szemben: a sürgönyt a szalma közé dugva a szalmát felgyújtja, s aztán... jöjjön, ami jönni fog... elfogják, talán halállal fog lakolni, de katona halállal!... ez az eshetőség számára mindenütt és bármikor készen áll... van-e gyújtószere?... nincs... Feri! adj a futárnak egy pakli gyufát. El van-e látva pénzzel?... El! Még a hadügyminisztérium által, ahol 200 pftot előlegeztek, amint útlevelemre is fel van írva, s ezen kívül szükség esetére fel vagyok hatalmazva, hogy az utamba eső térparancsnokságtól pénzt vehessek fel!... Jól van!... de hát Feri adj a futárnak az én pénztáramból, útlevélre feljegyzés nélkül 50 pft-ot. Ez is megtörténvén Görgey »indulj« szavára kijöttem."

A két — ellenségesen szemben álló magyar és osztrák — frontvonal között, az éjszaka sötétjében eltévedt palóc kocsis nagy nehézségek és félelem között találta meg az utat Poroszlóra. A piacon egy grádicsos feljáratú fogadó gazdája ijedten világosította fel a futárt, hogy veszélyes helyzetben vannak, mert az osztrák előőrsök percekkel előbb hagyták el a fogadót. A magyar front irányába mentek, valószínű felderítésre. Pillanatokon múlt, tehát, hogy fogságba nem estek. A Tiszafüred felé vezető út szabad volt, így sikerült az ellenséges vonal közeléből gyorsan távozni. Tiszafüredet déli 12-kor érték el, onnan a hortobágyi csárdáig meg sem álltak, ahol rövid etetés és pihenő után folytatták az utat. Este hét órára, tehát a kitűzött idő előtt egy órával, értek Debrecenbe. A sürgönyt a hadügyminisztériumban átadta, Bartha Mór kockázatos futári szolgálatát teljesítette.

A Kárpátok védelme

A debreceni kiképzés 1849 tavaszán, a húsvét előtti héten ért véget. Húsvét szombatján a táborbaszállás előtt, a felszerelt és kiképzett osztály díszszemlére sorakozott a debreceni városháza előtti téren. Kossuth Lajos, aki a városháza emeletének északnyugati szárnyában lakott, lelkesítő beszédet intézett a városháza Piac-utcára nyíló ablakából frontra induló sereghez, amit a honvédek határtalan lelkesedéssel fogadtak.

A turiaremetei vashámor

Az első honvéd vadászezred azt a parancsot kapta, hogy a Kárpátok védelmén belül, a II. vadászosztály két százada vonuljon fel a turiaremetei vasöntőde védelmére. Ez a katonai objektum fontos szerepet töltött be az északkelet-magyarországi hadfelszerelés, illetve lőszerutánpótlás biztosításában. Ebben a vasöntődében történt a kis és nagy ágyúgolyók gyártása, amellett nagy szériában készítettek gyalogsági és altiszti kardokat a honvédség részére. Ezt a hadiüzemet akarta felégetni a Galiciából betört osztrák sereg, amely siker esetén végzetes csapást jelentett volna a magyar hadsereg további harcára nézve.

A honvéderő parancsnoka Gulácsy Imre főhadnagy, a Nagyváradról Debrecenbe áthelyezett összes vadászosztály kiképző tisztje volt. A táborbaszállás előtt — jól végzett munkája elismeréséül — választhatott, melyik század vezénylését vállalja. Az első honvéd vadászezredben a II. osztály 2. századának élére állt, mint az egyik legjobb képzettségű és fegyelmű honvédekből álló egység parancsnoka. Ez az osztály két századból, egy zászlóalj honvédújoncból és ismeretlen számú nemzetőrből állt.

A felszerelés annyival javult, hogy a vadászok mind puskával rendelkeztek, az újonchonvédek karabinokkal, viszont a nemzetőrök most is csak lándzsával mentek a frontra. Az osztályt ágyú és lovasság nem erősítette. Mindent összevetve, a hámorfedezet egy jól felfegyverzett osztrák sereg támadása ellen gyenge védelemnek bizonyult. A felderítést, őrségadást a vadászok látták el, a fővártával együtt.

Az élelmezés kielégítő volt, különösen, ha tekintetbe vesszük a tábori élettel járó, a vadászok számára hús- és boradaggal tetézett többletet. A családokhoz beszállásolt tisztek és altisztek bőséges ellátásba részesültek házigazdájuk részéről is.

A magyar honvédség a megérkezés után elhelyezkedett a hámor védelmére és várta a jelzett osztrák támadás megindulását. Nem várakoztak hosszú ideig tétlenül, a császári sereg felvonult, de nem oda, ahol várták.

A potheringi csata

Az osztrák csapat parancsnoka *br. Barkó* generális feladata a turiaremetei hámor megközelítése és megsemmisítése lett volna. A vereckei hágó irányából közelítette meg e hadi objektumot, útközben azonban irányt változtatott, mert a Verecke Munkács főútvonalról nem tért le a turiaremetei járatlan hegyi útra, mert arra gondolt, hogy a munkácsi (bár gyenge) magyar sereg hátba támadja és elvágja a visszavonulási utat. Helyette célszerűbbnek tartotta a munkácsi hámor megtámadását, úgy vélve, hogy az kisebb kockázattal jár.

A generális a Latorca jobb partján kísérelte meg az átkelést Munkácsra. A várost védő magyar seregből Andrikovics tüzér olyan szerencsésen irányzott ágyújával, hogy egy osztrák főtisztet első lövésre eltalált. Az osztrákok látva a lováról leeső parancsnokot, azonnal visszafordultak és Verecke felé menekültek. A turiaremetén állomásozó honvédek igyekeztek a visszavonulás útját elvágni, de mire a támadó parancs Munkácsról késve megérkezett, a vereckei úton fekvő Ioova-Polenára érkezett honvéd sereg már csak az osztrák utóvédekkel találkozott, akik az erdőbe menekülve igyekeztek a magyar csapat elől kitérni. Így is sikerült huszonöt foglyot ejteniük, akik fegyverhasználat nélkül megadták magukat. A honvéd sereg az erőltetett menetben kifáradva aznap nem üldözte tovább az ellenséget, hanem gr. Schönborn gazdaságában pihente ki a felvonulás és a csata fáradalmait.

Másnap kora reggel a honvéd sereg Verecke irányába követte az ellenséget, de azok olyan gyors ütembe vonultak vissza, hogy még csak meg sem közelíthették őket. Látva a menekülő osztrákok igyekezetét, a honvédek felhagytak az üldözéssel Verecke irányába, hanem a Beszkid-Kárpátokon át, úttalan utakon erőltetett menetben Uzsok felé vonultak.

Honvédek Galícia határán

Ung megye galíciai határát elérve az uzsoki szorosban szétszedve a fa- és hótorlaszokat a magyar csapatok Galícia területére léptek.

Az uzsoki határt védő zászlóalj parancsnoka *Pribék* Miklós honvédőrnagy volt. A határőrhonvédek a harmincados épületnél készenlétbe álltak, az érkező vadász portyázók pedig Pribék Miklós parancsnoksága alatt felderítésre indultak a határon túl, Galícia belseje felé. A csatárláncba fejlődött honvédek megközelítették a határhegyen és erdőségen túleső, sík terepre épített finánc laktanyát. A kaszárnyában nem találtak semmit néhány mázsa só és jelentős tajtékpipa készleten kívül, amit mindjárt hadizsákmánynak minősítettek. E nagy haditett közben a faluból riadó hangja hallatszott, amelyből nagyobb gyalog és lovas katonaság jelenlétére következtettek. Kigyúltak a szurkos gallyakból összeállított vésztjelző póznák, amelyek Lembergig jelezték a veszély közeledtét. A honvédek ezt látva visszavonulásra sorakoztak, s ekkor az erdőből lövöldöző finánccok közeledtek. A magyarok viszonozták a tüzet, egy finánccot eltaláltak, akit bajtársaik magukkal vittek, a többiek is visszavonultak. Ezzel végződött a magyar határon végzett portya.

Urbán és Vogel elleni hadműveletek

A galíciai lövöldözés után a Kárpátok gerincén belül a honvéd csapatokat az Eperjes környéki lázadók ellen irányították. Az uzsoki harmincadtól az utat gyalog és ökörszekérrel, éjjel-nappal haladva Nagybereznán át, huszonnégy óra alatt tették meg Ungvárig. A további út Szobránc Sucika Varannón át vezetett Eperjesre. Útközben a sereg négy-ötezerrel gyarapodott. A hadműveletek célja a Vogel és Urbán által vezetett lázadó ellenforradalmi erők leverése. Mire a honvéd sereg Eperjesre érkezett, Urbánék csapatának nyoma veszett. A lakosság ezen a vidéken igen vegyes érzelmű volt, akik mindig a hadihelyzetnek megfelelően váltogatták ablakukban a magyar és az osztrák zászlót.

A galíciai határon ide-oda csoportosított haderő mozgása abból a bizonytalanságból eredt, hogy a magyar hadvezetőség nem tudta a május 9-én proklamált cári kiáltvány után, hol koncentrálja a felvonuló cári sereggel szemben a magyar erőket. Kapivár és Raszlovit után Hannusfalvára érve értesültek Buda visszafoglalásáról (május 21.). Ekkor már érezhetővé vált a cári invázió fokozódása. Sztropkó Szvidnyik sárosmegyei határállomás felé megszakadt az utánpótlás. A duklai szoroson betört fináncok a polenkai kaszásokkal egyesülve a Bártfáról jövő élelmiszer szállítmányt a kísérő három vadásztól elvették, az állatállományt pedig Galíciába hajtották. Szvidnyiken akkor már egy hadosztálynyi erő volt összevonva, ezért az utánpótlásban bekövetkezett veszteség igen érzékenyen érintette a magyar hadvezetőséget. A környező falvak népe ellenséges érzületű volt, nem zászlóval, díszkapuval fogadták a honvédeket, hanem a közeli erdőbe menekültek. Az utánpótlás egyre nehezebbé vált, helyi tartalék a nép szegénysége miatt nem volt, tovább kellett menetelniök Zborón és Bártfán át a lófalvi táborba.

Áttekintés

Százhuszonöt esztendő múltán azért elevenítettük fel a szabadságharc tengernyi eseményéből ezeket a kevésbé ismert részleteket, mert ebből kitűnik a szatmári síkságot benépesítő magyar református nép forradalmi fiatalságának magatartása. Híven tükrözi Bartha Mór a közvélemény felfogását, mikor a magyar nemzet önvédelmi harcát hangsúlyozza a független magyar államra kényszerített társadalmi, gazdasági, politikai elnyomás, a császári önkényuralom protestánsellenes beállítottságával szemben. Nem hódító háborúról, hanem a szükségszerű történelmi fejlődést akadályozó külső és belső erők megsemmisítéséről, egy idejétmúlt társadalmi rend felszámolása után a szabadság, egyenlőség, testvériség megvalósításának új világot formáló tettéről volt szó. Ebben vett részt Szatmár megye népe eleinte számban nagy (tizenhatezer), de a katonai eredményt tekintve kevés sikerrel; majd Bem tábornok vezetésével számszerűleg kevés (3610 honvéd), de a katonai erőt figyelembe véve kimagasló győzelemmel.

Nem kimondottan egyháztörténeti események ezek, de jól tükrözik az egyháznak a magyar nép igazságosabb társadalmi rend kialakításáért folytatott harcát, szabadságmozgalmi törekvéseivel való egybefonódottságát. A császári világban magyar szót, érzést, cselekedetet hordozni élő tiltakozást jelentett a Habsburg németesítéssel szemben; presbiteri egyházalkotmányban élni protestálást jelentett az abszolút hatalommal szemben.

Kiáltó aránytalanság volt a kis szatmári gyülekezetek maroknyi javadalmi földje és az ország más vidékének hitbizományi nagybirtoka között. Áthidalhatatlan ellentét feszült a meszelt falu „patics" templomú jobbágy gyülekezetek és a földesúri patrónus által építtetett aranyfüst ragyogásában csillogó monostorok között. A puritán egyszerűségű nép templomaiban az úrvacsorai fa-ón tányérok és kelyhek nem közelebb állanak-e a jászolbölcső és golgotai kereszt váltságot kifejező tényéhez, mint a vagyontérő színarany ötvösművészeti remekművek? A kemencével fűtött apró ablakú falusi iskolák oskolamestereinek és tanítópapjainak vékabúzánként behozott fizetése hozzámérhető-e a botokkal kivert, átokkal kísért papi tized busás jövedelméhez?

A forradalmi harc a nemzeti függetlenségen túl azért is folyt, hogy az evangéliumi mércéhez és a nép szívéhez közelebb álló protestantizmus jogfosztottsága végleg eltöröltessék!

Nem véletlen, hogy Szatmár megye protestáns gyülekezeteinek gondolatvilágában *Kölcsey* Ferenc jobbágyfelszabadításának eszmei magvetése a XIX. és XX. század két forradalmában érlelődött és növekedett a múltban soha nem tapasztalt társadalmi felemelkedés mai szintjéig.

(Gacsály).

Gacsályi Gábor

JEGYZETEK

1. *Bartha* Mór élete és munkássága a Református Egyház XXV. 1973. 5. számában 102. oldalon. Egyház a szabadságharcban I. rész megjelent a Theológiai Szemle XVI. 1973. 77. oldalán. — 2. *Doberdói Breit* József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 155. l. *Gelich* Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben 472—475. l. — 3. Breit i. m. 164. o. — 4. Breit i. m. 163. o. — 5. *Kovács* Endre: Bem József. Budapest 1954. 291. l. — 6. gr. *Teleki* Sándor: Emlékeim. Budapest 1879. I. 15. o. — 7. Kovács i. m. 297—298. l. Breit munkájában foglalkozik Bem Erdélybe érkezésével. A 205. oldalon írja, hogy Bem december 16-án Czetz főhadiszállásán Szilágysomlyón vette át a főparancsnokságot... december 20-án pedig már Kisnyíresig nyomult. Négy nap alatt Szatmáron és Nagybányán át hadsereget szervezni és ekkora utat megtéve előnyomulni nem lehet. Itt Kovács E. véleménye a helytálló, amely szerint Bem december 8-án este 9 óra tájban érkezett Szilágysomlyóra. 298. l. — 8. Teleki i. m. 18. o. — 9. Teleki i. m. 19. o. és Czetz János: Bem erdélyi hadjárata 1848—49-ben. Budapest 1868. 30. o. — 10. Bartha Mór i. m. A novemberi dési csatában 70 főről ír, itt pedig Czetz 400 aulistáról ír. Nyilván az utóbbi a hiteles, mert Czetz az erdélyi hadsereg táborkari főnöke volt. — 11. Teleki i. m. 20. l. — 12. Teleki i. m. 21. l. — 13. Hadtörténeti levéltár 52. köteg 110 csomó. Bem Eötvös Mihályhoz 1848. dec. 13. Kriegsgereicht Pest 1851. — 14. Eötvös Mihály OHB-nak Szatmár 1848. dec. 15. OL. — 15. Kovács E. i. m. 305. o. Bem Kossuthoz Nagybánya 1848. XII. 18. — 16. Teleki i. m. 31. o. — 17. Kovács i. m. 317. o. — 18. Kovács i. m. 318. o.

Az igazságos békéért

A Keresztyén Békekonferencia tevékenységét tükröző két elvi jelentőségű dokumentumot közlünk az alábbiakban. Az első az Ázsiai Keresztyén Békekonferencia gyűlését előkészítő tanácskozás (Tokió, 1974. április 2—4.), a másodikat a KBK-nak a közel-keleti kérdéssel foglalkozó albizottsága (Kairó, 1974. április 22—28.) dolgozta ki.

I. Az ázsiai keresztyének szerepe és felelőssége

Az ázsiai keresztyének már sok — a világbékével foglalkozó — nemzetközi ökumenikus megbeszélésen vettek részt, melyeket a KBK, az EVT, a Kelet-ázsiai Keresztyén Konferencia, az ENSZ megfelelő szervei, a Béke-Világtanács és más szervezetek rendeztek. De mint ázsiai keresztyének még nem tudtak összegyűlni a világbéke problémáinak ázsiai összefüggésekben történő alapos megvitatására.

A világ népeinek több mint 60%-a az ázsiai földrészen él. Évszázados kolonializmus és imperializmus örökségét hordozzuk. A legtöbb ázsiai nép csak az utóbbi időben nyerte vissza politikai függetlenségét; de országaink közül sokan még mindig a gazdasági neokolonializmus nyomasztó igájában élnek. Több ázsiai nép függetlenségének elnyerése után is áldozatává vált a kívülről jövő nyílt katonai agressziónak. Az újabb békeszerződéseket is arcátlanul megszegik mindjárt az aláírásuk után. Külső agresszorok még mindig felháborító bűnöket követnek el Indokína népei ellen. Ázsia felszabadítása — amelyet Afrika és Latin-Amerika elnyomott népeivel szolidaritásban kell megvalósítani — a világ felszabadításának oroszlánrészét képezi. Nem lehet világbéke addig, amíg Ázsia meg nem szabadul a külső katonai, politikai, gazdasági vagy kulturális agressziótól. A külső agresszió és kizsákmányolás tudatos vagy öntudatlan szövetségesekre talál azokban a struktúrákban, amelyeket a nemzeti burzsoázia tart fenn az ázsiai országokban, s Ázsia felszabadulása csak valamennyi ázsiai ország igazságos társadalmának megteremtésével lehet teljes. Ezért a társadalmi és gazdasági igazságosságért vívott harc Ázsiában központi jelentőségű a világbékére irányuló törekvés szempontjából, s az emberiség felszabadulásának és jólétének szükséges alapját képezi. Az ázsiai keresztyének — sajátos ázsiai perspektívából — megfelelő figyelmet kell hogy szenteljenek a világbéke problémáinak, tekintetbe véve azt, hogy Ázsiában katonai diktatúrák, szocialista népköztársaságok, kapitalista országok és vegyes gazdasági berendezésű államok is vannak.

Az 1975. január 8—13. napjaira összehívott Ázsiai Keresztyén Békekonferencia résztvevőinek többsége ázsiai keresztyén lesz. Mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk a keresztyén egyházak szerepét nemzeteink fejlesztésében. A keresztyének, talán a Fülöp-szigetek kivételével, szinte valamennyi ázsiai országban kisebbségi közösségeket alkotnak. A gyarmati korszak idején a keresztyének többsége a gyarmati urak öntudatlan szövetségese volt. Csak nagyon kevés keresztyén vett aktívan részt a függetlenségi harcokban. Az egyházakat és a missziói szervezeteket a Nyugat ún. keresztyén államai szövetségesekként használták fel a gazdasági kizsákmányolásban, a kulturális imperializmusban, sőt még a gyarmatok katonai kiterjesztésében is. Egyes ázsiai egyházakban, amelyek maguk is gyarmati hatalmak voltak, külön vizsgálatot igényel a keresztyének szerepe. A japán keresztyének, mint egy gazdag és terjeszkedő gazdasági rend részesei, különleges szerepet játszhatnak az ázsiai keresztyéneknek a világbékéért vívott harcában.

Az evangélium egyéni értelmezése, amely a személyes üdvösséget és a személyes erkölcsiséget hangsúlyozza az igazságosságra való törekvés rovására, hozzájárult ahhoz, hogy a keresztyének kudarcot vallottak a gyarmati kizsákmányolás és elnyomás elleni harcban. Számos ázsiai keresztyén még ma is úgy tekint az igazságos békéért vívott küzdelemre, mint ami kívülesik az evangélium körén. Az Ázsiai Keresztyén Békekonferenciának segítenie kell az ázsiai keresztyéneket az evangélium emez egyoldalú értelmezése legyőzésében, ami sok jószándékú keresztyént visszatart attól, hogy határozottan elkötelezze magát a háború, az agresszió, az igazságtalanság és a kizsákmányolás elleni küzdelemre. Jézus Krisztus evangéliumát kapcsolatba kell hoznunk mindenütt minden ember megváltásával, akár keresztyének, akár nem.

Az Ázsiai Keresztyén Békekonferencia az ázsiai keresztyének mai feladatának három vonatkozására irányítja majd a figyelmet:

a) a keresztyén evangélium új értelmezése — amely túlmegy a személyes üdvösségen —: Istennek Krisztusban megnyilatkozó szeretete az egész emberiség számára öltsön testet. A Krisztusban való új ember eschatologikus keresztyén értelmezését az új emberről alkotott világi látomásokkal kapcsolatban kell szemlélni;

b) az ázsiai keresztyén egyházak mai szociológiai valóságának értékelése, megvizsgálva, hogy milyen szerepet játszottak a múltban és felvázolva egy konstruktívabb szerepet a jövő számára. Az új Jeruzsálem eschatologikus perspektíváját kapcsolatba kell hozni mai világunk politikai és gazdasági valóságával;

c) azoknak a gyakorlati feladatoknak a meghatározása, amelyekre keresztyén csoportoknak kell vállalkozniok, hogy elősegítsék az igazságos békét a világban.

Az ilyen új értelmezés, értékelés és tervezés csak az ázsiai összefüg-

gések világos, tényekre alapított és realista elemzésével lehetséges, különös figyelemmel az igazságos béke három aspektusára, nevezetesen: a) a politikai és katonai tényezőkre; b) a társadalmi-gazdasági struktúrákra; c) a társadalmi-kulturális erőkre.

A *politikai és katonai tényezők* vizsgálatában különös figyelemmel kell lenni az alábbiakra:

A katonai támaszpontok gyűrűje Japántól Koreán, Taivanon, a Fülöp-szigeteken, Indokínán, Thaiföldön, a csendes-óceáni szigeteken, az Indiai-óceánban Diego Garcián, Dél-Afrikán, Eritreán, Izráelen, Törökországon át Iránig veszi körül Ázsiát. Ázsiának ezt a körülkerítését, amely olyan szocialista országok ellen irányul, mint a Szovjetunió és a Kínai, Koreai és Vietnami Népi Köztársaság, arra is felhasználják, hogy megerősítsék és védelmezzék a piacok külső irányítását és kizsákmányolását a nemzetközi kapitalizmushoz láncolt ázsiai országokban. A szocialista országok és békeerők fontos szerepet játszhatnak az ázsiai agresszió megfékezésében és olyan helyzet kialakításában, amelyben az ázsiai országok mentesek lehetnek minden katonai beavatkozástól.

A külföldi katonai agresszió tovább folytatódik Indokínában a vietnami háború megszüntetéséről és a béke helyreállításáról kötött egyezmény 1973. január 27-én történt aláírása után is. Reflektorfénnyel kell rávilágítani a vietnami népnek a kegyetlen, óriás katonai hatalom ellen vívott hősi harcára. Elemezni kell egyes ázsiai országok katonai egységeinek együttműködését a vietnami nép elleni agresszióban. Kutatni kell annak feltételeit, hogyan lehetne a Vietnammal és Kambodzsával kapcsolatos párizsi egyezmény teljes végrehajtását érvényesíteni. Keresni kell azokat a módokat, amelyeken kifejezésre lehet juttatni az ázsiai népekkel való szolidaritást és a nekik nyújtott támogatást egy olyan légkör megteremtése érdekében, amelyben Indokína népei külső beavatkozás nélkül rendezhetik saját problémáikat.

Vizsgálni kell a nagyhatalmak közötti feszültség enyhülésének Ázsia országaira és a világbékére tett hatását, mit jelent és milyen következményekkel jár ma Ázsiára nézve egy több központú katonai és politikai hatalmi struktúra kialakulása. Nukleáris és általános leszerelés, az atomfegyverek teljes eltiltása, a külföldi katonai támaszpontok teljes megszüntetése Ázsiában és az ázsiai vizeken.

A *társadalmi-gazdasági tényezők* vizsgálatában különös figyelemmel kell lenni az alábbi elemekre:

a nemzetközi kapitalista rendszerhez kapcsolt ázsiai népek nyomasztó eladósodása; az ázsiai népek egyre nagyobb kilátástalansága annak következtében, hogy nem sikerült legyőzni a szegénységet és a mind nagyobb űrt a gazdagok és a szegények között, nemzetközi és nemzeti viszonylatban; a nemzeti burzsoázia részvétele az ázsiai országokban a kizsákmányoló nemzetközi kapitalista struktúrákban; a nemzetközi testületek szerepe az ázsiai országok elnyomásának egyre fokozódó szorításában; ama tárgyalások kudarca, amelyek méltányos nemzetközi kereskedelmi feltételeket kívánnak teremteni a szegényebb országok számára a gazdag kapitalista országokkal szemben; kapcsolat egyes országokon belül az igazságtalan vagyonelosztás és a tervgazdálkodás megvalósításának kudarca között; Japánnak, mint gazdaságilag fejlett kapitalista országnak különleges szerepe Ázsiában.

Az igazságos békét elősegítő vagy gátoló *társadalmi-kulturális tényezők* vizsgálatában különös figyelmet kell szentelni az alábbiaknak:

azok a társadalmi, kulturális és vallási erők, amelyek igazolják és megerősítik a gazdasági kizsákmányolást és elnyomást (kasztrendszer, rasszizmus, nyelvi különbségek, kommunalizmus, babona stb.); a nyugati városi technikai civilizáció destruktív szerepe az ázsiai kultúrák értékeinek rombolásában és pozitív szerepe a reakciós eszmék kiküszöbölésében; a nyugati kulturális imperializmus, amely az irodalom, a tömegtájékoztatási eszközökön és a nevelési rendszereken keresztül hat; a polgári civilizáció dekadenciájának elemzése, amely a nyereséghajszát, a fogyasztás növelését és az elemberietlenítő technikai tudományt értékeli; az ázsiai kultúrák új értékelése és újraélesztése annak érdekében, hogy az ázsiaiak nyíltan és egészségesen önmagukra találjanak; milyen konstruktív szerepet játszhatnának az ázsiai vallások a világkultúra meggazdagításában.

Az Ázsiai Keresztyén Békekonferenciának meg kell kísérelnie, hogy minél több ázsiai országból toborozzon keresztyén résztvevőket. Minden lehetőséget fel kell kutatni az ázsiai népi köztársaságok képviselői részvételének biztosítása érdekében. A népi köztársaságok tapasztalatait a konferencián filmekkel, irodalommal, előadásokkal stb. minden esetre ismertetni kell.

A konferenciának törekednie kellene arra, hogy hatást gyakoroljon az ázsiai keresztyének gondolkodására és az igazságos békéért vívott küzdelembe való bekapcsolódására; írásos anyagokat kellene eredményeznie, amelyek felhasználhatók az ázsiai keresztyének nevelésére; konkrét javaslatokat kellene szerkesztenie, melyeket az ázsiai keresztyének intézményeik, kicsiny csoportos tevékenységük stb. útján hajtsanak végre; meg kellene vizsgálnia, hogyan segíthetné elő az ázsiai keresztyének folyamatos részvételét az igazságos világbékéért vívott küzdelemben.

II. Az igazságosság, mint a szeretet szükségszerű kifejezése

A keresztyén hitre és a Szentírásra alapított alábbi alapelvek irányították a Közel-Kelet albizottság Kairóban 1974. április 23—27-ig megtartott vitájának valamennyi nyilatkozatát és határozatát.

Bárhogyan közelítjük is meg a történelmi események biblia-teológiai értelmezését, az igazságosság érvényesítése motiválja továbbra is keresztyén elkötelezettségünket Közel-Keleten. Az igazságosság, mint a szeretet szükségszerű kifejezése, felülemelkedik a törvényeskedésen és valóságos békéhez vezet el minden ember között.

Hitünk arra szólít fel bennünket, hogy a reménység eszközei legyünk a levertek és kizsákmányoltak számára. Arra hív fel, hogy az elnyomottak felszabadítóinak oldalára álljunk és a világ szegényeinek és némáinak a szavát hallassuk.

Az embernek a belső és külső elnyomó erőktől való felszabadítása által Jézus Krisztusba vetett

hitünk arra szólít fel bennünket, hogy minden faji és vallási különbözőségen felülemelkedő egységet hozzunk az emberek közé, amely egyenlő jogokat és kötelezettségeket biztosít nekik.

A fentiek alapján a közel-keleti probléma sürgősségével kapcsolatban az alábbi alapelveket szögezzük le:

a) Az egyháznak állandóan rá kellene mutatnia az alapvető különbségre a judaizmus, mint a zsidó nép vallása, és a cionizmus, mint olyan politikai ideológia között, amely a Közel-Keleten a telepes kolonializmus és a faji megkülönböztetés elvi alapján áll. Következésképpen a keresztyéneknek harcolniok kellene a cionizmus és a zsidók, meg arabok közötti különbségtétel minden formája ellen. Továbbá mindig különbséget kell tenni egyrészt a bibliai Izráel között, melynek ígéretei számunkra, keresztyének számára a mi Urunk Jézus Krisztus testtételében teljesedtek be, másrészt Izráel modern állama között, amely nem egyéb, mint a reakciós cionista ideológia megvalósítása a Közel-Keleten.

b) Minden eszközzel, beleértve a szankciókat is, nyomást kellene gyakorolni Izráelre, amely az ENSZ-nek köszönheti törvényes elismertetését, hogy hajtsa végre az ENSZ nagygyűlésének és a Biztonsági Tanácsnak a Közel-Keleten az igazságos béke megteremtésével kapcsolatos határozatait.

c) Mivel az antiszemitizmus cionista értelmezése állandó ellenségeskedést tételez fel a zsidók és nem zsidók között, az antiszemitizmus elítélése egy-egy társadalmon belül valamennyi állampolgár kölcsönös tisztelete és együttműködése felé kellene hogy egyengesse az utat. Az antiszemitizmus bonyolult jelenség, amely több okra vezethető vissza; egyetlen ok kiemelése és felelősséggel való megterhelése ködösítő és nem tárgyilagos eljárás. Az embernek ember által történő kizsákmányolása mindenféle elnyomás forrása. Az antiszemitizmus elítélése nem szolgálhat ürügyül a Biblia vagy a keresztyén teológia helytelen értelmezéséhez, sem pedig a cionizmus vagy az izráeli tervek igazolásához. A zsidóknak eredeti hazájukból önkéntes emigrációra való biztatása az antiszemita elvek közvetlen gyakorlataként leplezendő le.

d) Izráel államának 1948-ban történt megalakítása óta egyszer sem vették komolyan figyelembe a palesztinaiaknak azt az elidegeníthetetlen jogát, hogy visszatérjenek szülőföldjükre és önrendelkezést gyakoroljanak. A tartós igazságos béke megteremtéséhez a Közel-Keleten elengedhetetlen a palesztinaiak jogainak helyreállítása. A Palesztinai Felszabadítási Mozgalomnak, mint a palesztinai népek képviseletének teljes hivatali státust kellene biztosítani, hogy pl. a genfi konferencián kifejezésre juttathassa e népek jogait és megvalósításukhoz eszközöket szerezhessen. A palesztinai menekülteknek az ENSZ menekültügyi szervezetei, az UNRRA és az UNHCR útján való megsegítését, amelyet számos állam támogat, mindaddig folytatni kell, amíg végleges politikai megoldást nem találnak a menekültek visszatérítésére.

e) Az ismételt katonai összeütközések a Közel-Keleten, de különösen az 1973. októberi háború és annak következményei bizonyítják az olyan politika irreális voltát és kudarcát, amely azon a feltételezésen alapul, hogy az akár tudományos, akár materiális hatalom bármely nép monopóliuma lehet. Továbbá gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy a biztonságot nem lehet garantálni más országok területeinek megszállásával vagy katonai erődítményekkel. A nemzetközi jog és az ENSZ-határozatok valóraváltása a béke igazi biztosítéka e terület valamennyi népe és országa számára.

f) Amikor sajnálkozunk egyes palesztinaiaknak kétségbeesésükben elkövetett erőszakos cselekedetei miatt, nem szabad elfelejtenünk, hogy ezerszámra vannak palesztiniaiak izráeli börtönökben politikai meggyőződésük miatt. Másrészt, mint keresztyének, nem fogadhatjuk el a megfélemlítés semmilyen formáját, mint amilyenek a libanoni polgári lakosság ellen nemrégiben végrehajtott izráeli támadások voltak. Az izráeli hatóságok az Izráel területén és az újonnan megszállt területeken az arab lakosság ellen az elnyomás és a kiutasítás minden önkényes formáját elkövetik, beleértve az arab tulajdont képező értékek elpusztítását vagy elkobzását is. Ezért az egyházaknak e tekintetben az a feladatuk, hogy tiszteletben tartassák és sürgősen végrehajtassák Izráellel az ENSZ Társadalmi-Gazdasági Bizottsága és Emberi Jogokkal Foglalkozó Bizottsága által hozott határozatokat és a genfi konvenciókat.

g) Ha a palesztinaiak, a keresztyén, mohamedán és izráelita hitű, vagy különböző ideológiákat valló zsidók és arabok jelenleg nem tudnak még együttesen közös államot alkotni, legalább Jeruzsálem legyen közös a két — három vallású — népé. Ebből következik, hogy azoknak a határozatoknak a megvalósítása, amelyeket az ENSZ hozott Jeruzsálem eljudaizálása ellen, lényeges lépést jelenthetne a konfliktus megoldása felé. Jeruzsálemnek valóban a béke városává kellene válnia mindenki számára.

h) Az egyetemes egyháznak s különösen a nyugaton élő keresztyén atyafiaknak tudomásul kellene venniök azokat az igen jelentős és reménytkeltő erőfeszítéseket, amelyeket az arab világban élő keresztyének és mohamedánok közötti egység és szolidaritás hagyományos tapasztalatai alapján tesznek egyre fokozódó mértékben a párbeszédre és az együttműködésre. Ezek az erőfeszítések a társadalmi igazságosságra, a felszabadulásra és közös társadalmuk fejlesztésére való nagyobb elkötelezettségre irányulnak. A megértésnek ez a légköre és a közös emberi ügy iránti elkötelezettség legutóbb különösen abban volt látható, hogy az Iszlám államainak a pakisztáni Lahoreban tartott konferenciáján arab keresztyén küldöttség is részt vett. Az arab keresztyének és mohamedánok a más hitűekkel, különösen a judaizmus híveivel szélesebb körű párbeszédet szeretnének az emberiség szolgálatában, hogy együtt haladhassanak Ábrahám lelki gyermekeinek az üdvösség felé tartó békés történelmi menetében.

A fenti elvek megvalósítása végett az Albizottság felszólítja a világ egyházait, hogy minden lehetséges módon tájékoztassák népeiket a közel-keleti elnyomottak helyzetéről s az igazság szolgáiként, a Közel-Kelet és az egész világ igazságos békéjének előmozdítóiként nagyobb vállalkozásra ösztönözzék őket.

Köszöntve keresztyén testvéreinket Egyiptomban és az egész arab világban, kérjük a Mindenhatót, adja meg nekünk a Szentlélek vezetését, hogy a szeretetnek, az igazságosságnak és a békének hűséges hirdetői lehessünk az egész emberiség előtt.

Fordította Fükő Dezső

A nemzetközi konszernek, a középrétegek és a népesedés

A KBK Ökonómia-Politika bizottságának buckowi üléséről

A Keresztyén Békekonferencia „Ökonómia-Politika bizottsága" 1974 március 4—8. között tartotta ez évi tanulmányi ülését a Német Demokratikus Köztársaságban, a Berlin melletti Buckowban. A konferencián négy kontinens tizenhat országából huszonkilencen vettek részt. A tanulmányi ülés megrendezését ezúttal a KBK-nak az NDK-ban működő regionális bizottsága vállalta magára. A konferenciát Carl *Ordnung*, a regionális bizottság titkára vezette, aki egyben az „Ökonómia-Politika bizottság" titkári teendőit is ellátja. Az „Ökonómia-Politikai bizottságot" a IV. Keresztyén Békevilággyűlés hozta létre 1971-ben. A bizottság első ülését 1972. december 7—9. napjain tartotta Varsóban (l Theologiai Szemle 1973. 3—4. számában „A fejlődés feltétele" c. tanulmányt).

A világbéke és a haladás gátlói

A multinacionális konszernek, azaz a nemzetközi és nemzetek feletti kapitalista gazdasági csoportosulások köztudottan rendkívül nagy veszélyt jelentenek a békére és a haladó mozgalmakra. Erről a témáról tényekkel bizonyított tájékoztatást tartott, éppen a közelmúltban lezajlott chilei katonai puccsal kapcsolatban *Dr. Conteris*, emigrációba kényszerült volt uruguayi egyetemi tanár. Dr. Conteris az „International Telephon and Telegraph" (ITT) társaságnak az Allende-kormány megbuktatásával és Allende meggyilkolásával kapcsolatos szerepéről számolt be. Az Antony *Sumpthon* újságíró által nyilvánosságra hozott titkos dokumentumokból kitűnik, hogy az ITT már e választások előtt egymillió dollárt ajánlott fel az USA titkosszolgálatának, hogy akadályozza meg a népi egységfront győzelmét és Allende megválasztását. Amikor ez nem sikerült, az ITT tervet dolgozott ki, hogy gazdasági káosszal kell megbuktatni Allendét. Az ITT-nek százmillió dollár befektetése volt Chilében. Chile állami adóssága az USA-nak négymilliárd dollár volt. Így érthető, hogy az USA kormánya vállalta a puccshoz szükséges összeg felének fedezését. Megjegyzendő, hogy csak egyetlen multinacionális konszern tevékenységére derült fény, de biztosan ott voltak a többiek is, amelyeknek egyáltalán érdekeltségük volt Chilében. Tanulságos, hogy az ITT — amely egykor együtt dolgozott Hitlerrel, és nem kis részt vállalt a Harmadik Birodalom felfegyverzésében az USA kárára — a háború után az USA kormányától sok milliós kártérítést kapott lebombázott németországi üzemeiért. Ez azt jelenti, hogy a konszernnek igen befolyásos emberei lehetnek az USA politikai életében is. Az ITT, amelynek kb. kilencmilliárd dollár vagyona van, számtalan fedőnéven mindenütt megjelenik, ahol a profit reménye kecsegtet. Ez a konszern most leleplezte önmagát és ezzel a nemzetközi konszernek igazi arcát és törekvéseit, amelyek halálos veszedelmet jelentenek azokra a haladó politikai mozgalmakra, amelyek a kapitalista monopoltőke karmaiból szeretnék kiszabadítani a tömegeket.

Az első kérdéscsoport fő referátumát *Dr. Kühne* hallei egyetemi tanár, neves közgazdász tartotta: „A multinacionális konszernek fenyegetése a világbékére" címmel. Kühne professzor szerint a nemzetközi konszernek veszedelmes szerepét csak a kapitalizmus általandó krízisjelenségei alapján érthetjük meg igazán. A kapitalizmus permanens krízisjelenségei a következők: 1. *A termelés növekedésének stagnálása.* 2. *Nemzetközi infláció.* Amíg régen csak az egyes kapitalista országokra korlátozódott egy-egy infláció hullám, ma ez nemzetközi jelenséggé vált. Az inflációból természetesen óriási hasznot húz a monopoltőke az egyes kapitalista országok lakossága életszínvonalának a kárára. 3. *Nyersanyag-krízis.* Ez jelenleg az olajkrízisben jelentkezik, de már régóta tart a nyersanyagforrások tervszerűtlen kiaknázása és az ún. kapitalista fogyasztói társadalom mértéktelen pazarlása miatt. (A szocialista országokban a tervgazdálkodás folytán nem lehet sem inflációról, sem energia krízisről beszélni. A KGST-országok energia termelésüket a legszélesebb bázisra építették fel. A kapitalista államok energia bázisa az utóbbi évtizedekben csaknem kizárólag az olaj és a gáz volt, ui. ezekkel az energiahordozókkal kevés befektetéssel gyorsan nagy hasznot lehetett szerezni. Ez a nyugati olajkrízisnek egyik fő oka.) 4. *Állandó szociális bizonytalanság.* A monopoltőke manipulációja következtében a dolgozó tömegeket állandó munkanélküliség fenyegeti. Ez a kapitalista társadalom belső, strukturális krízisének egyik legfenyegetőbb vonása. 5. *Nemzetközi devizaválság.* A multinacionális konszernek a második világháború utáni időkben keletkeztek. Kb. százhúsz milliárd mozgatható deviza áll rendelkezésükre, amellyel tetszés szerint manipulálnak. Munkájukból kiderül, hogy nem törődnek az egyes kapitalista országok nemzeti érdekeivel sem. Pl. a vietnami háború idején az USA gazdasági helyzetének megrendülésével, a dollár nagy mennyiségben áramlott ki az Egyesült Államokból olyan bankokba, amelyekről anonimitásuk miatt szinte semmit nem lehet tudni. Az USA gazdasági helyzetének javulásával most a dollár kezd visszaáramlani. Sokszor az egyes kapitalista államok kormányzata sincs tisztában ezeknek a nemzetközi konszerneknek a szerepével. Pl. az olajkrízis idején kiderült, hogy az egyes kormányok nem tudták, mennyi olaj áll a nemzeti gazdaságok rendelkezésére. A trösztök hamis adatokat szolgáltatnak, hogy az árakat tetszésük szerint emeljék. Egymás közt felosztják nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi piacot is, sőt a konkurrensek is együtt dolgoznak. Egyes vállalatok különböző fedőnevek alatt látszólag saját konkurrenciájukat is megalapítják. Hatalmuk ezernyi karral polip módjára karolja át és szövi be a nemzetközi gazdasági és politikai életet. Külön veszedelmet jelentenek a hadifelszerelést gyártó nemzetközi trösztök. Az *imperializmus* a monopoltőkének a katonai hatalommal való összefogásából támad.

A kérdésről folytatott vitában kiderült, hogy Nyugaton és a harmadik világban bizonyos *rezignáltság*, reménytelenség mutatkozik a multinacionális konszernek áttekinthetetlen tevékenysége láttán. Bár igen veszedelmes ellenséggel állunk szemben, *megvannak a feltételek a megfékezésére és legyőzésére.* A nemzetközi konszerneknek nincs hatalmuk a szocialista világrend országain. Szükséges a *szocialista országok és a fejlődő országok* egybehangolt gazdasági és politikai munkája a nemzetközi monopoltőke leleplezésére és korlátozására. Igen fontos a *munkásosztály és minden haladó erő összefogása*, szakszervezetek, demokratikus intézmények mozgósítása, a társadalom

legszélesebb rétegei lelkiismeretének ébresztése a veszély felismerésére és akcióegységre.

A multinacionális konszernek békét és haladást veszélyeztető munkájának első és legfontosabb ellensúlyozója a *szocialista világrendszer gazdasági és katonai ereje.* Újabban azonban a konszernek két csoportja, a hadiipart és a békeipart szolgáló kapitalista gazdasági csoportosulások közötti gigantikus közdelem támadt. Ennek a belső küzdelemnek egyik szimptomája volt Kennedy elnök meggyilkolása, ma a Watergate-botrány és az olasz megvesztegetési botrány. A józanabbul gondolkodó, főleg az ún. békeiparra épülő konszernek hajlanak a nemzetközi élet területén a békés megoldásokra, hiszen erre kényszerítik őket pénzügyi érdekeik is. A szocialista államok céltudatos és tudományosan megalapozott békepolitikája ebben a helyzetben *nemzetközi szerződések* és *gazdasági kooperációk* segítségével igyekszik részben korlátozni a nemzetközi konszernek hatalmát, másrészt érdekeltté tenni őket a béke fenntartásában.

A kérdés megvitatása során nyilvánvaló lett, hogy a keresztyén egyházaknak és a keresztyén szociáletikának még sok tennivalója van ezen a téren. A nemzetközi konszernek tevékenységével egyedül az Amerikai Egyházak Információs Központja foglalkozott behatóan. Az eddig megjelent európai szociáletikai irodalomban szinte egyetlen szó nem esett a tulajdonnal és az anyagi javakkal való visszaélésnek erről a legveszedelmesebb formájáról. *A KBK-ra vár ez a feladat, hogy tényekre alapozott keresztyén szocáletikai értékelést nyújtson* a multinacionális konszernek tevékenységéről, és ezzel tudatosítsa az ellenük való küzdelem fontosságát a keresztyén egyházak vezetői és tagjai körében.

A társadalmi középrétegek

Ennek a kérdéscsoportnak főreferense *Dr. Robbe,* az NDK Tudományos Akadémiájának munkatársa volt. Előadását hét tézisben fejtette ki: 1. *Az osztályharc tulajdonképpen két osztály: a proletariátus, a munkásosztály és a burzsoázia, a tőkésosztály harca egymással szemben.* Azonban vannak sokan, akik egyik osztályhoz sem tartoznak, mégsem a kettő között helyezkednek el, hanem valamelyiknek a pártján. Ha ezeket egyöntetűen kispolgároknak nevezzük (bár nem szabad szem elől téveszteni a kispolgári jellemvonásokat), akkor diszkriminálva érzik magukat, és ezzel a burzsoázia felé toljuk őket. Robbe szerint legalkalmasabb a két fő osztály eső közé eső rétegeket *„középrétegeknek"* nevezni. Az elnevezésnek nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítani, fontos azoknak politikai tartalma. Különben is az osztályok és rétegek határa nem lezárt, hanem állandóan hullámzik. 2. *Az osztályharc kimenetele, nemzetközi méretekben tekintve, nem kis mértékben függ a középrétegek magatartásától.* Lenin a szövetségi politikáról való fejtegetéseiben világosan kimondta ezt a tételt. Ezért igen lényeges ezeknek a rétegeknek a megnyerése a haladás, forradalom és a béke eszméjének, valamint megtartásuk és integrálásuk a béke és haladás erői részéről. A burzsoázia is nagy erőfeszítéseket tesz ezeknek a megnyerésére, ui. pl. egy háború elkezdése és folytatása ezek nélkül nem képzelhető el. 3. *A középrétegek magatartására jellemző az ingadozás.* A proletár hű marad a haladás eszméjéhez, a burzsoá, ha olykor szimpatizál is vele, leggyakrabban árulóvá lesz. A középrétegek magatartása gazdasági és politikai helyzetüktől függően változó. A tőkésosztály igyekszik sokféleképpen megvesztegetni, pártjára állítani, bevolvasztani a középrétegeket. De ez csak a felső réteggel sikerül, amely az adminisztrációban való vezetői megbízatások révén osztozik a pénzben és a hatalomban. Mivel a középrétegek gazdasági helyzete, a munkásokéhoz hasonlóan messzemenően függ a kapitalista gazdaság, a termelés és a piac ingadozásaitól, ezek a rétegek könnyen balra tolódnak a kapitalista gazdasági krízisek idején. Ha azonban radikalizálódnak politikailag, akkor általában gyors sikereket várnak, és ha ez nem következik be, akkor éppen olyan könnyen rezignálnak, mint amilyen könnyen lelkesednek. Pl. ilyen folyamatnak lehettünk tanúi az 1968/69-ben indult „Jézus-emberek" mozgalmában. A kapitalista országok középrétegeiből sokan tartoznak a liberálisokhoz is. 4. *A középrétegek politikai jelentősége a fejlődő országokban a legfontosabb.* Kb. nyolcvan százalékuk antiimperialista beállítottságú. Viszont sok országban még nincsenek tudatában jelentőségüknek. Politikailag nem mindig aktivizálódnak helyesen. Sokszor nacionalista, antikommunista irányba tolódva a kapitalizmus kiszolgálóivá lesznek. Ingatagságuk mutatkozik az egyiptomi középrétegek magatartásában. 5. *A szocializmus kedvező feltételeket teremt a középrétegek integrálására és megtartására a haladás és béke erőinek körében.* A szocializmusban nincsenek antagonista osztályok, a középrétegek a munkásosztály szövetségeseinek számítanak. A termelés tudományos feltételeit megteremtő értelmiség és a kollektív mezőgazdasági üzemekben dolgozó parasztság is egyre növekvő mértékben a munkásosztály soraiba számít. A harmadik világ, a fejlődő országok számára igen fontos a szocialista modell abban a tekintetben, hogy miként lehet a középrétegeket a munkásosztály szövetségeseivé tenni. 6. A fejlődő országokban az ún. nacionalista szocializmus, vagy államszocializmus, amelyhez a középrétegek csatlakoztak, lehet haladó tendenciájú, amennyiben sokaknak segít a szocializmust elérni. Közte és a tudományos szocializmus között nincs áthidalhatatlan különbség, ha nem alternatívaként tüntetik fel 7. A középrétegeknek le kell bontaniuk a burzsoáziához fűződő kapcsolataikat, hogy a béke és a haladás támaszai lehessenek. Igen fontos tényező ennek a folyamatnak a segítése és meggyorsítása, mert igen nagy mértékben függ tőle a társadalmi struktúrák átalakítása, valamint a béke megszilárdítása.

A középrétegek kérdésében a korreferátumot M. M. *Cheriyan* indiai jogász és államférfi tartotta az indiai középrétegek gazdasági és politikai helyzetéről, ill. szerepéről. Mivel India a világ második legnépesebb állama (lakossága jelenleg 570 millió), és a fejlődő országok körében igen nagy tekintélynek örvend, sok tekintetben példának számít. Az indiai középrétegek túlnyomó többségben az értelmiségből állanak. A középrétegek politikailag aktív része az értelmiség, amelyet az angol gyarmatosító politika hozott létre. Mivel Anglia a saját jogi és kulturális társadalmi struktúráit akarta átültetni Indiába, ehhez szüksége volt egy főleg indiaiakból álló, de Angliához hű államapparátusra. Anglia azonban rosszul számított, mert ebből az Indiától félig elidegenített középrétegből lett a szabadságmozgalmak vezetője.

A kolonializmusból való felszabadulás után azonban az értelmiség részben az arisztokráciával való kapcsolata miatt, részben a tömegektől való félelem miatt kompromisszumot kötött a kapitalizmussal. Innen ered a mai indiai vezetés reformista jellege. Az intellektuális elit a már említett fékező erők hatása alatt nem tudott radikális társadalmi reformokat végrehajtani. Választási ígéretei a burzsoá utópia körébe tartoznak: teljes foglalkoztatottság, árak stabilizálása.

Indiában ezzel szemben a nyomor egyre nagyobb lesz. Ennek azonban nem egyedül és nem első renden a nagy népszaporulat az oka, hanem a feudális-kapitalista társadalmi rend. Bár India igyekszik tervgazdálkodást folytatni, de ez a tervgazdálkodás olyan ellentmondásos keretek között történik, hogy eleve kudarcra van kárhoztatva. A tervek mintáit a szocialista államoktól veszik, de az ipar nagy része ma is magánkézben, sőt multinacionális konszernek kezében van. Az ipar állami kézben levő része is nagymértékben ki van szolgáltatva ezeknek a konszerneknek. Így történik meg az, hogy a tervek csak a kapitalista vállalatoknak kedveznek. Még egyetlen tervet sem sikerült teljesíteni, és minden tervidőszak végén nagyobb lett a munkanélküliség. India gazdasági helyzetére jellemző, hogy az indiai gyermekek hetven százaléka éhesen feszik le minden este.

Ebben a helyzetben a középrétegek anyagi helyzete is rendkívül ingataggá lett. Ma több millió értelmiségi van munka nélkül Indiában. A középrétegek elvesztették a reformizmusba és a fejlődés kapitalista útjába vetett hitüket és illúzióikat. Ebben a társadalmilag explozív helyzetben az értelmiség, amely azelőtt a függetlenségi harc vezetője volt, most gyorsan megtalálja helyét a forradalmi erők soraiban, a munkásosztály oldalán. A jövőben az indiai proletariátus és a középrétegek új, forradalmi szövetségére lehet számítani.

Ram, indiai politikus, a Kongresszus Párt képviselője rámutatott arra, hogy India a jelenlegi nehézségek ellenére is nagy haladást tett meg 1947 óta. Mindenekelőtt hatszáz királyságból kellett egy egységes nemzetet kovácsolni. A kolonialista örökség felszámolása, Pakisztán és Bengália problémáinak megoldása, a kínai fenyegetés elhárítása, mind nagy terheket rótt az országra. India, amikor minden rúpiára szükség lenne a gazdasági és kulturális elmaradottság felszámolására, kénytelen nemzeti jövedelmének több mint felét fegyverkezésre költeni. India a mai ellentmondásos helyzet ellenére a fejlődés nemkapitalista útját keresi és a szocialista országokkal sok tekintetben közös politikát folytat.

A keresztyén egyházak tagjainak száma Indiában 15 millió. Ez szám szerint elenyésző kisebbséget jelent, de valójában a keresztyének befolyása az ország politikai, gazdasági és kulturális életére igen jelentős. Körükből sok értelmiségi és vezető ember kerül ki, mert az egyházak több ezer különböző fokú iskolával rendelkeznek. A KBK indiai barátaira ezért nagy feladat hárul az értelmiség és a velük azonos érdekeltségű középrétegeknek a béke és a haladás ügye mellé állításában.

A kérdés megvitatása során a bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy a különböző kontinenseken és különböző országokban, valamint társadalmi rendszerekben a *középrétegek nagy százalékban az egyházakhoz vagy az egyházak szellemi kisugárzási körébe tartoznak.* Ezért az *egyházaknak ezen a területen fokozott társadalmi felelősségük van.* A KBK-nak is fokozott figyelmet kell szentelni annak a kérdésnek, hogy miképpen lehet a középrétegeket megnyerni, majd a békéért és haladásért küzdő erők soraiban megtartani.

A konferencia elhatározta, hogy jövő évi tanulmányi ülését ennek a kérdésnek szenteli. A bizottság tagjai tudományos feldolgozás céljából felosztották maguk között a témát kontinensek, országok és társadalmi rendszerek között.

A tanulmányi ülés második témájához csatlakozott még *Borné* nyugatnémet lelkész beszámolója *a „Keresztyének a szocializmusért"* nevű mozgalomról. Ez a mozgalom Latin-Amerikában keletkezett, de később átcsapott Nyugat-Európára is. Célja az, hogy a középrétegekhez tartozó keresztyéneket, a „hallgatag többséget" megnyerje a szocializmus és a béke ügyének. Ez a mozgalom a Chilével való szolidaritási akció egyik fő támasza, küzd a politikai baloldalt elnyomó rendszabályok ellen, harcol a női egyenjogúságért, a keresztyén nevelésben politikai felelősség hangsúlyozásáért. A mozgalomnak az ifjú szocialistáktól és demokratáktól kezdve, *A. Niemöller* és a Renata *Riemeck* körén át Heinrich *Böll* Nobel-díjas íróig igen sok barátja van, folyóiratokkal rendelkezik és brosúrákat ad ki. Borné beszámolt arról is, hogy az NSZK-ban a jobbratolódás veszélye fenyeget. A mozgalom ez ellen is minden erejével harcol.

A világ népesedéséről

A kérdés szakreferense *Dr. Ehrler* volt, a Nyugat-Berlinben működő KBK regionális bizottság titkára. Dr. Ehrler tájékoztatta a konferenciát a népesedés legfontosabb problémáiról. Az ENSZ 1969 óta különös figyelemmel fordul a kérdés felé. Több ország részt vesz egy világtávlatú terv kidolgozásában. A szaktudósok öt fő témacsoportot kutatnak: 1. Melyek a népesedés legújabb tendenciái. Mi várható 2000-ig? A számítások szerint földünk lakossága 2000 táján 7—8 milliárd lesz. 2. Mi a kapcsolat a népesedés és a szociális helyzet között? Ui. bizonyos szociális helyzetekben mennyiségi ingadozás jelentkezik. Rendezett szociális helyzetben normális vagy kevés a szaporodási arány, rossz szociális viszonyok között nagyobb. 3. Milyen kapcsolatban állanak a nyersanyagforrások, a termelés növekedése és a szaporodás? 4. Mi a viszony a lakosság kulturális szintje és a népesedés között? 5. Milyen terveket lehet kidolgozni a világ népesedésének szabályozására? *Az ENSZ kutatási programja kerüli a politikai faktorok hangsúlyozását. Ez nyilvánvaló hiba. Amint a bizottság az előadóval egyetértésben megállapította a népesedés a társadalmi rendszer szimptómája. A túlnépesedés bizonyos fejlődő országokban a feudális-kapitalista rendszer elmaradott szociális és kulturális viszonyaiból érthető meg.* A „demografiai explozió" nem sorscsapás, hanem az elmaradottság következménye. Egyáltalán vigyáznunk kell a *„demográfiai explozió" terminus használatával amely egy rejtett faji diszkriminációhoz vezet.* Úi. azt feltételezi, hogy a színes népek szaporasága természetes adottság, amit egyszerűen gyógyszerekkel vagy propagandával korlátozni lehet. Első kérdés a társadalmi berendezés kérdése. De ez összefügg a leszerelés kérdésével is. A fegyverkezésre fordított összegek tört részéből is igen sokat lehetne segíteni a fejlődő országok életnívójának az emelésén. Tehát végsőképpen összefügg a népesedés a háború és béke problémájával.

Mit tehet a KBK a kérdés megoldásának előrevitelében? A KBK előtt nagy lehetőségek nyíltak a közreműködésben azáltal, hogy az ENSZ központja mellett mint nemkormányszintű szervezet hivatalosan is képviselteti magát. Kurt *Waldheim*, az ENSZ főtitkára kérte fel a KBK-t, hogy vegyen részt a népesedési kérdés tudományos kutatásában és a népesedési világkonferencia előkészítésében. Az „Ökonomia-Politika bizottság" a maga köréből szakértőket jelölt ki, hogy egy memorandumot terjesszenek a KBK Munkabizottságán keresztül a közelgő bukaresti népesedési konferencia elé — amelyben domborítsák ki a buckowi ülés által fontosnak talált szempontokat.

Az eredmények összegezése

Az „Ökonómia-Politika bizottság" buckowi ülésének első szembetűnő vonása a *tanulmányi bizottság bázisának kiszélesedése.* A négy kontinens tizenhat országából összejött delegátusok nemcsak a különböző egyházakat, hanem a különböző társadalmi rendszerekben élő keresztyéneket is képviselték. A delegátusok *megtalálták a közös nyelvet,* és döntéseikben teljes egységre jutottak. Ez a jelenség szimptómája annak a ténynek, *hogy a KBK bázisa is kiszélesedett,* valóban olyan *világmozgalommá lett,* amely gyökeret vert a különböző kontinensek és különböző társadalmi rendszerekben élő egyházak életében, sőt a legmagasabb nemzetközi fórumon, az Egyesült Nemzetek fórumán is elismerésre talált. Az ENSZ központjával létesített kapcsolata biztosíték arra, hogy minden olyan témát, amelyet különböző bizottságai és konferenciái napirendre tűznek a legmagasabb szakértői szinten és világperspektívában lát, és szavát, döntéseit kellő súllyal el tudja juttatni minden illetékes helyre. A konferencia egységes állásfoglalása, a világos elvi állásponton, a tényeken és ezek keresztyén teológiai értékelésén nyugvó állásfoglalása igazolja a IV. Keresztyén Békevilággyűlés határozainak helyességét, a határozott, világos, minden kétértelműséget kizáró állásfoglalások igazát.

Örvendetes, hogy a KBK a világpolitikát mozgató egyik legfontosabb kérdésben, a gazdasági kérdésben egy olyan tanulmányi bizottsággal rendelkezik, amely mielőtt a keresztyén egyházak lelkiismeretéhez szóló felhívását kimondaná, a legmagasabb szakértői szinten tud érvelni igazsága mellett. *A tárgyszerűség, szakértelem és keresztyén szociáletikai érvelés egymással karöltve válhatnak csak hatékony fegyverré a KBK békemunkájában.*

A konferencia a Német Demokratikus Köztársaságban nemcsak figyelmes vendéglátókra és gondos szervezőkre talált, hanem abban a megtiszteltetésben részesült, hogy egy delegációját az NDK legmagasabb illetékes állami szervei, az NDK Népi Kamarájának elnöke, Gerald *Götting* és az Egyházügyi Államtitkárság vezetője, *Seigewasser* államtitkár is fogadták. Ez a figyelmesség, a baráti és nyugodt légkör jelentős mértékben hozzájárult a konferencia eredményességéhez.

Az „Ökonómia-Politika bizottság" *Adessina,* nigériai tagjának meghívására következő konferenciáját a fejlődő országok ügye iránti érdeklődése jeléül is Nigériában kívánja tartani.

Dr. Kocsis Elemér

Orvosok és lelkészek az öregekért

A Stuttgarti „Arzt und Seelsorger" Nemzetközi Munkaközösség konferenciájáról (Nyugat-Berlin 1973. szeptember 24–27.)

Az elmúlás gondolata ősidők óta foglalkoztatja az embert. Ezt a ma világszerte tudományos eszközökkel kutatott témát a fenti összefoglaló cím alatt Európa szinte valamennyi országából való orvosok, teológusok, jogászok és az ember szolgálatának egyéb képviselői törekedtek intenzív munkában megközelíteni a Berlin-Charlottenburgi Haus der Kircheben. Az öregség, a halál, az öngyilkosság és az euthanázia gondolatkörére lebontott előadásokban és a hozzászólások nyomán vált nyilvánvalóvá, hogy milyen szükséges a különböző hivatásbelieknek e döntő kérdésekben egymás segítségére sietni. A konferencia minden napján más-más téma került megvitatásra.

A gerontológia alapkérdései

Dr. A. *Jores* hamburgi orvosprofesszor *Az öregkor pszichoszómatikus problémái* c. bevezető előadásában a fiziológiai jelenségek mellett főleg arra a kísérő krízis-szituációra mutatott rá, amit a nyugdíjazás a férfiak és a klimaktérium a nők számára jelent. A veszély különösen akkor nagy, ha elesik az értelmet adó érdeklődési terület és a szellemi képesség nem kap foglalkoztatást. Az élet céljának, tartalmának e hiányából betegség, öngyilkosság és halál következhet. *Az öregkor szociológiai aspektusai* c. előadásában a társadalomtudomány szemszögéből erősítette meg dr. K. G. *Specht* nürnbergi professzor ezt a tényt. Az idős ember nem keres alapjaiban új, szokatlan munkaterületet — állapította meg. Nincs speciális időskori életigény és magatartás, csak a kontinuitás erős vágya. A szellem- és az orvostudomány feladata, hogy kellő időben fantáziadús előkészületet tegyen az idős korra a jelen helyzet helyett, amelyben túl későn vagy egyáltalán nem történik semmi. Nem szabad elfeledni, hogy az öregek — noha leteszik megszokott munkájukat — legtöbbször feladatokat és ezzel egyidejűleg bizonyos tekintélyt igényelnek. Ezért helytelen valamiféle együttérzést tanúsítani az idős emberek szomorúsága iránt, sokkal inkább élettapasztalataik hasznosságát kell kihangsúlyozni. Amint az ifjúság előtt korán megnyílnak feladatkörök és hivatásbeli lehetőségek, úgy kell az öreg előtt nyitva állnia a közéletnek. Kívánságaikat is komolyabban kell figyelembe venni, mint eddig: ritkán vágyódnak öregotthonokba vagy hasonló izoláltságba; de legtöbbször gyermekeikkel sem akarnak együtt lakni, hanem egyedi otthonokban, amíg lehet önállóan.

Vélekedés a halálról

A második nap témáját dr. J. E. *Meyer,* a göttingeni egyetemi klinikák pszichiátriai osztályának vezető professzora hozta a fenti címen. A halálhoz való lelki viszonyulásnak, amelyet a halhatatlanságba vetett hit messzemenő feladása jellemez az általános közvéleményben és — más okokból — a marxizmusban, merőben ellene áll a halál intenzív megtapasztalása a két világháborúban. Ebből a kettősségből folyólag élessé vált az élet értelmének a kérdése anélkül, hogy megnyugtató választ találtunk volna. Nyilván ezzel áll összefüggésben a halálról való „megfeledkezés", a merő tudomásulvétel, ami napjainkban a haláltól való eltávolodásban és a szépen hangzó

halotti értesítésekben nyilvánul meg. A gyásznak nincs többé helye az életben. A gyászoló nem talál igazi részvétre a társadalomban és a halál igazi súlyából nem tapasztal meg semmit. Ezért megraboltnak érzi magát a saját halálára való felkészülést illetően. Az idősek nem beszélnek a fiatalokkal a halál közelségéről, legfeljebb a saját korosztálybeliekkel. Az öregotthonokban nem rejtik és fojtják el ilyen irányú gondolataikat. Igénylik, hogy a haldoklót szobájukban tartsák és az utolsó percig mellette legyenek. Megdöbbentők a tapasztalatok a halált illetően a kórházakban. A reménytelen betegeket magukra hagyják haláluk előtt; a hozzátartozók többet tudnak a beteg helyzetéről, mint szükséges volna; a haldokló egyedül vergődik, emberi méltóságától megfosztva. Rokonok és ápolók — legtöbbször öntudatlanul — visszahúzódnak a negatív prognózis ismeretében és ezt a belső hozzáállást a körülményektől függően a sok elfoglaltsággal és technikai felszerelések beállításával leplezik. Mivel az élők a halállal nincsenek tisztában, gyakran tehetetlenek — hivatásuk ellenére mint orvosok, ápolónők, sőt lelkigondozók —, hogy a haldoklónak és szeretteinek segítségére legyenek és őket megnyugtassák. Gyakran nem ismerik el a haldokló kétségeit és támogatásra-szorultságát; ezzel megnehezítik a barátkozást a halállal és a megmásíthatatlan belesimulást annak valóságába. Ezt a témát folytatta és mélyítette el dr. J. *Mayer-Scheu*, a heidelbergi klinikák lelkésze *A haldoklónak nyújtandó segítség, főleg a fiatal- és középkorúaknál* címmel. A betegek fele kórházban hal meg, mert ott gyógyulást remél. Nagy kérdés: Közölhető-e a pácienssel betegsége súlyossága? Nehezíti a helyzetet, hogy a beteg mindig kérdez, mert érzi erőtlenségét, amely rezignálttá, kedélytelenné teszi. Még súlyosabb az ún. „reménytelen eset": az igazság feltárása megrémítheti, teljes letargiába sodorhatja. Ki segítsen rajta? A rokonság? Legfeljebb csak fárasztja! Az orvosnak nincs ideje, ő csak a testi fájdalmat enyhítheti. A lelkésznek ugyan több idő áll rendelkezésére, azonban ő sem lehet állandóan a betegágy mellett. Tehát: Egyedül Isten segíthet! A lelkész ebbe a bizodalomba „segíthet bele" az igével, imával, az úri szent vacsorával.

Öngyilkosság és euthanázia

Míg az első két nap felvázolt feladata — az idősnek és a haldoklónak segítségére lenni — a hallgatóságot csendben, a lelkiismeretre appelláláson túl a saját eltávozása gondolatához vezette, a harmadik nap témája forró légkört teremtett. Az öngyilkosság és az euthanázia gondolatköre elsősorban az orvosokat foglalkoztatta — előadókként is. Dr. G. *Hole*, a baseli pszichiatriai klinika főorvosa először *Az öngyilkosság általános és orvosi aspektusai* címmel arról szólt, hogy koronként hogyan ítélték meg az öngyilkosságot. Augustinus szerint egyenrangú a mások megölésével, ezért bűn. *Kierkegaard* lázadásnak minősítette Isten akarata ellen, aki az életet ajándéknak szánta; ezért nem szabad senkinek eldobnia magától. Ma ezek a megállapítások rég érvényüket veszítették és az autonóm felnőtt ember azon a véleményen van, hogy maga rendelkezik mindennel, így az életével is. Az öngyilkosság fajai Hole szerint: a jól kigondolt és előkészített, a „segítségre váró" és a „demonstratív" szuicizió. Nagy hatást váltott ki a bécsi egyetem docensének, dr. W. *Pöldigernek A szuicidalitás profilaxiája és terápiája* c. fejtegetése. Először az öngyilkosság előkészítésére utaló szempontokról szólt. Nyomatékosan hangsúlyozta: veszélyes azt hinni, hogy a szuicizióról fecsegő nem hajtja végre a tettét. Mintegy 80 százalék előre közli, 25 százalék egy héttel, 50 százalék egy hónappal előbb volt orvosnál vagy ideggyógyásznál. Egy meghiúsult öngyilkossági kísérlet nem biztosíték arra, hogy nem következik ismétlés. A „jelöltek" 25—35 százaléka három hónapon belül visszaesik, ha valaki szilárdan nem áll mellette lelkileg. Pszichiátriai kísérletnek kell alávetni őket és megbízható, szükség esetén éjjel is elérhető személyt segítségül venni. Depresszív páciensek, ha a lehangoltság félelemmel és gyakori izgalommal párosul, 30—50 százalékban lesznek öngyilkosok. A fennmaradó mintegy 50 százalék depressziós gátlásosságának köszönheti, hogy nem hajt végre végzetes tettet.

Elhagyottak, öregek, betegek ugyancsak veszélyeztetettek öngyilkosság szempontjából; ugyanígy a neurótikus betegek és a mániákusok, akik számára a „szabad halál" az irrealitásba vezető, megkezdett út utolsó állomása. Az eshetőség mindezeknél annál nagyobb, minél beszűkültebb a helyzetük, minél gyérebb az emberekkel való kapcsolatuk. Kezdetben az egyén csak „beképzeli" végzetes tettét; amikor a képzetek eluralkodnak rajta és magát passzíve kiszolgáltatottnak érzi, ez a komoly riadójel. A preszuicidális kifejlődésnek három lépcsője: a meggondolás, amelybe szuggesztív momentumok, mint pl. filmek és kigyakorolt öngyilkosságok buzdítólag belejátszhatnak; önpusztító és önmegtartó tendenciák harcban állnak egymással úgy, hogy a veszélyeztetettet a körülötte levő világgal szemben sejtelmek gyötrik, amelyeket segélykiáltásokként kell felfogni (ez a periódus hosszú ideig tarthat és nem szabad bagatellizálni); és végül látszólagos nyugalom lép fel, mert az elhatározás megérett. Ez a veszély tetőfoka (a „vihar előtti csend")! Az öngyilkosjelölt kezelhető gyógyszerrel, vagy pszichoterápiás beszélgetéssel. Az utóbbi elengedhetetlen, hiszen, az „öngyilkosság a másik ember hiánya" (P. Valéry). Segítséget nyújthat továbbá a telefon-lelkigondozás, amely az USA-ból indult el és más országokban is bevezetett eszközzé vált. A szuggesztió azonban minden formájában mellőzendő. *Az euthanáziáról való etikai felfogás változása Angliában* címmel nagy visszhangot kiváltó előadást tartott dr. E. *Slater*, a londoni pszichiátriai intézet munkatársa. Egy 1936-ban elvetett törvényjavaslat így fogalmaz: „Kétségtelen tradíció: az orvos feladata, hogy az életért való harcot a végsőkig vívja meg. Ez a felfogás idővel megváltozott. Lassan, majdnem észrevétlenül az a meggyőződés érlelődött meg a medikusokban, hogy a halál processusát emberhez méltóbbá és elviselhetőbbé kell tenni — még abban az esetben is, ha ez az élet megrövidítésével jár. Annak az őszinte koncepciónak a következménye ez, amely az élet végét fájdalommentesebbé akarja tenni". Ezzel az alapelvvel a szenvedés mérséklődik. Alakult egy angol társaság, amely az euthanázia szabadságát vallja. Kidolgozott egy formulát, amelynek értelmében a még egészséges ember gyógyíthatatlan megbetegedése esetére — amikor elveszti az önrendelkezési képességét — megkövetelheti előre, hogy ne tartsák mesterségesen életben, hanem minden orvosság megvonásával mentesítsék a szenvedés nagy súlya alól. Az angol orvosok tág köre vallja, hogy a gyógyíthatatlan beteg szenvedését meg kell rövidíteni. A háziorvosok inkább, mint a kórházak gyógyítói hajlanak arra a véleményre, hogy a halál „barát". A gyermekorvosok felfogása is megválto-

zott — vallja Slater — és az életképtelen vagy gyógyíthatatlan fiatalt spina bifida-val látják el, hogy záros határidőn belül elhaljon. Az élet vége alternatíva legyen, ha az elviselhetetlenné válik. E kérdés eldöntésébe be kell vonni a nagy nyilvánosságot és az alapelvek egyeztetendők. Az orvosok figyelmét fel kell továbbá hívni arra, hogy a gyógyszerek hatása részleges. Akkor állnak a gyógyítók hivatásuk magaslatán, ha az életnek minden áron való megtartása helyett a szenvedés enyhítésére vagy esetleg teljes megszüntetésére törekednek. A pácienst nem kényszeríthetik, hogy a harcot a keserű végig vívja meg. Ezek a gondolatok heves vitát váltanak ki, főleg a fiatalság soraiban, amelyet hazájában is alapos megfontolással folytatni kell! — ezzel a megállapítással zárult Slater előadása.

Teológiai állásfoglalások

A harmadik nap estéjén dr. H. *Zahrnt*, az Evangelischer Kirchentag elnöke a Szabad Egyetem zsúfolásig megtelt auditórium maximumában grandiózus bizonyságot tett *És végül a halál: A keresztyén hit hozzájárulása az ember életéhez és halálához* címmel. A Szentírás nem az esetenkénti, hanem a mindenkori — így a korunkban is érvényes hitigazságokat tartalmazza a teológia összegezésében, a tudomány magaslatára emelve. A keresztyén hit nem az ember halála, hanem élete alapja és célja után kérdez elsősorban. Az életről viszont csak úgy lehet hitelesen beszélni, ha az a halált is magában foglalja. Zahrnt így következtet: Ha igaz, hogy a keresztyén hit az élet értelméről szóló híradás és a lét fundamentális kérdéseire ígér választ, akkor elvárhatjuk a kellő felvilágosítást az ember halálára nézve is.

A bevezető megállapítások után szólt arról, hogy a keresztyénség mint univerzális tanrendszer a felvilágosodás óta döntő változáson ment át, ami éppen a halálba és az örök életbe vetett hitet érintette a legnyilvánvalóbban. Az emberek gondolkodásában egy természetfeletti, mennyei-isteni és egy természeti, földi-emberi világ jött létre. A megelőző évszázadokban az általános vélemény szerint a halhatatlan lélek a testben mint börtönben exisztál. Hogy tiszta és Isten kedve szerint való maradjon, az ember a világtól visszavonulva várhatta csak az üdvösséget. A felvilágosodás a transzcendensről az immanens világ felé terelte a figyelmet. A természettudomány és a technika segítségével felfedezett világmagyarázat a halálnak is új értelmezést adott: nem több, mint a biológiai életfolyamat megszűnése. Ezzel elveszett a halál utáni örök élet vigasza. A keresztyénség számára mindez bizonyos nyereséget is tartogatott: a földi lét felé való fordulást és a bibliai üzenet szociológiai aspektusát. A modern ember legelgondolkoztatóbb jellemvonása, hogy nem tudja, miként lehet „szépen meghalni". Amikor lemond a nyugodt, ésszerű és pozitív érzésekkel teli halálról mint legnagyobb bizonyosságról, arról tesz tanúságot, hogy élni sem tud: földi létét nem veszi szentül komolyan. Zahrnt e gondolatokat nem keresztyén traktátusokból vagy exisztencialista filozófusoktól veszi, hanem a prágai marxista—ateista Milan *Machovec Az emberi élet értelméről* c. művéből. Hasonló megállapítások olvashatók — az előadó szerint — más komoly nemkeresztyén írónál, így Ernst *Blochnál* is. Az élet végső kérdéseire az egész világ keresi a választ; a halálról való eszmélődés megújulóban van. Az elméleti kutatás azért nehéz, mert a „vélt holtak" (megmentett öngyilkosok), akik az életbe visszatértek, semmi kézzelfoghatót nem közölnek. „Amikor e világból távozunk, mindössze egy kerítésen lépünk át, amit halálnak neveznek" (Wiesenhütter). A halálban az embernek önmagához és a világhoz való viszonya szűnik meg. Ezért nem tudunk képzeteket alkotni róla; ugyanakkor gondolatban nem szabadulhatunk tőle. A teljes kapcsolatnélküliség miatt tölti el a lelket félelem és irtózat e kifejezés puszta hallatára is: halál. Pedig az életnek minden percében leselkedik ránk!

Zahrnt azután Róm 6:23 alapján fejtegette a halál fogalmát, amit exisztenciális értelemben interpretált. Eszerint a halált nem értelmezhetjük az élet puszta függvényeként; jelen emberi exisztenciánk meghatározójaként foghatjuk csak fel. Az ember az élet labilitása közepette stabilitást keresve a halál bizonyosságában talál rá: a múlandóságban állandóság után vágyik, amit a halál kínál fel. A halálhoz való viszonyulásban dönt végérvényesen afelett, amire egész életét építi: maga szerezte-e és igazgatta-e azt, vagy kapta-e? A Szentírás azt vallja, hogy aki az életét saját tulajdonaként kezeli és ragaszkodik hozzá ahelyett, hogy ajándéknak tartaná és a halálban ismét visszaadná, saját élete ellen fordul és sietteti a vég közeledtét. Az elmúlástól való irtózatot egyedül az élet ajándék-volta győzi le. *Spinoza Ethik*-jében az egyedül járható utat mutatja meg: „Egy effektust akkor verünk bilincsbe, vagy semmisítünk meg, ha egy erősebbet állítunk vele szembe." Ilyen Zahrnt szerint a bizalom, ami erősebb mint a félelem. Az egyetlen megnyugvást a keresztyén hit adja: amikor az ember valamennyi földi kapcsolata felszámolódik, egyetlen marad: viszonya Istenhez. A totális kapcsolatnélküliséget feloldja a hit. Ez a bizalom szüli a nyugalmat, amely egyedül Istenre hagyatkozik. Ezért igaz a fenti ige második része: Isten ajándéka az örök élet Jézus Krisztusban! Biztosítéka a Megváltó feltámadása, amelyben nemcsak teste éledt újra, hanem küldetése realizálódott. Az örök élet a keresztyén Isten-hit végtelenbe nyúló perspektívája. Az Istenben való bizodalom egyben magában foglalja az örök életben való hitet is. Az örök élet az embernek Isten szeretetében való folyamatos részesedése a halálon túl. — A nagy érdeklődéssel hallgatott előadás zárógondolata: Aki Istenben él e földön, nem fél a haláltól, mert a távozást az Atya kezéből fogadja el. Ha valaki ezt a kérdést teszi fel: Mi vár ránk a halál után? — íme, a felelet: „Elrejtőzünk Isten szeretetében!" Kell-e ennél több?

A konferencia utolsó napjának témája a fentiekhez csatlakozott: három előadás fejtegette a halál vallási és pszichológiai értelmezését. A misterium mortis-t az adja, hogy a személyiség benne teljesedik ki: az utolsó döntés és a teljes világosság — kezdte dr. L. *Boros* zürichi szerzetes-lélekbúvár *A halál katolikus szempontból* c. előadását. Az ember a világban állandóan fejlődik, ezért érzi magát itt idegennek. Mint testi-lelki létező minden oldalról körülhatárolt: még Isten is bizonytalan a számára. A földi állapot képtelen a teljességre: nem tudja kielégíteni vágyait, folytonosan űrt érez magában és maga körül. Keresi az abszolútumot, de nem találja. Csak a halálban oldódik fel, lesz felnőtt, szabad és teljes, amikor Jézus Krisztussal találkozik. A purgatóriumról úgy szólt, mint ami szenvedés helyett a várakozás hona és annak lehetőségéé, hogy a lélek minél előbb Krisztushoz jusson. *A halál protestáns szempontból* c. előadásban az evangéliumi egyházak álláspontját fejtette ki öt pontban dr. A. *Köberle*, a tübingeni teológiai fakultás ny. professzora: 1. A reformáció

nagy vívmánya, a sola scriptura elvének az élet minden területén való alkalmazása; a halálról sem beszélhetünk másként, csak igei alapon. 2. A Szentírás nem az elmúlás gondolatát hangsúlyozza elsősorban, hanem az életörömét (Locus classicus Fil 4:4). 3. A Kijelentés szerint a halál a bűn következménye, büntetés (Gen 3.), Isten elleni hatalom, amely az embert szüntelen fenyegeti. 4. Feladatunk a halál elleni küzdelem: ebben elöl jár az orvostudomány, amit teológiai szempontból csak dicsérni lehet. Nem kell a halál! Nem kell a háború! — szögezte le határozottan, elítélve a háborús propagandistákat és támogatóikat. 5. A halál legyőzetett az első húsvét hajnalán: Krisztus a második Ádám, nemcsak megváltotta a bűnöst kereszthalálával, hanem feltámadásában megmutatta a romolhatatlan, dicsőséges lelki testet. Ezért hirdeti Pál a feltámadás himnuszában: Halál, hol a te fullánkod? Pokol, hol a te diadalmad? (1 Kor 15:55.)

A konferencia záróelőadását Aniela *Jaffé* zürichi pszichológusnő tartotta *A halál C. G. Jung tanításában* címmel. A nagy lélekbúvár a halálról mindig csak elővigyázatosan és a kérdést éppen csak érintve, sohasem dogmatikusan nyilatkozott. Pácienseivel való foglalkozását mint az élet iskoláját fogta fel, amelyben alkalomadtán helyet kapott a felkészítés a halálra. Felismerte az élet és a halál összetartozandóságát igenelve ezt. Az élet delelőjének esztendeiben születik meg az emberben a halál gondolata. Az utolsó órára való előkészítést Jung individuációnak, az egyén egysége megvalósításának nevezte, amely magában foglalja a lélek kiteljesedését és a vele kapcsolatos tudatot. A halál teljes odaadást kíván: az éntől való teljes elszakadást; utána kezdődik el az igazi élet, amit az ember a világban soha el nem ér. A halál tehát kimondhatatlanul nagy dolog! Jung azon a véleményen volt, hogy az élet nagyobb ajándék, mint a földi esztendők bármely hosszú sora és a halál valójában második születés: a lélek belép a teljes idő- és térnélküliség állapotába, az örökkévalóságba.

*

A konferencia tartalmas és súlyos problémákat felvető négy nap volt, amikor a fenti gondolatok nemcsak előadások formájában hangzottak el, hanem — sajátos, sűrű atmoszférában — hasznos egyéni gondolatcserék, gyümölcsöző beszélgetések közepette is. A délutáni órákban különböző csoportokban kerültek megvitatásra a délelőtt elhangzottak (Diskussionsgruppe), egy másik közösségben neves pszichológusok számoltak be kutatásaik újabb eredményeiről (Selbsterfahrungsgruppe) vagy a pszichológia sajátos új munkaterületeivel ismerkedhettek meg a résztvevők (Atem- és Musikgruppe). A jelenlevőkben megerősödött a meggyőződés: felette szükséges, hogy tanuljunk egymástól, cseréljünk gondolatokat és dolgozzunk együtt a minden földi halandó számára elérkező életperiódus, az öregség igei tartalmú megszépítésén. És hogy együttes igyekezettel árasszunk természetes fényt arra a szent órára, amelyben a lélek megtér Istenéhez, aki adta volt azt...

Dr. Szabó Géza

NSZK-218. §

A nyugat-német egyházak álláspontja a terhességmegszakítás körüli vitában

I.

— A Német Szövetségi Köztársaságban ma minden két-három percben végrehajtanak egy-egy művi abortuszt — illegálisan! A büntetőtörvénykönyv 218. §-a ugyanis szigorúan tiltja a terhességmegszakítást. Ilyen körülmények között jogos az a kérdés, hogy kit véd ma ez a törvény, egyáltalán gyakorlatilag érvényben levőnek tekinthető-e? — A bonni képviselőház alelnöknője ismertette egy egyházi gyűlésen ezt a megdöbbentő statisztikai adatot és tette fel ezt az elgondolkoztató kérdést, majd a következő megállapításra jutott: A 218. § csupán az államot, a társadalmat védte, mégpedig attól, hogy a nem kívánt terhességek és az illegális abortusz-gyakorlat problematikájával foglalkoznia kelljen. Az pedig, hogy politikai pártok, egyházak, orvosok, az egész társadalom csak ma kezd a megfelelő intézkedések és a nőknek adandó segítség után kiáltozni, azt mutatja: milyen nyugodt biztonságban tudták magukat mindeddig e törvény árnyékában.[1]

Mintegy két és fél évvel ezelőtt kezdett első számú kérdéssé válni az NSZK-ban az ominózus jogszabály reformjának szükségessége. A kiváltó okot az említett statisztikai adat egyértelműen meghatározza. A vita elméleti síkon, fegyelmezetten, az érintett tudományos körökben kezdődött. Hamarosan azonban valóságos ideológiai polgárháborút váltott ki, a „nézetek és vélemények" helyét a „nyilatkozatok és állásfoglalások", a tiltakozások és ellen-tiltakozások foglalták el. Politikai pártok programjukba vették a törvény eltörlését vagy megvédését, társadalmi szervezetek tüntetéseket rendeztek, „igazságukért és egyenjogúságukért" harcoló nők az egyházi mérsékelt hang hallatán az egyházból való tömeges kilépéssel fenyegetőztek. Az emóciók mind magasabbra csaptak, a vita egyre kaotikusabbá vált. Egyetlen mérséklő tényező volt csupán: április végére, május elejére a kérdésnek a bonni képviselőház elé kellett kerülnie, ahol módosítják a 218. §-t, vagyis a politikai pártoknak, az egyházaknak és a társadalmi szervezeteknek erre az időpontra kész javaslatokat kellett előterjeszteniük. A szerteágazó vitában fellelhető egy közös alap: eltekintve néhány társadalmilag nem releváns „ultracsoporttól", minden érdekelt egyetértett abban, hogy *a törvényreformra szükség van, és hogy ez a reform több kell, hogy legyen az erejét vesztett rendelkezés puszta eltörlésénél.*

Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugatnémet egyház nem az egyetlen olyan nyugati egyház, amelyet az „abortusz-törvény" elkerülhetetlen revíziója igen súlyos teológiai-etikai állásfoglalásra kényszerített. Protestáns és katolikus teológusoknak Franciaországban és Svájcban is feleletet kellett adni a társadalom által direkt vagy indirekt formában feltett kérdésre: gyilkosság-e a terhességmegszakítás? Éppen a német egyházi nyilatkozatokkal kapcsolatban jelentkezett félreértések hívták fel a figyelmet arra, hogy ilyen, az

egész társadalmat megmozdító kérdéseknél nem elegendő, ha az egyházi állásfoglalások teológiailag helyesek, azoknak közérthetőeknek és egyértelműeknek is kell lenniük.

Mielőtt áttekintenénk a terhességmegszakítással kapcsolatban hozott négy legjelentősebb hivatalos egyházi állásfoglalás tartalmát, meg kell ismerni azt a két *reformjavaslat tervezetet*, amelyek mögött később a táborok kialakultak. Az *első* elképzelés szerint törvényesen biztosítani kell minden nő számára azt a jogot, hogy terhességét az első három hónapban szakorvos által végzett műtéttel megszakíthassa. A közvélemény ezt a javaslatot *határidő-törvénynek* nevezte el. Ez főleg az ún. radikális társadalmi-egyházi csoportok, ill. a szociáldemokrata és szabaddemokrata pártok képviselőinek álláspontját fejezi ki. A kereszténydemokrata párt, a protestáns egyházak hivatalos képviselőinek több mint a fele, továbbá a római katolikus egyház hivatalos képviselői csupán egészen mérsékelt változtatást javasolnak: abortusz csak olyan esetben hajtható végre, ha azt a legnyomósabb (legtöbbjük szerint egészségi) okok teszik szükségessé. Ez az álláspont *indikációs-törvény* néven vált ismertté.

II.

A Németországi Evangéliumi Egyházak (EKD) Tanácsa és a Német (katolikus) Püspöki Konferencia 1973. november 26-án közös protestáns—római katolikus nyilatkozatot hozott nyilvánosságra a törvény reformtervezetével kapcsolatban. A nyilatkozat egyházi és laikus körökben éles kritikát váltott ki, miszerint: az EKD korábbi hivatalos állásfoglalásai lényegesen liberálisabbak voltak. Sőt, számos bíráló szerint a protestáns egyház indokolatlan engedményeket tett a katolikus álláspont javára. Érdemes ilyen szempontból is figyelemmel kísérni a következő négy nyilatkozatot.[2]

1. Az EKD tanácsának 1972. márciusában nyilvánosságra hozott nyilatkozata:

A dokumentum bevezetőjében megállapítja, hogy a vita azért vált igen hevessé, mivel eddig mind az állam, mind a társadalom az abortusz kérdését túlságosan a büntetőjog szempontjából kezelte. A törvény a „még meg nem született élet" sérthetetlenségét szigorú büntetéssel fenyegetve védi. Ez az *illegális* terhességmegszakítások számának mérhetetlen emelkedéséhez vezetett. A törvényhozók feladata most az, hogy komoly erőfeszítéssel szociálpolitikai segítséget nyújtsanak a nem kívánt terhesség által nehéz helyzetbe került nőknek. Csak így tarthatják meg a törvényi rendelkezések — amelyek mindig csupán *végső* megoldást jelentenek — hitelüket.

A dokumentum második része felsorolja azokat az alapvető értékeket, amelyeket a törvényreformnál figyelembe kell venni: 1. Az életet a keresztyén hit szerint Isten adja. Minden embernek felelősséggel kell viseltetnie saját élete iránt és köteles mások életét védeni, ami áldozathozatalt jelent. 2. A család, az egyház és a társadalom keveset tett azért, hogy segítse az anyákat annak a gondnak hordozásában, amit a gyermekvállalás jelent. A mai társadalomban is — amint azt az abortusz körüli vita egyes jelei mutatják — a nőt alacsonyabbrendűnek tekintik a férfinél. A 218. paragrafus egyszerű eltörlése nem hozna ilyen szempontból változást, sokkal inkább ezt az alárendeltséget növelné. 3. Bizonyos esetekben a nemkívánt terhesség olyan nehéz helyzetbe taszíthatja a nőt, amelynek vállalására a törvény nem kötelezheti. Ilyen esetben a nő lelkiismereti döntésétől függ, hogy él-e a törvény biztosította abortusz lehetőségével. Itt figyelembe kell venni azt, hogy valamely, a törvényalkotók által büntetés nélkül hagyott magatartás erkölcsileg még nem igazolt. 4. Sok nő az abortuszt, mint a saját életéhez való alapvető jogot követeli. Az orvostudomány felhívja a figyelmet viszont arra, hogy a terhesség művi megszakítása mély hatással van a nő lelki életére, továbbá annak késői következményei előre nem láthatók. 5. A kényszerítő szükségen túl adott lehetőség a terhességmegszakításra az orvosokat esetenként olyan döntések hozatalára kényszeríti, amelyek súlyos hivatás-etikai konfliktust okozhatnak.

A harmadik részben a dokumentum állást foglal az ismert reformjavaslatokkal kapcsolatban:

1. A határidő-törvény azt jelentené, hogy előzetes orvosi tanácsadó beszélgetés után, a harmadik hónapig a terhesség legálisan megszakítható. Nincs azonban olyan szempont, amely kritériumként szolgálhatna az egyedi esetek megítélésében. Így ez a javaslat gyakorlatilag az abortusz *teljes szabadságát* jelenti.

2. Az ún. indikációs javaslat szerint a még meg nem született élet védelmében a törvénykezés csak különösen indokolt esetekben engedélyezi a terhesség megszakítását. A kormány elé került ilyen javaslatban a korábbi, kizárólag egészségügyi indikáción túl a terhes nő életkörülményei, szociális körülményei is szerepelnek indikációként („etikai indikáció"). Örvendetes, hogy ez a tervezet döntően figyelembe veszi az embrionális élet védelmének alaptételét. Mégis néhány kritikai megegyzést kell tenni: *a)* mivel a döntés az adott feltételek között szükségszerűen erősen szubjektív lesz, kérdés: tartható-e a tervezet alapkoncepciója, azaz a valóban csak szorongató szükségállapotban való indikáció? *b)* Az orvosra nehezedő morális felelősséget megkönnyítendő, ki kell dolgozni pontosan azon tanácsadó testületek modelljét, amelyek ilyen döntéshozatalban segíthetnek. *c)* A tervezetek általában nem beszélnek arról, hogy a terhes nők segítésére, döntésük megkönnyítésére tanácsadó hálózatot kell kiépíteni. Ennek hiányában viszont az új törvényhatározat nem tekinthető reformnak.

A dokumentum befejező részében az egyházak leszögezik: a reform célja az, hogy olyan szociális segítséget nyújtson a nőknek, családoknak, amelyek kedvező lehetőségeket adva értelmetlenné teszik a terhesség megszakítását. Ehhez az egyházak segítséget kívánnak nyújtani, nem utolsó sorban a tanácsadói munkában.

Végül megállapítják, hogy minden segítség ellenére is lesznek olyan nők, akik terhességüket megszakíttatják. Itt a törvényreform már túl utal önmagán, lelkigondozói és nevelési feladatokat vet fel.

2. Miután a szociáldemokrata párt a határidő-törvény, a kereszténydemokraták pedig az indikációs javaslat szellemében nyilvánosságra hozták törvénytervezetüket, az EKD újabb nyilatkozatban fejtette ki véleményét a már konkrét javaslatokkal kapcsolatban. Az 1973. áprilisában megjelent irat óv attól, hogy egy ilyen valóban életbevágó kérdésben pártérdekeket szolgáló polémia alakuljon ki.

A vita jelen stádiumában is hangsúlyozza az EKD, hogy a terhességmegszakítás kérdésében sem jogilag sem erkölcsileg nem hozható teljesen megnyugtató döntés. A törvényhozók feladata az, hogy a viszonylag leginkább képviselhető jogi megoldást megalkossák, anélkül, hogy valamennyi ellenvélemény felszá-

molására számíthatnának. Az abortusz kérdésével kapcsolatban hozott törvényt nem szabad a szexuális felszabadítás, az emancipáció, a népesedési politika eszközeként használni.

Leszögezik továbbá, hogy az egyes életfázisok (születés előtt, születés után) között nem lehet értékbeli különbséget tenni. Helytelen az a nézet, amely egymással szembeállítja a még meg nem született életnek és az anyának az élethez való jogát. Ez olyan kényszerhelyzetbe sodorhat, amelyet az anya és a család képtelen megoldani. Ilyen esetekben a közösségnek kell segítséget nyújtania. Az indikációs-megoldás csak a végső szükség esetén jelenthet kiutat.

Az új törvénynek szorosan kapcsolódnia kell olyan segélyakciókhoz — mondják a szerzők —, amelyek alkalmasak arra, hogy a abortuszok számát csökkentsék. Nem világos, hogy azok, akik a határidő-megoldást szorgalmazzák, hogyan akarnak megmaradni az általuk is hangoztatott alapcélkitűzésnél, nevezetesen a terhességmegszakítások számának csökkentésénél. Az illegalitásból a legalitásba való áttérés nem csökkentené az abortuszok számát, azaz nem szolgálná a meg nem született életnek a jelenleginél hatásosabb védelmét. Nem biztos, hogy helyes minden reményt a leendő anyák felelősségteljes döntésébe vetni, hiszen a vita jelen stádiumában is összekapcsolták már a szabad abortuszt az állítólag túlhaladott morális képzetekkel való szakítással.

Végül az EKD reményét fejezi ki, hogy a vita a jövőben kevésbé emocionális„ hanem inkább tárgyszerű lesz. Az egyház bejelenti tanácsadó intézményeinek jelentős kiterjesztését valamint azt, hogy egyebek között harcolni fog az adoptációs jogszabályok könnyítéséért.

3. A Német Püspöki Konferencia és a Németországi Evangéliumi Egyházak Tanácsa, miután mindkettő több dokumentumot jelentetett meg a törvénymódosítási vitához, 1973. november 26-án *közös nyilatkozatban* foglalt állást.

A szerzők a bevezetőben a terhességmegszakítások nagy számából azt állapítják meg, hogy sok nő számára az adott társadalmi viszonyok között igen nehéz a gyermek vállalás. Ez ellene szól azonban a társadalom javát szolgáló államnak. Az állam feladata az, hogy olyan átfogó segítséget adjon, amely lehetővé teszi mindenki számára a gyermek vállalását. Az egyházak a maguk részéről ehhez a tanácsadó intézeteik bővítésével segítenek hozzá.

Az emberi élet sérthetetlensége Isten parancsa. Ez minden embernek az élethez való joga. Nem maradhat fenn az olyan társadalom, amelyben ezt az alapvető emberi jogot nem ismerik el és nem védik. — Minden, az emberi életet érintő döntésnek az élet szolgálatára kell irányulnia.

A továbbiakban megállapítják, hogy a kérdéskomplexumban kielégítő, törvény által szabályozott megoldást nem lehet találni. A reform nem jelentheti a 218. § eltörlését, az államnak a születés előtt is védenie kell az életet. A jogszabályoknak lehetővé kell tenni azt, hogy az egyes esetekben mértékként használható legyen. A törvényi szabályozás semmiképpen sem oldhatja fel az erkölcsi parancsokat.

Az ún. határidő-javaslattól lehetetlen az abortuszok számának csökkenését várni. A szerzők szerint ez a megoldás sem erkölcsileg, sem vallásilag, sem jogilag nem képviselhető, sőt az élet védelmének mércéjét ingatja meg.

Az indikációs javaslattal olyan konfliktus helyzeteket szabad csak megoldani, amelyekben a meg nem született élet törvényes joga áll szemben az anya életének törvényes jogával. Ha orvosilag megállapítható, hogy a szülés az anya életét tartósan és veszélyesen károsítja, akkor biztosítani kell a legális abortusz lehetőségét. Ugyanez áll a rendkívüli kényszerhelyzetekre is.

Végül az egyházak helyeslik, hogy a kérdést társadalmi és képviselőházi szinten egyaránt tárgyalják. Óvnak viszont attól, hogy egy ilyen horderejű dologban jelentéktelen parlamenti többség döntsön. A nyugatnémet egyházak úgy vélekednek, hogy az állam semlegességre van kötelezve világnézeti kérdésekben; a pozitív jogalkotás azonban nem csupán a hasznosság elvén alapszik, hanem olyan erkölcsi normák is meghatározzák azt, amelyek a törvényhozók hatáskörén kívül esnek. Az egyházak nem hallgathatnak a jog alapkérdéseinek vitájában. Meggyőződésük, hogy az állam által alkotott törvények csak akkor biztosítják az emberhez méltó közösségi életet, ha feltétlen erkölcsi alapokon nyugszanak.

4. 1974 januárjában az EKD zsinata foglalkozott a társadalmi vitával és a nyilvánosságra hozott nyilatkozatban egyebek között megállapítja:

A zsinat üdvözli, hogy a protestáns—katolikus „közös nyilatkozat" megkísérelte a törvényreform-vitával kapcsolatban a közös, központi szempontokat kifejezni. A „közös nyilatkozat" lényegében összhangban áll az 1972 márciusi és az 1973 áprilisi dokumentumok tételeivel.

A terhességmegszakítás minden körülmények között megszünteti a meg nem született életet. Mégis helyesli a Zsinat, hogy az állam a reform által — különösen a komplikált kényszerhelyzetekben — újra meg kívánja állapítani a büntethetőség határait.

A zsinat elengedhetetlennek tartja, hogy a probléma kifejtését még tágabb szociálpolitikai összefüggésekben végezzék. Olyan törvényt kell alkotni, amely a lehető legszélesebb körű elfogadásra talál a képviselőházban és a közvéleményben. Az egyház feladata a lelkiismeret ébrentartása és a bűnbocsánat hirdetése ebben a kérdésben is. Végül hangsúlyozza a dokumentum, hogy a „közös nyilatkozat" alapján helytelen dolog lenne arra következtetni, hogy a protestáns egyházak egy emberként az indikációs javaslat mellé állnak. Sok keresztyén a határidő-törvényt tartja helyesnek. Mindkettő alapvető etikai problémákat vet fel. Éppen ezért a zsinat helyteleníti, ha a határidő-törvényt erkölcsileg elfogadhatatlannak ítélik, tagjainak többsége a határidőtörvény-javaslatot mégsem tudja elfogadni.

III.

Az első EKD-dokumentum visszhangját tekintve nagy általánosságban megállapítható, hogy inkább vitaalapnak tekintette a közvélemény, semmint elvetette volna. A Németországi Egyesült Evangéliumi-Luteránus Egyház (VELKD) múlt év elején hozott állásfoglalása sok hasonlóságot mutat az EKD nézetekkel: kijelentik, hogy a terhességmegszakítást nem szabad a családtervezés szolgálatába állítani; az indikációs-javaslat véleményük szerint jobban védi a születendő életet; végül felhívják a politikai pártokat, hogy ebben a rendkívüli nehéz döntésben ne kötelezze a képviselőház tagjait politikai érdekeket szolgáló párt vagy frakcióhűségre, hanem azok lelkiismeretük szerint szavazhassanak.

Az EKD bonni szóvivője 1973 márciusában kijelentette, hogy a 72-es dokumentum alapvető megállapításai továbbra is érvényesek.

Több tartományi egyház (westfaliai, braunschweigi)

aggodalmát fejezte ki akkor, amikor a kormánypártok, az SPD és FDP egyes frakciói bejelentették, hogy a határidő-törvény mellett fognak kiállni.[3]

A „közös nyilatkozat" miatt került az EPD viszont egyházi és világi bírálatok keresztüzébe. Az általános egyházi vélemény szerint a nyilatkozat által „az EPD visszavonta mindazt, amit korábban Tanácsa képviselt". Továbbá sokan úgy találták, hogy az ökumenikus dokumentumot másként magyarázzák a katolikusok és másként a protestánsok. Bár a protestáns szerzők már a korábbi dokumentumok esetében, és ez alkalommal is, hangsúlyozták, hogy az EKD nem igényel magának „tanítói hivatalt" — azaz hivatalos vélemények elfogadása nem kényszer egyháztagjai számára —, főleg a laikus közvélemény valamiféle lelki presszíót vélt felfedezni. A vita jellemzésére érdemes néhány véleményt részletesebben is idézni.

Az evangélikus egyházvezetőségek ökumenikus referensei kijelentették, hogy jelenleg protestáns részről lehetetlen a terhességmegszakítás-vitával kapcsolatban egységes álláspontról beszélni. Megállapítják továbbá, hogy jelentős különbség van a katolikus és a protestáns elképzelések között. Az egyház elsőrendű feladata az, hogy segítséget adjon a családtervezéshez, egyedül ezáltal remélhető, hogy az abortuszok száma csökkenni fog. Megállapítják, hogy az evangéliumi keresztyének soraiban mindkét megoldási javaslat képviselői megtalálhatók, nézete miatt egyik párt sem zárható ki a hit közösségéből.[4]

Egy konkrét és igen jelentős eltérésre hívta fel a figyelmet a „közös nyilatkozat" egyik bírálója: az evangéliumi egyházak, amikor az indikációs-javaslatról beszélnek, az indikációt sokkal *tágabban* értelmezik, mint a katolikusok. A korábbi dokumentumok elégséges indikációnak tartják az „anya testi vagy lelki életének veszélyeztetettségét", a katolikusok viszont szigorúan „károsodásról" beszélnek.

Hasonlóan érvel az egyik szövetségi miniszter, aki tagja az EKD zsinatának is: az egyházi állásfoglalások érdeme kezdettől fogva az, hogy következetesen hirdetik *a még meg nem született élet feltétlen védelmét*. A közös nyilatkozatban viszont nem lehet felismerni a korábbi nyilatkozatok szellemét; az indikálhatóság körét pedig egészen szűkre szabja. Egy politikusnő pedig, aki szintén zsinati tag, azt állapítja meg, hogy a dokumentum egyáltalán nem tükrözi a véleményeknek azt a sokrétűségét, amelyet a zsinat már többször elismert.[5]

Érdekes, hogy mind a kormánykoalíció két pártja (SPD/FDP), mind az ellenzéki pártok (CDU/CSU) hivatalos nyilatkozataikban üdvözölték az ökumenikus állásfoglalást, és abból mindegyik a számára kedvező mozzanatokat emelte ki. A hivatalos szabaddemokrata nyilatkozat például nagyra értékeli azt, hogy a dokumentum a „pozitív aspektusú megoldás" megtalálását szorgalmazza, azaz: az igazi segítséget nem a törvényes tilalomtól, hanem az átgondolt szociális intézkedésektől várja.

A „végső küzdelemben" — a képviselőházi szavazás előtt — a frontok tisztázódtak: mindkét tervezetnek jelentős egyházi tábora alakult ki. A bajor tartományi evangélikus püspök például, aki határozottan ellenzi a határidő-törvényt, az orvosokra apellált: igazságtalan a gynekologusokat a „nők ellenségeinek" kikiáltani — amint azt egyes radikális csoportok tették —, csupán azért, mert nyilvánosságra hozzák a művi abortusszal kapcsolatos szakmai fenntartásaikat. Vajon nem felel-e meg jobban a sokat hangoztatott szabadságnak az, ha a nő „Isten teremtési rendjének megfelelően" nehéz körülmények között is világra tudja hozni gyermekét. A keresztyéneknek arra kellene felhívniuk a társadalmat, hogy ehhez adjon segítséget.

Egy CDU-politikus azzal kárhoztatja a határidő-törvény egyházi szószólóit, hogy ha a törvényt így fogják módosítani, akkor az „az első lépést jelenti az élettel való szabadon rendelkezés felé", és akkor senki sem fogja már megkérdezni, milyen motivációból döntöttek így egyes keresztyének. Volt olyan végletes hang is, amely a határidő-törvényt a „gyilkosság szentesítésének nevezte", amellyel az állam nemcsak a keresztyén erkölcstől szakadna végleg el, hanem „megsértené az elementáris emberi jogokat és az emberi méltóságot".

Ahhoz, hogy világossá váljék, mennyire alapvető kérdéseket érint — teológiailag és társadalmilag egyaránt — a vita, valamint annak érzékeltetésére, hogy a határidő-törvényt milyen hitbeli meggyőződéssel támogatják a keresztyének, elegendő egyetlen nyilatkozatra utalni: mindkét tábor őszinte törekvése a születés előtti élet védelme. Az indikációs javaslat képviselői úgy vélik, hogy az embernek a büntetőtörvény fenyegetésére van szüksége ahhoz, hogy erkölcsileg helyesen döntsön. A több mint másfél ezer éves konstantinusi kor folyamán megszokottá vált, hogy az egyházi parancs és az állami törvény összhangban legyenek. Ez vezetett ahhoz, hogy ma sokan el sem tudják képzelni: egy erkölcsi parancs jogszabályi megerősítés nélkül is érvényes lehet. Azok, akik a határidő-törvényt helyeslik, úgy vélik, hogy a törvénnyel való fenyegetés helyett a tanácsadás és a segítés útján kell haladni. Ez az út azonban csak akkor járható, ha a törvény büntetését egy időre felfüggesztik és így kiszabadítják a nőt az illegalitásból és titkolózásból. A kérdéssel kapcsolatban — mondta a nyilatkozatot adó — nagyon sokszor elvolvastam János 8,1-et, a házasságtörő nő történetét, és úgy vélem, éppen ennek a történetnek alapján helytelen a határidő-törvény támogatóit a Bibliától való elszakadással vádolni.[6]

Befejezésül a következőképpen foglalhatjuk össze a vita lényegét — anélkül, hogy valamiféle értékeléssel kísérleteznénk. Az NSZK egyházai és keresztyénei kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a jelenleg érvényben levő törvényt módosítani kell. Nyilvánvaló számukra az is, hogy ez a módosítás nem a paragrafus puszta eltörlését jelenti. Óvnak attól, hogy a rendkívül nehéz kérdésben emócióktól hajtva, vagy pártérdekektől vezetve hozza meg döntését a társadalom és a képviselőház. Úgy ítélik, hogy az eddigi rendben a társadalom és gyakran az egyházak is magukra hagyták a nőket a gyermek vállalásának vagy elutasításának dilemmájában. A feltétel nélküli, korlátlan abortuszszabadság nem jelentene segítséget, ellenkezőleg, a társadalom ezáltal az emancipáció nevében hagyná ismét magára a nőket. A terhességmegszakítások száma csak akkor csökken, ha a leendő anyák megkapják azt az emberi és szociális segítséget, amelyet ma az NSZK-ban nélkülöznek.

Végül jogos a kérdés: milyen eredményt hozott a vita? Az utolsó véleménykutatás szerint a nők 53 százaléka, a férfiak 49 százaléka az indikációs-törvény mellett dönt.[7]

Hézser Gábor

JEGYZETEK

1. epd Nachrichtenspiegel, Nr. 14/73; 2. A dokumentumok teljes szövegét közli: Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim, 1974 január/február; 3., 4., 5., 6. Az epd Nachrichtenspiegel 13/73, 3/73, 4/73, 49/73 és 12/74, 14/74, 16/74 híranyagából valamint az epd Dokumentation 49/73-as számából. 7. A kézirat nyomdába adásakor a parlamenti szavazás eredményéről még nem érkezett hír.

A református könyvkiadás alakulása 1967 óta

1967-ben az alkotmányozó Debreceni Zsinat 400. évfordulóját ünnepelte a Magyarországi Református Egyház. Természetes, hogy az ünnepségek előkészítésében, az eseményekről való tájékoztatásban nagy feladat hárult az egyházi sajtószervekre. Örömmel állapíthatjuk meg azonban, hogy nem csak az időszaki sajtó tevékenységét fokozta az évforduló, hanem igen nagy — és hosszú időre kiható — lendítő erőt jelentett a könyvkiadás területén is. A Jubileumi Kommentár kiadásának elhatározása, Konfirmációi Káté és traktátusok írására pályázat meghirdetése, olyan kezdeményezések voltak, amelyeknek megvalósításához hosszú évek munkájára volt szükség. A Sajtóosztály által kiadott könyvek listáján feltűnő módon látszik, hogy 1967 óta folyamatosan szaporodnak és egyre változatosabb, az egyházi élet minden területére kiható képet mutatnak a kiadványok. Ezért választottam e mostani áttekintés kiinduló pontjának az 1967-es évszámot. Ha egy-egy kiadvány ismertetésénél mégis visszanyúlok korábbi évekre, az nem következetlenség. Szabad és kell is kivételt tenni olyan könyvek esetében, amelyek időszerűségükkel és jelentőségükkel befolyásolják az összkép kialakulását.

Kialakult szokás, hogy a Sajtóosztály kiadványai közül elsőként a *Bibliát* említjük. Most a jubileumi alkalmakra való tekintettel a

jubileumi kiadványok, tudományos munkák

ismertetésével kezdem — megjegyezve, hogy a felsorolás sorrendje nem jelent értékelési sorrendet.

A Zsinati Tanács 1963. május 5-én a debreceni Nagytemplomban külön ülésen emlékezett meg a Heidelbergi Káté megjelenésének 400. évfordulójáról.[1] Az ünnepség lefolyásáról, az ott elhangzott előadásokról és a Zsinati Tanács ünnepi határozatáról, valamint az ünnepségekkel kapcsolatos nemzetközi sajtóvisszhangról 52 oldalas, fűzött kiadvány adott tájékoztatást.

A négyszázéves visszatekintés jegyében született a *Studia et Acta ecclesiastica* című sorozat is. Az első kötet hét tanulmányt közöl a Heidelbergi Káté magyarországi történetéről.[2] (A nemzetközi érdeklődésre tekintettel német nyelven is kiadásra került.[3]) A második kötet[4] kilenc tanulmánya a II. Helvét Hitvallásról és Méliusz életművéről szól. A kötetek végén 8—8 oldalnyi illusztrációs függelék van. Mindkét kötethez *D. dr. Bartha* Tibor írt előszót. Most folynak a harmadik kötet nyomdai munkálatai. Terjedelme kb. 800—900 oldalnyi lesz, megjelenése ez év folyamán várható.

Szoros kapcsolatban volt a jubileumi ünnepségekkel *Bullinger* Henriknek a magyar egyházakhoz és lelkészekhez írt *levele* kétnyelvű — latin—magyar — kiadása.[5] Az előszó német fordításban is olvasható. 1958-ban latin—német kétnyelvű kiadás formájában is megjelent.[6]

Az 1567-es Debreceni Zsinat 400. évfordulójának ünnepségeiről képekkel illusztrált beszámolót ad az *Örökségünk és Feladatunk*[7] című kiadvány. A jól megszerkesztett könyv elolvasása kárpótlást nyújt azoknak, akik a férőhelyek korlátozott száma miatt nem lehettek személyesen jelen az ünnepi alkalmakon. Külön értéke a *Zsinati Tanítás* teljes szövegének közlése.

Az 1967-es Zsinat új egyházi Törvénykönyvet fogadott el. A *Törvénykönyv*[8] kinyomtatása 1970-re készült el; a törvények szövege mellett részletes tárgymutatót tartalmaz.

Hazánk felszabadulása 25. évfordulójáról a Zsinati Sajtóosztály modern formátumú *képes emlékkönyv* kiadásával emlékezett meg.[9] Ennek első részében a 25 év egyházi eseményeiről nyilatkozatok, állásfoglalások és dokumentumok részleteit olvashatjuk. A második rész a Zsinati Tanítás.

D. dr. Bartha Tibor püspök, a Zsinat lelkészi elnöke 60. születésnapja megünneplésének alkalmára válogatott írásaiból kétkötetes kiadvány jelent meg,[10] melyet az ünnepelt „a Magyarországi Református Egyház gyülekezeteinek és szolgáinak" ajánlott. A kötetekben összegyűjtött igehirdetések, tanulmányok, egyházi és közéleti megnyilatkozások nemcsak a szerző életművét jellemzik, hanem a szocializmust építő Magyarországon élő és szolgáló Református Egyház életének és szolgálatának egy-egy jellemző részletét is tükrözik.

A Biblia kiadásának munkáját

az újjá alakult Magyar Bibliatanács által megalakított Kiadói Bizottság irányítja. Továbbra is fennmarad az a gyakorlat, hogy a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya látja el a bibliakiadással kapcsolatos teendőket.[11] A Sajtóosztály állandóan tart raktáron teljes Szentírást és Újszövetséget. A normál méretű (17×12 cm) Biblián kívül kapható a valamivel nagyobb (20×14 cm) ún. *Kis családi Biblia* is. Előreláthatólag az új bibliafordítás megjelenése után is hosszabb ideig szükség lesz még a jelenleg használatos Károli-fordításra. Ennek a szükségletnek a kielégítésére előkészületben van a Károli-fordítás újra kinyomtatása, új klisék készítésével, hogy a szöveg jól olvasható legyen.

A jubileumi ünnepségek idejében jelent meg egy Újszövetség kiadás *dr. Budai* Gergely fordításában.[12] Függelékében bibliaismereti és bevezetéstani összefoglalás, tárgymutató, mértékek, pénzek, súlyok átszámítása olvasható, az előzéken rajzos térképek vannak. A könyv kiadásának költségeit hollandiai reformátusok vállalták magukra.

A Magyar Bibliatanács irányításával készülő új bibliafordítás jelentős lépéssel jutott közelebb a kinyomtatáshoz. A nyomdai kapacitás biztosítva van és már a szedési munkálatok technikai előkészítése folyik. Nagy munka a Biblia szövegének szedése. Gondoljunk utána: mintegy ötmillió betű, írásjel, illetve betűhely szedéséről van szó. És ezt a munkát olyan gondosan kell elvégezni, hogy egy betű, vagy egy pontocska se változzék.

A bibliai tudományok tárgyköréből

először a *Jubileumi Kommentár*[13] kiadásáról szólok. A Kommentárt dr. Bartha Tibor elnöklésével tizenkilenc tagú Zsinati Bizottság szerkesztette, megírásában harminc tudós teológus és lelkipásztor vett részt. Az elsősorban lelkipásztorok, igehirdetők számára készült munka az Ige jobb megértéséhez nyújt segítséget. Jelentőségét néhány mondattal lehetetlen kellőképpen méltatni. Magáért beszél a tény: a Szentírás összes könyvének magyar nyelvű, az exegetikai tudomány mai színvonalán megírt magyarázatát olvashatjuk az 1300 oldalnyi terjedelmű kötetben.

A munka kiadásának költségeit részben az előfizetésként befolyt összeg fedezte. Illesse köszönet az előfizetőket bizalmukért és — türelmükért, amellyel az egyes füzetek megjelenése között eltelt időt végigvárták. Mindegyik előfizető megkapta már a Kommentár hét füzetét. Hátra van még a füzetek egybekötésére szolgáló kötéstábla szétküldése. Ennek elkészülésére — sajnos — újra várni kell még egy ideig. A Kommentár iránti érdeklődés a füzetek megjelenésével párhuzamosan egyre növekedett. Mire a két utolsó füzet megjelent, az első kettő teljesen kifogyott. Sokan vannak, akik most szeretnék egyszerre az egész sorozatot megvenni. Hogy a teljes sorozat megvásárolható legyen, a hiányzó füzeteket újra ki kell nyomtatni.

A magyar ökumené tagegyházai testvéri kapcsolatának egyik látható jele az, hogy a *Héber nyelv- és gyakorlókönyv*[14] egy evangélikus teológiai professzor munkája a református Sajtóosztály kiadásában jelent meg. A munka a nyelvtanítás korszerű módszerét alkalmazza a héber nyelv tanulására. A magyar anyanyelvű studens számára jelentős könnyítés, hogy a héber nyelvi sajátosságokat a magyar nyelvre vonatkoztatva magyarázza meg, és hogy amennyire lehet, kerüli a latin (és indogermán) nyelvtani fogalmak használatát. A tanítási egységekre való felosztás és az egységek végén közölt gyakorlási anyag elsősorban a csoportos tanulásban hasznosítható. A nyelvet egyedül tanulmányozók munkáját is segítik a jól áttekinthető táblázatok és a kötet végén közölt rövid szótári anyag.

Az Újszövetség tanulmányozását segíti az *Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat.*[15] A könyv fő része a bibliai görög szöveg szavankénti nyelvi elemzése. Rövid szótárban foglalja össze a legfontosabb görög szavakat és táblázatokat is tartalmazó nyelvtani összefoglalást is ad.

A *Bibliai Atlasz*[16] formátumát, témáját és színes térképanyagát tekintve közeli kapcsolatban van a Jubileumi Kommentárral. Abban különböznek, hogy a Bibiliai Atlasz a Biblia világa iránt érdeklődők széles körének szánt könyv. A bevezető tanulmányok a bibliai események színterét és kortörténeti hátterét rajzolják meg. Külön említésre méltó a környező népek írásos emlékeiből és a Biblián kívüli forrásokból származó szöveggyűjtemény. A történelmi tájékozódást időrendi táblázat segíti. A tizenkét oldalnyi illusztráció egy része a qumráni ásatások területét ismerteti. Megbecsülést érdemel a Kartográfiai Vállalatnál készült nyolc oldalnyi színes térkép.

A magyar nyelvű Bibliában való tájékozódást segíti a *Bibliai fogalmi szókönyv.*[17] Új kiadása átdolgozott formában jelent meg; a kötet végén betűrendes tárgymutatót is közöl.

Dr. Victor Jánosnak az evangéliumokról írt mindennapi elmélkedései a Bibliát naponként olvasni szeretők számára újra kiadásra kerültek. Eddig a Máté, Márk és Lukács evangéliuma jelent meg.[18] Ószre készen lesz a *János evangéliuma,* és előkészületben van az *ApCsel* könyvéről írt elmélkedések összegyűjtött kiadása is.[19] Kötetei előszavában Victor János figyelmeztette az olvasót, hogy ezeket az elmélkedéseket nem a Biblia helyett, hanem a bibliai szöveg jobb megértése, elmélyítése céljából olvassák.

Nem akarja helyettesíteni a Bibliát az *Örökéletnek beszéde*[20] c. könyv sem. A modern olvasmányos magyar nyelven megszólaló bibliai történetek a gyermekek és fiatalok számára könnyítik meg a Bibliával való megismerkedést. Tapasztalhatjuk, hogy például a konfirmandusok, akik egyébként könnyedén, szépen olvasnak, milyen nehezen birkóznak meg a Károli-fordítás szövegével, milyen nehezen szokják meg a régies formákat. A protestáns Biblia illusztrálásának történetét röviden összefoglaló tanulmány, és a könyvben közölt illusztrációkhoz adott jegyzetanyag művészet- és könyvtörténeti szempontból teszi érdekessé ezt a kiadványt. Külsőképpen is vonzóvá teszi a gondos, szép kivitel, az ezüstszürke vászonkötés és színes védőborító. A sajtóban elismerő hangú ismertetések jelentek meg róla.

Az imakönyvek és hitvallásos könyvek

felsorolását illik, hogy a református kegyességi irodalom klasszikusának tekinthető *„Öreg Szikszai"*[21] említésével kezdjük. Ennek a könyvnek 83 kiadásáról tudnak a kutatók, valószínűleg ezeken kívül is lehetett még jó néhány kiadása. 1958 óta háromszor adta ki a Sajtóosztály.

Ötödször került kiadásra *Muraközy Gyula* költői ihletettségű *imádságos könyve,*[22] amely az első kiadás óta eltelt tizenöt év alatt nem veszített népszerűségéből.

A *Heidelbergi Káté* és a *II. Helvét Hitvallás* szövege a hozzájuk írt bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel együtt egy kötetben jelent meg.[23] A forgalma arra vall, hogy nemcsak lelkészek használják, hanem sok egyháztag is. Néhány gyülekezetben ezt ajándékozzák a konfirmálóknak. Még népszerűbb a *Heidelbergi Káté.* Kis formátumú kiadása,[24] amely a szöveg tagolásában és a bibliai idézetek közlésének módjában az 1964. évi jubileumi kiadás példáját követi, egy éve jelent meg, és máris fogytán van.

A vallástanítás és a konfirmációi előkészítés könyvei

is új formát kaptak. A régebbi nyolc fűzött vallástankönyv helyett négy-négy osztály anyaga összevont formában készült. Az *I—IV. oszt. Vallástankönyv*[25] imitlin kartonkötése a többéves használat céljára nem bizonyult tartósnak. Az *V—VIII. oszt. Vallástankönyv*[26] kötése már keménytáblás félvászon, ugyanilyen lesz az I—IV. oszt. könyv szeptemberre megjelenő új kiadása is.

Korfirmációi Könyv írására a Zsinat Elnöksége nyilvános pályázatot írt ki.[27] Az első díjat nyert pályamű[28] feldolgozásából alakult ki a Konfirmációi Könyv mai formája.[29] A megtanulandó anyagot 22 egységben 80 kérdés és felelet formájában dolgozza fel. Minden egységhez magyarázó megjegyzések csatlakoznak. Ezt a káté formájú főrészt a Biblia ismertetése, rövid egyháztörténeti áttekintés és az egyházi élet ismertetése követi.

Egyházzenei kiadványok

Az *új református énekeskönyv* 1948-tól próbakiadásként került kiadásra, kötelező használatát az 1964. április 1-én megnyílt Zsinat mondotta ki.[30] A kis-

méretű *„Zsebénekeskönyvtől"* (10×7 cm) az *„Öregbetűs Énekeskönyvig"* (17×24 cm), ötféle nagyságban készülnek énekeskönyvek. Legkeresettebb a Zsebénekeskönyv, de a többi fajta iránt is van állandóan igény. Még próbakiadásként szerepelt az új énekeskönyv, amikor megjelent a *Korálkönyv.*[31] Minden dallamhoz egy könnyebb (harmóniumon is játszható) és egy nehezebb letétet közöl.

Az egyházzenei képzés kézikönyve az *Egyházzenei Vezérfonal.*[33] Első kötete tömören összefoglalja a zenei ismeretek alapjaitól egészen a kórusvezetésig mindazt, amit a kántornak tudnia kell. A második kötet az énekkarok számára nyújt anyagot. Olyan egyszerű kétszólamú feldolgozások is vannak benne, amelyekkel egy kis létszámú kezdő énekkar is meg tud birkózni.

Lelkipásztoroktól az érdeklődő egyháztagokig — mindenki számára készült *Csomasz Tóth Kálmán* professzor könyve.[33] Az új énekeskönyv énekei szövegének, dallamának eredetéről, változataikról; a szerzők, feldolgozók életéről sok érdekes adatot közöl. Hasznos tanácsokat ad az énekek megtanítására, külön megjegyzi, hogy egyes ritkábban használt éneket milyen alkalmakon lehet használni. Az a célja, hogy az ismeretek által rávezessen az énekeskönyv tudatos, célszerű használatára. A szép kiállítású kötetet 16 oldalnyi illusztrációs melléklet egészíti ki. A pásztori szolgálatot segítő

Traktátusok

írására is pályazatot hirdetett a Zsinat Elnöksége.[34] Az egyik díjnyertes pályamű[35] *Vigasztaló szó*[36] címen került kiadásra. Szerzője sorra veszi a vigasztalást igénylő élethelyzeteket. Rövid, egyszerű stílusban, együttérző módon megírt elmélkedés után idéz illetve felsorol néhány odaillő bibliai helyet; ezt egy imádság (esetenként több is), majd ének és hitvallási idézet követi. Jelenleg a könyv harmadik kiadása készül, az idősebb olvasókra tekintettel nagyobb betűkkel.

Az együttérzés másik módját, az együtt örülést juttatja kifejezésre a keresztelés alkalmához kapcsolódó Akarjuk — ígérjük[37] című kiadvány. A szülőket, keresztszülőket — és a nagyszülőket — tanítja arról, hogy mi a keresztség értelme, hogyan tudják a kereszteléskor tett fogadalmat teljesíteni. A szívtől szívig szánt tanítások mellett *Szikszai* György könyvéből vett alkalmi imádságok, hitvallási idézetek, a keresztelési szertartás leírása és a kereszteléskor használatos gyülekezeti énekek közlése is helyet kap a szép kiállítású könyvecskében. Jelenleg a második kiadása van forgalomban.

A diakónia munkaterületét — 16 intézmény életét, munkáját, gondjait — ismerteti az *Egyházunk szeretetszolgálata*[38] című, 62 képpel illusztrált füzetecske. Alkalmas a diakóniai szolgálat iránti felelősség és áldozatvállalás felébresztésére.

A házasulandók traktátusának megírására hirdetett pályázat első díját elnyerő munka is kiadásra került, két másik szerző kéziratával egybeszerkesztve. Címe az 1 Móz 2:18-ból vett idézet lett.[39] Első része bibliai alapvetés, a második rész lélektani és házasságtudományi útmutatás, a harmadik pedig lelkipásztori útbaigazítás a családi élet kérdéseiben. Első kiadása néhány hónap alatt elfogyott. A második kiadás a beérkezett észrevételek alapján átdolgozva és újabb adatokkal kiegészítve ez év márciusában került forgalomba. Jelentős bővítés a vegyesházasságok ügyében időközben nyilvánosságra hozott római katolikus állásfoglalás ismertetése. A könyv elején kitölthető házasságkötési emléklap (a házassági eskü szövegével) és családi feljegyzések számára szolgáló lap van. Alkalmas az ifjú pár megajándékozására a jegyesoktatás pásztori beszélgetéseinek kiegészítéseként is.

Dr. Bakos Lajos könyve,[40] mint címe is mutatja, személyes bizonyságtétel jellegű írás. Mint előszavában írja: célja nem irodalmi, hanem: gyakorlati... építő jellegű és egyértelműen határozott bizonyságtételt szeretne olvasói kezébe adni, amely biblikus és hitvallásos szellemben, pozitív módon, érthetően és korszerűen szól református keresztyén hitünk igazságairól mindazokhoz a lelkipásztorokhoz és gyülekezeti tagokhoz egyaránt, akik érdeklődnek hitelveink iránt, és nemcsak szeretik, de igénylik is ezekben a kérdésekben a világos, határozott és korszerű beszédet. Erényének tekinthetjük, hogy bár nem tudományos dogmatikát kíván adni, mégis — szinte észrevétlenül — megismerteti az olvasót a keresztyén dogmatika alapfogalmaival.

Az egyházi szépirodalom

is képviselve van a Sajtóosztály kiadványai között. *Bottyán* János egyháztörténeti riportsorozata[41] fél évezredet ölel magába. A világosan, színesen, nagy megjelenítő erővel megírt életrajzokhoz *Tóth* B. László készített illusztrációkat. Technikai okokból először csak mintegy két és fél ezer példány kötése készült el, ez a mennyiség igen hamar kifogyott, féléves szünet után készült el a teljes mennyiség kötése. Reformációi és más ünnepélyeken bibliaórákon sokhelyütt felolvasnak belőle egy-egy részletet, mert felolvasva is élvezetes.

Bódás János lelkipásztor gyülekezeti használhatóság szempontjából kiválasztott százhúsz verse önálló verseskötetként jelent meg.[42] Egy év múlva, változatlan szövegű új kiadása is elkészült. A *Templomablak*[43] című versantológia kétszáz művészi értékű verset és műfordítást tartalmaz: az Ó-magyar Máriasiralomtól a mai költőkig, minden felekezeti egyoldalúságot kerülve.

Ismertetés, tájékoztatás

Ismertetés jellegű és gyakorlati tájékoztatást szolgáló kiadványok címszava alatt három könyvet kell még megemlítenünk. A debreceni ősi Kollégium és Nagytemplom[44] épületeit, történetét, nevezetességeit, látnivalóit ismertető, gazdagon illusztrált kiadvány nemcsak az odalátogató vendégeknek, turistáknak hasznos kézikönyv és kedves emlék. Haszonnal olvashatja az is, aki még nem volt Debrecenben, sőt talán éppen ennek olvasása készteti arra, hogy egyszer odautazzon.

Egy élményekben gazdag utazás érdekesen megírt, gondolatébresztő naplója *A Szovjetunióban láttuk*[45] c. kiadvány. A szerző célját egy kiragadott mondatból érzékelhetjük: „...ha majd hazaérünk, elmondjuk az itt tapasztaltakat, hogy akik hallják... kedvet kapjanak rá, és ők is útra keljenek ide..."

A *Református Zsebkönyv*[46] az 1971-re és 1972-re kiadott *Református Évkönyv* továbbfejlesztett változata. Két részből áll: a PVC fedélbe beragasztott címtár több évig használható lesz; a fedél zsebszerűen kiképzett előlapjába évről évre új naptárbetétet lehet befűzni. Az állandó részben található a református egyházi testületek és intézmények címtára; lelkészek és egyházi tisztviselők neve, címe; ökumenikus és nemzetközi egyházi testületek, fontosabb hivatalok címe; telefonszámok feljegyzésére szolgáló betűregiszteres rész. A naptári részben a szokásos naptári anyag mellett benne van a *Bibliaolvasó Kalauz* vezérfonala, munkarend, órarend, szolgálati feljegyzé-

sek — és ebben a részben lesz a címtárban időközben történt változások, kiigazítások jegyzéke is.

A fentiekben vázolt kibontakozás tovább folytatódásának jeleként megemlítem, hogy a közeli jövőben kikerül a nyomdából *Szenes* László: *Nincs már szívem félelmére...* c. munkája és *Kovács* Imre: *Dávid* c. bibliai regénye.

Nádasi Vilmos

JEGYZETEK

1. Heidelbergi Káté 400 éves fordulójának ünnepsége Debrecenben. Sajtó alá rendezte Tóth Károly. h. n. e. n. 52. o. — 2. Studia et Acta ecclesiastica. Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a negyszáz éves jubileum alkalmából. Szerkeszti dr. Bartha Tibor, a Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke. I. A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Budapest, 1965. 338+8. o. — 3. Der Heidelberger Katechismus in Ungarn. Budapest, 1967. 392+I—XVI. o. — 4. Studia... II. A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Budapest, 1967. 534+8. o. — 5. Bullinger Henrik levele a magyarországi egyházakhoz. Kétnyelvű kiadás. A latin szöveget gondozta, magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Nagy Barna. Budapest, 1967. 160. o. — 6. Heinrych Bullingers Sendschreiben an die ungarischen Kirchen und Patoren 1551. Budapest, 1968. 160. o. — 7. Örökségünk és Feladatunk. A magyarországi református reformáció a II. Helvét Hitvallás elfogadása 400. évfordulóján rendezett ünnepségek iratai. Szerk. dr. Bartha Tibor, a kéziratokat sajtó alá rendezte dr. Tóth Károly. h. n. é. n. 224. o. — 8. A Magyarországi Református Egyház Törvénykönyve. Elfogadta a VII. Budapesti Zsinat 1967-ben, az első, alkotmányozó Debreceni Zsinat 400. jubileuma esztendejében. H. n. é. n. 364. o. — 9. Hittel és Cselekedettel. A Magyarországi Református Egyház 25 éve a szocialista társadalomban. Szerk: Szerkesztőbizottság dr. Bartha Tibor vezetésével. Budapest, 1970. 132. o. — 10. dr. Bartha Tibor: Ige, Egyház, Nép. I—II. Budapest, 1972. 316+392. o. — 11. Református Egyház 1973. február 44. o. — 12. Az Új Testámentom. Görögből magyarra fordította, az értelmező és magyarázó szöveget írta dr. Budai Gergely református theológiai professzor. Budapest, 1967. 736. o. — 13. Jubileumi Kommentár — A Szentírás magyarázata — Kiadását elrendelte a VII. Budapesti Zsinat az 1567-es Debreceni Alkotmányozó Zsinat 400. évfordulója alkalmából. — 1968—73-ig hét füzetben jelent meg. Összesített terjedelme 1—876+1—420+I—VIII. o. — 14. Pálfy Miklós: Héber nyelv- és gyakorlókönyv. Budapest, 1964. 334+60. o. — 15. Kiss Sándor: Ujszövetségi görög—magyar szómagyarázat — segédkönyv a Biblia tanulmányozásához. Budapest, 1956. I—XXIV.+476. o. — 16. Bibliai Atlasz — kortörténeti bevezetéssel — írta: dr. Tóth Kálmán és Lenkey Istvánné Semsey Klára. Budapest é. n. 112+I—VIII. o. — 17. Virágh Sándor: Bibliai fogalmi szókönyv. Budapest, 1963. 440. o. — 18. Csendes Percek. Máté (Márk, Lukács) evangéliuma — Elmélkedések — írta: dr. Victor János. Budapest, 1972 (Mk és Lk é. n.) 196, 164, 268. o. — 19. Könyvalakban a Máté (1942), János (1943) és Lukács (1944) evangéliumáról írt elmélkedések jelentek meg a szerző saját kiadásában. A Márk ev. és az ApCsel kötetei tulajdonképpen első kiadásának tekinthetők. — 20. Örökéletnek beszéde. Történetek a Bibliából, 106 képpel. Összeállította: Beliczay Angéla. Budapest, 1972. 268. o. — 21. Szikszai György: Keresztyéni tanítások és imádságok. Budapest, 1970. 624. o. — 22. Muraközy Gyula: A Sionnak hegyén ... Imádságok és elmélkedések. Budapest, 1972. 212. o. — 23. Hitvallásaink. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. Budapest, 1954., 1965. 212. o. — 24. Heidelbergi Káté. Fordította D. Erdős József, a fordítást átdolgozta dr. Victor János. Budapest, 1972. 96. o. — 25. Református hitünk és életünk. Valláskönyv az általános iskolák I—IV. osztályos református vallású tanulóinak. Irta: Beliczay Angéla, Hegyi-Füstös István, Pomothy Dezső. Budapest, 1970, 1971. 184. o. — 26. Református hitünk és életünk. Valláskönyv az általános iskolák V—VIII. osztályos református vallású tanulóinak. Irta: Beliczay Angéla, Hegyi-Füstös István, Pomothy Dezső, dr. Rózsai Tivadar. Budapest, é. n. 336. o. — 27. A Református Egyház 1966. januári számában. 24. o. — 28. Uo. 1967. január 8. o. — 29. Református Konfirmációi Könyv. Dr. Rózsai Tivadar és Szathmári Sándor pályaműve felhasználásával dr. Bakos Lajos püspök elnökletével munkaközösség szerkesztette. Budapest, 1967., 1968., 1971., 1972., 112. o. — 30. Református Egyház 1964. 103. o. — 31. Református Korálkönyv az énekeskönyv 1948. évi próbakiadásához. Budapest, 1959. 238. o. — 32. Egyházzenei Vezérfonal I. Elméleti rész. Budapest, 1969. 282. o. II. Kórusgyűjtemény. Budapest, 1969. 172. o. — 33. Csomasz Tóth Kálmán: Dicsérjétek az Urat. Tudnivalók énekeinkről Budapest, 1971. 264 + I—XVI. o. — 34. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége pályázatot hirdet ..."betegségben, gyászban és más próbatételben szenvedők részére — vigasztaló tanítást tartalmazó traktátus megírására..." Református Egyház 1966. 209. és 264. o. — 35. Uo. 1968. 263. o. — 36. Szilhási Sándor: Vigasztaló szó. Budapest, 1969. 112. o. — 37. Szamosközi István: Akarjuk-ígérjük (Református vallástétel a keresztségről) Budapest, 1970., 1972. 52. o. — 38. Egyházunk szeretetszolgálata Budapest, 1969. 50. o. — 39. Ablonczy Dániel — dr. Gyökössy Endre — Adorján József: Nem jó az embernek egyedül... Útravaló házasságot kötő fiataloknak. Pásztori segítség a családi élet kérdéseiben minden református családnak. Budapest, 1972. 128. o.; második, átdolgozott kiadás: Budapest, é. n. 160. o. — 40. Dr. Bakos Lajos: Hiszem és vallom. Budapest, é. n. 260. o. — 41. Bottyán János: Hitünk hősei. Budapest, 1971. 240. o. — 42. Bódás János: Istenes énekek. Versek. h. n. é. n. 136. o. — 43. Templomablak. Istenes versek és műfordítások. Budapest, é. n. 224. o. — 44. A Debreceni Református Kollégium és Nagytemplom. Összeállította: Módis László. A képeket készítette: Almássy Márton. Budapest, 1966. 80. o. — 45. A Szovjetunióban láttuk. Élménybeszámoló. 28 Csongrád megyei egyházi vezető tanulmány jellegű utazásáról a Szovjetunió három nagy városában. Kijev, Leningrád, Moszkva 1967. október 10—18. h. n. é. n. 96. o. — 46. Református Zsebkönyv. Dr. Tóth Károly vezetésével Rigó István és Simonfi Sándor szerk. h. n. é. n. 1—88+1—174 o.

Könyv- és folyóiratszemle

Szűz Mária

Tarnóczi János, Ecclesia Kiadó, Budapest, 1973. 483 szövegoldal, ára 105,— Ft

A könyvet az illetékes római katolikus egyházi főhatóság részéről *dr. Kosztolányi* István delegált cenzor nem kifogásolta, a könyv kinyomtatására pedig *Kisberk* Imre püspök, esztergomi apostoli adminisztrátor az engedélyt megadta. Így joggal feltételezhető, hogy Tarnóczi János (a továbbiakban: T. J.) könyvében nincs olyan megállapítás, amelyik ellentétben állna a Római Katolikus Egyház (a továbbiakban: RKE) hivatalos felfogásával.

A könyv *célját* a szerző a „Bevezetés" szerint abban állapítja meg, hogy Szűz Mária életének mozzanatain keresztül *„csendes szemlélődéssel, olykor a teológia-misztika szolid elemeivel bepillantsunk a Szűzanya lelkivilágába; átéljük emberi és istenanyai szíve rezdüléseit, és ezzel lényét, lelkiségét mélyebben megismerjük, következésképp őt igazabban megszeressük, hozzá gyermeki odaadással ragaszkodjunk. Mindez végül is* — írja — *mindig Jézus nagyobb szeretetére, lelki életünk kimélyítésére vezet"* (12. oldal). Meg kell vallanom, hogy ezt a célkitűzést már akkor elérhetetlenül magasnak tartottam, amikor először olvastam. Roppant nehéz feladat a saját lelkivilágunkba való betekintés is. Önismeretünk helyessége sem problémamentes, ezt szinte állandóan tapasztaljuk az embertársainkkal való kapcsolatainkban. Fokozódnak a nehézségek, amikor egy történeti személy lelkivilágába próbálunk behatolni. Súlyos gondot okoznak az illető történeti személyre vonatkozó heterogén források, még akkor is, ha ezek között a vizsgált személyektől eredő hiteles írások állnak rendelkezésünkre. Így tehát eleve számolnunk kell azzal, hogy a történeti tények megállapítása sokszor csak részleges lehet, ennek folytán a tények értékelése is csak feltételes

érvényt ad. Szűz Mária személyével kapcsolatban szükségképpen többlet-nehézségek egész sora adódik. A róla szerzett eddigi ismereteink, az iránta érzett tiszteletünk, hálánk és soha el nem fogyó szeretetünk egyrészt elősegíti az ő teljesebb megértését, hiszen szeretet nélkül senkit sem vagyunk képesek megérteni. Másrészt ez a levetkezhetetlen előny tudományos szempontból mint „elfogultsági tényező" hátrányként is hathat (az „elfogultság"-ot itt tisztán pszichológiailag értem), amivel szemben csak egyet tehetünk: tudatosítjuk gondolkodásunkban annak jelenlétét és nem engedjük, hogy az az igazság rovására érvényesüljön. (Abszolút objektív kritika nincs, mert abszolút objektív kritikus nem létezik.) A Szűz Mária személyének megismerésével kapcsolatos további nehézséget abban látom, hogy a T. J. által említett kontempláció folyamatában roppant nehéz a kötelező szelektálás. Ezen azt értem, hogy amikor bepillantunk a Szűzanya lelkivilágába, szigorú becsületességgel fel kell vetnünk a kérdést: abból, amit ott látunk, mennyi tartozik *valóban* a Szűzanya lelkivilágához, és — optima fide — mennyit látunk mi „bele", amikor is már *a róla alkotott saját gondolatainkat* szemléljük. Ezt a kérdést a „teológia-misztika szolíd elemeivel" történő bepillantásnál is fel kell vetni: a Szűzanya lelkivilágának egy mozzanatát látom-e, vagy pl. csak valamelyik nagy misztikusnak a Szűzanyáról alkotott képét? T. J. könyvének az áttanulmányozása után úgy érzem, hogy ő ezt a radikális szelektálást nem hajtotta végre, ennek folytán könyvének tartalma — szándéka ellenére — két részre szakad: a kisebb (kb. egynegyed) rész bepillantást nyújt Szűz Mária lelkivilágába, a nagyobb (kb. háromnegyed) rész azonban azoknak a lelkivilágába nyújt bepillantást, akik Szűz Máriával a történettudomány, a teológia, a vallásbölcselet, a misztika, a magánkinyilatkoztatás stb. eszközeivel foglalkoztak. Ezekből így már nem Szűz Máriát ismerjük meg, hanem az ő Szűz Máriára vonatkozó ismereteiket, érzéseiket, látomásaikat, dogmatikai spekulációikat stb. In summa: ezeket a véleményeket (a könyv háromnegyed részét) Szűz Máriára vonatkozó *tárgyi ismereteknek nem tudjuk elfogadni*, csak vele kapcsolatos *nézeteknek*.

A könyv *tartalmának* alapjául szolgáló forrásokat a szerző így összegezi: „... *mindenütt a Szentírás, szenthagyomány, egyházatyák, egyháztanítók egyházi jóváhagyással megjelent írásai és az Egyház hivatalos liturgiái*" igazították el (12. oldal.). A felsorolt források értékére vonatkozólag megállapítja: „*Mi Mária lelkivilágáról, életének külső adottságairól csak annyit tudunk biztosan, amennyit a Szentírás megállapít róla*" (276. oldal). Lényegében egyetértek T. J. idézett mondatával. Nem hallgathatom el azonban a meglepődésemet afelett, hogy ez a mondat a RKE által jóváhagyott könyvben kinyomtatásra kerülhetett. Hiszen mindeddig csak olyan római katolikus felfogással találkoztam, amelyik a tradíciót a Szentírással egyenlő értékű Kinyilatkoztatás-forrásnak minősíti. Ettől az állásponttól forma szerint és explicite T. J. sem tér el, ténylegesen azonban — dum tacet, clamat — különböztet a Szentírás forrásértéke („biztosan tudunk") és a szenthagyomány forrásértéke (a nem biztos tudás) között. A „lényegében" való egyetértéssel arra kívánok utalni, hogy a Szentírás a szó szoros értelmében még nem a Kinyilatkoztatás, hanem „forrás", mert Isten Igéje nem közvetlenül, hanem csak közvetetten azonos a Szentírással. A Szentírás szavain keresztül bennünket személyesen és személyükben megszólító szó: a „viva vox Dei", a „loquentis Dei persona" — *ez* az Ige, *ez* a Kinyilatkoztatás. Második korrekcióm arra irányul, hogy Szűz Máriára vonatkozólag az ószövetségi Szentírás még a fentiek szerint leszűkített értelemben sem lehet forrás, mert az Ószövetség Szűz Máriáról semmit sem tartalmaz. Az ószövetségi szövegek tisztán szakszerű elemzése alapján nem lehet igazolni, hogy pl. a Genesis 1—3. fejezetének írói Évát Szűz Mária előképének tartották; azt sem, hogy a Gen. 3:15-ben az „asszony" Szűz Máriára utal, az „asszony magva" pedig Jézusra, hogy tehát ez a vers „ősevangéliumot" tartalmaz (szerintem éppen az ellenkezője foglaltatik benne: nem ígéret, hanem „átok", Isten büntetésének halálos komolysága); azt sem, hogy Ésaiás a 7:14-ben Szűz Máriáról és Jézusról prófétál. (Az más kérdés, hogy az első keresztény gyülekezetek és körükben az evangéliumok írói Szűz Mária és Jézus életének eseményeiben ószövetségi ígéretek — egyebek között a felsoroltak — beteljesedését látták.) Az ószövetségi Szentírás „előképi" (allegorikus) magyarázása súlyos veszedelmeket rejt magában. Nem csupán azt, hogy az „előképi" magyarázatok számát *tetszés és fantázia szerint* lehet bővíteni, hanem inkább azt, hogy ezeknek a magyarázatoknak az eredményeit hitigazságoknak kezdjük tekinteni és belőlük az egyéni és a közösségi hitéletre vonatkozólag elvi és gyakorlati normákat csinálunk. (Jó volna komolyabban figyelnünk az allegorizáló írásmagyarázat „atyjának", *Origenes*nek arra a nyilatkozatára, amely szerint az ő szentírási elmélkedései nem magyarázatok, hanem „intelligentiae spiritualis exercitia".) Korrekciónkat tehát pozitíve úgy fogalmazzuk meg, hogy Szűz Máriára vonatkozólag *csak annyit tudunk biztosan, amennyit az újszövetségi Szentírás megállapít róla.*

A tradíciónak, mint hiteles forrásnak (értendő: mint Szűz Máriára vonatkozólag hiteles forrás) a kizárása *semmi veszteséget* nem jelent. A tradíció valóban gazdag Mária-elemei szerintünk ugyanis nem növelik Szűz Mária nagyságát és méltóságát, egyszerűen azért, mert nem is növelhetik, hiszen nagyobbat, méltóbbat fogalmilag sem lehet Szűz Máriáról képzelni, mint amit róla az Újszövetség mond. A magam részéről nem tudok nagyobb és méltóbb állítást, mint azt, hogy *Szűz Mária a Megváltó-Jézus édesanyja volt (és ma is az)*. Ehhez képest hozhatnak-e méltóság-többletet az összes Mária-dogmák? Többlet-e, ha elfogadnánk Szűz Mária Szentlélektől való fogantatásának dogmáját? Többlet-e, hogy Mária „semper virgo"-ként él római katolikus embertársaink hittudatában? (Mellékesen megjegyzem: nem hittani, hanem *történettudományi* okokból egyetértek a tradícióval abban, hogy Jézusnak sem vér szerinti testvérei, sem vér szerinti féltestvérei nem voltak.) Többlet-e, hogy Mária — úgymond — fájdalom nélkül szülte Jézust; hogy soha beteg nem volt; hogy talán elkerülte a testi halált és Henoch meg Illés analógiájára test szerint is a mennybe vitetett? Hogy ő királynői méltósággal bír a mennyben? (Bár „*Mária királysága végtelenül kisebb, mint Krisztusé*", és bár a mennyben „*az igazi királyság... tulajdonképp nem osztható meg*" — amint azt a 460—461. oldalon olvashatjuk). Távol áll tőlem minden profanizálás és bántó szándék, de a Mária királynői méltóságának megünneplését elrendelő pápai enciklikával kapcsolatosan akaratlanul eszembe jut a „turini remete", *Kossuth* egyik mondása: „Napóleon tábornok császárrá degradálta magát." S ha már itt tartunk, kifejezem azt a véleményemet, hogy abban a keletkezőben levőnek tekinthető dogmában, amely szerint *Szűz Mária a „Szentháromság erkölcsi kiegészítése" (complementum*

Trinitatis) volna (467. oldal), valóban Mária degradálását látnám, sőt ennél minőségileg többet: blaszfémiát, amely már azzal a puszta feltevéssel is megvalósulna, hogy a Szentháromság Isten erkölcsi kiegészítésre *szorul*, illetve, hogy a Szentháromság Istent erkölcsileg *ki lehet* egészíteni.

A keresztény *dogmák kifejezésformáival* kapcsolatban lényeges volna több figyelmet fordítani arra, amit *Pázmány* Péter klasszikusan így fogalmazott meg: *„Amily lehetetlen, hogy valaki markába foglalja a Föld kerekségét, vagy egy kanállal kimerítse a feneketlen tenger mélységét, oly lehetetlen, hogy a rövid határral környékezett értelem megfogja és magába kapcsolja a végtelen méltósággal tündöklő isteni természetet, melynek sem kezdete, sem vége nincsen. Az Aristoteles mondása szerint a mi értelmünk olyan az Isten ismereteire, mint a bagoly a Nap sugári látására"* (idézi *Schütz* Antal: Katholikus hittan középfokú iskolák számára, Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1921. Olv. 3. oldal).

A helyzet ismeretelméletileg (logikailag) tehát a következő: A megismerő alany a „rövid határral környékezett értelem", a megismerendő „tárgy" a „végtelen méltósággal tündöklő isteni természet". *Ebben* a szituációban teologizálunk mi, *ebben* a szituációban kellett (volna) teologizálni mindenkor mindenkinek. *Ebben* a szituációban újra és újra világossá válik, hogy *a dogmák nem olyan igazságok, amelyekre a racionális tudomány vezet, hanem sajátos tartalmú hitigazságok.* Nem tehetünk ugyan mást, mint azt, hogy ezeknek a hitigazságoknak a közvetítésére ugyanannak a nyelvnek a szavait használjuk fel, mint amelyeket a tudományos igazság használ, de soha nem szabadna elfelejtenünk, hogy a hitigazságok közlésére felhasznált szavaknak *más a jelentésük: mást mondanak, mint a tudományos igazságok.* A hitigazságok gazdag tartalmai mintegy szétfeszítik a racionális ismeret szerkezetét, ezért ezek a gazdag tartalmak *csak szimbolikus „közegen" át* láthatók, vagyis a hitigazságok közlése szükségképpen csak *szimbolikus közlés* lehet. A teljes Szentírás is a szimbolikus közlés nyelvén szól a Szentháromság Istenről, a teremtés, megváltás, megszentelés, örök élet titkairól! A szimbolikus közlés *nem bizonytalanabb* a fogalmi közlésnél, *nem is szegényebb*, de kétségtelenül nagy a kísértés vele kapcsolatban, hogy a metafizikai tartalmat minden részletében is ontológiai tartalomnak értsük.

Vegyünk egy „világi" példát. Valaki leírja ezt a mondatot: „A Hold fázósan maga köré csavarja felhőpalástját." Mit akart mondani az, aki ezt leírta? Ha a „fázás", „csavarás" „felhő", „palást" szavakat hétköznapi, vagy éppen tudományos jelentésükkel értjük, a mondat tévedést, értelmetlenséget, valótlanságot állít, esetleg hazudik. De ha a mondatot „szimbolikusból magyarra" fordítom, nagyjából ezt fejezi ki: „Közeleg az éjszaka. Hűvös van."

Vegyünk egy „teológiai" példát: az efézusi zsinat Kr. u. 431-ben Alexandriai *Szent* (a római katolikus egyház összes szentjei közül talán ő érdemli meg a legkevésbé ezt a kitüntető jelzőt) *Cyrill* „buzgólkodására" kimondta, hogy Szűz Mária „Theotokos" (Istent szülő; ami helyett az Isten Anyja kifejezés már némileg önkényes jelentésbővítés!), szemben *Nestoriusszal* (megérkezését nem várták be, jelen sem volt a zsinaton, így meg sem hallgatták), aki Szűz Máriát „Christotokos"-nak (Krisztust szülő) akarta neveztetni (tegyük hozzá: *hitelvileg mind a ketten az „unio hypostatica" dogmája alapján álltak!*). T. J. és köztünk idevonatkozólag az a lényeges különbség, hogy ő mind a „Theotokos"-t, mind a „Christotokos"-t részleteiben is ontológiailag értelmezi, *mi pedig mind a kettőben igaz, de szimbolikus közlést látunk*, mivel úgy a Jézus Krisztus személyének kettős természete, mint Szűz Máriának az ehhez való viszonya diszkurzív (fogalmi) úton meg nem határozható. Szent Cyrill arra figyelmeztet, hogy Jézus Krisztus „verus Deus" is, Nestorius pedig arra, hogy „verus homo" is, *Szűz Mária tehát az Isten-ember szülője.* Nem az antinomia esete áll fenn tehát köztük, hiszen ugyanarra az alapra vonatkozólag nem kontradiktatórikus a tételük, hanem csak — modern analógiával szólva — a „komplementaritás" esete. Amint a fénytanban a korpuszkuláris- és a hullám-elmélet együtt adja azt a fölvilágosítást, hogy a fény anyag is, hullám is, úgy a „Theotokos" és a „Christotokos" is két olyan szimbolikus dogmatikai formulának tekinthető, amelyik együtt „komplementárisan" közelíti meg azt a valóságot, hogy Szűz Mária annak a Jézus Krisztusnak a szülő-je, aki Isten is, ember is. *(Más* Jézus Krisztus nincs.) Éppen ezért mi óvatosan bánunk az „ortodox" és a „skhizmatikus" címek adományozásával, és a dogmák ideológiatörténeti értéke iránti tiszteletünk mellett, százszor többre becsüljük a helyes, szent, keresztény életfolytatást, mint a hittitkokra vonatkozó ténylegesen — vagy csak képzelten — helyes ismeretbőséget.

A *csodák ügyében* az a meggyőződésünk, hogy azok ténykérdések. Nem állítjuk a materializmussal, hogy a csodák elvileg lehetetlenek lévén, gyakorlatilag is lehetetlenek. De elvetjük az „ex posse ad esse" következtetésen alapuló spiritualista nézetet is, hogy ti. a csodák elvileg lehetőek lévén, gyakorlatilag be is következnek. Számunkra csak az a kérdés: *történtek-e* Loreto-ban, Lourdes-ben, Szirakuzában, vagy Magyarországon Mária által véghezvitt csodák? Nem vonjuk kétségbe, hogy Isten ott, ahol akar, akkor, amikor akar, olyan csodákat visz véghez, amilyeneket akar. A magam részéről még addig is elmennék — kitéve magamat valamiféle kryptokatolicizmus gyanújának —, hogy Szűz Máriának is adhat Isten ad hoc megbízatást és hatalmat csodák véghezvitelére. Azt is számításba veszem, hogy a parapszichológiai kutatások szerint vannak olyan — még normálisnak, de már rendkívülinek tekinthető — jelenségek, amelyeknek okát és pontos lefolyását eddig nem lehetett felfedni. Elfogadom, hogy a leghíresebb Mária-kegyhelyeken (vagy embereknek az ott való tartózkodása után) rendkívüli testi és lelki gyógyulások, megújulások történtek. Egyet azonban T. J. könyve *nem* bizonyít: azt, hogy *ezek Szűz Mária közbenjöttével* következtek be. Mert erre nézve nem bizonyíték sem a Mária-jelenésben részesülteknek, sem a hivő római katolikus millióknak az a *szubjektív* meggyőződése, hogy a csodákat Szűz Mária vitte véghez.

Leginkább talán mégis azt hiányolom, hogy T. J. nem különböztet a megváltás isteni művének kérdésében e mű szolgálata és a benne való részvétel között Elvileg azon az álláspontón van ugyan, hogy a megváltás művét egyedül Jézus Krisztus végezte el, de ebben a műben Szűz Máriának az „istenanyaság" jogcímén „erkölcsi" részt tulajdonít. Mi azt valljuk, hogy Szűz Máriának a megváltás isteni művében *páratlan szolgálata* volt: a Megváltó édesanyjának szerepe, aminél nagyobb szolgálatot ember nem is végezhet. Ez azonban nem jelenti, hogy Szűz Máriának bármilyen — akár csak erkölcsi — *része* volt a megváltásban. Lehet olyan széles horizontban vizsgálni a megváltás isteni művét, hogy abban meglátjuk a szolgálatát még Judásnak, Kajafásnak, Pilátusnak, sőt

akár még a virágvasárnapi szürke csacsinak és a keresztgerendának is, de ezeket a *szolgálatokat* sem ontologiailag, sem „erkölcsileg" (túlságosan „elasztikus" ez a szó) nem tekintjük a megváltásban való részvételnek. Amilyen bántó volna a katolikus dogmaalkotás számára, ha valaki — az „így illik" és „így kell" skolasztikus elvét cinizmus nélkül alkalmazva — „bebizonyítaná", hogy Szent Annát, Szűz Mária édesanyját „Mária jogán" tulajdonképpen „erkölcsileg" megilletné az „Isten Nagyanyja" jelző (dogmafejlődés volna-e ez?), éppen olyan bántó számunkra, amikor — szintén cinizmus nélkül — bárki Szűz Mária „társmegváltói" (consalvatrix) tisztéről beszél, akár csak az „erkölcsi társmegváltó" értelmében is.

Összbenyomásaimat a következőkben foglalhatnám össze: mai magyar művelődésünk szempontjából annyiban nagy nyereség ez a könyv, amennyiben a kor legmagasabb színvonalán álló ókori „palesztinai" régészeti, néprajzi, földrajzi, természetrajzi stb. ismereteket nyújt és olyan ideológiaitörténeti adatokat sorol elő, amelyek segítséget nyújthatnak bármilyen világnézetű kutatóknak. Szépirodalmunk számára is nyereség, hiszen a könyv olyan szép, világos, érdekes, művészi szintű nyelven van megírva, hogy nem tudom: azt helyesebb-e mondanom, hogy T. J.-ban kitűnő regényírónk veszett el, vagy azt-e, hogy benne kitűnő regényírónk született? Teológiai szempontból elmondtam megjegyzéseimet. Hazai katolikus-protestáns viszonylatban — őszinte sajnálkozásomra — nem tudom azt mondani, hogy T. J.-nak ez a könyve hídépítés volna, kapocs volna köztük és köztünk. Tudom, hiszem, hogy T. J. ilyen hídnak is szánta könyvét. Ennek ellenére félő, hogy a könyv árokásásaként, ékverésként fog hatni.

Recenzióm végére Jézus Krisztus egy igen nagy tudású, erős hitű, szent életű és krisztusi jellemű szolgájának testamentum-szerűen ható megnyilatkozását fűzöm: *„A hivő számára Jézus Krisztus mindannak foglalata, amiből él és aminek él. Feléje fordul minden vágya és ínsége. Hozzája tapad lelkének minden mozdulása. Neki szól minden hite és reménye, minden bizalma és odaadása."*

A *minden* nem kisebbíthető és nem növelhető.

Sebestyén János

Halállátó

Boëthius Anicius Manlius Severinus halálának ezernégyszázötvenedik évfordulóján nem csupán az alkonyba hanyatló antik világ és a sok-sok vajúdáson át helyébe lépő európai keresztyénség nagy humanistájára emlékezünk, hanem vele együtt élete regényének megírójára, *Molnár Antalra* is igaz megbecsüléssel tekintünk. A magyar zenetörténet, kivált a zeneesztétika „great old man"-je, a 84 esztendős Molnár Antal visszaemlékezései *„Magamról, másokról"* címmel ez év tavaszán jelentek meg a *Gondolat* kidásában. Jó alkalom ez Molnár gazdag és színes egyéniségéről és több mint hatvan évre terjedő zeneszerzői, előadóművészi, főként pedig tudományos-irodalmi pályafutásáról való megemlékezésre s az emlékezéseinkből levonható tanulságok vázlatos összefoglalására is.

A Kossuth-díjas Molnár Antal mind életkorát, mind életművét tekintve, egy kivételesen nagy magyar zenésznemzedék közepén foglal helyet; egy olyan nemzedékén, amelynek élén két óriás: a nála kilenc, ill nyolc évvel idősebb *Bartók* és *Kodály* foglal helyet, eddig lezárult sorsát pedig az enciklopédikus műveltségű nagy humanista, a Molnárnál kilenc évvel fiatalabb *Szabolcsi* Bence neve jelzi. Ezzel a nemzedékkel érkezett fel a magyar zene immár nem csupán mint egyes virtuózok személyéhez kötött előadó művészet, hanem mint önálló és világrangot jelentő *emberi dialektus*, mint európai színvonalú *tudományos tudatforma* és — legelső renden *Kodály* nevelői koncepcióján keresztül — mint példaadó *közösségnevelési ethosz*, arra a magaslatra, ahonnan, és amíg a nagyok példájához, mértékéhez és emberségéhez hű és méltó tud maradni, nem fog hamis hangot és nem kell szégyenkeznie a népek nagy hangversenyében.

Hogy a magyar zenei öneszmélés eddig a fokig eljuthatott, abban számos kortárs között is kiemelkedő szolgálatokat végzett Molnár Antal, aki ifjú éveiben tanári és zeneszerzői tevékenysége mellett az 1910-es évek egyik legjelesebb aktív kamarazenésze is volt, mint a nagyhírű *Waldbauer—Kerpely* vonósnégyes, majd később a *Hubay—Dohnányi—Kerpely* zongoráskvartett mélyhegedűse. Korábban a Fővárosi Felsőbb Zeneiskola, 1919 óta a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zeneelmélet-tanára egyben a gyorsan kibontakozó modern zeneesztétika és zenetudomány hazai irodalmának lelkes, kiemelkedő műveltségű és bámulatosan termékeny úttörője lett.

Tudományos érdeklődése már 1914 óta *(A zenetörténet szelleme)* a zeneirodalomnak szinte minden területrészére kiterjed. A zenei jelenségeket minden művében, nagy könyvekben csakúgy, mint kisebb tanulmányaiban, mindig dialektikus teljességükben, sokoldalúan, elmélyedő módszerrel közelíti meg. Munkássága végső soron a zenetörténet *társadalmi és etikai alapjainak* vizsgálatában érlelte meg a maga leghasznosabb és legízesebb gyümölcseit, azzal, hogy a *Kodály* egyik megállapítása szerint „félúton megrekedt", kulturális fél-emberséget termő magyar atmoszférában sikerült megteremtenie a zene — mint *művelődési jelenség* és mint a humánum *teljes értékű* kifejezője és hordozója — iránti tiszteletet: *a zene és az emberi kultúra százféle összefüggéseinek felismerésére való készség és képesség* kifejlődését. Ebben a szolgálatában megmutatkozó érdemeinek, szerteágazó és egyben szintetizáló érdeklődésének összefoglaló értékelése olyan feladat, amelynek kidolgozása és méltó helyére állítása nélkül sem a jelen, sem az utókor nem végezhet teljes számvetést zenénk történetében a *Molnár* által is képviselt nagy nemzedék szolgálatának jelentőségét illetően.

Ha könyvtárnyi mennyiségű irodalmi műveinek: önálló könyveinek, vagy évkönyvekben és folyóiratokban, zenemű-ismertetésekben megjelent tanulmányainak sorát csak a legfőbb címeken végigfutva tekintjük is át, ilyen címeket találunk: Bach és Händel zenéjének lelki alapjai (1919), Az európai zene története 1750-ig (1920), Bartók két Elégiájának elemzése (1921), A zeneművészet könyve (1922), A zenetörténet szociológiája (1923), Az új zene (1925), Bevezetés a zenekultúrába (1927), Az új muzsika szelleme (1943), Nyugatias magyar dallamok (Zenetört. Tanulmányok, IV. 1955.), Repertórium a barokk zene történetéhez (1959), A zeneszerző világa (1969), Gyakorlati zeneesztétika (1971) stb.

1. *Magamról, másokról.* A sornak ezzel nincs vége. A megemlékezésünk első mondatában megnevezett, frissiben napvilágot látott legújabb könyv színes és bölcs, szellemes és elmélyült, olykor szinte remekművű miniatűrszerű írásai közül a legkorábbiak századunk harmincas éveiből valók, de természetesen vannak

köztük újabb, sőt egészen új tárgyúak is. A zenetanulásról, kivált a népdalgyűjtésről, az új magyar zene jelentőségéről és hasonló tárgyakról szóló, a maguk idejében harcosan izgalmas kisebb-nagyobb eszszék szomszédságában a kotnyeles bécsi szobalányról szóló vagy más, olykor anekdotikus, nem minden finom irónia nélküli írások mellett különösen a Horthy-korszak zenei nagyságairól szóló remek portréfigurák érdemelnek figyelmet. Olyan lelki arcképekkel találkozhatunk ebben a könnyeden fajsúlyos kis könyvben, mint *Dohnányi* vagy *Hubay* Jenő, *Thomán* István, az „apostoltestbe ojtott rokokó-lélek", vagy a csodagyermekként indult és végül is hollywoodi filmzongoristának „érkezett" *Nyíregyházy* Ervin. Nyíregyházy sorsa intő jel lehet mindenki számára abban az értelemben, hogy a legragyogóbb technikai készség vagy értelmi képesség sem több a cirkuszi akrobata ügyességénél, ha a művészt nem a teljes, holtig mélyülő humánum *ethosza* érleli emberré.

Igen: valóban csak sötétben tapogatunk, amikor az embert — talán éppen önmagunkat — boncolgatjuk, hogy megértsük az egyéniség lélektanát és azon belül a jellem egyensúlytörvényei mellett annak „ilyen-olyan kilengéseit" is. Ahogyan Molnár írja: „mi emberek leginkább csak külső látszatok alapján mérlegeljük egymást, s még így sem túlságos igyekezettel. *Nietzsche* úgy írja le találkozását *Wagner*rel, mint két csillagét vagy két hajóét, melyek üdvözlés után a messzeségbe távolodnak" — mindjárt felveti a kérdést: „olyan-e a jellem, mint a csillag vagy az eltűnő hajó? Talán mégsem annyira lezárt és hozzáférhetetlen" (255—56. l.). Egy másik miniatűrben, a „Mártírium" című̈ben, mintha a Mesterrel beszélne, ezt mondja *Beethoven* késői D-dúr csellószonátájáról: „olyat mondtál el, ami emberi és emberfeletti érzés, de sejtelem is, minden együtt... mi az emberiség?... mi a hivatása?... Ki tudom-e fejezni a bennem felgyűlő irtózatos feszültségeket?... Van-e megváltó ereje az európai kultúrának? Érdemes-e belé-vérezni? Ki lehet-e önteni zenében azt a végtelen árvaságot, ami az emberi létezés?... Beethoven int, hogy megértett. Rám tekint végtelenül szomorúan. Látom, látom: ilyen a megdicsőült vértanú" (262. l.).

2. *A halállátó.* Nyolcvan esztendős korában, 1970-ben Molnár egy olyan újabb remekművel ajándékozott meg bennünket, amely a születőben-vajúdóban levő Európa egyik legnemesebb, sajnálatosképpen ma már csaknem feledésbe került vértanú-szellemének, *Boëthius*nak önéletrajzi regény formájában megjelenített lelki arcképét vetíti bele az értő, művelt és figyelmes olvasóba.

A regény címe: *A halállátó.* A címlapon az író a művét egy — valójában nem létező — amerikai könyvtárban állítólag felfedezett — ezek szerint tehát fiktív — latin kódex fordításának mondja.

A regény hőse, teljes nevén *Boëthius Anicius Manlius Severinus,* előkelő római családból származó, enciklopédikus műveltségű római tudós, író és államférfi volt. Születésének idejét a történészek i. sz. 472 és 480 közé helyezik, vártanúhalálának (524) pedig az idén van 1450-ik évfordulója. Boëethius a kora-középkor: a katolicizmusba átforduló, vagy a szemközti oldal felől nézve a szétoldottságában középkori „téli álmába" merülő antikvitás, de úgy is mondhatjuk, hogy a fokozatosan keresztyénivé alakuló, de hellenisztikus, kivált (olykor párhuzamosan, másrészt ellentétesen) platóni-arisztotelészi gyökereitől el nem szakadt filozófia, egyben a *mindenkori etikus emberség* egyik legnemesebb történeti személyisége. Viszonylag rövid élete során — hiszen halálakor 45—50 éves lehetett — szinte állandó közéleti elfoglaltságai közben volt rá ideje, hogy latinra fordítsa és kommentálja *Platón, Arisztotelész* és *Porphyriosz* műveit. Ezenkívül tankönyvszerű művekben foglalta össze és hagyta hátra az antik világ logikai, matematikai és zeneelméleti ismereteit. Jelentékeny szerepet vállalt az antik kultúra és a keresztyén filozófia összehangolásában. Az arisztoteliánizmusnak a katolikus filozófia csúcspontja, a tomisztika irányában való fejlődésére, pontosabban ennek a fejlődési folyamatnak elindítására nem kis hatással voltak éppen az ő gondolatai.

Boëthius abban a korban élt, amikor a külsőségeiben prae-katolikussá alakuló, műveltségi és társadalmi-politikai formáiban azonban omladozóan antik, hanyatló Rómában az ariánus gótok királya, az egyébként Ravennában székelő *Nagy Theodorik* volt az úr. Ez a mindenben kiváló, művelt, nagy koncepciójú, és a maga módján emberséges uralkodó fel akarta támasztani, sőt a maga népében új életre kelteni és tovább folytatni a régi Róma nagy és tiszta erkölcsi hagyományait és műveltségi formáit. Boëthiust kancellárjának nevezte ki, bizalmas barátjának tekintette, szinte minden tervét megbeszélte vele. Ezzel a velejéig romlott, szervilis de képmutató római szenátusban Boëthius„ csakúgy mint apósa, a szintén nagy műveltségű és feddhetetlen jellemű *Synmachus,* számos ellenséget szereztek maguknak. Ezek csak alkalomra vártak, hogy a két becsületes rómait eltegyék az útjukból. *Boëthius* maga ízig-vérig római volt, de ismerve saját népét és az emberi jellem ingatagságát, bensőleg már nem bízott a tiszta rómaiság feltámasztásának lehetőségében. Mégis hűséggel állt ura mellett, a meg-megújuló cselszövények között. Amikor azonban *Justinianus* bizánci császár hosszas viszálykodás után 519-ben kiegyezett a római pápasággal, ez a kiegyezés közvetett kihatásaiban Theodoriknak az ariánus keleti gótok és az itáliai katolikus érzelmű, politikai vonatkozásban azonban Bizánc felé kacsingató rómaiak közötti kiegyenlítődésre irányuló politikáját alapjaiban rendítette meg. Ezt az alkalmat használták ki Boëthius ellenségei, akik egy felségárulási per ürügyén Boëthiust Theodoriknál az áruló *Albinus* szenátorral való összejátszással és a bizánci párttal folytatott titkos paktálással vádolták be. A befolyásolható uralkodó a hamis vádaknak hitelt adott, s legműveltebb, legtisztább és leghívebb emberét, az „utolsó római férfit" 523-ban elfogatta, hosszú hónapokra börtönbe záratta s a következő évben kihallgatás nélkül lefejeztette. Ezt a tettét ugyan később keservesen megbánta, de jóvá már nem tudta tenni. A középkor Boëthiust mártírnak, sőt bizonyos értelemben szentnek tekintette, az egyház azonban — minden valószínűség szerint az eretnek Theodorikhoz fűződő kapcsolata miatt — nem avatta őt szentjeinek sorába.

Legnagyobb hatású művét, a filozófia vigasztalásának öt könyvét *(Consolationis Philosophiae Libri V)* életének utolsó szakaszában, a börtönben írta meg. Egész élete és belső élményvilága összegeződik ebben a könyvben: a filozófia, a tiszta és szabad gondolkodás vigasza életének végéig nem hagyta el őt. A *Consolatio* elmélkedései közben, már az első könyv első soraival kezdődően, mély értelmű, klasszikus latinságú költemények is vannak. Számuk 39, a bennük használt latin versfajoké 28. Ezeket a középkor folyamán, sőt a korai humanista-protestáns iskolákban is nagy tiszteletben tartották és rendszeresen énekelték. Így pl. négy énekét *(Felix nimium prior aetas, O qui perpetua mundum, O stelliferi conditor orbis, Quisquis composito serenus aevo)* négyszólamú összhangosítással *Honterus* Brassóban 1548-ban, majd ké-

sőbbi kiadásokban is 1619-ig megjelent „Odae cum harmoniis" c. iskolai énekeskönyvében is megtalálhatjuk.

Boëthius ezeket a költői szövegeket egyszerűen „metrum" névvel jelöli. Ez az elnevezés félreérthetetlenül zenei, azaz énekelt előadásmódra utal. Kár, hogy a magyar reformáció nyelvünkre is lefordított humanista-metrikus énekei közül éppen Boëthius metrumai hiányoznak. Tőle és *Prudentiustól*, a kor másik nagy keresztyén költőjétől *Szilvás-Újfalvi* Imre sem vett fel egy darabot sem egyébként nagy jelentőségű, de csupán két kiadásból származó töredékrészekből ismert, először 1597-ben kiadott latin iskolai énekszöveg-gyűjteményébe. Ő egyébként ebben a gyűjteményben inkább *Buchanan* metrikus zsoltáraira, kortárs német humanistákra, kivált pedig *Luther* és más német reformátorok énekeinek latin verzióira helyezte a súlyt. Annyi azonban így is kétségtelen, hogy *Honterus* kiadványa révén a magyar reformáció kezdeti szakaszában iskoláinkban egyebek között Boëthius egyes metrumai nem voltak ismeretlenek.

A Consolatio negyedik könyvének végéről iktassuk ide a hetedik fejezetet lezáró költemény négy utolsó sorát elébb eredetiben, azután *Hegyi* György fordításában:

Ite nunc, fortes, ubi celsa magni
ducit exempli via. Cur incertes
terga nudatis? Superata tellus
sidera donat.

A szép szapphikus versszak magyarul így szól:

Bátran indulj fölfele hát ez úton,
nagyszerű példák nyomain! Miért vagy
rest, miért futsz meg? Ki a föld felett győz,
csillagokat nyer.

A Consolatio prózai szövegét Hegyi György versfordításaival együtt, *Szepessy* Tibor tartalmas utószavával ellátva a Magyar Helikon 1970-ben adta ki. Álljon itt az utószóból is néhány sorra terjedő idézet:

„Igaz, a *Consolatio* egyetlenegyszer sem említi Krisztust, sehol sem utal az Ó- vagy Újtestamentumra, amit modern szerzők nem is haboztak azzal indokolni, hogy Boëthius kereszténysége csak külső máz, mert lám, végóráján nem a vallástól, hanem a filozófiától, a pogány filozófiától vár vigaszt. Az is igaz viszont, hogy az ilyen dolgokban tréfát nem ismerő középkor soha, egy pillanatra sem vonta kétségbe Boëthius kereszténységét" (166—167. l.). Végül pedig: „... elévülhetetlen benne, s ez, korokat és világnézeti különbségeket áthidalva, mindig biztosítani fogja helyét az olvasók szívében: az értelmes emberi életbe vetett hit, a halál küszöbén kiteljesedő humánum hangja... örök útitársunkká avatva az ókor utolsó, a középkor első filozófusát" (168—169. l.).

Jólesett olvasni Molnár Antal könyvét. Az első mondattól fogva érzi az olvasó, hogy nem antik ember antik krónikája, hanem időtlen érvényű, egyben az antik embert és világát teljes hitellel megjelenítő emberi történet, az emberlét *tragikumának és méltóságának* vallomása szólal meg 465 oldalra terjedő regényében.

Mint személyes vallomást, nem hallgathatom el azt sem, hogy jól esett olvasnom a „Halállátó"-ban azt is, hogy egészen csekély számú, a korrektúra elnézésének tulajdonítható kivételtől eltekintve, a „christianus" név magyar alakját illetően az író következetesen a — mind nyelvtörténeti, mind nyelvhelyességi szempontból helyesebb, köztudomásúan a XVIII. századig és a XVII. századig kizárólagosan használt — „kereszt*yén*" szóalakkal él, ami az ő részéről igazán nem egyszerű felekezeti, hanem *felekezet feletti*, tehát ebben a vonatkozásban is az igazi humanista szemléletre és kultúrára jellemző *állásfoglalás*.

Az 1450 éve halott, de szellemében, példájában ma is élő és időszerű nagy rómairól írt életrajzi regényében a *tudós* Molnár Antal eddig nem ismert és új — szépírói — oldaláról mutatkozik be. Formáló készsége, stílusa, kultúrája alapján: *debuisset pridem*. Számomra csakúgy, mint mindazok számára, akik ezt a mind tartalmát, mind művészi megjelenítő erejét tekintve nagyszerű könyvet olvasták, vagy olvasni fogják, nagy könyv-élmény és tanulságforrás, mely a könyvesboltokban már régóta alig kapható, tehát új kiadásra mindenképpen megérett.

Csomasz Tóth Kálmán

Hogyan lehet az Istenről beszélni?

Carl Heinz Ratschow; Evangelische Kommentare, Stuttgart, 1974. 139.

Ritkán van egy tanulmánynak akkora jelentősége egy folyóiraton belül, hogy ismertetésre és kommentálásra indít. Ennek megítélése egyébként szubjektív dolog. Ez az írás azonban nemcsak alcímével kelti fel az érdeklődést — a teológiáról szóló vita alapjai —, hanem miközben az Istenről való beszéd módjait keresi korunkban, olyan megállapításokat tesz, melynek saját felismeréseinkkel való konfrontálása meggyőződésünkben tesz szilárdabbá.

A szerző bevezetőjében azt hangoztatja, hogy a teológiáról szóló eszmecserét néhány év óta az az igyekezet mozgatja, hogy a teológiára a tudomány bélyegét ráüthesse. Ebben az összefüggésben három problémakört lát fontosnak: az első a teológiának a vallástudományhoz és a vallásfilozófiához való viszonya, a második annak a kérdése, hogyan lehet a teológia tartalmát a jelenhez gondolkozó módon közvetíteni, a harmadik pedig a teológiai diszciplínák egységének a kérdése.

1. Három különböző mód van — hangoztatja *Ratschow* —, melyekben az ember rendezett reflexióival a teológiához, annak indítékához és annak tartalmához kapcsolódik: a vallástudományi, a vallásfilozófiai és a speciálisan teológiai reflektálás módja. A teológiai gondolkozásnak ezt a három módját vázolja fel a szerző az első problémakörben.

A *vallástudományi reflexió a* keresztyén hittel olyan módon foglalkozik, hogy a keresztyén hitet más vallások, mondjuk muzlimok vagy hinduk hitével hozza kapcsolatba, és így az egyes vallások önértelmezését, sőt a vallásoknak egymás közötti megértését segíti elő.

A *vallásfilozófiai reflexió* a keresztyén hittel annyiban foglalkozik, hogy a keresztyénséget a pozitív vallások jelenségeként a vallásokkal vonatkozásban levőnek látja és magyarázza. A keresztyén vallás is, mint a vallások általában *a vallásnak* históriailag körülhatárolt kifejezése. A vallásfilozófiát tehát általában a vallás érdekli, ezért a vallásos kifejezési formák mögé kérdez kritikai, absztraháló módszerével.

A *speciális teológiai reflexió* a keresztyén hit előfeltevéséből indul ki munkájában. A keresztyén hitet adottnak veszi. Ezt a gondolkodásmódot az univerzálizmus jellemzi, mert a keresztyén hit sajátja egy

ilyen szemléletmód, ezzel kapcsolódik a világhoz, akár a természethez, akár a történelemhez. Ezért a teológia úgy beszél a hitről, hogy Istenből kiindulva átfogja az univerzumot: igent mond a létre, a természetre és a történelemre. Ez a valóság melletti állásfoglalás biztosít a speciális teológiai gondolkozásnak pozitív jelleget. Természetesen ez egyúttal kritikai gondolkozás is, és ez vonatkozik a hagyományok, a felekezeti formulák és a mindenkori jelen értékelésének módjára.

A teológia tehát *Ratschow* szerint tágabb értelemben átöleli a reflexiónak ezt a három módját. A teológia tudományként való elismeréséhez vezető útnak első fontos lépése a három munka irányának és metódusának, egymásmelletti elhelyezkedésének és belső rendjének kialakítása. Jóllehet a teológiai fakultásokon a vallástudományi ismeret csekély és a vallásfilozófiai tendencia gyenge, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a teológusok vallástudományi és vallásfilozófiai fogalmakat használnak. Minden teológus tisztában van ma azzal a ténnyel, hogy olyan vallások vannak, melyeknek elismerés iránti igénye és léte nem a babona körébe tartozik. Ez a tény teológiai jelentőséggel bír. Bár elfogadott dolog, hogy a teológiához ez a három diszciplína hozzátartozik, mégis ezeknek a területeknek az integrációja, valamint sajátos munkamódszerük, közlési módjuk, célkitűzésük meghatározása még várat magára.

2. A teológiáról szóló vitának a második nagy területe: *a hit tartalmának gondolkodó módon való közvetítése korunkhoz.* Az első kérdés ebben a témakörben így hangzik: mennyire lehet a hit üzenetét átformálni, anélkül, hogy speciális karaktere veszendőbe menne? Ha arra gondolunk, hogy a 18. század végén a bibliai üzenetet a felvilágosodás gondolatához szabták és igazították, és ezzel maga az üzenet ment kárba, érezzük a kérdésfeltevés súlyát. További kérdés: milyen módon kell átformálni az üzenetet, hogy valóban a ma kérdéseivel foglalkozzon és azokra adjon feleletet.

Feladatunk lényege elsősorban korunk, jelenünk megismerése. Jelenünkhöz azonban inkább a megélés mint a megismerés révén jutunk közel. Természetesen a megismerésről sem mondhatunk azonban le, és ez különös figyelmességet igényel tőlünk. Az az átalakulás, mely a modern ipari világban végbemegy, mélyrehatóbb a kőkorszak óta végbement valamennyi átalakulásnál. Ezért az üzenet átalakítása is alapvetőbb kell legyen, mint amelyek az előző fordulatoknál végbementek. Korunkban egy bizonyos „világi nagykorúságról" beszélhetünk. Ez a két jelleg: „világi" (transzcendens hatalmak kényszerétől szabadon) és „nagykorú (tekintélyt jelentő uralmaktól szabadon) szorosan összetartozik.

A teológia feladata korunkban nem saját alapjához és tartalmához való viszonyában van, hanem ma a teológiától azt kérdezzük: mit tud nyújtani a jövővel való birkózáshoz és alkalmas-e a szekuláris nagykorúság kifejlesztéséhez? E kérdésmód már maga a 20. század lényegére utal, mely a szubsztanciától a funkcióig jutott el.

A teológiát ma ennek a funkcionalizmusnak a jegyében kérdezik. Ez a funkció-fogalom teológiai jellegű, abban az értelemben, hogy ezt kérdezi: mire jó a teológia? Ebből a teológiai viták területén két új mozzanat jelentkezik: ahol az anyag helyett a hangsúly a funkcióra esik, ott a tartalom a metódus mögé kerül. A teológiát ennek megfelelően korunkban nem önmagából, hanem a cselekvés területén betöltött szerepéből magyarázzák, értékelik.

A teológiának eme funkcionális értelmét, illetve ennek átfogó teológiai értelmezését *J. Moltmann* vitte véghez. A keresztyén hitnek eszkhatológiai karaktere egy funkcionális reménység-stratégiának lesz a járuléka, és ebben a stratégiában az egyház vállalkozásával a jelen irányába fordul.

A modern világ- és önértelmezésben a funkcionalizálódás mellett van még egy másik alapváltozás: az ember új szemlélete. Ebben a távlatban, mely az ember jogait helyezi a középpontba, a funkcionalizálódás feltétlen célját azoknak a körülményeknek emberiessé alakításában látja, melyben az ember nagykorúsodását viszi végbe. Ennek az antropológizáló teológiai útnak voltak előfutárai: *Schleiermacher, Kierkegaard,* Bruno *Bauer* és a 20. században Wilhelm *Herrmann.*

Az ember így lesz a teológiai beszélgetés vonatkozási pontja és a keresztyén üzenet célja. Következetesen végiggondolva vezetett az út a teológia funkcionalizálásában a felebarátokról *(Mitmenschlichkeit)* szóló tanításhoz, mint amely maga a hit közepe és a teológia célja. Innen vezet az út az ember jelen nyomorúsága elleni tiltakozáshoz, és így lesz a szociológia a teológia segédtudománya.

A teológia funkcionalizálásából és antropológizálásából lesz érthető és világos a teológia mélyreható szerkezeti átalakulása. Az ember hajlik arra a megállapításra, hogy ezek a következmények konzekvensek és szükségszerűek. A teológiatörténet bizonyítja, hogy erre a korszakra az előkészület bár nem tudatosan, de megtörtént. Az más kérdés, hogy ez az előkészület megfelelő-e? A kérdés azért is jogos, mert a világi nagykorúságként jelentkező metakozmikus szabadság csak addig életképes, amíg a bázis, a régi világ-természet életben van, azaz maga a szubsztancia megvan, és a metakozmoszt hordozza. Vagyis a szubsztancia hordozza továbbra is a funkciót; az állandóság a változást. Ez érvényes teológiai téren is. Nem arról van szó, hogy a funkcionalizálódás és az antropológizálódás üres fantázia. Az emberiség melynek mi az Újszövetség üzenetével adósak vagyunk, funkcionálisan és antropológiailag érez és gondolkodik. Az utat azonban, melyet a teológiának meg kell tenni, nem szabad úgy járni, hogy az ember elfelejtkezhetne arról: a jövő felé vezető terveknek ezen az útján az embernek állandóan vissza kell nézni az Újszövetség üzenetére, magára a világ, a természet Istenére. A teológiának tehát éppen mint teológiának ebben a funkcionális világban az a feladata, hogy ezt a visszapillantást, melyet maga a metakozmosz igényel, mindig szabadon tartsa, és ezen elővigyázatossággal őrködjék.

Ezért tehát egyoldalú és nem veszélytelen az a szemlélet, mely egyedül csak előre megy, és a modernizáló alkalmazkodásban keresi az üdvösséget. Ahhoz, hogy a funkciót betölthessük, a szubsztancia elengedhetetlenül fontos. Ahhoz, hogy a metódus ne legyen üres járat, a tartalmat mindig ápolni kell. Ez mindenekelőtt belső teológiai és tudományelméleti probléma, mert a tudománynak és a hitnek a totális aktualizálása a szubsztanciának a kiárusítását jelenti.

3. A teológiáról szóló vitának a harmadik problémakörét a teológiának, mint rendszernek a problémájában látja a szerző. A teológia tudományelméleti egységének a kérdése ez. Ez az úgynevezett speciális teológiát érinti, exegetikai és történeti, rendszeres és gyakorlati diszciplináiban.

A speciális teológiai munka a keresztyén hitet úgy értelmezi, mint olyan történést, olyan folyamatot, mely azt bizonyítja, hogy az Újszövetség üzenete

az emberi létet elérte, Istennek munkája életalappá és üdvzáloggá lett. A keresztyén hit sajátos tulajdonsága az, hogy ez a hit gondolkozó hit.

A keresztyén hit alapja egy történésben van. Nem igaz tanokon vagy üres eszméken nyugszik, hanem egy történeten. A keresztyénnek azonban hamar észre kell venni, hogy hitének az alapja nem egyértelmű. Ez készteti először is a hitet gondolkozásra. Az alapok ellentmondásairól, a bázis többértelműségéről való gondolkozásban döntések meghozatalára kényszerül. Maga a keresztyén teológia, diszciplináiban a hitnek ez a gondolkozása.

A keresztyén hit a következőképpen kerül a gondolkozás kényszere alá: Az Újszövetség üzenete arról az Istenről beszél, aki az elveszettet megkeresi és az embernek utánamegy. A hit ezt a szeretetet követve lép a világhoz. A hitnek ez az alapszemlélete azonban a világ valóságos eseményeivel a legélesebben összeütközik. Ezt az istenképet és a világtörténelmet egységre hozni nem lehet. Fellángol a Jób-probléma. A keresztyén eljut arra a pontra, hogy a *deus in Christo* és a *deus is mundo* kikerülhetetlenül egymásnak ütközik. Ebben a *deus contra deum* harcban olcsó menekülést találni nem lehet.

A hitnek ebből a gondolkodásából nőtt ki a metodikailag rendezett reflektálásnak az a kísérlete, melyet rendszeres teológiának nevezünk. A dogmatikának és etikának az az értelme, hogy a hit megryilvánulásának egészét a *deus in vita* és a *deus in Christo* alapösszefüggésére vonatkoztassa. Az a feladata, hogy a *deus in vita* hitnek a világnyitottságát úgy tárja fel, hogy a *deus in Christo* hitnek az istennyitottsága összekapcsolódjon és Isten előtti világfelelősséggé legyen. A szisztematika teológia tehát nem más, mint egy olyan igyekezet, hogy a hitnek az egészét és a világnak az egészét az Isten felelete előtt nyitva tartsa. Erről a „nyitvatartásról" van szó. Ez minden, amit tehet. Ha az egyház történetére tekintünk megállapíthatjuk, hogy a hitnek ez a gondolkozása állandóan az Istenben való kételkedés, valamint az Istenen való túllépés határáig nyúlt el. Ez található Jóbnál és *Eckehard*nál, a reformációban és *Leibnitz*nál, el egészen *Tillich „Gott über Gott"* gondolatáig. Mennél mélyebb egy korszaknak saját világa iránti felelőssége, annál mélyebben szakad fel a feszültség a *deus in vita* és a *deus in Christo* között.

A teológia ennek a problémának a megoldásánál igénybe veheti a vallástudomány segítségét. Fatális tévedés lenne csak belső teológiai úton keresni a megoldást. A vallásfilozófia a *„Gott über Gott"* helyes reflexiójához segít el. Csak ezt a vallásfilozófiai gondolatot nem szabad teológiaira átfesteni, mert ez „az Isten halála" utáni teológiához vezet el.

A harmadik ok, ami a keresztyén hitet gondolkozásra készteti az, hogy a hit nem saját élvezetünkre adatott. Az Isten előtti állásból az Istenről való beszédig (Vor-Gott-Stehen — Von Gott-Reden) vezet az út. Az én-te vonatkozásból az én-ő vonatkozásig kell eljutni a keresztyénnek. A gyakorlati teológiában rendeződnek ezek a reflexiók egésszé. A gyakorlati teológiában tehát nem a lelkészek hivatali fontosságáról van szó, hanem a keresztyén hit sajátos gondolati problémájáról.

A gondolkozásnak ez a három mozgása önálló. Nem egymásból adódnak. Nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy ez a három irány úgy viszonyul egymáshoz, mint történeti adottság, ennek szisztematikus-teoretikus reflexiója, majd ennek gyakorlati alkalmazása. Sajnos, a dolgok jelenlegi állása ennek a hamis szemléletnek az elfogadását mutatja. Pedig nem lehet sem metodikailag, sem tudományelméletileg egy kaptafára húzni e három diszciplinát. Mindegyiknek a kérdésfeltevése más-más tendenciát mutat. Amint a teológiát, mint egészet nem lehet egy tudományfogalom alá hozni, éppen ez a helyzet a speciális teológiával is. Így viszont ahhoz a megállapításhoz jutunk, hogy ezt a vitát, amely a teológia tudományjellegéről napjainkban fellángolt, nem lehet *általában* a teológiára rögzíteni.

A szerző azzal zárja írását, hogy megkísérli a speciális teológiai szakok egymás mellé rendezését. Az exegetikai-históriai diszciplinák kifejezetten a Jézus üzenetével és alakjával foglalkoznak. Nem csoda, ha az exegetikai munka krisztocentrikus teológiát eredményezett. A rendszeres teológia feladata, hogy a *deus in mundo* és a *deus in Christo* hitproblémájával, valamint a *„Gott über Gott"* kérdésével foglalkozzon. Ez tehát az Isten problémát teszi az első helyre. A gyakorlati teológia a hit bizonyságtevő jellegével foglalkozik. Teológiai helye ez: Isten a Szentlélek. A Lélek-Istennel való teológiai kérdések problémakörében látjuk a gyakorlati teológia feladatát, nem pedig az alkalmazás „gyakorlati" problémáiban, mely minden diszciplinára egyaránt vonatkozik.

A teológiai szakok önállóságát és egymáshoz való vonatkozását így trinitárius megvilágításba helyeztük. Így az egység és a különbség egyaránt világos. A hit ezekről a gondolati ütközésekről nem mondhat le. Az Ó- és Újszövetség botránkozást keltő voltát éppoly kevésbé spórolhatjuk meg, mint a világuralmat gyakorló Istennek és a szerető Istennek a feszültségét. Végül pedig az elküldés parancsa elől sem térhetünk ki, ha a hit élő akar maradni.

Ha ezt a kivonatosan ismertetett tanulmányt, kommentálni akarnám, hasonló terjedelmű reflexió születne. Néhány megállapítás azonban elkerülhetetlennek látszik.

Korunk teológiájának vallásellensége, keresztyénségünk irányának vallásnélkülisége jól ismert. *Ratschow* professzor nézete az ellentpontot jelenti: a speciális teológiának a vallástudománnyal való belső összefüggését hangoztatja. És ezt éppen korunk követelményeként vezeti le.

Figyelemre méltó a teológia kétarcúságának a hangoztatása. Egyrészt a nagyon erős igény: korunkhoz alkalmazni a Biblia üzenetét jobban mint valaha, másrészt azonban szüntelenül visszatekinteni a szubsztanciára, hűnek maradni alapjainkhoz.

A hitet gondolkodó hitnek nevezi, az egész teológiát ebből vezeti le. Az ellentmondásokat el nem tussolni, hanem velük becsületesen megküzdeni. Milyen fontos ez nemcsak a teológiában, hanem abból kiindulva a gyülekezet nevelésében.

Ratschow professzor, a rendszeres teológus, különösen érdekes módon jelöli ki a rendszeres teológia feladatát: a feszültségi pontokra állni és a *deus in Christo — deus in vita* nagy összeütközésében az egységet keresni. Egyházunkban is ennek az egységnek a keresése milyen alapos teológiai fáradozást jelentett és jelent ma is.

Hasznos kísérlet a gyakorlati teológiát megszabadítani a puszta „alkalmazás" sablonos munkájától, és a Lélek-Isten munkájával való foglalkozás új alapjára helyezni. Korunkban ez a mozgás megindult már és ismert.

Az egész speciális teológiai munka trinitárius szemlélete új, önálló koncepció. Mutatós és hasznos, csak kérdés, hogy megvalósul-e?

Végül a teológia tudományjellegéről elmondott megállapításai bennünket is foglalkoztatnak.

Mindent egybevéve a szerző megállapításai tovább visszhangoznak bennünk, és mert a hit gondolkozó hit, minket is további gondolkodásra késztetnek.

Szathmáry Sándor

Vita az egyház és a keresztyénség jövőjéről

A *Wending* c. holland evangéliumi és kulturális folyóirat 1972-es évfolyama külön témaszámot (26. évf. 12. szám) szentelt az egyház és a keresztyénség jövője kérdésének. Ebben a francia *Esprit* c. folyóirat példáját követte, mely már 1971-ben külön számban foglalkozott a kérdéssel. Az akkor ott *„Ki kell újra találnunk az egyházat?"* cím alatt összegyűjtött cikkeket főleg róm. katolikusok írták és természetesen a francia viszonyokra voltak tekintettel. Sokuknak az a véleménye, hogy az egyház tradiconális formájának ideje lejárt. Valójában újra ki kell találni az egyházat. Kifejezték hitüket ennek lehetőségében. De elmondták kérdéseiket is. Pl., hogy van-e még vonzóereje az egyház hagyományos szerkezétenk? A pluralizmus kívánatos horizontján belül mégis milyen egységre van szükség? Nem elvetendő teher-e a hierarchia, mely akadálya a szükséges változásoknak? A politikai meggyőződés különbözősége jogosult-e az egyházban? Hogyan kell érteni a mind erősebben hangzó követelést, fejlődést, hogy az egyház vonja le az evangélium politikai következményeit? Sokan szeretik a konfliktusokat. Kell-e ezek kibékítésére törekedni, még ha azzal a veszéllyel jár is, hogy minden a régiben marad?

Részben e kérdésekhez csatlakozva, de szélesebb problematikával és differenciáltabb vitázó gárdával jelentkezik a Wending, ez a forradalmi szemléletű evangéliumi-kulturális orgánum. A szerkesztő bizottság elnöke, dr. J. Sperna Weiland professzor azzal vezeti be a vitát, hogy *Leibnitz* tétele a kontinuitás törvényéről: *natura non facit saltus*, érvényes lehet a természetre, de a történelemre nem érvényes. Itt forradalmi változások vannak, s ezekben ugrás történik. Maga a hit is ilyen ugrás az egész élet forradalmi megváltoztatására, vagy különben nem hit. Nem lehet kimondani, hogy a jövő egyházai egyenes folytatásai lesznek a múlt vagy a jelen egyházainak. De arra a kérdésre, hogy mit vihetünk magunkkal a jövendő útjára, s mitől kell megválnunk, valószínűleg ránk is vonatkozik *Tersteegen* 18. sz-ban leírt sora: „szabadon és teljesen üresen" kell továbbmennünk. Tudjuk, mit nem akarunk, de nem tudjuk, hogy mit akarunk.

Diagnózis és terápia

A témaszám vitaindítóul tételeket közöl a jelenlegi vallási és egyházi helyzetre vonatkozólag. Ezeket a tételeket felkérésre *Dr. van der Pol* nyug. nijmegeni r. kat. professzor írta, aki különös utat tett meg a református egyháztól az anglikánizmuson át a római egyházba. Egy időben lelkes ismertetője volt Barthnak és Hollandia r. kat. egyetemén, Nijmegenben, a protestanizmus fenomenológiáját adta elő. Könyvei jelentek meg a vita témaköréből: „A konvencionális keresztyénség vége" (1966), és „Az egyház és a keresztyénség további élete" (1970).

A tételek a modern ember által érzékelt olyan mozzanatokra hívják fel a figyelmet, mint az Istenfogalom megüresedése, az ökumenikus párbeszéd eredménytelensége. A mai vallásos krízist az emberiség kulturális fejlődésének három fázisával — 1. mithikus, 2. ontológikus, 3. funkcionális fázis — hozza összefüggésbe. Mind kevesebb a dogmatikus gondolkodás és több a gyakorlati cselekvés. A filozófiai, pszichológiai, orvosi, szociális, természettudományos és technikai benyomások bonyolult szövedéke gyorsuló tempóban eddig sok tekintetben ismeretlen gondolkodási klímát és értékelési fogalmat teremt, így mind nehezebbé válik — különösen korunk ifjúsága számára —, hogy reális jelentőséget tulajdonítson a tradicionális vallási tanításoknak és gyakorlatnak. Rámutat az Isten-hit fundamentális válságára, hogy a bűn, kegyelem, megigazulás, megszentelődés, megváltás, testtélétel, feltámadás, mennybemenetel, menny, pokol, angyalok és démonok fogalma és az ezekkel összefüggő képzetek nem illenek bele a kialakuló emberi kultúra gondolkodási és életkeretébe. Ebben a helyzetben legnagyobb veszélynek látja mind a mára, mind a jövőre nézve az „abszolútizálást". Az egyházi vagy vallási hatalom valamely formájának — Biblia, pápa, zsinat, hitvallás — abszolútizálására vonatkozó bármely kísérletről azt vallja, hogy az a Szentlélek munkájának mágikus-mechanikus felfogásán nyugszik. Szerinte az egyházi határozatok és előírások értéke meggyőző erejükkel függ, a vitakérdések fölött eljárt az idő, az egyházi elkülönülés és prozelitizmus jórészt értelmét vesztette. Úgy véli, hogy a holtvágányra futott ökumenikus tárgyalások a legrövidebb időn belül helyet kell, hogy adjanak a keresztyének és összes felekezetek teljes egysége és közössége helyreállításának. Ez a helyreállítás nem igényel uniformizálást és szervezeti-jogi egységet, hanem annak teljes elismerését, hogy minden hivő és megkeresztelt keresztyén teljes értékű tagja Krisztus egyházának. A kölcsönös úrvacsorai közösség helyreállításának szükségessége mellett érvel, mert „az elkülönülő úrvacsora-ünneplés ellenkezik a szentvacsora értelmével és jelentőségével; így ugyanis nem a minden hivőknek Krisztusban való egysége, hanem éppen elkülönülése fejeződik ki. Az úrasztala az Úrnak és nem egyik vagy másik egyházi intézménynek asztala. Ő hív és nem mi hívjuk egymást. Illő dolog, hogy az engedelmesség Krisztus iránt, akiben egységünk és közösségünk legmélyebben gyökerezik, minden esetben és körülmények között súlyosabban essék a latba, mint a régebbi időkből származó teológiai és egyházi nehézségek, amelyek minket Krisztus akarata és célzata ellenére osztottak meg".

Tételeit azzal zárja, hogy a prédikált és sákramentumilag is kifejezett kiengesztelődés nemcsak az egyházi közösségre vonatkozik, hanem az egész emberiség — gazdasági, szociális és kulturális — testvérré válása, eggyéléte a végcél, más szóval Isten országa tényleges realizálódása.

„A tények ellenére"

Az első hozzászóló — *dr. Berkhof* leideni református theol. professzor — a vitaindító tételeket, melyek főleg kultúrtörténeti és vallásszociológiai tényekre vonatkoznak, „pontatlan és általánosító le-

írás"-nak nevezi, bár elismeri, hogy „szellemükben és lényegileg" helyesek az 1960 .utáni Nyugat-Európára nézve. Szerinte azonban a tények nem normák. A kultúra fejlődése mindig olyan embereknek köszönhető, akik nem kötötték magukat a tényekhez. A kérdést „a tények ellenére" kell tárgyalni, olyan látástól és inspirációtól lelkesítve, mely termékeny távolságot tud teremteni a tényektől. Nem érti, miért keresi a vitaindító tételek szerzője a jelen kultúrhelyzetben szükséges tennivalót csak az egyházban, még közelebbről az egyházak kölcsönös viszonyában, s még közelebbről az úrvacsorai közösségben. Hogy az úrvacsorai közösség magában véve milyen kevéssé tartalmazza a leírt tényekkel összefüggő feladatot, maguk a tételek is mutatják, amikor hirtelen átváltanak egyik gondolatkörből a másikba.

Azt se érti Berkhof, hogy a tételekben leírt valóság számára miért lennének még szükségesek olyan intézmények, mint az egyház. A funkcionális, szekuláris létben van-e egyáltalán értelme az egyházak struktúraváltozásáról, az ökumenikus kérdésről, az úrvacsorai közösségről és az egyház politikai feladatairól beszélni. Ezek a problémák fontosak, de elvesztik jelentőségüket abban a perspektívában, melybe a tételek szerzője helyezi őket.

„Krisztust senki sem köteles megtagadni"

Spijkerboer amsterdami református (herv.) lelkész „Zavarunk" című cikkében a téma komollyá válását Bonhoeffer „tulajdonképpen kicsoda számunkra Krisztus?" kérdésében látja.

Teológiatörténeti fejtegetései rámutatnak a modernizmus egyháztörténeti hasznára. A modernizmus harca minden keresztyén számára gyümölcsöző. Ilyen gyümölcs a Biblia tudományos megközelítése. Az ijedtség ellenére elvezetett a Szentírás jobb megértéséhez. Jogos az orthodoxia szembeszállása a modernizmussal, mikor a tradíció vonalán maradva, ezt kérdezi: mi az, ami még keresztyénség a modernizmusban? Mert senki sem köteles megtagadni Őt, aki valóban él. Igazat ad a vitaindító tételek szerzőjének, hogy a múlt század modernizmusa gyerekjáték volt ahhoz a krízishez viszonyítva, amely felé az egyház és keresztyénség halad. Szerinte fel kell dolgozni azokat a kérdéseket, melyeket a modernizmus felvet. Kantra hivatkozik: „Merd használni az eszedet. Elképzelhetetlen, hogy ez a merészség zavarba hozná az eget." Kitér Barth jelentőségére és korainak tartja azt a véleményt, hogy Barth fellépése eredménytelen. Hatása egyháza határain belül is igen nagy. Leveleivel, kiállásával, s főleg Dogmatikája gazdag anyagával messze időkre sokak tanítója marad. Nagy baj van az egyházban, ha a dogmatika szónak rossz a csengése. Ezt éppen Barth jól átgondolta. Azt is, hogy mindig mások az érintkezési és törésvonalak. Ezért is nem kész sohasem a dogmatika. Nem lehet egyszerűen átültetni a 18. századi dogmatikáját a mába.

Nem vár sokat az új szabadelvűségtől és az új orthodoxiától. Úgy látja, hogy az egyházaknak mostani zavarukban sokkal csendesebben kellene fellépniök. Most inkább a hallgatásnak, a meditációnak, az eszmélésnek és a belső szobában való egymással beszélgetésnek az ideje van.

„Egy másik keresztyénség"

K. *Derksen* dominikánus szerzetes cikke az *„Egyházak és a hatalmak"* kérdésével foglalkozva rámutat, hogy az egyházaknak mindig volt kapcsolatuk a körülöttük folyó konkrét szociális és politkai történettel. A kapcsolatok ma talán csökkentek kulturális és politikai síkon, de morális és szociális vonatkozásokban annál inkább növekedőben vannak. Az együttélésben jelentkező pluriformitás utáni vágy pandantját látja az egyházi és konfesszionális pluralizmusban, „ami programpontja minden jobb, felvilágosodott teológiának". Kifogásolja, hogy még mindig nem tekintik teológiailag fontosnak az egyén és közösség közötti szakadás szociális-politikai összefüggésének vizsgálatát. Sürgeti a házassági etika kritikusabb megközelítését, az egyházban prédikált és ünnepelt kiengesztelődésnek a gazdasági, szociális, politikai és kulturális vonatkozásokra való kiterjesztését. Világosan fel kell tárni, miként támadt szakadék a „felvilágosult gondolkodás" és az „egyházi" gondolkodás" között a politikai és gazdasági élet emancipációja idején. Hogyan eshetett meg, hogy az elnyomott népcsoportok harca felszabadulásukért az egyház nélkül, sokszor ellenére ment végbe.

Sürgeti a bátor átcsoportosulást, a közösségformálást eltérő hitvallás mellett is — ugyanazon politikai és szociális álláspont alapján, és ezen a bázison új teória, új teológia létrejöttét, melyben igazságosság és béke, kiengesztelődés és igazság konkrét módon megnevezve — rámutatható szituációkra vonatkoztatva kerül tárgyalásra.

„Az ifjúság izgalmas felfedezéseket tesz"

A. R. *Jiagge* asszony, bíró Gánában a fellebviteli bíróságon, *„A vallás és az egyház helyzete korunkban"* címen szól hozzá a kérdéshez.

Megengedi, hogy a vallás krízise az az új gondolkodási mód és az élet következménye, de vallja, hogy annak nem elengedhetetlen velejárója. A modern ember sincs kizárva Isten manifesztációiból. A vallási krízis nem elkerülhetetlen. Az Istenhez ragaszkodó emberek lelkét semmiféle erőszak nem törheti meg. A krízis emberek műve, ezért benne van a konstruktív változások lehetősége, melyek kisebbítik a feszültséget és nyugalmat hozhatnak a konfliktusok területén. Az embernek hatalmában van, hogy a jó irányban való változásokért harcoljon. Isten pedig kegyelmébe vesz minden becsületes vállalkozást, s ami elégtelen önmagában, több mint elégséges megáldatása után, ahogyan az 5 kenyér és 2 hal elégséges volt 5000 ember táplálására.

A vallásos tanítás és gyakorlat kulcsot szolgáltathat a mai élet számára, mai gondok és problémák megoldásához. Egész sor ilyen problémát említ. Pl. a szegénység egy bővelkedő világban, melyben a világnépesség 25%-a a földkerekség kincseinek 80%-át zsákmányolja ki a maga önző használatára. Megemlíti a nemzetközi kereskedelem jogtalanságait, a különféle diszkriminációkat, a gazdagok makacs ragaszkodását a status quohoz és a szegények nyomorát, éhezését. A fiatalság, a tanítás és a gyakorlati keresztyénség közti szakadásról panaszkodik. Említi azok luxusát, akik „karosszékben ülve ide-oda fecsegnek a bőség világában". Az ún. harmadik világnak, melyet szegénység sújt és betegség gyötör, valódi keresztyén-

ségre van szüksége. Helytelen törvények megváltoztatására, vámfalak és diszkriminációk eltörlésére, a keresztyén szeretet megmutatására. Meggyőződése, hogy a keresztyénséghez hozzátartozik a politikába való aktív beavatkozás, éspedig nem más szándékkal, mint hogy a politikát Krisztus módján befolyásolja. A tanítások elfogadásához jó motívum a gyakorlati evangéliumi magatartás.

Az a megfigyelése, hogy a világkeresztyénség a fundamentális agnoszticizmustól a közömbösségen át elérkezett az Istenhez való visszatéréshez. Az ifjúság izgalmas felfedezéseket tesz. A keresztyénség kihatása nagyobb és érdekesebb, mint a hippi élet. Mélyebb és tartósabb örömöt ad, mint az alkohol és a kábítószerek. Az ifjúság irtózik a képmutatástól, de vonzódik a rosszal szemben a jóért folyó harchoz.

Hiszi, hogy az új, még születőben levő kultúra nem lesz Isten nélkül. Hazájában ma többen vannak kapcsolatban keresztyén és más vallásos élettel, mint valaha. A modern technika nem jelent nehézséget a vallásos meggyőződés számára. A vallás megkapja az őt megillető helyet. Nem uralkodni akar, hanem szolgálja az embert. A démonok és angyalok elvesztették jelentőségüket. De a keresztyén fogalmak mélyebb jelentést kaptak, mint régebben. A lelki felemelkedés igénye növekedőben van. A templomok zsúfoltak. A Biblia körül komoly tanulmányi csoportok alakultak. Az ébredés lelkülete tapasztalható.

A tarttalmat és a lényeget hangsúlyozza. A formulázást és egyházi berendezést csomagoláshoz és szállítóeszközhöz hasonlítja. Intézményekre, emberi vezetőkre valamilyen formában mindig szükség van. Veszély csak az „abszolútizálás" kísértésében rejlik.

Az egyházközi prozelitizmust gyerekes dolognak tartja. Egység lehet a különbözőségben is. Fundamentális kérdésekben és értékekben megegyezésnek kell lennie, de teret kell engedni a különbözőségeknek a kulturális és történeti háttérnek megfelelően. Afrikában pl. az istentiszteleteken szeretik az éneket és a táncot, a teljes beleélést, a prédikáció megbeszélését. Idegen kultúra erőltetése a keresztyén üzenet magával ellenkeznék.

„A fedélzetre!"

Dr. H. *Hoekendijk*, régebben utrechti professzor, az ökumenika és világmisszió tanára az észak-amerikai Union Theol. Seminaryban. A tőle megszokott szellemességgel és szenvedéllyel szól hozzá a kérdéshez. Anakronisztikus részletkérdésnek mondja az úrvacsorai közösség problémáját. A szekularizációt úgy értékeli, mint felszabadulást az új világ építésében komplexusok nélkül való részvételre. A sémák helyett a kísérletezést, a metamorfózist ajánlja. Az egyházat úgy definiálja, hogy az nem egyéb, mint a szabadítás „vallás-utáni, theo-politikai eseménye". Ezt nem szánja teljes definíciónak, de úgy érzi, hogy „ahol az emberi méltóság felszabadulása nincs meg, oda még nem érkezett meg Jézus, tehát ott nincs egyház". Jézus nemcsak kenyér és bor képében érkezik, de az éhezők és elfogottak képében is. Ez is Krisztus reálprezenciája!

Fájdalmas zavar

Dr. H. M. *Kuitert*, az amsterdami református egyetem dogmatika és etika tanára az egyházi egység hiányának olyan dimenziójára hívja fel a figyelmet, amelynek régebben nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. A nemzeti egyházak eddig mindig saját hazájuk kormányzata mellett foglaltak állást. Ma a forradalmi keresztyének szembeszállnak a saját országukbeli, más véleményen levő keresztyénekkel is, kik talán éppen saját egyházukhoz tartoznak. Az egyik lelkész eltemeti a faji küzdelem áldozatát a Jézus Krisztus nevében, miközben egy másik lelkész ugyanabban az országban vagy egyházban azt tanítja, le kell lőni a feketéket, ha felkelnek a törvényes hatalom ellen.

Azt a logikusnak látszó konklúziót, hogy a zavarból egyetlen kiút a jelenlegi egyházi formáktól való elszakadás, nem ajánlja a szerző. Két okot említ. Az egyik, hogy a vallásnak éppúgy szüksége van az intézményes formára, mint minden más emberi alapszükségletnek. Nem mintha rabjai volnánk a jelenkori formáknak, de nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a maiakat elvessük. Szólni, prédikálni, hirdetni kell az Igét, végezni a gondolkodásformálást, s ehhez lelkészek, egyházi munkások kellenek. A fiataloknak meg kell tanulniok a vallás nyelvét, hogy résztvehessenek a vallásos élményekben. Köztudomásúvá kell tenni, hogy Isten nem a jogtalanság, az elnyomás Istene; az embereknek meg kell tanulniok, hogy a maguk világában találkozhatnak Vele. Ha ebben az egyház segíteni tud, az életbevágó dolog az emberiség számára. Az egyházat meg kell tartanunk. A megtartás egyúttal megváltozást (megértést) is jelent. E nélkül a megértés nélkül nem segít az egyház éltetésére vonatkozó egyetértés. De fordítva is igaz: Eggyélétel nélkül a megtérés üres szó marad.

A másik okban lát egy kis hazárd-játékot a szerző. Mivel Isten üdvkijelentése nem az egyháznak, hanem a világnak szól, nem az a fontos, hogy nagy legyen az egyház, hanem, hogy sokaknak használjon. Így a keresztyéneknek az egyházból való kimenetele egyik módja annak, hogy az egyház betöltse funkcióját. Magához von és egy idő után eltaszít magától. Így jut az egyházon kívülre a keresztyénség és éppen ez a cél. Az volna az eszményi állapot, ha már mindenki megtalálná a keresztyénség világi formáit és az egyházra nem lenne szükség. Ez azonban még nincs így, s belátható időn belül nem is lesz. Míg az üdvösséget a világban nem lehet megtalálni, kell egy kikötő, anyai kebel — az egyház. Ha az emberek kezdik szűknek érezni az egyházat, ezen nem kell csodálkozni, így van ez jól. Az egyházban, mint a klinikára megint jönnek új emberek, egy idő után megint elmennek, ha már nincs rá szükségük. Ez természetesen nagyon nehéz helyzet, mert így az egyház „egészen jól" sohasem lesz. Az egyház Kálvin szavaival vigasztalhatja magát: „Terar, dum prosim". (Teszem, ha használok vele.)

Meglepő a teológiáról vallott véleménye. Szerinte téves nézet, hogy a teológia az egyház funkciója. Eltekintve attól a történeti ténytől, hogy a teológia a középkor elejétől fogva az egyetemek ügye volt, a reformáció az egyetemeken kezdődött, tárgyilag se felel meg a valóságnak, hogy a teológia az egyház funkciója, még csak nem is az egyházi és egyháziatlan keresztyénségé. Legszívesebben azt mondaná, hogy a teológia az egész kultúra funkciója, hogy Is-

tenre és Jézus Krisztusra vonatkozó orientációját megőrizze. Egyházi keresztyénség nélkül nem lett volna ez a kultúra. Napjainkban mintha a kultúra azon a ponton lenne, hogy annak a rakétának, amely magasba emelte, első lépcsőjét leválasztja, mert kiégettnek látszik. Biztosan senki sem tudja, hogy ez igaz-e. De akármi lesz a folytatás, a teológia nem csupán az egyházé, hanem az egyházon kívüli keresztyénségé is. További sorsa nem csak az egyházi keresztyénségtől függ.

Semper reformanda

A különszám tartalmát jótékonyan gazdagítják neves szerzők műveiből vett ideillő idézetek, melyek a hozzászólásokat kiegészítik. Az egyház küldetésének lényegére, a megmentő Igazságról való bizonyságtételre mutatnak rá.

Az egyház — mint Krisztus teste — Isten szolgálatában áll és az Ő mentő, engesztelő munkáját kell, hogy végezze a földön. Különösen nagy lehetősége van a béke szolgálatára. Ezen a téren még nem végezte el munkáját. Feladatát be tudja tölteni, ha valóban Krisztus egyháza mer lenni. S ez lehetséges, ha felébred vezetőinek személyes lelkiismerete. Isten megszólítása mindenekelőtt az emberi lelkiismerethez szól. Ezért mondja Luther: „A lelkiismeret több, mint az ég és a föld." *(Heering.)*

Az egyház csak akkor egyház, ha másokért van. Részt kell vennie a világi feladatokban, nem uralkodva, hanem segítve és szolgálva. A másokért élő életet kell mindenki elé odatárnia. Fel kell lépnie a hybris, a hatalomimádás, irigység és illúzionizmus ellen. Bizonyságot kell tennie a mértéktartásról, valódiságról, bizalomról, hűségről, állhatatosságról, türelemről, rendről, alázatosságról, megelégedettségről, szerénységről. Nem fogalmak, hanem példaadás által nyer súlyt és hatalmat az egyház szava *(Bonhoeffer)*.

Hogy az egyház nem veszhet el, ez hitbizonyosság. Lehet, hogy itt-ott félretolják, üldözik, elnyomják, s úgy látszik, mintha már nem lenne, mint egykor Izráelben, vagy mint különböző történeti megjelenési formái esetében már nem egyszer megtörtént. Tévelygésnek is alá van vetve. Urát megtagadhatja, Hozzá hűtlen lehet, eltorzulhat. Valószínűleg sohse is volt sehol a világon más, mint többé-kevésbé eltorzult egyház. Az egyház Ura kritikájának tüzében és a világ kritikájának vádja alatt áll. Az egyháznak mindig magába kellett szállnia, önmagát korrigálnia. Csak mint *semper reformanda* állhat fenn. És mégis Krisztus gyülekezete a világban. Mindennek ellenére: Credo unam sanctam ecclesiam... Hitvallás nélkül nem lehet róla beszélni. S a róla való vallástétel a keresztyén hitvallásnak része *(Barth)*.

Végül egy jegyzet egészíti ki a különszámot, mely azzal a megdöbbentő adattal foglalkozik, hogy *az USA egyházainak nemzeti tanácsához tartozó 10 protestáns egyházi szervezet 203 000 000 dollárt fektetett fegyvergyárak részvényeibe*. A többi egyházról nincs adat, de bizonyos, hogy más, közvetlenül nem fegyvergyártással foglalkozó iparágakba is nagy egyházi befektetések történtek. A jegyzetíró Mt 26:8.12-re utalva keserűen jegyzi meg: Különleges előkészítése ez Krisztus temetésének. Ezt a pénzt csakugyan jobb lett volna a szegényeknek adni.

Néhány tanulság

A cikksorozat jó bepillantást enged a nyugati protestáns világ feszültségeibe, melyek mind teológiai, mind a gyakorlati keresztyénség síkján jelentkeznek. Különösen figyelemre méltó a keresés abba az irányba, ahova mi már előbb elérkeztünk, a szolgálat teológiájának és az egyház diakóniai életformájának irányában.

Tanulságos a megközelítési módok különbözősége is. A cikkek egy része a kulturális fejlődés fázisaiban látja a probléma gyökerét, mások a keresztyénség intézménnyé merevedésében ragadják meg a válság okát. Egyik szerző a vallásszociológiai tényeknek döntő jelentőséget tulajdonít, mások pedig tagadják a tények normaként értékelhető voltát. Egyik oldalon az ökumenikus fejlődés elakadását észlelik, mások új csoportosulások vonalán új ökumenizmus felfedezését helyezik kilátásba, mely az egész emberiség gyógyulását szolgálja.

Jellemző a hozzászólásokban nemcsak az egyház, hanem az egész emberi együttélés jövője iránt érzett felelősség, a kritikai szellem és egyben a pozitív értékelés. A kiábrándultság nem érinti az alapokat, csak a keresztyénség egyházi építményének lényegét eltakaró megjelenési formáit.

Feltűnő, milyen nagy a cikkekben az egyházon kívüli keresztyénséggel való foglalkozás hangsúlya. Még a teológiáról is ennek a szemléletnek vetületében esik szó.

Megnyugtató, hogy a megnyilatkozások határozottan elutasítják az olcsó megoldásokat és erőteljes követelés hangzik a megváltozás, megtérés irányában. A nehézségekben nem a keresztyénség csődjét látják, hanem gyógyítható betegségeket lepleznek le. Egy más fajta keresztyénség igénye nyugtalankodik az írásokban, a reformáció lehetőségének hite. Figyelemre méltó, hogy erre nézve éppen egy róm. kat. szerzetes cikke közöl konkrét programot.

A vita, ha szempontjai nagyrészt más egyházi helyzetre vonatkoznak is, tanulságos, mert néven nevezi a problémákat és a mát a jövőért való felelősségre nógatja.

Dr. Fejes Sándor

„Református Szemle"

A Románia Szocialista Köztársaságban levő Református és zsinat-presbiteri Evangélikus Egyház hivatalos lapjának utolsó előtti (1973. [LXVI. évfolyam] 2—3.) száma értékelő szavakkal méltatja nyugalomba vonult főszerkesztőjének, *D. Dr. Dávid* Gyulának a munkásságát: „Az volt a célja — olvashatjuk róla a többi között —, hogy a ‚Szemle' valóban ‚szemle' legyen, azaz *olyan szemmel való látásnak az írásos tükröződése*, amelyhez a világosságot attól nyerte, aki magáról mondotta: Én vagyok a ‚világosság', ‚az út, az igazság, az élet' (...) Ennek az Úrnak a szemével látni — ez jelenti a református ‚Szemle' komolyan vételét, s ugyanakkor azt a nehezen kifejezhető biztonságérzést, és szilárdságot, irány- és céltudatot, amely elengedhetetlen része az evangéliumi szerkesztés szolgálatának."

A folyóirat elkövetkezendő számainak küldetéséről, a szerkesztésről szólva a vezércikk megállapítja: „Az írott igehirdetésnek ez a formája a mag helyén

nem kevésbé fontos, mint a prédikált Ige útja. Mindenütt Krisztus Jézus munkálkodik, Szent-lelke által bennük és érettünk. Egy egyházi folyóirat életében változhatnak — amiképpen változik is — a szerkesztők, a munkamódszerek, és általában minden, ami a betűk, mondatok és a témafeldolgozások rendszere egymás mellé helyezését jelenti. A ‚szerkesztés' anyanyelvünkön megfelelő a bibliai szintaxisnak: az összeillesztésnek, a rendszerbefoglalásnak, az ütőképessé tevésnek, az elrendezésnek, a szabályozásnak. Ez az egész tevékenység természetszerűleg most a betükre és a szavakra vonatkozik. Ahogyan alakul és fejlődik a nyelv, ugyanúgy *változnia kell az írásbeli* igeszolgálatnak is. Ebben az állandóan tartó alakulásban az irányító az egyházban az Úr Jézus *Szentlelke.* Ő, azaz nem a kicsi, vagy a nagy szerkesztőbizottság, nem a ‚vezetőség', s legkevésbé a szerkesztők. Mindenki, aki csak felelősséget hordoz, egyetlen gyümölcsöző dolgot cselekedhet: imádkozza a Református Szemlére nézve is: *Jövel Szentlélek Úr Isten;* de ne csak imádkozza, hanem saját magát alábbszállítva (Ján 3:30), engedelmeskedjék az elfogadásban és a követésben. A változó szerkesztők mellett (...) változatlanul marad az egyház feje: Jézus Krisztus (...)"

A Református Szemle legutóbbi két száma az új főszerkesztő, *Dr. Tőkés* István teológiai tanár szerkesztésében folytatja és változatos tartalmával továbbfejleszti a lap hagyományait, azokat a szempontokat tartva szem előtt, amelyeket fentebb ismertettünk.

A következőkben — a részletes ismertetés igénye nélkül, csupán vázlatosan — néhány érdeklődésre számottartó tanulmányra, cikkre szeretnénk felhívni olvasóink figyelmét.

A 2—3. számban olvashatjuk *Dr. Teleky* Mihály cikkét: *„A nemzeti kérdés megoldása Románia Szocialista Köztársaságban, és annak tükröződése a vallásos életben"* címmel. A szerző tíz pontban foglalja össze azokat az eredményeket, amelyek „a nemzeti kérdés megoldásakor a vallásos élet területén megvalósultak" : 1. A vallásnak az alkotmányban biztosított szabad gyakorlata; 2. Romániában élő valamennyi egyház teljes egyenlősége; 3. az állam komoly anyagi támogatás, amelyben az egyházakat részesíti (kongrua, stb.); 4. állami támogatás az egyházi műemléképületek rendbehozatalára; 5. aktív ökumenikus párbeszéd a hazai egyházak körében, ugyanakkor részvétel a nemzetközi ökumenében is; 6. az egyházak együttműködése gyakorlati téren is (különösen a diakónia területén); 7. az egyházak közös küzdelme a társadalomellenes illegális szektákal szemben; 8. testvéri légkör az egyes felekezetek lelkészei és gyülekezeteinek tagjai közöt; 9. az Egyetemi fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet léte és munkája; 10. az egyházak aktív részvétele a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának munkájában.

Ugyanebben a számban *Kálvinnal és a XVI. századi genfi gyülekezet belső rendjével* foglalkozik *D. Dr. Imre* Lajos, illetve *Dr. Tőkés* István tanulmánya, *Jób* problémáját dolgozza fel *Bustya* Dezső munkája. Dr. Tőkés István a folyóirat korábbi számaiban megkezdte már az apostoli atyák teológiai irodalmának szemelvényes közlését, ezt folytatva közli most *Papias töredékeit, Iustin levelét Diognéthoz, Szent Polikarp levelét a Filippibeliekhez, Polikarp vértanúságát* (ezek az írások először jelennek meg magyarul).

Az 1973/4. számban a lap nagyobb tanulmányokat közöl a többi között a jelenkori romániai református igehirdetés tanulságairól, a Római levélről, a Jézus-kutatás jelentőségéről.

Komlós Attila

Egy humanista feljegyzései

„A világ mai nehézségei és veszélyei nem abból adódnak, hogy nem találunk választ kérdéseinkre, hanem abból, hogy a válaszokat pusztításra, uralomvágyunk kielégítésére fordítjuk. Így a haladást az ember történetében nem a tudományos kutatásban, hanem egy új etika, új ember és ember közötti viszony kialakulásában látom" — írta 1972 májusában *„Az élő állapot"* címen a Korunk, Könyvek sorozatban *Szabó* T. Attila gondozásában megjelenő könyvének ajánlásában *Szent-Györgyi* Albert. A könyvben tarka szőttesként keverednek személyes emlékek, kutatási tapasztalatok, vallomások a munkáról és töprengések. A világhíres tudós számára a tudomány végső kérdései — erkölcsi kérdések. Ezért teológus szemmel sem mehetünk el a könyvecske mellett, mely szinte summázza Szent-Györgyi Albert életművét.

A remekül válogatott könyv alaphangját a szerkesztő a Válasz című folyóirat 1964 decemberi számából idézett „Az élet lényege" című írásban adja meg. Ebben az írásban egy tudós és egy „átlagember" beszélget az életről. Az írás paradox konklúziója Szent-Györgyi Albert egész életének titkát magába rejti. A tudós végső tétele: „élet tehát nincs". Ezt bizonyította szenvtelenül, pontosan és megcáfolhatatlanul. Ezzel kel vitára Szent-Györgyi az „átlagember", a humanista: „Dehogy nincs. Csak önmagában nincs. Élet van, csak nem lehet az anyagtól elválasztani. Az élet az anyagnak egy sajátsága, szerkezetének következménye. Olyan mint a mosolygás. Mosolygás is van, de nem választhatom le az ajkakról és nem tarthatom egyik kezemben, és a másikban az ajkamat, mert a mosolygás nem más, mint az ajkak játéka." A humánumnak ez az élet egészét szem előtt tartó ökonómiája Szent-Györgyi munkáinak varázsa, tudományos kutatásainak is ez a motorja.

A könyv első szakasza Szent-Györgyi munkáiból válogatott vallomásokkal feltárja a világhírű tudós tudományos kutatásainak erővonalait, kutatásainak miértjét. Ezek az írások azt tanúsítják, amit egy 1962-ben megjelent művében így fogalmazott meg: „Felvetni egy jó problémát, kérdezni egy jó kérdést, már a munka felét jelenti" (Perspectives in Biology and Medicine). Szent-Györgyi tudományos munkásságának első kérdése a *biológiai oxidáció* volt. 1937-ben éppen a szövetoxidációval és a C-vitaminnal kapcsolatos kutatásaiért ítélték neki a Nobel-díjat. Ennek a korszakának nagy összefoglalója a szövetlégzésről szóló írása (Studies on Biological Oxidation and some of its Catalyts. 1937). Ebből olvasunk néhány személyes emlékekre utaló vallomást ebben a gyűjteményben. Az előszó és a biológiai oxidáció alapjairól szóló szakasz Szent-Györgyi munkamódszerének sallangtalan egyszerűségét példázza, melyből talán a teológusok is tanulhatnának egyszerűséget, hogy az erdő mellett a fákat is meglássuk. Itt olvassuk a C-vitamin történetet is, színesen és fordulatosan, frissen, melyet még 1937-ben írt le Szent-Györgyi. Életszerűségére jellemző a befejező mondat. Megköszöni — mint ahogyan illik — a baráti segítséget és jóindulatot, majd hozzáteszi: „Ha mindez a nemzetközi politikában is általános volna, valamennyien biztató jövő felé nézhetnénk". De a P-vitamin felfedezésének kalandjával sem marad adós a könyv. „A vitaminok, ha helyesen értelmezik és alkalmazzák őket, segítségünkre lesznek az emberi szenvedés olyan méretű csökkentésére, amelyet ma a legfantáziadúsabb elme sem képes elképzelni." Szent-Györgyi nem a vitami-

nokban csalódott, hanem az emberben. A vitaminok csodájának ígézetéből a világháború borzalmai ébresztették fel.

Szent-Györgyi másik nagy tudományos kérdése az izom. 1947 óta az Egyesült Államok keleti partján, Woods Hole-ban, a Tengerbiológiai Laboratórium Izomkutató Intézetében dolgozik. Munkássága az élettudományban új fejezetet nyitott. Ennek a korszaknak problémáit foglalta össze 1947-ben a budapesti Orvos Egyesületben tartott előadásában *„Az izom kémiai szerkezete"* címen (Orvosok Lapja. 1947. 11. sz.). Kutatómunkája közben hamarosan eljutott a szubmolekuláris biológia problémájáig. „Az élet tanulmányozása közben a magasabb régiókból egyre alacsonyabbakra szállunk, míg végül útközben az élet eltűnik, és ott állunk üres kézzel. A molekulák és az atomok élettelenek" — írta 1966-ban *Selye* János *In vivo* című könyve kapcsán.) Ez tudományos kutatásának summája. Lényegében újabb kutatásaival az élet alapkérdéseit feszegeti Szent-Györgyi, és eközben jut el többek között olyan felfedezésekre, amelyek a rákbetegség titkának megoldásához mutatják előre az utat. Közben az élet energia-körfolyamatát, a gyógyszerek hatásának mechanizmusát, az élő állapot mibenlétét, az élet jellegét fürkészi. Ezeket a problémákat két könyvében, a *„Nature of Life: A Study on Muscle"* (1948) címűben és az *„Introduction to a Submolecular Biology"* (1960) címűben foglalja össze. Ezekből is fontos részleteket találunk a könyvben. A szakaszt Szent-Györgyi egy summázó, költői erejű vallomása zárja: „az élő szervezetet csak úgy érthetjük meg, ha szeretünk is, és ha az élet mélységeibe akarunk behatolni, igen nagy szükségünk van két régimódi műszerre: a szemünkre és az eszünkre! Talán nem túlzás állítani, hogy az életet csak az értheti meg, aki egy kicsit költő is". Szent-Györgyi a tudós költők közül való.

Minden igaz humanista — pedagógus is. Szent-Györgyinek is van pedagógiája. Alaptétele: az összefüggések tudatosítása. „Ne korlátozzátok figyelmeteket csak a töredékekre" — figyelmezteti tanítványait. Szent-Györgyi pedagógiáját a Science 1962-es évfolyamában megjelent, *„Az oktatás és az egyre bővülő ismeretek"* című tanulmánya foglalja össze a legsokoldalúbban. „Öreg diákoknak" is van mit tanulni belőle. Érdemes idézni: „A tudás olyan mint egy szent tehén, és az én problémám az lesz, hogy miképp lehet azt a tehenet úgy megfejni, hogy közben távol maradjunk a szarvától." Ezzel utal arra, hogy a tudós — gyilkos is lehet. A növekvő információáradatban optimistán vallja: „a természet alapjában egyszerű". ..Ha 71 évemmel még ások a tudás hegyeiben, azt... gyermeki magatartással teszem. 'Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa' — mondja a Biblia —, 'mert képesek megérteni a természetet' — mondom én." Ebben a tanulmányban sok olyan vallomás, tapasztalat halmozódott össze, amit minden tudománnyal foglalkozó ember megszívlelhet. Például a könyvekről: „A könyvek azért vannak, hogy megtartsák magukban a tudást, mialatt mi a fejünket valami jobbra használjuk." Az iskoláról: „e,gész életünkön át tanulni kell... Amit az iskolának el kell végeznie, elsősorban az, hogy megtanítsa velünk, hogyan kell tanulni, hogy felkeltse a tudás iránti étvágyunkat, hogy megtanítson bennünket a jól végzett munka örömére..., hogy szeressük, amit csinálunk, és hogy segítsen megtalálni azt, amit szeretünk csinálni." Szenvedélyes szavakkal védi a gyakorlati, élő ismeretet. „A holt ismeretanyag eltompítja a szellemet, megöli a gyermeket, anélkül, hogy táplálná a testet." Végső konklúziója itt is a humanizmus: „mindennemű oktatás a humanista kultúrának része kell legyen".

A könyv utolsó szakasza a tudós felelősségéről szól. Mottója Babits nagy mondata, amelyet *What Next?* (1971) című munkájának vezérgondolatául választott: „Mert vétkesek közt cinkos, aki néma." Azt, hogy az emberiség történelmének egyik legkritikusabb korszakában élünk, sokan leírták. Szent-Györgyi nem a veszélyeket feltáró könyvek sorát szaporítja, hanem a biológiailag egységes és egész emberről ír. Fő kérdése — morális kérdés, mint ahogyan ezt furcsa című könyvének bevezetőjében írja: „Képes lesz-e az ember túlélni azoknak a társainak mesterkedését, akik — úgy látszik — gyakran inkább eszeveszett majmokként, mint épeszű emberekként cselekszenek?" (Az őrült majom, 1970). Mai világunk konfliktusának okát abban látja, hogy „új kozmikus világban élünk, nem ehhez készült az ember". Szerinte a feszültség abból adódik, hogy az óriásira nőtt lehetőségek között „idejétmúlt gondolkodással, intézményekkel és módszerekkel fogadjuk a változásokat, olyan politikai vezetőkkel, akik szellemi gyökereikkel egy régi pretudományos világba kapaszkodnak, és azt hiszik, hogy a probléma megoldásának az egyetlen módja a csalafintaság, a kétszínűség". A tudásával visszaélő ember kifejlesztette az önmegsemmisítés sokszoros lehetőségeit. „Századokon át az volt az emberek fő gondja, milyen lesz az élet a halál után. Úgy látszik, ma először arra kell választ keresnünk, milyen lesz az élet a halál előtt." Szent-Györgyi békéért aggódó humanistaként próbálja végiggondolni mai mindennapjaink dimenzióit. Minden baj gyökerének az ember önzését látja. „Legtöbb társadalmi intézményünk — miközben a társadalom szolgálatában tetszeleg — saját érdekeit szolgálja. Ez egyaránt érvényes hadseregekre, egyházakra és kormányokra; azt mutatja, hogy képmutató világban, hamis látszatok világában élünk, olyan világban, melyet ifjúságunk egésze kezd elutasítani." A könyv további szakaszaiban a vietnami esztelen háború mélységes döbbenete, a My Lai-i mészárlás morális válsága rezeg. A könyv utoljára Szent-Györgyinek azt a vallomását idézi, melyben a fiatalok felé fordul, hogy szívükre helyezze élete nagy tapasztalatát: „a tudás erkölcsi értékek nélkül haszontalan". A tudás cselekvés-kényszere adta Szent-Györgyi kezébe a tollat. A tudás útja veszélyes út. Itt „csak egyetlen módja van a hibák elkerülésének: az, hogy ne cselekedj semmit, vagy legalább ne kísérelj meg semmi újat cselekedni. Ez azonban, úgy lehet, maga a legnagyobb hiba minden hibák között."

A könyvet mindenki, aki az emberség titkát keresi, haszonnal forgathatja, mert benne nem filozófiát talál, hanem egy sokat élt humanista palackpostáját, aki hinni szeretne az emberi értelemben, de afelett aggódik, hogy erős lesz-e az értelem, győzni tud-e az embertelenség — vagy ahogyan a Biblia mondja: a bűn — növekvő lidércei felett?

Szigeti Jenő

A nyelvtudomány ma

Szemelvények korunk nyelvészetéből. Az antológiát szerkesztette, a tanulmányokat válogatta, a szerkesztői bevezetőt és a szemelvények bevezetőit írta Szépe György. Gondolat Kiadó, Bp. 1973. 609 lap. Ára: 55,— Ft.

A nyelvészet kutató munkája napjainkban egyre inkább fejlődik, és nagy eredményeket ér el. A Gondolat könyvkiadónak ez a gyűjteménye a benne közölt szemelvények segítségével erről a fejlődésről, illetve a nyelvészet mai helyzetéről eddigi eredményeiről nyújt gazdag képet a szakembereknek és az érdeklődő olvasóknak egyaránt.

A nyelvészet különféle módon irányban és formában fejlődött és fejlődik ma is hogy ezáltal a nyelvvel való foglalkozás hagyományos határait különféle pontokon áttörve jusson új eredményekhez. A kötet összeállítója, Szépe György bevezető tanulmányában világos tudománytörténeti háttérbe helyezi a különféle nyelvészeti irányzatokat s ez a széles ívű áttekintés nagyon megkönnyíti az egyes tanulmányok megértését és a nyelvészet eddigi történetében való tájékozódást.

A fejlődés során a nyelvészetnek különféle irányzatai alakultak ki. Megtudjuk pl., hogy a *hagyományos nyelvészet* milyen óriási tapasztalati anyagot tartalmaz, s noha a fejlődés egy időre vissza is szorította ezt a módszereit tekintve hagyományos irányzatot, a mai kutatási folyamatok azonban — egy nagyobb kitérő után — visszatérőben vannak ennek célkitűzéseihez és kereteihez.

A *strukturális nyelvészet* — mint a hagyományos nyelvészettel szembenálló irány — bizonyos beszűkülést mutat de valamennyi képviselőjénél megtalálható az a törekvés, hogy az általuk autonóm diszciplínának tekintett nyelvészet szoros kapcsolatba kerüljön más diszciplínákkal: illetőleg a tudomány-elmélet számára fontos filozófiai szintű megközelítéseket adjanak. Ennek az irányzatnak egyik csoportja — a *tagmémikusok* — írástudatlan népek nyelveit gyűjtötték, hogy a leírt nyelvnek ábécét adjanak, tankönyvet írjanak, s a nyelvtan segítségével a Bibliát is lefordíthassák.

A *matematikai nyelvészet* az egzaktság, a bizonyíthatóság, a kvantálhatóság irányába fejlődött, mintegy az előző korszak körvonalazhatatlan, általánosságokban mozgó, deklaratív nyelvészeti felfogásával szemben. Ennek az iránynak képviselői elképzelhetetlennek tartják a nyelv teljes elméletét a nyelv társadalmi aspektusának figyelembevétele nélkül.

Szó esik a *generatív nyelvészet*ről is, amely a pszichológia és a filozófia irányába szélesítette ki a nyelvtudományt.

A nagy áttekintést nyújtó kötet öt fejezete segít olyan fogalmak tisztázásában és megismerésében, amelyekkel a nyelvvel foglalkozók gyakran szembetalálkoznak. A nyelvészet olyan eredményeit, tanulságait ismerteti meg a magyar olvasóval, amelyek a külföldi szakirodalomban a legfigyelemreméltóbbak.

Mivel a nyelv, a beszéd voltaképpen mindenféle emberi tevékenység egyik alapja, s mint megnyilvánulási forma, az egyik legfontosabb, a nyelvészet pedig az emberi önmegismerésnek egyik eszköze, ezért a nyelvvel és a nyelvészettel való foglalkozás esetenként a lelkipásztor számára (pl.: a lelkigondozásban, az emberekkel való foglalkozásban, beszélgetésben) is nagy lehetőségeket kínál. De mindennek azért is nagy hasznát vehetik lelkészeink, mert a nyelvészet — mint minden megismerési terület — a korról is képet nyújt, hiszen a nyelv magán viseli korának gondolkodásmódját, s így jellemző képet ad arról, annak társadalmi képleteiről is. Így fedezhet fel az ember — a nyelvi irányzatok tanúsága szerint — a szavak megértésén túl egyéb tartalmi szempontokat, s nyerhet mélyebb betekintést a Biblia szövegébe is.

T. L.

A hittérítő

Veress Péter: Töredékek. Új Írás, 1973. 8.

Egy meg nem született könyv előzetes tervét, gondolatszikráit és értékítéleteit ismerteti az Új Írás 1973. évi 8. száma. *Veres* Péter drámát, vagy elbeszélést akart írni ebből a tételből kiindulva: a nagy politikus olyan, mint a hittérítő. Behatóan foglalkozik azzal a dilemmával, hogy a törvény, amely a maga idejében szükséges és fontos, egyszer csak a rosszak forrásává válik és kell, hogy jöjjön a forradalom, a hittérítő: a forradalmár. „Ő az — írja ,— aki a forradalom első napján aranyat ér, s a másodikon agyon kell ütni, mert halálos komolyan veszi az eszmét és azonosítja magát lelki indulataival. És itt tovább kell vinni a dolgot: aki az uralom emberévé vált, aki megértette a bonyolult valóság és a párton kívüli nép igazi realitásait, a bekövetkezőket is, a győzhetetleneket is, az már azt is látja, melyik fanatikus forradalmárt mikor és miért kell agyonütni. ‚Használhatatlan', ‚nem fejlődik', ‚műveletlen', ‚primitív', ‚maradi' és így tovább. Konkrét állam és nemzetteremtő munkában kellene bemutatni az államszervezőt és a nép nemtőjét. A nemzet helyett gondolkozó ezerágú ellentétek fölött uralkodni tudó embert kellene ábrázolni, az ellentétek között azzal a kiegyensúlyozandó erővel és bölcsességgel, ami a született vezér sajátja. Aki átlát az embereken és ki tudja védeni a gonoszok kitervezett támadásait, még ha sikerre jutottak is az első pillanatban.

Mellesleg: két könyvdrámába kellene sűríteni: az elsőben a hatalomért való harc, a másodikban a hatalom birtoklása. A harmadik dráma pedig a történelem tragédiája lehetne, hogyan omlik le öregedő és fáradt korában minden, hogyan kerül rossz kezekbe, hatalomért marakodó kis haramiák kezébe a hatalom és miként bürokratizálódott el minden. Megjelenik az antikrisztus a túl jó hivő álarcában."

Másutt a kultúrák fennmaradásának problémáival foglalkoznak a töredékek. „A legnagyobb probléma a társadalmak (nemzetek) fennmaradása. Milyen nagyszerű kultúrák pusztultak el már szerte a földön, még Amerikában is. Hát még Ázsiában és Afrikában! Miért? A közkeletű megállapítások szerint azért, mert fejlett kultúrákban az emberek, legalábbis az uralkodó osztályok — és ez fontos, mert a kezükben volt a vagyon és a hatalom, sőt annak forrása, a technika és a fegyver is — elkényelmesedtek és valahol mellettük felnőttek és elszaporodtak a barbárok, akik végül is rátörtek a gazdag civilizációra... Az állatfajok is kihalnak — törvény ez! De vajon olyan törvény-e, amelyen emberi tudat, az emberi értelem és az emberi szervezettség sem változtat? Vajon meg tudunk-e szabadulni egyszer s mindenkorra a Napóleonoktól, Hitlerektől, akik felforgatják a világ rendjét? Vajon a közösségek nyugtalanságait — sorsszerű izgatottságát — mindig meg tudják-e lovagolni a démonikus tehetségű vezérek és hatalommániákusok?" — kérdezi.

Még egy kis részletet: „Nem tudom, feljegyeztem-e már ma reggel? Az egymással szemben álló térítőtípusok rajzát is, az egyik a keresztény alázatosság rugalmasságával, a másik a szédítő és kápráztató hatalommal hódít.

— Nagy Úr és hatalmas! — mondja az egyik.

— Jöjjetek hozzám, ti megszomorított szívűek, ti szegények és elesettek — szól a másik."

Még értékesebbé teszi ezt a kis töredékgyűjteményt, hogy Veres Péter fia, Nádasdi Péter: „Egy szándék

története" — címen ugyanabban a számban beszámol édesapja néhány regénye keletkezésének körülményeiről és a töredékek keletkezéséről is.

Fontos részeit ismerjük meg így Veres Péter életművének.

(Alsónyék) *Dobó László*

A Valóság 1973-as évfolyamáról

A „Valóság" című folyóirat a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat gondozásában havonta jelenik meg. Anyaga gazdag és sokoldalú. Önálló tanulmányokat hoz, újabb kutatási eredményekről számol be, foglalkozik társadalmunkat érintő kérdésekkel a legváltozatosabb témákban. E folyóiratszemle célja: néhány cikk, tanulmány ismertetésével felhívni olvasóink figyelmét szellemi életünk e folyóiratban helyet kapó képviselőinek érdeklődésére. Válogatásunk az anyag bőségét tekintve, önkényes, de talán reflexióként hasznos lehet olvasóinknak.

„Eredményeink csak akkor válnak hasznossá, ha az élet építését, nem pedig a pusztulást szolgálják" — olvassuk egy cikk bevezetésében mottóként Szent-Györgyi gondolatát (1973. 11. sz. 6. o.). A világhírű tudós *What next* (Kiút, New York, 1971.) című művéből ad szemelvényeket ez a szám. Szent-Györgyi e művében a történelmet három korszakra bontja. Az első korszak a „paleotechnika" kora. A másodikat „neotechnika" korának nevezi. A harmadik korszak a Hirosimára ledobott atombombával kezdődött, amit a „kozmotechnika" szóval jelöl. A kozmotechnika kora a kozmosz és óriási energiák urává tette az embert. Ez a korszak megnövelte a társadalom vezetőinek, politikusainak felelősségét, hiszen a tudomány és technika hatására összezsugorodott a világ, a pusztító fegyverek hatóereje pedig milliószorosára nőtt. Mit jelent ez a megnőtt felelősség? Általánosan elterjedt — írja a szerző —, hogy a háború az ember természetéből következik. Ezzel szemben az az igazság, hogy egyes vezető rétegek érdeke csinál az emberből gyilkost. Juvenalis, római szatirikust idézi (i. e. 60—140), aki azt mondotta, hogy „a bárányok nyáját mindig farkasok kormányozzák". Ez ma is érvényes, de ma már nem szabad szem elől téveszteni, hogy korunkban a háború az egész emberiséget veszélyezteti.

Jelenleg az emberiség elpusztításának három módja van: az emberi környezet elszennyeződése, a túlnépesedés és a fegyverkezés. Az első kettő lassú folyamat és a múlt természetes következményei. A harmadiknál figyelembe kell venni: ma minden emberre 15 tonna magas hatásfokú TNT robbanóanyag jut, továbbá külön-külön annyi mérges gáz, amely elegendő lenne a földi élet kiirtásához. Ezért a teljes felelősség viselése érdekében szükség lenne egy olyan nemzetek fölötti szervezetre, amely ítélkezne az ember ellen elkövetett bűnökön.

A továbbiakban a tudós szerepéről és felelősségéről beszél a mai történelmi feltételek között. Megállapítja, hogy a tudomány korunk uralkodó tényezője és a történelmet a jövőben egyre inkább a laboratóriumokban határozzák meg, s nem pusztán a parlamentekben. A tudomány eszközöket hoz létre, s ezek némelyike építésre és rombolásra egyaránt használható. Ilyen körülmények között mi lehet az emberi erőfeszítések végső célja? „Az emberi életnek csak annyi értéke van, amennyit mi adunk neki azáltal, hogy boldoggá és széppé tesszük". A kérdés ezek után, hogy mire épüljön ez az új világ? A szeretetre? A szeretet könnyen gyűlöletbe csap át. Az egoizmusra? Igen, de nem a kicsinyes egoizmusra, amely egy tál lencséért eladja a jövőt, hanem egy olyan egoizmusra, amely feltételezi önmagunk és környezetünk kölcsönös függésének ismeretét. „Nyújtsunk baráti kezet egymásnak és kövessük azt az utat, amely egy emberszem eddig nem látta új világba vezet."

Az iskolák államosításának 25. évfordulója alkalméból *Ortutay* Gyula egy kis antológiát (*Az 1948/XXXIII. Törvénycikk: az iskolák államosítása*, 1973. 8. sz. 1. o.) állított össze régi írásaiból, beszédeiből, amelyek időrendben kibontják az iskolaállamosítás témáját. Először a koalíció egyik képviselőjét idézi, majd röviden vázolja: hogyan bontakozott ki különböző haladó körökben a művelődéspolitikai, iskolapolitikai tervek készítése. A szerző részletesen kitér az egyház és állam között lezajló vitára, melynek központi témája: a történeti egyházak, valamint a kartális alkotmánnyal rendelkező államokban élő egyházak helyzetének tárgyalása volt. Adatokkal támasztja alá, hogy a magyar államsegély világviszonylatban is mennyire magas. Ismerteti az iskolaállamosítás politikai hátterét és forradalmi szükségszerűségét.

Ugyanez a szám (43. o.) közli *Havas* Gábor—*Ohati Nagy* László—*Sebestyén* László cikkét *„A 43-as szárszói találkozó előzményeihez"* címszó alatt. Az írás célja, hogy a konferenciához vezető szervezkedésről képet adjon. Az SDG-ről és a Kabay Márton Körről csupán annyit ír, amennyi szükséges a mozgalom hátterének megvilágításához. Felvázolja az 1942-ben tartott első munkás-paraszt-értelmiségi fiatalok találkozóját, ahol megszervezik az 1942-es szárszói konferenciát, amely a hallgatók túlnyomó többségét tekintve, értelmiségi jellegű volt. Ezek után feleleveníti az 1943-as szárszói konferencia előzményeihez azokat a politikai körülményeket, amelyek megvilágítják, hogy miért tűrte el a konferencia magatartását a Horthy-kormány.

A magyar nép honfoglalásának története a közérdeklődést felkeltő viták középpontjába került. Komoly képviselői vannak a kettős honfoglalás elméletének — amely a középkori történelemírásban veszi eredetét, bár a történészek és filológusok egy évszázad óta rávilágítottak, hogy e szövegek nem tükrözik a valóságot, hanem különböző szájhagyományok és irányzatos beállítások kúsza szövevényei. E cikknek feladata (*Győrffy* György: *A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. 1973.* 7. sz. 1. o.), hogy a néppé válás folyamatának szemszögéből feleletet adjon a „Mi a magyar?" kérdésre. Továbbá, a honfoglalás lényeges lefolyásának bemutatása, majd a 890—902-es évek közép- és kelet-európai népmozgalmainak történetének ismertetése. A társadalomtörténet új iránya segítséget nyújtott, hogy ez a kérdés új oldalról legyen megvilágosítva. A cikk elöljáróban a régi népnevek eredetéről ír. Majd a IX. század végi népvándorlás kiváltó okait és lefolyását elemzi, miközben, kronológiai félreértéseket tisztáz. Rámutat arra, hogy *Regino* lotharingiai apát évkönyvében megírt krónika, amely szerint a belső ázsiai népvándorlás oka a besenyő támadás volt, nem hiteles. Történelmi adatok szerint több tényezővel kell számolnunk, de közvetlen elindítója a rendkívüli méretű mohamedán támadás volt.

A továbbiakban a szerző feltárja a honfoglalást bevezető harcok politikai hátterét. Adataiban főként a fuldai évkönyv adataira támaszkodik. E szerint a bizánci császár a magyarok segítségét kérte a bolgá-

rok elleni harcához. E hadjárat történelmi jelentősége, hogy ehhez a katonai akcióhoz kapcsolódik a honfoglalás kezdete.

A 894—95-ös besenyő—bolgár támadás hatására a menekülő magyar törzsek Erdélybe nyomultak, amit a magyar őskrónika is feljegyez. A honfoglalás utolsó mozzanatában a nyugati kalandozásokról tudósít, amely a Pótól délre fekvő síkságtól az Alpokig és a Verecelliig vezetett, majd Pannónia és Morvaország elfoglalásának körülményeiről és a végleges letelepedésről ír.

Dessewffy László az egyke hazai történetéről megjelent tanulmányában azt vallja (*Az egyke — életforma*, 1973. 6. sz. 43. o.), hogy „társadalmunk azért egykés, mert már szüleink, sőt távolabbi őseink társadalma az egykézés útjára lépett, az egykés társadalom pedig konzerválja és újratermeli saját életformáját". Ezt az elméletét statisztikailag is igazolja: 1870—1930 között az élveszületések aránya 45 ezrelékről 25-re esett. Ma pedig már a 14—15 ezreléknél tartunk.

Eddig két alapos felmérés történt a házasság termékenységének alakulásáról. 1930-ban és 1970-ben. A két felmérés összehasonlításánál a házas nők 24,1%-os emelkedést mutatnak, tehát 1970-ben az egyke gyakorlóinak a száma magasabb volt, mint 1930-ban. Ha a vizsgált két korszak irodalmát összehasonlítjuk, ugyanazokat a summázásokat kapjuk. Okai vitathatók. Tény, hogy mélyreható változás nélkül nem várható eredmény. Az 1972-es közvélemény-kutatás szerint a tudat egészséges. A növekedés azonban nem várható automatikusan, hanem szociális intézkedésekkel kell elősegíteni ezt a folyamatot.

Lázár István: *Vitatkozva a népesedésről* (51. o.) című írásában, Dessewffy tanulmányának a szem előtt tartásával ír társadalmunknak erről az égető kérdéséről. Ismerteti *Timár* Jánosnak a Közgazdasági Szemle 1973. 3. számában közölt grafikonját, amely a szülési kedv alakulását a KGST-országokban egyenként és együtt, és az Európai Közös Piac országaival együtt ábrázolja. FeFltűnő, hogy bár hazánk sokakkal osztozik a 13—20 ezrelék határolta zónán, mégis évekig ennek legalján volt. A cikkíró nem fogadja el magyarázatul Dessewffynek azt az érvelését, amely szerint „az egykés társadalom konzerválja és újratermeli saját életformáját". Véleménye az, hogy az életmód kialakításánál a mai-holnapi lehetőségeknek kell hatniuk.

Liska Teréz

Az Új Írás 1973-as évfolyamáról

Hazai kulturális életünk egyik irodalmi, művészeti és kritikai folyóirata az 1973-as évben 13. évfolyamát jelentette meg. Ebben az évben is hűségesen töltötte be azt a feladatát, hogy napjaink irodalmi, kulturális életét a legfrissebb közlései útján mutassa be olvasóinak. Mindazok, akik érdeklődéssel tekintenek a hazai irodalmi életre, e folyóirat számainak olvasásakor jelentős tájékozódásra tehetnek szert, mai irodalmi színvonalunkról, hiszen a gazdag költői és prózai írások mellett cikkek, tanulmányok, kortársakról való emlékezések és riportok teszik színessé és érdekessé ezt a folyóiratot.

Mostani ismertetésünk keretei kevés lehetőséget adnak arra, hogy az egész évfolyam anyagáról részletes képet mutassunk be, éppen ezért csak a szerintünk jelentősebb munkák ismertetésével kívánjuk olvasóink előtt vázolni a folyóirat egyéves anyagát.

Az első helyen kell megemlítenünk azt a szerkesztőségi írást, amely az 1973-as évet egy kegyeletes megemlékezéssel kezdte. Petőfi Sándor születésének 150. évfordulójára *Juhász* Ferenc: — főmunkatárs — „Petőfi Sándor tisztasága és hűsége" címmel, a „Szent gyújtogató"-ról szóló méltatása után a költő négy versének (Szülőföldem, Négy nap dörgött az ágyú, Pacsirtaszót hallok megint, Szüleim halálára) mondanivalójára és hangulatára építi fel megemlékezését a maga sajátos stílusában. „Mi volna föladat szebb, megtisztítóbb, mámort nagyobbat adóbb... a mindig életre buzdítóbb, ... mint szólni Petőfi Sándor lángolásáról..." — kezdi Juhász Ferenc ünnepélyes hangú méltatását. S méltán kezdi így, hiszen a „magyar költészetnek, amely oly sok csodával, mámorral és tündöklettel ajándékozta meg teremtő és hulló szívünket, ... nincs tisztább, lángolóbb... a gyötrelmek titkát megsejtőbb költője, mint Ő volt: Petőfi Sándor..." — írja a „Szülőföldem" című vers magasztos hangulatáról.

Ehhez a megemlékezéshez kapcsolódnak azok a képek és fakszimilék, melyek a Petőfi Irodalmi Múzeum közreműködésével készültek, hogy még ünnepélyesebbé tegyék a januári számot.

Ugyanebben a számban jelent meg *Fábián Zoltán:* „A százados" című novellája (I. 67. o.), mely joggal keltheti fel érdeklődésünket. — 1944. júliusában (bizonyára egy lengyel faluban) egy magyar százados fiatal pap előtt térdepel az imazsámolyon. Nem hívő ember, hiszen még gyónását is Isten-tagadással kezdi, sőt a fiatal pap legnagyobb megdöbbenésére, mégcsak nem is katolikus, hanem református vallású. Nem a feloldozás elnyeréséért térdepel a pap előtt, hanem pusztán azért, hogy valakinél meghallgattatást találjon. Már többször is elbeszélgettek így egymással, most azonban a fiatal pap megcsúfoltnak érzi magát hitében és hivatásában. A százados nem bánja meg saját bűneit most sem, de megbánja azt, hogy mily sokan veszítették el a háború ideje alatt — s néha ő is — hazaszeretetüket. Így váltak csalások, hazugságok áldozataivá. Mintha most is ettől félne a százados, s ezért mondja el élete minden fájdalmát, kitől még most sem a bűnből való feloldozást várja, hanem elkövetkezendő cselekedetei, parancsai „megbocsátását". S félelme nem is volt alaptalan, hiszen néhány perc múlva partizánvadászatra kell mennie, hogy egy fontos vasúti szállítmány útját biztosítsa. Utolsó feladatát teljesítette e parancsnak engedelmeskedve, élete utolsó engedelmessége volt...

Az év harmadik száma új rovattal örvendeztette meg olvasóit. Az eddig is közölt riportok és szociográfiák mellett azokat a kortársakat mutatják be ebben és a következő számokban, akik ma értek el eredményeket, sikereket. Írókat kértek fel arra, hogy irodalmi riportban mutassák be ezeket a sorsokat. S a riport főszereplői valóban jelentős személyek, hiszen közösségi életünk felelős posztjain végzik munkájukat. Így került „olvasó-közelbe" többek között *Tigyi* József, a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora; *K. Szabó* Sándor, egy termelőszövetkezet elnöke; *Kovács* István, egy munkásotthon igazgatója.

Figyelemre méltó cikk volt *Koltai* Tamás: „Hogyan játsszunk színházat a Royal Shakespeare Company vendégszereplése után", melyben a kritikus az 1972. októberében nálunk vendégszereplő társulat előadásának megtekintése után (Peter *Brook:* „Szentiványéji álom") teszi fel kérdéseit és közli kritikusi megjegy-

zéseit színjátszásunkról, színészi életről, küldetésről és rendezésről. Cikkében nem a stilisztikának, a technikának, vagy akár az ideológiának az átvételére irányítja a figyelmet, hanem a színészi vagy rendezői magatartás megtanulására.

Írása indulatok, helyeslések, ellenvélemények örvényét kavarta fel, s a folyóirat későbbi számaiban lehetőséget adott a vitának. Elsőnek *Ungvári* Tamás: „A színész védelmében" címmel írta meg véleményét a mai magyar színjátszásról és a színészek élethelyzetéről (4. 115. o.). — A következő számokban közel egy tucat írás jelent meg, figyelembe véve Ungvári Tamás „gondjait" is, de elsősorban Koltai kérdéseire válaszolva. Így rendezők, igazgatók és színészek vitairatai adnak magyarázatot szakma és társadalom, rendszer és módszer, színházi szervezet és struktúra, színész és a „melléküzemek" (rádió, televízió, filmgyár és a szinkronstúdió) feladatairól, nehézségeiről. Végül szerkesztőségi cikk zárja ezt a mindenre kiterjedő vitát.

Mesterházi Lajos: a „Prométheusz-rejtély" című regényéből két részletet közölt a folyóirat. „A szabadulás napja" (4. 37. o.) az antik istenek világába vezet el bennünket, Zeusz, Prométheusz, Heraklész közelébe, kik megdöbbenve figyelik az Ararát-hágóján vonuló győztes görög csapatokat. Prométheusz egy sziklához láncolva várja szabadulásának pillanatát, reménykedve abban, hogy a főistenek közül valaki Zeusz döntését egy módosító határozattal megváltoztassa. Reménye azonban — egymillió évi fogság után — nagyon erőtlenné válik az istenek irányába. S most már inkább az emberek pártfogásában bízik, hátha ők majd meg tudják szabadítani. Az embereket azonban meg kellett nyernie a maga számára, s ezért több évezredes töprengés után arra határozta el magát, hogy az embereknek adja a tüzet és vele a mesterségeket. Így tudott az emberek bizalmába férkőzni és tudta a maga számára a szabadulást kieszközölni. Ezután Heraklésszel együtt vonul végig az országokon. „Trójában" (9. 43. o.) Heraklésznek megvolt a maga táborhelye a tengerparton, „s oda érkezvén hírnököt küldött a városba, hogy érkezését és hamaros látogatását Priamosznak megjelentse". Priamosz azonban — aki pedig jóbarátja volt Heraklésznek —, nem tanácsolja számukra, hogy a városba lépjenek, mondván: nem felel az életükért. De a hírnök, aki „nemcsak azért hírnök, hogy vigye meg hozza és csak azt amit a szájába rágtak", felkeresi a városban Heraklész barátját, „komáit", gondolván arra, hogy az ő támogatásukkal és segítségükkel békésen vonulhatnak majd be a városba. Végül is sikerül meggyőzni a várost, s valóban „békésen" vonulhatnak be, ahol élénk vitát folytatnak a politikáról és a dinasztikus ügyekről. Megbeszélik a rabszolgatársadalom kérdéseit, feladatait, s mindezeket hallva Prométheusz a saját igazságának is tekinti Heraklész életigazságát: minden adott körülmények között a lehető legjobban cselekedni!

A „Prométheusz-rejtély" novellányi anyagát az író a hozzá kapcsolható játékos reflexiók által növesztette regényméretűvé. Középpontjában a cselekvés áll, s a regény ennek az igazságára akarja elvezetni olvasóit, miközben a különböző emberi magatartásformák között keresgél. Cselekedni az embernek, a lehető legjobban cselekedni!

Érdekes megállapítások, gondolatok és adatok teszik színessé *Böszörményi* Zoltán: „Gondolatok a képzőművészet és a korlélektan kapcsolatairól" írott tanulmányát (7. 104. o.). Az elmebetegektől és más abnormis egyénektől származó művészi alkotásokról ír, elemezve az ezzel kapcsolatban megjelent tudományos felméréseket és kutatások eredményeit. Tanulmánya végén pedig a művészetterápia azon célkitűzéseiről ír, hogy a betegek kezébe olyan kommunikációs eszközt adjon, amelynek segítségével sajátos egyedi világukat, kóros élményeiket jobban közölhetik majd.

Az ötszázéves magyar könyvnyomtatás ünnepéhez kapcsolódva, hagyományos módon zárta az 1973-as évet a folyóirat. Mint ahogy az előző évfolyam végén (1972 decemberi szám) neves színészekhez és művészekhez intézték körkérdéseiket, úgy most is hasonló módszer szerint neves írók sokszínű véleményét szólaltatták meg, „vallomásokban, amelyek régi irodalmunk egy-egy nagy művét vagy alkotóját idézik: elfeledett, vagy kevésbé méltányolt alkotásokra emlékeztetnek: s fölhívják... olvasóiknak figyelmét mai irodalmunk értékeire is". Az 54 író lelkes válaszából néhányat mi is idézünk. Az első kérdés: „melyik az a magyar nyelven írt könyv, amelyik a legnagyobb hatású olvasmánya volt és a mai napig is az maradt"?

Császár István élete legnagyobb hatású könyvének a Bibliát tekinti. A szülői nevelés eredményének tartja, hogy megismerhette. Ma már a Biblia „minden mondata elsősorban a látomás erejével hat rám és csak azután az értelmével, úgy mint a költészet, az irodalom" — fejezi be nyilatkozatát.

Károlyi Amy válaszából csak egy gondolatot ragadjunk ki: „Kiszikadt időszakaimban elég a Bibliához nyúlnom, olyan, mintha friss vizet ittam volna."

Pardi Anna életére Pázmány Péter prédikációi voltak nagy hatással. „Erő, hajlékonyság, gazdag képzelet, kíméletlen logika, indulat, méltóság és érzelem, az emberi szív és a világ pontos ismerete tölt el csodálattal e dörgedelmes szónoklatokat olvasva."

Rákos Sándor így válaszol erre a kérdésre: „... olvasni sem tudtam még, s tanyai tanító fiaként máris családi kapcsolatba kerültem Szenczi Molnár Albert zsoltáraival és Károly Gáspár Bibliájával. Ezek voltak alighanem máig is legnagyobb hatású olvasmányaim".

Simonffy András válaszából: „Hatások értek és elmúltak, de megmaradt egy... ez a címe: »Lelki jó illattétel avagy a 'Kegyes Léleknek Istennel való beszélgetése, Imádokzások és Éneklések által' Szerzette kivált az utazók kedvéért Maklári János..." „... ha nem' megy az írás, Maklári uramat olvasom. Íróknak való imádsága nincs, olvasom hát az Úton Járókét, vagy a Mester Ember Istenes Énekét: ‚azon vígadok, Hogy engemet-is el-hívtál, a mások által tanítás mesterséges munkájára, Melynek folytatására adtál Erőt, Egészséget, s mindenféle tehetséget'."

S lehetne még tovább is sorolni azoknak az íróknak a nevét, akik életük legnagyobb hatású könyvének a Bibliát tartják. S ha nem is minden író ezt emelte ki, mások is olyan irodalmi műveket említenek, melyeket joggal nevezhetünk a magyar irodalmi nyelv őrzőinek, tiszta hirdetőinek vagy formálóinak. S ha a válaszokban nincs is nyíltan benne egy igazság kimondása, de rejtetten talán mindannyian meghirdetik azt az igazságot a magyar irodalmi nyelv fönnmaradása érdekében, amit *Urbán* Ernő így foglal össze — s ezzel a gondolattal zárjuk a folyóiratról szóló ismertetésünket is —: „... az élő beszéd figyelése mellett, magyarán szólni máig is Bornemissza Pétertől, Méliusz Juhász Péteren át Dávid Ferencig és Heltai Gáspárig járok iskolába".

Bajusz Árpád

Egyházak Világtanácsa

évek óta dialógust folytat a nem keresztyén vallások képviselőivel. Áprilisban Colombóban (Sri Lanka) szerveztek egy olyan találkozót, amelyen félszáz hindusita, buddhista, izraelita, keresztyén és mohamedán teológus vett részt. A megbeszélések a következő témához kapcsolódtak: „Úton a világközösséghez: az együttélésre való lehetőség és elkötelezettség". A szervező EVT-bizottság vezetője a következőkben jelölte meg a tanácskozás aktualitását és szükségességét: ha nem konkrét hatalomújrafelosztás által jut kifejezésre az igazságosság és a béke a nemzetek közösségében, akkor könnyen megtörténhet, hogy csupán a régi struktúrák átcsoportosítására kerül sor. Az új értékek és kritériumok megállapításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni az emberi kapcsolatokban a vallási és transzcendentális dimenziókat. A világközösség gyakran a nyugati világ helytelenül értelmezett elképzelését jelentheti, amelyet ezek rá akarnak kényszeríteni az ázsiai és afrikai népekre. Fennáll annak veszélye, hogy amikor „közösségről" beszélünk, csupán egyetlen központi vallási vagy ideológiai bázisra gondolunk, és ez ellentétben áll a kultúrák, vallások és ideológiák sokrétűségével. Így pl. az istentiszteleti és imaszimbólumok jobban összetartanak egy közösséget, mint a teológiai dogmák. Különösen jelentős az, hogy a „spirituális" milyen támaszt tud adni a közösségben élő ember életében, és, hogy különböző hitközösségek, amelyek lelki kifejezési formák sokaságát tartják elénk, hogyan tudják gazdagítani egymást és, hogyan tudnak egymás hibáira rámutatni. — Az ülésről kiadott kommüniké nem jelenti az EVT hivatalos állásfoglalását, csupán a részvevők nyilatkozatának tekintendő. Jelentős dokumentum lesz viszont az 1975-ös EVT-nagygyűlésének a „közösség keresése" nevet kapott munkacsoportja számára.

— Ismét akcióba kellett lépnie az EVT katasztrófa-segélyakciójának: Szíria történelmének legrettenetesebb árvíz-csapását szenvedte el a közelmúltban. A közvetlen kárt húszmillió dollárra becsülik. A pusztulás azonban Szíria legértékesebb és legjobban szervezett mezőgazdasági területeinek megsemmisülését jelenti, ami hamarosan katasztrófális élelmezési gondokhoz fog vezetni. Az EVT azonnali segélyként húszezer dollárt juttatott el a Közel-keleti Egyházi Tanácshoz, egyben felhívta a tagegyházakat további ötvenötezer dollár összeadására.

— A sok vihart keltett ún. antirasszizmusprogram költségvetése rekordösszeggel dolgozhat 1974-ben: az EVT végrehajtó bizottsága 450 ezer dollárt szavazott meg 29, a gyarmatosítás ellen küzdő szervezet támogatására. A pénzt a tagegyházak, magánszemélyek, kormányzatok bocsátják a Világszervezet rendelkezésére. Az összegből jelentős részt kapnak a fegyveres felszabadítási mozgalmak is, mint pl. a mozambiki és angolai felszabadítási front, a már felszabadított területek egészségügyi, szociális és oktatási intézményeinek megszervezéséhez. A

Keresztyén Békekonferencia

munkája iránti érdeklődés állandóan nő Ázsiában is. A KBK ázsiai tagjai javasolták, hogy rendezzék meg az Ázsiai Keresztyén Békekonferenciát. Az április elején Japánban tartott előkészítő ülésen a mozgalom vezetősége úgy határozott, hogy még ez év novemberében sor kerül az Ázsiai Keresztyén Békekonferenciára. A

Református Világszövetség

a közelmúltban számolt be a református-római katolikus megbeszélések negyedik fordulójáról, amelyre Hollandiában került sor. A téma ezúttal az „Eucharistia értelmezése egyházainkban" volt. Négy bevezető referátum vizsgálta a katolikus és református úrvacsora értelmezést részben bibliai aspektusból, részben az egyházi gyakorlat szemszögéből. A megbeszélésről kiadott közlemény szerint a résztvevők úgy gondolják, hogy megértésre jutottak az úrvacsora jelentőségét, szerepét és az alapvető egyházi tanításokat illetően. Ez a megértés összhangban áll Isten Igéjével és az univerzális egyházi tradícióval. A tanácskozó teológusok úgy vélik, hogy nyitva áll az út a fennálló félreértések és véleménykülönbségek tisztázásához. Kijelentik a kommünikében, hogy „mind a református, mind a római katolikus tradíció hiszi Krisztus reálprézenciáját az úrvacsorában, és egyetértés alakult ki a következő pontokban: Az úrvacsora 1. az Úr haláláról és feltámadásáról való megemlékezés; 2. a Szentlélek általi szeretetközösség forrása (ebből származik az epiklezis a liturgiában); 3. az Ő visszatértébe vetett eschatologikus reménység forrása. — Tudatában vagyunk annak is, közös teológiai megértésünket az egyházi gyakorlattól jelentős diszkrepancia választja el." A találkozót a vatikáni Egység-titkárság és a Református Világszövetség szervezte.

— A Világszövetség a Koreai Köztársaság elnökéhez és kormányához intézett levelében fejezte ki szolidaritását letartóztatott koreai egyházi emberek iránt, és kérte a kormányt ügyük felülvizsgálására. Miután a kormány rendeletileg betiltott minden, az alkotmányra vonatkozó kritikát a diákság és egyházi vezetők hevesen tiltakoztak az intézkedés ellen. Az RVSZ „megütközve és felháborodva vette tudomásul a hírt, hogy hat lelkészt és evangelizátort 10—15 éves börtönbüntetésre ítéltek". A Világszervezet levelében határozottan tiltakozott az emberi jogok és a polgári szabadságjog sorozatos megsértése ellen.

Lutheránus Világszövetség

beszámolt arról, hogy újabb tanácskozást tartottak USA-beli lutheránus és római katolikus teológusok. A korábbi közös munka

eredményeképpen már egységes nyilatkozatot jelentettek meg a Nicaenummal, a keresztyénséggel, és az egyházi tisztséggel kapcsolatban. Most a katolikus és lutheránus teológusokból álló vegyesbizottság a pápai infallibilitás kérdését vizsgálta. Az 1965 óta működő bizottság reméli, hogy szeptemberben olyan végleges dokumentumot adhat ki, amely összefoglalja a két egyház teológiájának egyező és ellenkező nézeteit ebben a kérdésben.

— A Világszövetség üdvözölte az Amerikai Egyesült Államok lutheránus egyházainak fokozott egységtörekvését. A kérdés a Lutheránus Tanács (USA) évi ülésén került előtérbe. A tanács munkáját erősen megnehezíti az, hogy az egyes luteránus egyházak különböző módon értelmezik az együttműködést, nincs teljes egység az istentiszteleti- és úrvacsorai közösség kérdésében, eltérések vannak az írásmagyarázatban és a nők ordinációjával kapcsolatban. A Tanács főtitkára szerint a legtöbb tagegyházban megvan az egységre való készség, az előrelépést csupán néhányan akadályozzák. Ennek ellenére Amerika luteránussága egyre jobban megérti az egyház Urának egységre hívó parancsát, és mind kevésbé tartózkodik egy lehetséges „uniótól". Az

Ökumenikus Kutatóintézet

(Strassburg) megkezdte az interkonfesszionális dialógus legfontosabb dokumentumainak kiadását. Az első kötet az „Egyházi tiszt és az úrvacsora" kérdésével foglalkozó eddigi legfontosabb evangéliumi—római katolikus anyagot tartalmazza. Az LVSZ és a Vatikán hivatalos dokumentumain kívül az USA-ban, Franciaországban és az NSZK-ban folytatott interkonfesszionális tárgyalások anyaga is megtalálható a kötetben, valamint a modern katolikus Luther-kutatás bibliográfiája.

— A francia nyelvterület is jelentős könyvhírrel jelentkezett: egy genfi lelkész 22 éven át tartó, napi nyolcórás munkával franciára fordította Barth „Dogmatikáját", amely most 26 kötetben 11 000 oldalon jelent meg. A munka kezdetét még maga Barth is figyelemmel kísérhette, és arról így nyilatkozott: „az ön fordításában jobban értem magam, mint németül". A kommentátorok szerint a francia fordítás igen jelentős segítség lehet a dél-amerikai keresztyének számára, akik között a francia az első számú idegen nyelv. A hitvalló egyház nagy képviselőjének bizonyságtételének ismerete elengedhetetlenül fontos a hatalmi erőszak és az autoritárius ideológiákkal szemben álló latin-amerikai keresztyének eligazodásához.

Nemzeti egyházak

— A *svájci lutheránusok* nemrég közölték a két érdekelt világszövetséggel, hogy csatlakoznak az európai református egyházak tanbeli egyezményéhez, az ún. Leuenbergi Konkordiához. Nyilatkozatuk szerint a konkordia hozzásegíti a svájci lutheránusságot tradicionális előítéletek felszámolásához. Különösen súlyt helyeznek az irat néhány pontjára, így pl. az isteni kegyelemről szóló részre, valamint a keresztség megismételhetetlenségéről mondottakra.

— A *Svájci Egyházszövetség* vezetősége nyilatkozatban tiltakozott kormányának azon intézkedése ellen, hogy a chilei katonai junta hatalomra jutása után vízumkényszert vezettek be a chilei állampolgárokkal szemben, és így megnehezítik a svájci segélyszervezetek tevékenységét. „Sajnálkozását" fejezi ki, hogy a kormányzat politikai meggondolásból a vízumkényszerrel akadályozza a chilei menekültek Svájcba való települését.

— *Teológusok, orvosok és jogászok* részvételével egyházi munkacsoport tanácskozást szervezett egy mind többet vitatott témáról: „Ki halhat meg? Az élet és a halál irányítása az ember által." Az orvostudomány ma már mind nagyobb lehetőségeket ad az életbentartásra olyan betegeknél is, akiknél már nincs remény pl. az öntudat visszanyerésére, tehát csupán az alapvető biológiai életfunkciók működnek. A tudományos-technikai lehetőség súlyos dilemma elé állította az orvosi, teológiai és jogászi etikát: melyik az a pont, ahol a mesterséges életben tartás már embertelenséget jelent. A nehéz problémával mind többet foglalkoznak az NSZK egyházi kórházainak orvosai és lelkészei is. Svájcban a tanácskozás résztvevői úgy vélték, hogy irreverzibilis öntudatlanság esetében a passzív-euthanazia megengedhető, és mindenfajta etika szerint elítélendő, ha az ilyen haldoklóból mesterséges és a paciens számára értelmetlen életben tartással kísérleti objektumot csinálnak.

— Az *Angol Egyházak Zsinatának* nyilatkozata szerint a klinikai terhességmegszakítást „csak egy igen kis lépés választja el az euthanáziától". Ezért az egyház azt várja az új angol kormánytól, hogy megváltoztatja az abortuszt engedélyező törvényt, és megvizsgálja az azzal történő visszaéléseket. „Az, hogy valami a törvény által engedélyezett, nem bizonyíték arra, hogy az morálisan is helyes." — A zsinati állásfoglalás érdekes olyan szempontból is, hogy az NSZK-ban jelenleg valóságos társadalmi belháború folyik a terhességmegszakítás törvényes engedélyezéséért...

— *Hollandia* második legnagyobb református egyháza — Gereformeerde Kerken — hosszas vita után zsinati nyilatkozatban jelentette be csatlakozását az Egyházak Világtanácsának ún. *antirasszizmus-programjához.* A nyilatkozat második része felhívja a holland egyházakat: lehetőségeik szerint akadályozzák meg holland állampolgárok Dél-Afrikába való kivándorlását. Ilyen javaslattal már több nyugati egyház foglalkozott, így akarják ugyanis megakadályozni azt, hogy az európai jelenlét erősödjék a fajüldöző köztársaságban. Felhívta a zsinat továbbá a Dél-Afrikában érdekelt iparvállalatokat, hogy érjék el legalább saját üzemeikben a színes bőrű munkások munkajogi egyenjogúsítását. — A másik holland református egyház egy hónappal korábban már csatlakozott az EVT-programhoz. — A Délafrikai Holland Református Egyház moderátora közölte, egyháza — a fenti határozatok kapcsán — mérlegeli a hollandiai egyházakhoz fűződő kapcsolatainak felszámolását.

— A *görög orthodox egyház* közép-európai exarchája, *Ireneos metropolita* az 1821-es görög szabadságharc évfordulóján az európai görög vendégmunkásokhoz intézett beszédében kiállt hazája törvényes politikai rendjének helyreállításáért. Hét év óta nem lehet Görögországban szabadságról beszélni, és ez „nemcsak feljogosít, hanem egyenesen kötelességünkké teszi, hogy felemeljük szavunkat" — mondotta a metropolita.

H. G.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

CONTENTS OF NOS 5—6. 1974.

Notes of the Editor.

STUDIES: *Dr. László Ambrus Szabó:* Twentyfive Years in the Service of Peacemaking — *Dr. Lajos Bakos:* The Viewpoints of the Church's Ministry — *Kálmán Tarr Jr:* „Mysterium Ecclesiae". Responses to the Declaration of the Religious Congregation — *Gábor Gacsályi:* The Church in the War of Liberty of 1848.

WORLD REVIEW: For Peace in Justice (CPD Documents) — *Dr. Elemér Kocsis:* Report on the Buckow Meeting of the CPC Commission „Economics and Politics" — *Dr. Géza Szabó:* Doctors and Ministers for the Old — *Gábor Hézser:* GRF — § 218.

HOME REVIEW: Reformed Publishing Activity Since 1967.

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: János Tarnóczi: The Virgin Mary *(János Sebestyén)* — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* The Death-Seer — Carl Heinz Ratschow: How Can One Speak About God? *(Sándor Szathmári)* — *Dr. Sándor Fejes:* Discussion on the Future of the Church and Christianity — *Attila Komlós:* On the Hungarian Reformed Periodical in Roumania „Reformed Review" — *Jenő Szigeti:* Notes of a Humanist — On the Omnibus Volume „Linguistics Today" *(T. L.)* — Péter Veress: Fragments *(László Dobó)* — On the 1973 Volume of the Periodical „Valóság" *(Teréz Liska)* — On the 19I73 Volume of the Periodical „Új Írás" *(Árpád Bajusz).*

SHORT REPORTS AND COMMENTARIES.

INHALT DER NUMMER 5—6. 1974.

Bemerkungen des Redakteurs.

STUDIEN: *Dr. László Ambrus Szabó:* Fünfundzwanzig Jahre im Dienst der Friedensstiftung — *Dr. Lajos Bakos:* Die Gesichtspunkte des Dienstes der Kirche — *Kálmán Tarr jr:* „Mysterium Ecclesiae". Das Echo der Deklaration der Kongregation für Glaubenslehre — *Gábor Gacsályi:* Die Kirche im Freiheitskampf von 1848.

WELTRUNDSCHAU: Für den gerechten Frieden (CFK-Dokumente) — *Dr. Elemér Kocsis:* Bericht über die Buckower Tagung der CFK Kommission „Ökonomie und Politik" — *Dr. Géza Szabó:* Aerzte und Pfarrer die Alten — *Gábor Hézser:* BRD — § 218.

HEIMATRUNDSCHAU: Reformierte Verlagstätigkeit seit 1967.

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: János Tarnóczi: Die Jungfrau Maria *(János Sebestyén)* — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Der Todseher — Carl Heinz Ratschow: Wie kann man über Gott sprechen? *(Sándor Szathmári)* — *Dr. Sándor Fejes:* Diskussion über die Zukunft der Kirche und der Christenheit — *Attila Komlós:* Über die ungarisch-reformierte Zeitschrift in Rumänien „Reformierte Rundschau" — *Jenő Szigeti:* Aufzeichnungen eines Humanisten — Über das Sammelwerk „Sprachkunde heute" *(T. L.)* — Péter Veress: Fragmente *(László Dobó)* — Über den Jahrgang 1973 der Zeitschrift „Valóság" *(Teréz Liska)* — Über den Jahrang 1973 der Zeitschrift „Új Írás" *(Árpád Bajusz.*

KURZBERICHTE UND KOMMENTARE.

AZ EVANGÉLIKUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

	Ára: Ft
Karner: A testté lett Ige	45,—
Prőhle: Imádságok az egyház egységéért	2,—
Káldy: Bevezetés az Újszövetségbe	30,—
Hitvallási iratok I—II.	90,—
Koráliskola I.	20,—
Koráliskola II.	50,—
Ottlyk: Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében	82,—
Ottlyk: Istenszeretet — emberszeretet	17,50
Vető: Tapasztalati valláslélektan	68,—
Nagy: Egyház a mai világban (szociáletika)	85,—
A reformáció öröksége és kötelezése	22,—
Koren: Irgalmadat éneklem	35,—
Káldy: Új úton	135,—
Veöreös: János levelei	100,—
Görög: Csendes szobák — nyitott ablakok (áhítatok)	26,—
Pálfy—Muntag—Solymár: Az Ótestámentom világa	100,—

Az Evangélikus Sajtóosztály címe:
1088 Budapest, VIII. Puskin utca 12. I. em.
Telefon: 142-074

Kettős szám, ára 35,— Ft

Fényképes, fekete és színes falitáblák

Fekete falitáblák

Raktári szám:		Ft
803	Falitábla, fekete alap aranyozott betűk, kis virágminták 25×10,5 cm — — —	6,50
803— 1	Tebenned bíztunk	Zsolt 90
803— 2	Én és az én házam az Úrnak szolgálunk	Józs 24,15
803— 3	Boldogok a békességre igyekezők	Mt 5,9
803— 4	Keressétek először Isten országát	Mt 6,33
803— 5	Az Úr az én pásztorom, nem szűkülködöm	Zsolt 23,1
803— 6	Isten közelsége oly igen jó nékem	Zsolt 73,28
803— 7	Jöjjetek énhozzám mindnyájan	Mt 11,28
803— 8	Az én békességemet adom néktek	Jn 14,27
803— 9	A szeretet soha el nem fogy	1Kor 13,8
803—10	Tudom, hogy az én Megváltóm él	Jób 19,25
803—11	Boldogok, akiknek szívök tiszta	Mt 5,8
803—12	Egyedüli reményem óh Isten csak Te vagy	276. ének 1 v.

Fényképes falitáblák

820	Falitábla, fényképes, 34×26,5 cm — —	10,—
820— 1	Azoknak, akik Istent szeretik, minden javokra van Fénykép: Bőnyi kehely, XIV. sz.	Róm 8,28
820— 2	Légy hív mindhalálig és néked adom az életnek koronáját Fénykép: Bp. Szilágyi Dezső téri templom belseje	Jel 2,10
820— 3	Áldom az Urat minden időben Fénykép: Öreg Biblia a bőnyi kehellyel, XIV. sz.	Zsolt 34,2
820— 4	Nemzedékről nemzedékre való az Ő hűsége Fénykép: Ócsai templom, XIII. sz.	Zsolt 100,5
820— 5	Taníts meg engem a Te akaratodat teljesítenem Fénykép: Nyírbátori templom belseje	Zsolt 143,10
820— 6	Krisztus beszéde lakozzék tibennetek gazdagon Fénykép: Vizsolyi Biblia 1590	Kol 3,16
820— 7	Szűntelen imádkozzatok Fénykép: Imádkozó kéz Bibliával	1Thess 5,17
820— 8	Hű az Isten, aki elhívott titeket Fénykép: Fóti templom	1Kor 1,9
820— 9	Az Úr beszéde megmarad örökké Fénykép: Bibliák virággal	1Pt 1,25
820—10	Boldogok, akik lakoznak a Te házadban Fénykép: Ócsai templom, XIII. sz.	Zsolt 84,5
820—11	Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz Fénykép: Sylvester képes Biblia	Zsid 13,8
820—12	Az én lábamnak szövétneke a Te Igéd Fénykép: Biblia gyertyával	Zsolt 119,105
820—13	A ti hitetek mellé ragaszszatok jócselekedeteket Fénykép: Debreceni Nagytemplom	2Pt 1,5
820—14	Aki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké Fénykép: A Vizsolyi Biblia 1590	1Jn 2,17
820—15	A reménység nem szégyenít meg Fénykép: Budapest—Pasaréti templom harangja	Róm 5,5
820—16	Az Isten világosság Fénykép: Bp. Szilágyi Dezső téri templom	1Jn 1,5

Nagyalakú, színes falitáblák

823	Falitábla, nagyalakú, fehér alapon színes virágok 33×23,5 cm — — — — —	12,—
823— 1	Mindenre van erőm a Krisztusban, aki engem megerősít	Fil 4,13
823— 2	Azoknak pedig, akik Istent szeretik, minden javokra van	Róm 8,28
823— 3	Minden gondolatokat Őreá vessétek	1Pt 5,7
823— 4	Én és az én házam az Úrnak szolgálunk	Józs 24,15

Kisalakú, színes falitáblák

824	Falitábla, kisalakú, fehér alapon, színes virágok 24×17 cm — — — — — —	10,—
824— 1	Ne félj, csak higyj!	Mk 5,36
824— 2	Szüntelen imádkozzatok!	1Thess 5,17
824— 3	Minden gondotokat Őreá vessétek	1Pt 5,7
824— 4	Én terólad el nem feledkezem	Ézs 49,15

Fentiek megrendelhetők minden Református Lelkészi Hivatalban és a Református Sajtóosztályon — 1146 Budapest, XIV., Abonyi u. 21. sz. Express levélrendelés esetén a Református Sajtóosztály irányítószáma: 1440—5. Bp.

Index: 26842

309.752

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

A teológia és a tudomány
Kelet-európai protestánsok adakozása Genf javára 1592-ben
Magyar protestáns lelkészek békefelhívása a búr háború idején
A mariológia a legújabb pápai dokumentumok tükrében
Az Ószövetség korának zenéjéről
Karl Rahner — Aquinói Tamás követője
„Máltai riport"
Az egyházak és az európai béke
Emlékezés Heltai Gáspárra
Biblia és panga
Valóság és képzelet — színházi levél
Fülep Lajos munkássága
Rövid jelentések és kommentárok

ÚJ FOLYAM (XVI)
ALAPÍTVA 1925

7-8

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. július–augusztus

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

74.2610/2-07 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle
szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

193 A szerkesztő jegyzete

TANULMÁNYOK

194 DR KOCSIS ELEMÉR: A teológiai és a tudomány

200 DR. BUCSAY MIHÁLY: Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban 1592—93-ban

208 CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns lelkészek békefelhívása a búr háború idején

211 TARR KÁLMÁN: A mariológia a legújabb pápai dokumentum tükrében

215 PÁVICH ZSUZSANNA: Az ószövetségi zene vallástörténeti és művelődéstörténeti jelentősége

VILÁGSZEMLE

227 D. DR. ERWIN FAHLBUSCH: Karl Rahner — Aquinoi Tamás követője

230 25 éves jubileum Kolozsvárott

DOKUMENTUMOK

231 „Az evangélium és az egyház". Az evangélikus—római katolikus közös Tanulmányi Bizottság beszámolója („Máltai riport")

HAZAI SZEMLE

242 DR. BAKOS LAJOS: Az egyházak és az európai béke

245 L. KOZMA BORBÁLA: „Az magyarok az ő nyelvekben megláthassák az ő elejeknek dicső tetteit" — Emlékezés Heltai Gáspárra

248 PAPP IVÁNNÉ: Biblia és panga — Beszámoló egy kiállításról

KULTURÁLIS KRÓNIKA

248 ZAY LÁSZLÓ: Valóság és képzelet — Színházi levél

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

250 DR. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Fülep Lajos 1904 és 1920 között megjelent cikkeiről és tanulmányairól

RÖVID JELENTÉSEK ÉS KOMMENTÁROK

Visszafordíthatatlan folyamat

A BÉKE HÓNAPJA gazdag programjával elmúlt már és még mindig a béke kérdése áll homlokterében. Világos jele ez annak, hogy a béke ügyét nem valamilyen mesterségesen felidézett propaganda tartja felszínen kampányszerűen, hanem az emberiség egészének akkor és ott is létkérdése, amikor és ahol éppen fegyvernyugvás, külső béke van. Örömmel vettük a hírt, hogy a Közel-Keleten helyre állt a rend annyira, hogy a közeljövőben lehet számítani az emberiség jelentős része számára életbevágóan fontos Szuezi-csatorna üzemeltetésére. De még el sem hallgattak a fegyverek a palesztin területen, Ciprus szigetén lángolt fel újra egy háborús góc. Ismét világossá lett ezen a ponton, hogy békés egymás mellett élés még az annyira eltérő jellegű hagyományú és vallású népek között is lehetséges mint a törökök és a görögök, de kívülről jövő erők beavatkozása pillanatok alatt lángbaboríthatja az előbb még békés területeket.

ELLENTMONDÁSOS most is az a helyzet, amelyben a világ él. Már majdnem közhelynek hangzik ez a tétel, és mégis így igaz, mert az új háborús góc fellobbanásával majdnem egyidőben történt a két nagyhatalom felelős vezetőinek, Brezsnyevnek és Nixonnak a találkozása, amely most a korábbinál nehezebb körülmények között való létrejöttével világosan mutatja, hogy olyan irányvonalról van szó, amelyet mindkét nagyhatalom tudatosan képvisel és az egész emberiség érdekeinek figyelembevételével céltudatosan továbbvinni akar. Már az a szó is szinte jelszóvá vált, hogy a politikai enyhülés visszafordíthatatlan folyamat, mert az egész emberiség létérdekét szolgálja. Most azonban növeli ennek a tételnek a jelentőségét, hogy ez a kijelentés a találkozóval kapcsolatban Nixon szájából is elhangzott. Számunkra másodrendű kérdés, hogy az őszinte békeszeretet, vagy a jól megfontolt érdek mondatta ki vele ezt a szót, mert a lényeg ugyanaz marad. Amit 25 évvel ezelőtt reménységként lehetett csak kimondani, az most a nemzetközi politika alapvető tételévé lett.

ORSZÁGOS és világméretű mozgalom indult meg Chile ügyében, amely minden ígérete ellenére tovább folytatja a haladó hazafiak kegyetlen üldözését. Egy ökumenikus jelentés szerint május közepe óta súlyos nyomás alatt áll az a békebizottság Santiagóban, amely a Chilei politikai üldözöttek gondját viseli. Oka ennek az, hogy nyilvánosságra került a békebizottság egyik bizalmas jelentése a tényleges helyzetről, amelyet a kormányhoz intéztek. Ez a jelentés pontos jegyzéket tartalmaz a kétségtelenül bizonyított kegyetlenkedések konkrét eseteiről, egészen március hónap közepéig. Ötven esetet ír le pontosan ez a dokumentum. Eltekintve a puccs első napjainak szörnyűségeitől, amikor élő emberek testét csonkították, a jelentés rendszeres és egyre rafináltabb kínzási módszerekről számol be. Elektromos sokkolás fülön, nyelven, fogon, nemi szerveken keresztül, égési sebek, amelyet égő cigarettával vagy savval okoztak, köröm letépése, akasztás, lábnál fogva, miközben ultraviolasugarakat irányítanak az arcukba, és látszólagos kivégzésekkel való rémítés. Nem is szólva azokról a lányokról, akiknek testét élelmiszer maradványokkal kenték be és patkányokat szabadítottak rájuk. Összesen 33 különféle kínzási módszert alkalmaztak a leírás szerint. Lehet-e itt is ellentmondásos helyzetről beszélni? Nyilvánvaló, hogy az igazságtalan rend visszaállításában érdekelt emberek ma már elenyésző kisebbséget alkotnak az egész világon. De Chile esete mutatja, hogy hatalmuk még van, és ahhoz körömszakadtig ragaszkodnak. Ez mutatja, hogy a békéért folytatott harc az enyhülés kétségtelen jelei ellenére sem fejeződött be, hanem azt folytatnunk kell a béke ellenségeinél is tudatosabban, következetesebben és szívósabban.

ÖKUMENIKUS TERÜLETEN is el lehet mondani, hogy ellentmondásos a helyzet. A református és az evangélikus egyház püspökei lapzártakor adták ki püspöki körlevelüket a vegyesházasság kérdésében, amelyet a vegyesházasságról szóló motu proprio és annak magyar végrehajtási utasítása tett szükségessé. Sajnálattal és örömmel adunk erről hírt, sajnálattal azért, hogy a római katolikus rendelkezések miatt, melyek változatlanul követelik a vegyesházasságból született valamennyi gyermek katolikus nevelését, nem tette lehetővé a vegyesházasság fájó és nehéz kérdésének megnyugtató keresztyén és humánus megoldását. De örülünk annak, hogy a két nagy protestáns egyház vezetői fogalmazásban eltérő, de tartalmilag pontosan egyező utasítást adtak. Ezután sok függ attól, hogy a különböző egyházak lelkipásztorai, beleértve a római katolikus lelkészeket is, milyen indulattal nyúlnak hozzá a vegyesházasság konkrét kérdéseihez, és mennyiben nyújtanak segítséget ahhoz, hogy a vegyesházasságok is az ökumenikus és emberi béke és megértés otthonaivá legyenek.

ÖRVENDETES ökumenikus esemény volt a magyarországi protestáns egyházak tíztagú ökumenikus delegációjának látogatása a Német Demokratikus Köztársaságban, az ottani protestáns egyházszövetség meghívására. Ez a látogatás első hivatalos kapcsolatfelvétel volt a magyarországi egyházak ökumenikus tanácsa és az NDK-beli protestáns egyházak között. Jelentős lépés abba az irányba, hogy a szocialista országok két legnagyobb protestáns tömbje vette fel egymással az érintkezést és határozta el magát arra, hogy a jövőben sok szinten és sok munkaágban fog egymással együttműködni. Ez a találkozás azonban csak egyik láncszeme a találkozások sorozatának a szocialista országok egyházai között, amelyek tudatában vannak annak, hogy közös problémáik megbeszélésével, szempontjaik, teológiai felismeréseik és tapasztalataik együttes tisztázásával és kiértékelésével végezhetik el azt a feladatot, amellyel nemcsak saját egyházaiknak, hanem az ökumenének, az egész keresztyénségnek, sőt az egész emberiségnek tartoznak.

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A teológia és a tudomány

A teológia és a tudomány viszonyának kérdése[1] olyan régi, mint maga a teológia. Az újszövetségi kor *ősegyházában* — bár a probléma a hellenista filozófiai gondolkozással való találkozásban jelentkezik — a teológiának inkább *enthuziasztikus,* mint tudományos jellege van. Ez azt jelenti, hogy a kijelentésről szóló bizonyságtétel az első hitélmény egzisztenciális és mindent elsöprő erejével szólal meg, amely nem igényli az értelmi reflexió pontos és fegyelmezett számadását. *A teológia és a tudomány igazi szembetalálkozása a 2. században, az apologeták munkássága idején következett be,* akik a misszióilag ellentállhatatlanul hódító korai keresztyénség öntudata alapján a védekezésből támadásba lendülve azt akarták bizonyítani, hogy nem a filozófia, hanem a keresztyén tanítás[2] az igazi *gnózis,* az igaz tudomány. Az apologeták eljárásának az egész keresztyén teológia történetére nézve messzemenő kihatásai lettek, amikor a bibliai kijelentés és az önmagát tudománynak értelmező (azaz a valóság teljes magyarázatának igényével fellépő) filozófia összehasonlítható valóságként egy szintre került.[3] Ettől az időtől kezdve a teológiának állandó problémájává lett a tudományhoz, az értelem immanens erejével dolgozó elméleti és tapasztalati gondolkozáshoz való viszonya. Ezt a viszonyt koronként hol a *szintézis,* hol a *diasztézis,* az egyesülés vagy az elválás és az egymással való szembefordulás jellemzi. Ez a történelmi folyamat, amelynek eredményeképpen a mai teológiai gondolkozásunk előállt, kötelez bennünket a két jelenség egymáshoz való viszonyának mélyebb vizsgálatára és tisztázására.

Tudományelméletek és tudományos módszerek alkalmazása a teológiában

A teológia története folyamán többféle tudományelmélettel, tudományeszménnyel és tudományos módszerrel került kapcsolatba.

Görög filozófia, logika

A legősibb tudomány, amelytől a teológia tanult, és amelynek módszereit átvette, a *görög filozófia* volt. A görög filozófia diszciplinái közül a tudatos és rendszeres gondolkozás tudománya, a *logika* volt az (ahogyan Platon és Arisztotelesz műveiben klasszikus formát öltött), amelynek módszereit a teológia átvette. A logikus gondolkodás lényegét két jellegzetes fogalommal fejezhetjük ki: *következetesség* (konzekvencia) és *rendszer* (szisztéma). A rendszer a nagyobb gondolatsorok és tételek halmazának következetes összefoglalása. *Az óegyház teológiai munkájában akkor válik tudományossá, amikor elkezd a bibliai kijelentésből következtetéseket levonni.* Ezek a következtetések a klasszikus logika törvényeinek megfelelően konzekvensek, részben pedig abszurd jellegűek, de mindenképpen a görög logikai gondolkozás talaján állanak. A bibliai üzenet alapvető kijelentéseiből következtetéseket levonni nem más, mint „a görög szellem műve a Biblia talaján" *(Harnack).*

Így lett a teológia első ízben *tudományossá.* A tudományosságnak ez a fajtája a korai keresztyén apologeták módszere. A logikai módszer átvétele, amint már említettük, a korabeli egyháztörténeti helyzetből érthető. Az apologeták a görög gondolkodással való küzdelemben bizonyítékot akartak szolgáltatni a kívülállóknak arról, hogy a keresztyénség az igazi filozófia, minden tudomány foglalata. Mielőtt azonban érvényre akarták juttatni koruk köztudatában az általuk védelmezett és hirdetett igazságot, számot kellett adni önmaguknak tanításuk tartalmáról, belső struktúrájáról, alkatáról és rendszeréről. Tehát *rendszerré kellett alakítaniok a Biblia igazságait,* mert csak így tudták a hellenista kultúrában felnőtt embereknek érthetően és időszerűen megmagyarázni mondanivalójukat. A keresztyén gondolkozásnak ebben a *kettős mozgásában,* a befelé és kifelé történő számadásban keletkezik az *első rendszeres, szisztematikai teológia,* amely egyben a kornak megfelelő *tudományos módszere miatt már tudományos igényű* volt.

A tudományos teológiában azonban már kezdettől fogva jelentkeztek azok a *veszélyek és dilemmák,* amelyek a görög filozófia tudományeszményének kritikátlan átvételéből eredtek. Ha ugyanis a dogmatikus mindenképpen konzekvens akar lenni, abból végül is teológiai zűrzavar támad. Erre jó példát szolgáltatnak a 3—5. századok dogmatikai vitái. Ui. *a bibliai kijelentés valamely tétele nem alkalmazható axiómaként, amelyből végső következtetéseket lehetne levezetni, aztán ezekből hézagmentes rendszert lehetne alkotni. A bibliai kijelentés tételei csak tendenciájukat tekintve és kijelentéstörténeti helyüket figyelembe véve érvényesek és magyarázhatók.* Pl. erre a tételre: „A világot és minden benne levőt Isten teremtette" — nem lehet a logika törvényei szerint tökéletes rendszert felépíteni, mert akkor el kell ismerni, hogy a gonoszt is Isten teremtette, vagy pedig tagadnunk kell a gonosz valóságát. Az Isten teremtő munkájáról szóló tétel csak azzal a másik tétellel együtt érvényes, hogy Isten a világot jónak, de ugyanakkor szabadnak teremtette. A dogmatika tételei sokszor csak a bibliai kijelentés körülírásai. Nem lehet őket összefüggésükből kiszakítani és időtlen igazságokká tenni. Ezért a logikai tudományideál a maga eredeti formájában nem alkalmas arra, hogy a teológia tudományos eszményképévé váljék. *Ez azonban nem jelenti, hogy a teológiai gondolkozáson belül minden inkonzekvencia és belső ellentmondás megengedhető.* A teológiának a tárgyából adódó, a tárgya által parancsolt inkonzekvenciákat és paradoxonokat éppen úgy kell rendszereznie és számontartania, mint a profán tudományoknak a konzekvenciákat. Ebben az értelemben beszélhetünk „teológiai logikáról", amelyik nem a logika tagadása, nem is külön logika, hanem az egyetlen logika sajátos alkalmazása. Ui. az arisztoteleszi logika a maga klasszikus formájában nem minden tekintetben alkalmas annak a valóságnak a kifejezésére, amely a teológia tárgya.

A római katolikus egyház elfogadta az arisztoteleszi logikát a teológia (itt első renden a dogmatikára gon-

dolunk) tudományos módszeréül, de az egyház tanítói hivatalának hatalma alá helyezte. A teológia tudományosságát abban látja, hogy axiómákat állít fel bibliai alaptételek formájában, ezekből teorémákat, teológiai következtetéseket von le, amelyeket rendszerbe illeszt. Így lehetséges egy olyan dogmapolitika, amely profán tudományos módszer segítségével bizonyos dogmákat bizonyíthatónak tart.[4]

Az evangéliumi-reformátori teológia ebben a tekintetben más utat követ. Él ugyan a logikai következtetés és rendszerezés lehetőségével, de ott, ahol a saját tárgyának törvényei szerint nem alkalmazhatja ezt a módszert, bevallottan kilép határai közül, és tudatosan a bibliai kijelentés természetének megfelelő gondolkozási formákat alkalmazza. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a protestáns teológiában a filozófiai módszerek csak eszközi szerepet töltenek be, lényegi rendeltetéshez, a kijelentés igazságai bebizonyításának szerepéhez nem juthatnak.[5]

A kritikai jelleg

Az ókor tudományos eszményképével szemben az újkorban egy egészen más tudományosság bontakozott ki. Ennek a tudományos eszményképnek szószólói közül a legnagyobbak: *Descartes* és *Bacon*. Az új tudományos eszmény fő vonása a *kritikai jelleg*. A régivel szemben nem konstruálni, hanem kontrollálni, nem dedukálni, hanem redukálni akar. *Redukálni akar arra, ami nemcsak konzekvens, hanem igaz valóság, az igazság*. A konzekvenciával szemben az igazság, a formális helyességgel szemben a tartalmi, lényegi helyesség az, ami a skolasztikával szemben az újkori tudományosságra jellemző.

Ez a tudományos eszmény tért hódít a teológiában is: a késői középkori nominalizmusban, a protestáns teológia némely irányzatában, a legradikálisabban *Socinus* és követőinek tanításában, az antitrinitárius irányzatokban, a legradikálisabban az angol deizmusban, végül a liberális teológiában, valamint *Bultmann* iskolájában. Ahol a kritikai tudományos eszménykép lesz a teológiai munka módszerévé, ott többé nem a dogmatikai ismeretek gazdagítására törekszenek, hanem felhagynak az ún. „conclusiones theologiae" vizsgálatával, és igyekeznek *kihámozni a magot* a héjból, a történeti események esetlegességéből az azokat létrehozó *eszmét*, a külső hordozó tényezőkből a *lényeget*, a mítoszból a *kérügmát*. A rendszerezés helyett pedig a kijelentés és a dogma egzisztenciális igényét és hozzánk szóló üzenetét keresik. Rendszerek alkotása helyett összevonják a rendszereket, és keresik azt a közös lényeget, amely kiállja az igazságot kereső kritikai módszer próbáját.

Ezzel a tudományos módszerrel dolgozó teológia nem elégszik meg a ránk hagyományozott bibliai szövegek megértésével és magyarázatával, eredeti értelmük és szándékuk feltárásával, hanem keresi mögöttük az egyetemes, az *általános* igazságot.

Feltétlenül *megvan* a haszna és *létjogosultsága a ránk maradt bibliai szövegek kritikai vizsgálatának*, hogy meg tudjuk különböztetni a lényegest a lényegtelentől, a magot a héjtól, a kijelentés maradandóan érvényes üzenetét a legendás vagy mitikus formáktól, amelyek az ókori tudósítások természetes műfaji kísérői. Viszont vigyáznunk kell, hogy ez a *kritikai módszer kriticizmussá ne váljék*, és el ne térítse a teológiát sajátos feladatától, a lényeg keresésének jelszavával el ne sikkadjon a lényeg. A kritikai teológiának ui. megvan az a kísértése, hogy hamis irányba viszi az egyház kutató munkáját.

A kritikai tudományos eszmény és az ennek megfelelő módszer alkalmazása a teológiában *jelentős eltolódásokhoz vezetett*, különösképpen a teológiai *tematikát illetően*. A dogmatikáról, a *rendszeres teológiáról a hangsúly az exegézisre és a történetre esett*. A teológia, a kanti kriticizmus értelmében (amely szerint a vallásnak nincs helye a ‚tiszta ész' határain belül) a hivő ismeret objektumáról, Istenről és a kijelentésről a *hivő ismeret szubjektumára*, az emberre helyezte a hangsúlyt. Mint ahogyan a Kant utáni filozófiában a metafizikából ismeretelmélet lett, úgy a teológiában az Istenről és a kijelentésről szóló tanításból a vallásos emberrel foglalkozó tudomány lett, vagy olyan forrásokkal foglalkozó tudomány, amelyekből az ember tudni akar valamit az Istenről.

A *kritika* ebben a módszeri eljárásban *fontosabb lett, mint maga az igazság*. Amikor egy tudományos módszerrel már nem a bibliai szövegek eredeti tendenciája után kutatunk, hanem saját kritikai szempontjaink transzparensévé igyekszünk őket tenni, akkor már visszaéltünk a módszerrel a lényeg kárára. Amikor *Bultmann* szerint Jézus kereszthalála nem helyettes engesztelő áldozat, hanem példa, feltámadása pedig „a tanítványok hitében" történt meg (mivel annak történeti ténye a radikális históriai kritika módszereivel nem bizonyítható), — a kritikai tudomány elmegy a bibliai kijelentés lényege és igénye mellett. Ami a kritikus kezében marad, az nem más, mint egy puszta történeti esemény vagy erkölcsi eszme, de nem az élő Isten páratlan és időszerű kijelentése és üzenete.

A kritikai tudományelmélettel dolgozó teológia erejét végül is a módszeri alapkérdések vég nélküli vitájában emésztette fel. Innen érthető például a hermeneutikai irodalom elburjánzása a Bultmann iskolájában[6].

Az idealista filozófia tudományelméletének alkalmazása

A protestáns teológia egy időben átvette az európai idealista filozófia tudományelméletét is .Az ebből következő módszernek a teológiában való alkalmazása azt jelenti, hogy a teológusnak meg kell keresnie a teológiai kutatómunka objektumai (Isten, egyház, keresztyénség, dogma, vallásosság stb.) között a *nagy összefüggéseket*, és ezután egy nagy átfogó rendszerbe beállítani őket. Például: Istent a hegeli koncepció alapján, mint abszolút szellemet beállítani a szellem kibontakozásának folyamatába. A *tudományosság* tehát nem a dolgok puszta leírása, vizsgálata vagy védelme, hanem a bennük levő *alapvető törvényszerűségek*, a mindig visszatérő jellemvonások *keresése*. Platonnal szólva — a dolgokban az eszme, az idea felismerése.

Schleiermacher volt az első jelentős teológus, aki a teológia feladatát a német idealizmus tudományszemlélete alapján értelmezte. Ez a szemlélet oda vezetett, hogy *a teológiát lényegében az etikára korlátozta*. Amint már láttuk, Kant a vallást az erkölcs területére utalja. Szerinte Isten létére egyedül az erkölcsi kötelességtudat, „a kategorikus imperativus" utal. Schleiermacher tehát Kant nézetei alapján következtetve így értelmezte a teológia feladatát: *Amint a fizika kutatja a természeti jelenségeket, azonképpen kutatja a teológia is a vallási jelenségeket az emberi együttélés területén*. A teológiának a keresztyénséggel, az egyházzal, a kegyességgel, a vallás kultuszi megnyilatkozásaival kell foglalkoznia. Nem az a lényeg, hogy helyesek-e ezek vagy nem, hanem az, hogy *vannak* és emberformáló erejük van. Ennek következtében éppen úgy tárgyául szolgálhatnak a tudománynak, mint bármely természeti vagy társadalmi jelenség.

A teológus ebben a kutatómunkában már nem dogmatikus, nem is exegeta vagy kritikus, hanem *filozófus és szociológus*. Az adja meg tudományos rangját, hogy

a vallást mint az emberi kultúra és humanitás nélkülözhetetlen jelenségét kutatja. Ez az irányzat a keresztyénséget az emberi mivoltunk tényéből és a humánum eszményéből, valamint ennek történeti kibontakozásából posztulálja, feltételezi és vezeti le.[7]

Schleiermacher a leírt módszer alapján a keresztyénség keresztmetszetét adja, és azt az emberi kultúra hosszmetszetében helyezi el. Szerinte ugyanis a vallásosság az ember lényéhez tartozik. Ha tehát ez a helyzet, *a vallás az emberi kultúra egyik szektora.* Erre a tudományos szemléletre építve születtek meg a 19. század nagy protestáns dogmatikai művei.

E tudományos módszer teológiai alkalmazásának problematikussága ott kezdődött, amikor *Hegel a vallást a kultúra hosszmetszetébe állította,* és feltételezte, hogy a vallás ugyan az emberi kultúra nélkülözhetetlen része, *de nem egyszersmindenkorra,* hanem csak az embrei történelem egy szakaszára. Egy lépéssel tovább ment *Feuerbach,* amikor Schleiermacher tételében, hogy ti. a vallás az emberi kultúra része, — az „emberi" szót hangsúlyozta, és így jutott arra a következtetésre, hogy az istenek az ember be nem teljesedett vágyainak és eszméinek tükörképei.

Barth Károly, Schleiermacher koncepciójának legjelentősebb bírálója joggal hangsúlyozza, hogy ily módon, az általánostól a különös felé haladva, teljesen feloldjuk a kijelentést az emberi kultúra történetében.

A pozitivista tudományos szemlélet alkalmazása

A 19. század második felében a pozitivista tudományeszmény megdöntötte a hegeli filozófa spekulatív jellegű tudományszemléletét. Ezentúl semmi sem számít tudománytalanabb eljárásnak, mint az eszme keresése. *Az új tudományszemlélet a dolgokat egyedi megjelenésükben akarja kutatni,* megérteni, és a bizonyíthatót konstatálni.

Ez a korszak a teológiában a *ténykutatás,* az *adatgyűjtés,* a *lexikális munka* korszaka. Ennek a tudományos módszernek a rendszer-eszménye az alfabetikus sorrendben összegyűjtött anyag. Ez az eljárás csak azzal foglalkozik, ami a forrásokból bizonyítható. *A teológia históriai jellegére mérték nélkül nagy hangsúly esik a szisztematikai jelleg rovására.* A dogmatika pl. dogmatörténetre szűkül. Csak az számít tudósnak, aki a tudományág történetének a regisztrálásával foglalkozik. Az egyetlen tudományosan elismert teológiai diszciplina a teológia-történet. A teológiai munka egyetlen teológia-történeti kutatássá válik. — Ez az eljárás *nagy gondolati elszegényedést* von maga után. A dogmatikus és az etikus eleve gyanússá vált, ha tárgya történetén túl próbálta újszerűen előadni és rendszerbe foglalni a keresztyén tanítást.

A pozitivista szemlélet kritikátlan alkalmazása a teológiát *retrospektívvé,* a múltba visszatekintő jellegűvé tette. A teológia-történet múltba merülése pedig egészen más, mint az élő Isten jelenléte az egyházban, és Krisztus jelenléte a Szentírás aktuális magyarázata által.

Az általános érvényesség kérdése a teológiában

A különböző tudományos nézetek és módszerek alkalmazása a teológiában jelentős eredményekhez vezetett. Ezeknek a nézeteknek következetes és kritikátlan alkalmazása azonban — sok esetben — a teológia tulajdonképpeni tárgyának, a kijelentés üzenetének az elsikkadását vonta maga után. Ez a jelenség arra késztet bennünket, hogy megvizsgáljuk a *profán tudományos módszerek alkalmazásának lehetőségét és legitim módját a teológiai kutatásban.*

A teológia nem dolgozhat a logika módszerei nélkül vagy alogikusan vagy egyenesen praelogikus módszerekkel, hiszen ez a mese és a mitikus gondolkozás korába való visszatérését jelentené. Ha a teológia lemondana a következetességről és a rendszerességről, lemondana arról, hogy megértesse mondanivalóját a logikus gondolkozáson iskolázott modern emberrel.

A teológia nem dolgozhat a kritikai módszer nélkül sem. Az egyház és a teológia múltjának dokumentumai kritikai vizsgálódást kívánnak, hogy megtudjuk, mi ezeknek a dokumentumoknak az eredeti szándékuk, hogy miért és hogyan jöttek létre, és hogy kutassuk: mi a releváns, mi az érvényes bennük ma is.

A teológia nem folytathatja munkáját a nagy összefüggések keresése nélkül, a kultúra, a vallás, a filozófia, a társadalom struktúráinak feltárása, és a teológia tárgyával való szembesítése nélkül. Csak ily módon ismerhetjük meg a keresztyénség múltjának tanulságait, a keresztyénség szerepét az emberi történetben és az egyéni életben.

A teológia nem nélkülözheti a pozitivista ténykutató, adatfeldolgozó, lexikográfiai módszert sem. Adatok és tények, valamint ezek alapos ismerete nélkül nem tudja megbízhatóan előadni tárgyát. Lexikálisan elrendezett, megbízható adatok nélkül, a két évezreden át felhalmozódott teológiai anyag ismeretlen és áthatolhatatlan őserdő marad.

A *kérdés magva* azonban a fent felsorolt okokon kívül (amiért a teológia a profán tudomány eszközeit alkalmazta), az a *törekvés, hogy a teológia a maga tárgyát az emberi értelem számára általánosan kötelező, evidens gondolati formákban adja elő.* A profán tudományos nézetek alapja ui. az a szemlélet, hogy a tudomány névre csak az a gondolati tevékenység vagy kutató munka tarthat igényt, amelyik az emberi értelemmel, ill. az értelem törvényei szerint általánosan hozzáférhető *tárggyal* és *módszerekkel* dolgozik, valamint *általánosan kötelező érvényű, evidens, eredményekre jut.* Ezért azonosította magát a teológia különböző korok tudományos eszményeivel, mert az volt a meggyőződése, hogy mondanivalója egyetemes érvényű, általánosan kötelező és minden embernek szól, tehát általános érvényű kategóriákban kell azt kifejeznie. Ezért azonosította Istent a görög filozófia kategóriáiban a legfőbb és legáltalánosabb fogalmakkal, a *léttel* vagy a világ legfőbb belső értelmével a *logos*-szal. Ezért próbálta tudományos kritikával kimutatni az Istent, mint minden dolog mélyén rejlő *igazságot,* ezért próbálta az idealista filozófia tudományelméletétől ösztönözve a *vallásos emberi lélek mélyén, az emberi kultúra és társadalom összefüggéseiben megtalálni az Istent,* ezért próbálja ma is több jelentős teológiai irányzat a szekuláris filozófiák tudományelmélete és fogalmi kategóriái alapján a Biblia üzenetét elmondani (l. Bultmann mitológiátlanítási kísérletét vagy az ún. ‚Isten-halott-teológia' próbálkozását).[8]

Ezeknek a kísérleteknek a láttán föl kell tennünk a kérdést: *Téves volt-e a teológia eljárása, amikor a profán tudományok elméletét és módszereit alkalmazta a maga területén?* Erre a kérdésre *egy igennel és egy nemmel* lehet válaszolnunk. A keresztyén teológia *szándéka helyes volt,* amikor a különböző korok embere előtt érvényes gondolkozási formákban akarta kifejezni a kijelentés általános érvényű üzenetét. A teológia ui. abból a bibliai álláspontból indul ki, hogy az Isten mindeneknek Istene. A *bibliai univerzalizmus* jogosítja fel a teológiát arra, hogy felhasználja a profán gondolkodás módszereit és formáit mondanivalója kifejezésére.

A fent megállapított igazság azonban nemcsak a tudományos módszer kérdésében érvényes. A teológiának, főként a rendszeres teológiának nagy fogalmi készletre van szüksége. A rendszeres teológia, sőt a gyakorlati diszciplínák sem elégedhetnek meg a bibliai szókészlettel, amikor a különböző korok emberének nyelvére és gondolkodási formáira le akarják fordítani a Szentírás üzenetét. A teológia ilyenkor kénytelen szociológiai, filozófiai és természettudományi fogalmakat használni. Pl. hogyan lehetne ma a teremtésről beszélni a világ keletkezéséről szóló tudományos elméletek ismerte nélkül, vagy pl. az emberről a modern antropológia kulcsszavainak használata nélkül. Ettől nem szabad a teológiának visszariadnia, hiszen magának a Bibliának a nyelve és szókincse (néhány egészen speciális bibliai szó kivételével) a korabeli profán, hétköznapi és tudományos nyelvből, vagy az idegen vallások nyelvéből való. Viszont a teológiának vigyáznia kell, hogy fogalmi készlete *világos* és *érthető* legyen. Ha idegen fogalmakat vesz át, pontosan számot kell adnia róla, hogy milyen új tartalommal töltötte meg azokat. Másrészt, mondanivalóját közérthetően kell előadnia, ui. az egyház nem ezoterikus szekta, amelynek a nyelvét csak a „beavatottaknak" lehet érteni. Helyes tehát, ha a teológus ismeri és használja a profán tudomány módszereit és annak fogalmi készletét, azért hogy közérthető legyen és ezáltal a rábízott üzenet mindenkihez eljusson.

Kérdés ezek után, hogy ha a teológia ilyen mértékben használja a tudományos módszereket és fogalmakat *nem válik-e egy eklektikus filozófiává, vagy filozófiai eklekticizmussá?* Erre a kérdésre határozott nemmel felelhetünk, mert a *tudományos elméletek és módszerek korlátlan használatának határt szab a teológia tárgyának egészen más jellege.* A teológia tulajdonképpeni tárgya *Isten* (akkor is, ha az emberhez szóló kijelentését kutatjuk), aki az emberi értelem általános törvényszerűségei szerint nem hozzáférhető „tárgy". Isten létének és cselekvésének gondolata ugyan nem értelemellenes, sőt érthető, ellenben nem általános érvénnyel bizonyítható. Ennek oka az, hogy a bibliai kijelentés Istene, az egyetlen Isten, az élő Isten „nem ábrázolható ki", ami azt is jelenti, hogy nem fogható mindenestől az emberi értelem kategóriáiba. Nem érthetetlen, de nem mindenestől érthető és bizonyítható. *Úgy immanens, hogy egyben transzcendens is:* a *Deus revelatus* egyben *Deus absconditus* is. Ha Istent és a bibliai kinyilatkoztatást mindenestől fogva be akarnánk építeni egy profán tudományos rendszer kereteibe, ha őt tudományos módszerekkel maradék nélkül érteni és bizonyítani akarjuk, akkor a teológiánk megszűnt teológia lenni. Ha a keresztyénségben ilyen módon a vallásos jelenségvilág különös formáját akarjuk kutatni, akkor azt jobban el tudja végezni a vallástörténet. Ha pedig az általánost, a filozófiailag is egyetemes érvényűt akarjuk benne kimutatni, azt jobban el tudja végezni a filozófia.

Nem helyes tehát egyetlen tudományos elmélet korlátlan és kritikátlan alkalmazása sem a teológiában, mert ezek konzekvens és radikális használata révén a teológia önmagát semmisíti meg. A teológiának tudatosan *élnie kell* ezekkel az eszközökkel, de *nincs elkötelezve egyiknek sem.* Válogathat a tudományos módszerek között, használhatja azok fogalmait, vagy a régieket újakkal válthatja fel, — de annak tudatában, hogy végsőképpen annak az élő Istennek van elkötelezve, aki egészen más voltát akkor sem vetkezi le, amikor Jézus Krisztus személyében és művében egészen hasonlóvá lesz hozzánk. A teológia mondanivalóján tehát (még ha oly sok profán tudományos fogalommal és módszerrel dolgozik is) *mindig áttör sajátos mondanivalója,* az élő Istenről szóló bizonyságtétel.

A Biblia üzenete *mindenkinek szól, mindenki által érthető, de nem mindenki fogadja el,* mert ez az elfogadás túlmegy az emberi megértés lehetőségén, ez a Szentlélek ajándéka.

Ebben a helyzetben *a teológia feladata az, hogy a Biblia üzenetét mindenki számára érthetővé tegye, és nem az, hogy mindenkivel elfogadtassa.* Ha a teológia tudományos módszerek segítségével, vagy általános érvényű filozófiai érvekkel akarja a bibliai kijelentés igazságait elfogadtatni, akkor erejét meghaladó feladatra vállalkozik, túlmegy a neki adott feladatokon és lehetőségeken, ugyanis az élő Isten lényének és kinyilatkoztatásának titka csak a *hit* ajándékában fogadható el.

A teológia az egyház tudománya

Mielőtt rátérnénk a címben megjelölt kérdés vizsgálatára, lássuk, mintegy az elmondottak összefoglalásaként, hogy miért szükséges a teológiát nem általános értelemben vett tudománynak, hanem az egyház tudományának tekinteni.

a) A teológia tárgyához tehát nem lehet a gondolkodás általános eszközével úgy hozzáférni, hogy valóságát mindenki számára érvényesen bizonyítsuk. Az ún. arisztoteleszi istenbizonyítékok, azaz az Isten létét igazolni kívánó logikai gondolatmenetek, amelyeket a középkorban a római katolikus skolasztika és részben a protestáns ortodoxia, majd a racionalizmus is átvett —, csődöt mondottak. Kant kimutatta, hogy megengedhetetlen pl. az oki-okozati összefüggések láncolatából egy végső okozó lényre következtetni, ugyanis logikailag legfeljebb csak egy végső tárgyi okra következtethetünk. Így buktak meg sorra a különböző istenbizonyítékok, sőt az az egyetlen, amelyet Kant meghagyott, az erkölcsi istenbizonyíték is hasonló okból használhatatlan, mert megengedhetetlen logikai ugrás (metabasis eis to allo genos) az erkölcsi törvényekből egy törvényadó transzcendens lényre következtetni.

b) A teológia módszerként használhat általánosan elismert és érvényes tudományos módszereket, logikai, históriai-kritikai, nyelvészeti, irodalomtörténeti stb. módszereket, de ezeket abszolút következetességgel csak a segédtudományokban alkalmazhatja, pl. a bibliai kortörténetben, a bibliai archeológiában, dogmatörténetben stb. Ui. ezekkel a módszerekkel már nem tud eljutni a bibliai kijelentés olyan tényeinek a bizonyítására, mint pl. Isten léte, a Szentháromság vagy Jézus feltámadása.

c) A teológia eredményei (kivéve az említett segédtudományok területeit) bár általánosan érthetők, nem általánosan kötelezőek. Pl. az a megállapítás: „Isten szeretet", mindenki számára érthető, de elfogadása nem általnosan kötelező érvényű. Különösen sok közös érintkezési pont található az egyháztörténet és a világi történet, a keresztyén etika és a humanista etikák eredményei között. Ez azt jelenti, hogy az egyháztörténet és a keresztyén etika eredményeit sok tekintetben a humanista etikák is elismerik. De az a kiindulópont, amelynek alapján a keresztyén etika ezekre az eredményekre eljut, a humanista etikát művelők számára logikailag már nem kötelező.

Látjuk tehát, hogy a teológia minden erőfeszítése ellenére sem válhatna általánosan elismert tudománnyá. Ha ugyanis általános érvényű tudomány lenne, megszűnne teológia lenni. Századunk elején nagy vita folyt, hogy ezek után a történeti tapasztalatok után

szüksége van-e a teológiának a „tudományos" jelzőre, ill. a „tudomány" névre —, miután, a középkortól eltekintve nem tudta ebben az értelemben érvényre juttatni önmagát. *Barth* Károly a tények világos tudatában határozott nemmel felelt erre a kérdésre, és a teológiát „kutatásnak" nevezte.[9] Mielőtt azonban megadnánk a végső választ erre a kérdésre, hogy mégis tudomány-e a teológia, és ha igen, milyen értelemben az —, vizsgáljunk meg egy eddig elhanyagolt tényezőt, az egyház és a teológia viszonyát.

d) A teológia és az egyház viszonyáról mindenek előtt azt kell megállapítanunk, hogy *a teológia az egyház funkciója.* A teológia az egyház nélkül lehet általános vallástudomány, fenomenológia, vallásbölcselet, — de nem teológia. Ha a teológia teljesen önállósítani akarja magát az egyháztól, az sorvadásához vezet, mert saját gyökereit vágja el. Ui. a teológia az egyház tanítói munkájából nőtt ki, és egyedül az egyháznak van szüksége rá.

e) Megállapíthatjuk továbbá, hogy *a kutatási témákat a teológiának az egyház adja.* Az egyház életétől és szolgálatától független, absztrakt kutatási témákkal lehet ugyan tudományos szinten tetszelegni, de az ilyen teológiai kutatás senkinek sem használ, és senki nem igényli. Ez által pedig értelmetlenné és céltalanná válik.

Az a tény, hogy a teológiai kutatás témáit az egyház adja, *nem jelenti, hogy az egyház előírja a feleletet is.* Protestáns talajon a teológiának szabadsága van arra, hogy csak a Sola Scriptura reformátori elvéhez, valamint a „hit és szeretet" szabályához alkalmazkodva fejthesse ki gondolatait (v. ö. II. Helvét Hitvallás II,1).

f) *A teológia az egyház önvizsgálata.* A teológia sajátos feladata az, hogy az egyház tanítását és különböző élettevékenységeit megvizsgálja és Isten igéjéhez mérje. Ha a teológiának ezt a szerepét helytelenül értelmezzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyház és a teológia egymással állandóan szükségszerű vitában állanak, sőt a teológia csak akkor tölti be hivatását, ha állandóan kritizálja az egyházat, ha bírói székbe ülve, állandóan ítéletet mond felette. Igaz, hogy olykor szükséges a helyreigazítás, de ezt a funkciót az „önvizsgálat" szóval jelezzük. Ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy a teológia és az egyház viszonyában nem a kritika és a bírálat a döntő, hanem az egyház által is helyeselt „vizsgálat". *A kritikánál több a segítség, a helyes út keresése.* A teológia akkor tölti be feladatát, ha szüntelen úgy vizsgálja az egyház élettevékenységét, hogy rámutat az egyház szolgálata és küldetése szempontjából helytelen jelenségekre, de nem marad meg az öncélú kritikánál, hanem ugyanakkor keresi a helyes utat az egyház időszerű feladatai megoldásához. A teológia visszaélhet ezzel a lehetőséggel, amint azt sokszor az egyháztól elszakadt és független egyetemi fakultásokon folyó akadémikus teológiai kutatás tette. De az egyháznak a teológia eme kísértései láttán is élnie kell a teológia szolgálatával, oly módon, hogy evangéliumi szabadságot adva és egyben határt szabva neki, beépíti szolgálati rendjébe. *Az az egyház, amely nem vállalja a teológiai munka kockázatát, önmagát sorvasztja el, mert gondolati tevékenységében a hagyományok puszta reprodukciójára szorítkozik, dogmatizmusba és liturgizmusba vész, elveszti dinamikus reagáló képességét az emberi élet és történelem szüntelenül új kérdései iránt.*

g) *Az egyház a teológia evangéliumi tisztaságának őrzője.* Bár a teológiának messzemenő szabadsága van, mégis az egyház (az arra rendelt felelős szervek és az egyház egész közösségének) feladata, hogy a teológiát állandóan figyelmeztesse azokra az elengedhetetlen feltételekre, amelyekre szüntelenül figyelnie kell, ha hű akar maradni önmagához és küldetéséhez. Az egyháztörténet is nyilván megmutatta, hogy nem felesleges ezeknek a feltételeknek az állandó hangsúlyozása. A teológia evangéliumi tisztaságának a feltételei a következők: 1. A teológia nem mondhat ellent a bibliai kijelentés ama tételének, hogy *Isten létezik.* 2. A teológia nem kerülheti ki a kijelentésnek ama második alaptételét, hogy Isten *Jézus Krisztus által* nyilatkoztatta ki tökéletesen önmagát és akaratát. 3. A teológia nem mondhat ellene a bibliai kijelentés ama tanításának, hogy *az egyház Isten akaratából van,* és rá bízatott az evangélium szolgálata. 4. A teológia *nem juthat olyan eredményekre, amelyek ellenkeznek a krisztusi szeretet szabályaival.*

Ezeknek az alapvető tételeknek az együttes hangsúlyozása és összhangja biztosítja a teológia evangéliumi tisztaságát. Ha ugyanis valamelyiket túlzottan hangsúlyozzuk a többi kárára, tévtanítás támadhat. Pl. ha egy teológiai irányzat (mint a deizmus) csak Isten létére helyezi a hangsúlyt, de Krisztus istenségét vagy az egyház jelentőségét nem ismeri el, nem tarthat igényt a keresztyén jelzőre. Ha ellenben csak Krisztusról beszél valaki, és nem akar tudni a Szentháromság másik két személyéről, vagy azoknak a munkáját alárendeltnek tartja, az krisztológiai spekulációkba téved. Jóllehet mindig Krisztust emlegeti, de ez már nem a bibliai kijelentés Krisztusa. Ha pedig valaki csak az egyházat hangsúlyozza az említett négy feltétel közül, klerikalizmusba téved. Végül a krisztusi szeretet hangsúlyozása a Szentháromság Isten teremtő és megváltó munkája nélkül, antropologizmusba vezet, vagyis ahhoz a jelenséghez, amikor a teológia végső forrása és mértéke már nem Isten kijelentése, hanem a hivő ember lett. Bár valljuk, hogy minden igaz humanitás, akkor is ha nem hivatkozik Krisztusra, Isten akaratából van, mégis, ha az egyház az Isten szeretetét az emberek iránt Krisztus nélkül akarja megélni, feleslegessé válik. Ui. ebben az esetben a teológia munkáját a filozófia, az egyház munkáját a humanista mozgalmak jobban el tudják végezni. Ha viszont a teológia megfeledkezik a krisztusi szeretet szabályairól, és eredményei nem vezetnek el az emberi élet időszerű kérdéseihez, absztrakt filozófiai elmélkedéssé süllyed. Ezen a ponton igazán érvényes az a megállapítás, hogy *egy tudományos munkát nemcsak a forrása hitelesít, hanem az eredménye is.* Ha a teológia nem jut el a szociáletikáig, ha nem tudja meghúzni a vonalakat az istenismerettől az emberszeretetig, haszontalan és értelmetlen szellemi játékká válhat. Tehát a teológia négy feltételének együttes hangoztatása és érvényesítése szükséges ahhoz, hogy munkája betöltse hivatását, hogy valóban *az egyház hasznos tudománya legyen.*

A teológia és a tudományok

Nem lenne teljes a kép, ha végül nem vázolnánk — legalább utalásszerűen — a teológia és a tudományok viszonyát a kérdés történeti összefüggésében. Mivel az ókori tudomány a görög filozófiai gondolkodás és a hellenista kultúra talajából nőtt ki, a keresztyén teológia és a tudományok viszonyát *kezdetben a diasztázis,* a különbözőség világos tudata és az egymással való szembefordulás jellemezte. Ennek a szembefordulásnak értékes dokumentuma az a polemia, amit Pál apostol folytat az 1. Korinthusi levél 1,18 kk-ben, ahol azt mondja, hogy a „keresztről szóló beszéd", azaz az evangélium, és Isten benne rejlő bölcsessége a „világ bölcseinek", a „pogányoknak", azaz a görögöknek *moria,* bolondság, esztelenség. Viszont Istennek „a világ bölcsessége", azaz filozófiája „esztelenség", ill. bolondság

(3,19). Ez a szembefordulás társadalmilag és szociológiailag is érthető, hiszen a görög filozófia a korai császári korszak előkelő, privilegizált rétegeinek a vallása és a császárkultusz birodalmi ideológiájának a támasza volt. A keresztyénség viszont kezdetben a szegényebb néprétegek és rabszolgák vallásaként jelentkezett.

A középkorra a teológia a filozófiától átveszi a vezetést, sőt az arisztoteleszi tudományelmélet újrafelfedezésével és elismerésével krisztianizálja a tudományokat, oly módon, hogy a tudományok élén a teológia áll, amely határt és irányt szab a többinek. A *középkorban* így jön létre a teológia és a tudományok *teljes szintézise*. Ez a kapcsolat hű tükörképe a középkori feudális társadalom és az egyház viszonyának, amelyet VII. Gergely határozott meg legtalálóbban: az egyház a lélek, a társadalom és az állam a test, és ahogyan a testet irányítja a lélek, úgy kell elfogadnia a társadalomnak is az egyház irányítását.

Az *újkorban*, amikor a társadalom emancipálja magát az egyháztól, a tudományok és a teológia viszonya is újra problémává lesz, és megindul egy *újabb diasztázis* folyamata. Amíg a teljes szétválás megtörténik még századoknak kell eltelni. A szintézis egyelőre (a reformátori korszak filozófiaellenes polemiája ellenére[10]) megmarad, de oly módon, hogy a racionalizmusban megfordul a kocka, és az értelem veszi át a vezetést. Isten létét, teremtő munkáját, erkölcsi törvényeit még tudományosan bizonyíthatónak tartják. De már ez a folyamat is a keresztyén tanítás, a teológia lényegének nagyarányú csökkenésével jár, mert olyan lényeges részek, mint Krisztus váltsághalála, a csodák, az eszkatológia már nem tűnnek megmagyarázhatatlannak. Amikor a racionalista teológia megkapja a kegyelemdöfést a kanti kriticizmustól, *Schleiermacher*, a modern teológia atyja próbálja meg az *utolsó nagy szintézist* létrehozni a teológia és a tudományok között, amelyben a teológia, mint vallástudomány, mint hittan helyet kap. Ebben a rendszerben a teológia az embernek a „végtelentől való abszolút függésérzetét", magát a vallásos hittapasztalatot és a vallásos embert vizsgálja, mint empirikus valóságot. *Hegel* a filozófiában hozta létre a maga univerzális szintézisét. *A liberálizmus szintézise azonban a 19. század végén felbomlott.* Mind a filozófia, mind a teológia területén újra bekövetkezik a szétválás és szembefordulás állapota. A filozófiában a pozitivizmus és a dialektikus történelmi materializmus, a teológiában az ébredési teológia, az újortodoxia és a barthi teológia jelzik ennek a diasztázisnak az állomásait. *A modern természettudományok*, amelyek döntő hatást gyakorolnak a filozófiára is, amelyeknek alapja a matematikai gondolkozás, egyszerűen *nem találnak helyet rendszerükben a teológiának.* A modern tudományok, amelyek állandóan súlyos tudományelméleti vitákban vetik meg filozófiai alapjaikat, a teológiai érvelést összeegyeztethetetlennek tartják a tudományossal, és egy más dimenzióba utalják.[11]

Mi a teológia dolga és feladata ebben a helyzetben? Mindenekelőtt világosan kell látnia a teológusnak, hogy ebben az értékelésben nem valami emberi „rosszindulatról", nem egyéni vagy közösségi gyanakvásról, nem is pusztán a teológia és az egyház gyengeségéről van szó. Még ha az emberi gyengeség és indulatok belejátszanak is a kérdésbe, aki csak ennyit lát, az a felszínen mozog. *A kérdés nyitja a technikai világkorszak emberének a mentalitásában rejlik*, amely saját értelme által, saját értelme törvényei szerint akarja megvalósítani önmagát, és *a teológiai gondolkozásban olyan heteronom, önmagától idegen törvényszerűségeket lát, amely autonomiáját veszélyezteti.*

Miután a teológus látja a tényeket, *két út között választhat.*

1. *Vagy tovább megy a kitaposott régi úton* és megpróbálja különböző utakon a szintézist, vagy ha ez nem sikerül közvetítő megoldásokhoz, félmegoldásokhoz folyamodik. Ha ez sem sikerül, akkor pedig a diasztázis magatartását választja, és szembefordul polemikusan a tudományokkal, vagy szellemi gettóba vonul. De ez az út nem más, mint a *„csalódott felvilágosodás"* útja, amely a tudomány gyengéit és ambivalenciáját kihasználva, *Istent* mintegy *házagpótlónak* használja. „Ahol a tudomány nem segít, segít az Isten" jelszóval kelleti magát. Ez az út azonban hamis. Az élő Isten nem az emberi nyomorúságból és gyöngeségből él. Ez a teológiai magatartás nem felel meg sem a bibliai kijelentés, sem a bibliai ethos szellemének.

2. *A másik út* a nehezebb, de ez mutat a jövő felé. *A teológiának le kell mondania a szintézis és a diasztázis hamis alternatívájáról.* A teológiának a tudományokkal való egyesülés és a tőlük való elválás állandó dilemmája helyett *vállalnia kell egyrészt különállását és szabadságát, sui generis jellegénél*, azzal, hogy nem igyekszik az irracionális mindenképpen racionálissá tenni, ami teológiai nyelven azt jelenti, hogy nem igyekszik Istent az emberi szellemben feloldani, azért, hogy ezért a teljesítményéért egy kis sarkot biztosítsanak neki az „universitas scientiarum"-ban. *Másrészt* azonban minden tudományos módszer felhasználásával *igyekszik a kapott irracionális erőket a racionális humánum szolgálatába állítani.* Ez teológiai nyelven azt jelenti, hogy Krisztus szeretetének hatalmával kész szolgálni az ember önmegvalósításában. Kész szolgálni az embernek, amelyről tudja, hogy olyan premisszákból él, amely felett önmaga nem rendelkezik. Ez a szolgálat a teológia pozitív tartalma, értelme és reménysége.

Dr. Kocsis Elemér

JEGYZETEK

1. *Irodalom:* Hermann *Diem:* Theologie als kirchliche Wissenschaft. 1951; Hans-Georg *Fritsche:* Die Strukturtypen der Theologie. 1961; Gerhard *Sauter:* Theologie als Wissenschaft. 1971; Wissenschaftstheoretische Kritik der Theologie. 1973; *Rendtorff-Lohse:* Kirchenleitung und wissenschaftliche Theologie. 1974. (Theologische Existenz heute, 179). — 2. Friedrich *Loofs:* Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. Hrsg. K. *Aland.* 5. kiad. I. 85—98. — 3. Az apologeták munkásságával kezdődik a bibliai szentháromság-tan és a krisztológia spekulatív kibontakoztatása. A bibliai ökonomiai szentháromság-tanból, ahol a személyek művén van a hangsúly, metafizikai pluralista tan lesz, az isteni triász belső struktúrájáról, a történeti Krisztusról pedig elterelődik a figyelem a praeexistens Krisztusra, és a vele kapcsolatos kozmológiai spekulációkra. Az apologeták — különben tiszteletre méltó, és korukban magyarázható — munkája szolgál alapul a kijelentésnek, mint „kijelentett tannak" a félreértéséhez. — 4. A kérdés megvilágítását l. részletesen: H. *Diem:* Theologie als kirchliche Wissenschaft. 1 §. „Der römisch-katolische Weg" (15—21). — 5. v. ö. *Diem,* i. m. 2. § Der Evangelische Weg (21—40). Kivétel e megállapítás alól a protestáns skolasztika és racionalista teológia, amelyik ismert ún. „doctrinae mixtae", azaz vegyes tanokat, amelyeket filozófiai úton bizonyíthatónak vélt. — 6. v. ö. *Robinson-Cobb:* Die neue Hermeneutik. 1965. (Neuland in der Theologie 2). — 7. v. ö. H. G. *Fritsche:* Lehrbuch der Dogmatik. I. 1964. 29. kk — 8. Rudolf *Bultmann:* Neues Testament und Mythologie. *Bartsch:* Kerygma und Mythos. 5. kiad. 1967. 15—48; *Altizer:* . . . dass Gott tot sei. Versuch eines christlichen Atheismus. 1968. — 9. Kirchliche Dogmatik I/1. 10. kk. — 10. P. *Tillich:* Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens. I. 293. k. — 11. v. ö. *Lendvay* L. Ferenc: „Az egyetemesség alapja és a dialógus" *Világosság* 1972. 541—545.

Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban 1592—93-ban

Charles *Emmanuel* szavojai herceg 1589. március 30-tól négy éven át háborút viselt Genf ellen. A spanyol királyra, a Ligára és Rómára támaszkodott. Kezdetben Genfnek is voltak szövetségesei, de azután egyedül maradt. A szavojai herceg túlereje kezdettől nyilvánvaló volt, Genf számára azonban a tét egyszerre jelentette állami függetlenségének és református hitének megtartását.

A szavojai herceg seregei elözönlötték Genf környékét. A helységek református lelkészei a puszta életüket is alig tudják menteni, Genf elesettsége viszont akkora, hogy nem képes mindnek menedéket adni, hanem Basel és Zürich vendégszeretetét kéri számukra. Genf helyzetét *Béza* egy *Navarrai* Henrikhez írt levélben így ecseteli: „Végső szükségben vagyunk. Már eddig is kevés volt az élelmünk, most azonban be kellett fogadni igen sok menekült földművest, legtöbbjét sebesülten, továbbá sok más hajótöröttet több mint száz faluból, amelyeket a spanyolok kiraboltak és felégettek"[1].

III. Henrik francia király meggyilkolása után a szavojai herceg, mint nagyobb zsákmányra, a francia koronára vetett szemet, így 1590 elején enyhült a Genfre nehezedő nyomás. De amikor Navarrai Henrik foglalta el a francia trónt, a szavojai herceg 1590 júniusában ismét egész erejével Genf ellen fordult. E hó végén Genf hadait szinte megsemmisítő vereség érte Châtelaine-nél. Genf azonban nem adta meg magát. Béza riasztja Genf barátait. Már június 18-án így ír IV. Henriknek: „A végső szükség kényszerít, hogy figyelmeztessem Felségedet, itt az utolsó pillanat városunk megmentésére... Tizenöt hónapja személyi és anyagi támogatás nélkül, egyedül hordozzuk egy embertelenebb és kegyetlenebb háború terheit, mint amilyet a törökök és a tatárok szoktak viselni"[2].

IV. Henrik első gondja ekkor még saját trónjának a biztosítása volt, ezért csapatok helyett egy kiváló tisztjét küldte Genfbe, aki ott rendbe is szedte a szétvert erőket. Genf csakhamar vissza tudott vágni a harctéren is, de azután még további két esztendő telt el váltakozó sikerű katonai akciókkal, amelyek egyre jobban magukon viselték a szemben álló felek kifáradásának jeleit.

Charles *Liffort* segélygyűjtő körútját 1592 tavaszán határozták el, amikor fennállt az a veszély, hogy a szavojai újabb segélycsapatok birtokában döntő támadásra határozza el magát. Már 1582-ben is nehéz helyzetbe került a kis városállam, és akkor Jean *Maillet* városi tanácsost küldték el Angliába[3]. Az út előkészítésére Béza levelet írt *I. Erzsébet* angol királynő államtitkárához, *Walsinghamhez*. A levélből[4] P. F. *Geisendorf* közöl[5] hosszabb részletet. Ugyanez a Maillet vesz részt Charles Liffort keleti akciójának és a többi segélykérésnek megszervezésében is.

1592 áprilisában Paul *Chevalier*-t IV. Henrik udvarának hugenotta lelkészeihez, *Anjorrant*-t Hollandiába[6], Charles Liffort-t pedig Kelet-Európába küldik. Ez utóbbiról számolunk most be.

Béza készíti el a pátenseket. Ezek szövegét és a genfi tanács 1592. és 1593. évi jegyzőkönyveiből az ide vonatkozó részleteket *Pokoly* József már 1911-ben közölte a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár X. évfolyamának 143—151. lapjain. A közölt források feldolgozásától visszariasztotta a kutatókat a bennük található adatok nagy száma, ugyanakkor pontatlansága. Kb. annyi ment át a köztudatba, ami *Révész* Imre Magyar Református Egyháztörténetének I. kötetében, a 246. lapon[7] olvasható: „Hogy a magyarországi reformátusság, általában protestánsság adakozó készségének és képességének még a külföldi hitsorsosok közé is elment a híre, annak érdekes bizonysága a jogtudós Liffort Károly genfi polgárnak 1593-ban Erdélyben és a Tiszántúl tett segélygyűjtő körútja, amely a pápaságtól és Savoyától fegyveresen is szorongatott genfi városállam megsegítését célozta és igen szép eredménnyel járt: nemcsak a református magyarok, de a lutheránus erdélyi szászok is tetemes összegekkel siettek az Evangélium erős várának támogatására."

A Liffort-misszió megérdemli tüzetesebb figyelmünket is. Kibontakozik az adatokból az az összetartó hittestvéri hálózat, amely Genftől Nürnbergen, Prágán, Boroszlón, Krakkón, Erdélyen, Magyarországon, Danzigon és Frankfurton át újra Genfig terjed. E kör tagjai maguk is harcban álltak az ellenreformáció rohamaival, de jelentős áldozatot tudtak hozni a sürgős szükségben levő Genf javára is. Igen érdekes Liffort gyűjtő körútja az adományok hitvallási és nemzeti hovatartozása, valamint az út pénzügyi, politikai és technikai részletei miatt is.

Az előkészületek

Protestáns célra első ízben akkor folyt nemzetközi gyűjtés, amikor *Ungnád* Jánosnak 1563 április 4-én kelt felhívására a közép-európai városok egész sora nagylelkűen sietett a délszlávok közötti reformációs propaganda, közelebbről az urachi nyomda támogatására[8]. Liffort misszijáról előbb azt iktatjuk ide, amit Genf jeles történetírójánál, J. A. *Gautier*-nél találunk feljegyezve. Elmondja, hogy Charles Liffort 1592 júniusában hagyta el Genfet, hogy bejárva Német-, Lengyel- és Magyarország számos protestáns városát eljusson Erdélyig. Útja folyamán több mint 8000 forintott gyűjtött, amiről 1593 december havában számolt el a genfi tanácsnak[9]. Gautier szó szerint közli Bézának fentebb említett latin pátensét is. Fontosabb része magyar fordításban így hangzik:

„Ellenségeinknek vannak szövetségeseik, akik a mi vallásunk gyűlöletétől hajtva kezük alá adják a katonát, a pénzt és a többi háborúhoz szükséges dolgot. Hogyan álljon fenn tovább városunk, ha a három év óta tartó háborúban naponta háborgatják, hadi felszerelései kimerültek, hiányzik a pénz és a gabonanemű, a várost környező termőföldeket pusztítják és elnéptelenítik? Minden eddiginél súlyosabb katonai támadás fenyeget ugyanazon ellenség részéről, amely most hadat toboroz Itáliában, hogy keresztül vigye akaratát. Ezért kénytelenek vagyunk sürgős segítségért és támogatásért esedezni mindazon fenséges fejedelmek, nagyságos urak, nemes és tiszteletre méltó rendek és igen kiváló férfiak színe előtt, akik együttéreznek velünk nyomorúságunkban; abban a reményben tesszük ezt, hogy kegyességük és emberségük folytán, legfőképpen azonban ugyanazon vallásunk szabadságának megőrzése céljából, készek minket segítséggel, tanáccsal és pénzzel megsegíteni. E célból követségbe küldtük az előbb említett fenséges fejedelmekhez, nagyságos urakhoz, nemes és tiszteletre méltó rendekhez Charles Liffort jogtudóst, nagyobb tanácsunk igen kedvelt tanácsosát, hogy Magasságotoktól és Kegyelmessé-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

getektől az irántunk és vallásunk iránt érzett jóakarat és szeretet mértéke szerint Köztársaságunk nevében és javára ellenszolgáltatás nélküli adományt gyűjtsön. És hogy azoknak a jótékonysága, akik bennünket együttérzésre méltóknak találnak, rejtve ne maradjon, utasításba adtuk ezen mi követünknek, hogy írja be az adományozók nevét és a pénz összegét abba a könyvecskébe, amely tanúsítandja számunkra és utódaink számára a nagyságos és tiszteletre méltó férfiak iránt tunk és vallásunk iránti jóindulatát, hogy ezáltal mi és utódaink, ha Isten a mostani kátyúból kiment, iránt unkban teljes háládatosságot és emlékező lelkületet tanúsíthassunk. Mely oknál fogva arra kérjük a fent említett fenséges fejedelmeket, nagyságos és tekintetes urakat, úgyszintén a tiszteletre méltó rendeket, hogy követünket nevünkben munkált feladataiban bizalmukkal ajándékozzák meg, minket pedig jótéteményeikkel segítsenek fel, emlékezvén Krisztusnak ama mondására, hogy százszorosa lesz azoknak a jutalma, akik könyörületességet gyakorolnak a bajbajutottak iránt. Mi pedig arra fogunk törekedni, hogy mindenfajta jó szolgálatainkkal érdemeseknek bizonyítsuk magunkat Magasságtok, Kegyelmességtek és Nemzetességtek iránt erre a jótéteményre. Mindezek hitelére ezen levelünket pecsétünkkel és főjegyzőnk kézjegyével ellátva kiadtuk 1592. május havának 12. napján."[10]

Liffort úti előkészületeiről és általában az utazás részeteleiről a genfi városi tanács fent említett 1592. és 93. évi jegyzőkönyvei értesítenek[11]. Megtudjuk, hogy az „Erdélybe, Csehországba és más helyekre" tervezett segélygyűjtésre előbb *Barrillet* volt kiszemelve, de mert ő mint a hadi pénztár kezelője nélkülözhetetlen volt Genfben, a tanács 1592. április 4-i délutáni ülésén elhatározta, hogy Charles Liffort nemest küldi ki, aki felajánlotta magát erre az útra. A további előkészületekről közvetve a tanács 1593. december 3-i jegyzőkönyvéből értesülünk, amelyben a gyűjtő körút záró számadása olvasható. Liffort nem egyedül ment, hanem magával vitte Jean nevű unokaöccsét is, aki talán még növendék-sorban lehetett, mert az öltöny, amelyet számára nagybátyja Danzigban csináltatott, a számla szerint csak 9 tallérba került, míg Charles Liffort ugyanott rendelt öltözete 15 tallérba. Ezek az árak is arra vallanak, hogy a genfi nemes úr és unokaöccse jó társaságban forgolódott és ahhoz képest öltözködött. A két Liffort-nak Barrillet, a hadi pénztár említett kezelője előlegezett 400 szavojai forintot az út folyamán előreláthatólag szükséges különböző pénznemekben.

Sűrűn felvetődik adatainkban a különböző pénzek neve és azok értékének egymáshoz való viszonya. Érdemes tehát ezzel a kérdéssel már elöljáróban foglalkozni. Segítségünkre van, hogy a záró számadásban szerepelnek a különböző pénznemek, sőt kiderül, hogy milyen árfolyammal számították át azokat a Genfben fizetési eszközt képező szavojai forintra. Általában azt állapíthattuk meg, hogy a kelet-európai érmefajtákat, főleg a magyar dukátot valamivel kevesebbre értékelték más forrásokból kimutatható értéküknél[12]. A záró számadás szerint egy magyar dukát 10 szavojai forintot, egy erdélyi tallér 7 és $^1/_4$ sz. forintot, a közönséges tallér és a magyar forint 6,60 sz. forintot, végül az écu pistolet 8,75 és az écu soleil 9,25 szavojai forintot ért[13]. Előrebocsátjuk azt is, hogy egy magyar dukát értékét legalább kb. 1200 mai magyar forintban állapíthatjuk meg[14]. A szavojai forint értéke 1593 táján ennek egytizedét tette ki, tehát kb. 120 mai magyar forintot ért.

Ulm, Nürnberg, Prága és Boroszló

A két Liffort az utazást lóháton, ha nem saját lovaskocsin kezdte. Erre mutat, hogy a jegyzőkönyv szerint Michel *Roset*[15] előkelő idős genfi polgár, valaha még Kálvinnak is jobbkeze az Akadémia alapításánál, kölcsön adta nekik lovát. 1592. június 3-án Liffort-ék már Ulmban vannak, ahol Antoine *Gerbel*től 12 fülöptallért vettek kölcsön, úgy látszik váltási nehézségek miatt; majd Nürnbergben állapodtak meg, itt lakott ugyanis *Calendrin*, Genf bizalmi embere, akihez a későbbiek során a gyűjtött pénz egy részét irányították. Charles Liffort Nürnbergben eladta a Rosettől kölcsön kapott lovat 200 sz. forintért, mert tanácsosabbnak tartotta, hogy útjukat bérelt kocsin folytassák. A ló eladási ára szerepel a számadásban.

A következő hír Prágából való. Lifforték már nincsenek ott. Egy *Lavinius* nevű orvosdoktor tett jelentést ottlétükről és a gyűjtés kezdeti eredményeiről Bézának az új naptár szerint augusztus 10-én írt levelében, tehát a régi naptár szerint július 31-én[16]. Lavinius szerint Liffort alkalmatlan, sőt életveszélyes pillanatban jelent meg Prágában. *Rudolf* császár üldözi a reformátusokat, háborúban áll a törökkel, Lengyelországban pedig pestis pusztít. Liffortékat Prágában „hamis testvérek" árulása miatt csaknem leleplezték. Veszedelem fenyegeti Liffortékat, ha a „püspökök tartományain", tehát Ausztrián és észak-nyugati Magyarországon át folytatják gyűjtő útjukat. Ígéri, ha pénzek gyűlnek kezéhez, hűségesen eljuttatja majd Genf városának és egyházának. De mert Liffort további útja veszélyesnek látszott, csak arra adtak neki mindössze 26 vagy 28 dukátot, hogy két lovat és egy kis kocsit vehessen, és saját járművön folytassa útját.

A genfi tanács a jegyzőkönyv szerint 1592. szeptember 6-án foglalkozott ismét ez üggyel. Liffort július 24-én Boroszlóból keltezett levelében arról értesítette a genfieket, hogy a mögötte levő út sikerrel járt. Reméli, hogy Morvaországból és Sziléziából kb. 1000 tallért küldenek Genfbe Calendrin közvetítésével. Ezen túlmenően azonban a prágai Lavinius tovább buzgolkodik, valamint azok is, akiknek Liffort még Nürnbergben lelkére kötötte Genf megsegítését. Megírta Liffort, hogy Prágából kiindulva csaknem egész Morvaországot beutazta, és a magyar határ közelébe jutott, de baráti tanácsra irányt változtatott, nem tartván be a Genfben megállapított úti tervet. Útja során nem keresett fel mást, mint főnemeseket, vagy olyan doktorokat, akik Isten kegyelméből megismerték az igazságot, és ennek folytán nagyra becsülik Genfet és a genfi egyházat. Szorgalmasan fog eljárni megbízásában, és oly szerényen fog viselkedni, hogy reménysége szerint a genfi tanács meg lesz majd vele elégedve. Annak a 200 tallérnak nagyobb részét, amelyet Morvaországban kézhez kapott, Boroszlóban *Monavius*nál hagyta. Minden pénz Nürnbergben Calendrin-nél fog összefutni. Liffort jelezte még, hogy legközelebb Lengyelországból ír Genfbe.

Cseh-Morva, ausztriai és sziléziai adakozások

Tehát az Ausztrián és a Magyar Királyságon keresztül vezető út helyett Liffort az északi utat választotta Erdély felé Boroszlón és Krakkón át. Az út Krakkóig kb. 14 napig tartott, mert onnan augusztus 8-án küldött levelet Genfbe. A boroszlói levélben említett Monavius szintén orvos volt, akár a prágai Lavinius, de mint jogtudós is ismert. Teljes neve Jacobus Monavius (Monau). Ifjúságában tanult Franciaországban és Hollandiában. Nagy érdemeket szerzett a reformáció meg-

szilárdítása terén Sziléziában. 1603-ban halt meg[17]. Messze Boroszlón túl is becsült személyiség, sok magyar kapcsolattal[18].

A záró számadásból megtudjuk, hogy kik voltak a cseh-morva és sziléziai adakozók. Azt is ellenőrizhetjük, hogy bevált-e Liffort-nak az a reménye, amely szerint 1000 tallérnyi összeg jut majd Genfnek erről a területről. Az elszámolásban szereplő tételek közül ide vehetjük a prágában lovakra és kocsira kézhez kapott 26 dukátot, azaz 39 tallért, úgyszintén a két *Zerotin* (így!) báró neve alatt szereplő 200 tallért, ide a Monaviusnál hagyott és általa 1592-ben végül is Frankfurtba juttatott 150 tallért (a többi 50 tallér nem szerepel a számadásban), összesen tehát 389 tallért, azaz 2590 szavojai forintot. Ez még akkor is kevesebb a várt 1000 tallérnál, ha hozzászámítjuk a végelszámolás idején is még csak útban levőnek jelzett Monavius féle és danzigi 315 tallérnak a feltehetően cseh-morva és sziléziai területről származó kb. fele részét.

A Zerotin (így!) bárók közül Karl *Zierotin* játszott nagyobb szerepet. A cseh származású főnemes, Morvaország egyik leggazdagabb főura, 1564-ben született. Baselben Jacob *Grynaeus*nál és Genfben Bézánál tanult. 1592-ben harcolt IV. Henrik seregében, de amikor felismerte, hogy IV. Henrik a hugenotta ügynek csak másodrendű szerepet tulajdonított, a török ellen készülődő császári seregbe lépett. Sógora volt *Wallenstein*nak. Később vezéralakja lett a Bocskai győzelme után nagyobb erőre kapó protestáns pártnak, és *Mátyás* főherceg érdekeit támogatta *Illésházy* Istvánnal, *Thurzó* Györggyel, valamint az osztrák protestáns rendek vezetőjével, Georg *Tschernembl*-lel együtt Rudolf császár lelenében. A fehérhegyi csata után önkéntes számkivetésben élt Boroszlóban 1636-ban bekövetkezett haláláig. Liffort minden valószínűség szerint namiesti várukban kereste fel a bárókat[19], amely központja volt a szellemi és vallási életnek.

Az elszámolásban szereplő „mayson d'Herbestein"-t, azaz a *von Herberstein* stájerországi protestáns bárócsaládot, amelynek ebben az időben *Ádám* báró a kiemelkedő tagja, Liffort aligha személyesen kereste fel, hanem az valószínűleg a nürnbergiek agitációjára csatlakozott a gyűjtéshez, ugyanígy Neuberg városka tanácsa is, melynek közelében a bárócsalád kastélya állt. Nemcsak Liffort útvonalából következtethetünk erre, hanem abból is, hogy a család mindössze 10 tallér adománnyal szerepel. Neuberg városka tanácsa 26 forintot adott, azaz ugyanannyi tallért. A végelszámolásban ezután egy „*Felsbague*" névvel megjelölt ajándékozó szerepel, amely alighanem a stájerországi Feldbach városkával azonos, a Rába felső folyása mellett. 12 forintot adott.

Krakkó. A Demény-féle hagyaték

Liffort következő levele Genfbe már Krakkóból kelt 1592. augusztus 9-én. Az egyebeket is tartalmazó levélből a genfi tanács jegyzőkönyve mindössze egy mozzanatot emel ki. Béza pátense és Liffort oly megrázóan ecsetelték Genf szükséghelyzetét, hogy a krakkói református egyház presbiterei anyagilag is jelentős lépésre szánták el magukat. Egy bizonyos néhai Nicolas *Demény*, akiről jó lenne, többet is tudni, mert neve után ítélve erdélyi származású magyar ember, valamikor 1000 német forintot hagyott az egyháztanács három tagja őrizetében. 1 német forint legalább $^2/_3$ tallért, illetve magyar forintot ért. Bár pontos értéket nem lehet megállapítani, mert az egyes német államokban nem mindenütt és nem mindig volt azonos sem a forint, sem a batzen értéke, de óvatosan számítva is ért legalább annyit, mint 4444 szavojai forint. A krakkói presbiterek elhatározták, hogy ezt az összeget kamatmentes kölcsönként három évre Genf rendelkezésére bocsátják, és elküldik az 1593. évi frankfurti tavaszi vásárra. Az egyik presbiter, *Le Riche* úr — alighanem álnév — szintén írt ebben az ügyben levelet, amelyet a már említett ülésen Paul Chevalier szindikus olvasott fel. Liffort 1593 március 11-én Krakkóból írt levelében azt közölte a genfiekkel, hogy az 1000 német forintot akkor már elvitték a frankfurti vásárra, még pedig jó magyar aranyakban és tallérokban. Mint írja, reménysége szerint a három év letelte után a krakkói reformátusok ugyancsak kamatmentesen meg fogják hosszabbítani a kölcsönt.

Erdélyi és magyarországi pártfogók

A leggazdagabb, legrészletesebb Liffort-levél 1593. március 11-én kelt Krakkóból. A levelet Liffort-nak Genfben élő fivérei kapták és bemutatták a tanácsnak. Liffort előadja, hogy túl van erdélyi és magyarországi körútján. Nem tudott Erdélyből korábban visszatérni, mert a háborús veszedelem miatt a hágókat katonaság őrzi. Megbízatása következtében Erdélyben ellenségei is támadtak, „de Isten ezeket legyőzte minden nagyságuk és hatalmuk ellenére, úgy, hogy szemmel láthatólag balszerencsés sorsra jutottak". Ő viszont *Couacziolzki* (így!) Farkas erdélyi kancellár, továbbá *Muralt* orvosdoktor tanácsára meglátogatta az erdélyi szászokat is, és olyan kegyes fogadtatásra talált azok püspökénél vagy szuperintendensénél, hogy az, jóllehet ubiquitarius és lutheránus, meleg ajánlással látta el a saját nemzetbeliekhez, és azok is mind nagyon kegyesen fogadták. Végül az erdélyi fejedelem, jóllehet katolikus, meghallgatván utazásának indokait, elhatározta, hogy támogatásban fogja részesíteni. Igen széleskörű és előnyös útlevelet kapott tőle. A további támogatásban megakadályozta a fejedelmet az az ötven itáliai „ligás", akik udvarában élnek, az ország nagy bánatára. Azt írja még, hogy pénzt nem sokat kapott, mert ebbe az országba nem vitt személyeknek szóló leveleket. Öt- vagy hathónapos tartózkodás után mégis hoz magával a tanács részére 100 dukátot és valamelyes összegű tallért, különösképpen pedig néhány régiséget és medáliát is.

A levélben szereplő erdélyi kancellár *Kovacsóczy* Farkas. Nem meglepő, hogy Liffort ügyét magáévá tette, bár az 1592-es erdélyi és lengyel állapotokat figyelembe véve ez már nem volt egészen kockázat nélkül való Kovacsóczy korának egyik legképzettebb, jellemileg is rokonszenves erdélyi államférfia. *Báthory* István lengyel király mellett ő volt az erdélyi ügyek alkancellárja. 1578-ban Erdélyben *Báthory* Kristóf oldalán kancellár és az ország második embere. *Báthory* Zsigmond fejedelem kiskorúsága idején előbb a 12-es tanács, majd 1583-tól 95-ig a triumvirátus tagja és élete végéig erdélyi kancellár. Liffort Erdélybe érkezésekor 52 éves, befolyása még nem csökkent, de 1594. augusztus 28-án Báthory Zsigmond őt is és az erdélyi politikusok színe-javát összeesküvés vádja miatt kivégeztette. Kovacsóczyt „egy öszvesodrott keszkenővel" fojttatta meg a szamosújvári börtönben[20]. Vallásfelekezeti álláspontját némelyek vitásnak tartják, de *Szádeczky* Lajosnak szerintünk igaza van, amikor reformátusnak tekinti. Már az az egy is perdöntő, hogy *Beregszászi* Lőrinc Péter *Apologia pro ecclesiis reformatis*... (Nagyvárad, 1585) című művében Kovacsóczyt az Ajánlásban a református egyház patrónusának nevezi[21].

Báthory Zsigmond 1588-ban magáévá tette ugyan — kénytelenségből és számításból — az erdélyi országgyűlésnek a jezsuiták kiűzetését kimondó határozatát, környezetében azonban továbbra is megtűrte a jézustársasági atyákat. Ezek álruhában forgolódtak, mint pl. a pápa követe, *Carillo* atya is, aki egy magyar kanonok ruháját öltötte fel. Bizonyos, hogy Liffort főleg őket értette az „itáliai ligásokon", akik az ország nagy bánatára még mindig a fejedelem környezetében élnek.

A másik útegyengető megint egy orvos, akárcsak Prágában vagy Boroszlóban. Teljes neve Johannes Muralt. Svájci származású, Báthory Zsigmond 1589-ben nevezte ki nagyváradi orvossá. *Weszprémi* István előadja, hogy Muraltnak heves irodalmi vitája volt *Simonides* Simon rózsahegyi származású eperjesi orvossal[22]. Ez utóbbi kezelte Báthory Istvánt szomorú eredménnyel, és emiatt orvos kollégái közül többen hevesen bírálták, köztük *Squarcialupus* olasz orvos, aki egyik ilyen, Kovacsóczynak ajánlott művét 1584-ben nyomatta ki Kolozsvárt[23]. Minthogy Muralt Squarcialupusszal tartott, ezért Simonides őt is hevesen támadta, mire Muralt 1589 szeptemberében szintén Kolozsvárt megjelent könyvében válaszolt[24]. A Ráday Könyvtárban van egy szép festett pergamenbe kötött gyűjtőkötet, amely e vitának egyes darabjait tartalmazza. Úgy látszik, hogy a kolligátumot valamelyik későbbi Muralt köttette egybe, mert a kötet második részében Johannes Muraltus Tigurinusnak egy 1667 február 13-án tartott orvosi előadása is olvasható. A nyomtatványt atyjának, Johannes Melchior Muraltnak, a „híres kereskedőnek" ajánlja. A könyv Baselben, Jacob *Decker*nél jelent meg év nélkül[25]. Ezek az adatok arra hívják fel figyelmünket, hogy a magyar—svájci kapcsolatokat kutatva figyelemmel kell kísérni az orvosi jellegű könyveket is. Liffortnak mindenesetre hasznos és kellemes lehetett a svájci orvos erdélyi jelenléte még akkor is, ha a műveltebbek akkori közös második nyelve, a latin, tolmács nélkül is lehetővé tette számára küldetésének teljesítését.

Erdélyi szász adományok

Egyenesen egyháztörténeti és ökumenikus fontosságú adat, hogy Liffort-nak az erdélyi szász lutheránusok püspökét, Lucas *Ungleich*ot vagy *Unglert* is sikerült megnyernie, majd az ő ajánlására a főbb szász városok és esperességek (káptalanok) támogatását is. A végelszámolás szerint a következő szász városok és káptalanok adakoztak gyűjtőívén. *Városok:* Beszterce 25 magyar forint, Nagyszeben 25 m. forint, Brassó 20 tallér, Szászsebes és Kereszténysziget (Mulbach et Insula Christiana) 6 tallér, összesen 50 forint és 26 tallér, azaz 521,50 szavojai forint. *Káptalanok:* besztercei 15 m. forint, nagyszebeni 25 m. forint, „Antisylvani" (így!) 20m. forint, berethalmi 29 m. forint, segesvár-kisdi 16 m. forint, összesen 105 m. forint, azaz 700 szavojai forint, tehát az erdélyi száz pénzadományok összesen 1221,5 szavojai forint. Liffort az 1592—93-ban működő tizenhárom erdélyi száz evangélikus káptalan közül öttől kapott segélyt, továbbá négy város tanácsától. A segélyek a viszonyokhoz, a gazdasági élet pangásához képest jelentékenyek.

Az eredményben Lucas Ungleich püspök, berethalmi lelkipásztor támogatása döntő szerepet játszott. A berethalmi káptalan adománya is, ezen lényegében a püspököt kell érteni, meghaladta a többiekét. A 29 magyar forint az átszámítás miatt sikerült ilyen nem kerekre, eredetileg 20 dukát lehetett. Ungleich (1527—1600) még Melanchthonnak volt a tanítványa. Csaknem tíz évig tartó külföldi tanulmányok után került 1556-ban a nagyszebeni főgimnázium tanári állásába. Összehasonlítás céljából ideírjuk, hogy ekkor 50 magyar forintot ajánlottak fel neki évi fizetésként[26]. Megtisztelő megbízásként az erdélyi szászok 1561-ben őt küldték el a német lutheránus egyetemekre, hogy kikérjék a teológiai karok véleményét az úrvacsora kérdésében. A püspökválasztáskor (1572) az akkori berethalmi lelkipásztor azért kapott több szavazatot, mint ellenjelöltje, a nagyszebeni első pap, mert ez utóbbi ragaszkodott a középkorias ceremóniákhoz, Ungleich viszont hajlott a szertartások egyszerűsítésére, a helvét reformáció formavilága felé[27]. Ez a nyitottság az erdélyi szászok között ez idő tájt még nemcsak Ungleich püspököt jellemezte, viszont főleg ebből magyarázhatjuk Liffort kedvező fogadtatását.

Az erdélyi szászok jelentős segítséget adtak a francia és református Genfnek. A tény ökumenikus mérlegelésénél azt is számba kell venni, hogy Carillo akkor már elkezdte aknamunkáját Erdélyben, 1594-ben pedig megindult az ellenreformációs és Habsburg-barát politika főbb ellenzőinek tömeges kiirtása. A jezsuiták 1596-ban elvették a református soktól a gyulafehérvári dómot, és a felszentelő misén a fejedelem ministrált[28]. Ungleich püspök talán e veszedelem előérzetében tüntette ki figyelmével az ellenreformáció elleni nagy védőbástyának, Genfnek követét, szövetségest érezve benne.

A záró számadásnak van egy tétele, amely szerint Liffort 30 tallérral adósa a genfi tanácsnak egy olyan megállapodás értelmében, amelyet *„Symon Massa doyen de Courone"*-nal kötött egy szürke csikó tárgyában. Ez a Symon Massa Brassó első lelkésze volt 1591-től 1605-ig[29]. A szóban forgó 30 tallér a brassói káptalan vagy a brassói egyház adománya lehetett Genf részére, de ezt Liffort nem pénzben vette át, hanem lovat vettek érte, még pedig olyan kitűnőt, hogy a genfi nemes magával vitte városába, és a tanácstól pénzen akarta megváltani. Az erdélyi szászok adományaihoz ezt az összeget is hozzá kell számítani, bár a genfi számszék adományösszegezésében nem szerepel. Az erdélyi német evangélikusok Liffort-t unokaöccsével együtt kedves vendégként kezelték és adták kézről kézre. *Oltard* erdélyi szász krónikás évkönyvében feljegyezte, hogy Genf segélygyűjtő követe 1592. december 18-án jelen volt Muzsnán Johannes *Rodner* ottani lelkipásztor fiának lakodalmán[30].

Áttérve az erdélyi *református* adományozókra, a végelszámolásban négy ilyet találunk: Gyulafehérvári egyház 25 magyar forint, Kolozsvár tanácsa 10 m. forint, Nagyenyed városa („Dequied" ill. „Quied") 6 m. forint, Kratzer vagy *Kraker* („Cratzerus")[31] Lukács nagyenyedi lakos 2 dukát, azaz 3,33 m. forint, összesen 44,33 m. forint, vagy 300 szavojai forint. A listán szereplő Kratzer vagy Kraker Lukács enyedi polgár tagja volt annak a követségnek, amelyik 1587-ben Báthory István halála után részt vett Varsóban a királyválasztó országgyűlésen. A küldöttséget Kovacsóczy vezette[32].

Báthory Zsigmond Liffort esetében is igazolta, hogy „mestere volt a színlelésnek és tettetésnek"[33]. Azt a látszatot keltette Liffort-ban, hogy pénzzel is segélyezné, ha a „ligások" nem gátolnák, majd pedig kiutazó útlevéllel látta el, de bizonyosan nem Genf iránti rokonszenvtől, vagy akár csak ökumenikus érzésektől is hajtva, hanem mert mindig is szerette elfedni valódi szándékait. Kormányát nemzetközi kapcsolatokkal bíró tekintélyes református urak vezették, nem lett volna hát célszerű, hogy Liffort-t az ő Erdélyében valami baj érje. Az sem kizárt, hogy a levélben említett régiségek és medáliák valamelyikét ő ajándékozta a svájcinak.

Sárospatak, Sátoraljaújhely, Kassa, Debrecen

A magyarországi visszaúton Liffort Sárospatakon és Kassán keresztül utazott Krakkóba. A záró számadásban az erdélyiek után Sárospatak és Kassa adományai következnek. Persze ez az időrend nem *teljesen* biztos, mert az is lehet, hogy Patak és Kassa csak azért kerültek a számadásban erre a helyre, mert ott a dukátban kapott segélyeket számolták össze. Támogatja azonban a fenti időrendet, hogy a március 11-i levél szerint is az erdélyi események után került sor a magyarországi lelkészekkel felvett kapcsolatokra. Az elszámolásban a következő adatok szerepelnek: D'Andrias Carolinus á Patachin 1 dukát, De Mr. François Szegedi en Patachin 10 dukát, Du docteur médecin de St. Gal en Cassovia 4 dukát, De François Pap. Ibidem 2 dukát, összesen 17 dukát. Ebbe a csoportba tartozik még a következő két tétel is: Du bourg Wihel (így!) 9 magyar forint, azaz 6 dukát, és De Mr. Andrias, ministre á Vihel (így!) 3 dukát, az előbbiekkel együtt összesen 26 dukát, azaz 260 szavojai forint.

Az első helyen álló sárospataki adakozóban azt a *Károlyi* Andrást láthatjuk, aki 1584 július 6-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, és 1588-tól mint tanár, 1590 elejétől pedig mint igazgató működött a pataki iskolában[34]. A jeles fiatal rektortól komoly áldozat volt 1 dukát is, mert az legalább is tíznapi fizetésének felelt meg.

A 10 dukátot adó *Szegedi* Ferenc kilétét akkor tudnánk a legtermészetesebben azonosítani, ha feltehetnénk, hogy Liffort elírta a nevet, és tulajdonképpen Czeglédit kellett volna írnia, *Czeglédi* Ferencet ugyanis a pataki kollégium történetírója, *Szombathi* János az iskola kiváló jótevői között sorolja fel, mint aki „gazdag és gyermektelen"[35]. Czeglédi Ferenc is Wittenbergben tanult, sőt 1557-ben a magyar Coetus seniora volt, majd Krakkóban tanult tovább. 1560-tól 61-ig mint sárospataki rektor, 1579-től 84-ig mint ottani elsőpap működött, de az lehetett 1593-ban is. Közben udvari lelkésze és titkára volt ecsedi Báthory Istvánnak. 1564-vagy 65-től mintegy harminc esztendőn át volt a zempléni református egyházmegye esperese[36].

Ha viszont Liffort nem tévedett és tényleg *Szegedi* Ferenctől kapta a 10 dukátot, akkor ez nem lehetett más, mint ugyanaz a *Szegedi Pap* Ferenc, aki Kassán is adott Liffortnak 2 dukátot. Ennek a Pap Ferencnek a pontos kilétét, valamint rokoni kapcsolatát az 1557 és következő években a kassai városi és egyházi életben nagy szerepet játszó Szegedi Pap Benedekkel és Antallal, ezekkel a török elől Kassára telepedett, hithű és áldozatkész református tőzsérekkel még ki kellene deríteni. Még az sem biztos, hogy a listán szereplő személy az a Pap Ferenc-e, aki Kassán 1590-ben *Szenczi Molnár* Albert magántanítványa volt[37], vagy ennek atyja, esetleg nagybátyja. Mégis vagyonával már rendelkező személyre kell gondolnunk. Talán ugyanez a Pap Ferenc volt az, aki a 90-es évek vége felé segített Szenczi Molnár Albertnek is tanulmányai befejezéséhez, majd a pataki tanári állás elfoglalásához szükséges pénz összeadakozásában[38]. Egy Pap Ferenc kassai kereskedőhöz intézte, mint pártfogójához 1591-ben *Arelius* Simon *Sárospatakon* tanuló diák Wittenbergben kinyomtatott karácsonyi énekét (R. M. K. III. 818.) Mindkét esetben Patak és patakiak javára adott segélyt, tehát kapcsolatban kellett hogy álljon Patakkal.

„Mr. Andrias, ministre á Vihel" szinte teljes valószínűséggel *Érsek* András sátoraljaújhelyi első lelkészszel azonosítható, aki 1597 május havában mindjárt *Gyarmathi Bíró* Miklós királyhelmeci esperes-lelkész után írta alá a Sátoraljaújhelyen tartott zsinat határozatait. Az 1620-tól kezdve Sátoraljaújhelyen első lelkészként szolgált *Iratossi* János 1637-ben kiadott *Perkins-fordításának* előszavában Érsek Andrásról úgy emlékezik meg, mint az újhelyi egyház egyik reformátoráról. Helyét 1600-ban foglalta el új lelkész, tehát 1593-ban már koros és egyben tekintélyes ember lehetett, aki az újhelyi gazdag elsőpapi javadalomból adhatott 3 dukátnyi adományt. Hasonlóan nagy valószínűséggel lehet azt is állítani, hogy a „Bourg Wihel" címen szereplő adományozó a maga 9 forintjával azaz 6 dukátjával Sátoraljaújhely tanácsával azonos. E feltételezés mellett szól, hogy 1593-ban Sátoraljaújhelyen a városi tanács szinte azonos volt a református egyháztanáccsal. A város főbírája és egész tanácsa református vallású, és testületileg vesz részt az egyház kormányzásában. „Nemes uraim és a becsületes tanács együtt lévén" — így kezdődnek a református egyháztanács jegyzőkönyvei. „A nemesek fejenként, a városi polgárok pedig az általok évenként választott, tizenkét tagból álló tanács által képezték az egyház kormányzó testületét" — idézzük *Fejes* István könyvéből: A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története. 1889. 45., ill. Érsek Andrásra: 29—30. l.

A 4 dukátot ajándékozó kassai orvosdoktor bejegyzésénél is kétes, hogy a „de St. Gal" megjelölést személynévként, vagy egy városrész, esetleg kórház neveként kell-e értelmeznünk.

Az erdélyi szász evangélikusok református célra megnyilvánult áldozatkészségével összehasonlítva feltűnő, de nem érthetetlen, hogy sem Kassa tanácsa, sem más felvidéki város, sem német vagy magyar evangélikus főúr, lelkész, polgár nem található az adakozók között. A Felvidéken ugyanis már kiélesedtek ebben az időben a teológiai harcok és a fegyelmi intézkedések a „kriptokálvinista" lelkészek ellen. Liffort számára ott már nem teremhetett babér. V. ö. *Révész* Kálmán: Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért, 1550—1650. 14—15. l.

Március 11-én Genfbe írt levelében azt is említi Liffort, hogy több magyarországi lelkésztől ígéretet kapott: legközelebbi zsinatukon meg fognak emlékezni Genfről. Elmondja, hogy érintkezésbe lépett *Gönczi* György püspökkel Debrecenben, és más egyházakkal is, amelyek a Duna túlsó oldalán vannak, török fennhatóság alatt, mindazonáltal lelkiismereti szabadság birtokában. Hozzáfűzi, hogy ami Magyarországon összegyűjthető, azt az általa adott utasítás szerint Gr. Triboll a L'hutsith (így!) úrhoz, tőle pedig a szokásos módon Calendrin úrhoz Nürnbergbe fogják küldeni.

A szövegből elnézés folytán éppen a legfontosabb szó maradt ki, az, hogy *beszélt-e* Liffort a debreceni püspökkel, vagy csak írt neki. Valószínűbb azonban, hogy csak levélbeli kapcsolatot vett fel a kiváló püspökkel, épp úgy, mint a Duna menti egyházakkal is. Nem tudjuk, lett-e ennek a kezdeményezésnek redménye, szavaztak-e meg segélyt zsinatok és gyülekezetek Genf részére? Savoja és Genf háborúja 1593 szeptemberében véget ért[39]. Ennek híre hamarosan hazánkba is el kellett hogy jusson, főleg az utazó könyvárusok közvetítésével. Még ha indult volna is gyűjtési akció, már nem lett volna étrelme a segélyezésnek. Genf jómódú polgárváros, katonai túlerővel szemben nem tud egyedül helyt állni, de békeidőben inkább alanya, mint tárgya a hittestvéri segélyezésnek.

Politikai és katonai hírek

A történészeket bizonyára érdekli a levélnek az a része is, amelyben Liffort az általa beutazott Erdély, Magyarország és Lengyelország katonai és politikai ese-

ményeiről számolt be. Azt írta, hogy nincs Európa keletén egyetlen csöndes zug. Beszélt egy Konstantinápolyból érkezett ismerősével, aki megerősítette, hogy *Amurat* szultán 300 000 emberével a maradék Magyarország megrohanására készül. 100 000 tatár lovas mozgolódik, hogy a szomszédokra rontson. Résen vannak a „moszkoviták" is. A török felszólította Erdélyt mint vazallusát, hogy csatlakozzék a hadjárathoz, de az erdélyiek vonakodnak, mert nem akarnak keresztyén vért ontani. A lengyelek nem akarják megengedni királyuknak, Zsigmondnak, hogy elfoglalja a svéd trónt, amelynek pedig atyja nemrég bekövetkezett halála óta az örököse. Ez utóbbi kérdésben a konstantinápolyi diplomáciai körökben sok szóbeszéd folyik. Ott általában az angol követ akarata győz. A magyarokat a keresztyén császár utasította, hogy csak fizessenek inkább háromszoros adót a töröknek, mert ő nem tudja megsegíteni őket. A háromszoros adótól viszont a magyarok húzódoznak. A „ligások" — ti. az ellenreformáció pártja — azt mondogatják, jobb, ha béke van a törökkel, mert egyesült erővel léphetnek fel a mi vallásunk tagjai ellen — írja Liffort. Az általa festett politikai és katonai körkép lényegében megfelelt a valóságnak.

Danzig, Thron, Elbing és Varsó

Úgy látszik, Genfben már türelmetlenül várták Liffort-t és gyűjtésének eredményét, mert ez megígéri, hogy igyekszik minél hamarabb visszatérni. De előadja, hogy barátai a lelkére kötötték, menjen el előbb még Danzigba, a balti tengerhez, mert tekintettel a mondott város gazdagságára, feltehetően nagy segélyben fog részesülni. Hozzáfűzi még, hogy a lengyel fő- és közrendek Varsóban április végétől valószínűleg országgyűlést fognak tartani, és azon jó lenne neki is jelen lenni.

A záró számadás tanúsága szerint Liffort csakugyan járt Danzigban, sőt két közeli városban is, és nem csalódott várakozásában. Az adományok közül a négy utolsó tétel tartozik ide: Jacob André úrtól Danzigban, költségre, 12 dukát, Henry Strobang úrtól, Thorenbourgue (Thorn) 10 dukát, Eilbingen (Elbing) tanácsától 53 dukát, Danzig várostól és tanácsától 160 dukát, összesen 235 dukát, azaz 2350 szavojai forint. André és esetleg még Strobang ajánlásának volt köszönhető Danzig (ma: Gdansk) tanácsának nagylelkű adománya, és az ugyanilyen elbingi adomány is. Danzig és tőle délre Elbing (ma: Elblong), valamint keletre Thorn (ma: Thorun) évszázadok óta iparral és kereskedelemmel foglalkozó városok, művelt és jómódú polgársággal, a középkor végétől a XVIII. század végéig lengyel fennhatóság alatt.

Újra Genfben

1593. július 22-én Liffort-ék hazaérkeztek Genfbe, Frankfurton át. A tanács augusztus 20-án tárgyalta Liffort következő kérését: újra Frankfurtba kell utaznia, mert megígérte Monavius boroszlói orvosnak, „a gyűjtés egyik fő közvetítőjének", hogy ott lesz és átveszi tőle, ami még befolyt. De el kell mennie azért is, hogy köszönetet mondjon az adományozóknak. Kéri, hogy a genfi tanács mondjon levélben köszönetet Danzig tanácsának, a Zierotin bárónak és a nagyobb adományozóknak. A tanácsi határozat: Nem csak kiküldi Liffort-t Frankfurtba, de véset neki egy kis pecsétet is, hogy azt használja a genfi tanács köszönő leveleinél. Azzal is megbízzák, hogy látogassa meg a pfalzi választófejedelmet, fejezze ki szerencsekívánatait új házasságához, és kérjen haladékot Genf tartozásával kapcsolatban. Végül a pénzből, amit Liffort Frankfurtban kap, fizesse ki Baselben Genf kölcsönének egyévi kamatát. A záró számadásban nincs semmi e frankfurti út anyagi eredményéről, de nem lehetett teljesen eredménytelen, mert a genfi tanács utólag utalványozta az úttal töltött 43 nap költségeit, és Liffort jutalmazásánál számba vette ezt a szolgálatot is. Már az Oltard féle krónika említett bejegyzéséből is értesültünk, hogy Genfből külön köszönő levelek mentek a nagyobb adományozóknak. Béza írta alá őket. Az erdélyi szászok közül Oltard szerint jelesebb köszönő levelet a püspök, továbbá a nagyszebeni lelkipásztor kapott[40].

Az elszámolás

A genfi tanács 1593. december 3-i ülésén került napirendre a számvizsgáló kamara jelentése Liffort segélygyűjtő körútjáról. A jelentés két részből áll, a számvizsgáló kamara előbb összefoglalja a legfontosabb adatokat, majd egy lista következik. Az utóbbi az előző mellékletének látszik, tehát meg kellene hogy egyezzék vele, de nem pontosan ez a helyzet. Pl. csak az első részben esik szó arról a 35 écu soleil-ről, amit Liffort a második frankfurti út kiadásaira kapott, távábbá egy 20 écu soleil-t kitevő pénzváltási veszteségről. De még ennél is jobban tanúsítja azt, hogy a kamara jelentése valóban csak a nagy vonalakat érinti, és senki sem vizsgálta át a pontosság tekintetében, az a körülmény, hogy amikor az első, szöveges rész két ízben is összegezi az akció anyagi eredményét, mind a két esetben más számot mond, először 7969 szavojai forintot és 6 sou-t, másodszor viszont 7977 forintot és 6 sou-t. A háború már szeptemberben befejeződött, Genf fellélegzett. Ez tükröződik — úgy látszik — a záró jelentésben. Mintha nem is az lenne a célja, hogy minden bevételt és kiadást fillérre számba vegyen, hanem pusztán hogy leszögezze, mennyi folyt be tisztán az akcióból Genf pénztárába, mennyi viszont kb. az a másik összeg, amit költségtérítésül és jutalmul most már nagyvonalúan át lehet engedni a gyűjtőnek. Végül az a szempont sem volt mellékes, hogy rögzítve legyen, mely személyek és testületek azok, amelyeknek Genf hálával és köszönettel tartozik, utoljára pedig, hogy mely személyek iránt maradt Genf pénzzel adós a gyűjtő körúttal kapcsolatban. Persze nem ez a számadás az egyetlen írásos okmány a köszönő levelek megírásához, ahhoz a benne előforduló személy- és helységnevek túlságosan is pontatlanok. A számadásban különböző pénznemek szerepelnek, nem mindig pontosan megjelölve, nem mindig azonos kulccsal átszámítva. Valóban az egész pusztán arra látszik szolgálni, hogy olyan hozzávetőleges mérleget készítsen az akcióról, amelynek alapján megadható a felmentés, és jutalom szavazható meg a gyűjtőnek. Mindezt azért is bocsátottuk előre, hogy megmagyarázzuk, miért kell lemondanunk arról, hogy fillérnyi pontossággal tudjunk e lapokon beszámolni a gyűjtés eredményéről.

A lista egy tételét nem tudtuk feloldani: „De P. Balbanius in Apollia D 1". Apollia vagy erdélyi, vagy magyarországi hely, mert a magyarországi adományok csoportjában áll, és a pénznem, a dukát is erre mutat. Ha erdélyi, akkor vagy Gyulafehérvár másik latin nevének (Apulum) egy variánsa, vagy pedig Nagyapold nevű, Segesvár közelében fekvő helység, ahol Liffort megfordulhatott, hiszen járt Segesváron, és adományt is kapott. Lehet azonban, hogy magyarországi helység, mely esetben a P. *Balbanius* személynév segítheti az azonosítást.

A gyűjtés végösszegét jelző számot, amely a genfi számvizsgálók jelentésében, mint láttuk, kétféleképpen szerepel, csekély felfelé kerekítéssel vehetjük 8000 szavojai forintnak. Fentebb már sorra vettük a listán szereplő egyes tételeket, és a következő eredményeket kaptuk:

	szavojai forint	kb. mai magyar forint	az összeredmény %-ban
cseh-morva-sziléziai	2590	310 800	32,4
három stájer adomány	320	38 400	4,0
erdélyi szász ev. csoport	1220	146 400	15,25
erdélyi ref. csoport	300	36 000	3,75
magyarországi csoport	270	32 400	3,3
danzigi csoport	2350	282 000	29,4
úti kiadásokra előre	950	114 000	11,9
összesen:	8000	960 000	100,0

Ebből a végösszegből két jelentős tétel hiányzik. Az egyik egy még be nem futott segélyösszeg. A tanács 1593. december 17-i jegyzőkönyve szerint Liffort levelet kapott Boroszlóból Monaviustól, továbbá Danzigból is, amelyek szerint 315 tallér van kezükben Genf számára, kérdik, hová küldjék? A tanács rendelkezett is: Nürnbergen, Calendrin úron át juttassák el Genfbe. Az adatból nem tudjuk meg, milyen eredetű pénzek ezek? Valószínűleg elsősorban danzigi és sziléziai, de lehetnek benne cseh-morva, magyarországi, sőt talán még erdélyi segélypénzek is, hiszen Monavius minden utólagos gyűjtés szempontjából Genf közvetítőjeként volt kijelölve.

Hiányzik továbbá a genfi számvizsgálók összesítéséből, mint adomány annak az 1000 német forintnak a kamata is, amit Liffort Krakkóban szerzett meg Genfnek. A néhai Nicolas Demény pénze ez, amely nem adomány, hanem csak kamatmentes kölcsön. Elég nagy valószínűséggel kereshetjük ebben a Nicolas Deményben azoknak a magyaroknak egyikét, akik Báthory István lengyel királysága idején laktak és tevékenykedtek Krakkóban[41] Demény ott halt meg, és — mert református volt — az 1000 német forintot valamilyen rendeltetéssel a krakkói református gyülekezet véneire bízta. Nem tudjuk, hogy a pénz visszakerült-e Krakkóba, és mikor. Ez az összeg 4444 szavojai forintot ért. Ha öt évre öt százalékos kamatját vesszük, az 1111 szavojai forint, azaz kb. 130 000 mai magyar forint. Ha feltételezésünk helyes, ezt az összeget hozzáadhatjuk az erdélyi és magyarországi gyűjtés eredményéhez, és akkor összesen 345 000 mai magyar forintnyi értéket kapunk, ami meghaladja akár a cseh-morva, akár a danzigi csoport összegét.

Bár Magyarországon akkor már sok évtizede a török tanyázott, Erdély pedig adófizetője volt a töröknek, és népünket nemcsak a bizonytalan gazdasági, sőt életviszonyok, a többszörös közterhek és sarcolások sújtották, de igénybe vették a protestáns iskolai intézmények megteremtésének és fenntartásának a terhei is, mégsem zárkózott el az ínségbe jutott Genf segélykérő szózata elől, hanem számottevő anyagi támogatással tudott rá válaszolni. 1592—93 telén Liffort küldetése nyomán számos magyarországi és erdélyi protestáns gyülekezetben nemcsak könyörögtek Genfért, hanem adakoztak is.

Érdemes még áttekintenünk a záró jelentésnek Liffort személyét illető tételeit. Tüstént hazatérése után, 1593 júliusának végén átadott Malliet (így!)[42] szindikusnak 300 dukátot, továbbá 10 erdélyi tallért. Beérkezett a boroszlói 300 tallér is, de ezzel kapcsolatban átváltási veszteség merült fel. Végül ugyancsak a fenti szindikus kezéhez befutott 218 szavojai forint és 9 sou is a Liffort által visszahozott egyik ló, az almásszürke eladásából. E tételek összege 4956 szavojai forint és 3 sou, azaz valamivel kevesebb mint 600 000 mai magyar forint. Ez volt Genf gyarapodása az akcióból. A többi Liffort kezéhez befolyt értékre, pontosan 2821 sz. forint és 3 sou-ra nézve a számvizsgálók azt javasolták, hogy könyveljék azt mint Liffort és unokaöccse úti kiadásainak és a Danzigban csináltatott két öltöny árának, valamint a pénzváltási veszteségeknek megtérítését. A jegyzőkönyv szerint a számvizsgálók e javaslatát a gazdasági bizottság („Seigneurs de la Chambre") elfogadta, és a maga részéről kiegészítette. Tekintetbe véve, hogy Liffort az első úton 426 napot, a frankfurtin pedig 43 napot töltött távol hazájától, a fenti költségmegtérítésen felül megszavaztak fáradságáért még 750 sz. forintot. Ebből azonban levonták annak a szürke csikónak az árát, amelyet Liffort Brassóban Massa közvetítésével vásárolt 30 tallérért, és amelytől Genfben sem akart megválni, hanem kész volt érte 200 sz. forintot fizetni. A maradék 550 sz. forintról utalványt állítottak ki Liffort részére.

Az erdélyi és magyarországi gyűjtés emléke Genfben

Az utolsó, amiről még be szeretnénk számolni, az, hogy szerepelt-e a gyűjtő körútnak valamilyen emléke és nyoma Bézának vagy Liffort-nak 1593 utáni életében. Bézánál nem találtunk nyomot. Ezután is épp oly szeretettel karolta fel a magyarországiakat, mint korábban[43]. Érdeklődése iránt nem csökkent és nem is emelkedett, hiszen talán már nem is emelkedhetett. Szenczi Molnár Albertet pl. kétszer is igen szívesen fogadta 1596 júniusának végén. A második látogatás alkalmával Szenczit és két diáktársát, akiket ez magával vitt, asztalánál megvendégelte, hosszan beszélgetett velük, megmutatta a szobája falán függő arcképeket, és a Kálvinénál könnybe lábadt szemmel rebegte: „Ez az én atyám a Krisztusban!" Szenczinek átadta az első látogatáskor átvett úti albumot, amelybe egy szép Ágoston-idézet alá odajegyezte nevét[44].

Ellenben Charles Liffort úgy jegyezte be magát *Szilvásújfalvi* Imre peregrinációs albumába, amikor az 1595 szeptemberében Genfben járt, hogy az magyarországi utazásának jó emlékezetére utal[45]. Még határozottabban bizonyítja Liffort hálás érzéseit a magyarországiakkal kapcsolatban az a megtiszteltetés, amelyben Szenczi Molnár Albertet és magyar diáktársait 1596 nyarán részesítette. Amikor ezek Genfből eltávoztak, a városi tanács képviselőjeként elkísérte őket a város határáig. Szenczi naplójában a 15. lapon olvashatjuk az erről szóló bejegyzést: „Exivi Geneva cum Popularibus comitante nos Lifortio jurista legato civitatis"[46]. Szenczi nem jegyezte volna fel ezt a körülményt, ha nem tulajdonított volna annak különösebb jelentőséget. Abban viszont, hogy Liffort az udvariasságnak erre a szép tettére határozta el magát, kétségtelenül része lehetett magyarországi és erdélyi útja jó emlékezetének.

Dr. Bucsay Mihály

JEGYZETEK

1. Paul—F. *Geisendorf:* Th. de Bèze. Genève, 1967. 375. l. — További irodalom: Peter *Stadler:* Genf, die grossen Mächte und die eidgenössischen Glaubensparteien 1571—1584. Zürich, 1952. — Alain *Dufour:* La guerre de 1589—1593. Genève, 1958. — 2. Geisendorf: I. m. 377. l. — 3. Ezt ismertette L. *Cramer* a Bulletin de la Soc. d'hist. et d'arch. de Genève, III. (1905) 385—404. l. — 4. A genfi Bibl. publ. et universitaire-ben, m. s. lat. 117. f. 174—75. — 5. I. m. 369. l. — 6. *Anjorrant* holland akciójához lásd: C. van *Proosdij:* Th. Beza, madearbeiter en opvolger van Calvijn. Leiden, 1895. Béza levelének szövege

megtalálható a 341—42. lapon. — 7. Ref. Egyh. Könyvtár, XX., Debrecen, 1938. — 8. Ernst *Benz:* Wittenberg . . . 200. l. — 9. Jean-Antoine *Gautier:* Histoire de Genève, des origines a l'année 1661. I—VIII. kötet. Genève, 1896—1914. — 10. M. P. E. Adattár X. (1911) 144—45. l. A pátens Dufour-Vernes genfi levéltárnok közlése szerint a Portefeuilles des pièces hitsoriques (P. H.) c. gyűjtemény 2177. sz. darabja. — 11. M. P. E. Adattár X. (1911) 145—151. l. — 12. A magyarországi és erdélyi pénzek értékére: Egy dukát 1563-ban 104—109 krajcárt ért, a szerint, ahogy meg tudták szerezni (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900. 309. l.). A XVI. sz. III. harmadában a magyar dukát ára hivatalosan 108 krajcár volt. Értéke másfél magyar forint körül mozgott (*Harkó* Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsvár, 1912. 111. l.) A tallér annyit ért, mint a magyar forint, kb. 70 krajcárt (Harkó: I. m. 113. l.). Egy magyar forint elméletileg, mert nem tényleges ércpénz, hanem csak számolási alap, 1536 óta 75 krajcárt ért, de 1560-ra már csak 70 krajcárt (*Acsády:* Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. 19. l.), sőt olykor csak 69 krajcárt. A tallér értékét egy 1559. évi rendelet 68 krajcárban állapította meg, de értéke csakhamar a magyar forintéval lett egyenlő (Harkó: I. m. 87—89. l.). A rossz pénzek e korszakában a dukát volt az értékálló valuta, aki ilyet akart, többet is fizetett érte hivatalos értékénél. — 13. A genfi, szavoyai, osztrák, lengyel stb. érmefajták egymáshoz való viszonyát táblázatokban tünteti fel *Paucton* nagy munkája: Metrologie etc. Paris, 1780., de minthogy későbbi korból való, csakis ezt gondosan tekintetbe véve használható (lásd: 857., 870., 884. l.). — 14. August *Lang* számítása alapján egy dukát megközelítőleg 40 XX. sz. eleji aranykoronát ért. A. Lang: J. Calvin. 1909. 55. l. — 15. Geisendorf: I. m. 365. l. — 16. XIII. Gergely pápa rendeletére 1582. október 4. után október 15-ét kellett írni, tehát akik ekkor éltek, átugrottak tíz napot. — 17. *Jöcher,* III. 610. és IV. 1975. — 18. Rövid életrajza megtalálható *Weszprémi* Istvánnál: Medicorum Hung. et Transylv. Biographia, I. 167. és *Melchior* Adam-nál: Vitae med. German., 178—79. Az RMK III. 813. sz. alatt leírt nyomtatványban Monaviust nem kevesebb mint 26 észak-magyarországi egyházi és világi férfiú üdvözölte mint „boroszlói patriciust". Az RMK III. 811. sz. nyomtatványban *Pilcius* Gáspárnak Monaviushoz intézett üdvözlő verse olvasható ennek észak-magyarországi útja utáni búcsúztatása alkalmából. Mindkét nyomtatvány 1591-ben jelent meg. — 19. A. van *Schelven:* Der Generalstab des polit. Calvinismus in Zentraleuropa zu Beginn des Dreissigjährigen Krieges. Archiv für Reformationsgeschichte 36. kötet (1939) 127. l. H. *Sturmberger:* Georg Erasmus von Tschermebl etc. 1953. 150. és köv. l., és Grete *Mecenseffy:* Geschichte des Protestantismus in Oesterreich. 1956. 118—126. l. Azon személyek közül, akik Liffort irományaiban szerepelnek, a legtöbb egy kiterjedt kör tagja, amelyet alapvetően a közös református hitelvek határoznak meg, de amely együttműködik politikai, pénzügyi, sőt orvosi vonatkozásokban is. Jó képet ad erről *Zierotin* Károly naplója, közli *Ipolyi* Arnold „Rimay János államiratai és levelezése" című műve (Budapest, 1887.) első részeként. Itt találkozunk *Calandrin* (Liffortnál Calendrin) nürnbergi kereskedővel és bankárral (36), *Lavinius* prágai orvossal (25) és másokkal. Zierotinnak Genf tanácsához, illetve Bézához írt egy-egy levele olvasható P. von *Chlumecky* „Carl von Zierotin und seine Zeit" című műve második, forrásközlő kötetében, VI. és VII. sz. alatt (Brünn, 1862.) — 20. *Szamosközy* István: Történeti maradványai IV. kötet, 47. l. — 21. *Szádeczky* Lajos: Kovacsóczy Farkas: M. Tört. Életrajzok. Budapest, 1891. 19—20. l. — 22. Weszprémi István: I. m. I. 167. — 23. RMK II. 182. — 24. Apologia Johannis Muralti Medici, contra Simonem Simonium Lucensem. Kolozsvár, 1589. RMK II. 206. A könyvecske Muralt életútjáról is tájékoztat, pl. A ív 3 verso. — 25. Ráday Könyvtár jelzése: Enc. eccl. 591. — 26. Fr. *Teutsch:* Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen. 1921. I. 347. l. További összehasonlításul: az idő tájt Erdélyben egy székely lófő mindössze 1 Ft zsoldot, a szász városok által állított gyalogos 2 Ft, a lovas katona 3 Ft, a kapitány 6 Ft havi zsoldot kapott. — *Barthos* Kálmán: Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában. Kolozsvár, 1902. 95—6. l. — 27. *Teutsch:* I. m. I. 296. l. — 28. Joh. *Höchsmann:* Zur Geschichte der Gegenreformation in Ungarn und Siebenbürgen. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 27. Band, 1896. 162—205. l. — Alfred *Hermann:* Zur Geschichte der Gegenreformation von Siebenbürgen 1591—1603. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 35. évf. 1912. 85. és köv. l. — 29. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, ed. Jos. Trausch. Brassó, 1847. Előszó, III. lap. Egyes kortársai „philippizmussal", azaz református nézetek iránti rokonszenvvel gyanúsították. J. *Trausch:* Schriftstellerlexikon etc. Brassó, 1868. II. 397. l. — 30. I. m. I. 91. l. és M. P. E. Adattár X. 151. l. Az utóbbi helyen a muzsnai lelkész neve hibásan „Bodner". — 31. Származása szerint alighanem erdélyi szász, de — úgy tűnik — református. 1570—73-ban református külföldi teológusokkal levelezett. *Skaricza* Máté Heidelberg felé menet 1571-ben egy ideig együtt utazott vele, és unitáriust gyanított benne. V. ö. *Zsindely* Endre: Bullinger Henrik magyar kapcsolatai. Studia et Acta II. Budapest, 1967. 81. l. — 32. *Szádeczky* Lajos: I. m. 50. l. — 33. U. o. 121. l. — 24. *Zoványi* Jenő: Cikkei a Theol. Lexikon részére. Kézirat gyanánt. Budapest, 1940. 218. l. Ő írt *Laskói Csókás* Péter „De homine . . . 1585" művéhez előszót és üdvözlő verset, és *Fegyverneki* Izsák műve II. kiadásához (Basel, 1589) üdvözlő verset. — 35. Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis. Sárospatak, 1860. 88—89. l. — 36. Zoványi: Cikkei etc. 80. l. — 37. *Dézsi* Lajos: Szenczi Molnár Albert, 1574—1633. Budapest, 1897. 24. és 85. l. (A Magyar Tört. Életrajzok c. sorozatban) — 38. U. o. 75. l. — 39. Egyelőre fegyverszünettel, 1598-ban pedig a Vervin-i békével. E. *Choisy:* L'État Chrétien Calviniste à Genève au temps de Théodor de Béze. Genève-Paris, év. n. 289. l. — 40. Trausch: I. m. I. 91. l. — 41. Nicolas *Demeny*-nek nem akadtunk eddig nyomára a Báthory István jelesebb magyar munkatársairól írt dolgozatokban, mint *Szádeczky* Lajosnak Békés Gáspárról (Bp. 1887.) és Kovacsóczy Farkasról (Bp. 1891.), vagy *Veress* Endrének Berzeviczy Mártonról (Bp. 1911.) írt munkáiban, sem pedig *Divéky* Adorján összefoglaló jellegű tanulmányában (Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Étienne Báthory. Krakkó, 1935.), hacsak nem azonos azzal a Nicolas Hungarusszal, akit Divéky a 19. lapon említ, és aki Báthory udvarában a „servitor argenti" tisztét töltötte be. Divékytől megtudjuk azt is, hogy Báthory egyik királyi titkárának évi fizetése 200 Ft-ot tett ki (18. lap). — 42. Helyesen Jean *Maillet,* aki annak idején Angliában járt hasonló küldetéssel. V. ö. Bulletin de la Soc. d'hist. et d'arch. de Genève, III. (1905.) 385—404. l. — 43. V. ö. *S. Szabó* József: A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. III. rész: Béza hatása. [G. *Loesche:* Kálvin hatása etc. (Debrecen, 1912.) c. művének függelékében)] főleg 171—73. l. — 44. Dézsi Lajos: I. m. 59—61. l. — 45. „Dulcis praeteritorum laborum memoria". Clarissimo Viro Do. Emerico Vifaluio amico singulari scripsit Genevae-Allobrog(ium) Carolus Liffortus — 24 septembris 1595. Az Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattárában 150/Oct. lat. jelzésű album utolsó, 253. levelének hátlapján, a lap utolsó bejegyzése. (*Keserű* Bálint szíves közlése.) — 46. *Szenczi Molnár* Albert Naplója, levelezése és irományai. Kiadta Dézsi Lajos. Budapest, 1898 14—15. l.

Magyar protestáns lelkészek békefelhívása a búr háború idején

Új korszak nyitányát jelezte a századfordulón a spanyol—amerikai és az angol—búr háború. A gyarmatosító hatalmak akkorra felosztották egymás közt a világot. Számottevő gyarmatosítható terület már nem állt rendelkezésre. A hatalmak erőegyensúlya viszont eltolódott. A régi gyarmatosító hatalmak mellé új hatalmak küzdötték fel magukat. Ezek az új hatalmak a nagy gyarmatosításról lekéstek, alig valami vagy semmi sem jutott nekik a gyarmatokból, s hangosan követelni kezdték a világ újrafelosztását. Spanyolország, Portugália, Hollandia, Anglia, a cári Oroszország és Franciaország voltak a régi gyarmatosító hatalmak. Az első három bár jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezett a XIX. század végén, de nem számított nagyhatalomnak. Anglia, Franciaország és a cári Oroszország volt a régebbi gyarmattartó hatalmak közül a 90-es években is nagyhatalom. Velük szemben Németország, az Amerikai Egyesült Államok és Japán támasztott igényt a világ újrafelosztására.

A hatalmi tömbök a századfordulóra még nem alakultak ki. A német—osztrák—magyar—olasz szövetség, és 1891—93 óta a francia—orosz szövetség létezett ugyan, de Anglia ekkor még szövetségeken kívül állt, nem szakított a „fényes elszigeteltség" politikájával. A német—francia, német—angol, német—orosz ellentét majd csak a XX. század első évtizedében bizonyult alapvető hatalmi ellentétnek. A századfordulón az angol—francia és orosz—angol ellentét volt a legerősebb, úgyhogy Franciaország, Anglia és Oroszország a mérleg nyelvének szerepében tetszelgő Németország szövetségét kereste. 1898-ban a fashodai incidens majdnem háborút robbantott ki Anglia és Franciaország között. Az ok a Szudán gyarmatosítása körüli vita volt. Oroszország és Anglia a Távol-Keleten néztek farkasszemet egymással. Az oroszok a Kínához tartozó Mandzsúriára és Koreára tartottak igényt. Anglia az orosz terjeszkedés megállítására 1902-ben Japánnal kötött titkos szövetséget. A még gyarmatosítatlan területekért tehát, és a világ újrafelosztásáért a legnagyobb gyarmattartó hatalmak, Anglia, Franciaország és Oroszország éppen úgy küzdöttek, mint Németország, Japán és az Egyesült Államok. A századfordulón még úgy látszott, hogy mind a francia—orosz—német, mind az angol—német szövetség reális lehet. Ugyanakkor az angol—orosz és a francia—angol háború szinte a levegőben lógott.

Ebben a nemzetközi helyzetben került sor a világ újrafelosztásáért az első háborúkra. Az első ilyen háborút az Egyesült Államok vívta Spanyolországgal. Spanyolország ekkor már árnyéka volt korábbi önmagának, régen nem számított nagyhatalomnak, latin-amerikai gyarmatai többségükben 1810 és 1829 között kivívták függetlenségüket. 1898-ban Kuba spanyolellenes felkelése szolgált ürügyül az Egyesült Államoknak a beavatkozásra. Az amerikaiak legyőzték a spanyolokat és Spanyolországtól az Egyesült Államok elvette a Fülöp-szigeteket és Porto Ricot, míg Kuba látszatfüggetlenséget kapott.

A világ újrafelosztásáért vívott második háborúra 1899 és 1902 között került sor. Ezt nem feltört, új gyarmatosító hatalom vívta régebbi gyarmatosító hatalommal, hanem az egyik legrégibb és kétségkívül a legnagyobb gyarmatosító hatalom, Anglia, a dél-afrikai búr köztársaságok ellen. Holland parasztok (*boer*-ok, magyar kiejtése búrok) a XVII. századtól vándoroltak Dél-Afrikába, ahol szőlő- és gyümölcstermesztéssel, ültetvényes földműveléssel vagy magtermesztéssel, továbbá állattenyésztéssel foglalkoztak többségükben. A városlakó búrok iparral, kereskedelemmel foglalkoztak. Hollandiától függetlenül, önkormányzatra berendezkedve éltek a református búrok. 1848 táján az angolok Fokföldet birtokbavették, amikor a szabadságukat feladni nem akaró búrok kivándoroltak Fokföldről. A kontinens belseje felé vándoroltak a búrok és újabb szabad államot alapítottak, Natal köztársaságot. Az angolok évek múlva Natal búr köztársaságot is annektálták, mire a meghódolni nem óhajtó búrok tovább vándoroltak, és megalapítottak Oranje és Transvaal köztársaságot. Az angol gyarmatosítás az újabb két búr köztársaság, Oranje és Transvaal után is kinyújtotta kezét. 1881-ben a két búr köztársaságnak fegyveres harc árán sikerült autonómiáját megvédenie, de a Brit Birodalomhoz tartozását el kellett ismernie. 1889-ben a búr köztársaságok területén felfedezték a világ akkori legnagyobb gyémánt- és aranylelőhelyét. Az angolok ettől kezdve csak a módot keresték a két köztársaság annektálására.

1899 októberében az angolok sorozatos provokációira válaszul a búrok hadat üzentek Angliának. Hollandia, Németország, Franciaország és Oroszország önkéntesekkel, hadianyaggal, tanácsadókkal támogatta a búrokat. Mintegy 9 ezer önkéntes harcolt a búrok oldalán, köztük magyarok is. A világ haladó közvéleménye a búrok szabadságharcáról beszélt és támogatta azt. A magyar sajtó pedig a búrok háborúját az 1848—49-es magyar szabadságharccal egyenlőnek tekintette és maradéktalanul támogatta. A kis búr nép jogait hangoztató kortársak előtt nem volt világos az, hogy gyarmatosítók egymás közti vetélkedéséről van szó. A búrok maguk is gyarmatosítók voltak, akik a néger őslakossággal vívott háborúkban hódították meg földjüket, s a négerek munkaerejének majdnem rabszolgai kizsákmányolásával gyarapították vagyonukat. Arról volt szó, hogy Anglia, az erősebb gyarmatosító rá akarta tenni kezét az önálló búr gyarmatokra. A búrok személyes vagyonát különben nem fenyegette az angol gyarmatosítás, de a területük feletti uralmukat igen, és ők nem akartak osztozni a gyarmatosításban az angolokkal.

A búrok kezdeti harci sikerei után Anglia anyagi fölénye lassan bontakozott ki. 1900 szeptemberére Oranje fővárosa után Transvaal fővárosát, Pretoriát is elfoglalták az angolok és a két köztársaságot annektálták. De a háború ezzel nem ért véget. A búrok gerillaháborút kezdtek és tehetséges tábornokaik vezetésével újszerűen és hősiesen küzdöttek. A háború elhúzódott. Az angolok csak úgy tudták legyőzni a búrokat, hogy a szétszórt farmokon élő búr családokat koncentrációs táborokba telepítették, s a búr harcosokat ezzel megfosztották utánpótlásuktól. Így is csak 1902 márciusában tudták az angolok békére kényszeríteni a búrokat, ami nem jelentett feltétel nélküli kapituláción alapuló békét, hanem kompromisszumot. A búrok elvesztették a háború előtti autonomiájuk nagy részét, de bizonyos autonómiát azért kaptak. A búrok gazdasági erejének újjáépítését pedig nagy kölcsönnel segítette Anglia. Erre szükség volt, mert a búrokat a háború alatt anyagilag is tönkretették az angolok. A búrok fontosságát becsülte meg Anglia azzal is, hogy 1910-ben, amikor dominiumi rangot kapva megalakult a Dél-Afrikai Unió, annak első miniszterelnöke *Botha* Lajos lett, a búrok volt főparancsnoka.

1901 nyarán és őszén a magyar sajtó napról napra nagy rokonszenvvel és bizakodóan foglalkozott a búrok második éve tartó küzdelmével. Elítélték az újságok (világi lapokról van szó) az angolokat, amiért össz-

pontosított táborokba vitték a búr családokat. Az „összpontosított táborok"-ban uralkodó helyzetről különösen sok híradás emlékezett meg. Az éhség és a fertőző betegségek megtizedelték a táborokba zsúfolt búrokat. Az egyik cikk szerint a koncentrációs táborokba hurcolt búr gyermekek 43%-a elpusztult. Az angolok kisebb táborok létesítésével próbáltak segíteni a katasztrofális egészségügyi helyzeten.

Felháborodva tárgyalták a magyar újságok, hogy az angolok a búrok vagyonát elveszik és sokukat nem koncentrációs táborba viszik, hanem egyenesen száműzik Dél-Afrikából. A búr hadifoglyok közül számosakat, főleg tiszteket, kivégeznek az angolok, a hadifoglyok más részét pedig Szent Ilona szigetére vagy más szigetre viszik hadifogolytáborba, ahol az egészségtelen éghajlat szedi áldozatait a táborok lakói közül. Búr túszokat és hadifoglyokat ültetnek az angolok páncélvonataikra és katonailag fontos szerelvényeikre, hogy így védjék őket a búr gerillák rajtaütéseitől vagy a levegőbe röpítéstől.

Gyakran olvashattak a kortársak ezekben az újságokban a búrok sikeres gerilla-akcióiról. Újságírói túlzással ezek sokszor mint nagy győzelmek szerepeltek. A búrok remek felderítésük révén idejében értesültek az angolok csapatmozdulatairól, hadianyagszállítmányairól és lovasított komandóik gyorsan lecsaptak rájuk. Az újságcikkeknek az volt a véleménye, hogy a búrok végül győzni fognak és meghátrálásra kényszerítik Angliát. A kortársak a búrok győzelmében bíztak azért is, mert küszöbön állónak látták az orosz—angol háborút. Az orosz—angol háború 1901 őszéig ugyan nem tört ki, sőt később sem, de az angolok az angol—búr háborúban olyan veszteségeket és vereségeket szenvedtek, amelyek a napóleoni háborúk óta példátlanok voltak Anglia történetében. A háború nagy presztízsveszteséget hozott Angliának. A külföldi közvélemény Anglia ellen fordult. Hollandiában, Németországban és másutt a munkások bojkottálták az angol hajók kirakását. Divatba jöttek a búrok Európa- és Amerika-szerte. A búr kalap, a búrok győzelmeit hirdető viccek, kuplék mellett megjelentek a búrokkal valami módon kapcsolatba hozott cikkek reklámjai. 1904-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap a búr acélkaszát hirdette mint a Winkler és Grauer cég szabadalmát. A védjegy egy lova mellett álló búr harcos volt (1904. 2. sz. 28.). Angol—búr háborút játszottak a gyerekek Magyarországon, s mivel az angolokat úgy kellett maguk közül kijelölniük, hiszen mindenikük búr akart lenni, az angolokat mindig elverték.

A *Magyar Szó* című politikai lap 1901. október 26-i számában a szerkesztőség azzal a felszólítással fordult a magyar protestáns lelkészekhez, hogy a reformáció emlékünnepét ne csak szóval és írással, hanem cselekedettel is ünnepeljék meg, intézzenek kérvényt az angol királyhoz, hogy a két protestáns nemzet, az angol és a búr, háborújának vessen véget. A felszólítás eredményeként 1901. november 1-én megjelent a Magyar Szóban a kérvény (ma békefelhívásnak neveznénk), amelyet 3 református, 3 evangélikus és az egyetlen unitárius püspök, továbbá 512 lelkész írt alá. (A lelkészek felekezeti megoszlásának kiderítése hosszabb kutatást kívánna, mert a nevek után a szolgálati hely fel van tüntetve, de a felekezeti hovatartozás nincs.)

A magyar politikai napilapok elismeréssel nyugtázták a protestáns püspökök és lelkészek békefelhívásának hírét, bőven idéztek belőle, lelkesen kommentálták. De érdeklődéssel fogadta a közönség is a kezdeményezést. Aligha tekinthetjük egyszerűen szerkesztői trükknek a Magyar Szó november 2-i vezércikke híradását, miszerint az előző napi lap példányait Budapesten még délután szétkapkodták. Tény, hogy Debrecenben nem sikerült találnom egyetlen példányt sem a békefelhívást tartalmazó számból. A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának bekötött évfolyamából mindössze két szám hiányzik, az egyik a november 1-i. Vagy nem jutott el a Kollégiumba, vagy annyira érdekes volt, hogy kézen-közön eltűnt ez a szám.

A vezető református lapokat tekintve megállapíthatjuk, hogy azoknak a kerületeknek a lapjai foglalkoztak az angol királyhoz intézett kérvénnyel, amelyeknek a püspökei aláírták a kérvényt. Nem írta alá a tiszántúli püspök és az erdélyi, ezért a Debreceni Protestáns Lap és az Erdélyi Protestáns Lap egy szóval sem emlékezett meg a kérvényről. A Dunántúli Protestáns Lap röviden és helyeslően közölte a kérvény hírét, s hozzáfűzte, hogy jó lenne, ha azt németre fordítva a német császárnak is megküldenék (nov. 10. 757.). A német császárban református volta miatt bíztak, s talán azt remélték, hogy támogatni fogja a kérvényt unokatestvérénél, az angol királynál. A Sárospataki Lapok támogatta az akciót. Szerinte a Magyar Szó szerkesztősége fogalmazta meg a kérvény szövegét. A kérvény-formát helyeselte a Sárospataki Lapok, mert a béke ügyében a lelkészeknek kérniük joguk, sőt kötelességük (nov. 18. 987.). A politizálás vádját akarta ezzel elhárítani. A PEIL foglalkozott ezek közül a legterjedelmesebben a kérvénnyel. Leszögezte, hogy az angol—búr háború politikai oldalára nem kíván reflektálni, de dicsérte a kérvényt higgadt hangvételéért, s a belőle sugárzó igaz keresztyén szeretetért (november 10.).

A református egyházkerületek félhivatalos lapjai után a *Keresztyén Evangélista* című Nagybecskereken szerkesztett lap tartogatott számunkra igazi meglepetést. *Szalay* József és *Kecskeméthi* Ferenc Skóciát járt ébredési beállítottságú lelkészek szerkesztették a Keresztyén Evangélistát. A lap havonta kétszer jelent meg címéhez méltó hitvallásos református evangéliumi ébresztő tartalommal. Az 1901. évfolyamban két búrokkal rokonszenvező hír (március 15. 46.; augusztus 1. 117.) mellett *Esdő szó az angol királyhoz* címmel vezércikket olvashatunk (nov. 15. 169—170.). A cikk szerzője, *Márk* Ferenc elismerően szól a magyar protestáns lelkészeknek, világiaknak és egyes presbitériumoknak az angol királyhoz intézett kérvényéről. Itthon nagy hatása van a kérvénynek a más felekezetűekre is. „Nem feladatunk — írja Márk Ferenc —, hogy politikai motívumokat vegyítsünk bele jelen sorainkba. Mint keresztyén lelkészeknek azonban szent kötelességünk és nemes feladatunk, hogy a krisztusi szeretet és az emberiség szempontjából határozottan elítéljük ezt a háborút, mint el is ítélünk minden háborúkat." Végül azt latolgatja, hogy milyen hatása lesz a kérvénynek? Lehet, hogy nem hallgatnak el a fegyverek, de a kérelmezők eleget tettek lelkiismeretük parancsának. „A történelem géniusza följegyzi ez írást lapjaira a magyar protestáns lelkészi kar örök érdeméül" — fejeződik be a vezércikk. Nem véletlen az, hogy éppen a református ébredési irányzatú Keresztyén Evangélista és annak is éppen egy Skóciát járt munkatársa írta ezt a vezércikket. Nem tartotta feladatának a politizálást, de a háború elítélését a krisztusi szeretetből és a humanitásból fakadó kötelességének ismerte.

A *Szabad Egyház* szerkesztő tulajdonosa, *Rácz* Károly szapáryfalvi református lelkész, az egyházias kálvinizmus debreceni irányzatához tartozott, *Balogh* Ferenc és *Csiky* Lajos tanítványa volt. Balogh Ferenc, Csiky Lajos és *Erdős* József úgyszólván rendszeres cikkírói voltak a lapnak. A Szabad Egyház társadalmi felelősségérzete vitathatatlan, a magyar protestánsoknak az angol királyhoz intézett kérvényét mégsem említette

meg. Pedig a búrok és a lelkészek békeszolgálatának ügyét szívén viselte Rácz Károly. A Szabad Egyház 1902. feburári számában részletes hírt közölt a búrokat fogva tartó angol koncentrációs táborok nyomorúságos állapotairól, majd arról, hogy 5250 angol dissenter lelkész nyilatkozatot írt alá, melyben Dél-Afrikában azonnali békét követel.

Az evangélikus lapok közül egyedül az *Evangélikus Egyház és Iskolá*hoz tudtam hozzájutni. Ezt a hetilapot Nyíregyházán *Veress* József szerkesztette. A lap a Magyar Szóval szimpatizált, ajánlotta azt olvasóinak megrendelésre, de a magyar protestánsok békefelhívását nem említette. Október—november—decemberi számaiban a búrok ügye sem került szőnyegre.

Az unitárius időszaki sajtótermékek közül a *Keresztény Magvető* havi folyóiratot szerezhettem meg, annak 1901. évfolyama a búrokkal egyáltalán nem foglalkozik, a protestáns békefelhívásról sincs reflexió. Nem lehet azt mondanunk, hogy a búrok ügye vagy az angol királyhoz intézett kérvény megemlítése a folyóirat profiljától idegen lett volna, hiszen a *Különfélék* rovatban vannak hasonlók. Felekezeti idegenkedésről sem lehet szó, mert *Ferencz* József unitárius püspök is aláírta a kérvényt.

A római katolikus sajtónak a kérvénnyel kapcsolatos állásfoglalását, katolikus lapok alig állván rendelkezésemre, csak némileg sikerült felderítenem. A *Katholikus Szemle* és a *Magyar Sion* folyóiratokban nincs szó a kérvényről, de az egész 1901. évfolyamokban az angol—búr háborúról sem. Érdekes lenne tudnunk, hogy a *Magyar Állam*, a *Religió* és az *Alkotmány* hogyan foglalt állást a kérdésben. A Magyar Szó 1901. november 2-i vezércikkében a fővárosi sajtó visszhangját ismertetve azt írja, hogy az Alkotmány egy sorral sem vett tudomást a kérvényről. Kérdés, hogy vajon az Alkotmány később is hallgatott-e a dologról?

A *Népszava* magatartását is fontos volna ismernünk, de 1901-es évfolyamhoz nem sikerült hozzájutnom.

A Magyar Szóról a református és az említett evangalikus lapnak igen jó véleményük volt. *Dr. Pályi* Ede, a Magyar Szó főszerkesztője a lap eddig kétéves fennállása alatt megfelelt programjának. A protestantizmus érdekeit képviselte liberális és hazafias szellemben. A Magyar Szó a 48: XX. tc. életbeléptetéséért és azért küzdött, hogy a protestáns egyházaknak a katolicizmussal szemben hátrányos helyzete megszűnjön. Protestáns rovatában pedig a protestáns egyházak belső életével foglalkozott.

Az 1901-ben az angol királyhoz intézett magyar protestáns lelkészi békefelhívás nem véletlenül ért el olyan kedvező hatást a magyar sajtóban, amilyet elért. Maga a felhívás puszta létezése elegendő ok lenne arra, hogy teljes szövegét közkinccsé tegyük ma, amikor a hazai evangéliumi egyházak ökumenikus szellemben szolgálnak együtt a béke ügyéért. De elvi teológiai alapvetése is olyan e felhívásnak, hogy érdemes foglalkoznunk vele. Haladó öröksége ez a magyar protestantizmusnak, s egyszersmind a századforduló ideje magyar protestánsainak történelmi megítélésénél sem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt az egyértelműen pozitív tényt. A magyar protestánsok békefelhívása így hangzik:

„A reformáció emlékünnepén

az evangyéliomi keresztyénség magyarországi egyházainak lelkipásztorai azzal a hitrokoni KÉRELEMMEL járulunk VII. EDWARD angol király ő felsége elé, hogy az angol és boer protestáns testvérnemzetek öldöklő háborúját keresztyén szíve és királyi hatalma szerint szüntesse meg.

FELSÉGES ÚR!

Az evangyéliomi keresztyénség magyarországi egyházainak lelkipásztorai a keresztyén szeretet nevében járulunk Felséged színe elé, hogy a világ minden protestáns nemzetének magasztos ünnepnapján, a *reformáció évfordulóján*, esdő szózatunkat intézzük Felségedhez.

Kimondhatatlan fájdalom tölti el lelkünket, hogy a keresztyén felebaráti szeretet e dicső ünnepén, midőn minden protestáns nemzetnek buzgó imában és hálaadásban egyesülten kellene a Mindenható trónjához fölemelkedni, Dél-Afrikában két protestáns nemzet vív véres tusát, s akik hitben egymás testvérei, öldöklő harcot folytatnak egymás ellen. Hitünk varázserejében, a keresztyén szeretet hatalmában bízva járulunk Felséged elé s hívő szívvel kérjük, hogy minden nemzet forró óhaját, de a reformáció áldásaiban részesült nemzetek különös esdeklését kegyesen meghallgatni, és Transvaal köztársaság, valamint Oranje szabad állam protestáns testvér-népén megkönyörülni s így irgalmas szívvel a háborúnak véget vetni kegyeskedjék.

E háború borzalmai elől lehetetlen szemeinket lecsuknunk, és lehetetlen, hogy a szeretetnek ama lelke, amelynek hirdetésére hivattattunk, szájunkra ne kényszerítse szívünk érzését.

Ez az érzés pedig a megdöbbenés, a borzalom érzése. Íme, Felséged serege is száz sebből vérzik s fiai ezrével hullanak el a gyilkos küzdelemben, melyet egy rokonnemzet s egy idegen éghajlat ellen folytatnak. A boerok nemzete pedig a végpusztulás szélére jutott. Falvai felégetve, tanyái feldúlva, népe szétszórva; megsemmisült az európai polgárosultságnak és az evangyéliumi keresztyénségnek mindama munkája, amelyet ez az evangyéliumi erényei által erős kis nép két század óta teljesített. Hát mi szükség van rá, hogy így pusztítsa egymást két nemzet, amely rokon faji származása szerint s amely — velünk együtt — testvér az evangyéliomi keresztyénség közösségében?

Minden háború rettenetes, Felséges úr; mindenkor iszonyatos az, mikor emberek embertársaik öldöklésével keresnek dicsőséget. De legborzalmasabb a testvérek háborúja.

Mi is, magyarok, véreztünk számos öldöklő tusában. S egyik legnagyobb erősségünk volt mindig az a rokonszenv, mely a lelkiismereti szabadság s a nemzeti függetlenség ügye iránt a nagy és hatalmas és szabad Angliából felénk áradt.

A szabadságnak az a lelke tette Angliát nagygyá, mely támogattatta vele a görögök szabadságharcát, mely világszerte meghallott felzúdulásra indította a bolgár sérelmek miatt, mely az örmény kérdésben Nagy-Britannia közvéleményét ma is mozgatja, s melynek alapelve az, hogy a kicsiny nemzetek egyéni érvényesülése épp oly jogos, mint a nagyoké, s hogy a kicsiny nemzetek szabadságát megoltalmazni éppen a nagyok kötelessége. Ezen az elven épült fel Anglia nagysága; így lett vezetője a földkerekségnek, nem csupán a hatalomban, hanem a szabadságban, műveltségben és erkölcsben is.

Felséges Úr! Tanácsot adni nekünk se jogunk, se tisztünk; de akik arra hivattatánk el, hogy az Isten igéjének hirdetői legyünk, kötelességünk fölemelni a szeretet szavát minden alkalmatos és alkalmatlan helyen és időben; kötelességünk, hogy könyörögjünk a kicsinyekért, a szenvedőkért, s keressük az utat a hatalmasok nagylelkűségéhez és irgalmasságához. Esedező szóval járulunk tehát Felséged elé, könyörögvén a Jézus Krisztus nevében:

Uram, nem Te kezdted azt az áldatlan vérontást, de szüntesd meg Te. Elég hatalmas vagy rá, hogy kegyelmes lehess, s megszerezd magadnak a szeretet és bé-

kesség dicsőségét, valamint a földön, azonképpen a mennyben is. Vess véget, óh Uram, annak a háborúnak, melyben népednek fegyvereit egy testvérnép, egy keresztyén nép ellen kell fordítanod, s gyakorolj boszszúállás helyett irgalmasságot a mi Urunknak, Megváltónknak tanítása szerint.

Íme ezért esedezünk mi, az evangyéliumi keresztyénség igéinek magyarországi hirdetői, Felséged előtt s esedezésünket Felséged elé terjesztjük azon a napon, mikor emlékezetét ünnepeljük a bennünket úgy Felségeddel és népeivel, valamint a boerok nemzetével egy vallásközösségbe kapcsoló evangyéliomi keresztyénség megújhodásának. Ezen a napon kérjük Felségedet: Vetkőzze le a harag és bosszúállás lelkét, s öltözzék a kegyelem és szeretet ruhájába, az Úr parancsa szerint megbocsátván az ellenünk vétkezőknek, valamint Ő is megbocsátja a mi vétkeinket. Emlékezzék meg Felséged róla, hogy akik ellen hadat visel, azok testvérei a Krisztusban s az evangyéliomi tisztaságba visszaállított keresztyén anyaszentegyház közösségében, és fejedelmi szavával szüntesse meg valahára a testvérháború borzalmait.

Szegény lelkipásztorok, az Isten igéjének egyszerű hirdetői vagyunk, mi, akik ezzel az esedezéssel Felséged színe elé járulunk. De mi bizakodunk nem a magunk erőtlenségében, hanem a Jézus Krisztus igéjében.

Bizalmunkat fokozza az a tudat, hogy mint a több évszázad óta viharok és vészek közt rendíthetetlenül megállott protestáns magyar egyházak lelkészei egy nemzet millióinak érzelmeit tolmácsoljuk, s hogy mint a keresztyén tanok hirdetőinek szeretetsugallta kötelességünk a hitrokon népért esdő szózatunkat fölemelni.

Könnyebbé teszi nekünk e kötelesség teljesítését az a tudat, hogy mi, az Úr igéinek alázatos hirdetői, távol állunk a nagyvilág harczaitól, a földi hatalmasságok tusáitól és esdeklésünket egyedül és kizárólag a szeretet isteni parancsa sugallja. Az az isteni parancs, amely nem vet ügyet a világi politikára, nem kérdezi és nem kutatja, hogy egy testvérháború miért, mi okból vívatik, s erősnek, gyengének egyaránt az örök testvériség igéjét tartja lelki szemei elé.

Midőn ez isteni parancsnak, mint magasabb kényszernek engedünk, az az aggodalom sem tarthat vissza bennünket esdeklésünktől, vajjon felhat-e irgalmat kérő szózatunk Felséged szívéig. A mindnyájunk fölött őrködő Gondviselés bölcsessége intézi az emberi tetteket, a Gondviselés határozza meg, mely cselekedetnek teremjen gyümölcse s melyik maradjon gyümölcstelen, — a hívő léleknek nem lehet más feladata, mint lelkiismerete sugalmát, erkölcsi kötelességét teljesítve a neki osztályrészül jutott szerepet betölteni, s az eredményt a Mindenható végtelen bölcsességére bízni.

E bizalom ad nekünk erőt és bátorságot, s rendületlenné teszi e bizalmunkat az a tudat, hogy a Mindenható Felséged szívébe határtalan keresztyén szeretetet lehelt, és nemzetét, a hatalmas, dicsőséges angol nemzetet ugyane szeretettel az emberiség egyik vezérévé avatta. Valóban, a mi nemzetünk úgy tekintett mindig és tekint ma is Angliára, mint a szabadság, az emberi jogok, a protestáns önérzet bevehetetlen várára s keresztyén erényekben ragyogó mintaképre.

Ez a Felséged és hazája iránti mély tisztelet csak növeli bátorságunkat, s éppen a nagy brit nemzet polgárosító hivatásának csodálata késztet bennünket esedezésünkre. Érezzük, hogy Nagy-Britannia már oly nagy és dicsőséges, hogy nagyobbá már csak a keresztyén önmegtagadás és lemondás teheti. S ha a könyörület isteni törvényének enged, minden eddigi győzelménél nagyobb győzelmet arat.

Az angol nemzet e legnagyobb diadalát, az emberiségnek mintaképül szolgáló önmegtagadást keresztyén szívvel esedezve, még egyszer kérjük Felségedet, hogy a reformáció dicső ünnepét irgalmas lélekkel magasztossá tenni, s a háború befejezésével a világ protestáns népeinek igazi örömünnepet szerezni kegyeskedjék."

Antal Gábor s. k. ev. ref. püspök; *Ferencz* József s. k. unit. püspök, *Gyurátz* Ferenc s. k. ág. h. ev. püspök, *Kun* Bertalan s. k. ev. ref. püspök, *Müller* Frigyes s. k. ág. h. ev. püspök, *Sárkány* Sámuel s. k. ág. h. ev. püspök, *Szász* Károly s. k. ev. ref. püspök." És még ötszáztizenkét lelkész írta alá.

(Debrecen) *Csohány János*

A mariológia a legújabb pápai dokumentum tükrében

1974. február 2-i keltezéssel, március 22-én jelent meg — V. Pál pápa aláírásával — a *Marialis cultus* kezdetű apostoli irat. Tulajdonképpen a II. Vatikáni Zsinat befejezése óta állandóan várható volt, hogy ebben a kérdésben újból megszólal Róma. A zsinaton — sokak szerint ökumenikus-diplomáciai megfontolások miatt — nem sikerült kiharcolni az atyák egy jelentős részének önálló Mária-dokumentumot, csupán az egyházról szóló dogmatikai konstitúcióban kapott egy fejezetet a Mária-tan.

A nem-katolikus egyházak — elsősorban a protestáns egyházak — is várták, hogy a Zsinat utáni, bizonyos fokig megújult katolikus teológiai eszmélődés mit fog kezdeni a Mária-kérdéssel. Ez a várakozás elsősorban abból érthető, hogy az utóbbi évtizedek ökumenikus fellendülése és az utóbbi évszázad Mária-dogmái egyértelműen világossá tették: az egyházak megosztottságának egyik mélyenfekvő oka éppen Mária jelentőségének értelmezésében van. Luther, Zwingli és Kálvin tanították a szűztől születést és általában Mária szűzességét. Sőt Zwingli az assumpta-tant is elfogadta. De a mariológia fejlődését a reformátorok — és utódaik — nem tudták követni. Egyre inkább megbizonyosodott, hogy éppen a mariológia kiépítésén lehet látni, hogy a római katolikus egyház elrugaszkodik a Szentírás talajáról. Lassanként a protestáns, Mária-kérdéssel foglalkozó teológiai munkák kizárólag a római katolikus mariológia tarthatatlanságának bizonyításával foglalkoztak. Az ökumenikus mozgalom kezdetétől fogva nyilvánvaló volt, hogy a Mária-dogmák milyen óriási megterhelést jelentenek a közeledésben.

1. Néhány mariológiai alaptétel

A II. Vatikáni Zsinat ebben a tekintetben sajnos nem hozott fontos változást. Ellenkezőleg: a zsinaton résztvevő püspökök közül sokan azt várták, hogy a mariológia kifejtésében egy újabb lépést lehet tenni. Nem kétséges, hogy a továbbfejlesztők várakozása és reménysége az volt, hogy végre megszövegezhető Mária társmegváltói szerepköre is. Ha valami eredményt mégis hozott a Zsinat, akkor az annak az álláspontnak a győzelme volt, amely a mariológiát az egyházról szóló konstitúció egy fejezetévé kívánta tenni, azon elvi-teológiai alapon, hogy a *mariológia kizárólag az ekklé-*

ziológia összefüggésében tárgyalható. Ez tulajdonképpen azt is jelenti, hogy a „mariánus korszak" — az utóbbi száz év értelmezésében — lezárult, de legalább is megszakadt. A római katolikus teológusok is egyre ritkábban és egyre nagyobb tartózkodással beszélnek a mariológiáról. Nem kétséges azonban, hogy a mariológia oly mélyen gyökerezik a katolikus egyház tradíciójában, hogy a téma elhalkulása nem jelenti távolról sem a probléma magától való megoldását. Talán inkább arról van szó, hogy a mariológia, mint par excellence teológiai téma inkább a kegyesség területére került át. Erre enged következtetni az is, hogy Mária jelentőségét elsősorban liturgikus értelemben hangsúlyozzák az utóbbi időben. A katolikus teológiai gondolkodás egyik jellemző vonása az „igazságok hierarchiájának" megállapítása. Ennek értelmében a mariológia nem igényelhet a teológiában másodlagos helyet. A Máriáról szóló kijelentéseket szigorúan alá kell rendelni a Krisztusról szóló kijelentésnek. Ki lehet tehát tehát mondani, hogy a Zsinat utáni időszakban egyre erőteljesebb az a nézet: a mariológia nem lehet önálló teológiai disciplina, s nem lehet a krisztológia „csomagolóanyaga".

Állandóan felvetődő kérdés, hogy melyek a mariológia sarkalatos pontjai? A hangsúlyok állandó változása mellett két tényező konstansnak tűnik a mariológiában. Mária az egyház és az emberiség típusa, egyfajta erkölcsi imperatívusz értelmében: olyannak kellene lenniük, mint... Miből vezeti ezt le a mariológia?

Mária az emberiség típusa. Isten Krisztusban az egész emberi nemhez fordult. Istennek bben az „odafordulásában" Máriának különleges szerepe van. Jóllehet Izráel népéhez tartozik, de anyaságával az egész emberiséghez való isteni odafordulást készíti elő. Némely teológusok Mária „üdvrendi" helyének kijelöléséhez szívesen alkalmazzák Éva és Mária szembeállítását — páli mintára, amely Ádám és Krisztus konfrontálásával világítja meg Jézus jelentőségét. De éppen a „minta" mutatja, hogy az Éva-Mária parallel nem lehetséges. Mária pusztán eszköze az isteni cselekvésnek és jelentősége abban van, hogy Isten az ember tudtára adja: cselekvése a történelmi összefüggésektől soha nem tekint el, hanem azokban valósul meg. Isten Mária által belép a történelembe. Mária az emberiség reprezentánsa, s mint ilyen felmutatja Isten célkitűzését: az embert. A katolikus mariológia ezt a reprezentációt igyekszik különlegessé csiszolni. S hogy az ember eszközi jelentőségének eltúlozása milyen veszélyeket hordoz magában azt a katolikus tanítás másik veszedelmes — és számunkra elfogadhatatlan — pontja is igazolja: Péter, a tanítványok szószólójaként, azoknak reprezentánsa és ma „ugyanaz a Péter" a csalatkozhatatlan római pápa.

Mária az egyház típusa. E tétel alapját az képezi, hogy Mária volt az elő, aki Istennek Krisztusban kegyelmet hirdető szavát hallotta és arra hittel felelt. Ebben az értelemben ő Krisztus egyházának első tagja. Maga a tétel azonban — Mária és az egyház szoros összefüggése — évszázadok során kristályosodott ki. Kétségtelen, hogy az evangéliumok szerint Mária és János a kereszt alatt már az egyház titkát ábrázolják ki. Az sem kétséges, hogy Mária és az egyház kapcsolata eleinte exegetikai kutatások alapján nyugodott. A fejlődés ott kezdett eltekinteni a szentírási alaptól, amikor minden Máriáról szóló szöveget az egyházra vonatkoztatva értelmeztek (ez a folyamat bizonyos fokig fordított irányban is hatott). Mária és az egyház kapcsolata annyiban nyilvánvaló, amennyiben a kapcsolat az egyházat, mint a hivők közösségét kívánja illusztrálni, de ami e kapcsolatból az institúcióra vonatkozik, már távolról sem releváns.

2. Mária-kép és egyház-kép

Úgy vélem igazuk van azoknak a teológusoknak, akik szerint a történelem során a Mária-kép változása mindig hűségesen követte az egyház-kép változását. Az óegyház korában Mária az aszketikus egyház példaképe volt; makulátlan tisztasággal szegénységben élt. E kor egyháza a hivők közössége volt, akiknek igazi otthonuk és hazájuk a mennyei világ és ezért igyekeztek megszabadulni e világ bilincsétől. E kor egyházát elsősorban nem Istennek Mária által végbevitt akarata érdekelte, hanem Mária szűziessége — mintegy önmagában. Ekkor például arra gondolni, hogy Máriának még lehettek gyerekei Jézus születése után, egyszerűen képtelenség volt. A 649-ben tartott lateráni zsinat — az aszketikus beállítottságú egyház igényének megfelelően — dogmává is tette Mária örök szüzességét.

Az ellenreformáció és a barokk kor egyházának önértelmezése megkívánta, hogy Máriát mindenek az ég királynőjeként tiszteljék. Az apokalipszis jánosi víziói uralták és alakították a Mária-képet ekkor. A teológia egyre nagyobb súlyt helyezett Mária szeplőtelen fogantatására, az eredendő bűntől való mentességére. Az egyház magát Isten által kiválasztott közösségnek tartotta, amely e világ fölött uralkodásra választott ki, következésképpen már nem egyszerűen kiválasztott, hanem diadalmas közösség is. Mária ennek megfelelően a győzelmes egyház visszatükröződése.

A nagy térítések korában — gondoljunk csak Dél-Amerika misszionálására — Mária a népi kegyesség középpontjává vált és csodás közreműködéseinek határtalan kiszínezésével szinte meghaladta a törzsi vallások mágikus-babonás sötétségét.

A 19. század és a 20. század első felének szellemi fellendülése, s ennek következtében az egyház térvesztése egyre inkább kapcsolatba hozta a mariológiát és az ekkléziológiát. Az egyházat meg kellett védeni a világtól és a Mária-kép most ebben segített. A hit elvesztette természetességét, kézenfekvő voltát, sőt a hitetlenség vált természetessé. A sorozatos és helyenként látványos aposztáziák korában járhatóbbá kellett tenni a hit útját. S ehhez jó segítséget jelentett a közbenjáró és közvetítő Mária (mediatrix). Csak Mária diadala segítheti Krisztust és egyházát győzelemre. IX. Pius a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetésekor (1853) világosan kimondja, hogy Mária segítségével kell diadalmaskodni a tévelygések korában. Talán nem túlzás azt mondani — e fejlődésvonalat követve — hogy Mária királyságnak „bevezetésével" (1954) XII. Pius újra bejelentette a katolikus egyház világuralmi igényét. Természetesen a ma lehetséges és szükséges formában: Mária királyi tiszte garantálja az emberiség egységét és békéjét; a belé vetett bizalom adja a reményt, hogy a népek megtalálják üdvösségük útját; Ő képes az államok vezetőit és a népek szívét megbékélésre és belátásra bírni. Aligha kétséges, hogy az egyház önértelmezése fejeződik ki ebben a Mária-képben is.

A fentiek alapján tehát nehezen érthető, hogy húsz évvel a Mária-dogma megjelenése után azt kell mondani: a mariológia egyáltalán nincs a teológiai érdeklődés homlokterében. Ugyancsak a fentiek alapján arra kell tehát gondolni, hogy megint az egyház önértelmezése vett új fordulatot. S ez így is van. A katolikus egyháznak fel kellett ismernie, hogy nem nyilváníthatja magát egyszerűen győzelmesen diadalmaskodó közösségnek. Sok tekintetben vissza kellett, hogy térjen az alapokhoz: elsősorban az Írás és a tradíció kérdései és mai aktualitása vált igazi gondjává. Az egyház eközben — régi „alapjait" vizsgálva — felismerte, hogy útja az évszázadokon át egy vándorló nép,

közösség képét mutatja, mely csak úgy tud megmaradni minden kétely és bizonytalanság közepette, hogy nyitott marad a következő lépés megtételére is. „Alapjai" annak felismerésére is rászorították, hogy elsősorban szolgáló közösségnek kell lennie az Isten népének, amelynek nyitottnak kell lennie — nem egyszerűen a jövő előtt — embertársa felé. Szolgálatát akkor látja el jól — institúcionális értelemben is — ha a körülötte levő világot — a társadalmat — nagyobb és tökéletesebb emberségre segíti. Nem kétséges tehát, hogy új Mária-képre van szükség, s a csend — a mariológia utóbbi évekbeli háttérbeszorulása — is sokkal inkább az alkotás csendje, mint az örökre elnémulásé.

A II. Vatikáni Zsinat kétségkívül megrajzolta az új Mária-kép körvonalait. Egyszersmind igyekezett gátat vetni a „túlrajzolásának". A zsinat erőteljesen fáradozott azon, hogy a mariológia ne legyen a keresztény hit — és teológia — sui generis módon izolált tárgya, hanem szoros összefüggésben legyen és maradjon a krisztológiával és az ekkléziológiával. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy aligha kell tartani új dogmatikai tételektől a mariológiában. Kétségtelenül nagy harcokat kellett vívni, hogy Máriáról csak az egyházról szóló konstitúció részeként essék szó. (Egyébként a szöveg azt mutatja, hogy nem „rész"-nek készült, hanem önálló szkémának.) Nem elhanyagolható szempontja volt ennek — a katolikus teológiai megfontolásokon túl — az is, hogy igyekeztek elkerülni ezáltal a zsinati atyák azt, „ami az elvált testvéreket megtéveszthetné az egyház igazi tanításának vonatkozásában" (Lumen Gentium 67 §). A protestánsok reménysége szerint itt nem pusztán diplomáciai iniciatívák érvényesüléséről van szó.

De a mariológiában nem kizárólag a zsinati atyák többségi véleménye érvényesült. A püspökök ugyanis nem fogadták el, hogy Máriának a *Mater Ecclesiae* címet adományozza a zsinat. A pápa ennek ellenére kimondta azt! És talán e ponton jutottunk el a mai helyzet fővonásához is: *a mariológia a pápa* — ha úgy tetszik: a mindenkor pápa — *dómíniuma.*

3. Marialis cultus

VI. Pál zsinati megnyilatkozása is ígérte tehát, hogy nem fogja engedni a Mária-kultusz elhomályosodását. És ígéretét ebben az esztendőben valóra is váltotta.

A *Marialias cultus* kezdetű pápai dokumentum hivatalosan a liturgiai reform végrehajtási utasításainak sorában jelent meg. Tulajdonképpen ún. keret-rendelkezés a Mária-tisztelet liturgikus megújításához. Ezen túlmenően azonban az is nyilvánvaló, hogy a szöveg hozzá kíván járulni a Mária-tiszteletben és a mariológiában tapasztalható krízis megoldásához. A krízis megoldását az is sürgetővé tette, hogy amíg a teológiában háttérbe szorult a mariológia mai értelmezése, a népi kegyességben viszont nem kívánt módon túlsúlyra jutott.

A dokumentum szokatlanul nagy terjedelmű. 58 paragrafusból álló pápai irat. Bevezetésből és három főrészből áll. A szociális és kulturális helyzet méltatásával kezdődik. Ebben a helyzetben új vallásos formák kiépítése vált szükségessé. A pápa kifejezi megbecsülését a kegyesség bensőséges formái iránt. Máriának egyedülálló üdvtörténeti szerepe alapján egyedülálló szerep jutott a keresztyén kultuszban is.

Az *első részben* azokat az alapelveket tekinti át a pápa, amelyekben az új liturgia a Mária-tiszteletet kívánta szolgálni. Ezzel egyszersmind visszautasítja azokat a vádakat, amelyek szerint a liturgiai reform antimariánus beállítottságú. A Mária-kultusz szélesebb megalapozásához a pápa igénybe veszi a keleti egyházak Mária-tiszteletét is. Felsorolja a nagyobb Mária-ünnepeket és a Mária-kegyhelyek jelentőségét. A megújult liturgia hűségesen megmaradt az egyházi tradíció alapján. Ezért ma is ott kell lennie az Úr édesanyjának a keresztyén exisztencia liturgiai eseményeinél. „A hit, a szeretet és a Krisztussal való tökéletes egyesülés legkiemelkedőbb példaképe és mértéke" (16§) Mária. Ez a következőket jelenti: mint Isten szavának meghallgatója ő az abszolút tökéletes (schlechthin) hívő; a „Magnificat" tanúsága szerint példakép az imádkozásban; anyaságban ősképe az „anyaszentegyháznak"; a keresztyén áldozatkészség példája. A liturgiai Mária-tiszteletnek ezeket kell világossá tenni a hivők számára.

A dokumentum *második részében* a Mária-tisztelet teológiai alapelveit összegezi a pápa. (Két alfejeztben: „Trinitárius, krisztológiai és ekkléziológiai Mária-tisztelet" és „A Mária-tisztelet négy fő vonása: biblikus, liturgikus, ökumenikus és antropológiai"). A teológiai alapelvek általános jellemzője a Mária-kegyesség krisztocentrikus irányának hangsúlyozása. Ez egyébként az egész irat vezérmotívuma, amellyel minden fontos megállapításnál találkozunk. Ezáltal a pápa energikusan visszautasít minden olyan törekvést, amely a Máriakultusz önállósodását veszi célba. Egyszersmind azt a vádat is igyekszik elutasítani, miszerint a katolikus Mária-tisztelet elszakad Krisztustól. Hasonlóan fontos alapelv a Mária-tisztelet pneumatológiai orientációja. A pápa megállapítja, hogy e tekintetben kétség kívül hiányosságok vannak. A teológusoknak és lelkigondozóknak ezt az alapelvet jobban figyelembe kell venniük. Közrejátszik ennek felismerésében az egyre erősödő karizmatikus mozgalom, amelyről immáron a pápának is tudomást kellett vennie. E tekintetben a pápa a patrisztikai irodalomra hivatkozik, amelynek figyelembevétele jól szolgálná ma is a mariológia pneumatológiai alapvetését.

A Mária-tisztelet ekkléziológiai alapvetése ebben a dokumentumban is hangsúlyos. Itt tulajdonképpen a II. Vatikáni Zsinaton nyert mariológiai irányvétel folytatódik. A mariológia ekkléziológiai aspektusa azt jelenti, hogy Krisztus anyja a keresztyéni-egyházi testvérviszony példaképe, de éppúgy a missziói aktivitás, s az üdvösséget munkáló fáradozás példája is a világ előtt. A pápa szerint a Mária-tisztelet csak akkor képes valóban megújulni, ha ekkléziológiailag hatékonnyá válik. Ez biztosítja a keresztyén kegyesség krisztocentrikusságát is.

A második alfejezetben a teológiai alapelvek gyakorlati alkalmazásáról van szó.

1. Az egyház Mária-tiszteletének biblikusnak kell lennie. A pápa bátran kimondja, hogy „az egész Szentírás a Genesistől János Jelenései-ig kétségbevonhatatlan utalásokat tartalmaz arra az asszonyra, aki a Megváltó anyja és munkatársa volt (Gefährtin)" (30 §). A pápa meglehetősen nehéz feladatot adott a katolikus exegétáknak.

2. VI. Pál nyomatékosan felhívja a figyelmet a Mária-tisztelet liturgikus gyakorlatára. Óvakodni kell viszont a túlkapásoktól, pozitív és negatív értelemben egyaránt. E tekintetben sem ajánlatos eltérni a hivatalosan kialakított liturgikus reform formájától.

3. A Mária-tisztelet ökumenikus aspektusára és jelentőségére vonatkozóan a következőket tartalmazza a dokumentum:

„A Mária-tiszteletben is kifejeződik — egyházi jellege miatt — az egyháznak az a törekvése, hogy korunk sóvárgó kívánságait a keresztyének egységének helyreállítása után figyelembe vegye. Az Úr édesanyja

tiszteletének kifejezési formái ezért nyitottak az ökumenikus mozgalom szükségletei és céljai előtt, azaz ökumenikus jelleggel bírnak, éspedig különböző okok alapján.

Mindenekelőtt a katolikus hívők egynek tudják magukat az orthodox egyházakkal, amelyekben a Boldogságos Szűz tisztelete költői kifejezőerő és megalapozott tanítás formáiban megy végbe; különleges szeretettel tisztelik a dicsőséges Istenanyát (theotokos) és úgy beszélnek róla mint a „keresztyének reménységé"-ről. Továbbá egynek tudják magukat a katolikusok az anglikánokkal, akiknek klasszikus teológusai Urunk Édesanyja tiszteletének megbízható (szolíd) bibliai alapjait mutatták fel és akiknek mai teológusai főként Mária különleges helyét a keresztyén életben emelik ki. Valamint egynek tudjuk magunkat a reformátorok egyházaival is, amelyekben a Szentíráshoz fűződő szeretet erősen él; dicsőítik Istent a Szűz szavaival is (v. ö. Lk. 1. 46—55).

Azért bír ökumenikus jelleggel Krisztus és a keresztyének Édesanyjának áhítatos tisztelete, mert ez a tisztelet egészen természetes és gyakori alkalmat ad arra, hogy Máriát kérjük: Fiánál járjon közbe minden megkereszteltnek az egyetlen Istennépben való egységéért. Továbbá azért is, mert a katolikus egyház akarata az, hogy a Mária-tiszteletben — különleges jellegének gyengítése nélkül — gondosan elkerüljön minden túlzást, amely a többi keresztyén testvéreknek tévedésre adhatna okot a katolikus egyház igazi tanítása tekintetében és hogy minden tiszteleti formát megakadályozzon, ami a helyes katolikus gyakorlattal ellentétben áll. A Boldogságos Szűz igazi tiszteletét az jellemzi, hogy a „Fiú Édesanyjának tiszteletében ... helyesen felismerhető, szerethető és dicsőíthető", Ő (Mária) végülis út Krisztushoz, az egyházi közösség forrásához és középpontjához, amely közösségben mind az, aki őszintén vallja, hogy Ő (Krisztus) Isten és Úr, Megváltó és egyetlen Közvetítő (v. ö. 1. Tim. 2,5), arra van hivatva, hogy egymás között Vele és az Atyával a Szentlélek egységében egy legyen.

Tudatában vagyunk annak, hogy más egyházak és egyházi közösségek sok tagja „Mária feladatát az üdvösség munkálásában" és ezáltal a neki adandó tiszteletet oly módon gondolják el, amely a katolikus tanítástól nem kis mértékben különbözik. De a Mindenhatónak (Allerhöschstens) ugyanaz a hatalma amely a názáreti Szűzet beborította (v. ö. Lk. 1,35), a mai ökumenikus mozgalomban is hatékony és termékennyé teszi azt. Annak a bizalmunknak szeretnénk hangot adni, hogy az Úr alázatos szolgájának tisztelete, akivel a Mindenható (Allmächtige) nagy dolgokat cselekedett (v. ö. Lk. 1,49) nem akadálya, hanem — ha lassan is — útja és helye lesz a találkozásnak, hogy azoknak az egysége, akik Krisztusban hisznek, helyreálljon. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Mária helyének jobb megértése Krisztus és az egyház titkában az elvált testvérek részéről is tovább építette a találkozáshoz vezető utat. Amint a Szűz Kánában közbenjárása által elérte, hogy Jézus végrehajtsa első csodáját (Jn. 2,1—12), úgy a mi időnkben is közbenjárásával előmozdítja annak az órának az eljövetelét, amelyben Krisztus tanítványai újra megtalálják a hitben való teljes közösséget. Ezt a mi reménységünket megerősíti elődünk, XIII. Leo: a keresztyének egységére való törekvés „sajátosan Mária lelki anyaságának feladatához tartozik, aki ugyanis Krisztushoz tartozik, azt vajon nem Mária szülte-é és vajon nem szülhette volna az egy hitben és az egy szeretetben; vajon Krisztus részekre osztatott (1. Kor. 1,13)? Tehát mindannyiunknak Krisztus életét kell élni, hogy egy és ugyanazon testben Istennek gyümölcsöt teremjünk (Rm. 7,4)". (32—33. §)

A pápa „ökumenikus mariológiájából" természetszerűleg az nem derül ki, hogy ezekután az ökumenikus párbeszédbe föl kell venni a Mária-kérdést is? Mindenesetre jelentősen meg fog növekedni az egységhez vezető út hossza, ha a katolikus testvéreknek Mária üdvtörténeti helyét is el kell fogadtatniuk a protestánsokkal. Ez idő szerint a Mária-kérdésben olyan mértékben hiányzik a közös alap, hogy reménytelennek tűnik erről a kérdésről a közeli jövőben párbeszédet kezdeni.

4. A Mária-tisztelet negyedik fő vonása figyelembe akarja venni a mai antropológiai adottságokat. A pápa joggal látja abban a mai krízis okát, hogy Mária sok kegyes ábrázolásban az emancipálatlan asszony prototípusa. Ez az egyházban valóban sokak számára probléma. A pápa félreérthetetlenül alkalmatlannak nyilvánít egy olyan Mária-képet, amely Mária életkörülményeit példaszerűvé szeretné tenni a modern asszony számára. Véleménye szerint ez sem az Írásnak, sem az egyház genuin mariánus-kegyességének nem felel meg. „Szűz Máriát az egyház elsősorban nem életmódja miatt állítja példaként a hívek elé — márcsak a szociális-kulturális körülmények miatt sem, amelyekben Mária élt, s amelyek ma már túlhaladottak — hanem azért, mert életének minden helyzetében Isten akaratának — feladata tudatában — adta át magát". (35 §) Éppen ezért Mária képes a modern asszony váradalmára is feleletet adni.

Ezek után a pápa kemény szavakkal ellene fordul minden olyan kegyességi formának, amely a katolikus hittel összeegyezhetetlen és ezért nincs helye a katolikus istentiszteletben. Különösen elítéli a túlhajtott Mária-jelenések utáni vágyakozást, a legendás vonások erősödését, és általában a Mária-kép túlzásait, de éppoly erősen elítéli a Mária-kegyesség hiányát is.

A harmadik részben a pápa megbízza a helyi egyházak vezetőit, hogy a Mária-tisztelet formáit megőrizzék. Ebben a tekintetben kiemeli a pápa az „Úr angyala" és a „Rózsafüzér" imádság jelentőségét.

A dokumentum végén VI. Pál újból megállapítja, hogy a Mária-tisztelet az egyház lényegéhez tartozik. Megfelel a Szentírásnak és az egyházi tanításnak. A megújult Mária-tisztelet gazdag pasztorális gyümölcsöket hozna, hozzá tudna járulni az erkölcsök megújulásához, a valódi keresztyén élethez és a kegyelem növekedéséhez az egész egyházban.

Az apostoli irat jelentőségét ma még alig lehet fölmérni. A teológusok és a helyi egyházak illetékes testületei még nem reagáltak a legújabb pápai iratra. Az irat elsősorban liturgiai és ekkléziológiai jelentőségű és ezeken a területeken jelent egy újabb állomást.

Tarr Kálmán

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Apostolisches Schreiben Seiner Heiligkeit Papst Pauls VI. an alle Bischöfe, die in Frieden und Gemeinschaft mit dem Apostolichen Stuhl leben, über die rechte Gestaltung und Förderung der Marienverehrung. L'Osservatora Romano, német ny. kiadás Nr. 18, 19, 20; 1974. május 3., 10, 17. — 2. Wolfgang *Beinert:* Reform im Geiste der Tradition. Zu den neuen päpstlichen Rahmenrichtlinien über Marienverehrung. Herder Korrespondenz 28, Jhrg. 1974. május 258. l. — 3. Jean-Jaques *von Allmen:* Gedanken zur dogmatischen Konstitution über die Kirche „Lumen Gentium". Theologische Studien, Hrsg. von Karl Barth und Max Geiger, Heft 89. EVZ-Verlag, Zürich 1968. 45. l. különösen: 17—24. l. — 4. Lukas *Vischer:* Ökumenische Skizzen. Zwölf Beiträge. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main 1972. 246. l. Maria — Typus der Kirche und Typus der Menschheit. 109. l. — 5. Stephen *Benko:* Protestanten, Katholiken und Maria. Eine kritische Darstellung der römisch-katholischen und der protestanischen Äusserungen zur Mariologie. Evangelischer Verlag GMBH, Hamburg-Bergstedt 1972. 136. l.

Az ószövetségi zene vallástörténeti és művelődéstörténeti jelentősége*

„Hiszek abban, hogy a dallamok élete nem évtizedes, hanem évezredes élet" — állapította meg *Szabolcsi Bence egyik előadásában.*[1]

A mi európai kultúránk egyik legjellemzőbb vonása az írásbeliség. Ez az írásbeliség azonban az ember kétségtelenül legösztönösebb, leglelkibb kifejezésmódjából, az énekelt dallamból egy-két töredéktől eltekintve, alig másfél ezer esztendő anyagát őrizte meg. Amikor a századforduló táján megindult az orális dallamanyag gyűjtése és rendszerezése, a látóhatár szélesre tárult: az írásbeli kultúrától távolabbra eső területeken, az elzártan élő közösségek gyakorlatában évezredeken keresztül ősi, olykor több ezer esztendős dallamkultúráknak sarjadtak újabb hajtásai.

A legősibb emberi kultúrákban, az ún. nagykultúrákban, de még az európai későreneszánsz korában is az emberi beszéd — elsősorban az ünnepi megnyilatkozásokban — jellegzetes, szinte elválaszthatatlan egységet alkot a sokkal ősibb dallammal és a ritmikus mozgással. Ez a hármas egység annak az emberi közösségnek a szolgálatában áll, amelynek fennmaradását, egységét, közös vállalkozásait az előbb kezdetleges, majd egyre differenciáltabb *vallási kultusz* biztosította. „Nem véletlen, hogy minden emberi művelődési forma a legkezdetlegesebbektől a legújabbakig, addig eleven és hódító, amíg a maga módján vallásos, sőt kultuszi természetű" — *Csomasz Tóth* Kálmán negyedszázados megállapítása a *Református gyülekezeti éneklés*ről írt könyvének kezdetén az emberi művelődés egyik alapvető principiumára mutat.[2]

Az Ószövetség népének életében lazábban vagy szorosabban összefonódva mindenkor megtaláljuk a beszéd és az ének, olykor a ritmikus mozgás egységét. Még a rabbinikus irodalom is bővelkedik olyan intelmekkel, hogy az Írást *énekelni*, nem egyszerűen olvasni kell. A korai zsinagóga magatartását jól megőrizte a következő talmudi szabály: „Aki az Írást kantálás nélkül olvassa, arra érvényes ez az Ige: 'törvényeket adtam nekik és nem tartották meg őket'".[3]

Hol kell keresnünk ennek a zenének a gyökereit, amely majd zsingógai és bizánci közvetítéssel, latinizálódva a gregorián korálisban, ill. gregorián ihletésű népzenében termékenyíti meg az európai zenekultúrát?

1. Mezopotámia

Eddigi ismereteink szerint a legősibb művelődés bölcsője a Tigris és az Eufrátesz völgye, *Mezopotámia*. Az óbabiloni korban 2000 körül, Urukban eposzszá összedologozott *Gilgameš-legendák* a Kr. e. ötödik évezred sumer kultúrájánál még ősibb kezdeteket sejtetnek. Sumer régi irodalma halvány utalásokkal szolgál arra nézve, hogy miféle lehetett ez a korábbi kultúra, de nem tudjuk összeállítani a nádkunyhóktól a városi civitasig vezető fejlődés képét. Ha azonban megfigyeljük, hogy pl. az asszír csengőkön *Ea, a* zene patrónusának szimbólumai szerepelnek, feltehetjük, hogy ezek az animisztikus múlt relikviái.[4]

A babiloni dobok bőre bikabőrből készült, ugyancsak bikaképre mutat a nagy kithara *(algar?)* rezonáló teste, még a szeleukida korban is. Más ábrázolások különböző bukolikus jeleneteket sejtetnek. A mezopotámiai „zsoltár"-ok az istenekkel az árvíz és az aratás dolgairól beszélnek, olykor panaszkodnak; bennük szembenáll a bika gigantikus ereje és a nádszál törékenysége.

Az istenek kultusza és a zene között szoros kapcsolat látszik. *Ea* a mélység uralkodója, jelképe a dob; *Ramman* a zengő hang szelleme, a mennydörgésé és a szélé, hangszere a nádsíp; *Istár*, a szűzanyasági istennő egyik elnevezése a lágy nádsíp, szerelmese *Tammuz*, a gyengéd hang istene. Ezekben a képzetekben a hang a jó- és rosszindulat kísérőjelensége volt, s a későbbi elaborált templomi szertartások is erre épültek.

Már a 4. évezred idején minden mezopotámiai városnak megvolt a maga *temploma*. A liturgusok között első a sumereknél *galu*-nak, az akkádoknál *kalu*-nak nevezett precentor volt. Ómaga nem volt pap, szerepe csak a liturgikus kantilláció intonálására szorítkozott. Három osztályuk volt, a legalsóbbhoz tartozók szinte szolgaszámba mentek. Sokan közülük csak ideiglenesen töltötték be tisztüket. A sumer *galamah* (akkád kalamahhu), a főelőénekes viszont a városban a legmagasabb tisztséget viselte, hivatalának szakrális jellege volt.

Ezek a precentorok céheket alkottak és a templomi „kollégiumokban" éltek. Mesterségüket hosszas tanulás útján sajátították el, a szövegeket előbb sumerül, később interlineáris akkád verzióban is előadták. Feladatuk volt a liturgiák másolása és szerkesztése; ezekből sok fennmaradt a másoló nevével együtt.

A közönséges templomi zenészek sumer neve *nar*, akkádul *nāru* volt. Teendőikről nincsenek részletes ismereteink, de annyit tudunk, hogy a sumer *ilukaka* (akkád *zammeru)* esetleg hangszerjátékos volt a *nāru*val szemben.

Mindezeknek a templomban elfoglalt helyéről és kötelességeikről sehol sincs pontos leírás. A mezopotámiai *zenéről* templomban és azon kívül kevés konkrét ismeretünk van, bár számos liturgiai anyag és műfaj maradt fenn, már a sumer korszak óta.

Mindegyik liturgia elnevezése sorozat *(iskāru)*, a bennük szereplő zsoltárok és himnuszok száma 5-től 27-ig terjed. A dallamokra kezdősorokat tartalmazó nótajelzések utalnak. Ezeket bizonyára orális gyakorlatban tartották fenn. Antifonák is általánosan használatosak voltak, *enu* elnevezésük az akkád korban választ vagy ismétlést jelentett. (Vö. héber *'anah)* Fennmaradt egy késő-akkád antifonális lamentáció, amely egy Kr. e. 2280 tájáról való sumer eredetinek a másolata. Ebben különböző városok asszonyai vettek részt. — Még meghatóbb példa egy antifona (imádság a Holdistenhez), amely a Kr. e. XXI. sz-ból származik. Tartalma: kö-

* Szerkesztői megjegyzés:
Ez a tanulmány Pávich Zsuzsanának a teológiai doktorátus megszerzésének folyamatát megnyitó *konzultációjára* benyújtott dolgozata, amely tartalmazza leendő értekezésének tematikáját. — A dolgozat tárgyánál fogva egyfelől az ókori keleti vallás- és művelődéstörténet területére tartozik, másfelől a zenetörténet nagy korszakait íveli át, így a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanári kara promotor professzoraiul Dr. Pákozdy László Mártont, a vallástörténet professzorát, és Dr. Csomasz Tóth Kálmánt, a zenei tudományok kandidátusát és a himnologia professzorát jelölte ki. Pávich Zsuzsanna választott szakcsoportja az általános vallástudomány. — A dolgozat nyolc összehasonlító dallamtáblázatot tartalmaz, ezek közül helyszűke miatt csak az első számút közölhetjük. A tanulmányban előforduló ókori keleti, közelebbről sémi nyelvekből vett szavakat, szakkifejezéseket elháríthatatlan nyomdatechnikai akadályok következtében nem lehetett a tudományos követelményeknek — „egy hangzó egy írásjel" — megfelelőleg átírni latin betűkkel. De ez a fogyatékosság még mindig kevesebb zavart támaszt. (P. L. M.)

nyörgés *Sin* istenhez, a nyájakért és a jó aratásért, kettős visszatérő responsorikus refrénnel.

A hangszerek között szerepelt a hárfa *(zagsal)* is, főleg mint gyakran használt kísérő hangszer.

A mezopotámiai dokumentumok gyakran utalnak rá, hogy bizonyos dallamnak theurgikus értelmű ethosza volt: a *kalu*-k és a *nāru*-k „ismerik a dallamokat" és „mesterei a hangszereknek".

A zenét jelentő ősi akkád szó, a *nigutu* vagy *ningutu* eredeti értelme *öröm, örömszerzés.* Az ének *(alālu)* hasonló jelentést is hordozott. — A sumer művészet egyik legrégibb maradványa a Kr. e. XXV. sz-ból ered: egy nagy kitharával kísért énekest ábrázol egy királyi banketten, amelynek célja a gondűzés. Ezen még hárfa, sistrum és kereplők is szerepelnek. A zene a korai sumer időktől a késő asszír napokig része volt a mezopotámiai társadalmi életnek.

Asszíria már egészen korán kedvelte mind a világi, mind a vallási zenélést. *I. Tiglathpileser* harcainak történetében olvassuk, hogy a *rab zammāre* .főzenész) a királyi palotában jelentős személyiség volt. *Assurnasirpal III* (kb. 883—859) kora óta *Sargon és Senacherib* korához hasonlóan bőséges anyag maradt fenn a zenéről és a hangszerekről.

Esarhaddon (680—669) trónraléptekor hangos zenekísérettel vonult be Ninivébe. A győzelmi ünnepek kőbe faragott ábrázolásai sok hangszer képét megőrizték. A trónfosztott király nagy zenekara hét hárfásból (upper-chested), egy „lower-chested" hárfásból, két kettős-fuvolásból és egy dobosból, a kórus hat asszonyból és kilenc gyermekből állt; ezeknek egyike a kedvelt keleti gyakorlat szerint kézzel szorítja a gégéjét, hogy fokozza a magas hang-effektust.

Az ószövetségi elbeszélés *(Dániel 3)* azért érdekes, mert — bár a Kr. e. 2. sz-ban íródott — *Nebukadnezar* zenekarának instrumentációját írja le. — Az udvari énekesek szerepe még az Achaimenidák késő korszakában is igen jelentős volt. Voltak éneklő leányok — később az arab *quinat*, akkád *kinati. Ktesziasz* görög történetíró, *II. Artaxerxész* orvosa megemlékezik arról, hogy a babiloni király egyik főtisztjének lakomáján 150 ilyen női énekes szerepelt. Sajnos, arról, hogy ez a zene hogyan szólt, ugyanúgy nincsenek ismereteink, mint a templomi zenéről.

A *hangszereknek* mind a sumer, mind az akkád nyelvben számos az elnevezésük, ezeknek pontos értelme azonban bizonytalan. Néhányról mégis tudunk, így pl. fennmaradtak Úr-ban fém cintányérok, ugyancsak itt a sistrumot is megtalálták. Későbbről (kb. Kr. e. 600) maradt fenn Asszíriából egy csengő; kétféle cimbalom: egy lemezes és egy csésze, a babiloni (kb. Kr. e. 1100), ill. késő asszír korból (Kr. e. VIII—VII. sz.) A szöveg- és művészi ábrázolat-maradványok számos membrafon (rezgő hártyahangú) hangszerről szólnak vagy adnak képet. A legrégebbiek a sumer korig (Kr. e. 2200-ig) nyúlnak vissza. *Fafuvók*, köztük nyelvsípok (ős-oboák), sumer *sem*, akkád *halhallatu*), sőt sumer vertikális fuvolák *(tig, tigi)* is voltak. Egy sírboltból (Ur) származó (kb. Kr. e. 2500) kettős hengeres fémfuvolát Philadelphiában őriznek. Ezek közül csak egyen lehet játszani a diatonikus hangsor 4 hangját. Egy susai figura (kb. Kr. e. 750) görbe kettős-fuvolát (nyelvsíp) ábrázol. Kürtöket, trombitákat illetően alig maradt fenn hivatkozás vagy ábrázolás. — Az akkordikus hangszerek kérdése különösen érdekli a muzikológusokat. Legfontosabb a *kithara- és hárfa-félék* családja, amely számos formát mutat. A *zagsal* képe (kb. Kr. e. 2700) egy Khafajában talált táblán maradt fenn. A 2600 és 2500 körüli időkből hasonlók vannak Philadelphiában. A *kithara*-családnak a maga nemében páratlan példányai vannak. A legkiemelkedőbb fajta a sumer nevén *algar*, a nagy kithara. Ennek egyik faja a késő-asszír korban népi hangszerré vált. Az algar képe egy Ur-ból való zászlón látható. Legutolsó csoport a *pandora* vagy *bandore*. Ez ősi lant- vagy gitárforma. Ez lehetett a görög *pandora* őse és talán az a *nebel*, amelyet Ézsaiás kívánt elhallgattatni (14:11). — Kétségtelen, hogy legalább 3000 évvel a keresztyénség előtt Mezopotámiában már voltak hangszerek.

A templomi szervezet fejlődésével a zene hatását kifejező animisztikus hiedelmek tudományosabb nézeteknek adtak helyet. Legkorábbi *zeneelméleti* ismereteink azonban csak a görög teoritikusoktól maradtak fenn, ugyancsak hézagosak a zene gyakorlati oldalát illető ismereteink.

A mezopotámiai *hangsorok*ról *Galpin* és *Sachs* megállapításai érdekesek. Galpin *Landsberger* kezdeményezése alapján egy három oktávos skálát képzelt el, amelynek alapja a sémi ABC 21 mássalhangzója lett volna a Kr. e. 2. évezred vége felé. *Curt Sachs* megállapította, hogy Mezopotámiában használatos volt a harmónia, voltak konszonáns hangok a szó elfogadott értelmében. Az elámita-asszír hárfásoknak a British Museumban levő bas-reliefjein megfigyelte a húrok pengetésének technikáját és azt a következtetést vonta le, hogy a játékosok kezének és ujjainak elhelyezkedése akkordjátékra mutat. Feltevését azonban nem tudta igazolni. Arra is lehet következtetni, hogy a hangolás korábban pentatonikus, de a Kr. e. utolsó évezredben már heptatonikus volt.

A szövegek között *vokalikus jeleket*, a sorok elején, közepén és végén ideogrammokat találunk. *Sachs* 1923-ban megpróbálta a *notáció* megfejtését. Természetesen próbálkozása kudarcot vallott. 1937-ben *Galpin* közölte figyelemreméltó tanulmányát a sumer zenéről; ő is javasolta a 21 hangú három oktávos hangsort. Vitájuk eredményének összefoglalása 1941-ben jelent meg a Musical Quartely, XXVII, 62 és kk. lapon.

A mezopotámiai kultúrának a nyugatira messzeható befolyása volt; ezt a görögség — önhibáján kívül — homályosította el. Ők, sőt Róma is elismerték adósságukat a Kelet iránt. Számos hangszer Keletről talált utat a görög zenéhez. *Pythagorasz* és iskolája révén ismerte meg a görögség a „szférák harmoniáját", az ethosz-principiumot, sőt a már említett zene-számkapcsolatokat is. Ebben pedig — a kozmosz és azon belül minden dolog aritmetikus és geometrikus vizsgálatában — a legelső görög teoretikus, *Pythagorasz* nem nélkülözhette a mezopotámiai impulzusokat. *Plutarchosz* Timaiosz — kommentárjában szól arról, hogy a káldeusok a zenei intervallumokat az évszakokkal kötötték egybe: a $^3/_4$ az *ősz*, a $^2/_3$ a *tél*, az oktáv a *nyár* és az $^1/_1$ (tonika) a *tavasz*. Az ethosz-tannak ez a sarokköve. Éppen nem valószínűtlen tehát, hogy *mai zeneelméleti rendszerünk kiinduló pontja Mezopotámia volt.* Ha népei nem is gyakoroltak állandó hegemoniát a nyugati Mediterranum felett, kultúrájuk uralkodott a szír-föníciai-hettita földeken, átszivárgott Hellaszba és Egyiptomba, s így válhatott a Nyugat intellektuális fejlődésének magvává.

A vallási szférában is felismerhetők a mi vallásos szertartásaink halvány nyomai; nemcsak a liturgiában, az előéneklésben, a bűnbánati zsoltárban, az antifonában, a tömjénben, hanem a *mater dolorosa*-ban is. A mezopotámiai templomok befolyással voltak a késő judaizmusra és a korai keresztyénségre. Pl. a héber *seminith* és a nyolcadik tónus közötti összefüggés, a mai római „plain-chant" elnevezései, a *Primus gravis, Secundus tristis, Tertius mysticus* — mindezek „ethodiális relikviái" a mintegy 6000 éves mezopotámiai ősi kultúrának.

2. Kréta–Egyiptom

Ahogyan Kisázsia volt a híd Mezopotámia és Hellasz között, úgy az égei kultúra központja, Kréta volt az a félút, amelyen át az *egyiptomi műveltség* görög földre vándorolt.

Az ószövetségi zene az elsősorban instrumentális beállítottságú görögöktől eltérően vokális fogantatású. A vokális terminusok meghaladják a hangszereseket, legalább egy tucatnyi héber szó van a különböző énektípusok, hangok és vokális előadásmódok jelölésére. Bár már a nomád periódusból fennmaradtak olyan töredékek, amelyek hangszeres praxisra is utalnak (pl. Ex. 15:21, Mirjam Vöröstengeri éneke), úgy tűnik, hogy az első jólkészült hangszerek Egyiptomból jöttek. Így különösen ebből a szempontból fontos a korai *egyiptomi zenei fejlődés* áttekintése.[5]

A 4. dinasztia (Kr. e. XXVI. sz.) hárfaképei Gizehben a sumer-akkádinál korábbi hangszerkészítési fokot jelezhetnek. A korai periódusokra nézve nincsenek pontos adataink, de az ember legkorábbi hangszerei, az idiofón eszközök (pl. csörgők) már a 4. évezredi predinasztikus agyagedényeken is megtalálhatók.

Ilyenek fordulnak elő az 5. dinasztia emlékei között: egy ízben *Min*-nel, az aratás istenével kapcsolatban, máskor az aratók táncolnak *Ia'ru* vagy *Nefri* tiszteletére, összeütögetett botok kíséretével. *Plutarchos*tól is van adatunk Egyiptom ősi zenei múltjáról. A királyok előtt uralkodó istenek egyike, *Osiris* a civilizációt meggyőző beszéd mellett énekkel és *mindenfajta zenével* tanította. Ő volt a *sistrum*, a később *Hathor*nak majd *Isis*nek nevezett istennő hangszerének ura. Számos isten totemisztikus eredete lehetséges. A „*Halottak Könyvé*"-ben mindenfajta állat és ember együtt dicséri az istent. Hangszeren játszó állatokra is vannak példák, úgyszintén hangszeren játszó állatok képére.

Egyiptom ősi történetében maga a modulált hang — Mezopotámiához hasonlóan — *arcanum:* szent titok volt. A templomi liturgiában a „going forth of the voice" (a szó hangoztatása) speciális elem volt, de hogy ez a szimbolikus aktus miben állt, nem könnyen fogható meg. Csak az a bizonyos, hogy mágikus ereje volt. Az emberi hang a pap és az énekes *par excellence* instrumentuma. *Hérodotosz* szerint minden templomnak megvolt a maga papi kollégiuma, de volt egy, a nyugati világi papsághoz hasonló alsóbb papság. A mezopotámiai *kalu*-hoz hasonlóan ezeknek némelyike „az isteni könyvek írástudója" volt. *Alexandriai Kelemen* leírást is ad egyes ilyen iratokról. Az istentiszteletről ezt mondja: „Először jön az énekes, egy zenei szimbólumot hordva, mert neki tudnia kell Hermes két könyvét: az istenek himnuszait és a királyok életszabályait. Volt még 10 könyv himnuszokkal, imákkal, processziókkal, ünnepekkel stb. A papok kötelességeihez tartozott az isten magasztalása a hétköznapi és az ünnepi ceremóniákban, de nem tudjuk, hogy ezeket az énekeket csak recitálták-e vagy énekelték."

A *női énekes* az új királyság kezdete után (kb. Kr. e. 1570) jelenik meg. Sokuk a papok felesége vagy leánya. Az isten háreme tagjainak tekintették őket, mint a legelőkelőbb hölgyeket, akik ilyen tisztet töltöttek be, „az isten feleségének" nevezték.

Az ó és a középső királyság idején az udvari zenészek magas tisztségeket viseltek, mint „a király közeli rokonai". Ez később is folytatódott. A vallásos élet és gyakorlat minden területén prominens szerepe volt a zenének és a hangszereknek, még a görög és a római periódusban is, különösen a termékenység-kultusz ünnepségeiben.

Minden zenét — templomban, palotában, vagy utcán — *hy*-nek neveztek, ami örömöt, vidámságot jelent. Hieroglif-képe az illatos lótuszvirág volt. A zenész neve *(sem'a)* sémi eredetű szó. A férfi-zenész művészi ábrázolása gyakori a 4. dinasztia óta, mindenféle hivatási tevékenységben, az énekléstől, hangszertől és tánctól a digitális mozdulatokig. *H. Hickmann* két dolgozatban fejtette ki *cheironomiai elméletét* 1949, ill. 1952-ben. Az első szerint a kopt egyházban ma is fennáll ez a szisztéma, csak korábbi használatára nézve nincsen bizonyítékunk. A második dolgozat szerint feltételezhető az akkordika lehetősége, legalább is az *oktáv és a domináns* értelmében.

A *női előadók* a 18. dinasztia kezdete óta rajzottak be a társas életbe (kb. Kr. e. 1570), főleg szír és más sémi eredetűek voltak és a háremhez tartoztak. Fennmaradt egy intim jelenet ebből a korból, egy palotai „zeneakadémia" madártávlati képe: hárfák, kitharák, pandorák, éneklő leányok tanítása a hangszeres és vokális zenére.[6] Voltak még önálló zeneakadámiák, a legkiválóbb Memphisben. Egy ilyen ének szép szövege így maradt fenn *Nefer-hetep* pap temetési szertartásaiból:

> *„Legyen zene és ének előtted, vess hátra minden gondot és törődj az örömmel, míg eljő a nap, mikor abba a honba indulunk, amely a csendességet szereti."*

Hérodotosz Kr. e. 440 körül járt Egyiptomban. Szerinte az egyiptomiaknál — éppúgy, mint Spártában — az atyák mesterségét a fiak folytatják, a zenész természetesen zenész fia. *Platón* Törvényeiben az athéni vendég rámutatott, hogy Egyiptomban csak a legmagasabb művészet és a legjobb zene volt megengedve. Bármilyen túlzott is a Rhodoszi Kallixenosz panegyrisze, amely 600 zenészről (kórusról) beszél, akiknek fele hárfás volt (Ptolemaiosz Philadelphosz, 285—246 korában), a zene nem csak az udvari és patrícius körökre szorítkozott. *Ptolemaiosz Auletész*, Kleopátra atyja, mint a neve is mutatja, a palota koncertjein versenyzett a hivatásos zenészekkel.

Néhány évvel később *Diodorosz Szikulosz* viszont a zenét erkölcsileg károsnak, effemináló hatásúnak mondja. A katonai zenéről (trombita, dob) és a táncról szól, amely az egykorú ábrázolások szerint az ókirályság idején komoly és méltóságteljes, később egyre élénkebb, sőt a saqqarai bas-reliefen már gyors, sőt „furious". A régi hangszerek helyét újak foglalják el, így a végén fújt, egyenes fuvola, amely már a predinasztikus (4. évezred) ábrázolások egyikén is előfordul. (Az ilyen fuvolák 4—5 láb hosszúak is lehettek.) A nyelvsípok számos fajtáján kívül az állati szarukürt *('ab, 'abw, deb)* fordul elő, de használati módjáról nincs pontos ismeretünk. A *hydrauloszt* az alexandriai *Kteszibiosz* találta fel Kr. e. 246—221 körül. Az ősi Egyiptom chordofon hangszerei még a mezopotámiaiaknál is érdekesebbek. A mélytestű egyenes hárfa ikonográfiailag legalább a 4. dinasztiáig (XXVI. sz.) megy vissza. A 6. dinasztia óta a forma kissé módosul: szélesedik a test és a rezonáló test. *III. Rameses* idejéből két 6 láb magas (kb. 190 cm) hárfáról tudunk, 10—13 (?) húrral, szépen ékesítve. Időközben a kis hárfa alakja félkörűvé alakult és az maradt a keresztyén éráig. A késői középső királyság idején megjelenik a vállon hordozható hárfa, amelynek magasabban álló teste ekkor újdonság volt, de a korai időkre vezethető vissza. (A keletről kölcsönzött hárfatípus teste felül áll.) Ilyenekkel már Mezopotámiában is találkoztunk. — Még régebbi a szintén egzotikus eredetű *kithara*. Első képe a 12. dinasztia idejéből maradt fenn, a híres Beni Hasan képeken. Utolsónak következik a

pandora, a hosszúnyakú lant. Egyesek szerint az ószövetségi *nebel* és az egyiptomi *nefer* azonos jelentésűek. Mind a zenei fejlődés, mind a hangszerek kiterjedt használata terén Egyiptom felülmúlta Mezopotámiát, nem csoda, hogy a görögök csodálattal emlékeztek róla.

Az egyiptomi *zeneelmélet* kiindulópontja a későbbi *ethosz-tan*ban olyan fontos szerepet játszó felfogás: a zene nem más, mint *heka'* bűbáj, várázslás. A kithara nagy plektrumát a hüvelykujj és a többi ujjak kecsesen kezelték. A rezonáló test növekedése azt a felismerést tanúsítja, hogy a hangerő és az amplitudó egyenes arányban áll. A húr hosszának a hang magasságához való viszonyát *Helmholtz* szerint *Pythagorasz* talán az egyiptomi papoktól tanulta el, ő ugyanis Egyiptomban és Mezopotámiában is tanult matematikát és zeneelméletet.

Platón athéni vendége az egyiptomi nevelési rendszerről így nyilatkozik: „amit ők rendeltek a zenéről, az helyes és figyelmet érdemel: törvényeket állítottak fel róla, szilárdan megalapozva olyan dallamosságot, amely alkalmas volt a természet torzulásának kigazítására". Ebből arra következtethetünk, hogy Egyiptomban fix modális rendszer uralkodott, amit a moralitással hoztak kapcsolatba. Hogy ezek a modalitások vagy motívumaik miben állottak, arról semmivel sincs több ismeretünk, mint Hellasz *nomoszai*ról.

Egyik legkorábbi utalás az ősi Egyiptom zenéjére *Dio Cassius*tól (Kr. u. 150—235) asztrológiai természetű és a hét törzshangra épülő *tetrachord*okat a hét napjaival, sőt csillagászati-matematikai papi spekulációval társítja. Dio Cassius és az ún. pythagoreusi zeneelméleti szisztéma között kétségtelen összefüggés látszik.

Ha nem is tudjuk megoldani a régi Egyiptom zeneelméletének rejtélyét, egy gyötrő kérdésre válaszolhatunk: ismerték-e a *harmóniát*? Erről csak olyan értelemben beszélhetünk, hogy a különböző hangszerek csak multiplikálták vagy aggregálták a melódiát. *Curt Sachs*, aki a mezopotámiai hárfák pentatónikus hangolásának elméletét felállította, hasonló kritériumot fedez fel az egyiptomiakban is. Egyidejűleg kvartok, kvintek és oktávok hangozhattak a hárfákon. Semmi jele sincs annak, hogy ezen a téren Egyiptom, Szíria és Görögország között különbség lett volna.

A „zenei világnyelv" alapjai azonban nem itt, Egyiptomban, hanem *Szíria-Kánaánban* készültek el.

3. Ószövetség

Az *Ószövetség* első zenei vonatkozású utalása Júbál mitikus eredetmondája, Gen. 4:21 szerint ő volt minden lantosnak és síposnak atyja. Lámek három fia, Jábál, Júbál és Tubalkájin foglalkozásának összevetése bizonysága annak, hogy „die Verbindung von Wanderleben, Metallhandwerk und Musikübung ist eine Daseinsform bestimmter kleiner Nomadenstämme, wie sie schon auf einem altägyptischen Fresko dargestellt wurden und heute noch als Sleib, die arabische Halbinsel durchwandern."[7]

Az elő-ázsiai beduinkultúrákban a múlt átörökítésében fontos szerepet kapott az ének. Különösen a *Pentateuchos* és *Józsué könyve* őrzött meg ilyen jellegű őseml ékeket, mint a *Kút-ének* (Num. 21:17—18), a *Lámek-ének* (Gen. 4:23—24), a *Harci ének*, amelyet a szent láda elindítása és megállapítása idején mondottak (Num. 10:35—36). Ide tartozik még *Mirjam Vöröstengeri éneke* (Ex. 15:21), amelyről azt is tudjuk, hogy az éneket ütőhangszerek és ritmikus testmozgások kísérték. Az *Áron áldás* (Num. 6:24—26) is arra mutat, hogy a papok éneklő hangok mondották.

A korai kánaáni korszak jellemző emlékei háborús jellegűek, mint *Deborah éneke* (Bir. 5:19—21). Erről a korszakról találóan állapítja meg C. *Sachs:* „die Äpoche der Patriarchen, und Richter represäntiert ein urtümliches Stadium, in welchem Gemütsbewegung und freies Ausströmen die melodischen und rhytmischen Gestalten formte."[8] Az ó-izraeli dal művészi formája a váltakozó ének, amelynek legjellegzetesebb stílusjegye a *parallelizmus membrorum* és rokon a Kr. e. 1400 körül Ugaritban (Ras-esh-Shamra) virágzó kánaáni költészettel. Ilyen jellegű *Sámson* győzelme a filiszteusok fölött (Bir. 15:16), *Saul és Dávid* győzelme (1 Sám. 18:17), egyes gyászdalok, mint a *Széfer hajjashar*ból átvett *Dávid siralma* Saul és Jonatán fölött. Ezek közül az egyik legjellemzőbb példa az 1 Sám. 18:7; amikor a filiszteusokon aratott győzelemből visszatér Dávid és Saul, az asszonyok táncolva, hangszerrel kísért váltakozó énekkel fogadják őket: „Megverte Saul a maga ezerét Dávid is a maga tízezerét".

A Bibliában több illusztráció utal a zene mágikus eredetére. Pl. Józs. 6:4, 8, 15, 20, verse, amely hasonlóságot mutat a thebai *Amphion* görög legendájával; vagy az Ex. 28:34—36, amely arra utal, hogy a harangok hatalma a gonosz szellemeket elűzi a Szentek Szentje küszöbe elől, a 2 Kir. 3:15-ben az árokásás csodája; végül a legismertebb, *Dávid* hárfajátéka Saul előtt (1 Sám. 10:5 kk, uo. 16:15—23). A zenének az emberi lélekre gyakorolt hatása, amelyet a görögök később az *ethosz-tan*ban ragadnak meg, a Bibliában még közvetlen tapasztalat. Az ún. eksztatikus prófétacsoportok a zenei ritmus és a különféle instrumentumok hatására kerülnek a prófétálás állapotába (1 Sám. 10:5). — Hivatásos muzsikusokról ebből a korai periódusból nem értesülünk.

Kánaánban bizonyára szintén találtak a héberek munka-, pásztor-, szerelmi- és ifjúságról szóló énekeket, amelyek egyes hangszerneveikkel együtt a zsoltárokban jelentkeznek.

Említésre méltó, hogy különösen ebben a korai időszakban az ének, a hangszeres zene és a tánc hármas egységét legtisztábban *nők* képviselik. A korábban említett Ex. 15. és 1 Sám. 18:6—7 mellett jellemző *Jefta* leányának és kíséretének megjelenése Bir. 11:34-ben. Ez a gyakorlat évezredeken keresztül fennmaradt az elzártan élő közösségekben. Robert *Lachmann* a Jemenben és Dserba szigetén elzártan élő zsidó közösségek zenéjében a nők szerepét vizsgálva említi, hogy „...in the Jewish communities... (of Near East) the women accompany their songs on framedrums or cymbals which they beat with their hands... the women's songs have preserved, to some extent, the qualities of uninfluenced song: they belong to the group directed by motor impulse... (as in dance or occupation songs)".[9] A királyi udvarok zenei professzionalizálása elhalványította a női éneket és vele a keleti zene egyik érdekes részét. Ezután tanult énekesek és hangszeresek vették át a vezető szerepet.

Az izraeli monarchia bevezetésével Izrael megszilárdította a maga helyét az ősi Közel-Kelet letelepedett népei között. A templomi kultusz mellett a királyi udvarban is pontosan meghatározott szerepe volt a zenélésnek. Az élet speciális alkalmai megfelelő muzsikát igényeltek és termettek, pl. a trónralépés, a Biblia király-zsoltárai stb.

Nehéz meghatározni az ének intézményes kezdetét. A korai híradások, így 2 Sám. nem említik a szervezett zenét, *Dávid* tánca (2 Sám. 6:15—25) pedig nem mutat hasonlóságot az 1 Krón. 15 komoly szertartásaival. De megbízható krónikák említik *Aszáf*ot, a Dávid által rendelt éneklő mestert (1 Krón. 15:16 kk, 1. Krón 25.), akinek 12 zsoltár szerzőségét tulajdonítják. Neh.

12:45—46, Esd. 3:10, 8:20 és némely definitíve ősi zsoltár nem hagy kétséget afelől, hogy a liturgikus zene valamelyes szervezete fennállott vagy Salamon templomának építése előtt vagy azután. Mindenesetre a hivatásos zenészek beállítása elválaszthatatlan a jeruzsálemi templomtól.

A templom zenéjét a későbbi szerzők különösen dicsőítették. A képzett zenészek értékelését bizonyítja a *Taylor-prizma* egyik feljegyzése: Senacherib Ezékiástól férfi és női zenészeket kért és kapott. A 137. zsoltár tudósít arról, hogy a fogság alatt a babiloniak „Sion énekeit" kérték. A hellenisztikus kor tetőfokán *Strabon* a nagykereskedőknek ajánlja, hogy ajándékozzanak hangszereket és palesztínai vagy alexandriai énekes leányokat az indiai hercegeknek. Az apokrif Tamás-evangéliumban ezt olvassuk: „...ez a fuvoláslány faj szerint héber volt". A templom zenéjének dicsőségéről *Josephus Flavius*, sőt *Chrysostomos*, a zsidók ellensége csakúgy, mint a *Salamon bölcsessége* (18:9) ezt mondja: „már atyáink vezettek a szent dícséretek éneklésében". A fogságból visszatértek között Esd. 2:65 szerint 200, Neh. 7:67 szerint 245 énekes férfi és asszony volt.

A mindennapi templomi zenére vonatkozó talmudi utalásokból biztosan tudjuk, hogy a templomi kultuszban nagy szerepet játszottak a *hangszerek*.[10] Az Írás szövege a hangszerek nevén kívül csak néhány megjegyzéssel szolgál. A továbbiakban a filológiára, archeológiára és muzikológiára vagyunk utalva, ha tiszta képet akarunk nyerni a héber hangszeres forráskészletről. Legtöbbjüket az egész Közel-Kelet ismerte és használta. Mivel ábrázolásuk tiltva volt, a legkorábbi rajzok a makkabeusi korból maradtak fenn. N. *Glueck* Akkabában kiásott egy fuvókát és egy darabot a *hălil*-ból: ez szerinte a Kr. e. V. századból való. De ez egyedi eset. Úgy tűnik, hogy az első jólkészült hangszerek Egyiptomból jöttek. Egy ősi héber legenda Salamonnak a fáraó leányával kötött házassága kapcsán 1000 instrumentumot említ. *Theodoretosz* egyházatya (kb. 393—457 után) szerint Isten azért engedte, hogy a zsidók a zenét az egyiptomiaktól tanulják, hogy e kisebbik rosszal helyettesítse a nagyobbat, ti. az idolatriát. — A hangszerek használatát illetően a zsidók bizonyos megkülönböztetésekkel éltek, nem annyira zenei, mint *etikai-rituális* szempontból. A „tiszta-tisztátalan" megkülönböztetés valószínűleg az elveszett lévita hagyományi titkok közé tartozik.

Ütőhangszerek

Tof — (*timbrel, tabret*, arab: *duff*, görög: *tympanon*) — kis kézi dob vagy tamburin. Örömöt fejezett ki (Zs. 81:3, Ex. 15, stb.), főleg nők használták. *Curt Sachs* szerint a női termékenységhez kapcsolták.

Meciltayim — (görög: *kymbala*) — a duális forma páros hangszert sejtet. Más neve *shalishim*, triangulumfélét jelent. Az első templomban *Aszáf* hivatásos mestere volt (1 Krón. 16:6). A 150. zs-ban kétféle cimbalomról van szó, „tiszta" és „éles" (*shama — teruă*) hangúról. *Sachs* a hangszer feminin jellegét hangsúlyozza.

Mena'nim — csak a 2 Sám. 6:5-ben van róla szó. A Vulgata helyesen *sistra*-nak fordítja: ősi egyiptomi hangszer, „elűzi a sötétséget és a halált" (Sachs). Hangos fém csörgő volt. Dávid után fokozatosan eltűnt, ebben az ütőhangszereknek a mezopotámiai bálványkultuszokban játszott szerepe is részes lehetett: rituálisan „tisztátalanok" lettek.

Fúvós hangszerek

Halil — (asszír *hallalu*, jelentése perforált, lyuggatott, görög: *aulosz*) — primitív oboaféle az egyiptomi és késő-judai ábrázolások szerint. A Bibliában csak hatszor esik szó róla, de annál többet szerepel a postbiblikus irodalomban. Mint görög megfelelőjének, orgiasztikus, dionüzoszi jellege volt; örömünnepek, prófétai elragadtatás, olykor azonban gyász kifejezője volt — az emocionális végleteké. Ezért a második templomban évenként csak 12-szer — szombaton egyáltalán nem — volt megengedve, mert nem volt az a szent karaktere, mint a *kinnor*-nak vagy a *nebel*-nek.

Ugab — az előzőhöz hasonló fuvóshangszer, az Írásban négyszer fordul elő, de csak Zsolt. 150:4-ben szent alkalom kapcsán. Neve az *ogob*-ból vezethető le, ami szenvedélyes szerelmet jelent. Egy rabbinikus anekdota szerint az első templomban egy volt belőle, s mikor elromlott, nem tudták megjavítani (nem tartották „tisztá"-nak).

Symphonia (szünfonia) — mint neve is mutatja, nem sémi hangszer. *Curt Sachs* szerint nem is hangszer volt; előfordulása (Dán. 3:5, 10, 15) az együttes játékát jelzi, miután minden hangszerjátékos eljátszotta a maga szólóját. Jelentése azonos a török-arab *bashrav*-éval.

Keren — (görög: *keras*, latin: *cornu*, angol—német: *Horn*) — mind indo-európai, mind sémi értelemben prehisztorikus eredetű. Trombitaszerű hangszert jelenthetett, mert mind a *sófár*-t, mind a fémből készült *haccócrá*-t felcserélik vele. A sófár és a keren ökör- vagy kosszarvból készült, csak néhány bizonytalan intonációjú hangot adott, inkább csak jelző vagy alarmirozó eszköznek számított, de a *sófárt* egyúttal par excellence mágikus hangszernek tekintették. Úgy vélték, hogy hangja „elűzi az ördögöt a Magasságos trónja közeléből". Még a XIX. sz-ban is mágikus gyógyításra használták Oroszországban és Lengyelországban, mert hangja elijeszti a halál angyalát. A talmudi időszakban a gonosz szellemek kiűzésére szolgált, tehát *nem zenei*, hanem mágikus hangszer volt.

Haccocrot (trombiták) — igen korán már a papok jelvényei voltak. Első említésük (Num. 10:10) az istentiszteleti szolgálattal asszociálták őket. Egyiptomban, Asszíriában és Hellaszban ugyanazokat a trombita-típusokat használták. Bibliai kettős funkciójuk: alarm, harci jel (Num. 31:16), ill. fanfár a rendes templomi szolgálatban (2. Krón. 5:12—14, Zs. 98:6). A királyi zenekarban is fontos részük volt (2. Kir. 11:14).

Húros hangszerek

Minnim — (húrok, hajszálak) — egyetlen előfordulása a Zsolt. 150:4 a húros hangszerek egész családját jelöli. Ezeket nemesebbnek és templomi szolgálatra alkalmasabbnak tartották minden másnál. Ennek alapja a tiszta hangolás, vagy az ének kíséretére alkalmas voltuk, vagy kozmologikus-mágikus ok is lehetett. Ez a húrok számában is kifejeződhetett (12 törzs stb.). Minden ősi civilizációban a líra és a hárfa tipikusan masculin hangszer (Dávid, Orfeusz, Apollón).

Kinnor — (kithara) — messze a legkedveltebb bibliai hangszer. Ma úgy tudjuk, hogy líra volt, semmi esetre sem hárfa. A XX. századi ásatások néhány gyönyörű darabot hoztak felszínre, Ur-ban, egyiptomi sírokban, valamint sok képes ábrázolást. Határozottan rokon a görög *kitharával*. *Curt Sachs* kétségen felül bebizonyította, hogy egyfajta líra volt, különböző alfajokkal, mint a ferde és a szimmetrikus típus. A legkülönbözőbb házi és templomi alkalmakon használták. Normálisan két húrja volt. Későbbi ábrázolásokon egyre hasonlóbbá vált a hellenisztikus kor nagy kitharájához.

Nebel — (görög: nabla) — a hárfa-családhoz tartozik, egyiptomi származék. Josephus *Flavius* 12 húrról tud. A LXX és az egyházatyák vagy a görög *nabla*

vagy a *psalterion* szóval fordítják; az előbbi sémi jövevényszó a görögben, az utóbbi pedig psantrin formában az arámban fordul elő. Ebben az alakban tehát egy görög hangszer semitizált elnevezése. A Bibliában csak a hellenisztikus korban leírt Dániel könyvében szerepel, de ugyanakkor *Nebukadnezar* udvarában előfordul egy asszír *dulcimer* (gitárszerű hangszer) neve, amely asszír reliefeken is látható. Ennél tovább nem mehetünk.

Sabcha — (görög: *szambüké*, latin: *sambucca*) — szintén csak Dán. 3-ban fordul elő a babiloni zenekar felsorolásában. Sémi vagy görög eredetű-e? — nem tudni. *Strabon* szerint barbár szó, de *Arisztotelész* és *Polübiosz* más nézeten vannak: Arisztotelész nagyon magas hangolású hangszernek mondja. Többet nem tudunk róla.

A templom zenéje elsősorban járulékos volt az istentisztelet áldozati jellegével szemben. Amikor a második templom lerombolása (Kr. u. 70.) után az áldozatok megszűntek, a hangszeres zene századokon át szünetelt.

4. A fogság előtt és után

A fogság előtti kor városi és vidéki zenéjére vonatkozó adataink szánalmasan szegényesek: Ámós utalása (8:10) az ünnepek és az ének összefüggésére; Ézs. 5:11—12 említi, hogy Jeruzsálem lakói hangszerekkel és borral ünnepelnek, de az Úr dolgaival nem gondolnak; Tyrusnak tanácsolja, hogy a szajhák módjára hárfával és édes énekkel járja az utcákat (23:16); vőlegény és menyasszony énekeiről is van szó (Jer. 7:34). A halottsiratásnak is megvolt a maga zenetípusa, általában hivatásos gyászolókkal, sirató asszonyokkal, pl. Ámos 5:16, Jer. 9:17—18; utóbbit egy siratóének paródiájának is tekinthetjük. Minden más tekintetben nélkülözzük a biztos adatokat, de arra következtethetünk, hogy egyes alkalmakkor a próféta *világi dalokat parodizált*, mint Ézs. 21:11—12-ben és 22:13-ban.

Az izraeli zene terminológiája és szerkezete legtöbb nyomát a *Zsoltárok könyve* szolgáltatja. A bibliai zsoltárok jórésze nem a magán-, hanem a nyilvános áhitatot szolgálta és különféle műfaji típusokat tartalmazott. Bár sok utalás érthetetlen — így pl. a *szelah* jelzés értelme még ma sincs megfejtve — még mindig sok, igen fontos textuális utalás marad.

A Bibliában határozott különbség van a spontán inspirációjú alkalmi himnusz és a többé-kevésbé „népi" éneklés, a liturgikus *tune*, ill. *chant* között. Az egyes zsoltárok feliratai *nótajelzések* népszerű dallamokra (22, 45, stb. vö. Ézs. 45:8). Ez ősi gyakorlat *a liturgia és a zene* történetében: a hettitáktól napjainkig a *contrafactum* nagy szerepet játszik a népszerű zenegyakorlatban. A dallamok, amelyekre utalás történik, valószínűleg az ókori Keleten mindenütt fellelhető dallammodellek (*nomosz, raga, hirmosz, modus, maqam* stb.) variációi lehettek.

A *zsoltárszövegek* gyakran *zenei formákat* árulnak el: egyszerű refrén (Zsolt. 8, 43:5, 46, 59 stb.), liturgikus ismétlések (Zs. 118, 135), soronkénti válaszok (136), akrosztikus versszakok (119), nyitó- és záró akklamációk (Hallelujah, Ámen, Hosanna), utalások közjáétkra (Szelah), előadásmódra, hangszerfajtákra, a darab oktató jellegére (maszkil), a „nyolcadik hangra" (Haseminit, Zsolt. 1, 8, 81, 84).

A legfontosabb formai elem maga a *héber költészet stílusa*. A héber poézis kezdettől fogva hangsúlyos, voltaképpen *költői próza*. „Hebräische Prosodie unterscheidet sich grundsätzlich von klassischer Prosodie. Keine Dichtung wird nach einem sich wiederholenden metrischen Schema geschrieben. Der Rhythmus hebräischer Dischtung hängt nicht von der relativen Stellung der hervorstehenden Silbe in bezug auf die sie umgebenden Silben, ab, sondern von einer bestimmten relativen Stellung der wichtigen Silbe in der verszeile. Der klassische Vers ist im Vergleich dazu mechanisch. *Der hebräische Vers ist dynamisch.*"[11]

A formát nem a szótagok száma vagy a vokálisok kvantitása határozza meg az alkati egységen belül. Alapvető alkati egysége vagy egy sorpár vagy egy — gyenge vagy erős cezurával felezett — költői sor. A félsorpár vagy a félsor akcentusainak száma kettőtől négyig terjed, leggyakoribb a három. Az akcentusok vagy ütemek száma normálisan azonos a két félrészben, kivéve a gyászdalokban használatos *qinah*-metrumot, amely 3+2 (ritkán 2+3) ütemek kombinációja. A két fél tartalmilag is párhuzamos, *parallelizmus membrorum*ban jelentkezik, amely megfelelő zenei interpretációt kíván: a költői parallelizmus zenei megfelelője az *antifona*.

A váltakozó ének klasszikus példája *Mirjám* dicsérő éneke Ex. 15-ben, amelyről *Philon* is megemlékezik.[12] Nyilvánvalóan antifonális előadást őrzött meg 1 Sám. 18:7, ahol a magyar szövegben éneklésnek fordított ige megfelelője az eredeti szövegben a felelni, válaszolni, rázendíteni jelentésű anah.

Basilius (330—379) egyik levelében védelmébe veszi a zsoltárok reszponzórikus éneklését, Egyiptomra, Líbiára, Palesztinára, Arábiára, Föniciára és az Eufrátesz környékére hivatkozva, amiből arra következtethetünk, hogy az antifonális és reszponzórikus éneklés Líbiától Mezopotámiáig mindenütt jelen volt.

Az egyszerű *szóló-pszalmodiá*ban (3, 5. zs.) egy imádkozó énekel. A *reszponzórikus zsoltár*ban a kar felel a szólistának (8, 56), az *antifonális zsoltár*ban két kar váltakozva énekel, olykor refrénnel összekötve. A zenei liturgia négy formája egyformán fő mintává lett a zsinagóga és az egyház gyakorlatában: egyszerű psalmodia, responsio, antifona, litánia.

A templom lerombolása és az állam bukása jelentős törés a zsidó nép életében. Nyomon követhetjük a száműzötteket Mezopotámiába és némleg rekonstruálhatjuk életüket ebben a kontextusban (137. zs. 1—4. vers).

A nép egy részének visszatérésével a perzsa időszakban a zsidóság közösségi élete csak nagyon alacsony fokon indulhatott újra. Nem volt királyi udvar, a Jeruzsálemben lakó maroknyi nép nem dicsekedhetett luxussal. Gazdasági és politikai nehézségek lépten-nyomon előfordultak. Mégis Jeruzsálemben szerény formában újjáépült Salamon temploma, a főpap ellátta a törvényszabta funkciókat és a templom és a törvény újra a zsidó vallás és közösségi élet két fókusza lett. Ennek a fejlődménynek a fő forrásai a *Krónikák* és a *Psalterium*.

A IV. sz-ban a zene *nagyobb szerepet játszott* a templomi istentiszteletben, mint azelőtt. A vokális és hangszeres zene előadói hivatásos zenészek (céhek vagy családok), akiknek származását *Héman, Aszáf, Jeduthun, Korah* — végeredményben a Lévi törzse — nevei jelzik. Megbízásukat még *Dávidtól* nyerték (1 Krón. 6:16—32, 15:16—24, 16:41—42, 2 Krón. 20:19, 25:5). Számukat az 1 Krón. 23:5 4000-re teszi, másutt (1 Krón. 25) 12, egyenként 24 személyből álló csoportról van szó, vezetőjük az „éneklőmester". Az egyes zsoltárok ilyen utalásai azonban kétesek. A már idézett hangszerek nagy számban használatosak voltak — amint azt a *Mishná*ból tudjuk —, de alig mondhatnók, hogy orkesztrát alkottak.

A vokális és a hangszeres zenének megvolt a pontos helye az *istentiszteleti rendben*, de a 2 Krón. 29:2—30-

ban található leírások csak azt jelzik, hogy a zenei rész a szakrificiális *után* következett; teljesebb mishnai leírása a *Tamid* traktátus 5:6-ban található. — Az istentiszteleti rend fejlődésével kikerülhetetlen volt a zenei *propriumok* kijelölése a naponkénti és az ünnepi alkalmakra. Ez tükröződik pl. a 30. és a 92. zsoltárban. A zsoltárokban a gyülekezet valószínűleg csak refrének éneklésével szerepelt, mint pl. „mert örökkévaló az Ő kegyelme" (136. zsolt., Jer. 33:11, 2 Krón. 7:3), vagy doxológiákban (zsolt. 41:13, 72:19, 118:36, 89:52, 106:48, ld. még 1 Krón. 16:36). — A zenész-céhek felállítása nemcsak az előadás, hanem a kompozíció tekintetében is fontos volt, pl. a sokféle elemből összeállított bibliai Zsoltárok könyve anyagának nagyobb része a *fogság utáni* időben keletkezett. A címek: „grádicsok énekei" (120—134), részben a rendeltetésre utalnak, részben — mint a 22., a 45., 56. és 57. esetében — *nótajelzések*.

Amennyit a fogság utáni zsidó *világi zenéről* tudunk, korlátozottabb, egyszersmind pontosabb az előzőknél. A hazatérők (Esd. 2:65, Neh. 7:67) férfi és női házi énekeseket hoztak. Találunk utalásokat munkadalokra: a szántóvetőre (Sirák 38:25), az építőre (Jób 38:6—7), végül egy egész könyv, az *Énekek Éneke*, amelyet a Kánonba allegorikus interpretációval vettek fel, nem más, mint szerelmi dalok gyűjteménye, virágos nyelvezete és szenvedélyessége révén az ősi Egyiptom, Arábia és Szíria hasonló dalaival rokonítható.

Nagy Sándor győzelme után új hatások érvényesültek Juda földjén is. Dániel, a pogány szertartások leírása során (Dán. 3:5, 7, 10, 15 v.) a régiek mellett új hangszerek nevét is adja; ezek közül legalább három görög *(qitharos, pesanterin, sümfonüyah)* szó, bár jelentésük ismerős, legfeljebb az utóbbi jelenthet ebben az összefüggésben dudát. Josephus Flavius szerint Nagy Heródes ötödévenként Augustus tiszteletére ünnepségeket és versenyeket rendezett, ezeken görög karénekeseket alkalmazott, a hellenizált keleti monarchák példája szerint. — Mindezek azonban — legalább is Judeában — nem gyakoroltak mély hatást a zsidó zenére. A *Talmud* és a *Midrás* visszhangozza a görög zenével szembeni ellenállást, amely fokozódott a második templom lerombolása után, amikor a vezetők minden, még vallási-hangszeres zenét is betiltottak. Ebben az összefüggésben fontosabb, hogy a *bibliai lírát* milyen tisztelet övezte (Sir. 44:5), és hogy a görög és római periódusban is folytatódott a lírai termés, főleg a régibb kompozíciók vénéjában. Ezekre elszórt példák vannak a prófétai könyveken kívül az apokrifus és pszeudepigráfikus könyvekben (pl. Sir. 51, Judit 16, Tóbit 13). A három ifjú éneke görög toldalék Dánielhez, a Manassé énekét egy görög zsidó írta stb. Az újabb *Holt-tengeri anyag* további — főleg hálaadó — zsoltárokat és más liturgikus anyagot is tartalmaz. Ezek az Ószövetség költői iratait imitálják, de egy külön zsidó szekta szellemét nyújtják az időszámításunk előtti és utáni századból. Belőlük esetleg megismerhetünk valamit egy olyan zsidó csoport zenéjéből és liturgiájából, amelynek különleges eszkatologikus reménységei voltak.

A zsidó zene későbbi történetében nagy fontossága van a *zsinagógának*. A szolgálat főbb alapelemei a hitvallásos *shemá* és az imádság *(tephillah)*. A zene szerepe nincs tisztázva, de feltehető, hogy direkt vagy indirekt formában a templomhoz kapcsolódik. Bizonyos megállapított zsoltárok, pl. a Hallel reszponzórikus éneklése kimutatható. A diaszpóra zsidó gyülekezetei a görög fordítást is használtak. Hogy himnuszaikat és zsoltáraikat az ősi dallamok vagy a görög modusok szerint énekelték-e? — sajnos nem tudjuk. A zsinagógai éneklés mind otthon, mint a szétszórtságban *kizárólag vokális* volt, ami a templom gyászolását jelezte.

Rabbinikus források a zsinagógák hangszer-tilalmát a templom és a haza elvesztésével magyarázták, de *Werner* szerint „a certain animosity against all instrumental music existed well before the fall of the Temple. It seems that this enmity towards instrumental music was a defence against the musical and orgiastic mystery cults in which Syrian and Mesopotamian Jews not infrequently participated."[13] Eredetileg egyedül az éneket tartották méltónak az Istenséghez való közeledésre.

5. Az őskeresztyén egyház

Az őskeresztyén egyház zenéjének ismeretét illetően az Újszövetségnek megvannak a maga korlátozottságai. Köre szűkebb az Ószövetségnél, dokumentumai szorosan a missziók törekvések gyakorlati céljaihoz kapcsoltak. Zenei gyakorlata szinte teljesen *vokális* volt, ami érthetően a zsinagógához kapcsolta. Keresztelő János és Jézus mozgalma a zsidó kegyességi hagyományban gyökerezik, s abban, hogy a próféták reménységei a megvalósulás küszöbén állnak. A hívek köre ennek az immanens felszabadulásnak a reménységét állandóan ébren tartotta. Hogy ebben az ének, különösen a psalmodia mekkora szerepet játszott, a *Hallel* alkalmi említésén kívül (Mk. 14:26) teljesen ismeretlen. A *Benedictus* néven ismert canticum (Luk. 1:68—79) teljesen a Zsoltárok, sőt Qumrán nyelvére emlékeztet. A hívek számának növekedésével szó esik a templomi szolgálatokban való részvételről (Csel. 2:46) valamint a zsinagógában (Csel. 6:9, 9:2, 13:5, 14. v.). Amikor a hívek önálló csoportokká alakultak, gyakran a zsinagógiai mintát követték (Csel. 14:23). A későbbi istentiszteletek struktúrája után ítélve (ld. Justin Martyr, *Apologia*, 65—67), amelyekből a mise előképe (proanaphora) is kialakult, istentiszteletünknek legalább egy részében a zsinagógát követték. Hogy a zsoltárének mennyire fontos volt, 1 Kor. 14:26 mutatja. Nagyrészt a Biblia zsoltárait használhatták, mert az Újszövetségben idézett ószövetségi locusok között leggyakrabban a Zsoltárok könyve szerepel.

Némelyek szerint a *Magnificat* és a *Nunc dimittis* (Luk. 1:46—55, ill. 2:29:32) egykorú héber szövegek fordításai. Mindkettő arról szól, hogy a megváltás bizonyossága eljött a nyomorultak számára. Ugyanezt a bizodalmat fejezi ki Jel. 15:3—4. — Különös vonása az Evangéliumnak, hogy Jézusnak az evangéliumokban levő több mondása *arámra* vagy héberre visszafordítva a héber poézisra jellemző ritmikus hangsúlyrendet indikálja.

Az is érdekes, hogy a specifikus keresztyén istentisztelet színhelyei a házi összejövetelek voltak (Filemon 2), mint ahogy a korai zsinagógák is „háziak" voltak. Itt nem csupán a család vagy az összegyűlt közösség vallási gyakorlatai, hanem a zsinagóga kereteit túllépő *keresztség* és az *eucharisztia* is megjelenik. A keresztségnél használt zenéről nincs evidencia az Újszövetségben. Az eucharisztiát illetően Jel. 5:8—14, valamint a Halleluja-himnuszok (Jel. 19:1—7) nyújtanak némi támpontot. Mintha ez a Hallél idézete vagy — *igazi értelemben* vett — paródiája volna. A trishagion (Jel. 4:8), a *Hozsánna*-invokációk, a *Marana tha (A Tizenkét apostol tanítása, X,6) és 2 Kor. 16:22* feltételezni engedik, hogy ezek az akklamációk *melizmatikusan* hangzottak el. Jel. 5:9—10-ben a Bárány dicséretének kezdete talán a *Praefatio* kezdőszavának a csírája. Ilyan akklamcáiók a keleti udvaroknál és a pogány templomokban gyakoriak voltak.

Az utóbbi kivételével az eddig ismertetett jelenségek az Ószövetségben gyökereznek és a zsidókeresztyénségre jellemzők. Talán az egyetlen eltérés a zsidó standardtól e körökben a *melizmatikus ének örökölt formáinak kitágítása*, amit az őskeresztyének lelki egzaltáltsága teljesen megmagyaráz. Amikor az egyház túlnőtt a palesztinai színtéren, más zenei tradíciók is kezdtek érvényesülni. Hogy pontosan mikor, nem tudjuk. A legkorábbi ismert, görög kvantitatív formájú himnusz a III. századból való „*Oxyrhynchos*"-himnusz, *Alexandriai Kelemen Paidagógosz*-ának a végére illesztve. Ilyen himnuszok létezhettek korábban is, de a keresztyén liturgia és himnodia általános fejlődésiránya eltért a specifikus görög zenétől.

Fontosabbak a keleti és hellenisztikus elemek ötvöződéséből előállt *vegyes formák*. Mivel ezek nehézség nélkül áttehetők voltak arám nyelvre, származhattak a Közel-Kelet zsidókeresztyén közösségeiből, mint pl. 1 Tim. 3:16, ahol a struktúra még orientális és a hozzá tartozó zene is az lehetett, de a parallelizmus hellenisztikus rhetorikai konstrukció. Másik eltérő típus *Fil. 2:6—11* — konstukciója fordításban alig utánozható, láthatóan öt, egyenként 3 soros stanzából áll.[14] A parallelizmus hiánya, a sorok rövidsége és egyenlősége eltér a zsidó psalmodiától. Lényegében *Krisztosz Küriosz* himnusza. Az, hogy Ján. 1:1—18 nem más, mint arám eredetű, ószöv. gyökerű (péld. 8:22. kk.) himnusz a Logoszról, régen köztudott. Kevésbé ismert *Ignatius* himnusza, amelyet Efézusi levele 7:2 versében ír. Ebben ismét rhetorikus parallelizmus és hieratikus stílus vehető észre.

Az ilyen típusú énekek előzményeit haszontalan akár a görög, akár a zsidó zenei tradíciókban kutatni. Az előbbi csak a nyelv és bizonyos szónokias asszociációk, az utóbbi főleg az akcentuált ritmus tekintetében segíthet. Még a római idők hivatalos állami kultuszai és misztériumvallásai sem szolgálnak teljes párhuzamokkal. *Két dolgot* kell megjegyeznünk: 1. a hangsúlyos ritmusrendszer nem csak héber, hanem közös jelenség a sémi líra valamennyi formájában; 2. a vegyes típusú keresztyén himnuszok theológiája nem annyira a zsidókeresztyén, mint inkább a kelet-római provinciák egyházainak a terméke. Ezeknek a valószínű antecendensei a Kelet hellenizált pogány kultuszaiban találhatók fel. Már itt fellelhetők bizonyos bizánci típusok (pl. a *kontakion)* csírái, amelyekben — ha *Wellesz*-nek (i. h. 310. 1.) igaza van — a tonikus ritmus a dallamfejlődés normatívuma és rövid sorokból álló strófák fejezik ki a gondolatot. A Kelet kulturális centrumaiban megismert dallamformálás három fő típusa már kifejlődött az őskeresztyén közösségekben, mielőtt azok testet öltöttek volna az egyház liturgikus irodalmában.

Bizonyos aspektusok megértéséhez figyelembe kell vennünk a közvetlen postbiblikus kort. Az ifj. *Plinius* közismert megjegyzése (Epist. X. 96) viszonylag jelentéktelen. Az *egyháztörténész Socrates* (sz. kb. 380 Kr. u.) Historia Ecclesiastica VI, 8. szerint Ignatius Antiochiában az antifonális éneket egy látomás hatása alatt honosította meg. Ez egy római tisztviselő gondolkodása szerint nem mond szükségszerűleg többet, mint hogy valamiféle imaformulákat, invokációt, vagy éneket használtak. Ez pedig mind a zsidóknál, mind a pogány kultuszokban mindennapos volt, nem kellett *látomás* révén a keresztyéneknek használatba venni.

Még sokkal fontosabb, hogy nagy *lírikus gyűjtemények* jöttek létre a II—III. sz-ban Szíria és a Közel-Kelet keresztyén és gnosztikus köreiben. Ezek közül az utóbbi időben kettő vált hozzáférhetővé, a *Salamon Ódái* és a *Manicheus Zsoltár*. Más, korábban is ismert gyűjtemények szerzői *Valentinus, Bardesanes* és *Markion*. A két utóbbi a bibliai zsoltárokat akarta a maga szerzeményeivel helyettesíteni. Ismeretlen szerzők egyéni költeményei találhatók elszórtan az apokrifus Actákban. Ez az anyag különböző okokból fontos. Mutatja, hogy milyen kiterjedt volt a keresztyén himnuszok termése a korai időszakban, különösen Szíriában, Egyiptomban és Mezopotámiában, megfelelő perspektívába helyezi az újszövetségi iratok óta továbbélő szétszórt töredékeket. Jelzi, hogy a vegyes típusok mellett voltak olyanok is, amelyeknek a normatívuma nagyjából a hagyományos *izraeli és zsidó* pszalmodia maradt (Salamon Ódái). Végül kimutatja a szír *Efrém* és *Nursiai* Benedek periódusa előtti időkből az *izoszillabikus* versformálás jelenlétét, ami a *bizánci* himnodiában különösen fontossá lett. Ez a forma, amelyben a hagyományos *hangsúlyozó ritmust* a homogén dallam-minták *(patterns)* használatához a verssor-konstrukció elve alapján társították, amely soronként egyenlő (7 vagy 8) szótagot követel, először *Bardesanes* (Kr. u. 222) verseiben jelenik meg. *Ch. Torrey* szerint a *Mi Atyánk* lukácsi szövege szintén ezt az elvet valósítja meg.

6. Egyház és zsinagóga

Az egyház és a zsinagóga liturgikus zenéjének fő közös elemei: a lekció, a psalmodia, a litánia vagyis a gyülekezeti könyörgés és a pap vagy praecentor kántált imádsága. Az imádságok nyelve háber, arám, görög, szír vagy latin volt. A pogánykeresztyénség államvállássá alakulásának első fázisában *Bizánc* volt a kulturális és politikai súlypont, Róma csak másodrendű provinciális státusszal rendelkezett. A végső szakítás a zsidósággal a *Nicaeai zsinat* után (325) következett be. Továbbra is fontos szerepe volt a judaizáló örmény egyháznak, amelyben a postbibliakus zsidó tradíció tovább élt. Figyelemre méltó, hogy *Werner* a keleti egyházak ellenséges magatartását a hangszeres zenével szemben onnét magyarázza, hogy az instrumentális zene a templom prerogatívuma, nem a zsinagógáé.[15]

*

A lerombolt templom funkcióját a zsinagógák vették át, de vajon feltehető-e, hogy a templom zenei tradíciója nyomtalanul elveszett?

Az első tudományos értékelést *J. Reuchlin* végezte 1518-ban: értékelte és lejegyezte a spirituális kantillációt és ezzel új állást foglalt el Izrael zenéjét illetően. A jezsuita *Athanasius Kirchner*nek és a korszak még több theológusának tevékenysége jelezte a zsinagógai zenei praxis tudományos megközelítését. Sajnos, vizsgálataikat a szövegekre és a dokumentumokra korlátozták; eszükbe sem jutott, hogy a *saját koruk* Közel-Keletje is megőrizhette az ősrégi sémi zene nyomait.

Ennek a gondolatnak az első jelentős képviselője *G. A. Villoteau* (1759—1939), Napóleon egyiptomi expedíciójának zenetudós tagja volt. Hihetetlen szorgalommal, bár hiányos felszereléssel tanulmányozta a helyszínen Szíria és Egyiptom zenéjét. Igaz ugyan, hogy számos leletét és következtetését túlhaladta az idő 150 év alatt, mégis alapvető megállapításai és a tárgy megközelítésére irányuló elvei határkövek maradnak az összehasonlító zenetudomány történetében.

Az utóbbi száz évben az ősi Közel-Kelet kultúrájáról megnövekedtek ismereteink. A legrégibb keresztyén psalmodia és prózaének gyakorlatába átkerült héber *negina stílus* csaknem két évezreden keresztül tovább élt a peremvidékeken elzártan élő közösségekben. A jemeni, babilóniai, perzsa stb. zsidó közösségek népi ill.

vallási dallamkincsét *A. C. Idelsóhn* gyűjtötte össze és tette közzé 1914 és 1932 között tíz felmérhetetlen értékű kötetben *Hebräisch-orientalischer Melodienschatz* címmel. Egy másik munkájában a gregorián és keleti-héber melódiakincs közös vonásait tárgyalja.

A zsidóság két központjában, Palesztinában és Babilonban fejlődött ki a liturgia zsinagógai típusa. Ennek zenei alkotórészei:

a) a Szentírás *kantillációja,*
b) *psalmodia,*
c) *postbiblikus imádságok,*
d) *melizmatikus,* („spirituális") *énekek.*

A korai zsinagógai ének után három forráskategóriában nyomozhatunk:

1. orális hagyomány, amelyet primitív notáció támogat és erősít,
2. híradások és összehasonlítások a patrisztikai irodalomból,
3. az összehasonlító zenetudomány leletei a hellenizált Közel-Keletről.

Amint már korábban hivatkoztam rá, a korai zsinagógában a szentírási lekciót kantálni kellett: ennek elhagyása mintegy kisebb szakrilégiumnak számított. A dallamvonal és az egyes jelzések mutatására a *kheironomikus* jelek szolgáltak. Magát a melódiát héberül *ne'ima*-nak nevezték. Feltehető, hogy a héber szóval megismerkedett görögök népszerű etimologiájában alakult ki a *neuma* elnevezés, amely ilyenformán több mint egy tekintetben a zsidóságtól származik.

A templom kar-együttese helyett a zsinagóga zenei szolgálatát *egy ember* látja el. Ez egy tiszteletbeli hivatalviselő; tanult, édes hangú, szerény jellemű, a községben elismert, az Írásban és az imádságokban jártas; *nem gazdag* ember, mert a gyülekezetért mondott imádságnak a szívéből kell jönnie. Ilyenformán a templom ragyogásából semmi sem található a zsinagógában.

Az énekes legfontosabb teendője a *Pentatheuch* és a prófétai lekciók éneklése volt. Az orális hagyomány ezeket három különböző rétegben őrizte meg: a *jemeni,* a *mediterrán*-nyugati (szefárd) és a *Közép- és Kelet-európai* (askenázi) zsidókéban. Messze a legősibb és a legjobban megőrzött ezek között a jemenieké. Mindhárom tradíció közös eredetre vezethető vissza, ez legalább 200 évvel megelőzi *Pál* apostolt, mert a jemeni zsidók akkor emigráltak Izrael földjéről.

A *kantilláció* rendszere a korai szakaszban a *mondat* frazírozásával és punktációjával függött össze, tartalmát kb. a Kr. u. V. sz-i énekek mutatják. Meg kell azonban értenünk, hogy a bibliai kantilláció *legalább 700 évvel megelőzte* a maga többé-kevésbé primitív notációját.

A biblia-éneklés *notációját* három fázis jelzi: a *protopalesztinai,* amely csak kevés megkülönböztető jelet tartalmaz (450—600); a *babiloni,* amely jelölte a neuma nevét a szöveg fölött (szupralineáris, 600—800) és a *tiberiási,* amely a korai IX. században alakult ki s azóta elfogadottá vált. Az énekek (*ta'amin*) együtt íródtak vagy nyomtatódtak a szöveggel, kivéve az istentiszteleti tekercseket, amelyre sem vokalizációt, sem akcentusokat nem volt szabad írni. A tiberiási rendszer figyelemre méltóan hasonlít a korai-bizánci ekfonetikus jelzésekhez.

Mivel a korai V. századi rabbinikus jelek már hasonlóságot árulnak el a primitív akcentusokkal, feltehető, hogy az ekfonetikus rendszerek egy közösen hozzáférhető területen, pl. Északnyugat-Szíriában alakultak ki. Ez *nem* a szentírási *kantilláció* rögzítése, hanem a bibliai *szöveg* tökéletes hangsúlybeli és szintaktikai punktációja volt. Azután alkalmazták az újonnan alkotott akcentusokat a régebbi énekbeszédhez. Hogy ilyen kantilláció létezett a korai jeruzsálemi és antiochiai szertartásokban, azt különböző forrásokból, főleg a nyugati egyházatyáktól tudjuk. Így érthető, hogy a római *tonus lectionis* bizonyos frázisai, amelyek a nyugati neumákra vihetők vissza, figyelemre méltó hasonlóságot mutatnak a zsidó kantillációval.

Ugyanez a hasonlóság áll fenn a *zsoltártónusok* között, bár itt különbséget kell tennünk. Régebben egyes tudósok úgy vélték, hogy a zsidó és a gregorián zsoltártónusok a *templomi* liturgia maradványai. Ez nem lehetséges, mert alig 150 évvel a templom lerombolása után a rabbik eltérő álláspontot foglaltak el a Hallél templomi éneklése tekintetében. A *Talmud*nak azokban a passzázsaiban, ahol a reszponzórikus-antifonális előadás minden esete szóba kerül, éppen a Hallél fölött vitatkoztak. (Vajon nem a nagycsütörtök, ill. a keresztyén eucharisztia peszach-kapcsolata miatt?) — A keleti psalmodia különböző nyelvi közösségekben való szerepe inkább arra enged következtetni, hogy *a közös forrás nem a templom, hanem a zsigagóga volt.*

Amíg a szentírási kantilláció és psalmodia melizmái a zenei pontozásra szorítkoznak és a cezurának a középen valamint a punctusnak a vers végén álló helyét jelzik, egy másik formában a melizma uralkodó szerepet nyer, így az *eksztatikus Hallelujá*kban, amelyek az abszolút vagy autonóm zene első példái.

Sem a zsinagógának, sem az ősegyháznak nem voltak professzionális kórusai. Az első három században a *sheliah cibbur* (a gyülekezet hírnöke), egy tiszteletbeli előénekes látott el minden énekes teendőt. Az ősegyház a psalmista, lector, *anagostes* vagy *cantor* neveket ugyanabban az értelemben használta. A képzett kórusok a szerzetesség kifejlődésével alakultak ki a nagyobb keresztyén közösségekben. A zsidóknál ugyanez kb. két századdal később (650—700) kezdődött, amikor a *babiloni* talmudi főiskolák növendékei állandó kórusokat kezdtek alkotni. Ez talán az eredményes keresztyén gyakorlat hatása is lehetett, bár a babiloni zsidók egy keresztyén egyházzal sem álltak direkt kapcsolatban.

A Közel-Kelet népei semmi akkordikus vagy harmonikus konstrukciót nem alkottak, *az unisono dallam uralkodott.* Minden Közel-keleti zene *modus*okon alapul. A zsidóság is bizonyos melodikus „pattern"-ekkel (az arab zenében *maqam*) él, amelyek a századok folyamán modus-rendszerekké kristályosodtak. Hogy miért éppen nyolc modus alakult ki, nem egészen tisztázott. Ezek *(oktoekhoi),* ahogy a keresztyén teoretikusoktól tudjuk, oktávszerű elrendezésük ellenére semmi kapcsolatban sem állanak az oktávnyi skálával. A szír-bizánci *Oktoekhosz* eredetileg egy nyolc himnuszból álló, Pünkösd utáni nyolc vasárnapra rendelt sorozat volt.

7. Az oktoekhosz

Az egyik legfontosabb muzikológiai probléma az *oktoekhosz* genezisének megoldása. Vajon a görög hatásra alakult-e ki a négy authentikus és négy plagális bizánci modell? Vagy talán önálló fejlemény, mintegy a szent folklór passzázsainak fix frázisokká kristályosodása, amelyet csak tévesen azonosítottak később a görög *harmonai*-fogalommal?

Az oktoekhosz ősi modusainak eredetére vonatkozó kutatási eredmények *Eric Werner* akövetkezőkben foglalja össze:[16]

1. A nyolcsoros zenei modalitás fogalma a Kr. E. évezred elejéig, Mezopotámiáig nyúlik vissza.

2. Lehetséges, hogy az alaphang és az első felhangja (1:2) közötti megkülönböztetés nyolc egyenlőtlen

lépcsőfokon ugyanazokra az elképzelésekre alapul, mint a nyolc modus koncepciója.

3. Az *oktoekhosz* principiuma nem zenei, hanem *kozmológiai és naptári* spekulációkra vezethető vissza.

4. Míg a létező egyházi modusokat a teoretikusok „post festa" konstrukcióiként foghatjuk fel, a nyolcféle modalitás *koncepciója* olyan *a priori* vallásos-mítikus természetű posztulátum, amelyhez a teoretikusoknak kellett hozzá igazítaniok a különböző modus-rendszereket.

5. A különböző egyházi és világi tradíciók zenei evidenciája kettős természetű:

a) ahol egy hét módusú szisztéma tényleg kimutatható és világos, megjelennek olyan dallamok is, amelyek nem illeszthetők be az előregyártott nyolcmodus-rendszerbe. Ezt mutatja a római és a bizánci egyház példája is (pl. *Tonus peregrinus*, stb).

b) Gyakran az *oktoekhosz* pusztán csak egy későbbi rekonstrukció eredménye, mint pl. a szír, kopt és az örmény egyházban, sőt magában a zsinagógában is. Ezekben a hagyományokban még az *a priori* oktoekhosz sem rekonstruálható ésszerű (reasonable) mértékű bizonyossággal, sőt számos egyéb modust lehetne felállítani, mintegy az *oktoekhoszon* kívül álló dallampéldaként.

6. Az *oktoekhosz* modusai eredetileg nem alapultak valamely skálán vagy skálarendszeren, csupán melodikus minták (patterns) voltak, amelyek a folyamatos használat, később pedig az elméleti szisztémák során invariáns zenei keretté alakultak át. Mindazáltal, valamennyi modális rendszerben közös az első (dór), a harmadik (frig) és az ötödik (lyd) modusa a gregorián kantációnak.

*

A zsidóság a keresztyénség útján tette a legtartósabb és esszenciális zenei szolgálatát. Erről a tudósok gyakran megfeledkeztek, pedig az egyház *kezdettől fogva fennen hangoztatta, hogy de jure és de facto a zsinagóga leánya.*

A XIX. és XX. századi felfedezések szerint valószínűleg a bizánci, gregorián és örmény zene ősrétegeit mindenestől zsinagógai minták adaptációinak kell tekintenünk. Ezek után az egyház éneke függetlenítette magát a zsidó modellektől és saját elvei szerint bővült tovább, amelyeket főleg liturgiai koncepciók határoztak meg.

A zsidó származás döntő bizonyítékai maguk a *formatípusok*, amelyek eredeti tisztaságukban őrződtek meg olyan zsidó csoportoknál (Jemen stb.), akik sohasem kerültek érintkezésbe a keresztyénekkel. Két prozelita énekes Rómában felfedezett epitáfiumán kívül patrisztikus források is gyakran megállapítják, hogy *a keresztyén ének a zsinagógainak legitim örököse.* Még meggyőzőbbek a különböző hasonlóságok a kétfajta kantilláció modusai, zsoltárai és tractusai között. A melizmatikus ének szintén határozott analogiákra mutat. Egész dallam-minták egyformán szerepelnek mindegyikben. A zsidó és a keresztyén éneklésnek ez az interrelációja főleg a római, bizánci és örmény egyházakat érintette, csaknem az első évezred végéig. E korban *a zsinagóga volt a kölcsönadó és az egyház a kölcsönvevő.*

8. Az ethosz-doktrína

Művelődéstörténeti szempontból egyik legizgalmasabb kérdés az ókori Kelet, elsősorban a nagykultúrák zenéjében csaknem mindenütt föllelhető *ethosz-doktrína.*

Az ethosz-fogalom lényege a modusok karakterének bizonyos tartalmi képzetekkel való társítása, amelyeket időhöz, alkalomhoz és helyzhez kapcsoltak.

A „horizontale Tonfolge" etikus értelmezése (tetrachordsorok, oktáv, hangnem, ritmus, stílus, vokálos, instrumentális és kíséretes zene) gyökerében és elméletileg is *Egyiptom*hoz kapcsolódik. Az ősi Egyiptomban kettős hatást tulajdonítottak a zenének: egyrészt tisztán fizikai érzet, másrészt varázserő. Az utóbbit jelölő *heka'* (varázslás) késői utóda a latin *cantare-incantare*, a francia *chanter-enchanter* vagy az angol *spell* kettős jelentése. „Énekelni és zenélni évezredeken át minden műveltségi fokon és minden körzetben azt jelenti, hogy varázsolni„ elbűvölni, ráolvasni."[17]

Az a gondolat, hogy a zene esztétikailag szép lehet, idegen a bibliai irodalomtól. A zene dicsérő epithetonja — az akkád *nigutu* vagy *ningutu* ill. *alalu*, vagy az egyiptomi világi zenét jelentő *hy* = öröm, vidámság, örömszerzés jelentéssel szemben a Bibliában nem a szép (*yafe*), hanem a kellemes (*na'im*): az esztétikum és az etikum határjelző szava (Zsolt. 145:3). Az emberi hang vagy a hangszer akusztikus szépségét „édes", „kellemetes" vagy „erős" jelzőkkel említi. Leggyakoribb ezek közül az „édes" használata.

A „szent" szomszédságában az Írás gondosan kerüli a „szép"-et, az csak szekuláris szemléletben, a vizuális szépség vonatkozásában és a rút ellentéteként fordul elő. A görögben annyira fontos „szép—rút" antinomiával ellentétben a Biblia a *„szent-profán"* ellentétet hangsúlyozza, amely a keresztyén művelődéstörténetre is jellemző. A Közép-Kelet és Hellasz uralkodó ideológiája megegyezik ebben, hogy a zene nem szépség dolga, hanem etikai tényező.

Az *ethosz-tan* alapjait a pythagoreusok vetették meg: meghatározott dallammozgások a hallgatókban megfelelő lelki hatásokat váltanak ki. E zenei-etikus tulajdonságoknak matematikai és asztrologiai hatásokat is tulajdonítottak, mind a hangkészlet (emberi hang, dallam-minta, ritmus), mind a különböző hangszerek karakterének vonatkozásában. Ez az ethosz-tan uralkodik a IV. századig és mivel a klasszikus ókor direkt kölcsönhatást tételez fel a hangok művészete és az erkölcsiség között, a zene az állampolgári nevelésnek is fontos tényezője. *Platón* az ethosz területét még inkább kiterjeszti, a zenének ez az alapvetően etikai szemlélete pedig nála fejlődik ki leginkább.[18]

A IV. század folyamán a platoni ethosz-elmélet feloldódása kezdődik. *Arisztotelész* nem veszi kellő figyelembe a zenében rejlő etikus erő pozitív hatásának egyeduralmát, hanem azt mondja, hogy a *harmoniá*-k etikai hatásai különbözőfélék, de nem különböző etikai értékűek. Immár nincs hely a (régi) *dór és frig* hangsorok előtérbe helyezésére: az oktávfajok mindegyike egyforma rangot kap. Előtérbe kerülnek a *mixolyd* és az *aneinenai* elnevezésű hypo-skálák, azután a dór és a frig. A *mixolyd* új jelzői: *odürtikoterósz* ill. *pathétikosz.* Így kezdenek kifejlődni a nyugati újabb zenefogalom előfeltételei; az ethosz-fogalom eredeti értelmében felbomlok, de mégsem tűnik el véglegesen.[19]

A zene a *paidia, diagoge* és *paideia* mellett a *katharszisz*-ban is kifejtheti a maga hatását.[20] Amazok az általános, tudományos és művészi felkészítés eszközei, a zenei katharszisznak ott a helye, ahol a benső életet betegessé válás fenyegeti. *Dávid* Saul előtti hárfázásától *Aszklepiadészig* és *Galenus*ig mindennapi gyakorlat a zene testet-lelket gyógyító erejének szolgálatba állítása, ahogyan arról szépen vall *Martianus Capella:* Musica curat corpus per animam.[21]

Az ókori zenélés, amelyből az európai művelődés számára kétségtelenül az ősi Izrael zenéje volt a legfon-

1. Hindu Véda-dallam:

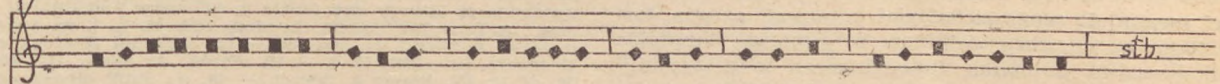

2. Perzsiai zsoltár-dallam:

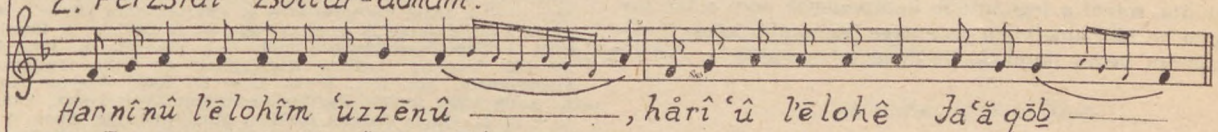

3. Jemeni zsidó női antifóna:

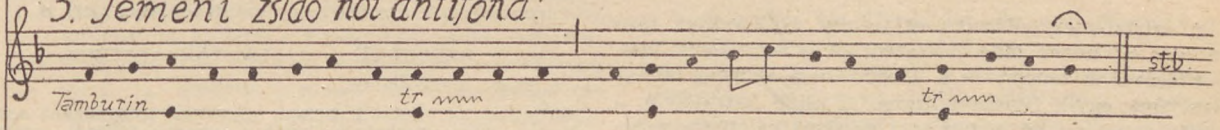

4. Jemeni zsoltártónus:

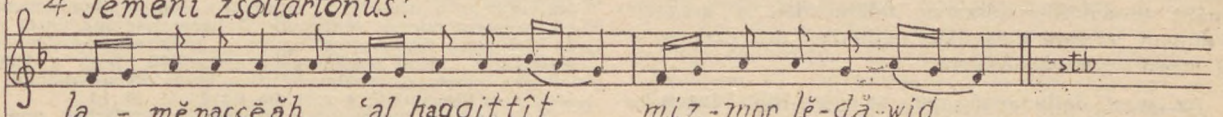

5. Első zsoltártónus:

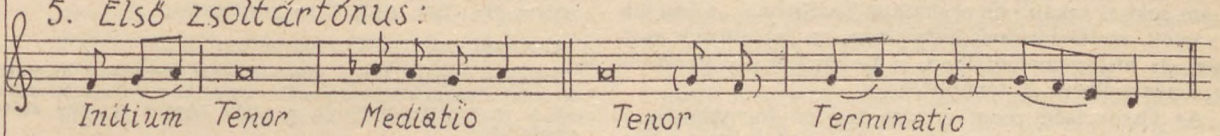

6. Kis doxologia:

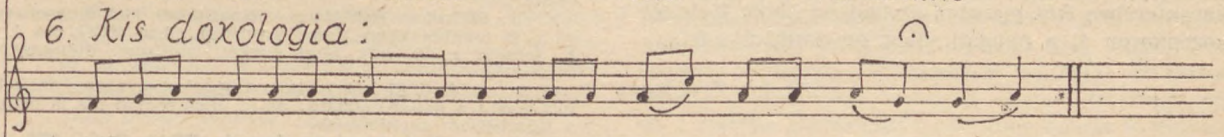

7. Passio Domini, ÖGr.

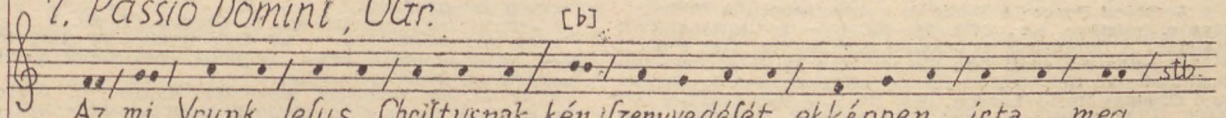

8. Beatus vir:

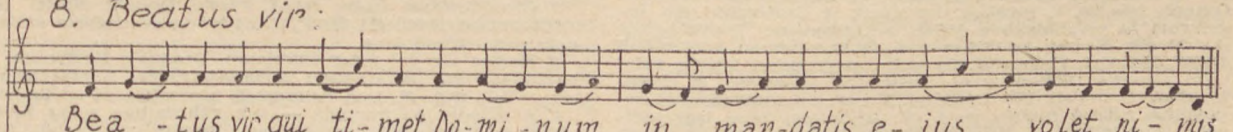

9. Magyar népdal:

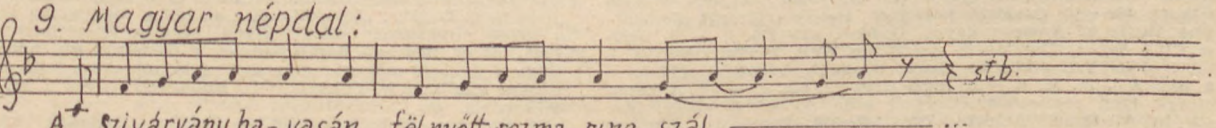

10. Magyar népdal:

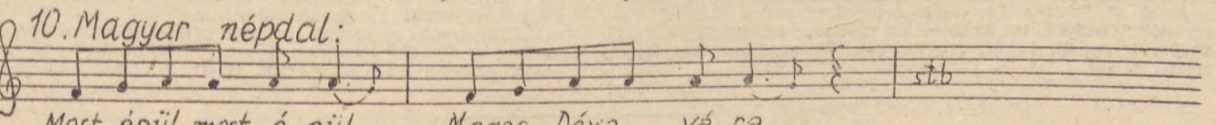

11. Magyar népdal:

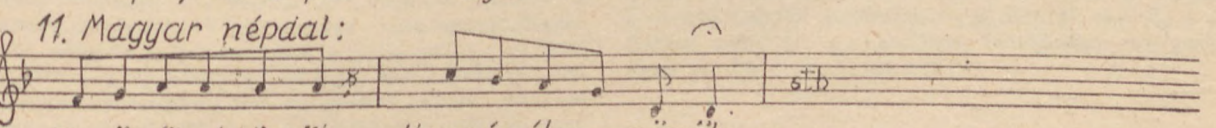

tosabb inspiráló forrás, ebben a vonatkozásban is tovább él és hat. Az utóbbi évtizedekben nagy lendülettel megindult *zenepszichológiai* kutatások a zene, különösen az egyszerű dallamok és ritmusok therápiás alkalmazását próbálják tudományosan megalapozni.[22] Hiszen alapjában véve a zene az emberi lélek ösztönös és ősi megnyilatkozásainak a legmélyebb kifejezésmódja, mivel a legdöntőbb komponense nem a tér, hanem az *idő*, amelyben az ember leginkább képes megragadni véges önmagát és a végtelen életet.

*

A szíriai-mezopotámiai, egyiptomi gyökerekből táplálkozó ősi héber zene görög teóriák és rendszerek közvetítésével Bizáncon és a gregoriánon át zenei világnyelvünk egyik fundamentuma. A zsidó kantilláció, a görög nomosz, a bizánci ekhosz, az ókori keleti trichord-majd terachord-rendszerek találkoznak a gregoriánumban, az ókor klasszikus dallamkultúrájának ebben a végső összefoglalásában.

Az izraeli dallamosság nem az egyre több idegen hatást magába olvasztó zsinagógiai zenei praxisban, hanem sokkal inkább az archaikus korálisban, „a lekciók, orációk, zsoltártónusok hangjában, az Introitusok zsoltár- és atifonamelódiáiban, a Graduálék és Versusok prózaénekeiben él tovább".[23]

Az Ószövetség zenei anyaga fejlődő formájában és karakterében *híd gyanánt* szolgál az ókori Kelettől a középkoron át a nyugati világ zenekultúrája felé.

Pávich Zsuzsanna

JEGYZETEK

1. *Szabolcsi* Bence: A Biblia és a zenetörténet, A Biblia világa c. kötetben, Bp., 1972. 249—265. l. — 2. *Csomasz Tóth* Kálmán: A református gyülekezeti éneklés, Bp., 1950. 9—10. l. — 3. Megilla 32a, idézi Eric *Werner:* The Music of Post-Biblical Judaism, New Oxford History of Music, Vol. 1. Ancient and Oriental Music, London, 1969. 316. l., a továbbiakban *Oxford.* — 4. A mezopotámiai zene kitűnő ismertetését adja Henry George *Farmer:* The Music of Ancient Mesopotámia, Oxford, 228—250. l., továbbá Die Musik in Geschichte und Gegenwart (a továbbiakban *MGG)* — Allgemeine Enzyklopädie der Musik, Kassel, az 1950-es évektől 18 kötetben, XIII. kötet (1966), Heinrich *Husmann:* Syrische (assyrische) Musik, valamint Grove's Dictionary of Music and Musicians (a továbbiakban *Grove's),* IV. Iraquian Music (az utóbbiban Mesopotamia címszó nincs). — 5. Az egyiptomi zene legmodernebb ismertetéseit 1. *MGG* I. Agyptische Musik, 92—105. hasáb (Hans *Hickmann), Grove's* II. Egyptian Music, 891—893 (Ókor), 893—896 (Moslem korszak), Henry George *Farmer:* The Music of Ancient Egypt. Oxford, 255—279. l. — 6. Leírja Curt *Sachs:* Die Musik der Alten Welt, Berlin, 1968. 55. l. — 7. *MGG* VII. Jüdische Musik (Hanoch Avenary), 255. l. — 8. *Sachs,* i. m. 52. l. — 9. Idézi *Grove's,* 616. l. — 10. A hangszerek igen részletesismertetését adja Alfred *Sendrey:* Musik in Alt-Israel, Leipzig, 1970. 242—393. l. — 11. Elcanon *Isaacs:* The Metrical Basis of Hebrew Paetry, in: American Journal of Semitic Languages and Literatures XXXV. 1918. 29. idézi: *Sachs* i. m. 80. l. — Én emeltem ki, P. Zs. — 12. C. *Sachs,* i. m. 84. l., 52. sz. jegyzet, *Philo:* Über das Leben Mosis, I. 180. l. — 13. Eric *Werner:* The Music of Post-Biblical Judaism, Oxford, 315. l. — 14. A kérdés részletes feldolgozását 1. Gottfried *Schille:* Frühchristliche Hymnen, Berlin, 1965. — 15. Eric *Werner:* The Sacred Bridge, The Interdependence of Liturgy and Music in Synagoge and Church during the First Millennium, London, 1960. 42. l., 4. sz. jegyzet. — 16. E. *Werner* i. m. 405. kk. — 17. *Szabolcsi Bence:* A zene története, Bp., 1958. 16. l. — 18. *Platón:* Az állam, III. könyv 10. és 12. IV. könyv 3. fejezet. — 19. Az antik ethosz-tanhoz 1. *MGG* III. 1581—1591. hasáb (Walther *Vetter),* továbbá Walther *Vetter:* Mythos — Melos — Musica, Ausgewählte Aufsätze zur Musikgeschichte, Zweite Folge, Leipzig, 1961. 446. l. — A zenei katharsziszra és eksztázsisra nézve 1. *Csomasz Tóth* Kálmán A zene válsága és az egyház. c. tanulmányát a Theológiai Szemle 1970. 3—4. 103—108. ill. 1970. 5—6. 156—160. lapján; továbbá Dicsérjétek az Urat, Tudnivalók énekeinkről, Bp., 1971. 85—86. l. — 21. Idézi *Wagner* József: Az antik világ zenéje, Parthenon-tanulmányok 6. Bp., 1943. 90. l. — 22. L. ehhez Christa *Kohler:* Musiktherapie, Theorie und Methodik, Jena, 1971. — 23. *Szabolcsi* Bence: A melódia története, vázlatok a zenei stílus múltjából, Bp., 1957. 39. l.

JEGYZETEK A DALLAMTÁBLÁZATHOZ

1. Hindu Véda-dallam

Tipikus ősi trichord dallam, mintegy bizonyságául annak, hogy a trichord-struktúra ősibb a tetrachordálisnál, amelyekben egyfelől a pentatónia, másfelől a heptatonikus octochord kapcsolódási pontját sejthetjük. A héber kapcsolatokról szólva *Szabolcsi Bence* megállapítja: „A héber-gregorián zsoltárstílus e ‚keleti hitelességét' megerősíti, hogy a legegyszerűbb háromtagú psalmodiával a hindu Véda-dallamok között is találkozunk" (A melódia története, 39. l.)

Lásd *Felber:* Die indische Musik der vedischen und der klassischen Zeit, Wien, 1912. idézi *Szabolcsi:* A melódia története, Bp., 1957. 42. l. 7. sz. jegyzetében.

2. Perzsa dialektusú zsoltárdallam (81:2)

Példája annak, hogy minden zsidó közösség megtartotta a zenei akcentus legegyszerűbb módját: a dallam közepén és végén kadenciát találunk, a többi hangot egy-egy szótagra recitálják.

Közli: *Idelsohn:* Hebräisch-orientalischer Melodienschatz II. 47. l. (a továbbiakban Melodienschatz), idézi *MGG,* 234. l.

3. Jemeni zsidó, nők által énekelt antifona, ütőhangszeres kísérettel.

Ilyen rövid, öttől hét szótagnyi sorokat gyakran énekelnek ugyanarra a dallamfrázisra; ez az éneklésmód ma is őstípusa a Közel-Kelet éneklésének.

L. *Gerson-Kiwi:* Musique dans la Bible, Paris, 1955. idézi The Interpreter's Dictionary of the Bible, II. 462. l. (a továbbiakban Interpreter's).

4. Jemeni zsidó zsoltártónus, L. *Grove's* IV. 627. l.

5. Az első zsoltártónus — az Öreg Graduálból (1636) idéztem, mivel utóbbi a prózai zsoltárok énekléséhez a kilenc zsoltártónus képletét is adja.

6. Az ún. kis doxológia, zsoltárzáró dallam. L. *Szabolcsi* Bence: A Biblia és a zenetörténet, A Biblia világa, Bp., 1972. 256. l.

7. Öreg Graduál (1636), 273. l. Passio Domini Nostri IESV CHRISTI SECUNDUM MATTHAEUM, az evangélista szólamának első előfordulása.

8. Beatus vir qui timet Dominum, Graduale Romanum, Ratistbonae, 1923, 551. l. Idézi *Kodály-Vargyas:* A magyar népzene, Bp., 1960. 23. l. A dallamnak háromféle záradéka lehet.

9. A Szivárvány havasán — sok változatban egész Keleten elterjedt dallam magyar változata, Kodály gyűjtéséből, Gyergyóalfalu, 1910. Ősi recitáló formula él benne. Ezekről állapítja meg Kodály: „letörölhetette az idő a magyarság arcáról a keleti vonásokat; lelke mélyén, ahol a zene forrása fakad, ott él még egy darab őskelet, s összeköti oly népekkel, kiknek nyelvét már rég nem érti, s kiktől egész lelki berendezése merőben különbözik." L. *Kodály—Vargyas* i. m. 24. l. dallam uo. 22. l.

10. Székely népballada, Kallós Zoltán: Balladák könyve, Bp., 1973. 699. l. A Kőmíves Kelemenné ballada mezőségi gyűjtésből (1956) származó változata.

11. Elmegyek, elmegyek, erdélyi népdal, Kászonimpér (Csik vm), 1912. Kodály gyűjtése. Közreadja: *Bartók—Kodály:* Népdalok, Erdélyi Magyarság, Bp., (1921), 37. l.

Karl Rahner — Aquinói Tamás követője

Karl Rahner SJ ny. katolikus dogmatika professzort nem kell bemutatnunk olvasóinknak. A Theológiai Szemlében többször találkozhattunk nevével a katolikus teológiáról szóló tanulmányokban. Két ízben tőle magától is közöltünk írást. (A szekularizmusból eredő ateizmus néhány kérdése. Th. Sz. 1968. 11—12. sz. 335—340. l.; Rahner K. a hit és a teológia kapcsolatáról és különbségéről. Th. Sz. 1970. 1—2. sz. 46. l.) D. Dr. Erwin Fahlbusch az utóbbi esztendőkben számos tanulmányát bocsátotta rendelkezésünkre, amelyek igen komoly segítséget jelentettek számunkra a katolicizmus mai arculatának megismerésében Alábbi tanulmánya igen jó összefoglalását adja Rahner teológiai munkásságának, egyszersmind azt is érthetővé teszi, hogy miért is nevezhető Rahner „középponti" teológusnak, olyan katolikus gondolkodónak, akitől jobbra és balra helyezkedik el a mai katolikus teológia szinte minden érdeklődésre számottartó eredménye. A tanulmány közlésével Aquinoi Tamás halálának 700. évfordulójáról is szeretnénk megemlékezni. (A ford.)

1974. március 5-én töltötte be Karl *Rahner* hetvenedik életévét. Karl *Lehmann* Rahner-portréjában azt mondja teológiájáról, hogy „jelentékeny és még nem áttekinthető mértékben történelmet csinált".[1] Egy ilyen megállapítás túlzottnak tűnik, jóllehet Lehmann nyomós érveket sorakoztat fel. Viszont mások véleménye szerint Rahner teológiája már rég túlhaladott; egyszersmind az is felróható neki, hogy zűrzavarhoz, összevisszasághoz, pluralizmushoz vezetett az egyházban.[2] Ezek a pro és kontra vélemények most nem érdekelnek minket. A katolikus teológiában és egyházban tapasztalható krízisnek és pluralizmusnak egészen biztosan más okai is vannak. A rahneri teológia hatásának pontos története — minden általa keltett rezonancia mellett — elsősorban azért nem látható még, hanem legföljebb csak sejthető, mert „e széles érdeklődésű életmű sok értéke felfedezésre és újraéledésre vár."[3] Egy protestáns teológus eltekinthet ettől a katolicizmuson belüli diszkussziótól és — anélkül, hogy Rahner művét egészében és mértéktartó ítéletekben méltatni kellene — azt keresheti, amit ebben a teológiában figyelemre méltónak tart.

Az újságokban, folyóiratokban mostanában két katolikus teológust kommentálnak: Aquinoi Tamást, a „Doctor communis"-t, aki éppúgy mint annak idején, ma is „nagyon aktuálisan szól" a pogányokhoz, és Karl Rahnert, „az új katolikus teológia építőmesterét", aki „az újkor nyomorúságának leküzdését keresi". Aquinoi Tamás halálának 700 éves fordulójáról emlékezik meg az egyház (március 7.), Karl Rahnert pedig születésnapján köszöntik kortársai.[4] Ebből az alkalomból kézenfekvőnek tűnik, hogy a két, általános közismertséget élvező teológust párhuzamba állítsuk. De ez nem pusztán ebből a véletlenszerű jubileumi egybeesésből fakad, hanem sokkal inkább gondolkodási rendszerükből. A két gondolkodó teológiai rokonsága szinte kínálja ezt az egybevetést.

A tomizmus aktualitása

A „Schriften zur Theologie" (Rahner műveinek gyűjteményes kiadása — a ford.) tizedik kötetét — 1972-ben jelent meg — Rahner a következő, eddig még meg nem jelent előadással indítja: „Bekenntnis zu Thomas von Aquin" (Vallomás Aquinoi Tamásról)[5]. Ezt követi a kötetben egy hasonló tárgyú tanulmány (Die Wahrheit bei Thomas von Aquin — Az igazság Aquinoi Tamásnál), amely eddig csak portugál fordításban volt ismeretes. Ez utóbbi lényegében egy 1938-ban tartott előadás szövege. A megkésett kinyomtatásról azt mondja Rahner, hogy e szöveg „dokumentum értéke mellett, azért bír különös értékkel, mert a szerző alapvető műveinek sorába tartozik".[6]

Kezdettől fogva a skolasztikus-tomista tradícióhoz kötődik Rahner teológiai munkássága, abban él és gondolkodik és a „rendszeren belül" próbálja meg kiérezni annak „belső elevenségét és dinamikáját".[7] A tomizmus iránt való érdeklődés számára nem jelenti a normatív tekintélyű skolasztikus teológia elfogadását, amely a tomistákat hivatalos egyházi tanítókká tette és a Summa Theologica-t (Aquinoi Tamás fő művét — a ford.) tankönyvvé tette. Rahner tudja, hogy a teológiában éppúgy mint más területeken változásoknak kell lenni, egy új történelmi helyzet új feladatokat állít, amelyek nem oldhatók meg a skolasztikus dogmatika megtanult feleleteivel. Azzal is tisztában van, hogy a tradicionális tomizmus puszta restaurációja „vétek lenne az egyházzal és a mai emberrel szemben".[8] Ha teológiáját mégis Aquinoi Tamás követőjeként műveli, akkor ez azt jelenti, hogy „Tamás ma is egészen sajátságos módon és *egyetlenként* olyan teológus, akivel nekünk még mindig van megbeszélni valónk" és nála „megőrződött egy része Krisztus felszabadító és a puszta modernizmus közkedveltsége ellen immunissá tévő emlékezetéből".[9] Az utóbbi időben széles körben úgy vélik, hogy a skolasztikus teológia minden feltűnés nélkül, szép csendesen jobblétre szenderült. Aquinoi Tamás hivatalos egyházi autoritása nem érvényes többé és a papképzésben nem lehetséges már a tomizmus eredményeire támaszkodni. Ezért is feltűnő, hogy Rahner félelem nélkül emlékezik Aquinói Tamásra, vele együtt műveli a filozófiát és a teológiát, közölhetővé tételén fáradozik egy olyan tudattal szemben, amelynek a középkor — s általában a történelem — a messze távolban van és amely számára az egyedül érvényes mérték a kritikus és gyakorlati ész. Ez a folyamat nemcsak a katolikus teológiában figyelhető meg, hanem a protestánsban is.

Az emberre irányuló kérdés

Mindkét említett előadásban megvilágítja Rahner, hogy mi az, ami őt a „doctor angelicus et communis"-hoz köti. Elsősorban az a felismerés, „hogy Aquinói Tamás olyan antropocentrikus fordulatot hozott, amely évszázadokon át és még ma is meghatározza az európai szellemi életet." Aquinói Tamás „annak a teológiai

reflexiós folyamatnak a kezdetén (áll), amelyben a keresztyén hit a világot kifejezetten a maga önállóságában és a maga felelősségére hagyja".[10] Tamás elméletének utánagondolásában kiderül, hogy az értelem és a hit tomista szintézise „az értelemnek a hiten belül" autonómiát enged, tehát „híd építhető a modern gondolkodáshoz", amelyen át „a mai ember egy kielégítő ember-értelmezés alapvonalait kaphatja".[11] Rahner teológiáját az emberre, önértelmezésére, önmegvalósítására, a lét, a kívánság és a cselekvés lehetőségeinek feltételeire irányuló kérdések foglalkoztatják. Ezt a teológiát mindaz mozgatja, amit a modernek oly erőszakos módon fogalmaztak meg és amiről a különböző regionális antropológiák annyi partikuláris ismeretet halmoztak föl, hogy azok csak nagyon nehezen hozhatók egymással kapcsolatba. Rahner ezeket a kérdéseket egy olyan „milieu"-ben próbálja megválaszolni, „amely a tulajdonképpeni keresztyén hitnek megfelel", azaz egy „elvilágiasodott világban" (in einer „weltlichen Welt"); tehát: kell lennie egy lehetséges, értelmes, hitelreméltó feleletnek — egy olyan válasznak, amely nincs híjával a tapasztalatnak és amely belátható. Aquinói Tamás az értelmet nem függeszti fel, hanem a kijelentés és a hit mellé állítja, egységüket és egész-ségüket tanítja, a világiasság teológiáját megnyitja, nem szakad el a földtől, e földi világtól. Rahner felderíti az útjelzőket, gondolkodási állomásokat, példákat, utakat-módokat, amelyek segítettek Tamásnak, hogy a „meglevő realitást" figyelembe vegye, az „életfontosságú belátásokat, felismeréseket" elsajátítsa, a „dolgok együttnéző értelmezését" megközelítse, a „hittartalom gazdagságát" megragadja, „létfontosságúként" megvilágítsa és — nem utolsósorban — a „szubjektivitás önszeretetétől" megőrizze.

Rahnernak ez a felfedező, állandó mozgásban levő gondolkodásmódja — amely természetesen sohasem képes a valódi tényeket adekvát módon közölni, mert a tapasztalás mindig korlátozott marad — nem zárja le azt, ami korhoz és kultúrához kötött, mert az ember és megismerési képessége nem túlhaladhatatlan, ezért mindig új kezdeményezésekre kell vállalkozni, hogy „alapvető tapasztalatok aktualizálódjanak" (ebben a korábbi generációk által nyert ismeretek is benne vannak). Rahner nyomon követi Aquinói Tamás alapjában véve pasztorál-teológiai szándékát, hogy az embert úgy értse meg, ahogy van és azokban a törekvésekben, amelyek az embert jellemzik. Ebben a lankadatlan próbálkozásban, hogy a korszerű kérdéseket megragadja és megfelelje, a keresztyén hitet és tanítást közölhetővé és elfogadhatóvá tegye, ebben a próbálkozásban válik Rahner számára „a mai ember, Tamás és a teológiai tradíció... belső beszélgetőpartnerré, így oldja meg a problémákat és szuggerál felismeréseket".[13]. Jóllehet Rahner még más impulzusokat is felvesz — ő maga elsősorban rendjének „ignatiusi spiritualitását" nevezi meg[14] — és azokat ösztönzően továbbadja, mégis ez a lelkigondozóinak is nevezhető és őt állandóan mozgásban tartó, emberre irányuló érdeklődés jellemzi. Ez az érdeklődés magában foglalja az Istenre és a világra vonatkozó kérdéseket is. Az őt jellemző gondolkodásmód egy állandó konfrontáció és soha le nem záruló dialógus minden elérhető tapasztalattal és a soha véget nem érő közvetítési próbálkozás az „emberi teljesületlenség" (kérdés) és a „teljesítő felelet" (Isten) között, amely — úgy vélem — Rahner teológiájának jellemzője. Így nem csodálható, hogy a transzcendentális módszer — amely Rahner gondolkodása számára oly alkalmasnak tűnik — és antropológiája különös figyelmet talált.

Hit és értelem

Rahner megismerés-metafizikájával foglalkozott doktori disszertációjában Ulrich *Browarzik* és a rahneri koncepciót szembesítette Karl *Barth* kijelentésteológiai szemléletével.[15] Őt elsősorban az a régi, de mindig újra felvetődő probléma foglalkoztatja, hogy „vajon az a hit, amelyet ő hisz, gondolkodva elsajátítható-e"[16], másként mondva: megbizonyosodhatik e hite felől. Ha a hit bizonyságtétel és prédikáció által közöltetik is, s nem reflexió és logikus, ellentmondástól mentes beszéd által, akkor is — véli Browarzik — az igazságra való igényben van „egy racionális külső rész, ami viszont metafizikailag és történetileg közelíthető meg"[17]. Barthnál a „dogmatikai és exegetikai elemek keveredését" állapítja meg, amely intenciója szerint jogosnak tűnik, de annyiban nem kielégítő, hogy „sem a dogmatikai, sem az exegetikai feladatoknak nem felel meg" és nem mutat utat „a teológia kifelé való felelősségének", azaz csak „az általánosan kötelező és általánosan érvényes beszéd területén" vehető komolyan.[18] Az analogia-entis gondolkodástól való félelem alapján („az Antikrisztus találmánya"[19]) Barth kitart az azonos hitűek teológiája mellett, amely csak hittestvérek között fejlődik ki és csak általuk érthető. De ha a keresztyén üzenet megbízatása szerint a hitetlenekhez és máshitűekhez is szól, akkor elkerülhetetlen az általános, értelmes gondolkodás számára, hogy a kijelentéshez vezető utat megnyissa, s ezenközben a kijelentés elgondolhatónak, végiggondolhatónak bizonyul. A transzcendentálteológia rahneri koncepciójában, amely a gondolkodás bizonyos szükségszerű elemeiről beszél, talál Browarzik — minden kritika mellett — egy részben alkalmas eljárást, amely ennek a követelménynek és igénynek megfelel.

Browarzik védelmezi az analógia-teológiát és a metafizikát a filozófiai megfogalmazások kritikus értelme és teológiai relevanciája alapján és szembeállítja a protestáns teológiában uralkodó törekvéssel. Ez a törekvés a hit történeti eredetével szembeni elkötelezettségben látja a maga munkájának legfontosabb faktorát és Luther téziseinek követésében: „az ember nem képes akarni, hogy az Isten Isten legyen"[21] és ezért (ebben a képtelenségében) ítéletet és kegyelmet tapasztal. A teológia ebben a helyzetben arra törekszik, hogy közös nevezőre hozza az eget és a földet, a radikálisan transzcendentális istenséget és a radikálisan megromlott emberséget, amelyről aztán hol fölfelé, hol lefelé genitivuszos teológiákban beszél (az Isten Igéjének, a feltámadásnak, a reménységnek, a törvénynek, a rendnek, a keresztnek, a forradalomnak is stb. van már teológiája). Browarzik természetesen nem akarja a teológiát filozófiává és metafizikává tenni, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek régóta elhanyagoltak „az evangéliumi teológiában", jóllehet „sürgős feladatként" jelentkezik „a teológiai gondolkodás érvényességének az ésszerű gondolkodással való konfrontációban való bizonyítása".[22] Ezért szerinte „példaszerű" próbálkozás Rahner transzcendentálteológiai gondolkodása — „bármennyire is problematikus" — arra, hogy a kijelentést az értelem segítségével tárja föl és utat nyisson „az embertől az Istenhez".[23] Itt érdemes megfontolni Rahner elméleti fáradozását, és éppen a protestáns teológia számára — amint azt kritikus megfigyelői megállapítják[24] — részben, mert megrekedt a „történeti tudat bűvkörében", amelyben kikerülhetetlenül és gyámoltalanul ki van téve a „relativizálás szélviharának", amely gyökerében veszélyezteti és semmiféle immunitás-igénnyel meg nem fékezhető. Az evangéliumi teológia másik nagy gondja a „plauzibi-

litás-krízis", amelyből sem az immanenciába való menekülés, sem pedig a tradicionális kijelentések ismétlése — az „extra nos" mértéke szerint — éppen a hiányzó legitimáció miatt nem segítenek ki.

Antropológia

A teológiának újra meg újra — főként kívülről jövő ösztönzésekre — ajánlatos „az antropológiai kérdésekre ráeszmélni" és „az ember empirikusan adott helyzetében valami olyasmit felfedezni, ami a transzcendencia jelének nevezhető"[25]. Rahner ezt megtette és felfedezéseit közölte. Ebből egy „transzcendentális antropológia" lett, amelyről némely kritikus azt mondja, hogy ez az antropológia a keresztyénit az emberire redukálja. Ezzel a kritikával szemben — véleményem szerint — joggal állítja Rahner, hogy „ha az antropológiát helyesen műveljük és legitim határait eleve meghúzzuk, akkor az ilyen antropológia sohasem kerül ellentétbe a teocentrikus teológiával", és egyszersmind vitatja, „hogy végső fokon lehetséges-e antinomia a teocentrikus és antropocentrikus teológia között".[26]

Rahner teológiai antropológiájának frappáns összefoglalását adja Josef *Speck*,[27] (művét bevezetésnek nevezi e nagy teológus „gondolkodásába és művébe"). Peter *Eicher* úgy találta, hogy a jelenlegi filozófiai szituációban — amelyet legjobban „az emberért folytatott harc" jellemez — Rahner műve figyelemre méltó hozzájárulást jelent, mert „az ontológiai törekvést összekapcsolja a transzcendentális kérdésfeltevéssel". Rahner „az antropológiai tényeket a maguk egységes eredetéből magyarázza", jóllehet „az ontologikus antropológia eredetisége" magában hordoz egy bizonyos „elkerülhetetlen veszélyt és egyoldalúságot".[28] Az „antropológiai fordulatnak" — amit Eicher kiemel — Rahner néhány okát megnevezi, de emellett hangsúlyozza, hogy jóllehet a filozófia áll érdeklődése homlokterében, mégis intenciói teológiaiak: érdeklődése az emberi tapasztalás, megismerés és az isteni kijelentés értelmi egyeztetésére irányul.[29] Ezért nem véletlen, ha Klaus *Fischer* Rahner antropológiájáról szóló nagy monográfiájában az „izolált" filozófiai probléma-horizontból indul ki, erre az értelmi egyeztetésre és Rahner téziseire irányul kérdésfeltevése: az ember titok, mert neki is titkokkal van dolga, arra van ráutalva.[30] Fischer rámutat arra, hogy Rahner „annak útkészítője, amit ma Isten-tapasztalatnak nevezünk"[31] és ehhez a filozófiát kötőanyagként használja. Azon fáradozik, hogy „megismerje az embert a különböző, olyan konkrét élethelyzetekben, amelyekben autonomiája semmivé válik" és egyszersmind arra törekszik, hogy a „reductio in mysterium"-ban az Isten kegyelmét az ember konstitutív, transzcendentálisan szükségszerű alapstruktúrájaként tárja fel, mint az emberi existencia kikerülhetetlen létmódját, mint az emberi lét- és önmegvalósítás Isten önközlése által letörölhetetlen bélyegét.

Rahner antropológiája közvetlen kapcsolatba állítja az embert az Isten titkával. Az ember radikális kérdés és Isten — az abszolút titok — az egyetlen felelet. Így az ember beleveszejti lényegét Istenbe; s ez konkrétan azt jelenti: „az ember igazán csak akkor jut el igazi önmegvalósítására, ha radikálisan mássá mer lenni" és ebben az öntranszcendenciában „kegyelemmel telten" Istenre irányul, „a szeretet abszolút megfoghatatlan titkára, amelyre az ember a szeretet eksztázisába bízza magát" — ez „egyszerre horizontálisan és vertikálisan zajló folyamat".[32]

Rahner nem kívánja antropológiáját „egyedül lehetségesként abszolutizálni". De igen fontos számára a következő: „Az ember legalább egyszer megtapasztalja a kegyelmet, a kegyelem segítségét, a valódi emberi helyzetet — amely az emberi életben a kegyelem alapján megvan — partikuláris, bizonyos mértékben regionális valóságként, ami viszont a bűnösnél vagy hitetlennél teljességgel hiányozhat. Alapvető teológiai meggyőződésem ... ezzel szemben, hogy az, amit mi kegyelemnek nevezünk éppenséggel magától értetődő valóság, amely az Istennel való dialogikusan szabad feszültségviszonyban van, tehát bűntől mentes, természetfölötti. De számomra a kegyelem egyúttal valóság is, amely főként az emberi exisztencia legbensejében, megismerésben és szabadságban *mindig* és mindenütt — a felajánlás formájában, az elfogadás vagy elutasítás lehetőségében — úgy adott, hogy az ember léte e transzcendentális sajátosságból egyáltalán nem léphet ki".[33]

Ellenvetések

Rahner alapvető álláspontjainak összképét és kritikáját legutóbb Bert *van der Heijden* adta.[34] Ebben az igen gondos tanulmányban a szerző Rahner szerteágazó életművének különböző teológiai témáit sorakoztatja fel és egybeveti Rahner teológiája középpontjaként Isten önmagaajándékozását — az ember önmagára találásának feltételeként — az ember Istenhez jutásával és a kegyelem közreműködésével. A rahneri koncepció kritikája — amely más kritikusok ellenvetéseit is felveszi — hiányolja „a természetfölötti üdvtörténeti kijelentés végső lehetőségének hiányzó tematizálását, amely Jézus Isteni személyét és a Szentháromságot fejtené ki".[35] A kijelentés nem redukálható „az Istennek az emberben levő szükségszerű meglétére".[36] Bert van der Heijden úgy véli, hogy Rahner teológiáját tovább kell még építeni a krisztológiai és a trinitárius dogma vonalán.

Ennek a javaslatnak Rahner aligha mondana ellent, ha ez azt jelenti, hogy a krisztológiai kijelentések nem mitológikus Isten-képzeteket alakítanak ki és Jézus valódi emberségét nem homályosítják el és amennyiben a trinitás tanra vonatkozó kijelentések a Szentháromságot, mint üdvtitkot veszik figyelembe. Arra törekszik, hogy Jézus jelentőségét úgy ismerje fel, mint „emberré lettét és teremtményét", éspedig „az emberi végességnek az élő Isten felé való állandó nyitottságában" és hogy Jézus Krisztus üzenetét „közvetlenül a mai ember értelmezési horizontjából és élettapasztalatából" világítsa meg és új önértelmezés és önmegvalósítás lehetőségeként ragadja meg.[38]

De itt most nem kívánom megvizsgálni, hogy menynyire jogos Rahner teológiájának kritikája — többek között protestáns részről (pl. Pannenberg). Több elemzése — pl. a keresztyén üzenet „hatékony ..., azaz exisztenciálisan asszimilálható" módon magyarázható — úgy tűnik, hogy a Krisztus-igazságot az emberi existencia lényegében látja lehorgonyozva. A protestáns teológia számára is figyelemre méltó probléma felvetés ez, s addig érdekelt ebben, amíg a mitológia és teológia gyanúját elkerüli. Természetesen még tovább kell gondolni azt — s ezt Rahner elvileg elhanyagolta vagy nem elegendő mértékben reflektált rá —, amit *Marx Hegel*-lel szemben hozott, hogy az ember lényege nem kizárólag szellemi, amihez a gyakorlati tevékenység puszta járulékként csatlakozik, hanem legalább annyira természeti is, azaz a természettől függő, rajta kívül álló okoktól meghatározott. Konkréten: olyan társadalmi viszonyoktól is függ, amelyek az értelem principiumával ellentétesek. De e ponton nem szabad visszaesni a dichotomia tévedésébe, amelyet Aquinói Tamás — Arisztoteleszt Platón ellen kijátszva

— legyőzött és Rahner, Tamást követve, elkerült. Akkor sem engedhető ez meg, ha a klasszikus test-lélek dualizmus szakadatlanul virulens — amint ezt a 218 § körüli vita mutatja (vö. Th. Sz. 1974. 5—6. sz. 116. skv. 1. Hézser Gábor: NSZK—218. §. A nyugatnémet egyházak álláspontja a terhességmegszakítás körüli vitában — a ford.) és uralja e területet.

A teológia mint apologetika

A *Herderkorrespondenz* (Nyugat-Németországban megjelenő, társadalmi és vallási kérdésekkel foglalkozó katolikus havi lap — a ford.) által készített Rahner-interjú egyik kérdése az iránt érdeklődik, hogy „vajon a filozófiai, a spiritualis, a lelkigondozói érdeklődés mellett (vagy mögött)nem a legjobb értelemben vett, az ember transzcendentális-vallásos struktúrájának felismeréséből levezetett, modern keresztyén apologetika-e a tulajdonképpeni mozgatórugója vagy legalábbis erős ösztönzője az Ön teológiájának, elsősorban kegyelem-teológiájának"?[40] Rahner a kérdésre igennel válaszolt, teológiáját „exisztenciálisan hatékony fundamentálteológiának" nevezte és arra mutatott rá, hogy a „rendszeres teológia minden egyes témáját annak fundamentálteológiai aspektusával együtt kell vizsgálni; önmagában kell hitelre méltónak lennie és nem engedhető meg, hogy *csak* az Írás, a tanhivatal stb. formális autoritása szolgáljon alapul."[41]

Adolf *von Harnack* azt mondotta, hogy a teológia az apologetákkal kezdődött, akik tudományosan és teológiailag annak nevezhetők. Ők a hittételeket „az általános megismerési tárgyak körébe" állították és ítéletüket a hittételek valósága és igazsága tekintetében az általános érvényű történeti, pszichológiai és teoretikus megismerési elvek szerint — amelyek természetesen különbözőek lehettek (racionális vagy spekulatív fogalmisággal dolgoztak) — alakították ki. Így jutott „(a teológia) győzelemre, amely viszont az objektivált kijelentésre és az akkori idealisztikus tudományra — amelyben az értelem megismerte magát — támaszkodott és amit a keresztyén vallás univerzálisan érvényes ábrázolása megígért." Ez a tudományos teológia érvényesült a karizmatikus (Pál) teológiával szemben, amely „valami más, valami magasabbrendű — hitvallás", és a prédikációban látja a maga feladatát. Az igehirdetés helyére a „hit taglalása egy értelmes Isten-világ rendszer formájában" lépett. „Az ember fájlalja ezt, mert nyilvánvaló, hogy egy ilyen teológia nem elegendő; de ezen senki sem képes változtatni és aki megpróbálja, az csődbe juttatja és összekavarja a teológiát".[42]

D. Dr. Erwin Fahlbusch
Fordította: Tarr Kálmán

JEGYZETEK

1. Karl *Lehmann:* Karl Rahner, in: Bilanz der Theologie im 20. Jh. (V. kötet) Bahnbrechende Theologen. Freiburg: Herder 1970. 180. l. (vö. 143—181). — 2. Gnade als Mitte menschlicher Existenz. Ein Gespräch mit und über Karl Rahner aus Anlass seines 70. Geburtstages, in: Herder Korrespondenz 28, 1974. (2. sz.), 79. l. (77—92.). — 3. K. Lehmann, i. m. 180. l. — 4. Günter *Gillesen:* Ein Kirchenvater unter den Heiden, in: FAZ Nr. 44. 1974. 2. 21. 20. l.; Jürgen *Moltmann:* Das Elend der Neuzeit überwinden, in: FAZ Nr. 54. 1974. 3. 5. 19. l.; Otto Hermann *Pesch:* Das Risiko der Vernunft, in: FAZ Nr. 58. 1974. 3. 9. melléklet 2. l. — 5. K. *Rahner:* Schriften, X. kötet, 11—20. l. — 6. i. m. 21. l. 1.jegyzet (vö. 21—40). — 7. K. Rahner: in: HK, i. m. 80. l. — 8. K. Rahner: Schriften, 10. kötet, 12. l. — 9. i. m. 14. 20. l. — 10. i. m. 12. 19. 86. l. — 11. Bert *van der Heijden:* Karl Rahner. Darstellung und Kritik seiner Grundpositionen. Einsiedeln: Johannes 1973. 71. skv. 1. Vö. K. Rahner: Über den Begriff d. Geheimnisses in d. kath. Theologie, in: Schriften z. Theol., IV. kötet. 54 skv. 59 skv. 1. Peter *Eicher:* Die antropologische Wende. Karl Rahners philosophischer Weg vom Wesen des Menschen zur personalen Existenz. Freiburg (Schweiz) 1970. 33—48. l., különösen 44 skv. 1. — 12. Rahner: Schriften, X. kötet, 86. l. — 13. Heijden, i. m. 72. l. — 14. Rahner, in: HK i. m. 81. l. Vö. ehhez Klaus *Fischer:* Der Mensch als Geheimnis. Die Anthropologie Karl Rahners. Freiburg: Herder 1974. 19 skv. 1. (über den „spirituellen Ursprung des Denkens von Karl Rahner"). — 15. Ulrich *Browarzik:* Glauben und Denken. Dogmat. Forschung zwischen d. Transzendentaltheologie K. Rahners u. d. Offenbarungstheologie K. Barths. Berlin: de Gruyter 1970. — 16. Browarzik, im. 12. l. — 17. i. m. 219. l. — 18. i. m. 225. 224. l. — 19. Karl *Barth:* Kirchl. Dogmatik, I/1. kötet VIII. l.; vö. legújabban *Kasper-Moltmann* vita, in: Theologische Quartalschrift 153. 1973. 8—14. 346—352. — 20. Browarzik, i. m. 58 skv.; ehhez *Fischer,* i. m., 214—221. — 21. WA I 225. l. 1.—22. — 22. Browarzik, i. m. 80. l.— 23. i. m. 81. 89 skv. 1. — 24. Jürgen *Habermas:* Theorie und Praxis. Berlin 2. Aufl. 1967. 359. l. Peter L. *Berger:* Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft. Elemente einer soziologischen Theorie. Frankfurt/M. 1973. 147. skv. 1. vö.: Auf den Spuren der Engel. Die moderne Gesellschaft und die Wiederentdeckung der Transzendenz. Frankfurt/M. 1972. 52. skv. 1. — 25. Berger: Auf den Spuren, 79. l. — 26. Rahner, in: HK, i. m. 85. l. — 27. Josef *Speck:* Karl Rahners theologische Anthropologie. Eine Einführung. München 1967. — 28. Eicher, i. m. 1. 4. 325—332. 415. l. — 29. Rahner: Schriften, VIII. kötet, 43. skv. 66. skv. 1. — 30. Fischer, i. m., 19. 20. — 31. i. m. 365. l. — 32. Rahner: Schriften, X. kötet, 556. skv., IX. 252. 525. skv. 1. — 33. Rahner, in: HK, i. m. 83. l. — 34. Heijden, ld. 11. jegyzet. — 35. Heijden, i. m. 452; vö. 384. skv. 394. skv. 408. skv. 429. skv. 1. — 36. i. m., 414. 446. l. — 37. Rahner: Schriften, III. kötet, 57. — 38. Rahner: Schriften, VIII. kötet, 154. skv. 153—164. l. — 39. i. m. — 40. HK. i. m. 84. l. — 41. Rahner, in: HK. i. m. 84. l. — 42. Adolf *von Harnack:* Die Entstehung der christlichen Theologie und des kirchliche Dogmas. Gotha 1927. 54. skv. 65. 83. 87. skv.

25 éves jubileum Kolozsvárott

Az alábbi tudósítást a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Theológiai Intézet rektori hivatalától kaptuk:

„A Románia Szocialista Köztársaságban levő Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet 1974. május 14-én ünnepelte 25 éves fennállásának évfordulóját.

25 év óta ez az Intézet képezi a Romániában levő evangélikus, református és unitárius egyházak lelkészeit, akik ma már mintegy 70 százalékát teszik ki az illető egyházak szolgáló lelkipásztorainak.

A közös, valamint a külön konfesszionális jellegű tanszékeken ma 200 lelkészjelölt, illetve doktoráns hallgatja a magyar és német nyelven folyó előadásokat.

A 25-ik évforduló megünneplését 1974. május 13-án az évenként trimesztriálisan tartott interteológiai konferencia vezette be, melyen a bukaresti és szebeni Román Ortodox és a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanárain, hallgatóin és doktorain, valamint doktorjelöltjein kívül részt vettek az egyházak püspökei és meghívott lelkészei is. Ezen az ünnepi gyűlésen részt vettek a jubileumra meghívott külföldi vendégek is, akik meggyőződhettek a Román Ortodox Egyház és a Romániában levő protestáns egyházak között folyó termékeny ökumenikus együttműködésről.

Ugyancsak 1974. május 13-án — a jubileumi ünnepség nyitányaként — délután tartott ünnepi gyűlés keretében történt meg a jubiláló Intézet új doktorainak felavatása. Ez alkalommal 10 új doktort avatott az Intézet.

(Folytatás a 231. lapon)

„Az evangélium és az egyház"

Az evangélikus–római katolikus közös Tanulmányi Bizottság beszámolója

1. Az alábbi dokumentum Máltai riport *néven került be az evangélikus—római katolikus párbeszéd történetébe. Teljes szövegét tanulmányi célból közöljük.*

2. Tudomásunk szerint e dokumentum szövege római katolikus publikációként még nem jelent meg, noha aláírói 1972. február 9-én Rómát és Genfet egyaránt megjelölték a kiadás helyeként. A lapunkban olvasható szöveg az eredeti hivatalos német és a vele egy időben megjelent angol szöveg alapján készített magyar fordítás. Megjelent a Lutherische Rundschau (ezentúl LR) 1972. év 3. számában és a Lutheran World (ezentúl LW) 1972. év 3. számában. Ahol a német és angol szöveg között eltérés, árnyalati különbség vagy esetleg többlet mutatkozik, azt zárójelben közöljük a törzsszövegben. Az eredeti lábjegyzeteket a törzsszöveg után hozzuk azonos számozással, de folyamatosan. A II. Vatikáni Zsinat dokumentációját a szokásos magyar római katolikus jelzésrendszer szerint idézzük. (A ford.)

Ez az irat az evangélikus és római katolikus közös tanulmányi bizottság végső beszámolója „Az evangélium és az egyház" témáról. A közbeeső beszámolók megtalálhatók az előzetes ülésekről a Lutheran World XIV. kötet 4. szám, 363—379. lapokon. 1969. (az első és második találkozóról), valamint a Lutheran World XVIII. kötet 2. szám, 161—187. lapokon 1971.) a harmadik és negyedik találkozóról.) Az itt közölt beszámolót az ötödik és egyben utolsó ülésen fogalmazták Máltában 1971 februárjában. Négy külön nyilatkozat (special statements) szerepel függelékként a beszámoló végén. A dokumentum hivatalos szövege németül készült.

Előszó

Az itt közölt szöveg a Keresztyén Egységtitkárság által, valamint a Lutheránus Világszövetség Végrehajtó Bizottsága által kijelölt evangélikus—római katolikus Tanulmányi Bizottság beszámolója. „Az evangélium és az egyház" főtéma keretében ez a bizottság megvitatta azokat a (lényeges) teológiai kérdéseket, amelyek döntően fontosak a Római Katolikus Egyház és az evangélikus egyházak viszonylatában. Ezt a beszámolót a Tanulmányi Bizottság fogalmazta és fogadta el munkájának összefoglalása gyanánt. A főtéma formulázása oly tág, hogy ez lehetetlenné tette bizonyos problémák részletekben történő taglalását. A függelékként közölt egyéni nyilatkozatokat (special statements) a beszámoló szerves részének kell tekinteni. Ezek a nyilatkozatok mutatják, hogy a bizottság tagjai hol érzik szükségesnek tartózkodásukat az elért pozícióktól vagy hol tartják szükségesnek azok módosítását.

A beszámolót — a bizottság munkájának eredményeként — továbbították az illetékes egyházi hatóságoknak. Most felajánljuk (eredetiben személytelen — a ford.) *az egyházaknak alapos tanulmányozásra. Az a reménységünk, hogy a Tanulmányi Bizottság munkája hozzá fog járulni az evangélikus egyházak és a Római Katolikus Egyház közötti kapcsolat további tisztázódásához és fejlődéséhez. E beszámolónak nincsen kötelező jellege az egyházak számára.*

Róma és Genf 1972. február 9.

André Appel
a LVSZ főtitkára

Jan Willebrands
az Egységtitkárság elnöke

(Folytatás a 230. lapról)

A tulajdonképpeni jubileumi ünnepség 1974. május 14-én délelőtt 9 órakor kezdődött. Az ünnepi gyűlés alkalmával *Dr. Rapp Károly* rektor beszámolt az Intézet 25 éves munkásságáról. Ennek az ünnepi gyűlésnek keretében az Intézet díszdoktori diplomát nyújtott át 11 magasrangú egyházi személyiségnek: *Dr. Bartha Tibor* debreceni református püspöknek, *Dr. Nicolae Corneanu* temesvári ortodox érseknek, *D. Paul Hansennek*, a Lutheránus Világszövetség európai titkárának, *Teofil Herineanu*-nak, a kolozsvári ortodox érseknek, *Dr. Mikko Juvá*-nak, a Lutheránus Világszövetség elnökének, *Dr. John Kielty*-nek, az IARF elnökének, *Albert Klein* szebeni lutheránus püspöknek, *Dr. James McCord*-nak, a Princeton-i Teológia rektorának, *Papp László* nagyváradi református püspöknek, *Edmond Perret*-nek, a Református Világszövetség főtitkárának és *Dr. Paul Philippi*-nek, a heidelbergi Teologiai Fakultás professzorának.

Ezen az ünnepi gyűlésen részt vettek magas egyházi és állami személyiségek is. A jubiláló Intézetet *Gheorghe Nenciu* alelnök úr köszöntötte a Kultusz Departament részéről.

Az ünnepi ebéd után, délután 6 órai kezdettel az Intézet alkalmat adott új tiszteletbeli doktorainak, hogy nagyszámú teológiai hallgatóság és meghívottak előtt kifejtsék gondolataikat.

1974. május 15-én az Intézet belföldi és külföldi vendégei Szebenben tettek látogatást, ahol *D. dr. Nicolae Mladin* szebeni érsek — az Intézet régebbi díszdoktora —, a szebeni Román Ortodox Teológiai Intézet, valamint a szebeni szász evangélikus püspökség vendégei voltak.

Az Intézet 25 éves jubileumi ünnepsége, a doktori és díszdoktori promóciók, az elhangzott előadások, újabb bizonysága volt a Romániában levő Egységes Protestáns Teológiai Intézet ismert és elismert egyházi-teológiai és ökumenikus tevékenysége valóságának."

Bevezetés

1. A Lutheránus Világszövetség és a Római Katolikus Egyház közötti — a II. Vatikáni Zsinat alkalmából létrejött — kapcsolat az Evangélikus—Római Katolikus Munkacsoport felállításához vezetett. Ez a munkacsoport 1965 augusztusában és 1966 áprilisában Strassburgban találkozott. Mindkét fél részéről hivatalos felhatalmazást nyert a Munkacsoport, hogy megvitassa a lehető kapcsolatok, beszélgetések és együttmunkálkodás formáinak kérdését.[1]

2. Mindkét delegáció meg volt győződve arról, hogy a római katolikusok és evangélikusok között hagyományosan vitatott teológiai problémák még mindig fontosak, de ezek más megvilágításban látszanak most „a modern világ megjelenése óta" és a mai természettudományok, társadalomtudomány, történelemtudomány s bibliai tudományok új ismereteinek birtokában. Ezért ezekkel az új ismeretekkel számolva a delegációk elhatározták, hogy „teológiai problémák komoly megvitatásába fognak" és így „azonosítják vagy megszüntetik a félreértéseket és zavaró tényezőket (identify and eliminate misunderstandings and causes of irritation")[2].

Megegyeztek abban, hogy nem elsődlegesen fontos gyors megoldásokat keresni gyakorlati problémákra, hanem inkább az a fontos, hogy átfogó dialógus alakuljon ki azokról az alapkérdésekről (basic problems), amelyek egyrészt elválasztják, másrészt egyesítik (összekötik) a két egyházat.

3. Ezért az illetékes egyházi hatóságok kijelöltek egy olyan nemzetközi összetételű tanulmányi bizottságot, amelynek feladata lett, hogy „az evangélium és az egyház" témával foglalkozzék. Az egyes ülésekre az állandó tagok mellé még különleges résztvevőket (special participants) hívtak meg, bizonyos részlettémák teológiai szakértőiként.

4. Az első ülést 1967. nov. 26—30-ig tartották Zürichben (Svájc) s „az evangélium és tradíció" témával foglalkoztak. Az ok, hogy kiindulópontként éppen ezt a bibliai teológiai kérdést választották, amely az evangéliumot és az újtestamentumi tradíciót érinti, az volt, hogy felekezetközi találkozók általános tapasztalata szerint — különösen protestáns és római katolikus teológusok viszonylatában — a megegyezés lehetősége éppen a bibliai exegetikai diszkusszióknál különösen nagy. Továbbá a közös munkacsoport beszámolója rámutatott arra, hogy a „modern bibliai tudomány fejlődése módosította az idevonatkozó álláspontok tradicionális formulázásait és egy új megközelítési módot nyitott a felekezeti különbségek megközelítéséhez".[3]

A második ülést 1968 szeptemberében tartották (15—19) a svédországi Bastadban, a Tanulmányi Bizottság a határozat szerint „a világ és az egyház az evangélium alatt" témával foglalkozott. Munkája közben a bizottság arra a felismerésre épített, amelyre az első ülésen jutottak, eszerint ahhoz, hogy az evangélium mint üdvösséget munkáló esemény legyen és maradjon minden történelmi helyzetben mindig újra kell, hogy hirdettessék. Ezért az evangéliumot és az egyházat nem lehet teljesen megfelelően meghatározni (cannot be adequately defined) a világra való utalás nélkül. A bizottság annak a reményének adott kifejezést, hogy mindkét egyház a világ közös szolgálatában új alapot találhat az egységre (both churches could find a new unity in common service to the world).

5. Miután figyelemmel kísérték és tisztázták nagy vonalakban a kijelölt tárgyakat a Tanulmányi Bizottság különös figyelemmel és részletesen fordult ekkleziológiai problémák felé két következő ülésén. Itt a két felekezet között fennálló fontos kérdések különösen is sürgetőek. „Az egyház struktúrái" téma keretében a harmadik ülés, amelyet Nemiben (Olaszország) tartottak 1969. május 4—8-ig az „egyházi hivatal" problémájára összpontosított. A negyedik ülésszak Cartignyben (Svájc) volt 1970. február 22—26-ig és az „evangélium és törvény — evangélium és keresztyén szabadság" témával foglalkozott, továbbvitte a Nemiben felvetett témák tárgyalását és ennek kapcsán kitért a pápai primátus kérdésére, valamint az intercommunió kérdéseire.

6. Az ötödik ülésszakot San Antonban (Málta) tartották 1971. február 21—26-ig. Itt főként egy alapos, végső beszámoló megfogalmazásával foglalkoztak. Egy kis albizottság 1970. október 27—30-ig találkozott Hamburgban, hogy előkészítse az előzetes első fogalmazványt. Miután ezt az első fogalmazványt alaposan átdolgozták, 1971. február 25-én a Tanulmányi Bizottság a végleges beszámoló szövegét egyhangúan elfogadta. A Tanulmányi Bizottság kijelölt egy kis szerkesztő bizottságot, amely ülését 1971. május 28—30-ig tartotta Tübingenben. Feladata csupán az volt, hogy a szükséges szerkesztési (editorial) változtatásokat eszközölje a Tanulmányi Bizottság tagjai egyéni javaslatainak figyelembevételével.

7. A jelenlegi beszámoló értékelésekor fontos figyelembe venni, hogy a Tanulmányi Bizottságnak nem volt feladata a 16. századi teológiai ellentétekkel foglalkozni; inkább a bizottságnak ismételten meg kellett vizsgálnia a felekezeti különbségeket a jelenlegi biblia teológiai és egyháztörténeti kutatás fényében, valamint abban a perspektívában, amelyet a II. Vatikáni Zsinat tárt fel. Ilyen célok elérése érdekében az „evangélium" fogalma kulcsfogalommá vált az ökumenikus dialógusban. Ez a tény ugyancsak meghatározta a témaválasztást is. „Az evangélium és az egyház" témát szándékosan tartották meg általános témának azért, hogy lehetővé tegyék az ellentétes pontok különböző tárgyalását (the discussion of a variety of controversial points).

8. Nagy általánosságban a Tanulmányi Bizottság tagjai meg vannak győződve arról, hogy adott témájuk keretében jelentős és messzire nyúló konszenzust értek el. Ez a konsezenzus nem csupán az evangéliumnak, mint az egyház alapvető és normatív jelentőségű értékének teológiai értéséig terjed, vagy az evangélium krisztológiai és szoterológiai központi szerepéig, hanem szorosan kapcsolatban van és nagy jelentőségű olyan tantételekkel, amelyek mostanáig ellentétesek voltak. Kétségtelenül néhány kérdés további tisztázásra szorul. Mégis megkérdezzük önmagunkat, vajon a még mindig fennmaradó különbségek szükségszerűen az egyházi közösség (church fellowship) akadályainak tekintendők-e. Vajon azok a különbségek, amelyek átszelnek egyházi határokat — és a jelenlegi kihívásokra adott különböző válaszokból adódnak — legalább nem olyan nagyok, mint a tradicionális különbségek az evangélikus egyházak és a Római Katolikus Egyház között? Ezek a kérdések mindnyájunkat foglalkoztatnak és érdekelnek még akkor is, ha különböző kiindulási pontból közelítjük meg ezeket és csak közös törekvéssel válaszolhatók meg.

9. A Tanulmányi Bizottság tudatában van munkája korlátozott voltának is. Mivel a rábízott téma megszorításokat jelentett a megközelítési módokban, néhány felvetődő témát nem lehetett teológiailag megfelelő alapossággal (comprehensive way) megtárgyalni. Más kérdések viszont mint pl. a pápai csalatkozhatatlanság kérdése, bizonyos mértékig megtárgyalásra kerültek, ugyan, még sincs benne a beszámolóban. Ennek részben időhiány volt az oka. Azok közül a

teológiailag vitatott kérdések közül, amelyeket a bizottság nem tudott elővenni szeretnénk megemlíteni a következőket: az egyház és evangélium viszonya a szentségekhez; a hit és a szentségek viszonya; a természet és a kegyelem viszonya; törvény és evangélium viszonya; a tanítói hivatal és a mariológia kérdése. A mi tapasztalatunk azonban azt mutatja, hogy az ilyen kérdések közös tárgyalása olyan megoldásokhoz vezethet, amelyeket előzőleg nem lehetett volna automatikusan belátni (előre látni).

10. Néhány tárgyalt témát sokkal átfogóbban kellene megtárgyalni, mint ahogyan ez lehetséges volt a bizottság számára. Ez mindenek előtt érvényes az „evangélium és a világ" témára. Ennek a témának széles körű tárgyalása olyan típusú szakértelmet igényelt volna, amely nem volt meg bizottságunkban. Ezeknek a kérdéseknek teljes értékű (adequate) teológiai megfontolásához olyan tudományos tárgyakra (disciplines) lenne szükség, mint az etika, a szociológia, a pszichológia és nem is egyszerűen, mint teológiai segédtudományokra. Továbbá az evangélium fogalmának teljes megértése nagyobb ótestamentumi érdeklődést is igényel. Az bizonyos ugyan, hogy a jelen beszámoló evangélium-értékelésében nem korlátozódik csupán az újtestamentumi evangéliumokra, nem is azonos velük, mégis az Ótestamentum tanúságtételének intenzívebb tanulmányozása további ismeretekhez (insight) vezetne.

11. A felekezetközi tárgyalásoknak sajátos problémái vannak. Ez nyilvánvalóvá lett a mi beszélgetéseink folyamán is. Gyakran a problémák úgy kerültek elő, hogy az csak az egyik felekezet tradíciójára jellemző a kettő közül. Az bizonyos, hogy egy ilyen tálalás kihívó (challenging) és gyümölcsöző lehet a másik partner számára még így is és arra vezethet, hogy saját hagyományát jobban megérti. Azonban gyakran adódik nehézség olyan fogalmazásbeli formula megtalálásában, amely mindkét fél számára egyaránt elfogadható. Gyakran a megszokott tradicionális dogmatikai fogalmazást el kell kerülni még akkor is, ha ugyanezekkel a dolgokkal, amelyekkel most foglalkozunk, már alaposan foglalkoztak. Van egy különleges nehézség az evangélikusok számára s ez abban rejlik, hogy nehéz egy olyan evangélikus *hit*-értelmezést adni, amely általános tekintéllyel bír. Míg a (római) katolikusok a legutóbbi tanítóhivatali kijelentésekre tudnak hivatkozni, különösképpen a II. Vatikáni Zsinat nyilatkozataira, addig az evangélikusoknak mindig a 16. századi hitvallásokra kell visszautalniuk. Ez megnehezíti a mai evangélikus egyházak tényleges életének, hivő bizonyságtételének, szabadságának és sokrétűségének hiteles bemutatását.

12. A Tanulmányi Bizottság munkájának határait részben ki lehet tolni az által is, hogy a jelenlegi beszámolót amilyen szélesen csak lehetséges, vita tárgyává kell tenni az egyházak között. A nemzetközi ökumenikus bizottságok munkája kell, hogy kiegészüljön mindig a regionális munkával. Az ilyen munka eredményeit tovább kell adni más országokban és más kultúrterületen működő hasonló csoportoknak és végül nemzetközi bizottság által kell értékelni.

13. A jelenlegi beszámoló a Tanulmányi Bizottság meggyőződését és látásait adja közre, úgy, ahogyan azok fokozatosan formálódtak a négy évig tartó dialógus folyamán. Noha a bizottságnak van hivatalos megbízatása, mégis tudatában van annak, hogy munkájának eredménye nem kötelező jellegű az egyházak számára (no binding character — keinen verbindlichen Charakter tragen kann). A bizottság ezt a beszámolót abban a reményben továbbítja az illetékes egyházi hatóságokhoz, hogy ez is hozzájárulhat az evangélikus egyházak és a Római Katolikus Egyház közötti kapcsolatok tisztázásához és javításához.

I. Az evangélium és a tradíció

A. Az evangélium kérdése

14. Az evangélikusok és katolikusok közötti szakadásnak számos oka a 16. század különleges történelmi helyzetében gyökerezett. Mégis végső soron az evangélikusok és a római katolikusok az evangélium helyes értésének problémája miatt váltak el egymástól. Noha a történelmi helyzet nagymértékben megváltozott, még ma is meg vannak győződve, hogy idevonatkozó tradícióik olyan elemeket tartalmaznak, amelyek nem adhatók fel. (unaufgebbare Elemente enthalten). Az egyház egysége csak az evangélium igazságában való egység lehet. Ezért azt kérdezzük: hogyan tudjuk ezt az evangéliumot ma megérteni és aktualizálni?

15. Ezzel a döntő kérdéssel foglalkozva, a kezdettől fogva világossá vált számunkra, hogy lehetetlen egyszerűen csak ismételgetni a tradicionális, ellentétes teológiai álláspontokat. Nem csupán abban a történelmi helyzetben történt változás, amelyben ezek keletkeztek, hanem a teológiai módszerekben és kérdésfeltevésekben is alaposan megváltozott minden a modern bibliai és történeti kutatás nyomán. A felekezeti különbségek új látásmódja fejlődött ki. Ezért kell most újonnan felvetnünk az evangélium kérdését mai teológiai és egyházi perspektívából.

B. Jézus igehirdetése és az őskeresztyén kérügma

16. Vizsgálódásunk kiinduló pontja ez a kérdés volt: mi az őskeresztyén kérügma viszonya a jézusi igehirdetéshez? Ennél a pontnál megegyezés mutatkozott abban, hogy Jézus élete és igehirdetése csak az őskeresztyén tradíción keresztül érhető el számunkra. Mégis a résztvevők különböztek annak értékelésében, hogy Jézus igehirdetésének és életének rekonstrukciója menynyire lehetséges, ugyancsak különböző látások jelentkeztek az evangélium prédikálása kontinuitásának kérdésében is. Abban azonban megegyezés mutatkozott, hogy az evangélium alapvető módon a húsvéti eseményről szóló bizonyságtételen nyugszik. Amit Isten tett a világ üdvösségére Jézus Krisztusban, az az evangéliumban adatik tovább és a Szentlélekben válik jelenvalóvá. Az evangélium, mint az üdvesemény meghirdetése ezért maga is üdvesemény.

17. Kezdettől fogva a Jézus Krisztusról szóló evangélium volt a tradíció tárgya.[4] Az evangélium hirdetésének szolgálatában és szolgálatából alakultak ki bizonyos írások, amelyeket később Újszövetségnek neveztek. Ezáltal új módon vetődik fel ma a régi ellentétes kérdés az írás és tradíció kapcsolatáról. Az Írást nem lehet ezentúl kizárólagos módon szembeállítani a tradícióval, mivel az Újszövetség maga is az őskeresztyén tradíció egy produktuma. Mégis az Írásnak, mint az alapvető tradícióról szóló bizonyságtételnek, normatív szerepe van az egyház későbbi egész tradíciójára.[5]

C. Az egyházi igehirdetés kritériumai

18. Mivel az evangéliumról való bizonyságtételnek mindig új és új történelmi helyzetben kell elhangzania, felvetődik a kritériumok kérdése. Mik azok a mértékek, amelyek szerint különböztethetünk legitim és illegitim fejlődés között a későbbiek során. Ezt a kérdést nem lehet megválaszolni pusztán elméleti módon.

Sem a sola scriptura elv, sem a formális hivatkozások a tanítói hivatal tekintélyére nem elegendőek. Az elsődleges kritérium maga a Szentlélek, aki a Krisztus-eseményt üdvözítő cselekedetté teszi. Bizonyos, hogy itt felvetődhet a kérdés: hogyan lehet a Szentlélek erejét egy kritériummal azonosítani? Ha a tradíció kontinuitása eredeti forrásával konkrét módon jut kifejezésre, akkor nyilvánvalóan másodlagos kritériumok szükségesek.

19. Evangélikus látás szerint a prédikált élő ige a normális formája az evangélium érvényes értelmezésének. Az egyház hitvallási iratai, mint a Szentírás helyes magyarázatai szintén tekintéllyel rendelkeznek. Különleges helyzetekben (mint például a „Kirchenkampf") az egyház, mint Isten népe újra megvallhatja az evangéliumot, tekintettel az újonnan felvetődött kérdésekre, és ezt tekintéllyel teheti.

20. Katolikus látás szerint az Úr igéjét hitelesíti a hivatalos és nem hivatalos karizmák kölcsönös együttműködésével, úgy, hogy mindkettő az Írás tekintélye alatt marad.[6] Mivel az evangéliumot állandóan hitben és életben interpretálják, a keresztyének eleven hitélményei alkotják a másodlagos kritériumot. Ilyen módon az egyház állandóan hű (Krisztushoz és igazságához és ez a hűsége állandóan megújul. Szabadságot nyer arra, hogy megszabadítsa magát azoktól a formáktól és formuláktól, amelyek már nem időszerűek annak érdekében, hogy az evangéliumot a kurrens helyzetnek megfelelő módon lehessen hirdetni.

21. A résztvevők mindkét oldalon megegyeztek abban, hogy az egyház tekintélye csak az igét szolgálhatja és sohasem uralkodhat az Úr igéjén. Ezért az egyház tradíciójának nyitottnak kell maradnia az ige irányában és úgy kell tovább adnia azt, hogy az ige maga nyújtson állandóan megértést, mely megértés hitből és szabadságból származik és keresztyén cselekvésre ad lehetőséget.

22. Az igehirdetés ilyen történeti változatossága ellenére is az evangélikusok és a katolikusok meg vannak győződve arról, hogy a Szentlélek egyházát szüntelenül igazságban vezeti és abban meg is tartja. Ebben az összefüggésben kell megérteni a tévedhetetlenségnek és csalatkozhatatlanságnak fogalmait, amelyek a katolikus tradícióban állandóan előkerülnek. Ezek a főleg negatív fogalmak állandóan félreértéseknek vannak kitéve. Noha csak későbbi eredetűek, az, amire utalnak, már ismert volt az ősi egyházban és az újtestamentumi textusok magyarázatán alapulnak.[7]

23. A tévedhetetlenséget (infallibility — Unfehlbarkeit) kell, hogy mindenekelőtt olyan ajándékként értsük, amely az egész egyháznak, mint az Isten népének adatott. Az egyház megmaradása az igazságban nem érthető statikus módon, hanem csak dinamikus eseményként, amely szüntelenül történik a Szentlélek segítségével, a tévedések elleni harc folyamán és mind az egyházban, mind a világban megtapasztalható bűn elleni küzdelemben.

D. Az evangélium központja és az igazságok hierarchiája

24. A tradíciók különbségében megmaradó igazság ügye vezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy mi az alapja és központja az evangéliumnak, amelyhez az egyház sokrétű bizonyságtételét viszonyítja a különböző történelmi körülmények között és ami tanúságtételként és fejlődésként egyaránt felfogható. Ezt az alapot és ezt a központot nem szabad redukálni csupán egy teológiai formulára, ez sokkal inkább Istennek Jézus keresztjében és feltámadásában végzett eszkhatológiai üdvözítő cselekedetéből áll. Ez az, amit minden igehirdetés ki akar fejteni.

25. Teológiai vitánk világossá tette, hogy bizonyos konvergencia áll fenn a katolikus *„igazságok hierarchiája"* gondolat és az evangélikus *evangélium* értelmezés között, e terminusok tartalmi központját illetően. Az igazságok hierarchiája koncepció[8] lehetővé teszi a katolikus teológia számára, hogy a különböző hitigazságok egy síkon tartása helyett, az igazságok tartalmára irányítsa a figyelmet és így világossá tegye a különböző szinteket vagy fokozatokat a hit egyes igazságai között, fontossági sorrendben. Ugyanakkor a hit minden igazságának, bármilyen szinten is legyen, közös hivatkozási pont (a common reference point) adatott a keresztyén hit alapjában. Ezáltal az *„igazságok hierarchiája"* gondolat nagyon közel kerül az *evangéliumközpontúság* gondolatához. Bizonyos azonban az, hogy a nyilvánvaló közelség még nem szünteti meg a különböző hangsúlyokat. Míg az igazságok hierarchiájának gondolata esetében a teljességnek (completeness and fullness) aspektusa erősebben emelkedik ki, addig a „központ" koncepcióban a kritikai hangsúly nyer nagyobb szerepet, különösen, ha a teológia történetére gondolunk, miként jutott ez kifejezésre. Ezek alapján kívánatosnak tartja a bizottság, hogy az egyházi tradíciók megkérdezzék önmagukat vajon helyesen tesznek tanúságot az evangéliumról.

E. A megigazulásról szóló tanítás problémája

26. Az evangélium központjának kérdéséből vetődik fel egy másik kérdés: a tárgyalófelek hogyan értik a *megigazulást?* Ezen a ponton a tradicionális, polemikus nézeteltérések különösen is éles meghatározásokat nyertek. Ma azonban messzemenő konszenzus van kifejlődőben a megigazulás értelmezésében. Katolikus teológusok is hangsúlyozzák a megigazulással kapcsolatosan, hogy az üdvösség, mint Isten ajándéka nincsen semmiféle emberi feltételhez kötve. Evangélikus teológusok pedig azt hangsúlyozzák, hogy a megigazulás eseményre nem korlátozható az egyéni bűnbocsánatra és nem látják benne a bűnös ember pusztán külsőleges igazzányilvánítását[9]. Inkább: Isten igazságának, amint az a Krisztus-eseményben realizálódott, úgy kell eljutnia a bűnös emberhez, hogy az a hivő ember új életalapja lehessen.[10]

27. Ebben az értelemben a megigazulás úgy érthető, mint az üdvesemény teljességének kifejeződése (as expressing the totality of the event of salvation — als Gesamtausdruck des Heilsgeschehens). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Pál apostol írásaiban az Isten igazságáról szóló bizonyságtétel a zsidó törvényeskedéssel szemben folytatott konkrét vita során éleződött ki. Mivel a megigazulás üzenete (Rechtfertigungsbotschaft — the message of justification) a keresztyén szabadság alapja, szemben az üdvösség elfogadásának törvényeskedő feltételeivel; állandóan úgy kell fogalmazni ezt az üzenetet, mint az evangélium központjának egyik fontos interpretációját (als gewichte Explikation der Mitte des Evangeliums immer wieder neu zur Sprache gebracht werden). Arra is rámutattak azonban, hogy az üdvesemény, amelyről az evangélium tanúságot tesz megfelelő módon fejezhető ki *másféleképpen* is az Újszövetségből vett más megfogalmazásban, mint például a kiengesztelés, a szabadság, a megváltás, az új élet vagy új teremtés koncepciójában.

28. Noha messzemenő egyetértés látszik lehetségesnek a megigazulás kérdésében, még más kérdések is felvetődtek itt. Mi ennek a tanításnak teológiai jelentősége? Vajon mindkét fél hasonló módon értékeli-e

e tanítás mondanivalóját (Konsequenzen) az egyház életére és tanítására nézve?

29. Evangélikus értelmezés szerint és a megigazulásról szóló hitvallás alapján: az egyház minden hagyománya (felekezete, tradíciója) és intézménye alá van vetve ennek a kritériumnak és az elé a kérdés elé kell, hogy álljon: vajon az evangélium helyes hirdetését elősegíti-e és nem homályosítja-e el az üdvösségnek „feltételnélküli ajándék" jellegét? Ebből következik az is, hogy az egyház rítusai és szervezetei sem tekinthetők az üdvösség feltételeinek, de úgy és annyiban érvényesek, amennyiben a hit engedelmességének szabad kibontakozásai[11] (— are valid only as the free unfolding of the obedience of faith — als freie Entfaltung des Glaubensgehorsams gelten können).

30. Evangélikusok és katolikusok egyaránt meg vannak győződve arról, hogy az evangélium a keresztyén szabadság alapja. Az Újszövetség ezt a szabadságot úgy írja le, mint bűntől való szabadságot, szabadság a törvény hatalmából, szabadság a haláltól, szabadság az Isten és a felebarát szolgálatára. Mivel azonban a keresztyén szabadság hozzá van kötve (linked) az evangéliumról szóló tanúságtételhez, szükség van intézményes formákra, hogy közvetítsék az embereknek. Az egyháznak ezért úgy kell értelmeznie és valósítania is önmagát, mint ami a szabadság intézménye (institution of freedom — Institution der Freiheit). Olyan struktúrák, amelyek ezt a szabadságot erőszakosan gátolják (violeta — verletzen), nem lehetnek legitim módon meg a Krisztus egyházában.

F. *Evangélium és egyházi törvény (egyházjog)*

31. Az egyház szervezetei mindenek előtt az ige és a szentségek szolgálatából származnak, melyek az egyház alkotó tényezői. Az, ami az evangélium helyes hirdetéséhez és a szentségek kiszolgáltatáshoz tartozik az nélkülözhetetlen (unabdingbar — indispensable). A rendek konkrét alakja az Újszövetségben különböző formákban jelentkezik (is presented in various forms — liegt in mannigfachen Formen vor). Mindez a történelem későbbi folyamán sokfajta változáson ment keresztül. Az egyház történetiségének komolyabban vétele (greater awareness of the historicity) és ezzel összefüggésben, eschatológiai természetének új értelmezése megköveteli, hogy korunkban újra végiggondoljuk a *ius divinum* és a *ius humanum* fogalmát. Mindkét fogalomban a *ius* szó pusztán analógiai értelemben használatos. A *ius divinum*ot sohasem lehet megfelelően megkülönböztetni a *ius humanum*tól. A *ius divinum*ot mindig csak közvetve, különböző történeti formákon keresztül birtokolhatjuk. Ezeket a közvetítő formákat nem csupán úgy kell értenünk, mint, amik társadalmi folyamatokból nőttek ki (als Produkt eines soziologischen Wachstumprozesses), hanem az egyház pneumatikus természete folytán, a Lélek gyümölcseként is tapasztalhatók és érthetők.

32. Az egyházjog nem csupán jogi rendszer (juridisches System). A végső döntő szempont itt is a hívő üdvössége kell legyen. Az egyházjognak szolgálnia kell a hívők vallásos életének szabad fejlődését. Az egyházi normák segítségül szolgálhatnak a hívők lelkiismerete formálásának. Azonban nincs olyan törvény, amely az egyház tagját felmenthetné az Isten előtti közvetlen (direct) felelősség alól.[12] Ezért az egyházi normák kötelező érvényűek csupán a személyes lelkiismereten keresztül lehetnek. Az Úr munkájának szabad területet kell biztosítani.

33. Az egyház a maga rendjében (ordnung — ordering) feltétlenül és állandóan kötve van az evangéliumhoz, mely kétségtelenül *prioritást* élvez (an das ihr unabdingbar vorgegebene Evangelium bleibend gebunden.)

Erre való tekintettel beszél a katolikus tradíció *ius divinum*ról. Az evangélium azonban *kritérium* csak a jelen társadalmi valósággal kapcsolatban élő valóságos egyházi szervezet számára lehet. Amint az evangéliumnak legitim kifejtése folyik dogmákban és hitvallásokban, ugyanúgy folyik a jog történeti valósulása is az egyházban (eine geschichtliche Verwirklichung des Rechts in der Kirche). Ezért kell az egyháznak a Szent Lélek jeleit a történelemben és a jelenben felismernie és az apostoli igehirdetéshez hűen megfontolnia rendjeinek újraformálását[13] (the restructuring of its orders — eine Umstrukturierung ihrer Ordnungen).

34. A katolikus résztvevők ezért várják az egyházjog reformálását oly módon, hogy az egyházi törvények és intézmények a hívők vallásos életét szolgálják, védjék a keresztyén szabadságát és megelőzzék azt, hogy a törvények és intézmények öncélúak legyenek. Az evéngélikus résztvevők számára az reményteljes jel, hogy a *Codex Iuris Canonici* revíziója ökumenikus közeledés időszakában történik. Remélik továbbá azt is, hogy a revízió készítése közben — noha a katolikus egyházjog kodifikálása csak a katolikus egyház tagjai számára kötelező jellegű — mégis ez a munka közvetve hatással lesz az egész keresztyénségre is. Mindehhez még hozzáteszik, hogy saját evangélikus egyházaik tekintetében is radikális újjárendezésre van szükség (radical recordering — in vieler Hinsicht einer radikalen Neuordnung bedürfen), hogy a szabadság megvédelmeztessék és előbbre jusson (promoted — gefördert wird).

II. Az evangélium és a világ

A világ jelentősége az evangélium megértése szempontjából

35. Jézus Krisztus a világ*ban* és a világ*ért* élt, halt meg és támadott fel. Hasonlóképpen az egyház is Isten üdvösséges cselekedeteiről a világ*ban* és a világ*ért* tesz bizonyságot. Így a világ egyszerre a *helye* (locus) és a *célja* az evéngélium hirdetésének. Ezek a valóságok (realities) olyan bennsőségesen vannak kapcsolatban egymással (interrelated), hogy az *ami* a világ és *ahogyan* értjük azt, az elkerülhetetlenül befolyásolja az evangélium formulázását, az egyház életét és struktúráját.

36. Erről a témáról folytatott megbeszélésünkben újfent meggyőződtünk arról, hogy sok olyan tanításbeli véleménykülönbség (Lehrunterschied-disagreement), ami a múltban egyházainkat elválasztotta (separated), kezd eltűnni. Azok az ellentétek egykor a jelenlegitől erősen elütő világban keletkeztek. Következésképpen nagymértékben lehetetlenné vált a világ múltbeli értelmezését hasznosítani a jelenlegi igehirdetés összefüggésében. Így sok tradicionális tanításbeli különbségünk jelenleg elveszíti jelentőségét.

37. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy máris van egy új és egységesített „teológiánk a földi valóságokról". Ehhez túlságosan sok az új probléma. Még az is nehézséget jelent, hogy a „*világ*" fogalmának tiszta, világos megfogalmazásához eljussunk. Különleges figyelmet kell fordítani a világnak, mint kozmosznak megértésére, ebben a fogalomban benne van a társadalmi, kulturális viszonyulások egész hálózata, mint ahogy jelenti az egyes és közösségi ember tevékenység

helyét és tárgyát, valamint a teremtett, elbukott és az isteni megváltásban részesült rendet (világot) is.

38. Ezen a területen, talán méginkább, mint másutt, a vélemények hasonlósága és különbsége *átszeli a felekezeti határokat.* Római katolikusok és evangélikusok itt ugyanazokkal az alapvető kérdésekkel kerülnek szembe és hasonló nehézségeik vannak, amikor megkísérlik megválaszolni a kérdéseket.

B. Az evangélium jelentősége a világ számára

39. Megegyeztünk abban a tekintetben, hogy a világot az evangélium központjából kell nézni, azaz Istennek Krisztus megfeszítésében és feltámadásában megmutatkozó eszkatológiai üdvcselekedetének perspektívájából. Az evangélium az emberiség (Menschheit-all men) megbékélését célozza. Két fontos következtetés vonható le ebből:

40. Isten megváltó cselekedete a Krisztusban — a kereszt*en* és a kereszt *által* történik. Itt nincs helye a triumfalizmusnak, vagy azoknak az elméleti irányzatoknak, amelyeknek keresztyének oly gyakran áldozatul estek. Az egyháznak mindig emlékeznie kell arra, hogy Krisztus győzelme a világ*ban* és a világ *felett, rejtett győzelem* és úgy kell bizonyságot tennie a Krisztus engesztelő munkájáról, hogy közben része van szenvedésében, harcol a gonosz hatalma ellen ebben a korszakban, amely elmúlik. Isten üdvösséges cselekedeteiről az egyháznak nem csupán az igén és szentségeken keresztül kell bizonyságot tennie, nem is csak a bűnbocsánat szóbeli hirdetésén át, hanem Krisztus követésével a gyengék gyengeségének felvállalásával, a szükségben levőkkel és elnyomottakkal szolidaritásban. Mert az evangélium több, mint üzenet, benne már az eschaton ereje válik nyilvánvalóvá, amely a mi világunkban a kereszt jele alá rejtve (under the form of the cross) munkálkodik[14].

41. Másodszor: az evangélium átfogja a lét minden területét és az emberi élet minden aspektusát. Krisztus halála és feltámadása által aratott győzelme bátorítja a hivőket, hogy ígérete által éljenek és a szeretet cselekedeteit hajtsák végre. Intünk ezáltal minden dualista gondolkodásmód és kegyességi életgyakorlat ellen, Az evangéliumot nem lehet pusztán spirituális, magán vagy belső területre korlátozni, mintha nem volnának következményei a testi és közösségi életre is. Egy bizonyos katolikus tradícióval szemben állítjuk, hogy a természetet (natura) nem szabad úgy felfogni, mint a természetfölötti kegyelem önmagában is elégséges feltételét. Ugyanakkor el kell vetnünk azt a széles evangélikus körben elterjedt, gondolkodásmódot, ami szerint van egy olyan *„világi birodalom"* (von einem weltlichem Reich), amelyhez nincsen köze az evangéliumnak.

C. Az evéngélium történetisége

42. Manapság az egész valóságra, mint nyitott folyamatra tekintünk és emberiségen a történelmet értjük. Itt hangzik hitünk megvallása: Isten belép a történelembe világ iránti szeretetéből és azt üdvösséges cselekedetének részévé teszi. Ez a hitvallás mindig is része volt az inkarnációban való hitnek. Ma azonban szükséges az evangéliumnak ezt a történetiségét még világosabban fölfogni és kidolgozni (to conceive-herauszuarbeiten).

43. Noha az evangélium *nem vezethető le ebből a világból,* mégis úgy kell felfogni, mint ami bizonyos és mindig változó körülmények között konkretizálódott. Csak akkor válik *viva vox evangelii*-vé ismét, ha úgy formulázzák és fejezik ki a Szent Lélek erejével, hogy tekintettel vannak a mai emberek által felvetett mindig új és új kérdésekre[15]. Csak amikor az evangéliumot ilyen konkrét helyzetekben hirdetjük, ragadjuk meg igazán mentő jellegét (Heilsbedeutungits saving character). Így a világ nem csupán az evangélium hirdetésének lehetőségét biztosítja, hanem van bizonyos hermeneutikai funkciója is. Éppen *ez* a világ az, amely meggazdagít bennünket az evangélium teljességének mélyebb megértésével egy bizonyos mértékig.

44. Ebből következik az is, hogy azok a struktúrák és formulák, amelyekben az evangélium konkretizálódik maguk is részt vesznek a társadalmi és kulturális változásokban a világhoz való történeti kötöttségük (meghatározottságuk) miatt. Mivel az evangélium az eszkatológiai teljességre irányul, ezek a struktúrák és formulák mindig csak átmeneti és előrevételezett jellegűek (transitory and anticipatory). Szerepük az, hogy nyissanak a jövőre és sohasem az, hogy zárva legyenek a jövő irányában. Így *az evangélium kontinuitása* — ez a Szent Lélek ajándéka — éppen nemcsak a fix stuktúrákban és formulázásokban található, vagy látható meg, hanem abban a képességben, hogy mindig új és új formákban ismertetheti meg magát, állandóan reflektálva a Szentírásra és annak az egyháztörténelem folyamán kialakult magyarázatra. Ez a felismerés megszabadíthatja az ökumenikus párbeszédet is egyfajta föltétlen (kérdésnélküli) kötöttségtől a múltbeli, rögzített pozíciókhoz és a múltban uralkodó kérdésfeltevésektől szintén.

45. Ehhez jön még egy további ok arra nézve miért kell különleges figyelmet fordítanunk a világnak az evangéliumhoz fűződő kapcsolatára. Erre a világra úgy tekintünk, mint egy olyan *globális környezetre,* amelyben minden tényező kölcsönösen befolyással van egymásra. Az egyház ennek a kölcsönösen egymásra ható komplex valóságnak közepén áll, ez a valóság, ha nem is tudatosan, de formálja az evangélium hirdetését csakúgy, mint ahogyan az evangélium hirdetése alakítja a világot, befolyással van rá. Mindez gyakran olyan módon történik, hogy sem az egyház, sem a világ nincs is tudatában ennek. Olykor az egyház életstílusán vagy szervezetén keresztül nyújtott indirekt kommunikációja erőteljesebb, mint direkt bizonyságtétele az igén, a szentségeken, vagy szeretetszolgálatán keresztül (karitative Tätigkeit — social action). Máskor ez az indirekt üzenet ellentmond annak az evangéliumnak, amit az egyház hirdetni szándékozik. Viszont még az is előfordulhat, hogy az evangélium bizonyos aspektusait ott hajtják végre, ahol ezeket nem is ismerik és nem is szándékoznak az evangélium szerint cselekedni. Ezért parancsolóan szükséges, hogy amikor az evangélium hirdetéséről van szó, vegyük figyelembe az egyházaknak tényleges társadalmi, pszichológiai és politikai funkcióit adott társadalmunkban. A szekularizált világban az egyházak egyre inkább a dolgok magán szféráiba kényszerültek (forced-abgedrängt), szorultak vissza. Következésképpen egyre kevésbé hatásos, kevésbé centrális szerepet játszanak a közéletben (central role -wirkungsvolle kritische Rolle!) noha az evangélium, amit hirdetnek az élet egészével kapcsolatos. E kudarcnak (Versagen -failure) legalább is egyik oka abban keresendő, hogy az egyházak olyan életstílussal és szervezeti formákkal vannak leterhelve, amelyek talán megfeleltek egykor a „népegyházi korszakban", de amelyek a mi egyre inkább „nem-keresztyén" (entchristlichen; de-Christianized) társadalmunkban használhatatlanokká váltak, ha egyenesen nem lettek veszélyessé. Hatalmas átalakulásra van szükségük egyházainknak, hogy valóban olyan közösségekké lehessenek, amelyek megfelelő szervezeti és lelki feltételekről

tudnak gondoskodni az igazi szabadság, emberi méltóság és egység tényleges megvalósítása érdekében saját tagjaik között is. Miközben levet az egyház magáról minden abszolútsági igényt, amely ideológiákra, politikai formákra, társadalmi és gazdasági életre jellemző, képes lesz hozzájárulni, sokkal hatásosabban, mint eddig, a jövő világának megnyitásához. *Az egyház egész léte* — és nem csupán kijelentései vagy programjai — a társadalom embertelenné válásával szemben *kell, hogy protestálássá váljék.*

46. Ezeknek a megfontolásoknak ökumenikus fontossága nyilvánvaló. A világ viszonyulása az evangéliumhoz új struktúrák szükségére mutat egyházainkban. (A német és az angol szöveg divergál: Die Weltbezogenheit des Evangeliums — The relationship of the world to the gospel — a ford). Ha adva van az egyház teljes karizmatikus struktúrája — vetődött fel a kérdés — vajon a tisztségviselők nem érthetők-e és szervezhetők-e új módon és nem lehetne-e a hivők egyetemes papságát új jelentőséggel tölteni meg? — A világ iránti feladat megköveteli, hogy az egyházon belül is legyen szabadság és szabad véleménynyilvánítás. Ilyen új struktúrák gondoskodnak a lehetőségekről, hogy az egység előtt tornyosuló nagyobb akadályokat le lehessen küzdeni. A tanbeli viták fokozatos (progressive — fortschreitenden) legyőzésével most a strukturális problémák azok, amelyek nagy mértékben felelősek azért, hogy egyházaink még mindig szétválasztva élnek (für die weiterdauernde Trennung unserer Krichen — for continuing to keep our churches divided). Az evangélium és világ viszonyát így kommentálva most figyelmünket a lelkészi szolgálat problémája felé fordítjuk (zu den Fragen des *Amtes* in der Kirche — to the problem of the *office of ministry* in the church — Az *Amt* és az *office of ministry* terminusok egy-egy szóval magyarra nem fordíthatók. Ford.)

III. Az evangélium és a lelkészi szolgálat kérdése az egyházban

A. *Közös kiindulópont*

47. A lelkészi hivatal kérdése az egyházban, annak eredete, helye, világos értelmezése az egyik legfontosabb nyitott kérdés jelenleg evangélikusok és katolikusok között. Ez az a pont, ahol konkréttá válik az evangélium helyzetének kérdése: az egyházban és az egyház fölött. Más szavakkal: mik is a konzekvenciái a megigazulásról szóló tanításnak a lelkészi szolgálat értelmezésére nézve?

48. Evangélikusok és katolikusok egyek abban a meggyőződésben, hogy üdvösségüket kizárólag Isten üdvösséges cselekedeteinek köszönhetjük, ezeket Jézus Krisztusban egyszer s mindenkorra vitte végbe, az evangélium tanúsága szerint. Mégis a kiengesztelés szolgálata is hozzátartozik a kiengesztelés művéhez[17]. Más szavakkal az evangélium tanúságtétele megköveteli, hogy legyenek tanúi az evangéliumnak[18]. Az egyház egésze tesz bizonyságot Krisztusról; mint ahogyan az egyház egésze az Isten papi népe[19]. Mint *creatura et ministri verbi* azonban az egyház az evangélium alatt áll és az evangéliumot, mint mindenek felett való kritériumot tartja magáénak (hat in ihm ein übergeordnetes Kriterium ... has the Gospel as its superordinate criterion). Az evangélium szolgálatát az egyház az igehirdetésben, a szentségek kiszolgáltatásában és ténylegesen egész életében viszi véghez.

49. Mivel az egyház, mint Isten vándorló zarándoknépe még nem érte el eszkatológiai célját — ebben az átmeneti (interval) időben, a „már igen" és „még nem" állapotában — rá van szorulva az egyházi szolgálatokra (auf Dienste — on ministries!), struktúrákra és szervezetekre, amelyek Istennek Krisztusban történt üdvösséges cselekedetét kell hogy szolgálják azáltal, hogy újra jelenvalóvá teszik azt (Vergegenwärtigung — realization).

50. Mind az evangélikusoknak, mind a katolikusoknak problémát jelent annak a kapcsolatnak pontos, helyes meghatározása (correct determination, die rechte Bestimmung), amely az egész egyház által végzett szolgálat és az egyházon belül levő speciális egyházi szolgálat (Amt — special office) között fennáll. Mindkét fél megegyezik abban, hogy a lelkészi hivatalnak van szolgálata a gyülekezet *felé* csakúgy, mint a gyülekezet*ben* (gegenüber der Gemeinde wie in der Gemeinde — over against the community as well as within the community). Továbbá abban is megegyeznek, hogy a lelkészi szolgálat Krisztust képviseli és az ő gyülekezet felé fordulását mindaddig, amíg az evangéliumot juttatja kifejezésre. Mindkét félnek meg kell vizsgálnia önmagát, hogy az evangélium kritikai elsőbbsége a gyakorlatban mennyire érvényesül nála.

B. *Eredetének normatív pozíciója*

51. Az Újszövetség ezekről a pontokról sokoldalúan tesz bizonyságot. Különösen is fontos és segítő jelenlegi problémánkhoz egyfelől az *apostoli* koncepció, másfelől a gyülekezetek *karizmatikus struktúrája*, amint az különösen Pál apostol leveleiben tükröződik[20].

52. Az Újszövetség bizonyságtétele szerint az apostolokat maga az Úr küldte ki, hogy föltámadásának legyenek tanúi[21]. Az apostolság a szó eredeti értelmében nem adható át. Az apostolok az egyház alapításának korához tartoztak,[22] és az egyház számára döntő jelentőséggel bírtak[23]; a prófétákkal együtt az egyház fundamentumának nevezték őket[24]. Az egyház annyiban apostoli, amennyiben ezen az alapon áll és megmarad az apostoli hitben. Az egyházi hivatal (Amt, ministry), a tanítás, a szervezet annyiban apostoli, amennyiben továbbadja és valósítja az apostoli bizonyságtételt.

53. Az egész egyház a maga apostolokig visszamenő megbízatását a karizmák sokféleségével tölti be. Ezek a karizmák a Szentlélek megnyilvánulásai és ezek teszik bennünket Jézus Krisztus missziójának és szolgálatának részeseivé.[25] Ezért a karizmákat az egyházban nem csupán egy csoport kapta, és nincsenek korlátozva csak bizonyos hivatalokra.[26] Hitelességüket abban mutatják meg, hogy Krisztusról tesznek tanúbizonyságot, mások számára vannak és ezáltal szolgálják a Krisztus testének egységét[27] és felépítését.[28] Ezért a kegyelmi ajándékok az egyház szervezete és struktúrája számára alkotó jelentőségűek. Az evangéliumot megőrizni csak közösen lehet (im Miteinander, in the cooperative) éppen úgy, mint ahogy továbbadni is a karizmás szolgálatok feszültséggel teli összefüggésében lehet csupán.[29]

54. Az Újszövetség már korán ismer különböző szolgálatokat és hivatalokat a szolgálatra[30]. Legalább is bizonyos mértékig úgy tekintenek ezekre a szolgálatokra, mint karizmákra.[31] Az Újszövetségi iratok a gyülekezeti funkciók vonalán nagy különbségekről tanúskodnak, éppen úgy, mint ahogy különbségek voltak a hivatalokban és a szervezetek terén az egyház különböző területein és különböző korszakaiban. Az egyháztörténet későbbi szakaszában csak részben tartották meg az ősi hivatalokat, részben új módon értelmezték

azokat (v.ö. a presbiteri, püspöki és diakónusi hivatalok). Továbbá ezek a szolgálatok és szervezetek már előbb meglevő történeti struktúrákba voltak beleágyazva. Így noha megvan az alapvető struktúra folyamatossága, mégis úgy látszik, hogy a történetiség (historicity, Geschichtilichkeit) is hozzá tartozik ezekhez a hivatalokhoz, csakúgy, mint az egyház lelkészi szolgálata lényeges természetéhez és gyülekezeti szervezetéhez. Az evangélium, amelyről az Írások tesznek bizonyságot, csak akkor lehet kritérium ezen a téren, amikor a szervezet eleven kapcsolatban áll a tényleges társadalmi valósággal. A szervezetek az Újszövetségben ezért nagyrészt csak olyan modelleknek tekintendők, amelyek mindig nyitottak az állandóan megújuló aktualizálás irányában.

C. *Az egyházi struktúrák történeti fejlődése*

55. Az egyháztörténet folyamán a lelkészi szolgálat (Amt, ministerial office) értelmezésében és kiformálásában jelentős változásokon és fejlődésen ment át. Csak a legutóbbi időben jutottunk ennek teljes tudatára a történelem tanulmányozása során. Így pl. csak a II. században alakult ki a lelkészi hivatal hármas tagozódása: a püspöki, presbiteri és diakónusi szolgálat. A kapcsolat a helyi és univerzális egyház között, valamint a püspöki kollegialitás és primátusság között az első és második ezredév fordulójára tehető csak. Bizonyos mértékig a különböző egyházak aszerint differenciálódtak, hogy milyen különböző újszövetségi modell szerint alakult a fejlődésük.

56. Az egyház történetiségének ez az új felismerése, összekapcsolva az egyház eszkatológiai természetének megértésével, az egyház lelkészi hivatalának teológiai megítélésében is változásokhoz vezetett. Noha a lelkészi hivatal alkotó módon tartozik hozzá az egyházhoz és maradandóan alap-struktúra jellegű, mégis lehetséges az, hogy a hivatal bizonyos formái, amelyek szükségesek és fontosak voltak ugyan, egy bizonyos időben, hogy az egyház a maga misszióját megfelelő módon tudja gyakorolni, más helyzetekben viszont csekély jelentőséggel bírnak, vagy egyáltalán nincsen jelentőségük. Ez teszi lehetővé számunkra ma, hogy strukturális változásokat hajtsunk végre, hogy az új helyzetekhez alkalmazkodni tudjunk. Közben régi struktúrák, (mint pl. a diakónus hivatala) felújíthatók és új struktúrák beemelhetők. Különösen nagy szükség mutatkozik ma az egyház világ felé végzendő prófétai funkciójának átgondolására és ennek az egyházra ható strukturális konzekvenciái levonására. A prófétai funkció gyakorlása szabadságot igényel és a közvélemény érvényesítését az egyházon belül is.

D. *Az apostoli successio értelmezése*

57. Az apostoli successio tanításának alapvető szándéka, hogy rámutasson minden történeti változásban arra, ami az igehirdetésben vagy struktúrában minden időben visszautalt az apostoli eredetre. Ennek a tanításnak részletei ma sokkal bonyolultabbak, mint bármikor azelőtt. Az Újszövetségben és a korai atyáknál a hangsúly nyilvánvalóan inkább az apostoli jelleg lényegén volt, azaz az *apostoli tanítás* folyamatosságán. Ebben az értelemben az egész egyház, mint apostoli egyház (ecclesia apostolica) benne áll az apostoli folyamatosságban. A folyamatosságnak ezen az általános értelmén belül van egy sokkal speciálisabb értelmezése is. A hivatalok átadásának megszakítatlan láncolatát fejezi ki ez. Az ősegyházban elsődlegesen az eretnekségek ellen vívott küzdelemben az evangélium meg nem változtatott átadásának jele volt, valamint az egyház hitben való egységének kifejeződése. Ilyen vonatkozásban próbálják ma a katolikusok mélyebb értelemben kifejleszteni az apostoli successióról szóló tanítást a lelkészi hivatalra nézve. Az evangélikusok (másfelől) helyet tudnak adni a speciális successió fontosságának abban az esetben, ha általánosan elismerik a tanításbeli successió elsődlegességét és ha a hivatal folyamatos vonalú átadása nem jelenti ipso facto az evangélium helyes hirdetése folyamatosságának bizonyos garantálását is.

58. Ökumenikus jelentőségű is lehet megmutatni azt, hogy a katolikus tradíció is ismert egyes példákat papok papok által történt ordinációjára, olyanokat, amelyeket később érvényesnek tartottak. Még további tisztázásra szorul, milyen mértékben hagy nyitva ez lehetőséget a presbiteri rend successiora.[32]

E. *A lelkészi hivatal tradicionális tanításának új értelmezése felé*

59. Ma már lehetséges számunkra a különböző tradicionális elemek jobb megértése a lelkészi hivatal tanításának vonatkozásában, ahogyan az mindkét oldalon kifejlődött. Most világosabban látjuk, mint azelőtt, hogy az a kérdés, vajon az ordináció szentség-e vagy sem, főként terminológia kérdése. A katolikus látásmód szerint az ordináció szentség, amely kegyelmesen „szereli fel" a hivatal viselőjét mások szolgálatára. Az evangélikusok, szokás szerint, a szentség szó használatát korlátozzák a keresztségre és úrvacsorára. (Volt idő, amikor az absolutiot is szentségnek értelmezték)[33]. Gyakorlatban azonban a hivatal átadásának lefolyása mindkét egyházban hasonló módon történik, azaz kézrátétellel és a Szentlélek segítségül hívásával, hogy ajándékaival a hivatal viselője megfelelően gyakorolhassa, ami rábízatott. Minden még meglevő ellentét ellenére is, van itt egy lényeges konvergencia pont (eine sachliche Konvergenz — a substantial convergence).

60. Egy bizonyos közeledés vehető észre a *„papi jelleg"* katolikus értelmezésének változása miatt is. Az eredeti augustinusi értelmezés szerint ennek köze volt a külső elhíváshoz és az egyházban viselt nyilvános hivatalra rendeléshez (ordináció). Később azonban jelentésváltozáson ment át a „papi jelleg" értelme és mintegy belső minősítését jelölte a személynek. Ez volt az, amit a reformátorok tagadtak. Az egyoldalú metafizikai értelmezéssel szemben sok katolikus teológus hangsúlyozza ma inkább a funkcionális koncepciót, amely az evangélikus teológusok számára is könnyebben elfogadható. Van továbbá az evangélikusoknál is valami, ami a katolikus „papi jellegről" szóló tanításnak megfelelő gyakorlat, hogy ti. nem ismétlik meg az ordinációt. Mindkét egyházban — az bizonyos — ott van az a probléma, hogy az evangélium elsődlegessége miként juthat érvényre a történelmileg kifejlődött lelkészi hivatal struktúráin belül (Amtstrukturen).

61. A II. Vatikáni Zsinat új módon hangsúlyozta, hogy a lelkészek (priests — Priesters) alapvető feladata az evangélium hirdetése. Továbbá az is hangsúlyt nyert a szentségek kiszolgáltatására vonatkozóan, hogy ezek a *hit* szentségei, amelyek az Igéből születtek és az Ige átplántálta azokat[34] Az evangélikus hitvallási iratok szerint a lelkészi hivatal feladata az, hogy az evangéliumot hirdesse és kiszolgáltassa a szentségeket az evangéliummal összhangban, hogy ily módon hit ébredjen és erősítessék.[35] Az igehirdetésen levő korábbi egyoldalú hangsúly helyett a szentségeknek is egyre inkább fontos szerep jut az evangélikus egyházakban és a gyülekezetek lelki életében.

62. Ezeknek a megállapításoknak alapján szükségesnek látszik megvizsgálni, hogy a még mindig fennálló

különbségek ezekben és hasonló dolgokban szükségszerűen úgy tekintendők-e, mint hitbeli, egyházat szétválasztó különbségek, vagy úgy érthetők-e, mint különböző gondolkodásmódok kifejeződései. Míg az evangélikusok inkább hangsúlyozzák Isten üdvmunkájának „esemény" jellegét, a katolikus tradíció sokkal inkább érdeklődik az üdvösséggel kapcsolatos kijelentések metafizikai tartalma iránt. Ez a két gondolkodásmód azonban nem zárja ki egymást kölcsönösen mindaddig, amíg nem válnak önelégültekké és magukat továbbra is az evangélium kritikai normáihoz szabják.

F. *Az egyházi hivatal kölcsönös elismerésének lehetősége*

63. A katolikus résztvevők a legutóbbi bibliai és történeti eredmények ismeretében csakúgy, mint annak a tapasztalatnak alapján, hogy a Szentlélek munkálkodik más egyházakban is, meg vannak győződve, hogy az evangélikus egyházi hivatal értékelésének tradicionális elvetése újra átgondolandó. Más egyházi közösségek egyházi jellegének elismerése, amint azt a II. Vatikáni Zsinat kifejezésre juttatta[36] teológiailag szólva úgy tekinthető, mint első lépés más egyházak lelkészi hivatalának elismerése irányában. Érdemes megemlíteni azt a pontot, hogy a lelkészi hivatal kérdése egy bizonyos szükségállapotban (Notsituation — in an emergency situation) vetődött fel egy lelki áttörés idején (a spiritual break-through). Az apostoli successióról szóló tanítás újraátgondolása és a reflexio karizmatikus eredetű szolgálatokra, valamint a presbiteri successióra, úgy tűnik, hogy korrekciót enged végrehajtani a tradicionális szempontokon. Ezért a katolikus résztvevők kérik az illetékes hatóságokat a római katolikus egyházban, vegyék fontolóra, vajon a Krisztus egységakaratából folyó sürgősség nem követeli-e meg, hogy a római katolikus egyház komolyan megvizsgálja az evangélikus egyház lelkészi hivatala elismerésének kérdését.

64. A lelkészi hivatal elismerésének kérdésében máshogyan látnak az evangélikusok, mivel ők sohasem tagadták a lelkészi szolgálat meglétét a római katolikus egyházban. Az evangélikus hitvallásos pozíció szerint bárhol létezik az egyház, ahol az evangéliumot a maga tisztaságában predikálják és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.[37] Az evangélikus hitvallási iratok nem hagynak kétséget afelől, hogy az *egy* egyház sohasem szűnt meg és ugyancsak hangsúlyozzák a római katolikus közösség egyházi jellegét. A római katolikus lelkészi hivatal gyakorlatában és megértésében bekövetkezett változások különösen az erősebb hangsúly az igei szolgálaton (ministerium verbi) nagyrészt eltüntették azokat a tényezőket, amelyek okot adtak a reformátoroknak kritizálásra. Az evangélium hirdetésének közös felelőssége e világban, e felelősség tudata kell, hogy kényszerítse az evangélikus egyházakat, komolyan vizsgálják meg a római katolikus lelkészi szolgálat kifejezett (explicit) elismerésének kérdését. Az evangélium megértésében mutatkozó hasonlóságok miatt, melyeket említettünk, s melyek hatása az igehirdetésre, szentségkiszolgáltatásra, istentiszteleti gyakorlatra döntő — az evangélikusok úgy vélik, hogy már most ajánlható szószékcsere és alkalmakként közös úrvacsorai istentisztelet.[38]

IV. Az evangélium és az egyház egysége

65. A bizottság az egyház egységének problémáját nem tudta átfogóan és behatóan tárgyalni. Csupán néhány, a témája összefüggéseiben fontosnak tűnő aspektusra szorítkozott.

A. *A pápai primátus kérdése*

66. Az evangélikusok és katolikusok viszonyára nézve különleges problémaként jelentkezik a pápai primátus kérdése. Katolikus oldalról rámutattak e tanítás kezdeti nyomaira a bibliai bizonyságtételben Péter különleges helyzetével kapcsolatban. Utaltak ezután a primátus különböző értelmezésére az első és második évezredben. A 2. Vatikáni Zsinat az episzkopátus kollegalitásáról szóló tanításával új értelmezési keretbe állította a pirmátus kérdést és ezzel megakadályozta az elterjedt egyoldalú és elszigetelt értelmezést. A jurisdictio primátusát úgy kell érteni, mint a közösségnek való szolgálatot és az egyház egységének kötelékét. Ez az egységért való szolgálat mindenekelőtt a hitben való egység szolgálata. Ugyanakkor a pápaság hivatala magában foglalja azt a feladatot is, hogy vigyázzon a helyi egyházak legitim különbözőségére is. Ennek a hivatalnak konkrét megjelenési alakja a mindenkori történelmi feltételeknek megfelelően nagyon változó lehet. Evangélikus oldalról elismerték, hogy egyetlen helyi egyház sem élhet elszigeteltségben, mivel maga is az egyetemes egyház egyik megnyilvánulása. Ebben az értelemben nézték meg az egyházak közösségéért végzett szolgálat fontosságát, egyúttal rámutattak arra a problémára, amely az evangélikusok számára jelentkezik az egységért folytatott ilyen hatásos szolgálat hiánya következtében. Ezért nem zárták ki a pápaság hivatalát, mint az egyház egységének látható jelét, amennyiben ezt is alávetik egy teológiai újraértelmezésnek és egy gyakorlati átszervezésnek (restructuring)[39].

67. Vitás kérdés marad azonban katolikusok és evangélikusok között, hogy vajon a pápa primátusa az egyház számára szükséges-e ténylegesen, vagy csak egy fontos, lehetséges funkciót jelent. Abban azonban egyetértettek, hogy az úrvacsora-közösség kérdése és a lelkészi szolgálat (ministry) kölcsönös elismerésének kérdése nem függhet feltétlenül a primátus dolgában való egyetértéstől.[40]

B. *Intercommunio*

68. Az úrvacsora-közösség (közösség az eucharisztikus ünneplésben) az egyház egységének lényeges jele.[41] Ezért mindazok számára, akik keresik az egyház egységét, központi ügy az úrvacsora-közösségre törekvés.

69. Korunkban az úrvacsora-közösség, illetve intercommunio problémája új módon jelentkezik. Az egyházak kölcsönös elismerése nagy lépésekkel haladt előre s ma az egyházak sokkal erősebben vannak tudatában a világ iránti közös feladatuknak (mission), mint azelőtt. Néhány helyen egyházaink hívei már közösen járultak az Úr asztalához is és több helyen meg vannak győződve arról, hogy ebben újra felfedezték az Úrban való közösséget. Tisztában vagyunk azzal, hogy néha átgondolatlan és lelkileg felelőtlen cselekmények állják útját egy végérvényes megoldásnak. Másrészt azonban az úrvacsora közös megünneplésére irányuló különböző kísérletek jelzik a kérdés komolyságát és még további teológiai és egyházjogi tisztázásra kényszerítenek. Az egyházi vezetőknek ebben a helyzetben sokszoros felelősségük van. Gondolniuk kell arra, hogy az úrvacsora kiszolgáltatása nem választható el Krisztus megvallásától és az Ő úrvacsorai jelenléte sem az egyház közösségétől. De arra is figyelniük kell, hogy a Lélek működését ne akadályozzák. Segítő útmutatásokkal kell, hogy vezessék a hívők gyülekezetét minden megosztott keresztyén újraegyesülésének reményében.

70. Világossá vált előttünk, hogy az itt felvetett kérdések és kínálkozó megoldási kísérletek még behatóbb vizsgálatot igényelnek. Mégis legalább e kérdés megválaszolásának néhány iránya kirajzolódik már. Egyetértés volt abban, hogy a közös keresztségünk *fontos kiindulási ponttá lehet* az úrvacsorai közösség kérdésében is.[42] Bár bizonyos, hogy nem ez az egyetlen feltétele a teljes úrvacsorai közösségnek, mégis meg kellene vizsgálnunk azt a kérdést, hogy vajon megkeresztelt keresztyének bizonyos közösségeinek korábbi kizárása jogosan fenntartható-e még ma is.

71. Bár a katolikus egyházon belül ebben a dologban jelentős véleménykülönbségek állnak fent, mégis katolikus részről is rámutatnak arra, hogy *nincs exkluzív identitás* Krisztus egy egyháza és a Római Katolikus Egyház között.[43] Krisztusnak ez az egy egyháza más egyházakban is valósul analóg módon. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a Római Katolikus Egyház egysége nem tökéletes, hanem csak az egyház tökéletes egysége felé törekszik. A Római Katolikus Egyházban ebben az értelemben az úrvacsora is tökéletlenségben (imperfection) szenved. Az egyház egységének tökéletes jele csak az lesz, amikor mindenki, aki a keresztség által elvileg meghívást nyert az Úr asztalához, valóban részt is vehet az úrvacsorában.

72. Evangélikus oldalról hangsúlyozták, hogy a megosztott egyházak úrvacsora-gyakorlatának arra kell irányulnia, amit az emberek közti békéltetés szolgálata követel meg az egyháztól. Mert az úrvacsorát a megfeszített és feltámadott Úr azért ajándékozta az embereknek, hogy általa felvételt nyerjenek az Ő közösségébe és ezáltal megmentessenek. Egy olyan úrvacsora, amelyben egy megkeresztelt hivő ember nem vehet részt, belső ellentmondásban szenved és ezért már kezdettől fogva sem tölti be az Úrtól rendelt feladatát. Mert az úrvacsora az emberek megbékült elfogadása Jézus Krisztus megváltói műve által.

73. Ezekből a megfontolásokból gyakorlati következmények adódnak mind az evangélikusok, mind a római katolikusok számára. Az egyház minden lépését a legkomolyabb fáradozás kell, hogy alakítsa az egyházak további egysége érdekében. Jelenlegi egyházi megosztottságunk rendellenessége (Anomalie) miatt ezt az egységet nem lehet azonnal helyreállítani. Lépcsőzetes közeledés útja nyílik, amelyen különböző fokozatok lehetségesek. Már most ajánlani kell, hogy az egyházi főhatóságok a már meglevő hitbeli és szentségi közösség alapján és az ígért és remélt egység jeleit illetően alkalmakként az intercommuniot is lehetővé tegyék, mint például ökumenikus eseményeken vagy vegyesházasok lelki gondozásánál. A lelkészi szolgálatról való közös tanítással kapcsolatos tisztázatlanság még nehézségeket jelent a kölcsönös intercommunios megállapodások számára. De az úrvacsorai közösség megvalósítása nem függhet kizárólag az egyházi hivatal teljes elismerésétől.

74. Ebben az összefüggésben megfontolandó, hogy az egyházi vezetőség pásztori felelősséggel terjessze elő ezt az ügyet, nehogy megzavarják a híveket. De a pásztori felelősség megköveteli azt is, hogy számot kell vetni azon hivők sorsával, akik különösen is szenvednek a megosztottság kényszerűsége miatt vagy meggyőződésből gondolják azt, hogy éppen a közös úrvacsorában kell keresni a Krisztusban való közösséget. Mindkét oldalon közösen mutatnak rá arra, hogy a katolikusok és evangélikusok közötti intercommunio-kérdés megoldásánál nem szabad szem elől téveszteni a más egyházakkal való közösséget sem.

75. A bizottság tagjai, munkájuk végeztével, csak hálás örömmel tudnak visszatekinteni ennek az igazán testvéri találkozásnak a tapasztalatára. Még az ellentétes meggyőződésekkel és véleményekkel kapcsolatos viták is megéreztették velünk a mélyebben alapuló közösségünket és együttes felelősségünket közös keresztyén örökségünkért. Természetesen a résztvevők tudatára ébredtek a teljes egyházi közösséghez vivő út nehézségeinek is. Ez az út csak akkor található meg, ha mindkét egyház teljes alázatossággal és becsületességgel Jézus Krisztus *egy* evangéliumának igazsága szerint próbál hozzáállni a kérdésekhez. Azzal az Úrral való találkozás, aki mindig újonnan bátorít minket evangéliumával, mindig többet jelent, mint egy valamiféle racionális folyamat. Ezért a közös teológiai erőfeszítésnek is egy lelki életfolyamat részévé kell válnia. Ennek a lelki találkozási folyamatnak, amennyire csak lehetséges, egyre inkább közösnek kell lennie, mivel az Úr igéjével erősít minket lélekben és hatásossá teszi azt, ahol ketten vagy hárman az Ő nevében összegyűlnek[44] és egy akarattal kérnek valamit.[45]

A jelentést a következő tanulmányi bizottsági tagok írták alá:

Katolikus résztvevők:

J. A. *Fitzmeyer* professzor, Egyesült Államok
W. *Kasper* professzor, Németország (katolikusok elnöke)
H. L. *Martensen* püspök, Dánia (különnyilatkozat)
H. *Schürmann* professzor, Németország (különnyilatkozat)
A. *Vögtle* professzor, Németország (különnyilatkozat)
J. L. *Witte* SJ. professzor, Róma (különnyilatkozat)

Evangélikus résztvevők:

D. H. *Conzelmann* professzor, Németország (különnyilatkozat)
W. *Lohff* professzor, Németország
E. *Molland* professzor, Norvégia (az evangélikusok elnöke)
P. E. *Persson* professzor, Svédország
G. *Strecker* professzor, Németország

*

H. L. *Marensen püspök különvéleménye*, amit aláírt A. *Vögtle* professzor is:

A katolikus hitértelmezés szerint úrvacsora és lelkészi szolgálat (ministry) egyáltalán nem választhatók szét. Még kivételes esetben sem lehetséges úrvacsorát tartani lelkészi szolgálat nélkül, hasonlóképpen úrvacsora sem lehetséges soha közösségi vonatkozás nélkül.

Bár az úrvacsorai közösség megvalósulása, amint a 73. pont kimondja, nem függhet *kizárólag* a lelkészi szolgálat (ministry) teljes elismerésétől, mégis egy ilyen elismerés lényeges és szükséges módon hozzátartozik a katolikus egyház által elismerendő úrvacsorához és sohasem szabad hiányoznia.

Ezért nem tanácsos, hogy a római katolikus főhatóságok a lelkészi szolgálat elismerésétől függetlenül engedjék meg a katolikusoknak, hogy különleges alkalmakkor nem-katolikus istentiszteleteken is részt vehessenek az Úrvacsorában.

H. *Schürmann* professzor különvéleménye:

Mivel a Tanulmányi Bizottságnak az „egyház struktúrái"-ról folytatott 3. ülésén Nemiben május 4—8-ig (vö. 5. szám), valamint az 5. ülésen 1971. február 21—27-ig San Antonban (Malta), az ottani tanácskozásokon

és a zárójelentésről való szavazáson (vö. 6. sz.) nem vehettem részt, szeretném megmagyarázni a 63. pontban levő *kérés* és a 73. pontban levő *ajánlás* milyen értelmezését fedi aláírásom:

Az evangélikus egyházak mai valóságát tekintve vagy a Lutheránus Világszövetségre nézve aligha lehet beszélni *egy* egységesen értelmezett és értékelt „evangélikus lelkészi szolgálat (ministry)" felfogásról (vö. 11. pont zárómondata). Ezért számomra úgy tűnik, az a „kérés", hogy a „lutheránus lelkészi szolgálat elismerésének kérdését komolyan kell megvizsgálni" (68. sz.), magában foglalja azt a kívánságot is, hogy az evangélikus egyházakon belül a lelkészi szolgálatról szóló tanítás tekintetében nagyobb, kifejezettebb egységre kellene jutni, körülbelül úgy, mint az előttünk levő jelentésben jut az kifejezésre.

A 73. pontban kifejtett „a lelkészi hivatalról vallott közös tanítás tekintetében meglevő tisztázatlanság" dolgát és a 74. pontban hangsúlyozott „egyházi vezetőség pásztori felelősségének ügyét" úgy tudom csak elfogadni, ha a sajátos úrvacsorához való bocsátási engedély csupán a megnevezett, részletezett esetekre korlátozódik.

J. L. *Witte* professzor különvéleménye:

Egyetértek az evangélikus-római katolikus Tanulmányi Csoport jelentésével „Az evangélium és az egyház" témáról. De a 73. pontra vonatkozóan a következő fenntartásaim vannak (ezeket már a máltai záróülésen is kifejtettem):

„A lelkészi szolgálatról (ministry) szóló közös tanítás tekintetében meglevő tisztázatlanság dolgában, úgy tűnik, mind teológiailag, mind lelkipásztorilag elsietett, éretlen „ajánlásról" beszélni katolikus részről [vö. „az egyházi főhatóságok tegyék lehetővé alkalmanként az intercommuniot a kölcsönös engedély értelmében" (73. pont)]. Római katolikus szempontból azon a meggyőződésen vagyok, hogy a jelenlegi helyzetben katolikus részről a bizottságnak nem kellett volna többet kimondania, minthogy az egyházi főhatóságok a már meglevő hitbeli és szakramentális közösség alapján, illetve mint az ígért és remélt egység jelét és sejtetését tegyék lehetővé az úrvacsorára szóló korlátozott engedély megadását olyan alkalmakon, mint például ökumenikus események vagy vegyesházasok lelki gondozásánál.

D. H. *Conzelmann* professzor különvéleménye:

Amikor alapos megfontolás után a bizottság jelentését aláírom, ezt azért teszem, mert munkáját jónak, hasznosnak és folytatásra méltónak tartom. De az aláírásom *nem* jelenti azt, hogy azonosítom is magamat azokkal a teológiai nézetekkel, amelyek a jelentés „evangélikus részeiben" jelentkeznek.

1. Néhány ponton hiányzik az egységes evangélikus vélemény, mint például az egyházjog természetét és jelentőségét illetően, vagy az apostoli hivatalról szóló tanítás és ami emögött van, a lelkészi szolgálatról (ministry) szóló tanítás általában, vagy az ordináció kérdése stb.

2. Véleményem szerint kortársi áramlatokat mind egyházunk népe között, mind a teológusok felnövekvő nemzedékénél erősebben kellene figyelembe venni. Például a gyermekkeresztség kérdésénél, hogy az önkéntes legyen-e, vagy esetleg egészen eltöröljék.

3. Teológiai okokból kénytelen vagyok néhány kijelentésnek ellene mondani, mint például „az igazság kérdés történeti relativizálásának" (24., 27., 63. pont), továbbá olyan kijelentéseknek, mint amit a 29. pont második mondata tartalmaz.

Kötelességemnek tartom, hogy tájékoztassam a bizottságot e fenntartásaimról, mert a jelentés nyilvánosságra hozatalát követő vitákban a bizottság munkájával kapcsolatban a bizottság munkája mögött tudok állni és fogok is, de a teológiai érvek számára szabadságomat fenn kell tartanom a lutheránus tételekkel szemben éppen úgy, mint ahogyan a katolikus pozíciók kritikája számára. Véleményem szerint előmozdítaná ezeket a vitákat, ha azokat a dokumentumokat is, amelyeken ez a jelentés alapul, a közvélemény számára elérhetővé tennék.

Fordította: Dr. Hafenscher Károly

JEGYZETEK

1. Lásd Közös beszámoló RK-ev. munkacsoportról LW 1966. 436 kk, LR 196 560 kk — 2. Lásd u. o. LW 437. — LR 561. — 3. Lásd uo. LW 437. — LR 561. — 4. 1Kor 15,3.; — 1Kor 11,2. és 23.; és Lk 1,2. — 5. Vö. Vat. II. Dogmatikai Konstitúció a Kinyilatkoztatásról 10 és 24. — 6. v. ö. Vat. II. Dogmatikai Konstitució az Egyházról 12. — 7. Jn 16, 3. — inter alia — 8. lásd Vat. II. Dekrétum az Ökumenizmusról 11. — 9. Róm 1, 16; 3, 26; 5, 17. — 10. Róm 1, 16 k; 3, 2 k; 5, 17; 6, 7; 1Kor 6. 11. — 11. ÁH VII. — 12. v. ö. Vat. II. Nyilatkozat a Vallásszabadságról 2, 10—12. — 13. v. ö. Vat. II. Konstitució: Egyház a világban 43. — 14. v. ö. Vat. II. Konstitució: Egyház a világban 37—38. — 15. v. ö. Vat. II. Konstitució: Egyház a világban 44. — 16. Ami a katolikus-evangélikus összefüggéseket illeti e téma eddigi legalaposabb megvitatására Észak-Amerikában került sor. Lásd: Eucharist and Ministry, Lutherans and Gatholics in Dialogue IV. (New York: USA National Committee of the LWF; Washington: US Catholic Corference 1971.) — 17. 2Kor 5, 18. — 18. Róm 10, 14—17. — 19. v. ö. Vat. II. Dogmatikai Konstitució az Egyházról 10—12. Dekrétum a Laikusokról 2—3., továbbá Luther: An den christilichen Adel deutscher Nation WA 6, 407 és WA 38, 247. — 20. 1Kor 12, 7—11 és 28—30; Róm 12, 6—8; Ef 4, 7—12. — 21. 1Kor 9, 1; ApCsel 1, 22. — 22. 1Kor 15, 7. — 23. 1Kor 3, 10kk. — 24. Ef 2, 20 és Jel 21, 14. — 25. 1Kor 12, 4—6. — 26. 2Kor 12, 3—8 Ef4, 11—16. — 27. 1Kor 12, 3. — 28. Róm 12, 3—8 és Ef 4, 11—16. — 29. Vat. II. Dogmatikai Konstitució az Egyházról 12. — 30. v. ö. 1Thess 5, 12; Fil 1, 1. — 31. v. ö. 1Kor 12, 28. — 32. v. ö. C. Baisi Il Ministro straordinario degli ordini sacramentali (Róma 1935.) Y. *Congar*, Heilige Kirche (Stuttgart 1966.) 285—316.; P. *Fransen*, Sacramentum Mundi IV. kötetében 1969 (col.: 1270 k); W. *Kasper*: „Zur Frage der Anerkennung der Amter in den lutherischen Kirchen" a Theol. Quartalschrift (Tübingen) 1971. 97—109 lapok. — 33. ÁH XIII. és Apológia XIII. — 34. lásd Vat. II. Dekrétum a Papi Hivatásról 4. — 35. ÁH V; VII. — 36. Dekrétum az Ökumenizmusról 3 k és 19. — 37. v. ö. ÁH VII. — 38. vö. MR 68—74. pont. — 39. lásd a Schmalkaldeni cikkek aláíróit és Melanchton közbenjárását. — 40. lásd Vat. II. Dekrétum az Ökumenizmusról 15. — 41. lásd 1Kor 10. 17. — 42. v. ö. Vat II. Dekrétum az Ökumenizmusról 3. — 43. Lásd Vat. II. Dogmatikai Konstitució az Egyházról 8. — 44. v. ö. Mt 16, 20. — 45. v. ö. Mt 18, 19.

Az egyházak és az európai béke

Az Európai Biztonság és Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága, az Országos Béketanács Tudományos Bizottsága és a Magyar Külügyi Intézet által „Békét Európának" címmel 1974. május 30-án rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás.

Az egyházak és az európai béke kérdésével foglalkozva, mindenekelőtt szeretném az ügyhöz illő komolysággal, határozottsággal és egyértelműen pozitív értékeléssel hangsúlyozni, hogy a Magyar Népköztársaságban élő és szolgáló egyházak immár döntő többségében haladó gondolkodású, érzelmű és magatartású papjai és hívei a hivatalos egyházi felfogással és álláspontal egyetértésben és összhangban, szív szerinti belső hozzáállással, tevékenyen vesznek részt közös nagy feladatunknak, az egész emberiség sorsdöntően fontos ügyének, a béke védelmének és biztosításának szolgálatában.

1. Az egyházak számára ez a szolgálat nem csupán a tények belátásán és reális mérlegelésén alapuló tevékenységet, hanem *teológiailag is megalapozott, hitbeli elkötelezettséget jelent!* A béke védelmében és fenntartásában való aktív részvételt tisztünkből folyó keresztyén feladatnak is tartjuk, és *a békeszolgálatot úgy tekintjük mint az egyház össztevékenységének, az egyház egyetemes szolgálatának szerves részét.*

A Szentírás tanítása alapján hitbeli meggyőződéssel valljuk, hogy *a béke védelme és fenntartása érdekében kifejtett tevékenység az egyház lényegével és rendeltetésével nem ellentétes, hanem azzal természetszerűen és szükségszerűen összefüggő feladat.* A békéltetés szolgálatával megbízott egyház minden egyes tagjának szól a félreérthetetlen felhívás, mely a Biblia szavai szerint így hangzik: *Törekedjünk arra, ami a békességet és az egymás építését szolgálja.* (Rm 14,19.)

2. Az elmondottakból nyilván következik, hogy *az egyházak háborúellenesek.* Az a felfogásunk, hogy a háború mindenféle formája rossz. De viszont tudatában vagyunk annak is, hogy a béke nem csupán háború nélküli állapotot jelent. A béke sokkal több ennél! *A béke a népek olyan aktív, olyan szabad és pozitív tartalmú viszonyát jelenti, amelyben mindegyik nép megtalálhatja a maga boldogulását, fejlődését és haladását, és szabadon építheti boldog és békés jövendőjét.* A népeknek ez az egymáshoz való szabad és aktív viszonyulása nem valami elképzelt, eszmei dolog, hanem reális valóság, tényleges kapcsolat, mint bármely más emberi viszony. Éppen ezért a béke szolgálata, az egyházak békeszolgálata sem merülhet ki csupán elvi megállapítások, teológiai tanítások vagy ünnepi nyilatkozatok hangoztatásában, hanem ezek mellett és ezeken túlmenően, konkrét ügyekben való határozott állásfoglalásban és ezekért az ügyekért való egyértelmű és bátor kiállásban, egyszóval: *a szavak és a tettek egybehangzó bizonyságtételében kell megnyilvánulnia.*

Ilyen konkrét ügy a béke védelme, fenntartása és biztosítása. A népek szabad és aktív viszonya, *a békés egymás mellett élés hangsúlyozása nem politikai szólam és nem propaganda-fogás, hanem az egyetlen lehetséges életelv, amelynek a megvalósítása és biztosítása a ma élő emberiség számára az egyetlen lehetséges életformát is jelenti!* Vagy így élünk, békében egymás mellett és egymásért — vagy pedig nem élünk! Más alternatíva nincs!

3. Európai kontinensünket — különösen nyugati körökben — szeretik úgy emlegetni, mint keresztény kontinenst. Nos, az európai keresztény egyházak számára soha nem volt módon és mértékben itt van az alkalom a bizonyításra és bizonyságtételre: vajon az európai egyházak önmaguk önfenntartó egyesületeiként, vagy pedig az emberiségért, az emberi haladásért, az emberséges élet biztosítását szolgáló közösségként kívánnak-e élni az emberi társadalomban. Ha és amennyiben ilyen közösségként kívánnak élni és szolgálni, minden tőlük telhetőt meg kell tenniök annak érdekében, hogy előítéletektől mentesen, nyíltan és felszabadultan működhessenek együtt minden jóakaratú emberrel az európai béke és biztonság érdekében.

A két gyászos emlékű világháború a keresztény Európa területéről indult ki, mérhetetlen pusztulást, kárt és szenvedést okozva más kontinenseken élő embermilliónak is. Ez a tény az európai országok vezetőivel és népeivel együtt az európai egyházak vezetőinek és tagjainak is komoly intést és figyelmeztetést jelent: *az európai béke és biztonság ügyét úgy őrizzük, mint a szemünk fényét!* Őrizni — ez annyit jelent, hogy teljes odaadással építjük és erősítjük az európai béke és biztonság ügyét, mert minden okunk megvan arra, hogy a nemzetközi élet feszültségektől nem mentes légkörében féltsük az emberi életet, a magunk és embertársaink életét, melyet jó ügyek szolgálatában, békében és a jól végzett munka gyümölcseinek békés élvezésében szeretnénk leélni. Féltjük otthonainkat, gyermekeinket és unokáinkat, akik továbbviszik és folytatják majd a megkezdett jó munkát. Nem azért neveljük őket féltő szeretettel, hogy végül is háborúra spekuláló és mások romlásából és nyomorúságából is hasznot húzni akaró imperialista üzemeknek essenek áldozatul, ronccsá és bénává válva vagy magát az életet is elveszítve, hanem azért, hogy békés és boldog életükön át, hűséggel és helytállással végzett munkában megedzetten és a hű munka jutalmaként örülhessenek az életnek.

A békeszolgálatnak az európai béke és biztonság szolgálatának is nélkülözhetetlen alapeleme az, hogy *a békét szeretni kell, a békét akarni kell, a békéért dolgozni kell, és ha arra kerülne a sor: a békéért küzdeni is kell! Joliot-Curie* szavaival szólva: *nem azért vagyunk együtt a béketáborban, hogy a háborús pártiaktól békét kérjünk, hanem azért, hogy rájuk kényszerítsük a békét.*

Európa békéjének biztosításában rendkívül nagy jelentőségű az a tény, hogy a haladó erők fáradozásának eredményeként létezik a független és szabad Német Demokratikus Köztársaság, mely a szocialista országok nagy családjának tagjaként, a béke, az emberi haladás, a szocializmus és ezzel a szociális igazságosság új világát is építi és erősíti. Ez a tény nagymérték-

ben segíti azt a törekvést, hogy háború német földről soha többé ki ne indulhasson!

Az egyházaknak ezért is meg kell tenniök minden tőlük telhetőt az Európai Biztonsági Konferencia érdekében. Az emberiség békéje biztosításának ma kulcskérdése az, hogy az Európai Biztonsági Konferencia az egyes államok legmagasabb szintű képviseletével mielőbb összeüljön, s jó és eredményes munkát végezzen. E kulcsfontosságú nagy ügy érdekében az európai egyházak fontos és hasznos szolgálatot végezhetnek.

4. A béke és biztonság szolgálata az egyházak számára nem csupán teológiailag megalapozott és indokolt feladat, hanem *olyan kötelesség is, amit az egyetemes emberi érdek és a történelmi szükségszerűség egyaránt sürgető parancsként állít oda minden egyes ember elé!* Az egyetemes emberi érdek: az élet lehetőségének biztosítása, az emberhez illő és az emberhez méltó életviszonyok megteremtése minden egyes ember számára, vagyis annak az igénynek a kielégítése, hogy lehessen élni, érdemes legyen élni, és öröm legyen élni, hogy *Ady* szép szavaival mondhassuk: *„Ami él az mind örüljön, mert az élet mindenkinek kivételes szent örömül jön".* Ehhez a kivételes szent örömhöz, az emberhez illő élethez, minden embernek joga van, ezért egyetemes emberi érdek a béke védelme és ezért egyetemes emberi kötelesség a béke és biztonság szolgálata.

A történelmi szükségszerűség sürgető parancsa adva van abban a tényben, hogy atomkorszakban élünk, és ez a körülmény többek között azt is jelenti, hogy egy esetleges atomháború nemcsak a mai nemzedék számára jelentene tömeggyilkosságot, hanem merénylet lenne a jövő nemzedék élete ellen is. Amikor tehát határozott *nem*-et mondunk a háborúra, azért az életért is síkra szállunk, amely hitünk szerint az utánunk következő nemzedéknek jön kivételes szent örömül.

A történelmi szükségszerűség sürgető parancsa alapján az egyházaknak is fel kell emelniök szavukat és fel kell hívniok az államok vezetőit, hogy foglaljanak állást az általános és teljes leszerelés mellett, az atomenergia békés célokra történő felhasználása mellett. Az egyházaknak támogatniok és sürgetniök kell a kormányokat, hogy újra meg újra tárgyaljanak egymással, fékezzenek meg mindenféle háborús méregkeverést, és minden erőt fordítsanak a békés egymás mellett élés megvalósítására.

Ma egyre növekvő lehetőség van a katasztrófa elkerülésére és elhárítására. Ma minden lehetőség adva van arra, hogy a népek és nemzetek világnézeti, társadalmi, kulturális és faji különbözőségek ellenére is, békésen élhetnek egymás mellett.

5. A történelmi szükségszerűség azt is jelenti, hogy vannak olyan szavak, amelyeket az emberi együttélés érdekében többé már nem lehet és nem is szabad együtt mondani. Ilyen szó pl. a *világ* és a *háború*. Sajnos, volt első világháború. Még sajnálatosabb, hogy volt második világháború is. De többé ezt a két szót nem szabad és nem is lehet együtt kimondani, mert az alternatíva az atomkorszakban így hangzik: vagy világ — vagy háború! És ha netán háború, mely világméretűvé válhatna, akkor nem lesz többé világ!

Az atomkorszakban vannak viszont olyan szavak, amelyeket nemcsak szabad, hanem *kell* is együtt mondani. Ilyen szó a *világ* és a *béke*. Ezeket együtt kell mondani így: *világbéke!* Ez a mi korunk nagy életigénye és életigazsága, és ennek az életigazságnak a szolgálatában örömmel, jószívvel és jólélekkel bele kell adnunk mindazt, ami erő és érték van bennünk.

Ám a béke szolgálata sohasem lehet valamiféle passzív jellegű pacifizmus, vagy langymeleg semlegesség, hanem határozott elkötelezettség, bátor kiállás és tettekre is kész küzdelem a háború mindennemű kórokozói ellen.

A béke szolgálata küzdelmet, fáradozást jelent a háború szociális okainak felszámolása és megszüntetése érdekében, ami *egyértelműen nyílt és határozott állásfoglalást jelent a szociális igazságosság mellett!* Nyíltan és határozottan meg kell mondani, hogy *lehetetlen a tartós béke biztosítása a szociális igazságosság nélkül!* A békét egyszerre és együtt kell szolgálni a szociális igazságossággal, mert ezek természetszerűen együvé tartoznak úgyannyira, hogy *aki őszintén és igazán gondolja és akarja a békét, annak szükségszerűen gondolnia és akarnia kell a szociális igazságosságot is,* mert a béke szociális igazságosság nélkül sem nem gondolható, sem meg nem valósítható. Ez az igazság ebben a fogalmazásban is érvényes és helytálló: *aki őszintén és igazán szociális igazságosságot gondol és akar, az magától értetődően békét is gondol és akar. Nem esetleges és nem véletlen, hanem törvényszerű és történelmileg is igazolt az a tény,* hogy a békés egymás mellett élés elve, a népek barátságának gondolata, a béke szolgálata és világméretű távlatokban való megvalósításának célja, a szocialista népek nagy családjában fogant, született, nő, gyarapodik és erősödik, egyre nagyobb tömegeket vonzóan, ihletően és buzdítóan.

6. Mint a Magyar Népköztársaságban élő és szolgáló *egyházi emberek, egyházi szempontból is hálásak vagyunk azért, hogy a történelmi fejlődés törvényszerűségével hozzánk is elérkezett a szocialista átalakulás, mert az új állami és társadalmi rendben egymásra találhattak és egymással életközelségbe és munkaközösségbe kerülhettek a különböző hitvallású felekezetek úgy, hogy egyházon kívül élő emberekkel is nyíltan és felszabadultan tudnak együttműködni az emberi haladást szolgáló ügyekben.* Hálásak vagyunk azért, hogy olyan állami és társadalmi rendben élhetünk és végezhetjük egyházi szolgálatunkat, s ennek szerves részeként a békeszolgálatot, ahol *törvény bünteti a háborús propagandát és törvény védi a békéért folytatott munkát.* Hálásak vagyunk azért, hogy az a társadalmi rend, amelyben élünk, *a béke társadalmi rendje, a szociális igazságosság, az emberi egyenjogúság, a lelkiismereti szabadság társadalmi rendje, amelyben hite és meggyőződése szerint mindenki szabadon végezheti és gyakorolhatja az emberszeretet legszebb szolgálatát: a békeszolgálatot.* Hálásak vagyunk azért, hogy egyértelműen magunkénak vallva a szocializmust építő és ezzel békés boldog életet biztosító állami és társadalmi rendet, követve államvezetésünk békepolitikáját, *igen*-t mondva a társadalmi haladásra, testvérként élhetünk és szolgálhatunk együtt minden jóakaratú embertársunkkal a közös, nagy emberérdekű ügyekben.

7. *Korunk történelmi realitása, hogy az emberiség különböző világnézetű emberekből áll. A világnézeti különbözőségeket úgy kezeljük, hogy azok ne akadályozhassák a jóakaratú emberek összefogását és együttműködését.* Ez a meggondolás arra késztet bennünket, hogy az egyetemes emberszeretet konkrét feladatainak közös szolgálata érdekében, nyílt szívvel és egyértelmű állásfoglalással beálljunk a sorba azok közé és azok mögé, akik az első vonalban küzdenek a világ békéjéért, és ezzel összefüggésben az európai béke és biztonság érdekében is felelősséget éreznek és hordoznak. *Egy táborban tudjuk magunkat és jól érezzük magunkat azokkal az embertársainkkal, akik a béke hívei és harcosai.*

Mint egyházi emberek — világnézeti különbözőségekre való tekintet nélkül — szolidaritást vállalunk

mindazokkal, akik a béke ügyéért munkálkodnak és fáradoznak. *Az emberiség békessége olyan nagy és drága ügy, hogy annak érdekében bátran és felszabadultan, nyíltan és egyértelműen együtt kell munkálkodnunk mindazokkal, akik az emberi haladás érdekében munkálkodnak azért, hogy a szociális igazságosságon alapuló békés világot felépítsék.*

Minden olyan egyházi vagy teológiai mezbe bújtatott érvelést, amely ellenzi ezt az együttműködést, tarthatatlannak tekintünk. Amikor az emberiséget, az életet, egyetemes veszély fenyegeti, a veszély elleni küzdelemnek is egyetemesnek kell lennie! Az atomkorszakban élő emberiségnek minden más kérdés felett legfőbb kérdése a háború és béke, az élet vagy halál kérdése! Önmagát tagadná meg és küldetéséhez válna hűtlenné az egyház, ha ezt az egyetemes emberérdekű kérdést nem tenné szívügyévé és nem vállalna érte minden tőle telhető szolgálatot és áldozatot.

8. A különböző hitvallású egyházak békemunkájukat az Isten és emberszeretet parancsának engedelmeskedve végzik, tehát békeszolgálatuk összhangban van hitükkel és meggyőződésükkel, és ugyanakkor az ökumenikus együttműködés egyik legszebb feladatát is betöltik. Az egyházak ökumenikus mozgalmának döntő jelentőségű főkérdése ma nem az, hogy a hittani és szervezeti különbözőségeket egyeztessük, hanem az, hogy igyekezvén megtartani a Lélek egységét a békességnek közösségében, a tan és szervezetbeli különbözőségek ellenére is fel tudjunk szabadulni az egyetemes emberérdekű feladatok közös végzésére. Mert vannak emberérdekű közös feladataink. És akkor járunk el helyesen, ha dogmatikai kérdések akadémikus jellegű vitatása helyett ezeket az egyetemes jellegű és emberérdekű feladatokat végezzük. Ehhez a szolgálathoz nem szükséges az, hogy minden hittani kérdésben egyetértsünk és egy véleményen legyünk. Ehhez az szükséges, hogy az Isten és emberszeretet tényleges gyakorlásában legyünk egyek. *Amilyen mértékben vállaljuk ezt az egységet, a békés együttélés és együttműködés egységét, olyan mértékben újulhat és valósulhat bennünk és általunk az egyház Krisztusban már meglevő és a hitben vallott egysége is.*

Ebben a vonatkozásban hazai és külföldi viszonylatban egyaránt példaként szolgálhatnánk annak az igazságnak a dokumentálására, hogy tanbeli, liturgiai és egyházkormányzati különbözőségeink ellenére is, egyek lehetünk Krisztus példamutatásának követésében, az ember érdekében végzendő szolgálat vállalásában. Hitelt érdemlő módon tehetnénk így bizonyságot arról is, hogy a valóban keresztyén embereket sokkal több közös vonás kapcsolja egymáshoz, mint amennyi megkülönbözteti vagy elválasztja őket egymástól.

Példamutatóan úttörő és korszakos jelentőségű szolgálatot végezhetnénk így az ökumenizmus olyan tág ölelésű, olyan világméretű értelmezésének érdekében, mely szerint az ökumené az egész földkerekség jóakaratú és haladó gondolkodású embereinek közösségét jelenti, akik készek arra, hogy az egész emberiség javára együttműködjenek az emberi haladás szolgálatában.

9. Hálával és örömmel tehetek bizonyságot arról, hogy a hazánkban élő és szolgáló egyházak céltudatosan és szervezetten végzik a békemunkát, római katolikus részről az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, az Opus Pacis, orthodox és protestáns részről pedig az Ökumenikus Tanács keretében, a Hazafias Népfront, az Országos Béketanács, az Európai Biztonság és Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága célkitűzéseivel összhangban és egyetértésben.

Nemzetközi viszonylatban figyelemre és elismerésre méltó az a nagyarányú és egyre szélesebb távlatú szolgálat, amely a *Berlini Konferencia* és a *Keresztyén Békekonferencia* mozgalmi tevékenységében történik és valósul folyamatosan, igen jelentős és nemzetközileg is elismert és méltányolt magyar részvétellel.

A Hazafias Népfront Mozgalom és az Országos Béketanács minden szinten jó alkalmakat és lehetőségeket biztosít, világnézeti különbségekre való tekintet nélkül, minden békeszerető és építő szándékú, jóakaratú embernek az együttműködésre, a közös emberérdekű ügyek szolgálatára. Ezeket az alkalmakat és lehetőségeket a legjobb igyekezettel kell hasznosítani és értékesíteni népünk és vele együtt az egész emberiség javára és boldogulására a jövőben is.

10. Úgy gondolom, hogy a hazánkban szolgáló egyházak egyetértéséről tanúskodó és közmegelégedéssel fogadott ünnepi nyilatkozataink, valamint az egyszerű hétköznapok során elhangzott bizonyságtételeknek hatóerejét és hitelképességét még nagyobb mértékben tudjuk növelni azzal, ha konkrét formák és keretek között, akár külföldi útjaink és szolgálataink alkalmával, akár a hazai turizmus során történő érintkezéseknél, *közösen átgondolt, jónak és helyesnek felismert meggyőződésünkről, egyértelműen hangzó szavakkal és egyértelmű magatartással teszünk bizonyságot.* Semmi okunk nincs arra, hogy akár udvariasságból, akár tapintatból, akár a másik fél esetleges érzékenységére való tekintettel, bármit is elhallgassunk a magunk igazából, és ezzel helyt adjunk mások téves felfogásának.

Meggyőződésem, hogy az egyetemes emberérdekű ügyekben: a tartós béke biztosítása, a népek barátsága és békés egymás mellett élése, a kizsákmányolás elleni küzdelem, az emberi egyenjogúság, a minden embert egyaránt megillető emberséges életforma biztosítása, egyszóval: a szociális igazságosság kérdéseiben — hitelvi különbözőségeik mellett is — *tudnak az egyházak közös állásfoglalást kialakítani és vallani, és ennek alapján, a közös nagy ügy, a béke és biztonság érdekében, hazai és nemzetközi fórumokon egyaránt, egyértelmű magatartással bizonyságot tenni a szavak és cselekedetek harmonikus egységében.*

A tovatűnt évszázadok során, felekezeti harcok és villongások között, ilyen közös bizonyságtételre gondolni sem lehetett volna. *De most, a mi időnkben, szocialista állami és társadalmi rendünkben, minden lehetőség és adottság biztosítva van arra, hogy a magyarországi keresztény egyházak itthon is, hazánk határain túl is, példamutató jó szolgálatokat végezhessenek európai kontinensünk és vele együtt az egész földkerekség békéjének és biztonságának érdekében.*

Ehhez a szép munkához szívből kívánok minden jóakaratú és békeszerető embertársamnak erőt és egészséget, jókedvet és békességet, lelkes örömöt és bizodalmas reménységet!

Dr. Bakos Lajos

„Az magyarok az ő nyelvekben megláthassák az ő elejeknek dicső tetteit"

Emlékezés Heltai Gáspárra

A XVI. század történelmünk egyik legforrongóbb korszaka. Kisebb-nagyobb jobbágyfelkelések után *Dózsa* áll a parasztok élére, s mozgalmának leverése után a jobbágyság még keservesebb elnyomás alá kerül. Majd következik Mohács, amelynek következtében az ország elveszti függetlenségét, később pedig a Habsburg-ház terjeszkedési politikája, valamint a magyar feudális urak széthúzása és haszonlesése, állhatatlansága miatt elesik Buda, s az ország három részre szakad. A nyugati országrésznek *Habsburg Ferdinánd* az ura, a középső és déli részeknek a török, s csak az északi és keleti megyék és Erdély maradtak nemzeti király, *Szapolyai* János, majd fia *János Zsigmond* alatt. Ez a nehéz történelmi helyzet, szenvedés, elnyomás, több úrtól való függés, a töröktől való félelem megfelelő talajnak bizonyult a század nagy szellemi irányzatának, a humanizmus által is előkészített reformációnak előmozdítására.

Az ország három részre szakadása után a gazdasági hanyatlás általánossá vált. A töröktől meg nem szállt területen Kolozsvár volt szinte az egyetlen város, ahol nem a visszaesés, hanem a fellendülés jelei mutatkoztak. Itt a polgárság ezekben az évtizedekben vált magyar többségűvé. A gazdasági fellendülés következtében megerősödő, jómódúvá váló iparos és kereskedő réteg tagjai között olyan magyar nyelvű, irodalmi igényű olvasóközönség fejlődött ki, amelyhez hasonlónak a kialakulásához az ország egyetlen más pontján sem volt lehetőség. (Az erdélyi szászok számára a kulturális centrum, termékeny nyomdával, Brassó volt.) Így válhatott Kolozsvár a polgári jellegű magyar irodalom és könyvnyomtatás központjává. Ennek lett mozgatója, fellendítője a reformáció. „Nálunk a kettő: humanizmus és reformáció szinte egy időben vált a magyar nyelvű irodalom serkentőjévé"[1]. Szükségessé vált az irodalom terjesztése magyar nyelven és nyomtatásban. Hazánkban az irodalmi gócpontok decentralizáltsága a jellemző, amely a magyar könyvnyomtatást és a könyvkiadás hazai megindulását késleltette. Kolozsvárott a magyar nyomda a század közepén létesült. Vezetője *Hoffgreff* György, aki maga is erdélyi születésű. Németországban tanult, s eztán valószínűleg kitanulta a könyvnyomtató mesterséget, és felismerve a kor igényeit Kolozsvárott nyomdát alapított a század közepén. Ebbe a nyomdába társult be *Heltai* Gáspár, kire nemcsak úgy tekintünk vissza, mint tipográfusra, hanem mint íróra és tudósra. Heltai a reformáció egyik nagy alakja, akinek halála 400 éves évfordulójára ez évben emlékezünk.

Heltai Gáspár élettörténetéről nagyon keveset tudunk. Születésének helye és ideje is bizonytalan. Erdélyben született, némelyek szerint Nagyszebenben, *Bod* Péter feltevése, hogy születési helye a Szeben megyei Nagydisznód (Heltau). „Neve arra mutat, mintha Heltáról vette vólna eredetét, melly egy szász falu Szeben mellett..."[3], de lehetséges az is, hogy barcasági szász családból származott[4].

Születési évét életrajzírói 1490 és 1520 közötti időre teszik, aszerint váltakozva, ki milyen fogódzópontokat használ életkora megállapításához. *Waldapfel* József szerint „nem lehetetlen, hogy azonos azzal a Caspar von Heltau-val, aki 1505-ben baccalaureusként vétetett fel a bécsi egyetem magyar nemzetébe, már 1503-ban beiratkozott a facultas artiumra. Ennek a Caspar von Heltaunak legkésőbb 1490-ben kellett születnie"[5].

Azt az egy biztos adatot tudjuk, hogy 1543-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Ez azonban nem bizonyíték sem azoknak, akik születését későbbre teszik — mondván, idős korában nem tanulhatott, hiszen abban az időben érettebb korú emberek is látogatták a reformáció egyetemeit. Persze az ellenkezőjét sem bizonyítja. Annak alapján sem határozható meg életkora, hogy 1565-ben a bibliafordítása második részének előszavában azt mondja, hogy a könyvet „vénségé"-ben adja ki. Nekünk itt most természetesen nem feladatunk e nehéz probléma tisztázása. Bár harminc év hosszú idő, mégis csak így fogalmazhatunk, hogy születésének ideje 1490 és 1520 közé tehető.

Heltai katolikus pap volt, akit már itthon megérinthetett a reformáció szele, s ez indította el Wittenbergbe, ahol tanulmányokat is folytatott, aminek befejeztével mint lutheránus tért haza a kolozsváriak hívására, s lett 1544-ben plébánosukká.

Heltai szász származású. A kolozsvári templomban németül prédikált, mint a szászok papja. Magyarul kiválóan megtanult. „Nem könyvből tanulta a nyelvet, hanem a magyar emberek élő beszédéből, s főképp azon fordulatait sajátította el kiváló mértékben, melyek a fesztelen, sőt kedélyes érintkezés eszközei: magvas szólásokat, népszerű hasonlatokat, képeket, humoros, de velős mondásokat..."[6] 1536-ban kezdte tanulni a nyelvet, bár elgondolkodtató az a vélemény is, mely szerint „nem felnőtt korában kezdett hozzá a magyar nyelv tanulásához, hanem még gyermekkori pajtásaitól, tanulótársaitól sajátította el a magyar beszéd alapelemeit"[7]. Heltai a reformáció híveként és terjesztőjeként íróvá lett, de őt nemcsak vallási meggyőződése avatta íróvá, hanem tehetsége is.

Már 1546-ban megszervezte és megkezdte a Biblia magyar nyelvre való fordítását, de *Martinuzzi* György bíboros püspök fenyegetései miatt a kiadást el kellett halasztania.

1550-ben társult Hoffgreff György kolozsvári nyomdásszal[8], aki bár képzett ember volt, a teológiához nem értett, s a szellemi irányítás Heltaié lett. A nyomdában ekkor megjelenő művek kolofonja „Colosuarban nyomtatott Helthai Caspar es Gyergy Hoffgreff altal"[9]. Két éven keresztül ez így is maradt, amíg valószínűleg összevesztek a társult felek, s 1553-ban csak Heltai, a következő évtől csak Hoffgreff nevével találkozunk a kolofonban, egészen 1558-ig. 1559-től a nyomda ismét Heltai tulajdonába megy át, s most már véglegesen egyedül az övé marad. Nyomdáját szakértelemmel vezeti, amely bizonyossá teszi azt a feltevést, hogy értett a nyomdai mesterséghez. Nem tudjuk, hogy a nyomdászatot hol tanulta, nem bizonyított, hogy Wittenbergben, de kétségtelen, hogy a wittenbergi könyvnyomtatás nagy hatással volt rá. Szellemileg is kapcsolódik a wittenbergi irányzathoz. Ahogyan hozzányúl az egyes művekhez fordítás, illetve átdolgozás céljából, kitűnik, hogy a reformátorok, így *Luther* Márton (pl. a Száz Fabula átdolgozásánál) milyen hatással voltak rá, s egyáltalán ahogy a megváltozott szellemi irányzatba bekapcsolódott, és úgy fordult olvasóihoz, hogy segítse, tanítsa, nevelje őket. Mint ahogy a reformáció is széles néptömegeket érintett meg, ő is ezekhez az egyszerű emberekhez, polgárokhoz akarta írni könyveit, hogy szellemi táplálékkal lássa el őket, akár bibliafordítással, akár erkölcsi tanításokkal, mesék vagy komolyabb írások segítségével, vagy később történelmi műveivel.

Nyomdáját és tehetségét az erdélyi és Erdélyen kívüli magyarság szolgálatába is állította. Ez azért jelentős, mert őelőtte az erdélyi magyarságnak sem sajtója, sem protestáns irodalma nem volt. Heltai felismerte azt a szükséget, amely a magyarság részéről mutatkozott meg, hiszen a szászságnak volt már nyomdája Brassóban, s Heltai is művelte a német nyelvű irodalmat is.

Heltai kiadói elvei alapján egységesítette a nyomdájából kikerülő magyar művek helyesírását. Ő terelte helyesírásunkat arra az útra, amelyen ma is halad. Összeegyeztette az addigi rendszereket: a Huszita Bibliáét, a Sylvesterét, meg a krakkói nyomtatványokét. „Ő rögzítette véglegesen az *sz, ty, gy, ny, ly* jeleket, a magánhangzók hosszúságának ékezettel való megkülönböztetését"[10].

Legrégibb fennmaradt kiadványai 1550-ből valók. Legelső kiadott műve a „Catechismus minor, az az a keresztyeni tudománynac reudideden való summaya"[11]. Ez a Luther kis katekizmusának első magyar nyelvű kiadása. E műveket — bár neve nem szerepel benne — az irodalomtörténet nyelvi ismertetőjegyek alapján Heltai fordításának tartja. Egy év múlva Heltai német nyelven is adott ki kátét.

1552-ben jelent meg „A reszegsegnec es tobzodásnac veszedelmes vóltárol valo dialogus", amely Sebastian *Franck:* Von dem grewlichen Laster der Drunckenhait című munkájának átdolgozása. Nem tekinthető fordításnak, mivel forrását kiegészíti, megrövidíti, a hazai viszonyoknak megfelelően átalakítja. A dialógus a reformáció népszerű műfaja. Ebben a dialógusban beszélteti a reformátorok hatására józan polgárrá lett Antalt és a züllés útjára került Demetert. Beszélgetésük során élesen bírálja a feudális uralkodó osztály tobzódásait. Védelmébe veszi a jobbágyságot uraik ellenében elsősorban a pogárság megmentesétét szolgálja a mű, és a városi polgárság problémáit vitatja. Tulajdonképpen a XVI. századi Erdély életének tükörképe. Nyomdászattörténeti szerepe is jelentős. Itt alkalmazott Heltai először vörös nyomást. Nagyon szépek fametszetei és iniciáléi.

1553-ban jelent meg a „Vigasztalo könyvetske kereszttyeni intessel es tanitassal, miképen kellye[n] az embernec készülni a keresztyéni es bodog e világból valo kimulásához, külemb külemb keresztyén tanítóknac írásokból öszue gyüytöttet es egybe szerzetöt Heltaj Gaspartól, a Colosuári plebánostol". E mű szintén átdolgozás; Johannes *Spangernberg* német prédikátor műve után készült. E műben sem úgy mutatkozik be Heltai mint fordító, hanem mint átdolgozó, aki szintén korához szól, a kor társadalmi hibáinak ostorozója.

Itt említjük meg Heltai imádságos könyvét, amelynek egyetlen ismert példánya csonka, így kiadási ideje is ismeretlen. Műveinek felsorolása közben e helyen gondoljuk említését helyesnek. Művét még lutheránus korában írta.

1559-től Heltai, mint már előbb említettük, egyedüli birtokosa a kolozsvári nyomdának. Első műve, amelyet most kiad, az *Agenda,* Heltai előszava szerint az előző ágendának újonnan nyomtatott kiadása[13]. Az első kiadásból eddig nem került elő példány. Szempontunkból nagyon jelentős mű, mert ebben találjuk meg a magyar liturgiának legelső leírását. Célja volt a lelkipásztori méltóság emelése. Tartalma: keresztelési agenda, egy egyházkelési forma élő és meghalt gyermek szerint való változattal, egy házasságkötési szertartás, egy menyasszony beajánlására való, egy lelkész előtti és egy közönséges gyónási rend, az utóbbinak két változatával, a betegek látogatásának és vigasztalásainak több módja, öt halotti beszéd, külön temetési textusok, a foglyok tanításának és vigasztalásának öt módja[13]. Az Agendát latin előszóval látta el.

Heltainak mint írónak legjelentősebb műve az 1565-ben megjelent *Száz fabula* című műve. Bár a mese profán műfaj, erkölcsi tanításokat bőven tartalmaz. Az író célja az erkölcsi nevelés. Heltai Luther példája nyomán fogott a XV. századi meseanyag átdolgozásához. Vállalkozásának újszerűségét elsősorban maga érzi, ezért a Fabula bevezetésében valóságos védőbeszédet tart. „Noha e fabulák embertől talált és meggondolt dolgok" vagyis nem „igaz" történetek, mégis — írja — igen tanulságosak és hasznosak. Munkájának célját világosan mutatják meseértelmezései, melyek túlnőnek a mesén, s Heltai saját munkái.

A meséket elsősorban polgári olvasóközönségének szánta, de hangsúlyt kap a jobbágyság helyzetének kíméletlen feltárása is. Nem általános, hanem magyar vonatkozású társadalmi problémákra vonatkoznak meséi. Mint többi művéből is látható, nem szimpatizál a „dusokkal", gazdagokkal, korának hatalmasaival, de rokonszenvesek a szegények és elnyomottak. Meséiben állatalakjai az embert jelképezik.

Mint mondtuk, alapanyaga a XV. századi német meseirodalomból való, de ezt szabadon kezelte, kibővítette, egy-egy mozzanatot kis novellává írt át, máskor két mesét összedolgozott, egyeseket kihagyott. Alapanyagával teljesen szabadon bánt. Tulajdonképpen a Száz fabula megírása avatta őt igazán naggyá, s tett a XVI. század egyik legjelentősebb magyar szépprózaírójává.

Heltai könyvkiadói tevékenységének meghatározója természetesen a reformáció művelődéspolitikája volt. Ezért kézenfekvő, hogy fontos feladatának tartotta a Biblia kiadását, mégpedig a magyar nyelvű Biblia kiadását. Már Wittenbergből való hazatérte után foglalkozik a Biblia kiadásának gondolatával. Előbb *Gyulai* István kolozsvári magyar lelkésszel, *Ozorai* István és *Vízaknai* Gergely ottani iskolamesterekkel, majd később a két utóbbi helyett *Egri* Lukács kolozsvári és *Szegedi* Lajos dézsi prédikátorokkal közösen végezte a fordítás munkáját. Bibliakiadása nem folyamatos. Először Mózes öt könyvét adja ki 1551-ben. 1552-ben Jézus Sirák könyvével Bölcs Salamon királynak könyveit, még ugyanezen évben a négy nagy és tizenkét kis próféta könyveit adta ki, majd 8 év múlva jelent meg a Zsoltárok könyve, 1562-ben az Újtestamentum[14]. 1565-ben láttak napvilágot az ószövetségi történeti könyvek. A hiányzó Krónikák, Esdrás, Nehémiás, Eszter és Jób könyve az ő szerkesztésében nem jelent meg. A bibliafordítása nem terjedt el, mert fordítása csak lassan haladt előre, nagy megszakításokkal került kiadásra. Nem volt egységes szempontja sem, de a fő ok az volt, hogy fordítás közben Heltai megváltoztatta hitét, s így teljes bizalommal egyik felekezet sem fogadhatta el. Heltai ugyanis katolikusból lutheránussá, azután reformátussá lett, majd hosszas töprengés után bár, de követte Dávid Ferencet, és elfogadta az antitrinitarizmus tanait, s plébánosi tisztéről Dávid javára lemondott.

Már a kolozsváriakkal együtt antitrinitáriussá lett Heltai írja meg 1570-ben a *Háló*-t. Az értekezés a spanyol inkvizícióról szól. Ez Reginaldus Gonsalvius *Montanus* spanyol domokosrendi szerzetes írásának átdolgozása. Az eredeti mű latinul került János Zsigmond kezébe, aki szintén unitáriussá lett, s „tetszett ez okáért urunknak, a mi felséges királyunknak, hogy e könyvet magyar nyelvre tolmácsolnák és kinyomatnák", írja művének előljáró beszédében. Tulajdonképpen itt közli antitrinitárius hitvallását is, és ilyen jellegű betoldásai tették időszerűvé Erdélyben a művet.

1571-ben meghalt János Zsigmond, az antitrinitarizmus védelmezője. Utóda, Báthory István buzgó katolikus volt, aki a cenzúrával is akadályozni igyekezett a protestánsok tevékenységét. Heltai ezért a széphistóriák és históriás énekek felé fordult, s így tett nagy szolgálatot a világi irodalom fejlődésének.

1572-ben Ponciánus-átdolgozását adta ki, majd 1574-ben jelent meg históriás énekeskönyve, a *Cancionale*, amely különböző szerző műveit gyűjti egybe és adja közre, de Heltai átdolgozása nyomán egységes protestáns történelemszemléletet tükröz. Több részletet átírt, betoldásokkal és kihagyásokkal alakította a gyűjteményt egységes művé. A Cancionale kiadása közben halt meg[15].

Életének utolsó éveiben írta meg a *Magyar Krónikát*, ami tulajdonképpen *Bonfini* latin nyelvű magyar történetének alapos átdolgozása. A Krónika jelentőségét az is növeli, hogy Heltai e műben először írja le magyar nyelven a magyarok történetét[16]. Bonfini a magyarok történetét Mohácsig írja meg. Heltai szintén a mohácsi vészig dolgozza fel történelmünket (bár munkáját tovább akarta folytatni, de ebben halála megakadályozta), mégis jelentős különbség van Bonfini és Heltai munkája között. Bonfini idegen származású udvaronc, aki könyvével is, az uralkodó osztály szemszögéből, a humanizmus antikvitás iránti igényeit kielégítve akarta a Hunyadi-házat elrómaiasítani. Ez megfelelt az udvar és a kor igényeinek, és Bonfini krónikájának vitathatatlan érdemeit nem csorbítja, de magyarázza hiányosságait. Heltai műve viszont írójának származása és társadalmi helyzete szerint más szemszögből íródott. Ő maga polgár, aki mindig szimpatizált a szegény néprétteggel. Munkáját meghatározza e szemlélet, ezenkívül a római katolikus vonatkozások elhagyásával már protestáns látásmódot tükröz a mű. Műve célját így határozza meg: „Az magyarok az ő nyelveken megláthassák az ő elejeknek dicső tetteit". Arra törekszik, hogy olvasói megismerjék azt a történelmi múltat, amelyet saját eleik vérükkel írtak. A mű az átdolgozás révén hitelesebbé vált, és mennél inkább közeledik Heltai saját korához, annál inkább eltér Bonfini írásától. A Krónika központi alakja *Mátyás király*, akinek megrajzolásánál főként a már kialakult népi mondakörre támaszkodik. A nép királyeszményét testesíti meg a Krónika Mátyás király alakjában. Mindezek ellenére nem elfogult Mátyással szemben. Meglátta politikájában a hibákat is.

A bevezetésben már említettük Kolozsvár helyzetét a XVI. században, ahol a magyarországi általános helyzet ellenére gazdasági fellendülés érezhető. Megerősödik a polgárság. Ennek a polgárságnak tagja Heltai Gáspár is, aki jómódú ember, s talán Hoffgreff nyomdájához való társulásában is részben gazdasági meggondolások vezették. Tudjuk róla, hogy nemcsak nyomdával rendelkezett, hanem később papírmalma is volt (1565-től). Ennek létesítése magyarázható nyerészkedési szándék nélkül is, hiszen a lelkiismeretes író és könyvnyomtató így akarta biztosítani magának a nyomtatáshoz szükséges papírt, amit a brassóiak antitrinitárius felfogása miatt esetleg metagadtak volna tőle. Tudunk arról is, hogy a kolozsváriaktól halastavat kapott. Műveinek írása közben nem tagadta meg a polgárt, sőt a polgárságot — kora haladó társadalmi osztályát —, látta írása közben maga előtt, az ő kezükbe akart erkölcsi nevelő és szórakoztató olvasmányt is adni. Mint polgár közelebb állt a szélesebb népreteghez, a jobbágysághoz, mint az uralkodó osztályhoz, s bár maga is pénzes embernek számított, ellenszenvvel viseltetett a kor „dusaival" szemben.

Heltai, a polgár, *reformátor* is. A reformáció valószínűleg Brassóban érinthette meg, ahol az 1542-ben tartott zsinaton ő is részt vett, s a valószínűleg ezen alkotott szabályzatuk Wittenbergbe vitelével Heltait bízták meg[7]. Küldetésének teljesítése után nem tért rögtön vissza, hanem teológiával foglalkozott, s talán a nyomdászat mesterségét is itt sajátította el.

Heltai jelentős mint nyomdász, hiszen ő volt — mint már említettük — az első, aki az erdélyi és Erdélyen kívüli magyarságnak megteremtette az első magyar nyelvű nyomdát. Szigorúan bánt nemcsak saját írásaival, hanem a nyomdába nyomtatásra beadott művekkel is. E művek helyesírását is egységesítette azonkívül mint reformátor csak olyan műveket jelentetett meg, amelyek célkitűzéseivel nem ellenkeztek. Gyakran maga változtatott a hozzá került szövegeken, kihagyott belőlük, vagy átírta azokat. A nyomdáját elhagyó termékek mindig híven tükrözték reformátori állásfoglalását. Ezt gyakran, s talán néhol jogosan is, hibájául róják fel. De az bizonyos, hogy a helyesírásban és a stilizálásban végzett lelkiismeretes munkája egyértelmű elismerést érdemel.

Korának szokatlan, profán irodalmi műfaját ő teremtette meg, s szolgálta művészi fokon. Páratlanul gazdag munkássága, melybe egyházi és világi irodalmi termékek tartoznak, avatta korának egyik legnagyobb írójává.

Munkája közben ragadta el a halál, amikor még tele volt irodalmi s természetesen kiadói tervekkel is. Valószínűleg 1574 nyarának végén, de még szeptember előtt halt meg pestisben. Munkáját felesége folytatta. Ő adta ki 1575-ben a Krónikát, majd utána gyermekei kezelték a nyomdát. Ez csaknem száz esztendeig szolgált még a magyar közművelődésnek, s 1660 táján semmisült meg nyomtalanul.

L. Kozma Borbála

JEGYZETEK

1. *Varjas* Béla: Heltai Gáspár, a könyvkiadó. Magyar Könyvszemle. (1973.) 89. évf. 3—4. sz. 291. l. — 2. *Hoffgreff* elsőségéről *Gulyás* Pál már 1931-ben ily határozottan írt: „Hoffgreff György, akár Heltai egyenes hívására, akár a maga jószántából, de mint önálló mester telepedett meg Kolozsvárt, s attól fogadott el megrendelést, akitől kapott." Heltai 1550-ben a már 1549 előtt könyvnyomtatóként működő Hoffgreffhez segődött társul. *Sólyom* Jenő: Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez. Magyar Könyvszemle. (1962.) 58. évf. 352. l. — 3. *Bod* Péter: Magyar Athenas. (Nagyszeben), 1766. 105. l. — 4. *Varjas* Béla: i. m. 298. l. — 5. *Waldapfel* József: Heltai Gáspár forrásai. Bp. 1934. Irodalomtörténeti Közlemények 54. — 6. *Horváth* János: A reformáció jegyében. 2. kiad. Bp., 1957. 385. l. — 7. Varjas Béla: i. m. 298. l. — 8. „Heltait már 1546-ban üldözte és megbüntette Martinuzzi azért, hogy Vizaknaival és Omlással a Szentírásnak némely darabjait magyar nyelven kiadta. Ha már Heltai 1546-ban üldöztetésnek volt kitéve a nyomtatásért, akkor legalábbis 1545-ben fel kellett állítva és szerelve lenni a nyomdájának". Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára. Keresztény aMgvető. 1877. 193. l. — Valószínűbb azonban, hogy mégis 1550-ben társult Hoffgreffel, hiszen a kolofonban is csak 1550-től szerepel Heltai neve. — 9. 1550-ben készült el Martinuzzi György szorgalmazására és költségén a Ritus explorandae veritatis, . . . (RMNy I. 87.) A kolofonban csak Hoffgreff neve szerepel. Ez egyesek szerint azt jelentette, hogy a kiadás a Heltai—Hoffgreff társulás előtt történt volna, mások viszont azt állítják, hogy a protestáns Heltai nem akarta nevét adni Martinuzzi kiadványához. 10. *Kniezsa* István: A magyar helyesírás története. 1952. — 11. RMNY. I. 86. (139. l.) — 12. RMNY. I. 85. (139. l.) 13. *Sörös* Béla: A magyar liturgia története. Bp. 1904. 224—225. l. — *Benedek* Sándor: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Orisziget, 1971. 25. l. — 14. Van egy olyan példány is, amelynek címlapján 1561. évszám olvasható. (RMNy. I. 172.). Ennek szövege az első ív és kisebb szedésbeli eltérések kivételével mindenben megegyezik az 1562-es címlappal megjelent kiadásával (RMNy. I. 186.) — 15. Varjas Béla kimutatta, hogy Heltai a Cancionale szerkesztése közben és a nyomtatás megkezdése után nem sokkal meghalt. Munkáját özvegye fejezte be, és a könyv 1574 őszén jelenhetett meg. — 16. *Benczédi Székely* Istvánnak 1559-ben Krakkóban megjelent Világkrónika című művében csak évrendi adatok közlése található a világkrónika keretében. — 17. Ezt a feltevést közli *Székely* Erzsébet: Heltai Gáspár válogatott munkái. Bukarest, é. n. 10. l. és *Horváth* János: i. m. 368. l.

Biblia és panga

Beszámoló egy kiállításról

A Magyarországi Református Egyház diakóniai szolgálata Kenyában címmel megrendezett kiállítás — május végén, az afro-ázsiai vasárnaphoz csatlakozva — a gazdag és sokoldalú valóságot kézzelfogható közelbe hozta minden látogató számára. Lehetne most egy rövid híradást közölni, ismertetve a kiállítás helyét, megnyitása körülményeit, a megjelentek nevével, fel kellene sorolni minden közreműködő kitűnő munkatársat. Ez a kiállítás azonban — ha nem is többet — *mást* kíván, mint amit a protokoll előír. Beszámolónk szokatlan címe is ezt a mást szeretné érzékeltetni. A két szó: a Biblia és a panga, a Kenya-beli maszájtörzs bozótvágó kése nem önkényes kapcsolás eredménye. A Ráday-gyűjtemények nagy olvasója fő falán színes címerrajz fogadta a belépőt, e számunkra talán egymástól távol eső két fogalmat egyberajzolva. Amint az afrikai diakóniai szolgálat sok hétköznapi munkája és ünnepi percei sem választhatók szét. A címer egyébként a *Limuru*-ban működő Kelet-afrikai Presbiteriánus Egyház Teológiai Akadémiájáé —, de e helynév mellé meg kell tanulnunk egy másikat is. *Olooseos* az éhezés és a szárazság elleni harc egyik központja. Itt, a Maszáj Gazdaságfejlesztési Központ telepén dolgozhatott három évet az egyik kibocsátott magyar lelkész, *Csákány* István (mezőgazdasági mérnöki képesítése alapján is) —, mint tudjuk, Limuruban *dr. Pásztor* János végzi szolgálatát a teológiai képzésben és továbbképzésben.

A kiállítás anyaga a hazatért Csákány István hozta dokumentumokon alapul, a tárlókban különleges érdekességű tárgyakat, tájékoztató nyomtatványokat és igen jó képeket láthattunk, kitűnő magyarázó szövegekkel. A tárgyi anyagot nem valami túrista gyűjtőszenvedély hozta össze —, mind, a maszáj pásztor használati tárgyai, egy-egy ékszer, háztartási eszköz vagy régi bőrköpeny, meg a zsoltáréneklés kíséretére szolgáló, zebrabőrrel bevont dob, *ajándék* a szolgáló lelkész hazájának és egyházának. Láthattunk — mértéktartó mennyiségben — könyveket, folyóiratokat is: Kenya, közelebbről Maszáj-föld természeti képét, lakóit, s az ott folyó diakóniai szolgálat részleteit ismertetik. Szinte elrejtőzik ezek közt egy jelentős dolgozat, mely a Nairobi egyetem kiadványaként látott 1973-ban napvilágot: Csákány István tanulmánya angol nyelven, Kenya nomád pásztor lakossága számára készült mezőgazdasági fejlesztési tervezet. E terület lakóin kívül más — hasonló természeti adottságok közt és hasonló társadalmi szerkezetben élő — afrikai népek is haszonnal alkalmazhatják, amint a kérdés szakértői megállapították.

A kétségtelenül igen látványos tárgyi anyagnál is gazdagabb s színesebb az, amit a fekete-fehér fényképek szép sorozata mutat meg.

Sokszor kell azt éreznünk: elborítanak bennünket a *szavak*. Sok hivatásban szinte foglalkozási ártalom a szó, szó, szó —, ha fedezet nélküli a szó. Közismert az is, mennyire nyomasztó lehet a nyomtatott művek tömege, általában az információáradat. Külön öröm hát, ha hiteles, mert *tettre váltott* szavakkal találkozunk. A fényképezőgép éppen az Ige és az igaz testvéri szó tettre váltását érte tetten, ezért nagyszerűek ezek a képek. Ezért tudják megértetni velünk e képek: felelősek vagyunk mindnyájan az éhezőkért és a szomjazókért, az afrikai népekért is, másokért is. A lakott föld minden emberéért — egymásért.

Papp Ivánné

Kultúrális krónika

Valóság és képzelet

Az a két színházi esemény, amelyről szólunk, a premier idejét tekintve elég messze van egymástól. Az egyik ugyan elég friss bemutató, a koratavasz óta látható a Pesti Színházban, *Örkény* István műve, a Vérrokonok. A másik viszont színházi életünk nagy sikere, kerek egy esztendővel előbbi bemutatása óta: *Déry* Tibor Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról című művének musical-változata (a versszövegeket *Adamis* Anna írta, a popzene szerője *Presser* Gábor). Eltérő tehát a két mű irodalmi és színpadi műfaja is, hiszen Déryé regényből íródott át színre, s musical, Örkényé pedig eleve a színháznak íródott, műfaja a színlap szerint: színdarab.

Távolinak tűnik föl a két mű tárgya, tematikája is. Örkény színdarabja „valahol Magyarországon történik, valamikor a vasút föltalálása után", a Képzelt riport viszont Amerikában játszódik, hangsúlyozottan napjainkban. Valójában azonban mindkét mű cselekményének színhelye a képzelet. S ez csak látszatra, a megszokás miatt meglepő: legfeljebb a dokumentumdrámák kivételével minden színpadi mű igazi színtere a képzelet. Csakhogy visszás módon a legutóbbi évszázad alatt a drámai művészetek s jóformán minden más művészet élvezőinek vélekedésében összekeveredett az illúzió meg a valóság. Az a furcsa, hogy éppen az illúziók világának elburjánzása hozta magával a valóság látszatának erőszakos uralmát. A művészet mindig is a való élet tükröződése a képzeleten, de néhány évtizeddel ezelőtt egyre kevésbé a valóság tükröződött a képzeleten, egyre inkább az illúzió, a valóságnak egy hamis képe tükröződött ott, s mind makacsabbul ragaszkodott eközben ez a látszat-kép a valóság látszatához. Nem csupán bizonyos részleteknek a „hitelességében" mutatkozott ez meg, vagyis abban, hogy jelentéktelen külsőségekben kínosan ragaszkodtak a hitelességhez, hanem abban a nagyon fontos tartalmi tekintetben is, hogy a tükröződő kép a valóságnál is hívebb valóságnak tartotta és tartatta magát.

Nem arról van itt szó, hogy az elmúlt évtizedek alatt a közvetlen, valószerű ábrázolásokkal szemben teret hódítottak bizonyos jelképesebb, elvontabb ábrázolásmódok, hiszen ha vitatható is olykor a jel-

képesség vagy az elvonatkoztatás mértéke vagy módja, mindkettő valójában a művészet legsajátabb módszere. Ráadásul számos érthetetlennek vélt mű, mondjuk — a konkrétság kedvéért — Picasso kubista művei, vagy akár a Guernica — nem a szemmel látható valóság külsejét, hanem a valóság mélyebb régióit ábrázolja, összefüggéseket, vagy a szemmel látható valóságot mintegy több oldalról figyelve és figyeltetve, valójában tehát nem valószerűtlenül, hanem éppen nagyobb, mélyebb, átfogóbb hitelességgel.

Itt azokról a művészeti módszerekről — valójában hamis-művészetekről — van szó, amelyek csak a külső tekintetében ragaszkodnak a valószerűséghez, e köntös mélyén azonban éppen nem a valóságot, hanem különféle illúziókat, olykor éppenséggel hazugságot közölnek. A részletek hitelességének esztétikai igénye nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy a külsőségeknek kell minden részletükben hitelesnek lenniük. A színpadi tér úgysem a valódi tér, a színpadi hajó úgysem hajó, mi értelme volna annak, hogy az eredeti teret, az igazi hajót minden részletével együtt reprodukálják a színpadon? A részletek hitelessége ilyenformán azt jelenti, hogy az egész lényegi hiteléhez szükséges valószerűség legyen meg a részletekben, vagyis semmi ne akadályozza a valóságos gondolat létrejöttét a képzeletben.

A művészet színtere mindig a képzelet. Csakhogy amikor az illúzió tetszeleg a valóság mezében, akkor a képzelet is könnyen eltorzulhat. Így jött létre az a hiedelem, hogy a képzelet síkján történő ábrázolás valamiféle egyszerű kulcs segítségével éppúgy visszafordítható valósággá, mint — mondjuk — egy nagyított vagy kicsinyített rajz, netán egy tükörkép (amelyen csupán a bal meg a jobb oldal cserélődött fel, minden egyéb „stimmel").

A Vérrokonok láttán sokan azt kezdték találgatni, mit jelent a darabban ez, mit az A darab szereplőit mind Bokornak nevezik, s valamennyien vasutasok. De mi a vasút? „A legfontosabb dolog a világon" — mondja az egyik Bokor, de nem minden néző elégszik meg ezzel (holott ez, ennyi a darab „titka"). Történelmi korokra, jelenségekre alkalmazni lehet talán a darab egyik-másik részletét, de minek? Ez csak félrevezető lenne, s kevéssel tovább már más „értelmezést" kellene keresni. Örkény ugyanis itt azt a szenvedélyt vizsgálja, ami kinek-kinek „a legfontosabb a világon", a vasút valójában az a kapcsolat, az a bensőséges viszony, ami az embert ehhez a legfontosabbhoz" fűzi. S ez bizony sok minden lehet, és sok minden is: egyetlen ember életében, s akár egyidőben is lehet több „legfontosabb dolog a világon".

A (Kortárs 1974. évi 5. számában is megjelent) színdarab tehát a néző-olvasó képzelétében a legfontosabb szenvedély képét idézi föl, hogy azután a darab — a gondolat — mibennünk folytatódjék, ki-ki a maga szenvedélyével — hitelével, meggyőződésével, törekvésével, életcéljával — vagy éppen e szenvedély hiányával szembesítse a színdarab hangulati-gondolati elemeit.

„Egyre csak azt hajtogatjuk, hogy Bokorok vagyunk, mintha ez volna a legfontosabb a világon, pedig egy Bokor épp attól lesz Bokor, mert tudja, hogy van valami, ami fontosabb, mint ő..." — vallja Örkény ezzel a színdarabbal, s ez nagyon fontos igazság. Ennek a „fontosabbnak" — mondhatni talán: a mások életének, az emberiség boldogulásának, s ez a sor folytatható — mennie, fejlődnie kell egyéni és közös bajok ellenére is, gyöngéink, sőt hibáink ellenére is, a tévedések ellenére is. „Szerencsés utat kívánunk mindenkinek" — fejeződik be Örkény nagyszerű műve, amely nemcsak a ma élet-érzéseit fejezi ki és ábrázolja sokrétűen, hanem a ma elkötelezését is.

S voltaképp ezt teszi, ha más eszközökkel is, a Déry művéből készült musical, a Képzelt riport is. A főszereplő itt egy házaspár, Amerikában élő magyarok. Mindkettő más-más teherrel az életén ment oda. Egymást keresik, mert egymással talán könnyebb az élet; egymás elől menekülnek, mert együtt sem tudják elviselni a terheket, amelyek életükre nehezednek. A nő a második világháború szörnyűségeit élte át, az üldöztetést, ezek kísérik, kísértik rémlátásaiban. A férfi később ment el, mert keresett valamit, amit ő szabadságnak nevezett és vélt, de amit — szegény Józsefem, mondja az egyik szereplő — nem talált, mert nem találhatott meg az erőszak világában. Problémáik elől menekülnek mindketten; a lármába, az énekbe, a popfesztiválba, a rohanásba: ezek mintegy a mai világ jelképei. S ott mire találhatnak? Egymásra-e? Nyugalomra-e? Nem, így nem lehet nyugalmat lelni.

A Képzelt riport egyértelműen azt vallja, hogy öröklött vagy magunkban létrejött problémáinkkal szemben csupán az értelmes cselekvés adhat nyugalmat. Ez megintcsak látszólagos ellentmondás, a cselekvés és a nyugalom; valójában ez az élet harmóniája. Így tehát ez a mű sem konkrét helyszíneken játszódik, hanem a képzeletben, s ennek segítségével bennünk magunkban. Külső és belső terheket hordunk magunkkal valamennyien, ki-ki a magáét. Bármennyire különbözzenek is ezek egymástól, éppen azért hasonlítanak, mert kinek-kinek a maga terhe látszik, vagy látszhat egyszercsak elviselhetetlennek. S akkor nem az elringatás, a kábulat, nem is a fülsiketítő lárma, nem az esztelenül igyekvő rohanás a gyógyír, hanem az, ha másokért élünk, cselekszünk.

Zay László

A művészet forradalmától a nagy forradalomig

Fülep Lajos 1904. és 1920. között megjelent cikkei és tanulmányai

Az idei könyvnapi kiadványok sorában a Magvető Könyvkiadó több mint ezernégyszáz oldalra terjedő két kötetben közkinccsé tette a négy esztendeje elhunyt *Fülep* Lajosnak (1885—1970), századunk egyik legnagyobb magyar gondolkodójának és esztétájának korai írásait.[1] Amint azt *E. Fehér* Pál a Népszabadság 1974 június 9-iki száma vasárnapi mellékletébe írt *Fülep Lajos korszerűsége* című ismertetésében[2] megállapítja, ez a munumentális gyűjtemény csak kezdete *Fülep* teljes életműve közzétételének, mert ez az egyes írásokból összerakódó pompázatos és sokszínű mozaik, ez az alig ismert, sőt sokak által „Fülep-legendának vélt és nevezett hatalmas életmű ma is időszerű, összegezetlenségében, bizonyos értelemben torzó-voltában is teljes." Mert — „*Fülep* Lajos ma is gondolkodni tanít. A korszerűség helyes értelmezésében, a világ és a haza dolgainak érzékeny és tisztességes összekapcsolásában, a korszerű magyarságtudat megfogalmazásában. Nagy erővel int ez az életmű a demagógia szellem-ellenes kértékonyságára. Ez a mű ma már ugyanolyan szükséges tanítója nemzeti köztudatunknak, ahogyan a század első évtizedeinek több más jelentős alkotójának oeuvre-je... nem jutott el az összegezésig. De nem maradt legenda sem. Az, amit művé érlelt, kitűnő minőségű, felelős és tisztességes állásfoglalás a kor legfontosabb társadalmi és művészeri problémáiban."

Igen tanulságos lehet a fentiekhez mintegy kiegészítésül elolvasni a kitűnő marxista irodalomtörténész *Klaniczay* Tibor nemrég megjelent, *Gondolatok a nemzeti hagyományról* c. tanulmányát, melyben ugyan Fülepről személy szerint nem esik szó, de nagyon tanulságos és kiegyensúlyozó megállapítások vannak a nemzeti hagyomány fogalmáról és karakteréről, annak mai közgondolkodásunkban betöltött funkciójáról, a megbecsülésében felmerülő ellentmondásokról, a nemzeti történelmi tudat rövidzárlatának és a hagyományról való lemondásnak sajnálatos és beteges tüneteiről, a látható múlt erejéről és annak elhanyagolásáról, másfelől a hagyomány mitizálásának veszélyeiről, végül pedig a helyes történelmi önismeret és a népek orkeszterébe való megfelelő, minden indokolatlan szuperlatívusztól és megzavart önlekicsinyléstől mentes nemzeti tudattól táplált, az emberiség egyetemes kultúrájáról s a népek egymásrautaltságára és kölcsönös megbecsülésére épülő beilleszkedésünkről.[3]

*

Fülep Lajos életéről és pályafutásáról részletekbe menő, és több vonatkozást tekintve egyebütt máig sem olvasható részletekre rámutató ismertetést írt 1971-ben a Theológiai Szemlébe *Márkus* Mihály.[4] Cikkét érdemes ma is elővenni és jegyzeteivel együtt figyelmesen elolvasni. Így pl. abból az időszakból, amikor a református egyházban megindult a „történelmi kálvinizmusnak" az akkori sajtóvitákban „általános keresztyénség"-nek nevezett nyitottabb, irénikus, sőt szinte már pre-ökumenikusnak nevezhető, a későbben *Pro Christo* elnevezésű Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSZ) szellemi tábora és szimpatizánsai ellen irányuló támadása, *Fülep* többször is hozzászólt a vitákhoz. Medinai lelkész korában Szekszárdon egy lelkészi konferenciai előadásában — *Márkus* szavait idézem — „a huszas évek elejének egyik legélesebb teológiai és gyakorlati kérdését oldja meg máig érvényes válaszadással." Az előadás néhány mondata itt is felidézésre kívánkozik: „Sem vitázva, sem pártot fogva, de a fogadatlan békebíró olcsó szerepére sem vállalkozva, elfogulatlanul akarom megvizsgálni, hogy ez a két fogalom csakugyan kizárja-e egymást, s ha nem, valamilyen viszonyban van-e egymással, végül hogy ez a viszony, ez a reláció nem korreláció-e?... Általános keresztyénség... empirikus megvalósulásban nincsen és egyelőre nem is lehet... éppen a teljes Krisztusra való törekvés hozza létre a felekezeteket... Olyan felekezet, mely az általános keresztyénség *ideája nélkül* önmagának célja akarna lenni, éppoly contradictio in adjecto, mint a christologikus keresztyénség, mely felekezeti jelleg nélkül akarna általános lenni... a köztük levő viszony tényleg korreláció... Ha az egyikből kiindulsz, szükségképp a másikhoz érkezel meg és viszont... A kettő egymásra van utalva, egyik a cél, a másik az út, de a cél az út nélkül nem érhető el s ez az út a cél nélkül semmi... A Hiszekegyben vallott 'közönséges Anyaszentegyház' és a 'szentek egyessége' a kálvini egyház végcélja, s ha még nincs is jelen *aktuálisan*, jelen van *postulátumként* (Kiemelések tőlem. Cs. T. K.).[5]

A mű anyagának általános ismertetése

A most kiadásra került két kötetes mű anyagának válogatását, szerkesztését, valamint a bibliográfia és a névmutató összeállítását példás gondossággal *Timár* Árpád végezte el, az első kötet élén álló bevezető tanulmányt *Tőkei* Ferenc írta. A *Márkus* Mihály 1971-iki közléséből már ismert életrejzi adatokat — lásd feljebb 4. sz. jegyzetünket — nem szükséges most megismételnünk. Az előszó néhány különös figyelmet érdemlő gondolatára azonban később, a részletesebb ismertetésre kerülő Fülep-írások egyikénél-másikánál vissza fogunk térni.

Már a tartalomjegyzék is csupa izgalmat és felfedezést kínál a nyitott érdeklődésű olvasónak. Ha csak a tárgyak szerint, és azon belül időrendben csoportosított írások ciklus-címeit nézzük is, ilyen tematika bontakozik ki: az első kötetben: magyar művészet — európai művészet — stílus és világnézet;[6] a másodikban: publicisztikai írások — színház — magyar irodalom — világirodalom — filozófia. Az egyes írások terjedelme két-három oldalnyi kis remekektől rövidebb-, hosszabb, de mindig magvas esszéken át olyan, már-

már könyvnyi méretű tanulmányokig terjed, mint pl. a *Dantéról* szóló száz oldalas, a jó hetven oldalra terjedő *Humanizmus, Ariosto, Machiavelli*, végül a *Nietzschéről* írt százhatvan oldalas értékelés.

Ez utóbbi a *Filozófiai Írók Tára* c. sorozatban jelent meg.[7] *Fülep Nietzschében* a fin de siècle tragikus filozófusát jellemzi, aki 1871-ben megjelent első nagy művében az antik görögség életérzésén és életlátásán, közelebbről annak a tragikumban és annak feloldásában, a zenében, az apollói és dionüszoszi, vagy másként kathartikus és eksztatikus ellentétpárjának feszültségében próbálja a lét értelmét megragadni. Ennek a görög életben és a műalkotásban gyökerező, és a mindenkori humanitásban — egyénben és közösségben — egyaránt jelenlevő poláris ellentétpárnak egyike, az *apollói* a mérték és a harmonia, másika, a *dionüszoszi* a mámor és az eksztázsisz hajtóereje. A maga módján mindegyik a pesszizmus legyőzésére törekszik, olykor szövetségben-kombinációban, olykor egymás ellen feszülő harcban, és éppen ez a százszínű, mélységes távlatú kettősség, kölcsönhatás és küzdelem szüli az antik tragédiát.

Vigasztalás és feloldás a tragikumban

Hogy lehetséges ebben a konfliktusban maradandó és hiteles emberi vigasztalást találni? — *Fülep* szerint „Apolló varázsa alatt az ember megfeledkezik az akarat szünetlen működéséről... a múló jelenséget öröknek véli... boldogan szemléli... Apolló tehát az individuum magában megállásának, maradandóságának, jelentőségének szimbóluma... Dionüszosz, épp ellenkezőleg az apollói principium individuationisnak, az ember egyéni voltának széttörését jelenti: az ember újra egyesül a természettel, amely egyesülés az emberben s a természetben mindennél hatalmasabb elragadtatást kelt... Ez állapotnak fiziológiai rokonjelensége a *mámor*... A dionüsziszoszi ember kilép, kiárad önmagából, beléolvad a mindenség teremtő erejébe... eggyé válik az örök termékenységgel, az örök pusztítással és alkotással, a változó pusztuló jelenségekkel szemben a világ lényegének örökkévalóságát éli... Ennek a két művészi erőnek... kombinációja szüli a *görög tragédiát*... A tragikai művészetnek nyitja csak a benne telő esztétikai öröm lehet — hogy lehet azonban öröme a görög embernek a tragédia rettenetességeiben? Csak e kölcsönös apollói és dionüszoszi megváltódás révén."[8]

A tanulmány további folyamán igyekszik feltárni azokat a belső tényezőket, amelyeknek révén a tragikum nagy filozófusát az emberek oly sokszor és oly sokféle prejudikáció vagy tévedés jegyében félremagyarázták. Figyelmeztet: a *Wille zur Macht* könyörtelen prófétája szinte az Istennel perbeszálló ószövetségi próféták késő utódjaként, egyben Krisztus-kereső is volt. Az *Antichristből* szinte végig kirezeg valami leplezett, de bensőséges tisztelet. Még Zarathustrával is ezt mondatja Krisztusról: „...Bár maradt volna a pusztában, távol a jóktól és az igazaktól! Talán megtanult volna élni s e földet szeretni... Nagyon időnek előtte halt meg; ő maga vonta volna vissza tanait, ha megéli az én koromat! *Elég nemes* volt ahhoz, hogy visszavonja!"[9] — Természetesen, mint ahogy *Fülep* nem szállott teológiai vitába Nietzsche-tanulmányában, ez itt és most nekünk sem lehet feladatunk.

Összegezésében a nietzschei Übermensch-fantomot, mint az örök életnek a mi földi életünkhöz való kapcsolódását, az e-világi metafizika kísérletét fogja fel, egy új metafizikáét, melynek „alapja és csúcsa, kezdete és célja, bennünk van," az erőnek, a gazdaságnak vágyában, a nagyméretű alkotásra való törekvésünkben, a hatalomra törő akaratban. Ezért önmagában véve nem is túlvilági fantom, hanem biológiai erő. *Nietzsche* ezt próbálja kivetíteni a maga előkelő-moráljában, szinte mint egy vallást, mely „megvált a pesszimizmustól". Ez jut kifejezésre a tanulmányt lezáró Nietzsche-versben is, melynek itt *Szabó* Lőrinctől származó magyar fordítását adjuk:[10]

Oda! — s úgy lesz! És ezentúl
utam kezem szabja ki,
nyílt, új, kék tengerre indul
hajóm, a génuai.
A táj egyre glóriásabb,
Dél alszik Időn-Teren — :
már csak a te óriás-nagy
szemed néz rám, Végtelen!

Hasonlóan egyenként való méltatást érdemelnének a *Dantéról*, *Petrarcáról*, *Tassóról*, *Ariostoról* és *Machiavelliről* írt tanulmányok; ezekre azonban csak felhívjuk az olvasó figyelmét. Inkább a reveláció erejével ható és ma is teljes hitelű, *Ami hiányzik a magyar irodalomból* című, alig több mint öt oldalra terjedő kis tanulmány[11] megható alapelményére és a belőle kibontott tanításra érdemes ráfigyelnünk. *Fülep* az első világháború vége felé Erdélyben jártában a Kükűllő-völgyi katonai kertészeti telep országút felőli oldalán silbakoló öreg magyar népfelkelővel beszélgetve megkérdezte, hogy nem unja-e magát? „Mire jött a felelet, még mindig haptákban, de igen természetesen: 'Nem, én sohasem unom magam, szeretek így magamban elgondolkozni, olyan szép gondolataim vannak, amikor így egyedül vagyok." És mikor megkérdezte, hogy mikre gondol ilyenkor, az idős magyar kitárulkozott. Feloldódott benne a magyar ember „szemérmes gőgje", amely férfiúi méltóságához illetlennek tartja, hogy ilyen dolgokról beszéljen, még ha gondol is rájuk. A beszélgetés lényegét Fülep *tanulságaival együtt* foglalja össze. Összefoglalásából a legfontosabb részeket idézzük:

„...az én emberem beszéde nem népies, tudákos teologizálás volt, nem is valami kenetteljes, kegyeskedő könyvbölcsesség, hanem a személyes tapasztalaté. Szemforgatás és a népnél gyakori oktató pátosz nélkül mondotta el, ami a lelkét nyilvánvalóan eltöltötte... Sohasem hitte, hogy valaha még katonának kell lennie... olyan csodálatosan különös is volt, amikor töltött fegyverrel a vállán a Jézus békéjéről beszélt... eleinte sehogy sem tudott beletörődni, szüntelen imádkozott a szabadulásért, de aztán megértette... hogy szenvedéseinket nem mi választjuk... s egyszer, egy emlékezetes napon már azért imádkozott, hogy Isten küldje rá a szenvedést, a megpróbáltatást még jobban, még erősebben, már kész rá, óhajtja, szereti... A híres józan magyar ész... íme ott lappangatja józansága alatt a legmélyebb kérdéseket, ott megtapasztalja az ésszel felfoghatatlant s a hegyi beszéd evangéliumát... amikor azt kérdeztem tőle, hogy mit olvasott, olyan választ adott, amire minden titkos reménységem dacára, igazán nem voltam elkészülve. Azt hittem, a Biblia mellett majd ún. hitépítő és hitvédelmi iratokat fog megnevezni... ehelyett a *Fioretti di San Francesco*-t nevezte meg elsőnek... egészen tudatosan értékelte is, a Biblia mellett a legszebb könyvnek nevezvén..."

„E találkozás óta, akarva-nem akarva, más szemmel nézem a magyar irodalmat... Mindig éreztem benne a hiányát annak, ami pl. az orosz irodalmat olyan naggyá, világtörténeti jelentőségűvé tette: a nép *val-*

lási géniuszának megnyilatkozása... A magyar irodalomban a nép igen sokat szerepel, talán többet mint az oroszban, de sehol, vagy alig akad benne nyoma a nép benső vallásos életének és megváltó erejének... A lélek dolgait csak a lélek ismeri, mert *a lélek vizsgál meg mindeneket, még az Istennek mélységeit is.* E vizsgáló és megismerő lélek híján hiányzik a magyar irodalomból a nép lelke legmélyebb rétegeinek megragadása egyfelől, s az emberi szellem legvégső kérdéseinek vizsgálata, a filozófia és metafizika másfelől... Nem a tehetség kérdése ez... Amit megírnak kitűnő, olykor tökéletes és fölülmúlhatatlan... de éppoly jellemző... reájuk nézve s egész irodalmunkra az, amit *nem* írnak meg .. Csak meg akartam jelölni e szempontot — a vizsgálatot mindenki végrehajthatja maga! És tegye is meg — a kérdés döntő fontosságú."

Túlzott, vagy szigorú ez az ítélet? Ne feledjük el, mekkora felhördülést keltett konzervatív irodalmi és egyházi köreinkben, amikor *Makkai* Sándor ki merte mondani, hogy irodalmunkban *Balassi* óta *Ady* az első és egyetlen vallásos költő. Az, hogy valaki ír vallásos tárgyú verset vagy prózát, még nem okvetlen irodalom. A szomjazó ember, ama samáriabéli asszonyhoz hasonlóan napontja eljár a kútfőhöz, vagy a civilizált sajtó ilyen-amolyan vízcsapjaihoz, de milyen ritka alkalom és ugyanakkor mekkora emberi élmény, ha találkozik valakivel, aki „élő vizet" kínál neki! Mikor Fülep ezt a tanulmányát írta, *Ady* már javában vívta harcát Istennel és Istenért, de még nem lépett porondra *Németh* László, *Illyés* Gyula és századunk hasonló lelki formátumú írói, akik ugyan nem hívők a szó papos értelmében és nem sorolhatók be az egyházi vallásosság egyik kategóriájába sem, de életművükben meg-megszólal már *az a hang*, amelyet *Fülep* akkor hiányolt. A zene nyelvi akadályoktól nem korlátozott nyelvén ez a lelki tartalom avatta *Bartók*ot, sőt tematikáját tekintve még hangsúlyosabban a *hívő Kodályt* a magyar zene világraszóló hírnökeivé: *a parasztdalokban rejlő egyetemes érvényű humánum* megfogalmazóivá.

Európai művészet — magyar művészet

A továbbiakban a Theológiai Szemle sajátos arculatának megfelelően, *Fülep* Lajosnak az első kötetben álló nagy művészeti tanulmányáról[12] és a kötet végén álló vallási, kivált református egyházi tárgyú írásokról ejtünk néhány szót. Az elsőül említett tanulmány tulajdonképpen bevezetésül szolgál az utána következő, építészetünkkel, szobrászatunkkal és festészetünkkel foglalkozókhoz s velük együtt jó százhúsz oldalt tölt ki az első kötetben.[13] *Fülep* szerint a művészi alkotás és a művészet általában minden pillanatában örök és időfeletti, „mégis lemerül az idő sodró folyamába, minden pillanata más, mint az előző, s csak vele való összefüggésben érthető. *Az örök idea időben való megvalósulásának, az esztétikai abszolút és a történeti relatív korrelációjának problémája ez*... A történelem azonban soha sincsen készen, s az *Augustinus* történetfilozófiája a maga ismeretei alapján éppoly jogosult vagy nem az, mint *Hegelé* és viszont... Folytatólag, a történelem nem természettudomány, és nem is lesz az asoha, bármennyire igyekszik az ő mintájára berendezkedni és az a priori vagy metafizikai fogalmakat mellőzni — mikor azok még... a természettudományban is bemennek az ajtón, ha kidobják őket az ablakon, hát még a történelemben..."[14] Az igazi művészetben az olvasó „puszta vagy tiszta történelem helyett elvek szerint összefoglalt történelmet és értékeléseket kap." A két alapfogalmat *a művészetek közösségében és folytonosságában* jelöli meg. A közösség elve azért fontos, mert csak belőle lehet megérteni a különöset. „Közösség nélkül nincs különös és viszont. *Egyetemes és nemzeti* korrelatív fogalmak."[15] Az univerzális és a nemzeti művészet viszonyának kulcsát a *küldetés* határozza meg.[16]

Így jut el a kérdés felvetéséig: „a lokális jelentőségen túlemelkedve *van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?*"[17] Végül elérkezik a tradíció-fogalomnak a múltra korlátozott felfogásán túl a modern tradíció újjáteremtett, újjáteremtődő, sőt önkényesen kiformálható koncepciójáig: „A jelen és a jövő lehetőségeinek megértéséhez szükséges tehát a revízió... Teremts magadnak tradíciót, légy tradíciója önmagadnak... *valamilyen* tradíciót kereső akarat közösen megvan jóformán mindenütt. Az a kérdés: tudja-e az akaratnak ez a formális és absztrakt közössége az akaratok konkrét elágazását úgy organizálni, hogy belőlük folytonosság, azaz história és fejlődés jöjjön létre? S ha igen, van-e és milyen lehetősége van erre az új fejlődésre a modern magyar művészetnek."[18]

A modern magyar művészet fejlődési és rangsorrendjét az építészet, szobrászat és festészet háromságában jelöli meg. Feltűnő, hogy ez a nagy műveltségű esztéta a zenéről egyáltalán nem szól; még *Bartók* és *Kodály* puszta neve is csak egyszer, akkor is *Tőkei* Ferenc bevezető tanulmányában fordul elő.

Ez a *Fülep Lajos különös élete* című jeles tanulmány a lényeges életrajzi adatokon túl elsőben is *Fülep* emberségét méltatja. „Emberben ő a mérték" — írta róla *Fodor* András egy 1951-ben keletkezett versében. *Weöres* Sándor *Arckép-vázlat* és *Pindaricus* c. verseiben alakját szinte mítoszivá növesztette. Kortársaihoz való viszonyáról elég elmondani, hogy miután 1906-ban, az *Új versek* megjelenésekor elragadottan ünnepelte a „Holnap Hősé"-t, barátságot kötött *Ady* Endrével, aki őt „szakállas Krisztusnak" keresztelte el. Személyes kapcsolatuk történetét *Fülep* idős korában részletesen is megírta.

Kiút a jövő nagy stílusa és új világnézete felé

Tőkei szerint „a *Magyar művészet* nélkül nincsen magyar művészettörténet... a fiatal marxistáknak Füleptől kell tanulniuk, ha elődeik művéből a legmagasabb színvonalút keresik... *Fülep* Lajos a magyar tudomány élő klasszikusaként élte közöttünk élete utolsó húsz esztendejét, s ezt a rangját csak jelentéktelen hangok próbálták elvitatni tőle.[19] Arra is rámutat, hogy „a nagy műveltségű, európai látókörű *Fülep* Lajos már fiatalon is éppoly távol állott minden kozmopolita modernség-kultusztól, mint *Ady* Endre.

A kritikus és filozófus *Fülep* Lajos már ekkor, pályája kezdeti szakában nagyszabású feladatra vállalkozott: megpróbálta úgy értelmezni korának művészeti és kulturális válságát, hogy „a stílustalanság és a szubjektivizmus állapotából kiutat leljen a jövő *nagy stílusú és új világnézete* felé."[20] *Új művészi stílus* c. tanulmányát pl. ezekkel a mondatokkal indítja el: „iMndent föladtunk. Föladtuk a régi esztétikákat. Föl a filozófiai és pszichológiai experimentálásokat a művészetekkel. Föl mindazt, ami kívülről és a priori igényekkel közeledik hozzájuk. Föl a művészetek természetének különbözőségébe és egy magasabb egységbe vetett hitünket. Föl a fejlődés logikáját. A művészetek egymásból kiválásának és végre magukra utaltságának tételét. A törvényszerűségeket, azokat is, amelyeket mi olvastunk beléjük, azokat is, amelyek belőlük kínálkoztak. Föl a határokat, a lehetetlenségbe való be-

letörődésünket. A mutatott utakat, a sima utakat. Föl a barátságunkat, aspirációink közösségét. Mindent magunk akartunk megcsinálni, csak magunkból — a magunk belső törvényeit, fejlődését, határainkat, törekvéseinket tartottuk csak meg... Csak az egyént nem adtuk föl. Eljön a nap... amelyen mindent föl kell adnunk — hogy minden újra a miénk lehessen."[21]

Ezt a szellemi alapállást *Fülep Hegeltől* örökölte, hogy ti. a művészet filozófusának a művelődéstörténet legnagyobbjaira kell figyelnie. A polgári világnézetnek a 19. század végére már-már befejezett széthullását *Fülep* egyenesen *szükségszerűnek* tekinti, mert meggyőződése, hogy az új világnézetet, egyben a művészet megújuló világlátását és világ-szemléltetését az *egyéneknek kell* önmagukból kiindulva és a természetre támaszkodva kimunkálni. A szubjektivizmus áradatának ellensúlyozására századunktól egy *új objektív-progresszív ideálizmus* létrehozását reméli. Erre tett erőfeszítései, mint *Tőkei* írja, „egész sereg kérdésben öntörvényűen elvezetik gondolatait a marxizmus közvetlen szomszédságába, ám ugyanakkor fogva is tartják minden eredményét a szellemtudomány burkában." A szellemtörténész *Fülep*et ugyan világnézeti szempontból elfogódottnak tartja, azt azonban elismeri, hogy egész munkásságát a *közösségkeresés* hatja át. Megjegyzi hogy, míg ifjúkori harcostársai közül *Lukács* György és *Balázs* Béla az új közösséget a kommunista mozgalomban találta meg, *Fülep* szerepet vállalt a forradalomban, de 1919 után elment falusi lelkésznek. Ugyanakkor azt is felismeri, hogy *Fülep* ezzel a választásával csak *hű maradt önmagához*, mert „történetfilozófiai perspektívájában... fiatal korától fogva igen nagy hangsúlyt kapott a *magyarság* nemzeti fölemelkedésének vágya és gondolata."[22] És ha 1920-tól 1947-ig, Medinától Zengővárkonyig ezt az áhított közösséget sem az akkori református egyházi élet légkörében, sem az értetlen és hálátlan népben nem is találta meg, önmagához mindig és mindenben hű maradt. A bevezetés szerint „a szellemtörténetből és a kálvinizmusból, Hegelből és magyarságtudatból, vallásos misztikából és a magyar forradalmak tapasztalataiból valóban sikerült a maga számára megteremteni egy progresszív ideálizmust."[23]

Vallási és egyházi tárgyú írásaiból

Mint számunkra legtanulságosabbakat, tekintsük át legfontosabb és nemcsak tanulságos, hanem jórészt még ma is — olykor szinte döbbenetesen — időszerű vallási-művészeti vagy közelebbről református egyházi tárgyakkal foglalkozó írásait.

A *Mai vallásos művészet* című, „Montecassinói följegyzések" alcímmel ellátott tanulmány 1913-ban készült. A Szent Benedek rend ősi fészkében szemlélhető történeti és építészeti stílusrétegek visszaviszik az írót a primitív, differenciálatlan vallásos érzésnek addig a fordulópontjáig, ahol — mint pl. a görögségben — a valláshoz fűződő képzetek és indulatok a politeizmus keretein belül személyessé, jelképivé, tehát művészi eszközökkel kifejezhetővé válnak. Ez azonban konfliktus-helyzeteket is teremt, hiszen nem lehet ugyanaz az isten a tulajdonjog védője, az igazság győzelemre segítője vagy — mondjuk — a tolvajok patrónusa. A művészi *fantázia*, akár pogány, akár keresztyén, elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül a vallásos *világnézettel*. *Fülep* szerint ennek a konfliktusnak egyetlen megoldása lehetséges: az, amit *Dante* választott a *Divina Commediában*, vagyis a „negatív kifejezés": az immateriális, szubsztanciális Istennel-egyesülés: a Semmi — de amikor a költő ehhez a végső, jelenségek nélküli látomáshoz ér, „egyetlen gesztussal minden képet eltöröl: a szárnyaló fantázia itt lecsuklott..."[24]

A művészet mindenkor, tehát a modern korban is érvényes feladatát így fogalmazza meg: „A művészetnek csak úgy van módja a természet felülmúlására, hogy nyíltan fölveszi vele a harcot; csak akkor bánhat vele szuverénül, ha minden ízében meghódította. Tehát nem úgy, hogy fölényesen elmegy mellette, és megligálja hatásának forrásait, mert ékkép — csupán saját erőit ismerve, amazéit nem — könnyen alól maradhat. Monumentális stílusok ott jönnek létre, ahol állandó a küzdelem természet és művészet között, s ahol az elsőnek mind alaposabb ismerete a másodikra a mind szigorúbb törvényű megformálás föladatát rója. A stílus mindig ennek a tenziónak eredménye, ahol a művészet megszorító, centripetális erejének annál nagyobbnak kell lennie, minél nagyobb a természeti motívum széjjelfeszítő, centrifugális ereje."[25]

*

A reformáció genfi emlékművéről írt cikkében lényegében azt szögezi le, hogy egy történelmi emlékmű, ha mégoly monumentális is, nem lehet egyszerre esztétikailag kifogástalan és történetileg hűséges. Ez az ellentétes öntörvényűség áthidalhatatlan. Egy ilyen emlékmű legfeljebb szimbolizálhat valamit, de nem illusztrálhatja a történelmet. S ha mégis ezt teszi, legyen csak történelmi illusztráció, de ne akarjon másnak látszani. *Fülep* úgy látja, hogy a genfiek az utóbbi megoldást választották, ez a józan önismeret és fegyelem tükröződik az emlékművön, „s ebben már csakugyan van valami a kálvinista szellemből, ha nem a *Kálvin* kompromisszumokat nem ismerő, keményen formáló logikus szelleme is az."[26]

*

Az *Örök reformáció* c. tanulmány az *Ébresztő* c. lap 1917. októberi számában, a reformáció négyszázados évfordulója alkalmából került közlésre.[27] Mondanivalójának súlya ezt az alig több mint nyolc oldalra terjedő újságcikket messze túlnőtteti az alkalmi megemlékezés keretein. Néhány főbb gondolatát lehetetlen fel nem elevenítenünk: „... ez a négyszáz esztendő nemcsak négyszáz kalendáriumi évet jelent, hanem történelmet. Többet a nemzetek és az emberiség empirikus életének változatainál... tehát *ideát*... a történelem tudatát, jelentőségének gondolatát... Annak az ideának, melyre az egész modern világ és gondolkodás fölépült, a történelemének, első hatalmas fölvetője, a szellemi élet legmélyebb rétegeibe belevetője... sok helyen áttörte, sok helyen csak megváltoztatta vagy egészen érintetlenül hagyta a középkori világnézet falait... Konstrukciója... a legnagyobb konstrukció, amelyet mind szellemi, mind politikai téren valaha látott az emberiség." (Ennél a mondatnál nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tanulmány, ha nem is sok idővel, de a Nagy Októberi Szocialista Forradalom *előtt* íródott és jelent meg.) — „De az idea, éppen ezért, mert teremtő, alkotó idea volt, tehát történelmi életet élt, magában hordozta az ellentmondást önmagával... Újra kell gondolni az egész múltat, újra kell formulázni az örökkévalónak s az időnek fogalmát... a reformáció kezdte el, s ez a folyamat tart még ma is. Örök reformáció nyílt meg vele a filozófiai világnézet... hasonlóan minden tudomány elméletének terén... A teljességnek dinamikáját a reformáció hozta meg", és bár ő maga egyre jobban elmerevedett, a filozófiától és a tudományoktól új formákban a maga

gondolatát és termékenyítő ösztönzéseit kapta vissza. „A szellem nem nyugszik meg... mert nem metafizikai megnyugvást és nem empirikus eudaimoniát keres, hanem... az élő életnek teljességét... A reformáció sohasem bírja ezt a teljességet (amelynek birtoklása a középkort jellemezte), mert az idő szempontjából nézi az időt: sub specie *aeternitatis et temporis*... kitisztította az időből az örökkévalót s az örökkévalóból az időt. Korrelatív fogalmak lévén, egyiknek tisztasága a másiknak tisztaságától függ... Milyen hát a reformáció: demokrata vagy arisztokrata? Egyik sem, nem fér ilyen rubrikákba — valami harmadik... Világiság vagy aszkézis? Egyik sem, valami harmadik, aminek szintén nincs neve... élő valami, mely az élet minden ellentétet felöleli, fokozza, elmélyíti s megoldásukkal küzd, jóllehet tudja, hogy e küzdelemnek sohasem lesz vége és megnyugvása... Fogalmát is csak ez a név fejezi ki teljesen: örök reformáció. Mert ez a név is ellentét. Egyesíti magában az örökké megmaradót s a minden pillanatban megújulót. Amíg ezt a nevet s a benne rejlő fogalmat vállalja, addig el nem múlik..."

*

A *Reformáció és művészet*[28] azt a vádat, hogy a reformáció híjával volt a művészi érzéknek, átformulázza az igazság érdekében, így: „a reformáció nem hozott létre *stílust*", nem azért, mintha erre nem lett volna képes, hanem mert — kivált a kálvinizmusnak a saját öntörvényéből következően „*nem volt szabad* saját külön művészi stílust kifejleszteni", de *élt* a művészettel, sőt meg is termékenyítette azt. Egyben a reformáció, mint vallási magatartás, önmagát emancipálta és differenciálta s ezzel hozzájárult a művészetek stílus- és tárgybeli, valamint nemzeti differenciálódásához is.

*

A református tepmlom reformjá-ban[29] az a fő gondolat, hogy a kálvinizmusban nem ott van a hiba, hogy nem teremtett új, saját stílust, hanem hogy megtartotta a régit. Így azután nem alakulhatott ki egy olyan sajátos református templom-*típus*, amely egyfelől *célszerű*, másfelől a maga célszerűségének szolgálatában művészi *is* lehetett volna, mert az építészet „mindig *belülről*, az épület lelkéből fejlődött, nem pedig kívülről, külső formák, díszek, „stiláris" elemek hozzáadásából." A templom ne jelképezzen semmit, hanem legyen az ige hirdetésére — tegyük hozzá részünkről: nem csak beszéddel, hanem énekkel és *zenével* való igehirdetésre is — alkalmas. Ebben az értelemben szerinte „kálvinista temploma nincs Pesten a kálvinistaságnak... Protestáns templom is csak egy van igazi a fővárosban: a Deák téri."

*

Nemcsak az első kötetnek, hanem talán az egész gyűjteménynek egyik legfigyelemreméltóbb darabja *Az élet értékei* c. kis tanulmány.[30] Abból a kérdésből indul ki hogy, ha a mi korunkat hátrahagyott emlékei alapján abból a szempontból fogják megítélni, hogy mit tartottunk benne értéknek, mi lesz az eredmény? A művészet idejének elmúltát *Hegel* már a múlt század elején megállapította. Az irodalom és a költészet egyre inkább egyesek vagy szűkülő csoportok magánügye. A vallás? — Éppen az ún. művelt osztályoknak sejtelmük is alig van a vallás *élő erejéről*. — Nemzet és haza: ezek a fogalmak is elvesztették spontaneitásukat. — A Föld, vagy az általános műveltség is egyre kevesebbet jelentenek, csupán a „technikai vívmányok", az értékelés átalakulása: a *puszta lét*, sőt a *luxus* kerül a középpontba. „A mai ember két dolgot csinál: dolgozik és pihen, szórakozva vagy tétlenül. Azért dolgozik, hogy pihenhessen, és azért pihen, hogy dolgozhasson, együtt pedig azért dolgozik és pihen, hogy élhessen."

A régi idők embere is sokat dolgozott, de munka után elővette a *Biblia Pauperumot* vagy más hasonlót, több szólamban társasan énekelt, vagy játszott. Úgy áll a dolog, hogy „a Biblia nemcsak a hivők kanonikus könyve, hanem az emberiség legnagyszerűbb költői alkotásainak egyike... *Dante* kívülről tudta és *Michelangelo* is, akik pedig mégsem tekinthetők valami sötét vagy priimtív elméknek... Mi van hát helyette?... Tudtunkkal semmi... mert megszűntek a szellemi és lelki szükségek." — „A gyöngeségért bűnhődni kell, mert a gyöngeség erkölcstelenség. A puszta lét és az érdekében teremtett technika mit csináljon *magával*, ha nem tűztünk ki neki célt *rajta kívül*?... A technika — anyag; — a puszta lét — fizikai lét... az anyag egyszerre csak megmozdul a saját súlyánál fogva... és nem nézi, hogy hova tipor... elgázolja teremtőjét a céllal együtt, melyet számára kitűzött." Ugyanez a gondolat jelent meg 1935-ben döbbenetes vízió formájában *Szabó* Lőrinc *A rabszolga* c. versében. —

Fülep Lajos kis tanulmányának utolsó mondataival záródjék le ismertetésünk: „A gép a mai ember bibliája. Ő és a lét, amelyért volna, legfőbb értéke neki. De bosszút álltak rajta. Mert akinek kevés van, attól az a kevés is elvétetik. Az emberiség, mely a puszta léten túl érő jókról lemond, a létről is lemond: önmagát ítéli halálra. Mert az ember igazi léte, az elpusztíthatatlan, nem a létben van. Hanem azon túl."

Csomasz Tóth Kálmán

Jegyzetek

1. *Magvető*, Bp., 1974. 660+759. l. — 2. I. h., 8. l. — 3. *Kortárs*, 1974. 5., *Látóhatár*, 1974. június, 160—189. l. — 4. *Theol. Szemle*, 1971. 5—6. sz., 161—162. l. — 5. Lásd *Márkus*, i. h., 10. jzet. — 6. Egy részük 1920 után írt anyaggal bővülve, *Magyar művészet, művészet és világnézet* címmel a Corvina kiadónál is megjelent, a szerző 1970. januárban kelt, és az első kiadás 1922. szeptemberében készült előszavával. — 7. *A tragédia eredete, vagy görögség és pesszimizmus* c. könyvét *Fülep* a sorozat XIII. kötete (Bp. 1910.) számára fordította. A fordítás és a nagy bevezető tanulmány elé még egy, Párizsban 1909. áprilisban keltezett előszót írt; ennek szövegét lásd a 2. kötet 713—714. lapjain, a tanulmányhoz fűzött jegyzetben. *Nietzsche* műve 1871-ben jelent meg; eredeti címe *Die Geburt* der Tragödie aus dem Geiste der Musik (!) — 8. 2. köt. 457—459. l. — 9. Uo. 580. l. — 10. Uo. 600., 716—717. l. A kültemény címe: *Nach neuen Meeren*. — 11. Uo. 166—171. l., megj. a *Megyercsy* Béla szerkesztette *Magyarság* c. folyóirat 1918. aug.—szeptemberi számában. — 12. 1. köt. 255—274. l. Az 1916. tavaszán készült tanulmány a *Nyugat* 1918. március 16-iki számában jelent meg. — 13. A *Magyar festészet* a 378. lapon végződik. — 14. Első kötet, 256—257. l. — 15. Uo. 259. l. — 16. Uo. 262—263. l. — 17. Uo. 269. l. — 18. Uo. 272—273. l. — 19. Uo. 8. l. — 20. Uo. 10. l. — 21. Uo. 484. l. Készült 1908-ban! — 22. Uo. 13. l. — 23. Uo. 15. l. — 24. Uo. 532. l. — 25. Uo. 542. l. — 26. Uo. 570—575. l. Megj. PEIL, 1918. februárban. — 27. Uo. 579—587. l. — 28. Uo. 588—594. l. *Ébresztő*, 1917. október. — 29. 595—603. l. PEIL, 1917. december. — 30. Uo. 604—608. l. *Ébresztő*, 1917. december.

Egyházak Világtanácsa

Sajtójelentéseinkben a világszervezet többször is foglalkozott dr. Ph. Potter főtitkár októberre tervezett római útjával, amelynek célja a római katolikus egyház püspöki konferenciájának tagjaival való találkozás. A hírek szerint a főtitkár és a kíséretében utazó több rangos EVT-képviselő nem vesz részt magán a konferencián, hanem a vatikáni Egység-Titkárság vezetője külön rendezvényre hívja meg a konferencia résztvevőit és a genfi vendégeket. Potter főtitkár itt előadást fog tartani a püspökszinódus főtémájáról — „A modern világ evangelizálásá"-ról.

— Kérdésessé vált az utóbbi időben mind több EVT-tagegyház számára, hogy valóban helyes volte a soron következő nagygyűlés helyszínéül Djakartát, az indonéz fővárost választani. Nyugtalanító hírek érkeznek ugyanis az alapvető demokratikus jogok megsértéséről, a hatalom különböző visszaéléseiről. Mind többen gondolkoznak el azon, hogy azon ország kormányzata, amely hajlandó befogadni a nagygyűlést, letartóztatta az EVT Egyházközi Segélyszolgálatának helyettes elnökét, aki indonéz állampolgár.

— Szokatlan szempontból vizsgálta a környezetvédelem problémáját az a természettudósokból és teológusokból álló csoport, amely az EVT által összehívott tanácskozáson vett részt. A nyilvánosságra hozott tanulmányi anyagból kitűnik, hogy — véleményük szerint — a tudomány alkalmazását és a nyersanyag kiaknázását „ökológiai kaosz és erkölcsi visszafejlődés" jellemzi. Az egyházaknak „új magatartás-etika megszületését kellene szorgalmazniuk", amely ahhoz segítené hozzá az embert, hogy ne a „nyersanyagforrások tulajdonosának" hanem a „föld vendégének" tekintse magát. Ilyen alapgondolatról jutnak el az igazságos nyersanyagelosztás szorgalmazásához. A szakértőcsoport több éves munkaprogrammal dolgozik; az előző évi ülésük programja a „Haladás ára" volt, a jövő évben pedig az „Ember identitása a természetben, tudományban és társadalomban" kérdést vizsgálják majd.

Lutheránus Világszövetség

Tanulmányi bizottsága évi ülésén foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy hogyan kaphatnának nagyobb együttműködési lehetőséget a nők a világszövetség munkájában. Ismeretes, hogy ökumenikus szervezetek — pl. az EVT — mind nagyobb gondot fordít az utóbbi időben a nők bevonására az egyházi munkába. A Lutheránus Világszövetség a jövőben az általa adott ösztöndíjaknak legalább 30%-át nőknek kívánja juttatni, és így akarja növelni azoknak a nőknek a számát, akik vezető szerephez jutnak egyházainkban. Foglalkozott a tanulmányi bizottság az istentiszteleti rend kérdésével is. Elhatározták, hogy alaposan vizsgálni fogják a tagegyházakban az istentiszteleti életet, a liturgiai fejlődést, a korszerű formák keresésére irányuló törekvéseket, valamint a más kulturális adottságokhoz való alkalmazkodást. Továbbra is nyomon követik az egyházban bekövetkező strukturális változásokat, a vizsgálódás szakkonzultációval zárul majd.

— Három éve foglalkoznak regionális csoportok a teológiai oktatás problémájával, eredményeiket most nemzetközi szinten fogják összevetni. A konzultációtól „Új teológiai perspektívát várnak az egész LVSZ számára. Külön munkacsoport vizsgálta azokat a jellemző különbségeket, amelyek különböző korosztályok gondolkodási sématájában és processzumában figyelhető meg. A tanulmányi bizottság négy fő munkaterületen végzi tevékenységét: felekezeti dialógusok; béke, igazságosság, emberi jogok; találkozás vallásokkal és ideológiákkal.

Összafrikai Egyházi Konferencia

Kéthetes, májusban tartott nagygyűlését Lusakában (Zambia) Kaunda köztársasági elnök nyitotta meg. A 32 ország 103 egyházából érkezett küldöttek előtt hangsúlyozta az államfő, hogy éppen Afrikában nem szabad az egyházaknak elzárkózniuk a közélet és a társadalmi felelősségvállalás elől. A köszöntések után felszólaló R. *Andriamanjato*, akit az ÖAEK új elnökének választottak (és aki a Keresztény Békekonferencia egyik alelnöke) felhívta a figyelmet arra az új tendenciára, amely kihasználva a kontinens szétdaraboltságát és az éles szociális ellentéteket, az „ember ember felett való uralmának" kialakítására tör. Az ÖAEK főtitkára szerint pedig döntő az a kérdés, vajon az afrikai kereszténység életben maradhat-e, ha magát „üvegházi növénykének" tekinti és csupán az „észak-atlanti teológiától" várja az öntözést. Önálló afrikai formák megalkotására van szükség. — A szociális támogatás kérdésével foglalkozó munkacsoport teljes támogatásáról biztosította azokat a szervezeteket, amelyek „a felszabadításért küzdenek" Afrikában. A nagygyűlés 700 résztvevője egy rögtönzött gyűjtésen 5000 dollárt adott a felszabadítási mozgalmak megsegítésére. — Más munkacsoportoktól származó tanulmányi anyagok azt ajánlják tagegyházaiknak, hogy alaposan vizsgálják meg a nem keresztyén vallások szerepét Afrikában, nem utolsósorban azért, hogy így azután dialógust kezdhessenek velük. Ajánlják továbbá, hogy szisztematikus neveléssel alakítsák ki mind szélesebb néprétegekben a keresztyén házasságértelmezést — elutasítva mind a szülők házasságközvetítését, mind a „menyasszonyvásárlást". A poligámiával kapcsolatban úgy vélik, hogy az egyháznak tagjai sorába kell fogadnia a többnejű férfit is, ha az azt kéri, de el kell érnie, hogy több feleséget ne vegyen magának. — A konferenciát kezdettől fogva a „felszabadítás" téma határozta meg. Ismételten hangsúlyozták, az előadók és a felszólalók ezzel kapcsolatban a keresztyén szabadság- és üdvértelmezés szoros összefüggését ezzel a kérdéssel. A feladat, mondották, nem csak az, hogy az emberek jabb „lelki életéért szálljunk síkra, hanem a jobb

életkörülményeikért is". — Az ÖAEK nagygyűlés egyértelműen támogatta az Egyházak Világtanácsának Dél-Afrikával kapcsolatos állásfoglalásait. Felhívnak minden afrikai keresztényt, hogy tegyenek meg minden tőlük telhetőt a nem afrikai tőke beáramlás megszüntetésért.— A nagygyűlés üzenettel fordult valamennyi afrikai egyházhoz; üzenetének címe: „A harc folytatódik."

Az ÖAEK nagygyűléssel majdnem egyidőben került sor a

Közel-keleti Egyházak Tanácsának

ujjáalakuló ülésére, amelynek a kommentátorok szerint „történelmi jelentősége volt e területek egyházainak életében". Az új regionális szervezet most tízéves előkészítő munka után alakult meg. Elődje az 1924-ben misszionáriusok által alapított Közel-Keleti Keresztyén Tanács volt, az új szervezet egyesíti az orthodox egyházakat és a protestánsakat. — A tanácskozás főtémája „Közös keresztyén üzenetünk ma" volt. Sámuel kopt orthodox püspök előadásában arra mutatott rá, hogy a jelenlegi nehéz körülmények között a közel-keleti keresztyének „feladata az imádkozás és a kemény munka, ami az itt élő népek szellemi és szociális szükségének felismerését jelenti, és annak megtalálását, hogy hogyan lehet ilyen körülmények között is hirdetni az Evangéliumot, a szabadításról szóló örömhírt." A jövőbeni munka megszervezését segíti a résztvevők által elfogadott alapszabályzat, amely külön osztályt tervez a palesztin menekültek segélyezésének megszervezésére, a dialógus és bizonyságtétel elősegítésére, a rádiósmunka irodalom és keresztyén nevelés hatékonyabbá tételére, az egyházközi segély és az ifjúsági munka megszervezésére. Hivatalosan septemberben kezdi meg tevékenységét a szervezet, a 18 hónapos kezdeti időszakot rendkívüli nagygyűlés zárja le.

— A Muzulmán Világliga Tanácsának vezetésével rendezett világgyűlésükön Mekkában az izlám vallási szervezeteinek vezetői úgy határoztak, hogy Izlám Világmissziós Szövetséget alapítanak. A tervek szerint missziós iskolákat állítanak fel, és valamennyi egyetemük is foglalkozik majd misszionáriusok nevelésével. Ezzel a határozattal világosan megosztották a feladatokat a két nagy — az izlám-álamok által elismert — muzulmán szervezet között. Az ún. Izlám Világmisszió veszi át a jövőben a „belmisszió" gondozását, míg a Muzulmán Világliga, nemcsak az „Izlám Korán-társulatért" és az izlám diaspora-szolgálat ellátásáért, hanem a szsztematikus izlám külmissziőért is felelős lesz.

Az orthodox izlám eddig nem végzett keresztyén értelemben vett missziót. Az egyetlen közösség, amely eddig misszióval foglalkozott, keresztyén és mohmedán környezetben egyaránt, nemrég kivált az izlám-világközösségből.

Nemzeti egyházak

— Az Egyházak Világtanácsa felhívásának eleget téve a *Svéd Ökumenikus Tanács* behatóan vizsgálta svéd cégeknek afrikai, különösen dél-afrikai érdekeltségét. Megállapították, hogy szociális felelősség terén — pl. a fehér és színes bőrű munkások azonos bérezése — a svéd cégek sem különböznek más nyugati cégektől, ezért a következő két évben különös gonddal szorgalmazzák majd az érdekelt vállalatoknál a bérazonosság biztosítását, a szociális szolgáltatások javítását, amelyeknek afrikai érdekeltségeik vannak, hogy dolgozzanak ki egy codex ethicus-t, amint azt egy brit parlamenti szakcsoport is tette a hasonló érdekeltségű angol vállalatok számára.

Az egyházak számára pedig a jövőben jobb tájékoztatás megteremtését ajánlják a dél-afrikai helyzettel kapcsolatban.

— Két rövid *skandináv* hír: a *norvég* államegyház jelentette, hogy 1971—73 között az egyházból történt kilépések száma állandósult, kereken 13 400, arányosan megosztva a három évre. A *finn* lutheránusok templomlátogatása ugyanakkor emelkedett, az összlakosság 2,3%-a vesz részt vasárnapi istentiszteleten. Sok finn evangélikus, akik istentiszteletre alig járnak, rendszeresen résztvesznek más egyházi alkalmakon.

— A *Chilei Katolikus Püspöki Konferencia* foglalkozott a katolikus egyház és a junta között kialakult feszült kapcsolattal. Az elnök-kardinális az emberi jogok visszaállítását követeli: „minden lehetséges módon tudomására hoztuk a rendszernek, hogy az emberi jogok sérthetetlenek, azonban nem hallgattak ránk". A püspöki konferencia tagjainak többsége most nyilatkozatban ítélte el a Chilében eluralkodott „bizonytalanság és félelem klímáját". A junta hathónapos uralma után „alapvetően megváltozott" a katolikus püspökök véleménye, csalódottságukat fejezik ki az állandó hatalmi túlkapások és a még mindig tartó rendkívüli állapot miatt. Az elmúlt év szeptembere óta folyamatosan romlott az egyház és az állam viszonya. Egyházi körökben úgy hírlik, hogy a puccs alatt 3 katolikus papot megöltek, majd utána 70-et, főleg külföldieket, kiutasítottak. — Emlékezetes, hogy a Keresztyén Békekonferencia elnöke, Nyikodim metropolita, és főtitkára, dr. Tóth Károly júniusban nyílt levélben fejezték ki a mozgalom teljes szolidaritását a chilei népnek és az elnyomás ellen harcoló katolikus egyház iránt.

— A *portugál presbiteriánus egyház* nyilatkozatban üdvözölte az országban bekövetkezett változásokat. Az egyházvezetőség reméli, hogy „a szabadság olyan korszaka köszönt az országra, amely összhangban van az Evangélium követeléseivel. A végrehajtó bizottság szorgalmazza az egyház politikai engagementjét.

— A *német egyházak* méltóképpen emlékeztek meg a Barmeni Nyilatkozat 40 éves évfordulójáról. A Nyilatkozat, amely akkor született, amikor a nemzetiszocializmus eszméi megkíséreltek behatolni az egyházi, teológiai gondolkodásba, most az évfordulón lehetővé tette az „egyház és politika" kérdés újrafelvetését. — A megemlékező istentiszteleten az egykori nyilatkozat-szerzők közül többen, így M. *Niemöller* ny. egyházelnök is, felszólalásukban hangsúlyozták Barmen egykori téziseinek mai jelentőségét. A Barmeni Nyilatkozatban, mondotta *Heinemann* ny. köztársasági elnök, a Németországi Evangéliumi Egyház mai alapszabályzatának egyik alkotó elemét láthatjuk.

Összeállította Hézser Gábor

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

INHALT DER NUMMER 7.—8. 1974.

Bemerkungen des Redakteurs

STUDIEN: *Dr. Elemér Kocsis:* Die Theologie und die Wissenschaft — *Dr. Mihály Bucsay:* Protestantische Kollekte für Genf in Osteuropa, in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1592—93. — *János Csohány:* Der Friedensaufruf von ungarischen protestantischen Pfarrern zur Zeit des Burenkrieges — *Kálmán Tarr:* Die Mariologie im Spiegel des jüngsten päpstlichen Dokuments — *Zsuzsanna Pávich:* Die religions und kulturgeschichtliche Bedeutung der Musik im AT

WELTRUNDSCHAU: *Dr. Erwin Fahlbusch:* Karl Rahner, ein Nachfolger von Thomas von Aquino — Ein 25 jähriges Jubiläum in Cluj

DOCUMENTE: „Das Evangelium und die Kirche" („Bericht aus Malta")

HEIMATRUNDSCHAU: *Dr. Lajos Bakos:* Die Kirchen und der Friede in Europa — *Borbála L. Kozma:* In Memoriam Gáspár Heltai — *Frau I. Papp:* Bericht von einer Ausstellung über Kenya

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Wirklichkeit und Phantesie — Von zwei Theateraufführungen

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Von der Revolution der Kunst bis zur Grossen Revolution. Über die zwischen 1904 und 1920 erschienenen Artikel und Studien von Lajos Fülep

KURZBERICHTE UND KOMMENTARE

*

CONTENTS OF NOS 7—8, 1974

Notes of the Editor

STUDIES: *Dr. Elemér Kocsis:* Theology and Science — *Dr. Mihály Bucsay:* Protestant Collection for Geneva in Eastern Europe, in Hungary and Transylvania in 1592—93 — *János Csohány:* Hungarian Protestant Ministers' Appeal for Peace at the Time of the Boer War — *Kálmán Tarr:* Mariology in the Mirror of the Most Recent Papal Document — *Zsuzsanna Pávich:* The Significante of Music in the Old Testament for the History of Religion and Culture —

WORLD REVIEW: *Dr. Erwin Fahlbusch:* Karl Rahner, a Disciple of Thomas d'Aquinas — A Quartercentenary Jubilee in Cluj

DOCUMENTS: „The Gospel and the Church". („Report of Malta")

HOME REVIEW: *Dr. Lajos Bakos:* The Churches and the Peace in Europe — *Borbála L. Kozma:* In Memoriam Gáspár Heltai — *Mrs. Iván Papp:* Report on an Exhibition of Kenya

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* Reality and Imagination — Theatrical Letter

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* From the Revolution of Arts to the Great Revolution. On the Articles and Studies of Lajos Fülep Published between 1904 and 1920

SHORT REPORTS AND COMMENTARIES

Kettős szám, ára 35,— Ft

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

Könyvjelzők

808 Könyvjelző (modern mintás), színes karton 12 féle igével — — — — — — 1,—

808— 1 A ti utatok, amelyen jártok, az Úr előtt van — Bir 18,6

808— 2 Én vagyok az Alfa és az Omega, kezdet és vég — Jel 1,8

808— 3 Láttuk az Ő csillagát — Mt 2,2

808— 4 Isten az én szabadítóm — Ézs 12,2

808— 5 Megmarad a hit, remény, szeretet — 1Kor 13,13

808— 6 Én vagyok az életnek kenyere — Jn 6,48

808— 7 Ez az én testem, mely tiértetek megtöretik — 1Kor 11,24

808— 8 A Te szent lelkedet ne vedd el tőlem — Zsolt 51,13

808— 9 A Te kegyelmed jobb az életnél — Zsolt 63,4

808—10 Én vagyok az igazi szőlőtő — Jn 15,1

808—11 Az idvesség a mi Istenünké és a Bárányé — Jel 7,10

808—12 Legyünk éberek és józanok — 1Thess 5,6

810 Könyvjelző (magyaros mintás), színes karton 15 féle igével — — — — — 1,—

810— 1 Az Úr én nékem őrizö pásztorom — 23 zs. 1

810— 2 Szívemet Hozzád emelem és Benned bízom Uram (női kép) — 25 zs. 1

810— 3 Szívemet Hozzád emelem és Benned Bízom Uram (férfi kép) — 25 zs. 1

810— 4 Uram az égig ér a Te kegyelmességed — Zsolt 36,6

810— 5 Várjad az Urat és megszabadít Téged — Zsolt 130

810— 6 Boldogok, akiknek szívök tiszta, mert ők az Istent meglátják — Mt 5,8

810— 7 Boldogok, akiknek szívök tiszta, mert ők az Istent meglátják — Mt 5,8

810— 8 Az ég és föld elmúlnak, de az én beszédeim soha el nem múlnak — Mk 13,31

810— 9 Jöjjetek énhozzám mindnyájan akik megfáradtatok és megterheltettetek és én megnyugosztlak titeket — Mt 11,28

810—10 A szeretet soha el nem fogy — 1Kor 13,8

810—11 Azoknak, akik Istent szeretik, minden javokra van — Róm 8,28

810—12 Mindenre van erőm a Krisztusban, aki engem megerősít — Fil 4,13

810—13 Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus — Gal 2,20

810—14 Aki Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké — 1Jn 2,17

810—15 Légy hű mindhalálig és néked adom az életnek koronáját — Jel 2,10

813 Könyvjelző (sárközi mintás), fehér-fekete — 0,50

813— 1 Én terólad el nem feledkezem — Ézs 49,13

813— 2 Legyen velem a Te kegyelmed, Uram — Zsolt 119,76

813— 3 Áldjon meg téged az Úr — 4Móz 6,24

813— 4 Tudakozzátok az Írásokat — Jn 5,39

813— 5 Egymás terhét hordozzátok — Gal 6,2

Megjelent

a

Zsebénekeskönyv

vékony bibliapapíron, hajlékony fekete műbőrkötésben, szuperfényű arany szöveggel és emblémával, 10×7,5 cm méretben.

Ára: 45,— Ft

813— 6 Légy hív mindhalálig — Jel 2,10

813— 7 Békesség Istentől — 1Tim 1,2

813— 8 Hallgasson meg téged az Úr — Zsolt 20,2

813— 9 Uram, taníts engem — (fohász)

813—10 Az Isten szeretet — 1Jn 4,16

813—11 Megváltottalak — Ézs 43,1

813—12 Jövel, Uram Jézus — Jel 22,10

837 Selyemjelző 17×5 cm (különböző igékkel) 10,40

838 Selyemjelző 17×2 cm (különböző igékkel) 3,20

842 Selyemjelző 17×3 cm (különböző igékkel) 8,—
Nagyobb mennyiség megrendelés esetén kívánságra selyemjelzőket *választott igével* készíttettünk.

809 Házi áldás, kisalakú 20×14 cm karton 1,—

821 Házi áldás, nagyalakú fehér alapon piros kezdő- és fekete szövegbetűkkel 34×24 cm 12,—

Többszínnyomású kiadványaink:

342 A ref. egyház címere, nagyalakú 49×34 cm 14,—

807 A ref. egyház címere, kisalakú 20×14 cm 2,50

343 Keresztelési emléklap (modern) — — 3,50

350 Keresztelési emléklap — Csók I.: „Öcsényi Keresztelő" — — — — — — 2,50

311 Konfirmációi emléklap „hajós" — — 3,40

323 Konfirmációi emléklap „virágos" — — 3,40

325 Konfirmációi emléklap „bárányos" — 4,—

326 Konfirmációi emléklap „címeres" — — 3,40

339 Konfirmációi emléklap „utolsó vacsora" 4,—

350 Konfirmációi emléklap Csók I.: „Ezt cselekedjétek" — — — — — — — 2,50

344 Házasságkötési emléklap — — — — 3,50

345 Presbiteri emléklap (kalászos) — — — 4,—

346 Presbiteri emléklap (szíves) — — — 4,—

802 Kálvin kép (olajnyomat) 43×33 cm — 15,—

811 Kálvin kép (Lühnsdorf-féle) 40×30 cm 12,—

812 Kálvin kép (Lühnsdorf-féle) 70×50 cm 22,—

Fentiek megrendelhetők minden Református Lelkészi Hivatalban és a Református Sajtóosztályon — 1146 Budapest, XIV., Abonyi u. 21. sz.

Index: 26842

309.752

XIV

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

Keresztyén felelősség Európáért
Nem-keresztyén vallások a keresztyén teológiában
Szenci Molnár Albert születésének évfordulójára
Az EVT Központi Bizottságának üléséről
Emberi jogok és keresztyén felelősség
A bangkoki világmissziói konferenciáról
Protestáns rendelkezések a vegyes házasságról
A salamancai konzultáció
Éremművészeti és ex libris kiállítás
Kulturális krónika
Könyv és folyóirat szemle

ÚJ FOLYAM (XVI)
ALAPÍTVA 1925

9-10

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. szeptember–október

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

74.2610/2-09 –Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle
szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

257 A szerkesztő jegyzete *(Dr. Prőhle Károly)*

TANULMÁNYOK

258 Keresztyén felelősség Európáért. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak hozzászólása az Európai Egyházak Konferenciája „Nyborg VII." nagygyűléséhez.

265 DR. PÁSZTOR JÁNOS: Nem-keresztyén vallások a keresztyén teológiában.

272 DR. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Négyszáz év halhatatlanság. Szenci Molnár Albert születésének évfordulójára.

VILÁGSZEMLE

276 DR. PRŐHLE KÁROLY: Az EVT Központi Bizottságának üléséről.

278 DR. PRŐHLE KÁROLY: Emberi jogok és keresztyén felelősség. Az 1974. augusztusi zagorszki tanácskozásról.

284 SZATHMÁRY SÁNDOR: A bangkoki világmissziói konferencia szoteriológiai jelentősége és tanulságai.

291 DR. KOCSIS ELEMÉR: A bangkoki világmissziói konferencia szociáletikai jelentősége.

294 PUNGUR JÓZSEF: Beszámoló az EVT Teológiai Nevelési Alapjának (TEF) évi üléséről.

DOKUMENTUMOK

296 Protestáns rendelkezések a vegyesházasságról.

301 DR. PRŐHLE KÁROLY: Az egyház egysége új megvilágításban? A salamancai konzultáció.

302 Az egyház egysége — a legközelebbi lépések. — A salamancai konzultáció tanulmányi irata.

308 A Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának ülése.

309 A H. N. Adventista Egyház V. Konzultatív Találkozója.

HAZAI SZEMLE

311 DR. TÓTH BÉLA: Éremművészeti és ex libris kiállítás a debreceni Református Kollégiumban.

312 HEGYI FÜSTÖS ISTVÁN: Pontosan és érthetően. Jegyzetek a magyar református teológiai szaknyelv kialakulásának történetéhez.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

313 HEGEDÜS LÓRÁNT: Jágó, a pokol teológusa.

316 ZAY LÁSZLÓ: Történelem és művészet.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

317 ELISABETH KÜBLER-ROSS: Interviews mit Sterbenden *(Dr. Groó Gyula).*

319 RÁCZ ZOLTÁN: Jezsuiták tegnap és ma... *(Márkus Mihály)*

Felszabadulás

NÉPÜNKKEL EGYÜTT mélységes hálával gondolunk mindazokra, akik aktív részt vettek hazánk felszabadításában, életüket áldozták vagy kockára tették. Hálával gondolunk elsősorban a szovjet nép fiaira, akik döntő részt vállaltak ebben a hősi harcban, akiknek sokszor életünket is köszönhetjük. De mély tisztelettel és kegyelettel gondolunk saját népünk fiaira is, akiket nem tévesztett meg a fasiszta propaganda, hanem szembefordultak vele, és a felszabadulást követő újjáépítés úttörőivé lettek.

ROMANTIKUSNAK tűnhet a felszabadító harc az új generáció számára. A fiataloknak ez az időszak már a történelmi múltat jelenti. Valóban a legromantikusabb színezés sem tudná elég hűen visszaadni a harminc év előtti események mélyen emberi borzalmait és vele együtt szépségeit. Mert attól a naptól, amikor a felszabadító hadsereg elérte országunk határát, addig a napig, amelyen az utolsó fegyveres fasiszta alakulat is elhagyta hazánk területét, súlyos harcok folytak minden talpalatnyi földért, minden magyar testvérünkért. Hiszen nemcsak a fasiszta hadsereg esztelenül makacs és brutalitástól vissza nem riadó ellenállásáról volt szó. Embereknek kellett rejtőzni és embereket kellett rejtenünk, hogy a felszabadulás pillanatában készen álljanak az új élet elindítására. Harcolni kellett minden kulturális értékünkért, harcolnunk kellett minden magyar fiatalért, akiket leventekötelékekben vagy a Hunyadi-páncélosokkal vagy más címen tereltek kifelé az országból. Fejtől-fejig kellett titokban vitatkoznunk emberekkel, hogy ne higgyenek a propagandának, ne hagyják el hazájukat, álljanak helyt, szabaduljanak fel lelkileg és a régi rendszer propagandája és tekintélye alól, és higgyék, hogy a harcok után új élet vár népünkre.

AZ ELMÚLT HARMINC ÉV bizonysága annak, hogy az új élet reménysége nem volt üres álom. De az életbenmaradásért és felszabadulásért folytatott hősi harcnál nem kisebb erőfeszítést követelt az új életért folytatott harc. Harminc évvel ezelőtt a feudál-kapitalista rendszerben elnyomott, kizsákmányolt és megvetett néprétegek fiai felszabadultan vetették bele magukat az új élet feltételeinek megteremtésébe.. Nem sajnáltak sem testi fáradságot sem szellemi erőbevetést: fiatalosan új élet támadt magyar földön. De nem volt könnyű népünk minden rétegének beleilalni az új világba. Fel kellett szabadulni sokaknak a polgári gondolkodás beidegzett eszméi és életformái alól, dolgozni és tanulni kellett azért, hogy egész népünk felszabadultan vegyen részt a szocializmus építésében. És talán semmi sem emeli ki jobban a felszabadító harcok fordulatot hozó jelentőségét, mint az a tény, hogy ma népünk a maga egészében gondol hálával és kegyelettel azokra az élőkre és megholtakra, akik ezért az új életért harcoltak.

NEM VÁRT FORDULAT volt a legtöbb lelkész és hivő számára a felszabadulás. Mert a bevonuló hadsereg parancsnokainak mindenütt az volt a legelső ténykedése, hogy magukhoz hívatták a lelkészeket, s arra kérték, hogy teljes lendülettel folytassák egyházi szolgálatukat, ahogyan azt saját egyházuk és lelkiismeretük előírja. A felszabadulás az egyházak, a lelkészek és a hívek számára is az új élet kezdetét jelentette. Ezt talán maguk sem gondolták olyan mélyen és igazán, amikor a bevonuló hadseregparancsnokok biztatására meghúzták a harangokat. Mert egyházaink, lelkészeink és híveink többnyire nem voltak felkészülve az új helyzetre. Fel kellett szabaduliuk a feudál-kapitalista rendszer hatása és a polgári gondolkodás befolyása alól, hogy szívvel-lélekkel együtt tudják építeni népünkkel az új szocialista társadalmat.

AZ IFJABB NEMZEDÉK IS közvetlenül érzékelheti a felszabadulás új korszakot nyitó jelentőségét az ökumenikus munka területén. Az ilyen ökumenikus élményszerzéshez ma már határainkat sem kell átlépni. Tömegesen jönnek hozzánk a külföldi vendégek, hivatalosan és turistaként, s a velük való találkozás során, bárki könnyen lemérheti, milyen változást hozott a felszabadulás és milyen utat tettünk meg azóta. Nem vitatjuk, hogy vannak közös alapjaink, és mindig örömmel állapítjuk meg, ha a világ különböző részeiről jövő keresztyén testvéreinkkel találkozhatunk a Jézus Krisztusban való élő hit közösségében. Ugyanakkor azonban világossá válik a különbség is a keresztyén feladatokra, a hivő magatartásra, az egyházi felelősségre vonatkozó felfogásunkban. Külföldi testvéreink észre sem veszik, mennyire az uralkodó és vezető pozícióban levő egyház szellemisége szerint gondolkodnak, amikor tőlünk szinte majdnem mindig első helyen kérdezik, hogyan kritizáljuk rendszerünket. Nehezen értik meg, hogy a mi belső gondunk, hogyan szolgálunk és segítsünk népünknek, mert mi ezt tanultuk Jézustól. Nehezen értik meg, hogy mi felszabadultunk erre a segítésre és szolgálatra.

NEMZETKÖZI FELELŐSSÉGÜNKET különösen a nemzetközi egyházi konferenciák tanúsítják. Ebből a szempontból ebben az évben sem volt „lomha nyár". Más helyen és tagegyházi lapjainkban beszámolunk a konferenciákról. De ezen a helyen külön ki szeretném emelni, hogy a nyugati keresztyénség ezeken a konferenciákon sem vette még tudomásul annak ökumenikus jelentőségét, hogy a szocialista országokban nemcsak él a keresztyénség, hanem aktíve dolgozik a szocialista társadalom fejlesztéséért. Ebben az összefüggésben válik világossá ökumenikus felelősségünk. Az eddiginél tudatosabban és teológiailag is világosabban kell képviselnünk azokat a felismeréseket, amelyeket a felszabadulás nyomán egyházunk és népünk szolgálata közben egyházunk Urától kaptunk. Így válunk méltókká azokhoz, akik népünk felszabadulásáért áldozatot hoztak, harcoltak és életüket adták.

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Keresztyén felelősség Európáért

Hozzászólás az Európai Egyházak Konferenciája Nyborg VII. nagygyűlésének főtémájához

Ezt a hozzászólást az Ökumenikus Tanács „Társadalmi igazságosság és keresztyén bizonyságtétel" című tanulmányi bizottságának EEK ügyekkel foglalkozó munkacsoportja készítette D. dr. Ottlyk Ernő püspök elnöklete alatt. Az előtanulmányokat a „Bibliai tanulmányok" című II. részhez Ráski Sándor, dr. Fabiny Tibor és Nagy József, az „Egység Krisztusban" című III. részhez dr. Vámos József, Komlós Attila és dr. Szabó László Ambrus, a „Béke a világban" című IV. részhez pedig dr. Aranyos Zoltán, Harmati Béla és Kovách Attila végezték. Az előmunkálatokból az egész munkacsoport véleménye alapján Ráski Sándor, dr. Vámos József és dr. Aranyos Zoltán elkészítettek egy hosszabb alapszöveget. Ezt D. dr. Bartha Tibor püspöknek, az Ökumenikus Tanács elnökének és D. D. Káldy Zoltán püspöknek az Ökumenikus Tanács tanulmányi koordinátorának véleménye és útmutatása szerint lényegesen megrövidítette és véglegesen megszövegezte dr. Prőhle Károly, az Ökumenikus Tanács főtitkára. A hozzászólás felépítése az EEK vezetősége részéről az Engelbergben 1974. szeptember 16—22-ig tartandó nagygyűlésre készült alapirat címeihez, ill. az engelbergi munkacsoportok témabeosztásához alkalmazkodik, hogy megkönnyítse használatát a nagygyűlés résztvevői számára. A szöveg angol és német nyelven megjelent a Hungarian Church Press XXVI. évf. 16—17. számának mellékleteként, 1974 szeptemberében. (Szerk.)

I. Előszó

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának tagegyházai — a református és az evangélikus egyház, valamint a szabadegyházak — kezdettől fogva résztvettek az Európai Egyházak Konferenciájának munkájában, és jó hagyománnyá vált, hogy minden nagygyűlés fő témájához hozzászólás formájába tanulmányt készítettek. Ezt a kialakult gyakorlatot követjük most is ezzel a magyar hozzászólással az EEK engelbergi nagygyűlésének főtémájáról készített dokumentumhoz, amely a *„Seid Täter des Worts", Einheit in Christus und Frieden für die Welt* címet viseli. Kérjük az Olvasót, ajándékozzon meg minket figyelmével, és bizalmával, fogadja hozzászólásunkat azzal a segítőkészséggel, amellyel egyházaink tanulmányi bizottsága foglalkozott a témában rejlő feladatokkal.

Olyan időben élünk, amikor az európai béke és biztonság erői reménységet gyújtanak a jóakaratú emberekben, hogy Európa a békés egymás mellett élés rendjében megtalálja jövőjének alapját és zálogát. Sajnos, ezzel a törekvéssel egy időben jelentkezik a hidegháború felújításának sötét árnya is. A mi egyházaink egyértelműen a feszültség enyhítése mellett foglalnak állást, és elutasítják az ezzel ellentétes nézeteket és törekvéseket. Ezt azzal a meggyőződéssel tesszük, hogy így végzünk diakóniai szolgálatot az európai békéért, amely kisugárzik a világbéke egész területére.

D. dr. Ottlyk Ernő
püspök
az Európai Egyházak Konferenciája
elnökségének tagja

II. Bibliai tanulmányok

„Az ige cselekvői legyetek!" Jak 1,22

Első nap: Jak 1,12 — Lk 10,38—42: A helyes szerep

Mária és Márta története azt húzza alá, amit Jakab 1,22 is mond: nem akármit kell cselekednünk, hanem azt, amit Jézus parancsol. Az igehallgatás az ige cselekvésében éri el célját, és az ige cselekvésének magától értetődő feltétele az ige hallgatása.

Jézus Mária mellett foglal állást Mártával szemben. Nem vonja kétségbe Márta buzgóságát, mégis több okból helyteleníti magatartását. Mártát annyira lefoglalta az asztal körüli szolgálat, hogy mással nem is törődött. Kizárólag arra gondolt, amit ő adhat Jézusnak, és elfeledkezett arról, amit Jézus adhat neki beszédével. Hozzá még Máriát is el akarja vonni attól, hogy Jézust hallgassa. Jézus ehhez nem járul hozzá. Mária cselekszik helyesen, amikor Jézust hallgatja.

Jézus döntését Lukács evangéliumának összefüggésében nem lehet úgy értelmezni, hogy a szolgálat felesleges és hogy az ember egész életének igehallgatásából kell állnia. Jézus szavára azért kell hallgatnunk, hogy életünk és cselekvésünk helyes irányt vegyen. Tőle azt kell megtanulnunk, hogy aki neki akar szolgálni, az szolgáljon segítségre szoruló embertársának: vegye észre a Lázárt háza előtt és végezze el a samaritánus szolgálatát az útszélen (Lk 9,48; 16,19kk; 10,25kk). Aki hallgatja Jézus beszédét, hogy azután megtegye, az választotta a jó részt, pontosabb értelmezés szerint: az választotta a helyes szerepet.

Második nap: Jer 7,1—15: A hamis teológia veszélye

Az egyház számára a legnagyobb veszély a „hamis beszéd", vagyis a hamis prófécia és a hamis teológia, mert az igazság látszatával erősíti meg a keresztyénséget bűneiben és hamis biztonságában.

A hamis prófécia és teológia jellemző vonása, hogy van benne igazság. Isten valóban megígérte, hogy együtt lesz népével (Mt 28,20b is!). De a hamisság ennek hangoztatásában az, hogy elhallgatja ennek feltételét: Isten együtt lész népével, ha megtartja paran-

csolatát és érvényesíti a szociális igazságosságot (Jer 7,5b.6; vö. Mt 28,20a is!).

Az igazi prófécia és teológia megtérésre hívja az egyházat, amikor nemcsak Isten kegyelmét, hanem a kegyelem elkötelezését is hirdeti. Az egyház reformációja is az egyház megtérésére való felhívással kezdődött (95 tétel).

Isten nem engedi, hogy templomát rablóbarlanggá tegyék, vagyis kegyelmét társadalmi bűnök és igazságtalanságok elfedésére használják. Ennek fényében kell látnunk az egyházak és keresztyének életének sokszoros összeszövődését igazságtalan gazdasági és társadalmi struktúrákkal.

Az egyház és a keresztyénség saját létét veszélyezteti, ha nem hajlandó bűnbánatra és megtérésre, igazságtalan gazdasági és társadalmi struktúrákhoz való viszonyának gyökeres revíziójára, mert ezzel Isten ítéletét hívja ki maga ellen.

Harmadik nap: Mt 11,16—19: Kritizáló passzivitás

Jézus beszéde azok ellen fordul, akik a világtól elvonuló aszkéta Keresztelő Jánost megszállottnak, a szekularizált emberekkel közösséget vállaló, nekik az új élet örömét hirdető Jézust erkölcstelennek minősítik: ezzel kitérnek megtérésre hívó szavuk elől, és megmaradnak magabiztos, kritizáló passzivitásukban.

Jézus szerint nem arról van szó, hogy Isten igéje „mindig szemben áll kívánságainkkal és szándékainkkal, ideológiánkkal és propragmunkkal", hanem arról, hogy vannak, akik mindig találnak magyarázatot arra, hogy kitérjenek az ő megtérésre hívó szava elől.

Jézus szavainak mai alkalmazása szempontjából döntő annak felismerése, hogy mit jelent „ez a nemzedék", amely felett Jézus ítéletet mond. Jézus nyilván nem a szekularizált világról beszél: Tírusz és Szidón, Sodoma és Gomora megtérne szavára, a megvetett sokaság és a vámszedők is igazat adtak neki (Mt 11,20—24; Lk 7, 29). Ellenben Jézus csodáinak közvetlen tanúi (Korazin, Betsaida, Kapernaum), főként a fariezusok és írástudók, vagyis Isten népe, az egyház, különösen jó keresztyének és teológiai szakértők nem vonatkoztatják magukra Isten igéjét (Mt 11,20—24; 8,10k; Lk 7,30!). Jézus beszéde tehát azok ellen fordul, akik „józan keresztyénség" címén és „teológiai megfontolások" alapján kitérnek a keresztyénség radikális megtérése és új irányvétele elől. Jézus elítéli a passzivitásban szemlélődő, kritizáló keresztyéneket.

Negyedik nap: 2Kor 5,14—21: Az új teremtés lehetőségei

Isten akarata a béke. Ezt azonban nem találja, hanem teremti a világban: ezért küldte Jézust a világba, aki önmaga feláldozásával teremtette meg a békéltetés szolgálatának alapját.

Isten akarata az, hogy az egyház folytassa Jézus munkáját. Ezért az egyházra bízta a békéltetés szolgálatát azzal az elkötelezéssel, hogy az egyház Krisztus követeként önmagát adja oda a világ békéjéért.

A békéltetés szolgálatának személyes indítéka Krisztus szeretete. Ez szorongat minket arra, hogy Jézusért éljünk, tehát azokért, akikért ő meghalt: a megalázottakért, az elnyomottakért, a szegényekért és az igazságtalanságot szenvedőkért. Az egyháznak a béke érdekében velük kell szolidaritást vállalnia.

A békéltetés szolgálatának reménysége az, hogy Krisztusban adva van az új teremtés lehetősége. Az egyház bátran vállalkozhat békéltetésre emberileg reménytelennek látszó helyzetekben is azzal a meggyőződéssel, hogy Krisztus szeretete új lelket, új gondolkodást, új életstílust teremthet.

A békéltetés szolgálatának célja az, hogy megvalósuljon Isten igazsága. Ezért az egyháznak vállalnia kell a közösséget a világgal („bűnné lett értünk"), és úgy kell belevinnie a világba Isten igazságát.

Ötödik nap: Rm 12,1—21: A jóakarat győzelme

Egész létünket és életünket átfogó „okos istentiszteletet" csak akkor végezhetünk, ha felismerjük és teljesítjük Isten jó akaratát. Ehhez egész gondolkodásunknak alapvetően meg kell újulnia.

A gondolkodás megújulását jelzi az individualista keresztyénség felszámolása és annak tudatosítása, hogy Krisztus követésében mindnyájan egy test tagjai vagyunk. Ezen belül mindenkinek megvan a maga sajátos feladata és minden szolgálat egyenrangú, amennyiben az a közösséget építi. Az európai egyházakak is olyan testvéri közösséggé kell lenniök, amelyben mindegyik megtalálja a maga sajátos feladatát és mindegyik segíti a másikat a fölényes kioktatás szándéka nélkül. Ilyen közösségben újulhat meg az európai egyházak gondolkodása is, és így ismerhetik fel együtt Isten akaratát, amelyet a konkrét feladatokkal kapcsolatban ma teljesíteniük kell.

A gondolkodás megújulásának további stádiuma az, hogy felismerjük minden ember iránti elkötelezettségünket. Nyilvánvaló, hogy senki sem él egyedül, de az emberek együttélése igazi közösséggé a szeretet által lesz. A Krisztustól tanult szeretet pedig azzal építi a közösséget, hogy megelőzi a másikat: nem várja, hanem adja a szeretetet, nem szab feltételeket, hanem túlteszi magát előítéleteken. Ha az európai egyházak megértik Krisztus szeretetét, akkor felszámolják előítéleteiket, és közösséget építenek hívők és nem hívők között.

Jézus halála azt a benyomást keltette, hogy a szeretet útja értelmetlen, mert csődbe visz. Feltámadása azonban arról tanúskodik, hogy Isten jó akarata nagyobb hatalom, mint a gonoszság ereje. Ezért vállalják Jézus követői, hogy a gonoszt ne gonoszsággal, hanem jóval győzzék le. Ez az európai egyházak számára azt jelenti, hogy vállalják azt a politikát, amely a feszültségekre nem ellenségeskedéssel, hanem az emberszeretet béketerveivel reagál, azzal a meggyőződéssel, hogy a jóakarat győz az emberi gonoszság felett és békét teremt.

Hatodik nap: Ézs 2,2—5: A világbéke reális utópiája

Teológiai terminológia szerint prófécia, szociológiai terminológia szerint utópia ez a látomás. Maga a szöveg is azt mondja, hogy az „utolsó időkben" lesz ez így. Mégis azért mondja el a próféta látomását, hogy Isten népe már most ahhoz szabja magatartását: „Jákób háza! Jertek, járjunk az Úr világosságában!"

A látomás szerint két tényező indítja a népeket a békepolitika radikális megvalósítására: Isten igéje és Isten ítélete.

Isten igéje Ézsaiás próféta és az egész Ótestamentum szerint egyértelműen határozza meg a béke feltételét. Ez pedig Isten törvényének megtartása, ami az emberek közötti viszonylatban nem más, mint a társadalmi igazságosság érvényesítése.

Ha az ember nem hallgat Isten igéjére, akkor Isten a próféták és Jézus szerint is ítéletével kényszeríti az embert a társadalmi igazságosság és együttélés törvényeinek megtartására. Ez történik Ézsaiás látomása szerint is: nyilván azért tódulnak a népek a jeruzsálemi szent helyre Isten törvényének tanulására, mert Isten „ítéletet tett a népek között".

A mai világkrízis —, amelyben joggal láthatjuk Isten ítéletét — elég világosan mutatja, hogy az emberiség végső pusztulásba rohan, ha nem vállal radikális

strukturális változtatásokat a gazdasági és társadalmi igazságosság irányában. Ebben a helyzetben az igazságos világbéke megteremtése nem fantasztikus utópia, hanem reális szükségszerűség, amelyet az emberiség életbenmaradása parancsol. Szakértők számítása szerint nemcsak lehetséges, hanem hasznos is az emberiség számára „a kardból kapát csinálni", a hadiiparból áttérni a békés termelésre. Isten törvényének teljesítése ebben a tekintetben is az ember javát szolgálja.

Az európai egyházakat arra figyelmezteti ez a prófécia, hogy ne várják meg az ítéletes katasztrófát, hanem figyeljenek Isten törvényére és tanuljanak belőle békepolitikát.

Hetedik nap: Mt 7,15—27: Biztos bázis az ige cselekvése

Hogyan ismerjük fel a hamis prófétát? Az ótestamentumi prófétáktól az apostoli koron és az egész egyháztörténeten át mind a mai napig az a legnehezebb kérdés egyházon kívül és belül folytatott vitákban: kinek van igaza? Jézus világos választ ad erre: nem a beszéd számít, hanem a cselekedet. Mert az ember tevékenysége hű kifejezője személyiségének, ahogyan a fa és gyümölcse egységet alkot. Az az igazi próféta, és annak van igaza, aki a jót cselekszi.

Aki tehát a társadalmi igazságosságra épülő békéért harcol és annak ügyét csak egy lépéssel is előre viszi, annak igaza van, az egyszerre képviseli Isten ügyét és az emberiség ügyét (vö. Mt 5,9). Aki pedig ezt akadályozza, az hamis próféta, akármilyen szépen beszél, és akármilyen teológiai gondolatmenetekkel érvel.

Jézus annyira komolyan veszi beszédének cselekvését, hogy az utolsó ítéletnél sem az ember imádságát, hanem cselekedetét nézi. Ezt húzza alá a kétféle házépítő példázatával is. A példázatban azonban a kőszikla nem Jézus beszédét jelképezi, hiszen mindkét házépítő hallgatja Jézus beszédét. A kettő között a különbség nem az ige hallgatásában, hanem megtartásában van. Jézus szavának hallgatása és cselekvése együtt az a szilárd alap, amelyen biztosan áll az egyház. Az egyháznak az a küldetése, hogy hirdesse az evangéliumot és teljesítse a szeretet parancsát.

III. Egység Krisztusban

Az 1. munkacsoport témája

Az evangélium hirdetése és a hitvallások sokfélesége a mai Európában

(Az $^1/_1$ alcsoport témája)

1. Jézus Krisztusban adott egységünk láthatóvá tételénél az ő szavához tartjuk magunkat: „Úgy fényljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jócselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat."

2. Egyházaink tehát a Krisztusban adott egységen a Krisztusba vetett hit és az iránta való engedelmesség egységét értik, amely az emberszeretet cselekedeteiben, az emberért és a világért végzett szolgálatokban lesz láthatóvá. A szeretetből folyó szolgálatok azonban szükségszerűen differenciálódnak a hely és az idő szerint, mert a krisztusi szeretet nem kényszerít sablonokat a világra, hanem azt nézi, mikor, hol és hogyan nyújthat igazi emberi segítséget.

3. Az európai egyházak és keresztyének csak úgy őrizhetik meg Krisztusban adott egységüket, ha reálisan számolnak azzal, hogy Európában kétféle, alapjaiban különböző gazdasági-társadalmi rendszer van és ezekben főként az emberszeretet gyakorlása szempontjából különbözik az egyházak és keresztyének életformája és szolgálati alkalma. Az európai keresztyének különleges feladata tehát az, hogy a gazdasági-társadalmi rendszerek különbözőségét és ezen belül a keresztyén szolgálatok különbségeit ne diszkriminálják, ne is jelentéktelenítsék, hanem tartsák tiszteletben és így szolgálják az európai egyházak és társadalmi rendszerek békés együttélését és együttműködését.

4. Az evangélium szolgálata a mai Európa gazdasági és társadalmi realitásai között történik. Ezért igaz az, hogy Jézus Krisztus „az evangélium által szabaddá tesz az embertársainkkal való közösségre". Jézus azonban egyúttal a társadalmi igazságtalanságok elleni harcra is kötelez, és igazában ez okozza a feszültséget a keleti és a nyugati egyházak között. Ebben kulcskérdés a társadalmi igazságosságért való küzdelem. A kelet-európai egyházak hitbeli meggyőződésük alapján a társadalmi igazságosság érdekében a társadalmi átalakulás ügye mellé álltak. Ebből következett a hidegháború egyházi területen is. Eljött az ideje annak, hogy vizsgálat tárgyává tegyük, valóban lehetetlenné teszi-e a kelet-európai egyházaknak a társadalmi igazságosság mellett való állásfoglalása a többi egyházakkal való testvéri közösség gyakorlását. Erre figyelmeztetheti az egyházakat az a tény is, hogy a világi tényezők a békés egymás mellett élés koncepciója alapján a különböző társadalmi rendszerű országok egymás mellett élését és együttműködését munkálják.

5. Az evangélium hirdetésének igazi nehézségei nem a keresztyének tanításbeli tájékozatlanságából, nem más világnézetek, ideológiák és vallások konkurrenciájából, nem is felekezeti különbségekből adódnak: ezek inkább felszíni jelenségek. Közömbösség és meg nem értés ott jelentkezik, ahol elválasztják az evangélium hirdetését az emberiség ügyének szolgálatától.

6. A „különböző vallásos meggyőződések, ideológiák és világnézetek," nem utolsó sorban a marxizmus képviselőivel folytatott párbeszéd tapasztalatunk szerint akkor gyümölcsöző, ha ezt egyrészt nem térítési szándékkal folytatjuk, hanem komolyan vesszük tőlük az egyház és a keresztyénség bírálatát, és ennek nyomán „megjobbítjuk útjainkat" a társadalmi felelősségvállalás irányában (Jer 7,3—5: a második nap igéje!), másrészt, ha a keresztyén hit és erkölcstan alapján arra figyelünk, hogy a hívők és nem hívők mit tehetnek együtt az emberiség mai kérdéseinek megoldásáért.

7. Az európai egyházak felekezeti sokféleségében a kölcsönös gazdagodás lehetőségét látjuk, ha az előítéleteket és megrögzött téves információkat tudatos munkával kiküszöböljük, a különbségeket tiszteletben tartjuk és pozitív tartalmuk szerint értékeljük.

Az európai teológia mai feladatai

(Az $^1/_2$ alcsoport témája)

8. Amikor európai teológiáról beszélünk, nem volna szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Európa nem egységes, hanem rajta keresztül konfrontálódik a két nagy világrendszer, amelyek mélyrehatóan, de egymástól eltérően határozzák meg az emberek életét és gondolkodását.

9. Egyházaink teológiája számára fordulatot hozó kihívást jelentett a szocialista forradalom és az a tény, hogy híveink nemcsak tagjai az új társadalomnak, hanem aktívan részt is vesznek a szocialista társadalom építésében. Ennek nyomán egyházaink széles körű hazai ökumenikus kölcsönhatásban olyan teológiát alakítottak ki, amely egyrészt teológiai a szó igazi értelmében, mert az élő Jézus Krisztus realitásán tájékozódik, más-

részt életszerű teológia, mert a szocialista társadalmat építő hívek kérdéseit és feladatait tudatosítja az egész keresztyénség és emberiség jövőjének összefüggésében.

10. Az európai teológiának természetesen vannak olyan közös problémái, amelyeket a Nyborg VII. előkészítő irata is felsorol. De ezeket a kérdéseket is mélyebben és életszerűbben lehetne megragadni, ha komolyabban vennék azt a kihívást, amelyet az egész európai teológia számára jelent egyrészt a szocialista társadalom jelenléte, másrészt a szocialista társadalomban élő egyházak szolgálata.

11. Az ifjúság körében és azon túl is észlelhető útkeresés, a szellemi-vallásos értékek felé orientálódás nem jelentkezik azonos módon az eltérő társadalmi rendekben. Az egyik esetben lehet öntudatlan vagy manipulált menekülés a megoldhatatlannak látszó társadalmi problémák elől a misztikumba és a meditációba, a másik esetben lehet erőgyűjtés hit által a társadalmi elkötelezettség jobb teljesítésére. Erre is érvényes, hogy gyümölcseiről ismerjük meg a fát. Negatív jelenség az útkeresés, ha valami ellen lázadnak, pozitív, ha valamiért küzdenek. Ezért nem az egyházi élet hagyományos formáinak lebontása, hanem az egyház életének belső megújulása a döntő kérdés, ami csak a Krisztusba vetett hitből az emberért vállalt szolgálat közben lehetséges.

12. Mivel az európai teológia messzemenően a nyugati polgári gondolkodás bélyegét viseli magán, érthető, hogy a harmadik világ igyekszik megszabadulni egyoldalú hatása alól. Az európai teológiai gondolkodás akkor kerülhet velük termékeny párbeszédbe, ha teljes értelemben európai lesz, vagyis konfrontálódik a kettős társadalmi rendű európai valósággal, és ugyanakkor érvényesíti az egyetemes emberi és ökumenikus távlatokat is.

A népességáramlás és a keresztyének szociális felelőssége

(Az 1/3 alcsoport témája)

13. A nagymértékű népességáramlás (az urbanizáció, a vidék elnéptelenedése, a munkások vándorlása stb.) világjelenség és többnyire fokozódik a gyors gazdasági és ipari fejlődés következtében. Az egyházak és keresztyének feladata, hogy a helyükről kimozdult embereknek és családoknak diakóniai segítséget nyújtsanak. A keresztyén segítés területe azonban a nyugati világtól eltérő módon jelentkezik a szocialista országokban, ahol az állam és a társadalom messzemenően gondoskodik a dolgozókról és családjukról. Szocialista országokban is vannak vándormunkások, de azok teljes anyagi és emberi megbecsülésben részesülnek, és magasabb szakképzettséggel térhetnek vissza hazájukba. A szocialista országokban a város felé áramlást ellensúlyozzák a dolgozók érdekére tekintő ipari fejlesztési és telepítési tervekkel és társadalmi szervek segítik az új településekben új közösségek kialakulását. Ebben az összefüggésben a keresztyének természetszerűleg a közös társadalmi munkába kapcsolódnak bele, de az új közösségek kialakítását az egyházak is segítik a gyülekezeti közösségek építésével.

14. A népességáramlás tartós és elviselhetetlen hátránnyal ott jár, ahol a gazdasági és ipari fejlődést a multinacionális vállalatok érdeke határozza meg. Ezért az egyházak feladata, hogy saját eszközeikkel: az ige hirdetésével és a közvélemény formálásával olyan strukturális változásokért harcoljanak, amelyek korlátozzák a tőkés vállalkozások profitérdekeinek érvényesülését és az üzemek fejlesztésénél és telepítésénél kötelezik a vállalatokat a munkavállalók érdekeinek figyelembe vételére. Meggyőződésünk szerint azonban gyökeresebb megoldást csak az egész gazdasági és társadalmi rendszer változása hozhat.

Keresztyének és nemkeresztyének együttműködése

(Az 1/4 alcsoport témája)

15. A keresztyének és nemkeresztyének együttműködése kihívást jelentett az egyházak és a keresztyének számára a kelet-európai szocialista országokban a forradalom idején és az után. De ma a szocialista országokban a keresztyének és nemkeresztyének együttműködése és együttélése a mindennapi élet realitásaihoz tartozik. Ezért meggyőződésünk szerint ma elsősorban a nyugat-európai egyházak és keresztyének számára jelent kihívást az a tény, hogy a szocialista országokban keresztyének és nemkeresztyének nemcsak együttélnek, hanem együtt építik a szocializmust. Kihívást jelent ez arra, hogy revideálják a szocializmusról alkotott negatív nézetüket, és saját társadalmukban is határozottabban képviseljék azokat az evangéliumi igazságokat, amelyek a szocializmus felé mutatnak.

16. Helyes a konferencia alapiratának az a megállapítása, hogy a szocialista országokban az együttműködés széles lehetősége nyílt meg a keresztyének és nemkeresztyének között. De felhívjuk a figyelmet arra, hogy ezt a széles körű együttműködést egyrészt a gazdaság és a társadalom forradalmi átalakulása, másrészt az egyházak és a keresztyének igazi szolgálatra való megújulása tette lehetővé.

17. A „keresztyének diakóniai beállítottságát" és „feltétel nélküli felebaráti szeretetét" Jézus egyoldalúsága szerint értjük, aki a gazdagokkal, kizsákmányolókkal, elnyomókkal, fölényesekkel szemben a szegényekkel, kizsákmányoltakkal, elnyomottakkal, lenézettekkel vállalt közösséget.

Az élet minősége és a keresztyének szociális felelőssége

(Az 1/5 alcsoport témája)

18. Az „élet minőségének" hangsúlyozása kettős értelmű és ellentétes hatású az olyan társadalmi és gazdasági viszonyok között, amelyeket a szociális egyenlőtlenség és igazságtalanság jellemez. Az élet minőségének homloktérbe állítása a jóléti társadalomban azoknak a zsákutcába futását jelzi, akik korlátlanul halmozzák és élvezik az anyagi javakat, és eközben céltalannak és értelmetlennek látják életüket. De az élet minőségének hangsúlyozása embertelen cinizmus azokkal a széles néprétegekkel szembe, akik legelemibb életfeltételeikért és emberi megbecsülésükért harcolnak.

19. Helytelenítjük az élet minőségének individualista értelmezését. Evangéliumi értelemben az egyes ember üdve (Heil des Menschen) a közösségben realizálódik egész teljességében és gazdagságában. Az egyén életminősége tehát csak a társadalom életminőségének összességében valósítható meg. Ezért az életminőség követelménye olyan alapvetően új társadalmi és gazdasági rend felépítését teszi szükségessé, amelyben mindenki igazságosan részesül az emberiség anyagi és kulturális javaiban, ahogyan ezt országainkban a szocializmus már messzemenően megvalósította.

20. Az emberi jogok kérdése is csak a társadalom életminőségének összefüggésében oldható meg. Helytelenítjük tehát az emberi jogok individuális és formális értelmezését, amely lehetőséget ad arra, hogy a jólétben élő osztályok és népek megvédjék kiváltságos politikai, gazdasági és társadalmi pozíciójukat

azokkal szemben, akik a legelemibb emberi jogokért: az élet feltételeiért, a munka lehetőségéért és jogos béréért, a kulturális javakban való legelemibb részesedésükért harcolnak. Helyesnek tartjuk az emberi jogok olyan értemezését, amely szerint az egyén jogait a társadalom érdekeivel összhangban kell megvalósítani. Evangéliumi alapon is az emberi jogok olyan értelmezését kell helyeselnünk, amely az egész emberi társadalom javára biztosítja minden ember életlehetőségét és emberi képességeinek kibontakozását.

Ökumenikus utak és eszközök

(Az 1/6 alcsoport témája)

21. Egyházaink tapasztalata szerint a Krisztusba vetett élő hit által a Szentlélek olyan közösséget teremt keresztyének között, amelyet nem korlátozhat a hitvallások különbözősége. A Krisztusba való egység tehát nem a módszer és a szervezés, hanem az élő hit kérdése.

22. Egyházaink meggyőződése szerint különböző hitvallásaink és hagyományaink közös tartalma az, hogy az egy Úr Jézusról tesznek bizonyságot és hozzá kötnek minket. Ebből következik az, hogy egymás hitvallását, szertartásait, szervezetét és hagyományait tiszteletben tartjuk és ugyanakkor a magunkéhoz ragaszkodunk.

23. Egyházaink egyidejűleg végzik az evangélium szolgálatát és a diakóniai szolgálatot társadalmunkért és az emberiségért, ahogyan a Szentírás is mindvégig fenntartja az ige- és szeretetszolgálat egységét. Ezért a Szentírással ellenkező hibás kérdésfeltevésnek tartjuk a vertikalizmus és a horizontalizmus alternatíváját.

24. Egyházaink már évszázadok óta írásos egyezség nélkül gyakorolják azt az egyházközösséget, amelyet a Leuenbergi Konkordia deklarált. Ezért örömmel vesszük, hogy most ez az egyházközösség európai távlatúvá szélesedik.

25. Örömmel számolunk be arról, hogy a magyar katolicizmus vezetésében, és tagjaiban jelentős változás ment végbe a szocialista társadalmunkhoz való viszonya és a közéleti felelősségvállalás szempontjából és így kapcsolataink a magyar társadalom építése és a béke szolgálata terén a jó barátság és az együttműködés jegyében rendeződnek. Viszont a sajátos egyházi ügyek területén a hivatalos egyházi kapcsolatok felvétele még mindig nehézségekbe ütközik, ahogyan ezt a vegyesházasságokról szóló rendelkezések végrehajtása mutatja.

26. Egyházaink az ortodox egyházakkal is tartják az ökumenikus kapcsolatokat. A magyar ortodox egyház kezdettől részt vesz a magyar ökumenikus munkába. A magyarországi református egyház pedig 1972-ben jó eredményekkel biztató ortodox-református párbeszédet kezdeményezett Debrecenben.

27. Egyházaink nagyra értékelik az EEK ökumenikus munkáját és örömmel regisztrálják jó eredményeit, amelyeknek kimunkálásában egyházaink is résztvettek. Kívánatosnak tartjuk, hogy ez a munka a realitások talaján maradjon és ne tűzze ki célul utópikus egységtörekvések megvalósítását. Ezért helyeseljük a bilaterális dialógusokat a különböző európai egyházak között, de kérdésesnek tartjuk az információcserén túlmenő kapcsolatok felvételét az EEK és az Európai Római Katolikus Püspöki Konferencia között.

28. Ma az EEK elsőrendű feladatának tekintjük az egyházak közötti legális információcsere rendszeresítését Kelet és Nyugat között, azzal a céllal, hogy felszámolják a hidegháború minden maradványát és helyreigazítsák a nyugati közvéleményben kialakult hamis képet az egyházak helyzetéről és szolgálatáról a szocialista országokban. Az EEK helyes információval megerősíthetné a bizalmi viszonyt az európai egyházak és keresztyének között és így jelentősen hozzájárulhatna az európai béke és biztonság megszilárdításához.

IV. Béke a világban

A 2. munkacsoport témája

Isten békéje és az emberek békéje

(A 1/2 alcsoport témája)

29. Az egyházak és a keresztyének békeszolgálatának bibliai és teológiai alapjaira és elkötelezettségére nézve az elmúlt évtizedek során nagyfokú egyetértés alakult ki a keresztyének széles köreiben. Mégis még mindig vannak olyan teológusok és keresztyének, akik teológiai és politikai tisztánlátás hiánya miatt, vagy beidegzett előítéletek hatása alatt távoltartják magukat a szervezett békeszolgálattól. Ezért helyeseljük, hogy az EEK újra megbeszélési témává teszi a keresztyén békeszolgálat bibliai és teológiai alapjait.

30. Egyetértünk azzal, hogy nemcsak Krisztus követésében, mint keresztyének, hanem már a teremtés alapján is mint emberek el vagyunk kötelezve a világ békéjének megőrzésére és munkálására. Ez a bibliai és teológiai alapja annak, hogy nemcsak mint keresztyének fogunk össze egymással a békéért, hanem mint emberek fogunk össze nemkeresztyénekkel is az emberiség egy és oszthatatlan békéjéért.

31. Isten békéje és az emberek békéje valóban nem azonos, de szoros összefüggésben van egymással. Ez az összefüggés abból adódik, hogy Isten békéjének tartalma ugyanaz, mint az emberek békéjének feltétele, ti. a társadalmi igazságosság, ahogyan ezt nemcsak az Ótestamentum, hanem Jézus is világosan kijelenti. Isten nem adja meg sem az egyén belső békéjét, sem a népek és az emberiség külső békéjét a társadalmi igazságosságra való törekvés nélkül.

32. A keresztyén békeszolgálat bibliai és teológiai alapjainak tisztázásához tartozik az a felismerés is, hogy a helyes keresztyén békeszolgálat egyik, de nem egyetlen feltétele a teológiai tisztánlátás. Nélkülözhetetlen a keresztyén békeszolgálatban a világban való politikai, gazdasági és társadalmi jellegű tájékozódás és az események mélyreható elemzése is, ahogyan az ótestamentumi próféták is közéleti jártassággal és világpolitikai tájékozottsággal végezték prófétai szolgálatukat.

Az egyházak az európai feszültségekben

(A 2/2 alcsoport témája)

33. Kétségtelen az, hogy a békét átfogóan kell értelmezni személyes, társadalmi és politikai békeként, és ezért a család, a munkahely és a nép belső békéje szoros összefüggésben van az európai és a világbékével, ahogyan ezt Nyborg VII. előkészítő irata mondja. Az európai békét fenyegető nagy feszültségek azonban nem a belső feszültségekből, hanem a világméretű szociális igazságtalanságokból következnek. Ezek a feszültségek egészen az otthonokig menően éreztetik hatásukat annak ellenére, hogy ma világviszonylatban az enyhülés politikája érvényesül.

34. Egyetértünk azzal, hogy szükség van a feszültségek elemzésére. Ennek során meg kell állapítanunk, hogy imperialista és jobboldali erők igyekeznek akadályozni és visszafordítani az enyhülés folyamatát.

Késleltetik a háború utáni kialakult határok elismerését. Ellenzik az erőszakról való lemondást. Pesszimista nézeteket terjesztenek az európai biztonság és együttműködés lehetőségéről. Önigazolásul a feszültségek fenntartására törekszenek és azután ezzel igazolják a fegyverkezési költségek növelését, új katonai csoportosulások és a nyugat-európai atomhaderő létrehozását.

35. Feszültségeket okoz Európában az a tény is, hogy a hidegháború súlyos örökséget hagyott maga után, amelynek felszámolása hosszú és fáradságos munkát igényel. Ugyanakkor reakciós politikai körök megkísérlik a hidegháborús sajtótevékenység felújítását. Ebben különös hangsúlyt kap az antikommunizmus élesztése, amelynek propagandisztikus jellegét mutatja az a tény, hogy a világnézeti vita sokszor a szocialista országok iránti bizalmatlanság keltésére és társadalmi struktúrájuk fellazítására irányul.

36. Az egyházi köröket és sajtóorgánumokat a kommunizmustól való félelem hajlamossá teheti a hidegháborús propaganda számára. Ennek újra több jele mutatkozik. Az egyházak és a keresztyének ebben a helyzetben jelentős mértékben segíthetik az európai feszültségek csökkentését egyrészt azzal, hogy valóságnak megfelelő tájékoztatást adnak az egyházak és keresztyének életéről és szolgálatáról a szocialista országokban, másrészt azzal, hogy felmutatják a hívők és nem hívők együttműködésének bibliai és teológiai alapjait, lehetőségeit és szükségességét az emberiség békéje és a társadalom jövője érdekében.

A béke egy és oszthatatlan
(A 2/3 alcsoport témája)

37. Európa és a világ békéje sokszoros és bonyolult kölcsönviszonyban van egymással. Erről tanúskodik az a történeti tény, hogy két világháború Európában robbant ki. Ma Európa is súlyosan szenved az olajtermelő országokból kiinduló energiaválság következményei miatt. Ugyanakkor veszélyessé teszi a helyzetet, hogy még mindig Európában összpontosul a katonai potenciál jelentős része. Mindez nemcsak a világ békéjének egységét és oszthatatlanságát bizonyítja, hanem aláhúzza Európa felelősségét is a világ békéjéért. Elutasítják azt a kínai propagandával egybeeső állítást, hogy a szovjet—amerikai megállapodások a kis és közepes országok rovására történnek. Ezzel szemben a valóság az, hogy az európai biztonság és együttműködés kiépítése egyúttal a kis országok és a harmadik világ javát is szolgálja.

38. Európa és a világ békéje azért is egy és oszthatatlan mert a békét világméretű erők veszélyeztetik. Európában ugyanazok az imperialista erők akadályozzák az enyhülés folyamatát és az együttműködés kibontakozást, amelyek világszerte igyekeznek fenntartani a fejlődő országok gazdasági és politikai függőségét és ennek érdekében robbantanak ki és tartanak fenn helyi jellegű konfliktusokat. Az utóbbi években a világ közvéleménye is kénytelen volt felfigyelni arra, hogy az indokínai agresszióban, a chilei haladó kormány megbuktatásában, az arab—izraeli válság kiélezésében, a ciprusi ellentétek kirobbantásában mindig ugyanazok az imperialista erők működtek közre és mindig következetesen a visszahúzó erőket támogatták s ezzel párhuzamosan és egyidejűleg növelték a feszültségeket Európában is. A világszerte jelentkező krízisgócok azonos okának és belső összefüggésének felismerése és tudatosítása óvhatja meg az európai egyházakat és keresztyéneket az esetleg jóhiszemű, de téves állásfoglalásoktól.

39. Helyeseljük tehát az EVT antirasszizmus programjának támogatását, és rövidlátónak tartjuk azt a teológiai érvelést, hogy keresztyének az erőszak alkalmazása miatt nem támogathatják a fegyveresen harcoló felszabadító mozgalmakat. Mert nyilvánvaló, hogy a támogatás megvonása azoknak pártolását jelentené, akik embertelen erőszakkal tartják fenn az igazságtalan statusquot.

40. Helyeseljük azt a megállapítást, hogy a béke nem magától lesz, hanem harcolni kell érte. De hozzátesszük, hogy ez bizonyos esetekben, különösen amikor a gazdasági igazságosság érvényesítéséről van szó, a fegyveres harc vállalását vagy támogatását is jelentheti. Ezért az erőszak alkalmazásának helyes megítélése érdekében világosan különbséget kell tenni az olyan erők között, amelyek az elnyomást, a kizsákmányolást, a neokolonializmust, a faji megkülönbözetést és a társadalmi igazságtalanságot akarják konzerválni és az olyan erők között, amelyek ezzel szemben igazságos és emberséges társadalmi rendért harcolnak.

Az egyházak békefeladatai az enyhülés folyamatában
(A 2/4 alcsoport témája)

41. Az enyhülési folyamat eredményei legvilágosabban Európában jelentkeznek és így az európai egyházak és keresztyének számára széles lehetőség nyílik arra, hogy a bizalmi légkör erősítésével segítsék az enyhülési folyamat állandósítását.

42. Az enyhülési folyamat lehetővé teszi az európai egyházak és keresztyének széleskörű és sokszintű érintkezését és ezzel kapcsolatban a kölcsönös közvetlen információszerzést. Ez kétségtelenül hozzájárulhat a hidegháborús torzítások és előítéletek felszámolásához, valamint a kölcsönös bizalom megerősítéséhez.

43. Az európai keresztyének széleskörű érintkezése azonban szükségessé teszi a békére való nevelés széleskörű megszervezését is az európai egyházakban. A turizmus szabadsága olyan egyházi kapcsolatok megszervezését és kiépítését is lehetővé teszi, amelyek nem a békét és a megértést szolgálják. A futó érintkezés kellő felkészültség és ismeretek hiányában olyan tények általánosításához vezethet, amelyek előfordulhatnak, de nem jellemzőek, és ez megerősítheti a békét veszélyeztető előítéleteket. Ezért az európai egyházak sürgős feladata, hogy a valóságnak megfelelően és a békés célok érdekében tájékoztassák híveiket az európai népek társadalmi helyzetéről és egyházi életéről, hogy a hívek a közvetlenül szerzett tapasztalataikat valóságos jelentőségük szerint és a békés együttélés elveinek megfelelően tudják kiértékelni.

44. Örülünk annak, hogy az egyházi békemunka ma már nagyon sokféle európai és világszervezetben folyik, de az egyházi békemunka hatékonysága érdekében szükségesnek tartjuk ezeknek szorosabb együttműködését a különböző szinteken, egészen a gyülekezetekig menően. Különösen fontosnak tartjuk a Keresztyén Békekonferenciának és az Európai Katolikusok Berlini Konferenciájának együttműködését.

45. Hasonlóképpen szükségesnek tartjuk, hogy az egyházi békemozgalmak működjenek együtt a nem keresztyén békemozgalmakkal, elsősorban a Békevilágtanáccsal. A Békeerők Moszkvai Világkongresszusának eredményei tanúskodnak arról, hogy a békeerők összefogása nagytávlatúvá és hatékonnyá teszi a békemunkát.

46. Sajnálattal tapasztaljuk, hogy az európai keresztyének sokfelé nagyon tájékozatlanok az Európában és világszerte folyó sokrétű keresztyén és nem keresztyén

békemozgalmak terén. Az EEK jelentős békeszolgálatot végezhetne azzal, ha az európai egyházakat a békemunkáról való rendszeres sajtótájékoztatásra ösztönözné, és ebben nekik segítséget nyújtana.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia és az egyházak

(A 2/5 alcsoport témája)

47. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia első szakaszában 1973-ban Helsinkiben elfogadott nyilatkozatával kijelentette alapelveit és célkitűzéseit. Most a második szakaszban a genfi tárgyalások során az európai biztonság és együttműködés normáinak dokumentumba foglalása folyik.

48. Az európai biztonság és együttműködés a különböző társadalmi rendszerű országok között mindenekelőtt a politikai biztonságot megerősíti a gazdasági kapcsolatok hálózatának kiépítése a közös gazdasági érdekek alapján. A kelet-nyugati gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok még mindig alacsony szinten mozognak az amerikai embargó deklarálása, a katonai blokkok kialakulása és a hidegháború hatása következtében. Nyilvánvaló tehát, hogy ezzel szemben a gazdasági kapcsolatok kiépítése realtív védelmet nyújt a háborús veszélyek ellen. Tudatosítani kell azonban, hogy az Európa két részében végbemenő gazdasági integráció nem lehet akadálya a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok kiszélesítésének, mert az egyik csoport keretébe való integrációból nem következik szükségképpen a diszkriminációs eljárás más országokkal szemben.

49. Az európai politikai biztonság és a gazdasági együttműködés fejlődésével párhuzamosan természetszerűen szélesedik a kulturális, tudományos, technikai és környezetvédelmi tapasztalatcsere és együttműködés, valamint az információ és kommunikáció lehetősége. Ezeket a kapcsolatokat azonban gondosan meg kell védeni a visszaélésekkel szemben, hogy ne a politikai vagy etikai fellazítás, hanem a népek közötti béke és barátság eszközei legyenek. Ezért ki kell jelenteni, hogy a kulturális csere célja csak az igazi emberi értékek cseréje lehet, és alapvető normája az egyes országok nemzeti szuverenitásának, törvényeinek, hagyományainak és szokásainak tiszteletbentartása.

50. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia harmadik szakaszában reménységünk szerint az alapelveket tartalmazó dokumentumok legmagasabb szintű aláírása fog történni. De a konferencia mindennemű eljelentéktelenítésével szemben hangsúlyozzuk, hogy az igazi munka a dokumentumok aláírásával nem fejeződik be, hanem azután kezdődik. Ezért szükség van egy állandó szervre, amely gondoskodik az európai biztonsági és együttműködési politika folyamatosságáról. A szervezet feladatai lehetnek: a tapasztalat- és eszmecserék állandósítása, az információcsere szervezése, folyamatos és sokoldalú konzultációk rendezése, javaslatok kidolgozása, összeurópai értekezletek összehívása és az ott hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzése, az európai biztonsági és együttműködési politika állandó ösztönzése, általában az európai biztonsági rendszer kiépítése.

51. Nemcsak az európai országok, hanem az egész emberiség érdeke, hogy a politikai enyhülést a katonai enyhülés egészítse ki. A bizalom megerősödése nyomán lehetőség nyílik a fegyverkezés csökkentésére és a leszerelésre. Az így felszabaduló milliók a népek javát, elsősorban a harmadik világ problémáinak megoldását szolgálhatnák. Konstruktív megoldásnak kell tekinteni a Varsói Szerződés tagállamainak azt a javaslatát, hogy megfelelő feltételek mellett egyidejűleg fel lehetne oszlatni mindkét katonai rendszert.

52. Az európai egyházak és keresztyének elsőrendű feladata, hogy egyértelműen állást foglaljanak az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia ügye mellett, állandóan figyelemmel kísérjék a tárgyalások menetét, és erről tájékoztassák az egyházi közvéleményt. Szereljenek le minden olyan törekvést, amely bizalmatlanságot akar kelteni a konferencia célkitűzéseivel szembe, mozgósítsanak minden politikai és társadalmi erőt a konferencia sikeres befejezésére, a dokumentumok aláírása és határozatainak megvalósítása érdekében. Az európai egyházaknak pedig már most fel kell készülniük az enyhülés időszakában rájuk váró feladatokra. Ehhez jó lehetőségeket nyújthat számunkra az Európai Társadalmi Erők Brüsszeli Fóruma.

53. Nyborg VII. és az EEK akkor áll hivatása magaslatán, ha nem ad teret a visszahúzó erőknek és nem marad alatta eddig elért saját eredményeinek, hanem félreérthetetlenül állást foglal az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia ügye mellett és felhívja az európai egyházakat a konferencia hatékony támogatására. Helyeseljük és támogatásra ajánljuk azt az elgondolást, hogy a konferencia befejezése után felállítandó folytatólagos szervezetben az EEK mint nem kormányzati szerv kapjon képviseletet. Ez lehetővé tenné, hogy az EEK folyamatos és szakszerű segítséget nyújtson az európai egyházaknak a békéért végzendő szolgálatukhoz.

Budapest, 1974. augusztus 30.

Nem-keresztény vallások a keresztyén teológiában

Napjainkban a világ különféle vallásai életközelbe kerültek egymással. Ebből a szempontból megismétlődni látszik az egyház helyzete az apostoli korszakban a Földközi Tenger világában. Természetesen a mai helyzet mögött más történelmi erők vannak. Az egyház missziói munkája elvitte az evangéliumot a világnak szinte minden sarkába, ami az apostoli korszakban előttük álló feladat volt.[1] Ma már a keresztyén jelenlét több-kevesebb intenzitással mindenütt valóság.[2] Mögöttünk van az a korszak, mikor a *Corpus Christianum* jórészt Európára korlátozódó monolith tömbje szembenállott a részeiben legalább is ismeretlen „pogány"[3] világgal. Az evangéliumnak a többi világrészre való elterjedése ui. időben nagyjából egybeesett az előzőleg keresztyén Európa szekularizációjával.[5] A vallástalan, *post-christianus* ember mellett azonban megjelentek Európában és Amerikában is a többi vallások képviselői is. A *kölni mecset*, vagy a *leicesteri hindu és sikh* templomok[6], vagy a Budapest-Wesselényi-utcai *buddhista misszió*[7], valamint a *Nemzetközi Krishna Öntudat* szervezetei és a különféle *okkult-szinkretikus* vallási körök hozzátartoznak az európai valósághoz. A keresztyénség tehát elterjedt, de ugyanakkor nagyon sok helyen kisebbségbe[8] vagy diaszpóra helyzetbe jutott, és egymás mellett él más, nem-keresztyén vallásokkal. Közben a telekomunikációs forradalom behozta a lakásunkba azokat is, akikkel nem jutottunk fizikai közelségbe. Így azután „ma már mindenki közvetlen szomszédja mindenkinek"[9], és a másvallású vagy más világnézetű emberekkel való találkozás mindannyiónk „exisztenciális szituációjának"[10] részévé lett.

Mindez különös mértékben igaz Afrikában. Igaz ugyan, hogy a legtöbb nagy világvallás Ázsiából származik, de ott a keresztyénség igen erősen kisebbségi helyzetben van. Afrikában viszont mind a kereszyénség, mind az Izlám erőteljesen fejlődik[11], de a hinduizmus és egyéb vallások is jelen vannak. Mombasának vagy Nairobinak, de bármely más kelet-afrikai városnak az utcáin végig sétálva, szinte minden sarkon találhatunk egy sikh vagy hindu templomot, a mohamedán mecsetről nem is beszélve. Ugyanakkor Afrikában erősödőben van az ősi, hagyományos vallási öntudat is. Az afrikai nacionalizmussal együtt, annak részeként, a hagyományos vallásoknak is bizonyos renaissance-át éljük. A helyi nyelvek ismeretének hiányában lehetetlen megállapítani, hogy mennyi ebből a modern fejlődéstől viszonylag távolabb élő népesség tudatos törekvése és mennyi a fiatal, nacionalista értelmiség Európa- és keresztyénellenes lázadása. Az azonban kétségtelen, hogy sok fiatal értelmiségi nem akarja a keresztyénséget elfogadni, hanem inkább az afrikai hagyományos vallást akarja — a modern időknek jobban megfelelő formában átalakítva — továbbfejleszteni. Természetesen vannak olyanok is szép számmal, akik ennek a vallásnak kizárólagosan kulturális jelentőséget tulajdonítanak.[12]

A nem-keresztyén vallásokkal való ezen együttélés elengedhetetlenül szükségessé teszi a velük való párbeszéd folytatását. Hasznos párbeszéd azonban csak akkor alakulhat ki, ha a beszélgető partnerrel való viszony bizonyos mértékig tisztázva van. Természetes dolog, hogy maga a párbeszéd viszi azután igazán előre a tisztázódás folyamatát. De elkezdeni sem lehet addig a párbeszédet, amíg a másikról és a másikhoz való viszonyunkról bizonyos véleményünk nincs. Amint látni fogjuk, a keresztyén Egyház egész történetében volt bizonyos elméletileg megalapozott vélekedés a többi vallásokat illetően. Napjaink teológiai fejlődése viszont kétségtelen jeleit adja ennek a felismerésnek, hogy a nem-keresztyén vallásokhoz való viszony elméleti tisztázása, illetve annak elmélyítése parancsoló szükségszerűség.[13]

Az alábbiakban megkíséreljük a keresztyén teológia nem-keresztyén vallásokról alkotott vélekedéseinek rövid történeti áttekintését adni. Majd napjaink idevonatkozó tevékenységét foglaljuk össze különös tekintettel az afrikai helyzetre. Végezetül néhány következtetést vonunk le a felvázolt körkép alapján a nem-keresztyén vallások teológiájának kidolgozására.

A teológia és a vallásos ember

Az apostoli egyház Izraelből nőtt ki, és az Usz.-i iratok tanúskodnak arról a fájdalmas, de mégis ígéretes folyamatról, melynek során az egyház kiszakadt a judaizmusból és belenövekedett a Földközi Tenger hellenisztikus kultúrától átitatott világába. Ez utóbbinak szerves részei voltak az immáron hanyatlásban levő görög-római vallás mellett a különféle, főleg orientális kultúrákkal való találkozásban kialakult szinkretisztikus vallások, valamint a görög filozófia, annak különféle irányzataival.[14] Ebbe a gazdag és színes világba érkezett a szegény keleti tartományból a keresztyénség, jelentette be a maga kizárólagos igényét és hívta megtérésre, meghódolásra a népeket.[15]

A vallási kérdésekben toleráns közvéleményben ez az igény megütközést keltett és nagyban hozzájárult a keresztyénellenes légkör kialakulásához és elterjedéséhez.[16] Az apologeták vállalkoztak arra a feladatra, hogy ebben az ellenséges légkörben eloszlassák a keresztyénséggel kapcsolatos félreértéseket és megalapozzák az evangélium kizárólagos igényét. Ebben a munkájukban felhasználták a kor gondolkozása által kínált eszközöket és a keresztyénséget mint az igazi filozófiát, a filozófia beteljesedését hirdették, mert Krisztusban a teljes *Logos* érkezett el. A *logoi spermatikoi* — az igazi Logos kicsiny magvacskái — jelen voltak ugyan tanításuk szerint nemcsak a filozófiában, hanem a vallásokban is, mégsem láttak — ellentétben a filozófiával — szinte semmi folytonosságot a pogány vallások és a keresztyénség között, mert azokban túlnyomóan a démoni erők uralmát látták, ami bálványimádást és erkölcstelenséget eredményezett. Így a vallásoknak szinte kizárólag negatív előkészítő szerepet tulajdonítottak.[17] Kontinuitás, folytatólagosság a filozófiával, és radikális diszkontinuitás, törés a vallásokkal jellemzi az apologeták magatartását. Ez az álláspont meghatározólag hatott az egész teológiai fejlődésre egészen a reformációig. A középkorban a kérdés csupán az volt, hogy melyik filozófia — a neo-platonizmus, vagy Aristoteles filozófiája — szolgál alapvetésül és kifejező nyelvül a teológia számára. Miután pedig a kor filozófiájának alapvető kérdése az Isten-kérdés,[18] jelentős közös területe van a filozófiának a vallásokkal. Mindkettő azt igényli, hogy az Isten, vagy az istenek felől mond valami érvényeset: azaz az ember számára istenismeretet nyújt. Ha tehát a keresztyén teológia — az apologetáktól a skolasztikusokig — elfogadta azt, hogy a filozófia tud Istenről valami érvényeset mondani, akkor megnyílik az út azon gondolat számára, hogy az ember — a maga erejéből,[18a] Isten közvetlen segítsége nélkül — képes bizonyos mértékű istenismeretre. Lehetséges tehát a *theologia naturalis*. A közép-

kori keresztyén gondolkozás ebben a vonatkozásban megmaradt a II. század mintája mellett: a pogány vallások elvetése a pogány filozófia elfogadásával járt együtt. Az azonban hangsúlyos maradt pl. Aquinoi Tamás teológiájában, hogy a teológia naturális nem vezet el üdvösségszerző ismeretre, melyhez a Kijelentés világosságára van szükség[19].

A keresztyén teológia fejlődését a középkor végéig az jellemezte, hogy a Krisztusban adott kijelentés kizárólagosságára vonatkozó bibliai igényt harmonizálták a kor uralkodó filozófiai áramlataival. Ez azonban úgy történt, hogy a Kijelentés kizárólagossági igénye megmaradt, és a Biblián kívüli gondolkozásnak előkészítő szerep jutott. Ez érvényes mindenek előtt a filozófiára és kevésbé a nem-keresztyén vallásokra, melyeknek értékelése mindenféleképpen negatív volt.

Az evangélium és a nem-keresztyén gondolkozás viszonyával kapcsolatban is a reformáció hozott gyökeresen új gondolatokat. Luther számára a maga lelki küzdelmeiből adatott az üdvösség és az istenismeret kérdésének megoldása: a kijelentés meggyőző és üdvözítő hatalma nem a meglevő istenismeret tökéletességre jutása, hanem olyan, mint egy frontáttörés, amelyben a megszólaló Isten áttöri az ember istenellenes magábazárkózottságát. A döntő különbség az evangélium és a többi vallások között az, hogy az utóbbiakban az ember a maga cselekedeteivel akar üdvözülni, önmagát akarja megváltani, míg az evangéliumban Isten cselekszik az emberrel.[20] Kálvin elismerte és tanította a Kijelentésen kívüli istenismeret lehetőségét.[21] Ez a lehetőség azonban csupán objektíve létezik: Isten kijelenti magát a világban és a természetben. Szubjektíve azonban a Kijelentés elérhetetlen: a bűnbeesett ember nem képes megragadni Istent az Ő különös kegyelmének munkája nélkül. Ha tehát az ember nem esett volna bűnbe, elegendő lenne számára a természet, hogy Isten igazi ismeretére eljusson. A bűn azonban mindent elrontott. Az ember nem ismeri meg Istent, hanem hamis isteneket, bálványokat gyárt. A természetből való istenismeret lehetősége Kálvin szerint így csupán arra szolgál, hogy az ember menthetetlen volta nyilvánvaló legyen. Az ember teljes mértékben rászorul Krisztus szabadítására. Arról tehát szó sem lehet, hogy nem-keresztyének eljussanak Isten üdvözítő ismeretére. Üdvösség és istenismeret egyedül Jézus Krisztusban van. A *semen religionis* nem segít. Az ember bálványimádásban és így Istennel ellenséges viszonyban vesztegel. A többi vallásnak a keresztyénséghez való viszonya tehát a teljes diszkontinuitás. A protestáns orthodoxia tovább vitte a Luther és Kálvin által lefektetett vonalat, újat azonban nem hozott.

Viszont egészen új jelentkezett a felvilágosodás nyomán és a hatásai alatt kialakuló liberális teológiában. Ennek sok érdekes kísérlete mögött egy közös gondolat ismerhető fel: az emberről alkotott rossz vélemény megváltozott. Következésképpen az ember, éspedig az értelmes, a gondolkodó ember a középpontba kerül és a különféle irányzatok és gondolatok bírájává lesz. Így a vallások értékelésében is az ember lesz a kiindulópont: a *homo religiosus*. Ha pedig a vallásban, mégpedig minden vallásban, az emberi tevékenység a lényeg, akkor nincs minőségi különbség a keresztyénség és a többi vallás között. Mivel pedig az ember jó és értelmes lény, Isten különös kegyelmére és szabadítására sincs szüksége. A liberalizmusnak ez a kora ugyanakkor a fehér ember hatalmas erősödésének a kora is. A kibontakozó imperializmus hatalmas eszközt kap az egyre erősödő ipari-technológiai forradalomban. Mindez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az emberről alkotott jó vélemény mindenek előtt a fehér emberről alkotott jó vélemény volt és abban a „felfedezésre"[22] kerülő népek nem részesültek. Ebből alakul ki azután a *misszió* körüli konfliktus. Az istenismeret szempontjából a kor döntően fontos gondolata, hogy az embernek megvan a lehetősége arra, hogy értelme segítségével eljusson Isten ismeretére. Ebben a folyamatban azonban nagy jelentősége van az ember műveltségének, kultúrájának, melyekkel együtt egy evolúciós folyamatban fejlődik. A pogány vallások a folyamatnak alacsonyabb fokán vannak, a keresztyénség annak legfelső fokán, aminek azonban további fejlődésére is van lehetőség.[23] Itt tehát egyfelől nincs minőségi különbség a vallások között, miután mindegyik emberi tevékenység, másfelől azonban a keresztyénség van a csúcson és ezzel felsőbbrendűbb a többinél, mégpedig nem Isten beavatkozása, hanem a saját tevékenysége következtében. Itt látjuk, hogy a keresztyénség felsőbbrendűségi igénye megmaradt, de relativizálódott. A többi vallásnak a keresztyénséghez való viszonya következésképpen a folytonosság, a kontinuitás, ahogy az az evolúciós növekedés folyamán végbemegy. Az intellektus, amely a középkori teológia naturalis-ban jelentős szerepet játszik a Kijelentés megérkezése előtt, itt döntő szerephez jut, annyira, hogy a Kijelentésre nem is lesz szükség. Az emberi értelem mindent meghódít és csodás világot alkot.

Keresztyénség, istenismeret, vallás

Az első világháború katasztrófája a törés nélküli haladás optimista hívei számára óriási csalódást okozott, az egyházon belül pedig megkérdőjelezte az ember vallásos tevékenységének érvényességét. Ennek kifejeződése mindenek előtt Karl *Barth* teológiájában található.[24] Ismeretes, hogy a *barthi teológia* gyökeresen szembefordul a kor divatos irányzataival, és ez különösen jól szemlélhető a vallásról alkotott vélekedésében, melyhez hasonló gyökeresen negatív értékeléssel a megelőző teológiatörténetben nem találkozunk. Barth szerint a Kijelentés megsemmisíti, a porba zúzza a vallást. A vallás ui. az ember, éspedig az istentelen és Isten ellen lázadó ember ügye, lázadásának, önmaga érvényesítésének legmarkánsabb kifejezője és mint ilyen, maradéktalanul Isten ítélete alatt áll. Az ember ui. csak abban az esetben állhat meg Isten előtt, ha maga Isten állítja őt önmaga elé: azaz Isten és az ember viszonyában Isten a cselekvő és az ember az elfogadó. Az ember a maga vallásos tevékenységével ezt az isteni cselekvést akarja az útból félreállítani. Ezért az istenkép, amit kiépít, önmaga kivetítése.[25] saját vágyai szerint való, tehát bálvány. Így minden vallás bálványimádás, emberi kísérlet arra, hogy Istent egy tárggyá tegye a többi tárgy között.[26] Így tehát a vallás totális kudarc: nem nyújt sem istenismeretet, sem üdvösséget. A vallás az ember utolsó lehetősége, melynek eredménye ez a tökéletes és teljes kudarc. A vallás azonban nem csupán üdvösséget és istenismeretet nem ad, de még arra sem alkalmas, hogy kapcsolópontot adjon az evangélium számára. Tehát még az evangélium érkezésének előkészítésére sem alkalmas. Isten cselekvése, az evangélium érkezése tehát nem az emberben levő képességhez, mintegy hídfőhöz kapcsolódik, hanem a kapcsolópontot is maga építi ki. Nincsen tehát semmi hely a *revelatio generalis*, valamint az azon alapuló — bármilyen rész szerint való legyen is az — istenismeret számára. Mikor a korai *dialektika-teológia* néhány képviselője mint pl. Emil *Brunner* ezzel kapcsolatban ellenvetéseket hozott fel, Barth a legélesebb és leghatározottabb nemmel válaszolt.[27]

Ebben a rendszerben magától értetődő, hogy nem lehet szó a nem-keresztyén vallások pozitív megítéléséről. De még arra sincs szükség, hogy a misszió embere kapcsolópontokat találjon, mert azt is az Ige teremti meg. Mindazonáltal van a barthi vallás-teológiának egy nagyon lényeges pontja, amely a nem-keresztyén vallásokhoz való viszony szempontjából különösen jelentős. Az ti., hogy az ítélet alá tartozó vallások közé a keresztyénség is odatartozik. Mindaddig, amíg a keresztyénség emberi cselekvés csupán, együtt van a többi vallással Isten ítélete alatt, hogy Krisztusban megigazulást találjon.

Barthnak ez a gyökeresen negatív viszonyulása a vallásokhoz nem talált általános elfogadásra a kortársak és tanítványok között. *Bonhoeffer* az, aki ezt tartotta Barth egyik leglényegesebb eredményének és — a körülményei következtében félreérthető módon — meghirdette a „vallásnélküli keresztyénség" iránti igényét.[28] A vele együtt indulók közül Brunner, *Tillich* és pl. a lutheránus *Althaus*,[29] mind tanítják valamilyen formában az általános kijelentés valóságát és hasznát és ezzel együtt a nem-keresztyén vallások pozitívabb kiértékelésének szükségességét. Ugyanez érvényes a brit teológia olyan képviselőire, mint William *Temple* és John *Baillie*, valamint a skandináv lutheránus teológiára is. Még inkább érvényes ez a római katolikus teológiára. Ezekből a most felsoroltakból fogunk a következőkben közelebbről megvizsgálni néhány jellegzetes tanítást.

Emil Brunner a Róm 1:18—20 és 2:14—15. alapján fejti ki a revelatio generalis-ra vonatkozó tanítását.[30] Szerinte a természet és a kegyelem nem két egymással szembenálló, zárt világ, hanem mindkettő Istentől való és éppen ezért Istenről beszél. Mikor tehát természeti kijelentésről beszélünk, akkor is Isten kijelentéséről van szó, mely a Szentírásban adott különleges kijelentéssel szemben általános kijelentésnek nevezhető. Ennek része és a természetben adott kijelentés parallelje az ember istenképűsége, mely a bűn rombolása ellenére is megmaradt bizonyos mértékben. Így az ember „formálisan megszólítható". Az emberek nem kődarabok, hanem szubjektumok, akikhez beszélni lehet, mert képesek a beszéd megértésére és válaszadásra *(ansprechbar, wortmächtig, wortempfänglich)*. *Ezen* beszédkészség nélkül az ember nem volna képes meghallani a kijelentés szavát. Ez Brunner számára nem csupán dogmatikailag, metodikailag is fontos, különösképpen a nem-keresztyénekkel való beszélgetésben. Az embernek ez a beszéd felfogására és válaszadásra való készsége igen fontossá teszi az igehirdetésben a „mi?" mellett a „hogyan?" kérdését. Az evangélium üzenete mindig ugyanaz marad. Hirdetésének a hogyan-ja azonban változik az emberi szituációval együtt. Erre a szituációra az Ige hirdetőjének figyelemmel kell lenni. „Lehetséges az, hogy a lelkipásztor a 'mi?' tekintetében a mennybe jut, de a 'hogyan?' szempontjából a pokolra kerül".[31] Brunner szerint tehát a revelatio generalis komolyan vétele éppen a nem-keresztyén vallásokkal való viszony szempontjából fontos. Ez viszont azt is jelenti, hogy Krisztus abszolút igényét Brunner is vállalja, és éppen ez ösztönzi az evangélium más vallások felé való hirdetésére.

Hendrik *Kraemer* a misszió teológusa, gondolatait a missziói munka tapasztalatai érlelték meg. Ő is hitet tesz a Krisztus egyedüli szabadítása mellett. Ugyancsak magáévá teszi Barth gondolatát a keresztyénség vallásjellegéről, ami lehetetlenné teszi, hogy a keresztyénség felsőbbrendűségéről beszéljünk. Ez a beszéd a más vallások számára taszító és bántó. A keresztyénség egyetlen felsőbbrendűsége abban a radikális önkritikában van, amelyet a Krisztus által kijelentett isteni akarat és ítélet vált ki, „mivel az evangélium szíve az, hogy isteni kegyelemből és megbocsátásból élünk".[32] Itt tehát nem is a keresztyénség felsőbbrendűségéről van szó, hanem annak az egyedülálló voltáról, amit Krisztusban Isten tett az emberért. Ugyanakkor azonban Kraemer elismeri, hogy van bizonyos kijelentés a Biblián kívül, de a forrása és eredete ennek is Jézus Krisztus.[33]

John *Baillie* teológiájának jelentős vonása a Barthal való beszélgetés és vita. Baillie nem ért egyet Barthtal a más vallások kérdésében sem. Szerinte a nem-keresztyén vallásokban is van valóságos, igazi és érvényes istenismeret. Isten ui. soha nem hagyta magát tanú nélkül, és jelenléte ezekben a vallásokban is megtapasztalható. Brunnerhez hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a természet és a kegyelem között húzott éles választóvonal nem létezik.[34] A természet világa is része a kegyelem világának. Éppen ezért a kegyelemből való és az ember „saját erejéből" való istenismerete sem választható el élesen egymástól. Az az ember, aki még nem hallotta a Krisztus evangéliumát, mégis csak a kegyelem következtében jut el bizonyos fokú istenismeretre.[35] Ugyanakkor vallja, hogy teljes üdvösség másban, egyedül csak Jézus Krisztusban.[36]

A fentebb említett teológusoknál messzebb megy Paul *Tillich* a nem-keresztyén vallásokban meglevő igazi istenismeret feltételezésében. Szerinte a lét problémájára — mindenek előtt az esszencia és exisztencia közötti szakadásra — a válasz az Új Létező *(New Being)*, aki a názáreti Jézusban konkrét, történeti és személyes életet élt, aki azonban az Új Létezőnek, bár kétségtelenül a legteljesebb, de nem az egyetlen manifesztációja volt. Már az Új Létezőnek, Krisztusnak a Jézusban való megjelenése előtt és után is voltak és vannak töredékes manifesztációi a különféle vallásokban, filozófiákban és mitológiákban, melyeket éppen ezért az *ecclesia latens* példáinak nevez.[36]

A római katolikus vallás-értékelése

Vegyük szemügyre a kérdést, ahogy azt a mai római katolikus teológia látja. Egy élesszemű római katolikus teológus, Paul *Knitter* SVD több tanulmányban foglalkozik a nem-keresztyén vallások teológiájával, ahogy a probléma a mai protestáns teológiában mutatkozik.[37] Véleménye szerint a mai protestáns teológia még adós a nem-keresztyén vallásokról szóló tanítás kifejtésével. Ő maga láthatólag Karl *Rahner* és a II. Vatikáni Zsinat idevonatkozó tanításaiban látja a helyes viszonyulást, és ez adja kezébe a mérőzsinórt a protestáns teológia megvizsgálására. Számunkra az ő vizsgálódásai és elemző munkásságá rendkívül hasznos és ösztönző. Knitter megállapítja, hogy a fenti hiány, tehát a vallásokkal való komoly foglalkozás hiánya Karl Barth és Bonhoeffer hatásának tulajdonítható, akiknek a vallással kapcsolatos merev magatartása „a gyanú árnyékát vetette minden vallásos jelenségre.[38] „Barthnak az árnyéka sötétlik a vallások felett" és érezteti a hatását mind a mai napig.[39] Barth tanítását Knitter „Christomonismus"-nak nevezi. Azaz a vallásokkal kapcsolatos merevsége „Krisztus valóságának szűk, korlátok közé szorított *(restrictive)* és kizárólagos *(exclusive)* értékelésével"[40] kizárja a teljes nem-keresztyén valóságot az értelmetlenség és istentelenség világába. Ez az értelmetlenül szűk, monisztikus értékelés megakadályozza Barthot abban, hogy Krisztus szabadító-tervét teljes szélességben és mélységben lássa, és abban, hogy ezen belül a nem-keresztyén vallások szerepét felismerje. Knitter megérti, hogy Barth egyik motívuma e merev magatartással a hitle-

rizmussal együttműködő „német keresztyénségnek" részben a német történelemre, részben az ősi német mítoszokra, mint kijelentés-forrásokra való hivatkozása elleni küzdelem. De rámutat arra, hogy a revelatio generalis feltételezése nem jár szükségszerűen együtt a nácikkal való együttműködéssel, ahogy azt Brunner és Tillich példája mutatja.[41]

Knitter látja, hogy a teológiai fejlődés témánk szempontjából nem rekedt meg Barthnál. Igény van új látásokra, és különösen az Egyházak Világtanácsa keresi a nem-keresztyénekkel való párbeszéd lehetőségeit és ezeknek érvényes teológiai alátámasztását.[42] Az idevonatkozó teológiai művekben azonban nem lát érdembeli változást. Ennek igazolására ellemzés tárgyává teszi több német teológus tanítását.[43] Ezek közül mi is szemügyre veszünk néhányat. H. G. *Fritsche* berlini református teológus középutat keres Barth és *Troeltsch* között. Szerinte közös témák, közös kérdések, sőt még közös válaszok is vannak a keresztyénség és a többi vallás között. A döntő, radikális különbség abban van, hogy a vallások csupán a törvény cselekedeteit, az emberi erőfeszítéseket mutatják fel, a szabadítás egyedül Krisztusban található *(solus Christus)*. Carl Heinz *Ratschow* evangélikus teológiai tanár — Knitter elemzése szerint — ugyancsak sok pozitívumot mond el a pogány vallásokról. Bennük Isten valóságos és cselekvő jelenlétét látja, azok éppen ezért nincsenek messze az Isten országától. A velük való párbeszéd elsőrangú szükségszerűség, ez azonban előfeltételezi a vallások alapos ismeretét.[44] Ratschow ilyen párbeszédek példáit látja mind az Ósz.-ban mind az Úsz.-ban. A döntő különbséget — Luther nyomdokain járva — Ratschow is a kegyelemből hit által való megigazulás tanában látja: „Az ember önmaga feladása a keresztyénségben az üdvösség következménye, a vallásokban pedig annak előfeltétele". Ez pedig nem más, mint a különbség a törvény és az evangélium között. Ezen analógiának megfelelően a vallásoknak — éppen úgy mint a törvénynek — előkészítő, Krisztusra vezérlő szerepük van.

Knitter foglalkozik az utóbbi évek egyik legjelentősebb teológusának, *Pannenberg*nek idevonatkozó tanításával is. Itt is megmutatkozik a Pannenberg egész teológiai felfogásának alapját képező történelemértelmezés: „A vallások története nem más, mint az emberi lét struktúrái által feltételezett isteni titok megjelenésének története". Az isteni valóság megjelenése az az erő, amely minden vallás mögött ott van. Ez adja a vallástörténet egységét, amely éppen ezért egyetemes, isteni kijelentés hordozója. Célja azonban az, hogy a teljes és végleges kijelentéshez, Krisztushoz vezessen. A nem-keresztyén vallásokkal való dialógus szükséges, mégpedig azért, hogy Krisztus finalitásának és szuperioritásának tanúja legyen.

Knitter szemléje azzal az eredménnyel jár, hogy a német protestáns teológia — sok variációja ellenére is — egységes annak megvallásában, hogy üdvösség egyedül Krisztusban van.[45] Ezek után elégedetlenül teszi fel a kérdést; vajon ez a felfogás megfelelő bázist szolgáltat-e a nem-keresztyén világgal folytatandó dialógus számára? Várakozással tekint az ember ama gondolatok felé, melyeknek alapján Knitter kritikailag elemzi a német protestáns teológiát, nevezetesen Karl Rahner tanítása felé.[46] Rahner szerint az ember alapvetően transzcendentális beállítottságú és mint ilyen, „az Ige hallója". Itt az „Ige" szó nem kizárólagosan a Biblia szavát jelenti, hanem az apologeták nyelvhasználata szerint a Logos-t. Az ember totálisan gondolkozásra és cselekvésre teremtett. Ezek révén eljut a *„praeambula fidei"*-re, a hit előcsarnokába. A II. Vatikáni Zsinat ezt úgy fejezte ki, hogy az ember lénye szerint erkölcsi kényszerből arra törekszik, hogy az igazságot keresse, mindenek előtt azt az igazságot, amelyet a vallás juttat kifejezésre. Rahner elismeri, hogy a vallási pluralizmus botránkoztató. De meggyőződése, hogy ez nem átmeneti jelenség. Ezért az egyháznak e tény tudatában kell kialakítania a maga felfogását. Ennek szükségességét még csak fokozza a mai világhelyzet, mikoris a nem-keresztyén vallások közvetlen közelünkbe kerültek. A nem-keresztyén vallásokkal kapcsolatban Rahner négy tételt állít fel:

1. A keresztyénség az *abszolút* vallás. Mikor tehát az egyház valahol megjelenik, a kizárólagosság igényével lép fel. A keresztyénség megjelenése azonban történelmileg korlátozott: azaz nem azonos mindenki számára a pünkösd napjával, hanem azzal az időponttal, mikor a hirdetett Igével az ember valóságos kapcsolatba jut.

2. A keresztyénségnek a fenti értelemben való megérkezése előtt lehetséges, hogy egy bizonyos vallás *legitim* helyet foglal el és küldetést tölt be. Hiszen a nem-keresztyén vallásokban nemcsak az eredendő bűn miatt sokszor romlott „természeti" istenismeret elemei vannak meg, hanem a kegyelem „természetfeletti" munkája is. Hogy ezek az utóbbiak milyen mértékben vannak jelen és milyen mértékben keveredtek idegen elemekkel, megállapítható azon normák segítségével, melyek az egyházban jelen vannak. Az egyház felismeri azt, hogy mindig kellett lenni ilyen „szabadító kapcsolatoknak" Isten és ember között az adott konkrét vallás keretein belül annak ellenére, hogy abban sok tévedés volt.

3. Így tehát a keresztyénség nem egyszerűen nem keresztyénekkel találja magát szembe, hanem olyanokkal, akiket bizonyos szempontból *„anonym* keresztyének"-nek lehet nevezni. Hiszen már kaptak Isten kijelentéséből a nélkül, hogy igehirdetést hallottak volna. Az igehirdetésnek az a feladata, hogy tudatossá tegye, ami tudat alatt valóság volt máig megelőzőleg is. Így tehát az igehirdetés és a keresztyénség megjelenése nem felesleges. Ezt kívánja a kegyelem „inkarnációnális és szociális struktúrája".

4. Következésképpen az egyház nem tekintheti magát az üdvösség birtoklói *exkluziv* közösségének, inkább azok közösségének, akik történelmileg tapasztalható élcsapatai a keresztyén reménységnek. Lehetséges, hogy a jelenlegi vallási pluralizmus növekedni fog s vele együtt növekszik az egyház üzenetével szembeni ellenállás is. Az egyház azonban nem csupán egyik pólusa az így kialakuló feszültségnek, mert benne ez a feszültség feloldódott. Mint a *„signum universale salutis"*, Istennek az ember felé hangzó „igen"-jét mondja tovább. Vallja és hirdeti azt, ami — reménysége szerint — nemcsak a sajátja, hanem a többieké is: *„who confess what they and the others hope to be"*. Ezen az alapon lehet az egyház egyszerre türelmes, alázatos és ugyanakkor határozott a többi valláshoz való viszonyában.

Evangéliumi keresztyén szempontból vizsgálva, Rahner felfogásának határozott pozitívuma, hogy a nem-keresztyén vallásokban mutatkozó üdvösséget nem cselekedetek gyümölcsének, valami „kiérdemelt" dolognak, hanem az ott munkálkodó kegyelem hatásának látja. Ugyancsak figyelemreméltó az a hasonlóság, amely a barthi teológia egyházértelmezése és Rahner negyedik tétele között van. Az egyház Istennek a Krisztusban az ember felé elhangzó „igen"-jének tanúja, nem pedig az üdvösség kizárólagos birtoklója. A nem-keresztyénekkel való párbeszéd szempontjából azonban az „anonym keresztyének"-ről szóló tétel éppen olyan kevéssé tűnik elfogadhatónak, mint Barth radikális nem-je.[47] Ez teljesen érthető. Hiszen a keresztyénség abszolút igényét Rahner sem adja fel. Nem ke-

resztyén csak addig lehet „legitim" módon valaki, amíg a keresztyénség el nem érkezik hozzá. Ezen elérkezésnek az időpontja Rahner szerint nem állapítható meg teljes pontossággal. Ez a pontatlanság nyilván szándékos. Így lehetőség van hajlékony magatartásra. Mindez azonban nem változtat a tényen, hogy itt is a keresztyénség szuperioritásával és abszolút igényével állunk szemben. Ez pedig minden esetben nehézzé teszi a párbeszédet.

Afrikai teológia

Afrikai szempontból ez különösen súlyos kérdés. Súlyossá teszi az a tény, hogy a keresztyénségnek ez a *totális* igénye a fehér ember magasabbrendűségének igényével szinte elválaszthatatlanul összekeveredve jelentkezett és igen súlyos sebeket okozott. Így azután nem csoda, ha az afrikai teológus a fehér ember arroganciájáról beszél még a teológiában is.[48] Az afrikai teológusok — csakúgy mint az európaiak — különféle irányzatokat képviselnek, de abban egyetértenek, hogy a fehér embernek ezt a magasabbrendűségre és ennek megfelelő respektusra való igényét egyértelműen visszautasítják. Az azután teológiai meggyőződésükön múlik, mennyire hajlandók ezt az arroganciát leválasztani az evangélium abszolút igényétől s elfogadni az utóbbit, vagy elvetni mind a kettőt. Ennek megfelelően — egyéb, sokszor lényeges, sokszor csupán árnyalatbeli különbségeket nem tekintve — az afrikai teológusok két csoportra oszthatók. Az egyik csoport, melynek tekintélyes képviselői John S. *Mbiti* és Edward *Fashole-Luke*,[49] azt a meggyőződést képviseli, hogy Jézus Krisztusban és az Ósz.-i nép történetében Isten egyedülálló cselekvésével, különös kijelentésével van dolgunk és hogy „nem adatott más név, mely által kell nékünk megtartanunk", mint a Jézus Krisztus neve. Ugyanakkor látják, hogy saját vallási hátterük és egész kultúrájuk nem adható fel mindenestől az európai kultúra javára saját emberi integritásuk mély sérelme nélkül. Ahol és ameddig ez történik, a keresztyénség a fehér ember vallása marad, az afrikainak ki kell vetkőznie önmagából, hogy keresztyén legyen. Ez pedig nem csupán az afrikai emberen tett erőszakot jelenti, hanem ugyanakkor az evangélium meghamisítását is. Ha viszont a *diakrisis charismájának*[50] gyakorlásával meg lehet különböztetni a tulajdonképpeni evangéliumot a nyugati világ kategóriáitól és az előbbit ki lehet fejezni afrikai kategóriákban, akkor az evangélium az afrikaiak sajátja lesz s ez az elsajátítás az egész keresztyén világ meggazdagodását hozza magával.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy Mbiti és Fashole-Luke tomista kategóriákban gondolkozik, mintha az afrikai vallások az alapvetésnek azt a szerepét töltenék be, mint a természeti teológia Aquinoi Tamásnál. Mbiti kétségtelenül lát bizonyos előkészítő szerepet, melyet a hagyományos afrikai vallások töltenek be.[51] Ugyanakkor határozottan vallja, hogy Jézus Krisztus evangéliuma minden vallás ítélete és így teljesen felfordítja az afrikai vallásokat is, felhasználván azok bizonyos elemeit jótetszése szerint.[52] A hagyományos afrikai vallásokról nekünk igen hiányos ismereteink vannak.

A hittanórákon azt tanultuk, hogy Afrikában a vallás az animizmus. Ez a megjelölés E. B. *Tylor* angol antropológustól származik.[53] Tylor szerint ui. az afrikai vallások legfőbb jellemvonása a „szellemi lényekben való hit". A vallások evolúciós elmélete szerint az animizmus — számtalan szellemi lényével, melyek az egész valóságot később polytheizmusba, majd monotheizmusba fejlődik. Ha tehát az evolúciós elmélet helytálló és az farikai vallás ebben az értelemben animizmus, akkor a fejlődés kezdetén van. Itt most nem foglalkozhatunk az evolúciós elmélet igazságának kérdésével. Az azonban tény, hogy az afrikai vallásokat kezdeti kutatói alaposan félreértették. Ehhez a tényhez nem fér semmi kétség.[54] A félreértés oka részben a valóságos helyzet megközelítésének nehézségeiben — nyelvi félreértések, az együttélés hiánya, bizalmatlanság[55] —, részben az előítéletekben rejlett. A kutatók „primitív" vallások létezését tételezték fel és meg is találták őket. Az animizmus félreértésének a magyarázata valószínűleg ez: az afrikai atyák és ősök haláluk után is tagjai maradnak a társadalomnak és a családnak, akikkel állandó beszélgetésben és kapcsolatban vannak. Ez a kommunikáció különféle családi és törzsi rítusokban jelentkezik. A kívülről érkező ezekkel a szertartásokkal találkozik s azokat istentiszteletnek vélik. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy az ősökkel való beszélgetés és az ő tiszteletük mögött ott van az Isten tisztelete, és a kettő között igen határozott különbség van, amit általában a *veneratio* és az *adoratio (worship)* szavakkal tüntetnek fel.[56] Az ősök tisztelete tehát lényeges eleme szinte minden afrikai vallásnak. Ez azonban alig több, mint a még élő apa iránti tisztelet. Mögötte igen gyakran — bár nem minden esetben — tiszta *monotheizmus* van.[57] Tehát nem csupán *monolatreia*, mint a kánaániták esetében. Az pl. minden kikuyu számára nyilvánvaló, hogy az Isten *(Ngai)* azonos a masszájok, vagy a wakambák által tisztelt Istennel.[58]

Ez a tény azután egyes kutatókat — különösen afrikaiakat — túlzott következtetésekre késztetett. Így jutunk el az afrikai teológusok másik csoportjához, akik a leghatározottabban elutasítják a Krisztus evangéliuma abszolút és exkluzív igényét. Ezek közül itt kettőt említünk meg: E. *Bolaji Idowu*, a nigériai Ibadan egyetemének tanára, valamint Samuel G. *Kibicho*, aki a kenyai Limuruban, illetve Nairobiban tanít.[59] Idowu különbséget lát az afrikai vallások és a keresztyénség között, de Afrikára nézve a saját vallásos hagyományait részesíti előnyben. „Afrikának meg kell találnia saját lelkét: Istentől nyert örökségének elsődleges helyzetét helyre kell állítania és engedelmesnek kell lennie saját Istentől küldött prófétáinak... az afrikai hagyományos vallásnak kell minden afrikai vallásának lenni".[60] Ez Idowu vélekedése szerint nem zárja ki, sőt igényli a más kultúrákkal és vallásokkal, így a keresztyénséggel és az Izlámmal való találkozás és megtermékenyülés szükségességét. Samuel Kibicho hasonló módon vélekedik. A kikuyuk vallását elemezve megállapítja, hogy Isten-fogalmuk a keresztyén missziók elterjedése és a nép jórészének krisztianizálódása után is változatlan maradt. Ennek oka az, hogy az Isten-fogalom szempontjából a misszió semmi újat nem hozott. A bibliai, elsősorban Ósz.-i Isten-fogalom megegyezett az ősi kikuyu Istenképpel. De a Jézus Krisztusról, mint Isten Fiáról szóló „új mitológia" általában nem talált elfogadásra. Az igazi oka annak, hogy a kikuyuk olyan nagy tömegben lettek keresztyének, nem az evangélium újsága, vagy Jézus Krisztus vonzása volt, hanem a művelődés és a modern világhoz való alkalmazkodás vágya. Ezekhez ui. csak a keresztyén misszión keresztül vezetett út.

Témánk szempontjából az a jelentős, hogy Kibicho azt véli bizonyítani, hogy a kikuyu Isten-fogalom nem alacsonyabbrendű a bibliainál, hogy az a keresztyén közösségekben is tovább él s hogy a keresztyénség kizárólag külsőségekben, rítusokban, szokásokban hozott újat. Fontos témánk szempontjából az is, hogy a fentiek alapján annak szükségességét hangsúlyozza, hogy

a kereszténység exkluzív-abszolút kijelentés-fogalmát egy pluralisztikus fogalom váltsa fel, melyben egyformán van helye, becsülete és létjogosultsága a különféle vallásoknak. Véleménye szerint a misszió és a gyarmatosítás összefonódása nem véletlenül, vagy az események logikájának eredményeképpen következett be. Ez szükségszerű volt: „A keresztyén *a priori* exkluzív kijelentés-fogalom szinte elkerülhetetlenül fajkultuszhoz és imperializmushoz vezet".[61] Így az a tény, hogy a misszionáriusok szövetségeseivé lettek a gyarmati hatóságoknak az afrikai közösségek integritásának és szolidaritásának lerombolásában, szükségszerűen következett be. A keresztyénség kizárólagossági igénye káros és kóros eredményekhez vezetett a missziói gyakorlatban. Kibicho részletesen kifejti, hogy ez a kijelentés-fogalom vakká tette őket Isten akaratának a felismerésére és Istennel szemben való ellenszegüléshez, mintegy Krisztus megfeszítéséhez vezetett. Mivel ui. ezzel az előítélettel közeledtek az emberekhez, nem vették észre, hogy a gyarmatosítás okozta konfliktushelyzetekben Isten különleges testté lételével van dolguk és szembefordultak azzal, különösen a Mau-Mau szabadságharc idején.[62] Kibicho nem kívánja a régi vallás helyreállítását, mint Idowu. Szerinte egy pluralisztikus kijelentés-fogalom elfogadása esetén sem kellene a keresztyénségnek feleslegesnek éreznie magát. Hiszen a múltban is — a gyarmatosítással való összefonódása ellenére is — pozitív szerepet játszott, különösen a nevelés és a diakónia vonalán végzett tevékenységével és általában a haladás gondolatának támogatásával. Sok kikuyu számára a keresztyénségnek Ngainak, az atyák Istenének tiszteletéhez alkalmasabb keretet nyújtott, mint az ősi vallás. Viszont egy ilyen pluralisztikus kijelentés-fogalom lehetővé tenné, hogy mind a régi valláshoz ragaszkodókkal, mind pedig a régitől elszakadtakkal, akik nem tudnak az újba beleilleszkedni, teljes harmóniában éljenek és együtt tiszteljék az atyák Istenét.

Itt most nem célunk, hogy elemezzük Kibicho felfogását és kimutassuk többek között azt, mennyire a fehér ember kategóriáiban gondolkodva (teológiai liberalizmus) lesz az ősi vallás védelmezője. Azt sem látjuk feladatunknak, hogy az általa felvetett problémákra és kihívásra válaszoljunk. Ezt maguknak az afrikai keresztyéneknek kell megtenniök és — nem kétséges — meg is fogják tenni. Minket most az ő felfogásából az érdekel, hogy milyen legyen a keresztyénség viszonya a nem-keresztyén vallásokhoz. Milyen viszony az, amely egyszerre biblikus és funkcionális? Itt nincs mód és lehetőség ezeknek a problémáknak részletes és alapos megtárgyalására. Az egyház történetét és a mai afrikai egyházi valóságot átfogó szemlénkből azonban adódnak bizonyos következtetések, melyek segítenek a tájékozódásban.

Néhány tézis

Befejezésül az alábbiakban ezeket a következtetéseket foglaljuk össze:

1. Történelmi tény, hogy az egyház missziójában a Jézus Krisztusban adott üdvösség kizárólagos és feltétlen igényének hirdetése összefonódott a fehér-nyugati ember civilizációs-kulturális felsőbbrendűségének tudatával. Ez olyn botránkozást keltett, ami nem volt azonos a Krisztus keresztje *skandalon*-jával: ez a fehér ember imperialista aggresszivitásának botránya volt.

2. Ugyancsak tény, hogy ennek ellenére azok között a népek között, akiknek az evangélium hirdettetett, sokan felismerték Krisztus szabadításának kizárólagos voltát. John Mbiti szavait idézve: „A keresztyénség kizárólagossága Jézus Krisztusban van. Ő a botránkozás köve minden ideológia és vallásos rendszer számára. Még ha tanításának egyes elemei megegyeznek is azzal, amit mások tanítanak és hirdetnek, az Ő személye nagyobb, mint amit bármely vallás vagy ideológia tartalmaz. Ő az ‚ember másokért', és mégis több, mint ember. Ezért egyedül Ő az, aki megérdemli, hogy cél és zsinórérték legyen mind az egyének, mind az egész emberiség számára".[63] Az exkluzivitás igénye tehát nemcsak hogy nem jelentette a misszió kudarcát, hanem az evangéliummal együtt ez a kizárólagosságra való igény is elfogadásra talált. Ez a teológus szavai mellett számtalan egyszerű hivő tanúságtétele is bizonyítja. Tehát az evangélium letompítása, vagy semlegesítése nem hozna megoldást. Sokkal inkább a fent már említett diakrízisre, az evangéliumnak a ráülepedett nyugati kultúrelemektől való elválasztására van szükség.

3. A keresztyénség és a nem-keresztyén vallások viszonyáról való vélekedést vizsgálva, első tekintetre Barth és Rahner vannak a legtávolabb egymástól. Barth szerint a vallásokban nincs sem istenismeret, sem üdvösség, de még kapcsolópont sem az evangélium felé. Rahner szerint viszont mindez megvan, ha korlátozott mértékben is. Mikor azonban Rahner — és általában a modern római katolikus teológia — az egyházról, mint Istennek az egész emberiség számára kimondott igen-je jeléről és tanújáról beszél, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy ebben a dologban nagyon közel vannak egymáshoz. De bármennyire hangsúlyozza is Rahner, hogy a vallásokban levő „szabadító" *(salvificus)* elemek Isten „természetfeletti" kegyelmének eredményei, mégis azt a benyomást keltheti, mintha itt Krisztustól függetlenül működő erőkről lenne szó. Hiszen azok magyarázatára hellenista fogalmakat alkalmaz. Míg Barth ún. „Christonomizmusa" a *solus Christum* modern értelmezése, mely az ágyházon kívüliek számára is esetleg elérhető üdvösség lehetőségét közvetlenül a kereszthez kapcsolja és ezzel minden emberi erőlködés lehetőségét izárja.[64]

3. Rahnernek az „anonym keresztyénekre" vonatkozó vádját, mint a Krisztus evangéliuma abszolút igényének meghirdetése. Az ő tanítása egyébként is ugyanennek egyik formája. Az evangélium abszolút igényének hirdetését tehát ő sem adta fel.[65]

4. Barth tanításának nagy erőssége, hogy a keresztyénséget mint vallást egy sorba helyezi a többi vallással. Az Ige minden vallásnak az ítélete, a keresztyénségé is. Itt nincs különbség vallásos református, római katolikus, vagy a kikuyu hagyományos vallás hívei között. Mindannyian a porban vannak Isten előtt, Aki az egyetlen szabadító és Akié egyedül a dicsőség. Ha a misszionáriusok ismerhették volna Barthnak ezt a tanítását, talán kevésbé estek volna áldozatul a fehér ember kultúroptimizmusának.[66]

5. Barthnak a kijelentésről szóló tanítását többen azzal vádolják, hogy az időtfelettivé, végső fokon Istennek önmagával folytatott monológjává válik.[67] E vád ellen Barth különösen későbbi keletű írásaiban megvédte magát. Mégs megvan tanításának az a veszélye, hogy nyomain haladva az ember nemcsak a vallást nem veszi komolyan, hanem a vallásos emberről, mint empirikus jelenségről, és az igehirdetés történelmi voltáról is megfeledkezik. Aki ismeri Barth rövid kis *Homiletikáját*, az tudja, hogy Barth nem feledkezett meg erről. De tanításával megnyitotta ennek elméleti lehetőségét. Ha ui. az emberben nincsen kapcsolópont, akkor felesleges az igehirdetés időszerűségével foglalkozni, akkor lehet annak szinte automatikus-mágikus hatását várni. Ezen a ponton a brunneri „*Wortmäch-*

tigkeit" gondolata hasznos korrekció lehetőségét teremti meg. Ez pedig magában foglalja annak szükségességét, hogy alaposan ismerjem meg a másik ember gondolkodását, tehát a nem-keresztyén vallások viszonylatában: a másik vallást. *Erdősy Sylvester* János mondta: „Minden népnek az ő nyelvin" magában foglalja a nép kultúrájának, vallásának ismeretét is. Isten Lelkének volt és van hatalma, lelkipásztorok és misszionáriusok ellenére is, világosságot gyújtani emberek életében. De mennyivel inkább Isten akarata szerint való, ha az igehirdető eszköz és nem akadály Isten munkájában. Ha pedig eszköz, akkor alázattal és tisztelettel közeledik a másik emberhez — bármilyen vallást vagy világnézetet kövessen is — és annak a másik embernek gondolatai ismeretében mutat túl önmagán Jézus Krisztusra, akiben minden emberi törekvés ítélete, de ugyanakkor átformálása és beteljesedése is adatik az embernek.

6. Ez a tisztelet nem csupán a másik emberségnek szóló tisztelet, hanem Isten munkájának a felismerése. Maga Barth mondotta Afrikában működő misszionáriusoknak, hogy munkájuk haszontalan lesz, ha nem veszik komolyan, hogy Krisztus már járt ott előttük. Itt a Teremtő és Megváltó Isten munkájáról és annak felismeréséről van szó. Isten a bűn hatalma és rombolása ellenére is Úr maradt a teremtés felett, munkáját tehát nem lehet az Egyház vagy Izráel életére és történelmére korlátozni. Sokféle kísérlet történt már Isten emez az egész világot, tehát a nem-keresztyén vallásokat is illető munkájának leírására. Alexandriai Kelemen a *logo spermatikoi*, Aquinói Tamás pedig az emberbe oltott *intellectus* segítségével próbálta ezt elmondani. Az utóbbi időkben mutatkoznak annak jelei, hogy lehetséges lesz ezt sajátosan bibliai-teológiai kategóriákban kifejezni. Jürgen *Moltmann* és részben az ő nyomán Anna Maria *Agaard* Istennek a nem egyházban való munkája trinitárius megfogalmazására törekszik.[68] A *Trinitas* pedig nem Szentháromság, hanem *Dreieinigkeit*, Hármasegység, akinek munkájáról számot adni nem lehet a teremtés, a gondviselés és a megváltás egységének látása és megvallása nélkül. Így viszont nemcsak lehet, hanem kell is beszélni arról, hogy Isten, az Atya, Fiú, Szentlélek, jelen van és munkálkodik valamilyen módon az egyházon kívül. Mindez több vonatkozásban nem új a magyar keresztyének számára, akik hallottak Istennek kívülről befelé munkálkodó kegyelméről. Ez ellen nem lehet felhozni a reformátori tanítást, hogy a Szentlélek az Igén keresztül munkálkodik. A reformátorok ezzel a tanítással nem a Szentlelket, hanem a rajongókat akarták korlátozni. A világ és az ember nem-trinitárius szemlélete vezette az egyházat gyakran a bibliátlan dualizmusba és a világhoz való hamis negatív viszonyulásba. Ilyen esetben történhetik meg az, hogy a keresztyénség ópiummá válik.

7. A nem-keresztyén vallásoknak ilyen trinitárius szemlélete nem foszt meg bennünket a Krisztusban, éspedig egyedül a Krisztusban adott üdvösség tényének felismerésétől, hanem inkább megerősít abban. Ugyanis a Fiú, aki az üdvösséget szerezte, egy az Atyával, Aki az egész föld felett uralkodik és Aki az ember bűne és lázadása ellenére is Úr maradt a világ felett s Aki nem hagyta magát tanúk nélkül sehol a világon, tehát még ott sem, ahol az evangélium nem hirdettetett.

(Limuru, Kenya) *Dr. Pásztor János*

Négyszáz év halhatatlanság

Szenci Molnár Albert születésének évfordulója

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

(Arany János)

A történelem időfolyamába helyezett ember számára a halhatatlanság nem elvont és időtlen, szoborrá dermedt fogalom. Lényege nem a vég nélküli *időtartam*, hanem a minden időben érvényes *tartalom és időszerűség*. Nem időtlen, de az időbe ágyazott. Nem végtelen, de nem is belátható végés, hiszen útját csak visszatekintve követhetjük, folytatása az ismeretlen jövendő kék távolában oldódik majd fel. Legfeljebb a hit szavával és érvényével — egyben a hittel dúsított tapasztalás tanúságtételével mondhatunk róla ennyit: „a világ elmúlik és annak kívánsága is, de aki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké (1 Ján. 2, 17).

Ha az anyag és az energia megmaradásának elve az anyagi világban a kozmosz egészére és legapróbb összetevőire nézve egyaránt érvényes, legalábbis annyira érvényesnek kell lennie a szellem megmaradásának is. Ha egy verebecske sem eshet a földre a mi Atyánk akarata — az Univerzum elrendelt törvénye és célja — nélkül (Mt 10, 29—31), akkor a szolgálatban elégő, és életét áldozatul adó embernek sem kell aggódnia életáldozatának, önmaga önkéntes megáldoztatásának értelme miatt.

Ha pedig van a magyar szellemiség történetében példa erre az emberi látóhatárnak tér- és időbeli kereteit tekintve relatív, meggyőződésünk szerint azonban feltétlen és teljes érvényű halhatatlanságra, *Szenci Molnár* Albert, az örök hontalan, sőt a népi mondavilágban szinte jelképivé vált bujdosó — gondoljunk *Tolnai* Gábor kitűnő tanulmányára az *Évek, századok* c. tanulmánykötetében — a formális akadémiai pályafutás és társadalmi karrier szerint befejezetlen, torzósorsra ítélt vándor-tudós pályája és népének tett sokrétű szolgálata történelmünk legtiszteletreméltóbb és követésre leginkább indító példáink egyikeként áll az utókor előtt. Azoknak a sorába tartozik ő, akik, mint a XIII. században az őshazában maradt testvérek hazahívására indult *Julianus* szerzetes, a XVII. században Európát Erdélybe áttelepíteni próbáló, egyformán tragikus sorsú *Apácai Csere* János és *Misztótfalusi Kis* Miklós, a XVIII. században az akkori Svájc zenei műveltségét az akkori Debrecennel megemésztetni és elfogadtatni kísérletező *Maróthi* György, később az Erdélyben rekedt és meghasonlott két *Bólyai*, de talán leginkább a XIX. század első felében az ősmagyarság bölcsőjét keresni egy sétabottal és egy kis batyuval Nagyenyedről gyalog útrakelt *Kőrösi Csoma* Sándor, a népmesék világvándoraihoz hasonlóan elindultak megkeresni egy Nyugatra szakadt és Kelet-nyugat határán — *Ady* Endre hasonlatával élve — Komp-országként, valahogy az Ószövetség népéhez hasonlóan idegenül megrekedt magyarság távoli gyökereit. Egyikük Keletet akarta visszahozni, másikuk Nyugatot próbálta idevarázsolni, ismét másikuk ezt a két világot a magyar kisvilágban egybeojtani, új és gazdagabb létre indítani. *Szenci Molnár* ezt az utóbbi választotta: az ő nemzedékének idejében, mint ahogy a honfoglalás és az Európába való begyökereződésünk óta minden időben a választott haza és benne a fennmaradás egyetlen lehetséges formája: az európaiság és a későreneszánsz-humanista típusú műveltség vonzása is erre az útra küldte őt, korának, sőt egész történelmünknek egyik legtisztább és legnagyobb műveltségű magyar emberét.

*

Különösen több ízbeni hosszas heidelbergi tartózkodása idején az ottani magyar tudósok és studensek körének legtiszteltebb, mindenesetre legnagyobb koncepciójú személyisége volt. Ez a korának mértéke szerint enciklopédikus műveltségű magyar tudós, aki már tizenöt éves korában Gönc és Vizsoly közt hordozta oda-vissza *Károli* Gáspár Bibliájának korrektúra-íveit, majd később, debreceni diák korában versenyt falta a magyar, latin, görög és héber könyveket, azután egyszer szupplikáns diákként „vígan lakott" *Szilvás-Újfalvi* Imre nagybányai rektorságában; aki gyermekéveiben eleinte jómódú, maj edlszegényedett apjától, Mátyás Király, a nagy magyar reneszánsz példakép kultuszában fejlesztette ki a saját nemzeti érzésének gyökereit, minden tekintetben a legjobb lelki felkészültséggel indult el 1590. november elején külföldi útjára, melynek első állomásán, Wittenbergben a következő évben ugyanannak a hónapnak 11. napján már be is iratkozott az egyetemre. Itt midössze 1592 májusáig maradt és pár hónapi utazgatás után már Heidelbergben, majd később Strasbourgban folytatta tanulmányait. Már kezdettől fogva ilyen mozgalmasan indult meg holtig tartó „bujdosása", mert az ő életsorsát annyira jellemző hontalan állapot és létbizonytalanság 1624-ben bekövetkezett végleges hazatérése után sem oldódott fel.

Lelkében már ekkor megképződött művelődési programjának első nagy lépése: elszigetelt nyelvünket egy latin—magyar szótár révén lehet és kell hozzáférhetővé tenni a magyarság iránt akkoriban élénken érdeklődő nyugat-európai literátus világ számára. E feladatra való felkészülésének első és igen fontos keretét három éves strasbourgi tartózkodása biztosította. Itt mint ösztöndíjas zavartalanul tanulta elsősorban a klasszikus és a bibliai nyelveket és a hozzájuk tartozó segédtudományokat, és 1595-ben a baccalaureusi fokozatot is megszerezte. Mivel azonban az uralomra került lutheránus ortodoxia felekezeti türelmetlensége 1596-ban Strasbourg elhagyására kényszerítette, ez év nyarán végiglátogatta a svájci református központokat. Többek között tisztelgett *Bezánál*, aki meg is vendégelte őt. Ezt követően három hónapos itáliai utazásra ment. Ennek során Milánóban, Velencébe, sőt Rómában is megfordult. Majd 1596 végétől 1599 őszéig ismét Hiedelbergben tanult rendkívül súlyos anyagi gondok közepette. Éppen 1599 újévre forduló éjszakájáról jegyzi fel naplójában, hogy fűtetlen hálóvackán dideregve egész éjjel zsoltárokat énekelt, *német, latin és magyar* nyelven. A német és latin szövegek csakis *Lobwasser*, ill. *Spethe* átköltései lehettek; a magyarok az általa ismert XVI. századi hazai reformátori zsoltárparafrázisok közül kerülhettek ki, mert naplójában nem említi, hogy már akkor foglalkozott a zsoltároknak a genfi forma szerint való magyar átültetésével.

Mikor 1599 őszén mintegy féléves látogatásra hazajött, életművének ez az első, felkészülés jellegű szakasza véget ért. Legtöbb hasznot számára ebben az életszakaszban a *Sturm* strasbourgi főiskolájában elsajátított nyelvi és filológiai alapvetés, majd pedig Heidelbergben, mint az akkoriban nagyon élénk német kálvinizmus pezsgő szellemű fellegvárában szerzett tágabb látókör és midezeken túl az ott létesült tartós és értékes személyi kapcsolatok jelentették. Számára, mint *Pirnát* Antal mondja a *Magyar irodalom történetében*, „a civilizáció és kultúra eszménye mindig a reformáció hazája, a *sublimis Germania* maradt... Ennek a művelt Németországnak s fejlett szellemi életének az ismerete Molnár Albertet folytonos összehasonlításra késztette, aminek során világosan felismerte a magyarországi viszonyok elmaradott voltát a protestáns egyházi kultúra, az iskolák és a tudományok területén. E felismerések nyomán alakultak ki irodalmi és tudományos tevékenységének legfontosabb céljai" (2. köt., 68. l.)

1603-ban Altdorfban készítette el a következő évben Nürnbergben megjelent latin—magyar szótárának első kiadását. Ennek elején a latin üdvözlő versek sorában először találkozunk Johannes *Piscator* herborni tanár distichonjai között két sorpárral, melyek szerint *Molnár* már elkészített, sőt a nürnbergi Elias *Hutter* nyomdájában szép formájú betűkkel és hangjegyekkel ki is nyomtatott *(pulchris formisque notisque perscitè expressit)* egy szemelvényes aprónyomtatványt a hugenotta zsoltárok magyar fordításáról. Egyben arra is figyelmezteti fiatal magyar tudóstársát, hogy ez a próbálkozás ösztönözze őt a munka folytatására. Ez a művecske tehát nyilván már 1604 előtt kiadásra került. Sajnos, eddig sem levelezésem, sem személyes kutatásom során nem sikerült egyetlen példányát sem felfedeznem, sem itthon, sem külföldön. Mivel *Molnár* naplójában erről a kísérletéről nem emlékezik meg, feltételezhető, hogy annak tartalmát nem tartotta elég érettnek. Legfeljebb annyit olvasztott be belőle az 1606 március 9-én elkezdett, és május 24-től szeptember 1-ig terjedő jó három hónapos szünettel ugyanazon év szeptember 23-án befejezett, majd 1607-ben Herbornban kinyomtatott *Psalterium Ugaricum*-ába, amennyit három éves érlelődés után felhasználhatónak tartott. A zsoltárt IV. *Frigyes* rajna-pfalzi választófejedelemnek és az anyai ágon Árpádházi Szent Erzsébettől származó, magyarul is tudó *Móric* hesseni tartománygrófnak ajánlotta, akinek támogatását éveken át élvezte. Kár hogy ez utóbbi pártfogójához fűződő kapcsolata később megszakadt, és *Móric* magasabb egyházzenei koncepciójának átvételére nem is terjedhetett ki. Ennek okát elsősorban a hazai református egyház zenei elmaradottságában és igénytelenségében találhatjuk.

1610-ben magyar nyelvtana, 1611-ben szótárának a görög nyelvvel kiegészített újabb kiadása, 1612-ben a kiigazított *Károli-Biblia* többféle függelékkel, így a zsoltárokkal, válogatott régi magyar énekek és saját szerzésűek szövegeivel, katekizmussal, imádságokkal, egyházi ceremóniákkal kiegészített újabb kiadása, az úgynevezett *Oppenheimi Biblia* hagyta el a sajtót.

*

Munkái itthon is nagy sikert arattak. Zsoltárverseivel messze kitágult a magyar verselés formakészlete. Ő a műzenei dallamokhoz kötődő, tehát *dallamversnek* is szánt költészet értelmében az első igazi műfordítónk. A dallamritmus és a szöveg egybehangolódása ugyan helyenként prozódiai döccenőket mutat, mindezt azonban *nem a mai*, hanem az akkori mérték alá kell állítanunk, hiszen az egészen eltérő elvű — hangsúlyostagoló — magyar verselés akkor még nem volt, nem lehetett mindenben elég hajlékony a német és francia költészetben már otthonos jambikus-trochaikus verstechnika megvalósítására. Ezért a zsoltárok metrikus dallamainak helyes megtanítására, a genfi dallamritmusok lüktetésének megfelelő éneklésére hiányzott az *írásbeliséget feltételező zenei közműveltség.*

Ennek a zenei közműveltségnek az igénye még közel másfélszáz év múltával, *Maróthi* György és hűséges utódja, *Varjas* János idejében sem volt meg, annyira hogy ez a hiány a református zsoltáréneklésben mind tárgyi, mind technikai tekintetben a mai napig — igen sok esetben fájdalmasan — érezhető. A magyar zenei írásbeliség hangjegyekben kifejeződő képe *Szalkai* László 1490-iki sárospataki iskolai jegyzeteiből, majd az első magyar reformátori énekeskönyv (*Gálszécsi* István, Krakkó 1536) helyes hangjegyezésétől, de nagyon primitív verselésű szövegeitől kezdve, a nem egyházi tárgyú, kb. egyidős (Kolozsvár, 1554) *Tinódi*-krónika és *Hofgreff*-kancionálé általában helyes és jól értelmezhető dallamain át, *Huszár* Gál énekeskönyve (Komjáti, 1574) kis számú elcsúszott dallamrészletét vagy tévesen felrakott kulcsát leszámítva: *pontosan addig mutatott nagyjából elfogadható európai szintet, amíg kihalt az a nemzedék, amelyik ifjúkori tanulmányainak idején még a XV. század latin liturgiai igényeinek megfelelő színvonalú — legalábbis hangjegyolvasási — alapképzésben részesült.*

Intő történelmi tanulság van abban, hogy a magyar református egyház legnépibb, tehát legszélesebb körű használatára szánt genfi zsoltárok, melyeknek éneklését a hazai ortodoxia nem nézte jó szemmel, és nagyobb elterjedésük csak a XVII. század második felében, a puritánus mozgalom térhódításával kezdődött meg, végső soron két irányban is Molnár Albert *célkitűzésével ellenkező irányban* hatottak a magyar református közműveltségre:

a) nem tudtak szervesen, főleg műzenei írásbeliségük teljességével beolvadni a magyar népzene élő organizmusába;

b) későbbi elterjedésük és messze a XIX. században át is tartó, szinte kizárólagossá vált használatuk csaknem a szó szoros értelmében kiölte a református gyülekezetek éneklő gyakorlatából a magyar reformáció eredeti énekszövegeit és számos esetben népi ihletésű legjava dallamait.

Ennek ellenére, vagy talán bizonyos értelemben éppen ezzel párhuzamban is, az először *Szenci Molnár* Alberttől javított Károli-Biblia és a Zsoltár a magyarság életében jó három évszázadon át nemzedékek hosszú sorának a legnépszerűbb olvasmányt, a legtöbb vigasztalást, erkölcsi tartóerőt, közösségi nevelést: az egész református típusú népi és kulturális közösség legtartósabban időszerű művelődési igényének mindennapi táplálékát jelentette.

Nem lehet célunk életrajzi krónikát, sem bibliográfiai összegezést adni *Molnár* Albert sok munkával és kevés örömmel megrakott, hasznos életéről. Hogy szótárát és tudományt-alapozó műveit *Pázmány* Péter is nagyra értékelte, s hogy 1612 augusztusában azzal a szándékkal jött haza, hogy, ha megfelelő állást kap, végleg itthon telepszik le családjával együtt: *csak az ő hűségének* bizonysága. De hasztalan lett már ugyanabban az évben az egyik leggazdagabb, akkor még református dunántúli főnemesi család udvari prédikátora, a bármily kicsiny, de kulturált német egyetemi városkák, mint Altdorf vagy Herborn polgári légköre után elviselhetetlennek érezte a magyar főnemesi udvarok életformáját. „A nagyságos *Batthyány* Ferenc uramnál is megvolt volna minden tápláltatásom, hogy-

ha az ott való állapothoz tudtam volna magamat alkalmaztatni" — írja egyik későbbi levelében. 1614-ben komáromi lelkész lett, de már 1615-ben Erdélyben találjuk, ahol *Bethlen* Gáborral is találkozott. A fejedelem szolgálatába fogadta volna, de egyrészt német felesége és családja sem tudta megszokni a magyar életviszonyokat és környezetet, másrészt bizonyára önmagával is számot vetett és rájött, hogy az ő egyéniségének a lelkipásztori szolgálat bármennyire fontos és áldott önmagában, mégsem felel meg, annak a másra hivatott tudós-alkat által be nem tölthető, sőt el sem hordozható mindennapos gondjával és fegyelmével. Világossá lett előtte, hogy irodalmi és tudományos munkásságát Németországban kedvezőbb feltételek mellett, sőt *még hazafelé tekintve is több haszonnal* folytathatja, s ezért családjával együtt visszatért korábbi tevékenységének színhelyére.

Itthoni pályafutásának alakulását bizonyára nem kis mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy állandó, szinte emberfelettien lázas munkája közben elhanyagolta a magasabb akadémiai tudományos fokozatok megszerzését. Így azután, amikor 1624-ben, életének talán legelhibázottabb elhatározásából véglegesen hazaköltözött, és előbb Kassán, majd Kolozsvárt vert tanyát, a *Bethlen* Gábor alapította gyulafehérvári főiskolában a nagyhírű és teljes formális képesítéssel rendelkező német professzorok árnyékában *legfeljebb* a felső négy középiskolai osztály tanítómesteri állását tölthette volna be. Hiába volt akármelyik nagy professzoréval felérő mennyiségbeli, távlataiban azokat meg is haladó műveltsége, a magyarországi közművelődés kimunkálását illetően minden importált külföldi nagyságot felülmúló koncepciója: ebben a formai buktatóban nem csupán *Molnár* Albert személyes, hanem az egész akkori hézagos és szervetlen magyar művelődési állapotok tragikumát is szemlélhetjük.

Némethonba visszatérve, már 1615-ben kántor, majd 1617-ben iskolarektor lett Oppenheimben. Kár hogy kántori tevékenységével kapcsolatban semmi közelebbi adat nem maradt ránk. Mivel ezeknek az állásoknak munkaköre nem elégíthette ki, 1619-ben ismét Heidelbergbe, majd annak *Tilly* zsoldosai által való kifosztása és saját személyes megkínzattatása után Hanauba költözött és ott is maradt végleges hazatéréséig, hogy élete utolsó évtizedét egyre fokozódó bizonytalanságban és kivált *Bethlen* halála után sűrűsödő nélkülözések között töltse el. *Opitz* Márton az Erdélybe készülő *Schoedel* Mártonhoz Párizsból 1630-ban írt levelében arról szól, hogy *Molnár*, kinek hazája minden fiai között a legtöbb hálával adós, Kolozsvárt elhagyatva és nyomorban él; *Ember* Pál pedig arról emlékezik, hogy „Albertünk utolsó idejét nagy nélkülözések között töltötte el, ami a hazának és az akkori idők mágnásainak szégyene" (Ember-Lampe, 744—745. l.).

Ebben az utolsó némethoni időszakban megjelent fontosabb kiadványai a *Postilla Scultetica* (1617), a *Scultetus* centenáriumi prédikációjának fordítását tartalmazó, *Szkhárosi Horvát* András néhány énekének szövegével és a *Juste Judex Jesu Christe* latin himnusz hangjegyes közlésével megtoldott *Secularis Concio Euangelica* (1618), a hitvitázó tartalmú *Appendix de idolo Lauretano*, a *Frisius* után fordított *Imádságos könyvecske* (Heidelberg, 1621), *Kálvin* Institutio-jának *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás* címet viselő fordítása (Hanau, 1624). Ezt az utóbbi munkáját *Molnár Bethlen* Gábornak ajánlotta. Korábbi és további kisebb fontosságú munkáit nem részletezve megemlékezünk még arról, hogy legfőbb törekvésének megfelelően, hogy ti. egyrészt a külföldi tudósvilág és közvélemény figyelmét felhívja a magyarság szellemi létért való küzdelmére, másrészt hogy az itthoniakban tudatosítsa a mi saját megtartó hagyományunk ápolását és továbbfejlesztésének szükségességét, Oppenheimben 1616-ban kiadta *Thury* Pálnak a török hódoltságban élő magyar keresztyének helyzetét és történelmi feladatait ismertető *Idea Christianorum* c. munkáját is.

*

Az utolsó nagyobb munkája már a *Bethlen* halála után egyre jobban elbizonytalanodó, megélhetési tekintetben egyre súlyosbodó életszakaszában. Lőcsén jelent meg (1630). Ez a *Discursus de summo bono* című, erkölcsfilozófiai elmélkedéseket tartalmazó olvasmányos könyv Georg *Ziegler* XVI. századi latin munkájának átdolgozása. Benne kivált nagy tekintélyű antik, pogány és korai keresztyén írók műveiből vett idézetekre támaszkodva igyekszik kimutatni, hogy a világ való vagy vélt értékeinek egyike sem alkalmas arra, hogy a legfőbb jónak tartsuk, mert egyedül Isten a legfőbb jó. A felhasznált példákban az alapvetően theológiai szemlélet keretein belül is gyakran találkozunk társadalomkritikai, pl. a feudális nagyurak és más hatalmaskodók bírálatát tartalmazó részletekkel is. Az idézett tekintélyek soraból *Augustinus*, *Boëthius*, valamint *Cicero*, *Seneca* és *Ovidius* neve emlkedik ki leginkább. A könyvet *Molnár* Kolozsvárt írta és *Darholcz* Ferencnek, Finta és Hillyó stb. örökös urának ajánlotta. Ajánlásában nagy hálával emlékezik a *Darholcztól* élvezett anyagi támogatásról: „hogy ez elmúlt esztendőben szűkölködő állapotomat megszánván, olly segedelmét és annyi költségét nyújtotta táplálásunkra, mellyel ez előtt való jobb időkben németországi fő akadémiában is egy tanuló ifjat tisztességesen taníthatott volna..."

A fontosabb kiadványai elé írt, támogatóihoz, egyben azonban olvasóihoz is intézett ajánlásai és bevezetései maguk is mindig gondolatokban gazdag alkotások. Az 1610-es évektől kezdve pedig, amikor a heidelbergi magyar körön belül egyre otthonosabbá lettek a dialektikus-történeti értelemben progresszív-polgári, puritán és presbiteri eszméket hordozó gondolatok, *Molnár* egyike lett a reformeszmék csendes támogatóinak. De kivált ami az anyanyelvnek, *a nép nyelvének* művelését illeti, a vallásosság és a hazaszeretet eggyé ötvöződő demokratikusa készteti ilyen vallomásra már a Zsoltár előszavában: *„a híres akadémiákban jó tanítók között forogván, nem kapok e világon gazdagító tudományokban, hanem olyakat kívánok, melyekkel legtöbbeknek használhatok a mi nyomorgó hazánkban."*

Hogy zsoltárfordítása mekkora teljesítmény volt a magyar versformák fejlődésének történetében, arról már sokan és sok helyt megemlékeztünk. Egynéhány fontos szempontra mégis újra fel kell figyelnünk. Elsősorban arra, hogy a magyar lírában elsőül ő próbálta meghonosítani és az ősi nemzeti verseléssel egybehangolni a nyugati ritmusformákat. Két, egymással polárisan ellentétesnek látszó, de nem összehangolhatatlan verselési elv „szerelmi párharca" volt ez, melyből nyelvünk és verselésünk *akkori fokán* jobb eredmény nem jöhetett volna létre, nem is szólva arról, hogy, mint azt *Simon* István mondja *A magyar irodalom* c. könyvében, „zsoltárai évszázadokon át erősítették a magyarságtudatot a szegény népben."

Magában az életmű felépítésében, talán egyedül a nagyszombati *Asztalos* András kivéve nem számított, nem is igen számíthatott jelentős, főként tartós hazai segítségre. Mint *Szerb* Antal írja róla *Magyar irodalomtörténet*ében, „Magyarországot a Nyugat segítségé-

vel akarta Nyugattá tenni." Mondanunk sem kell, hogy mind *Molnár* Albert, mind *Szerb* Antal Nyugat-fogalma semmiképpen sem téveszthető össze a korunk Kelet-Nyugat-feszültségében jelentkező, nem is kulturális, hanem politikai Nyugat-fogalommal. Ugyancsak *Szerb* szerint: „a vándortípusú ember legfőbb jellemvonása, hogy célhoz sosem ér." A homályba vesző utolsó éveknek „nyomuk veszett az elfelejtő századokban. Az opus is elavult, és a nagy hidat sem építette meg. De élete szimbolikus értékű *tanúságtétel egy emberfölötti szándék mellett*" (Kiemelés tőlem. Cs. T. K.).

*

Mindaz, ami fölött eddig szemlét tartottunk, éppenséggel nem jelenti azt, hogy a négyszáz esztendeje született *Szenci Molnár* Albert életműve, még annak legmélyebb hatású gyümölcse, a Zsoltár is elevenen élő, avagy éppen divatos. Századunk elején, ha a tisztes öregkor tempójában is, még meglehetős elevenen élt, nemcsak a templomi vagy a családi alkalmak keretében, a falusi gyülekezetek és a felekezeti népiskolák reggeli és délesti könyörségein, vagy a lépten-nyomon olvasható *Jókai* és *Baksay*-idézetekben, hanem — egyre vékonyodóan, inkább csak az öregek körében — a mindennapi köznyelv és a népies életbölcsesség fordulataiban, példaszóiban is.

Századunk húszas évei óta *Árokháty* Béla kezdeményezésére és *Karácsony* Sándor dinamikus támogatásával hazánkban is mozgalom indult meg a genfi zsoltárok iránti érdeklődés felkeltésére. A mozgalom kettős célkitűzése mintegy *Maróthi* György 1740-iki kezdeményezésének újrafelvételével egyfelől a dallamok *ritmikus és modális* tisztaságának érvényesítésére, másfelől *Molnár* Albert szövegeinek új életre keltésére irányult. Ennek a mozgalomnak közvetlen gyümölcseként jött létre az 1877-ig c-kulcsokban és *szögletes menzurális kótákkal* kiadásra került zsoltárok eredeti dallam- és szövegalakjának közzététele modern hangjegyfejekkel és kulcsokkal az 1939. évi jugoszláviai református énekeskönyvben. Ezt a kezdeményt folytatja az 1948-ban szerkesztett magyarországi, és 1952 óta a csehszlovákiai magyar nyelvű református egyház számára is elfogadott gyülekezeti énekeskönyv. Ebben az új énekeskönyvben a genfi dallamok hangnemileg módosítás nélküli, azaz modális hangjegyzésben, a zsoltárszövegek pedig mintegy négyszáz, a mai gyülekezeti használatra tartalmilag nem alkalmas versszak elhagyásával, valamint egyes verssoroknak a zenei ritmus által megkívánt prozódiai igazításával állanak. Ezeket az igazításokat nagyon takarékosan használtuk. Többnyire elég volt egy-egy soron belül a szórend kis megváltoztatása, mint pl. az 50. zsoltár második sorában „szól és mind e *földet* előhívja" helyett: „szól és e földet mind *előhívja*" máris helyreállította a dallam és a szöveg harmóniáját. Ilyen *restaurátori* munkára még az elvégzetteknél jóval több lehetőség nyílhatott volna, de az énekeskönyv szerkesztő bizottságának többsége nem merte vállalni még az olyan kívánatos kezdeményezést sem, amellyel például *Kodály* Zoltán a 33. zsoltárt feldolgozó biciniumában a kezdősort „Nosza ti *istenfélő* hívek"-re, vagy a 121. zsoltár-kórus kezdetét „Szemem a *bércekre* vetem"-re igazította.

Kár lenne persze, ha valaki az itt elmondottakból arra következtetne, hogy *Molnár* Albert zsoltárköltészete *értékében* megfakult. Ez a ráfordított munkaidőt (90 munkanap) tekintve is csodálatos műfordítói-átköltői teljesítmény a maga 9386 verssorával, 1425 versszakával és 124 plasztikus, kifejező reneszánsz stílusú dallamon megszólaló 110 féle strófaképletével — a 130-as szám ismételgetése számos irodalomtörténeti könyvünkben egy mindeddig kiirthatatlannak látszó, egyébként magától a zsoltárfordítótól származó tévedés — gazdag képiségével és kifejező erejével, nyelvi finomságaival és szövegi hűségével minden időkre érvényesen a magyar költői kifejezőkészség egyik legragyogóbb diadala és a magyar irodalmi nyelv egyik, messze századokba előre világító, legfőbb ihletője marad.

Mégis túlzás, sőt naivitás volna arra gondolni, hogy *Szenci Molnár* Albert születésének négyévszázados fordulóján az ő Zsoltároskönyvét robbanásszerűen népszerűsíthetjük, vagy „divatba hozhatjuk", még akkor is, ha századunk egyik legnagyobb és legtisztábban nevelői alkatú zeneszerzője, *Kodály* Zoltán jó néhányukat szinte felülmúhatatlan szépségű kórusfeldolgozásokban vitte a mai templom- vagy hangversenylátogató nemzedék nyilvánossága elé. Az sem titok, hogy *Kodály* példáját követve mások is készítettek genfi zsoltárfeldolgozásokat, és ezek is fel-felhangzanak énekkari előadásban, vagy orgonaművek formájában. Ez azonban nem jelent és nem is kell hogy jelentsen valami olyant, amit ma népszerűségnek szokás nevezni. Az igazán nagy értékek ritkán népszerűek és sohasem divatosak. Jaj lenne, ha azzá válnának: jaj lenne, ha a tölgyfa egynyári parajjá vagy napraforgóvá nyomorodna: olyasmivé, ami ma van, és holnap a tűzbe vetetik.

Molnár Albert zsoltárai, ezek a puritánus mozgalommal kompromittált énekek, sokáig veszedelmes és gyanús dolgoknak tűntek az akkori feudális elkötelezettségű magyar és erdélyi református egyház hivatalosai előtt. Útjukat azonban csak késleltetni lehetett, megállítani nem. Kivívott helyüket és ma is élő hatásukat a magyar művelődés életfolyamatában ma sem lehet elvitatni. Szerencsére nem is vitatja el senki. Értékelésüket az egyháztól nem függő irodalomtörténeti tudományosság magas, *teológiai és egyháztörténeti* vonatkozásban is teljes tájékozottságot mutató szinten, szűkös egyházi lehetőségeinket és művelődéstörténeti horizontunkat is meghaladva, helyettünk is elvégzi és a maga méltó helyére állítja.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének rendezésében ez év tavaszán tartott sárospataki Szenci Molnár-jubileumi ünnepségsorozaton elhangzott előadások anyaga még nem került a nyilvánosság elé. A nagy évforduló számos megemlékezése közül azonban mindenképpen kiemelkedik a *Kortárs* c. folyóirat f. évi nyolcadik, tartalmát tekintve jórészt *Molnár* Albertnek szentelt füzete. A benne olvasható írások közül elsősorban *Sütő* András *Olajágos galambsereg* c. megindítóan szép lírai vallomását és *Féja* Géza színes, kissé rapszódikus felépítésében is kitűnő, mert tartalmilag sokrétű tanulmányát emeljük ki. Ebben különös figyelmet érdemel az a felismerése, hogy *Geleji Katona* István, régi titkolt vetélytárs, kezdettől fogva akadályozója volt *Molnár*nak. Csupán egy megállapítása nem egészen pontos és félreérthető. *Geleji Katona* ugyanis az *Öreg Graduál*ban éppenséggel nem „kálvinista énekeket", hanem a XVI. század magyarított szertartási könyveinek gregorián foganású örökségét gyűjtögette össze és dolgozta át. Abban azonban nagyon is igaza van *Féjának*, hogy az 1633-ban püspökké lett *Katona*, a kálvinistá (?) ortodoxia erőszakos képviselője, I. *Rákóczi* György fejedelmet minden bizonnyal *Molnár* ellen hangolta, mert az általa képviselt ortodoxia *„nem szívelhette a jobb írót, a művelt emberfőt... mindig irgalmatlan, s Molnár lett az áldozati bárány."*

Szabó Magda hangulatos, színes emlékezésében csak egy kicsi szépséghiba szorul korrekcióra: *A nagy Király jön, hozsánna, hozsánna* kezdetű virágvasárnapi

énekünk ugyanis nem Szenci-zsoltár, hanem *Pálóczi Horváth* Ádámnak a mostani református énekeskönyvben 331. szám alatt álló, a 32. genfi zsoltár dllamára énekelhető dicsérete.

Nem lehet meghatódás nélkül olvasni ebben a számban *Fodor* András *Köszönet a zsoltárokért* című megemlékezését. Ebben a valóban belülről ihletett, sok-sok zsoltáridézettel színezett, és az író zsenge gyermekkorának valóságos, mély lelki-képi-nyelvi zsoltárélményeiből fakadt írásban megjelenik lelki szemeim előtt *Varga* Pál, a volt „mérei" tanító szelíd, mosolygós képe, s a *Fodor* idézetében újra megszólaló *Fülep* Lajos, aki három évtizedet szolgált kis gyülekezetekben nagy hűséggel és mindig a szellem magasán járón, és valóban a legtöbbünknél hitelesebb tanúként emlegethette: „igazi közösségi kultúra volt még, amikor a napi életben, otthoni munkák során, kenyérdagasztás közben is ilyen énekeket fújt a nép." És amikor a gyermek *Fodor* otthon, Pusztaberényben katolikus édesanyjának és nővéreinek elénekelte a mi zsoltárainkat, ezt vallja róla: „sose láttam még annyi kétely nélküli, sugárzó odaadást, az átvett élmény ilyen osztatlanul kivirult, boldog pírját."

Ma már világosan látjuk azt, amit *Molnár*ra vonatkozóan *Szerb* Antal úgy fogalmazott meg, hogy benne és *Apácai Csere* Jánosban mutatkozik meg leginkább „az a paradoxon, hogy a leginkább magyar a leginkább európai is. Nekik Európa kultúrmagassága és a honi kisszerűségektől való távolság kellett ahhoz, hogy egy másik, különb Magyarországért fáradozhassanak. Hazamenni a létező Magyarországba annyit jelentett, mint lemondani az ideális Magyarországról" (I. h., 103 — 104. l.).

Molnár Albert küldetése az volt, hogy hidat verjen Nyugatról Kelet felé a történelmében-sorsában Keletről jött, de latin műveltséggel töltekezett, Kelet peremére szorult, de minden vágyódásával az akkori nyugati európaiság műveltségi típusát és életformáját szomjazó magyarság számára. A nagy hidat sem ő, sem más magyar literátus nem építhette meg. Annak nem a magyar elitből, hanem — Keletről Nyugat és minden világtáj felé — az illiterátus parasztság híven ápolt s már-már az olcsó, vásári európaiság piacán kihalásra ítélt örökségéből: a népdalból és a népzenéből kellett megépülnie. A nagy hidat elsőben a népzenére épült, mélységesen magyar, de felfoghatóságát, hódító erejét tekintve *nyelvek és népek fölött álló* humánum képviselői: századunk *korszerű magyarságtudatának* is leghivatottabb tolmácsai, *Bartók* és *Kodály* építették fel és tették *mindkét irányban járhatóvá*. De ennek a hídnak a látomása *Szenci Molnár* Albert életművében öltött először alakot. Négy évszázad távolában hálával emlékezünk az Erdélyből származott, Mátyusföldön született molnárfiúra. Azok közé tartozott, akiknek nincs itt maradandó városuk, mert az eljövendőt keresik. Élete csupa félsiker, még több csalódás volt, de nagy *eredményeket* termett. Az életmű sok darabja múzeális értékké válik, az emberi és tudósi *magatartás* azonban nemcsak máig, hanem az időben nem korláttalan „magyar örökkévalóságon" belül négy évszázad után is előre mutat, mint reménység, példa és útmutatás. A többnyire bújdosó, napról-napra mannából élő árva magyar, ez a „félbemaradt egzisztencia" történelmünk egyik leggazdagabb, szinte tékozló adakozójaként áll nemcsak a törpe utókor vásári népe, hanem a lélek kiváltságosai előtt is.

Hálásak vagyunk élete példájáért és szép feladat mindannyiunk számára hűnek maradni hozzá.

Csomasz Tóth Kálmán

Világszemle

Az ülés külső körülményei

Az EVT KB ülésének Nyugat-Berlinbe helyezése ellen elhangzott vélemények eleinte igazoltnak látszottak. A vendéglátó egyház által rendezett városnéző körút többször is elvezetett a „falhoz" az idegenvezető hangulatkeltő megjegyzései kíséretében. Maga az ülés színhelye, a Kongress Halle is a fal közelében van. A megnyitó ülés elején egy baloldali tüntető csoport vonult be három transparenssel az elnöki emelvényre, és követelték, hogy az ülés sürgősen tárgyalja az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben izolációs fogságban tartott politikai foglyok ügyét. Scharf püspök szóváltás után kiutasította őket. S. B. Hruby New York-i újságíró, cseh egzuláns most is terjesztette „Vallás a kommunista országokban" című folyóiratait. Egy „Keresztyén misszió a kommunista világban" elnevezésű, Wurmbranddal kapcsolatban álló szervezet röpcédulákat osztogatott a Szovjetunióban folyó állítólagos vallásüldözésről. A röpcédulákat sokan egyenest a szemétkosárba dobták. A megnyitó istentiszteleten a sok szereplő között egyetlen szocialista országból való személy sem volt, és a nem éppen szerencsés hangvételű prédikációt Anthony londoni ortodox metropolita, orosz egzuláns tartotta. Egyébként azonban Scharf püspök és a vendéglátó egyház rendezői messzemenően gondoskodtak az ülés nyugodt lefolyásáról. A megnyitó ülésen Dr. Werner Stein professzor nyugat-berlini szenátor és Scharf püspök üdvözölte a Központi Bizottságot. A nyugat-német delegátusok talán éppen mint vendéglátók mértéktartóan viselkedtek az ülésen. Az egyház részéről a Kongress Halleban, valamint a város részéről a Schloss Charlottenburgban adott fogadásokon és a gyülekezeti rendezvényeken igyekeztek az ülés számára kedvező szabad légkört teremteni.

M. M. Thomas elnöki programbeszéde

M. M. Thomas nagy benyomást keltő programbeszédében kifejtette, hogy minden egyház mindenféle teológiai irányzata fundamentális krízisben van, amiben a mai emberiség világkrízise tükröződik. A mai ember alapkérdése az emberi szabadság és a közösség dialektikus viszonya, a teológia feladata pedig az, hogy felmutassa milyen megoldást ad a keresztyénség erre a kérdésre. M. M. Thomas pozitíve értékelte a moszkvai és a konstantinápolyi patriarcha leveleit, amelyek szerint „az ember végső isteni rendeltetése és a társadalmi felszabadításért folytatott harc összefüggenek egymással." Az elnök szerint a modern világ gondolkodását a „hódító messiás, a szenvedő messiást tagadó Übermensch szelleme hatja át", amely szabadságot ígér az embernek a természet erőinek legyőzésével és kiaknázásával, technikai, társadalmi és vallási forradalmak nyomán. Az emberek mai tapasztalata az, hogy ez

Az EVT Központi Bizottságának ülése

Nyugat-Berlin, 1974. augusztus 11–18.

a messianizmus agresszivitásra, a természeti tartalékok pazarlására, a hatalommal való visszaélésre, kizsákmányolásra és elnyomásra vezet, ahogyan ez az imperializmusban, a rasszizmusban, a fasizmusban és a sztalinizmusban jelentkezik. Ezért sokakban felébred az a gondolat, hogy a hódító messianizmus embertelenségével szemben visszahúzódjanak egy természetes vallásosság belső spirituális békéjébe, amely azonban az emberiség nagykorúságra és szabadságra való törekvésének feláldozását jelentené. „Ebből az alternatívából — önmegsemmisítés szabadságban, vagy életbemaradás a szabadság feláldozásával — csak akkor menekülünk meg, ha vállaljuk a szenvedő szolga messianizmusát." M. M. Thomas elnöknek ezt az állásfoglalását nem lehet egyszerűen keresztyén harmadik-utasságnak minősíteni. Útkeresése erősen abba az irányba mutat, amelyet mi is képviselünk a szolgálat teológiájával.

Ph. Potter főtitkári jelentése

Ph. Potter főtitkár határozottan visszautasította azt a kritikát, hogy az EVT többet foglalkozik társadalmi és politikai problémákkal, mint teológiai tanulmányokkal. Szerinte ez a hamis beállítás abból származik, hogy a kritizáló egyházak részt vesznek ugyan az EVT anyagi támogatásában, de egyébként kevéssé ismerik az EVT munkájának egészét és saját körükben sem végeznek az EVT-hez hasonló gazdag skálájú egyházi és világi szolgálatot. Ezenkívül sokan olyan nevelésben részesültek, hogy nehéznek sőt veszélyesnek tartják a nyílt szembenézést az egyház és a társadalom problémáival. A déli szegény egyházak nem engedhetik meg maguknak az igazságtalanság problémái elől való elmenekülést, mint a gazdag északi egyházak. Ezért azok jobban meg is értik az EVT működését. De a főtitkár szerint: „Számunkra nincs visszavonulás. Nem menekülhetünk sem inaktivitásba, sem ideológiai vagy dogmatikai védőbástyák mögé." Az EVT-nek és az egyházaknak bátran szembe kell nézniük a mai világ realitásaival, hogy „érvényes választ tudjunk adni korunk kihívásaira". Potter főtitkár mértéktartó, de egyértelmű határozottsága imponáló volt, és nem tévesztette el hatását.

Az egyház egysége

A jövő évi nagygyűlés egyik témája az egyház egysége lesz. A nyugat-berlini ülésen az egyház egységének kérdése más kérdésekhez képest mégsem kapott különösebb teret és hangsúlyt. L. Vischer szerint az egységtörekvéseket elsősorban regionális, nemzeti és helyi szinten kell továbbépíteni. Most is tett olyan túlzó kijelentést, hogy „leomlottak azok a falak, amelyek látszólag elválasztották a római katolikus egyházat a többi egyházaktól", de elismerte, hogy „lényeges nehézségek" is vannak, amelyek „megváltoztatják az együttműködés módját, de nem változtatják meg az együttműködésre való készséget". Az ortodoxokkal való párbeszédben nehézséget okoz szerinte a protestáns egyházak számára az egyházi hagyomány töretlenségének ortodox tudata. De éppen ezen a ponton válhat gyümölcsözővé a párbeszéd folytatása. Regionális szinten jelentős eredménynek tekinti a Leuenbergi Konkordiát, de hangsúlyozta, hogy a regionális közeledés közben nem szabad elveszteni a kapcsolatot az univerzális közösségekkel sem. Az 1975. évi nagygyűlés felé nézve fontosnak tartja az egyház egységére és az emberiség egységére vonatkozó tanulmányi program folytatását, valamint „A bennünk levő reménység" című téma tovább dolgozását. L. Vischer és munkatársai érezhetően a Hit és Egyházszervezeti Bizottság ülésének hatása alatt álltak, amelyet közvetlenül a KB ülés előtt Accrában tartottak. Ennek határozata szerint: „A Szentlélek ajándékai által felszabadulunk arra, hogy a megbékélést munkálva új közösségben és a társadalomért végzett szolgálatban éljünk. Jézus Krisztus szeretete arra képesít és ösztönöz minket, hogy a világ emberibbé tételén fáradozzunk." A keresztyének egységének kérdése most már kapcsolatba került a társadalmi és politikai elkötelezettség kérdésével és valószínű, hogy az egység problémája a következő nagygyűlésen fokozott mértékben kerül ebbe az összefüggésbe. L. Vischer is nagyon differenciáltan beszélt az egyház egységéről és hangsúlyozta, hogy „az egyház egysége nem zár ki feszültségeket és vitákat".

A KB örömmel állapította meg, hogy a Lausanne-i evangelizációs kongresszus nem bontotta meg az ökumenikus mozgalom egységét, sőt a konzervatív evangelizációs irány képviselői is egyre inkább felismerik a keresztyénség szociáletikai elkötelezettségét. Viszont az EVT is vállalja a „lausanne-i elkötelezettséget". Ez a Krisztusról való bizonyságtételt jelenti a mai világban, ahogyan ez már az uppsalai nagygyűlés egyik alternatívájaként szerepelt, és így feltétlenül hangsúlyosan fog visszatérni a jövő évi nagygyűlésen is.

Az emberiség jövője

A KB hangulatát erősen meghatározta a világválság nyomása, s ez különösen érezhető volt azon a délutánon és estén, amelyen az emberiség jövőjének a kérdése szerepelt a napirenden. Első menetben Margaret Mead amerikai szociológus, André Dumas francia teológus és Paul Verghese indiai ortodox professzor értékelték a júniusi bukaresti konferencia eredményeit, amelynek témája volt „A tudomány és a technika szerepe az ember fejlődésében". Különösen keményen nyilatkozott P. Verghese, aki szerint Bukarestben a teológusok egyrészt nem értették meg a tudósokat, másrészt

nem tudták magukat megértetni a tudósokkal, a főprobléma pedig az volt, hogy nem volt semmiféle prófétai látásuk az emberiség jövőjéről. A három előadás után vetítettképes előadás következett, amely lélegzetállítóan szemléltette adatokkal, grafikonokkal és rajzokkal, hogyan nő a jelenlegi gazdasági és technikai fejlődéssel párhuzamosan a gazdagság és szegénység ellentéte, az anyagi erők felhasználása és pazarlása, a környezet szennyeződése és az emberi élet veszélyeztetettsége. Ezek után ismertette az indiai C. I. Itty vezetőségi tag „Az élet veszélyeztetettsége" című központban készült iratot, amely adatokkal mutatta be az emberiség várható fejlődését. C. I. Itty rámutatott arra, hogy az élet veszélyeztetettségére való vulgáris reagálás, amely a fejlődő országokban a termelés növelésétől, a gazdag országokban a fogyasztás csökkentésétől és az emberiség szaporodásának drasztikus korlátozásától vár eredményt, egyáltalában nem hozhat megoldást az emberiség súlyos veszélyeztetettségére. Kiemelte az alapiratból, hogy az igazságtalan világrendszer alapvető strukturális megváltoztatására van szükség és a formális teológiai nyilatkozatok helyett „együtt kell működni az igazságtalan struktúrák áldozataival és hatalmat kell rájuk ruházni". Végül O. Dahlén ismertette „A béke gazdasági veszélyeztetettsége" című iratot, amelyet az EVT Nemzetközi Bizottsága legutóbbi genfi ülésén készített. Ez az irat és maga Dahlén is egyetlen megoldásnak tartja az ENSZ VI. Rendkívüli Ülésének javaslatát: olyan új nemzetközi gazdasági rendszer felállítását, amely minden állam egyenlőségének, szuverenitásának, kölcsönös függésének és közös érdekének alapján biztosítja a javak igazságos elosztását az emberiség gazdasági és társadalmi fejlődését és a világ igazságos békéjét. Az ezt követő megbeszélés során Burgess Carr azonnal jelentkezett és felvetette a kérdést, milyen rendszer az, amely a fenti követelményeknek megfelel. Nyilvánvalóan a szocializmusra utalt. Hasonló irányban szólalt fel Bujevszkij és Borovoj is. A KB azonban egészben véve hallgatott a szocializmusról, ezt a megoldást nyilvánvalóan elfogadhatatlannak érzik és ezért ezen az estén a jelenlevőkön eluralkodott a kiúttalanság érzése: döbbenetes csendben, imádsággal végződött a nap.

A humánum értelmezése

A humánum értelmezésére több év óta folyó ökumenikus tanulmányi munka ismertetése nem foglalt el nagyobb teret az ülés programjában. Mégis érdemes felfigyelni arra, hogy ebben is erőteljesen érvényesül újabban a harmadik világ hangja. Az irat szerint a teológiai munka oda vezethet, hogy „megfogalmazunk, megvitatunk és kiadunk sok oly nyilatkozatot, amelyek elszigetelnek a realitásoktól, hogy visszatartanak a felelős cselekvéstől és a mélyreható eszmélkedéstől... Az emberi elnyomottság realitásainak megtapasztalása nélkül az emberi lét kérdésességét és ígéretességét nem lehet sem alkotó módon végiggondolni, sem reménységgel vállalni". K. T. Cho az EVT japán elnöknője rendkívül érdekes előadásában kifejtette, hogy a mai teológia fontos feladata „a keresztyénség univerzális értékeinek felszabadítása a nyugati kulturális partikularizmusból". Szerinte nyugaton a teológiát „olyan formában fejtették ki és érvényesítették, hogy ma a kulturális imperializmus kifejezésének kell tekintenünk. A nyugati keresztyénség hagyományai olyan univerzális normatív igénnyel léptek fel, hogy az elnyomás eszközeivé váltak". Ezzel szemben indokolt az, hogy a teológiában is érvényesüljön a különböző népek és fajok kulturális sajátossága. De ezekben is az egyetemes emberi értékek gazdagságát kell megtalálnunk anélkül, hogy magát a sokféleséget idealizálnánk. Kétségtelen, hogy K. T. Cho magas színvonalon tárgyalta a „fehér" és „fekete" teológia problematikáját, amely bizonyára fokozott erővel fog visszatérni a jövő évi nagygyűlésen.

A rasszizmus és az emberi jogok

Az emberi jogok kérdése mindjárt első nap M. M. Thomas elnöki előterjesztésével kapcsolatban felmerült. Felszólalásában G. Balls skót delegátus bírálta az EVT egyoldalúságát, és azt, hogy hallgat „a szabadság és az emberi jogok elnyomásáról a szocialista országokban". Ph. Potter főtitkár válaszul arra utalt, hogy októberben lesz a CCIA konzultációja az emberi jogokról és erre a szocialista országokban gondosabban készülnek mint másutt. P. Verghese szerint pedig „nem mindig tiszta motívumok" vezetik azokat, akik arról beszélnek, hogy az egész világon mindenütt megsértik az emberi jogokat: ezzel nem az elnyomottakon akarnak segíteni, hanem saját lelkiismeretüket akarják megnyugtatni, és elterelik a figyelmet az emberi jogok fő problémájáról, a faji elnyomásról. Az emberi jogok kérdését a szocialista országokkal kapcsolatban mégegyszer felvetette J. C. Rees dél-afrikai ökumenikus titkár, de visszhang nélkül. A nyugat-német delegátusok sem tettek róla említést, pedig Dietzfelbinger püspök külön levélben fordult a nyugat-német delegátusokhoz, hogy tiltakozzanak az emberi jogok megsértése ellen a szocialista országokban.

Az antirasszizmus program megújítása körül a KB ülés előtti időben éles vita folyt, és különösen H. O. Wölber nyugat-német püspök, az Egyesült Német Lutheránus Egyház elnöke támadta az EVT vezetőségét, viszont ennek nyomán már a KB ülés előtt átdolgozták az EVT alapiratának teológiai indokolását és erről Scharf püspök ugyancsak már a gyűlés előtt kijelentette, hogy ezt most már a nyugat-német delegátusok is elfogadják. Így is történt. R. von Weizsäcker ellenvéleményt jelentett be azzal, hogy az egyes keresztyén ember támogathat adományaival felszabadító mozgalmakat, de az egyén politikai-etikai döntése más megítélés alá esik, mint az egyház döntése. H. Berkhof holland professzor aggodalmát fejezte ki, hogy az antirasszizmus program következményeit a dél-afrikai keresztyének szenvedik meg. J. C. Rees dél-afrikai titkár hiányolta, hogy nincs szó az alapiratban a megbékélésről a dél-afrikai keresztyének között. Viszont H. Müller nyugatnémet ifjúsági képviselő támadta von Weizsäcker kettős etikáját az egyén és az egyház politikai döntéséről. B. Carr élesen kifakadt „idegeinkre megy, hogy mindig ugyanazokat az érveket ismétlik a teológusok", és ezzel gyengítik a program erejét. Kimondta világosan, hogy nekik nem az a fogalmuk és tapasztalatuk a kommunizmusról, mint a nyugatiaknak, a kommunisták nekik segítenek. Végül a KB von Weizsäcker egyetlen ellenszavazatával egyhangúlag megszavazta az antirasszizmus program folytatását, legalább évi 300 000 dollár kerettel, hangsúlyozva, hogy az antirasszizmus program mindig és mindenütt az erőszaknélküli akciókra biztat, de felhívja az egyházakat, hogy akkor se vonják meg támogatásukat, ha olyan szervezetek segítéséről van szó, amelyek kénytelenek fegyveres akciókra vállalkozni az önkényes elnyomással szemben.

Tanulmányi feladatok

Már említettük, hogy különösen a harmadik világ emberei bírálják a nyugati teológia elvontságát, életidegenségét. A KB most hangsúlyozta, hogy a teológiai munka csak az élet valóságában és a világ kérdéseivel szoros kapcsolatban hoz használható eredményt. Ezért követelik, hogy a teológiai kiképzés konfrontálódjék az élet realitásaival. Ebből a célból szükségesnek tartják, hogy a laikusok és a nők az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kapjanak az egyházi életben és a teológiai kiképzésben.

Ebben a szellemben akarják folytatni az erőszak kérdésének tanulmányozását, és a KB kimondta, hogy az ezzel foglalkozó tanulmányi csoport vegye fel a kapcsolatot olyan csoportokkal, amelyek közvetlenül benne élnek az erőszak és erőszaknélküliség problémájában. Hasonlóképpen szükségesnek tartja a KB a közvetlen kapcsolatfelvételt az ideológiákkal folytatott párbeszédeknél is. Előrelépésnek kell tekintenünk, hogy a KB illetékes szakosztálya felfigyelt az ideológia fogalmának kettősségére: jelenthet vallást pótló világnézetet (így értelmezik különösen a nyugati teológiában), de jelenthet a társadalmi változásra vonatkozó konstruktív koncepciót is. Ez az utóbbi jelentés az ideológia pozitív értelmezése felé mutat.

Az EVT tovább napirenden tartja a nők és a család kérdését, amelyről több jelentős ökumenikus konzultációt rendeztek a közelmúltban. Igyekeznek tudatosítani azokat a keresztyén etikai feladatokat, amelyek abból a tényből adódnak, hogy a modern technikai és társadalmi fejlődés legmélyrehatóbban a nők és a család életét változtatja meg a fejlődő és a fejlett országokban egyaránt. Az ökumenikus munkában és a tagegyházak szervezetében a nők teljes egyenjogúsítását követelik, egészen odáig menően, hogy még a nők nyelvi diszkriminációját is ki akarják küszöbölni a hím- és nőnemű nyelvtani alakok párhuzamos használatával (er helyett er/sie stb.). Míg ez a nyelvtani problémázás, amely nem kevés időt vett el az ülés idejéből, számunkra majdnem nevetségesnek tűnik, addig viszont pozitíven kell megítélnünk azt a felismerést, amely az EVT-ben is tért hódít, hogy a nők egyenjogúságának kérdését is teljes értékűen a társadalom gyökeres változása oldja meg.

A nagygyűlés helye és ideje

Mint ismeretes, kezdettől fogva erős ellenzésre talált az EVT-ben az a terv, hogy az 1975. évi nagygyűlést az indonéz Djakartában tartsák. A genfi stáb mégis kitartott amellett, hogy a nagygyűlést ott kell tartani, miután Ph. Potter főtitkár júliusi indonéziai látogatása során teljes biztosítékot kapott az indonéz kormánytól a nagygyűlés zavartalan lefolytatására. A nyugat-berlini ülés első napján azonban Malik indonéz külügyminisztertől az a hír érkezett, hogy a nagygyűlésre vonatkozó meghívást nem vonják ugyan vissza, de jelzik, hogy a keresztyének nagygyűlése esetleg károsan befolyásolhatná az ő nemzeti egységüket. Ez megerősítette azt a régóta kifejezett aggodalmat, hogy a nagygyűlés jelenléte túlélezheti Indonéziában az ellentétet keresztyének és mohamedánok között. Ezért az EVT KB először elhatározta, hogy a nagygyűlést nem tartja Djakartában. Majd miután B. Carr afrikai körökkel való konzultálás után meghívta a nagygyűlést Afrikába, elhatározta a KB, hogy a nagygyűlést Nairobiban rendezi meg 1975. november 23-tól december 10-ig, úgyhogy valamennyi kelet-afrikai egyházak lesznek a vendéglátók. A vezetőség részéről lélektanilag mindenesetre helyes taktikának bizonyult, hogy megvárta, míg indonéz részről vetik fel a nagygyűlés helyének a kérdését. Így sértődés nélkül lehetett új határozatot hozni, és Nairobi tervét mindenki örömmel és megnyugvással fogadta.

Az EVT anyagi ügyei

A pénzügyi jelentés hangsúlyozza, hogy az EVT-t nem fenyegeti közvetlen anyagi krízis. A fedezet biztosítva van az 1974. évi 22 millió svájci frank és az 1975. évi 23 millió svájci frank költségvetési keretben. Ellenben az 1976. évben 8 millió svájci frank hiánnyal kell számolni. Fedezetül csak arra lehet gondolni, hogy a tagegyházak 50%-kal felemelik eddigi járulékaikat. Ezt a KB elfogadta annak ellenére, hogy némelyek a tagegyházi járulékok ilyen arányú emelkedését illúziónak tartották, és alternatívaként a költségvetési keret 10%-os redukálását javasolták.

Nemzetközi kérdések

A KB vita nélkül megújította „az alapítványt az indokínai újjáépítésre és megbékélésre". Ezt az alapítványt 1972-ben létesítették három évre, évi 5 millió dolláros kerettel. A mandátumot az adakozás fokozására való felhívással időhatár nélkül újították meg. A jelentések szerint ez az alapítvány jó szolgálatokat tesz Indokínában.

Új kezdeményezés az „Ökumenikus Fejlesztési Társaság (Ecumenical Development Cooperative Society — EDCS; Ökumenische Genossenschaft für Entwicklung), amely a gazdasági fejlesztést nem elszigetelten, hanem a társadalmi igazságosság és az önálló fejlődés elvei szerint fogja támogatni. Önfenntartó hitelbanknak tervezik ezt, amelynek alaptőkéjét az EVT tagegyházai adják össze, kezdetben 5, később 25 millió dollár összegben, 500-tól 1 millió svájci frank névértékű részvényekkel.

A ciprusi eseményekre Nicosia bombázásával kapcsolatban azonnal reagált a KB, és K. Waldheim ENSZ főtitkárhoz táviratot intézett, amelyben az érdekelt felek tárgyalásait sürgette a Biztonsági Tanács határozatai értelmében. Nyikodim metropolita javaslatára a KB Makariosz érsekhez is levelet intézett, amelyben reményét fejezi ki a ciprusi kérdés békés megoldására, a kölcsönös megértés és igazságosság szellemében.

A közel-keleti kérdésben a KB felszólította az érdekelt kormányokat, hogy minél előbb jöjjenek össze a második genfi értekezletre, és gondoskodjanak ezzel kapcsolatban a palesztin nép képviseletéről.

Hosszú vita folyt Jeruzsálem státusáról, amelyben a három nagy vallás a zsidóság, a keresztyénség és az iszlám van érdekelve. A vitában elsősorban az ortodox egyházak képviselői vettek részt, és arról volt szó, hogy az ő sajátos érdekeik mellett hogyan fejezzék ki a nyilatkozatban valamennyi ott lakó nép védelmét.

Hosszú vita folyt az emberi jogok sérelmeiről Dél-Koreában és a Filippi szigeteken. Mindkét ország képviselője tiltakozott a helyzet eltúlzott és ferde ismertetése ellen, de velük szemben dokumentumokra hivatkoztak. A KB mégis határozatot fogadott el, amelyben tapintatos és általános formában szólították fel a kormányokat az emberi jogok tiszteletbentartására. Elhatározták egy delegáció kiküldését azzal a feladattal, hogy helyszínen tárgyaljon az illető kormányokkal.

Az ülés összefoglaló értékelése

Az EVT KB „a világméretű krízisek árnyékában" ülésezett, ahogyan ezt egy újságíró találóan jellemezte. A nyugati világ legegyszerűbb emberei is bőrükön érzik a világméretű politikai, gazdasági, technikai, társadalmi válság következményeit az infláció és az árdrágulás nyomán, és ennek hatása alatt eluralkodott a bizonytalanság érzése. Ez a krízis érzés árnyékolta be az egész KB ülést és hatja át az ülés minden megnyilatkozását.

Tudatosul az ökumené széles köreiben, hogy a világméretű krízisre megoldást csak egy gyökeres strukturális változás hozhat, amely érvényesíti a szociális igazságosságot. Ez pozitíve értékelendő. A szocializmustól azonban a még mindig élő antikommunizmus és a mögötte álló gazdasági érdekek miatt nem csökkent az idegenkedés. Elvétve támadták a szocialista országokat és a szocializmus mellett is csak elvétve szólalt meg egy-egy hang. A KB hallgatott a szocializmusról, és nem vette számításba megoldásként a világkrízissel szemben. Viszont így a megnyilatkozások alig tudták elfedni a krízis megoldatlanságát, és kiúttalanságát az igazságos világrend általános követelésével.

A harmadik világ képviselői az eddiginél tudatosabban és öntudatosabban lépnek fel. Látszik, hogy egyre világosabban látják az egyház és a világ egyetemes összefüggéseit, a politikai, gazdasági és társadalmi tényezők mögött álló világméretű erőket és érdekeket. Nyugodtan és biztonságosan érvelnek és támadják a nyugati világot társadalmi rendjével és teológiájával együtt.

A KB személyi összetétele nem változott, de a világhelyzet hatása alatt megváltoztak a belső erőviszonyok az emberek tudatának változása következtében. A harmadik világ embereinek biztonságot sugárzó támadásai és a világválság hatása alatt elbizonytalanodtak a nyugatiak. Ez lassú balratolódást jelent az ökumenében, amellyel együtt jár a belső feszültség növekedése. A feszültség növekedését azonban pozitíve kell értékelnünk. Míg azelőtt az EVT „NATO-ökumenizmust" képviselt (Ph. Potter), addig most hívebben tükrözi az egész világ valóságát, és ez természetszerűleg magával hozza a feszültségek fokozódását az EVT-n belül. De ugyancsak pozitíve kell értékelnünk azt is, hogy az EVT ennek ellenére sem szakadt szét, hanem elhordozza az ellentéteket, nem utolsó sorban a vezetőség helyes politikája és keresztyén magatartása révén.

Az EVT központi vezetőségének helyzete élén M. M. Thomas elnökkel és Ph. Potter főtitkárral megerősödött. Hivatalukból folyóan nem robbanthatják, hanem össze kell fogniuk az ellentétektől és feszültségektől terhes egész ökumenét. Ez azonban nem jelent náluk elvtelenséget vagy keresztyén középutasságot. Világosan bírálják a nyugati társadalmi rendet, amellyel a keresztyénség messzemenően összenőtt, és világosan állást foglalnak a társadalmi igazságosságot realizáló gyökeres strukturális változás mellett. Az ökumené érdekében, érthető okokból ezen túl nem mehetnek. Jól egyensúlyban tartják az ökumené és a keresztyénség elkötelezettségét az evangélium hirdetésére és a társadalmi igazságosság szolgálatára.

Budapest, 1974. augusztus 23.

Dr. Prőhle Károly

Emberi jogok és keresztyén felelősség

Ez a referátum a szocialista országok egyházainak Zagorszkban tartott konzultációján 1974. július 24-én hangzott el az emberi jogokról szóló szakreferátum mellett.

Bevezetésül

Emberi jogok és keresztyén felelősség: ez a témája annak a konzultációnak, amelyet az Egyházak Világtanácsa Nemzetközi Bizottsága Bécs közelében 1974. október 21—26-ra tervez. Helyesnek és célszerűnek tűnik, ha most az emberi jogok kérdését erre a konzultációra való tekintettel tárgyaljuk, annál is inkább, mert ebben az összefüggésben szükségszerűen fel kell vetnünk az emberi jogok minden lényeges problémáját. Erről a konzultáció eddig ismeretessé vált előkészítő iratai is tanúskodnak. Ezért mindenekelőtt áttekintjük a konzultáció programját, és azután mérlegeljük az emberi jogokkal kapcsolatos különleges feladatainkat.

Az emberi jogokról szóló konzultáció terve

Az Egyházak Világtanácsa (EVT) az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációjával majdnem egy időben jött létre, és a deklaráció fogalmazásánál és elfogadásánál az ENSZ-ben, Párizsban 1948. december 10-én a CCIA első igazgatója, D. O. Frederik Nolde is jelen volt. Így az emberi jogok kérdése az 1948. évi amsterdami nagygyűlés óta nyíltan vagy háttérben az EVT minden gyűlésének tárgysorozatán szerepelt. Első időben a vallásszabadság kérdése állt homloktérben, azzal az elgondolással, hogy e vallásszabadság minden más emberi jog kiindulópontja. Nem hallgathatjuk el, hogy már akkor ismételten felhasználták az emberi jogok kérdését a szocialista országok elleni támadásra, azzal az indokolással, hogy a vallásszabadságot korlátozzák vagy egészen eltörlik.

Az ötvenes évek végétől és a hatvanas években kitágult az emberi jogok távlata az EVT-ben is, amikor égetővé vált a menekültek, a rasszizmus és a fejlődő országok problémája. Szükségszerűen kapcsolódott az emberi jogok kérdésével megvalósításuk politikai, társadalmi és gazdasági hátterének problémája is. Egyáltalában világossá vált, hogy az emberi jogok megvalósítása szorosan összefügg az igazságos és tartós világbéke megvalósításával. Ugyanakkor azonban az emberi jogokat hidegháborús eszközül is felhasználták az ökumenében. Az első klasszikus példát erről Evianban 1970-ben kaptuk a Lutheránus Világszövetség nagygyűlésén. Amikor az amerikai négerkérdés már nem volt elhallgatható, az egyensúly címén egy kritikus mondatot vettek fel a szövegbe a Szovjetunióban jelentkező problémákról. Amikor azután a szocialista országokból jött delegátusok ez ellen tiltakoztak, törölték ezt a mondatot, de így még inkább elérték a célt: az egész nyugati sajtó hangoztatta, hogy a szocialista országokban ennyire nincs szólásszabadság és lehetőség a kritikára. Majdnem szószerint ugyanez ismétlődött múlt évi augusztusban az EVT genfi ülésén.

Közben egyre hangosabb lett az követelés, hogy az emberi jogokkal kapcsolatban ne csak alkalmi nyilatkozatokat fogalmazzanak meg, hanem tegyék beható tanulmány tárgyává az emberi jogok kérdését az ökumenében is. Először a Lutheránus Világszövetség vette fel ezt a témát tanulmányi tervébe, azután a CCIA 1971-ben Addis-Abebaban javasolta egy konzultáció rendezését az emberi jogokról és a keresztyén felelősségről. Az EVT Központi Bizottsága ezt a javaslatot 1972-ben elfogadta, és 1973-ban megerősítette. Ennek megfelelően tervezik ezt a konzultációt egy szűkebb kör számára ez év őszre.

A konzultáció irányelvei

Erre a konzultációra a következő irányelveket dolgozták ki.

Az emberi jogok kölcsönviszonyban vannak egymással és egységet alkotnak, ezért ezek megvalósítása nemcsak a békének, hanem az emberiség életbemaradásának szükségszerű feltétele. Ezért az egyházak sem emelhetnek ki belőlük egyet, pl. a vallásszabadságot, hanem szükségszerűen az emberi jogok egészének megvalósításáért kell harcot folytatniuk.

Nem az emberi jogok újrafogalmazására van szükség, a sürgős kérdés sokkal inkább az, hogy hogyan lehet kidolgozni megvalósításuk módszerét, és hogyan lehet magát a megvalósításukat elérni.

Az emberi jogok megfogalmazása a fejlett országok helyzetére való tekintettel történt, és ezért olyan magas követelményeket tartalmaz, amelyek megvalósítása az emberiség nagyobb része számára különösen a Harmadik Világban utópikus álomnak tűnik. Ezért most különösen arra kell figyelni, hogyan jelentkezik az emberi jogok értelmezésének és megvalósításának kérdése a Harmadik Világban.

Az egyházak tagjait érzékennyé kell tenni az emberi jogok sérelmei iránt saját társadalmukban, és fel kell ébreszteni felelősségük tudatát, hogy megvédelmezzék az emberek alapvető jogait, férfiakét ugyanúgy, mint nőkét, az egyesekét ugyanúgy, mint a közösségét, tekintet nélkül fajukra, nemükre, vallásukra, osztályhelyzetükre, politikai vagy ideológiai meggyőződésükre.

Mivel az emberi jogok megsértése általában nemzetközi jellegű szokott lenni, meg kell keresni a módját annak, hogy az egész világ keresztyénei hogyan fejezhetik ki szolidaritásukat az igazságosság ügyével, és hogyan működhetnek együtt ilyen kérdésekben.

Az emberi jogok 1948. évi megfogalmazása óta olyan belső ellentmondások jelentkeztek, amelyek az emberi jogok megvalósítását megnehezítik. Ilyen ellentmondások jelentkeznek az egyének és a csoportok jogai, valamint a hatalmon levők és az egyszerű állampolgárok jogai között.

Az egyházak gondolkodása az emberi jogokról 1948 óta megrekedt, ezért újra át kell gondolni az elmúlt 25 év ökumenikus akcióit, hogy az ökumené és az egyházak jobban teljesítsék feladataikat a jelenben és a jövőben.

Az egyházakban tudatosítani kell, hogy az emberi jogok kérdése politikai ügy. Mivel sokan az egyházakban apolitikus ügynek tekintették az emberi jogok megvalósításának kérdését, ideológiai és politikai harcokra lehetett őket felhasználni. Ilyen tévedésekkel szemben új, független és helyesebb módszereket kell találni egyházi akciók számára.

Fel kell hívni az egyházak figyelmét arra, hogy az emberi jogok kartáját sokfelé elfogadták, de nem gondoskodtak jogi garanciákról az emberi jogok megvalósítására, vagy figyelmen kívül hagyták a fejlődő országok számára lényeges emberi jogokat.

A konzultáció az emberi jogok kérdéseit tárgyalja, de nem foglalkozik egyes konkrét esetekkel, ami azonban nem zárja ki, hogy egyes eseteket valamilyen kérdés megvilágítására ne lehetne idézni. Ezért a konzultáció részt vevőit úgy kell kiválogatni, ahogyan az emberi jogok legégetőbb kérdései szempontjából szükségesnek mutatkozik.

Végül szükségesnek tartják az emberi jogok teológiai összefüggéseinek tisztázását is, amelyhez mindenekelőtt a Harmadik Világból várnak segítséget.

Ezek tehát a konzultációra kidolgozott irányvonalak, amelyek közül nem egyet nagyon pozitíven értékelhetünk.

A konzultáció előkészítő anyaga

Különösen érdekes a CCIA főtitkárának, D. C. Eppsnek a rövid cikke, amelyben három tévedésre hívja fel a figyelmet. Tévedés szerinte az, hogy az emberi jogok kizárólag az egyéni szabadságot érintik. Hiszen általában az emberi jogokat azokkal kapcsolatban sértik meg, akik nem saját jogukat, hanem csoportok, közösségek vagy népek jogát védik. Tévedés az, hogy az emberi jogok védelmezéséért és kiterjesztéséért folytatott harc apolitikus ügy. Hiszen ritkán szenvednek jogsérelmet azok, akiknek gazdasági, kulturális, politikai vagy katonai hatalmuk van, ellenben sokkal gyakrabban azok, aki meg vannak fosztva ilyen hatalomtól. Tévedés az is, hogy az emberi jogok követelménye mindig a másik államot érinti: így pl. az Egyesült Államok saját határain belül polgári jogokról beszél, az emberi jogok deklarációját pedig csak arra használja, hogy kimutassa hogyan korlátozzák azokat az európai szocialista országokban, a Szovjetunió viszont azt állítja, hogy minden emberi jogot biztosít, és azután arról beszél, hogy ezeket hogyan sértik meg a nyugati országokban. Mindkettőnek bizonyos mértékig igaza van, mondja D. C. Epps, de ehelyett sokkal nagyobb erőt kellene bevetni az emberi jogok megvalósítására és a kölcsönös megértésre.

Afrikára vonatkozólag egy szemináriumanyagából adnak részleteket, amelyet az ENSZ Emberi Jogok Osztálya rendezett Dar-es-Salaamban 1973-ban. A jelentés nyíltan beszél arról, hogy némely afrikai országban a fejlődés meggyorsítása érdekében kénytelenek voltak korlátozni vagy megsérteni bizonyos emberi jogokat: kisajátítottak termelő eszközöket, megakadályozták a profit kiáramlását, korlátozták idegenek beözönlését és befolyását stb. Figyelemre méltó, hogy Afrikában különösen a munka jogát hangsúlyozzák, emellett fontosnak tartják az élet, az egészség, a kultúra és az önkormányzat jogát. Homloktérben áll természetesen a faji diszkrimináció és a nők egyenjogúsítása is.

Ázsiára nézve két dél-koreai dokumentumot adtak ki, az egyiket Kim lelkésztől, a másikat Szöulból névtelenül. Mindkettőnél jellemző, az emberi jogok megalapozása a teremtéshittel, valamint az, hogy a bangkoki missziói konferencia hatását mutatják.

Latin-Amerikáról négy irat szól, mégpedig Julio de Santa Ana-tól, egy methodista egyháztól, F. Pagurától és Ch. Harpertól. A latin-amerikai teológia eléggé közismert, ezért itt csak három szempontjukat emelem ki: 1. Fontosnak tartják az emberi jogok teológiai és bibliai megalapozását. 2. Az emberi jogokból a forradalmi változások követelményét vezetik le. 3. Világosan látják, hogy az emberi jogok megvalósításának gazdasági feltételei vannak.

Az európai szocialista országok helyzetét és álláspontját két cikkben mutatják be. Az egyik Jarzinka lengyel jogásztól, a másik I. P. Bliscsenko moszkvai

professzortól, a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének titkárától származik. Mindketten marxisták, és szakszerűen mutatják be az emberi jogok kérdéseit a szocialista országokban. A nyugat-európai helyzetről csak Péridier, egy francia jogász számol be, aki mint az Európa-Tanács titkára, az emberi jogok európai konvencióiról tájékoztat.

Az előkészítő anyag arról tanúskodik, hogy fontosnak tartják, hogy az egyes területek helyzetéről maguk az érdekeltek adjanak objektív képet.

Feladataink az emberi jogok kérdésével kapcsolatban

Saját álláspontunk pozitív ismertetése

A konzultáció tervét és előkészítő anyagát ismertetnünk kellett, hogy helyesen határozhassuk meg vele kapcsolatban saját feladatainkat.

Nagyra kell értékelnünk az EVT vezetőségének azt a törekvését, hogy az emberi jogok tárgyalását kiemeljék a kölcsönös kritika és vádaskodás légköréből, és megakadályozzák, hogy az emberi jogok deklarációját hidegháborús célokra használják fel. Azzal tehát számolhatunk, hogy amennyiben megkísérelnék, az EVT vezetői szerelik le a szocialista országok ellen intézett támadást. Viszont ez a játékszabály minket is arra kötelez, hogy nem polemikusan, és másokat kritizálva, hanem pozitíve és tárgyilagosan fejtsük ki álláspontunkat az emberi jogokról, és mutassuk be annak megvalósulását a szocialista országokban. A konzultációval kapcsolatban tehát aligha lehet elkerülni az emberi jogok marxista értelmezésének és megvalósításának ismertetését. Egyébként ez történik abban a két marxista cikkben is, amelyet az előkészítő iratokban találhatunk. Már egy puszta ismertetésből is világosan ki fog tűnni, hogy az emberi jogoknak alapvetően más a funkciója a szocialista országokban, mint a kapitalizmusban. Világossá kell válnia annak is, hogy a szocializmus nemcsak kijelenti az emberi jogokat, hanem a tömegek széles körei számára is megadja megvalósításuk lehetőségét.

A szocialista álláspont és helyzet pozitív ismertetése a világ más részeivel való implicit összehasonlítással bizonyára meggyőző lesz. Eközben természetesen nem térhetünk ki az elől, hogy ne ismertessük problémáinkat és előttünk álló feladatainkat is, mert a problémátlan helyzetkép senki számára sem volna hiteles.

Ezzel kapcsolatban azonban tisztáznunk kell, hogy mit hogyan mondjunk el nyitott kérdéseinkről. Célszerűnek tűnik az emberi jogok megvalósulását történeti folyamatában bemutatnunk. Ha ugyanis elmondjuk, honnan jövünk, és merre tartunk, akkor tűnik ki leghitelesebben, milyen problémákat kellett eddig és kell még ezután megoldanunk. Eközben az is kitűnik, milyen erők azok, amelyek ezt a fejlődést, és ezzel együtt az emberi jogok megvalósítását akadályozni akarják. Nem kellene elhallgatnunk azt a tényt, hogy miközben az emberi jogok népeink széles körei számára forradalmi úton realizálódtak, egy kisebbséget alkotó, korábban előnyös helyzetben levő felső réteg jogai átmenetileg korlátozódtak, vagy végleg megszűntek (pl. a földreform vagy a vállalatok államosítása révén). Így világossá lehet tenni azt is, hogy milyen irányban hat azoknak a kívülálló tényezőknek a tevékenysége, akik jóhiszeműen vagy tudatosan szolidaritást vállalnak a forradalom következtében „hátrányt" szenvedőkkel.

Külön megfontolandó, hogyan szóljunk a vallásszabadság kérdéséről. Az nem is kérdés, hogy a szocialista országok biztosítják a vallásszabadságot, és ennek gyakorlatát magánügynek tekintik. Közüggyé csak akkor válik, ha a vallásos meggyőződéshez politikai állásfoglalások és aktivitások csatlakoznak. Ebből adódik azonban az a probléma, amelyet szeretnek a szocialista országok ellen felhasználni. Ha ugyanis az állam kénytelen bizonyos esetekben közbelépni, amikor a vallásos meggyőződés állam- és népellenes akciókkal kapcsolódik, akkor úgy tüntetik fel, mintha az illető ellen vallásos meggyőződése miatt folyna eljárás. Ezt a kérdést is a történeti folyamat felmutatásával lehet talán legjobban világossá tenni, ha ismertetjük, hogyan szövődött össze egyházak és keresztyének élete a régi társadalmi renddel, és hogyan nőttek bele már a hivők is a szocialista társadalomba. A konfliktus esetei tehát a múltba tartoznak, vagy elmúlt idők maradványai.

Tapasztalatcsere a világ többi részével

Ha komolyan vesszük az EVT vezetőségének azt a törekvését, hogy megakadályozza a kölcsönös vádaskodást és bírálgatást, akkor természetszerűleg mi sem bocsátkozhatunk a nyugati társadalom közvetlen kritikájába. Akkor elsőrendű feladatunk lesz, hogy ismerkedjünk mások problémáival és helyzetével. Ezt különösen a Harmadik Világ képviselői igénylik, és eziránt megértéssel kell lennünk. Ha ezt tesszük, akkor remélhetjük, hogy pozitív odafigyelésünk lehetővé teszi az eszmecserét, sőt a tapasztalatcserét is a Harmadik Világgal és az „Első" Világgal is.

Lényeges probléma lesz bizonyára az emberi jogok megvalósítása különösen a Harmadik Világban. Ezzel kapcsolatban meg kell látnunk, hogyan funkcionál az emberi jogok deklarációja a Harmadik Világban. A történelem mutatja, hogy nemcsak az emberi jogok tartalma, hanem funkciója is lényegesen változik a különböző időkben és a különböző körülmények között. A francia forradalomban az emberi jogok deklarációjának forradalmi szerepe volt. Amikor azonban a természeti joggal kapcsolták össze, sok esetben a konzervatív erők önvédelmi fegyvereivé váltak. Az emberi jogoknak ez az ambivalens szerepe ma is megfigyelhető. Már említettük, hogy az emberi jogok deklarációja és a valóság között olyan nagy űr tátong a Harmadik Világban, hogy az emberi jogok megvalósítása utópikus álomnak tűnik. A konzervatív erők szándékosan eltúlozzák ezt a problémát, és szeretik hangsúlyozni, hogy az emberi jogok általános megvalósítása olyan követelmény, amely egészen lehetetlen az emberek közötti „természetes" vagy „Istentől rendelt" vagy „az eredendő bűntől meghatározott" különbségek miatt. Másfelől azonban az emberiség nagyobb része: a jogfosztottak vagy jogilag hátrányos helyzetben levők tömege bátorítást kap az emberi jogok deklarációjából az állapotok forradalmi megváltoztatására. Ennek a világhelyzetnek a hatása mutatkozik abban hogy az ökumenében is egyre szélesedik azoknak köre, akik megértik, hogy az emberi jogokat nem lehet formális nyilatkozatokkal megvalósítani, és hogy megvalósításuk új gazdasági és társadalmi rendet követel. Bizonyára ez lesz az a pont, amelyen a szocializmusban szerzett tapasztalataink alapján részt vehetünk az eszmecserében, és megértéssel számolhatunk.

Az emberi jogok teológiai értékelése

Eddig látszólag teológiai szempontoktól függetlenül tárgyaltuk az emberi jogok kérdését. Ha azonban a teológiát nem formálisan, hanem lényege szerint értelmezzük, akkor azt kell mondanunk, hogy már a jelenlegi helyzet felmérése közben is a teológia területén mozogtunk. Mert ez a világ, amely éppen ilyen módon

küzd az emberi jogok kérdésével, az Isten világa, amelyben az élő Úr Jézus ébreszt hitet emberekben, és hívja el őket az evangélium hirdetésére és szolgálatára. A világ valóságos helyzetének és problémáinak ismerete és elemzése tehát feltétele az emberi jogok helyes teológiai értelmezésének.

Az emberi jogok teológiai értékelésénél egy bizonyos ambivalencia figyelhető meg, mégpedig az, hogy ugyanazzal a teológiai tétellel az egyik esetben az emberi jogok mellett, a másik esetben az emberi jogok ellen érvelnek. Pl. a teremtés hitből egyrészt az emberek közötti különbségeket vezetik le, és ezzel az egyenlő emberi jogok ellen érvelnek. Másfelől az ember teremtettségéből minden ember egyenlőségét vezetik le, és az egyenlő emberi jogok mellett érvelnek. Ez az ambivalencia bizonyára egyrészt abból adódik, hogy a teológiai érveket gyakran a valóságtól eltekintve fejtik ki, másfelől abból, hogy a teológiai érvelések mögött mégiscsak emberi előítéletek állnak. Döntő jelentőségű tehát a teológiai megfontolások összekapcsolása az emberi jogok problematikájának pontos ismeretével.

Ha jól látom, ma viszonylag kevesen vannak azok, akik teológiai alapon érvelnek az emberi jogok vagy azok megvalósíthatósága ellen. De jelentős hangok szólalnak meg abban az irányban, hogy az emberi jogokért folytatott harc nem tartozik bele az evangélium szolgálatába, és ezért nem az egyház feladata. Nyilvánvaló, hogy ebben olyan általános probléma jelentkezik, amelyet ma sokszor tárgyalnak az ökumenében. Viszont nem lehet elvitatni, hogy a keresztyénség legszélesebb köreinek meggyőződése szerint az emberi jogok tartalma megfelel a keresztyén etika követelményeinek. Ehhez képest másodrendű kérdés az, hogy az emberi jogok levezethetők-e közvetlenül a keresztyén etikából, vagy más történeti tényezők hatására jöttek létre.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy az emberi jogok teológiai megalapozása, vagy helyesebben: teológiai értékelése mellékes kérdés volna. Ellenkezőleg: egyházaink lényeges feladata, hogy mindegyik a maga módján dolgozza ki az emberi jogok teológiai kérdéseit. Eközben teljes mértékben érvényesülhet az ember méltósága, mint Isten teremtményének, képmásának és munkatársának méltósága. Ebből következik az ember alkotó munkájának pozitív értékelése, a termelőeszközök magántulajdonának teológiai problematikája és kritikája ugyanúgy, mint az emberi személyiség kibontakozásának lehetősége a közösségben és a közösségért. Hogy itt szoros párhuzamok mutatkoznak az emberi jogok szocialista értékelésével, arra ezen a helyen csak röviden utalok, a kérdés részletes kifejtése nélkül. Mindössze egy problémát szeretnék kiemelni.

Az emberi jogok értékelésénél lényeges kérdés a keresztyén etika számára, hogy a jog és a morál különböző tényezők ugyan, de mégis összetartoznak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a jogrend a maga kényszerítő erejével csak külsőleg szabályozhatja az ember életét, de önmagában nem elegendő arra, hogy az embereket a jogrend mögött álló erkölcsi értékrend belső igenlésére bírja. Ezért a társadalom élete szempontjából a jogrend mellett nélkülözhetetlen a morál, amely a jogrend tartalmát alkotja. Ebben az értelemben az emberi jogok is olyan követelményeket tartalmaznak, amelyek törvényes rendelkezésekkel kikényszeríthetők, de az emberi jogok lényegéhez tartozik az a humánus morál is, amely szerint minden embernek teljes mértékben tiszteletben kell tartania embertársa emberi méltóságát. Ez az a pont, amelyen a keresztyénség szerepét teológiailag meghatározhatjuk. Ezzel kapcsolatban kettős feladata van a keresztyéneknek és az egyházaknak: egyrészt harcolniuk kell az emberi jogok elismeréséért, másrészt segítséget kell nyújtaniuk annak a morálnak a kiépítésében, amely az emberi jogok személyi tartalmát és megvalósításuk alapját képezi.

Befejezésül

Az emberi jogok tárgyalásánál figyelembe kell vennünk, hogy az EVT vezetősége ma azok nyomása alatt áll, akik nyíltan vagy burkoltan prokommunista magatartással vagy egyoldalúsággal vádolják őket. Ez a tény megnehezíti feladatunkat. Az emberi jogokkal kapcsolatos feladatunkat ezért úgy oldhatjuk meg, ha egyrészt exakt tudományos elemzéssel kimutatjuk, hogy az emberi jogok megvalósítása a szocializmus irányába mutat, és másrészt álláspontunk exakt teológiai kifejtésével tanúskodunk arról, hogy teológiai megfontolásokkal az élő Jézus Krisztusba vetett hitből és az Ő követőiként foglalunk állást az emberi jogok ilyen szocialista megvalósítása mellett.

Budapest, 1974. július 22.

Dr. Pröhle Károly

A bangkoki világmissziói konferencia szoteriológiai jelentősége és tanulságai

Bangkok az ökumenikus mozgalom történetében fogalommá lett; nem kisebb kérdésről folyt itt tanácskozás, mint „a világ üdvössége ma". Ezt a konferenciát azóta sokféleképpen értékelték, de mivel a konferencia témája az üdvösség (szabadulás) volt, elsősorban szoteriológiai eredményeiről, összefüggéseiről kell számot adni.

Az üdvösség új bangkoki szemlélete: kihívás

Heinrich Hermann Ulrich ezt állapítja meg: „Első pillanatra úgy látszik, hogy Bangkok egyértelműen azoknak az oldalára állt, akik az üdvöt túlnyomóan a szociális, politikai és gazdasági kategóriákban keresik. *Nem volt még világmissziói konferencia, amely ezeknek a kérdéseknek olyan széles teret biztosított volna.*[1]

A konferencia megállapítása szerint az üdvösségnek négy szociális dimenzióban kell hatnia:

1. Az embernek ember által kizsákmányolása ellen, a gazdasági igazságosságért vívott harcban.

2. A politikai elnyomás ellen az emberi méltóságért vívott harcban.

3. Az emberi elidegenedés ellen a szolidaritásért vívott harcban.

4. Az egyes ember életében a csüggedés ellen, a reménységért vívott harcban.[2]

Az első három társadalmi, a negyedik individuális kategória. A 2. szekció bevezető szavaiban ez áll: „Az evangéliumnak a szociális gazdasági és politikai komponensekre való koncentrálása nem jelenti semmi esetre sem az üdv személyes és eszkhatológiai dimenzióinak a tagadását. Sokkal inkább szeretnénk hangoztatni, hogy ezek az aspektusok egymással elvá'aszthatatlanul összekapcsolódnak... Mi az üdvöt az élet megújulásaként értelmezzük, mint az igazi embervoltnak az istenség teljességében való kibontakozását. Az üdv a testnek és a léleknek, az egyénnek és a társadalomnak, az emberiségnek és a sóhajtozó teremtésnek egyaránt üdve".[3] Ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy a konferencia a hangsúlyt az üdv horizontális összefüggéseire helyezte, ebben merész és bátor hitvallást tett, és mint igazi hitvallás, ez kihívást jelentett. A konferencia résztvevői között voltak is, akik az üdvről szóló beszédnek ezt a formáját és az üdvről szóló megállapítások tartalmát egyaránt elutasították. Először is *Bayerhaus* nevét kell említeni, aki ördöginek nevezte az egész bangkoki légkört és eredményeit is. Megállapította: már az is elviselhetetlen, hogy korunk felszabadító mozgalmaiban részt kell vennünk. Fájlalta, hogy a Frankfurti Tételek fölött megkondult a lélekharang.

A konferencia kihívására érkezett másik válasz *Pimen* moszkvai patriarchának a nyílt levele volt az EVT-hoz.[4] Hangoztatja, hogy nagy érdeklődéssel és felelősségérzettel tanulmányozta a bangkoki konferencia anyagát. A Jézus Krisztusban véghezvitt és a Szentlélek munkája által valósággá lett üdv Krisztus szent egyháza minden élettevékenységének megrendíthetetlen fundamentuma. Az üdv valósága az egész keresztyén evangéliumnak lényege és szíve. Feladatunk ezt megvallani és teljes tisztaságban megőrizni. Minden olyan kísérletben, amellyel az üdv titkába világosságot szeretnénk árasztani, igen fontos, hogy minden kétértelműségtől megszabadulva Isten igéjéhez és az egyház elmulaszthatatlan tradíciójához tartsuk magunkat.

Az egyházakhoz intézett levelet és a konferencia záró dokumentumát tanulmányozta, hogy az üdvösségről szóló centrális igazságot megtalálja. Örömére egy sor értékes gondolatot talált az üdv megvalósulásáról a mai valóság sokféle feltétele között. Örül annak, hogy az üdvértelmezés nem hagyja ki a felebarátot, tehát nem szűkre szabott; hogy a keresztyéneket bevonja abba a harcba, mely az ember elnyomása ellen megy végbe; hogy a szociális igazságtalanságok és a faji megkülönböztetés kérdésében keresztyén felelősségre hív. Végül örül annak, hogy a Krisztusban véghezvitt üdv alapján a keresztyének az emberi nyomorúság enyhítése érdekében és a másokkal való aktív közösségben harcolhatnak a békéért.

De aggasztja az a tény, hogy az üdvvalóság tiszta megértése és egyértelmű megvallása számos ponton hiányos. Semmi jelentős gondolat nincs az Istenben való üdvfolyamat dimenziójáról, az üdv végső céljáról, az örökéletről. Nem tartalmaz semmit a dokumentum az erkölcsi tisztaságról és tökéletességről, ami elengedhetetlen a cél eléréséhez.

Bár a 40. számú dokumentum hangoztatja, hogy a szociális, gazdasági és politikai tényezőkre sűrűsödött figyelem nem a személyes és eszkhatologikus dimenziók tagadása, mégis egy olyan törekvést lehet érezni, amely a horizontalizmus jegyében egyoldalú és negatív értelmezéssé válik. „Az üdv négy dimenziója" c. alatt sem marad hely a fődimenziónak, a vertikálisnak. E fődimenzió az egyén tökéletesedését helyezné az üdv előterébe. Alig kell hangoztatni, hogy minden embernek születésénél fogva joga van az emberibb életfeltételekhez, hogy a teljes életre való törekvésében tökéletességet érjen el. A valódi beteljesedés csúcspontja az, hogy Isten Fia testté lett, emberi alakot öltött. De azt nem lehet elfogadni, hogy ahol az emberhez méltó életfeltételek ma még nincsenek adva, ott ma a világ üdvösségéről sem lehet beszélni. Az üdv nem „adalék" a léthez, nem „külön" létezik azok számára, akik egyébként már kedvező körülmények között élnek, hanem az ember számára a teljességhez vezető út. Az utat végigjárni nagy erőfeszítést követel és van, amikor csak az igazságtalanság és kizsákmányolás ellen harcolva lehetséges.

A horizontalizmusnak a kizárólagos előtérbe állítása az üdv értelmezésében sok keresztyént — akinek a régi egyház megszentelt tradíciói drágák — arra a meggyőződésre vezethet, hogy az ökumenikus mozgalom ma kísértésben áll: szégyelli a megfeszített és feltámadott Krisztust hirdetni, aki Isten hatalma és Isten bölcsessége. Attól fél, hogy nem egészen korszerűen fog megjelenni és a népszerűségét el fogja veszíteni, ezért evangéliumának a lényegét elhallgatja (Rm 1:16, Gal 1:10).

Reméli és kívánja, hogy az EVT e kísértésnek ellenáll és az ilyen törekvéseket megállítja. Az egység szent ügyének Jézus Krisztusban, a mi Urunkban és Megváltónkban, aki tegnap, ma és mindörökké ugyanaz, nagy kárt okozna ez a törekvés — fejezi be levelét a patriarcha.

A kritikai vélemények megszólalásának azóta sincs vége. Sok keresztyén csoportban vitatják ma Európában (nem Ázsiában és Afrikában, ott sokkal jobban megértették, hogy mi is történt), vajon a bangkoki „Lélek" nem csábító volt-e? *Hollenweger* meggyőző

érvelése arra mutat, hogy nem. Sokkal inkább olyasmi történt, mint ApCsel 2-ben, ahol a kiáradt Lélek az apostolokat arra indította, hogy az akkor ismert egész világhoz elinduljanak és nem arra, hogy a hasonló gondolkozókkal kis bizalmas körbe bezárkózzanak, és falat húzzanak a gonosz világ ellen.

Mivel ma még sokan nem értik jól, meg kell vizsgálni a bangkoki konferencia kihívásának okát, azt az újat, ami ott született, az ottani eredményeket.

Az üdvösség megközelítésének új formája

A kihívás oka nemcsak tartalmi természetű, ennek oka abban a módban is keresendő, ahogy Bangkokban az üdvösségről szóló állásfoglalás megszületett. Ez ugyanis a legmélyebb összefüggésben van az üdvösségről mondottakkal. Forma és tartalom egysége egészen zárt. Helyesen állapítja meg *Hans Jochen Margull*[5] hogy *Bangkokban az üdv kérdését nem szubsztanciálisan, hanem a kommunikáció szempontjából állították fel.* A munka közösségi munka volt; ebben az üdvösségről való beszélgetés új atmoszféráját teremtették meg. Az eredményeket e nélkül, az ökumenikus konferenciák történetében egyedülálló, új „pneumatikusan telített", közösségileg motivált atmoszféra nélkül nem lehetett volna elérni. *Az üdvösségről az üdvösség légkörében. Az üdvösségnek ez a légköre közösségben született. Nem véletlen tehát, hogy ebben a légkörben a megállapítások inkább közösségi mint individuális töltésűek.* Egyszerű emberek megnyilatkozásai, őszinte szavai lettek itt nem egyszer vezérfonallá, előre kidolgozott, mesterkélt theológiai tételek helyett.

Jelentős lett például ez az egyszerű megállapítás: *„Elutasítjuk, hogy más emberek üdv utáni törekvésünkben bennünket nyersanyagként használjanak."*[6] Mit jelentett ez? *Az üdvösséget már nem a nyugati keresztyén megváltás-kategóriában értik, hanem a megvalósítás és a jelenleg aktuális felszabadítás kategóriájában.* Szituációnkban, közvetlenségünkben akarjuk az Isten üdvét. A harmadik világ új közösségében megszületett gondolat új tartalmi összetevőjévé vált az üdv megfogalmazásának...

A konferencián sok imát, litániát, meditációt és affirmációt lehetett hallani, s spontán szituáció által meghatározott, *az üdv megtapasztalásában született kifejezések és fogalmazások vezettek közelebb az üdv teljes megértéséhez, ellentétben egy pusztán deduktív beszéddel, mely az üdvről szól. Ha kihívó a tartalom, akkor először is kihívó az a forma, amely az üdv ilyen átélését és szövegbe lecsapódását létrehozta.*

Az üdvről való beszéd úgy született, hogy a jelenlevők legyőzték a konferenciákkal járó fáradtságot, saját hitüket, életüket és helyzetüket egymás előtt feltárták, gondolataikat, szorongásaikat egymással megosztották és így kerestek közösen vezető utat.

Ez nem azt jelenti, hogy az üdvösség hagyományos üzenete elhalványult volna, hiszen a másik sokat emlegetett, ugyancsak ott született ima ez volt: *„Ne hagyd ezt a világot megváltozni úgy, hogy én is meg ne változzam."*[7] De hangsúlyos érthetően az új világ, vagyis a világ új rendeződése volt.

Nem az volt a cél, hogy mindent egy szintre hozzanak, egységes fogalmazásra jussanak, hanem Istent áldották a sokféleségért, a közöttük levő gazdagságért. *Az üdvöt ebben a sokszínűségben, a teremtés és megváltás köztük levő sokféle adottságában és megtapasztalásában élték át.* Ahogy Jézus közösséget vállalt az emberrel minden állapotában, adottságában, sorsában, úgy érezték ők is a felelősséget kölcsönösen egymás iránt.

A tárgyalásban teljes egyenjogúan voltak egymás mellett vezetők és résztvevők, folyton váltva egymást a „fenn" és a „lenn" helyzetében. A munkaközösségekben közvetlenül dolgoztak együtt; költemények, imádságok, meditációk születtek, a viták átmentek hálaadásba áhítatok megszólításba, beszédek énekbe. Bárki felállhatott, hogy a Lelket segítségül híva elmondhassa meggyőződését. Képeket készítettek, énekeket komponáltak, egyesek táncra emelkedtek, hogy az üdvösséget így is kifejezzék.

Az egész megmozdult világra és a jövendő teljes üdvre irányuló hit új emberi magatartása született meg Bangkokban. Egy litániában például Istent, Mózes, Izráel, a megölt Bárány, Brazília, Mexikó, New York, a theológusok a bürokraták, Afrika a vallásos emberek a konzervatívok a liberálisok, a radikálisok, a művészek, a technokraták, a kizsákmányolók, a keresztyének, végül pedig minden ember Istenének nevezték. Ezekre mind kiterjedt a figyelmük, ezek mind benne voltak az istentisztelet, az ima, a könyörgés révén szeretetükben. Amikor ezeknek az üdvösségről beszéltek, az nem gyökértelen beszéd volt, hanem ez a hitnek és szeretetnek a legmélyebb szálaival volt átszőve. *Ezért nem lehet ennek a horizontális jellegű üdv-meghatározásnak az igazát elvitatni, mert nem lehet elvitatni azt a kegyességet, azt a Lélektől indított imát és szeretetet, amely átölelte így az egész világot.*

A megértés kedvéért figyeljünk *Hollenweger* professzornak 1974 májusában a baseli fakultáson éppen Bangkokra utaló megjegyzéseire:

„Az igazi ökumené nem kinyomtatott tantételre, hanem közös tapasztalatra épül, beleértve ebbe a közlés és közösség új módját, amely a képzettség, szín, osztály, nemzetiség minden korlátját legyőzi. Ebben egy szóbeli kultúrát fedezhetünk fel, amelynek a közlési eszköze a bibliai korhoz hasonlóan nem a definíció, hanem a leírás, nem a tézis, hanem a tan, nem a tanítás, hanem az ének, nem a megtanult könyv, hanem a történet és a példázat, nem a summa theologiae, hanem a bizonyságtétel. A mi theológuskodásunk módját szükségszerűen az európai kultúreszközök határozzák meg. Vannak azonban a theológuskodásnak egyenértékű formái más kultúrákban is. Egy bizonyos: ha a theológia egyetemes akar lenni, akkor az írásbeli kultúra korlátait az által igyekszik legyőzni, hogy a szóbeli kultúra közlési módjait nemcsak egyenértékűnek fogadja el, hanem bizonyos elemeit maga is átveszi. A jövő ökumenikus problémáját nem az fogja meghatározni, hogy katholikusok és protestánsok között lesz-e párbeszéd, hanem az lesz a kérdés, hogy a beszélgetés író vagy beszélő theológusok között jön-e létre. A probléma még inkább kiéleződik attól, hogy a legtöbb író-theológus fehér és gazdag".[8]

Egy bibliatanulmány alkalmával Lk 4:18-ra hivatkozva ezt állapították meg: az egyes emberhez azért jön Isten, hogy a gonosztól, az élet minden fenyegetésétől és a haláltól megszabadítsa; az univerzumhoz, a világhoz pedig azért, hogy mély együttérzéssel hajoljon le a szegények, az elnyomottak, az éhezők, a hatalomnélküliekhez. *Az üdv tehát a mai meghasadt életünket ismét átfogó egésszé teszi... Ahogy a gonosz a személy életében hat, és hat a szociális struktúrákban, elvezet az emberiség megalázásához, úgy Isten igazsága egyaránt megmutatkozik a bűnös megigazításában és szociális-politikai igazságban.* Isten szabadító ereje megváltoztatja az egyént és a struktúrákat. Gondolkozásunkban le kell győzni a dichotómiát, a test és a lélek, személy és társadalom, emberiség és természet közötti szétválasztását.[9] *E közösségi megfogalmazása az üdvnek egy közösségélmény alapján született.*

Az üdvösség szociális hermeneütikájának kezdetéről lehet beszélni Bangkok óta. A világi vonatkozású, azaz az egész világra vonatkoztatott üdv alapját rakták itt le. Sok theológiai tisztázást igényel még ez az eredmény, és még inkább azt a fáradozást, mely mindezt a gyakorlatba igyekszik átültetni, vállalva annak kockázatát, hogy nem a tegnap üdvét keresi, hanem a máét, azokban a vonatkozásokban, ahol a ma embere él és hal.

Így értjük meg *Hans Ruedi Weber* megállapítását: „Istennek Bangkokban világosan felismerhető arca volt: a Názáreti Jézusnak, a megfeszített és feltámadott Úrnak az arca. Jóllehet Ő a résztvevők listáján nem volt megnevezve, mégis sokak számára új meg új meglepő formában volt jelen: mint bírónk, úttörőnk és üdvözítőnk".[10]

Az üdvösség mai kérdéseinek bátor felvetése

Túl a merőben új forma megállapításán az értékelésben a figyelmünk nyomban az üdvösség kérdéseinek, mai összefüggéseinek a bátor és merész felvetésére irányul. Ezt elsősorban *M. M. Thomas* bevezető előadásának lehet köszönni, amelyet *Az üdv jelentése ma* címmel tartott.[11] Beszéde érdekes bibliamagyarázatra épült, amelyet *John Mathai* egykori indiai pénzügyminiszter tartott az ötvenes években. Thomas a 144. zsoltár 12—15. versének tömör megállapításaiból indult ki. *Az üdvösségnek ez a képe egy fejlődő állam szituációját ábrázolja,* egy nép törekvését és reménységét: egy gazdagabb és értelmesebb emberi élet céljában. A dinamikát és a harcot, a reménységet és a kétségbeesést meghatározza és átjárja a jólét törekvése és keresése. Elsőként a test egészsége és az alaknak a szépsége vonzza a zsoltárírót. Aztán az anyagi javak megteremtése, a kamrák és csűrök telítettsége. Végül a biztonság a támadástól a határokon, a népek között a béke. Negyedikül a szociális igazság, amelyben az emberi társadalomnak a magasabb minősége valósul meg. Különös, hogy az emberség lehetőségének értelmes megvalósulása egy új társadalom megteremtésében áll, ahol egészség és gazdagság, béke és igazság van. *A boldogságra való szekuláris törekvés az a keret, amelyen belül a lelki üdvösségről beszélni kell.* Ezt teszi a zsoltáríró: „Boldog nép az, amelynek ilyen a sorsa! Boldog nép az, amelynek Istene az Úr!" E kérdés tulajdonképpen az egész konferencia minden megnyilatkozását meghatározza: *az üdvnek és a jólétnek egymásmellettisége és sorrendisége.* A szoteriológiai szempont az erre a kérdésre adott feleletben valósul meg.

Akkor lehet rá válaszolni, ha figyelembe vesszük, hogy az ember nem lélek és test olyan összetétele, amely megengedi, hogy egyes cselekedeteket csak a test körébe utaljunk, mintha nem lenne semmi kapcsolatuk a lélekkel. Az ember mindenben egész emberként cselekszik és minden tette szabadságának a kifejezése lehet. Ebből következett *Eric Voeglin* megállapítása: az emberi társadalom nemcsak a külső világ ténye vagy eredménye, hanem olyan rend, amelyet értelem ragyogtat át, mégpedig azé az emberé, aki ezt a rendet teremti és alkotja, benne a maga megvalósulása módja és mikéntje jut kifejezésre. Ez az ember- és társadalomértelmezés lehetetlenné teszi az üdv és a jólét szétválasztását. *N. Berdjajew* szerint a kenyér jóllehet anyagi kérdés, de az a kenyér, amelyre felebarátomnak szüksége van, szellemi kérdés elé is állít. A gazdasági rendet áthatja az emberi lelkiség; az egészségre, a szexuális kapcsolatra, a fejlődésre és az igazságra való törekvés emberi motívuma mögött az emberi lelkiség áll.

A zsoltáríró is népének a testi egészségét, anyagi jólétét, békéjét és szociális igazságát látja szem előtt. *De számára ezek a jó dolgok Isten és a nép között élő szellemi és lelki kapcsolat kifejezői.* A szövetségen belül ezek a javak Istennek és az Ő üdvének a bizonyságai, tehát magas szintű szellemi töltést tartalmaznak.

A keresztyén misszió érdekelt az ember lelkiségében, nem pietista vagy individuális izoláltságában, hanem úgy, hogy korunk anyagi, szociális és kulturális forradalmát e lelkiség kifejezésének tekinti. A teljes emberi életre törő szekuláris vágyat csak úgy lehet értelmezni, hogy az kapcsolatban van az emberi élet végső értelmével és végérvényes beteljesedésével: a megfeszített és feltámadott Jézus Krisztus isteni emberségével. Csak így lesz az ember valóban megváltott és törekvése igazán emberi, mindez pedig annak a végső üdvnek az előíze, amelyet Isten az egész emberiségnek készített. Az egyház úgy vesz részt korunk szabadságküzdelmeiben, hogy vallást tesz Jézus Krisztusról, aki az emberi lelkiség forrása, bírája és egyben megváltója.

Az átalakulás, amelyben a régi erők trónfosztása megy végbe, egyúttal új erők támasztása is, és ezek az új erők sokszor nem abban az irányban haladnak, amerre az ember szerette volna, hanem esetleg az ember új leigázását érik el. Az ember elindíthat olyan erőket is, melyek fölébe kerekednek és nem tud velük rendelkezni. A természettudomány és technika lehetővé tette „zöld forradalom" és ipari fejlődés nemcsak a jólét növekedésére szolgál, hanem az elnyomás erőit növelheti és elmélyíti a szakadékot a gazdag és a szegény között. Igazságért folyó forradalmak elvesznek az önigazság őrületében. A szekularizáció, mely az embert a babona hitétől és elnyomó vallásos rendszerektől, valamint a dogmatizmustól tette szabaddá, önelégült szekularizmus és önmegváltó historizmus intézményességévé és dogmatizmusává válhatik. *Új vallásos és üdvözítő ideológiák az embert az önmegváltás kétségbeesett útjaira vezetik. Megnagyobbodott mértékben a Róma 7 képe áll előttünk:* az ember, aki a jót, amelyet akar, nem tudja tenni. A törvény, bűn és a halál régi ördögi köre, realitása és hatalma ma sokkal erősebb és tudatosabb, mint bármely előző korban. Most lesz a kereszt ereje fontosabbá. Az egyház missziójának ebben az összefüggésében kell jelen lenni a mi korunk teremtő szabadságmozgalmaiban. Az egyház magát tagadná meg, ha nem érezné meg felelősségét irántuk. Krisztus új embersége, a bűnbocsánat üzenete, a kegyelem és megigazulás felszabadító tanítása tette szabaddá az utat a szabadságmozgalmak előtt, hogy azoktól a hamis struktúráktól megszabaduljanak, melyek az önmegváltás bálványimádásán alapultak. A Krisztus üdvösségéről szóló üzenetünk mindig ugyanaz: felhívás az emberekhez és a népekhez, hogy forduljanak el a bálványoktól, az élő isten szolgálatára, aki megszabadított minket a sötétség hatalmától és átvitt szeretett Fiának országába, az által, hogy az isteni megbocsátás részeseivé tett.

Azt is mondta Thomas, hogy *gyümölcstelen vita folyik az individuális és a szociális üdvösség képviselői között.* De, ha az ember üdvéről bibliai értelemben beszélünk, ez a vita elveszti jelentőségét. Bár az individuum a szellemi öntudat és teremtő erő magas fokán helyezkedik el, mégis késői jövevény a szociológiában. Törzsek, népcsoportok és más közösségek, mindaz, amit a Biblia „népeknek" nevez, jellegzetesen viseli magában a lelkiség bizonyos minőségét, az értelem és a szentség utáni vágyat, jóval azelőtt, mielőtt a liberális individualizmus kora elkezdődött.

Reménykedhetünk-e a szabadságmozgalmaknak olyan Krisztus által történő szabadításában, hogy végérvényes üdv eszkhatologikus reménységén még

innen várhatunk egy, az emberi egyenlőség jegyében álló új történeti korszakot? A kérdésre adandó feleletünk a hit erejétől függ. Itt egy bizonyos ellentét tapasztalható a nézetek között. Egyik oldalon áll a keresztyén theológiában újból hangoztatott „utópia" és a „történeti jövő", a másik oldalon áll a „történeten túl levő" és a „másik életben" megvalósuló eszkhatológiai beteljesedés. E szemléletnek egyik válfaja elterjedt a politikailag motivált keresztyének között: a bűnbocsánat és a megkegyelmezett bűnösök közössége csak a „politikán túl" és a „hatalmi harc után" lesz megtapasztalható elnyomottak és elnyomók között. Még ha nem vagyunk utópisták, akkor is nehéz azonban elképzelni, hogy az isteni megbocsátás és az új élet közössége „túl" körébe és a „politika utánra" lenne utalható. Az isteni megbocsátásnak és a bűnbocsánat közösségének az osztályokra, népekre és fajokra is ki kell hatnia, ezeket is át kell alakítania és a harcot emberivé kell tennie. A nélkül, hogy a kettő között kontinuitást látnánk, mégis a hitünktől függ, hogy ezt a diszkontinuitást többé vagy kevésbé sorsszerűvé hagyjuk válni.

Az üdvösségről szóló bibliai üzenet horizontális és vertikális megszólaltatása

Szoteriológiai szempontból a konferencia harmadik jelentős értéke, hogy az üdvösség üzenetét mind az Ószövetség, mind az Újszövetség alapján, teljes összefüggésében, („horizontálisan és vertikálisan") szólaltatta meg. Összefoglalás az előadásokból:

1. *A bibliai szerzők az üdvösséget az ember történetének, pontosabban a zsidó nép történetének bizonyos eseményeihez kötik.* De ez az üdv nincs Ábrahám utódaira korlátozva, nyitva van az egész világ előtt.

Az Újszövetség szerzői nem szűnnek meg egy bizonyos Názáreti Jézusra mutatni, aki meghalt a kereszten, de a tanítványainak élőként jelent meg. Az Újszövetség figyelme elsősorban nem Jézus tanítására irányul, hanem a személyére.

Az a szemléletmód, hogy a kereszt a kijelentés helye, mélyen az ószövetségi üdvesemény talajában gyökerezik: az egyiptomi szabadítás összefüggésére épül: „Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából" (Ex 20:2). Ez az esemény üdv, szabadítás jelzője. A próféták *Isten üdvözítő tervét és művét kapcsolatban látták azzal amit az élő Isten az emberiség történetében, Izráelben cselekedni kezdett.*

Ez az üdv nemcsak történeti, hanem gazdasági és társadalmi összefüggéseket is tartalmaz, hiszen Isten az elnyomás, a megalázás, a szolgaság házából hozta ki népét és ítéletet hajtott végre Egyiptomon, minden istenén és urán.

Ez az üdv kezdettől fogva közösségi jellegű, mert egy egész nép szabadítása a szolgaságból lett a pecsét az ígéreten és ez az esemény ezt a népet Isten királyi uralma hordozójává tette a föld minden népe között, minden népért.

A Bibliában az üdvösség szoros kapcsolatban van azzal, ami Izráel történetében és az izráelita Jézuson át történt (Ján 4:22).

A világ üdve ebben a történetben nem úgy jelentkezik, hogy az mindenki számára azonnal áttekinthető lenne, hanem elrejtett módon, *a hit számára, a hitre apellálva.*

De az üdv mégsem pusztán túlvilági, láthatatlan, anyagtalan valóság, amely világunkon kívül játszódik le. „Az Ige testté lett és lakozott közöttünk."

Ez a történeti esemény csak azoknak válik láthatóvá, akik engednek a benne szóló kihívásnak. *Botránkozás ez mindazoknak, akik már mindent tudnak és birtokolnak, de mozgásba hozza azokat, akik még keresnek és várnak.*

De az üdvtörténet nem is olyan folyamat, mely az embereket akaratuk ellenére egy boldog jövő felé vezeti. Igényli az ember válaszát.

A bibliai értelmezés szerint tehát az üdv sem teljesen objektív, sem teljesen szubjektív esemény: az embert történeti egzisztenciájában érinti és felszólítja, hogy az üdv egész világért történő nagy eseményébe maga is lépjen be.

2. Az üdv kapcsolatokat teremt. Mindig az Istennel való kapcsolatnak a megtalálása vagy elvesztése. (Lk 15,6) *Az üdv* a megszakadt kapcsolat újrahelyreállítása. Az egyiptomi kivonulásról a szerzők egy sor olyan kifejezést használnak, amelyek a kereskedelmi életből valók: megnyerni, megvásárolni stb. Így lesz valaki valaminek tulajdonosa. Isten így lesz népének jogos tulajdonosa, a nép így lesz Isten tulajdonává. Az üdv tehát a világ Urához való tartozás, szinte a teremtés megerősítése és beteljesítése.

Az üdvnek ez a kapcsolatjellege mindig az egész emberre és nem annak csupán lelkére vonatkozik, az egész ember megújulása, létének minden körét magábafoglalóan. Az üdv új magatartás Istenhez és az emberekhez egyaránt.

3. A bibliai üdvértelmezés két ponton nehézséget szokott okozni a különböző vallásokkal és világnézetekkel való dialógusban. Az egyik *az üdvnek a testre való vonatkozása.* Jób az Isten távollétét egészen a testi szenvedésekig elmenően átérezte (2:7—10). Hogy Jézus a messiási üdvöt megmutassa, meggyógyította a gutaütöttet, miután bűneit megbocsátotta (Mk 2:10—11). A történelembe betört üdvösséget át lehet élni már most is, a test síkján is.

A másik az üdvösség globális jellegének a szociális struktúrája. Az Ószövetség szerint az ember nem izolált egyén, hanem közösség tagja; mindig valakinek a fia, „Ábrahám fia", vagy „Jákób fia" vagy „Lévi fia". Ez mindig a szolidaritás érzését kívánja a „testvérek" iránt. *Az Isten üdvössége az emberrel a testvérét is elfogadtatja és elkötelezi a testvére iránti* szolidaritás új megélésére. Gondoljunk itt a próféták szociálkritikájára akik a szegények és gazdagok szociális ellentétében, a szolidaritás megtörésében magának az Istennel való viszonynak a megtörését látták. Ugyancsak ez a szemlélet jut kifejezésre Pál apostol parainetikus tanításaiban.

Az üdv tehát nem „magántulajdon", nem az egyes hívő magánbirtoka, hanem ajándék, mely a közösségnek szól és így a megújulás munkálója az egyes ember magatartásában és a szociális struktúrákban.

4. *Ha az üdvnek a tartalmát még közelebb akarjuk hozni, akkor ezt legjobban a sálom által érhetjük el.* A béke héber szavában a totalitás, a teljesség, az egyéni és közösségi élet szabad kibontakozása a tartalom. A sálom átfogó értelme a kiengesztelődésben teljesedik ki, amely az Isten és az ember között Jézus Krisztus feltámadása által végbement. Ez az Istennel való béke bizalom, öröm, mely az imádság dialógusán és az engedelmességen át a szeretet gyümölcséhez vezet el. Ez a béke az emberekkel való kiengesztelődés és megbékülés legszélesebb távlatához is elvezet.

A békesség magában foglalja az önmagammal való békét, az Istennel való megbékélést, ami új magatartás is az emberekhez és a világhoz (Lk 19,1—10).

Ez a békesség kihat a népek viszonyára is. A háború nemcsak pusztulást jelentett, de kihívást jelentett a történelem Urában való hitre is (Ézs 2,3—4).

Ez a béke *az embernek környezetéhez, a természethez való viszonyát* is rendezi. Ma nem kevésbé jelentős az embernek környezetével, világával való harmóniáról beszélgetni, mint egykor (És 35:1.5—6).

5. Egy előadás Deuteroésaiás theológiája nyomán vizsgálta az üdvösség értelmét és természetét:[12] *Az üdvösségnek két eszköze van. Az egyik Jahve Szolgája, a másik pedig Kyros perzsa király.* Amíg a Szolga hatalom nélküli, addig a perzsa király hatalmas. Az egyik munkamódszere az erőszaktól teljesen mentes, a másik erőszakkal szabadít föl. A két közvetítő egyaránt fontos szerepet tölt be. Bár a második közvetítőt az elsőért választja Jahve, de munkája az első javára válik.

Mi a viszonya ma a két közvetítőnek egymáshoz? Az egyház útja a szenvedés, a csendes bizonyságtétel útja. De az egyháznak is el kell ismerni, hogy mások számára lehet járható út a forradalom, az erőszak, a hatalom. Ha komolyan vesszük a bűn valóságát, a kettőt nem lehet elválasztani.

Ezzel a szemlélettel majdnem azonos véleményen volt egy másik előadó, aki az Újszövetség, közelebbről a Lukács evangéliuma alapján vizsgálta meg az üdvösség értelmét.[13] (A názáreti prédikáció jelentősége.) Izráel Istene Jézusban szenvedélyesen, kompromisszum nélkül áll a szegények és a megalázottak oldalán. Jaj a gazdagoknak, a jóllakottaknak, mert Isten királyságában nem lesz helyük. De az előadó azt állapítja meg, hogy a hatalmasok ledöntése egyedül isten felségjoga, és emberektől, akik Isten nevében felkelnek a szegényekért, itt sehol nincs szó. A keresztyének szolidaritásának a határa tehát ott van, ahol az erőszak kezdődik. Bár meg kell érteni azokat, akik nyomorúságos helyzetük miatt ehhez folyamodnak, de látni kell az erőszak nélküli szeretet diadalát, a szenvedés értelmét az Újszövetségben.

A két szemlélet nyilván kiegészíti egymást. Lukács csak az egyik közvetítőnek, a Szolgának a csendes, áldozatos útjáról beszél. De a másik üzenetet is meg kell hallani Kyrosról a mai világkorszakban, akit a próféta Messiásnak, „Krisztusnak" mond.

6. A Biblia bizonyságtétele után a kérdés az: hogy áll ma az üdv kérdése? Elérhető ma az üdv? Ez a kérdés azért is jogos, mert ha egy konkordanciában a „ma" szó tartalmát is megragadtuk, ez azt a mindenkori jelenre való rendkívüli gondjában és felelősségében erősíti meg.

Három szót mondhatunk ebben a kérdésben: 1. *Még nem.* A próféták gyakran hangoztatták: ama napon. Ezzel egy kísértés ellen harcoltak, mintha a kiválasztottak már teljességre jutottak volna. Pál is harcol azok ellen, akik a halottak feltámadását már nem tartják lényeges kérdésnek: a jövő már itt van. Minden idők gnosztikusainak álláspontja ez: az üdv a világtól való visszahúzódásban már valóság lett. A Bibliában az üdv még a reménység kérdése.

2. *Már most.* Az Ó- és Újszövetség egyaránt hangoztatja ezt is: már most is jelen van az üdvösség és kozmikus méretekben már hat. A megbékélésnek és Izráelnek a népekhez való küldetése összefoglalásának szimbólumaként lép fel Isten szenvedő Szolgája (És 53). És minden dolog megújításának előlegezéseként és ittlétében gyógyítja meg Jézus a beteget és bocsátja meg a bűnt. „Ma lett üdvössége ennek a háznak" (Lk 19:9). Ez a reménység megerősítése és nyomatékosabbá tétele, szemben azzal, mintha semmi sem történnék a nap alatt; az üdv közeledőben van, hogy minden embert elérjen.

3. *Üdv ma.* A „már most" és a „még nem" feszültségében segélykiáltások és örömujjongások között, engedelmesség és odaadó szeretet között, a reménység és hit között várjuk és munkában látjuk. Isten mindenkinek nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy ebben a feszültségben van itt az üdv ma.

Az üdvösség a tíz tézisben

A konferencia tíz tézist fogadott el,[14] melyben az üdv különböző oldalról nyer megvilágítást és tükröződik. Kivonatosan közöljük.

I. *„A bangkoki konferencia az egyébként merev nyilatkozatoktól és az érintkezésben is meglevő feszességtől akart megszabadulni. A közvetlen kapcsolatot kereste egymással és Krisztussal."*

A megjegyzés hangoztatja: megismertük, milyen erő van abban, hogy közösen bibliatanulmányozást végeztünk és ki-ki saját helyzetéből kiindulva értelmezte az Írást. Megismertük, hogy Krisztus az egész emberi valóságot meg akarja szabadítani attól, ami fogva tartja. Az üdvöt sohasem egyszerű szavakba foglalni. Itt az eredmény nem theológiai állásfoglalás vagy üzenet volt..., azoknak az életében öltött testet, akik jelen voltak és átélték, hogy a szótól a mai ember megcsömörlött. A közös tapasztalat és közös cselekvés közelebb vitt a célhoz...

II. *„Mivel Krisztus szeretetéből egyetlen embert sem rekesztett ki, megkíséreltük a találkozás és a beszélgetés korlátait legyőzni."*

Találkozásaink alkalmával legmélyebb kötelékeinket és kísértéseinket is készek voltunk feltárni egymás előtt. Tapasztalatainkban mégis konvergenciát találtunk. Ennek nyomán megszületett egy olyan nyilatkozat az üdvről, melyet konzervatív és progresszív theológusok egyaránt elfogadtak.

III. *„Nem olcsó alkalmazkodás, hanem igazi készség jele a dialógusra, hogy a konferencián a buddhisták is szóhoz jutottak."*

Szeretnénk nem kevésbé buzgók lenni a hallgatásban, mint a beszédben. Mert tudjuk, hogy a másikat csak akkor érhetjük el, ha mi meghallgatjuk.

A megszabadításról és az üdvről a buddhisták másként gondolkodnak: „Istent a bölcsesség kegyelme és a lélek tisztasága által lehet megtalálni a kontemplációban hallgatásában"... „Mi nem arra tanítjuk az embereket, hogy szenvedjenek, hanem hogy a szenvedés okát megismerjék, legyőzzék és boldogok legyenek."

IV. *„Az üdvöt Bangkokban oszthatatlannak tapasztaltuk meg és hirdettük. Megkíséreltük a személyes üdv és társadalmi megváltozás ellentétét, az istentisztelet és politika ellentétét a ‚keresztyén országok' és ‚missziói területek' ellentétét legyőzni."*

Az evangélium bibliai dimenzióit a szabadságra, igazságra és kegyelemre vonatkozóan újra fel kell fedeznünk. Az evangélium az emberről egységben beszél...

Amikor az üdv politikai, gazdasági dimenzióit felmutatták, hozzáfűzték: nem mondjuk, hogy ez az üdv a maga teljességében. Nem akarjuk a többi dimenziókat tagadni, mert ezzel az üdv teljességét tagadnánk, de egy adott helyzetben senki sem tud egyszerre mindent megtenni... Az üdv békét jelent Vietnamnak, függetlenséget Angolának, megbékélést Észak-Írországnak, reménységhez való megtérést jelent az egyes embernek, ha egy elnyomott közösség a szabadság után vágyódik, és új életformát a kollektív egoizmus és szeretetlenség közepette.

V. *„Az üdv... azt is magába zárja, hogy minden egyes ember a maga tulajdon létével való azonosságát megtalálja. Az üdv azonban, ahogyan missziói társaságok és az egyház hirdették, gyakran fehér színezetű volt."*

Az azonosság problémájában először is az élet és a halál kérdéséről van szó. Lenni, vagy nem lenni, ez a kérdés. Ha a Jézus Krisztusban való üdvről beszélünk, akkor ez feltételezi, hogy legalább két személy van, aki egymással találkozik: Krisztus, aki az üdvöt hozza és az ember, aki ezt az üdvöt elfogadja. A világ üdvéről ma csak úgy lehet beszélnünk, ha az élő embert vesszük alapul. A fehér embert a rasszizmusa sok embertől Afrikában és a világ más részein emberi létük identitását elrabolta... Ahol a keresztyének beletörődnek ilyen helyzetbe, ott elárulják az üdvösségről szóló evangéliumot, mert az embert arra kényszerítik, hogy az üdvöt a puszta egzisztenciáért vívott harcban és a túlélésért vívott harcban keressék...

Elutasítjuk azt, hogy puszta nyersanyag legyünk, amelyet mások használnak, hogy a saját üdvüket munkálják. Egy hitről van ugyan szó, de ezt sokféleségében kell érvényesíteni.

VI. *„Az egyházi kapcsolatokban az üdv a nagykorú társas viszonyban valósul meg. Ez csak akkor lehetséges, ha a felek egyenlőek és egyik sincs függő viszonyban a másiktól. Gyakran azonban a küldő egyházak személyi és anyagi hatalma útjában áll e kapcsolatnak."*

Vélemények éles egymásnak feszülése jellemezte ezt a konferenciát. A Harmadik Világ érzése az volt, hogy a Nyugat misszióját és tevékenységét rájuk akarja kényszeríteni. Amíg abban a gyanúban állnak, hogy a hatalom oldalán foglalnak helyet, a keresztyén üzenet meghamisításáról van szó. Bangkok annak a hosszú periódusnak a végét jelenti, melyben egyesek a hatalom tudatában teljes önbizalommal akartak az üdv adományozóiként feltűnni. Ilyen ajánlat már a bangkoki találkozásban nem történt.

VII. *„Egyes esetekben radikális megoldások történtek, hogy függő egyházakat függetlenséghez segítsenek. Ebben az összefüggésben a ‚moratórium' lehetősége említésre méltó; a Harmadik Világ némely egyházai kérdezik: vajon meghatározott időre kell lemondani a személyzet és a pénz átvételéről?"*

A misszióban való egyenlő társas viszony üres jelszó marad mindaddig, mert ha autonómia és egyenlőség a viszonyban elméletileg megvalósult is, a gyakorlatban az események belső dinamikája az uralom és függőség viszonyát fenntartotta. ...A kérdés nem oldódik meg úgy, hogy a hatalmat az egyik egyház a másiknak átadja, mert a „hatalmi-elit" kialakítása a küldő és az elfogadó egyházaknál az egyház életét megállítja és missziójának betöltését akadályozza. Az egyháznak azon terület többi egyházával való egységét úgy kell megvalósítani, hogy mint Isten népe, a maga saját identitását is megtalálja.

VIII. *„Az egyházközi kapcsolatoknak a hatalmi viszonya része a gazdag és szegény világ hatalmi viszonyának. Már csak ezért is feladata az egyháznak a szociális és gazdasági igazság helyreállításán közreműködni."*

A gazdasági kizsákmányolás témájánál megállapították, hogy az egyházak és a missziók ezt a területet bűnösen elhanyagolták és gyakran beletörődtek a status quóba. Az egyházak önkormányzata legyen kifejezése annak, hogy segítik azt az átalakulást, melyben a hatalom, a hatalommal bíróktól, a hatalomnélküliekhez kerül. A támogatás új formáit kell létrehozni, melyek révén a szegények és elnyomottak politikai és szociális felszabadítása előbbre halad, ...hogy a társadalom megváltoztatásánál teremtő szerepüket felismerjék.

IX. *„A bangkoki konferencia részletesen foglalkozott olyan területekkel, melyek jelenleg különösen elnyomás alatt szenvednek: mindenekelőtt Vietnammal és Afrika portugál területeinek viszonyával."*

Felvetődött a kérdés, hogy a missziói társaságok, melyek egy igazságtalan rendszer területén tevékenykednek, melyben a többség a kisebbségtől elnyomva szenved, visszavonuljanak-e a munkától? A válasz az volt: minden egyes esetet külön kell megvizsgálni.

X. *„Nemcsak a Harmadik Világ egyházainak van szüksége felszabadulásra, hanem Európa és Amerika tradicionális egyházainak is."*

Az üdvöt megtapasztalni és másokkal megtapasztaltatni a bálvány-gondolatoktól való megszabadulást vonja maga után. Meg kell szabadulni saját identitásunk, jelenlegi szervezeteink, hatalmunk és hatalmi törekvésünk bálványozásától. Meg kell szabadulnunk attól, hogy mások uralkodjanak rajtunk, akiknek hozzánk való kapcsolata a bálványaik által jött létre. Isten azt akarja, hogy szabadok legyünk.

Összefoglalva: A tíz tétel jobban mutatja az üdvről való gondolkozás leglényegesebb motívumait, mint maguk az üdvről szóló előadások, mert ezek már ott született és közösen megfogalmazott válaszok. Nemcsak az üdv szélessége, de az üdv mélysége is kifejezésre jut ezekben. Ez jelentette a vertikális szempont érvényesítését, ez az evangéliumi lelkület.

Nyilatkozat az üdvösség mai értelméről

Az üdvösségről folytatott megbeszélés formája, a kérdések, az előadások vizsgálata, melyben a téma kibomlott, a tíz tétel, mely a választ adta az elvi megállapításokra, szinte mindent elmond a konferencia szoteriológiai jelentéséről. Van azonban még egy nyilatkozat, amely a konferencia egyik legjelentősebb szövege. Ezt a nyilatkozatot a konzervatív és a progresszív theológusok közösen dolgozták ki, elfogadta a konferencia plenáris ülése is, valamint a világmisszió és az evangelizáció kérdésével foglalkozó bizottság közössége is magáévá tette.

Nyilatkozat az „üdv ma" kérdéséhez[15]

Összetalálkozunk egymással közösségben.
Közös hitben tapasztaltuk meg az élő Krisztus örömét.
Tudatában vagyunk annak, hogy:
Engedelmességünk Urunk iránt csődöt mondott.
Vakok voltunk az út felismerésére, amelyet ő nekünk mutat.
De készek vagyunk őszinte érzéssel a megtérésre, amely ugyan fájdalmat okoz, de egyúttal szabaddá is tesz a megújulásra Krisztus által.
Megérintettek bennünket a világ problémái és a világ tanácstalansága.
Nem látjuk világosan az egyház szerepét.
De mindezek fölött látjuk annak a fénynek a ragyogását, amelyet a sötétség sem nyomhat el.
Hálával és örömmel valljuk meg bizalmunkat megfeszített és feltámadott Urunkban.
Olyannak ismerjük őt, aki van, aki volt és aki eljövendő, aki mindenek teljhatalmú Ura.
Ő eljő minden egyes emberhez, hogy erejével szabaddá tegyen mindattól, ami gonosz és minden bűntől, a magasság és mélység minden hatalmától, az élet és halál minden fenyegetésétől.
A teremtés Uraként jött a világba, hogy a szegényekkel és éhezőkkel szenvedjen, hogy a hatalomnélkülieket és az elnyomottakat megszabadítsa. A hatalmasokhoz és az elnyomókhoz is eljön ítélettel és kegyelemmel.
Mi munkában látjuk Istent az egyházban és az egyházon kívül.
Ő megvalósítja azt a tervét, ígéretét igazzá teszi, mi szerint igazsága minden nép felett fölragyog.

Hívja egyházát, hogy megváltó művében részt vegyen.
Embereket szólít fel, hogy vallják meg személyesen uralmát.
Úgy érezzük, hogy elköteleznek bennünket ama mozgalmak és fáradozások, amelyek azért lépnek fel, hogy minden ember igazságot kapjon és lehetőséget nyerjen a teljes értékű emberi életre.
Krisztus hatalmára és győzelmére tekintő örvendező bizalomban élhetünk, szabadságban és reménységben, akárhogy is nézzen ki a jelen.
Az Úr közel!

Összefoglalás, értékelés

Eddig a konferencia légkörét és üzenetét engedtük érvényesülni, megszólalni. Értékelő megjegyzéseinkkel az üdvnek ott megszólaló gondolatait szeretnénk még egyszer noétikus formában is áttekinteni és eddigi felismeréseinkkel egybevetni, a vonalat egészen magunkig meghúzni.

Bangkok az ökumenikus mozgalom történetében a szoteriológiai szempontok érvényesítésében határvonalat jelent.

A horizontális és vertikális értelmezés különbségének és egységének kérdése sokkal régibb, semmint gondoljuk. Az ökumenikus mozgalomban már 1925-ben Stockholmban jelentkezett a kérdés; akkor *Brent* püspök, a Hit és Egyházszervezet mozgalmának alapítója így fogalmazta meg: „A keresztyénség történetében az utolsó két évszázadban két egymással ellentétes típusú keresztyén kegyesség volt: egyrészt az eszkhatológiai és individualista, másrészt a szociális és univerzális." Brent püspök szerint meg kell vizsgálni: „Hogyan lehet összekötni a keresztyén nemzetköziséget a keresztyén bensőségességgel."[16] Azóta ez a kérdés tovább gyűrűzik.

Az uppsalai világgyűlés témája ez volt: „Íme mindent újjá teszek." Ez még határozottabban feltette a kérdést: mit jelent az eszkhatologikus reménység hitünk és cselekvésünk számára a történelemben? Az igazi eszkhatológia nem altatja el az egyházat, sőt a keresztyén reménység termékeny reménység és ennek megértése áthidalja az űrt a túlvilág felé tendáló vertikalisták és e világ felé forduló horizontalisták között. Az igazság teljessége kötelez annak megállapítására, melyet *Visser 't Hooft* így fogalmazott meg: *„Az olyan keresztyénség, mely elveszítette vertikális dimenzióját, a savát vesztette, és akkor nemcsak önmaga számára ízetlen és erőtelen, hanem a világ számára is hasznavehetetlen. Viszont az a keresztyénség, amely a vertikális dimenzióra koncentrálás folytán elhanyagolja a közösségi élet iránti felelősségét, megtagadja az inkarnációt, Istennek a világ iránti szeretetét, mely Krisztusban nyilatkozott meg...* A mi Szentírásunkban az emberiség egysége nagyon konkrét módon van kijelentve. Az egyházak... nagymértékben vétkesek abban, hogy az a hamis benyomás támadt, mintha a keresztyének csak az egyház ügyvédei volnának és átengednék a filozófusoknak, a humanistáknak és marxistáknak az emberiség ügyének képviseletét. Valójában azonban az emberiség egységének látomása eredeti és lényeges része a bibliai kijelentésnek."[17]

A bangkoki konferencia szoteriológiai jelentősége abban van, hogy nem csupán rámutatott e két iránynak egységére Krisztus személyében. Krisztus egyaránt képviselte az üdv horizontális és vertikális szemléletét és ezt az egységet megélte — egészen új módon. Az eddigi konferenciák a vertikális szemlélet érvényesítését egészítették ki a horizontális összefüggések felmutatásával. Ez viszont a horizontális síkban jelentkező kérdéseket vizsgálta az evangélium vertikális síkban jelentkező lelkületével és mélységével.

Ezen a konferencián a vertikális üdvösség szemlélet a közösségi együttlétben jelentkezett, abban, ahogyan együtt voltak, ahogyan egymást szerették. A horizontális sík a kérdések felvetésében, megbeszélésében és az evangéliumnak a világ életére való alkalmazásában jelentkezett. Ismét csak egészen új módon találták meg e két üdvszemlélet teljes egységét.

Mire kötelez bennünket a bangkoki üdvösség szemlélet? Egy nagyon közismert, de eléggé fel nem dolgozott kísértéstől óv meg. *Prőhle Károly* így fogalmazta meg ezt a kísértést: „A krisztocentrikus humanizmus visszatérő problémája az, hogy az általános emberi etika fogalmait és szabályait a Jézus Krisztusba vetett hit alapján akarja meghatározni. Ez a krisztocentrikus etika, amelyet inkább krisztonomizmusnak lehet nevezni, ott érvényesül, ahol pl. a világi igazságosság és jogosság fogalmát Isten igazságából vezetik le, ahogyan az Jézus Krisztusban megjelent. Hasonlóan a béke fogalmának alapjául Isten békességét tekintik, amelyet Isten a Jézus Krisztusban a békéltetés szolgálata által szerzett. Ez az etika nagyon keresztyénnek látszik, mégis veszedelmesnek tartjuk, mert ezen az alapon a Jézus Krisztusba vetett hit nélkül sem világi igazságosság, sem világi béke nem lehetséges. Ezért ezután az egyház számára két lehetőség adódik. Az egyik az, hogy igazság és béke akkor lesz, ha az emberek megtérnek Krisztushoz, az egyháznak tehát kizárólagos feladata ez a térítés. Ez az elképzelés azonban utópisztikus, mert nincs ígéretünk arra, hogy az egész világ krisztushitre tér. A másik lehetőség az, hogy a hivők magukhoz ragadják az irányítást és úgy valósítják meg a krisztushitnek megfelelő igazságot és békét a földön. Ebben az elképzelésben szolgálat címén tér vissza az egyházat mindig kísértő világuralmi törekvés."[18]

Nem elég az üdvnek az a szemlélete, mely a belső lelki élet rendezéséből indul ki és innen közeledik az élet külső kérdéseihez, a közösséghez, a társadalomhoz, a kenyér, az egészség, a béke kérdéseihez. Ez a szemlélet csak egy irányt ismer: mindig belülről, mindig felülről. Istennek azonban vannak más útjai és más eszközei is. Van, amikor az út fordított. A megoldás: a kenyér, a béke, az egészség kérdéseinek rendezésében jelentkezik. Ez már önmagában Isten ajándéka. Ennek felismerése révén válik mindez, amit jólétnek nevezünk, az üdv részévé. A fekete keresztyének megtanítanak arra, hogy Isten munkájában az út nem mindig a belsőtől vezet a külsőig, hanem sokszor a külsőtől a belsőig. Ez látszólag a horizontális szemlélet diadalra jutása, valóban annak elismerése, hogy Isten az üdv, a jólét munkálásában szabad, és ennek egymáshoz való kapcsolódását sem nem írhatjuk elő, sem nem határozhatjuk meg. *Nemcsak a megváltástól húzhatjuk meg az utat a gondviselésig, hanem olykor a gondviseléstől kell meghúzni a megváltásig.*[19] Egyrészt a *„sótéria* a szeretet tettei által reprezentálható és reprezentálandó a világban", másrészt a szeretet tettei a sótériára mutatnak jelként. Az igazságot és szabadságot biztosító társadalomban a gondviselő Isten szeretetét lehet látni. „Isten királysága realizálódni kíván antropológiailag is és kozmológiailag is.'"[20] Ez a királyság behatol az ember személyébe, egész külső és belső világába. De a történelemben a megoldás néha fordított: az új életviszonyok rendezésében jelentkezik Isten szeretete és királysága. Bár Jézus útja az emberhez ez volt: Megbocsáttattak a te bűneid, kelj fel, vedd az ágyadat és járj. A történelemben azonban néha a beteg meggyógyítása jelzi, hogy az Isten munkában van. *A sótéria isteni és emberi vonalának összefüggé-*

se tehát még mindig megtanulandó téma marad számunkra, melynek megértése nélkül ma nem töltheti be szolgálatát az egyház.

Szathmáry Sándor

JEGYZETEK:

1. H. H. *Ulrich*, Im Lernprozess mit Gott, LMh, 1973. 472. kk. — 2. Das Heil der Welt heute, Stuttgart, 1973, 198 — 3. Das Heil der Welt heute, Stuttgart, 1973, 197 — 4. Botschaft des Patriarchen Pimen von Moskau und Ganz-Russland und der Heiligen Synode der Russisch-Orthodoxen Kirche an den Zentralausschuss des ÖRK, ÖRsch 1973, 350. — 5. H. J. *Margull*, Heil heute. Bericht über Bangkok, ÖRsch 1973 491 kk. — 6. H. J. *Margull*, I. m. 493. — 7. H. J. *Margull*, I. m. 496. — 8. Idézet egy magánlevélből a baseli theol. akadémiáról. — 9. Das Heil der Welt heute, 197. — 10. Das Heil der Welt heute, 43. — 11. M. M. *Thomas*, Die Bedeutung des Heils heute, Das Heil der Welt heute, 31 kk. — 12. Samuel *Amirtham*, Das Heil nach Deuterojesaja, Das Heil der Welt heute, 59 kk. — 13. Ulrich *Wilkens*, Das christliche Heilsverständnis nach dem Lukasevangelium, Das Heil der Welt heute, 65 kk. — 14. Farbe bekennen, I. m. 30—94. — 15. Das Heil der Welt heute, 95 kk. Farbe bekennen, 40—41. — 16. *Visser 't Hooft*. Az ökumenikus mozgalom küldetése, Lelkipásztor, 1968, 584. — 17. *Visser 't Hooft*, I. m. 586—587. — 18. *Pröhle* Károly, Húsz év theológiai problémái, Lelkipásztor 1969, 7. — 19. *Boross* Géza, A diakónia fogalma az Újszövetségben. Kézirat. 1974. — 20. Boross Géza, A homiletika központi problémája, Ref. Egyház 1973, 246.

A bangkoki világmissziói konferencia szociáletikai jelentősége

Akár az Egyházak Világtanácsának a dokumentum gyűjteményét, akár a konferenciát értékelő tanulmányokat[1] vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Bangkoki Világmissziói Konferencia (ezentúl rövidítva BVK) legjellemzőbb vonása a szociáletikai érdeklődés. A konferencia tervezői, rendezői, előadói és résztvevői a misszió kérdését az egész ember, az egész emberiség társadalmi, politikai, nemzetközi problémáinak az összefüggésében igyekeztek megvizsgálni és újraértelmezni.

A misszió szociáletikai kontextusa

A szociáletikai érdeklődés előtérbe kerülését már a konferencián elhangzott első előadásban is megfigyelhetjük. Ezt az egész konferenciának irányt szabó előadást *Philip A. Potter*, az Egyházak Világtanácsának főtitkára tartotta: Krisztus missziója és a mi missziónk a mai világban címmel. Az előadás két fő fejezetének címe: „A misszió kontextusa" és „Misszió a kontextusban". A misszió „kontextusa", tehát az a környezete az az összefüggése amelyben folyik: a politikailag gazdaságilag és faji különbségek és megkülönböztetések miatt széttagolt, mégis egy emberiség. A főtitkár világosan látja, hogy a politikai feszültségeknek gazdasági okai vannak. Azonban már itt megmutatkozik az az önmagát semlegesnek tartó, de megtévesztő és igazságtalan szemlélet, amely egyenlőségjelet tesz a „szuperhatalmak", a Szovjetunió és az USA között, és sablonszerűen kettéosztja a világot gazdag és szegény nemzetekre, nem látva a különbséget a szocialista és a kapitalista világrendszer között. Bár elítéli a „kollektív egoizmust", de nem nevezi nevén. Ugyan leszögezi, hogy a missziónak mindig a kizsákmányoltak oldalán kell állnia, az evangéliumnak mindig a népek anyagi és kulturális felemelkedéséért vívott harccal kell párosulnia. Megállapítja, hogy az egyházak szervezetten is sokat tesznek ennek a célnak az érdekében. További nagy erőfeszítésekre van szükség, mert e helyzet nyomasztó a „szegény nemzetek" kárára.[2]

Potter — a kollektív egoizmuson kívül — két kibontakozást gátoló tényezőt említ, az egyik a *rasszizmus*, a másik a *hatalommal való visszaélés*[3]. A nyugat-európai és észak-amerikai „politikai és gazdasági imperializmus" hódítása a színes népek között egybeesett a nyugati missziói tevékenység fő korszakával, és a missziói mozgalomnak volt olyan vonása, ami hozzájárult a fehérek részéről történő faji megkülönböztetés ideológiájának az erősítéséhez. A Nemzetközi Missziói Tanács megalakulásától kezdve napirendre tűzte a rasszizmus elleni harc kérdését, mégis csak a hatvanas évek vége felé foglalkozik vele komolyan a Világmisszió és Evangelizáció Bizottsága (VEB). A keresztyénségnek az evangélium nevében szellemi kereszteshadjáratot kell folytatnia a rasszizmus ellen.[4]

A fokozódó politikai, gazdasági és faji feszültségek arra a felismerésre juttatták az elnyomott népeket, hogy vannak olyan kormányzati rendszerek, amelyek hatalmukkal visszaélnek, és ezt a hatalommal való visszaélést csak egy másik hatalommal és erőszakkal lehet megszüntetni. A keresztyén misszionáriusok a hatalom kérdésében nem voltak egyértelműek. Hazájuktól távol a gyarmatosító hatalmak védelmét élvezték, és az erőszakmentes fejlődést ajánlották. De amikor a második világháborúban a fasiszta Németország és Japán megtámadta hazájukat, azok otthonuk és népük védelmére hazasiettek és fegyverrel a kézben harcoltak, hogy az igaz ügyet diadalra juttassák. A hirosimai atombomba ledobása óta felül kell vizsgálni az „igazságos háború" régi fogalmát, mert minden háború az egész emberiség pusztulásához vezethet. De az a kérdés, hogy ez nem szentesíti- és propagálja-e az erőszakkal visszaélő rendszereket. A keresztyén embernek ebben a helyzetben egyrészt végeznie kell a megbékéltetés szolgálatát, másrészt, ahol a hatalom elviselhetetlen elnyomó rendszerként jelenik meg, ott támogatnia kell azokat, akik forradalmi erőszakkal is az elnyomottak felszabadításáért küzdenek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Afrikában, Ázsiában, Dél-Amerikában e mozgalmak sok vezető embere a keresztyén missziói iskolából került ki. A politikai forradalmakhoz társulnak a művelődési forradalmak, amelyekre a régi megszokott, embertelenné vált kultúrformák ellen történik lázadás.

Az egyháznak, hogy küldetésének eleget tehessen ebben a kontextusban meg kell szabadulnia minden hamis politikai és gazdasági kötelektől, vállalnia kell az új, kényelmetlen missziói struktúrákat. Nem vihetí többé magával kész intellektuális igazságait, konfesszionalista berögződéseit. *Potter* a „pluralista misszió" és a „dialógus" címszavakkal fémjelzi a megújuló missziói munkát. A pluralizmus az, hogy a Krisztusról szóló hitvallásnak nem egy vágányon, a klasszikus evangelizáció útján kell haladnia, hanem az igehirdetéstől az orvosi, egészségügyi, gazdasági segítségen át egészen a felszabadító mozgalmak támogatásáig. A dialógus az egyházi dogmatizmus felülvizsgálásának szükségessége, más vallásokkal, ideológiákkal, kultúrákkal, azok igazságaival szemben nyíltszívűség. A dialógus az egyik életnek a másik élettel való dinamikus kontaktusa, amelyben kölcsönösen változnak és növekednek.

Az üdv bibliai jelentésének szociáletikai szempontjai

Az előkészítő bizottságok és a bibliamagyarázatokkal megbízott előadók tiszteletre méltó és eredményes erőfeszítést tettek az üdvösség bibliai értelmének a kifejtésére.

A dokumentumokban hat bibliatanulmány található, amelyben a bibliai kijelentéstörténet kezdetétől az Apokalipszisnak az ígéretek beteljesedéséről szóló látomásaiig követhetjük az üdv bibliai fogalmának az útját. Az első tanulmány témája: „Az üdvösség az Exodusban." Az Exodusban az üdvösség szó tartalma a „megváltás", „megmentés" „szabadítás", amely gyakorlatilag politikai szabadítás, néppé formálás, szövetségkötés is. Izráel szabadságharcáról van itt szó amelyet Mózes sikertelen próbálkozása után Jahve juttatott diadalra. Izráel a Jahvéval kötött szövetségben megtapasztalta Isten országa és a rabszolgaság antithézisét. A monoteizmus nem filozófiai rendszer az ószövetségi nép számára, hanem a rabszolgaság intézményére adott „theopolitikai válasz".

A második bibliatanulmány textusa az ószövetségi irodalom másik rétegéből, a költői könyvekből való: a *30. zsoltár*, egy betegségből meggyógyított ember hálaimája. Látszólag egy magános ember imája és ügye, amely rá és Istenre tartozik. Ez az ügy a bibliai kijelentés fényében közösségi üggyé válik. Az igazi nyomorúság az Istentől és az emberektől való elszakítottság, az izoláltság. Az igazi élet a gyógyulás után kezdődik számára, mert a kétség és az elhagyatottság elmúlt. Az élő Isten nem sorsszerűen, nem szeszélyesen munkálkodik. Istennél az ember megsegítése, nemcsak lehetőség, hanem program. Célja az, hogy az ember életét tartalommal és értelemmel töltse meg, és az embert örök jelenlétével ajándékozza meg. Az üdvösség nem egyszerűen az élet meghosszabbítása, hanem annak teljes helyreállítása, tartalommal való megtöltése. Az igazi élet: öröm, bizonyosság, reménység, egyben a magánosság megszűnése, közösség Istennel és az emberekkel. A zsoltár felhívja az embereket, hogy vele együtt örüljenek és dicsőítsék Istent. Üdvössége kérdése így válik szociális kérdéssé, közüggyé. Az üdvösség az értelmetlen élettől és az értelmetlen haláltól való megmentés az értelmes életre. A halál sem válik értelmetlenné, ha volt az életnek értelme.

A harmadik ószövetségi textust a prófétai, a deuteroésaiási Ebed-Jahwe-Dalokból (És 40—45): Deuteroésaiás első mondata ez: „Vigasztaljátok, vigasztaljátok az én népemet" hadüzenet minden defetizmusnak, kétségbeesésnek. Üdvösséget, felszabadulást hirdet a politikai foglyoknak. Az üzenetnek van egy politikai és egy lelki szempontja: a) Jahve gondoskodik a számüzöttek politikai megszabadításáról, hazavezetéséről, jólétéről, biztonságáról. b) Bár Izráel vétkezett, mert hűtlenné lett Jahvéhoz és a küldetéséhez, de Jahve kegyelméből megbocsátja Izráel bűneit, helyreállítja a szövetséget. Izráel előző korszakát Isten hűsége köti össze a jelennel és a jövendővel. A diszkontinuitás a szabadítás és az újrakezdés módjában van. Ezért Izráelnek nem szabad a régiekre tekinteni, az első exodusra és a honfoglalásra, Dávid és Salamon korára, hanem az újat kezdő Isten akaratára kell néznie. Az üdvösség közlője egyrészt Kyros, másrészt Izráel (némelyek szerint egy prófétai személy); az első nem tudatosan, a másik tudatosan végzi el szolgálatát. Kyros hatalommal, Izráel a puszta létével hirdeti Isten szabadító hatalmát a világnak. Isten üdvösségszerző akarata nem áll meg Izráelnél, hanem a föld végső határáig terjed.

Izráel üdvtapasztalatát nem felejtették el az Újszövetség emberei. A szabadítások emléke tovább él. Az élő Isten nemcsak abban jelenti ki üdvözítő hatalmát, hogy a bűnöket megbocsátja, hanem az elnyomottat védi és a leigázottakat is megszabadítja.

Az első újszövetségi bibliatanulmány címe: „Keresztyén üdvértelmezés Lukács evangéliuma szerint", textusa *Lk 4:16—30.* Lukács evangéliumában ezen a helyen Isten országa meghirdetésének kellene következni (v. ö. Mk 1:15). Jézus az ésaiási idézettel azt mondja: Az üdvösség korszaka elérkezett. Izráel úgy ismerte meg Istent, mint aki hatalmával népe üdvösségének szolgálatába áll. Az ókor istenei és hatalmasai a népeket állították szolgálatukba. Ezért forradalmian új az ószövetségi istenkép, amely nemcsak a legerősebb valláskritika, hanem a hatalom legerősebb kritikája is. Jézus üzenetében az volt az új, hogy az ésaiási üdvprófécia beteljesítését magának igényelte. De éles ellentmondás érezhető Jézus földi körülményei, élete vége és a prófécia ígéretei között. A teljes üdvösség még nem jött el. *Viszont Jézus magatartása, élete és halála, üzenete azt hirdeti, hogy vele járni annyi, mint a szegények és megalázottak pártjára állni.* Jézus politikailag vesztett Kajafással és Pilátussal szemben, de a történelem nagyobb távlatában ő lett a győztes. Isten országa nem a hatalom demonstrációja, hanem a szeretet győzelme. Ez a győzelem szenvedést és áldozathozatalt kíván.

A második újszövetségi bibliatanulmány címe: *„Az üdvösség Pálnál Róma 8 szerint".* Az emberi exisztencia jelen állapotában eltorzult, szabadításra, helyreállításra, kiengesztelésre van szükség. Az üdvösség megújítás, helyreállítás és megmentés Jézus Krisztus megváltó műve által. Rm 8:31—34-ben a megigazítás több mint a klasszikus fórumi-jogi igazzá nyilvánítás; az egész élet helyreigazítása történik meg benne. Rm 7-ben Pál az ember örökös konfliktus-szituációját, az emberi élet és történelem nagy belső ellentmondásait mutatja be, amelyikben a legjobb szándék is eltorzulhat, visszájára fordulhat. Krisztusban az ember kiszabadul a bűn és a halál törvénye alól, a Szentlélek által bizonyosságot nyer Isten akarata és élete értelme felől; de teljes biztonság nincs, a teljes váltság még hátra van. Nyitva kell állni a jövő előtt és újra keresni Isten akaratát minden új történelmi helyzetben. A tanulmány szociáletikailag fontos megállapítása, hogy *a megigazítás az egész élet helyreigazítását célozza.*

Az utolsó bibliatanulmány, *„Az üdvösség a Jelenések-könyvében"* Jel 18. és 19. rész alapján azt fejti ki, hogy a világtörténetben hatalmas harc folyik a szeretet és az önzés hatalmai között. Bábel az önzés megtestesítője. Az üdvösség teljessége az lesz, amikor az önzés hatalma végleg megtörik. Bábel leomlásakor hangzik el a szózat: „Az üdvösség ... a mi Istenünké". Az „üdvösség" szó („szabadítás") itt a „győzelem" értelmében is használatos. Az üdvösség Isten szeretetének győzelme, az egész világé. Az egyháznak erre a győzelemre kell figyelnie, és nem a maga sorsáért aggódnia Feladata Isten győzelmének felismerése az emberi történetben.

Így vonul végig az üdv bibliai jelentése az üdvözítés (szabadítás) történetén az ószövetségi választott nép politikai szabadításától a Jelenéseknek Babilon leomlásáról szóló látomásáig. Isten szeretete győz az emberi önzés fölött az élet teljességének helyreállításáért folytatott harcban. Ebben a harcban a Krisztus tanítványainak Isten népének helye a szeretet erőinek oldalán van.

A bibliatanulmányok írásánál a szerzők előbb korunk problémái felől igyekeztek megközelíteni a tex-

tust, mintegy feleletet keresve benne korunk égető kérdéseire. Miután ezt a szociáletikai kérdést megtették, feltárták a textust a klasszikus exegézis módszerével, de szem előtt tartva a mai ember kérdéseit.[6]

Az üdv bibliai jelentésének szociáletikai dimenziói

A konferencia főtémája az üdv, üdvösség, szabadulás fogalmának és jelentésének vizsgálata volt, így a legnagyobb figyelemre számottartó kérdés az üdvösség mai értelme lett. *M. M. Thomasnak*, az EVT Központi Bizottsága elnökének előadása a konferencia tárgyáról az egyetlen referátum volt: *„Az üdvösség jelentése ma"*. A 144. zsoltárból indult ki. *A zsoltáríró az üdvösséget a materiális javak összefüggésében látja.* 1. Az üdvösséghez tartozik a materiális javak bősége (gabona, juhok, marhák). 2. Az agressziótól való biztonság. A félelemtől mentes élet. Béke a népek között. 3. A szociális igazság: a szegénység, a nyomor, a megalázottság kiküszöbölése. Anyagi javakat kíván, de ezek Isten és a népe szellemi viszonya kifejeződése, a szövetségi viszonyból fakadó áldások. Ilyen szociális viszonyok között tudja elképzelni a lelki békesség, az üdvösség teljes megvalósulását. *A mi kérdésünk az, hogy miként viszonylik egy magasabb rendű emberi társadalom megteremtése és az üdvösség egymáshoz.* Thomas szerint az ember szellemisége szorosan hozzá van kötve a testi és szociális életéhez. Szabadsága, hogy ne egoizmusának hamis kiélését válassza életcélul, hanem a szeretetben való szolgálatot. A társadalom emberi rend, amelyet áthat azoknak a szellemisége, akik alkotják. A keresztyén misszió célja nem szorítkozhatik arra, hogy az ember spiritualitásával pietista-individualista értelemben törődjék. Ezt a spiritualitást kapcsolatba kell hoznia korunk materiális, szociális, kulturális forradalmaival.

Thomasnak nagy vitát kiváltó megállapítása volt az a tétel, hogy az egyház ma úgy tudná igazán ezt a feladatát betölteni, ha a nagy egyházak apró „szektákra", dinamikus mozgalmi csoportokra oszlanának, amelyek minden megkötéstől mentesen tudnák szolgálni az éppen rájuk háruló ügyet.[7] Helyesen mutattak rá többen arra, hogy a nagy egyháztestek és a karizmatikus csoportok működése nem jelent alternatívát. Mindkettőre szükség van.[8]

Az üdv mai jelentése szempontjából igen fontos a *II. Szekció* munkája, amelyik ezt a témát tűzte ki célul: *„Az üdv és a szociális igazság"*[9]. Következtetéseit egyrészt Jézus önmagáról szóló kijelentéseire, másrészt a keresztyén hit önértelmezésére alapozza. Amikor Jézus a *Lk 4:18—19-ben* a maga küldetését az ésaiási prófécia igéivel magyarázza, ezt a küldetést nem korlátozza a lélek dimenzióira. Amikor megbocsátja a bűnt és a foglyoknak szabadulást hirdet, kiveszi a történelemből az elkerülhetetlenséget és a sorsszerűséget. Őbenne jön el Isten és a szabad emberek országa. A Krisztusba vetett hit az emberben teremtői szabadságot eredményez a világ üdvének a munkálására. Aki kivonja magát a feladatok alól, az elveti az üdvösséget. Az üdvösség, amelyet Krisztus hozott, az élet teljességét kínálja fel nekünk ebben a megosztott világban. Az üdvösség az élet megújulása, amelyben igazi emberségünk Isten gazdagsága által kibontakozik (Kol 2:9). A léleknek és a testnek, az egyeseknek és a társadalomnak, az emberiségnek és a sóhajtozó teremtett világnak az üdvössége (Rm 8:19). A rossz az egyesek életében és a kizsákmányoló társadalmi formákban az emberi nemzetséget méltóságától megfosztja. Ezért jelenti ki magát Isten igazsága a bűnös megigazításban, de ugyanakkor a szociális és politikai igazságban is. A bűn mindig az egyén bűne, de egyben a közösség bűne is. Ezért változtatja meg Isten szabadító ereje az embereket és a struktúrákat.[10] A II. Szekció *az üdvösség nagy szociális dimenzióját különbözteti meg: 1.* Az üdvösség kihat a gazdasági igazságosságért és az embernek ember által történő kizsákmányolása elleni harcban. 2. Kihat az emberi méltóságért és a politikai elnyomás ellen folytatott harcban. 3. Kihat a szolidaritásban és az ember elidegenedése ellen folytatott harcban. 4. Végül az egyes ember életében a reménységért és a kétségbeesés ellen vívott harcban.

A négy dimenzió szoros kapcsolatban áll egymással. Azonban látnunk kell, hogy mindez együtt egyszerre nem valósítható meg. De a sok tettnek egy a célja. Egy Lélek munkálja mindenütt az üdvöt: hogy Vietnamban legyen béke, hogy Angola legyen független, hogy Észak-Írországban érvényesüljön a társadalmi igazság és szabadság.[11]

Figyelmet érdemelnek még a II. Szekció fejtegetései a *szociális igazság érvényesítéséről.*[12] A keresztyén tradíció nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy miként lehet érvényesíteni a szociális igazságot. Tehát a szeretet szellemében szabad a válasz az *Mt 5:43—48* csak azt parancsolja, hogy ellenségeinkkel ne bánjunk embertelenül, hanem szabadítsuk meg őket ellenséges lelkületüktől. Az igazság és a szabadság érvényesítéséhez hatalom kell. Az institucionalizált erőszak, a strukturális igazságtalanság, a legalizált erkölcstelenség esetében a szeretet felöleli az ellenállás jogát, a tirannizmussal való szembeszállást (1. Skót Hitvallás), a rendelkezésünkre álló eszközök felelős megválasztásával. A szeretet parancsa megtiltja az önmagáért való brutalitást és az élet semmibevételét, ugyanakkor felszabadít az elnyomottakért való forradalmi harcra.

Összefoglaló értékelés

Ebben a fejezetben arra a kérdésre összpontosítsuk figyelmünket, hogy *helyesek-e a BVK szociáletikai megállapításai a keresztyén szociáletika szempontjából és hogy viszonylanak ezek a megállapítások azokhoz a felismerésekhez, amelyekre a Magyar Ökumenikus Tanácsban egyesült egyházak eljutottak.*

A BVK *szociáletikai jellegű munkája* általában és egészében véve *bibliailag megalapozott és helyes volt.* 1. Az egész Szentírás figyelembevételével történik. Az Ószövetséget is igyekszik bevonni a lényeget érintő kutatásba. 2. Megfelel az újszövetségi iratok, különösen a páli levelek theológiai koncepciójának; a Krisztus váltságművét kozmikus horderejűnek tartja. 3. Épít a modern bibliai tudomány eredményeire. 4. A bibliai alapozás *krisztocentrikus*, mert Krisztus személyére és művére és ennek a műnek, megváltó tettnek az egyetemességére épít. Krisztus kereszthalála és húsvéti győzelme nemcsak a lélekre, hanem az egész emberre, nemcsak az egyénre, hanem a közösségre is kiterjed. A BVK szociáletikája bibliai alapokon álló theológia, amely nem tekinthető heretikus tévtanításnak. *A keleti orodoxia figyelmeztetését azonban a megállapítások ellenére is jogosnak tartom abban a tekintetben, hogy theológiailag differenciáltabban kellene gondolkozni az üdvösség és az üdvösségből adódó szociáletikai feladataink megkülönböztetésében. A* BVK néhány megállapításánál fennáll a szinkretizmus veszélye. Pl. nem világos, hogy Thomas referátumában a „szellemiség" szónak mennyiben van hindu és mennyiben keresztyén tartalma. Különösen proble-

matikus „Az üdv a tapasztalat horizontján" c. dokumentumgyűjtemény.[13] Ebben különböző vallások, ideológiák (pl. maoizmus) megnyilatkozásai jelennek meg. Bár nem tartoznak a konferencia hivatalos szövegeihez, viszont a mai ember üdvtapasztalatának jellegzetes kifejezései. Ez a gyűjtemény szociáletikailag is meglehetősen kháotikus jellegű.

A BVK szociáletikai megállapításainak részleteiben is *sok helyes diagnózis* van. *A háború és béke kérdéséről, a felszabadító mozgalmakról, a társadalmi struktúrák megváltoztatásának szükségességéről, a faji kérdésről, a nők helyzetéről, általában a szociális igazság érvényesítéséről vallott nézetekkel egyetérthetünk.* De azt sem hallgathatjuk el, hogy a szociáletikai kérdések gyakorlati *megoldásában sokszor homályos, olykor anarchikus elképzelései vannak. Bár nyilvánvalóan jelentkezik az antiimperializmus, ugyanakkor egy alig elrejthető antikommunizmus, vagy a szocializmustól való félelem is jelen van.*[14] Pedig felszabadító harcot vívni, azt győzelemre juttatni, eredményeit megszilárdítani a Szovjetunió és a szocialista országok támogatása nélkül lehetetlen.

A fenti vizsgálatból két összefoglaló következtetést vonunk le: 1. A BVK az EVT tanulmányi munkájában következetesen továbbfejlesztette az 1966-ban tartott genfi *Egyház és Társadalom* konferencia eredményeit. 2. A BVK eredményeképpen az EVT szociáletikai felismerései sok tekintetben a *Keresztyén Békekonferencia* szociáletikai megállapításai közelébe kerültek. A KBK szociáletikai felismerései azonban theológiailag szilárdnak megalapozottabbak, a gyakorlati utak tekintetében reálisabbak és előremutatóbbak.

Dr. Kocsis Elemér

JEGYZETEK

1. Das Heil der Welt heute. Ende oder Beginn der Weltmission? Dokumente der Weltmissionskonferenz Bangkok 1973. Herausgegeben von Philip A. Potter im Namen des Ökumenischen Rates der Kirchen. Kreuz Verlag. Stuttgart—Berlin. (Ezentúl rövidítve: Das Heil der Welt) — 2. Das Heil der Welt, 18—19. l. — 3. Das Heil der Welt, 20—21. l. — 4. Das Heil der Welt, 21. l. — 5. „Das Heil in biblischer Sicht" — Das Heil der Welt, 43—107. l. 6. Hans Ruedi Weber, „Die Bibel im Babel von Bangkok" — Das Heil der Welt, 97. kk. — 7. M. M. Thomas, „Die Bedeutung des Heils heute" Das Heil der Welt 31—41. vö. 40—41. — 8. Christoph von Imhoff, „Sekten um der Freiheit Willen?" „Lutherische Monatshefte" 1973. 2. 91—94. — 9. Das Heil der Welt, 196—208. — 10. Das Heil der Welt, 197. l. — 11. Das Heil der Welt, 199. l. — 12. Vö. i. h. — 13. „Das Heil in der orthodoxen Theologie" (Aide Mémoire) — Das Heil der Welt, 265 kk. „Heil im Horizont der Erfahrung" 111—173. — 14. Das Heil der Welt, 18. 129. l.

Beszámoló a TEF évi gyűléséről

A TEF a Theological Education Fund rövidítése, amely magyarul Teológiai Nevelési Alap-ot jelent. A TEF az Egyházak Világtanácsa egyik bizottsága. Feladata az, hogy az ún. harmadik világ egyházaiban segítse a lelkészképzés ügyét: külföldi ösztöndíjak odaítélésével, a teológiai szemináriumok sokrétű segítségével. Mindezeken túl elvi jelentőségű munkát is végez, amikor a változó világ változó körülményeinek és igényeinek megfelelő lelkészideált igyekszik megrajzolni.

Vessünk egy pillantást a TEF történetére. A Nemzetközi Misszionárius Tanács 1957-ben hozta létre ezt a bizottságot. Első mandátumát 1963-ban kapta az EVT akkor megalakuló Világmisszió és Evangélizációs Osztályától. Második mandátuma 1965—70-es évekre terjedt. 1968-ban egy új Tanácsadó Bizottságot hoztak létre — vezetője Visser 't Hooft volt —, hogy kidolgozza az új, harmadik mandátumot. Az új mandátum az 1970—77-es éveket öleli fel. A TEF megbízatása ebben a harmadik fázisban a következő: „... Segítse az egyházakat a keresztyén lelkipásztori szolgálatra való kiképzés megreformálásában, oly módon, hogy válogató-, ideiglenesen segítő- és tanácsadó szolgálatot biztosít a teológiai nevelőintézeteknek és más nevelési központoknak. A fő cél az, hogy kifejezésre jusson az evangélium és vállaltassék a szolgálat, válaszul a hit széles körű válságára és az élet értelmének keresésére; az emberi fejlődés, társadalmi igazság sürgős kérdéseire; az egyetemes technikai civilizáció és az egyes kulturális és vallásos helyzetek közötti dialektikára. Évégből a TEF segítse elő megfelelő teológiai nevelési intézetek létrehozását nagyobb társadalmi-kulturális területeken, Afrikában, Ázsiában, Latin-Amerikában, Óceániában, a Karibtenger térségében s kivételes esetekben máshol is. Ezek az intézetek ösztönözzék a helybeli releváns theológia eszmélődését és a theológiai ismeretek megfogalmazását, beleértve azokét is, amelyek az élő emberi hitek közötti párbeszédből születtek meg. Folytassanak tanulmányi kísérleteket a theológiai tanrenddel és tanítási módszertannal. Végezzenek elemző kísérleteket a szemináriumok struktúrájával és adminisztrációjával."

A fenti célok megvalósítására a harmadik periódus idejére a TEF-nek kb. három millió dollár áll folyamatosan rendelkezésére, amely összeg az EVT-hez tartozó tagegyházak e célra történt adományaiból áll össze. A TEF állandó irodát tart fenn Londonban, amely tíz embert foglalkoztat. Évente rendes gyűlést tart, amelyen a TEF iroda működésével, ösztöndíjügyekkel és elméleti kérdésekkel foglalkoznak.

A TEF bizottság évi rendes gyűlését a nyugat-németországi Loccumban tartotta július 13—20 között az Evangélikus Akadémia épületében. A gyűlésen, amely a bizottság történetében egyik legnagyobb volt, mintegy 60 résztvevő volt jelen a világ minden részéből, részben a bizottság választott tagjai, részben konzulánsok és vendégek. Közöttük e sorok írója és Dr. Nagy Gyula budapesti evangélikus teológiai professzor, aki jelenleg a LVSZ genfi központjában dolgozik, vendégként vett részt a gyűlésen.

Az EVT jövő évi naggyűlésének fő témáját: „Jézus szabaddá tesz és egyesít" — érintette megnyitó áhítatában *Sarkissian* örmény ortodox püspök, a bizottság elnöke. Megállapította, hogy a szabadság kérdése ma világprobléma. A szabadság azonban nem végcél, hanem valamiért van. Kiemelte, hogy a teológiai oktatás végcélja olyan lelkészek szolgálatba küldése, akik felszabadult emberek és így lehetnek csak Jézus Krisztus jó bizonyságtevői.

A gyűlés egyik fő témája a TEF jövője volt, azaz az új, 1977 utáni mandátum megalkotásának előkészítése. Amint Emilio *Castro* az EVT Világmissziói és evangélizációs osztályának igazgatója előadásában elmondotta: idejekorán szeretnék alaposan megvizsgálni és meg-

tervezni a TEF jövendő munkáját. Meg kell vizsgálnia — mondotta —, hogy mi a teológiai nevelés célja, mi a kultúrák és a theológiai nevelés viszonya, hogy függ össze a theológiai nevelés és a kontextualizáció, az Ige mai üzenete. Továbbá szembe kell nézni azzal a kérdéssel: hogyan tudja egy központi szerv, amilyen a TEF, legjobban szolgálni a theológiai nevelés ügyét? Végül a TEF struktúráját újra át kell gondolni, ezen belül a TEF és az EVT viszonyát. Hangsúlyozta, hogy az EVT jelenleg is úgy tekint a TEF-re, mint egyik fundamentális bizottságára.

Charles *Forman*, a Yale-i egyetem professzora missziológiai szempontból vizsgálta a TEF jövőjét. *Ligget* professzor, indiai theológiai tanár ismertette az ún. „Task Force" szerepét. Ezt a csoportot az EVT hozta létre, hét tagból áll és az a feladata, hogy kidolgozza a TEF következő mandátumát. E csoportnak ő a felkért vezetője. Eddig még nincs megállapított irányvonaluk. Indíttatásokat szeretnének kapni e gyűléstől. Beszélgetés indult meg a TEF jövőjéről, amelynek során ilyen kérdések vetődtek fel: mennyi theológiai végzettség szükséges a papi szolgálathoz? A papság — egyetemes papság kérdése; milyen egyházi vezetőkre van ma szükség? A lelkésznövendékek karizmatikus ajándékokkal való ellátása kérdése stb.

E sorok szerzője felhívta a figyelmet arra, hogy a mai lelkészképzésben nagy súlyt kell helyezni a lelkészek keresztyén személyiségének kinevelésére; olyan lelkészekre van szükség, akik nemcsak szavukkal, hanem életükkel is prédikálnak. Hazai tapasztalatokról szólva elmondta, milyen fontos a theológiai akadémiák és a gyülekezetek élő kapcsolata.

Tanulságos idézni néhány megállapítást az Afrika-szekcióból, ahol külön is foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy ma Afrikában milyen lelkészideál felelne meg a legjobban. Ilyen gondolatkörök jelentkeztek: máshogy kell nevelni a lelkészeket mint eddig tették, nem európai, hanem afrikai módon. Nincs elég oktató. Klasszikus módon kell-e a lelkészképzést folytatni, vagy új módokat kellene találni? Az ifjú lelkészjelöltekkel több ún. rutingyakorlatot kellene végeztetni. A hivők égető kérdéseire a lelkészek sokszor nem tudnak válaszokat adni. Milyen képzést kapjanak a vidéki és milyet a városi lelkészek? Felvetődött a több szintű lelkészképzés igénye is.

Az összegező plenáris gyűlésen felszólalt *Nagy* Gyula professzor is. Elmondta, hogy az LVSZ-ben a theológia nevelés stratégiájával foglalkozik. Munkájának egyik fő tapasztalata, hogy uniformizált theológiai nevelési rendszert nem lehet és nem is tanácsos létrehozni. Mert ami egyik helyen megfelel, nem felel meg a másikon. A helyi szükségleteket kell felmérni. Ajánlotta, hogy a theológiai nevelés kérdéséről regionális konzultációk folyjanak. Mások a theológiai nevelés ökumenikus sajátosságairól beszéltek. Gyülekezeti síkon a lelkészek más problémákkal találkoznak, mint amilyenről a tanulás évei alatt hallottak. Fontos őket erre felkészíteni.

Az általános vitában felszólalva hangot adtunk itthoni tapasztalatunkról, hogy ti. a modern lelkészképzés nem nélkülözheti a „világ felé való nyitottság" alapvető vonását. Olyan lelkészekre van ma világszerte szükség, akik nyitottak az őket körülvevő világ társadalom, emberi közösség nagy kérdései felé és készek arra, hogy nemcsak szűk egyházi közösségük érdekeit, hanem a szélesebb emberi közösség érdekeit, javát és emelkedését is szolgálják. *Takenaka* japán professzor is aláhúzta ezt felszólalásában, és kérte a konferenciát, vegyék komolyan számításba a lelkészképzés új modellje megalkotásánál az emberi társadalmat is.

A következő fő téma, amivel a gyűlés foglalkozott a lelkészképzés pénzügyi járhatóságának útja a „Financial Viability" volt. Herbert *Zorn*, a londoni stáb munkatársa egy évet szentelt e kérdés tanulmányozásának. Kérdőíves felmérést végzett a világ különböző kontinensein levő, különféle felekezetekhez tartozó és az adott területen tipikus teológiai szemináriumok és fakultások között. Főként azt kutatta: milyen forrásokból tartják fent magukat az intézetek, milyen az egyházak, a tanulók, a különféle alapítványok, állami, valamint külföldi pénzügyi hozzájárulás ezen intézetekben. Valamint: mennyibe is kerül egy lelkész kiképzése? Az eredmény nagyon változatos. A harmadik világra vonatkoztatva az a helyzet, hogy kétféle típus van. Az egyik iskolatípusra a külföldi vagy az állami támogatás a jellemző, a másik — ritkább típus —, ahol az iskolák maguk tesznek erőfeszítéseket az önellátásra. Pápua szigetén pl. van egy szeminárium, amely kiadásainak 60%-át kakaóültetvényéből fedezi. Az önellátó iskolatípus lenne a követendő példa. A nyugati keresztyénség képviselői nyíltan elmondották, hogy az utóbbi tizenöt évben annyi pénzügyi segítséget tudtak adni a harmadik világ egyházainak, különösen a theológiai nevelés céljaira, mint amennyit azelőtt soha. Azonban ez a helyzet hosszabb távon tarthatatlan. A fiatal egyházaknak gondolkodniuk kell arról, hogyan tartsák el theológiai nevelési intézményeiket. A fő törekvés: álljanak a saját lábukra. Elfogadtak egy ajánlást, amit *Campbell* mineapolisi teológiai dékán tett, hogy a jövőben a TEF csak azokat a theológiai iskolákat segítse, amelyek életképesek, azaz költségvetésük 85%-át fedezni tudják területi forrásokból, továbbá, amelyek növelik bevételeiket, s amelyek rendelkeznek fejlesztési tervvel. E témánál ismét alkalmunk volt hazai egyházi tapasztalatainkról beszélni. Nagy professzor a magyar egyházak felismerését összegezve elmondta, hogy a theológiai nevelés egyre inkább az egyház feladata kell hogy legyen. E sorok szerzője közalapi rendszerünket említette meg, amelyből a theológiai akadémiáinkat fenntartjuk. Theológiai vonatkozásban sürgős tennivaló a gyülekezetek rendszeres adakozásra való nevelése, különösen a harmadik világban. Azonban az egyház tagjai nagyon szegények. Ezért is fontos, hogy az egyházak maximálisan segítsék társadalmuk gazdasági fejlődését.

A gyűlés harmadik feladata a harmadik világból érkezett theológiai ösztöndíj kérések felől való döntés volt. Ezekkel kontinensek szerinti szekciókban foglalkoztunk. Csak az Afrika szekcióban 45 ösztöndíj és segélytervet tárgyaltunk és fogadtunk el, olykor módosításokkal. A TEF bizottság az idén a harmadik világ egyházai theológiáinak segítésére és theológiai ösztöndíjakra közel félmillió dollárt áldoz.

Pungur József

PROTESTÁNS RENDELKEZÉSEK A VEGYESHÁZASSÁGRÓL

A Theológiai Szemle 1973. évi 9—10. számának 287 kk lapjain, valamint az 1974. évi 1—2. számának 53 kk lapjain közöltük a vegyesházassággal kapcsolatos dokumentumokat és állásfoglalásunkat. Utóbbiban jeleztük, hogy az 1972-ben készült „Protestáns Hozzászólást a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Elnökségi Tanácsa 1973. november 15-i ülésén elfogadta, annak fenntartásával, hogy az egyházjogilag érvényes állásfoglalás az egyes tagegyházak hatáskörébe tartozik". Miután most a református és az evangélikus egyház illetékes tényezői a vegyesházasságra vonatkozó rendelkezésüket egyházjogi önállóságuknak megfelelően különböző módon, de tartalmilag egybehangoltan elkészítették és kibocsátották, tájékoztatásul közöljük ezeket a dokumentumokat is. (Szerk.)

Körlevél

a Magyarországi Református Egyház lelkipásztoraihoz, római katolikus féllel kötött vegyesházasság tárgyában

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége, a Zsinat Elnökségi Tanácsának véleményével egyezően — ökumenikus szellemű, testvéri egyetértésben más protestáns egyházakkal — szükségesnek és időszerűnek tartja, hogy a római katolikus féllel kötött vegyesházasság ügyében tájékoztassa és eligazítással segítse a lelkipásztorokat.

I.

1970. március 31-én jelent meg a *Matrimonia mixta* kezdetű *motu proprio*, amelyet VI. Pál pápa adott ki a vegyesházasság kérdésében. Ezt több országban követte az illetékes római katolikus püspöki konferencia végrehajtási utasítása. Hazánkban a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar 1973. júliusában hozta nyilvánosságra a Matrimonia mixta magyar nyelvű fordítását és egyidejűleg 1971. június 16-i keltezéssel a motu proprio végrehajtásáról *„Rendelkezés"*-t jelentetett meg, valamint *„Lelkipásztori tájékoztatás"*-t ez utóbbi alkalmazásáról. E dokumentumok római katolikus részről világviszonylatban is, magyarországi vonatkozásban is újból szabályozzák a római katolikusok és megkeresztelt, vagy megkereszteletlen nem római katolikusok között kötött vegyesházasságok ügyét.

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnökségét e körlevél kibocsátásakor az az imádságos lélektől áthatott őszinte szándék vezeti, hogy aktívan és hatékonyan hozzájáruljon a vegyesházasság problémájának tisztázásához, egy olyan ügynek ökumenikus szellemű rendezéséhez, amely — a római katolikus egyház magatartása miatt — évszázadokon át súlyosan terhelte és a legújabb időkig fájdalmas módon beárnyékolta a protestánsok, közöttük a reformátusok és a római katolikusok viszonyát és elháríthatatlannak tűnő akadályokat gördített olyan testvéri kapcsolatok kialakulásának útjába, amelyek megvalósítása minden keresztyén egyház szent feladata és megélése az egyház eschatologikus egysége ígéretének jele lehet a világban.

II.

A vegyesházasságokkal foglalkozó újabb római katolikus dokumentumok alapján sem lehet a vegyesházasságok kérdését megnyugtató, kielégítő és végleges módon rendezettnek tekinteni.

Ezekben a dokumentumokban — amelyeket igyekeznek engedményeknek és könnyítéseknek feltüntetni — sem érvényesül kellő mértékben az ökumenikus szellem.

A dokumentumok továbbra is egyoldalúan törekednek érvényesíteni a római katolikus nézeteket és kizárólagos igényt a protestánsok rovására.

Sértő a dokumentumok szemlélete, több diszkvalifikáló kifejezése és intézkedése, így a *Matrimonia mixta* kezdetű pápai motu proprioban a következők:

1. A protestáns egyházakra továbbra is a „más vallasú közösségek" megjelölést használja. Ez nem felel meg az egyházközi érintkezés testvéri szabályainak és utal az alapvető problémára — a római katolikus egyház ekkléziológiai szemléletére —, hogy a protestáns egyházakat nem tekinti egyházaknak.

2. A II. Vatikáni Zsinat tanítására hivatkozó motu proprio szerint a megkeresztelt nem római katolikus keresztyének már bizonyos — bár nem tökéletes — közösségi kapcsolatban vannak a római katolikus egyházzal. Ez a szemlélet a római katolikus egyházat kísérli meg normatív tényezővé, viszonyulási és viszonyítási alappá tenni. Mi pedig úgy hisszük és azt valljuk, hogy a keresztség szentsége által mindenekelőtt az egyház fejével, Krisztus Urunkkal, általa az Atya és a Szentlélek Istennel vagyunk közösségben. Ez az alapja és ígérete a keresztyén egyházak közötti testvéri közösségnek is.

3. Római katolikus személyek részére a vegyesházasság, vagyis: házasságkötés protestánsokkal előzetes felmentés nélkül tilos (megkereszteletlenekkel pedig érvénytelen).

Ilyen esetben tehát a házassági akadály alól előzetes felmentést kell kérni a helyi ordináriustól.

4. A felmentés elnyerését elengedhetetlen feltételhez kötik. A római katolikus félnek súlyos elkötelezettséggel őszinte ígéretet kell tennie: képességei szerint minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy összes gyermekeit a római katolikus egyházban kereszteltesse meg és római katolikus hitben és vallásban neveli fel. Vagyis: a római katolikus egyház a maga részéről nem nyújt módot és lehetőséget arra, hogy a római katolikusok és protestánsok vegyesházasságában született gyermekek ne csak római katolikus, hanem protestáns vallásúak is lehessenek.

Így továbbra is egyoldalúan és kizárólag magának és híveinek tartja fenn azt a jogot és lehetőséget, hogy a vegyesházasságban a gyermekek a római katolikus szülő vallását kövessék.

5. A római katolikus félnek súlyosan elkötelező ígéretéről idejében tudósítani kell a protestáns felet oly módon, hogy biztos legyen: ő is tudatában van annak, hogy mit ígért meg a római katolikus fél és mi a kötelezettsége.

6. A pápai levél előírása szerint mindkét felet ki kell oktatni a házasság céljáról, lényeges tulajdonságairól és arról, hogy ezeket egyik fél sem zárhatja ki. Ennek során a házasság lényeges tulajdonságainak ismertetése címén a házasságra vonatkozó római katolikus felfogást kell kifejteni.

7. Elrendeli, hogy a vegyesházasságokat is a római katolikus egyházban érvényes kánoni forma szerint (az illetékes római katolikus lelkész és két tanú előtt) kell megkötni. Ez a forma a házasság római katolikus kánonjogi érvényességéhez szükséges. A házasság kánoni forma szerinti megkötése alól a vegyesházasságnál a helyi ordinárius adhat felmentést.

8. Előírja, hogy minden olyan házasságot is, amelyet a római katolikus szempontból érvényesen (tehát adott esetben felmentés alapján nem a római katolikus egyházban) kötöttek meg, a római katolikus kánonjog által előírt házassági anyakönyvbe be kell vezetni.

Vagyis egyoldalúan a római katolikus egyház és lelkész jogává és kötelességévé teszi az anyakönyvvezetést minden vegyesházasság esetében, akkor is, ha a szertartás protestáns templomban történik.

III.

A fentiek mutatják meg a Matrimonia mixta ama rendelkezéseinek igazi tartalmát, valódi jelentőségét és értékét, amelyeket a római katolikus egyház könnyítéseknek és engedményeknek igyekszik feltüntetni. Ezek a következők:

1. A Matrimonia mixta feltételezi, hogy megkeresztelteknek házasságában a lelki javak bizonyos közössége jön létre és nem zárja ki a házastársi és családi élet egysége ápolásának lehetőségét a protestánsok és római katolikusok vegyesházasságában, aminek alapja a keresztség szentsége.

2. Megszűnik az az intézkedés, amely a vegyesházasságok kötésével kapcsolatos vétséget kiközösítéssel sújtja — éspedig visszamenő hatállyal azokra nézve is, akik ezt már korábban magukra vonták. Ezzel szemben megmarad a kötelezettség a gyermekek római katolikus keresztelésére és nevelésére vonatkozóan. Továbbá a korábban megkötött érvénytelen házasság nem lesz automatikusan érvényessé, hanem csak érvényesítés során. Az érvényesítés itt is a felmentés szokásos feltételeihez van kötve.

3. Magától a protestáns féltől nem követelnek ugyan ígéretet (reverzálist) a vegyesházasság előtt arra nézve, hogy születendő gyermekeit a római katolikus házastársa vallására átengedve a római katolikus egyházban kereszteltesse meg és római katolikus hitben és vallásban neveli. Másfelől azonban a római katolikus féltől minden esetben megkövetelik (kivéve, ha betegség és idős kor miatt nem várható gyermekáldás) a fentebb ismertetett súlyosan elkötelező ígéretet a születendő gyermekek római katolikus keresztelésére és nevelésére, amelynek értelmével, tartalmával és jelentőségével a protestáns félnek is tisztában kell lennie.

IV.

A Matrimonia mixta kezdetű pápai levéllel kapcsolatban a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar által kiadott *Rendelkezés* nem meríti ki még a motu proprio nyújtotta, a fentiek szerint nem kielégítő lehetőségeket sem, sőt több külföldi püspöki konferencia végrehajtási utasításától eltérően, számos ponton nem él a könnyítés lehetőségével:

1. A Matrimonia mixta lehetővé teszi a szóbeli ígéretet is, a magyar Rendelkezés viszont írásos ígéretet kíván meg „jegyzőkönyv" formájában.

2. A Matrimonia mixta is feltételezi ugyan, hogy a protestáns fél is részt vesz a jegyesoktatáson. A magyar Rendelkezés azonban ezt mintegy feltételül szabja azáltal, hogy külön felterjesztést ír elő a helyi ordináriushoz, ha a protestáns fél nem jelenik meg. Vagyis a Rendelkezés egyoldalúan és kizárólagosan a római katolikus lelkész jogává és kötelességévé teszi a jegyesvizsgálatot és a jegyesoktatást minden vegyesházasság esetében akkor is, ha a felek felmentést kértek a kánoni forma alól és nem római katolikus, hanem protestáns esküvői szertartást kívánnak.

3. A Matrimonia mixta a házasság lényeges tulajdonságairól beszél a jegyesoktatásban, a magyar Rendelkezés pedig egyszer a „keresztény" házasság, egyszer pedig a „katolikus" házasság lényeges tulajdonságairól. Tehát gyakorlatilag a római katolikus dogmatikai értelmezés szerint érti a házasságot, s csak ezt tekinti keresztyénnek.

4. A Matrimonia mixta arról beszél, hogy ha nem római katolikus templomban, kánoni forma szerint történik a házasságkötés, akkor is szükséges valamilyen nyilvános szertartás, amit a polgári házasságkötésre is lehet vonatkoztatni, a magyar Rendelkezés „vallásos" szertartásról beszél.

V.

Semmit sem változtat ezeken a súlyos nehézségeken az, hogy a *Lelkipásztori tájékoztatás* szerint a Matrimonia mixta által a római katolikus féltől a gyermekekre vonatkozóan megkívánt, fentebb ismertetett ígéret elkötelező ereje relatív, mert tekintettel van bizonyos körülményekre, s nem kíván lehetetlent.

Valójában azonban a Matrimonia mixta által a gyermekekkel kapcsolatban megkívánt ígéret olyan súlyos elkötelezettség, amely abszolút jellegű és érvényét semmi nem oldhatja fel, az sem, ha megvalósítása elháríthatatlan akadályokba ütközik és lehetetlen. Maga a Lelkipásztori tájékoztatás is azt hangoztatja és hangsúlyozza, hogy a lelkiismereti szabadság és a más vallású házastárs meggyőződésének — az emberi személynek kijáró tisztelet miatti — tiszteletben tartása nem jelent viszonylagosságot az igazság iránt, sem azt nem jelenti, hogy adott esetben kizárólag a katolikus fél „függetlenül minden normától és az egyház tanításától", hanem ezekhez kötötten állapítja meg, hogy

mit tehet. Vagyis: a katolikus fél nem elégedhetik meg egy olyan magatartással, amely végül is kötelezettségét semmivé tenné. Ha bizonyos esetekben nem is tudja teljesíteni, a kötelezettség megmarad és arra figyelmezteti, hogy a jövőben minden tőle telhetőt tegyen meg.

E döntő ponton tehát — noha a protestáns félnek nem kell ígéretet tennie — valójában a látszólagos könnyítések ellenére sem történt változás és haladás.

A katolikus féltől megkívánt ígéret és az őt terhelő elkötelezettség, valamint a már megkötött vegyes házasságok kánonjogi érvényesítésére, a felmentés feltételeinek megteremtésére való törekvés — különösen a gyökeres orvoslás (sanatio in radice) esetében —, nemcsak a katolikus, hanem a protestáns házasfél számára is súlyos lelkiismereti konfliktus forrása.

VI.

1. A Magyarországi Református Egyház törvényes házasságnak tart és érvényesnek ismer el a polgári törvényekben előírt módon megkötött minden házasságot, akkor is, ha egyházi szertartás útján nem kérték rá Isten áldását, de hangsúlyozza, hogy az egyháztagok hitbeli kötelessége házasságukat Isten színe előtt pecsételni meg és az Ő áldásával indulni a házaséletbe.

2. Egyházunk érvényes házasságnak ismer el minden vegyes házasságot és kész a maga részéről a születendő gyermekek vallására vonatkozó ígéret nélkül megáldani.

3. A keresztyén család vegyes házasság esetén, amelyben mindkét fél saját egyháza iránti szeretetben és hűségben, élettársa egyháza és hitbeli meggyőződése iránti megbecsülésben és tiszteletben él, mint legkisebb ökumenikus egység, az egyházak testvéri kapcsolatának ígéretes jele és jótékony hatású lehet az emberi együttélésre a család keretein túl, a társadalom életében is.

4. Egyházunk a vegyes házasság kérdésében az ökumenikus szellem ápolására, keresztyén nyíltságra, evangéliumi szabadságra és a testvéri szeretet gyakorlására törekszik.

5. A gyermekek hitben való nevelése a keresztyén szülők közös felelősségteljes feladata, akiknek vegyes házasság esetén ökumenikus szellemben, a kölcsönös tisztelet és szeretet légkörében, mindenkor, mindenféle külső vagy belső kényszer nélkül, a teljes lelkiismereti szabadság jegyében, becsületes megegyezés és közös elhatározás alapján kell megérlelniök és kialakítaniuk döntésüket a gyermekek keresztyén nevelésére és vallására nézve.

6. A lelkiismereti kényszer a házassági kötelék és közösség súlyos tehertétele, beavatkozás annak magánjogi vonatkozásába, a keresztyén szabadság akadálya, veszélyezteti a család békéjét és hatása káros a társadalomban az emberi együttélésre is.

7. A vegyes házasságból származó gyerekek vallására nézve, az adott körülmények között, kielégítőnek és méltányosnak mondható pl. az a megoldás, amely eddig is általában megfelelő gyakorlatnak bizonyult, hogy a gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását.

8. Egyházunk hosszú időn át táplálta és ma sem adta fel azt a reménységét, hogy a római katolikus egyház a vegyes házasságok kérdésében valóban új álláspontot és gyakorlatot alakít ki, s letér arról az útról, amely ellenkezik a testvéri szeretet bibliai parancsával (és hasonló protestáns magatartás esetén, az ellenreformáció emlékeit idézve, vallási és felekezeti villongás veszélyét rejtené magában). Fájdalommal kell megállapítani, hogy ez a reménység mindeddig nem teljesedett be. Ez a körülmény ugyanakkor azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a testvéri kapcsolatok kialakítása és a vegyes házasság kérdésének megnyugtató, kielégítő és végleges rendezése nem a protestáns egyházakon, így nem a református egyházon, hanem a római katolikus egyházon múlik. Ha ebben a kérdésben a protestáns egyházak, köztük a református egyház a római katolikushoz hasonló álláspontra helyezkedne, az nem csökkentené, hanem növelné a lelkiismereti és erkölcsi konfliktus veszélyét, továbbá rontaná az ökumenikus légkört és károsan hatna az emberi együttélés területén a társadalomban is.

Midőn egyházunk ettől tartózkodik, ugyanakkor nem vállalja, hogy látszólagos engedményekre és könnyítésekre hivatkozó és épülő látszat-ökumenizmussal tévessze meg híveit és elleplezze azt a tényt, hogy a római katolikus egyház mind ekkléziológiailag, mind a vegyes házasság ügyében megmaradt azon az úton, amelyen eddig járt.

Elutasítjuk a római katolikus egyháznak azt az igényét, hogy a vegyesházasságból származó gyermekek római katolikus keresztelésére és nevelésére egyoldalúan és kizárólagosan jogot formál, visszautasítjuk azt a gyakorlatot, hogy erre nézve a római katolikus féltől a protestánsok kárára súlyosan elkötelező ígéretet követel. Ezt az ígéretet sem a református egyházra, sem a református házastársra nézve nem ismerjük el érvényesnek és kötelezőnek.

VII.

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnökségét az alábbi rendelkezések kiadásában az a mélyen átérzett felelősség és az a cél vezeti, hogy elhárítson minden olyan veszélyt és kárt, amely római katolikus partnerrel kötött vegyesházasság következtében érhetné egyházunkat és gyülekezeteink tagjait. Ezért a következőkre hívjuk fel lelkipásztor testvéreinket:

1. Tegyenek meg mindent azért, hogy senkit ne tévesszenek meg a vegyes házasságokkal kapcsolatban római katolikus részről hozott látszólagos könnyítések.

Ismertessék meg a presbitériumok és gyülekezetek tagjaival a vegyes házasságokkal kapcsolatos újabb katolikus dokumentumokat. Nyomatékosan mutassanak rá arra, hogy a döntő ponton sem a római katolikus tanításban, sem a római katolikus gyakorlatban nem történt változás. A római katolikus fél továbbra is csak úgy kaphat felmentést, ha őt igen súlyosan terhelő ígéretet tesz és vállal magára a születendő gyermekekkel kapcsolatban. A római katolikus egyház felfogása szerint ennek érvényét semmi nem szüntetheti meg, s erről a református félnek is biztos tudomással kell bírnia. Mutassanak rá arra is, hogy a vegyesházasságok ügyének ökumenikus szellemben való rendezése nem a protestáns egyházakon, így nem a református egyházon múlik.

2. A vegyes házasságok ügyében megkülönböztetett figyelemmel, körültekintéssel és felelősséggel járjanak el. A házasságkötés előtt fordítsanak fokozott gondot a leendő vegyes házasok felkészítésére és oktatására.

Tanítsák őket a házasság szent kötelékéről vallott református felfogásra (ismertessék meg őket a katolikus házasságtannak ettől való eltéréseivel).

Világosítsák fel a római katolikus felet is, hogy a Református Egyház a maga részéről kész megáldani a

Magyar Népköztársaság törvényei szerint megkötött érvényes házasságukat és nem kíván elkötelező ígéretet a gyermekek vallására vonatkozóan.

Tudatosítsák azt, hogy a protestáns fél nem köteles megjelenni a római katolikus jegyesoktatáson, sem a római katolikus félnek a gyermekek vallására vonatkozó ígéretét tudomásul venni és elismerni, mert az református hitével és hűségével ellentétes, s számára lelkiismereti konfliktust jelent.

Közöljék a római katolikus féllel, hogy a római katolikus egyháznak a vegyes házasság kérdésében elfoglalt álláspontja — azáltal, hogy tőle súlyos elkötelezettség mellett ígéretet követelnek összes gyermekei római katolikus megkeresztelésére és nevelésére — ellentétben van a testvéri szeretet bibliai parancsával, nem ökumenikus szellemű, nem felel meg az egyházközi kapcsolatok szabályainak és emberileg sem méltányos, mert mindkét felet eleve lelkiismereti kényszerrel és konfliktussal terheli házasságuk és közös életük kezdetén. Közöljék továbbá, hogy ezt a református egyház és a református partner elutasítja és nem hajlandó magára nézve érvényesnek és kötelezőnek elismerni.

3. Lelkipásztoraink ne segítsék elő a római katolikus esküvői szertartást olyan vegyesházasság esetében, amelyek előtt a római katolikus fél a születendő gyermekekre nézve elkötelező ígéretet tett, sem a református fél megkereszteltetéséről szóló igazolás kiadásával, sem más módon.

Római katolikus templomi szertartáson ne működjenek közre.

Református esküvői szertartáson római katolikus lelkész közreműködésére ne adjanak lehetőséget.

4. A vegyes házasok lelkigondozását megkülönböztetett szeretettel, figyelemmel és tapintattal végezzék. Emlékeztessék a vegyes házasságban élő keresztyén szülőket a gyermekek hitben való nevelésének szent kötelességére. Intsék őket, hogy egymás lelkiismereti szabadságát, felekezeti meggyőződését kölcsönösen tiszteletben tartva, egymás egyháza iránt őszinte megbecsüléssel és az evangéliumi lelkületű szeretet alapján alakítsák ki döntésüket a gyermekek keresztelésére és keresztyén nevelésére vonatkozóan.

Világosítsák fel a római katolikus partnert arról is, hogy nem kerül hátrányos helyzetbe egyházában, ha nem tudja teljesíteni a gyermekek katolikus vallására vonatkozó ígéretet, továbbá, hogy a házasság szent kötelékét a római katolikus egyház felfogása szerint sem veszélyeztethetik a gyermekek vallásos nevelésével kapcsolatos problémák és nehézségek, esetleg a szülők szándékai között e tekintetben jelentkező eltérések.

5. Buzdítsák a református felet — különösen, ha olyan vegyes házasságban él, amelyben a római katolikus fél elkötelező ígérettel terhelte meg a házasságot — hűségre evangéliumi hitéhez, református egyházához és arra, hogy bátran tegyen bizonyságot gyermekei előtt a református vallása szerint megismert keresztyén igazságról, nevelje őket ökumenikus szellemben, saját egyháza iránti hűségben és a másik fél egyháza iránti szeretetteljes, testvéri megbecsülésre.

6. Kérjük lelkipásztor testvéreinket, törekedjenek a római katolikus lelkészekkel mindenkor jó viszonyra: az evangéliumi szeretet és az ökumenikus szellem, az egyenlőség és kölcsönösség jegyében, a lelkiismereti szabadság alapján működjenek együtt a házassággal, családdal, gyermekáldással kapcsolatos kérdésekben, hogy a keresztyének házassága a család keretein túl is hiteles bizonyságtétel lehessen az emberi együttélés területén.

7. Rendkívüli és lelkigondozói szempontból különösen nehéz esetekben a lelkipásztorok forduljanak tanácsért és útmutatásért az illetékes püspökhöz.

VIII.

Az 1967. május 19-i Jubileumi Zsinat által elfogadott Zsinati Tanítás vegyes házasságokkal foglalkozó szakaszának alkalmazása tárgyában kiadott 4656—1967. sz. Végrehajtási Útmutatás e körlevélben foglaltak szerint módosul és kiegészül, illetve nem érintett részeiben változatlanul érvényben marad.

Budapest, 1974. augusztus 1.

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége nevében

Dr. Bartha Tibor s. k.
püspök
lelkészi elnök

Püspöki körlevél

a római katolikusokkal kötendő vegyesházasságokról

A Magyarországi Római Katolikus Püspöki Kar 1973. júliusában megjelentette VI. Pál pápának Matrimonia Mixta kezdetű vegyes házasságra vonatkozó motupropriójának magyar szövegét, a Magyar Püspöki Kar erre vonatkozó rendelkezését és az ehhez csatolt Lelkipásztori Tájékoztatást. Miután *ezeknek a rendelkezéseknek elemzése és kiértékelése megtörtént* a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa keretében (Lásd a Theológiai Szemle 1973. évi 9—10. és 1974. évi 1—2. számában, valamint a Lelkipásztor megjelent 1974. évi 5. számában), és ezzel egyetértünk, a római katolikusokkal kötendő vegyes házasságokkal kapcsolatban a következő tájékoztatást és rendelkezést adjuk ki.

1. Egyházunk evangéliumon alapuló tanítása szerint a teremtő Isten akaratából, amelyet Jézus Krisztus Urunk is megerősített, *két ember házassága egyházi jóváhagyástól függetlenül érvényes*, akár keresztyének, akár nem-keresztyének házasságáról, akár vegyes házasságról van szó. Gyermekeik keresztyén nevelése közös feladatuk, ezért az evangélikus fél kötelességének tartjuk, hogy *a katolikus fél lelkiismereti szabadságának tiszteletben tartásával saját evangélikus meggyőződését belevigye családi életébe és gyermekeik nevelésébe.* Helytelenítjük tehát, ha a másik fél előzetes és egyoldalú ígéretével megnehezíti, hogy gyermekeik vallásos nevelésének feladatát a kölcsönösség és viszonosság elve szerint együtt oldják meg.

2. A római katolikus egyház említett rendelkezéseiben ehhez sokban hasonló megállapítások találhatók minden ember házassághoz való természetes jogáról, keresztyének vegyes házassága esetén a keresztségben adott közös alapjukról, mindkét fél közös felelősségéről a gyermekek hitbeli neveléséért és egymás lelkiismereti szabadságának kölcsönös tiszteletben tartásáról. *Viszont tilosnak és érvénytelennek minősítik a protestáns féllel kötött házasságot,* és érvényesítését csak abban az esetben teszik lehetővé, ha a katolikus fél kötelező ígéretet tesz valamennyi gyermeküknek római katolikus hitben való felnevelésére. Sajnálattal kell tehát megállapítanunk, hogy a római katolikus egyház ennek az álláspontjának fenntartásával még mindig súlyosan akadályozza a vegyes házasság kérdésének ökumenikus szellemben való megoldását.

3. A római katolikus egyház rendelkezése szerint a katolikus félnek protestáns féllel kötött házassága ezután is tilos és érvénytelen, ha nem kaptak rá előzetes felmentést. *A felmentésnek pedig kettős feltétele van: a) a katolikus gyermeknevelés és b) a katolikus pap előtti házasságkötés.*

a) *Érvényes vegyes házassághoz a katolikus félnek írásban kell ígéretet tennie arra, hogy minden gyermekét római katolikus egyházban kereszteltelteti meg és neveli fel.* Ez az ígéret lelkiismeretében súlyosan kötelezi a katolikus felet, és ez alól semmiféle címen felmentést nem kaphat.

b) *Érvényes vegyes házasságot rendszerint római katolikus pap előtt kell megkötni.* Ez alól protestáns esketésre felmentés adható, de a katolikus gyermeknevelésre a katolikus félnek ebben az esetben is ígéretet kell tennie az a) pont szerint.

4. A római katolikus egyház új rendelkezéseiben *könnyítésnek látszik az,* hogy a protestáns féltől nem követelnek reverzálist, és felmentéssel a protestáns esketést is elfogadják. *A reverzális elengedése azonban azt jelenti, hogy a katolikus fél a protestáns fél beleegyezése nélkül is tehet érvényes és kötelező ígéretet valamennyi gyermekük katolikus nevelésére. A* protestáns esketés engedélyezése pedig feltételezi, hogy a protestáns lelkész olyan házasságkötésnél végez egyházi funkciót, amelynél a katolikus fél valamennyi gyermeküket a katolikus egyháznak ígérte. *Ezek a rendelkezések tehát csak látszólagos eredmények, és elterelhetik a figyelmet arról, hogy a római katolikus egyház a vegyes házasságoknál az eddigieknél is nagyobb hangsúlyt tesz a katolikus gyermeknevelésre, és ennek érdekében tart lehetségesnek formális engedményeket.*

5. A római katolikus egyház *új intézkedése az, hogy a katolikus felet akkor sem közösíti ki, ha nem tesz ígéretet katolikus gyermeknevelésre,* és ha nem katolikus pap előtt köt házasságot, sőt, ha egyáltalán nem vesz igénybe egyházi esketést. A katolikus fél ezután ilyen esetben is akadálytalanul részt vehet egyházának szentségi életében. A katolikus fél tehát a protestáns féllel szemben nem alkalmazhat többé lelkiismereti kényszert azzal, hogy egyházi büntetés vagy hátrány éri, ha nem tesz ígéretet katolikus gyermeknevelésre, vagy ha nem tudja teljesíteni ezt az ígéretét.

6. *Felhívjuk lelkészeinket, felügyelőinket, presbitereinket, gyülkezeteinket és minden hívünket, hogy fordítsanak fokozott figyelmet a vegyes házasság kérdésére.*

A lelkészeket pedig ezen kívül a következő eljárásra és magatartásra kötelezzük.

a) A lelkészek tanulmányozzák és *ismertessék a presbitériumokban és gyülekezeti alkalmakon a házasság és a vegyes házasság kérdését.* Mutassanak rá arra, hogy a vegyes házasság kulcskérdése még mindig a katolikus gyermeknevelés követelése, s ezért a vegyes házasság evangélikus szellemű megoldása nem a protestáns egyházakon, hanem a római katolikus egyházon múlik (Lásd a Püspöki Körlevél bevezetésében említett ökumenikus kiértékelést.)

b) A lelkészek foglalkozzanak lelkipásztori gondossággal a házasságra készülőkkel, különösen azokkal, akiknél római katolikus vegyes házasság várható. Világosítsák fel őket, hogy a katolikus gyermeknevelés ígérete és kötelezettsége ellenkezik a testvéri szeretet bibliai parancsával, nem ökumenikus szellemű, nem felel meg az egyházközi kapcsolatok szabályainak és emberileg sem méltányos. Az ilyen ígéret súlyosan terhelné mindkettőjük lelkiismeretét, viszont ha vállalják evangélikus egyházunk elvi állásfoglalását (1. pont), akkor ez biztosítja szabad döntésüket, és emellett a katolikus félnek sem jár semmiféle hátránnyal. (5. pont) Tudatosítsák azt, hogy az evangélikus fél nem köteles megjelenni a római katolikus jegyesoktatáson.

c) Ha a katolikus gyermeknevelésre vonatkozó ígéret nem akadályozható meg, *lelkészeink ne támogassák a római katolikus esketés létrejöttét, se keresztlevél kiadásával, se más módon. Lelkészeink ilyen esetben nem vehetnek részt, nem vállalhatnak szerepet és nem jelenhetnek meg a római katolikus egyházi esketésen, és nem adhatnak lehetőséget a római lelkésznek evangélikus esküvőn való közreműködésre.*

d) *Lelkészeink gondozzák a vegyes házasságban élőket különös lelkipásztori tapintattal.* A házasságkötés után minél rövidebb időn belül keressék velük a lelkipásztori kapcsolatot, és hozzák tudomásukra: egyházunk helyteleníti, hogy a római katolikus egyház evangéliummal ellenkező rendelkezésének engedve ígéret történt a gyermekek római katolikus nevelésére, és hogy egyházunk állásfoglalása szerint ennek ellenére közös feladatuk marad a gyermek vallásos nevelése. Intsék és segítsék tehát őket, hogy egymás vallásos meggyőződését és lelkiismereti szabadságát tiszteletben tartva oldják meg gyermekeik keresztyén nevelésének kérdését. *Bátorítsák az evangélikus felet arra, hogy jó lelkiismerettel képviselje családjában evangélikus meggyőződését,* annál is inkább, mert katolikus házastársát az érvényes katolikus egyházi rendelkezések szerint sem éri hátrány, ha emiatt nem tudja teljesíteni katolikus gyermeknevelésre vonatkozó ígéretét. Kritikus esetben hívják fel a katolikus vegyes házasok figyelmét arra, hogy a katolikus gyermeknevelésre vonatkozó ígéret teljesítése a római katolikus egyház rendelkezése szerint sem veszélyeztetheti a házastársi közösséget.

7. Rendkívüli és lelkigondozói szempontból különösen nehéz esetekben a lelkészek forduljanak tanácsért és útmutatásért az illetékes püspökhöz, aki püspöktársával egyetértésben intézkedik.

8. Kérjük lelkészeinket, hogy az *egyenlőség és kölcsönösség alapján törekedjenek jó viszonyra a katolikus lelkészekkel annak érdekében, hogy a gondozásukra bízott házastársakat segítsék a családi közösség kialakításában és a gyermeknevelés keresztyén szellemű megoldásában.*

Budapest, 1974. július 12.

D. Káldy Zoltán s. k.
a Déli Egyházkerület
püspöke

D. Dr. Ottlyk Ernő s. k.
az Északi Egyházkerület
püspöke

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az egyház egysége új megvilágításban?

A salamancai konzultáció

Az EVT Hit és Egyházalkotmányi Bizottsága a spanyolországi Salamancában 1973. szeptember 22-től október 1-ig konzultációt tartott az egyház egységének lényegéről. A konzultáció az ökumenikus kiábrándulások és csalódások után a realitások alapjára kívánta helyezni az ökumenikus törekvéseket és mozgalmakat azzal, hogy felvetette a kérdést: milyen egységre törekszenek az egyházak, és hogyan akarják azt elérni? A konzultáció vezetője Lukas Vischer egyenesen arra vezette vissza az ökumenikus lendület csökkenését, hogy általános és abszolut kategóriákban beszéltek az egyház egységéről, de nem fontolták meg, hogy mi az az egység, amely valóban el is érhető. Kétségtelen, hogy ennek nyomán a salamancai konzultáció több ponton újszerűen világította meg az egyház egységének kérdését.

1. Az egyház egységének időbeli-történeti dimenziója került homloktérbe az egyház egységének időtlen, elméleti, dogmatikus meghatározásával szemben. Azt természetesen senki sem tagadta, hogy az egyház egységnek alapja adva van Jézus Krisztus személyében. De az egyház egysége mint a Krisztusban hívők közössége a történelem folyamán különböző képpen és különböző mértékben valósul meg, sőt azt lehet mondani: az egyház számára állandó probléma és megoldandó feladat marad. Az egyház valóságának ez a történeti szemlélete pozitív előrelépést jelent. Ennek nyomán szükségszerűen merült fel az egyházi hagyomány folytonosságának és a felekezeti egyháznak önmagával való történeti azonosságának kérdése. De szó esett az egyház, ill. az egyházak bűnbánatáról, megtéréséről, új irányvételének lehetőségéről és szükségszerűségéről is bizonyos történeti helyzetekben. Ez is pozitívum. Kevésbé érvényesült azonban az a felismerés, hogy az egyház igazi folytonossága és egysége, vagyis önmagával való azonossága Krisztus szeretetének követéséből és megvalósításából adódik a világban.

2. Az egyház differenciálatlan egysége helyett most a konzultáció pozitíve értékelte azokat a különbségeket, amelyek a történelem folyamán és a különböző helyeken szükségszerűen jönnek létre, miközben az egyházak a maguk helyén igyekeznek teljesíteni küldetésüket. Emlékeztetett a konzultáció arra, hogy amikor a keresztyének szembekerülnek a mai világ kérdéseivel, a merőben eltérő politikai és társadalmi kötelezettségek egyrészt súlyos megoszlást, másrészt új közösségeket és egységeket hozhatnak létre, amelyek többszörösen átszelik a hagyományos felekezeti megoszlások határait. A konzultáció egészen odáig ment, hogy felvetette a kérdést — bár nem válaszolt rá —, hogy ilyen esetekben szabad-e erőltetni az egységet, és nem kell-e teljes szabadságot adni arra, hogy új mozgalmak keletkezzenek és fejlődjenek ki az egyháznak a világban végzett szolgálata nyomán.

3. Az egyház egységének reálisan elérhető céljaként a konciliarizmust vitatta meg a konzultáció. A zsinatelvi egység — magyarban inkább zsinatelvi, mint zsinati egységről kellene beszélni — Lukas Vischer ismert gondolata és javaslata. Nem egyszerűen azt jelenti, hogy ökumenikus zsinatokon kellene elintézni a keresztyénség közös ügyeit. Sokkal inkább egy teológiai-ekkléziológiai elv elismeréséről van szó, amely szerint Krisztus egy egyháza teljes egészében jelen van minden egyes „helyi egyházban", és az egyes helyi egyházak a köztük fennálló különbségek ellenére is elismerik egymást igazi egyháznak anélkül, hogy egyesülnének. A helyi egyházaknak ugyanis éppen ez a jellegzetessége, hogy „helyi" adottságok szerint különböznek egymástól. Ez önmagában nagyon szép és elfogadható ökumenikus gondolat. Segítségével elméletileg fenntartható volna az egyház egysége a történeti hagyományokból és a jelen helyzetből adódó különbségek tiszteletbentartása mellett. Viszont mihelyt realizálására kerül a sor, kérdésessé válik, mit kell érteni helyi egyházon. A konzultáció dokumentuma nagyon kevéssé tükrözi azt a hosszú vitát, amely arról folyt, hogy mi a helyi egyház ismertetőjele, és hogy a helyi egyházak milyen feltételek mellett ismerhetik el egymást igazi egyháznak. A római katolikus, az ortodox és az anglikán egyházak képviselői egyetértettek abban, hogy a helyi egyház, tehát az igazi egyház ott van, ahol a püspök van. Viszont eddig még mind a három egyház önmagát tartja az egy egyház teljes értékű és kizárólagos képviselőjének, és ezért nem ismerhetik el egymást az igazi egyháznak teljes értelemben. Az pedig egészen nyílt kérdés maradt, hogy a protestáns egyházaknál mit kell helyi egyházon érteni. A helyi gyülekezetet aligha lehetne párhuzamba állítani az említett három egyház püspökségeivel. A zsinatelvi egység tehát egyelőre sem a protestáns egyházaknál, sem a többi három egyháznál nem konkretizálható és ezért nem is realizálható.

4. A konszenzus kérdése is életszerűbb összefüggésbe került a történeti dimenzió érvényesítésével. Világossá vált, hogy a konszenzus nem jelenthet rafináltan megfogalmazott szövegeket, amelyeket azután mindegyik fél a maga módján értelmezhet. Nem is az a rendeltetése a konszenzusnak, hogy örök érvényű igazságokat örök érvényű formában fejezzen ki. A konszenzus is beletartozik az egyházak életének és szolgálatának történeti folyamatába, és azt fejezi ki, hogy az egyházak vagy egyházi csoportok egy bizonyos történeti helyzetben hogyan értelmezik közös feladatukat és szolgálatukat. A konszenzus tehát nem erőszakolható: azt az egyetértést kell kifejezni, amely az adott helyzettel vagy feladattal kapcsolatban az egyházak vagy egyházi csoportok között tényleg megvan. Nem könnyen jutott el a konzultáció erre a felismerésre. Nem hiányzott olyan kísérlet sem, hogy erőltessék a konszenzus kifejezését a keresztséggel, az úrvacsorával és az egyházi hivatallal kapcsolatban a tényleg fennálló dísszenzus elhallgatásával. Addig pedig kevesen jutottak el, hogy a tanításbeli eltéréseket is eredeti, bizonyságtételszerű tartalmuk szerint pozitíve értékeljék.

5. Az egyház egyesülésével kapcsolatos jogi kérdések felmérése is jelentős helyet foglalt el a megbeszéléseken. Tudomásom szerint ez volt az első eset arra, hogy az ökumenizmusnak és az egyházak egyesülésének kérdését ennyire részletesen vitatták meg jogi oldaláról. Ez is egyik jele annak, hogy az ökumenikus mozgalom a realitások irányába halad. Világossá vált, hogy vannak esetek, amikor jogi szempontok nem teszik tanácsossá

vagy lehetővé a szervezeti egység kialakítását. Máskor pedig a jogi kérdések tisztázatlansága akadályozhatja a tényleg meglevő egység realizálását.

A salamancai konzultáció „Az egyház egysége — a legközelebbi lépések" című tanulmányi dokumentumával, amelyet folyóiratunkban közlünk, érdemes részletesen és alaposan foglalkozni, egyebek között azért is, mert az irat az EVT jövő évi nagygyűlésének előkészítésére is szolgál. Ott újra hangsúlyosan kerül elő az egyház egységének kérdése. Azt azonban világosan kell látnunk, hogy reálisan csak protestáns egyházak közötti egyesülésekre lehet gondolni. Eddig is csak ilyen egyesülések történtek, amire az idézett dokumentum bevezetése számos adatot sorol fel. A protestantizmuson túlmenő egység még zsinatelvi alapon is elképzelhetetlen, elsősorban a római katolikus és az orthodox egyházak sajátos önértelmezése miatt, amely természetesen elválaszthatatlan egységet alkot egész tanrendszerünkkel.

Dr. Prőhle Károly

Az egyház egysége — a legközelebbi lépések

A salamancai konzultáció tanulmányi irata

Az Egyházak Világtanácsa Hit és Egyházalkotmányi Bizottságának Salamancában 1973. szeptember 22-től október 1-ig tartott konzultációján készült ez a tanulmányi irat, amelyet a mi szempontunkból kevésbé jelentős részletek elhagyásával mintegy kétharmadára rövidítettünk. (Szerk.)

Bevezetés

Ha az egyházak véget akarnak vetni jelenlegi elkülönültségüknek, fontos, hogy együttesen tudják meghatározni, milyen az az egység, amelyet hitük szerint Isten kíván a számukra. Minél konkrétebben tudják tisztázni és kifejezésre juttatni a különböző szinteken folyó egységtörekvések jellegét és minél inkább egy közös látomás inspirálja ezeket az erőfeszítéseket, annál eredményesebben fogják erősíteni egymást és annál inkább gyorsítják az egy, osztatlan egyház közös élete felé vezető folyamatot.

Lehetséges-e együttesen kialakítani és meghatározni ezt a közös látomást és célkitűzést? Amikor kísérletet teszünk erre, fontos tudnunk, hogy milyen környezetben élnek ma az egyházak. Igaz, hogy az egység Isten ajándéka és akarata, s az egyházak minden alkalommal újból és újból elmondják a hitvallásban, hogy az egyház egy. Az egységet azonban nem lehet megfelelőképpen meghatározni elvont és időtlen definíciókkal. Minden meghatározást kapcsolatba kell hozni a tényleges történelmi körülményekkel; tekintetbe kell venni a feszültséget Isten akarata és azok között a történelmi tényezők között, amelyeket az egyház mindaddig tapasztalni fog, amíg a földön él az eljövendő Isten országa reménységében.

Az egyházak a nagyobb egység felé haladnak. Miközben azonban előbbre jutnak ezen az úton, a horizont is folyton változik. A helyzet új és új oldalról világosodik meg. Új akadályok támadnak és közös tapasztalataik fényében kell szakadatlanul revízió alá venniök az egységnek azt a kezdeti értelmezését, amellyel elindultak.

A) ÁLTALÁNOS ELVI SZEMPONTOK

A jelenlegi helyzet

Az utóbbi évek folyamán nagy előrehaladást tettünk az egység teljesebb kifejezésének kutatásában. A legtöbb egyház többé-kevésbé elkezdte az egység felderítését és kinyilvánítását; az uppsalai nagygyűlés óta eltelt években a különvált egyházak közötti örökölt megoszlások legyőzésére irányuló erőfeszítések olyan méreteket öltöttek, mint a történelemben talán még soha ezelőtt ilyen rövid idő alatt.

Az elmúlt ötven esztendő folyamán kb. hatvan egyesülés ment végbe; a legutóbbi években Északindiában, Pakisztánban és Nagybritanniában keletkeztek egyesült egyházak. Kb. harminc országban folynak tárgyalások és több országban is terjesztettek terveket döntés végett az egyházak elé.

Ugyanakkor azonban még mindig igen sok a tennivaló. Korántsem győztük még le a hagyományos ellentéteket; a világ egyes részeiben még mindig erősen érezhető negatív hatásuk a közös keresztyén élet és bizonyságtétel elhomályosításában.

De nemcsak hagyományos véleményeltérések osztanak meg bennünket. Ahogy halad az egységkutatás, új feszültségek és megoszlások fenyegetik az egyházakat; számos példát lehetne felhozni az ilyen feszültségekre. A keresztyén öntudat új kifejezési formáinak keresése, különösen az ún. Harmadik Világban, és az ebből eredő kölcsönös kérdezősködés meglehetősen megterheli az egyházközi kapcsolatokat. Lehetséges-e az egység a gazdag és hatalmas országok meg a szegény és elnyomott országok egyházai között? Amikor a keresztyének a mai világ kérdéseivel kerülnek szembe, gyakran tapasztalják, hogy a merőben más politikai és társadalmi elkötelezettségek éles megoszlást idéznek elő közöttük. Gyakran érzik magukat közelebb más egyházak tagjaihoz, akikkel megegyező meggyőződést vallanak, azonosak a tapasztalataik és törekvéseik, mint saját egyházuk tagjaihoz. Hogyan őrizhető meg az egység ilyen feszültségek között? Egyáltalán fenntartható-e anélkül, hogy a különböző csoportok megtagadnák azokat az ügyeket, amelyeket az evangéliumból folyó követelménynek ismertek fel? Szükséges-e intézményesen is kifejezésre juttatni az egységet? Nem kellene-e inkább teljes szabadságot adni arra, hogy új mozgalmak keletkezzenek és fejlődjenek ki? Miért bénítsuk meg a Lelket azzal, hogy a Krisztus erejéből adódó közösség látható megmutatására törekszünk?

Az EVT néhány nagygyűlése, különösen az újdelhii és az uppsalai, egységértelmezését úgy fogalmazta meg, hogy az az ökumenikus mozgalomban érhető el. Nyilatkozataik még mindig érvényesek és megerősítendők. Kifejezik a látható egységre való ökumenikus törekvés célját. De felmerül a kérdés, hogy a jelenben hogyan folytassuk e cél elérését. Egyáltalán lehetséges-e a látható egység ezen a világon? Nem kell-e az egyháznak különböző irányokban szétválnia? Isten ígére-

te mégis megáll. Krisztus tanítványai egységéért imádkozott, s ennek az imádságnak az alapján folytathatjuk az egységre való törekvésünket azzal a bizalommal és reménységgel, hogy a cél egyre újabb módokon valósul meg.

Az egyház egysége Isten világtervében

Az egy egyház ma az első idők apostoli közösségének a folytatása. Ha az egyházak felül akarnak kerekedni a megosztottság jelenlegi állapotán, ezt az eredeti közösséget kell visszaállítani közöttük. De az egység nem jelent a múlthoz való visszatérést. A Szentlélek erejéből a közösséget minden korban újból és újból kell megvalósítani. Az egyház abban a hivatásban él, hogy meghirdesse Istennek a világgal való szándékát és ezt meg is élje az egyre változó történelmi helyzetekben és körülmények között.

Isten terve minden embert magában foglal. Az egyház arra hivatott, hogy hitben felismerje Isten cselekvésének a jeleit a történelemben, a más hitű és más elkötelezettségű emberekben. Az egységre törekedve különösen azt kell vizsgálnia, hogy saját tapasztalatai alapján mivel járulhat hozzá az emberi korlátok és megoszlások leküzdéséhez, valamint azt, hogy mások felismerései mivel járulhatnak hozzá magának az egyháznak az életéhez.

Mely szavakkal írható le ma legjobban az egyház egysége? Talán a „sákramentum", „a jel" és az „eszköz" szavak látszanak a legmegfelelőbbeknek.

Amikor az egyházat „sákramentumnak" és „jelnek" nevezzük, szó sem lehet arról, hogy azonosítsuk Isten országával mintha az egyház máris célba ért volna és így történelmi létében öltene benne testet Isten ajándékának a teljessége. Csupán jel amely Isten e világgal való szándékának realitására mutat. Szinte azt lehetne mondani hogy a jel gyakran rejtve van mivel a keresztyének engedetlenek elhivatásuk iránt és nem egységesek az elhívásra adott válaszukban. Az egyháznak meg kell vallania hogy osztozik a világ töredezettségében és hozzá is járul ahhoz. Az egyház olyan jel amelyet állandóan láthatóvá kell tenni. Ezért az egyháznak szakadatlanul vizsgálnia kell milyen módokon homályosul el jel jellege és hogyan állítható vissza.

Az egyesült egyháznak, mint zsinati közösségnek a látomása

Jézus Krisztus egy egyházat alapított. Ma egymástól különvált egyházakban élünk. A jövőt illető látomásunk mégis az hogy egykor majd megint egyetlen osztatlan egyházban élünk testvérekként. Hogyan érhető el ez a cél? Az alábbi meghatározást ajánljuk megfontolásra az egyházaknak: Az egyházat úgy kell látnunk mint valóban egyesült helyi egyházak zsinati közösségét. Ebben a zsinati közösségben valamennyi helyi egyház a többiekkel közösségben birtokolja a katolicitás teljességét mindegyik ugyanarról az apostoli hitről tesz bizonyságot s ezért mindegyik elismeri hogy a többiek is Krisztusnak ugyanahhoz az egyházához tartoznak és a Lélek vezeti őket. Amiként az újdelhii nagygyűlés mutatott rá: össze vannak kötve mivel ugyanazt a keresztséget kapták és ugyanabban az úrvacsorában részesednek; elismerik egymás tagjait és szolgálatait. Egyek abban a közös elkötelezettségben hogy a Krisztus evangéliumát vallják amikor igét hirdetnek és szolgálnak a világnak. Ezért mindegyik egyház arra törekszik hogy állandó és állandósító kapcsolatot tartson fenn a testvéregyházakkal és ezt kifejezésre juttassa zsinati egybegyülekezéseken valahányszor szükség van erre közös hivatásuk betöltéséhez.

De hogyan lássuk a viszonyt a zsinati közösség és a helyi egyházak között? Ehhez mindkét kifejezés további kifejtésére van szükség.

A) A *zsinati* (conciliaris) szó itt a helyi egyházak kölcsönös viszonyára utal az *egy* egyházon belül. Ez a szó a zsinat (concilium) szóból ered. Ez pedig nem a megosztott egyházak zsinatait, tanácskozásait, tanácsi testületeit jelenti (mint pl. az Egyházak Világtanácsa, nemzeti egyháztanácsok stb.), amelyek az ökumenikus mozgalomban eszközökként jöttek létre, hogy elősegítsék az egység keresését és a közös bizonyságtételt; ezek az elérni kívánt célt tekintve zsinat előtti, „pre-conciliaris" elemek.

Az evangélium igazságának meghirdetéséhez és az egyház missziójának betöltéséhez reprezentatív gyűléseken való találkozásra van szükség. Ez nem pusztán szervezési forma, hanem az egyházak közötti közösség természetes kifejezése is. Időnként, amikor az igazsággal és az egyház egységével kapcsolatos nagyobb ügyek merülnek fel, egyetemes zsinatokra is szükség lehet.

A zsinati közösségre vonatkozóan a következő megfontolásokat lehet megemlíteni:

1. A zsinati közösség csak akkor lehetséges, ha az egyházak elismerik egymásról, hogy mindnyájan ugyanazt az igazságot fogadják el és vallják meg. Ezért mindenek előtt az evangélium közös megértésének a kutatására kell tenni a hangsúlyt. Ennek nem kell szükségképpen azonos megfogalmazásban kifejeződnie, de szükség van bizonyos fokú kölcsönös megértésre az egyházak között, hogy úgy fogadják el egymást, mint akik láthatóan egyazon igazságban élnek. A zsinati közösség a jelenleg megosztott egyházak teljes megbékélését kívánja meg egymással. Ahol a múltban érvénytelen kiátkozások történtek, ott azokkal párbeszédben kell foglalkozni és érvénytelenségüket határozottan ki kell mondani.

2. A zsinati közösség csakis úrvacsorai közösség lehet. Az összes helyi egyházak tagjai, akik egyek az egy keresztségben, kell hogy mindenütt tudjanak közösen járulni az Úr asztalához is. Egyetlen zsinat sem tartható meg az úrvacsora kiszolgáltatása nélkül. Az úrvacsora kiszolgáltatásának sokféle formája lehet, ha valamennyien elismerik, hogy az az Úr parancsolatának betöltése: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre". Az ilyen közös úrvacsoravétel elérésének elsőbbséget kell adni. Ez nyilván azt is jelenti, hogy tisztázni kell a lelkészi szolgálat különböző értelmezéseit is.

3. A zsinati közösség szükségessé tesz reprezentatív gyűléseket, ez pedig azt jelenti, hogy gondolkodni kell az egyházi képviselet legmegfelelőbb módozatairól. Ki beszéljen a helyi egyház nevében? Ki képviselje az egyházat regionális, nemzeti, vagy világszinten? Ezért az egyházban a lelkészi szolgálat szerepének kérdését is elsőrendű kérdésnek kell tekinteni. Hogyan lássák el a lelkészek szolgálataikat az egyház életének különböző szintjein és hogyan viszonyuljanak ezek a különböző szolgálatok egymáshoz? A zsinati közösség látomása különösképpen megkívánja, hogy újból megvizsgáljuk, milyen helyet foglalnak el a felszentelt (ordinált) lelkészek Isten egész népének a körében. Mi a világiak — férfiak és nők — szerepe az egyház képviseletében a zsinati folyamat idején?

4. A zsinati folyamat az igazsággal kapcsolatos. Hogyan állapodhatnak meg az egyházak közös hitük egységes megfogalmazásában? Melyek a hiteles tekintély

alapjai? Hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz? Ki illetékes képviselni a híveket a zsinatokon és tanácsüléseken, amelyek döntenek az egyház életét érintő dogmai és jogi kérdésekben? Két fő kérdés van itt: a) Milyen sákramentális és ekkléziológiai összefüggésben gyakoroltatik az egyházi felsőbbség? b) Hogyan hozatnak meg a döntések az egyház életének különböző szintjein, különböző kultúrákban és nemzeti adottságok között, valamint világviszonylatban? Bár legtöbben egyetértünk abban, hogy az egyház végső tekintélye a hivők egész gyülekezetén alapszik, akik éveken át vagy elfogadják, vagy nem a zsinatok döntéseit kötelező érvényűnek, a tekintély kérdése középponti kérdés a zsinati életben. A zsinatok olyan döntéseket hoznak, amelyek mindnyájunk életét érintik és mindnyájunknak reagálnunk kell rájuk. A tekintélyben rejlő hatalmat nyíltan és átlátszó módon kell gyakorolni. Hogyan szolgálhatja az egyházi felsőbbség az egyházat a nélkül, hogy az egyik fél uralkodnék a másikon?

5. A zsinati közösség hitvalló közösség. Amikor az egyházak a nagyobb egység elérésére törekszenek, ezt azzal kell kezdeniök, hogy közös bizonyságtételre és közös szolgálatra vállalkoznak. De állandóan fel kell tenniök maguknak a kérdést: „Miért van az egyház? Milyen feladatra hív el Isten egy-egy egyházat a maga helyén és a maga idejében?" Ez azt jelenti, hogy együttesen foglalnak állást azokban a kérdésekben, amelyek akkor adódnak, amikor az egyházak bizonyságot tesznek a mai világban.

Amikor az egyházak elkötelezik magukat a zsinati közösség célkitűzésének elérésére, az alábbi lépések segíthetik megindítani és meggyorsítani ezt a folyamatot.

a) Minden előrehaladáshoz a kezdeményezésnek elsősorban maguktól az egyházaktól kell jönnie. A legtöbb egyház így vagy úgy kinyilvánította elkötelezettségét az ökumenikus mozgalom iránt. De hogy tovább jussanak, világosabban kell kifejezniök, hogyan értik azt az egységet, amelyet Krisztus kíván az ő egyháza számára, mindenek felett meg kell állapítaniok, hogy ez az egység hogyan érhető el a többi egyházakkal való összehangolt erőfeszítéssel.

b) Az ökumenikus vita még mindig túlságosan azokra a kérdésekre összpontosul, amelyek a múltban nyilvánvalóan vitás kérdések voltak. Az ökumenikus mozgalom ágendája azonban tágabb. Az egyházaknak együtt kell szembenézniök azokkal a kérdésekkel, amelyek a mai világban tett bizonyságtételükből adódnak, s különösen azokkal, amelyek új feszültségeket és megoszlásokat okozhatnak. Mi az egyház szerepe a politikai és társadalmi felelősség terén? Mi a megfelelő viszony az egyház és az állam között? Lényeges-e, hogy mindegyik egyház életének valamennyi problémáját az ökumenikus mozgalom fényében vegye fontolóra? Közös zsinati élet csak úgy alakulhat ki, ha az *egyházak* minden szinten és minden kérdéssel kapcsolatban közös perspektívákat nyernek és kölcsönösen megértik egymást. Ennek az ökumenikus fegyelemnek az elfogadásával válhatnak az egyházak fokozatosan „egyesíthető egyházakká".

c) „A Szentlélek és az egyház katolicitása" című uppsalai nyilatkozat úgy beszél a regionális tanácsokról és az Egyházak Világtanácsáról, mint „átmeneti lehetőségről ahhoz, hogy idővel megvalósuljon az élet és bizonyságtétel valóban egyetemes, ökumenikus, zsinati formája" (Uppsala, 1968. 17. lap). Szükség van az erőfeszítéseknek minden — helyi és egyetemes — szinten való összehangolására. Ezért azt ajánljuk, hogy az egyházak, az egyházi egyesülésről tárgyaló bizottságok, a két és többoldalú párbeszédek partnerei használják fel az Egyházak Világtanácsát és a Hit és Egyházalkotmány Bizottságot az erőfeszítések koordinálására és az egységre irányuló eme különféle törekvések eredményeinek egybevetésére. Ilyen módon ezek az erőfeszítések megerősíthetnék és segíthetnék egymást és az energiák szétforgácsolódása helyett azok tömörítése következhetnék be.

B) E vita másik gyújtópontja a helyi egyházakkal kapcsolatos. Fentebb mondottuk már, hogy a zsinati közösség a helyi egyházak közössége, azaz olyan egyházaké, amelyek egy-egy helyen már egységesek.

A *helyi* szónak azonban többféle jelentése lehet. Vonatkozhatik egyes istentiszteleti egybegyülekezésre, egyházkerületekre, vagy más regionális csoportosulásra, valamint a nemzeti egyházakra. Itt elsősorban egy adott helyen vagy összefüggésben az úrvacsorai közösséget jelenti. A zsinati közösséget mindenekelőtt egy adott terület helyi úrvacsorai közösségei között kell megvalósítani. Ennek azonban az egyházi élet minden szintjén kifejezésre kell jutnia — regionális, nemzeti és végül világszinten is.

De hogyan munkálhatják ezt az egységet a helyi egyházak, amelyek gyakran megosztottak és el vannak szigetelve egymástól? Fentebb, a zsinati közösség szükséges elemeinek tárgyalásakor már leírtuk ennek a fáradozásnak egyes mozzanatait. Ezen a ponton a helyi egység egyik kifejeződését lehet megemlíteni, az egyházi egyesülést.

A zsinati közösség és a szervezeti egység

Az előző szakaszban leírt egység megkívánja azoknak az egyházaknak az egyesülését, amelyek ma még különváltan élnek. Nincs ellentmondás a helyi egyházak zsinati közösségének látomása és a szervezeti egység végső célja között. Mindkettő ugyanarra az elhivatásra utal. A zsinati közösség megkívánja a szervezeti egyesülést. Az ilyen zsinati közösség látomása tehát csak akkor lesz valóság, ha az egyházak minden szinten hajlandók lesznek vállalni a szervezeti egyesülés következményeit és feladatát.

Isten nagy ajándéka a Jézus Krisztusban annak az új közösségnek az ígérete, amelyben megszűnik minden emberi elidegenedés. Az egyházak arra hivatottak, hogy ennek az új közösségnek igyekezzenek látható, intézményes formát adni, amely mindenütt lehetővé teszi tagjaik számára, hogy együtt hallgassák az igét, együtt részesedjenek a sákramentumokban és együtt végezzék missziójukat a világban. Ilyen formát jelent a testületi egység.

A szervezeti egység lényeges és sürgős volta

Az egyesülési tárgyalásokban az egyházak újból felfedezik, hogy mit jelent Jézus Krisztus a mi korunk számára és hogyan tesz bizonyságot erről a hitről az a közösség, amely az Ő nevét viseli. A szervezeti egyesülés azt is lehetővé teszi a keresztyének számára, hogy eredményesebben vegyenek részt a társadalmi igazságokért és békéért vívott küzdelemben.

Isten a világba hívja el az egyházat, hogy egyéni és testületi közösséget teremtsen, amikor az igazságosság és a szolgálat struktúráit hozza létre, amikor a megbékélést közvetíti. Krisztusnak ezeket a megbizatásait azonban kérdésessé teszik és teljesítésüket megbénítják megoszlásaink. Nem egységes voltuk és versengésük következtében az egyházak lehetetlenné teszik a teljesen hiteles bizonyságtételt vagy közösséget s így erőforrásaikat felelőtlen módon pazarolják el. A szervezeti egyesülés a megfelelő válasz a személyi és anyagi erőforrásokkal való felelős keresztyén sáfárság megbizatására.

Az egyesült egyház szükségesség. Így a szervezeti egység valamilyen formája kell hogy az egyházak célkitűzése legyen s ennek a célnak az elérésére isteni vezetéssel és ösztönzéssel sürgősen kell törekedniök.

Lépések az egyesülés útján

Az egyesülés felé való növekedés közben az egyházak egy sereg lehetséges közbenső lépést fedeztek fel, amelyek elősegítik őket céljuk felé. Példák az ilyen lépésekre:

1. Bekapcsolódás közös missziói projektumokba.
2. Rendszeres közös istentisztelet, különösen közös úrvacsoravétel.
3. Megállapodás arra nézve, hogy az egyházak életük minden szintjén nyilvánosan kijelentik közös szándékukat.
4. A theológiai oktatás, a világiak képzése, a keresztyén nevelési és irodalmi munka stb. együttes végzése.
5. A programok fontossági sorrendjének megállapítása és a pénzösszegek ennek megfelelő új elosztása.

Az ilyen tipikusan közbenső lépések azonban nem válhatnak nyugvópontokká.

Az egység különböző szintjei — kiegészítés és kölcsönhatás

Az egységet az egyház életének minden szintjén, gyülekezeti, nemzeti, regionális és világszinten meg kell teremteni. Lényegében az egység minden szinten azonos. Ezt a keresztyének akkor élik meg, amikor ugyanazt a hitet vallják, amelyről az egy keresztség tesz bizonyságot és amikor ugyanabban az úrvacsorában részesednek. Az egység azonban más és más kifejezési formákat kíván meg az egyházi élet különböző szintjein.

Mindegyik szintnek megvan a saját különleges értéke és funkciója és egyik sem részesíthető előnyben a másikkal szemben. A teljesebb egységre irányuló kezdeményezések bármely szintről elindulhatnak és kell is hogy elinduljanak, Manapság kezdjük újból elismerni, hogy annak a helyi szintnek, amelyen keresztyének bizonyos közös feladatok végzésére egymásra találnak konfesszionális elkülönültségükből, gyakran életbevágó fontossága lehet egy ökumenikus kezdeményezés számára. Más helyeken viszont éppen itt találkozunk a legerősebb ellenállással az egységre irányuló törekvésekkel szemben.

Minden szinten fennáll az a komoly veszély, hogy a meglevő egyházak még tovább töredeznek. Bőségesen akadnak olyan helyzetek, amelyek egyaránt jelenthetnek nyereséget vagy veszteséget — vegyesházasság, karizmatikus megújulás, közös gyülekezeti kísérletezés, evangelizációs vagy szociális munkacsoportok alakítása, hogy csak egy néhányat említsünk.

A felszentelt lelkészek gyakran bizonyulhatnak az egyik fontos láncszemnek a felekezetközi csoportok és egyházak között, melyekbe híveik tartoznak, ugyanakkor azonban fennáll az a veszély is, hogy neveltetésük, probléma megközelítésük, fizetésük stb. örökölt különbözősége következtében maguk bomlasztják fel az ilyen csoportokat. Ilyen esetekben a felszentelt lelkészeknek elsősorban arra kellene törekedniök, hogy az egyesült csoportok felismeréseit és tapasztalatait értelmezzék az egyházi élet egyéb szintjei számára s így az egyház egészében ölthessen testet az ott felismert igazság.

Az egység nem olyasmi, amit meg kell teremteni, hanem amit el kell fogadni, de nem passzívan, hanem aktív kutatással. Isten ajándékainak ez az elfogadása megkívánja, hogy ezeket az ajándékokat minden szinten olyan jelekkel és cselekedetekkel fejezzük ki, amelyek bennünket személyesen elköteleznek s amelyek idővel elkötelezhetik azokat az egyházakat is, amelyekhez tartozunk. Az ökumenizmus lényegében olyan mozgalom, amelyben minden előre tett lépést az egyháztagok számára látható élménnyé kell átalakítani, hogy azt azután egyre szélesebb körben élhessék meg a hivők.

Azonosság, változás és egység

Az egység felé tett minden lépés kérdésessé teszi a jelenleg megosztott egyházak önmagukkal való azonosságát. De elejthető-e ez az azonosság? Nem Isten hűségét fejezi-e ki a történelem folyamán? Így vagy úgy minden egyház szembe kerül ezzel a kérdéssel.

Mit mondhatunk erről a dilemmáról? Az egyház azonossága és egysége végső és normatív valóság szerint Jézus Krisztusban van adva, aki a Szentlélek hatalmával jön el hozzánk, s aki az Ő megváltó és megbékéltető munkájáról való egyre újabb bizonyságtételre hívja el és képesíti az egyházat. Ebben az élő hagyományban egyek vagyunk az egyház egész történelmi múltjával, és ugyanakkor arra is felszabadulunk, hogy bizonyságtételünket a mi történelmi helyzetünk feltételei és követelményei szerint fogalmazzuk meg. Az azonosság és a változás tehát nem ellentétes és nincs ellentmondásban egymással. Mai azonosságunkra inkább akkor találunk rá, amikor az egyház teljes hagyománya alapján és a világ szükségeivel és reménységeivel való szolidaritásból megkísérli az Úr Jézus Krisztus evangéliumát kifejezni, gondolkodásában, életében és cselekedetében.

Ebben a törekvésben hálásan fogadjuk azonosságunk hagyományos kifejezési formáit, a hitvallásokat és közösségeket, mint amelyek bizonyságot tesznek a Szentlélek mindig hűséges vezetéséről, de azt is látjuk, hogy ezek terminológiájukban időhöz kötöttek. Segítettek bennünket abban, hogy jobban megértsük a keresztyén hitet, de ahhoz is segítséget kell nyújtsanak, hogy elfogadjuk a jelen helyzet követelte változásokat. Noha elismerjük azt az alapvető egységet, amelyet Krisztus adott és kíván az ő egyházának, ezt ma nem okvetlenül kell úgy kifejeznünk, hogy visszatérünk az egyház élő hagyományának és folytonosságának valamelyik kifejezési formájához, sem úgy, hogy megpróbáljuk egyeztetni és összeolvasztani a múlt többféle történelmi formáját. Szabadok és kötelesek is vagyunk arra, hogy megkíséreljük a jelenben, körülményeink sokféleségében kifejezni az evangélium élő hagyományát.

B) KÜLÖNLEGES MEGFONTOLÁSOK

A konszenzus és az egyházak közötti egység

Az elmúlt esztendőkben a Hit és Egyházalkotmány Bizottság sok időt és energiát fordított arra, hogy egyezményes nyilatkozatokat fogalmazzon meg a keresztségről, az úrvacsoráról és a lelkészi szolgálatról. („Ökumenikus megegyezés a keresztségről" és „Az úrvacsora az ökumenikus gondolkodásban", *Louvain 1971*, 49—53, ill. 71—77. lapok).

A konszenzus, mint egy folyamat része

Lényeges, hog a konszenzust csupán egy folyamat részének tekintsük. Olyan ez, mintha kivágnánk egy

kockát egy filmből: a rajta látható testhelyzetek jelzik ha az egész mozgó képet levetítik. A konszenzus Isten népének életéből és gondolkodásából nő ki, de nem emelhető ki belőle, hanem ezt az életet kell tovább táplálnia.

A konszenzus megteremtését megelőző és követő folyamat váltja ki a gondolatoknak és vitáknak azt az erjedését, amely lényeges egy eljövendő egyetemes ökumenikus tanács előkészítéséhez. Az igazi konszenzus folyamata Jézus Krisztustól ered és Ő felé halad.

A konszenzus értéke

1. A keresztség és az úrvacsora kérdésében elért konszenzus konstruktív módon hangsúlyozza, hogy a keresztség és az úrvacsora lényeges kapcsolatban van Isten szeretetének a világba való kiáradásával és a keresztyének ebből következő felelősségével.

2. Az ilyen konszenzusra való törekvés fontos eleme az ökumenikus mozgalomnak. Némelyek az ökumenikus előrehaladás lényeges módszerét látják benne, de valamennyi csoport fontos helyet biztosítana neki azzal a kiegészítő kutatással együtt, amelyet a szolgálati pártnerségről és egymás kölcsönös elfogadásáról kell végezni a dogmai különbözőségek ellenére is.

3. A pásztori döntésekre hivatott egyházak (pl. a konfirmáció gyakorlatával kapcsolatban) elkerülhetik a szerencsétlenül eltérő döntéseket, ha széles körben megvalósul és ismertté válik az ökumenikus konszenzus.

4. A konszenzus, és még inkább az elérésére irányuló fegyelem, ahhoz a felfedezéshez vezetheti el a benne résztvevőket, hogy saját felekezetük körén kívül is vannak igen gazdag keresztyén felismerések és megtapasztalások.

5. A kijelentett igazság közös felismerése megnyitja szívünket és lelkünket Isten Igéjének befogadására, és fokozatosan eggyé tesz bennünket a Szentlélek közösségében, tehát a Krisztus egy teste, az egyház közösségében is. El kell kerülni a kettős értelmű, diplomatikus megfogalmazásokat, de sok esetben szükség van olyan szóhasználatra, amely regisztrálhatja a további lépésekhez elegendő részleges megegyezést.

A konszenzus korlátai

Az ilyenfajta konszenzus természeténél fogva verbális és dogmai. Ez azt jelenti, hogy túlságosan elméleti is lehet, pl. amikor meghatározza a keresztséget, de azt már elmulasztja megjelölni, hogy a keresztyén közösségbe való felvétel milyen tényleges szertartási formáira terjed ki az egyezményes meghatározás.

A konszenzus eddig túlságosan az elvilágiasodott Európa és Észak-Amerika pásztorális helyzetét tükrözi. A csecsemő keresztség vitája például azt mutatja, hogy a világ egyes részein igen keveset tudnak a közösségi szolidaritás tényeiről.

A konszenzus címzettjei

A konszenzus legalább három csoporthoz szól: teológusokhoz, egyházi vezetőkhöz és általában a hívőkhöz. Ez azt jelenti, hogy nagyon sokféleképpen használható fel, de azt is, hogy nem elégíthet ki teljesen egy csoportot sem. A teológusok nagyobb pontosságot kívánnak, az egyházi vezetők több gyakorlati alkalmazást, a hívek pedig általában nagyobb világosságot és több közvetlen érvényességet; teológusokat mégis új találkozókra ösztönzi, az egyházi vezetőknek alapot ad a döntéshozatalhoz, a híveket pedig általában arra bátorítja, hogy elmélyítsék közös keresztyén életüket.

A keresztség és az úrvacsora kérdésében elért konszenzus alkalmazása

A meglevő egyezményes nyilatkozatokat sok bírálat érheti, de tömör megfogalmazásukban olyan széleskörű és gazdag anyagot ölelnek fel, hogy nem maradhatnak bezárva a Hit és Egyházalkotmány, vagy az egyházi hivatalok irattáraiban. Nem sokat értünk el a konszenzussal, ha az nem válik életté az ökumenikus mozgalomban és a helyi egyházakban.

Közösen kellene tanulmányozni a Szentírásnak azokat a szakaszait, amelyek alapvetőek a konszenzushoz. Ugyancsak a Szentírás az alapja általában a sákramentumok jelentéséről szóló keresztyén tanítás kidolgozásának, s ebben még további konszenzust kell elérni.

Mindezeket a tanulmányokat össze kell hangolni más EVT programokkal, amelyek a következő nagygyűlést készítik elő, különösen a „Krisztus megvallása ma" és „Mit kíván az egység?" című szekciókra nézve.

A felekezeti világcsaládok az ökumenikus mozgalomban

Hangsúlyoznunk kell, mennyire heterogének azok a testületek, amelyek felekezeti világcsaládokként keletkeztek. Ők maguk így jellemezték magukat: „Mindegyik felekezeti világcsalád olyan egyházakból áll, amelyek ugyanahhoz a hagyományhoz tartoznak, amelyeket a közös örökség tart össze; tudatában vannak annak, hogy ugyanabban az egyetemes közösségben élnek s ennek a felismerésnek legalább strukturális kifejezést kívánnak adni". (A felekezeti világcsaládok titkárainak konferenciája, 1967). Éppen e strukturális kifejezés igen elütő jellege nehezíti meg a felekezeti világcsaládok szerepének pontos megfogalmazását, s valóban sokszor meghiúsítja, hogy e szerepről egyetemes megállapításokat tegyenek. Mi a felekezeti világcsaládok helyett inkább az „Egyházak világcsaládjai" elnevezést ajánlanánk, mint amelyik jobban kifejezi, hogy magában foglalja mindazokat, akik tárgyaló felekké váltak az alábbi párbeszédben.

Kétoldalú megbeszélések

A világcsaládok többsége az utóbbi években jelenleg is két és többoldalú megbeszéléseket folytat világszinten is, meg regionális szinten is. E tárgyalások köre és eredményei összefoglalva megtalálhatók a „*Felekezetek párbeszédében*" című áttekintésben (EVT kiadványok, 1972). A felekezetközi párbeszéd e folyamatának kiértékelése felveti egyebek között azt a kérdést is, hogy milyen viszonyban vannak egymással, illetve milyen szolgálatokat végezhetnek egymásnak az Egyházak Világtanácsa és a felekezeti világcsaládok.

Okumenikus elkötelezettség

Nagyra értékeljük azokat a világközösségeket, amelyeket a felekezeti világcsaládok képviselnek és azt a módot, ahogyan folytatnak felekezetközi párbeszédet, ahogyan törekszenek egyetemes kifejezést találni hitükre. Értékeljük azt is, hogy kicsiny és szétszórt egyházak szélesebb közösségbe kerülnek a világcsaládok révén s nem egy esetben tagegyházaik is könnyebben legyőzhetik elszigeteltségüket és igazi kapcsolatokat teremthetnek.

A világ egyes részein a felekezeti világszövetségek tagegyházai, átlépve a felekezeti határokon, szervezett egységben egyesültek. Az ilyen egyesült egyházaknak a puszta léte is jel arra, hogy szükség van az evangélium egyetemes értelmezésére helyi szinten. Az egyesült egyházak kihívást jelentenek a világcsaládoknak, s azoknak a problémáit, akik egyesülni szeretnének, világszinten folyó tárgyalások napirendjére kellene

tűzni. Azoknak az ökumenikus tapasztalatait, akik már megteremtették a szervezeti egységet mind az egységre irányuló törekvéseikben, mind pedig utána az együttnövekedésben, rendelkezésére kellene bocsátani másoknak is, hogy felhasználhassák, amikor ők indulnak el az egyesülés útján.

A fentiek fényében szeretnők biztatni a világcsaládokat, hogy tisztázzák, hogyan értelmezik az egységre való törekvést az EVT-vel való együttműködés útján, aminek eredményeképpen kidolgozhatnának egy egyezményes vitairatot a világcsaládok és az EVT ökumenikus szerepéről, amely felhasználható lenne következő nagygyűléseik előkészítésében.

Az egyesülési tárgyalások és az egyesült egyházak

Az egyházi egyesülési tárgyalások érdekében kérünk a közeljövőben egy tanulmányt, amelyért a Hit és Egyházalkotmány lenne felelős, több egyesült egyházról, hogy meglátszódjanak belőle az egyesülés előnyei, valamint az is, hogy milyen területeken merültek fel nehézségek, illetve hol tapasztaltak csalódást.

Ugyancsak javasoljuk, hogy a Hit és Egyházalkotmányi Bizottság tanulmányozza azokat az erőfeszítéseket, amelyeket Észak- és Délamerikában, Afrikában és Ázsiában fejtenek ki a bennszülöttek theológiája és keresztyén életstílusa kialakítása végett, hogy megállapítsuk, milyen irányban folynak ezek a fáradozások, milyen lehetőségeket rejtenek magukban az egység megbontására vagy a konvergenciára, s milyen következményekkel járhatnak olyan jövendő szervezeti egyesülésekre nézve, amelyek eltérő kultúrákat foglalnak egybe.

Az egyesülési tárgyalások és jogi kérdések

Meg vagyunk győződve arról, hogy minden tervezett egyesülési tárgyalás jogi vonatkozásait bele kell vonni az egész theológiai gondolkodás kialakításába az egyesült egyház jövendő jóléte érdekében. Az egészséges jogi gondolkodás az ekkléziológia inkarnációs szemléletének a része.

Az eredményes egyházi egyesüléshez nemcsak mindegyik egyesülő egyház alkotmányát, hanem az érintett állam vagy államok törvényeit is alaposan kell ismerni.

Az egyesülés jogi következményei

Ezekkel már a kezdeti stádiumban is szembe kell nézni. „Lényeges, hogy idejében gondoljanak a jogi és tulajdonjogi ügyekkel való foglalkozásra, ezeket az ügyeket sorolják fel és vizsgálják meg, még ha némely esetben az ilyen problémák megoldása hasznosabbnak látszik is az egyesülés után, mint előtte.

Javasoljuk, hogy a szervezeti egyesülés előtt a tárgyaló egyházak tanulmányozzák egymás alkotmányát, vajon az alkotmány felhatalmazza-e a legfőbb testületet, hogy joga legyen (1) feloszlatni az egyházat és (2) egy másik felekezettel egyesülve alkotni új egyesült egyházat.

Ajánljuk a tárgyaló feleknek, gondolkodjanak arról, hogy ugyanezek a jogok foglaltassanak az újonnan megalakított egyház alkotmányába s így meglegyen annak a lehetősége, hogy az törvényesen egyesülhessen egy másik egyházzal.

Amikor egyházak egyesülnek, hogy egy egyesült egyházat alkossanak s ezzel új jogi személyt teremtenek, ajánlatos — ha az illető ország törvénye megkívánja az átírási illetéket az egyházi birtokok felértékelése után —, hogy vizsgálják meg annak lehetőséget, vajon megváltoztatható-e a tárgyaló egyházak alkotmánya oly módon, hogy azok pusztán tulajdont birtokló testületek s a feloszló egyház végső aktusa az új egyesült egyház tisztségviselőinek és azok hivatali utódainak kinevezése legyen, mint akik annak a tulajdonnak a gondokai, amelyik még a feloszlott egyház régi nevét viseli." (V. ö. Jegyezetek a limurui megbeszélésről, Mindstream, 1970. április 29. lap.)

Az egyház és állam viszonya

1. Az egyház és állam viszonya igen sokféle lehet. Néhány példa:
   - *a)* Hivatalos kapcsolat akár autonómia, akár egyesülés alapján, akár az állami rendeletben vagy alkotmányban jelzett együttműködéssel.
   - *b)* Az egyház hallgatólagos különválása az államtól.
   - *c)* Az egyháznak, mint az állam testében élő külön testületnek az autonómiája.
   - *d)* Türelem és együttműködés az állam részéről írásos rendelkezések nélkül.
   - *e)* Az állam felelős az egyház támogatásáért az egyházi adók behajtásával.
   - f) Egy államegyház, de több bevett egyház létezését és jogait is elismerik.
   - *g)* Egyetlen hivatalos államegyház.
   - *h)* Nem nyílt, csupán rejtett állami védelem az egyházak számára kisebbségi minősítéssel.

2. Az egyház és állam viszonyának ezek és másféle változatai különböző mértékben és módokon befolyásolhatják az egyházak kapcsolatait más egyházakkal. Az *e)* pontban jelzett változat például gátló lehet, mivel az egyház pénzügyeit hátrányosan befolyásolhatja az, ha — az egyház alkotmányának módosítása esetén — az állam megvonja támogatását.

Elkötelezettség az ökumenikus mozgalom és az Egyházak Világtanácsa iránt

Ismét felvetődött a kérdés, hogy az Egyházak Világtanácsa hogyan segíthetne a radikális szabadegyházaknak (pl. a pünkösdistáknak, az amerikai déli baptistáknak) abban, hogy egyházi törvényeik revideálásával delegátusokat küldhessenek az EVT-be, vagy belépjenek a Világtanácsba. Segítséget nyújthat itt annak tanulmányozása, hogy ki illetékes döntéshozatalra az egész egyház nevében. Megjegyezzük, hogy az egyházakon belüli illetékesség kérdése mindenképpen tisztázandó, mivel más testületekkel való egyesülés, akár egyesülő egyházakkal, akár az EVT-vel, egyaránt az illetékes hatóság aktusa.

Az egyesülés mechanizmusa

Ez a szakasz különösen a nemzeti szinten folyó egyházi egyesülési tárgyalásokra vonatkozik. Itt az a kérdés: „Ki illetékes dönteni az egész egyház nevében?" ebben a formában vetődik fel: „Ki kezdhet ilyen tárgyalásokat?". Egyes egyházak alkotmányosan is magukban foglalják saját alcsoportosulásaikat (pl. a presbiteriánus zsinatokat), más egyházak szabadabbnak hagyják az ilyen alcsoportosulásokat (pl. a baptista konventeket és uniókat). A presbiteriánus típusú döntés szintjében különbözik a baptista típustól. Jogilag ez ezt a további kérdést veti fel: „Melyek az egyéni tagság jogai és kötelezettségei bármely közösségben?"

Számos példát hoztak fel olyan problémákra, amelyek abból adódhatnak, ha egy felekezetnek, egyháznak vagy csoportnak valamelyik szakadár tagja vonakodik a közösen elgondolt csoportosulástól. Itt ismét az egyes egyházak jogi hagyományainak tanulmányozása tisztázhatná az egyházak helyzetét az állammal kapcsolatban.

1. *Megjegyzés:* Az államhatárokban bekövetkező változások máris gátolhatják az egyházi egyesülési eljárásokat, ha az ilyen állami változások után az egyházi fennhatóság területe változatlan marad, tehát keresztezi az új államhatárokat.

2. *Megjegyzés:* Külön problémát jelentenek az olyan konkordátumok, amelyek szerint az állam gyámkodik az egyház felett s az egyház elismeri az államot gyámjául.

3. *Megjegyzés:* Szeretnők felhívni a figyelmet a hasznos alkotmánymódosítások lehetőségére. Ha egy egyház alkotmányán módosítást végez, külön meg kell említeni benne más keresztyén közösségek meglétét és a keresztyének közötti egység kívánatos voltát. Ez elősegítheti az egyház későbbi jogi rugalmasságát.

Az egyházi egyesülés befejezése

„Több egyházi egyesülési tárgyalás meghiúsult vagy elakadt, mivel nem látták kellőképpen előre az egyesüléssel együttjáró jogi problémákat... A megoldatlan jogi kérdéseket szakadár kisebbségek az egyesülés meghiúsítására használhatják fel" (Limurui jelentés, 10. lap).

Milyen törvényes eljárások szükségesek, mielőtt az egyházak egyesülhetnek? *Példa:* Kanadában a theológiai egységről a törvényes és alkotmányos egység vitáival párhuzamosan folytak megbeszélések.

A fontosabb jogi problémák a tulajdont érintik.

1. Kié a tulajdon és milyen feltételek és kötelezettségek mellett? Ha egy egyesülő egyház le akar mondani egy szemináriumi (egyházi épületi) alapítványról stb., hogyan teheti ezt meg?

2. Hogyan rendezhető a megosztott birtoklás? ha például *a)* egy új egyháznak van néhány épülete, de egy külföldi misszióé a kórház, vagy *b)* két egyház közösen birtokol egy tulajdont, de csak az egyikük dönt úgy, hogy egyesül egy másik egyházzal. Ilyen esetekben a szövetségi és tartományi törvények módosításra szorulhatnak.

1. *Megjegyzés:* A törvényes átírás magas illetéke gyakorlati, pénzügyi, sőt jogi problémát is okozhat egy szegény egyházunk.

2. *Megjegyzés: Kizáró feltételeket tartalmazó rendelkezések.*

Az utódlási jogok és egy egyesülő egyház kötelességei mindazok iránt, akik esetleg később kívánnak kiválni, felülvizsgálatra szorulnak; ugyancsak nyitva kell hagyni a lehetőségét annak, hogy az egyesülési tárgyalásokba később bekapcsolódó egyházat is felvehessenek. Ha az egyházi egyesüléseket „visszavonhatatlannak" minősítik, felmerülnek bizonyos lélektani, ha nem jogi problémák is. De megjegyezzük, hogy eddig egyetlen egyház sem visszakozott, ha már egyesült.

Az önálló lét jogi következményei

Jogilag lényeges, hogy meg tudjuk állapítani, mely testület illetékes a döntéshozatalra. Ez azonban különleges problémákat jelent bármely testület számára, amely vissza akar lépni egy előzetesen vállalt egyesülési tervtől, mivel az egyesülő egyházak már az egyesülés idején lemondtak külön önálló létükről az egyesült egyház javára. Ilyenkor ki dönthet a visszalépést illetően? Ez tanulmányozást igényel. Az önálló lét további megvilágítást nyerhet, ha tekintetbe vesszük az utódlásra és az utódra vonatkozó nemzetközi jogot *Példa:* A Daccai Egyházkerület, amely egyesülni kíván az Észak-indiai Egyházzal, hivatalosan azonban még a Pakisztáni Zsinathoz tartozik. A Zsinat lehetővé teheti Daccanak, hogy akadálytalanul bonyolítsa le ezt az egyesülést, de nem ragaszkodhatik ahhoz, hogy Dacca „kilépési aktust" hajtson végre.

Egyes személyek státusa

Lelkészek vagy világiak kiválhatnak-e az egyesülési tervekből és alakíthatnak-e továbbra is külön egyházakat? Hogyan lehet védekezni a törvényes eljárások ellen? (Lásd ismét a Limurui Jelentés 29-ik lapján az 5. pontot és 30-ik lapján a 7. pontot). A csoport megjegyezte, hogy az egyezménykötés idején hasznos a kezdeti nagylelkűség, de nem ez a teljes válasz. (Lásd „Az egység különböző szintjei" c. szakaszt.)

Közigazgatási struktúrák

Kikre kell ruházni a felelősséget egy új egyesülő egyházért? Mik legyenek a törvényes kötelességei azoknak, akik az új közigazgatási struktúrákban működnek? Szükség lesz az egységes irányelvek kidolgozására.

Javaslatok

1. A Hit és Egyházalkotmányi Bizottság hívjon össze egy konzultációt a jogi kérdésekről s a megbeszélés napirendjén szerepeljenek a fenti megfontolások.

2. Készíttessen az EVT egy kézikönyvet, amely megfelelő jogi intézkedéseket tartalmaz: *a)* a nemzeti (állami) jogból; *b)* az egyházközi jogból; *c)* a helyi alkotmányos egyházjogból, mivel ezekből tevődik össze a különböző szinteken létrejövő egység jogi szövevénye.

3. A Hit és Egyházalkotmányi Bizottság jövendő tagjai közé vegyenek fel jogi ismeretekkel rendelkező szakembereket, akik tanácsadókként szerepelhetnének, vagy helyi jogi tanácsadókat ajánlhatnának.

Fordította: Fükő Dezső

A Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának ülése

A Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottsága ez évi ülését az Egyesült Államok-beli Louisville-ben tartotta, a Déli Baptista Szövetség legnevesebb teológiai szemináriumában augusztus 3—11-ig.

E fontos ülésen a Magyarországi Baptista Egyház részéről részt vett Laczkovszki János egyházelnök, a Baptista Világszövetség alelnöke, valamint Nagy József teológiai dékán, a Végrehajtó Bizottság tagja.

A Baptista Világszövetség vezető testülete több határozatot hozott, többek között a Világszövetség strukturális változásairól, valamint az 1975-ben Stockholmban tartandó 13. Baptista Világkongresszus programjáról. Beható tanulmányi munkát végzett valamennyi szakbizottság. A bizottságok javaslatai közül kiemeljük a Segély Bizottság javaslatát, amelynek záróbekezdését a magyar delegáció javaslatára fogadott el a Végrehajtó Bizottság plenáris ülése. A határozati javaslatot teljes egészében közöljük.

A Határozati Javaslatok Bizottságának jelentése a Végrehajtó Bizottságnak, 1974. augusztus 8-án

I. A Baptista Világszövetség Segélybizottságának határozati javaslatai

Tekintettel a világ aggasztó élelmezési helyzetére, mely a világ népességének sokaságát nyomorral és éhínséggel fenyegeti, és felismerve az Evangéliumnak a

keresztyénekhez intézett parancsát e sürgős emberi szükséglet kielégítésére vonatkozóan; és a Baptista Világszövetség Segélybizottsága ajánlásának figyelembevételével a határozati javaslatokat előkészítő bizottság a Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának a következő határozati javaslatok előterjesztését ajánlja: hogy

1. buzdítsuk a missziós társulatokat és a velük kapcsolatban álló egyházi testületeket, legyenek a nemzetek segítségére, hogy növeljék az élelmiszerek termelését és tanítsák a helyes táplálkozást, ami jelentős mértékben hozzájárul az élelmiszerválság leküzdéséhez olyan helyeken, ahol az emberek rosszul táplálták;

2. sürgessék a világ nemzeteit, mozdítsák elő az élelmiszer-, vetőmag- és műtrágya-export-import tevékenységet a nemzetek között;

3. tisztelettel ajánljuk, a nemzetek emeljék fel segélyezési és fejlesztési költségvetésük összegét és buzdítsanak többoldalú segély nagyobb mértékű igénybevételére;

4. buzdítsuk a világ kormányait, kövessék a kivándorlási irányvonalat, mely megengedi a népesség méltányos és egyenletes elosztását;

5. biztassuk az Egyesült Nemzeteket és kormányokat, kössenek nemzetközi szerződéseket halászati jogok tárgyában és csökkentsék az óceánok szennyezését, hogy az óceánokat nagyobb élelmiszerforrásként lehessen felhasználni;

6. kérjük, a nemzetek oldják fel a vallási testületeket (mint pl. a Baptista Uniókat) a valutakorlátozások rendelkezése alól, hogy elegendő pénzügyi és anyagi támogatást adhassanak nemzetközi segélyszerveknek (mint a Baptista Világszövetség Segélyezi Alapjának);

7. kérjük továbbá a kormányokat, engedélyezzék segélyszállítmányok vámmentes behozatalát illetékes egyházi segélyszerveknek;

8. buzdítsuk az Egyesült Nemzeteket és egyéb nemzetközi szerveket, hogy továbbra is használják fel a nem-kormány szervezeteket, beleértve az egyházi segélyszerveket is, élelmiszer elosztására ínségövezetekben;

9. sürgessünk minden felelős pozícióban levő személyt, kövessenek el minden tőlük telhetőt a pazarlás csökkentésére és minden rendelkezésre álló forrás fejlesztésére több élelmiszer termelése érdekében, és

10. felhívjuk a lelkipásztorokat és egyéb vezetőket, hogy hirdessék és tanítsák azok határozott felelősségét, kik bővölködnek, hogy imádkozzanak, adakozzanak, sőt csökkentsék kalóriafelvételüket, hogy a világ korlátozott élelmiszerkészletéből több jusson azoknak, akik szükségben vannak.

II. A magyar delegáció határozati javaslata

11. Meggyőződésünk, hogy hatékony segélyszolgálat nem történhet, amíg nincs tartós béke a földön. A nyomor és az éhínség — egyéb okok mellett — a háború természetes következménye. Érezzük, hogy keresztyén kötelességünk aktívan résztvenni a nemzetek közti megértés előmozdításában. Olyan tevékenység ez, mely hozzájárul a békéhez. Béke és igazság azok az előfeltételek, melyek lehetővé teszik a nemzeteknek, hogy a siker reményében munkálkodjanak a világ sürgős anyagi szükségleteinek kielégítése érdekében.

A H.N. Adventista Egyház V. Európai Konzultatív Találkozója

A H. N. Adventista Egyház 1974. augusztus 12—15 között Helsinkiben tartotta V. Európai Konzultatív Találkozóját.

A „Béke a Földön" témához a magyar egyház vezetősége írásban terjesztette be hozzászólását, melynek anyagát az alábbiakban ismertetjük.

A Magyarországi H. N. Adventista Egyház javaslata a helsinki konzultatív találkozó „béke" témájához

„Boldogok a békességre igyekezők, mert ők Isten fiainak mondatnak."
(Mt. 5:9.)

A Magyarországi Hetedik Napos Adventista Egyház hálát ad Istennek, hogy hazánkban mintegy három évtizede a II. világháború szörnyűsége után békében élhetünk és szolgálhatjuk az örökkévaló Istent.

Örvendetes számunkra, hogy az Adventista Egyház európai Konzultatív Tanácskozásain annak kezdete óta részt vehetünk, hogy ezzel is szolgáljunk Isten munkatársaiként az embereknek, akikért Ő kész volt megüresíteni a mennyet egyszülött Fia odaáldozásával. (Róma 8:32.)

Örömmel tölt el bennünket, hogy a világ különböző országaiban élő haladó erők nagy összefogásban 1949. óta, immár 25 éve szolgálják az emberiség nagy ügyét, hogy béke legyen a földön. 1949 áprilisában a Prágában és Párizsban egyidejűleg megtartott Béke Világ Kongresszust úgy tekinthetjük, mint ami elindítója volt egy nagy nemes mozgalomnak, amely minannyiunk közös ügye. Az a tény, hogy 1950 novemberéig e szervezet keretében a stockholmi felhívás alapján mintegy 500 millió ember aláírással erősítette meg vágyát, és kérte az atomfegyverek eltiltását, csak erősítette a megkezdett munkát.

Bennünket, H. N. adventistákat, theológiai látásunkból eredően lelkiismeretünk indít a békéért folytatott erőfeszítések melletti egyértelmű állásfoglalásra. Béketheológiánkban az Isten-ember és az ember-ember megbékélésének kérdése egy síkba esik. Isten igéje szólít fel mindannyiunkat „kövessétek mindenki irányában a békességet" (Zsid. 12:14.) és „amennyiben rajtatok áll, minden emberrel békességben éljetek." (Róma 12:18.)

A keresztyén theológia: béke-theológia. Isten „ultimátuma" békeüzenet és nem hadüzenet az emberhez. Ezért az egyház feladata sem lehet más, mint az ember halálát előidéző konfliktusgócok feloldása, megszüntetése. Ma, amikor a nukleáris háborús felkészültség olyan félelmetes nagyságot ért el, hogy perceken belül az életet is meg lehetne semmisíteni a földön, úgy érezzük, hogy egyetlen keresztyén ember, de egyetlen keresztyén egyház sem lehet tétlen szemlélője a katasztrófa-gócok kialakulásának, feltárásának, amelyek emberek ezreinek pusztulását jelentik, akikért Jézus életét áldozta fel.

Az egyház üzenethirdetésének jellemzője az Isten és ember közötti megbékélés útjának megismertetése. Kétszeresen az élet theológiája ez, mert üzenethirdetésben úgy jelenik meg Isten, mint Aki az életét kínálja fel az embernek a vele való megbékélés által. Bibliai látásunk alapján valljuk továbbá, hogy az egy-

ház szolgálatának egy fontos része, hogy békeköveti munkát végezzen e világban. Ha csak a jelenlegi középkorúak nevében szólunk is, elmondhatjuk azt, hogy a háború borzalom, a legalantasabb érzéseket szabadítja fel, szabadfolyást engedve az embertelenség áradatának, brutalitásának és tönkreteszi azokat az eredményeket, amelyek egyébként az emberiség jólétét szolgálnák. Lerombolják az eszméket és a tiszta érzelmeket, amelyek az emberi méltóságot emelik.

Megdöbbentő, ha arra gondolunk, hogy egy darab földért, a hatalomért, a kiterjedtebb piacért országoknak kell lángtengerré válni, milliónak kell irgalmatlan halállal elpusztulni akkor, amikor Isten szemében oly drága érték az ember.

Hisszük is, hogy Isten célja a békét kiterjeszteni az egész földre. Az apostolok békeszolgálata nyomán, a Krisztus áldozata által Isten mindent az emberiség javára kívánt tenni. Az egymással szembenálló népek, a fajok közötti ellentétek és soviniszta gyűlölködések megszüntetése semmiképpen sem lehet idegen a keresztyén ember világnézetétől. Az elmúlt két évezred súlyos tragédiái, a véres faji-, vallási-, nemzetiségi- és a polgárháborúi tanúskodnak az emberi gyűlölködés ördögi erejéről. Ezek számunkra sem lehetnek közömbösek. A háborúk végső kimenetele igazolja: a háborúteológia inspiráló szelleme az Ördög.

Isten igéje elítéli az élet elleni merényletet és bűnnek nevezi. Nincs és nem is lehet olyan keresztyén érvelés, amely igazolhatná az emberiség élet-kérdéseivel szembeni tanácstalanságot vagy felelőtlenséget. Nincs és nem is lehet olyan theológiai nézet, amely az életért folytatott küzdelemben igazolhatná az Isten gyermekeinek vagy azok közösségének passzivitását. Nincs és nem is lehetséges olyan érv, amely a békéért küzdő emberek oldala mellől elszólíthatná a keresztyén embert, bármilyen világnézetű országban éljenek, bármilyen színűek, vagy bármilyen hitűek legyenek azok.

Számunkra örvendetes, hogy a legutóbbi, 1971 augusztusában Svédországban megtartott Adventista Konzultatív Találkozó is állást foglalt már a háború és béke kérdésében (1971. VIII. Jönköping). Ez az állásfoglalás többek között a következőket hangsúlyozza: „A H. N. Adventista Egyház tagjai is békére vágynak. A testvériségbe vetett hitük alapján békeszerető emberek.

Theológiai állásfoglalásunk szerint — mely a Biblia ihletett tanításain alapszik, hisszük, hogy Isten a Béke és a békéért munkálkodókat gyermekeinek nevezi. (Máté 5:9.)

A békéért folytatott munka lényeges része a keresztyéni életnek a személyek és a közösség vonatkozásában egyaránt. E. G. White klasszikus megfogalmazása a háborúról és annak félelmetes következményeiről a következő:

„Sátán örömét leli a háborúban, mert a lélek leggonoszabb szenvedélyeit gerjeszti fel... Célja az, hogy a nemzeteket egymás ellen uszítsa."

Isten a béke munkájában embereket kíván felhasználni a jóra, melyre mi készségesek vagyunk. Ő azt akarja, hogy követői másokat is befolyásoljanak nemes tettekre és tartsanak vissza a rossztól. Egyházunk minden tagját szólítsuk fel az egész világon, hogy adjuk mi is erőinket a „négy Angyal" erőfeszítéséhez és munkálkodjunk ott és ahol befolyásunk van az emberiség szent ügye, a béke érdekében.

Mi, magyarországi H. N. adventisták hálásak vagyunk Istennek azért, hogy olyan országban élhetünk és szolgálhatjuk Urunkat, amelynek vezető államférfiai következetes békepolitikát folytatnak. A Magyarországi Hetednapi Adventista Egyház minden tagját örömmel tölti el, hogy „Budapesti Felhívás" néven született meg az a békeszózat, mely az egész világ előtt ismert, és amely már eddig is szép eredménnyel járt. Reméljük, valóra válik ennek a felhívásnak a gondolata, és Európában is tartós lesz a béke.

Mi, a Magyarországi Hetednapi Adventista Egyház, mint a Világszervezet egy egysége és része az egyetemes egyháznak, a reánk bízott isteni üzenethez való hűségben kívánjuk szolgálni Urunkat. Örülünk annak, hogy Isten megmutatta nékünk, hogy a befelé forduló, elzárkózó magatartás nem az Ő akarata. Mindenekelőtt imádságainkban, de az emberi közösség szükségszerű munkáiban is akarunk szolgálni embertársainknak.

Meggyőződésünk, hogy az egyháznak nem az a feladata, hogy mint szervezet politikai, gazdasági hatalommá akarjon válni, hanem, hogy előmozdítsa és segítse egy olyan társadalomnak a kibontakozást, amely képes és kész arra, hogy az ember egyetemes érdekeit érvényre juttassa, sohasem feledkezve meg arról, hogy példaadással bizonyságtevői legyünk Urunk üzenetének.

A II. világháború után kialakult új társadalmi viszonyok között olyan feladatokat is megmutatott nékünk Isten hazánkban, amelyek megvalósítására 1945 előtti társadalmi helyzetünkben az objektív lehetőségeink sem voltak meg.

A békéért való erőfeszítés meddő lenne, ha nem irányulna oda, hogy a háborút kiváltó gazdasági, társadalmi és politikai okok is megszűnjenek. Nem nézhetjük szótlanul, hogy a föld lakosainak csupán $\frac{1}{3}$-a tud naponta jóllakni, $\frac{2}{3}$-a éhezik, vagy azt, hogy milliók pusztulnak el éhen a föld javaiban. Nem nézhetjük vétkes felelőtlenséggel, hogy közel-keleten, és más helyeken, ma is olyan sokan szenvednek az igazságtalan háborúk és terror-cselekmények miatt. Iskolák, lakóházak tömegei pusztulnak el a világ egyes részein gyermekekkel és anyákkal együtt, borzalmas bomba és fegyveres támadások következtében. Csak az önző lelkiismeretű ember tudja fájdalom nélkül szemlélni mindezt.

Az Adventista Egyház — melynek tagjai az egész földön élnek, a legkülönbözőbb társadalmi körülmények között —, kell, hogy Istentől kapott látás alapján emeljen szót a nyomor, a szenvedés, a kiontott vér miatt. Nem haladhatunk el lévitákként és papokként még nagy ügyeinkre való hivatkozással sem az emberiség mellett, hogy a szenvedőkön ne segítsünk, és hogy ne törődjünk az emberiség jövőjének alakulásával.

Javasoljuk, hogy a Generál Konferencia és a Diviziók az egyház tagjait tanítsák még nagyobb felelősségérzetre az ember földi dolgai iránt és minden lehetőséget és alkalmat ragadjanak meg, hogy bibliai látásunk alapján a szenvedéseket megelőző munkában vegyük ki részünket elsősorban. A Magyar Adventista Egyház az elmúlt 30 évben Isten sok ajándékának örvendhetett. Ezek bennünket hálaadásra késztetnek, és arra, hogy javainkat, köztük új theológiai látásainkat kamatoztassuk az egész emberiség javára. Ezért kérjük a Konzultatív Találkozó résztvevőit, hogy mindezen a konferencián, mind az 1975-ös bécsi Generál Konferencián juttassuk kifejezésre közös szándékunkat és akaratunkat az emberiség javát szolgáló kérdésekben, amelyekben mi készek vagyunk szívvel és Isten kapott erővel odaállni minden jóakaratú emberhez.

Isten áldja meg a Konzultatív Találkozó résztvevőit, s adjon felelősségérzetet mindnyájunknak minden ember közös ügye érdekében.

A Magyarországi H. N. Adventista Egyház
Egyháztanácsa

Szakács József
egyházelnök

Éremművészeti és ex libris kiállítás a debreceni Kollégiumban

Azoknak a kiállításoknak a sorában, melyek az intézmény állandó kiállításai mellett egyre gyakrabban nyílnak meg a Kollégium különböző helyiségeiben, s amelyek főként az ősi iskola, illetve a hazai protestantizmus haladó, harcos hagyományait tárták elénk, a legfrissebb az az éremművészeti és ex libris kiállítás, amely két magángyűjtő, Bottyán János és Nagy Dezső lelkészek gyűjteményének legszebbjeit mutatja be.

A 15. tárlóban látható érmek és plakettek e művészeti ág protestáns vonatkozású darabjait képviselik. A megkapóan jól tagolt, szemléletesen elrendezett anyag különböző nevezetes egyházi épületeket, a reformáció nagyjait (Husz János, Luther, Kálvin), majd a helvét reformáció magyarországi megindítóit (Méliusz, Grynaeus) idézi elénk. Azután a Kollégiumból kinőtt nagy költőinkről szóló kisdomborműveket (e szó Bottyán János sikeres alkotása) látjuk, Csokonait, Fazekast, Kölcseyt, Aranyt, Adyt, Móriczot. Egy másik tárló pedig azok közül a tudósok közül állít elénk néhányat, akiket a Kollégium bocsátott szárnyra, mint Hatvanit, Segner Andrást, Gönczy Pált, Pethe Ferencet stb. Majd a reformáció és a kollégiumok pártfogóiról készült érmeket láthatjuk, főként Erdély nagy fejedelmeit s mellettük a Kántus áldozatos támogatóját, a szerb Thököly Szávát, valamint Zrínyi Miklóst, a szigetvári hőst, aki nyomdát állított a reformáció terjesztésére.

Újabb tárlók a testvér Kollégiumokból, protestáns iskolákból kikerült íróinkat, tudósainkat álítják elénk hosszú sorban, a tudósokat például Szegedi Kis Istvántól Sántha Kálmánig, Bognár Rezsőig. Külön tárlókat kapnak a külföldi kapcsolatok: a Debreceni Kollégium, a magyar református egyház, hazai és külföldi egyetemekkel, más egyházakkal s egyházi világszövetségekkel való kapcsolatait bemutató érmek s végül egy éremsorozat a mai református egyház címerének Debrecen város régi címeréből való kifejlődését mutatja be.

A kiállításnak történelmi, művészeti értékén kívül gazdag pedagógiai vonatkozása is van, hiszen az első tárlón érmeken bemutatja az éremkészítés történetét, módját, eszközeit, anyagát, valamint a kisdomborművek fajtáit.

A kiállított művek szinte kivétel nélkül magas művészi értéket képviselnek, hiszen készítőik között neves külföldi mesterek mellett ott találjuk a magyar éremszobrászat legjelesebb képviselőit, Wurschbauer Károlyt, Loránfi Antalt, Beck Ö. Fülöpöt, Tóth Gyulát, Berán Lajost, Medgyessy Ferencet, Istók Jánost, Telcs Edét, Reményi Józsefet, Ispánky Józsefet, Csúcs Ferencet, Madarassy Waltert, Pándi Kiss Jánost, Debreceni Tivadart, a legkiválóbbakat 8—10 éremmel is.

E kiállításra három új érem készült. Az első a Méliusz érem, arcképe helyén a legendás lícium fával, mivel arcmását nem ismerjük, hátlapján pedig a Kollégium pecsétjének rajzával, a tetragrammatonnal, és a kiállításra utaló latin szöveggel (Csúcs Ferenc alkotása). A második Grynaeus Simon érem, akinek köszönhetjük századok során minden bázeli egyházi és teológiai kapcsolatunkat (szintén Csúcs Ferenc műve). A harmadik Szenci Molnár Albert jubileumi érme, a magyar éremművészek nesztorának, Reményi Józsefnek kiváló alkotása; külön érdekessége és érdeme, hogy a korabeli metszeteken szembe ábrázolt költőt profilba fordítva mintázta meg, kiváló anatómiai tudással.

A 15. szemben elhelyezett tabló nagyméretű plaketteket mutat be s abban látható a magyar protestáns emlékérmekről szóló irodalom legjelentősebb darabja, Huszár Lajos: A magyarországi protestantizmus érmészeti emlékei című dolgozata (Egyháztörténet, 1945.) valamint Bottyán János nyelvészeti tanulmánya: Érme, érem, csegely, plakett és rokonaik (Magyar Nyelvőr, 1973.), és több beszámoló érmekről és éremkiállításokról.

A kiállítás jelentősége az ismertetett értékek mellett elsősorban a gyűjteményben magában van, ugyanis most gyűlt össze hazánkban először protestáns szempontú éremgyűjtemény, s ezért nem is láthatott a közönség még hasonlót.

A tárlók másik sorában kiállított 410 ex libris Nagy Dezsőnek, a debreceni ex libris gyűjtők titkárának a gyűjtését és rendezői rátermettségét reprezentálja. A kiállítás anyaga immár nem protestáns, célja pedig bevallottan pedagógikus-propagandisztikus: elsősorban a kis grafikai gyűjtés megkedveltetése.

A sort itt is a grafikai sokszorosítás módjaira utaló képek kezdik, majd az ex librisek — könyvjegyek — legrégibb fajtáját képviselő címeres ex libriseket látjuk, mellettük a kollégiumi könyvtár első könyvjegyét, eredeti rézlemezével, amely valószínűleg a rézmetsző diákok kezéből származik. Ezután nyolc debreceni művész munkái következnek, sorrendben: a Haranghy Jenőé, Gáborjáni Szabó Kálmáné, Mata Jánosé, Menyhárt Józsefé, Nagy Ferencé, Vadász Endréé stb., amelyek többnyire fa- vagy rézmetszetek formájában, tenyérnyi, féltenyérnyi helyen is meggyőzően hirdetik alkotójuk művészi sajátosságait, elannyira, hogy mindegyikükről külön kis portrét lehetne rajzolni e művek alapján is. A többi tárlóban is a mai magyar grafika legjelesebb képviselőivel találkozunk: Bordás Ferenc, Buday György, Drahos István, Diskay Lenke, Fery Antal, Nagy Árpád, Varga Nándor Lajos stb. alkotásaiban, s a legjobbak közül is kiemelkedik Horváth Endre, akinek művei a rézkarcolás legmagasabb szintjét képviselik.

A művészi egyéniségek,, megoldások, gyönyörködtető sokfélesége mellett található ötletek utalnak a megrendelők, vagy megtiszteltek egyéniségére, érdeklődési irányára is, annál inkább, mert közöttük irodalmi, művészeti életünk nem egy jeles képviselőjével találkozunk.

A kiállításokhoz készült ízléses katalógus jó tájékoztatást nyújt a nézőknek az anyagban való eligazodáshoz.

Dr. Tóth Béla

Pontosan és érthetően

Jegyzetek a magyar református teológia szaknyelv történetéhez

Minden munkaterület megalkotja sajátos műszavait és szakkifejezéseit. Egyik legrégibb „Philosophiai Műszótárunk" készítője, *Imre* János már 1834-ben írta („A bölcselkedés, 108"): „Ki kell kerülni a kétséges, többjelentésű s tétovázó szókat s amennyire lehet, egyjelentésűekkel élni... Ha néha többjelentésű szóval kénytelen valaki élni, előre határozza meg micsoda értelemben veszi a másképp több jelentésű szót, hogy így a híjában való szóharcot kikerülhesse." De vajon melyek a műszó, szakszó kellékei? *Tolnai* Vilmos ezekben határozza meg: — fogalmi szabatosság, nyelvi helyesség, nyelvi tisztaság, könnyű alkalmazhatóság és állandóság. (Magyar Nyelv 19 : 78). S hozzáfűzi még: ne legyen a szakszónak mellékzöngéje, hangulati velejárója, mint az irodalmi, társalgási, és köznyelv szavainak. Ez elhomályosítaná szabatosságát. — Esztétikai tekintetben — úgymond — elég, ha nem rút hangzású, ha könnyű ejtésű a szó. Szépsége olyasféle, mint a gépalkatrészé: — akkor szép, ha megfelel céljának és rendeltetésének.

Teológiánk azonban — ha tételesen jelentkezik is — élet. Harcolunk a „szent tolvajnyelv" elburjánzása ellen. Célunk — a közérthetőség. Szakszerű bibliafordításainknak s prédikációinknak erénye, hogy nem „szak-barbárok" értik és dícsérik, hanem a köznép.

Vizsgálhatjuk a magyar református teológiai szaknyelv *szókészletének* alakulását. Ámde ezzel fél utat tennénk meg célunk felé, mert a lényeg: a *mondattá rendeződött* szavakban él. Mért van tele jelrendszerünk pontatlan meghatározásokka, jelképrendszerünk pedig képzavarokkal? Mert elemzésünk nem követi a kifejezést „ős-sejtjéig". Grammatikai aprólékoskodásunk során nem tekintjük úgy a kifejezést, mint kifejezések messzebbható láncolatát. Szemhatárunkat a *jelentéstan* körében kell meghúznunk. Tételeinket, ítéleteinket — egyiket a másikához képest kell tekintenünk.

*

„Keresztyén theologusi morál vagyis erkölts tudomány" (1796) c. könyvében keserűen panaszkodik *Márton* István: Nem lévén nyelvi törvényhozó joggal fölruházott tudós társaságunk, tudományos szavaink csak ötletszerűen szaporodtak, rakás számra minden fogalomra. Mivel magyar nyelvű tudományos irodalmunk csekély volt, a használatból előállott természetes kiválasztódás hiányzott. — „Én feltészem — úgymond — a magyar generositásról, hogy készebb éhen meghalni, mint az ollyan sült galambot éhes korában is megenni a mit nem egy társaság lök szájába" (Magyar Nyelv 3:194). Társaság híjján *Barczafalvi Szabó Dávid (1787)* külön-külön iparkodott a szók gyártására: ethica = erkölcsédmény, theológia = Istenédmény. (MNY 3:149) Axioma = sark-kitétel (Fejér György, 1836, MNY 3: 297). *Nagy Szöllősi* Mihály: „Lobogó Szövétnekében" (22. l.) azt mondja a „Theologicum axioma"-ról = isteni tudománybeli hiteles mondás. *Apáczai* egyszerűen csak „mondásnak" említi az axiomát (Magyar Nyelvőr 1877:306). — Milyen megható és tiszteletreméltó az ő viaskodása a könnyen használható, jó tudományos szavakért! (Actus = cselekdeet; conclusio = kirekesztés, stb.).

Látnivaló, hogy a filozófia „műszói" mily nehezen születtek.

S mit ért el a teológia?

A *Vizsolyi Biblia* első szakaszában (Gen 1:20) ehhez a részhez: „és az WRNAC LELKE táplállya vala az vizeket" — széljegyzetül odaírta Károlyi: „Érti az szent LELKET nem az szelet"... Valóságos kis kommentár és szótár kitelik e kísérő szövegből, mert ilyen értelmezést fejezet-címekbe rejtve, vonatkozó bibliai igékkel is bőven szolgálván: könnyíti az Írás megértését.

Szenczi Molnar Albert, ki „EZ MÁSODIK KINYOMTATÁST IGAZGATTA, néhol mégis jobbította" — a *hannovai Biblia* (MDCVIII) előszavában rendkívül hasznavehető szószedettel szolgál: „Registroma es magyarazattya egy nehány sido, görög és deak igeknec, és egyéb idegen nyelven való neveknec: mellyec az SZ. Bibliaban néhol-néhol előforognac." — Négy és féllapnyi gondos szöveg. (Habacuc, Tusakodo, Viaskodo, Baynaklo; Christus, kenetet, Megkenetet; Illyricum (Rm 15:19) Víg ország, öröm országa, Julia, Ifjaczka, fiatalka; Julius, Pihes, gyapjas, szoers; — Laodicea, Nepi ítélet, Neb ítéleti, stb.)

*

A következő jelentős magyar református teológiai szakszótár *Bod* Péter: műve: „SZENT ÍRÁS" ÉRTELMÉRE VEZÉRLŐ MAGYAR LEKSIKON, MELLYBEN A SZENT ÍRÁSBAN ELŐ-FORDULÓ PÉLDÁZOLÁSOK, (TY-pusok) ÉS ÁBRÁZOLÁSOK (EMBLÉMÁK) lelki értelmek szerint röviden kivilágosíttatnak, sok dolgok a Sido s görög régiségekből ki-magyaráztatnak: és így a Szent Írást isteni félelemmel érteni kívánó kegyes olvasók jó szándékjokban felsegíttetnek Bod Péter, a Hévizi Reformáta Eklésiában és M. Udvarban, á KRISTOS' Evangyéliomának méltatlan Sáfára által (1746). Ebből is egy kis ízelítő: „HALLELUJA, Ditsérjétek az ISTENT, annyit tészen... Mindenekelőtte a' Harangokkal kezdettenek volna élni a' keresztyének, a' könyörgésre és ISTENi szolgálatra, Alleluja kiáltással gyűjtötték össze az Embereket, mint a' Muhammedánusok az Alla kiáltással."

Figyelemre méltók *Borosnyai* N.' Sigmond nagyenyedi professzornak e művet ajánló kedves, tudalmas rigmusai:

HERMENEUTIKA

„Sok rejtekit, ennek szép kintseit,
És kóltsait meg-találni, tanit
A' Szent Hermeneutic, mely nyit,
'S zár utat itt, hogy érhess valamit.

Vala hátra a' magyarázatra
A' BIBLIA részeinek java:
A' Typica, sőt Theologia
Profetica, és Emblematica.

Ezt a' Tudos 'S Nagy Coccejus János,
Mint olajos lámpás és világos
Fáklya, zajos időben virágos,
Véghez vitte, volt e dolog bajos.

Ezt jól tudván BOD PÉTER, s dolgozván
Magyar javán nagyon megindulván
Kóltsait nyujtván, 'S ÍRÁST magyarázván
UTAT nyitván, már szolgálni kíván."

„ÁMEN — írja Bod Péter —, annyit tészen, Erősség, Igazság. A' KRISTUS ezen a' szón kezdi-el sokszor a' maga beszédét, mert ő minden Igazságnak és Jónak szerzője: mi pedig ezen végezzük könyörgéseinket és kívánságainkat, mert a' Jó és Igazság tőlünk nem függ, hanem kívánjuk ISTENTŐL."

Hasonlítsuk össze ugyane szót: — mit derít ki róla a *Zoványi* Jenő szerkesztette lexikon: a Theológiai Ismeretek Tára (1896):

„Ámen, — héber szó, mely erősítő fogalmat fejez ki, t. i. valóban, úgy van. Az ószövetség nyomán állandó formulája lett az eskü, átok, és fogadás, nem különben a hálaadás és könyörgés erősítésének. A ker. egyház liturgikus szokása szerint az ámént az egész gyülekezet mondja, kivált a Miatyánk és az Úr vacsorájának szereztetési szavai után. Most már nemcsak az imádságokban, hanem néha közönséges beszédben is használják, mint ünnepélyesebb zárószót. A mohammedánok is használják e szót befejező formaként."

*

A századfordulóra kialakult egy teológiai szakszótár igénye, hisz a XIX. század csak úgy ontottta a szótárakat, lexikonokat (*Ballagi* Mór különféle magyar—német, német—magyar szótárai — 1843—1900 — mellett magyar értelmező szótára; *Czuczor—Fogarasi:* A magyar nyelv szótára — 1862—1874, —, A Magyar Nyelvőr folyóirat indulása 1872-től, — mind megannyi eszméltető példa.)

A magyar református lelkipásztorok derekas segítséget kaptak a *Theológiai Ismeretek Tárában.* Ám egy emberöltő múlva elavultnak érezték ezt — az annakidején újszerűnek mutatkozó — lexikont. Maga Zoványi professzor így nyilatkozott a negyvenes években, egy készülőfélben levő *Theológiai Lexikon* kéziratos előszavában: „De mit tudtam én még akkor? Csupán azt, amiből akkor állottak e téren való ismereteink; ha végeztem is kutatást mellettük magam is. És mit láthattam azzal az akkori tudással a dolgok egymáshoz való viszonyából és egymásra való hatásából? Semmivel többet, mint amennyit következtetési képességem mellett annyi tudással volt lehetséges. Száz helyen tapogatóztunk sötétben, ahol ma világosan látunk. Nem csak a tényekre vonatkozólag, mert hisz ha ezeket sem ismeri, vagy rosszul ismeri valaki, honnan sejthetné még az okaikat meg az okozataikat..." — Aztán kéri a professzor: támogassák őt a próba-kiadás olvasói megjegyzéseikkel, bírálataikkal.

Dr. Budai Gergely a legújabb Theológiai Lexikon annakidején megbízott szerkesztője — a külön lenyomat (próba-példány) bevezetőjében — bizakodva nézett farkasszemet azzal az egy-két évvel, amelyek elteltével odakerülhet a szép *Bibliai Lexikon* mellé (Czeglédy—Hamar—Kállay 1933) — korunk színvonalára emelkedve Teológiai Ismereteink legújabb Tára. Erre sajnos mindez ideig nem került sor. A szerkesztő lakása az ostrom alatt megsemmisült. — Ki tudja, hol kallódik a próbanyomatból egy-két példány.

Hegyi-Füstös István

Kultúrális krónika

Jágó, a pokol teológusa

„...Ki mondja még, hogy gazfickó vagyok?
Becsületes és nyílt tanácsot adtam..."
„Gazember volnék? Ájtatos pokol! Ha
Legfeketébb bűnre tör a sátán,
Akkor vág olyan angyali pofát,
Mint én most..."
„Így változtatom erényét szurokká,
A jóságát meg hálóvá, amelybe
Mind belehullanak!"[1]

Huszti Péternek, a Madách Színház művészének nagy Jágó monológját hallva, a theológus figyelme, azt hiszem, minden hallgatóénál feszültebbé válik. Pedig, ha valahol előfordul, itt igazán: „szó bennszakad, hang fennakad, lehellet megszegik". E feszültségben a teológus koncentrál, összegez, emlékezik és vár. Várja *Shakespeare* oly sok mérhetetlen bibliai mélységet bejáró lángelméjének mindvégig hiteles megszólaltatását egy annyiszor elhibázott, kritikus ponton, a legszédítőbb pokolfenéken, ahonnan csak a Legmagasabb irányában van egyetlen egy kivezető út.

E legnagyobb mélységben a Sátánt *Dante* monumentális szörnyűségnek, megjelenésével borzalmat keltő bosszúálló gonoszságnak látja és láttatja,[2] a Jn 8,44 szellemében: „az emberölő volt kezdettől fogva". Grandiózus képe páratlan költői ihletről tanúskodik, de a bibliai valóság dogmatikus leegyszerűsítése alapján keletkezett. A protestáns *Milton* már felmutatja a Sátánban a lázadó hősiesség és rendíthetetlenség vonásait az 1 Pt 5,5 öldöklő, de királyi oroszlán szimbóluma szerint.[3] *Goethe* ember-közelbe hozza az ördögöt: vándorlegényként, majd nemes úrfiként Faust előtt megjelenő Mefisztója a Sátán emberré lételét mutatja be.[4] Ezzel kapcsolatban az emberi létformában megjelenő Sátán bibliai példáiként hadd utaljunk két Jézus-tanítványra. Judásról ezt olvassuk: „egy közületek ördög" (Jn 6,70). És Péter, az apostolok „sziklaszál feje", mikor „nem gondol az Isten dolgaira, hanem csak az *emberi* dolgokra" gondolva mentené Jézust a kereszttől kemény visszautasításban részesül: „Távozz tőlem, Sátán!" (Mt 16,23). *Madách* Lucifere a fényhozó értelem képviselője,[5] aki lélektani, világnézeti, szellemtörténeti és theológiai téren egyaránt „ravaszabb minden élőlénynél, melyet az Úristen teremtett". (1Móz 3,1). *Ibsen, Dosztojevszkij,* Thomas *Mann* és *Bernanos* Sátán ábrázolásain túl, melyeknek itt egy mondatos méltatására sincs terünk, zárjuk a sort a Nobel-díjas *Carducci* Sátán-himnuszára[6] tett utalással, akinek dicső Sátánja „maga után vonja az ég csillagainak harmadrészét" (Jel 12,4).

Shakespeare, aki „egymaga a természet fele"[7], a jellemben látja a sorsot, a lélekben a végzet és szabad-

ság harcának és egységének dialektikáját. Életművében felmutatja az önmagáért való leplezetlen gonoszságot III. Richard személyében, ki így szól: „Eldöntöttem, hogy gazember leszek". Nála szemlélhetjük a hősies, rettenthetetlen gonoszságot is a végkifejletig egy nőalakban: lady Machbethben. Az emberarcú gonoszságot egy vergődő és sikertelen bűnbánati imában ábrázolja talán a legmagasabb fokon, drámák drámáit, látható és láthatatlan világok örök életre és örök halálra menő küzdelmeit sűrítve a Hamlet Claudius királyának ez egyetlen monológjában. Hamlet királyfiban a fényhozó értelem Sátánját jelzi a röntgensugárként mindenen átvilágító tekintet, diplomáciai manőverezés, az élet színpadának jeleneteit rendező művészi képesség, a megváltó szeretet nem ismerő, halált osztó igazság. A dicső Sátán-alaknak Shakespeare csak a visszáját teremtette meg: Szent Johannának ördöngössé változtatott alakjában.[8] S végül a legnagyobb mélységet ott mutatja fel, ahol a Biblia szerint a Sátán a megmentő és oltalmazó szeretet Istenének igéjét hirdeti — Jézusnak (Mt 4,6; Lk 4,9—11), ahol „a Sátán átváltoztatja magát a világosság angyalává" (2Kor 11,14). A III. Richárdban megtestesült gonoszság őszintesége fölé nő a legnagyobb paradoxon: a gonosz hazugság (Mt 5,11) őszintesége, Jágó monológja: „Ki mondja még, hogy gazfickó vagyok?" — „az igazság elleplezésének legmagasabb rendű formája: maga a leplezetlen igazság, mert azt ma már senki sem hiszi el" — tanítja ennek megfelelően az őszinteség hazugságát a XX. században Max *Frisch* egyik alakja.[9] Így és ezért (!) változtatja át magát a Sátán a világosság angyalává.

Jágó saját benső világának legrejtettebb folyosóin és legtitkosabb zúgaiban is mindig világosságban jár. Gondolatszövevénye nem sötét labirintus, inkább vakító fénysugárban úszó alépítmény-rendszer. Érzelemvilága nem csatatér, hanem gondolatok és indulatok felvonulására szolgáló hadi út. Egyetlen valakihez, önmagához mindig őszinte. „Sátán a Sátánnal meg nem hasonlik, különben hogyan állhatna meg az ő országa?" (Mt 12,26)

Huszti Péter a végkifejletig dokumentálja a jágói magatartás önfeledtségét. Önmarcangolást egyetlen rezdülése nem mutat. Vitái Istennel és önmagával nincsenek. Jágójának lelkiismerete nincs elfojtva, egyszerűen nem létezik. Ennek a Jágónak egész mély-lélektani valója, bármilyen iskola szerint próbáljuk megérteni: libido, Wille zur Macht, egyéni és kollektív tudattalan az archetyposzokig elhatolón, minden zavaró mozzanat nélkül; úgy tűnik, csak egyet ismer: saját cselekvésének költészetét és hadjáratát, mint az ármány Napoleonja, aki előtt magától értetődően nincs akadály. Új ötletei a legsúlyosabb következmények kalkulálásával együtt úgy születnek, mint ahogy az ihletés perceiben születik a műalkotás. Az „együttudás" (szüneidézisz, conciencia) a Megfellebbezhetetlennel Claudius király bűnbánatának imádságos perceiben, majd később a világirodalom egy másik csúcsán: Raszkolnyikov életében élet-halál kérdés, — Jágó számára: nonszensz.

Ebben az egzisztenciában a hazugság ellenállhatatlan akciója ott és abban a pillanatban kezdődik, mikor legbelső Énje egyetlen Te-vel és azon keresztül a világgal kapcsolatba kerül. Ekkor magát istennek képzelve teremt a semmiből valamit és alkot a semmiségekből új és torz világokat.

Bátran engedi szabadon a Cassio hadnagyi kinevezésével megsértett ambíciójának indulatait az intrika és rombolás tetteinek sorozatos elkövetésére. Szuverén céltudatossággal irányítja rosszhiszeműségét felesége ellen, annak állítólagos hűtlensége miatt, saját szándékának pszichikus indokolása és megvalósítása érdekében. Evégett máris adva van pszeudomorf magatartása: bár biztosan tudja felesége ártatlanságát Othellóval kapcsolatban, teljes bizonyossággal *úgy tesz, mintha* vétkes volna és e magatartás visszahatásaként, ha kell, előbbi bizonyossága is „meginog". A „mintha" világ három nagy területe: a művészet, a játék, és az ármány melynek mindegyikében — mutatis mutandis — a lét látszattá és a látszat létté változik.[10] Ezeknek hármas egysége lesz nyilvánvalóvá Huszti Péter Jágó-alakításában.

A művész Huszti a végkifejletig megőrzi az ármányos Jágó játékosságát! Ellenállva a grandiózus esküjelenet ünnepélyességének, az ezernyi árnyalatra összpontosító „ügyintézés" feszültségének, a felsejlő tragédiák rettenetének, a közönség atmoszférájában jelentkező konfrontációnak a gonosszal szemben, — a vidám, vagy komoly játékos könnyedség Jágó-alakításának meghatározó attitüdje marad. Ez biztosítja gyermeki egyszerűségét a legravaszabb felnőttet megszégyenítő akciósorozatban. Ártatlanságát, jóságát, becsületességét, jóindulatát döntő módon ez segít elhitetni mindenkivel. Nem lesz sem Dante szörnyű, sem Milton hősi, sem Goethe emberi, sem Madách fényhozó, sem Carducci dicső Sátánjává. Jágó marad! Ötletei, félmondatai, visszakozásai, új sejtetései, cél felé küldő biztatásai nem halló szárnyakon lebegnek, sohasem viharmadárként süvítenek, a baljóslatú suhogás távol áll tőlük. A zenéből vett hasonlatokkal élve inkább úgy tűnik, hogy mint az Aida játékos manói táncolnak, sőt egy-egy pillanattöredékre fel is sziporkáznak, mint a Szentivánéji álom tündér-villogásai, hogy aztán csalhatatlanul alvilági manók lejtsenek elő Grieg zenéjére, de továbbra is táncolva és játékosan, ezekben a jágói kijelentésekben. A Shakespeare Machbethjének IV. színében megszólaló hárpiák, melyeknek Verdi adott hallhatatlan zenei kifejezést, itt hiányoznak!

Az igazi játék teljes fegyelmet követel, — és mindenek felett a hazárdjátékosok, kik között egyik első hely illeti meg Jágót, a játékban nem ismerhetnek tréfát! Ezért, bár érthető módon talán minden eddigi színész félt a játékosságtól a Jágó-szerep félelmetesen sötét színeinek érvényrejuttatása és intenzív célratörésének kiábrázolási feladata miatt, mégis Huszti Péter alakítása mutatja be egyedül hitelesen a Jágó magatartásának ötletszerűsége és vaskövetkezetessége közötti ellentétek egységét és valóságát. Ez a játék vérre megy. Elsősorban személyes erők levezetésére és nem konkrét eredmény elérésére való, de ezek az erők a halált hozó eredményen innen meg nem nyugszanak és ki nem elégülnek. Hordozójuk, Jágó, felhasználja a sorsszerűséget és alkalmazza a tervszerűséget, céltalan célja minden eszközt szentesít. Huszti alakításában e jágói tevékenységek mindegyike magától érthetődő, természetes és valószerű.

De ez csak a bevezetés. Jágó akciójának kiteljesedése a Sátán „igéjében" és „sákramentumában" megy végbe. Ezeknek elementumában érzi igazán otthon magát, mint sirály a viharban és jut alkotó kedve csúcsára, mint aki ember nem járta helyeken kutat, rombol, épít, és diadalmaskodik.

A Sátán igéje: a rágalom, „mert hazug az és a hazugság atyja", (Jn 8,44).

Isten Igéje: bizonyosságot adó erő. A Sátán igéjének lényege: a bizonytalanság megteremtése, melyet a gyanúsítottnak hallgatag tűrése, vagy hangos cáfolata egyaránt csak fokozni tud.

A Sátán rendszeres igehirdetése: a rágalom iskolája.

A „captatio benevolentiae" itt nem más, mint egy

álbarátság megteremtése és Desdemonához utaló célirányos jótanács Cassio számára.

És következhet a támadás legkritikusabb, legvakmerőbb és legcélravezetőbb ponton: Desdemona hűségén.

A hazug érvek nem meggondolatlanul, villámháborús össztűzben zúdulnak elő a beépített alvilági állásokból, hanem a krisztusi igéből ismert szabályt követve csendesen körülzárnak és behálóznak mindent a célpontot jelentő személy körül, aki egyedül maradva az egész folyamatból mit sem sejt. Ez az igehirdetési aranyszabály: „Még sok mondanivalóm van, de most el nem hordozhatjátok" (Jn 16,12). Ezt mondja Jézus, és ezt követi negatív előjellel, Jágó.

A puszta szó azonban Istennek elég volna ugyan és a Sátán is megelégednék vele a maga részéről, de nem elég az embernek, akihez szól. A hirdetett Igéhez látható Ige járul a Biblia szerint, hogy e sákramentumokkal Krisztus az Ő váltságművét még jobban megértesse és megpecsételje.

Jágó emberének, Otellónak is látható jel kell! Ezt azonban Jágó nem produkálhatja. Valójában csak Isten teremthet semmiből valamit. A Sátánnak ez csak képzeletben sikerül. A valóságban szüksége van egy „semmiségre", egy ens minimumra, amiből kísérteties, a valóságot ijesztő, bénító és leromboló szörnyű légvár-világát, rögeszme rendszerét felépítheti, melynek későbbi szétfoszlásakor kétségbeejtő tehetetlenséggel döbben rá az áldozatául esett ember, hogy

„... míg balhitekben hitt
s tajtékzott téveteg,
befonták életét
vad kényszerképzetek."

(Radnóti)

Ebben a drámában Desdemona elhagyott kendője lesz ez a negatív sákramentum, a Sátán látható igéje, melyet Jágó rögtön felismer.

Feleségétől — mintha ez a bibliai „levegőbeli fejedelemségek és hatalmasságok, a gonoszság lelkei"-nek[11] papnője lenne —, veszi át e sorsdöntő ajándékot, perdöntő bizonyítékot, szuggesztív ihletéseinek eljövendő kristályosodási pontját.

Ebben a döntő pillanatban Jágó, ennek az előadásnak tökéletes színészi kiábrázolása szerint, egy sajátos incarnacio, revelecio és „transsubstantiatio" csodáját éli át.

Ez a kendő az ő számára incarnacio: megtestesülése, kézzel fogható bizonysága a bizonyíthatatlannak, a valóságként elhitetni kívánt hihetetlen gondolatnak.

Ez a kendő az ő számára revelacio: kijelentés arról, hogy a sors vele van és ezek után Isten, ha volna is, akkor sem tehetne ellene semmit. A világ elemei és sorsfordulatai erősebbek állítólagos teremtőjüknél és irányítójuknál. Igenlő választ kapott a sátáni uralkodó vágyak olthatatlan sikerszomja, mely a világmindenség valamennyi látható és láthatatlan elemét és azok erőit mozgósítani kívánja a cél elérése érdekében. Ez a vágy Jágóban annyira hatalmas, hogy már szinte kimondhatatlan. Világosan majd csak Madách Lucifere mondja el az ördög imáját:

„Segítsetek,
Ti elemek
Az embert nektek
Szerezni meg!-"

Ez a kimondhatatlan fohászkodás Jágó számára, Desdemona kendőjének megtalálásával, meghallgatásra talált.

És ezek után csúcsot a „transsubstantiatio" egy különleges átlényegülési élmény jelenti. Az immár száz százalékosan biztos siker élménye átlényegül szerelemmé, „rubin szárnyú kérubbá", „ki a lázban izzó testeken végig bizsergeti szárnya piros pihéit és felrepíti a hetedik égig az összeölelt szeretőket."[12] Ez egyszer ölel igazán, csókol forrón, újjong szerelmében önfeledten Jágó. Feledtetni akarja önmagával és feledteti a nézővel, hogy nem hisz a szerelemben, mert e pillanatban azt hiszi, hogy hisz benne, mint *Maupassant* Szépfiúja, aki révbeérkezését jelentő esküvőjének orgonazúgását hallva a mérhetetlen katedrálisban úgy „érezte, hogy most az egyszer igazán vallásos".

Jágó most az egyszer igazán szerelmes — a feleségébe.

S most már maguktól peregnek a végkifejlet eseményei: a döntő vádemelés a kendő segítségével, a vád hazug voltát bizonyítani tudó Rodrigo meggyilkolása, Desdemona meggyilkoltatása, a lelepleződés, a leleplező hitves megölése, Othello halála s végül kínpadra vitetése előtt szembenézés saját művével:

Lodovico (Jágóhoz):

„A szörnyű terhet nézd ezen az ágyon;
A te műved: a szem belé vakul;
Född el! S te kormányzó uram,
Ítélj e sátánfajzat fölött!"

Jágó szemét befedve tűnik el a függöny mögött, de nekünk megnyitotta szemünket az Ige satanologiája egyik legizgalmasabb fejezetének drámai látására, ahol látszatfények ellenére legnagyobb a sötétség, mint a lidércfényes, vagy a hajnal előtti órában. Ez az óra eleve elrendelt hírnök arról, hogy nyomában, sőt sötétjének mélyén és horizontjának magasán, mint az élet és üdvösség conditio sine qua nonja, megjelenik a „szép tündöklő hajnalcsillag", a Sátán legyőzője, Istennek hatalma és bölcsessége, testet öltött, világmegváltó szeretete: Krisztus (Jel 22,16), aki nem győzettetik meg a gonosztól, hanem a gonoszt jóval győzi meg.

Hidas (Baranya megye).

Hegedűs Lóránt

JEGYZETEK

1. Shakespeare: Othello. Ford. Kardos László. II. felv. 3. szín. Shakespeare összes drámái. Új Magyar Könyvkiadó. 1955. 3. kötet 532. l. Csak ez a változat van a birtokomban. Az előadás Mészöly Dezső fordítása szerint folyik. — 2. Dante: Isteni színjáték. Pokol XXXIV. ének. Ford.: Babits Mihály. Dante összes művei. Magyar Helikon 1962. 682. kk. l. — 3. Milton: Elveszett Paradicsom. Ford.: Jánosy István. I. ének. Magyar Helikon 1969. 13. kk. l. — 4. Goethe: Faust. I. rész. Goethe válogatott művei. Drámák 2. Budapest 1963. 53. kk. l. — 5. Madách: Az ember tragédiája. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972. — 6. Carducci: Válogatott versei. Budapest 1961. 16. kk. l. — 7. Petőfi Sándor Shakespeare méltatása. — 8. Shakespeare: VI. Henrik I. rész. V. felv. 3. szín. I. m. I. kötet 710. kk. l. — 9. Max Frisch: Biedermann és a gyújtogatók. 10. Ennek művészeti locus classicus-a Arany János: Vojtina Ars Poetikájában: *„Győzz meg, hogy ami látszik, az való: / Akkor neved költő lesz nem csaló, — / Amint nem az volt rég az athéni, / Malacvisítást tudva színlelni; / Ellenben a por, aki szűr alatt / Rikatta disznót, és kuhin maradt, / Bár a visítót gúnyosan emelte, / A hallgatók füttyét megérdemelte. / Mert a közönség érzé, hogy amaz / Úgy rí, miként legtöbbször a malac, / Míg a valódi — csont és vér noha — / Tán úgy sikoltott, mint másszor soha".* L.: Arany János összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1956. I. kötet 411. l. — 11. Efézus 6, 12 — 12. Tóth Árpád: A rubin szárnyú khérubhoz. L. Tóth Árpád összes versei és versfordításai. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 67, l.

Történelem és művészet

Kiürültek az utcák, tömegek nélkül közlekedtek a tömegközlekedési eszközök. Előfordult máskor is, hogy tévéműsor ekkora szenzációt keltettt: rendszerint krimisorozatok, besteller-feldolgozások. Másféle műsor ritkán hat ekkora mágnesességgel. Ebben a sorozatban is lőttek-lövöldöztek, ebben is szerepeltek bűnözők és bűnösök, meg igazságszolgáltatás, mégsem volt krimi ez, hanem a történelem maga. *A nagy csaták*, a második világháború nagy csatái adták a sorozat tárgyát. S az emberek siettek haza, a baráti látogatásokat eszerint időzítették, a vacsorát előtte vagy utána fogyasztották el, de semmiképpen sem közben, s még kevésbé helyette.

Rácáfolt ez az érdeklődés azokra, akik olykor-olykor kifakadtak: elég már a háborús témákból. Jóllehet érthető sokak ódzkodása: a szenvedésekre senki sem emlékezik szívesen. Máskor a feldolgozás módja, például sablonossága okoz visszás hatást, s megintcsak joggal. Arra is gyakran hivatkoznak, hogy egyik-másik háborús kalandtörténet egyszerűen csak az agresszívitást növeli élvezőiben. Máskor az ábrázolás egyoldalúságai ingerelnek ellenkezésre: például hogy az ellenség mind együgyű, ostoba, ördögien gonosz.

Egyoldalúságokban különben ez a tévésorozat sem szűkölködött; szemére is vetették a tévének, bár a filmsorozatot kiegészítette a történészek *Műhely*-beszélgetése, s akkor sok minden tisztázódott. Az egyoldalúságok egy részét magyarázza, talán egy kicsit menti is, hogy ez a sorozat *francia* produkció, s ezért olykor egy-egy francia katonai hőstett a valóságnál nagyobb szerepet és hangsúlyt kapott, mint például a dél-olaszországi csatában, vagy az Ardennekben és Strasbourgnál. Többé-kevésbé érthető ez a részrehajlás, nem csupán azért, mert minden efféle produkció elsősorban a hazai nézők érdeklődésére számít, hanem inkább azért, mert hiszen a francia nemzeti önérzetet a második világháborúban többször és többféleképpen is megtépázták, elsősorban az ellenség, de egyik-másik szövetséges is.

Másrészt néhány egyoldalúság talán a rendelkezésre álló filmanyag hiányosságának róható föl, illetve a meglevő filmanyag csábításának is. Ezt, persze, lehetett volna a kísérőszöveggel ellensúlyozni, meg föltételezhető, hogy akad „semleges" filmmatéria is, amely ide is, oda is beilleszthető, s akkor mégsem marad említés nélkül egy-egy fontos mozzanat.

S végül fakadt egyoldalúság minden bizonnyal szemléleti okokból is. Ez elkerülhetetlen. Még a történelmi tények értelmezésében is előfordulhatnak viták, s a nemrég volt háború emlékei között ráadásul jócskán akad olyan, amelynek fontos vonásai homályosak voltak vagy maradtak, esetleg éppen hadiérdekből nagyítódtak föl vagy kicsinylődtek le. Igaz, persze, hogy a történészek dolga az effélét a kétségtelen tényektől elkülöníteni, s ha végképp tisztázhatatlan valami homály, hát jelezni kell, hogy ez nem tény, hanem csak következtetés, sejtés, feltételezés.

Minden vitatható vonása ellenére érezhető és voltaképp örvendetes is az érdeklődés, amely ezt a sorozatot fogadta és kísérte. Földidéződtek emlékek, döbbenetes tények, hatalmas csaták, pusztítások és pusztulások, s megmutatkozott a háborúnak, a háborúskodásnak, a háborús politikának némely fontos vonása, olyanok, amelyek a történelemkönyvekben és iskolakönyvekben talán nem elég drámai erővel élhetők át, a kalandos történetekben, filmeken, tévéadásokban meg éppenséggel elenyésző ritkán említik. Az például, hogy a háború és a csata nemcsak hősiesség, meg bátorság, meg férfierény dolga, amivé valóban egyoldalúan fölmagasztosul, hanem gazdasági-technikai-szervezési küzdelem is; a háborúban a számoszlopoknak legalább akkora szerepük van, mint a hadoszlopoknak. Amikor a hadijelentések vagy a kalandos-hősies írások-filmek azt közlik, hogy egy hadvezér bátran támadásba — vagy éppen ellentámadásba — lendült, vagy késlekedett, netán nem késlekedett, amikor azt mondta: „ekkor és ekkor fogok támadni", vagy nem mondott semmit, csak „harcba lendült" — mindezek mögött valójában különféle számítások, következtetések, mondhatni rengeteg matematikai művelet van, s hozzá szervezés. Ki kell számítani, mekkora veszteségre lehet és kell számítani, kidolgozni az utánpótlást, az élelmezést, a lőszerszállítást, az üzemanyagszállítást, sok effélét, amit a laikus összességében sosem fog megérteni, de ami legalább annyira kell a csatához, mint a „vitam et sanguinem" hősiessége. A nagy csaták egy-egy mozzanatát ez alighanem érthetőbbé teszi, másokat viszont érdekesebbé.

A háború győztes befejezése, a fasizmus leverése, a győzelem nagysága nem feledteti sem a győzelem érdekében hozott hatalmas áldozatokat, sem pedig azt, hogy szinte a végsőkig valóban folyt a háború, valódi ellenség ellen kellett megvívni. Bizonyára némely háborús kalandfilm egyoldalúsága is hozzájárul ahhoz, hogy némelyekben a háború második szakasza már egyértelműen a *vesztes* fasizmussal szemben vívott küzdelemnek látszik. Kétségtelen, hogy a háború sorsa már korábban eldőlt, a sztálingrádi csata nem egyszerűen megtörte a fasiszták győzelem-sorozatát, hanem a biztos vereség kezdete is volt. Csakhogy ettől kezdve még sok nehéz küzdelem, nagy áldozatok kellettek, mert az ellenfél még erős volt, még küzdött, még voltak tartalékai, még sok veszteséget okozhatott és okozott is a szövetségeseknek. Úgy gondolom, ez csak növeli a fasiszta háborús bűnösök felelősségét, s annál inkább, minél közelebb jött a háború befejezése. Ha Hitler és szűkebb vezérkara csupán térképháborút folytatott volna, nemlétező erőket csoportosítva ide vagy oda, s nemlétező erőket küldve harcba, kisebb bűn s nagyobb eszelősség lett volna, mint az, hogy a vereség küszöbén is emberi és anyagi erőket tudott még a biztos pusztulásba küldeni.

Az ilyesfajta gondolatsor, amely természetesen a második világháború történetének csak egyes mozzanataiból indul ki, a teljesség igénye nélkül, azt jelenti-e vajon, hogy a háborús történetekkel, a háborús emlékek művészi feldolgozásaival szemben kizárólag a történelmi tényeknek volna helye? Az ilyesfajta kérdések nemcsak a második világháború történetével kapcsolatban merülnek föl, hanem általában a történelem és a művészet valamennyi találkozásakor. Persze: nem minden művészet, ami hasonlít a művészetre. Voltaképpen három kategóriát kell itt megkülönböztetni. Az egyik: maga a történelem, lehető hitelesen ábrázolva, tényeket, s jól megkülönböztethetően következtetéseket közölve, tudományos módszerekkel. Itt semmiféle változtatásnak helye nincs. A másik: a műalkotás. A történelmi hitelesség itt másodrendű; a fontos a művészi hitel, a művészi hatás, a humánum. A művész tehát eltérhet a közvetlen té-

nyektől, ha nagyobb összefüggések, mélyebb igazság tekintetében lesz így hiteles és hatásos a mű. A *valódi* és az *igaz* különbsége vagy együttese a lényeges a műalkotás esetén. Végül a harmadik kategória: a közbülső. Ami lehet egy kicsit történelem, egy kicsit művészet, de éppúgy lehet sem történelem, sem művészet. Ezzel van vitáznivaló, ez rejt veszedelmet is, egyoldalúságot, így lehet az ellenfél tökkelütött, a háború hősi diadalmenet, az erőszak öncél. Ez a közbülső kategória mégsem egészében hibás, egészében elvetendő. Akad, ha kevés is, „szórakoztató" háborús elbeszélés vagy film, amely valóban egy kicsit történelem, egy kicsit művészet, anélkül, hogy kártékony lenne, de az idesorolható „művek" nagyobbik része feltétlenül óvatosságra int, alapos mérlegelésre, válogatásra. A történelmi tények, s a történelmet szabadon, művészi szárnyalással földolgozó műalkotás között még akkor sincs ellentét, ha a művész valóban s szó szerint újrakölti, újrateremti a valóságot; igazságuk találkozik egymással. De a történelemhez talán látszólag híven ragaszkodó, ám emberi tartalmában és lényegében hamis sablonfeldolgozások közönyössé teszik élvezőiket, értékrendjüket összezavarják, a történelemtől is, a művészettől is elidegenítik.

A történelem tanulságai alapján új világot kell építeni: ez a ma emberének, a ma emberiségének a hivatása. A pusztító erők, s nemcsak a fegyvereké, hanem a civilizáció „melléktermékeié" is, oly nagyok, hogy az emberiségnek ezt a hivatást szinte az utolsó életlehetőségként kell számításba vennie. S a számításban a történelmi tények helyes, sokrétű és nem egyoldalú ismeretének, tudásának, tanuságainak éppoly szerepük van, mint emberségünknek, jellemünknek, művészet-formálta lényünknek.

Zay László

Könyv- és folyóiratszemle

Interviews mit Sterbenden

Elisabeth Kübler—Ross; Kreuz Verlag, Stuttgart, 1973.

A svájci származású, jelenleg az Egyesült Államokban dolgozó orvosnő könyve eredetileg angolul jelent meg, első német nyelvű kiadása 1969-ben; ez a 6. kiadása (26—34-ezer). A könyv rendkívüli, mondhatni világsikere csak kis részben köszönhető témájának: annak, hogy nem tér ki az emberi élet legáltalánosabb s leginkább került valósága, a halál elől. A siker főoka, *ahogyan* ezt a témát megközelíti: a mélységes megértés és a segítő szeretet szándékával és módján. Olvasóit arra szeretné indítani, hogy a maguk részéről se térjenek ki a „reménytelenek" elől, hanem keressék fel őket, mert „sokat segíthetünk nekik az élet utolsó óráiban".

Hogyan jött a könyv létre? „1965 őszén a chicagói theológiai szeminárium négy hallgatója azzal a kérdéssel fordult hozzám: segítsek vállalt feladatuk megoldásában. Dolgozatot akarnak írni az emberi élet kríziseiről, a halálról és a meghalásról." E. Kübler-Ross vezetésével elhatározták, hogy kutatásuk forrásául magukhoz a betegekhez fordulnak, beszélgetéseket folytatnak velük súlyos betegségük végső stádiumában, tőlük akarnak tanulni, a halál révén álló betegek válnak tanítóikká.

De itt kezdődtek a nehézségek. Mert a klinikai osztályvezető orvosok mereven elutasították kérésüket, hogy a betegek közelébe mehessenek. Mint később kiderült, *a betegek maguk hálásak voltak*, hogy ezekre a segítő szándékú beszélgetésekre sor kerülhetett! Az orvosok és a nővérek elutasító magatartása mögött az az általános emberi gesztus rajzolódott ki, amelynek könyve első fejezetét szenteli a szerző: halálfélelem, pontosabban a halál valósága eltagadásának a törekvése, a menekülés e rideg realitás elől, az ember halandó voltának lehető negligálása. A szerző úgy találja, hogy az orvosi tudomány roppant előrehaladása ellenére, az emberi meghalás körülményei korunkban inkább embertelenekké lettek. Talán több embert tudunk visszaadni az életnek vagy néha csak a vegetáló sínylődésnek —, de esetleg az emberi méltóság megsértésének árán. Az ember elszemélytelenedésének folyamata, többek között, a modern kórházak és klinikák nagyüzemi és technizált apparátusán is szemlélhető.

Ebben nagy része van *a modern, technizált társadalomnak* is. A szerzőnek a könyve e bevezető fejezeteiben igen elgondolkoztató megfigyelései vannak az orvostudomány és az orvosi gyakorlat elszemélytelenedéséről, amelynek okai persze igen sokrétűek és bonyolultak, de az eredmény talán így foglalható össze: nagymértékben hiányoznak a beteg és az orvosi-ápoló személyzet személyes, *emberi kapcsolatai. A modern háborúk* tömegpusztító módszerű hadviselése, ahol a többnyire láthatatlan ellenfél megsemmisítésének folyamata is láthatatlan marad s az erről való, többnyire pusztán statisztikai adatokat szolgáltató hírközlés, szintén megteszi a magáét atekintetben, hogy korunk embere mind távolabbra tolja magától a halál realizásának egzisztenciális és személyes vonatkozását. „Az a nemzet, amely fél a haláltól, nyilván — paradox módon — csak a halálba való menekülés útját választhatja: újabb és újabb háborúk, gyilkosságok s gaztettek arra utalhatnak, hogy nem tudunk méltósággal a halál arcába nézni." Lehetetlen e képben a későkapitalista társadalom, jelesül az amerikainak vonásaira rá nem ismerni; aminthogy a szerző művéből gyakran tör fel az éles társadalomkritika.

Mi a vallás szerepe e tekintetben korunkban? A szerző, ez a későbbiek során többször átcsillámlik a sorokon, maga mélyen hívő lélek. Talán éppen ezért azonban komoly kritikát gyakorol az egyházak hagyományos gyakorlatán, pontosabban az általános vallásosságon, amely a halál utáni életben a földi szenvedések magától értetődő és automatikus kárpótlását remélte fellelhetni. A modern életszemlélet, a halál valóságának tagadása, nem utolsó sorban a fájdalomcsillapítás korszerű technikája, érthetően válságba hozta *ezt*, a vallásosságot. Hogy az igazi hit milyen hatalmas erő éppen az „utolsó ellenséggel" szemben, arra viszont a

könyvben közölt beszélgetések némelyike ad rendkívül benyomástkeltő szemléltetést.

A továbbiakban *szemináriumának munkamódszeréről* értesít. Miután sikerült legyőzni a klinikai-kórházi vezetők kezdeti idegenkedését hetenkint egyszer felkerestek egy súlyos-halálos beteget, akinek engedélyét ehhez előzetesen kikérték, hogy vele — amíg a betegnek ez terhére nem esik — beszélgetést folytassanak. A beszélgetést E. Kübler-Ross folytatta egyedül, esetleg valamelyik kórház-lelkész jelenlétében s azt hangszalagra vették. A diákok, akiknek száma időközben ötvenre növekedett, egy másik helyiségből hallgatták és figyelték a beszélgetést, úgy azonban, hogy ők a beteg számára láthatatlanok maradtak (egyirányú-tükörmódszer).

Mindjárt kezdetben égető sürgősséggel bukkant fel a kérdés: milyen mértékben és módon lehet a betegekkel közölni *állapotuk súlyosságát?* „Meg lehet-e mondani az igazat?" — erre az ősi és kínzó orvosi kérdésre, amely azonban épp így a hozzátartozók kérdése is, a szerző így kérdez vissza: Milyen, *miféle igazat?* Mert az „igazat" valójában sohasem tudhatjuk teljes bizonyossággal; hirtelen rosszabbodás és váratlan, csodaszerű gyógyulás egyaránt bekövetkezhetik. Ezért csak arról lehet szó, hogy a beteggel, amelyik ezt hajlandó elviselni, tisztázzuk helyzetének súlyosságát, sohasem adva fel azonban a reményt a gyógyulásra, mert azt soha nem is lehet feladni! Erre a komoly helyzetfeltárásra, szerző szerint, sok orvos azért nem hajlandó, mert maga sem tud szembenézni a halál rideg és félelmetes valóságával. Csak az tudja ezt a roppant nehéz feladatot vállalni, aki maga önmagában már megvívta a harcot a halálfélelem ellen. Természetesen mindenegyes beteg esetében egyénileg kell a kérdést megközelíteni. A legtöbb beteg azonban, a szerző tapasztalata szerint, amit a későbbiek során számos teszt-felvétellel igazol, hálás az őszinte, emberi szóért, hiszen sokszor az őt gyötrő gondolatokat mondja ki s *együtt* keresi az elviselés, a valósággal szembenézés lehetőségét. Ehhez persze mindig hozzátartozik annak tudatosítása is, hogy a beteg gyógyulása és általában jóléte érdekében valóban mindent megtesznek, ami emberileg s a tudomány legújabb állása szerint megtehető.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a könyv *amerikai viszonyokat* tükröz, ahol — mint ez a felvett beszélgetésekből kitűnik — gyakran nagy szerepet játszik az anyagi gond, a beteget gyötri az a tudat, milyen sokba fog kerülni gyógykezelése, hogyan fogja előteremteni, ő vagy családja, ezeket az összegeket.

A könyv derekas részében azután a *több mint 200 beteggel* folytatott beszélgetés tanulságait a szerző úgy foglalja össze, hogy elvi megállapításait számos beszélgetés teljes szövegű közlésével szemlélteti. E. Kübler-Ross megfigyelése szerint a felismert valóság feldolgozásának *öt fázisa* van. Ezeket öt fejezetben ismerteti a szerző, minden esetben több beszélgetés anyagát közölve szemléltetésül. *Az első fázis,* amikor a beteg nem akarja tudomásul venni a keserű valóságot, tiltakozik ellene, vitatkozik a tagadhatatlan tényekkel (vizsgálati eredményekkel) s e közben elszigetelődik környezetétől (ápolók, hozzátartozók). A beszélgető partnerre ebben a fázisban az a feladat vár, hogy türelmesen meghallgassa a beteget, ne vitatkozzék érvelésével, hanem éreztesse segítő szándékú és *szolidáris jelenlétét.*

A *második fázist* a harag jelzi. A beteg tehetetlen felháborodással kérdezi: „De miért éppen én?!" Perelés ez a sorssal, a gondviseléssel; az örök jóbi kérdés, a teodicea kérdése — theológiai megfogalmazásban. Persze ez így a legkevesebb betegben nyer ilyen megfogalmazást, még a vallásosokban is alig. — A harag áttevődik a környezetre, ápolókra, orvosokra. Az ilyen beteget nevezik sokszor nyűgösnek, elviselhetetlennek — s megfelelően bánnak is vele. Pedig amire *most,* ebben a szakaszban leginkább szüksége van, az a megértés és sokszor valóban nehezen eltűrhető magatartásának elszenvedése. Hiszen meg kellene gondolnunk: milyen nehéz helyzetben van, *mivel* kell szembenéznie. A mi helyzetünk — a nem betegeké — mindenképpen a könnyebb.

A *harmadik fázis,* a szerző szerint legtöbbször csak rövid ideig tartó s ezért figyelmet alig keltő; az alkudozásé. Pedig fontos fázis lehet ez a nehéz úton. A beteg, mint a kisgyermek, alkudozni kezd sorsával, ígéreteket és fogadalmakat tesz: ha felgyógyulok, ha kapok még egy-két évet — így s úgy lesz. Ez a magatartás néha rejtett bűntudattal is összefügghet. A beteg szeretné jóvátenni vétkét, mulasztását s ehhez kér haladékot; vagy szeretné rendezni dolgait, gondoskodni hozzátartozóiról stb. Feladatunk ebben a fázisban, hogy a beteget megszabadítsuk ettől a nyomástól.

A *negyedik fázis* a depresszió. Ennek sokféle külső oka lehet, nem csupán maga a betegség, annak terhe, a halálfélelem, hanem anyagi gondok (a gyógykezelés költségei; mi lesz a hátramaradottakkal), családi problémák, megoldatlan és elintézetlen kérdések, erős hivatástudattal rendelkezőknél a félbemaradt munka, a be nem végzett pálya stb.

Ebben a szakaszban a betegnek azzal segítünk, ha vele maradunk, megosztjuk szomorúságát s nem akarjuk minden áron derűre hangolni. *Szabad* szomorúnak lennie, érezze azonban, hogy nincsen egyedül, elhagyatva. Nehéz útjának ezen a szakaszán is számíthat jelenlétünkre. — Mint eddig is, ezt a szakaszt is teljes terjedelmében felvett beszélgetés anyaga szemlélteti. Az itt felhozott példa mutatja — mint egyébként sok másik is —, hogy a halálos megbetegedés *krízis-helyzete mennyi rejtett családi s egyéb személyes kérdést hoz felszínre* s tesz akúttá —, de megfelelő lelkigondozás segítségével, elhozhatja a megoldást vagy legalábbis a feloldódást. A keserű kérdést persze alig fojthatjuk el: miért oly későn, miért csak most?

Az ötödik fázis: a belenyugvás. Jellemzi az elfáradás, belefáradás, beletörődés a változtathatatlanba. Ez azonban még nem bizonyos, hogy a felismert sors tudatos vállalását is jelenti. Ennek felismerése nagyon fontos, de nagyon nehéz is: vajon a beteg csak egyszereűn feladta a harcot s esetleg olyankor, amikor még lehetséges meggyógyulása érdekében, szüksége lett volna az orvosoknak a beteg aktív életakaratára, gyógyulniakarására. Hiszen ne feledjük: nem halálraítéltekkel, hanem súlyos, gyógyíthatatlan — vagy annak látszó — betegekkel van dolgunk. — Segítségünk ebben az esetben is elsősorban a velemaradás, esetleg csak szótlanul, kezét fogva. Ne hagyjuk semmiképpen egyedül.

A szemléltetésül közölt beszélgetések mutatják, milyen fontos szerepe van ebben a szakaszban a hozzátartozóknak, pozitíve és negatíve: a családnak *együtt* kell elfogadnia a beteggel a lehetséges — időpontjában legalább is sohasem biztos — halált. Hogy ez milyen roppant feladat, hitünket, egész lényünket megrázó megpróbáltatás, arról beszélni sem kell. Az is nyilvánvaló, hogy mit segíthet ilyenkor az igazi lelkigondozó.

A következő fejezetben a *reménységről* szól a szerző, amely jelen van minden eddig tárgyalt fázisban s jelen is kell lennie. Reménység az orvosi tudomány haladásában, új felfedezésekben, gyógyszerekben. Senkit sem szabad feladni. Tegyük hozzá: a hivő ember a tudomány segítségét is Isten kezéből veszi. — Ugyanekkor: nem e remény ellenére, hanem ennek fé-

nyében meg kell találni a *megfelelő pillanatot*, amikor a beteggel a végső dolgokról beszélgethetünk. A szemléltető beszélgetés közlése — egy különösen is súlyos és drámai eseté, itt sem marad el.

Külön fejezetben tárgyalja a szerző *a beteg családja* helyzetét. A családtag súlyos betegsége kihat az egész családra, megbontja a háztartás megszokott rendjét. Másfelől viszont a családtagok sem élhetnek a beteggel kapcsolatban állandó „riadókészültségben", mert ez idegeiket tönkreteszi. Szükségük van ezért időnként „kikapcsolódásra", mert a „telepeket fel kell tölteni". Erőt kell tartalékolni akkorra, amikor valóban kell majd. Sokat segíthetnek az érzelmileg „semlegesebb" hozzátartozók. Tételeit számos példa szemlélteti. Fontos az, hogy a családtagok nemkevésbé szorulnak lelkigondozásra, mint a beteg. Hiszen ők is átmennek a beteggel együtt az előbbiekben tárgyalt fázisokon. Legnehezebb természetesen a végstádium elhordozása, amikor a beteg lassan kioldódik földi életének kapcsolataiból.

A könyv utolsó fejezeteiben néhány beszélgetést közöl E. Kübler-Ross *a végstádiumban levő* betegekkel s ehhez fűzi elvi megállapításait ezek *pszichikai kezeléséről*. A szerző, aki vallási meggyőződésével mindeddig tudatosan a háttérben maradt, itt — az egyik beszélgetés kapcsán — megvallja, hogy az igazi hit, ahol van, igen nagy segítséget adhat a betegnek is, hozzátartozóinak is ebben a legnehezebb és utolsó próbatételben. Persze elsőrenden vonatkozik ez magára a lelkigondozóra. Mert hogy a szerző pszichikai kezelésen őt is érti, az nem kétséges; amikor pl. így fogalmaz: két ember beszélgetése ez, akik félelem és fenntartás nélkül tudnak beszélni a végső dolgokról. Ez az őszinte beszélgetés nagy megkönnyebbülést hozhat a betegnek, sokszor még testi panaszait is megszünteti. Néha csak arra van szüksége a betegnek ebben a stádiumban, hogy érezze jelenlétünket s erre van szüksége a hozzátartozóknak is. Mert ilyenkor már elfogynak a szavak. „Akinek elég ereje és szeretete van ahhoz, hogy a beteg mellett üljön a csendben, amely beszédesebb a szavaknál, az tudja, hogy e pillanat nem kínos vagy ijesztő, hanem egyszerűen a testi funkciók békés megszűnése. A békében meghaló ember látványa a hulló csillagra emlékeztet, egyre az égbolt milliónyi fénye közül; fellobban s azután örökre eltűnik a végtelen éjszakában. Tudatossá teszi a lélekgyógyász számára azt is, mily egyszeri, megismételhetetlen minden individuum az emberiség tengerében."

Rendkívül tanulságos az az összefoglaló fejezet, ahol *szeminárium-kísérletének hatásáról* számol be. A kórházi személyzet kezdeti elutasító magatartása az első beszélgetések pozitív hatására feloldódott. Egyes nővérek sokat segítettek a szeminárium munkájában. Az orvosok többsége azonban — kilenc tizede! — továbbra is bizalmatlan, hűvös, legjobb esetben közönyös maradt. — A diákok kezdetben megrettentek — néha elfutottak a teremből —, érdeklődtek, de csak lassan értették meg a reájuk váró feladatot. — A paciensek reagálása kivétel nélkül pozitív volt. Felismerték a segítő szándékot s örültek, hogy ilyen alázatosan közeledtek hozzájuk. Sokat tanultunk tőlük!, vallja E. Kübler-Ross, s ezt megmondta a pacienseknek is. Így ők, a halál révén állók, íme segíthettek és taníthattak. A legtöbben tisztában voltak helyzetükkel, de nem beszéltek róla környezetükkel, s erre nyilván meg volt az okuk.

E. Kübler-Ross könyvét ott szeretnénk látni minden lelkipásztor asztalán. Amikor korunkban az egyházi szolgálat tengelyét, irányát, szándékát — méltán — a diakóniában, a segítő szeretet műveiben látjuk, ez a könyv, amely a segítségre leginkább rászorulók mellé akar állítani s egyúttal küldetésünk, mondanivalónk, az evangélium közepének egzisztenciális átgondolására ösztönöz, nagy támasz lehet az emberek között, az emberért végzett szolgálatunkban.

Groó Gyula

Jezsuiták tegnap és ma...

Rácz Zoltán; Kossuth Kiadó, 1974 Athenaeum Nyomda 402 lap.

A jezsuitákkal foglalkozó műveknek általában megvan az a sajátosságuk, hogy az érzelmi-emocionális vonatkozásokat képtelenek mellőzni. Az előjeleket elhanyagolhatjuk: akár magasztalásban, akár gyalázásban, finom-ironikus intelligenciával, vagy vulgárisbarokk ömlengésekben említik Loyola gyermekeit, az érzelmi töltés feszültsége ott vibrál a sorok között.

Rácz Zoltán könyve — talán nemzetközi vonatkozásban is először — sikeresen szakít ezzel a hagyománnyal. Kellő rálátással, a szükséges távolság megtartásával tekinti végig a rend történetét alapításától napjainkig. Az „egyetemes" rendtörténet fejezetei közé iktatottan, párhuzamosan tárgyalja sorsuk hazai alakulását is. Tegyük rögtön hozzá: olyan alapossággal, hogy mind hivatkozásaiban, mind kidolgozott szövegében hosszú ideig nélkülözhetetlen segédkönyv lesz az egyháztörténeti kutatás számára is.

A jezsuita rendet az ellenreformáció megindulása hívta létre. III. Pál pápa 1540. szeptemberében adja ki a rend alapítását engedélyező bullát. Az alapító halálakor (1556) tizenkét rendtartományban ezerkétszáz tagot számlál. 1773-ban, betiltásukkor több, mint tízezer szerzetesnek kell más megélhetés után néznie; a rend vagyonára nézve csak a magyarországi adatot olvashatjuk: tízmillió akkori aranyforintra értékelték. (143. l.) 29 év után az „örökre eltörölt, semmisnek nyilvánított, kiírtott és megszüntetett" (152. l.) rendet VII. Pius pápa régi kiváltságaival együtt visszaállította. Régi dicsőségének azonban sem minőségi, sem mennyiségi csúcsait nem érte el. Ám a mintegy negyvenezer pátert és laikus frátert magába tömörítő, s úgyszólván az egész világon jelenlevő szervezet a mai napig is figyelemre méltó tényező elsősorban a római katholikus egyházban, s számolni kell velük a világ gazdasági és politikai életében is.

A négyszázéves szervezet és ügyvitel ma is kiválóan látja el feladatait. Érdekes elgondolkoznunk a miértjén. A reneszánsz és humanizmus emberismeretének racionális összefoglalása lenne? Vagy a „harci és szerelmi kalandokkal tarkított" évtized tanulságai szűrődtek le Loyola nem mindennapi egyéniségében? Barát és ellenség egyaránt kénytelen elismerni, hogy a bő másfél évtizedes „kiképzési idő" minden katonait felülmúló, éjre és nappalra egyaránt kiterjedő, szemvillanást és karmozdulatot is szigorúan rendszabályozó és fegyelmező volta, párosulva önnön „rendkívüliségük" és „tökéletességük" tudatával, gyakran fantasztikus eredményekkel szolgál. De vajon honnét a módszer? Személyes ötlet? Ifjúkori hatások? A látomások racionális lecsapódásai? Az akkori Sorbonne tudományának átcsoportosított elemei? A „hét fogadalmas testvér" közös munkájának gyümölcse? Honnét a renden végighúzódó, „beépített megfigyelői" struktúra? Az alapvető bizalmatlanság és megfélemlítés eszköze ez vajon, vagy csak biztonsági rendszer, meglepetések

elkerülésére? Az „emberi gyarlóság" oly magas szintű betervezése, amelyet ilyen kifejezetten és el nem tűnő jelleggel csak a protestáns theológia hirdetett meg s tanít ma is? Rácz Zoltán könyve a fent írt tényeknek mindegyikével foglalkozik. Leírja, ismerteti őket. Jól írja le, olvasmányosan, sodró lendülettel.

A rend sikereinek, gyors elterjedésének, európai és Európán kívüli nagy eredményeinek ismertetésében a miértekre is megnyugtató választ kapunk. A feladatok alázatos elfogadásához szokott szerzetes ellenvetés nélkül tanul japánul vagy kínaiul, sajátítja el jóformán ismeretlen népek nyelvét, kultúráját és szokásait. „Mindig készen álltak arra, hogy katonák között mint katonák, kereskedők között mint kereskedők, páriák között páriák módjára viselkedjenek és éljenek. Fejedelmek tanácsadói, gyermekeik nevelői, rabok és koldusok bizalmasai voltak. A brahmanokkal a szent könyveket vitatták meg, a kínaiak előtt természettudományi ismereteket csillogtattak, a büszke japánok között méltóságteljes nemesekként viselkedtek, a nagymogul udvarában hitvitákat rendeztek..." (42—43. l.) Nagyot ugorva: ma a rend minden főiskoláján foglalkozhatnak az ateista szerzők műveivel, (346. l.) Gustav Wetter páter „megkísérelte, hogy Marx korai és későbbi írásaiban valamilyen ellentmondást találjon". (291. l.)

A paraguayi jezsuita mintaállam megszervezéséről és termelési módjáról elmondja szerzőnk, hogy a maga korában és nemében páratlan kísérlet, amelyben „átgondolt gazdaságpolitikával és munkaerő-gazdálkodással megelőzték Európát és saját korukat" is. (105. l.) Inkább szomorú, mint szégyenletes kudarcuk magyarázatára kevésnek látszik a Vatikán azon törekvése, hogy „egyetlen világegyházzá legyen". (377. l.)

A jezsuitáknak protestánsok felé való szerepéről protestáns egyháztörténelemben csak kevéssé járatos olvasónak is nehéz lenne újat mondani. A hagyományos „rossz vélemény" szívósan tartja magát, dacára „eretnekek"-ből „elszakadt testvérré" való előrelépésünknek. De reméljük hogy talán majd Rahner professzor előadása jelzi a jövő útját: „az egyházak közös alaphittételekben egyezhetnek meg". (337. l.) Mivel Rahner professzort ilyen és hasonló „forradalmi nézetei" miatt igen sokan és igen élesen támadják, ez az „egyezkedés" inkább holnaputáni, mint holnapi feladat lesz.

Ami a rendnek szinte hagyományos reakciós politikai jellegét illeti, ezt évtizedek óta cáfolják „sajtóban, rádióban, prédikációkban". (316.) Feltehetően a rend belső feszültségei miatt nem sikerült erre a területre is megfelelően felkészített férfiúkat állítani, hogy a sok szép nyilatkozat mellett és között — a mindennapok gyakorlatában cáfolnák meg hitelesen a fenti vádat.

A könyv a Társaság vagyoni helyzetének, belső felépítésének és életének, valamint sajátos erkölcstanának ismertetésével zárul.

Köszönettel tartozunk Rácz Zoltánnak, nagyszerű könyvéért. Minden érvényes döntésnek és helyes tevékenységnek elengedhetetlen alapja a tényszerű, valós ismeret. Ma magyar nyelven a jezsuita rend múltjáról és jelenéről ez az ismeretanyag tömör és hiteles formában ebből a könyvből nyerhető. Adatai, módszere és eredményei egyszerre nyújtanak alapot helyes magatartás, és vélekedés kialakításához is, és további kérdésekre felelő kutatások kiindulásához is.

Márkus Mihály

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Kettős szám, ára 35,— Ft

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

MEGJELENT

A Jubileumi Kommentár (a Szentírás magyarázata) két első füzete egy kötetben, valamint a teljes Újszövetség ugyancsak egy kötetben:

BEVEZETÉS — MÓZES 1—2. KÖNYVE 1—220 oldal, fűzve — — — — — — 118,— Ft

ÚJSZÖVETSÉG 1—420 oldal, fűzve — 219,— Ft

Dr. Victor János evangéliumi elmélkedéseinek CSENDES PERCEK című sorozatában:

JÁNOS EVANGÉLIUMA magyarázata 184 oldalon, grabolitkötésben — — — 36,— Ft

Továbbra is kapható az előzőleg már megjelent három kötet is:

MÁTÉ EVANGÉLIUMA grabolitkötésben 192 oldalon — — — — — — — — 39,— Ft

MÁRK EVANGÉLIUMA grabolitkötésben 164 oldalon — — — — — — — — 33,— Ft

LUKÁCS EVANGÉLIUMA grabolitkötésben, 268 oldalon — — — — — — 52,— Ft

KAPHATÓ

a teljes Jubileumi Kommentár bekötő táblával együtt, ára — — — — — 701,50 Ft

Amíg a készlet tart, kapható még az első kiadásból:

MÓZES III. — KIR. II. 221—428 oldal fűzve 90,— Ft

KRÓN. I.—ÉSAIÁS 429—688 oldal fűzve 136,— Ft

JEREMIÁS—MALAKIÁS 688—878 oldal fűzve — — — — — — — — — — 102,— Ft

JÁNOS 3. LEV. — JEL. KVE. 365—420 oldal, fűzve — — — — — — — — 37,— Ft

DÁVID (Kovács Imre) bibliai regényes korrajz, fóliázott kötésben, 256 oldal — — 57,— Ft

A Jubileumi Kommentár-t szervesen kiegészítő kiadványunk a

BIBLIAI ATLASZ, Ó- és Újszövetségi kortörténeti bevezetés + fekete és többszínű térképmellékletek, grabolitkötésben 112 szöveg és 8 térkép oldal, ára — — — 74,— Ft

További bibliaismereti kiadványaink:

BIBLIAI FOGALMI SZÓKÖNYV (Virágh Sándor) félvászonkötésben, 436 oldal — 60,— Ft

ÚJSZÖVETSÉGI GÖRÖG—MAGYAR SZÓMAGYARÁZAT (Kiss Sándor) műbőrkötésben, 476 oldal — — — — 150,— Ft

ÖRÖKÉLETNEK BESZÉDE (Beliczay Angéle) bibliai történetek, 106 művészi illusztrációval, egészvászonkötésben, fóliázott színes borítóval, 268 oldal — — 73,— Ft

ÚJBÓL MEGJELENT

Szilháti Sándor: VÍGASZTALÓ SZÓ című könyve, gyászolók, betegek és minden kereszthordozó élet számára. A 3. kiadás 156 oldalon, műbőrkötésben celofánborítóval az előző kiadásoknál nagyobb betűtípussal jelent meg — 34,— Ft

Felhívjuk még kedves Olvasóink figyelmét ebben az évben megjelent néhány jelentősebb kiadványunkra:

NEM JÓ AZ EMBERNEK EGYEDÜL (Ablonczy—dr. Gyökössy—Adorján) pásztori útmutató a házasság, család, a férfi és nő életkérdéseiről, 2. kiadás, grabolitkötésben, színes borítóval, 160 oldal — — 39,— Ft

NINCS MÁR SZÍVEM FÉLELMÉRE (Szenes László) lelkigondozói kiadvány gyászban, szomorúságban levők, megnyugvást keresők pásztori segítségére, fekete egészvászonkötésben, celofán borítóval 128 oldalon — — — — — — — — — 33,— Ft

ZSEBÉNEKESKÖNYV vékony bibliapapíron, hajlékony fekete műbőrkötésben, szuperfényű arany szöveggel és emblémával, 10,5×7,5 cm méretben — — — 45,— Ft

NAGYBETŰS ÉNEKESKÖNYV hajlékony fekete PVC kötésben, szuperfényű arany felirattal, 17×12 cm — — — — — 108,— Ft

Fentiek megrendelhetők minden Református Lelkészi Hivatalban és a Református Sajtóosztályon 1440 Budapest, Pf. 5.

Index: 26842

CONTENTS OF NOS 9-10, 1974

Notes of the Editor

STUDIES: Christian Responsibility for Europe. Contribution of the Member Churches of the Ecumenical Council of Churches in Hungary to the VIIth Assembly of the CEC — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Four Hundred Years of Immortality. On the Anniversary of the Birth of Albert Szenci Molnár — *Dr. János Pásztor:* Non-Christian Religions in Christian Theology.

WORLD REVIEW: *Dr. Károly Prőhle:* On the Meeting of the WCC Central Committee — *Dr. Károly Prőhle:* Human Rights and Christian Responsibility. On the Zagorsk Conference of August, 1974 — *Sándor Szathmáry:* The Soterological Significance of, and the Lessons To Be Drawn from, the Bangkok Conference of World Mission — *Dr. Elemér Kocsis:* The Social-Ethical Significance of the Bangkok Conference on World Mission. — *József Pungur:* Report on the Annual Meeting of the WCC Theological Education Fund.

DOCUMENTS: Protestant Decrees on Mixed Marriages. 1. A Circular to the Ministers of the Reformed Church in Hungary on Reformed-Catholic Mixed Marriages. 2. The Bishops' Letter to the Pastors of the Evangelical Lutheran Church in Hungary on Lutheran-Catholic Mixed Marriages. — *Dr. Károly Prőhle:* The Unity of the Church in a New Light (The Salamanca Consulation. — The Unity of Churches — Next Steps (Study Paper of the Salamanca Consultation). — Report of the Drafting Committee to the Executive Committee of the Baptist World Federation (August 8, 1974). — Comments of the Seventh Day Adventist Church in Hungary on the Theme "Peace" of the Vth European Consultative Meeting of the Seventh Day Adventist Church (Helsinki).

HOME REVIEW: *Dr. Béla Tóth:* Exhibition of Medal and ex libris at Reformed College in Debrecen — *István Hegyi Füstös:* Precicely and Understandably. Notes on the History of the Development of a Special Language in the Hungarian Reformed Theology.

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* History and Art. — *Lóránt Hegedüs:* Iago, the Theologian of Inferno.

REWIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Elisabeth Kübler-Ross: Interviews mit Sterbenden *(Dr. Gyula Groó). Zoltán Rácz:* Jeuits Yesterday and Today *(Mihály Márkus)*

INHALT DER NUMMER 9—10. 1974.

Bemerkungen des Redakteurs.

STUDIEN: Christliche Verantwortung für Europa. Beitrag der Mitgliedkirchen des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn zur VII. Vollversammlung der KEK. — *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Vierhundert Jahre Unsterblichkeit. Am Jahrestag der Geburt von Albert Szenci Molnár. — *Dr. János Pásztor:* Die nichtchristlichen Religionen in der christlichen Theologie.

WELTRUNDSCHAU: *Dr. Károly Prőhle:* Über die Zentralausschusstagung der ÖRK. — *Dr. Károly Prőhle:* Menschliche Rechte und christliche Verantwortung. Über die Sagorsker Beratung vom August 1974. — *Sándor Szathmáry:* Die soteriologische Bedeutung und die Lehren der Weltmissionskonferenz von Bangkok. — *Dr. Elemér Kocsis:* Die sozialethische Bedeutung der Weltmissionskonferenz von Bangkok. — *József Pungur:* Bericht über die Jahresversammlung des Theologischen Edukationsfonds des ÖRK.

DOKUMENTE: Protestantische Anordnungen betreffs Mischehen. 1. Rundschreiben an die Pfarrer der Reformierten Kirche von Ungarn über Mischehen mit Römisch-Katholiken. 2. Bischöfliches Rundschreiben an die Pfarrer der Evang.-Lutherischen Kirche in Ungarn über Mischehen mit Römisch-Katholiken. — *Dr. Károly Prőhle:* Die Einheit der Kirche in neuem Licht (Die Konsultation von Salamanca). — Die Einheit der Kirchen. — Die nächsten Schritte (Ein Studiendokument der Konsultation von Salamanca). — Bericht der Beschlussanstragskommission an den Exekutivausschuss des Baptistischen Weltbundes (8. August 1974). — Vorschlag der Adventistenkirche des Siebten in Ungarn zum Thema „Frieden" des V. Europäischen Konsultativtreffens der Adventistenkirche des Siebten Tages (Helsinki).

HEIMATRUNDSCHAU: *Dr. Béla Tóth:* Münzen und ex libris Ausstellung in dem Reformierten Kollegium zu Debrecen — *István Hegyi Füstös:* Genau und verständlich. Bemerkungen zur Geschichte der Entstehung der ungarischen reformierten theologischen Fachsprache.

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Geschichte und Kunst. — *Lóránt Hegedüs:* Jago, der Theologe der Hölle.

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Elisabeth Kübler-Ross: Interviews mit Sterbenden *(Dr. Gyula Groó)* — Zoltán Rácz: Jesuiten gestern und heute *(Mihály Márkus).*

309.752

XIV

2

THEOLOGIAI SZEMLE

A TARTALOMBÓL

Istentiszteleti megújulás a magyar reformációban
Egység Krisztusban — békességet a világnak
Váltsátok tettekre az Igét
A harmadik világ problémája a KBK-ban
A ciprusi válság néhány egyházjogi vonatkozása
Püspöki szinódus — 1974
Jacques Maritain kultúrkritikája
M. M. Thomas és Philip Potter jelentése az EVT KB ülésén
A KBK állásfoglalása az emberi jogok kérdésében
Az egyházi békeszolgálat lélektani problémái
Schönberg, Liszt és Bartók
Németh László Gandhi-ja a Thália színházban
Könyv- és folyóiratszemle

ÚJ FOLYAM (XVI)
ALAPÍTVA 1925

11-12

1974

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

THEOLOGIAI SZEMLE

1974. november–december

Felelős szerkesztő:
Dr. Prőhle Károly

Felelős kiadó:
Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

74.2610/2-10–12 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre

A Teológiai Szemle
szerkesztő bizottsága:
D. dr. Bartha Tibor, elnök
Dr. Prőhle Károly, előadó
Dr. Bakos Lajos
D. dr. Berki Feriz
Hecker Ádám
D. D. Káldy Zoltán
Laczkovszki János
D. dr. Ottlyk Ernő
Palotay Sándor
Ráski Sándor
Szamosközi István

Társszerkesztő:
D. dr. Pákozdy László Márton
Palotay Sándor
Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkár:
Komlós Attila
Kovách Attila
ifj. Tarr Kálmán

A felelős szerkesztő címe:
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

*

Előfizetési díj:
egy évre 180 Ft
félévre 90 Ft
Kettős szám ára 35 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban.

Terjeszti: a Magyar Posta

TARTALOM

321 A szerkesztő jegyzete

TANULMÁNYOK

322 DR. BUCSAY MIHÁLY: Istentiszteleti megújulás a magyar reformációban

331 HELMUT HILD: Egység Krisztusban és békességet a világnak

337 D. DR. PÁKOZDY LÁSZLÓ MÁRTON: Váltsátok tettekre az Igét

VILÁGSZEMLE

342 DR. TÓTH KÁROLY: A harmadik világ problémái a Keresztyén Békekonferenciában

347 D. DR. BERKI FERIZ: A ciprusi válság néhány egyházjogi vonatkozása

351 TARR KÁLMÁN: Püspöki szinódus — 1974

357 SZALAI PÁL: Jaques Maritain kultúrkritikája

DOKUMENTUMOK

358 M. M. Thomasnak, az EVT Végrehajtó Bizottsága elnökének jelentése a Központi Bizottság ülésén

364 Philip Potternek, az EVT főtitkárának jelentése a Központi Bizottság ülésén

369 A keresztyének és az európai béke — A KBK memoranduma az EEK VII. nagygyűlésére

371 A Keresztyén Békekonferencia állásfoglalása az emberi jogok kérdésében

373 „Lausannei Elkötelezettség"

HAZAI SZEMLE

376 DR. VETŐ LAJOS: Az egyházi békeszolgálat lélektani problémái

KULTURÁLIS KRÓNIKA

379 DR. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Schönberg, Liszt és Bartók

380 TENKE SÁNDOR: Németh László Gandhi-ja a Thália Színházban

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

381 D. DR. PÁKOZDY LÁSZLÓ MÁRTON: Der siebenbürgische Sabbatismus, seine Entstehung und seine Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie sein Untergang *(Dr. Ferencz József)*

383 RENÉ KIEFFER: A modern lingvisztika jelentősége a bibliai szövegek magyarázatában *(Tóth Lajos)*

384 A deviáns viselkedés szociológiája *(Márkus Mihály)*

Az emberért

„Az ÉHEZÉS ELLEN nincs más orvosság, mint az evés. Itt nem segítenek sem határozatok, sem programok, sem követelőzések, sem ígéretek: a legjobb hiszemű rezolucionizmus mellett is korog az emberek gyomra. És kereken fél milliárd ember gyomra korog ma és holnap és holnapután... A november 5-én Rómában megnyílt Élelmezési Világkonferencia napirendjén szereplő problémát már tegnap vagy tegnapelőtt meg kellett volna oldani." Így kommentálja egy nyugati újságíró (H. Lerchbacher) az ENSZ nagyszabású világkonferenciáját. A tényállás, amely a konferencia egybehívását szükségessé tette, ma már eléggé közismert nemcsak nálunk, hanem az egész világon. Képzeljünk el az egész föld körül az egyenlítő mentén egy öt-hat ezer kilométeres övet: ez az a terület, amelyet az éhezés kérdése leginkább érint. Ezen a területen mintegy 460 millió ember, köztük 200 millió gyermek éhezik, Afrika és India némely vidékén pedig halálos éhínség pusztít.

A VILÁGMÉRETŰ GAZDASÁGI KRÍZIS az ember problémája felé fordította a figyelmet. A világélelmezési konferenciát azonban a közvetlen mentési feladatok foglalták le, mert az is problémát okoz, hogy hogyan hozzák most össze rövid időn belül azt a sok millió dollárt, ami a halálos éhínség korlátozásához volna szükséges. De nyugati megfigyelők is majdnem egyhangúlag állapították meg, hogy ezen a konferencián ugyanúgy, mint az előzőkön inkább csak tünetkezelés folyt, mint a világkrízis okainak elemzése és gyökeres gyógyítása.

ÚJRA ALÁHÚZZUK azt a megfigyelésünket, hogy az ilyen világkonferenciákon még mindig nem értékelik kellően a szocialista országok eredményeit, amelyeket az emberért végzett munkájuk során elértek. Hiszen nem is olyan régen még ezeket a területeket is az éhínségtől veszélyeztetett zónába kellett sorolni. Ma pedig a divatos „észak—dél" sémában a mi országainkat is a „jómódú északhoz" sorolják. A felszabadulás 30 éves jubileuma alkalmából érdemes arra gondolnunk, hogy mi történt nálunk harminc év alatt az emberért. 1938-ban Magyarország a gazdasági mutatók szerint körülbelül egy nemrég felszabadult afrikai ország színvonalán állott, ma pedig a közepesen fejlett országok felső szintjén mozog, sőt megközelíti a legfejlettebb országokat. Kétségtelen ökumenikus feladataink közé tartozik, hogy ezeket az eredményeket, amelyeket a Szovjetunió segítségével és a szocialista országok közösségében értünk el, ismertté tegyük az ökumenében és a világ keresztyénségét hozzásegítsük, hogy ennek következményeit is levonják, amikor súlyos világméretű problémák megoldásáról van szó.

FIGYELEMRE MÉLTÓ az Egyházak Világtanácsának egyre haladóbb részvétele a világkonferenciákon. Ph. Potter főtitkár a Világélelmezési Konferencián tartott előadásában kritizálta, hogy az élelmezési válság megoldásánál csak olyan tervekkel foglalkoznak, amelyek érintetlenül hagyják az uralkodó világgazdasági rendszert. A harmadik világ országait is bírálta, hogy a gazdag országokat „majmolják", és ezért nem tudják saját területükön sem megoldani a szegény—gazdag problémát. Négy pontban körvonalazta az egyházak feladatát: 1. Az egyházak mobilizálják a politikai akaratot a világgazdasági rendszer megváltoztatására. 2. Különös figyelmet kell fordítanunk a harmadik világ szegény népére. 3. Együtt kell működnünk azokkal, akik az anyagi javak igazságos elosztása felett rendelkeznek. 4. Az egyházak anyagi erőit a szövetkezeti (!) mezőgazdaság fejlesztésére való nevelés céljaira kell fordítani.

ÉRDEKES JELENSÉG, hogy az egyházak legkonzervatívabb körei nem térhetnek ki az elől, hogy az egész emberrel, az emberiség létproblémáival foglalkozzanak, bármennyire kizárólagosan az evangélium hirdetését tekintik az egyház hivatásának. Emlékezetes az, hogy nyáron a lausanne-i világevangelizációs konferenciát eredetileg azzal harangozták be, hogy az „elpolitizált ökumenével" szemben a tiszta evangélium álláspontját fogja képviselni. Végül azonban — különösen a harmadik világ aktív részvétele nyomán — mégis olyan nyilatkozat született, amely szerint az evangélium hirdetésétől nem választható el a diakóniai szolgálat. Hasonló témával, a világmisszió kérdésével foglalkozott legutóbb a római Püspöki Szinódus is, és az eredmény is nagyon hasonló a lausannei-hoz. Az evangelizációs és missziói kongerenciákra gondolva azt kell mondanunk, hogy a bangkoki konferencia eredményei lassan, de következetesen beérnek, és egyre szélesedik annak a tudata, hogy az egyház az egész emberért és az egész emberiségért van.

A MAGYAR ORTODOX EGYHÁZ 25 éves jubileuma jó alkalom volt arra, hogy hazai ökumenénk lehetőségeit és feladatait ezen a területen is világosabban lássuk. Az ortodox egyházzal való szimpátiánk mélyen benne gyökerezik a magyar köztudatban, hiszen ez volt az első formája a keresztyénségnek, amellyel a magyarság találkozott. Hazai ökumenénk sajátos helyzete az, hogy itt érintkezik legközvetlenebbül egy római katolikus többség között élő nagy protestáns tömb az ortodox egyházzal. A testvéri találkozások során elmélyült annak tudata, hogy a kapcsolatok további kiépítése egymás kölcsönös gazdagodását jelentené. Amikor országainkban egymás után ünnepeljük felszabadulásunk 30 éves évfordulóját, érezzük ennek felelősségét is. Egymással szorosabb közösségben bizonyára még jobban fogjuk szolgálni egyházaink, népeink és társadalmunk közös ügyét.

Dr. Prőhle Károly

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Istentiszteleti megújulás a magyar reformációban*

Gazdag kortársi irodalma van magyar nyelven is a reformációval kapcsolatos témáknak. Sokan és szép eredménnyel kutatják, hogy a középkor végének társadalmi és művelődési törekvései miként készítették elő a nagy egyháztörténeti eseményt. Vizsgálják, hogy mit nyertek vagy vesztettek a reformáció közbejöttével az olyan mozgalmak, mint a városi jobbágyoké, a polgároké és az alsópapságé, továbbá hogy miként hatott a vallási megújulás az írás és olvasás elterjedésére, a nemzeti nyelv térfoglalására, a költészetre, a zenére, a vele összefonódó, majd újra szétváló humanizmusra, a természettudományos érdeklődés kezdeteire stb.

Ha most mégis az istentisztelet reformációját fogjuk szemügyre venni mint a magyar reformáció legfontosabb elemét, annak oka nem pusztán abban rejlik, hogy szaktanfolyamunknak az összefoglaló témája a magyar református istentisztelet múltja. Ennél nagyobb szerepet játszik egy másik ok, mégpedig egyszerűen az, hogy a magyar reformáció helyes és pontos megismerésére törekszünk. Csak ha a maga legbensőbb mivoltában és törekvésében értjük a magyar reformációt, akkor tudjuk mindazt az egyebet is, ami vele összefüggött, helyesen látni és a maga helyére tenni. Az előbb említett szabadságtörekvések, a parasztoké, a városi polgárságé és a plebejusoké, az alsópapságé, sőt a műveltség és a vagyon olyan kiváltságosainak feszengései is a szűkös viszonyok között, mint a humanisták jó részének és sok földesúrnak, azaz a kor valamennyi elégedetlensége nálunk is éppúgy megtalálható volt, mint a keresztyén Európában bárhol. A társadalom kifejezetten egyházi érzésű, az egyházért felelősséget vállaló tagjai azonban elsősorban az istentisztelet elesett állapotán akartak változtatni. Sőt távolról sem tekintették ezt a kérdést egyházi belügynek, hanem az egész társadalom, az egész erkölcsi élet szemszögéből nézték, és így sürgették a megújulást.

Ismeretes, hogy már az előreformátorok heves bírálatait is főleg az istentisztelet elkorcsosodása váltotta ki. Annak tükrében szemlélték az egyházi romlás egészét. Ugyanez állapítható meg Lutherről és Zwingliről is. Hazánkban a bírálatot és a megbotránkozást két körülmény siettette és mélyítette el. Az egyik helyi közelségünk az orthodoxiához, a Balkán bogumiljaihoz, majd a huszitizmushoz, ami összehasonlításokra nyújtott lehetőséget. A másik az a rettenetes romlás, ami hazánkat 1526-ban Moháccsal, majd 1541-ben Buda elfoglalásával és a török végleges berendezkedésével érte. A kettős királyság siralmas körülményei, az ország és a nép pusztulása, az erkölcsi állapotok megromlása sokak szemében az istentiszteletnek és általa az egyháznak és a népnek megújulását jelölte ki legsürgősebb feladatként, amely külső erők és eszközök nélkül is végbemehet. Ezek a kifejezetten egyházi érzésű emberek nem egyetlen osztályból vagy rétegből kerültek ki, mégis túlsúlyban voltak soraikban az alsópapságnak, a városi és mezővárosi polgárságnak tanultabb és szélesebb látókörű tagjai, továbbá különös mértékben a Ferenc-rend obszerváns ágának számos szerzetese.

Az 1974. évi egyháztörténeti szaktanfolyamon elhangzott előadás, jelentősen kibővítve.

A római egyház középkori istentiszteletének kialakulása és annak megokolása

Az istentisztelet a középkor folyamán nem véletlenül lett olyanná, amilyenné lett, és nem pusztán bűnök halmazataként. A népvándorlás lassan-lassan letelepedő pogány törzseinek keresztyénné tétele olyan óriási történeti feladat volt, amely megkövetelte egy centralisztikus szervezet kialakítását, továbbá a pogány vallásokkal való eredményes verseny érdekében a transzcendenst realisztikusan megjelenítő misét nagy fénnyel, pompával és azzal a tekintéllyel együtt, ami abból a klérusra áradt, és megkövetelte végül a sok fejletlen törzsi idióma helyett az egyháznak nemzetek feletti nyelvén celebrált istentiszteletet.

A római egyház megalkotta az ilyen istentisztelet indokolását is. E szerint[1] az istentisztelet rendeltetése kettős, de a kettő közül az első a feltétlenül „köteles és hivatalos", a másikat rangsorban messze megelőző. Ez az első cél az egyház hódolata Isten színe előtt. Az első célt szolgálja a miseáldozat a liturgikus imák keretében. A szertartás minden szavát egyházi törvény szabályozza (*Codex iuris canonici*, 1257. kánon: Unius Apostolicae Sedis est tum sacram ordinare liturgiam, tum liturgicos libros). Az istentisztelet második célja segítségnyújtás a híveknek ahhoz, hogy „személyes istentiszteletet" is tudjanak tartani, természetesen az általuk értett nyelven. E második cél eszközei a nép nyelvén énekelt himnuszok, litániák, passiói énekek és különösen a prédikáció. A kultusz e második része lazábban meghatározott, mint az első, és alá volt vetve az idők változásainak, hol nagyobb teret nyert, hol csaknem kiszorult a középkori kultuszból. Az egyházi év és a perikopák szabályozták, bár a prédikáció lehetett a katekizmus darabjainak magyarázata is.

Annak az önmagában helyes törekvésnek a palástja mögött, hogy az egyház első renden Isten dicsőítése céljából van a földön, tehát hogy az istentiszteletnek meg kell kapnia mindazt az ünnepélyességet, ami emberileg lehetséges, jól elfért, sőt döntő motívummá lett az a középkor elején még nagyon is érthető törekvés, hogy a klérus kiemelje saját társadalmi fontosságát és biztosítsa befolyását.

A reformáció átlátott a mise körüli szövevényen, és a középkori istentisztelet második célját tette az első helyre. A reformátorok úgy gondolkoztak, hogy Istent az emberek akkor tisztelik igazán, ha a Krisztusról szóló igét hallva hitre jutnak, közösségük támad Krisztussal és egymással, és megújult szívből áldják Istent közös imádságukkal és cselekedeteikkel. Istent a hitben egységre jutott és a közhasznú szolgálatban Urát követő gyülekezet dicséri a legteljesebben mind a templomban, mind az életben. Az ilyen istentiszteletnek létesítő eszköze az igehirdetés.

Egy ilyen elképzeléssel összehasonlítva azonnal kitűnt, hogy a római egyház istentiszteletét a nép a latin miatt nem érti, annak személyi és tárgyi kellékei viszont igen sokba kerülnek. Így állt elő az a helyzet, hogy Luther vagy Zwingli, Ozorai vagy Szegedi Kis István teljes egyetértésben azt állapította meg, hogy az istentisztelet címén a római egyház rengeteg pénzt követel a néptől, de keveset vagy semmit sem ad érte. A reformátorok által megtisztított istentisztelet középpontjába az evangélium buzgó és avatott hirdetése került. A bűnvalló, hálaadó és könyörgő imádság, a gyülekezet éneke és adakozása mind az evangélium köré csoportosult mint annak egy-egy mozzanata és hatása. A lelkipásztor és a vének legfőbb gondjává tétetett, hogy a gyülekezetnek mindenki által érthető formában prédikálják az Isten igéjét, a most már fölöslegesnek ítélt ceremóniák, külsőségek és költségek mellőzésével. A két szentséget is, amelyet a hétből megtartottak, az igehirdetés egy változatának, a Krisztussal közösségre jutás Krisztus rendelte sajátos eszközének tekintették, nem pedig a papság kezében levő mágikus csodatételnek, mint régebben.

Sajnálatos, hogy a bekövetkező századok folyamán a reformáció tábora nem tudott egységre jutni az istentisztelet átalakításának kérdésében, sőt ez lett köztük az egyik legszembetűnőbb különbség. Az ún. liturgiai mozgalomban a protestánsok egy része egyenesen az istentisztelet középkorias formáinak feleleventése felé vett irányt. Ugyanilyen sajátságos, hogy viszont a római egyház a közelebbi múltban helyt kezdett adni annak a helyes felfogásnak, hogy az istentisztelet feladatát a klérus nem veheti egészen magára, hanem annak végzésére Isten egész népe hivatott, persze a klérus vezetésével. Ezért a honi idiómát tették és teszik az istentisztelet nyelvévé, és az áldozópap nem háttal a népnek, hanem azzal szembefordulva, annak közreműködésére számítva mutatja be a misét.

A Biblia szerepe

A Bibliának arra a szerepére kell még rámutatni, amit a középkor folyamán is betöltött. Mindig is ott állván a mise latin szövegei, a szertartások és a szimbólumok mögött, idők folyamán egyre jobban átütött a szertartások és az idegen nyelv vastag köntösén. Mégpedig éppen abban a mértékben, amint az évszázados nevelőmunka eredményeként a népvándorlás törzsei lassan-lassan a keresztyén kultúra népeivé szelídültek. Amilyen mértékben a Szentírás átütött a hivatalos kultuszon, olyan mértékben támadt egyre nagyobb lelki éhség. Ennek csillapítására fejlődtek ki az említett formák, a nép nyelvén énekelt himnuszok és egyéb recitált templomi szövegek, továbbá az ókor egyházában már teljes polgárjogot szerzett egyházi műfaj, a prédikáció. Valami láncreakció-féle ment végbe. A prédikáció, a lelki éhség jele és csillapítója, tovább vitte előre a hallgatókat, akik a megízlelt lelki eledelből azután egyre többet és többet akartak, egyre inkább az evangéliumok és az apostolok tanításának megfelelőt. Wald és az albigensek a tiszta és közérthető evangélium utáni éhségükben elmentek a szeparációig. A visszatérítésükre vagy elszigetelésükre megindult erőfeszítések viszont megkövetelték — akárcsak később Pázmány és az ellenreformáció korában — a népi nyelvű prédikáció alkalmazását, sőt hogy abban meggyőzésre alkalmas érveket lehessen felvonultatni, bibliai alapok feltárását is.

Ilyen munkákra a középkorban a kevéssel azelőtt megalakult kolduló rendeket hívták el, a dominikánusokat és a franciskánusokat. Különösen ez utóbbi rendnek amaz újabb és újabb kirajzásai, amelyek megkísérelték szigorúan megtartani Assisi Ferenc példáját és szabályait, az ún. obszervánsok, vittek be sokat a Szentírás szociáletikai tanításaiból a nép közé.

Az obszervánsok

Az *obszerváns* név a *fratres strictioris observantiae* elnevezés rövidítése. Az obszervánsok nálunk is hosszas belső rendi harcok után és csak 1517-ben szerezték meg önállóságukat az ún. konventuális ferencesektől. Ezek ettől kezdve mariánusoknak nevezték magukat, míg az obszervánsok szalvatoriánusoknak. A két csoport között a fő különbséget a szegénységi fogadalom megtartásának mértéke körüli állásfoglalás okozta. A konventuálisok vagy mariánusok elfogadtak évjáradékszerű rendszeres juttatást, sőt birtokot is, de hogy a vagyontalanság látszatát fenntartsák, a kolostor vagyonát egy világi, pusztán harmadrendi konfráterrel kezeltették. Az obszervánsok viszont — amíg ők is ki nem eszeltek kényelmesebb módszereket — naponta kéregették össze kenyerüket, tehát mozgékonyabbak és munkásabbak voltak amazoknál[2].

Hitszónokokat a rend mindkét ága szép számban nevelt, már csak a nép adakozó kedvének fokozására is. Nem pusztán a rendházakban laktak ilyenek, de a rend kikölcsönözte őket egy-egy földesúr udvari káplánjául, a püspök vagy a plébánosok passiói szónokául, sőt hadvezérek is kértek és kaptak obszerváns tábori prédikátorokat a nép lelkesítésére, hogy a nép álljon ellent a töröknek, vagy jelentkezzék keresztes vitéznek, és hogy jelen legyenek gyóntatók a háborúban és a halál előtti percekben[3].

Szücs Jenő helyesen állapította meg, hogy „a válságba jutott és bomlófélben levő középkori világ készítette elő mindazt, minek a XVI. század közepe körül Magyarországon a reformáció lesz az adekvát kifejezője és összegezője"[4]. Ugyanő kimutatta azt is, hogy főleg obszerváns ferencesek terjesztették azokat a szociáletikai eszméket, amelyek mind Dózsa György háborúját, mind a reformációt előkészítették. Bár az obszervánsok legtekintélyesebbjei, Temesvári Pelbárt vagy Laskai Osvát távolról sem akarták megváltoztatni a fennálló társadalmi rendet, hiszen céljuk nem volt több, mint a hatalmasok és jómódúak lelkiismeretének felrázása, mégis az általuk hirdetett eszmék — mint annyiszor a történelem folyamán — saját pályájukra tértek. Melyek voltak ezek az eszmék? 1. A teremtés rendje szerint minden ember egyenlő. 2. Ha mégis van felsőség, ennek az a jó oka és Istentől rendelt feladata, hogy szolgálja a közösséget, védje az életet, a békességet, tartsa és tartassa be az Isten törvényét. 3. A mostani urak azonban visszaélnek hatalmukkal és jobbágyaikat jogtalan és elhordozhatatlan terhekkel nyomorítják. 4. Az ilyen urak, mint tolvajok és rablók, örök bűnben leledzenek. Alattvalóik nem kötelesek nekik engedelmeskedni, adót fizetni[5].

Laskai Osvát (+1511) már a reformátorok előtt hirdette, hogy a török Istennek megérdemelt büntetése a keresztyénségen.[6] A magyar szentekről szóló beszédeiben (1497) éppúgy szerves egységben látta a nemzetet és az erkölcsöt, mint az Ószövetség vagy a reformátorok. Dózsa György ceglédi beszédében, annak egyik variánsa szerint[7] megvallotta, hogy társadalmi nézeteit ifjúkorában az obszerváns ferencesek prédikációi formálták. Még megemlítjük, mint nem lényegtelent, hogy a magyar obszervánsok a rendnek nem a német, hanem az olasz csoportjához tartoztak. Itália előbb járt a társadalmi fejlődésben, mint Németország. Laskai Osvát rendjének jó néhány nagykáptalanján

vett ott részt. [8] Az olasz obszervánsok közül kerültek ki a rend nagy egyéniségei, mint például a hazánkban is emlékezetes tevékenységet kifejtő Kapisztrán János és Marchiai Jakab. Ezeknek és tanítványaiknak munkája nem pusztán eretnektérítésre, keresztes vitézek toborzására és lelki irányítására vonatkozott, de eleven érzékük volt a szegény emberek anyagi nehézségei iránt is. Ők alapították meg, különösen Bernardino di Feltre, a városok (Perugia 1462, Orvieto 1463) szegénynegyedeiben az első zálogházakat *mons pietatis* néven. A dominikánusok ezért is támadták őket. Felhozták, hogy a kánonjogi tilalom ellenére kamatot szednek. Az obszervánsok kitartottak zálogházaik mellett, és azokat az 1515. évi V. lateráni zsinat végül is legalizálta.[9] (Denzinger, 739).

Meg kell viszont állapítani — hogy túl ne becsüljük szerepüket —: az obszervánsok jelentősége a XVI. század egyháztörténete szempontjából nem minden esetben pozitív előjelű. A sok jó mellett rosszat is találunk náluk. Nemcsak olyanok akadtak köztük, akik csatlakoztak Dózsa mozgalmához vagy a reformációhoz, és igen jelentős támogatást adtak mindkettőnek, hanem akadtak népes seregükben szép számmal mások, akik hűségesen megmaradtak rendházaikban és templomaikban, gondozták a régi egyház plébános nélkül maradt híveit a török hódoltságban is, mint például Kecskeméten vagy Gyöngyösön; ismét mások viszont negatív szerepet játszottak, mert anyagiasságukkal, a nép hiszékenységének kihasználásával tovább fokozták a morális romlást. Sztárai Mihály *Az igaz papság tüköre* című drámájában akkor is farkasoknak és rókáknak titulálta ezeket, ha prédikálnak.

Az utóbbiak mentalitására vet fényt az az ügyeskedés, amelyről Kollányi Ferenc számolt be. Az obszervánsok közül is számosan igyekeztek szabadulni a szupplikációk terhétől és megaláztatásaitól úgy, hogy szép diplomával a kiszemelt földbirtokosokat, gazdag polgárokat, plébánosokat szabályszerűen, de inkább szabályellenesen, rendjük tiszteletbeli tagjává nyilvánították, nem hiába számítva ezek rendszeres anyagi támogatására. A sok ilyen diploma közül Kollányi közli az egyiknek egy jellemző részletét.[10] A negatívabb magatartásra vet fényt egy másik adat is. Noha az obszerváns rendi alkotmány szerint a vizitáció 6. pontjaként meg kellett vizsgálni, vajon nem szereztek-e be templomukba drága egyházi szereket és ruhákat, ennek ellenére egy 1534-ben ténylegesen megtartott vizitáció során a 6. pont helyett, amit egyáltalában nem vizsgáltak, az a másik szerepelt, hogy valamelyik barát nem viselte-e magát tiszteletlenül elöljárója iránt.[11]

A prédikálást persze nem a kolduló szerzetesek találták fel. Az ókorban jelentős szerepe volt, művelőinek sok munkája maradt fenn. A keleti orthodoxiában soha nem hiányzott a prédikáció. Első összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd szintén prédikáció, és aligha az első nálunk a maga műfajában. Nagy Károly minta-prédikációkat íratott udvari teológusaival.[12] A keresztes háborúk kora számos nagy keresztyén igehirdetőt ismert.[13] Mégis a kolduló rendek igehirdető tevékenysége szélesítette ki a prédikáció útját a tömegek felé, meghódítva, ha nem is egyenletes és megszakítás nélküli menetben, a városi plébániai templomok szószékeit is.

Temesvári Pelbárt

Ő volt az első a magyar egyházi írók sorában, akinek műveit külföldön kiadások hosszú sorozataiban publikálták. Erkölcsi téren bátor és szigorú, társadalmilag és teológiailag azonban konzervatív. Mátyás udvarának szokásait kipellengérezte, de a huszita kelyhet elutasította. Úgy látszik, hogy a kor hallgatói még megkívánták a figyelem felkeltésének, az érzelmek felszításának kezdetlegesebb eszközeit is. Temesvári az előadás módját is előírta a hitszónoknak, nem vetvén meg a ma színésziesnek érzett eszközöket sem. A nagyheti beszédek elmondásához ilyen utasítást adott: Mindjárt az elején mutass a feszületre e szavakkal: Óh kereszt! üdvözlégy, egyedüli reményünk! Majd ecseteld Krisztus búcsúvételét dicsőséges anyjától, és mutass rá az ezt ábrázoló képre. Továbbmenve szólj kellő részletességgel Krisztus megkorbácsoltatásáról, és ezt is szemléltesd egy jó képen. A képet szemlélve kiálts fel te is: Íme az ember! — avagy: Íme a ti királyotok! — és közben mutass rá a megkötözöttre. Az legyen a fő cél, hogy a köznépet szíven üsse a fájdalom és a részvét. Viszont ha van hallgatóid között tanultabb ember — folytatja —, akkor szórj mondataid közé fogas kérdéseket, vitasd ügyesen azokat, hogy ez a hallgatód se távozzék kielégítetlenül.[14]

Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát latin beszédmintáit követték a századfordulón és a XVI. század elején a népi nyelvű prédikációk ezrei nemcsak külföldön, hanem hazánkban is. A magyar változatokból számosat kéziratos kódexeink őriztek meg. Temesvári és Laskai hatással voltak a hallgatók mindkét rétegére: a köznépre és a tanultakra. A nép kíváncsisága felébredt a fogas kérdések, a teológiai összefüggések iránt, a tanult hallgatók pedig arra vágytak, hogy nekik is részük legyen a szív megrendüléseiben. A középkor-végi istentisztelet volt — negatív vonatkozásban a mise, pozitív vonatkozásban pedig a prédikáció — a reformáció egyik leghatalmasabb előkészítője.

A bírálat főtételei

Luther fellépésekor megvolt tehát a római egyházban a népi nyelvű prédikáció, de igen sokszor méltatlan célt szolgált. Johannes Tetzel és Bernhard Samson búcsúárusok éppúgy népi nyelvű prédikátorok voltak, mint Luther vagy Zwingli, Bucer vagy Brenz. A hallgatók mind a két prédiákciófajta ismeretében elbírálhatták, melyik inkább reklámcsinálás, és melyik istentisztelet. A szerzett élmények alapján igen széles egységfront alakult ki arra nézve, hogy melyek a leginkább bírálni való fogyatkozások, és melyek a legsürgősebben megvalósítandó reformok. Próbáljuk megfogalmazni a bírálat főbb pontjait: 1. Az istentiszteletben miért a latin nyelvű, tehát a nép számára érthetetlen misén nyugszik a hangsúly, miért nem az igehirdetésen? 2. Miért az emberi felfogó készség alacsonyabb régióit, a szemet és a fület veszi célba az istentisztelet fénye, pompája, zenéje, és miért nem inkább az értelmet és a lelkiismeretet? 3. Miért kell a templom és az istentiszteleti tartozékok borsos árával terhelni a szegény népet, holott az istentiszteletnek a méltóbb módja egyben a kevésbé költséges is? 4. A rengeteg miséhez szükséges egyházi személyek seregének eltartása igen nagy teher. Egyházi hasznuk fölöttébb kétséges. Az áldozópapok garmadájából elég lenne azokat megtartani egyházi szolgálatban, akik alkalmasak és készek, hogy prédikáljanak, és tanításukat nem rontja le életük példája.

Ha csak egy futó pillantást vetünk is a magyar reformáció irodalmára, azonnal megállapíthatjuk, hogy ezek a bíráló szempontok ugyanolyan határozottsággal, bibliai teológiai és ekléziológiai megalapozottsággal szólaltak meg hazánkban, mint külföldön. Kezdetben inkább a bíráló hang volt túlnyomó, például Ozorainál, Dévainál vagy Szkhárosinál, de *Az igaz papság tükörében* már egyensúlyba jutott a bírálat és a teendőkre vonatkozó útmutatás. Méliuszban továbbra is jelen van

mind a bíráló, mind a pozitív elem, ugyanígy Szegedi Kis Istvánban is, de Méliusz teológiai etikai síkon, Szegedi pedig üdvtörténeti vonatkozásban jelentősen el is mélyíti az istentisztelet szemléletét. Az ellenreformáció időszakában a megreformált istentisztelet védői, sajnos, újra Ozorai és Szkhárosi bírálatának éles hangján kénytelenek harcba szállni.

Ozorai Imre

Íme kritikájának néhány mondata: „Fő dolga ennek az eféle papnak az, hogy harangoz, összehívja a községet, feláll, dejákul nagy sokat énekel, avagy beszél, kiben a község semmit nem ért, mert akár a kűfalnak szóljanak deákul, akár a paraszt embernek, egyaránt értik mind a ketten."[15] „Ó én édes Istenem, ha a pap hozzája veszi a Krisztusnak testét-vérét, pénzt avagy valaminő egyéb hasznot kíván, a paraszt ember penig, mikoron ű hozzája veszi, nem hogy űneki valamit adnának, hanem még pénzt vesznek rajta." „De hogyha mind el kell tartani azt, a ki imádkozik, és aki a Krisztusnak testét-vérét hozzája veszi — folytatja —, hát minden jámbor keresztyént el kell tartani."[16]

A bajok mindegyike, az istentisztelet érthetetlen volta éppúgy, mint az érzékekre apellálása és elüzletiesedése, összetalálkozott Ozorai szerint a misében. „Ez volt, aki a papokat restté tötte: ez volt, aki a prédikálást, az Isten beszédének hirdetését közölönk kivesztette, ki miatt minden vakságba vitettünk, mert ha a papok azt nem kapták volna, a tanítást el nem hagyták volna, mely tanításnak általa, azaz Isten beszéde hirdetésének általa minden tévelygéstől megóhattuk volna magunkat."[17]

A ceremóniák szerzője Ozorai szerint az ördög: „Ez pedig abból is megtetszik, hogy mind ezek azért szerzettettenek, hogy a Krisztusnak érdeme elfeledtessék, és ezek által várjuk mi bűnönknek bocsánatját és üdvösségönket, nem a Krisztus vére hullásának általa."[18]

Dévai Bíró Mátyás

A rettenthetetlenül bátor, az éles kifejezéseket azonban lehetőleg elkerülő Dévai Bíró Mátyás is megkeményítette szavát, amikor a miséről szólt. A nem a nép nyelvén folyó istentiszteletet szalmacséplésnek (battológia) nevezte, amely nem használ sem a felolvasónak, sem a hallgatónak, és kínpad mind a léleknek, mind a testnek[19]. Kátéjában is rámutat Dévai, hogy nem a búcsújárás, nem a barátcsuha, nem a latin berbegés, nem az oltárcsinálás az, amit Isten kíván. „Kettő az egyházi rendnek tiszte — állapítja meg —, igazán prédikálni... és emellett jámborul élni. Így lennének (a lelkipásztorok) az igaz szók, ízt adnának lelkönknek igaz prédikálásokkal, életünknek jó példával: nem gondolna osztán Isten vele, akár tar volnál, akár hajas, akár cápás (csuhás), akár köntösös, akár ily színben, akár másban"[20].

Farkas András és Batizi András

„A zsidó és magyar nemzetről" írt versében Farkas András egyenesen az istentisztelet megromlásának tulajdonítja Magyarország elhanyatlását:

„Mi kápolnáinkban voltak éneklések,
De a szent írásnak nem volt predikálása."[21]

„Teremtéstől fogva Ő mind elvesztette,
Kik nem engedenek az evangéliomnak."[22]

Batizi András a pápa Antikrisztus voltát főként abban látja, hogy

„Az pápa regnál ceremóniákkal
És ő uralkodik Krisztus templomában...
Isten tiszteletit ő elváltoztatta,
Minden szentségeket csakhamar megronta,
A szent lélek istent aranyon eladá,
Ő szent ajándékát áróba foglalá.
A szentegyházakba sokadalmat gyöjte,
Mise mondásokkal kereskedni kezde...
Azért ő ideje immár mostan eljött,
Mert már hirdettetik az evangélium,
Pápa tudománya immár most kitetszik,
Az ő csalárdsága mostan megfeddetik."[23]

Szkhárosi Horvát András

A középkorvégi egyház istentiszteletét a legszínesebb és egyben legszatírikusabb vonásokkal Szkhárosi Horvát András festette meg. Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy óraszámra ne idézzük. Ilyeneket írt:

„Semmire nem kell hát a Krisztus halála,
Csak legyen sok pénzed a lélekváltságra,
Az harminc misére, énekes zsoltárra,
Sok gyertyagyújtásra, az vigiliára.

Üdvözít tégedet sok pap-barát morgás,
Halálod óráján nem kell prédikálás,
Bátor tartsa dolgát minden vigasztalás,
Csak legyen ott sós víz, kenet, olajozás.

Mit járna hát Krisztus ott a keresztfával,
Rosszas seregével, pökdösött orcával,
Likas oldalával, sebes lábaival,
Ha pápa megváltott büdös olajával."[24]

Szkhárosi is az Isten nagy ajándékaként megtisztult istentiszteletben, az igének a nép nyelvén való hirdetésében, annak megújító hatásában látta a magyar nép megmaradásának egyetlen útját. Így próbálja megértetni a megbocsátó Isten szándékát:

„Nagy hévséggel most szent akaratját hirdetteti neked
Ha szót fogadnál, ő szent országát igéri te neked,
De ha nem veszed, higyjed, örökké te ezt megemléted
[megemlegeted]"

A reformáció nemcsak a török hódoltság területén volt igazi népmozgalom, amelynek során falusi bírák és parasztemberek álltak csatasorba, hanem úgy látszik a Hegyalján, a Bodrog mentén is. Szkhárosi ugyanis így folytatta és fejezte be versét:

„Nem mondhatjátok, hogy nem tudtátok Isten akaratját,
Mert mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják,
Ám meglátjátok, miként várjátok az ítélet napját.
Szegén magyarok mikor valának nagy visszavonásban,
Nem mernek vala tökéletesen hinni a Krisztusban,
Tállyán ezt szerzék ezerötszázban és negyvenhatban."[25]

A „Nem mernek tökéletesen hinni a Krisztusban" kifejezés itt még a katolikus—protestáns ellentétre vonatkozik, de majd ez lesz a jelszava a helvét irányú liturgiai reform híveinek is a lutheránusok ellen. Legyen szabad még idézni Szkhárosinak „Pál érsek levelére való feletet" című feddő versezetéből a latin nyelvű mise ellen háborgó részletet:

„Csak deákul a miséket énekleni mondod,
Sem zsidóul, sem görögül, sem ráczul nem hagyod,
Csak deákul az Uristent tisztelni akarod.
Jól gondoltad, uram érsek, hogy ezt parancsoltad,
Misécskédnek hamisságát így eltitkolhatod,
Hogy nem értik minden népek, inkább eladhatod."[26]

A folytatásban a költő inti az érseket, hogy úgy ne járjon, mint annak idején a templomi kufárok:

„Higyjed nyilván, hogy meg nem ment az titulus téged,
Az Úr Krisztus az templomból majdan kiűz téged,
Dicsőséges szent igéjét mert te nem böcsüllöd."[27]

Megdöbbentően őszinte személyes vallomással fejezi be „Az emberi szerzésről" írt versét:

„Ez éneket költé egy barátból lött pap,
Bánta bolondságát, elrugta csuklyáját,
Hitire fogadta: soha többet nem csal."[28]

Valóban, Szkhárosi előadásán érzik, hogy mögötte a nagy gyakorlatot szerzett, kissé harsány, volt prédikáló barát áll.

Sztárai Mihály

Az igaz papság tiköre pontosan mai témánkat, az istentisztelet és vele együtt a papi szolgálat reformációját tárgyalja. Tamás pap egyenesen a pápa szemébe mondja, hogy az egész római papság tolvaj és szentségáruló: „Az Úristennek igéjét ellopjátok, és diákol mondjátok, avagy hamissan prédikálljátok. Az oltári szentségnek is felét ellopjátok, és a szegén községnek csak a felét adjátok. Az Úristennek szent testét és szent vérét pénzen áruljátok, mikor pénzért nagy sok miséket mondotok. Nagy sok pénzes búcsúkat támasztottatok, és a papságot is pénzen adjátok, mert minden tudatlan papokat pénzért pappá tesztek."[29]

Az istentisztelet és a papság helyes rendjére vonatkozó reformátori elveket Sztárai Borbás bíróval mondatja ki. Az első az egyetemes papság elve: „Mindnyájan papok vagyunk, mert mindnyájan áldozunk és prédikálunk és egymásért imádkozunk." De miként az ember bíró ugyan a maga házánál, a város azonban mégsem lehet el főbíró nélkül, „azonképpen, noha minden hív keresztyén pap és prédikátor az ő házánál, de azért ugyan nem lehet a keresztyén anyaszentegyház papok nélkül és prédikátorok nélkül..." E „külső vagy testi papság" főképpen való tiszte „a predikállás és tanítás". „Amely lelkipásztor, plebános nem predikáll, hanem csak tornikál, a községet jól nem tanítja, hanem csak visszafordítja, nem lelki pásztor az, hanem inkább lélek vesztő, lopó, lator, tolvaj és farkas..."[30]

A pápa Tamás paptól megkérdezte, vajon papok-é, akik prédikálni nem tudnak. Tamás válasza: „Nem papok, hanem azt mondja az Isten, hogy néma ebek azok."[31] Lukács barát közbeszól, és megpróbál védekezni: Lám, a barátok prédikálnak, vajon azok is néma ebek-é? Tamás így felel: „Prédikálnak és tiszta mérget okádnak, azért nem néma ebek azok, hanem ordító farkasok és falu-kerülő rókák."[32]

Bár Sztárai szerint a reformáció az istentisztelet reformációja, de ezzel egészen szorosan függ össze a papság kicserélése. A „fapapokat" más kenyérkereső pályára kell igazítani, a gyülekezeteknek „jámbor és tudós prédikátorokat" kell adni.[33] Ezt a programot Sztárai derék segítő társakra támaszkodva nagy területen megvalósította. Laskó központból hét év alatt százhúsz egyházat reformált, azaz látott el az evangéliumot hirdető lelkészekkel. A régi egyház erőivel vívott harcban nem egyszer forgott kockán élete is. *Az igaz papságnak tikörében* a pápa feltette a kérdést, vajon van-e ezeknek az „új papoknak" a fején pilis (tonzura), és felkenték-e őket a szent olajjal? Tamás pap azt válaszolta, hogy az igaz papság nem a „nyirott fejtől és az olajtól" van. „Minket a mi Urunk Jézus Krisztus megkent az ő szent olajával, tudniillik az ő áldott, szent malasztjával". A belső elhívás ilyen erős kiemelése után mondja csak el a pápa ösztökélésére a külső elhívás rendjét is: „A mi püspökünk bégyöjtötte a körül való tudós papokat, prédikátorokat és a keresztyén népeket. Jól megkérdezött először az predikátorok előtt a mi tudományunkról és a hitnek ágazatiról. Megtudakozott a mi életünkről is. Azután osztán predikáltatott velünk egynehányszor a keresztyének előtt, úgy tött osztán pappá, és elbocsátott münket, a hová a keresztyéneknek kellettünk."[34]

Tamás e vizsgálat és kibocsátás helyét is megmondta, „Erdélyben" volt az, amin alighanem egyszerűen János király országát kell érteni. Tudjuk, hogy ennek területén, a Szatmár megyei Erdődön 1545. szeptember 20-án huszonkilenc lelkész jött össze Kopácsi István és Batizi András vezetésével, és alkotott egy tizenkét cikkből álló reformátori hitvallást, de végezhetett lelkészi vizsgát és kibocsátást is.

Harcok a reformáció táborán belül Kálmáncsehi és Méliusz

Az ország keleti felén fejtett ki igen mozgékony és hősies, gyökeres, hallatlanul következetes reformáló tevékenységét Kálmáncsehi Sánta Márton, majd az ő örökébe lépve a református reformáció megszilárdítója és megvédelmezője, Méliusz Juhász Péter. Az istentisztelet újszövetségi és reformátori látásának átültetése a köztudatba és szokássá tétele, egységes formában meghonosítása, nem volt könnyű feladat. Nem pusztán a régi egyház számos papjának és hívének makacs ellenállását kellett legyőzni, de eltérő nézetek támadtak és tusakodtak egymással a reformáció táborán belül is. Meghasonlások, feszültségek jelentkeztek. Az alapállás-pontra nézve igen csekély eltérés van a lutheri és a helvét irány között. A lutherit talán azzal lehetne jellemezni, hogy a wittenbergi reformátor a kegyelem, a bűnbocsánat, a megigazítás birtokában kész megpihenni egy pillanatra az üdvösség, a Krisztus-közösség bizonyosságában és boldog örömében. Kész olyannyira a a személyes kegyelem eme, a bűnös, de megigazult szívre záporozó sugárözönének adni az elsőbbséget, hogy a szervezeti, a szertartási, a szociáletikai problémák a második helyre szorulnak. Zwingli, Bullinger és Kálvin keresztyénségében viszont a Krisztus-közösség hittudata egyidejű és azonnali indítást és erőt ad arra, hogy az igének embert és társadalmat átformáló diadalútja késedelem nélkül továbbhaladjon, mindenhová elérjen és „az egész világ Isten dicsőségének színtere legyen" (Kálvin). A hozzáállásnak, az aktivitás ütemének ez a különbsége az istentisztelet kérdésében konzervatív hajlandóságot jelentett Luther részéről és halogatást nem tűrő radikalizmust Zwingli és Bullinger részéről.

Bár az *Ágostai Hitvallás* (1530) félre nem érthető határozottsággal mondta ki, hogy „a világ kezdete óta semmiféle isteni dolog nem üzletiesedett el annyira, mint éppen a mise"[35], ennek ellenére ugyanezen hitvallás szerint hamisan vádolják Luther reformációját azzal, hogy kiküszöböli a misét. Nem csak hogy megtartotta azt, de a legnagyobb tisztelettel celebrálja. Mindössze annyit változtatott, hogy a latin énekek közé itt-ott németeket is vegyített, mégpedig a nép tanítása céljából, egyébként szinte minden szokásos ceremóniát megőrzött[36]. *Az egyház babyloni fogságáról* című könyvében (1520) Luther a misét „az evangélium velejének és rövid foglalatának" nevezte[37], helyeselte a titkos gyónást is, „bárha az Írásból nem igazolha-

tó", csupán azt kötvén ki, hogy ne legyen bizonyos bűnök meghallgatása a püspöknek fenntartva[38].

A kétféle, lutheri és helvét istentiszteleti formavilág jelentkezése nagy probléma volt külföldön is, de még inkább az volt hazánkban. Nálunk mindkét király Róma híve maradt, tehát reformátoraink — a török hódoltságot, majd Erdélyt kivéve — mintegy 1564-ig ellenreformációs viszonyok között dolgoztak. A Habsburg-királyok, különösen Miksa, a konzervatívabb lutheri reformációnak némi türelmet biztosítottak, ami hatással volt a reformációval valamelyest megbarátkozott, de az uralkodóval ujjat húzni nem akaró földesurakra és városi hatóságokra, mégpedig az ország keleti felében és Erdélyben is, ahol az 1550-es években 1556-ig szintén Ferdinánd volt az úr.

Nem feltétlenül az egyéni feltűnési vágy mozgatta a Habsburg királyok mérséklő tendenciájával szemben az olyan embereket, mint Kálmáncsehi Sánta Márton vagy Arany Tamás. Egyszerűen annak a belső kényszernek engedelmeskedtek, hogy az új bort új tömlőbe kell tölteni. Mindkettőről az ellenfél fogalmazásában maradt fenn egy-egy jellemzés. Kálmáncsehi Sánta Mártonról Draskovich György nagyváradi kanonok és aradi prépost, a későbbi győri püspök jelentette, hogy Márton debreceni plébános szakramentárius úrvacsorai felfogásának következtében nem gondoskodik semminemű oltári díszről, sőt magát az oltárt is fölöslegesnek tartja, megelégedvén egy egyszerű fa asztallal. A papi öltözeteket is úgyanígy megveti, és elegendőnek tartja az istentiszteleti szolgálatra is a hétköznapi ruhát.[39] Arany Tamás nézetei Méliusz diktálásában maradtak ránk. Ma már nehezen lehet összhangba hozni e felfogás különböző elemeit, de abban megegyeznek, hogy olyan tanítások és formák, amelyeket Méliusz, miközben igyekezett szilárd partok közé szorítani a reformáció áradását, kiküszöbölt annak főmedréből.

De amíg ez a főmeder kimosta a maga folyamágyát, addig igen heves belső egyházi harcok zajlottak le. Kálmáncsehit 1552 elején a ladányi zsinaton a lutheri konzervativizmushoz ragaszkodó lelkész társai a középkori szertartás alkalmazásával exkommunikálták, ő viszont azokat közösítette ki.[40] Ugyanebben az 1552. évben a beregszászi zsinaton, ahol viszont a helvét irány hívei lehettek többségben, az atyák a lutheri konzervativizmus ellen nyilatkoztak. Kálmáncsehivel és Radán Balázzsal az élükön kimondották többek között, hogy az oltárokat, ha már korábban eltávolították őket, nem kell újra felállítani, ahol pedig még megvannak és a hívek makacskodnak megtartásuk érdekében, a lelkészek nyugodtan használhatják azokat úrvacsorai asztalként, csak hogy állhatatosan helyesebb tudományt csecsepegtessenek hallgatóikba az úrvacsora felől.[41]

Mint említettük, a politikai helyzet ekkor keleten is a római egyháznak, illetve a konzervatívabb lutheri iránynak kedvezett. Radán Balázsnak ez az életébe került. Beregszászon a római egyház egyik híve a képek eltávolítása miatt megölte. Az 1554-es óvári zsinat lépéseket tett visszafelé a lutheri irányban. Kimondotta, hogy az úrvacsorát kovásztalan kenyérrel kell osztani, a fülbegyónást és a magán-feloldozást, az egyházkelést, a bevett ünnepeket meg kell tartani, a lelkészeknek nem szabad eltávolítani az oltárokat és a képeket a templomból, mert ez a polgári felsőség hatáskörébe tartozik.[42] Ugyanebben a szellemben, de még továbbmenve, az 1555-ben Erdődön tartott II. zsinat az úrvacsorára nézve az *Ágostai Hitvallás* eredeti, erősen konzervatív fogalmazása mellett nyilatkozott, habár a további szövegben olyan fordulatokat használt, amelyek ennek a helvét szellemű értelmezését épp úgy lehetővé tették, mint már az említett óvári zsinat úrvacsorai hitvallása is. Rosszallóan emlékezett meg a II. erdődi zsinat arról, hogy Óváriban „a minap" az oltárt lebontották és asztalt tettek a helyébe, holott a fejedelem parancsa, amelyhez a zsinat csatlakozik, tilalom alá helyezte a további szertartási újításokat.[43]

A fejedelmi parancsra hivatkozás, bárkit értettek is a fejedelmen, a királyt, vagy csak a nagyföldesurat, a kemény vonalat tükrözte. De az a körülmény, hogy ezekre a zsinatokra egyáltalán szükség volt, azt bizonyítja, hogy a reformáció a kedvezőtlen politikai helyzet ellenére tovább haladt előre a szertartási egyszerűsödés felé. Természetesen döntő változást jelentett, hogy 1556-ban Ferdinánd kiszorult Erdélyből, és János Zsigmond hadvezére, Petrovics Péter kezébe került a hatalom, aki Kálmáncsehit pártfogolta. Most Kálmáncsehinek a zürichi puritán istentisztelettel rokon, de azzal szemben némely ponton önálló felfogása és példaadása terjedt el szinte futótűzként az ország keleti felében, de Erdélyben, sőt a török hódoltságban is. Ez a terjedés még mindig ellenállásba ütközött a konzervatív lutheri irány megfogyatkozott számú magyar hívei, valamint a Wittenberghez egyre zártabb egységben felzárkózó erdélyi szászok részéről. Nem kevésbé zavaróan hatottak azonban azok a — ma úgy mondanók — baloldali túlzók is, akik többnyire összefüggéseiből kiragadott bibliai helyekre támaszkodva kedvü ket lelték egyénieskedő istentiszteleti újításokban. Ezeknek a tarkabarka listájáról Méliusznak Arany Tamás és csoportja ellen történt fellépése, e pör irományanyaga tájékoztat.

Huszár Gál akciója a baloldali túlzók leszerelésére

Ugyanezek a baloldali túlzások, túllicitáló jelenségek, az egység megbontása ellen irányult Huszár Gálnak egy valamivel korábbi, de már a helvét irány zavartalan előretörésének időszakában tett lépése is. A mértéktartásáról, a reformáció egybetartására irányuló erőfeszítéseiről méltán emlékezetes Huszár Gál nem azért kérte el Bullinger Henriktől 1557. október 26-án Bécsből írt levelében a zürichi egyházi szertartások leírását, mintha elégedetlen lett volna a hazai konzervatívabb formákkal és a helvét egyszerűsítés felé óhajtott volna tovább menni. Ennek az utóbbinak akkor már megvolt a magyar talajon nőtt és gyökeresedésnek indult egyenértékű változata a Tiszántúlon és a János Zsigmond befolyási körzetéhez tartozó felvidéki megyékben. Huszár Gál lépését tévesen a fent jelzett célzatúnak vélte Benedek Sándor nemrég megjelent művében, kockáztatva ezzel azt, hogy az alapfeltevéssel együtt az is meginog, ami a könyvben erre a feltételezésre épült. Benedek Sándor így ír: „... Lavater Lajos zürichi lelkész agendát készített a zürichiek részére. Ez volt az az agenda, melynek másolatát maga Bullinger küldte meg 1559-ben Huszár Gálnak, aki tudvalevőleg nem volt megelégedve a hazánkban nagyon elterjedt lutheri irányú vagy legalább is lutheránus felfogású liturgiákkal és agendás könyvekkel". Nos, Lavaternak a tömör, de sokoldalú leírása a Zürichben és a szomszédos falvakban fennálló egyházi rendről elsősorban is csak igen megközelítőleg nevezhető agendának. Másfelől Huszár Gál szándékát Benedek a levél szövegét szinte tekintetbe sem véve állapítja meg.[44] Huszár Gál azt írta Zürichbe, hogy egyházaink, noha egy hiten vannak, „szertartásaikban a lelkészi kar tekintélyének nem csekély csorbításával eltérnek egymástól. Miért is *az egyöntetűség elérése végett* hathatósan kéri — olvassuk Ráth György könyvében — a zürichi antistest, hogy az egyházaikban az énekekre, nyil-

vános imákra, az úrvacsorára, a keresztségre, a házasságkötésre és a hitoktatásra nézve dívó szertartásokat valamely tudós férfiúval latin nyelven írassa le, s munkáját nyomtatásban küldje meg."[45]

Huszár Gál célja a levélből, a körülményekből, saját későbbi tevékenységéből megállapíthatóan az volt, hogy éppen a zürichi gyakorlat hiteles leírásából mutassa meg az egyénieskedő túlzóknak, hogy a legszakramentáriusabbnak és -radikálisabbnak ismert Zürich is meg tudott állni egy biblikus, józan, egyöntetű és mindenkire kötelező álláspontón, miközben bizonyos részletkérdésekben megadta a kellő szabadságot is. Huszár Gált az vezette kezdeményezésében, hogy a magyar reformáció megőrizhesse azokat a szertartási formáit, amelyekre belső fejlődése során eljutott anélkül, hogy ezt a fejlődést és az egységet tekintélyes külföldi példákra hivatkozva egyesek megzavarhassák, sőt bár szándékuk ellenére, esetleg az egész ügyet kisiklathassák. Huszár Gál jól számított. Lavater a maga tartalmas kis művében — a zürichiek még 1702-ben is érdemesnek látták nem tudományos, hanem egyházi célra újra kiadni — nem csak az Isten igéje köré zárkózó reformált istentisztelet képét bontakoztatta ki, hanem az is benne van, hogy a zürichiek nem ítélik el azokat, akik a fő dologban velük egyetértve megtartanak bizonyos, Zürichben kiküszöbölt szokásokat, mint a harangozás vagy az istentiszteleti gyülekezeti ének.

Az istentiszteleti éneklés kérdése

Ennél a pontnál érdemes egy pillanatra megállni. Arany Tamásnak és bizonyára nem egyedül neki, hanem más ultraradikális társának is az volt a véleménye, hogy „Nem jó énekelni a keresztyéni gyülekezetben"[46]. Közismert azonban, hogy jeles reformátoraink, Dévai Bíró, Sztárai, Szegedi Kis stb. nemcsak az istentiszteleti éneklés hívei voltak, de maguk is többkevesebb egyházi éneket szereztek. Kálmáncsehinek, Méliusznak, Szegedi Gergelynek, Huszár Gálnak a nevéhez egyenesen énekeskönyvek szerkesztésének a jó emléke fűződik. Mindezek nem is pusztán a zsoltárokat és az azokkal rokon hangvételű, cantionale-típusú énekeket kedvelték, mint a genfiek, hanem helyt adtak a graduale-típusú szertartási énekek nagyrészének is, ugyanígy a passiói szövegek éneklésének, persze a nép nyelvén. Álláspontjuk nem ingadozott. Jól jött tehát, amikor Lavater írásában azt olvashatták, hogy bár a zürichiek sok ok miatt felhagytak az istentiszteleti énekléssel, nem helytelenítik, ha máshol énekelnek, sőt a Zürichez csatolt két elővárosban, Vitodurumban és Steinában éneklik is az istentiszteleten a népi nyelvű zsoltárokat (X., p. 42—43)[47]. Tudjuk, hogy a *II. Helvét* Hitvallás XXIII. fejezete is szinte védekezően adja elő a zürichi szokással kapcsolatban: „Ha vannak olyan egyházak, amelyek hűségesen és helyesen imádkoznak, de énekelni nem szoktak, az ilyeneket nem kell elítélni"[48].

Idő múltával a zürichi egyház ezt a korlátozottan nemleges álláspontját is feladta. Már a Lavater-féle irat 1702. évi kiadásában azt olvassuk az éneklésről szóló fentebb idézett helyhez fűzve, hogy 1702-ben már nemcsak Lobwasser német zsoltárfordításait éneklik a zürichi istentiszteleteken, hanem azon felül az első századokból származó himnuszokat is, persze a nép nyelvére fordítva. Sőt a Lavater VI. pontjához fűzött megjegyzésben már dicsekedve említették meg azt is, hogy a zürichi nép oly szépen énekli zsoltárait, hogy a messziről jött idegenek megcsodálják (p. 21—22).

A magyar református reformáció mintegy előre vette ezt a döntést. Méliusz az Arany Tamás fent idézett nézetéhez ezt jegyezte meg: „Sőt ugyan szükség a híveknek énekelve is, mikor lehet, dicsérni az Krisztust... Az éneklés az isteni tiszteletnek része" (p. 112). Viszont: „Nem jó a pápai idegen nyelven való ordítás, teljes torokkal, értelem nélkül való éneklés, orgonálás, hegedőlés és discantolás a keresztyén gyülekezetben, kik csak fülnek és nem léleknek szolgálnak" (p. 113).

Benne volt a zürichi rítus Lavater-féle leírásában az is, hogy a Zürichet környező falvakban általában a lelkész kezéből veszik a hívek a kenyeret és a bort, de néha úgy, hogy a lelkész helyezi a kenyeret a szájukba és viszi a kelyhet ajkukhoz (p. 59). Sőt ugyanilyen megengedett szabadság áll fenn arra nézve is, hogy Zürichben ugyan temetéskor nem harangoznak — akárcsak Méliusz Debrecenében —, ellenben a mezőgazdasági jellegű környékeken megszólalnak a harangok (p. 114). Nálunk is volt ilyen szabadság a közönyösnek nyilvánított kérdésekben. Szegedi Kis István, aki ismerte Lavater írását és hivatkozott is rá a *Loci*-ban (p. 257, utolsó sor), Zürichhel szemben szintén az egyházi éneklés mellett állt ki, ha az az evangélium hirdetését szolgálja és mélyíti el (Loci, p. 325). A temetés kérdésében viszont a Zürichben, illetve Debrecenben követett rendet, ezt a rendkívül puritán temetési szertartást tekintette helyesnek Szegedi (Loci, p. 257).

Méliusz Juhász Péter

Kálmáncsehit megakadályozta a betegség, majd a halál abban, hogy János Zsigmond országában keresztül vigye az istentiszteletnek az újszövetségi példákra és a jó külföldi mintákra támaszkodó, de végül is a hazai fejlődés szükségleteihez és lehetőségeihez mért gyökeres átalakítását. Nem kell hangsúlyozni, hogy ez nem a wittenbergi, hanem a zürichi gyakorlattal mutatott szoros rokonságot. Ennek a formának a kiépítése, elterjesztése és otthonossá tétele az ország keleti felében Méliusz Juhász Péternek a műve volt. Méliusz szorosan benne állt abban a folytonosságban, amelyet Ozoraitól kezdve nyomon követtünk. „Pál nemhogy a néma hangszerek használatát helyeselné, hanem még az emberi értetlen szavakat és építő erővel nem bíró énekeket sem engedi meg az egyházban, sőt esztelenéknek állítja az olyanokat, kik mint a barbárok idegen és nem értett nyelven tanítanak és énekelnek a gyülekezetben" (I. Kor. 14)[49]. Méliusz is súlyt helyezett a gyülekezet szabadságára a közömbös kérdésekben, mihelyt azonban valamely szertartásban a Krisztus kisebbítését, a lélek alsóbb rétegeinek, az érzékeknek tett engedményt gyanította, mihelyt fölösleges luxus és pazarlás veszedelmét látta felbukkanni, szenvedélyesen támadta ezeket a formákat. Így hadakozott nemcsak az ostya, a gyertyák, a szentképek, a perikópák ellen, de gondos figyelme kiterjedt a lelkészek és a hívek félreérthető mozdulataira is. Azoknak sem volt szabad ingadozást elárulni a pápás ceremóniák irányában. Milyen elítélően szögezte le például, hogy a „szúvas corpus" azaz a szúette feszület felé tett „térdhajtás, süvegvetés, kezeknek elterjesztése imádásnak jegye". „Bizony hát bálványozók ezek — hangzik súlyos korholó szava —, mert ellene nem mernek szólni a bálványimádó pápa sok undokságának, megtagadják a Krisztust a halandó és porrá leendő ember előtt, az evilági félelemért és jószágért."[50]

Szegedi Kis István

A Habsburg királysággal határos török hódoltságban, de tanításainak hatása miatt az egész országban, Szegedi Kis István nevét kell megemlíteni azok sorában,

akik döntő mértékben hozzájárultak az istentisztelet református reformációjának elveihez, formáihoz és megszilárdulásához. Szegedi sajátossága a magyar tanítók között az, hogy az óegyház és a reformáció íróinak legjelesebb opusaiból összeszűrt nagy tudományával egyszerűen hallgatói és olvasói elé tárta a régi egyház és a reformáció istentiszteleti formáinak egész körét, különböző változatait, rábízva azokra, időrendben elsőnek a tanításait tananyagként használó lelkésznövendékekre, hogy hitük világosságánál válasszák ki a legtisztábbnak talált, mert leginkább az ige köré, a megváltás evangéliuma köré összpontosuló formákat. A *Loci*-ban hat tabula tárgyalja a kultusznak fontos kérdését. Egy közülük — az előbbi előnyére — a pogány és az ál-keresztyén kultuszt hasonlítja össze.[51] Igen behatóan tárgyalja Szegedi az istentisztelet nyelvének kérdését[52], a papi öltözetek[53], továbbá a mise vásárrá fajulásának problémáját[54] A *Loci* 286. lapján mindössze négy sorban frappáns összefoglalását találjuk bírálatának a római egyház kultuszával szemben: A templomok túlságosan pompázatosak és költségesek, a szent tárgyak, a ceremóniák, a papok serege fölöslegesen nagy, a nép nem érti, amit neki tanítanak vagy előtte imádkoznak. A mise sérti Krisztus golgotai áldozatának hatályosságát. A harangok kongatása, az érzékeinkre nagy erővel rátörő egyéb kultikus hatások elveszik a helyét az igazi személyes épülésnek. A *Loci* 136. lapján (6. sor) előbb azt szögezi le Szegedi, hogy a templomot az igehirdetés teszi szentté, majd ugyanitt abban jelöli meg az igehirdetés mindenkori fő tárgyát, hogy „az igehirdető Krisztus keresztjét emelje olyan magasra, hogy minden jelenlevő arra nézzen, azt értse meg, és üdvözüljön".

Az alternatívák objektív felsorolásában, az olvasó helyes, szabad választásában bízó, széles kitekintésű tanító módszernek Szegedi egyházkormányzásában az a türelem felelt meg, amellyel a gyülekezet körében ittott még szívesen gyakorolt középkori formákat, mint az egyházkelést, a keresztszülői intézményt, a szentekre emlékezést kezelte. Nem feltétlenül máról holnapra követelte meg az új formák egész körének bevezetését, mint Méliusz, hanem teret hagyott a hirdetett evangélium gyülekezetet érlelő hatásának.

A lényeg kérdésében persze Méliusz és Szegedi teljes egységben dolgozott. Folytonosságban az előttük és velük dolgozó lelki munkásokkal vallották, hogy legyen az istentisztelet érthető és a lélek nemesebb rétegeit, nem az érzékeket, hanem a lelkiismeretet megszólító. Tartózkodjék továbbá a gyülekezet az istentisztelettel kapcsolatban minden pazarlástól, a hívek fölösleges megterhelésétől. Legyen végül az istentisztelet szíve, az igehirdetés, a hívőket közösségi felelősségre, sáfárkodó életre felindító. Az elmondottak azonban pusztán eszközei és gyümölcsei a fő célnak, a Krisztussal való személyes közösségbe jutásnak. Habár mind az eszközökről, mind a célról Szegedi Kis és Méliusz egyformán gondolkozott, gondolataikat a dolog természete szerint mégis egy-egy mindegyikre külön-külön jellemző sajátos teológiai rendszerben érlelték meg és fejezték ki. Ez a rendszer természetesen csak formálisan tudományos szisztéma, valójában azonban egy-egy látomás Istennek az emberekhez fűződő viszonyáról.

Szegedinél ez a látomás a szövetség képzete köré összpontosul. Szegedi arra helyezi a súlyt, hogy az emberszerető Isten már a világ alapjainak felvettetése előtt elhatározta és tüstént az ősszülők bűnesetét követőleg kihirdette az evangéliumot, a kegyelmi szövetséget. Az Ószövetség igazi kegyesei ebbe az ígéretbe vetett hitből éltek. Viszont a törvény és a Krisztus között eltelt időben — a törvény célját meghamisítva — ugyanolyan törvényeskedő, deformálódott és korrumpálódott hit jött létre, mint a reformáció előtti századokban. Kiszabadítani az evangéliumot az azt szinte a felismerhetetlenségig elrejtő vagy eltorzító törvényeskedő álkeresztyén burokból, prédikálni és megélni az üdvbizonyosságot és a munkatársi viszont, amely Isten szövetségére, Krisztus tanítására, keresztjének megváltó áldozatára, feltámadásának az eljövendő életre vetülő fényességére, a Szentlélek minden jóra vezérlő munkájára támaszkodik: ez Szegedi látomása szerint a keresztyénség létének értelme és boldogulásának útja.

Méliusz is tanította a Szentírás bizonyságtételeit Istennek szövetségéről az ő választott népével, amely nem Ábrahám vérének, hanem hitének öröksége. Méliusz azonban a Krisztussal való közösség szemlélésére egy másik mozzanatot helyezett a középpontba. Nála a latin *simul* szó nagy szerepe a jellemző. A simul azt jelenti, hogy egyszerre, egyidőben. Méliusz azt akarja elsősorban elmondani, hogy a megváltás és az üdvözítés egész folyamata Isten műve, tehát hogy ezt a folyamatot teológiailag mint az Isten tettét egyidejűségben kell értelmezni, és csak pedagógiailag és történetileg helyénvaló az időbeli, successív szemlélet. Lássuk, hogyan alkalmazza Méliusz kulcsszerepben ezt a „simul"-t, magyarul egyszersmindet. A megigazulás szorosan Isten oldalára tartozó mozzanataival, mint az elválasztás, az elhívás, a bűnbocsánat a Szentlélek által egyidőben ott van mindaz, ami az emberben megy végbe: „*Egyszersmind* ugyanezen tény (ti. elválasztás, elhívás, megbocsátás) mozzanatával újjászül, új szívet, új lelket, új teremtést alkot, hittel, reménységgel megerősít és szeretettel ruház fel, és az így megszenteltetteket, megtisztultakat igazaknak nyilvánítja, megigazítja"[55]. A megigazulás célja és pecsétje, hogy az ember szabad és készséges lesz a jó cselekvésére. De a jó cselekedetek is a Krisztuséi a hivőben. Az Isten idejében egyszerre van a kiválasztás és a jót cselekedő ember. Érdemes kihányni a templomból minden külső díszt, eltávolítani minden örökölt szimbolizmust és homályt, hogy az istentiszteletben mindig egy és ugyanaz az ajándék álljon a középpontban: a már a világ alapjainak felvettetése előtt elhatározott, a már a bűneset után meghirdetett, a Krisztus vére hullása árán megszerzett és az emberi történelem tengelyévé vált örömüzenet Isten megmásíthatatlan emberszeretetéről. Ez az örömüzenet szüli újjá az embert, és ez formálja Isten akarata szerint valóvá a közösséget.

Természetesen az ilyen rendszerezések, illetve látomások, bár a tudomány mezében jelennek meg, a tudomány megszokott módján nem bizonyíthatók. Igazságuk, történelmi súlyuk, „menetközben", közösséget, társadalmat formáló hatékonyságukban mutatkozik meg. A XVI. század nem maradt adós e hatásokkal.

A római egyház térvesztése

A reformált istentiszteletnek fő része volt benne, hogy a nép tömegei az evangélium hirdetőit kívánták hallgatni. Még Mohács évében ezerötszáz rendtag élt hetven ferences kolostorban, 1605-ben már pusztán öt rendház állt fenn, és bennük mindössze harminc szerzetes buzgólkodott.[56] Az ország keleti felében a római egyház szinte teljesen elenyészett. A magyar római egyház történetéről készült legújabb monográfia így számol be erről: „Kolozsvárt 1579-ben már csak egy asztalosmester akadt, aki a megfogyatkozott katholikus híveknek az evangéliumot felolvassa. Nagyváradon és Szilágysomlyón egy-egy ferences élt, Kraszna megyében mindössze három katholikus pap. Ezenkívül, a Székelyföld kivételével, egyetlen katolikus pap sincs Er-

délyben." Valamivel jobb volt a helyzet a Habsburg királyságban, ahol a hierarchia felső tagozata épen maradt. „Oláh Miklós esztergomi érsek 1561. évi zsinatán száztizenkilenc pap jelent meg. Ezek közül hatvankettő nős, negyvennégy két szín alatt áldoztatott."[57] Tehát ha a színlelést mint lehetőséget egyáltalán nem számítjuk, a megjelentek közül csak tizenhárom pap nem csatlakozott a reformációhoz. Több százra rúgott vissza azoknak a száma, akik nem jöttek el a zsinatra. Ezek állásfoglalása aligha lehet kétséges.

Oláh Miklós restaurációs fáradozásánál érdemes egy pillanatra még elidőzni. Oláh kénytelen volt a reformáció eszközét alkalmazni és helyt adni a mise mellett a protestáns értelemben vett prédikációnak is. A nagyszombati zsinat határozatának 21. fejezete előírta, hogy a plébánosok betű szerinti értelemben magyarázzák a népnek az evangéliumokat és az epistolákat, tekintettel a protestáns prédikátorokra.[58] Jeles liturgiatörténészünk, Sörös Béla kimutatta, hogy Telegdi Miklós 1583. évi nagyszombati agendáriuma magán viseli a reformáció kegyelem-teológiájának nyomait.[59] Viszont annak a bizonyítékait is megtaláljuk, hogy a katolikus restauráció fő célja mégis a klérus feldúlt sorainak rendbeszedése, tekintélyének és pozíciójának biztosítása volt. Az említett nagyszombati zsinat eltiltotta a prédikálástól a kolduló rendek tagjait, mert azok állítólag a plébánosok állására törtek. A nagyszombati agendáriumban pedig a 9. gyóntató kérdés így hangzott: „Vetélkedtél-e paraszt lévén a hit felől?"[60] Ehhez a kérdéshez nem szükséges kommentárt fűzni.

A református egyházak az ellenreformáció tüzében

A Szegedit és Méliuszt követő nemzedékek az egyre erősödő ellenreformáció körülményei között nem tudták mindenben tovább vinni az előttük járt reformátorok látását és lendületét. A vallási csoportok kénytelenek voltak a feudális világ viszonyai között orthodoxiájukat igazolni a római egyházzal és egymással szemben. Ez késhegyig menő konfesszionális harcokat idézett fel. A magyar református egyház igehirdetése, amely ébresztőnek indult, hogy a Krisztussal való személyes közösségbe építsen be és a közös jó munkálására erősítsen, a konfesszionális harcokban újra erősen tanszerűvé vált. A protestánsok kölcsön vették a középkori skolasztika metafizikai vázát és terminusait. Az így elkészített és elmondott prédikáció magyarul szólt, de nem volt már mindenki számára érthető. Nem fejlődött tovább az istentisztelet és az egyházi élet a gyülekezet öntevékenységének, felelősségvállalásának útján sem, hanem inkább valamelyest újra klerikalizálódott. Történt ez sajátságos módon éppen azokon a területeken, ahol a református egyház a világi hatalom támogatását élvezhette.

Viszont ott, ahol az ellenreformációt szolgáló világi hatalom tűzzel-vassal irtotta a reformátusokat, eleven maradt a reformátori bírálat és törekvés. Ha például Pathai Istvánt olvassuk, a dunántúli reformátusoknak ezt a XVII. századi vezéralakját, az az érzésünk, hogy Ozorai vagy Méliusz gondolataival találkozunk újra: „Istennek Fia azt parantsolta, Math. 10., hogy nyilván kiáltsák, predikálják, ők pedig el röjtözték, be födözvén az lölki szövetneket az idegen nyelvnek palástjával. Az Evangeliomnak még a nevét is letötték, Misét adtak helyébe." Az eredmény azután az — folytatja —, hogy „Vallást tesznek ma is az szegény, egy igyü deáktalan emberek, hogy ők nem tudják, miben álljon az körösztyénség. Ha kérded, mit tanultak az Isten titkainak álnok sáfáritul, az papoktul, barátoktul, azt mondják.., hogy nem érzötték izit a papok főzte éteknek, mert idegen nyelven szólottanak az isteni tiszteletben..." A római hiten levőket — Pathai szerint — nem is „katholikusoknak" kellene hívni, hanem „olasz vallásúaknak", mert a katolikus valláshoz annyi a köze a pápás vallásnak, „mint a Duna vizének a záporeső által belesodort söpredékhez". „Ha pedig ezek így vannak — tör fel benne a keserűség —, akkor hol lehet az ég alatt nyomorultabb nép, mint amely keresztyénségnek színe alatt emésztetik meg, kiknek vérekből híznak és bűnökből ruházkodnak, kiknek lölki veszedelmekkel gyűjtnek királyi kincset ez hévolkodásban gyönyörködő Epicurusnak fiai? Ne szenvedd el, fölséges Isten!"[61]

Kitekintés

A magyar puritánus mozgalom újra megnyitotta és megtisztogatta a forrást: az evangéliumnak inkább ébresztő, mint tanszerű hirdetését. A megcsontosodó feudális viszonyok között azonban nem ért el átütő sikert. A gyülekezetek öntevékennyé válását még a presbiteri szervezet szintjéig sem sikerült megvalósítania. A XVIII., XIX. és XX. században újszínű, szekulárisabb, az embert jobban a középpontba helyező, immanensebb kitekintésű szellemi irányok léptek a teológiaiak helyére. Szociáletikai mondanivalójuk többé-kevésbé rokon az evangéliummal, de elmozdult súlyponttal. Mindez múltunk öröksége. Mind a régebbi, mind az újabb irányok ott vannak és versengenek az érvényesülésért. Nekünk, magyar reformátusoknak, a gazdag kínálatból azt kell tudnunk kiválasztani, ami a legjobb. Ez, nézetünk szerint, a magyar reformáció munkásainak gondos bibliai tájékozódása, buzgó igehirdetése és annak nyomán a személyes Krisztus-közösségből folyó építő lendülete. „A hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által" (Róm. 10:17). Az evangélium szorgalmas hirdetése adhatja ajándékul a ma élő magyar református nemzedéknek is, miként a reformáció népének, hogy folytonosságban tudjunk maradni Isten szövetséges népének útjával és ebből következően nyitottak tudjunk lenni a ma és a holnap feladatai és ígéretei irányában. Az igehirdetés teszi a kultuszt istentiszteletté, míg egész életünk istentiszteletté válik, a teremtett világ pedig Isten dicsőségének színterévé.

Dr. Bucsay Mihály

JEGYZETEK:

1. Aquinoi Tamás: Summa theológiae 2, 2, q. 81 és köv. V. ö. L. Eisenhofer: Katholische Liturgik I. (1932.) — 2. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 290. és köv. — H. Holzapfel: Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens. Freiburg in Br. 1909. — 3. Kollányi Ferenc: Magyar ferencrendiek a XVI. század első felében. Századok, 1898. p. 818. — 4. Szűcs Jenő: Nép és nemzet a középkor végén. Valóság, 1972. 6. sz. p. 18. — 5. Uo. p. 24. — 6. 123. sermo. Szűcs Jenő i. m. p. 19. — 7. Kiadta Juhász László, Bp. 1944. p. 18. és 68. a Liber II. 83—87. sora. Vö. Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus, p. 375—76. és Székely György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. Századok, 1961. p. 479 és 494. — 8. Mályusz i. m. p. 293. — 9. F. Faicchio: I Monti di Pieta e la predicazione francescana nel sec. XV. Napoli, 1932. — 10. Kollányi i. m. p. 821. — 11. Uo. p. 416. — 12. Sőt Chrodogang metzi püspök már 762-ben nemcsak azt rendelte el, hogy havonta legalább kétszer kell a nép nyelvén prédikálni, de azt is, hogy a nép megérthesse és megtanulhassa belőle, miként nyerheti el az örök életet. Kálmán királyunk idejében az esztergomi zsinat elrendelte, hogy minden vasárnap prédikálni kell a népnek, mégpedig a nagyobb egyházakban az evangéliumot, az epistolát és a Hiszekegyet kell magyarázni, míg a kisebbekben a Hiszekegyet és a Miatyánkot. Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Bp. 1880. p. 19. — 13. Uo. p. 18. — 14. Uo. p. 22., 3. sz. jegyzet. — 15. Ozorai Imre vitairata. 1535. Facsimile kiadás 1961. Bibl. Hung. Ant. IV. R. 7. — 16. Uo. S 3 verso. — 17. Uo. S 7 verso. — 18. Uo. Cc 7 recto és verso. — 19. Expositio Examinis, 145 (p. 26—27). V. ö. ifj Révész Imre: Dévay

Bíró Mátyás tanításai. Kolozsvár, 1915. p. 36. — 20. Káté. Facsimile kiadás Bp. 1897. p. 31—32. — 21. Régi Magyar Költők Tára II. Bp. 1880. p. 20. — 22. Uo. p. 22. — 23. Uo. p. 111—112. — 24. Uo. p. 182. — 25. Uo. p. 207. A felpanaszolt „visszavonást" 1546-ban V. Károly német—római császár reformáció-ellenes fellépésének és nagy katonai győzelmének híre okozhatta. — 26. Uo. p. 217. és 218. — 27. Uo. p. 220. — 28. Uo. p. 230. — 29. RMKT. XVI. századbeli magyar költők művei, IV. Bp. 1886. p. 230—31. — 30. Uo. p. 217—19. — 31. Uo. p. 233. Ézsaiás 26:10. — 32. Uo. p. 234. — 33. Uo. p. 240. — 34. Uo. p. 236. — 35. Die Bekenntnisschriften der evgl. luth. Kirche. Berlin: Kirchenbundesamt 1930. p. 93:20. A latin szöveget a német változat egyenesen így adja vissza: „ein Jahrmarkt daraus gemacht". p. 92:12. — 36. Uo. p. 91:1—2. — 37. Luther Márton három alapvető reformátori irata. Ford. Masznyik Endre. Bp. 1901. p. 217. — 38. Uo. p. 252. és 255. — 39. Századok, 1887. p. 398—99. 40. Uo. p. 399. — 41. Ember—Lampe: Hist. eccl. II. p. 104. — 42. Kiss Áron: A XVI században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1881. p. 31. — 43. Uo. p. 41. — 44. Benedek Sándor: A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. 1971. p. 82. — 45. Ráth György: Bullinger Henrik és a magyar reformáció. Bp. 1896. p. 11. — 46. Az Aran Tamás tevelgésinek . . . meghamisítási . . . Debrecen, 1562. (R.M.K. I. 48.) XXII. tévelygés, p. 112. — 47. Az 1702. évi zürichi kiadást használtuk. — 48. Ref. Sajtóosztály kiadása, Bp. 1954. p. 185. Ugyanígy a magyar egyházakhoz intézett levélben is, kiadta Nagy Barna, p. 43. — 49. Debrecen-Egervölgyi Hitvallás. Kiss A. i. m. p. 196. — 50. Az Aran Tamás etc. p. 122. — 51. Szegedi Kis István: Theologiae sincerae loci communes. 4. kiad. Basel, 1599. p. 264. — 52. Uo. p. 385. 53. Uo. p. 436. — 54. Uo. p. 385. és 386. — 55. Kiss A. i. m. p. 208. — 56. Hermann Egyed: A katholikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Kiadta Adriányi Gábor. München, 1973. p. 213. Vö. Szűcs Jenő: Nép és nemzet a középkor végén. Valóság, 1972. 6. sz. p. 22. — 57. Hermann E. I. m. p. 213—14. — 58. Péterfi, II. p. 105. — 59. Sörös Béla: A magyar liturgia története I. (A XVI. század végéig). Bp. 1904. p. 333. — 60. Uo. p. 332. — 61. (Pathai István): Amaz het feiev . . . paparázna Babillónak . . . mezételenségének tüköre (R.M.K. I. 557). Pápa, 1626. p. K 9 v, 10, M 4 v. és 5, M 6 és Q 4. —

Egység Krisztusban és békességet a világnak

Az Európai Egyházak VII. Konferenciájának anyagából

Az E. E. K. VII. nagygyűlését a svájci Engelbergben tartotta 1974. szeptember 16—21. napján. A bevezető két referátumot a nyugati egyházak részéről Helmut Hild, a Hessen—Nassaui Evangéliumi Egyház elnöke, a szocialista államokban élő egyházak részéről Pákozdy László Márton professzor tartotta.

I.

Bevezető megjegyzések

„Egység Krisztusban és békességet a világnak" — első pillanatra úgy tűnik, mintha két nagyon különböző témát kaptunk volna. Mi a közük egymáshoz? Valóban, az összefüggésükről van szó. Ez az „és" szó a VII. Nyborgi ülésen több egyszerű összekapcsolásnál. Egy kihívást foglal magába, amely sorompóba szólítja Európában az egyházak gondolkodását és cselekvését.

Az ökumenikus mozgalmat az egyházaknak az *egységre* irányuló törekvése hajtja. Megszámlálhatatlan konferencia és munka foglalkozott az elmúlt évtizedekben ezzel a témával. Sikerült megértési nehézségeket, akadályokat az egység útján elhárítani — theológiai tisztázással és a közös együvétartozás tapasztalatával. De a célt még távolról sem értük el. Még csak közös elképzeléseink sincsenek a további útról.

Kontinensünk elragadott ősanyjának, Európának a bátyja, Kadmos kénytelen volt egy sárkányt legyőzni; ennek a fogaiból félelmetes harcosok keltek ki. Kadmos csak úgy tudott a sárkánymagvetésnek úrává válni, hogy e sarjadékokat egymással irtatta ki. Öt életben maradt közülök; ezekkel alapította Thebát, az első európai várost. Ha ma a harcosok birokra kelnének egymással Európában, nem maradna közülük élő, városok meg éppenséggel nem maradnának. Mindenki tudja: A világnak csak akkor van jövendője, ha megtalálja a *békét*. Mind az „egység", mind a „béke" témájához légió a konferenciák és az irodalom száma. De az a béke, amely az egész világot átfogja, még a messzi távolban van.

Az egyházakban olyan erősen mozgolódik az egység akarása, mint korábban egészen ritkán. Még sohasem volt olyan szorongatóan elodázhatatlan megtartani a békét és tartós békét teremteni, mint a mi időnkben. Mégis mélységes szakadék tátong szükségszerűség, belátás és reménység között az egyik oldalon és a valóság között a másik oldalon. „Egy szakadék fut végig az időn", mondja Hamlet a kísértet-jelenetben. Shakespeare ezeket a szavakat a középkor és az újkor küszöbén írta. Mi is egy ilyen szakadékot élünk át és együtt szenvedjük *az átmenetet egy új korszakba*, amelynek a vajúdásai aporiákban és ellentmondásokban rajzolódnak ki.

Az idők változása előkészült Európa ölében. Onnan terjed az a nézet is, hogy az Egyháznak ez új időben nincs többé létjogosultsága. Az Egyház ugyan ráépíthet arra az ígéretre, hogy rajta magán „a poklok kapui" sem vesznek majd diadalt (Máté 16:18), ez azonban nem *kezességi nyilatkozat* az egyes egyházakról, és világrészi méretben sem. Luther az Evangéliumot egy „tovaszálló záporfelhő" hasonlatával ábrázolta, „amely nem tér oda vissza, ahol egyszer már volt".

Azért ezek a szavak: egység, béke, korforduló az európai egyházak számára (de az egész világnak is) azt az órát jelzik, amelyben döntések váltak esedékessé. Vajon ez az óra egy bibliai értelemben vett kairos-szál válhatik-é, olyan idővé, amelyben a bibliai igehirdetés és a példaadó egyházi cselekvés meggyőző erejűvé lesz? Más szavakkal: az egyházak „tényezői egy eljövendő világtársadalomnak"? (J. C. Hoekendijk). A felelet nagy mértékben attól függ, hogy az egyházak megtalálják-é egységüket Krisztusban és amit közösen birtokolnak, a béke szolgálatába tudják-e állítani a világban.

II.

Előzetes föltételek

Az „Egység Krisztusban" és a „Békét a világnak" tárgykör nem végleges állapotokat ír le, hanem *folyamatokat*. Meg fogjuk vizsgálni azokat a motívumokat, amelyekből e folyamatok erednek, és a hatásokat, amelyek folyásukat meghatározzák. Meg kell azt is kérdeznünk, nincs-e közöttük kölcsönös összefüggés és miben állnak ezek az összefüggések.

Isten adománya és megbízatása

A Római levélben ez áll: „az Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság, békesség és Szent Lélek által való öröm. Aki ezekben szolgál a Krisztusnak, az

kedvére van az Istennek és az emberek előtt megpróbált" (14:17 k). Egység a Krisztusban abban a Krisztusnak végzett szolgálatban keletkezik, amely annak az országnak az építéséért folyik, amelyben ő uralkodik királyként. Csak akkor van értelme az egységtörekvésnek, ha Isten uralmára irányul. Isten uralma azonban — Pál szerint — „igazságban, békességben és Szent Lélek által való örömben" valósul meg. Nincs szükségünk arra, hogy ezen a helyen széltében magyarázgassuk az igazságosság és békesség újszövetségi fogalmát. A „scriptura sacra sui ipsius interpres" írásmagyarázati alapigazsága itt közvetlenül igazolódik. Pál azt mondja: „Aki ebben Krisztusnak szolgál, az az Istennek kedvére van *és* az embereknek értékes". Az igazságosság és béke Krisztusért végzett szolgálatát beleállítja az Istenhez való viszonyunk és egy szociális összefüggés horizontjába. Sok textust nevezhetnénk meg, amely ugyanebben az irányba mutat az Új Szövetségben az egység Krisztusban és a békesség a világban egészen nyilvánvalóan *össze van kapcsolva egymással.*

A Jézus királyi urasága alatt történő szolgálatra szóló elhívást *az ő békességének ajándéka* előzi meg: „Békességet hagyok néktek; az én békességemet adom néktek" (János 14:27). A negyedik evangélium búcsúbeszédeiben Jézus nemcsak egyedekként szólítja meg tanítványait, hanem a gyülekezet képviselőiként. Jézus békességét esetről esetre a hivőnek magának és az Egyháznak mint a hivők közösségének ajándékozza. Bultmann Rudolf ebben a folyamatban látja „(az egyház) exisztenciája lehetőségét, amely már adva van, még mielőtt rátalált volna".[15] Krisztus békességében van a Krisztusban való egység hordozó és mozgató alapja (vö. János 17:9 kk).

A Krisztusból áradó békesség következménye annak a *megengesztelődésnek,* amelyet Jézus munkált. A kereszten végbement áldozat kijelenti: Isten nem számolja föl károkra a bűnadósságot. Békét köt az emberrel (2. Korinthus 5:17 kk). Ezzel egyben arra is mértéket szab, hogy milyen magatartással tartoznak egymásnak az emberek. Isten annyira becsülte őket, hogy Jézus életét adta értük. Ha ezt maguknak elfogadják, akkor az embertársuk — minden egyes ember! — életét ebben a megvilágításban kell látniok. Ez azt jelenti: Istenen kívül nincsen magasabb érték az ember életénél. Ily nagyrabecsülésüknek az felel meg, hogy az emberek is egymással megengesztelődve éljenek és béke uralkodjék. Jézus Krisztus ígérete alatt, aki a békességet a lét új lehetőségeként ajándékozza, ismerhető föl a világ számára feladatként a béke: „Boldogok a békességszerzők, mert azok fognak Isten fiainak hívatni" (Máté 5:9).

Ahogyan a Krisztus békessége nemcsak a hivőket tölti el belső békével, hanem a béke szolgálatára mozgósítja őket, akként az egyháznak sem pusztán annyi a rendeltetése, hogy megtapasztalja az üdvösséget, hanem az is, hogy *tanúskodjék* az egész világ előtt Istennek a megengesztelő tettéről. Azért alapította Isten, hogy hozzájáruljon az ő uralma építéséhez és elősegítse a beteljesedés napját, amelyen Isten lesz „minden mindenekben" (1. Kor. 15:28). Az Egyház ezért „sehol sincsen teljesen megvalósulva, ha nem egyetlen és általános Egyházként létezik, amely a helyi és regionális egyházakban válik láthatóvá"[25]. A Krisztus békességével megajándékozottak közösségeként lehet az Egyház a teljes béke reménységének a záloga. Az a megbízatása, hogy ebben a világban a békének szolgáljon, univerzális rendeletéhez tartozik és ennek egy része. Másfelől viszont akkor felelhet meg az Egyház a küldetésének, ha tudatában van annak a Krisztusban való egységének, amely Krisztus békességén alapszik s belőle él és azt életével kiábrázolja. Jézus adományának felel meg az a küldetés, hogy valósítsa meg benne az egységet és így tanúskodjék az ő békessége hatalmáról, „hogy elhigye a világ" (János 17:21).

Az egység folyamata

Az Egyház alapításában tehát a Krisztusban való egység minden föltétele meg van adva. De mit csinált belőle a keresztyénség? Az egyháztörténet korábbi korszakaihoz képest egy *ökumenikus században* élünk. Miután már túl sokáig csak egyen-egyen és maguknak éltek és dolgoztak volt, a missziót végző egyházak, a koloniálista imperializmussal való összefonódottságuk ellenére is, vagy éppen emiatt, tudatára ébredtek annak, hogy az Evangélium világméretű elterjesztésének a feladatát csak közösen oldhatják meg. A két világháború napvilágra hozta a nemzeti és felekezeti korlátok foglyaiként élő egyházaknak a tehetetlenségét arra, hogy békeküldetésüket betöltsék a világban. A növekedő szekularizmusból végül is föl kellett ismerniök az egyházaknak, hogy „a pluralisztikus világtársadalom túlságosan erős egy megosztott egyházzal szemben"[3]. „A kooperáció tehát a levegőben lógott. Az ökumenikus kényszerűség, amely egyébként sem aludt el sohasem a keresztyénségnek az elmúlt évezred során növekvő meghasadása idején, hanem hatott, mert magában a hit hagyományában volt meg az alapja, kikerülhetetlenné vált"[4].

Az ökumenikus fáradozások egyenlege érdemes a megtekintésre — éppen az EVT berlini Központi Bizottsági Ülése eredményeivel együtt — Európában és világszerte. A „Nyborg VII" c. előkészítő dokumentum ezt írja: „Európa az a kontinens, amelyen az egyház legtöbb hasadása eredt. Az a kontinens is ugyanakkor, amelyen erősen síkraszálltak az ökumenikus cselekvésért. Néhány egyház szervezetileg is egyesült. Egy sokkal nagyobb szám különböző módozatú ökumenikus egyességre lépett. Ma már olyan felekezetek között, amelyek eddig elidegenedtek volt egymástól, nyílt beszélgetés folyik. Szimbolikus megengesztelődési események jelentős nyilvánosságot kapnak."[5]

Mégsem elégedhetünk meg. Még mindig egy *ökumenikus elégtelenségben* szenvedünk, aminek nagyon nyugtalanítania kell bennünket. Nyugtalanítania hitünkben, mert Jézus sokkal nagyob b lehetőségeket nyitott számunkra az egység előtt; mert ajándékát nyilvánvalóan nem vesszük olyan mértékben igénybe, ahogyan az vár ránk. És nyugtalanítania kell küldetésünk betöltése tekintetében is. A XIX. században, amikor a nemzeti-állami kizárólagosság nemcsak a politikai rendet, hanem az egész tudatot megszabta, lehetséges volt észre nem venni az ellentmondást az egyház világot átfogó küldetése és a (felekezeti vagy ethnikai) provinciális alkata között. Manapság azonban az emberek egyre inkább az egységes világtársadalom tagjainak érzik magukat — minden politikai és ideológiai sajátosságaik ellenére. Ezért világot átfogó hallgatóságra igényt tartani szükségszerűen kétségeket támaszt, ha nem fedezik azt megfelelő életformák. Mutatkozhatik az ökumenikus fejlődés még oly pozitívnak is — a mai időben folyó globális tudatváltozással még csak lépést sem tud tartani. Ennek negatív következményei vannak az *egyazon* üzenet hitelességére nézve, ami az egyházra van bízva. Valóban „legfőbb ideje, hogy a lehető legvilágosabban lássuk, milyen tényezők akadályozzák a haladást és hogyan háríthatók el".[6]

A béke folyamata

Az ökumenikus elégtelenség azokat a fáradozásokat is *károsan befolyásolja*, amelyeket a keresztyének és az egyházak a békéért a világban kifejtenek. Nemcsak abban, hogy „a társadalmi elégedetlenség struktúrái keresztül-kasul mennek az egyházon, az érdekellentétek minden megjelenési formájában."[7] De hiányzik egy ökumenikus theológia is, amely a mai időnek a föltételei közepette kimutatja Krisztus békeígéretének a világ békességére irányuló jelentőségét. Ezen a ponton az egyházak igazán abban az „ökumenikus kényszerítés" állapotában vannak (E. Lange), hogy a nacionális és konfesszionális korlátokat legyőzzék és egyértelmű stratégiához jussanak. Ama nehézségek, amelyek minden ilyen kísérletet követnek, fájdalmasan éreztetik a közösségi magatartás hiányát.

Az egyházak a maguk tanácstalanságával, sajnos, itt jó társaságban vannak. A fegyverkezési rendszerek *pusztítóképessége* tekintetében nem lehet ugyan semmi kétség arra nézve, hogy már csak és egészen kizárólag a béke kezeskedik egy jó jövendő felől. Mert az emberek „a XX. században megszereztek maguknak a tulajdon sorsuk fölött egy negatív előjelű rendelkezési hatalmat: kiirthatják a földgolyón az emberi életet vagy gondatlanságból lehetetlenné tehetik."[8] Aki következetesen végigjártatja szemei előtt az ABC-fegyverek iszonyatosan veszélyeztető jellegét, arra az ismeretre kell eljutnia Carl Friedrich von Weizsäcker nyomán, „hogy nincs megbízható út a háború távoltartására azon kívül, amely magába foglalja az impériumok és nemzetek lemondását a hatalomról".[9] De még csak a jelei sem mutatkoznak annak, hogy ez a belátás a politikai cselekvés maximájává válhatnék.

Ugyanilyen veszedelmesen hat ki a földgolyóra a gazdasági viszonyok irányvonala. Amíg az emberiség fele a világon ki van szolgálatatva az *éhínségnek*, a békének nincs esélye. Ez idő szerint az ABC-fegyverek pokolbeli vérebeit még pórázon tartja a félelem. Csodálkozni lehet azon, hogy mi itt Európában nem félünk az éhező népektől. Nem kellene-é attól is félnünk, hogy egy szép napon ránktörnek, hogy elvegyék maguknak, amire szükségük van, és hogy bosszút álljanak az éhség megaláztatásáért? Végső fokon csak *a világnak egy új rendje* állíthatja helyre és biztosíthatja a békét, amelyből száműzték az önelpusztítás félelmét. Azonban a világ technikai-katonai valamint gazdasági fejlődése és politikai szervezete között olyan árok tátong, amely állandóan szélesedik. „A béke legveszedelmesebb fenyegetettségei a technikai-ökonómiai folyamat önműködő dinamikájából és a mai világ elavult politikai szervezeti formájából következnek"[10]. Ebben a háttérben a manapság folyó fáradozások a biztonságért és leszerelésért olyan kísérletnek tűnnek, mintha egy dinamitraktárt valaki egy kézi tűzoltókészülékkel akarna védelmezni.

Következtetések

Az egyházi intézmények és tagjaik oldalán meglevő föltételek felől az egység célja felé vezető út hosszúnak és rögösnek bizonyul. Jól tudják ugyan, hogy az egyház arra hivatott, hogy eschatológiai jele legyen „az emberiség eljövendő egységének" (Uppsala 1968). Azt is fölismerték, hogy károsan befolyásolja az egyház bizonyságtételét és szolgálatát, ha Krisztusban való egysége legalábbis egy állandóan előrehaladó folyamatban meg nem mutatkozik. Mindazonáltal nem lehet többet észlelni a gyorsabb haladásra nézve az ökumenikus horizonton *a reménység egy ezüstös csíkjánál*.

Egészen megfelel a tényeknek ama föltételeknek a *szkeptikus* elemzése, amelyek a világnak a békéjére nézve adva vannak. Aki fölméri a következményeket, azt — szinte egy globális szolidaritásban — az a rémület fogja el, amelyet Pál apostol élt át, amikor tisztába lett helyzetével a Törvénnyel szemben: „Óh én nyomorult ember, kicsoda szabadít meg engem ebből a halálraszánt testből?" (Róma 7:24).

Az utalás erre az összefüggésre többet nyom egy hasonlatnál. Pál a maga idejének szavaival és tapasztalataival közvetlenül megszólítja a mi időnk tapasztalatait. A Törvény, amelyet teljesíteni kellene az embernek, hogy el ne vesszen — abban a föladatban lép elénk, hogy megteremtsük azt a békét, amelytől az élet függ. Az a kilátástalanság, hogy a Törvénynek, a föladatnak nem tudunk megfelelni — ugyanazzal a kérlelhetetlenséggel tárul a szemeink elé. Az ítélet pedig: „Magukat bölcseknek vallván, balgatagoknak bizonyultak" (Róma 1:22) — pontosan talál. A bizonyíték, hogy „mindnyájan bűn alatt vannak" (3:9) — itt elénk van tárva. Bizonyára nem meríti ki ez a magyarázat annak az egész távlatát, amit Pál „Törvény"-en ért. Mégis a mi helyzetünk diagnózisát ebben a keretben kell megalkotnunk. Akkor azonban a feleletet is *időszerűen* kell megfogalmaznunk, amely Pál esetében ebben a fölkiáltásban következik: „Kicsoda szabadít meg engem ebből a halálraszánt testből?" — „Hálát adok Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által!" (7:25).

Ez a következőket jelenti: Nekünk keresztyéneknek *nincsen más reménységünk* — igazzányilváníttatásunkra Isten előtt, az egyház egységére és a világ békéjére —, mint Jézus Krisztus maga. A világnak sincsen más reménysége. Erre mutat az állapota, és ezt tanítja nekünk hitünk. Minden föltételnél, amelyért emberek felelősek, fontosabbak azok a föltételek, amelyeket Krisztus teremtett meg.

A 'metanoïa' princípiuma

Az apostolok a Krisztusról szóló üzenetet „a világ reménysége"-ként hirdették meg egy tradíciójára öntudattal tekintő törvényvallással szemben, a hellénizmus uralkodó ideológiájával szemben, az isteni tiszteletre igényt tartó Caesarokkal szemben, a politikai és társadalmi viszonyok mindenhatóságával szemben. A kezdetek felől nézve utópista vállalkozás volt. De a történelem reálisnak bizonyította. Az Evangélium áthatolt ezeken és *megváltoztatott* embereket és társadalmi struktúrákat.

Ma ezzel rokonságot mutató helyzetben vagyunk. Az egyházaknak nincs többé hatalmuk ahhoz, hogy politikai eszközökkel szerezzenek maguknak érvényesülést. Vitába kell szállniok ideológiákkal és hatalmakkal, amelyek vitatják létjogát. Még ott is, ahol a statisztikai kép mást mutat, csak kisebbségekre támaszkodhatnak. És olyan feladatok elé kerültek, amelyeknek megoldása egyszerűen lehetetlennek látszik. Ugyanakkor az egyházak arra hivattak a maguk aléltsága állapotában és a világ aléltságának ismeretében, hogy bizonyságot tegyenek: az ő Uruk a megmentő és csak ő tudja a békétlenség ördögi köréből kivezetni — olyan bizonyságtétel ez, amely kegyes illúzióként, pathetikus fráziskent vagy vallásos gőgként értékelődik, de a hit számára egy föltétlen valóságot ábrázol. Ennek a hit számára nyilvánvaló realitásnak megfelel *a hit reálismusa*, amely az egyházban és a világban mutatkozó problémák megoldásának a kritériumait a Krisztus-kijelentésből várja. Ezek a kritériumok láthatóvá válnak, ha a keresztyénekben és az egyházakban mindig megújulóan megtörténik az, amit az Újszövetség 'meta-

noia'-nak nevez — a következetes irányvétel Krisztuson. Hogy ezzel nem egy theológiai tanformula került az asztalra, azt a részletezés mutassa meg.

Új gondolkodás az egység folyamatában

Az egyházban kezdettől fogva megkülönböztethető életformák alakultak ki, anélkül, hogy ez a tény kérdésessé tette volna a Krisztusban való egységet. Meg tudjuk különböztetni az *egy* Egyházban szükségszerű pluralitást attól a pluralizmustól, amely az Egyházat pusztítja. Az ökumenikus mozgalommal és az Európai Egyházak Konferenciájával szeretnők a pluralizmust legyőzni és a pluralitásban az egységet megtalálni. De valamennyien egy pluralisztikusan szétfolyó egyháztörténelemből jövünk és még nem tudtunk megbirkózni a tulajdon múltunkkal. Theológiai munkálatokban bizonyosan világossá válhatik, hogy korábbi választóvonalakat későbbi fejlődés kitörölt. Biztató jelt mutat példának „A reformátori egyházak Konkordiája Európában", amelyben ez áll: „A hitvallásos iratokban kimondott tanbeli elítélések nem érvényesek már az alulírt egyházak tanának jelenlegi állására. A meglevő különbségeknek az egyházi tanban, szervezetben és életformában nincsen egyházszétválasztó jelentőségük" (32. Tétel). És mi osztjuk azt a reménységet, amelynek Juvenalij, Tula és Belev metropolitája, így adott hangot: „... a theológiai párbeszédek nemcsak a kölcsönös theológiai megértésnek szolgálnak, hanem egyidejűleg hatékony eszközei is lesznek közös ökumenikus szolgálatunknak"[11]. De nem hunyhatunk szemet ama tény előtt, hogy még árkok húzódnak az egyházak között, amelyeket a mai theológiai szerszámainkkal nem tudunk áthidalni. Rekedjünk meg ebben a fölismerésünkben? Vagy talán egy *új gondolkodásmód* új kapukat tudna fölnyitni?

Az orthodox teológia figyelmeztet az ilyen kérdésekben rejlő kockázatra. „Mivel 'Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké ugyanaz, (Zsidók 13:8), amit ő tesz, és ezzel egyházának a tette is, lényege szerint változhatatlanul és töretlenül ugyanaz marad. Arra irányul, hogy az emberiséget megmentse és minden teremtményt a teljes megjavulás és továbbfejlődés útján egymással megengeszteljen, ahogyan azt Isten elhatározta"[12]. Nincs kétség aziránt, hogy némely egyházat az a kísértés fenyeget, hogy elvesszen egy plurálista liberálitásban vagy kormegszabta alkalmazkodási folyamatban. Ezzel szemben szükséges a *tradíció* alkotó rangját hangsúlyozni éppen egy olyan korban, amelyre a változás a jellemző. De az Egyház nem csak Krisztus test, hanem a hivőknek közössége is, és az egyik nincs a másik nélkül. Mindkét tényezőnek össze kell fonódnia, mint Krisztus két természetének a Chalkedoni hitvallás szerint: Sem egymással össze nem keveredve, sem egymástól el nem szakíttatva. A Krisztus testéhez való tartozás megbizonyosodásához ezért mindig szükség van arra, hogy a hivő újból és újból odaforduljon Krisztushoz.

Az egység Krisztusban *egyházközösségben* mutatkozik meg. A hozzá vezető úton mind ez ideig nem tudtuk legyőzni a tradíció értékelésében mutatkozó nézetek különbségét. Mely elemek föladhatatlan része a Krisztus testének és melyek sorolhatók az adiaphora [közömbös dolgok] közé? Megkíséreljük, hogy játékteret hagyjunk az interpretáció számára a tradíció értelmezésében és azt fölhasználjuk arra, hogy több közösségre jussunk el. Azonban arra tanítanak a tapasztalatok, hogy ezen az úton csak idővesteséggel keletkezhetik egyházközösség, amiért a felelősséget vállalnunk nem lehet, ha tekintetbe vesszük, mi a jelentősége az egységnek az üzenet hitelessége és a világ békéje számára. A metanoiaban azonban tudatára ébred a hivő annak, hogy ahol a fáradozásai kudarcba fulladnak, ott bízvást Krisztusba vetheti reménységét.

Ez a belátás nem maradhat teológiai következmények levonása nélkül. Ez legszorongatóbban az *eucharistia* kérdésében mutatkozik meg, az egyházközösség jelében és eszközében. Az ökumenikus közösség minden egyházában világos, hogy az Úr szent vacsorájában „az Úrnak halálát", Jézusnak a világért történt odaadását kell hirdetni, „míglen eljövend" (1. Korinhus 11:26), és hogy maguk e közben Uruknak közvetlen jelenlétét élik át. Minden egyház szenved ama gátlások következtében, amelyek az asztal mellett való egységet megakadályozzák. Ezért kézenfekvő az a kérdés, hogy a különböző nézeteket valló egyházak — ahelyett, hogy egy tanszerű bázist keressenek, amely lehetővé teszi számukra az úrvacsorai közösséget — tartsák meg közösen a vacsorát, hogy azután abból merítsenek hatásokat egy közös tanítás számára is... Mert a Krisztussal történő találkozásban a tradíció nemcsak megerősítést kap, hanem az egy hagyománynak egy új értelmezése is föltárul. Ennek a megtapasztalásnak egy fokozódó teológiai méltatása segíthetne abban, hogy a Krisztusban való egység teljes egyházközösségben megnyilatkozásának útjából elgörgessük a sziklákat.

Az egyházaknak a jövőben egyébként is nehezebbé fog válni a bibliai igazság közös megértése, mert a gondolkodás föltételei szövevényesebbekké válnak. A gondolkodásnak a szekularizáció következtében folyó megváltozása szellemi elbizonytalanodást hoz magával. Még erősebben hathat majd ki *a világ tudományos értelmezésének* átütő megváltozása, amelyet sok mozzanat jelez. Az atomfizikának az a fölismerése, hogy az anyag építőkövei, az atomok, kifutnak a térben és időben történő objektív meghatározás alól, kétséget támaszt abban az irányban, hogy az ember egyáltalán alkothat-e objektív képet a világról. Werner Heisenberg atomfizikus megállapította, „hogy a kutatás tárgya többé nem a természet önmagában, hanem az emberi kérdéstevésnek kitett természet". Ebből azt az általánosító következtetést vonja le, hogy: a modern világban az ember mindig csak önmagával találkozik.[13] Az emberek egy „kopernikuszi fordulatról" beszélnek.

A bibliai Evangélium az Egyháznak egyszer s mindenkorra szóló és univerzálisan megadott hagyományaként az időileg és területileg korlátozott gondolkodásmódon és nyelvek közvetítésével akar kifejeződni. Csak akkor ismerhető föl jelentősége és vehető át mondanivalója. Ebből keletkezik egy hermeneutikai feladat, amelyet a *teológiának* hivatása megoldani és amely arra ösztökéli, hogy párbeszédbe szálljon a mindenkori világnézetekkel és tudományértelmezésekkel. Ugyanakkor azonban a teológia őrizze meg a tradíció töretlenségét is. Munkájába egy olyan feszültség vezetődött, amely kísértésbe viszi, hogy a súlypontokat rosszul helyezze el: vagy a korszerű tolmácsolás javára és a közös tradíció kárára vagy pedig megfordítva. A kérdések még kiélezettebbekké válnak, amikor a gondolkodásmódokban és megértési formákban változások vannak folyamatban. A teológiának semmiképpen sem szabad megszöknie ebből a folyamatból és feszültségeiből, még az egység vagy a békesség kedvéért sem. Ha a középpontnál akar maradni és a Krisztusban való egységnek kíván szolgálni, akkor rá van utalva a metanoia-ra, az Evangéliumhoz történő állandó visszakapcsolódás reformátori elvére, hogy maga megújulhasson, miként az élőlények a levegőre, hogy lélegezhessenek.

Az ökumenikus fejlődés előrehaladásával a tradíció és teológiai értelmezés érintkezési felületén még egy

további kérdés tárul föl. Az európai és észak-amerikai egyházak missziói munkája ezeknek a teológiai rendszerét is exportálta. Időközben e missziói területek egyházai önállóakká váltak. Arra törekednek, hogy elérjék *identitásukat a maguk művelődési körével* és ennek a lehetőségei közt keresik a teológiai megnyilatkozást és az egyházi életformát. A teológiai ismeretek és szellemi tapasztalatok közvetítése többé már nem egyirányú útvonalakon folyik. Itt mutatkozik meg a „Krisztusnak a teljessége" (Efezus 2:23) új dimenziókban. Lehet ezeket az eseményeket Európában fájdalmas korlátoknak is érezni. Mert „Európának meg kell tanulnia, hogy Európa és nem több már, mint Európa". Az egyházaknak meg kell tanulniok, hogy „az apostoli küldetés nem pusztán az egyház egy részéé, hanem az egyetemes közösségé"[14].

Arra az önkritikai kérdésre szorítódnak, mennyiben válnak viszonylagosakká a nem európai szemlélő számára, vagy talán éppen csak ugyanazon kristály másmás lapjának tűnnek föl. Annak a fölismerése, hogy az egyetemes üzenet kincsét csak táji jellegű cserépedényekben birtokoljuk, önkéntes szerénységre vezet. De arra is bátorít, hogy rokon föltételek közepette közösségeket keressünk és a magunk ismeretét egy ökumenikus, az Egyház egyetemes küldetésének megfelelő gondolkodási folyamatba beiktassuk.

Reménykedés a békéért

Végiggondoltuk azt az elvi hatékonysági összefüggést, amely a Krisztusban való egység és a földi békesség között van. A metanoia motívumában még egy sajátos szempont csatlakozik ehhez. Mivel a politikai szervezet modelljei mindenfelé még a technika előtti korszakból valók, a tartós békére irányuló törekvés legyőzhetetlen akadályokba ütközik. A régi struktúrákkal érdekek és hatalom fonódott össze. Jóllehet egyre nő a belátás a politikai szociális folyamatok egymásba fonódottságába, a széles tömegek még mindig korábbi viszonyok gondolkodási kategóriáinak a foglyai. Honnan várhatunk megoldásokat? A világ szemében az Egyház eschatologiai reménysége az egységre és a békességre: csalékony utópia. De az egyház fölállíthatja reménysége jeleit, ha azoknak kézzelfogható visszahatását tanúsítja a maga alkatára és életére. Ha olyan gondolkodásról és cselekvésről tesz bizonyságot ebből a reménységből fakadóan, hogy a *helyettesítői tisztét* vállalja magára a világért, amely a maga erejéből nem tud vállalkozni radikális megújulásra. Ezzel olyan példát nyújt, amelyen föllángohat a bátorság arra, hogy politikailag is meg merjék tenni, ami utópiának látszik. És ennek a mi világunknak szüksége van utópiára vállalkozó bátorságra, ha rá akar találni a békességre. „Aki a valóságnak megfelelően akar gondolkodni, annak utópikusan kell gondolkodnia. Miután az ember száz évek óta olyan méretekben valósított meg technikai utópiákat, hogy minden science fiction-t maga mögött hagyott, az így teremtett valóságokat csak politikai utópiákkal érheti utol."[15]

Azt az ellentmondást, amely az Egyháznak egységre és békességre történt rendeltetése és megjelenési formája között van, természetesen nem szünteti meg a reménységéről adott számadás. Ez a belátás megvéd attól, hogy magát túlbecsülje és józanságra kényszeríti. Még nincsenek közös elképzeléseink arról, hogy miként gyakoroljuk egységünket a Krisztusban. Ugyanúgy nem tudunk egyértelmű nézetekre támaszkodni abban a tekintetben sem, hogy mik az eszközök és utak a béke felé. Miként felekezetszerű és egyházi kötelékekbe tartozunk, ugyanúgy bele vagyunk fonódva — hol szolidárisan, hol kritikailag, legtöbbször kritikai szolidaritásban — politikai és szociális rendszerekbe, amelyekből jövünk. Philip Potter Berlinben megemlítette „egy olcsó ökumenizmus lidércképeit". Ezek áldozatául esnénk, ha különbségeinket utópikus vázlatokkal igyekeznénk elpalástolni. A bennünk levő nagy reménység nem tiltja meg nekünk a *kis lépéseket*, amelyek ma a helyzet javulását hoznák magukkal, sőt köteleznek rá bennünket. Mert ez a reménység Isten emberszeretetére irányul a jelenben is, a jövőben is.

De ezeket a kis lépéseket abban a „mintha nem" értelemben tehetjük meg, amellyel Pál az eschatologiai ígéret ideiglenessége és végérvényessége között tátongó szakadékot áthidalja (Vö. 1. K. Korinthus 7:29 kk). Úgy lehetünk elkötelezve, mintha nem lennénk; hadakozhatunk, mintha nem hadakoznánk — mindig annak tudatával, hogy a tradíciók és rendszerek viszonylagosak, és jól ismerve a magunk cselekedeteinek rövidlejáratúságát. Merhetünk kis lépéseket tenni abban a bizonyos várakozásban, hogy szakaszok azok ama nagy és végső megoldás útján, amely bekövetkezik. „Tartsuk meg a reménységnek hitvallását tántoríthatatlanul, mert hű az, aki ígéretet tett" (Zsidók 1:23) — az ilyen reménység megnyilvánulása azzal a tárgyilagossággal párosultan, amely belőle születik, *az egyház lényeges hozzájárulása* a béke reálutópiájához ebben a világban.

III.

A megvalósítás eszközei

„Az igének pedig megtartói legyetek!" Mit tegyünk mármost a megismerésnek fölvázolt háttere előtt, mélyreható változások és megoldhatatlan problémák idején, egy szétszakított Európában? *Mit* tegyünk egyházakként ezen a kontinensen, mint Európai Egyházak Konferenciája? És *hogyan* tegyük?

A középponti szolgálat

Láttuk, milyen sok függ az Egyház egysége és a világ békéje tekintetében egy újfajta gondolkodástól — egy bizalomból fakadó gondolkodástól és egy békére irányuló tudatváltozástól. Ezzel már meg is jelöltük a legfontosabb feladatot: az egyház sajátos küldetése az, hogy az egész világnak hirdesse *a Krisztusban adott üdvösség üzenetét*. A mi időnk viszonyai között új és beható módon világossá válik, hogy ennek a küldetésnek a teljesítése a világnak és az egyháznak életbevágóan fontos és mindig is az volt. Az Evangéliumból áradó szüntelen megújulás nélkül nem lehetséges az egység Krisztusban. Az üzenet munkálta megtérés nélkül nem szabadulnak meg az emberek „méltatlan gondolkodásuktól" (Róma 1:28). Az egyházak és összes gyülekezeteik mindig újból rá vannak utalva a Krisztusban elérhető egység és békesség ígéretére, hogy Isten céljainak, az egységnek és békének „ésszerű istentiszteletben" (Róma 12:1) szolgálhassanak. És a világnak szüksége van a misszióra, mert az üdvösségről szóló üzenettel a békességet is megtalálja. Az a régi vita, hogy a hallás vagy a tett-é az, amin a dolgok megfordulnak, haszontalan. Az Ige hirdetése, hallása és cselekvése között csak látszólagosan vannak alternatívák. A valóságban a beszéd és a hallás föltétele, kezdete és középpontja a cselekvésnek.

A csaknem valamennyi anyaegyház tradícióit magába foglaló Európai Egyházak Konferenciájának különös feladatává válik, hogy érvényt szerezzen a viva vox evangelii által támasztandó *megújulás* lehetőségének

és fórumul szolgálni ama kérdésnek, hogyan vihető végbe a megújulás a Krisztusban való egységért és hogyan gyümölcsöztethető a béke szolgálatára. Föl kellene hívnia minden egyházat, hogy ismereteit ebben a folyamatban ne konzerválja papirosokban, hanem engedje tovább hatni a gyülekezetekig, amelyekben tulajdonképpen a döntések történnek.

A konciliáris út

Az uppsalai egyházi világkonferencia úgy beszélt az ökumenikus tanácsról, mint amely „átmeneti megoldás egy végül is megvalósítandó igazán univerzális, ökumenikus, konciliáris közös életformához". Azt javasolta, hogy a tagegyházak munkájukkal egy olyan időt vegyenek célba, amelyben „egy igazán univerzális koncilium szólhat ismét minden keresztyén nevében és mutathat utat a jövendőbe"[16]. A Krisztusban való egységnek egy „univerzális formája" még nincsen látókörünkön belül. Átmeneti megoldásokról van szó. De még ezek is csak akkor jöhetnek létre, ha arról az *egyetlen* alapról dokumentálódik kötelezően, ami közös; ebből tűződnek ki a célok, mutatnak rá a lehetőségekre, és húzzák meg a határokat. Egyszerre kell a történeti eredetből, a hitvallásokból, a nemzeti és ideológiai jellegből származó szorosokat kitágítani, a társadalmi, szociális és politikai ellentéteket azonban komolyan venni, anélkül, hogy ezeket elválasztóknak ismernők el. Ennek az interakciónak a szelleme és módszerei számára, amely az egyháztörténelmi zsinatok működési módját is tükrözik, polgárjogot nyert a *„konciliaritás"* fogalma. Két okból is ajánlkozik a konciliaritás az új gondolkodás módszere és mértékmutató magatartási mintája gyanánt az Európai Egyházak Konferenciájának. Először azért, mert a konciliaritás szellemével eszközök bocsátódnak rendelkezésünkre, amelyekkel a különbségeket az egyházak között Európában föl lehet dolgozni és a Krisztusban való egység praxisát ki lehet fejleszteni. Másrészt azért, mert a konciliaritás módszereivel abba a helyzetbe juthat, hogy hozzájáruljon európai részről a Krisztusban való egység egy „ökumenikus konciliáris formája" kidolgozásához.

A konciliaritás ösztönzésül és például szolgálhat olyan formákhoz is, amelyek között a munka a világ békéjéért teljesíthető. Bizonyítja annak lehetőségét, hogy ellentéteket ellenségeskedés nélkül vitassanak meg, határokat nyissanak, újításokkal számoljanak, radikális változásokban reménykedhessenek. „Az Igének cselekvői legyetek!" — a konciliaritás útján tapasztalhatjuk meg, hogyan válik ez lehetővé.

A politikai felelősség

Az egyházi egységnek a békére néző jelentőségével kapcsolatban mindig annak a fölismerésnek a szorongatása alatt állunk, amelyet Werner Krusche Nyborg VI számára így fogalmazott meg: „Olyan világban élünk, amelyben nem kevesebb forog kockán, mint maga az ember"[17]. Mivel az Egyháznak szolgálnia kell az embert, tennivalója van a *politikával* is. Azok a kísérletek, amelyek politikai küldetését tagadni vagy mellékvágányra tolni igyekeznek, épp oly kevéssé hivatkozhatnak az Evangéliumra, mint az a nézet, hogy a válasz az ösztönzéseire kizárólag csak politikai cselekményekben nyilatkozhatik meg. Ezzel az Európai Egyházak Konferenciája is belevonódott kontinensünk politikai folyamataiba, hasadásaiba és integrációiba, szociális összefonódottságaiba és vitáiba és ennek a szündrómnak a világpolitikai kihatásaiba. De illúzió lenne, ha igényelnők magunknak, hogy végérvényes megoldásaink vannak. Ugyan hogyan jussunk el például arra, hogy közösen ítéljünk abban a kérdésben, vajon a nyugat-európai integráció vagy a szocialista társadalmi forma használ jobban a békének? Megvannak álláspontjaink és képviseljük is azokat. De bölcsességünk nem nagyobb a többi emberekéinél, akik politikával foglalkoznak, a tárgyi tudásunk pedig rendszerint kisebb. Csak akkor van jogunk és megbízatásunk, úgyszólván pártként a politikai arénába lépnünk, hogyha az Evangélium az ismeretünk számára egyértelműleg politikai követeléssé sűrűsödik.

De elvileg pártállásra kényszerülünk, ha a békét megszegik, ha az emberi jogokat megsértik; ha oly intézkedéseket kell támogatni — mint például az európai biztonság és együttműködés konferenciáját —, amelyek jó lépések egy jobb békéhez vezető úton. Ezzel már világossá válnak azok a *kritériumok*, amelyeket az Egyháznak mértékül kell használnia politikai cselekedeteinél, és amelyeket mi egyházak közösségeként minden különbségünktől függetlenül használhatunk is. Amiképpen egységünk a Krisztusban van megalapozva, ugyanúgy közös cselekvésünk is. Krisztus munkája az ember megmentését szolgálja, ezért a világnak a békességét is. Ebből az alaptételből kell politikai elméleteket és politikai gyakorlatot mértékelnünk. Belőle indulnak ki az ösztönzések is, hogy az egyházakban egy békestratégia vázlataival és cselekvési modellekkel foglalatoskodjunk és azokat közösen képviseljük. Az antirasszizmus programján fölismerhető, hogy ilyen kísérletek a közös cselekvésre a tudatot és azzal együtt a viszonyokat is meg tudják változtatni. „Az ember a főügy" alaptételének kellene uralkodnia a speciális kérdések megtanácskozásaiban, amelyekkel konferenciánk foglalkozni fog. Ama döntés magvába vezet el, hogy mi használ a békének és mi nem.

Mivel az egyházak közös gondolkodása és cselekvése a békére irányul, politikai gyakorlatunk vállalja a béke felé vezető kis lépéseket is: azt a kísérleteket, hogy egy szétszakított kontinens álláspontjai között közvetítsen, kölcsönös megértést támasszon, közös elgondolásokat fedezzen föl és bontakoztasson ki, szembeszálljon olyan törekvésekkel, amelyek a rendszerek abszolutizálását és polarizálását kívánják és igyekszik új szakadásokat meggátolni. Itt nyilvánul meg az egyházak különleges felelőssége egy kontinensért, amelynek kialakulását annak negatív megjelenésében is maga is együtt formálta. Azonban az európai egyházak egy ökumenikus közösség részeként, amely a Krisztusban meglevő univerzális egységből él és azt közösen óhajtja valóra váltani, mindenekelőtt azoknak a védőügyvédjei lesznek, akiket *Európán kívül* sújtott az, ami itt történik. Tevékeny sorsvállalásuk a harmadik világgal az Európai Egyházak Konferenciáját különleges módon abban az összefüggésben tanúsíthatja próbát állónak, amely a Krisztusban való egység és a világban való békesség között fennáll.

Így érezhetjük magunkat mint egyházak Európában és az egész világban egy *kairos*-ba állítva, amelynek jelei félreérthetetlenek és egyértelműen jelzik a feladatot: Csak egy megújulás folyamatában nyerhetik el az egyházak a Krisztusban való egységet, amely ígéretet kapott a békességre. Csak egy megújulás folyamatában találhatja meg a világ a békét. „Az Igének megtartói legyetek!" — ami egyet jelent azzal, hogy „Teremjétek meg a megtérés igaz gyümölcseit" (Máté 3:8).

Helmut Hild

a Hessen-Nassaui Evangéliumi Egyház elnöke

Fordította *Pákozdy László Márton*

JEGYZETEK:

1. Das Evangelium des Johannes, Göttingen 1959, 486. lap. — 2. W. Pannenberg, az Um Einheit und Heil der Menscheit c. kötetben, Frankfurt/M. 1973, 20. lap. — 3. W. A. Visser 't Hooft, Ökumenische Bilanz, Stuttgart 1966, 248. lap. — 4. E. Lange, Die ökumenische Utopie, Stuttgart—Berlin, 1972. 37. lap. — 5. Einheit in Christus und Frieden für die Welt, Genf—Frankfurt/M. 1974. 45. lap. — 6. Uo. — 7. A. Lutz, a Frieden in Europa, die Rolle der Kirchen c. kötetben, Frankfurt/M. 1973. 39. lap. — 8. G. Picht, Zum Begriff des Friedens, epd-Dokumentation, Nr. 31/a. 1974. 10. lap. — 9. Kriegsfolgen und Kriegsverhütung, München 1970. 20. lap. — 10. G. Picht, i. h. — 11. Die Eucharistie (Sagorsker Gespräch über das Heilige Abendmahl zwischen Vertretern der Evangelischen Kirche in Deutschland und der Russischen Orthodoxen Kirche), Bielefeld, 1973. — 12. N. A. Zabolotskiy, a Jesus Christus — Europa heute c. kötetben, Genf—Franfurt/M. 1973, 25. lap. — 13. Das Naturbild der heutigen Physik, Hamburg 1955. 17. lap. — 14. Mindkét idézet Lukas Vischer egy „Was bedeutet Europa für die Kirche Christi?" c. kéziratából való. — 15. G. Picht, i. h. 11. lap; vö. az 5. skk lapot is. — 16. Vö. E. Lange, i. h. 204. lap. — 17. A Nyborg VI. — Was geschah c. kötetben, Genf 1971, 119. lap.

Váltsátok tettekre az Igét

Társbeszámoló az Európai Egyházak Konferenciája VII. nagygyűlésén, Engelbergben, 1974. szeptember 17-én.

Nagy megtiszteltetés, de egyben nehezen elhordozható, kielégítően semmiképpen meg nem oldható föladat: olyan jelentős egyházi vezető és teológus után, mint Hild egyházelnök atyánkfia, egy minimális közös teológiai alapvetésen a mi oldalunk maximális egyetértését a gyakorlati állásfoglalásainkban 30 perc alatt a félremagyarázhatóság lehetőségeinek kizárásával megrajzolni. Hiszen a szocialista országok több tucatnyi egyházáról van szó, amelyekben még akkor is támadhatnak és mutatkoznak is teológiai különbségek és viták, ha egyazon felekezeti családba tartoznak. Ha eltekintünk az állandó bilaterális és átfogóbb kapcsolatoktól, 1958 óta a Keresztyén Békekonferencia volt a fóruma a közös teológiai alapvetés megkeresésének és ezen az alapvetésen a politikai-társadalmi állásfoglalásainknak. Aki ennek a történetével csak valamenynyire is megismerkedett, az tudja, hogy ebben a Konferenciában és különböző munkaszervezeteiben miként folyt a tusakodás az igazságért és a helyes döntésekért a magunk egyházi-hitvallásos tradicióinak a nyomain és a Szentírásból vett új ismereteink alapján; az tudja, hogy mennyire elevenen — sokszor az Ökumenében, vagyis a magunk, a többi egyházak, a lakott föld, sőt a kozmosz eseményei által fölrázatva — küzdöttünk.

Hivatásos teológusként részben gátlásnak érzem azt, hogy oly sokféle egyház nevében kell megszólalnom, másfelől azonban vonz erősen az az ökumenikus föladat, hogy arról az egységről, amelyet teológiailag és egyházilag már megkaptunk, számadást adjak. Ezt bizonyára színezni fogja a magam teológiai gondolkodása, ezért minden szavamért magamra kívánom venni a felelősséget, úgyhogy ez az én hozzájárulásom a konferenciához egyetlenegy egyházi vezetőembert vagy teológust a szocialista országokból a viták során meg ne kössön vagy el ne kötelezzen. Mégis azt remélem, hogy rámutathatok egy *közös teológiai alapra*, amely lehetővé tette nekünk, hogy mind a mai napig a béke kérdéseiben és egyházakként együttélésünkben Európában minden elválasztottság ellenére is, valóban ökumenikusan, összetartsunk.

Kezdettől fogva világos volt előttünk, hogy csak *Jézus Krisztusban* találhatunk egymásra és kell is egymásra találnunk, hogy ebben a mi világunkban egyértelműen szólhassunk és cselekedhessünk. A hatvanas évek elején volt Leningrádban egy e tekintetben igen jelentős konferencia orthodox és protestáns teológusok között, amely egy hétig tartott. Akkor már sok jó teológiai eredményünk volt tárgyaló asztalunkon a megelőző Keresztyén Békekonferenciai munkálatokból, amelyeknek az elérésében Hromádka József, Iwand János Joachim Vogel Henrik és még sok más itt meg nem nevezett testvérünk volt a segítségünkre. A röviddel azelőtt elhunyt, felfedhetetlen Iwand János Joachim szinte hallható szavával jelen volt közöttünk. Akkorra megérett már az idő arra, hogy megfogalmazzuk közös krisztológiai alapvetésünket. Valahogy jó érzék vezetett bennünket, amikor középponti témánkká *az inkarnáció (enanthrôposis)* kérdést tettük. Aki ismeri az inkarnáció-tan furfangjait és csapdáit a dogmatörténetből, aki tudja azt, hogy a teológusok hányféle hidat építettek az *inkarnáció-tan* felől a *soteriológia (salvatio mundi* = emberiség megváltása) és a *salutologia (salus mundi* = az emberiség földi java, jósora) felé, vagy éppen ezt az utóbbit meg sem kísérelték, az el tudja magának képzelni ennek a párbeszédnek a mélységeit és feszültségeit. Az orthodox teológusok Irenaios és Athanasios, Naziánzi Gregorios és Alexandriai Kyrillos vonalának irányában mozogtak: „Isten Jézus Krisztusban emberré lett, hogy az ember megistenüljön". A protestáns teológusok — aki megoszlottak maguk között liberálisabb vagy konzervatívabb véleményeikkel — szószólónk, az azóta elhunyt Wolf Ernő professzor útján (aki Prágában született és élete végéig kiállt a K. B. K. mellett) rámutattak a megváltás útján meg nem kerülhető keresztre és Krisztus szenvedéseire. Mégis eggyé tudtunk válni abban, hogy *a krisztológia nem nyeshető vissza a szoteriológiára* [az egyéni üdvösség kérdésére], hogy Istennek az *enanthrôposis*-a Jézus Krisztusban atyai szeretetét és teremtett világával, az emberrel tartott örök szolidaritását jelentette ki egy igazi emberi életműben és *ezzel minden hívő keresztyént a teremtett világgal, az embervilággal, az embertárssal föladhatatlan örök szolidaritásra kötelezett el.* Éppen az inkarnáció az, ha ugyan ezt az üdvkijelentést és Istennek üdvszerző tettét így vagy úgy, de lényegében jól értelmeztük, azaz *Istennek a szabadító akarata és Jézus Krisztusban végrehajtott megváltása felől megértettük, amely bennünket a szolidaritás tetteire kényszerít.* És hol lehetne máshol ennek a szolidaritásnak a színhelye, a *theatron*ja (vö. 1. Kor. 4:9), mint *ebben a mi világunkban*, amelyben mi különböző, egymással hadakozó pártokban, nemzetekben, szövetségekben és sajnos — Isten szomorítására — egyházakban élünk?! A Krisztusnak szerelme szorongat bennünket *szeretetre*, (és ez együtt) *igazságra, igazságosságra*, amelyek bibliai értelemben együttesen alkotják a *békességet*. Az Isten szeretete nem engedi meg azt, hogy a szeretetünket a magunk hitsorsosaira, a keresztyénekre vagy minden „vallásos" és „rendes emberre" korlátozzuk — hiszen ezt megteszik a pogányok is (Máté 5:45 kk) —, hanem kényszerítő erővel

szorongat (2. Korinthus 5:14) a szeretetnek ama fajtájára, amelyet Isten a Jézus Krisztusban jelentett ki, amelyet Isten cselekedett velünk, amikor még „istentelenek" (a görög szövegben *atheoi* áll) voltunk (Efezus 2:12). Az ő kegyelemből kötött szövetsége összeköt bennünket egész teremtett világával, amelyet az a szövetség magábafoglal. Jézus Krisztus *„példát" (hypodeigma)* mutatott ebből a szolidaritásból a világnak, az embernek — egészen a kereszthalálig —, amelyet az egyházak az egyháztörténelem folyamán inkább ritkán mint gyakran követtek.

Mindaz, amit az egyházak a szocialista országokban az elmúlt 50, illetve 30 esztendő során átéltek, érettebbekké és engedelmesebbekké tettek bennünket a szolidaritás eme egész szélességében és mélységében vett értelmének a megértésére, hogy az közös akciókra is felszabadító szolidaritás más emberekkel, jó ügyekben, szolidaritás közös vállalkozásokra nem-keresztyénekkel, nem-polgáriakkal, nem-kapitalistákkal. Éppen az intenzív hidegháború éveiben, éppen azokban az években, amikor az egyházak és államuk között problémák adódtak, amelyeknek a feloldása és megoldása nekünk keleten bizonyosan több fáradságba, gondba, könnybe került, de egyben bizonyságtételre és az Evangélium és a hit mellett kitartásra is alkalmat adott, mint azoknak, akik tőlünk polgárháborút, lázadást, in summa: *hamis mártíromságot* követeltek. (Csak mellékesen említem meg, hogy az Új Szövetség ismeri a *pseydomartyrein* fogalmát és származékait, aminek utána lehet nézni egy szótárban vagy konkordanciában). Így azután a keletről nyugatra érkező keresztyének mindig kétes fényben és abban a gyanúban álltak, hogy elárulták a keresztyénséget. Örvendetes, hogy ezek az idők lassan elmúlnak és ehhez az Európai Egyházak Konferenciája különösen sokkal járult hozzá; mi hálásak vagyunk ezért.

Itt van az ideje annak, ahol meg kell kísérelnem, hogy valamit mondjak *a mi közös egyház-értelmezésünkről a szocialista államokban.* — Ez az éppen elhangzott mondat azonnal dogmatikai megvilágításra és jelentése biztosítására szorul: (1) A témát ebben a megfogalmazásban tulajdonképpen nyugatról adták föl kérdésként, feleletre várva. (2) A „szocialista államokban" kifejezés tisztán geográfiai természetű, mert ezek az államok ilyen minőségükben semmi módon sem lehetnek egy különleges egyházfogalom forrásává. — Ez a vállalkozás nagyon vakmerőnek mutatkozik, mert oly sokféle egyház ugyan hogyan juthatott volna valamilyen egységes „egyház-értelmezésre", még ha a vonalat a reformátusoktól a lutheránusokon át az orthodoxokig húznók is csak meg? Ha az Egyház csak *„tan"*, csak *„intézmény"* lenne, csak egy valamikor létrejött és ittmaradt nagyság, amelynek nincsen köze a környező világához, a megtörtént hasadások után nem lenne újból lehetséges eggyéválása. De éppen mivel az egyház Istennek az alapítása ebben a világban, amelyet *az Isten élő igéjének a továbbadása, hagyományozása és a mindenkor éppen történő helyzetben meghirdetése hív létre,* azért az egyház mindenekelőtt *dinamikus történés, Krisztus folyamatos története.* Így lehetséges az, hogy ó egyházak, amelyek egymástól szétválva élnek, egy Igéje által fölismert föladat, küldetés, megbízatás láttára megújuló közös engedelmességben legalább egy *részleges egységet* megvalósítsanak — az eljövendőnek a kóstolójaként.

Az Új Szövetség számszerint mintegy száz képpel szól az Egyházról; mindegyik a titkának valamilyen látószögét érzékelteti szemléletesen. Ezeket a képeket lehet tartalmuk szerint csoportosítani: *ekklesia* = istentiszteletre összejött gyülekezet; Istennek vándorló *népe;* Istennek, a jó pásztornak a *nyája;* Istennek a *szántóföldje* és *ültetése;* Istennek az *építése, háza;* az *ecclesia femina* = Istennek *hitvese,* Krisztus *menyasszonya* stb. Mindezeknek a képeknek megvan az ószövetségi előzményük, onnan vannak véve. Csak egy kép nincsen meg az ószövetségi iratokban, nevezetesen az, hogy az egyház *Krisztus teste.* Nincs itt idő arra, meg nem is szükséges, hogy az újszövetségi *test*-értelmezést tudományosan elhatároljuk gnósztikus tükörképétől. Világos az, hogy a „test" újszövetségi képe *látható mysterion*-ra mutat; vagyis az egyház lényegéhez hozzátartozik a látható test, mint ahogyan a *valóságos emberség* és a *valóságos történetiség* hozzátartozik Jézus Krisztusnak mint megengesztelőnek és megváltónak a lényegéhez. Ebből következik az, hogy az egyháznak küldetése: *Isten jeleként* ott állnia-élnie *a világ közepette,* és az egyház *létén és cselekedetein,* az egyház *életén és útvételén* kell láthatóvá válnia Jézus Krisztusnak, mint ahogyan az ember lénye-jelleme a látható életén olvasható le.

Az egyház története azt tanúsítja, hogy az, ami örökkévaló az egyház testében, az egymásra következő korszakokban mindig új módon meg-megtört. Ezért az a „földi cserépedény" (2. Korinthus 4:7), amely az örökérvényű üzenetet tartalmazta — gyakran bizony lepecsételt korsóként — a története folyamán nagyon különbözőképpen mutatkozott. Nem is az egyházjogi struktúrákra gondolok elsősorban, hanem, hanem arra, hogy *miként állt helyt bizonyságtevő tanúként a világ problémáival szemben abban a korban, azokon a helyeken, ahol a Krisztus gyülekezete esetről-esetre éppen élt:* Nero vagy Domitianus idejében, a Konstantinosszal kelt új korszakban, vagy abban az időben, amikor Kyrillos és Methodios egy erre a célra szerkesztett új írásrendszer segítségével alázatosan hordta szét az evangéliumot Kelet-Európában, vagy amikor Nyugaton a Benedekrendiek és Ciszterciták új házakat építgettek neki, vagy azokban a századokban, amikor pápák és császárok birokra szálltak a hatalomért ebben a világban; azokban a sötét évszázadokban, amelyekben keresztyének más keresztyéneket — hogy a zsidókról és mohamedánokról ne is beszéljünk — égettek el máglyákon. A hűbériség, a reformáció, a fölvilágosodás, a polgári forradalom, az első ipari forradalom és a kapitalizmus keletkezése, a szocialista forradalom és reakciói, a háborúk és békekötések, az imperializmus és a kolonializmus betörése stb. mind otthagyták nyomukat az egyházon. De minden emberi csőd és engedetlenség, hitszegés és kisiklás után is jelen maradt a Krisztus testének „titka" az egyházban, mert az „Egyház" nevezetű történés a Logos történettéválása, mert az Egyház mindig *ott történik* meg, ahol Isten Igéje jó cselekedetekben is „megtörténik".

Az „Egyház" nevezetű történés (a) mindenekelőtt a *Kerygma* hűséges továbbadása; de semmiképpen sem pusztán „igehirdetés", amelyet ünnepélyesen kereteznek lituriai cselekmények és rítusok vagy éppen megfosztják mondanivalójától. — (b) Az Ige azután *Koinônia,* „közösség" teremtője lesz, amelynek legmélyebb *közepe* ugyan az Úr asztalának közössége, de amelynek *távlata* átfogja — végül is mintegy a nagy eschatologiai terített asztal világteljességének az előrevételeként (Ésaiás 25:6, Lukács 14:13 stb.) — az emberiség iránt az Isten Igéje követelte *szövetségi szolidaritás* alapján, legalább is hitben és imádságban, az *egy* emberiséget a maga mindenkori jelenvaló szükségeiben. Ez az élő Ige tehát *tetté* akar válni, *közös* tetté és *közösséget* formáló tetté. „Az Igének megtartói legyetek" (Jakab. lev. 1:22 mélyebb értelmi zengésű görög eredetijének — *ginesthe de poietai logu* — dina-

mikusan egyenértékű mai magyar fordítását előadásom magyar fordításának a címévé tettem: „Váltsátok tettekre az igét, ne csak hallgassátok...").

(b) Tetté válik az Ige, amikor a hívek látható testté zárkóznak össze, hogy „struktúrájukkal", egymással-együttlétükkel ebben a világban *jellé (sema)* válnak: *sôma tu Christu*-vá: a Krisztus testévé. Azok a falak, amelyek az egyházakat egymástól elválasztják, nem érnek az égig és nem tartanak az örökkévalóságon át. Így minden elméleti ekléziológiai vitánkat valójában a világ szemei előtt lejátszódó tetteink döntik el: vajon *láthatóvá válik-é ezen az egyházon*, a prédikálásán, a közösségén és szolidaritásán, az egyháznak a — és ezt hangsúllyal mondom — *látható* rendjén, egymásbaszerkesztettségén, lüktető életén és szolgálatán *maga az egyháznak az Ura*, — vagy pedig elterebélyesedik benne az e világ elemi erőitől *(stoicheia tu kosmu*, Gal. 4:3.9) való megkötözöttség, ami azután azoknak látszik igazat adni, akik az Egyházat egy elmúló világ fölépítmény-jelenségének tartják?! Ezért végső fokon önmagában nem az a fontos, hogy — és itt bocsássák meg nekem, ha mondanivalómon egy kicsit átüt a magam felekezeti hitvallása — vajon egy egyház a maga tradíciói nyomán inkább patriarchálisan, azaz püspökileg, vagy pedig inkább testvérien-presbiteriánus módra, vagy éppen „demokratikusan" — ahogy ma sokfelé kívánják — van „strukturálva", hanem azon dőlnek el a dolgok, hogy az egyház *in actu*, látható bizonyságtevőként, és *in concreto*, vagyis a *maga* helyén, a *maga* történelmi helyzetében láthatóvá tudja-e tenni Jézus Krisztust, vagy pedig Isten neve miatta a világban joggal-okkal káromoltatik (Róma 2:24).

(d) Végül pedig az következik az „Egyház" nevezetű Logos-eseményből, hogy *az Egyház nem önmagáért van, hanem a világért;* a világ pedig nem azért van, hogy az Egyháznak, hanem az Egyház van azért, hogy *a világnak szolgáljon.* Így tehát a *Diakonia* fogalma zárja be a kört *láthatóan* az *„Egyház" láthatatlan mysterion*-ja körül.

Az Egyház sokrétűsége és szétszakadozottsága nem egyszerűen „bűn", amit villámgyorsan a magunk erejével meg kellene vagy lehetne szüntetnünk, mintha erre képesek lennénk. Szétszaggatottságunk most és mindig a történelem folyamán — elég ehhez az egyháztörténetében lapozgatnunk — *mélységesen és lényegesen összefonódott volt az embervilágban meglevő szétszaggatottsággal és ellenségeskedéssel.* Éppen ebből adódik azonban *az Egyház küldetése*, ahogyan azt mi a mögöttünk levő 50, illetve 30 esztendő során egyre világosabban megértettük: az Egyháznak az egységhez vezető utat az emberiség nyomorúságai közepette, az emberiség egységéért vállalt közös felelősség és együttműködés útján kell megtalálnia. Világos előttünk, hogy a mi emberi egyházi tetteinknek nem az a célja, hogy megvalósítsa az eschatológiai végcélt, ahogyan azt a rajongók vélték, viszont a mi *célunk*, amelyet az eschaton szab elénk, éppen ez az *út*, amelyen a történelem Ura elé megyünk *a történelem minden útján* (értvén az „út" szót bibliai módon egész életünk magatartására).

Az a bizonyos teológiai „ellentmondás" „Jakab" és „Pál" apostol között nekünk Keleten, nekünk evangéliumi keresztyéneknek is, dialektikus interdependecia, nem ellentmondás. Mindkettőjüket a helyzetükből, nemcsak a „betűjükből" kell értelmeznünk.

Így a *„komplex témát"* — amiről azt mondja az előkészítő dokumentumunk, hogy a szövevényes összetettség „kevés embert szokott megörvendeztetni" (Vorbereitungsheft *„Seid Täter des Worts"*, 1.2) — a mi közös egyház-értelmezésünk felől helyeselni tudjuk. Minél előbbre halad az emberiség története, annál „komplexebbé" válik *a valóság*, amelyben élnünk kell; ezért az Egyháznak a léte is, a rábízott üzenet hirdetése és tettei is összetettebbek és a valósággal összeszövődöttebbek lesznek. A visszavonulás egy úgynevezett „tiszta Evangéliumba" magát az Evangéliumot árulná el, az Isten királyi uralkodásának („országának") magvetését, amely *ennek a földnek* van szánva és *itt* kell megteremnie látható gyümölcseit. Az Isten „országáról" szóló példázatok úgyszólván mind dynamikus képek, amelyek a földi valóságból vannak véve. „Váltsátok tettekre az igét" (Jakab 1:22) — szólít meg valamennyi bennünket.

Ezért az előkészítő dokumentum *száznál több fontos tárgyat vagy tárgykört* említ meg, amelyek az európai népeket és ezzel az európai egyházakat is más népektől különbözően különösen kérdőre vonják: „Váltsátok tettekre az Igét..."! Nem tartom fölöslegesnek hangsúlyozni, hogy *Európán* nem nyugati vagy keleti népeknek egy szükség késztette összezárkózását értem; ezt már történészként sem tehetem, még kevésbé keresztyénként. Európa Írországtól az Urálig, Izlandtól és Norvégiától Isztambulig és Ciprusig, Gibraltártól Finnországig terjed. *Aki ezt a történeti összekötöttséget és vele együtt a jövőre néző közös elkötelezettségünket tagadja, alapjában véve arról mond le, amit egy részletalkotásban megvédelmezhetőnek vél.* Kétezer év közös művelődéstörténete — legyen bár az egyben mindenütt vétkek története is — mind a keleti, mind a nyugati világba, így vagy úgy, de integrálódott. Senki sem szeretheti a strasbourgi vagy kölni dómot, aki Oroszország kathedrálisait és falusi templomait nem szereti. *Senki sem oltalmazhatja meg a polgári forradalom kivívta értékeket, aki nem nyílik meg keresztyén tárgyilagossággal a szocialista forradalom új értékei előtt*, mégha közben mindkettővel szemben szeretetből fakadó és szolidaritást vállaló kritikát gyakorolhat is. Túl sokáig tartott, hogy szabadgazdálkodó, háborúskodó és gyarmatosító nacionalista hatalmak Európát összse-vissza szaggatták és más világrészek népeit kételkedővé tették mindennel, még a jóval szemben is, ami Európából ered. Az biztos, hogy végéhez ért az a történetszemléleti korszak, amelynek középpontjában Európa állt, de nem kell ezzel befejeződnie annak, ami jó, amit Európa még a világnak nyújtani tud, föltételezve természetesen azt, hogy mihamarább egy *minimális egységre* találnak népei. Semmi esetre sem „a császár és a pápa" alatt, nem is mint „Népszövetség" más népek kárára, hanem mintegy *a jövendő nukleusaként*, egy még meg nem határozható „nagyságként" — bocsássák meg nekem ezt a szót, mert nem elmúltakra gondolok —, *amelyben államok és államcsoportok között különböző államrendszerük és hatalmi viszonyok ellenére* — mert hiszen ezek napról napra eltolódnak egy igen drága és veszedelmes fegyverkezési versenyben — *a biztonság és együttműködés lépésről lépésre megalapozhatóvá válik és megerősödhetik.*

Ismerjük az akadályokat, amelyek útban állnak, vagy szándékosan az útra görgetődnek; ezeket mindkét oldalról bizonyosan meg fogják említeni a beszélgetések során. Mi nem félünk attól, hogyha akadnának, akik rajtunk számonkérnének egy bizonyos értelemben vett „szabadság"-ot, miközben elfelejtik, hogy ők más tekintetben már régóta kevésbbé szabadok, mint mi a szocialista államokban... De úgy gondolom, nem vezetne bennünket messzire, ha „Szolsenyicint" kérdeznék meg tőlünk, mi meg azt kérdeznők meg, honnan veszik nyugati iparvállalatok maguknak azt a szabadságot, hogy Európa élő vizeit, pl. a Rajnáét vagy a

Dunáét, úgy elszennyezzék, hogy benne Magyarországon, Romániában és Bulgáriában már nem lehet megfürdeni, és a halak benne haldokolnak... Én ehelyett egy alapvetőbb kérdést szeretnék szóbahozni, amelyet tételes formában így foglalhatok össze: *„A nyugati Európa egyházai még a francia polgári forradalom sokkját sem tudták legyűrni magukban; mégis ennek az ideológiailag elutasított forradalomnak a vívmányaira hivatkoznak (polgári szólás-, sajtószabadság, tőkegyűjtés szabadsága, a gyarmatosítás szabadsága és így tovább — mindenre, ami csak abból leszármazott), — mihelyst a szocialista forradalommal és annak társadalmi következményeivel kell szembenézniök. Ez a sokk az emberiség előhaladására igen gátlólag hat, és az egyházaknak meg a teológiának az adóssága emiatt a helyzet miatt fölöttébb nagy."*

Engedjék meg, hogy ehhez a tézishez néhány szó magyarázatot fűzzek. Az, hogy a francia polgári forradalmat sem tudták megértve földolgozni, abban a látszatértékű érvelésben gyökeredzik, hogy az erőszakos és véres esemény volt. De természetesen a szabadság mazsolaszemeit kiszedegeti magának az ember a nemszeretem kalácsból! Azt a vért nem tartották számon, amelyet a XIX. és XX. század ellenforradalmaiban ontottak el egész Chiléig. Nem tartották számon azt a vér- és gyermekmunka-áldozatot, amelyet a korai és kései kapitalizmus és kolonializmus fundamentumaiba és tartóoszlopaiba befalaztak — bizony, eleven és véres emberáldozatok voltak! Egy romantikus idealizmus mindent szépnek és jónak tartott, aminek valami köze volt „egyház"-hoz és mindent ördöginek nyilvánított, ami hozzá mert nyúlni annak a társadalmi rendszernek az igazságtalanságaihoz, amellyel az egyházak összeszövődtek. A keresztyén szeretetmunka önzetlen szolgái és szolgáló lányai (diakónia) — akiket csak tisztelet és megbecsülés illet — tudtukon kívül is áldozataivá váltak egy tévedésnek, amelyben társadalmi rendszerük volt a bűnös, hogy ti. a társadalom nyomorúságait, mindenekelőtt a dolgozó népességén, fehér főkötőkkel, használt ruhadarabokkal, élelmiszert és játékokat tartalmazó karácsonyi szeretetcsomagokkal meg lehet oldani, munkalehetőség, igazságos munkabér, mindenki számára nyitott iskolák, egy szóval az igazságosság nélkül minden szinten. Az egyházaknak ez a sokkos magatartása, mindenekelőtt a római katolikusé, de sok protestáns államegyházé is, a hibás abban, hogy a legtöbb olyan politikai rendszer és kísérlet, amely valóságos változással akart javítást hozni, vagy éppen a rendszert magát akarta megváltoztatni, nem „egyházi" vagy éppen egyházellenes gondolatmenetekből vezetődött le. A politikai felső „C" a különféle pártelnevezésekben olyan erők álcázójának bizonyult, amelyek az igazságosságot végső fokon nem a próféták, evangélisták és apostolok, nem egy Ámos vagy Hóseás, egy Máté vagy Lukács vagy Jakab értelmében kívánták.

A mi nemzedékünk olyan *világfordulatot* él át, mint egy korábbi sem. A lehetőségeinket és a bennünket fenyegető veszedelmeket akárcsak fölvázolni is a Club of Rome illetve a Massachussetts Institute of Technology Reportja, meg a nyomában támadt pro- és contrairodalom után, itt most csak közhelyekhez vezetne. Életterünk a földre van korlátozva; effelől a *kozmikus korszak*nak semmiféle még oly sok milliárdot elnyelő vívmánya sem tud tévedésbe ejteni. Levegő, víz, kenyér, fehérje, fémek, olaj, energia stb. nem áll és nem is fog többé soha a régi értelemben és mennyiségben „rendelkezésünkre" állni. Ennek a lélekszámban egyre növekvő emberiségnek, benne a mi kis Európánknak, emberhez méltó életet kell élnie. Ennek azonban elengedhetetlen föltétele, hogy a két társadalmi rendszer és államszövetség elsőnek is *a koexisztencia minimális első lépcsőfokát megépítse egy a béke biztosítását és együttműködésüket szabályozó szerződésben.* Elmulasztott alkalmak ritkán szoktak visszatérni a történelemben, és nagyon nagy bánatpénzt kell értük ffizetni. A prioritásokat nem szabad másod- és harmadrangú kérdésekkel sem halasztgatni, sem meghiúsítani.

Ha tehát nyugati országokban élő atyánkfiai a szocialista országokban élő egyházak és keresztyének bizonyos „szabadsága" tárgyában jó vagy hamis információkat kapnak, keressék meg a helyes és alkalmas útat gondjaik kifejezésére. Mi is nyugtalanok vagyunk a nyugati világ sok jelensége miatt, amelyek a „szabadságot" már régen maguk alá gyűrték. Azonban csak olyasmibe fogjon az ember, ami valóban *segít. Önök akkor segítenek rajtunk, ha meghagyják nekünk „egy keresztyén ember szabadságát" (Luther) ahhoz, hogy abban a társadalmi rendben éljünk keresztyénekként és egyházként, amelyben otthon vagyunk, amelyet igazságosabbnak tartunk, és mindenekelőtt: amelytől az emberiség jövője szempontjából többet várhatunk — és ez összehasonlíthatatlanul sokkal nagyobb súllyal esik a latba, mint a személyes szabadságjogok egyéni fejadagja, többet ígér nekünk és reménységet keltőbb, mint az a rendszer, amely számlnkra elmúlt.* Ha önök ezt phantasmának tartják vagy kalandosságnak, akkor kérem, még *ezt* is engedjék meg nekünk: mi *egyházakként* szeretnénk egy elméletileg egyházellenes ideológiai hatókörén belül, de ugyanakkor olyan államokban, amelyek a Teremtés kincseit jobban megőrzik, megmunkálják és elosztják másoknál a következő kalandra merészkedni: szeretnők annak bizonyságát az asztalra tenni, hogy az Egyház mégsem az, aminek oly gyakran látszik, mármint egy társadalmi rendszer „fölépítményének", hanem *sui generis* valóság, Istennek az alapítása. *A múltnak egyetlen társadalmi rendszerébe sem akarunk visszatérni!* A mi jövendőnk az el-jövendőből közeledik felénk, és ezen mi végső fokon magát *az Eljövendőt* értjük. Az ő bizonyságtevő tanúi kívánunk lenni!

Micsoda ajándékot adhatnánk a világnak, ha egyházakként bebizonyíthatnók egymásnak bizalmunkat és az Európai Egyházak Konferenciájának pluriformális egységében valamit előre jelezhetnénk Európának, bátoríthatnók vele, hogy merje azt tenni, amit még nem merészel: *békességet és biztonságot Európában.* Akármennyit veszített is Európa hatalom, jelentőség és megbecsülés tekintetében a többi világrészek szemében, a koexisztencia egységében a világ többi részeinek bizonyító próbaesetül szolgálhatna és útmutatójuk lehetne a jövendő irányában, még szolgálhatna az egész emberiségnek. A szocialista országok léte miatt mi nem aggódunk; Európának ez a fele gazdaságilag egyre erősebbé válik. Csak egy atomháború árthatna neki; ez azonban egész Nyugat- és Közép-Európa, ha nem egyenest az egész emberiség, pusztulását hozná magával. Az ott élő egyházak létéért sem aggódunk, mégha még oly sok emberi gyönge séget vagy elégtelenséget vagy hibákat tartanak is a szemünk elé. Mi is csak a kegyelemből élünk.

A korforduló tőlünk, emberektől is fordulatot kíván, követel. A keresztyének és az egyházak nyelvén, bibliailag ez az a *teŝûbhâh*, a *metanoia*, a *„megtérés"*. Kopernikuszi kifejezéssel: a *revolutio orbium* tőlünk is *revolutio*-t követel gondolkodásunkban és életmódunkban, a föld megmunkálásában és megőrzésében, amely egyetlen otthonunk; és igazságos helyet minden ember, minden nép, minden földrész számára Istennek nagy terített asztalánál. Kopernikuszt emberöltők

után ismerte el az egyház; sok ember égettek el vagy zártak börtönbe addig az ő *De revolutionibus orbium caelestium* c. műve miatt, mert sokáig tartott, amíg az egyházak botorkálva utólérték az empirikus világi tudományt és mert *maguk* miatt aggódtak. Az a korforduló, amelyben élünk, arra inti az egyházakat, vezetőiket és teológusaikat, hogy tartsanak lépést ennek a világnak a problémáival és mondjanak le régi gondolkodási modellekről és gondolkodásmódokról, ha Európa és a világ békességéről és biztonságáról van szó. Mérhetetlen föladatok várnak megoldásra: *biztonság és együttműködés Európában, a leszerelés, a fegyverkezési verseny megakadályozása („imperializmus"), az éhező és lázongó harmadik világ, katonai diktatúrák támadása és véres megszilárdulása, életterünk ökológiai egyensúlyának a problémái, a népesedési explózió és tömegéhínség, az emberiség javainak és az emberi jogoknak igazságos elosztása, végül a szűkebb értelemben vett Európában a Kelet és a Nyugat között feszülő problémák.* Meg kell állapítani a prioritásokat. Meg kell találni a békességszerzés útjait. Úgy is szeretném ezt mondani, hogy ennek érdekében minden emberrel és erővel együtt *békestratégiánk megújításáért kell fáradoznunk* ha nem fenyegetne az a veszély, hogy e kifejezés körül rögvest találgatások támadnak. Szeretném, ha nyílt szívvel és bátran, vakmerően és a jövendőre elkötelezett felelősséggel tanácskoznánk és határoznánk ezen az Európai Egyházak Konferenciáján. Az a tekintély, amelyet az E. E. K. ezekben az utóbbi években gyűjtött, növekedni fog; bárcsak gyorsan és jól használódnék föl. Napjaink helyzetének a félreismerése és a lehetőségek elmulasztása tragikusan hathat ki majd. Engedjék meg, hogy e szavaimat egy vidám háborús epizóddal zárjam le, amely komoly figyelmeztetés is idejétmúlta magatartásokkal szemben, új helyzetek félreismerésével szemben, a „neotechnikum" korszakában visszaélés egy olyan gondolkodás és stratégia útján, amely még a „palaiotechnikum" korából való. (Azok, akik ezt már hallották tőlem, bocsássák meg az ismétlést.) Az első világháború elején, amikor még alig használtak repülőgépet a kezdeti korszakban, a francia főhadiszállás a németek egy nagy áttörése kritikus helyzetében megparancsolta egy koros, de tapasztalatairól híres tábornokának, hogy azonnal menjen a frontra és repülőgépről tájékozódjék a helyzetről, azután pedig tegyen jelentést a vezérkarnak. Egy tábornok repülőgépen?! — ilyen addig még nem volt! De a parancs az parancs! Fegyelmezetten beszállt a tábornok az akkori „neotechnikum" vívmányába és így szólt az ifjú pilótához: *„Barátom, meg ne feledkezzék arról, hogy egy tábornok az utasa! Ezért legyen vigyázatos! Csak lassan és alacsonyan repüljön . . .!"*

Isten óvjon meg bennünket, egyházakat és keresztyéneket, hogy béke- és egységkeresésünkben, biztonságot és együttműködést kereső gondolatainkkal csak *„lassan és alacsonyan"* akarjunk szárnyalni a jövőbe, nem tekintve arra, hogy a világ helyzete alapjaitól fogva megváltozott és benne az egyházaké is.

Pákozdy László Márton

A harmadik világ problémái a Keresztyén Békekonferenciában*

I. Latin-Amerika

Már tizenhárom évvel ezelőtt, az I. Keresztyén Béke-Világgyűlésen feltárultak előttünk a békéért és igazságosságért vívott küzdelem világméretű összefüggései. Akkor egyszerre felfedeztük, hogy úgy kell tekintenünk Ázsiára, Afrikára, Latinamerikára, mint amely földrészek éhes százmillióinak igazság utáni vágya forradalmi változást hoz majd az egész emberiség életébe. Már akkor rádöbbentünk, hogy a népek közötti békéért, egy szebb és emberibb világért csak akkor küzdhetünk eredményesen, ha a Harmadik Világ népeinek jogos követeléseit is programunkra tűzzük. Már akkor tisztán láttuk, hogy „nem maradhatunk nyugodtak, amíg az emberiségnek több mint fele az éhség, a nyomor, a megaláztatás áldozata, miközben a kisebbik fele jólétben él" (... and on Earth Peace, Prága 1961.).

Ez a felfedezés vezetett bennünket oda, hogy erőteljesebben igyekeztünk bekapcsolni latin-amerikai testvéreinket a KBK munkájába, mert tőlük akartuk hallani, hogy mi az, amit tennünk kell. Hamarosan elhangzottak az egyetlen, a radikális megoldásra utaló szavak: „Valamennyi fejletlen országban szükségesek a belső reformok... Az éhség elleni harc harc a társadalmi igazságosságért. Amíg nem hoznak olyan reformokat, amelyek megakadályozzák egy gazdaságilag erős elit további növekedését és nem adják meg minden polgárnak a politikai és gazdasági hatalmat, addig mindaz, amit a nemzeti függetlenségről mondhatunk, csupán egy hamis front lesz, amely mögött érintetlenül maradnak a gyarmati függés régi bilincsei" (Emilio Castro a II. Keresztyén Béke-Világgyűlésen, My Covenent is Life and Peace, Prága, 1964. 56. 1.). Az is alapvető felismerésünk lett, hogy ezt a harcot az igazságosabb struktúrákért csak a nemzetközi szolidaritás összefüggésében lehet eredményesen folytatni.

Az „Alliance for Progress" és az első fejlesztési évtized csődje, az a tény, hogy a fejlesztési tervek és segélyek egyáltalán nem mozdítják elő az elmaradt országok fejlődését, továbbá, hogy az egyes elmaradt országokon belül az igazságosságért folyó küzdelemnek a nemzetközi imperializmus ellen folytatott küzdelemmel párhuzamosan kell haladnia, igen értékes további felismerésünk lett. Mindez azt jelenti, hogy — különösen Latin-Amerikában — a forradalom elengedhetetlen, azaz nem lehet mgkerülni a radikális struktúra változásokat. Az egyházaknak minden eszközzel el kell kerülniök, hogy struktúráik akadályozzák a keresztyének eredményes részvételét az új társadalom felépítéséhez szükséges forradalmi folyamatokban és bíztatniok kell a keresztyéneket arra, hogy vegyenek részt az olyan új társadalomért vívott küzdelemben és annak építésében, amelyben biztosítva van a társadalmi igazságosság, a béke és az emberi személyiség teljes kibontakozása. (Seek Peace and Pursue It, Párag, 1968. 87. 1.).

Az általános felismerésektől eljutottunk a konkrét feladatokig, a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlés félreérthetetlen állásfoglalásáig. Latin-Amerikára vonatkozóban 1971-ben ezt mondtuk ki: „A latin-amerikai helyzetet az osztályellentétek kiéleződése jellemzi társadalmi és gazdasági értelemben, melyeknek hevessége az összes békeerők szolidaritását követően nemzeti felszabadítási mozgalmakban mutatkozik meg." (Our Common Responsibility for a Better World, Prága, 1971. 95. 1.)

Hogy a KBK mennyire egyértelműen és világosan foglalt állást a dél-amerikai népek igazságosságáért folyó küzdelmében, azt éppen a Kubát érintő kijelentései érzékeltetik a legjobban: „Kuba továbbra is kihívást jelent a latin-amerikai viszonyok megváltoztatására" (u. o. 96. 1.).

Végül a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlés Üzenete fogalmazta meg a latinamerikai forradalmi harcra vonatkozó állásfoglalásunkat: „Mindeme népek körében a fejlődéshez forradalmi úton való gyökeres társadalmi változás szükséges. Olyan helyzetben, amelyben az intézményesített erőszak kizár minden más lehetőséget, e cél eléréséhez jogosult az erőszak alkalmazása. A fejlesztés célja azonban olyan új struktúrák megteremtése kell legyen, amelyek révén a tömegek hatalomra juthatnak és így visszaszerezhetik az őket megillető emberi méltóságukat" (Our Common Responsibility for a Better World, Prága, 1971. 105. 1.).

A latin-amerikai kontinensre úgy tekintünk, mint amely földrészen a legöntudatosabb formákat öltötte a nagy tömegek harca a társadalmi igazságosságért. Ezek a küzdelmek a földrész országainak sokféle helyzetétől, egymástól különböző fejlődési fokától függően eltérően alakulnak. Két ország azonban messzire előre jutott a szocializmus megvalósításának útján: Kuba és Chile.

Chile tragédiája Kuba társadalmi forradalmának sikerét még magasabb fokra emelte. Kubáról szólva szükséges kifejezésre juttatnunk azt a meggyőződésünket, hogy ebben az országban a társadalmi forradalom és a hazafiasság olyan hagyományokra tekint vissza, olyan hősökre, akiknek példája és tanításai most is érvényesek és időszerűek. Tiszteletadással kell megemlékeznünk Jose Marti-ról, a kubai nép nagy nemzeti hőséről, akinek politikai testamentuma, melyet majdnem száz évvel ezelőtt vetett papírra, világos látásról és határozottságról tanúskodik, két olyan jellegzetességről, amelyek ma is felismerhetők a kubai forradalom arculatán. Ő írta le a következő sorokat: „A politikai szabadság a gazdasági függetlenségből születik meg... Egy ország túl erős befolyása egy másik ország kereskedelmére politikai elnyomáshoz vezet... Az első lépés, melyet egy nép megtesz, hogy egy másik népet leigázzon, az, hogy más népektől elszakítja... Az a nép pedig, amely meg akarja őrizni szabadságát, mindenek előtt kereskedelmének szabadságát kell hogy biztosítsa... Csak azt a szabadságot becsüli meg a nép igazán, amelyet maga vívott ki".

* A Kubában (1974. szept. 2—9.) és Madagaszkáron (1974. szept. 28—okt. 4.) tartott konferenciákon elhangzott főtitkári beszámolók részletei.

A kubai forradalmi helyzet mindhárom jellegzetességét megtaláljuk Jose Marti testamentumában: a neokolonializmus kizsákmányolása elleni tiltakozást, a fejlett és fejletlen országok közötti igazságos kereskedelmi struktúrák szükségességét, a forradalmi harchoz szükséges nemzetközi szolidaritást és a nép által kivívott szabadság értékét. Mindezek a gondolatok ma is iránymutató tanítások a szabadságukért, felemelkedésükért és jobb emberi életükért küzdő Harmadik Világ népei, különösen Latinamerika népei számára.

Chiléről is meg kell emlékeznünk, annyival is inkább, mert most van egy éves fordulója annak, hogy a népi egység törvényes kormányát a fasiszta junta megdöntötte és elnökét, Salvadore Allendet meggyilkolta. Mindnyájan ismerjük mozgalmunknak a chilei tragédiával kapcsolatos állásfoglalásait. Újra hangsúlyozzuk, hogy a népi egység kormánya a chilei nép dolgozóinak vágyát fejezte ki. Az igazságosabb társadalmi rend felépítéséért kifejtett erőfeszítéseit a keresztyének többsége is támogatta Chilében és egész Latin-Amerikában. A chilei szomorú események a nemzetközi osztályharc valóságának és kíméletlenségének véres példáját nyújtják és azt is bizonyítják, hogy az imperializmus erői mindenféle szocialista kísérletet, a népek jobblétre irányuló minden törekvését támadás alá veszik. A chilei események minden jóakaratú ember előtt világossá tették annak szükségességét, hogy a szociális igazságosságért vívott harcban nem lehetünk eléggé éberek.

Most Chilére vonatkozó erőfeszítéseinkben arra összpontosítjuk figyelmünket, hogy szolidaritásunkat a chilei nép harcával szüntelenül kifejezzük és a keresztyének körében az egész világon ébren tartsuk. Leleplezzük és visszautasítjuk a junta igazolására tett, keresztyén mezbe öltöztetett kísérleteket. A világ közvéleményével együtt elítéljük a Chilében bevezetett tömegterrort, kivégzéseket, kegyetlenkedéseket. Követeljük a politikai foglyok szabadonbocsátását és az emberi jogok tiszteletbentartását. Támogatjuk azokat, akik az üldözöttek megsegítésén fáradoznak és szenvedéseik enyhítésén munkálkodnak. A KBK Nemzetközi Titkárságának kubai üléséről újból kifejezzük szolidaritásunkat a chilei néppel nagy nemzeti tragédiája évfordulóján, annyival is inkább, mert újabb terrorhullámról kaptunk híreket, melyek szerint több mint hatezer chilei hazafit tartóztatott le ujólag a junta.

Kubában tanulni akartunk, jobban megismerni azokat a kérdéseket, amelyekre nézve különösen el kell mélyítenünk ismereteinket. Hadd említsek néhányat ezek közül, korántsem merítve ki érdeklődésünk körét, csupán azokat a problémákat érintve, amelyek teológiai, egyházi és nemzetközi összefüggéseik miatt a KBK-ban és más ökumenikus szervezetekben is különös jelentőséget nyertek.

1. *Forradalom és béke.* E két időszerű társadalmi és nemzetközi követelmény tisztázása elengedhetetlen, annyival is inkább, mert keresztyén körökben vannak olyan nézetek, mintha korunknak ezt a két sürgős feladatát ellentétbe lehetne állítani egymással, mintha azok kizárnák egymást. A *bellum justum* és a *revolutio justa* különösen is időszerű latinamerikai összefüggésben, ahol az intézményes igazság és a forradalmi igazság naponként csap össze. A háború teológiai igazolhatatlansága és a KBK idevonatkozó elvi állásfoglalása sohasem jelentette az igazságtalan társadalmi struktúrák elleni harcnak és a forradalomnak mint ultima rationak a kizárását.

2. *A forradalom és a békés egymás mellett élés* kérdése a második problémakör, amelyre nézve tanulni szeretnénk. Ugyanis nem kevesen vannak olyanok, akik a Harmadik Világban azzal akarják gyanússá tenni a KBK munkáját, hogy azt állítják: a békés egymás mellett élés politikájáért való síkraszállásunk a status quo fenntartását jelentené társadalmi téren is, vagyis az igazságtalan társadalmi struktúrák szentesítését. Természetesen soha nem lehet békés egymás mellett élés a szegények és gazdagok, az elnyomók és az elnyomottak között.

3. *Forradalom és fejlődés.* A latinamerikai, különösen a kubai tapasztalatok fényében el kell mélyítenünk ismereteinket, gondolatainkat a fejlődési elméletekről. Mit értünk fejlődésen? Csupán az anyagi javak növekedését, az egy főre eső átlagjövedelemnek a legfejlettebb országok szintjére való emelését? Vagy a megtermelt és birtokolt javak jobb elosztása a fejlődés? Vagy még ennél is több: az emberek egymás közötti viszonyának olyan magasszintű alakulása, az erkölcsi, etikai értékek olyan rendszere, amely egy új embertípus megjelenését posztulálja? Képes-e forradalmi változások, megrázkódtatások nélkül idáig eljutni az ember? Ismeretes, hogy VI. Pál pápa híres „Populorum progressio" c. enciklikájában kijelentette: „Korunkban a béke neve a fejlődés". De vajon a ma embere a haszonra, a másik ember ellen irányuló indulataira építve elérheti-e azt a magasabb etikai fokot, ahol magától biztosíthatná a másik ember harmónikus fejlődését? Erre a kérdésre aligha lehet igennel válaszolni. Az egyház általában mégis viszszaretten a forradalom kérdésétől, amit VI. Pál egyik legutóbbi beszéde is bizonyít (július 31.). Ebben a beszédében a társadalmi osztályok együttműködésére hív fel és végső soron elítéli a forradalmi megoldást. „A keresztyén felszabadítás tartalma ellentétes irányt venne, ha azonosulna a társadalmi osztályok közötti harc céljaival. A társadalmi osztályok — sokkal inkább, mint valaha — a fejlődés törvényei következtében arra hivattak, hogy kapcsolatukat a komplementaritás, a koparticipáció és a kollaboráció értelmében alakítsák. Nem szabad, hogy elvakítsa őket a radikális társadalmi forradalom vakító fénye."

Természetesen fel kell tenni a kérdést a KBK-ban is, hogy mennyiben felel meg ez a fentiekben megjelölt út a valóságnak a latin-amerikai országokban. Egyik feladatunk — és ezt a jövőben még inkább munkálni kell — az, hogy a társadalmi forradalmak célját és értelmét keresztyén körökben is megfelelő megvilágításba helyezzük. Igen tanulságos ebben az összefüggésben idézni a kubai forradalom vezetőjének, Fiedel Castronak egyik megállapítását: „A forradalom a népet minden embernek és valamennyi népnek az egyenlősége és testvérisége lelkületében neveli. Annak az eszmének a szelleme neveli, hogy a saját munkája és nem a mások kizsákmányolása a helyes társadalmi út az élet fenntartásához szükséges eszközök megteremtésében. Erre a célkitűzésre neveli a forradalom a népet az emberek közötti szeretet lelkivezni természeti kincseit és munkája gyümölcsét s egyik nemzet sem zsákmányolhatja ki a másikat. A forradalom a népet az emberek közötti szeretet lelkületére neveli, nem pedig a gyűlöletre és a diszkriminációra. A forradalom felébreszti az ember hitét önmagában, a népeknek egy jobb életre vetett reménységét és a tömegek alkotó szellemét... A forradalom nem a forradalomért van, a forradalom azért van, hogy az ember anyagi és lelki tevékenységének fejlesztéséhez a legkedvezőbb feltételek létrejöjjenek. Ez azt jelenti: a forradalmak azzal a célkitűzéssel ke-

letkeznek, hogy boldogabb embert teremtsenek" (Latinamerika, Ein zweites Vietnam? 47—48 lap).

4. *Keresztyén-marxista párbeszéd* kezdettől fogva a KBK napirendjén szerepelt. Volt egy időszak a KBK-ban, amikor sokat beszéltünk a keresztyének és marxisták párbeszédéről, úgy hogy ennek a kérdésnek kiterjedt irodalma van mozgalmunkon belül, illetve mozgalmunkkal kapcsolatban. Senki sem tagadja ennek szükségességét és jelentőségét. De a szavak sohasem helyettesíthetik a tetteket, sem a párbeszéd az együttműködést. Keresztyének és marxisták a gyakorlatban, a forradalmi harc frontján találtak egymásra, akárcsak a szocialista államokban az új társadalom felépítésében, sőt más helyzetekben is, amelyekben a szociális kérdések annyira sürgetőek, hogy keresztyéneknek és marxistáknak egyaránt újból át kell gondolniok, milyen magatartást tanúsítsanak egymással szemben. Korunknak ez a két nagy szellemi irányzata döntő hatással van az emberek millióinak gondolkodására. Így elkerülhetetlen közöttük az érintkezés és az eszmecsere. Ez a párbeszéd természetesen különféle formákat ölthet, de mindenki előtt nyilvánvaló, hogy nem merülhet ki filozófiai reflexiókban vagy vitákban. Amiről keresztyének és marxisták beszélgethetnek egymással, az a mai ember ügye és az a kérdés, hogy hogyan munkálkodjanak együtt a nagy világproblémák megoldásán. A mi szempontunkból tehát csak az együttműködés párbeszédének van értelme. A filozófiai kérdésekről folytatott vita is fontos, de ha a párbeszéd csak erre korlátozódik, elkerülhetetlen a konfliktus a két szellemi irányzat között. Messzire vezetne, ha a párbeszéd problémájának minden vonatkozását érinteni akarnók: az ideológiai kérdéseket és a marxizmus ateizmusát. Nekünk, keresztyéneknek különösen egy kísértéstől kell óvakodnunk: a marxizmus ateizmusa nem szolgálhat ürügyül számunkra ahhoz, hogy elutasítsuk a keresztyének és marxisták közötti együttműködést. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a marxizmus ateizmusán kívül az ateizmusnak sok más válfaja és formája is van s ezek az ateizmusokhoz, sajnos, sokszor éppen azokat a keresztyéneket nem zavarják, akik a leghevesebben fordulnak szembe a marxizmus ateizmusával. A keresztyén-marxista párbeszéd tehát nagyon fontos a mi számunkra, de csak akkor van értelme, ha a társadalmi és nemzetközi kérdések megoldására irányul és ha a gyakorlati együttműködés célját szolgálja.

5. *Felszabadítás.* Kialakulóban van, sőt létezik már egy Latinamerikából eredő teológiai irányzat, amelyet a felszabadítás teológiájának neveznek. Egyik legnevesebb képviselője az a Gustavo Gutiérrez, aki 1971-ben a IV. KBVGY ökumenikus istentiszteletén hirdette az igét Prágában. Szeretnénk jobban megérteni ezt a teológiai erőfeszítést is. Nem azért, hogy a társadalmi felszabadítás fogalmát teológiailag magyarázzuk, vagy a forradalmat és a békét elteologizáljuk, hanem azért, hogy világosabban lássuk azt a kísérletet, amely a teológiai reflexiót a felszabadítás szolgálatába állítja. A felszabadítás teológiai értelmezése átfogó: személyes lelki síkon a bűntől való megszabadulást, gazdasági, társadalmi síkon a helyesen értett fejlődést, politikai tekintetben pedig az imperialista és a nemzetközi kapitalista kizsákmányolás alól való felszabadulást jelenti.

II. Afrika

Több mint hatvan évvel ezelőtt, 1911-ben a keresztyén misszió és az Ökumené nagy személyisége, Mott János ezt a kérdést tette fel az afrikai népekkel kapcsolatban: „Mi lesz a jövőben ezekből a nemzetekből? Ez a kérdés kényszerítő erővel tör ránk, ha a tényeket szemléljük. Valamennyi nem-keresztyén ország az átmenet állapotában van. A nemzetek a régiből az újba nőnek bele s minden tekintet Nyugat felé fordul vezetést és eligazítást várva. Milyen vezetést fognak kapni?" Ez a kérdés egy egész kor életszemléletéről árulkodik, amelyet a nyugati fehér ember optimista expanziója határozott meg. A Harmadik Világra, elsősorban Afrikára úgy tekintettek, mint a fehér ember életmódja, vallása missziói területére. „Megvan a lehetősége annak — mondta ugyanez a Mott János —, hogy az egész nem-keresztyén világba elvigyük az evangéliumot. A nemkeresztyén világ lakosai megközelíthetők és nyitottak... Az egyház számára ma lehetőbb mint valaha a világmisszió megvalósítása. Az egyházak erőforrásai, a pénzeszközök, amelyek korunkban a keresztyének kezében vannak, rendkívül nagyok." (Dr. John Mott: Die Entscheidungsstunde der Weltmission und wir, Basel, 1911, 27. 180. és 185. lap). Egy pillanatra sem vonva kétségbe a missziói lendület eredményeit és azokat az áldásokat, amelyeket a keresztyén misszió hozott a Harmadik Világ népeinek életébe, mégis azt kell mondanunk, hogy ma már világosan látjuk, milyen „vezetést és eligazítást" kaptak Afrika népei a „keresztyén Nyugattól". Szegénység, elidegenedés, kizsákmányolás, a fekete ember kultúrájának és emberi méltóságának teljes elfojtása — a kolonializmus és imperializmus minden szörnyűsége — hozzájárult a keresztyén misszió alapvető eltorzulásához. Mintha Mott Jánosnak a század eleji kérdésére és jóhiszemű bizakodására válaszolt volna Burges Carrnak, az Összafrikai Egyházi Konferencia főtitkárának lusakai jelentése. „Minden probléma gyökere az a kulturális gőg, amelylyel az emberiségnek az észak-atlanti térségben élő elenyésző kisebbsége elhitette a világgal a kulturális haladás ama naiv hipotézisét, amely a fehér embert teszi az evolúciós fejlődés képzeletbeli skálájának legfelső fokára". Most tulajdonképpen az igazi probléma gyökerénél járunk, sőt azt is meg merem kockáztatni, hogy kijelentsem: a KBK létrejötte és léte okainál. A KBK abból a történelmi kényszerűségből született meg amelyet az úgynevezett keresztyén Nyugat csődje hozott magával a keresztyénség és a keresztyén egyházak számára. Az első Keresztyén Béke-Világgyűlésen Hromádka professzor ezt így fejezte ki: „Szemünk előtt az úgynevezett keresztyén nemzetek megszűntek a mai emberiségnek nemcsak politikai, hanem etikai és lelki tanítói is lenni. 1917-től kezdve a jelentős forradalmi változások a társadalom felelős, konstruktív átalakítására törekvő erők súlypontját nemcsak a hagyományos feudális osztályokból, hanem a kapitalista és polgári körökből is áthelyezték a dolgozó nép és ama nemzetek köreire, amelyek nemrégiben még a gyarmati hatalmak uralma alatt voltak" (And Peace on Earth, Prága, 1961 június). A probléma gyökere számunkra, a KBK-ban új utakat keresők számára, ugyanaz, mint a Harmadik Világ keresztyénei számára.

Afrikában a kolonializmus és imperializmus ellen küzdő népek ugyanazt a kérdést teszik fel a keresztyénségnek, amelyet tőlünk európai keresztyénektől kérdeztek az egyháztól és a keresztyénségtől elidegenedett proletár milliók: „Miért nem hasonlítotok jobban Krisztusotokhoz?" Nem véletlen tehát, hogy az afrikai keresztyének és a KBK útjai összetalálkoztak. Mindkettőnket ugyanaz a szükségesség kényszerít, nevezetesen egy új, hitelképes keresztyénség formáinak kialakítása és gyakorlása. Felfedeztük, hogy keresztyén exisztenciánk csak úgy lehetséges, ha összhangban van korunk emberével, annak vágyaival, küzdelmeivel és eredményeivel. Ez viszont azt jelenti, hogy a keresztyé-

nek ott segíthetnek leghatékonyabban korunk emberének, ahol élete leginkább veszélyeztetett. Íme, itt járunk annak a felismerésnek a gyökerénél, amely a KBK létrejöttét táplálta, mert miért harcolna másért a mai ember, ha nem az életért, amelyet egy nukleáris háborúval való önpusztítás veszélye fenyeget, és az igazságtalan struktúrák megváltoztatásáért, amelyek éppen úgy elnyomással, szegénységgel és pusztulással fenyegetik mindenek előtt a Harmadik Világ népeinek millióit? Ebben az értelemben találkoztunk az afrikai keresztyénség legjobbjaival, akik velünk együtt vallják, hogy „az egyház Isten missziójának eszköze kell hogy legyen a felszabadulás, az igazságosság és az emberek közötti megbékélés érdekében. Természetesen következik ebből, hogy a rasszizmus és apartheid, a totalitarizmus és kolonializmus elleni harc nem esik az evangéliumnak velünk szemben támasztott követelményein kívül" (Burges Carr lusakai jelentése).

Ha a Harmadik Világ keresztyéneinek azokra az erőfeszítéseire nézünk, melyeknek célja, hogy kivegyék részüket népeiknek az elnyomás ellen, a felszabadulásért és a fejlődésért vívott küzdelméből, elkerülhetetlenül szembekerülünk egy kérdéssel, amelyre a KBK-ban választ kell keresnünk. A Harmadik Világ keresztyénei a keresztyén reflexió teológiai eszközéhez és nyelvezetéhez is folyamodnak, hogy kifejezzék az emberrel való törődésüket. Így jönnek létre a különböző teológiák: fekete teológia, a felszabadulás teológiája, a forradalom teológiája, a megbékélés teológiája, a fejlődés teológiája stb. Hogyan viszonyulunk a KBK-ban ezekhez az irányzatokhoz?

Az első, amit mondanunk kell az, hogy ezek a különböző teológiai megnyilatkozások teológiai nyelven akarják kifejezni a társadalmi elnyomottság érzetét és a felszabadulás vágyát. A „fekete teológia" például a fekete emberek közös tapasztalatában gyökerezik, az elnyomottság érzetében, nem pedig valami elvont filozófiában, spekulációban. Eruptív erejű kitörése és megnyilatkozása ez annak a társadalmi valóságnak, amelyben elnyomottakként élnek az Egyesült Államokban, Afrikában, Ázsiában vagy bárhol máshol. Ezeknek a teológiai irányzatoknak további jellegzetessége, hogy a teológiai forma bizonyítani akarja azt a meggyőződést, hogy a felszabadulás folyamata, a fekete ember méltóságáért vívott harc nem állhat ellentétben az evangéliummal. A felszabadulás folyamata nem ellentétes a keresztyén tanításokkal. Másfelől ez a teológiai folyamat igen szorosan kapcsolódik az individuális és a szociális üdvösség körüli ökumenikus vitához is. Az európai teológiai iskolák sohasem elsőrendűen a társadalmi folyamatot juttatták kifejezésre — legalább is nem annyira közvetlenül, mint a felszabadulás teológiája, vagy a fekete teológia —, hanem, miként egy tanulmány jól mutat rá, a személyes üdvösségnek és az elnyomás racionalizálásának kifejezései voltak (Black Theology, Its Significance for Christian Mission of Today, Internal Mission of Today, 1974/IV.) Bár senki sem vonja kétségbe a teológia óriásainak, hogy csak korunk legnevesebbjeit említsem, Barthnak, Bultmannak, Brunnernek, Niebuhrnak nagy érdemeit, de lehetetlen be nem látni annak a megállapításnak az igazságát, hogy ezek a nagy teológiai rendszerek szorosan kapcsolódnak az európai és észak-amerikai fehér emberek kultúrájához és így szükségképpen az uralkodó fehér ember társadalmának kifejeződései is. A Harmadik Világ teológiai reflexiójának fényében azt is el kell ismernünk, hogy a fehér ember nagy teológiai rendszereiben igen fontos szerepet játszik az Ige és a világ dualizmusa. A Harmadik Világ népeinek életfelfogásában ez a két tényező, Ige és világ, közelebb kerül egymáshoz és nem két szembenálló világként jelentkezik. A Harmadik Világ keresztyénei teológiai munkájának és az európai teológiai rendszereknek egymáshoz való viszonyítása, felülvizsgálata egy olyan teológiai folyamatot indított meg, amelyhez a KBK-nak is hozzá kell járulnia.

Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy ezek a teológiai irányzatok, amelyek a keresztyén hit politikai és szociális dimenzióját ilyen erőteljesen hangsúlyozzák, nem jelentenek-e kísérletet arra, hogy „egyházmentést hajtsanak végre egy olyan világban is, amely jól megvan az egyház nélkül" (Claude Geffré: Un nouvel âge de la théologie). Valaki találóan mondta, hogy a politika a modern ember vallása. Kétségtelen, hogy a hit politikai magatartást is követel. A szakadás a hit és politika között csak a keresztyén szeretet absztrakt felfogásának a következménye, a hit individualista felfogásának a gyümölcse lehet. Felvetődhetik a kérdés, hogy amikor a KBK mozgalma elsőrenden politikai, társadami és nemzetközi kérdésekkel foglalkozik, nem redukálja-e le az evangéliumot annak társadalmi használhatóságára. Azt gondolom, a KBK bizonyságtételében csak a keresztyén hit teljességét igyekszik helyreállítani. Mert valóban igaz, hogy az egyszerű keresztyén hivő joggal várja az egyháztól, hogy a kegyelem szavát hirdesse, ugyanakkor azonban azt is joggal elvárhatja, hogy az egyház a mai embert, az életéért, a békességért és igazságosságért küzdő mai embert szólítsa meg.

Ezen a ponton megkísérlem összefoglalni, hogy mi jellemzi a Keresztyén Békekonferencia magatartását Afrika irányában.

a) Mindenek előtt hangsúlyoznunk kell, hogy mindenféle keresztyén magatartást, beszédet és megnyilatkozást, amely az afrikai népek ügyével, kérdéseivel foglalkozik, csak a *bűnbánat* jellemezhet. A KBK is a bűnbánat és az alázat eme lelkületével hívja afrikai testvéreinket a közös békeszolgálatra.

b) Elítéljük a kolonializmus minden formáját, jól tudva, hogy a formális politikai függetlenség alkalmat adhat idegen érdekeknek arra, hogy gazdasági és politikai befolyásukat más formák között érvényesítsék.

c) Meggyőződésünk, hogy a faji megkülönböztetés minden formája, az apartheid, a fehér kisebbség uralmának fenntartása állandóan veszélyezteti a világ békéjét.

d) Az aktív semlegesség politikája, más szóval az el nem kötelezettség, ami több afrikai és harmadik világbeli ország is gyakorol, pozitív tényezője a világbéke alakításának, az enyhülés folyamatának és az igazságos struktúrák kiépítésének.

e) Meggyőződésünk, hogy Isten Igéjének épp úgy van üzenete a társadalmakhoz, mint az egyénekhez. Az ember csak teljes egészében, testi-lelki-szellemi valóságában, horizontális és vertikális összefüggéseiben szólítható meg.

f) A keresztyének egységén és az emberiség életében az igazságosság megteremtésén csak egyszerre lehet munkálkodni.

III. A nemzetközi igazságosságért

Egyre növekvőbb mértékben válik tudatossá az a veszély, amely korunkban fenyegeti az emberiséget. Ennek a fenyegető világhelyzetnek egyes részletei, mint például a nukleáris háború veszélye, a fegyverkezési

verseny katasztrofális kihatásai, az igazságtalan nemzetközi kereskedelmi struktúrák és a fejlődő népek tudatosodó nyomorúsága, kezdettől fogva a KBK napirendjén szerepeltek. Ezt az egész kérdéskomplexumot úgy tudjuk legeredményesebben megközelíteni, ha az ENSZ három nagy konferenciájának vizsgálódásai felé fordulunk.

1. Ez év április 8. — május 2. között zajlott le az *ENSZ rendkívüli közgyűlése* New Yorkban, amely a fejlődő országok kérdéseivel foglalkozott. Az energia- és olajválság napvilágra hozta az iparilag fejletlen, de nyersanyagokban gazdag, másrészt az iparilag fejlett, de természeti kincsekben viszonylag szegény országok közötti gazdasági kapcsolatok igazságtalan voltát, amelyet csak a világbéke igen nagyfokú veszélyeztetésével lehet továbbra is fenntartani. Ennek a veszélynek a kiküszöbölésével, illetve az igazságtalan struktúrák megváltoztatásával foglalkozott az ENSZ rendkívüli közgyűlése s megállapította, hogy az országok között jelenleg érvényben levő kereskedelmi struktúrák még olyan időből származnak, amikor a legtöbb fejlődő ország még nem volt független állam. Nyilvánvaló, hogy a fennálló nagy egyenlőtlenség tovább mélyíti a fejlett és fejlődő országok közötti szakadékot. Az ENSZ rendkívüli közgyűlése eredményeit öt pontban lehet összefoglalni, s ezeket a KBK célkitűzései közé kell sorolnunk, mivel az alapelv, amelyre épültek, a mozgalom programjának része kezdettől fogva. A rendkívüli közgyűlés kimondta, hogy szükséges

a) „olyan új nemzetközi gazdasági rend megteremtésén munkálkodni, amely az igazságosságon, a szuverén államok egyenlőségén, a kölcsönös egymásra utaltság tudatán, gazdasági és társadalmi rendjükre való tekintet nélkül minden állam közös érdekén és együttműködésén alapszik;

b) különbség nélkül minden országnak meg kell adni a jogot arra, hogy olyan gazdasági és társadalmi rendje legyen, amely véleménye szerint legjobban megfelel saját fejlődésének.

c) Minden állam, terület és nemzet, amely külső megszállás, külföldi és gyarmati uralom vagy apartheid alatt áll, jogosult legyen teljes kártérítésre a kizsákmányolásért, a föld kincseinek és minden más természeti erőforrásnak a csökkentéséért vagy megrongálásáért.

d) Teljes erővel ki kellene küszöbölni az idegen uralom, a faji megkülönböztetés, az apartheid minden formáját, valamint a kolonialista és neokolonialista külföldi uralmat és kizsákmányolást azáltal, hogy állandó szuverenitást gyakorolhassanak természeti erőforrásaik felett.

e) Minden erővel ki kellene dolgozni, kiadni és érvénybe léptetni egy nemzetközi eljárási szabályzatot a nemzetközi vállalatok számára, hogy megakadályozzuk amaz országok belügyeibe való beavatkozásukat, amelyekben működnek, valamint kollaborálásukat a rasszista rendszerekkel és a gyarmati kormányzatokkal".

Azt gondolom, ezeket a célkitűzéseket a mi mozgalmunk, mint eddig, a jövőben is támogatni fogja és megvalósulásukért sajátos eszközeivel munkálkodni fog.

2. Ez az esztendő volt, mint tudjuk, az *ENSZ Népesedési Éve*. Az ENSZ Bukarestben megrendezett Népesedési Világkonferenciáján az KBK nagy létszámú delegációval vett részt. (Ez a Román Orthodox Egyház, közelebbről Corneanu metropolita őeminenciája testvéri segítsége által vált lehetővé). A bukaresti Népesedési Konferencia munkájának néhány eredményére nekünk is fel kell figyelni. Mindenekelőtt frissítsük fel emlékezetünkben néhány fontos adatot. Jelenleg hárommilliárdnyolcszázmillió ember él a világon, a kétezredik évre hat és félmilliárd ember lesz a földön, a jövő század közepére pedig számuk a becslések szerint eléri a tizenegymilliárdot. Önmagában véve a világ lakosságának ilyen arányú növekedése még nem okozhatna problémát. Problémává az által lesz, hogy a rohamosan növekvő népességet az igazságtalan társadalmi viszonyok: a kiváltságosak hatalmas méretű pazarlása, a fegyverkezési versenyre fordított óriási összegek (évi háromszázmilliárd dollár!) miatt aligha lesz lehetséges táplálni. A közel négymilliárd emberből már most is állandóan éhezik egymilliárd. Különösen katasztrofális a helyzet az ún. Sahel övezetben, Afrika közepén. A népesedés növekvése magával hozza az éhség növekedését is. Ebben a súlyos kérdésben az egyház és a keresztyénség közvetlenül is megszólított lehet. Már most hallatszanak olyan hangok, amelyek azt kezdik emlegetni, hogy a keresztyén tanítás közvetlenül felelős a világ lakosságának ilyen méretű növekedéséért. (Higyjék el, nem tréfálok: a genfi protestáns rádió nyilvánosan felszólította az egyházakat, felelősségük tudatában vallják be az okozott kárt! René Dumont: La dilapidation mortelle des ressources, Le Monde diplomatique, 1974. augusztus).

Nyilvánvaló, hogy a problémát nem a népesség növekedése, még kevésbé az egyházak tanításai okozzák, hanem az emberi javak igazságtalan elosztása. Minden ellenkező érvelés csak a társadalmi forradalom szükségességét akarja elodázni.

3. Végül hadd utaljak egy harmadik ENSZ-konferenciára is. Június 20-a óta ülésezik Caracasban a *Tengerjogi Konferencia*. Központi kérdésük, a tengerfenék természeti kincsei kiaknázásának joga, a Harmadik Világ népeinek egyik igen fontos ügye. Vannak ui. az egyes országok partjaihoz tartozó tengerek mélyén olyan rétegek, amelyekben nagy mértékben található olaj, vasérc vagy gyémánt. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a kincseknek a feltárása nagy technikai felkészültséget és befektetést igényel. Kérdés tehát: a Harmadik Világ országainak tétlenül kell-e nézniök, hogy a fejlett országok, amelyek rendelkeznek a megfelelő eszközökkel, maguknak aknázzák ki ezeket a természeti kincseket, tetszésük szerint és mit sem törődve a gyengébbek jogaival?

Megkísérlem összefoglalni. A jelenlegi krízishangulat kétségtelenül igazolható egyfajta gazdasági rendszer válságával. De nagy tévedés lenne a világválság okát a saját természeti kincseihez joggal ragaszkodó Harmadik Világ népeivel, vagy a rohamosan növekvő népességgel indokolni. „Bizonyos árucikkek hiányát vagy a környezet szennyeződését nem az iparosodás és a technikai fejlődés okozza, a fő felelősség a kizsákmányolás gazdasági rendszerét terheli, amely a nemzetközi gazdálkodást a haszonra és a gyarmati uralomra való kizárólagos tekintettel irányította" — mondta Echeverria mexikói elnök a fent említett ENSZ-konferencián s ezzel a megállapításával rámutatott a kérdés lényegére. Korunkban a világ a következő alternatíva előtt áll: vagy megvalósul a világ igazságos ujjászervezése egy igazságos politika útján, vagy pedig az egész világ megsemmisülésre van ítélve, mivel nem tudta megteremteni a békét.

Dr. Tóth Károly

A ciprusi válság néhány egyházjogi vonatkozása

Magában véve az a tény, hogy a Ciprusi Köztársaság elnöke *egyházi* személy, méghozzá a sziget lakosságának négyötödét felölelő Ciprusi Orthodox Egyház *érseke*, arra enged következtetni, hogy a szigetországban nemrég lezajlott tragikus események nem lehetnek mentesek bizonyos *egyházi* vonatkozásoktól sem. Főleg a múlt év tavaszán lehetett ezt érezni, amikor a napi sajtó is hírt adott arról a nézeteltérésről, amely Makariosz érsek és a három metropolita (megyéspüspök) között tört ki. Azonban ennek a nézeteltérésnek a teljes kánonjogi, egyházpolitikai megvilágítására a világi sajtó nem vállalkozott. Tudjuk viszont, hogy valamennyi orthodox lakosságú országban, amely valaha hosszan tartó török hódoltság alatt volt — így tehát Cipruson is —, a politika nem választható el teljesen az egyházpolitikától, sem a közjog az egyházjogtól, sem a nemzeti érzés a vallástól. A jelen tanulmány célja tehát némiképpen megvilágítani ezeket az összefüggéseket. Ehhez pedig mindenek előtt vázolnunk kell főbb vonásaiban Ciprus politikai és egyháztörténetét.

Ciprus története

Mellőzve a sziget *őstörténetét*, — ahol egyébként máris kimutatható bizonyos párhuzam a görögországi *Mykéné* és a ciprusi *Knosszosz* kultúrája között —, továbbá azt is, hogy a Kr. e. VIII. századtól kezdve Ciprus föníciai, asszír és egyiptomi uralom alatt is volt, a *hellénista korban* már kétségtelenül a *görög kulturkörhöz* tartozott, népe görögül beszélt és görög isteneknek hódolt. Ilyennek maradt a sziget a *római uralom* alatt is, egészen a kereszténység elterjedéséig.

Mint ismeretes, az *Evangéliummal* a ciprusi lakosság először a palesztínai zsidó-keresztény menekültek révén ismerkedett meg, akik István vértanúsága után szóródtak szét és vetődtek el többek között Ciprusra is. (Ap. Cs. 11,19.) *Egyházuk* megalapítása és megszervezése *Barnabás* és *Pál* apostol nevéhez fűződik, s a ciprusi keresztények mindig is tudatában voltak helyi egyházuk apostoli eredetének. Hozzá kell tennünk, hogy az őskeresztény kánoni gyakorlatnak megfelelően, — amelyet az orthodox egyház mindmáig megőrzött, — *minden helyi egyház független volt* a többiektől. Így tehát a Ciprusi Egyház is *önálló* (későbbi elnevezéssel: *autokefál*) volt és maradt az apostoli kortól napjainkig. Ezt az önállóságát a *431. évi efezusi III. egyetemes zsinat* is megerősítette 8. kánonjával, miután az Antióchiai Patriarchátus részéről ismételten megnyilvánult az a törekvés, hogy a sziget egyházát a maga kánoni fennhatósága alá vonja. Hadd tegyük hozzá azt is, hogy a Ciprusi Egyház sikeresen ellenállt az első keresztény évszázadok valamennyi eretnekségének, és megőrizte az orthodox hitet, elkerülve ezáltal a dogmatikai harcokkal járó viszontagságokat.

A római birodalom kettéosztása után Ciprus természetszerűen a *kelet—római*, későbbi nevén *bizánci birodalom* részévé lett. De a VII—IX. századokban az *arabok* és a *szaracén martalócok* ismételten elfoglalták, fosztogatták, úgyhogy főbb városai rommá váltak. Miután *II. Jusztinianosz* bizánci császár nem tudta a szigetet az ellenségtől megvédeni, 690 körül arra bírta rá *János* ciprusi érseket, költözzék át népének az ellenségtől fenyegetett részével együtt a kisázsiai *Hellészpontoszba*. Hogy milyen szilárd alapokon állt a Ciprusi Egyház kánoni önállósága, kitűnik többek közt abból is, hogy a ciprusiak ideiglenes új hazájukban is megtartották kánoni függetlenségüket a konstantinápolyi patriarchától. (Hellészpontosz ugyanis máskülönben Konstantinápoly juriszdikciós területéhez tartozott). Akkor kapta Hellészpontosz az *„Új Jusztiniané"* nevet, s ezen a néven erősítette meg az oda telepített ciprusiak kánoni önállóságát a *692. évi trulloszi ún. Quinisexta egyetemes zsinat* 39. kánonja. A hellészpontoszi emigráció nem tartott sokáig, mert *II. Tiberiosz* császár 700 körül kiűzte Ciprusról a szaracénokat, s így az érsek és népe visszatérhetett hazájába. Ennek az emigrációnak az emlékét őrzi a mai napig is a ciprusi érsek teljes hivatalos címe: „Új Jusztiniané és egész Ciprus érseke".

Amikor a keresztény Nyugat nemcsak a Szentföld visszafoglalását, felszabadítását tűzte ki célul a keresztes hadak elé, hanem mellesleg a bizánci birodalom felszámolását és a keleti kereszténység Rómának való alárendelését is, *1191-ben Ciprus frank fennhatóság alá került*, melyet 1489-ben a *velencei* uralom követett és 1571-ig tartott. Ez a közel négy évszázad a sziget történetének legszomorúbb korszakai közé tartozik, mert nemcsak politikai, hanem vallási, egyházi, *lelki rabságot* is jelentett. A Ciprusra helyezett latin püspökök, az akkori erkölcsöknek megfelelően, valóságos lelki terrort alkalmaztak az orthodox papsággal és hívekkel szemben.

Vallási szempontból tehát szinte megkönnyebülést hozott a ciprusi népnek az az esemény, hogy *1571-ben* a szigetet a velenceiektől a *törökök* foglalták el. Persze, a politikai elnyomás a törökök alatt is folytatódott, de az orthodox nép legalább szabadon gyakorolhatta a vallását. Érsekét a törökök — akárcsak a konstantinápolyi patriarchát — *ethnarchai* jogokkal ruházták fel. Ez azt jelentette, hogy az érsek lett a ciprusi görög népnek nemcsak egyházi, hanem *politikai* vezetője is, aki viszont személyes felelősséggel tartozott a szultánnak mindenért, ami népe körében történik. Lényegében tehát az érsek volt a sziget lakosságának a kormányzója, hozzá fordultak ügyes-bajos dolgaikkal a saját hívei, de ugyancsak vele tárgyaltak politikai és közigazgatási kérdésekben a hódító törökök is.

A török uralom *1571-től 1878-ig* tartott. Ennek a három évszázados szomorú korszaknak a legtragikusabb eseménye *1821-ben* következett be, amikor is megtorlásul az akkor fellángolt görög szabadságharcért, a törökök *embertelen retorziókat* alkalmaztak. Meggyilkolták az érseket és mind a három metropolitát, valamint az egyház 486 papját, illetve világi vezetőjét.

Mint említettük, a török hódoltság *1878-ig* tartott, amikor is Ciprus *angol fennhatóság* alá került, majd *1925-ben brit gyarmattá* lett. Mivel azonban a ciprusi görögség már végképp megelégelte a nyolc évszázada tartó idegen uralmat, *1931-ben kitört az első népfelkelés*, melyet több hasonló követett. Ezekben mindig az *egyház* vállalta a kezdeményező és vezető szerepet, s ezért a brit gyarmati hatóságok a ciprusi főpapokat sorozatosan száműzték a szigetről.

Fordulópontot jelentett a ciprusi szabadságmozgalmak történetében a *második világháború befejezése*, amikor is a szomszédos *Dódekanészosz* felszabadult az olasz uralom alól és Görögországhoz csatlakozott. A *ciprusi görögség* is tehát — tekintettel arra, hogy a sziget lakosságának kb. 80%-át teszi ki — *hasonló fordulatra* számított. Ez azonban nem következett be, mivel Anglia a második világháborút győztesként fejezte be, nem pedig — mint Olaszország — legyőzöttként, aki természetszerűen veszíthet területeiből is.

Makariosz és az enozisz gondolata

Itt kapcsolódik be Ciprus történelmi sorsának alakulásába *III. Makariosz* érsek személye. Olyan történelmi egyéniségről lévén szó, akinek szerepe hazája történetének formálódásában meghatározó jellegű volt (és reméhetőleg lesz is), talán nem céltalan röviden ismertetni életrajzát.

Makariosz ciprusi paraszt családban született 1913-ban. Az elemi iskola elvégzése után a *Kykkosz* kolostor vette pártfogásába, s így végezte el a középiskolát, majd belépett a monostor szerzetesi közösségébe. 1938-ban *diakonussá* szentelték, majd ösztöndíjasként Athénbe került egyetemi teológiai tanulmányokra, amelyeket az *Athéni Theológiai Fakultáson* folytatott és 1942-ben fejezett be. A német megszállás alatt Athénben maradt és jogi tanulmányokat folytatott. *Pappá szentelése után, mint archimandrita,* 1946-tól két évig az EVT ösztöndíjasaként a *bostoni* (USA) egyetemen szociológiát és vallástörténetet hallgatott. 1948-ban választották meg a ciprusi *kitioni egyházmegye metropolitájává* és szentelték fel püspökké. (Egyes orthodox egyházakban, így a ciprusiban is, minden megyéspüspök metropolitai címet visel, azonban csak püspöki felszentelés van.) Kiemelkedő munkásságának eredményeként II. Makariosz halála után, *1950-ben megválasztották Ciprus érsekévé.* Ez egyben azt is jelentette, hogy a ciprusi görög orthodox nép *ethnarchája* lett. Ettől kezdve életrajza szervesen hozzátartozik Ciprus politikai és egyháztörténetéhez.

Makariosz eredeti politikai célja az volt, hogy diadalra vigye mind a görög anyaországi, mind a ciprusi görögök természetes *egyesülési törekvését,* amelynek *„enószisz"* görög elnevezése közismertté vált a nemzetközi politikai terminológiában. Ilyen irányú tárgyalásokat folytatott tehát Görögországban, Angliában, az Egyesült Államokban, valamint több el nem kötelezett országban, és ilyen szellemben szólalt fel az ENSZ-ben is. Amikor pedig mindezek a tárgyalások hiábavalóknak bizonyultak, *1955-ben megalakult az EOKA* (Ethniké Organószisz Kyprión Agónisztón = Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete), amelyben aktív részt vállaltak egyes görögországi katonatisztek is, *Grivasz* tábornok vezetésével. Ez a szervezet — szoros politikai együttműködésben Makariosz érsekkel — már *fegyveres szabadságharcot* kezdeményezett a brit gyarmatosítók ellen, akiknek első határozottabb reagálása az volt, hogy 1956 márciusában Makariosz érsek-ethnarchát az Indiai Óceán térségében fekvő *Seychelles* szigetekre száműzték.

Egy év múltán, 1957 márciusában feloldották Makariosz száműzetését, azzal azonban, hogy Ciprusra nem térhet vissza. Ekkor *Athénben* állította fel az Ethnarchiát és onnan irányította hazája szabadságharcát. A *zürichi, majd a londoni tárgyalások,* amelyekre a Ciprusón állandósult harcok nyomán került sor, végülis egyezményre vezettek: *Ciprus 1959-ben elnyerte függetlenségét, és Makariosz visszatérhetett a szigetre.* Még az év decemberében őt választották meg a független *Ciprusi Köztársaság első elnökévé.* A köztársaság hivatalos kikiáltása és Makariosz államfői tisztségbe való beiktatása a következő évben, 1960-ban történt, Az érsek óriási tekintélyének és népszerűségének kétségtelen jele, hogy mandátumának lejártával újra őt választották meg a köztársaság elnökévé.

Makariosz elnöksége alatt a Ciprusi Köztársaság mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben igen magas színvonalat ért el. Azonban már függetlenségének kikiáltása pillanatában nyilvánvaló volt, hogy nem lehet szó Ciprus *tényleges* állami önállóságáról, mivel több ellentétes érdek csapott össze körülötte. Egyrészt tehát a Ciprusi Köztársaság, mint a Brit Nemzetközösség tagja, továbbra is kénytelen volt megtűrni területén *angol katonai támaszpontokat.* Másrészt pedig — a függetlenségét garantáló nemzetközi szerződés értelmében — a szigeten állandó jelleggel *görög és török katonai egységek* is állomásoznak, ami szöges ellentétben áll a szuverenitás fogalmával. Ciprusnak *saját hadserege nem volt* és most sincs, csupán ún. Nemzeti Gárdája, túlnyomórészt görögországi katonatisztek vezetése alatt. A ciprusi nemzeti zászló csak a főbb középületeken és a hajókon volt használatos, egyébként ünnepi alkalmakkor az egész szigetországban *görög nemzeti zászlók* lobogtak, a töröklakta vidékeken és városnegyedekben pedig török félholdas lobogók voltak láthatók. Nincs tudomásunk arról, hogy egyáltalán volt-e Ciprusnak *saját nemzeti himnusza,* mert mindkét nemzetiség mindig a saját anyaországának a himnuszát énekelte. Amíg Görögország királyság volt, az istentiszteleteken maga Makariosz érsek is a *görög uralkodót* kommemorálta. (Amikor a jelen sorok írója megkérdezte tőle, hogyan egyeztethető ez össze Ciprus szuverén köztársasági státusával, Makariosz mosolyogva azt felelte, hogy egyrészt sajátmagát mint államfőt nem kommemorálhatja, másrészt pedig a görög uralkodó hivatalos címe nem „Görögország királya", hanem „görögök királya", tehát a ciprusi görögöké is. A válasz nem volt túlságosan meglepő, hiszen köztudott dolog, hogy a görögök előszeretettel tekintik uralkodójukat a bizánci császárok utódjának.) Általában véve Görögország és Ciprus között — különösen egyházi, de polgári vonalon is — állandó *személyi fluktuálás* volt tapasztalható. Mindezekből a kívülállónak sokszor az volt a benyomása, mintha Ciprus végső soron mégis szerves része volna Görögországnak.

Az „enószisz" teljes és tényleges keresztülvitelét főképpen talán az akadályozta meg, hogy a ciprusi *török közösség* is megfelelő *külső propagandában* részesült, s ennek hatására határozottan szembeszegült a görög „enószisz" gondolatával. Mivel pedig mind lélekszámban, mind pedig szellemi és anyagi tekintetben messze elmaradt a görög közösség mögött, ezt a hátrányát ismételt *terrorakciókkal* igyekezett behozni. Hozzá kell számítanunk még azt is, hogy a Cipruson való *külső katonai beavatkozás* szempontjából az amúgyis erősebb Törökország földrajzilag összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van, mint Görögország.

Mindezek a tényezők fokozatosan arra a belátásra vezették Makariosztot, hogy egy esetleges görög „enószisz"-ra a nemzetközi jogot amúgy sem túlságosan tisztelő Törökország minden bizonnyal *inváziával* reagálna, ami ellen sem Görögországnak, sem a ciprusi görögségnek semmiféle ellenszere nem lehetett, és — amint a későbbiek során kitűnt — nem is volt. Ezért Makariosz a görög anyaországgal való egyesülés lehetőségét a *távolabbi jövőbe* helyezte, a jelen körülmények között viszont — még a mindenkori görög kormánnyal szemben is — *Ciprus látszat-függetlensége mellett állt ki,* magára vállalva annak megőrzésével járó gondok és terhek oroszlánrészét.

A görög katonai junta Makariosz ellen

Mint tudjuk, Görögországban 1967 tavaszán *katonai junta* ragadta magához a hatalmat. Ennek tagjai szélsőséges és meglehetősen naiv *nacionalista* szellemet képviseltek, amelynek vajmi kevés köze volt a reálpolitikához. Ezt az idejétmúlt szemléletét vetítette ki a görög katonai kormányzat a *ciprusi* politikájára is, amely egyértelműen az „enószisz" kierőszakolására irányult. Így került vissza illegálisan Ciprusra a már meg-

öregedett és szellemi képességeit vesztett *Grivasz* görög tábornok, hogy a felújított, szélsőséges *EOKA—II.* élén most már *Makariosz ellen* folytassa a harcot. Az érsek viszont hallatlan higgadtságot és türelmet tanúsított az EOKA—II. akcióival szemben, még akkor is, amikor az merényletet kísérelt meg ellene 1970-ben. Nem intézkedett az irányban sem, hogy elfogják a szigeten bujkáló Grivasz tábornokot. Ellenkezőleg, amikor a tábornok 1974 tavaszán természetes halállal elhunyt, díszes temetést engedélyezett számára. (Ugyanakkor Athén utcáin plakátok jelentek meg Grivasz gyászkeretes fényképével és ezzel a felirattal: „A vezér meghalt, de a harcot folytatjuk. EOKA.")

Makariosz államfői hatalma — éppúgy, mint egyházfői méltósága — a legbiztosabb alapokon, *a nép akaratán* nyugodott. Őt Cipruson mint *köztársasági elnököt* politikailag megbuktatni nem lehetett. Meg kellett tehát próbálni előbb *egyházfői* tisztéből eltávolítani. A görög katonai kormányzat így okoskodott: ha a többi ciprusi főpapot, számszerint három metropolitát, sikerül Makariosz ellen hangolni, azok majd megfosztják őt valamilyen ürüggyel egyházi méltóságától, vagyis lehetetlenné teszik ország-világ előtt. És ez még *nagyobb csapást* is jelentene Makarioszra nézve, mint az államfői hatalom elvesztése, hiszen az érseki szolgálat nem csupán egy időszakra, hanem egész életre szól.

Támadás Makariosz ellen egyházjogi vonalon

Nyílt titok, hogy a három ciprusi metropolita (páfoszi, kitioni és kyréniai) *a görögországi politikai vezetők ösztönzése* nyomán kezdte már 1972-ben presszionálni Makariosz érseket, hogy *mondjon le államelnöki tisztségéről.* Amikor pedig ez nem járt eredménnyel — nyilván ugyancsak Görögországból kapott buzdításra — 1973 márciusában a kitioni metropolita székhelyén, *Limassolban* „zsinatot" tartottak, amelyen elhatározták, hogy *Makarioszt megfosztják egyházi rangjától* és a világiak sorába helyezik vissza (kathaireszisz). Indokolásul azt hozták fel, hogy Makariosz egyházi és világi tisztsége *összeférhetetlen* egymással, s ebben több *egyházi kánonra* is hivatkoztak. Idézzük ezek idevonatkozó rendelkezéseit.

Apostoli 6. kánon: „Püspök, vagy presbiter (pap) vagy diakonus ne vállaljon világi gondokat..."

Apostoli 81. kánon: "...nem szabad a püspöknek, vagy presbiternek (papnak) magát közszolgálattal elfoglalnia, hanem csak az egyházi szükségletekkel kell foglalkoznia..."

Apostoli 83. kánon: „Püspök, vagy presbiter (pap), vagy diakonus, aki katonai dolgokkal is foglalkozik és mindkettőt meg akarja tartani: a római szolgálatot és a papi igazgatást, fokoztassék le..."

IV. egyetemes zsinat 3. kánonja: „...sem püspök, sem klérikus, sem szerzetes nem bérelhet birtokokat, sem világi hatóságok dolgait magára nem vállalhatja..."

IV. egyetemes zsinat 7. kánonja: „Azokról, akik egyszer beléptek a klérusba, sőt a szerzetesekről is, azt határozzuk, hogy se a hadseregbe, se világi tisztségbe ne léphessenek többé..."

VII. egyetemes zsinat 10. kánonja: „Minthogy némelyek a klérikusok közül... más egyházmegyékbe szöknek át, mégpedig legtöbbnyire ebbe az istenvédte és császári városba (Konstantinápolyba), és főuraknál helyezkednek el, azoknak imaházaiban végezve a liturgiákat, ezeket saját püspöküknek és a konstantinápolyiaknak az engedélye nélkül nem szabad befogadni semmiféle házba vagy egyházba... Ahányan pedig a fentemlített főpapok tudtával teszik ezt meg, azoknak sem szabad világi és földi gondokat magukra vállalni... Ha pedig valakiről kiderül, hogy úgynevezett „nagyobb" (intézői) állást tölt be, vagy hagyja abba, vagy fokoztassék le..."

Karthagenai helyi zsinat 16. kánonja: „...püspökök, presbiterek (papok) és diakonusok ne legyenek bérlők, se gondnokok, se pedig rút és becstelen munkával ne keressék meg élelmüket, mert szem előtt kell tartaniok, hogy írva van: Istennek egy harcosa sem bocsátkozik bele a megélhetés ügyeibe (II. Tim. 2,4.)..."

Konstantinápolyi Primosecunda helyi zsinat 11. kánonja: „Azokat a presbitereket (papokat), vagy diakonusokat, akik világi hivatalokat vagy gondokat vállalnak magukra, vagy a világi elöljárók házában való gondnokságot, az isteni és szent kánonok lefokozásnak vetik alá. Ezt mi is megerősítve, a klérushoz tartozó többiekről is így határozunk: ha közülük valaki hivatalt vállal, vagy pedig úgynevezett gondnokságot fogad el a világi elöljárók házában, illetve az elővárosokban, az ilyent ki kell zárni egyházi rangjából".

Első olvasásra talán úgy tűnik, hogy a Limassolban egybegyűlt három metropolita által hivatkozott kánonok valóban tiltják az egyházi személyeknek *bármilyen* világi, állami szolgálat betöltését. Nagyon messzire vezetne az idézett kánonok részletes interpretálása, ezért csupán arra szorítkozunk, hogy az alábbiakra mutassunk rá.

Az ún. *apostoli kánonok* még a milánói ediktum előtt keletkeztek, amikor is egyházi személyeknek valóban nem illett a keresztényeket üldöző római közigazgatás szolgálatába állni. A többiek a papi hivatást csupán a *haszonlesésből* vállalt különféle világi foglalatosságokkal mondják ki összeférhetetlennek. *A kánonok sehol sem tiltják az egyházi személyeknek, hogy amikor népük érdeke azt megköveteli, érette bármilyen egyéb munkát, akár államfői szolgálatot is elvállaljanak.* Az orthodox egyház történetében számos *precedenst* találunk ilyen esetekre, anélkül hogy bárki is megbotránkozott volna rajtuk. Talán elég csak néhányat megemlíteni a legismertebbek közül. A török hódoltság évszázadaiban mind a *konstantinápolyi patriarchák,* mind a *ciprusi érsekek* nemcsak egyházi, hanem *politikai* vezetői is voltak népüknek (ethnarchák). Hasonló funkciót töltöttek be a Habsburg birodalomban a *karlócai* szerb, majd később a *nagyszebeni* román metropoliták is. És hogy egy viszonylag független népet is említsünk, a *montenegrói érsekek* hosszú időn át országuk fejedelmei is voltak, méghozzá nem is akármilyenek. Végül a második világháború idején, Görögország német megszállása alatt és közvetlenül utána, *Damaszkénosz* athéni érsek volt az ország régense, kormányzója.

A három ciprusi metropolitából összeállt „zsinat" Makariosz ellen kimondott „ítélete" tehát nemcsak tendenciózus, hanem kánonilag és a kánoni gyakorlat szempontjából is *hibás és megalapozatlan* volt. Hogy pedig mennyire *külső irányításra* jött létre, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a három főpapnak *több mint egy évtizedre* volt szüksége arra, hogy „föleszméljen" Makariosz államfői tisztségének „kánonellenes" voltára.

A „nagyobb zsinat"

Érthető tehát, hogy *az egész orthodox világ felhördült* a három ciprusi főpap minősíthetetlen eljárása miatt, s az autokefál orthodox egyházfők egymás után nyilatkozatokban biztosították Makarioszt szolidaritásukról. Cipruson azonban a kánonjogi helyzet *holtpontra* jutott. A három metropolita kitartott kívülről sugal-

mazott álláspontja mellett, Makariosz pedig nem vette tudomásul „zsinati határozatukat". Így tehát *belső szakadás* fenyegette a Ciprusi Egyházat. Makariosz ekkor az egyetlen lehetséges megoldáshoz folyamodott: miután ismételten eredménytelenül kérte főpap testvéreit, hogy revideálják magatartásukat, kérelemmel fordult a környező autokefál orthodox egyházak vezetőihez, — az *alexandriai, antióchiai és jeruzsálemi patriarchákhoz* —, hogy a II. egyetemes zsinat 6. kánonjának hasonló esetekre vonatkozó rendelkezése alapján, ún. *„nagyobb zsinaton" (meizón szynodosz)* vitassák meg a Ciprusi Egyházban előállt kánonjogi helyzetet és hozzanak döntést benne.

A „nagyobb zsinat" *1973. július 5—14.* napjaiban ülésezett Ciprus fővárosában és érseki székhelyén, *Nicosiában.* Tagjai a következők voltak: *VI. Nikolaosz* alexandriai és *IV. Éliasz* antióchiai patriarcha személyesen, valamint az Alexandriai, Antióchiai és Jeruzsálemi Patriarchátus *12* főpapja. (*Benediktosz* jeruzsálemi patriarcha betegsége miatt nem tudott személyesen megjelenni.)

A július 5-i és 6-i ülésen a zsinat megvizsgálta a három metropolita márciusi ál-zsinatának kánoni státusát, s azt már *formai* szempontból is *kánonellenesnek* találta. Ugyanis számos kánon úgy rendelkezik, hogy *zsinatot csak az egyházfőnek (Ciprus esetében az érseknek) van joga összehívni.* (Apostoli 34. kánon; IV. egyet. zsin. 9. kánon; trulloszi zsin. 8. kánon; VII. egyet. zsin. 6. kánon; antióchiai helyi zsin. 9, 16. és 20. kánon; karthagenai helyi zsin. 13, 73, 76. és 77. kánon. Mind az apostoli, mind a helyi zsinati kánonokat a trulloszi Quinisexta egyetemes zsinat egyetemes érvényűeknek ismerte el.) Idézzük a felsoroltak alapjául szolgáló *apostoli 34. kánonból:* „Minden nemzet püspökeinek el kell ismerniök maguk között az elsőt, és azt fejüknek kell tekinteniök; semmi fontosabb dolgot ne tegyenek az ő véleménye nélkül..."

Másik elvi állásfoglalása a zsinatnak az volt, hogy *főpap* (püspök, érsek, metropolita, patriarcha) felett csak *olyan főpapi testület ítélkezhet, amely az elnökön kívül legalább 12 tagból áll.* Ezt a *karthagenai helyi zsinat 12. kánonja* írja elő, mely szerint: "...ha valamely püspök — bár sohasem adódnék ilyesmi! — vád alá esik és sok akadály miatt nem tudnak sokan egybegyűlni, mégis, hogy ne maradjon sokáig vád alatt, tizenkét püspök által hallgattassék meg..." Ha az érdekelt helyi egyháznak nincs ennyi püspöke, a zsinat létszáma a szomszédos helyi egyházak főpapságából egészítendő ki. (II. egyet. zsin. 6. kánon; karthagenai helyi zsin. 100. kán.) *Makariosz „lefokozása" tehát kánonellenes volt.*

Ezek megállapítása után a „nagyobb zsinat" testvéri hangvételű *üzenetet* intézett a három pártütő ciprusi főpaphoz, kérve őket, vizsgálják felül magatartásukat és jöjjenek el a zsinatra személyes tárgyalás céljából. *A metropoliták a kérést elutasították,* sőt az üzenetet vivő, hat főpapból álló küldöttséget nem voltak hajlandók fogadni sem.

Nikolaosz alexandriai patriarcha, a zsinat elnöke, táviratban tájékoztatta a zsinati munka menetéről *Démétriosz* konstantinápolyi patriarchát, valamint a többi autokefál orthodox egyházfőt is. Démétriosz patriarcha *megbékélésre hívó levelet* küldött ekkor az elpártolt ciprusi metropolitákhoz, megtérésre intve őket, s ezáltal a Ciprusi Egyház belső békéjének helyreállítására — eredménytelenül.

Július 8-án — vasárnap lévén — a „nagyobb zsinat" tagjai közös *liturgiát* végeztek Makariosz érsekkel a nicosiai érseki katedrálisban. Ez egyben demonstrálása is volt annak, hogy Makarioszt a Ciprusi Egyház fejének ismerik el.

A zsinat július 9-én újból elküldte a hat tagú *főpapi delegációját* a ciprusi metropolitákhoz, de ezek *most sem voltak hajlandók* a zsinati küldöttséggel szóbaállni. Ezt követően *Nikolaosz* alexandriai és *Éliasz* antiochiai patriarcha felajánlotta *személyes közbenjárását,* de a pártütők *velük sem akartak találkozni.*

Miután így minden békítő akció a három ciprusi metropolita csökönyös ellenállásán hajótörést szenvedett, a „nagyobb zsinat" július 9-én megfogalmazta a metropoliták elleni *vádiratot,* amely 5 pontban foglalta össze a nekik inkriminált *kánoni vétségeket: 1)* a ciprusi egyházfő kánonokba ütköző és kánonilag alaptalan „lefokozása" (apostoli 34. kánon; antióchiai 9,16,17. és 20. kánon; karthagenai 26. kánon); *2)* egyházszakadás előidézése (apostoli 34. kánon; antióchiai 9. kánon; Primosecunda 14. és 15. kánon); *3)* „paraszynagógé", vagyis az egyházfő jelenléte és hozzájárulása nélkül végrehajtott zug-gyülekezés (antióchiai 9. kánon); *4)* összeesküvés, pártütés és zavarkeltés (IV. egyet. zsin. 18. kánon; trulloszi 34. kánon); *5)* a „nagyobb zsinat" semmibevevése (apostoli 34. kánon; antióchiai 9. kánon).

A vádirat kézbesítésével a zsinat két főpap tagját bízta meg. *Idézést* is küldött velük, amelyben felhívta a három metropolitát, hogy *július 13-án jelenjenek meg személyesen* a zsinat előtt fegyelmi ügyük tárgyalásán, mert meg nem jelenésük esetén a zsinat a fegyelmi tárgyalást *in contumaciam* fogja lefolytatni. A metropoliták *megtagadták* a vádiratnak és az idézésnek még az átvételét is, s a kitűzött időpontban a zsinat előtt nem jelentek meg.

Ezek után a „nagyobb zsinat" *július 14-én* távollétükben tárgyalta meg fegyelmi ügyüket, s *a vádirat valamennyi pontjában elmarasztalta őket.* Ennek alapján *Gennadiosz* páfoszi, *Anthimosz* kitioni és *Kyprianosz* kyréniai metropolitát megfosztotta egyházi méltóságától.

Helyükre, valamint a később létesített két új egyházmegye élére a Ciprusi Egyház még 1973 folyamán *új metropolitákat* választott.

Az államcsíny és a kibontakozás lehetősége

A ciprusi válság a pártütő főpapok eltávolításával, majd az újak megválasztásával, s végül Grivasz tábornok elhalálozásával véglegesen meg is oldódott volna, ha az egyházi összeesküvés hátterében nem álltak volna olyan, *Cipruson kívüli politikai erők,* amelyek nem tudtak belenyugodni abba, hogy a szigetország életébe való beavatkozásuk folyamán sorozatos vereségek érik őket Makariosz részéről. Ekkor határozta el magát a *görögországi katonai junta* arra, hogy a Cipruson állomásozó görög tisztek és katonai egységek útján most már nyílt *államcsínyt* hajt végre, amelynek *közvetlen* célja Makariosz eltávolítása lesz a Ciprusi Köztársaság éléről. Makariosz nyilván sejthette, mi készül ellene, mert nem sokkal a puccs előtt követelte a görög kormánytól *a nacionalista görög tisztek visszarendelését* Ciprusról, s ennek határidejét *1974. július 20-ban* jelölte meg. Ehelyett azonban már *július 15-én megtörtént az államcsíny,* amely majdnem kioltotta Makariosz életét és *emigrálásra* kényszerítette őt, s amelynek *kívülről* való irányítottságát ma már senki sem vitatja.

A puccs tragikus *következményeit* — beleértve a *török katonai inváziót* is annak minden vandalizmusával együtt, amely ellen az ENSZ Biztonsági Tanácsa is egyelőre tehetetlennek bizonyult, — jól ismerjük a sajtóból, a rádióból és a televízióból, hiszen heteken keresztül a ciprusi események jelentették a legnagyobb világszenzációt. Az egész eseménysorozatból csupán

egy mozzanat tekinthető pozitívumnak: a lavinát elindító *görög katonai junta bukása és a demokratikus rendszer helyreállítása Görögországban.* Ebből azonban a szétrombolt, erkölcsileg és anyagilag tönkretett Ciprusnak vajmi kevés haszna lett...

A ciprusi válság folyamán *fény derült* valamire, s ez — a dolog elszomorító volta ellenére is — bizonyos mértékben szintén *pozitívumként* könyvelhető el. Ugyanis az események során egyre világosabban megmutatkozott az a szinte *felmérhetetlen kvalitásbeli különbség,* amely a széles látókörű reális érzékkel megáldott és saját koncepcióval rendelkező *Makariosz* érseket elválasztotta egyházának *három volt metropolitájától,* akik a legjobb esetben is pusztán egy idejétmúlt, romantikus nacionalizmus hordozói lehettek. Ezzel ők — ha közvetve is és bizonyára nem szándékosan — súlyos helyzetbe sodorták egyházukat és hazájukat egyaránt. Nem túlzás azt mondanunk, hogy csak most értékelhető igazán, mennyi hozzáértéssel, tapintattal, jóindulattal, türelemmel, tehetséggel, mondhatni *zsenialitással intézte Makariosz érsek népének sorsát* közel negyed évszázadon keresztül, és találta meg mindig a legjobb reális megoldást a felemás függetlenséggel rendelkező népe javára, az egymással ellentétes politikai érdekek és törekvések szövevényei közepette.

Hogy mi lesz a Ciprusi Köztársaságnak sorsa a jövőben, merre vezet a *kibontakozás* útja, nem tudhatjuk pontosan. Előbb-utóbb valószínűleg sikerül majd visszanyernie *függetlenségét és szuverenitását,* amely talán *ténylegesebb* is lesz annál, amelyet az 1959. évi nemzetközi szerződés biztosított számára. De a jelen körülmények között már az is *eredménynek* számítana, ha a szigeten helyreállna *az 1974. július 15-i államcsíny előtti statusquo,* legalábbis ideiglenesen, amíg egy *szélesebb alapokra* fektetett nemzetközi egyezmény nem biztosítaná a Ciprusi Köztársaság *valóságos* függetlenségét és szuverenitását.

Mindezeken felül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a kétségbevonhatatlan tényt sem, hogy a szigetország konszolidálódása nem képzelhető el *Makariosz* tisztánlátó és körültekintő, s a realitásokkal mindig komolyan számoló, aktív közreműködése nélkül, aki egyéb ként ma is Ciprus kanonikus *érseke* és törvényes *államfője,* vagyis: *ethnarchája.*
(1974. október)

D. Dr. Berki Feriz.

Püspöki szinódus — 1974

A római katolikus „világegyház" októberben tartotta harmadik püspöki szinódusát Rómában. Vagy a negyediket? E tekintetben különböző vélemények vannak. Némely hírügynökségi lap, hetilap, folyóirat az egyikre, s némelyik a másikra szavaz. A bizonytalanság oka pedig az, hogy 1969-ben volt egy ún. rendkívüli szinódus. Tehát az 1967-es és 1971-es rendes szinódus mellett egy harmadik, amely rendkívüli volt és szinódus is volt. A pluralizmus korában ennyi pontosan elegendő a „pártokra" szakadáshoz. Abban mindnyájan egyetértünk, hogy ez a számszerűség a dolgok lényegét tekintve teljes mértékben részletkérdés. Mégis, aligha mondható újságírói fontoskodásnak, ha azt meri mondani valaki, hogy ez a részbizonytalanság — jellemző. Ha balga módon nem is akarjuk egyértelműen eldönteni, hogy hányadik püspöki szinódus volt most októberben, azt a kérdést mégsem lehet megkerülni, hogy milyen testület is ez a harmadik-negyedik ülését tartó püspöki szinódus? És nincs egyértelmű, a katolikus egyházban általánosan elfogadott definíció. Többnyire vágyak vannak csak. A két legalapvetőbb: a pápáé, aki lényegében egy őt informáló testületnek kívánja tekinteni a szinódust, valamint püspököké, akik úgy vélik, hogy ők a pápa és a kúria tanácsadó testületét alkotják a püspöki szinódusban.[1] A valóságban — mint látni fogjuk — összetettebb helyzettel állunk szemben, amelyben ki-ki teljesedve láthatja saját vágyát, ugyanakkor engednie kell minden érdekeltnek az erőviszonyok és a való élet irányításának.

A főtéma és az alapirat

Az 1974-es — talán ez a megjelölés a legegyértelműbb — püspöki szinódus főtémája: *„Evangélizáció a mai világban".*

Miért ez lett a főtéma, egyáltalán: a püspöki szinódusok témaválasztása hogyan történik? A pápa jelöli ki vagy a püspöki karok javaslata, többségi véleménye alapján körvonalazódik a főtéma? A bizonytalanság vonalán továbbhaladva azt kell mondani, hogy a kettő együtt határozza meg a főtémát. Hogyan? A nemzeti püspöki karok — a püspöki szinódus titkárságának felkérésére — rangsorolva javasolhatnak témákat. A beérkezett témajavaslatokból a pápa választja ki a szinódus főtémáját. Az 1974-es szinódus esetében a következő volt a témaválasztás előtörténete[2]: a nemzeti püspöki karok által javasolt témák a következőképpen csoportosíthatók. Harminc püspöki konferencia a család problémakörét tette az első helyre, ugyancsak harminc szavazatot kapott a hit és a tanhivatal viszonyának kérdése, az igazságosság, felszabadítás, haladás és evangélizáció témakörét tizennégy püspöki konferencia javasolta a szinódus főtémájául. A pápa ez utóbbi témát állította a szinódus tárgyalásainak középpontjába. A pápai választás pozitív indoka az élet minden területének óriási mértékű megváltozása volt, amely az egyházat evangélizációjában teljesen új problémák elé állítja. Talán nem nevezhető rosszindulatú spekulációnak az az indoklás sem, hogy maga a témaválasztás is egy kompromisszum eredménye. Elegendő valóban csak a család problémájára gondolnunk — mint szinódusi főtémára —, konzervatív körök okkal félhettek a „Humanae vitae" enciklika körüli vita újbóli fellángolásától, s az ún. progresszív irányzat is teljes joggal félhetett attól, hogy éppen a család kérdés-komplexumban esetleg jóvátehetetlenül merev állásfoglalások hangzanának el.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szinódus főtémája perifériás problémát állított a középpontba. Nekünk, protestánsoknak éppen eléggé bizonyítja e téma fontosságát az EVT bangkoki missziói világkonferenciája, valamint a Lausenne-i Evangélizációs Világkonferencia. (Bangkokról lapunk több ízben írt, a Lausenna-i Konferencia nyilatkozatát pedig éppen ebben a számunkban olvashatják az érdeklődők.) A katolikus kommentátorok sietnek elmondani, hogy sajnos a szinódus előkészületi munkálataiban nem vették figye-

lembe a bangkoki konferencia tanulságait, és az azóta is kavargó vitát. Ezzel szemben áll azonban az a tény, hogy a protestáns egyházak katolikus „rendezvényen" soha nem volt módon hallathatták hangjukat: ti. Philip *Potter*, az EVT főtitkára a szinódus meghívott előadója volt. (Előadására a későbbiek során visszatérünk.)

A szinódus tervezett lefolyása a következő volt[3]: A szinódus tárgyalásainak alapjául egy munkadokumentum („Lineamenta") szolgált. Ez a következőképpen alakult ki: még 1973 elején a szinódus Főtitkári Tanácsa kidolgozott egy vezérfonalat az evangélizáció problematikájához, s ezt 1973 júniusában megküldte minden püspöki karnak. A beérkezett válaszok természetszerűleg a legkülönbözőbb tapasztalatokról adtak számot. Két súlypont alakult ki: egyrészt annak a tisztázása, hogy kik misszionálnak, és kiket kell misszionálni, valamint az evangélizáció mikéntjének a megfogalmazása. Kiderült a munkadokumentumból az is, hogy az egyházi életben egyre nagyobb mértékben nő az igény a lelki élet elmélyítése iránt, az imádság és a kontemplatív élet megújulása iránt. Szó volt az ún. kis közösségekről, és ezeknek az evangélizációban való szerepéről. Hasonlóképpen felhívta az irat a szinódus figyelmét a laikusok szerepére és felelősségére az egyház életében. Fontosnak minősítette a munkadokumentum a fiatalság kérdésének és a nem gyakorló (ún. ünnepi keresztyének) katolikusok helyzetének elemzését; az ökumenizmust és a nem keresztyén vallásokkal, ateista ideológiákkal való dialógust. Javasolta a munkadokumentum a fiatal egyházak és a nagy múlttal rendelkező egyházak kapcsolatának elemzését. Foglalkozni kell a szinódusnak az emberi felszabadítás kérdésével, az evangélizáció összefüggésében. Az evangélizáció végzésében fontos szerepet töltenek be a tömegkommunikációs eszközök, illetve fokozottabban kell igénybevenni az általuk nyújtott nagy lehetőségeket, de egyszersmind nem szabad elfelejteni, hogy nevelni is kell a híveket a közösségi tájékoztatás eszközeinek kritikus használatára. Hasznosnak ítélte a munkadokumentum a liturgiai reformról való szinódusi tapasztalatcserét, amely szintén pozitív módon befolyásolja a hitterjesztést.

Ez a témakatalógus óriási területeket fog át, tehát szükségszerűen bizonyos hangsúlyokat kellett elhelyezni a szinódusi tárgyalások során.

Néhány adat

A szinódusi események és a hangsúlyok kialakításának vázolása előtt néhány adat a szinódus külsőségeiről[4]. A szinódus szeptember 27-én nyílt meg, és október 26-ig tartott. 207 püspök (érsek és kardinális) vett részt, 143 a püspöki karok delegátusaként, 22 pedig a pápa meghívása alapján. A Magyar Püspöki Kart, *dr. Ijjas József* kalocsai érsek képviselte, *dr. Lékai* László püspök, esztergomi apostoli kormányzó a pápa meghívottjaként volt jelen. A földrészenkénti megoszlás a következő volt: 40 püspök érkezett Európából, 36 Latin-Amerikából, 7 Észak-Amerikából, 33 Afrikából, 22 Ázsiából, 5 Ausztráliából és Óceániából. A keleti szertartású híveket 14 püspök képviselte, a szerzetesrendeket pedig 10 rendfőnök. A szinódus résztvevője volt 16 kúriai bíboros is. Két apáca és két világi képviselte a nőket. Meghívott előadó volt Philip *Potter*, az EVT főtitkára, Carlos *Chagas* a Rio de Janeiro-i egyetem biológiai fizika tanára és Jerome *Lejenne* a párizsi orvosi fakultás genetika tanára.

„Univerzális küldetés"

A szinódus első jelentős eseménye *VI. Pál pápa megnyitóbeszéde* volt[5]. A pápa az atyák köszöntése után először annak az örömének adott kifejezést, hogy első ízben képviselteti magát — egy segédpüspök személyében — az észak-vietnami katolikus egyház püspöki szinóduson. (Az öröm mellett arról a szomorú tényről sajnos nem tett említést a pápa, hogy a szinóduson nem jelent meg a chilei püspöki kar két választott képviselője, a hivatalos indoklás szerint: ez idő szerint nem maradhattak távol ilyen sokáig országuktól. Távolmaradásuk annál is inkább sajnálatraméltó, mert a megjelent chilei püspök igen rendszerhű szellemben nyilatkozott a szinóduson.) A pápa beszédében úgy ítélte meg a mai világ helyzetét, mint amelyben az egyháznak teljes felelősséggel tisztáznia kell önmaga számára, hogy miért is van jelen az emberi társadalomban. „Kik vagyunk mi? Mit teszünk? Mit kell tennünk?" E kérdésekre adott egyik feleletként a következőket állapítja meg VI. Pál: „A katolikus papság érvényessége... annyiban... közvetlen részesedés Krisztus papságában, amennyiben küldetésünk érvénye megfelel a mai ember növekvő lelki szükségleteinek". A továbbiakban hangsúlyozta a pápa a katolikus egyház univerzális evangélizációs küldetését. Ebben az összefüggésben kiemelte az ökumenizmus fontosságát és rámutatott arra, hogy éppen az ökumenizmus szellemében vált érthetővé, hogy az evangélizálásnak nem riválisai és nem akadályai a nem katolikus és nem keresztyén vallások. Felhívta a pápa a figyelmet az evangélizálás és az emberi fejlődés közti kapcsolatra. Hangsúlyozta a kettő dialektikus egységét, amelyben e két fontos tényező kölcsönösen kiegészíti egymást. Végezetül felhívta a pápa a figyelmet az evangélizálás régi és új eszközeinek ötvözésére.

A katolikus egyház helyzete

A pápa beszéde után Ladislaus *Rubin* lengyel c. püspök, a szinódus főtitkára beszámolt az utolsó szinódus óta eltelt három évről, az akkor tett javaslatok megvalósításáról, általában a szinódusi munkamódszerről, valamint a mostani ülés előkészítéséről.

Ezt követően Aloisio *Lorscheider*, fortalezai (Brazília) püspök tartott előadást a fent említett püspökkari válaszok alapján a világegyház mai helyzetéről az elmúlt három esztendő tükrében[6]. A püspök először is sajnálkozását fejezte ki afölött, hogy a mintegy száz püspöki karhoz kiküldött alapiratra csak 54 adott választ. A beérkezett válaszok alapján is levonható az a következtetés — mondotta a püspök —, hogy a II. Vatikáni Zsinat eredményei még nem mindenütt váltak hatékonnyá, a benső megújulás értelmében. A zsinati határozatok megvalósulása elakadt a külsőségeknél, anélkül, hogy azok szelleme vált volna hatékonnyá. A továbbiakkban hangsúlyozta a püspök, hogy az egyház zsinat utáni életére a lelkipásztori gyakorlat fejlődése a legjellemzőbb. A konkrét példák említése után áttért a püspök a nehézségek elvi megokolására. Az egyház ma legátfogóbb nehézségét jelenti eredetének, fejlődésének és végső céljának természetfeletti volta. Éppen ezért problematikus, hogy hogyan viszonyuljon „azokhoz a vallásokhoz, hitekhez, és az emberiség javára történő egyéb kezdeményezésekhez, amelyeknek az eredete nem az isteni kinyilatkoztatásban gyökeredzik, vagy amelyek végső céljai nem lépik túl az evilági valóságok határait?"[7] Hasonlóképpen nehéz beszélni az egyház egységéről is, mert a „közösség" fogalmát a vi-

lág különböző részein más és más vonások jellemzik. Nehézséget okoz az is, hogy „nem lehet egységes, közlekedési szabályt alkotni arra, hogy a helyi egyházak miként társuljanak a társadalmi igazságosságért, a gazdasági fejlődésért és a békéért harcoló politikai törekvésekhez anélkül, hogy feladnák azt a szabadságukat, ami elsőrangú küldetésük teljesítéséhez szükséges"[7]. További nehézségeket okoz a pluralizmus jelensége, annak jogos és jogtalan megnyilvánulása; az elavult kuriális intézmények és a helyi egyházak feszültséggel teli kapcsolata; a belső emigráció, amikor is a katolikus pap nem szakad el ugyan az intézményes egyháztól, de tulajdonképpen nem törődik vele, és ugyanez a belső izoláció fenyegeti azokat a világiakat is, akik minden hűségük ellenére sem vehetnek részt a hierarchikus egyházi szervezetben[8].

A katolikus „világegyház" általános látképe után a jelenségek konkretizálása következik. A szinódus rendezői azt a megoldást tartották helyesnek, hogy az öt kontinens specifikus evangélizációs helyzetéről egy-egy püspök adjon beszámolót. Néhány katolikus kommentátor szerint, ez volt az 1974-es püspöki szinódus egyik kevésbé sikerült eseménye[9]. Kétségtelen, hogy míg egyfelől igen látványos és öntudatot ébresztő esemény öt atya előadásában az egész világon élő és ható katolicizmusról hallani, másfelől az ilyen eljárás alig használható általánosságokat tud csak produkálni.

Az *afrikai* beszámoló előadója Jerome *Sangu*, a tanzániai Mbeya püspöke volt.[10] A püspök beszámolójában 28 püspöki konferencia dokumentációjára támaszkodott. Bevezetésként néhány számadatot közölt az afrikai kereszténységről, amely szerint Afrika lakosságának 41%-a mohamedán, 40%-a keresztyén; a katolikusok száma mintegy 60 millióra tehető, 356 egyházmegyében. Az egész keresztyénség évenkénti létszámnövekedése 7 millió, ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a keresztyénség jobban növekszik, mint a lakosság. Az evangélizálás területén tett tapasztalatokról többek közt a következőket mondotta: a katolikus egyház Afrika nagy részén önállósult már, saját hierarchiával és papsággal rendelkezik, de a külföldi misszionáriusokat szükséges munkatársaknak tartják továbbra is. Az egyház számára is aktuális kérdés a felszabadítás problémaköre. Az egyháznak hallatnia kell a szavát az emberi jogok megsértésével szemben. Mindazonáltal a püspökök óvnak attól a „modern elmélettől", amely az evangélizálás és az ellenálló munka közé egyenlőségjelet tesz. Rendkívül érdekes, amit a püspök az ökumenizmus vonatkozásában mondott: az afrikai egyházakat e vonatkozásban nem terheli olyan évszázados örökség, mint az európai egyházakat, éppen ezért a keresztyén egyházak gondosan ápolják a kölcsönös tiszteletadás és nagyrabecsülés szellemét. Az afrikai evangélizálás nehézségei között említi a püspök a modern „szinkretizmus" jelenségét, ti. a keresztyénség sokszor nem egészséges módon egyesül az afrikai kultúrával és gondolkodásmóddal. De nem kétséges, hogy a keresztyénség még ma is sokszor importált idegen vallásnak számít. A püspök kifejezetten felhívja a Szentszéket, hogy autoritását vesse latba a kolonializmus, az apartheid minden formájával szemben, elsősorban akkor, amikor ezekben a vonatkozásokban magukat keresztyénnek nevező nemzetek nehezítik meg az afrikai keresztyén egyházak munkáját. Fontos tényként említi meg a püspök az „első evangélizálás" mai fontosságát. Afrikában még mindig tíz millió ember van, aki sohasem hallott Krisztusról.

A *latin-amerikai* beszámolót Eudoardo *Pironio*, Mar del Plata-i püspök, a Latin-Amerikai Püspöki Konferenciák Tanácsának elnöke tartotta. A püspök bevezetőjében először megállapította, hogy Latin-Amerika alapjában véve keresztyén kontinens. Az egyház ereje elsősorban az imádságban, a szegénységben és a keresztyén hitre alapozott reménységben van[11]. Az evangélizálás számára ebben a húsvéti hangulatban teljesen új perspektívák és elkötelezettségek nyílnak meg. A következő jelenségekben szemlélhető ez a haladásra való törekvés: legitim törekvés a felszabadulásra, a békére, az igazságosságra, a szolidaritásra és a testvéri közösségre. Az evangélizálás tekintetében a következő fontosabb támpontok vannak: a népi kegyesség, amely az isteni gondviselésbe vetett hitben, Mária és a szentek tiszteletében nyilvánul meg. Ezt az alapjában egészséges népi kegyességet meg kell tisztítani a szinkretista és babonás elemektől, Jézus személyének titkát és az egyház húsvéti misztériumát el kell mélyíteni. A felszabadítás kérdésében megállapítja a püspök, hogy jóllehet Isten országát nem lehet azonosítani a népek haladásával, mégis van közvetlen kapcsolata az evangélizálásnak a felszabadítással. A püspök az evangélizálás további fontos elemeiként említette még a dél-amerikai ifjúság erőteljes szociális érdeklődését, az ún. kis közösségek tiszta hitből fakadó törekvéseit, valamint az új egyházi hivatalok kialakulását, gondolva itt a diakónusokra, katechetákra, mint a missziói munka résztvevőire.[12]

Észak-Amerikai, Óceánia, Ausztrália helyzetéről Joseph L. *Bernardin*, cincinnati érsek számolt be. Talán ennél a beszámolónál a legnyilvánvalóbb, hogy milyen nehéz egy ekkora területről általánosan helytálló információkat adni. A püspök állásfoglalásában elmondotta, hogy a legnagyobb gond a tömeges elvilágiasodás. Az egyháznak sok régi előítélettel kell megküzdenie, elsősorban azzal a sokszor tagadhatatlan valósággal, hogy a gazdaságilag fejlett országokban élő egyház az állam sokféle módon elkötelezett szövetségese, míg a fejletlen országokban az egyház a neokolonializmus egyik bázisa.

Az *ázsiai* egyházi helyzetről Giuseppe *Cordeiro* bíboros, karachi érsek számolt be. Ázsia népei számára az elsőrendű fenyegetettséget az iparosítás és annak összes konzekvenciái jelentik: a megfordíthatatlan folyamatként jelentkező elidegenedés és a hagyományos életmód megsemmisülése. Itt is komoly akadályokat jelent a neokolonializmus és a sokszor szövetségesének tekintett egyház. Az ázsiai evangélizálás egyik sajátossága az, hogy a keresztyének kisebbségben vannak; egyre sürgetőbbé válik a más vallásokkal való dialógus. E területen is szükséges a szegénység és a szociális igazságtalanság kérdésével való egyházi foglalkozás. Utal a püspök az üdvösség fogalmának továbbfejlesztésére, és ebben az összefüggésben a bangkoki konferencia nyilatkozatára.

Az *európai* helyzetet Roger *Etchegaray*, marsellei érsek, az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának elnöke tartotta.[13] Az érsek a következő kérdést tette fel: hogyan lehet a mai emberhez, az európai emberhez Krisztus üzenetét úgy közelhozni, hogy az evangéliumban feleletet találjon kérdéseire. Az „európai embert" a „keresztyénség utáni szekularizáció" hatása, Európa két részre osztottsága és az európai „mobilitás" jellemzi. Az érsek megállapította, hogy a nyugaton liberális színben feltűnő gyakorlati materializmus nagyobb károkat okoz az emberek vallásosságának, mint a keleti ideológiai materializmus. Etchegaray szerint az evangélizálás nehézségét, de egyszersmind reménységét is a fiatalság és az ökumenizmus jelenti. A fiatalság elvárja tőlünk a hit tekintetében, hogy az emberiség kérdéseit a gyökerekig hatóan vizsgáljuk meg. Mindenki meg van győződve arról, hogy Európa hordozza a legerősebb ökumenikus felelősséget. Az viszont biztos,

hogy nincs valamiféle titkos recept egy gyors eredményeket hozó evangélizálásra.[14]

Minden érdekessége ellenére sem vázolhatjuk most az öt kontinensről szóló beszámoló vitáját, pusztán azt tudjuk megjegyezni, hogy 88 szóbeli hozzászólás és kiegészítés hangzott el a szinóduson, 20-an pedig írásban adták be állásfoglalásukat. A szinódus első nagyobb egysége után a résztvevők 12 nyelvi csoportra oszlottak: 3 angol, 3 francia, 3 spanyol-portugál, 1 latin, 1 német és 1 olasz csoportra. (*Ijjas* érsek a latin csoportban vett részt, *Lékai* püspök pedig a német nyelvű csoportban.)

Az evangelizáció teológiája

A szinódus következő jelentős eseménye, egyszersmind a második fő rész megnyitása volt Karol *Wojtyla* teológiai összefoglaló előadása az evangélizálás kérdéséről[15]. „Miután végbement egy általános tapasztalatcsere, fölvetődött a kérdés, mennyiben képez az evangélizáció teológiai problémát és hogyan lehetséges teológiai eszközökkel tárgyalni róla. E tekintetben joggal vár az egész egyház világos szót. Krisztus megbízatása szerint az evangélizáció a minden teremtményhez szóló evangélium hirdetésében történik. Az evangélium hirdetésének célja a hit, amely az üdvösséghez szükséges. Az evangélizációnak mindig kérügmatikus, sakramentális és ekkléziológiai jelleggel kell bírnia... hitben felel Isten az embernek. A hit bizonyossága az evangélizálás első feltétele... az egyes hívő és az egész egyház részéről. Az apostolok korában az egyház azon fáradozott, hogy Krisztus tanítását hirdesse és ne emberi vélekedéseket. A ma oly fontos dialógus feltételezi a hitbeli és tanbeli bizonyosságot, mert egyébként konformizmus vagy indifferentizmus lenne. A hitbeli bizonyosság közvetlen kapcsolatban van az egyház missziótudatával. A hívők számára a hit hivatás. Így a hitbizonyosság az elméletből (orthodoxia) átmegy a konkrét keresztyén életbe (orthopraxis)... A hit nem idegeníti el az embert önmagától, hanem lehetővé teszi számára, hogy megtalálja önmagát az Istennel való hitben megélt kapcsolata alapján... Az egyház nem célja az evangelizálásnak, hanem eszköze... Az evangélizálásért elsősorban a püspökök felelősek, mint az apostolok utódai s velük mind azok, akik apostoli megbízatást végeznek a világban... A világ a zsinat pasztorális konstituciója szerint egyszerre alanya és tárgya az evangélizálásnak. Az egyház evangélizálja a világot, miközben dolgozik és hat a „világban", amelyhez maga is tartozik... Ma az ember szociális és gazdasági felszabadítása bír a legnagyobb jelentőséggel, jóllehet a gazdasági, szociális felszabadítás nem tartozik az egyház közvetlen küldetéséhez, mégis van egy közvetett és gyakran nagyon közeli kapcsolata az evangéliummal, mert Krisztus a „béke fejedelme" és az „új ember" Isten szerint teremtetett teljes igazságosságban... Az ember örökéletre és teljes felemelkedésre való hivatottságát nem lehet az egyház működésében egymástól elszakítani úgy, hogy ezért minden túlzott ellentét az egyház világban végzett munkájának vertikális és horizontális dimenziója között megengedhetetlen"[16]. A főtéma teológiai részéhez 78 felszólalás hangzott el, amelyek ismertetésétől ez alkalommal szintén eltekintünk.

Az EVT főtitkárának előadása

A szinódus soron következő, számunkra különös jelentőséggel bíró eseménye Philip *Potter*nek, az EVT főtitkárának előadása. Mint már említettem, hasonló esemény még nem fordult elő az ökumenikus kapcsolatok történetében. (Lapunk korai lapzártája miatt az előadásnak csak kivonatos szövege áll rendelkezésünkre, a Kathpress osztrák katolikus hírügynökségi lap alapján[17].) A főtitkár mindenekelőtt megállapította, hogy az evangélizálás csak akkor hitelreméltó a nem keresztyének számára, ha az egyházak megtanulták, hogy az értéket a tettel, a teológiát a gyakorlattal, a kontemplációt a harccal, a türelmes reménységet a határozott elkötelezettséggel kapcsolják össze. A tulajdonképpeni kérdés nem az, hogy vajon lehetséges-e a katolikus egyház és más keresztyének között együttmunkálkodás a misszió területén. Sokkal inkább döntő az, hogy a különböző felekezetek keresztyénei mennyire készek arra, hogy saját életükben az evangélium explozív ereje hatékonnyá váljon. „A nagy probléma, amellyel ma az egyházak szembetalálják magukat, nem a modern világ közönye az evangélium üzenetével szemben" — mondotta a főtitkár. Az evangélizálás sikere döntően attól függ, hogy sikerül-e az egyházak belső megújulása. Csak ezután lehetnek az egyházak az evangélium „élő bizonyságai". Potter felhívta az egyházakat, hogy missziói megbízatásuk teljesítésekor ismerjék fel „az idők jeleit". Az evangélizálás mai folyamatában figyelembe kell venni a következő világszerte tapasztalható jelenségeket: a szekularizációt, az igazságtalanság és elnyomás minden formája elleni harcot, a tudósok és technológusok növekvő felelősségtudatát az emberiség jövőjéért, a tudományos materializmus ideológiáját, a fiatalság transzcendentális tapasztalatokra való igényét. Potter véleménye szerint az ember kész vállalni a felelősséget Isten-képű existenciájáért. Másrészt mindinkább világossá válik, hogy az ember nincs abban a helyzetben, hogy saját erejéből elérjen egy igazságos és békés életet. Potter véleménye szerint a marxisták is egy transzcendens humanizmus szükségességéről beszélnek. „Ma nincs itt az ideje annak, hogy az egyházak félelembe és reménytelenségbe essenek. Átadni magunkat a pesszimizmusnak, azt jelenti, hogy megtagadjuk a feltámadott Krisztusba vetett hitet, és nem értjük meg az idők jeleit."

Potter főtitkár újságírók előtt késznek nyilvánította az EVT-t arra, hogy megossza az evangélium hirdetésében szerzett tapasztalatait a katolikus egyházzal. Megállapította, hogy a püspöki szinódus főtémája az evangélizáció, az ökumenikus fejlődés döntő kérdése. Véleménye szerint a növekvő szekularizáció, amely minden egyházat egyre nagyobb mértékben fenyeget, nemcsak negatív jelenség, mert ez a fejlődés magában rejti egy új közös kezdet lehetőségét. Pozitívumként említette Potter azt a tényt, hogy azok a keresztyén egyházak, amelyek egyre inkább diaszpora helyzetbe kerülnek, nyilvánvalóan mindig készségesebben hallgatnak egymásra, és szívesebben lépnek egymással testvéri dialógusba. Az evangélium és a felszabadítás összefüggésének kérdésében Potter azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a keresztyén hit „forradalmi" és ezért a nagyobb igazságosságért való harc szükségességét magában hordja. Egy olyan korban, amelyben az erőszakos elnyomás oly rendkívüli módon erős, mint ma, a keresztyéneknek szolidaritást kell vállalni az igazsággal, az erőszakkal szemben a bűnbánat magatartását kell magukra ölteniük és fel kell lépniük a megbékélésért. Potter magát pacifistának vallotta, ezért ő személyesen az elnyomással szemben nem nyúlna az erőszak eszközéhez, de mégis úgy látja, hogy szolidaritást kell tanúsítani azokkal szemben, akik minden békés eszköz csődbejutása után a legnyilvánvalóbban kénytelenek erőszakhoz nyúlni. Ebben az összefüggésben a főtitkár hangsúlyozta, hogy minden országnak a saját területén fel kell lépnie az emberi jogok védelméért.

Dr. Ijjas József kalocsai érsek felszólalása

A szinódusi események sorában szeretném idézni *dr. Ijjas* József kalocsai érsek szinódusi felszólalását: *„— Szentséges Atya, Tisztelendő Testvérek! Magyarország Püspöki Karának képviseletében szólok. Amiről beszélek, az nem tartozik ugyan szorosan szinódusunk tárgyalásainak első részéhez, mert felszólalásomban a Magyarországon bekövetkezett legújabb eseményt akarom bejelenteni. Oly eseményt, ami inkább tapasztalatközlés jellegű. Mégis úgy lehet ezt felfogni: illusztrációja ez annak a teológiai témának, hogy — a szinódusi előadó szava szerint — „az evangélizációnak gyakorlata új távlatokat nyit és új jelentőséget kap a mi korunkban, amelyben az egyház a Szentlélek sugallatára olyan útra lépett, mely a párbeszéd fogalmával társul".*

— Hazánk római nagykövete egy iratot adott át nekem, melynek szövege szerint: „A templomi hitoktatás ügyében a Katolikus Püspöki Kar tárgyalásai eredménnyel jártak, és az egyház igényeinek megfelelően rendeztük a kérdést. Eszerint a templomokban és más istentiszteleti célt szolgáló helyiségekben heti két alkalommal egy-egy órában tartható hitoktatás. Az ezen való részvétel önkéntes."

— Azok, akik kívül állnak vagy csak kevésbé ismerik a mi helyzetünket, ezt az elrendezést és eredményt talán másképpen bírálják el, mint mi.

— Mi azonban megújult buzgósággal és új reménykedéssel fogunk hozzá most az ifjúság evangélizációjához.

— Magyarország általános iskoláiban eddig is volt hitoktatás, sőt a hitoktató papok az államtól ezért óradíjat kaptak. Voltak azonban nehézségek is.

— Most a templomi hitoktatás új rendezése után reméljük, hogy az iskolás gyermekek evangélizációja nálunk új zsendülést kap, természetesen a Szentlélek erejében.

— Nem mulaszthatom el itt egy fájdalmunknak megemlítését, amit mi jobban érzünk, mint mások. Gondolok itt arra, ami szinódusunkon eddig még nem került említésre az evangélizáció akadályai között. Ez pedig a fegyelmezetlen és igaztalan kritizálás elburjánzása, főleg határainkon kívül.

— Az evangélium hirdetői ma az apostolok utódai, azok a püspökök, akiket a legfelsőbb tekintély, Péter utóda, Krisztus földi helytartója választott, nevezett ki, állított és sorolt az egyház tanító testületéhez. Az evangelizáció műve magának Krisztusnak hatalmán alapszik. Aki tehát tisztelelenül és engedetlen lelkülettel illeti az egyház illetékes hithirdetőit, kárára van az evangélizációnak és botrányára azoknak, akiknek az evangélizáció szól.

— Annyi a hithirdetés akadálya, annyian vannak a nyájhoz nem tartozók közül, akik tépázzák tekintélyét, annyi a botránkozók száma! Miért növeljük az evangelizálás nehézségeit, miért élnek vissza írók és hírközlő eszközök emberei a jámbor hívek hiszékenységével, miért nem riadnak vissza azoknak a híveknek megzavarásától, akiknek a hite még „józan tanítás, nem pedig kitalált emberi vélekedés?"

— Legyen komoly figyelmeztetés arra szinódusunk záró okmányában, hogy fékezzék nyelvüket és fegyelmezzék tollukat azok, akik tudják, hogy talentumaikat nem az evangélizáció kárára, hanem hasznára kell értékesíteniök."[18]

A szinódus dokumentumai

A szinódus egyik fő feladata lett volna — az eddigi hagyományok alapján is — egy *záródokumentum* elkészítése. Erről azonban le kellett mondani. A szinódusi atyák a záródokumentum alapjául szolgáló előkészítő iratot elutasították. A történeti hitelességhez tartozik hozzá, hogy a négy fejezetből álló előkészítő irat első fejezetét ugyan elfogadták, de a másik hármat leszavazták. Az elutasítás nyilvánvaló oka az volt, hogy az alapirat annyira általánosságokban beszélt az evangélizáció mai problémájáról, hogy mégcsak tárgyalási alapul sem tudott szolgálni. A kritikák szerint a további ok az volt, hogy már a szinódusi előkészületek sem voltak kielégítőek, a másik pedig az, hogy az illetékesek nem foglalkoztak a szinódus megnyitásának percétől kezdve a záródokumentum megszövegezésével. Így azután, az alapszöveg teljes elutasítása után egyszerűen már nem volt idő a teljes átdolgozásra. Az 1974-es püspöki szinódus tehát záródokumentumot nem adott ki. A záródokumentum helyett a Főtitkári Tanács egy zárójelentést készít a szinódusról a pápa számára, de ez nem kerül nyilvánosságra, csupán csak egy melléklete, a tárgyalt témák katalógusa, amely 12 pontból áll: „1. A Szentlélek szerepe az evangélizálásban. 2. Igehirdetés és tanúságtétel. 3. Az egész egyház résztvesz az evangélizálásban. 4. A helyi egyházak vagy rész-egyházak szerepe. 5. A népi vallásosság. 6. Az egyház, mint az üdvösség egyetemes szentsége. 7. Ökumenizmus. 8. Az evangélizálás és az emberi fejlődés. 9. A fiatalság és az evangélizáció. 10. A kis közösségek. 11. A nemgyakorló hívek. 12. Kommunikációs eszközök."[19] Ezenkívül készült egy jegyzőkönyv, amely a szinódus előkészítésének és tanácskozásának módszerére tett javaslatokat tartalmaz.

A szinódus eredményei és hiányosságai

A zsinat befejező eseményei közül kiemelkedik *VI. Pál záróbeszéde*. A pápa elöljáróban leszögezte, hogy a szinódus igen gyakorlatias és pozitív munkát végzett.[20] „A szinódus bebizonyította, hogy a püspökök mind több problémának, a különböző kérdések tartalma és horizontja problémájának tudatában vannak, és ezáltal abban a helyzetben vannak, hogy feladatukat szeretetben, alázatban és mély felelősségtudattal komolyan vegyék, de egyszersmind saját határaikat is ismerjék..." A szinódus jól képviselte a helyi egyházak hangját és ezáltal Péter utódját hatékonyan tudták tájékoztatni. A pápa számos fontos kérdésben megállapította a szinódus egyetértését.

„A szinódus sikerét jelzi először is az a tény — mondotta —, hogy a szinódusi atyák a legfontosabb kérdésekben egyetértő állásfoglalást alakítottak ki. Mindenekelőtt megvilágították és tisztázták azt a különbséget és sajátos összefüggést, mely egyrészt az emberi fejlődés, másrészt Krisztus misztériuma, a jelen és a jövendő üdvösség, az isteni életben való részesedés között fennáll.

Kiemelték az evangélizálás elsőrangú kötelezettségét. Ezt a feladatot Krisztus apostolaira bízta. Most az apostolutódoknak, a püspököknek kell ezt a kötelességet teljesíteniök, egységben a pápával és a Szentlélek mindenkor közreműködő erejével. Ebben a küldetésben részesednek a papok, a szerzetesek, a hitoktatók és a világiak is, akik között a fiatalokra és a szülőkre különleges felelősség hárul.

Hangsúlyozták a hithirdetők felkészültségének szükségességét, a tanításnak megfelelően alakított életet, a tanúságtételt, hogy hitelessé és vonzóvá tegyék a meghirdetett igazságokat a nemhivők előtt is.

A szinódusi atyák kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy a nemkeresztyén vallásokban rejlő emberi és vallási értékeket tisztelni és integrálni kell az imádságban, az elmélkedésben és az evangélizálásban, megőrizve ugyanakkor a hit és a katolikus tanítás eredeti tisztaságát.

Megvilágították, hogy Krisztus egyháza a katolikus egyházban található fel, amely egyszerre az evangélizálás tárgya és alanya. Ha Istennek úgy tetszik, ezen az egyházon kívül is megvilágosítja az embereket az Ige, de az evangéliumi üzenet teljessége az üdvösség más eszközeivel együtt csak a hierarchikus katolikus egyházban található meg; vagyis, közösségben Péter utódjával a legfőbb Pásztorral, aki a püspökök, papok és hívek egységének állandó és látható alapelve. Ez az egyház — amint a Lumen Gentium első pontja mondja — az egész emberi nem egységének szentsége, vagyis látható jele és eszköze Krisztusban.

Helyesen arra a következtetésre jutottak az atyák, hogy a helyi egyházak közösen felelősek az evangéliumi küldetésért, egységben az egyetemes egyházzal, minthogy az egész egyház a „küldetés" egyháza.

Fényt derítettek a Szentléleknek az evangélizációban betöltött szerepére. Ő ugyanis az egyház lelke. Ő árasztja szét a kegyelmet és a szeretetet a hívek, a püspökök és a papok szívében . . ."

„Beszédének további részében a Szentatya rámutatott azokra a kérdésekre, amelyeket még jobban tisztázni kell. Dicséretre méltó az az őszinteség, amellyel napirendre kerültek a legnehezebb kérdések is, elsősorban a nyelvi csoportokban. Természetesen, nem lehet azért elfogadni minden javaslatot, minden felmerült elgondolást. Elemezni, árnyalni, viszonyítani, kiegészíteni és elmélyíteni kell ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatát. Így a részegyházak kapcsolatát is az Apostoli Székkel. Helyes az, hogy a részegyházak nagyobb felelősséget akarnak vállalni az evangélizálás területén, de ez nem árthat a többi egyházakkal való közösségnek, nem lazíthatja a Péter utódjával való egységet. Szükséges az is, hogy a hit kifejtésében jobban alkalmazkodjanak a kulturális, faji, és egyéb sajátosságokhoz, de veszélyes lenne, ha a kontinensek és kultúrák szerint különböző teológiákról beszélnénk. A hit tartalma vagy katolikus marad, vagy teljesen eltűnik. Őrködni kell az egyetlen üzenet épségén és igaz voltán akkor is, ha különböző nyelveken fejezzük ki. Helyesen domborították ki az atyák az emberi felszabadítás fontosságát a mai világban. Ez a testvéri szeretet követelménye. De az üdvösség teljességét nem lehet összetéveszteni egy részleges és csak evilági felszabadítással. Az Örömhírnek meg kell őriznie eredetiségét, mely nem más, mint megszabadulás a bűntől és a végleges haláltól, részesedés az Isteni életben. Nem szabad tehát túlságosan egyoldalúan hangsúlyozni az ember evilági felszabadítását, a társadalmi haladást és azokat a törekvéseket, amelyekben ugyan Krisztus tanítása mindig segítségére lehet az emberiségnek, ez azonban nem mehet az evangélizálás alapvető céljának kárára. A pápa megelégedéssel vette tudomásul az ún. kisközösségek reményteljes kibontakozásának hírét is, és azt, hogy sokan a Szentlélek művét látják ebben. Ez a reménység azonban csalfa lenne, ha ezeknek az önkéntes közösségeknek az élete elszakadna az egyház szívétől, az egyházi tekintélytől és egyének szeszélyeinek engedne.

Mindezeknek a kérdéseknek a tisztázására a szinódus számos használható elemet szolgáltat. A pápa szerepe az, hogy őrködjék az egyház életén, nehogy hamis utakra tévedjenek még a jószándékú hívek is."[21]

A pápa beszédét a kommentátorok[22] rendkívül hűvösnek tartották és úgy vélték, hogy ilyen kemény beszédre nem szolgáltak rá a négy héten át dolgozó püspökök.

A pápa és a püspöki szinódus kiadott egy üzenetet „Az emberi jogok és a megbékélés" címmel. A nyilatkozat bevezetőjében hivatkozik XXIII. János pápa „Pacem in terris" enciklikájára, és az ENSZ emberi jogok deklarációjára.

„Egy új szinódusra gyülekeztünk össze, amelynek témája az evangélizálás: Jézus Krisztus örömüzenetének hirdetése. Ha igaz az, hogy az emberi méltóság és az emberi jog minden ember közös java, akkor úgy találjuk, hogy annak legtökéletesebb kifejezése az evangéliumban található; mi keresztyének az evangéliumból merítjük a legmélyebb motivációt is, amely minket az emberi jogok védelmezésére és követelésére elkötelez — az evangélium kényszerít minket... Az emberi méltóság gyökereit abban bírja, hogy minden ember Isten képe és visszatükröződése. Ezért lényegében minden ember egyenlő... A jelen pillanatban az egyház ennek az igazságnak erősebben tudatában van. Szilárdan meg vagyunk győződve arról hogy az emberi jogok előmozdítása az evangélium követelménye és ezáltal szolgálatában centrális hellyel bír." A továbbiakban a nyilatkozat megnevezi a konkrét emberi jogokat: az élethez való jog, a táplálkozáshoz való jog, a szocio-ökonomikus jogok, politikai és kulturális jogok, a vallásszabadságra való jog.

A püspöki szinódus még egy dokumentumot adott ki „A szinódusi atyák nyilatkozata" címmel. A nyilatkozat teljes szövegét közli az Új Ember 1974. november 10. száma.

Az 1974-es püspöki szinódus világméretű jelentőségénél fogva nyilván az elemzések egész sorát fogja kiváltani. A szinódus főtémájának ökumenikus kapcsoló pontjai miatt lapunk is vissza fog térni az elemzések kritikai összefoglalására.

Tarr Kálmán

JEGYZETEK:

1. *L. Kaufmann:* Die Bischoffsynode vor einem uferlosen Thema. Orientierung, 1974. szept. 30. 193 skv. — 2. Uo. — 3. Osservatore Romano (németnyelvű kiadás) 1974. szept. 27. — 4. Elutazott a magyar küldöttség a Püspöki Szinódusra. Új Ember, 1974. szept. 29. — 5. Osservatore Romano, 1974. okt. 4. — 6. Kathpress 1974. szept. 30. — 7. *Magyar* Ferenc: Panoráma az egyház zsinat utáni életéről. Új Ember, 1974. okt. 13. — 8. Magyar Kurír, 1974. szept. 30. — 9. L. *Kaufmann:* „Orts-Kirchen" in der heutigen Welt? Erste Runde der römische Bischofsnynode. Orientierung. 1974. okt. 15. 206 skv. — 10. Osservatore Romano, 1974. okt. 11. — 11. I. h. Új Ember, 1974. okt. 13. — 12. Osservatore Romano, 1974. okt. 11. — 13. Uo. — 15. Osservatore Romano, 1974. okt. 18. — 16. Uo. — 17. Kathpress, 1974. okt. 12. — 18. Ijjas József kalocsai érsek felszólalása a szinóduson. Új Ember 1974. okt. 20. — 19. *Magyar* Ferenc: Egyetértés — hűség — önvizsgálat. Új Ember, 1974. nov. 10. Uo. — 21. Uo. — 22. Pl. Kathpress, 1974. okt. 30.

Jacques Maritain kultúrkritikája

Korunk 91. életévében elhunyt talán legnagyobb gondolkodó-titánjáról megemlékezve meg sem kísérelhetjük, hogy életművét akárcsak ismertessük is — nemhogy értékeljük. Eléggé nagy baj, hogy egy egészen rövid írás kivételével (A *„Mi, Európaiak"* 1939-ben megjelent c. kötetben) művei Magyarországon ismeretlenek maradtak. Életművének jövője a világban — külön kérdés. Ő valóban „guelf volt a ghibellineknek és ghibellin a guelfeknek". Az 1936-os *„Integrális humanizmus"*-t a Szentszék még mint túlságosan progresszív művet helyezte indexre, ugyanakkor utolsó művét, az 1966-ban írt *„Garonne-i paraszt"*-ot általában a zsinati megújulás szelleme elleni támadásnak tartották.

Ez a kettősség azonban nála nem valamiféle „langyos középút" eredménye. Problémája azé a filozófusé, aki egy zárt és kidolgozott bölcseleti rendszert eléggé rugalmasnak tekint ahhoz, hogy más bölcseleti sémákkal megmérkőzzön. Ő azt írta „A lét és a létező rövid tárgyalása" című, az exisztencializmussal foglalkozó művében: „Nem vagyok neotomista, sokkal szívesebben lennék paleotomista...". Valójában azonban nincs neotomizmus Maritain nélkül: ő a tomista bölcselet teljes fegyverzetében, de rugalmasan és tisztelettel tudott vitatkozni más irányzatok képviselőivel.

Egy ilyen zárt és rugalmas filozófiai munka elsősorban a kultúrkritika területén érvényesülhet. Korunk „válságfilozófusai" — *Huizinga, Ortega, Benda, Jaspers* — között Maritain volt talán a legnagyobb. Megrendíthetetlen meggyőződéssel vallotta, hogy a XX. század alapproblémáira a tomizmus és csak a tomizmus segítségével lehet választ találni (ő maga *Bergson*tól és a vitalizmustól érkezett el Tamáshoz, a katolikus hitet is érett korában vette fel). A modern kultúrválság gondolati alapjainak vizsgálatánál 3 névbe ütközik: *Luther*ébe, *Rousseau*éba és *Descartes*éba. Mindhárman széttépték az embernek az arisztoteleszi-tomista filozófiában létrehozott egységét: Luther szélsőséges pesszimizmusa szembeállítja egymással az észt és a hitet, a természetet és a kegyelmet; Rousseau szélsőséges optimizmusa szembeállítja a társadalmi embert és a természeti embert. A krízis igazi őse azonban Descartes, aki világunkat kettészakítja egy a matematikai fizika törvényeinek szigorúan alávetett exisztenciára és egy puszta intuíció útján megragadható esszenciára. A „Garonne-i paraszt"-ban Maritain újra kimondja az ítéletet: a Descartessal kezdődő modern idealizmus — a platoni idealizmussal ellentétben — nem a hagyományos filozófia, hanem „ideozófia" (Bergson és *Blondel* kivételével), mert elválasztja egymástól a külső tárgyat és a gondolat tárgyát.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen típusú kritika a descartesi radikalizmus két szélsőséges modern következményének — a neopozitivizmusnak és az atheista egzisztencializmusnak — bírálatában tud működni legeredményesebben. Ezek az irányzatok lényegében feloldják a filozófiát: a neopozitivizmus a tudományban, az egzisztencializmus pedig egy Isten nemlétéből kiinduló „ateológiában".

Nagyszámú munkájában — melyekben oly csodálatosan egyesül exaktság és szenvedély — Maritain a tomizmusnak az emberi szellemi és gyakorlati tevékenység különböző szféráira való alkalmazásában látja az arisztoteleszi „emberi közép" helyreállításának útját. Így jelöli ki a keresztyén filozófia viszonylagos autonómiáját egy oldalon a teológiával, a másik oldalon az empirikus tudománnyal szemben. Így jelöli ki az etika helyét egy oldalon „a világ előtt való térdethajtással", más oldalon a manicheizmussal szemben. Így jelöli ki az egyház politikai szerepének kérdésében a középutat a klerikalizmussal és az állam teljes e'világiasításával szemben. Így jelöli ki politikai programjában a „perszonalista" struktúra helyét a klasszikus liberalizmussal és a totalitarianizmussal szemben, a teocentrikus humanizmus helyét a teokratizmussal és az antropocentrikus humanizmussal szemben, az isteni ok felé tartó fejlődés helyét a statizmussal és üres evolucionizmussal szemben. Maritain e „közepek" kirajzolásában az arisztoteleszi-tomista bölcselet hatalmas fegyvereit forgatja a kezében: a mérsékelt ontológiai realizmust, lét és lényeg elkülönítő összekapcsolását, a különböző létszférák helyének kirajzolását. Programját jellemzi legfőbb ontológiai művének, „A tudás fokozatai"-nak alcíme: elkülöníteni az egyesítésért.

Utolsó művében Maritain a jelenlegi korszak gondolkozási helyzetét úgy jellemzi: a világ megcsömörlött a pozitivista világképtől, új spiritualizmusra vágyódik, de a katolikus egyház képtelen kielégíteni ezt a szellemi szükségletet: egyrészt az integrista tomizmus steril elzárkózásba merevedett, másrészt a „neomodernizmus" irama felvizezi a vallás alapfogalmait. Más kérdés — ezt már mi vetjük fel — vajon nincsenek-e olyan nem-tomista jellegű spiritualista megoldások, melyek szintén megújulást nyújthatnak korunknak — esetleg a tomizmusnál magasabb szinten? Mert azokon a pontokon, ahol valóban a tomizmus továbbfejlesztésére (mi több, átdolgozására, sőt „megfordítására" volna szükség), Maritain — megfigyelésem szerint — elakad. Ismeretelméletét a *„Tudás fokozatai"*-ban „kritikai realistának" nevezi, de a naív realizmuson csak abban az értelemben jut túl, ahogy már Tamás is tovább jutott — ez viszont nem kritikai realizmus. „A lét és a létező rövid tárgyalása"-ban megpróbál egy teodiceát kirajzolni, és a „Garonne-i paraszt"-ban is kifejti: a kereszténynek ateistának kell lennie egy, „a világ uraként" felfogott istennel szemben — de vajon megoldható-e ez a kérdés az orthodox tomizmus alapján, mely az emberi szabadságot — végső soron — mégiscsak az emberi tökéletlenség kifejezésének tartja? Maritain sokat foglalkozott a karteziánizmussal vagy a már jócskán elfeledett Auguste *Comte*-tal, de kimaradt elemzéséből a spiritualizmus egy nagyon is ontologizáló vonala, mely *Liebnitz*től és *Renouvier*től Samuel *Alexander*ig és *Whitehead*ig húzódik. És bár egy zseniális természetfilozófiai munkát is írt, ebben is elsősorban a természetbölcselet helyét igyekezett kijelölni, konkrét természetbölcseleti fejtegetéseknek — ahogy maga is elismerte utolsó művében — nem vágott neki (vagy ahol megtette, mint az einsteini relativitáselmélet esetében, ott nem a legszerencsésebb kézzel tette). Olyan fontos, a spiritualizmus irányába mutató gondolatok, melyek a kvantumelméletből, vagy az alaklélektanból levonhatók, nem kaptak helyet nála. Jacques Maritain korlátai egy rendszer korlátai. De akárhogy is van: sem egy keresztény típusú világi megújulás, sem egy keresztény megújulás gondolatformái nem képzelhetők el az ő hatalmas életművének tanulmányozása nélkül.

Szalai Pál

M. M. Thomasnak, az EVT Végrehajtó Bizottsága elnökének jelentése a Központi Bizottság ülésén

Nyugat-Berlin, 1974. augusztus 11–18.

Ismét kedves kötelességem, hogy mint elnök köszöntsem mindnyájukat a Központi Bizottság jelen ülésén. Mivel a nagygyűlésre a jövő évben kerül sor, a szabályok szerint ez az uppsalai nagygyűlésen megválasztott Központi Bizottság utolsó ülése. Ezért az Isten iránti hála érzetével mondom el köszöntésemet, hálával azért a kiváltságért, hogy mint csoport nemcsak szolgálhattuk az egyházak közösségét az EVT-ben, hanem hogy az évek során növekedtünk is mint a Krisztusban megváltott emberek közössége. Nem akarom meghatározni közösségünk ekkleziológiai jellegét, nehogy mindjárt vitát indítsak el közöttünk.

I.

Múlt évi genfi ülésünk óta két igen értékes tagunkat veszítettük el: *dr. George G. Beazleyt* és *P. Taiwo Odumosut.* Dr. Beazley Moszkvában hunyt el tavaly októberben az Orosz Ortodox Egyháznál tett hivatalos látogatása közben. Mint a keresztyén egyház (Krisztus tanítványai) ökumenikus tisztségviselője s az Amerikai Keresztyén Egységbizottság egykori elnöke, szenvedélyes ökumenista volt a saját hazájában. Az EVT-ben azon kívül, hogy tagja volt ennek a bizottságnak, részt és szolgált a Bossey-i Ökumenikus Intézet Igazgató Tanácsában is. Meleg emberi kapcsolatai és ökumenikus elkötelezettségében képzett és reménykedő volta miatt — miként a Beazley Buzs olvasói tudják — egyik legvilágosabb szószólóját veszítette el benne az ökumenikus mozgalom. — P. Taiwo Odumosu a nyugatnigériai katonai kormányzó irodájában dolgozó világi ember volt. Velünk együtt viaskodott Nigériáról szóló vitáinkban az uppsalai nagygyűlésen és azután is s az afrikai kormányokkal és politikai irányzatokkal kapcsolatos szakismerete nem egy alkalommal gazdagította meg gondolkodásunkat.

A Központi Bizottság korábbi tagjai közül, akiknek halála nemrégiben történt, *dr. Eric W. Bakert* és *dr. Liston Pope*-t említhetem meg. Dr. Baker hosszú éveken át nyugdíjazásáig a Brit Metodista Konferencia adminisztratív tisztségviselője volt, később pedig a Metodista Világtanács alelnöke és tiszteletbeli elnöke lett. Ennek a Bizottságnak az 1954. évi evanstoni és az 1962. évi újdelhii nagygyűlés között volt tagja. — Dr. Liston Pope, a Yale Divinity School volt dékánja, Krisztus Egyesült Egyházának a lelkésze volt. Azon kívül, hogy 1954-től 1962-ig az EVT Központi Bizottságának és Végrehajtó Bizottságának tagja volt, úgy is szolgálta a Világtanácsot, mint a Bosseyi Ökumenikus Intézet Igazgató Tanácsának alelnöke és a Teológiai Nevelési Alap Bizottság tagja. Egyike volt azoknak, akik először szálltak síkra az igazságosságért a rasszizmus ellen.

Megemlékezünk még *Ernst Lange* lelkészről is, aki az Ökumenikus Akció igazgatója és 1968-tól 1970-ig a Világtanács társfőtitkára volt. Mélyen érző és ökumenikus fogékony lélek volt.

Mindnyájan a Krisztus és az ökumenizmus ügye szolgálatának jó örökségét hagyták ránk.

*

II.

A Központi Bizottság tavaly nyáron Genfben tartott ülése óta a Végrehajtó Bizottság kétszer ülésezett: 1974 januárjában az NDK-ban, Bad Saarowban s egy rövid időre a múlt héten Berlinben. A tisztségviselők háromszor találkoztak: kétszer a stáb ülések hetein 1973 novemberében és 1974 májusában, harmadszor 1974 júliusában. Pauline Webb valóban igen aktív volt az EVT programok néhány vonatkozásában is: részt vett a rasszizmus leküzdésére indított program jövőjéről tartott konzultáción és a következő nagygyűlés istentiszteletét tervező bizottságnak a munkájában, legújabban pedig társelnöke volt egy igen fontos világkonferenciának, amelyet az egyházi nők tartottak a sexizmusról Berlinben.

A Végrehajtó Bizottság és a tisztségviselők ülései segítettek állandóan szem előtt tartani a Központi Bizottság határozatai végrehajtásának előhaladását és problémáit. Ebben a folyamatban teljes mértékben együttműködött velük a főtitkár és a stáb. Ezzel kapcsolatban méltó, hogy megemlítsem, hogy milyen dinamizmust vittek bele munkájukba Alan Brash és Konrad Raiser, akiket ez a bizottság tavaly helyettes főtitkárokká nevezett ki, különösen a tagegyházakkal és egyháztanácsokkal való kapcsolatok megerősítésével, a program koordinálással, a rangsorolási vitákkal és a jövő tervezésével, amiben segítséget nyújtott nekik Lukas Vischer, C. I. Itty és Brigalia Ban, a programegységek elnökei, valamint több más vezető stábtag és a végrehajtó stáb csoport. Azok, akik részt vettünk a stáb ülések hetén, tudjuk, mennyire különböző a stábtagok álláspontja teológiailag, ideológiailag és egyébként, de az egymással való állandó nyílt érintkezés és együttműködés meg az ökumenizmushoz fűződő közös lojalitás révén olyan munkacsoport szellemet alakítottak ki, amely nem kis teljesítmény. Talán ez a legjobb alkalom megemlíteni, hogy a Végrehajtó Bizottság a legmelegebb elismerését fejezte ki azért a szolgálatért, amelyet Nikos Nissiotis végzett hosszú éveken át a Világtanácsnak és az ökumenizmusnak, mint ortodox stábtag és mint az Ökumenikus Intézet igazgatója. Most, hogy teljes idővel az atheni egyetemen nyert beosztást, a VB felkérte, hogy tiszteletbeli stáb tanácsadóként továbbra is maradjon kapcsolatban a Világtanáccsal, s örömmel mondhatom, hogy ő ezt el is vállalta. Ugyancsak köszöntjük John Ubitit, aki az intézet igazgatójaként csatlakozott a Világtanácshoz és most van először jelen közöttünk.

Ahogyan az EVT mindinkább világméretűvé válik tagságában, a genfi titkárságnak is egyre összetettebbnek kell lennie, hogy megfelelőképpen képviselje a különböző hagyományokat, kultúrákat és tájakat. Ez a folyamat lassan de állandóan haladt előre a programozó stábban, s lassabban és kevésbé állandóan az irodai stábban. A KB legutóbbi ülésén Önök közül néhányan felvetették a Világtanács stábpolitikájának kérdését. Különösen a programozó stáb újjáalakításának kérdését. Akkor azt mondtam, hogy „az ilyen kinevezések tekintetében az általános elv az, hogy egy 6 éves időszakot (kétszer három évet) tekintünk normálisnak és kilenc évet maximálisnak", de a VB-t felkérték, hogy újra vegye elő ezt a kérdést (Genf, 1973. jegyzőkönyv 105. lap). A VB meg is vizsgálta a kérdést és azon kívül, hogy megerősítette az általános elvre vonatkozó felfogásomat, határozatot is hozott a stábtagok szolgálata maximálisan 9 éves időtartamának hivatalossá tétele felől azzal a kikötéssel, hogy ha a főtitkár valamilyen különös oknál fogva javasolja, a KB jóváhagyásával lehet ez alól kivételt tenni. Továbbá a bizottság kívánságának megfelelően kötelező lett az a gyakorlat, hogy az új tagokat a KB köréből nevezzék ki. Természetesen a jelen ülés feladata a továbbiakra nézve az elvi döntés és a részletes eljárás meghatározása, ha Önök ezt kívánják.

III.

Mivel a programegységek jelentései Önök elé kerülnek az Egyeztető Bizottságban és megfelelő időben a plenáris ülésen, nem kívánok részletesen szólni a Világtanács elmúlt évi programtevékenységéről. De szeretném felhívni figyelmüket néhány olyan pontra, amelyekkel a VB és a tisztségviselők behatóbban foglalkoztak. Szokás szerint saját meggondolásaimat is hozzájuk fűzöm.

1. Miként mindnyájan tudják, most a Világtanács egész élete és munkája az 1975. évi V. nagygyűlésre irányul. Remélem, ez a bizottság gondosan felülvizsgálja majd a helyi rendezvényekkel foglalkozó bizottságok és a stáb munkáját, a delegációk és egyéb résztvevők névsorát, a nagygyűlés programját, a tagegyházak és gyülekezeteik előkészítését a nagygyűlésre és megadja a végleges instrukciókat.

2. Az „Emberi Jogok a társadalomban és az államban" kérdése különösen igénybe vette figyelmünket. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 25. évfordulója 1973. december 10-re esett, s hozzászólásaink között volt a főtitkár karácsonyi üzenete, amelyben a testet öltött, megfeszített és feltámadott Krisztusról beszélt, mint az emberi méltóság és az emberi jogok forrásáról (Ecumenical Press Service, 1973. nov. 22.), továbbá a Vatikán és az EVT közös állásfoglalása, amelyben felszólították „a helyi egyházakat s különösen a keresztyén vezetőket, hogy kezdeményezzenek vagy tegyenek intenzívebbé olyan programokat, amelyek az emberi jogokra és az ezekkel kapcsolatos kötelességekre oktatnak és tesznek érzékennyé, úgy hogy fajára, vallására, társadalmi osztályára vagy nemzetiségére való tekintet nélkül mindenki tudatára ébredjen az emberi élet minőségének, amelyre jogosult" (Ecumenical Review, 1974. január, 126 lap). Bizonyára emlékeznek a legutóbbi központi bizottsági ülésen az Erőszak és Erőszaknélküliség tanulmányi dokumentumról szóló vitákra. Később a VB tudomást szerzett Szolzsenyicinről és más, az emberi jogok kérdésével összefüggő újabb eseményekről. Az érintett kérdések bonyolultságára állandóan rávilágított az EVT-nek a kolonializmus, rasszizmus, sexizmus és szegénység leküzdésére irányuló programja, tehát a harc az olyan jelenségek ellen, amelyek az egész világon megtagadják az emberektől az emberi jogokat. A kérdés bonyolultsága, sőt ellentmondásossága még nyilvánvalóbb lett, amikor a CCIA előkészült az emberi jogokról októberben tartandó konzultációjára. Miként a karácsonyi üzenet rámutatott, „napjainkban úgy látszik, sok keresztyént jobban aggaszt az emberi jogok hiánya más társadalmakban, mint a sajátjukban". Ennek oka részben talán az, hogy minden társadalom úgy tekint a másutt jelentkező helyzetekre, mint amelyek befolyásolják saját helyzetét. De gyakran annak a következménye, hogy elabszolutizáljuk az emberi jogokról alkotott részleges nézeteinket és nem ismerjük fel kellőképpen a kérdés egész tartalmát. Új elképzelésre van szükségünk az emberi jogokról, amely nem választja el egymástól egy-egy állam szabadságát a társadalom igazságosságától, s amely arra is alkalmas, hogy felismerje a különböző erkölcsi értékrendet a szabadság és igazságosság között a különböző helyzetekben. Remélhetjük, hogy a CCIA-nak az emberi jogokról októberre tervezett konzultációja, amely oly nagy érdeklődést váltott ki az egyházak körében, segíteni fog e szükség kielégítésében.

A Rasszizmus Leküzdésének Programja 1969-ben Canterbury-ben öt évre kapta meg mandátumát, amely ebben az évben jár le. Elisabeth Adler *Kicsiny Kezdet* c. füzete a program személyes kiértékelését nyújtja egy jól tájékozott ökumenista részéről; s a bizottság és az egységbizottság ajánlotta a program folytatását a már elfogadott alapelvek szerint, de anélkül, hogy megszabta volna munkája időtartamát. Ez jogos, mivel így a nagygyűlésnek jövőre alkalma nyílik e program kiértékelésére is, mint egyéb világtanácsi programoknál szokta tenni és arra, hogy a jövőre nézve lefektesse az irányelveket. Erről majd még dönteniök kell.

Az egyházi nők berlini világkonferenciája rávilágított arra, mennyire szükséges a sexizmus, azaz a nemi különbségen alapuló diszkrimináció és kizsákmányolás leküzdésére irányuló program folytatása. Fontos konferencia volt ez s a felvetett lényeges kérdésekkel kellő időben és még sok éven át foglalkozni fogunk. A partnerség új értelmezésére van szükség a családban, az egyházban, a társadalomban és nem utolsósorban magában a világtanácsban is.

A Fejlesztésben való részvétel egyházi bizottsága azért alakult meg, hogy kifejezésre juttassa azt a törekvésünket, hogy véget vessünk a világon a rendkívüli szegénységnek. De nyilvánvaló, hogy a világ szegénysége nem küszöbölhető ki a gazdagok jótékonysága útján, radikálisabb intézkedésekre van szükség. „A fejlesztés válsága és a szegény társadalmak" kérdéséről szóló stáb jelentés felhívta figyelmünket az egyre fokozódó „élelmezési világválságra". E jelentés alapján a VB kimondta: „Sokan úgy gondolták, hogy a szegény országok fejlesztése megtörténhetik anélkül, hogy a gazdag országok csökkentenék fejlődésük ütemét. A jelenlegi élelmiszerhiány és energiaválság azt mutatja, hogy ez a feltételezés téves. Ha a gazdagok mindenütt nem csökkentik fogyasztásukat mind az élelmiszerből, mind az energiából, hogy a világ erőforrásai igazságosabban osztódjanak el az emberi családon belül, a szegények egyre nagyobb nyomorúsággal fognak szembenézni." Ezzel a „sürgős és súlyos gondot okozó" kérdéssel a jelen ülésnek foglalkoznia kell, hogy — miként a VB rámutat — „megjelölhessük azokat a területeket, amelyeken eredményes akció folytatható és az egyházak megtehessék megfelelő hozzájárulásukat az ínség leküzdéséhez, az igazságosság előmozdításához és a katasztrófa elkerüléséhez."

A színesek harca a fehér rasszizmus ellen, a nőké a férfiak uralma ellen, a szegényeké a folytonos kizsákmányolás ellen mind olyan küzdelem, amelyet az emberek az emberi életre való jogukért és azért a jogért vívnak, hogy felelősen vehessenek részt az emberi közösség életében. Ezeket a küzdelmeket tehát úgy kell látnunk mint az elnyomottak harcát törvényes emberi jogaikért. De együttjár ez azzal is, hogy megnyirbáljuk azokat a törvénytelen jogokat, melyekkel számos egyén és csoport él manapság és zsákmányolja ki embertársait gazdasági, illetve politikai eszközökkel nemcsak egy-egy társadalmon belül, hanem a társadalmak és a nemzetek között is. Az emberi jogok keresztyén gondja természetesen lelki indíttatású, ami túl van a politikán, de politikai elkötelezettséget is jelent, melynek célja a fennálló hatalmi struktúrák megváltoztatása, mint a közösségben élő emberi személyiségekért érzett gond kifejeződése és a rend, a szabadság és igazságosság egymáshoz viszonyításának eszköze. A társadalmi változás politikájáért érzett eme keresztyén és emberi felelősségérzet már az 1925-i stockholmi és az 1937-i oxfordi konferenciák óta él bennünk és megtalálható volt a felelős társadalomról 1948-ban Amsterdamban kifejezett eszmében. Az egyetlen különbség az, hogy azóta az EVT egyetemesebben világméretűvé vált összetételében s az emberi jogokért vívott világméretű harc, meg a vele szemben tanúsított ellenállás még jobban megmutatkozott és még inkább harcias lett, mint azelőtt. A politika valóban veszedelmes az ilyen helyzetben, mivel hajlamos arra, hogy mellőzze az erkölcsi és lelki szempontokat a humánumért vívott küzdelemben, de ezt a hajlandóságát még csak súlyosbítja az, ha a keresztyének és az egyházak nem vesznek részt benne. Valóban, a nemzeti társadalmak és a világközösség kialakulásának stádiumában vagyunk, s itt az ideje, hogy az egyház bizonyságot tegyen Krisztusról és az Ő céljáról az emberiséggel nem úgy, hogy távol marad a politikai porondtól, sem nem úgy, hogy a teljes tagadás álláspontjára helyezkedik vele szemben, hanem úgy, hogy hitet tesz a társadalmak humanizálásáért folyó küzdelemben való részvétel mellett. Az ilyen részvétel azonban azt is jelenti, hogy egyaránt tanúsít lelki ellenállást és önelégült humanizmus bálványimádásával és a szükséges hatalmi politika szakralizálásával szemben, mivel mindkettő elárulja a harc emberi céljait.

IV.

Az Ökumenikus Patriarchátus nyilatkozata az EVT fennállásának 25. évfordulója alkalmából és Pimen, Moszkva és egész Oroszország patriarchájának, meg az Orosz Ortodox Egyház Szent Szinódusának az Üdvösség ma bangkoki dokumentumot kommentáló üzenete, mivel mindkettő félreérthetetlenül leszögezte elkötelezettségüket és részvételüket az ökumenikus mozgalomban, a legjelentősebb események közé tartoztak a legutóbbi központi bizottsági ülésen. Ezek a dokumentumok még nagyobb jelentőséget nyertek az által, hogy a bennük felvetett teológiai kérdések a következő időszakban különböző formában és különböző szinteken további megvitatás tárgyát képezték. Pimen patriarcha látogatása az EVT központjában hivatalos és nemhivatalos megbeszéléseket eredményezett az e levelekben felvetett néhány kérdésről. A Világtanács egész stábja ortodox tagjainak vezetésével az ülések hetén vitatta meg a probléma ortodox megközelítési formáit és az ortodox bírálatot az EVT-ről. Bizonyára olvasták azokat a válaszokat, amelyeket az Önök utasítása szerint a főtitkár és én küldtünk el a két patriarchátushoz, miután a VB-vel tisztáztuk a válaszok tartalmát. A VB-ben is lényeges vita folyt erről. Az egész levelezéssel kapcsolatos kommentárok megjelentek Michael Evdokimov francia nyelvű cikkében a *Contacts* című ortodox folyóiratban (1974. 1. Ar.) és Frank Weston anglikán teológus „Theosis és Philanthropia" c. dolgozatában (nyomtatásban közzé nem tett dolgozat, amelyet a szerző az anglikán-ortodox közösség ülésén olvasott fel Britanniában). Lehet, hogy volt más kommentár is, amelyekkel azonban nem találkoztam. Ezek mutatják azt a nagy érdeklődést, amelyet a párbeszéd széles teológiai körben kiváltott. Reméljük, hogy ez a párbeszéd folytatódni fog.

Nem akarom áttekinteni a vita során felmerült valamennyi kérdést. De ha tekintetbe vesszük, hogy az ökumenikus mozgalom mennyire érdeklődik a modern világban az emberi közösség új formáiért vívott küzdelem iránt, jelentős dolog az, hogy ortodox körből vetették fel azt a kérdést, hogy milyen viszony van az ember végső spirituális rendeltetése és a történelemben a társadalmi felszabadulásért kifejtett cselekvése között és hogy a kérdésre adott válaszok vita tárgya lettek. A keresztyén egyház és a változó világ közötti viszony válsága elsőrendűen nem az ökumenikus mozgalom válsága, hanem minden teológiai hagyománynak és a modern világban a teológusok egész közösségének az alapvető válsága. Olyan válság ez, amelyben osztozik az ökumenikus mozgalom is; s úgy látszik, legjobb lesz, ha ezen az ülésen az ortodoxia által felvetett kérdéseken keresztül kezdjük meg a probléma vizsgálatát. Ezzel nem a nyugati vitákat akarjuk figyelmen kívül hagyni, amikor Nyugaton ülésezünk, hanem új perspektívába kívánjuk állítani ezeket a vitákat. Az ortodox párbeszéd jelentősége abban van, hogy megmutatja, hogyan foglalkoznak a másokkal való közösségből eredő közös válságunkkal az ortodoxok, olyan teológiai antropológia kialakítása felé tekintve, amely mindnyájunk számára megvilágítja az utat, amelyen előrehaladhatunk.

Az Ökumenikus Patriarchátus valóban meg van győződve arról, hogy a „szenvedő társadalom problémái" természetesen az egyházak és a Világtanács problémái is s ezért helyes, ha kapcsolatba hozzák tevékenységüket a „korunkban küszködő emberiség végtelen gyötrődéseivel." A „gyötrődés" szó, feltételezem, jelzi azt, hogy a Patriarchátus elismeri annak „spirituális" jellegét; a tulajdonképpeni kérdés az, hogyan fejeződik ki az emberek spirituális gyötrődése az emberi méltóságra való igyekezetükben, amely kapcsolatban van az ember sóvárgásával a *theosis*, az Istenben való végső rendeltetés után, amit az Ökumenikus Patriarchátus az ember sóvárgásának nevez, hogy „választ kapjon a ma leglényegesebb társadalmi-politikai problémájában való heves érdeklődésén túli alapvető kérdésre", léte értelmére, mint olyan „valóság, amely olyasmi felé nyúl, ami túl van ezen az életen és végül az ‚eschatont' ragadja meg." A Patriarchátus ezért azt sürgeti, hogy az EVT „hármas dimenziójában ismerje meg az embert: ontológikus, etikai és keresztyén vagy charizmatikus dimenziójában". Ha helyesen értem, ez azt jelenti, hogy úgy találkozzék a történelem társadalmi, morális és spirituális problémáival, hogy beleilleszti azokat annak a bizonyságtételnek a keretébe, amelyet az egyház egyrészt „az emberi faj ontologikus egységéről" tesz az első és második Ádámban, másrészt az ember végső „isteniesülésének" és minden dolgok Krisztusban való „rekapitulációjának" a keretében (ami az úrvacsorában előlegeztetik), úgyhogy „szélesebb és egyre pozitívabb találkozásunk legyen az emberrel, aki ma oly sokféleképpen szenved" és „Krisztust hirdessük, egyedül Krisztust". Az ökumenikus mozgalom proble-

máját és feladatát ezzel a legvilágosabban és legsokatmondóbban határozták meg.

Az orosz üzenet többé-kevésbé ugyanezeket szögezi le. Hangsúlyozza az üdvösség természetét, amely „a mi Urunk Jézus Krisztus által lett teljes s amelyet a Szentlélek munkája tesz valóságossá", mint ami az egyház egész életének és minden tevékenységének rendíthetetlen alapja, beleértve az emberiség egységéért kifejtett erőfeszítéseit s a párbeszédet és testvéri együttműködést is a más hitet vallókkal. Rámutat annak szükségességére, hogy a szoteorológia keresztyén fogalmait összekapcsoljuk az egyház hagyományával. Úgy beszél az „Istenben való örök életről", mint „az üdv végső céljáról", amely Istennek az ember által elnyerhető ajándéka, tekintet nélkül társadalmi körülményeire. Ennek ellenére megkívánja „az erkölcsi megjavulást és tökéletesedést, mint e cél elérésének nélkülözhetetlen feltételét" és „az egyénnek, mint a társadalmi organizmus olyan részének a tökéletességét, amely hivatva van a külső és belső bűn elleni harcra, hogy megvalósítsa az élet teljességét az Istennel való eleven közösségben a földi világban és az örökkévalóságban egyaránt." Az orosz üzenet a továbbiakban világosan kimondja az egyház társadalmi felelősségét, mint ami lényeges aspektusa az egyház bizonyságtételének a Krisztusban nyert üdvösségről, amikor egyaránt örömmel üdvözli azt, hogy Bangkokban elvetették az „üdvösség leszűkített értelmezését, mintha az kizárólag az ember spirituális javára való törekvés lenne s figyelmen kívül hagyná a testvérhez fűződő szeretet szövetségének aktív végrehajtását", és azt, hogy Bangkokban megerősítették a keresztyének „elkötelezettségét a harcra nemcsak a bennük levő bűn ellen, hanem a társadalmi bűnök ellen is"; közelebbről arra a harcra, amely meg akarja szüntetni „a társadalmi igazságtalanságot, a faji megkülönböztetést, az ember megalázását és egyéb antihumanista jelenségeket". Pimen patriarcha genfi látogatása idején tovább is kifejtette, mit értenek az egyház megújulására és társadalmi harcára való keresztyén elkötelezettségen az orosz egyháznak „az utóbbi századok során szerzett tapasztalatai fényében. Megújulásban és a „más hitek, meggyőződések és ideológiák vallóihoz való magatartásban" elsőbbségben kell részesíteni „az egyházban mindig is jelen volt *sobernost* (közösség) fejlesztését és elmélyítését." Az egyháznak el kell vetnie az emberek felett való „uralkodás" gondolatát és azt az utat kell keresnie, amelyen „szolgálja őket, készen arra, hogy osztozzék örömükben és bánatukban". Bár az egyház szilárdan ragaszkodik isteni elhivatásához, „komolyan kíván figyelni híveinek életére, gondolataira, szükségeire és reményeire és hűségesen kívánja szolgálni javukat. Csak ezzel a feltétellel koronázhatja siker a bűnbánatról és az Isten országa evangéliumáról szóló igehirdetését, ebben az országban az örök üdvösségre szólító felhívását." (Ecumenical Review, 1974. január 121—25). Az egyház örök küldetését és szolgálatát itt olyan értelemben szemléli, mint ami függvénye annak, hogy az egyház belép a szenvedő emberiség gyötrődésébe és hűségesen szolgálja az emberiség földi javát.

A nyilatkozat és az üzenet természetesen bírálta kifejezetten is és hallgatólagosan is a Világtanács egyik másik eljárását és problémamegközelítését. Értelmezésem szerint figyelmeztetésül szánták nekünk, hogy lelki mélységben vegyük komolyan a történelmet s az üdvösségről a történelemben csak az ontológia és eschatologia fényében beszéljünk, ahogyan az a hagyomány és a liturgia által megteremtett egyház közösségében van meg jelképesen és előlegezve. Örömmel köszöntöm ezt a figyelmeztetést. Természetesen minden hagyomány arra is hajlamos néha, hogy félelemmel kezelje a történelem tragikus szabadságának témáját s az ontológiát meg az eschatológiát tekintse a menekülés útjának a történelmi felelősségtől és cselekvésből egy, a keresztyén evangéliumtól idegen a-hisztorikus spiritualitásba. Valóban, a nyilatkozat és az üzenet néhány ortodox teológiai kommentálója is emlékeztet erre bennünket. Egyikük ezt mondja: „A történelemnek ez a liturgikus látomása természetesen valamilyen közönyösséghez vezethet, ami a tényleges történelmi valóságot illeti", majd rámutat arra, hogy a hivők elmélkedésére és misztikus tapasztalatára tett ortodox hangsúly milyen gyakran vezetett közönyhöz „a prófétai cse,elvésse, szemben konkrét világhelyzetekben". S hozzáteszi: „De ez súlyos félreértése lenne az ortodox hivőnek, mivel a feltámadás hangsúlyozása a liturgiában és az úrvacsorában olyan élettapasztalat kell hogy legyen számára, amely a leghatalmasabb erőként hat e világ előrehaladására, kultúrájára és fejlődésére. Nem igazolható semmiféle egyházi tétlenség az igazságosságért, békéért és haladásért vívott világméretű küzdelemben az ortodox hivő részéről e liturgikus látomás következtében". A továbbiakban rámutat arra is, hogy „az ortodox egyház társadalmi tevékenysége mostanáig" a filantrópiára korlátozódott, azaz „a szenvedők, a szükségben levők, vagy elnyomottak megsegítésére és támogatására" és sohasem terjedt ki társadalmi-politikai célokra vagy akciókra, attól tartva, hogy ez „végül ideológiává fogja a keresztyén hitet tenni". Amiként a VB vitáiban Sarkissian érsek rámutatott, számításba kell venni azokat a kötöttségeket is, amelyek között élnek történelmi helyzetüknél fogva a keleti egyházak. Az a konstruktív feszültség az egyház és az állam, az egyház és a társadalom között, amely lehetővé tette a Nyugat számára, hogy kialakítsa a prófétai szolgálat hagyományát s megteremtse a politikai és társadalmi szabadság hagyományát is, Keleten nem volt meg, talán nem is lehet meg. Michael Evdokimov cikkében azt sürgeti, hogy „az ortodoxok tegyék fel maguknak a kérdést, hogyan alkalmazható az ő bámulatosan kiegyensúlyozott teológiájuk reálisan az emberi lét tényeire az 1970-es években." Ufy érzi, hogy „az ortodox keresztyének liturgikus látomásukat nem közölték megfelelőképpen" másokkal, sem nem hirdették meg azt, „mint jó hírt, amely átalakíthatja a társadalmat". Mint ortodox hivő, reméli, hogy a következő pánortodox zsinat arra összpontosítja figyelmét, hogy „mélyebben megértse az eucharistia misztériumára épített életet, melyben azok, akik adakozni készek, maguk lesznek a megajándékozottak, mint a liturgikus élet bizonyságtevői a világi élet forróságában" (Frank Weston dolgozatából).

Nem kétséges az ortodox spiritualitás és modernitás közötti pozitív viszony óriási lehetősége. Miként a *The Orthodox Church* című Penguin könyv megvilágítja, „a theosis nem egyéni, hanem társadalmi folyamat". Khodr metropolita, amikor annak hangsúlyozására idézi az egyházatyákat, hogy bár jó adni az éhezőknek, „jobb lett volna, ha senki sem éhezett volna", bizonyítja, hogy az ortodox teológusok nagyon is érzik annak szükségét és lehetőségét, hogy a jótékony filantrópián túl eljussunk a strukturális változások és az igazságosság politikájához, a nélkül, hogy ideológiává tennők a hitet. (Ecumenical Review, 1974. január 14. lap). Frank Weston a nyugati teológus szemszögéből a nyugati és keleti ökumenisták számára új kihívásokat lát a helyzetben. Ezt mondja: „A nyugati ökumenisták számára tehát feltehetőleg az a kérdés, hogy a misszió elsőbbsége melletti állásfoglalásuk mennyiben ered a hagyományos trinitariánus teológiára bizonytalanul alapított filantropiából, az ortodox ökumenikusok

számára pedig az a kérdés, amire Michael Evdokimov hívja fel a figyelmet cikkében, hogy az ő monumentális teológiai rendszerük mennyiben ad választ korunk égető kérdéseire, melyekhez képest az ő filantrópia fogalmuk talán nem is elégséges." Luther ama kijelentése alapján, hogy az igazi teológia gyakorlati teológia, dr. Joseph Spae, a SODEPAX munkatársa nemrégiben azt mondta, hogy mindenféle teológiának, akár ortodox, akár pünkösdista, akár protestáns, akár katolikus, „hitelességét nemcsak a tan, hanem a gyakorlat helyességével is kellene bizonyítania" (Ecumenical Review, 1974. január 93. lap).

Itt tartunk tehát a témánál: A keresztyén hit értelme a modern történelemben az emberi szabadság és egység dialektikájának összefüggésében. Ez kapcsolatos a következő nagygyűlés témájával: Jézus Krisztus felszabadít és egyesít.

Mielőtt rövid kommentárt fűznék ehhez a témához, hadd tegyek két előzetes megjegyzést. Először is, mivel az ember egyaránt földi és szellemi lény, senki sem vehet részt pusztán „horizontális" vagy pusztán „vertikális" tevékenységben; a horizontális-vertikális, a szociális-spirituális dimenziók találkoznak az emberi természetben és minden emberi törekvésben és tevékenységben. Mint keresztyéneknek és mint egyházaknak az a feladatunk, hogy „különbséget tegyünk a lelkek között", vajon Isten Lelke-e az, vagy bálványimádó lélek, és a Jézus Krisztus Isten-emberségének lelkével állítsuk szembe őket; ennek a különbségtételnek és ennek a szembeállításnak pedig a keresztyén teológia az eszköze. Másodszor, ennél fogva az élő teológia nagyon komolyan veszi a maga társadalmi, kulturális és vallási összefüggéseit. A Teológiai Nevelési Alap a „kontextualizmust" a teológiai fejlesztés alapelvévé tette érdekeltsége területein. Ugyancsak a kontextualizmus az az alapelv, amelyet a Hit és Egyházalkotmány Bizottság tanulmány imsert el a keresztyén reménységről adva számot a világ különféle kulturális és társadalmi helyzeteinek összefüggésében (Study Encounter, 1973 3. szám). A „felszabadítás teológiáját" a sexizmusról tartott konferencia úgy határozta meg, mint „az elnyomás tapasztalatairól való eszmélkedést az emberibb társadalom megteremtése érdekében végzett isteni-emberi cselekvés fényében." André Dumas „A világ teremtésének új szemléletei" című dolgozatában, amelyet Az ember jövője a tudomány és a technika világában témáról tartott bukaresti konferenciára készített, ezt mondja: „A teológia kölcsönösen viszonyul azokhoz a kérdésekhez, amelyeket a társadalmak és kultúráik fejlődése vet fel"; rámutat arra, hogy ez a kölcsönös viszonyulás azt jelenti, hogy míg a fejlődés meghatározza a teológiai kutatás helyét és formáját, „tartalma tegnap és ma a kijelentés, az áldás és a parancsolat igéje, ami Isten a mi számunkra". (Bucuresti 18. sz. dokumentum). Mindezek azt erősítik meg, mit már 1966-ban az Egyház és Társadalom Világkonferencián kimondtak a teológusok, nevezetesen, hogy az élő teológia párbeszéd a Krisztus evangéliuma és a konkrét helyzetekben élő emberek önértelmezése között. Tény az, hogy önmagunk, a társadalom és Isten tudata együtt jelentkezik az emberiség életében és alkotja az egy emberi spiritualitás három dimenzióját, és nincs olyan igazi teológia, amelyik ne lenne egyszerre kölcsönhatásban a szociológiával és az antropológiával, vagy — ha úgy tetszik — megfordítva. E két megjegyzés eredménye az, hogy a modern történelem minden keresztyén értelmezésében, vagy Krisztusnak a modern emberrel való mindenféle szembeállításában arra az emberi önértelmezésre kell tekintenünk, amely a modernség erőinek alapja s annak az Isten-értelmezésnek és hitbeli elkötelezettségnek a kerete, amelyen belül működik.

Miként már mondottam, a történelem lényegében a szabadság és egység dialektikája. A modern történelem úgy tekinthető, mint a szabadság vizsgálata három vonatkozásban: először, mint az ember felszabadulása a természet szolgaságából és uralom a természet felett a technika által; másodszor, mint felszabadulás a társadalomban való kizsákmányolás és elnyomás alól, mint moratórium minden gyámkodással és segítséggel szemben, amely elfojtja az önállóságot és az önfejlesztést és mint jog a felelős részvételre a társadalom és a nemzetek világa hatalmi struktúráiban; harmadszor, mint felszabadulás az emberi természet merev erkölcsi struktúráihoz való kötöttségből és mint az ember alkotó képességének és a jövő felé nyitott dinamizmusának igenlése.

E három felszabadulásra való felszólítás, melynek eredménye a szabadság mint uralom a természet felett, mint az én kibontakoztatásának és a társadalmi igazságosságnak a keresése, mint a jövő felé nyitott alkotóképesség, nyilván olyan kulturális és spirituális éghajlat alatt támadt, amelyet a „messiási"-nak nevezett vallások teremtettek meg történelmi tudatosságukkal, bár éppen ezekkel szemben való tiltakozásképpen támadt; s ez a messianizmus megmaradt a modern korszak világi ideológiái között is. Valóban, a modernség erői, amikor minden kultúrába és társadalomba behatolnak, magukba olvasztják a messiási tudatot is; azok a vallások pedig, amelyek hagyományosan a természet, az ember, a társadalom és az istenek közötti differenciálatlan egységet és őseredeti harmóniát hangsúlyozzák — akár Afrika ősi vallásai, akár indiai eredetű misztikus vallások, akár Kína univerzalizmusa —, felélesztik a messianizmusnak azokat a csíráit, amelyek saját hagyományukban is megvannak, vagy pedig a messianizmus teológiájának kategóriáiban értelmezik magukat. John Mbiti pl. Az újszövetségi eschatológia afrikai környezetben című könyvében azt mutatja meg, hogy a modern nevelés és a keresztyénség hatására hogyan alakul át az idő hagyományos kétdimenziós fogalma „a végtelen ‚múlt', amely a mítosz uralma alatt álló összes jelenségek és események jelölésére szolgál, meg a rendkívül aktív ‚jelen', amelyben az egyén és a közösség leginkább tudatában van a maga létezésének", hogy a jövő dimenzióját hangsúlyozza „az életben és a gondolkodásban". Persze a messianizmusnak is megvan a maga látomása az egységről, nem elsősorban az eredet egységéről, hanem inkább mint a vég reménységéről, s ezért nem akadályozza meg az időelőtti egységek dizintegrációjának folyamatát, azokat a harcokat és konfliktusokat, amelyekkel együtt jár a szabadság és az ember éretté válása, de végső céljaként illeszti magába. Az a spirituális kérdés tehát, amelyet a modernizmus vet fel az emberiség számára, annak a kérdése, hogy különbséget tudunk-e tenni a Messiás, a messiási közösség, az érett emberiségnek a szabadságot ígérő eschatologikus egység reménysége meg az olyan messianizmusok között, amelyek elárulják ezt az ígéretet és elemberietlenítik az embereket.

Valóban senki sem gondolkodott el jobban a messianizmus és a modern történelem dialektikája közötti viszonyon, mint Nikolasz Bergyajev. *„A kezdet és a vég"* című könyvében (200—205. lap) kétfajta messiási gondolkodásról és várakozásról beszél, amely a zsidó nép történetében felmerült és ezen a népen keresztül eljutott különböző népekhez az egész világon; ez a két típus mégis mindig összeütközésben volt egymással, nevezetesen a győzelmes király nemzeti messianizmusa és a szenvedő szolga egyetemes messianizmusa. A Szenvedő Messiás gondolata diadalmaskodik a prófétai ha-

gyományban, s a megfeszített Krisztusba, mint az Isten Krisztusába vetett hit által a keresztyénség válik a Szenvedő Messiás tulajdonképpeni vallásává, amely magát a királyságot is a kereszt jegyében értelmezi. De a „történelmi theokráciákat", amelyek a keleti és nyugati keresztyénségben egyaránt jelentkeztek, átjárta a szent császári hatalom szelleme, s Bergyajev szerint a szent keresztes háborúk lettek „a keresztyén messiási hit legsúlyosabb eltorzulásai". Ennek eredményeképpen „a messianizmus megint nemzeti lett s az egyetemesség jellegével ruházta fel a nemzeti igényeket". A modern korban a messiánizmus „új öltönyben, világi formákban" jelentkezik. Amint Bergyajev mondja, „több keresztyén igazság és felismerés volt a felszabadítási mozgalmakban, mint a történelmi theokráciákban", de ezeket is „megtévesztették az evilági országok, és most elutasítják a keresztet". Bergyajev szerint „a messiási tudat eltévelyedése az idők végéig megmarad" s ez teszi a történelmet tragikus álommá. A messianizmusban rejlő tragédiát elevenen ábrázolja Dosztojevszkij a Nagy Inkvizítorról szóló legendájában. Hozzátehetnénk, hogy a modern missziói mozgalom nem volt mentes ettől a tragikus tévedéstől.

A diadalmas Messiás, a felsőbbrendű ember mentalitásában, amely elutasítja a Szenvedő Messiást, korunk technikai, társadalmi és vallási forradalmai s a velük együttjáró szabadságjogok elkerülhetetlenül agresszív önérvényesítéséhez, a föld természeti erőforrásainak és a környezetnek a rossz felhasználásához, a hatalommal a kizsákmányolásra és a népek elnyomására való visszaéléshez és az önpusztításhoz vezetnek. Erre elegendő bizonyítékot szolgáltat a modern történelem az imperializmus, rasszizmus, fasizmus, sztálinizmus és Vietnam embertelenségeivel. Ezért ma sokan magában a spirituális messiási tudatban kezdik látni a modern világ elemberietlenedésének forrását s azt hirdetik, hogy az emberiségnek vissza kell térnie valamilyen természeti vallás spirituális nyugalmához, vagy az ősi monisztikus és gnosztikus vallások egyesítő spirituális látomásához. Ez azonban azt jelentené, hogy elvetjük a modern történelem minden kísérletét, az embereknek a nagykorúságra és a szabadságban való érettségre irányuló törekvését; megállítaná a világ kétharmada, Afrika és Ázsia népeinek öntudatra ébredését s kultúráinak és vallásainak ama jelentős újjászületését is, amely a modernség hatására megy végbe. Az emberiség ezt a két alternatívát — önmaga elpusztítását a szabadságban és az újjászületést a szolgaságba való visszatérés útján — csak a szenvedő szolga messianizmusa által kerülheti el.

Egy az evangélizációról tartott symposionon, melyet a Világmissziói és Evangélizációs Bizottság rendezett, Visser't Hooft felhívta a figyelmet az evangelizáció értelmére a mi jelenlegi „újpogány helyzetünk"-ben, ahogy ő mondotta. Úgy beszélt az evangélizációról, mint „Isten kérdésének az emberihez való továbbításáról", ez a kérdés pedig az, hogy hajlandók vagyunk-e elfogadni a megfeszített Jézus Krisztust, mint „az élet egyedüli Urát". Majd hozzátette: „De azt hiszem, meg kell próbálnunk kapcsolatba hozni Isten kérdését az emberek exisztenciális helyzetével és meg kell mutatnunk, hogy amikor Isten kérdésére válaszolnak, ugyanakkor választ nyernek az őket legmélyebben szorongató kérdésekre is." (International Review of Missions, 1974. január 84. lap.) Igen fontos ez a meggyőződés, hogy az evangélizációs bizonyságtételt össze kell kapcsolni az emberek legmélyebb törekvéseivel. Örömmel jegyzem meg, hogy a konzervatív evangéliumi keresztyének nemrégiben lezajlott lausenne-i kongresszusukon „Szövetség" című és egyéb dokumentumaikban úgy nyilatkoztak, mint akik osztják ezt a meggyőződést.

A mai emberiség egyik legmélyebb kérdése az, hogy kivívható-e a szabadság, mint az ember uralma a természet felett, mint forradalom a társadalmi igazságosságért és mint nyitottság a jövő felé abban a hitbeli elkötelezettségben, amelyet a minden dolgok egységének és az emberiség közösségének végső reménysége iránt vallunk, és legalább viszonylagosan megvalósítható-e korunk történelmében a szabadság és az egység. Thomas Derr *„A környezetvédelem és az emberi felszabadulás teológiája"* című előadása, valamint a technológusok, szociológusok és teológusok által megvitatott egyéb kérdések Az ember jövője a technikai korban témáról folytatott EVT tanulmányi konferencián (amelyet Paul Abrecht ismertetett a bukaresti konferenciáról beszámoló jelentésében a This Mont 1974 júliusi számában) mind erről a törekvésről szólnak. S a világközösség megvalósításáért tett kísérletek, melyek megvitatásra kerültek az élő hitek és ideológiák híveivel folytatott párbeszéd EVT programja keretében (lásd „Az együttélés erőforrásai és felelősségei" témáról folytatott többoldalú párbeszéd colomboi memorandumát) jelzik, hogy ez a kérdés alapvető kérdése korunk valamennyi vallásának és ideológiájának (Study Encounter, 1974 3. szám). Nos, éppen itt nyer új spirituális jelentőséget a Krisztus üzenete, a keresztyének jelenléte és az egyház valósága. Azt lehetne mondani, hogy „evangélizációs" jelentőséget, ha az evangélizációt nem azonosítjuk a vallásos uralkodás túlságosan is emberi erőfeszítéseivel, hanem úgy értelmezzük, mint bizonyságtételt egy személyes Igazságról, amely a Szentlélek munkája által válik hitelessé a szabad emberi lélek számára. „Ők képviselik — mondja Anthony Bloom metropolita — az örökkévalóság, az eljövendő világ, a történelem végső beteljesedése jelenvalóságát már itt az időben. Ilyen minőségükben és mint ilyenek kell hogy jelen legyenek minden életformában." (International Review of Missions, 1974. január 92. lap.)

Azt még ki kell dolgozni, hogy mit jelent ez a modern élet különböző életformáiban a mai emberiség törekvéseivel kapcsolatban. Paul Verghesenek a bukaresti konferencián „Uralom és misztérium" címmel tartott előadása vázolja a kereszt jelentőségét a technika jövője számára. Ezt mondja: „Uralmunk a világegyetem felett, csakúgy, mint testünkkel való rendelkezésünk, nem saját használatunkra van, hanem arra szolgál, hogy a természetet mint megnagyobbított testünket a szerető Isten kezébe tegyük önmagunk eucharisztikus felajánlásának nagy misztériumában. Ez a kereszt misztériuma. Krisztus az emberiséggel és a természettel együtt Istennek adta magát önmegtagadó szeretetben és ezért váltotta meg az emberiséget és a természetet. Az áldozatnak és a szeretetnek ebben az örök aktusában kell részesednünk nekünk is. A technológia az anyagi világ humanizálásának eszköze a térben és időben s ezzel kiterjeszti az emberi testet, hogy magába foglalja az egész világegyetemet. De ennek a humanizálásnak és kiterjesztésnek, ha üdvösséghozó akar lenni, abban kell kulminálnia, hogy az ember önmagát és a világegyetemet szeretetben Istennek ajánlja fel" (10. sz. dokumentum). Hendrik Berkhof a történelem és a beteljesedés kérdéséről sokat idézett nyilatkozatában azt állítja, hogy Isten felszabadító munkája az élet historizálásával, amit a modernség képvisel, csak „megdicsőüléshez, tágabb összefüggésbe állításhoz" vezethet. Ezt mondja: „A beteljesedés az ember szabadságának és uralmának új és teljesebb feltárulását fogja jelenteni." Így tehát az a kép, amelyet az Újszövetség ad a történelmi folyamatról, „egy nagy mozgás képe alulról felfelé, az elidegenedésen és válságokon át, de a jóvátételen és az üdvözülésen is át, a végső cél, a megdi-

csőült emberiség felé, teljes közösségben Istennel, mely célnak a feltámadott Krisztus a biztosítéka és első gyümölcse" („Isten a természetben és a történelemben", Study Encounter, 1965 3. szám).

Nos, hadd foglaljam össze. Az EVT a Jézus Krisztusba mint Istenbe és Megváltóba vetett hit alapján álló egyházak közössége azzal a feladattal, hogy kutassák Jézus Krisztus központiságának jelentését az egyház egysége, az embereknek a modern világban emberségükért vívott harcában az egyház részvétele, valamint az egyház evangelizációs bizonyságtétele számára a vallás, az ideológia és a spiritualitás világában. Az is feladatunk, hogy felfedezzük az egyház egysége, szolgálata és missziója közötti helyes koordinációt a mai világban. Néha azt szeretném, s bizonyos vagyok benne, hogy sokan mások is, ha úgy tudnánk értelmezni a „solus Christus"-t, mint visszavonulást e sokféle világból és e sokféle felelősségtől. De nem tehetjük, mert Krisztusban és Krisztus által újított meg Isten mindent és mindenkit, miként ezt az 1968. évi uppsalai nagygyűlés témája és üzenete olyan világosan hangsúlyozta. Az egyetlen, amit tehetünk, hogy imádkozunk ez elkeülhetetlen kötelezettségek között azért, hogy a Világtanács és tagegyházai — a legutóbbi Összafrikai Egyházi Konferencia Üzenetének szavaival élve — „engedjék, hogy Krisztus felszabadítsa őket".

Fordította: Fükő Dezső

Philip Potternak, az EVT főtitkárának jelentése a Központi Bizottság ülésén

Egészen különleges jelentősége van annak, hogy az EVT legnagyobb ülésére német földön és éppen Berlinben kerül sor, hiszen ez a város az ökumenikus mozgalom kezdetekor vezető szerepet játszott és annak németországi centrumának számított. Ez a tény messzemenően az ismert újszövetséges Adolf *Diesmann* személyiségére és tevékenységére vezethető vissza, aki mind a „gyakorlati Keresztyénség", mind pedig a „Hit és Egyházszervezet" mozgalmakban vezető szerepet töltött be. Egyike volt a *Stockholmi Nyilatkozat* vezetőinek és részt vett „Az *egyház üzenete a világhoz — az evangélium*" c. irat kidolgozásában is.

1930-ban több tételben vázolta a két mozgalom egyetlen világszervezetté egyesítésének lehetőségeit. Ugyancsak Diesmann volt az, aki az akkor még fiatal egyetemistát és docenset, Dietrich *Bonhoeffert* az ökumenikus mozgalomhoz való csatlakozására késztette. Bonhoeffer, mint az *„Egyházi Világegyesület a Nemzetközi Barátságért"* mozgalom ifjúsági referense fáradhatatlanul arra törekedett, hogy a mozgalom teológiai mélységet nyerjen. Ugyanő volt az, aki több, mint 40 évvel ezelőtt kifejezte azt a meggyőződését, hogy az ökumenikus mozgalomnak alapvetően ezzel a két kérdéssel kell foglalkoznia: „Egyház és az egyházak", illetve „Egyház és a népek". Számára a szentségi egységben való hitvallás keresése, valamint a békéért és igazságosságért folytatott küzdelem egymástól különválaszthatatlan. Ezt bizonyították írásai és a harmincas-negyvenes évek alatti fáradhatatlan bizonyságtevése mindaddig, amíg ökumenikus meggyőződéséért mártírhalállal kellett fizetnie.

Egy másik személyiség, akinek neve Berlinnel szorosan összefüggésben áll, Otto Dibelius püspök, aki 1927 óta a Lausanne-i Konferencia munkájában aktívan részt vett és mint Berlin ismertté vált püspöke, majd 1954—61-ig az EVT egyik elnöke, a hitvalló egyház rettenthetetlen vezetőjének bizonyult. Nem mulaszthatom el, hogy elnökünket, Lilje püspököt is meg ne említsem, akinek jelenléte számunkra egészen különleges öröm és aki a jövő héten 75. születésnapját ünnepli. A Keresztyén Diákmozgalom főtitkáraként berlini székhelyéről a húszas-harmincas években egész Németország-szerte az ökumenikus-szintű megértésről és aktivitásról gondoskodott. Ők négyen és még sokan mások, akik itt Berlinben éltek és működtek, nagyban hozzájárultak az ökumenikus mozgalomhoz, valamint az EVT felépítéséhez.

Berlin ezután különös nyomatékkal is emlékezetünkbe idézi az egész ökumenikus mozgalom értelmét... megosztott város egy megoszott világban, mindannyiunk számára, akik Jézus Krisztusban a Megbékítőt valljuk, kihívást jelent, hogy mint egy egyházi közösség folytassuk a népek megbékéléséért folytatott munkánkat. Hiszen Bonhoeffer szava visszhangzik még bennünk, aki az egyház egységét és a nemzetek megbékélését ugyanazon ügynek tekintette.

Ez a gyűlés az Uppsalában kinevezett Központi Bizottság utolsó ülése. Túlnyomórészt a jövő évi nagygyűlés előkészítésével fogunk foglalkozni, illetve háztartásunkról adunk számot. Kézenfekvő tehát munkánkra visszapillantani, melyet az elmúlt 6, munkában gazdag évben végeztünk. Milyen új feladatokat tűztünk ki? Hol helyezkedtek el a jelenleg is folyó munka hangsúlyos pontjai? Hogyan boldogultunk munkánkkal? Mit értünk el ez idő alatt? Milyen új kérdések vetődtek fel és mi újat tanultunk az ökumenikus mozgalom javára? — Mindez a kérdések csak egy része, melyek a következő napokban minket foglalkoztatni fognak.

Ebben a hat esztendőben egy sor különböző tanulmánynak és programnak fogtunk hozzá. A *„Hit és Egyházszervezet"* albizottság „Az *egyház egysége az emberiség egységéért*" téma vonatkozásában a témát új megvilágításba helyezte, amely ökumenikus célkitűzésünknek új jelentőséget kölcsönzött. E jelentős tanulmányból adódóan további tanulmányi munka vált szükségessé ilyen témákról: „számadás a bennünk levő reménységről" és „az egyházi egység koncepciói és az unió modelljei", túl a szentségekről és egyházi- lelki hivatal-lel foglalkozó jelenlegi munkán.

A *„Világmisszió és Evangelizáció"* albizottság elsősorban *„A világ üdve ma"* című tanulmányon dolgozott, amely 1972 végén a Bangkok'i Konferencia központi témáját alkotta. A Konferencia arra a felismerésre jutott, hogy „az üdvösség, melyet Krisztus hozott és amelyben mi részesülünk, számunkra egységes, teljes életet kínál ebben a megosztott világban. Üdvösségen az élet megújítását, mint az isteni teljességben történő igaz emberségünk kibontakoztatását értjük" (Kol 2,9), azt a folyamatot, melyben „Isten irgalmassága lesz nyilvánvalóvá". Figyelemre méltó, amit a Lausanne-i Evangélizációs Világkonferencia deklarációjában, az ún. „Lausanne-i Alapszabályzatban" a minap megerősített; ti. hogy „mind az evangélium hirdetése, mind pedig a szociális-politikai elkötelezettség a keresztyének kötelességének része. Mivelhogy mindkettő Istenről és emberről szóló tanításunk, felebaráti szeretetünk és Jézus Krisztus iránti engedelmességünk szükségszerű manifesztálódása. Az általuk várt üdv

személyes és szociális felelősségünket egészében kell, hogy átalakítsa.

Az *„Egyház és Társadalom"* egység, melynek 1966-os konferenciája az ökumené szociális gondolkodásában oly iránymutató volt, *„Az ember jövője és a társadalom jövője egy tudományos-technikai világban"* című kérdéssel foglalkozva úttörő munkát végzett. Ez a tanulmány összehozta a teológusokat a különböző tudományos területek legrangosabb képviselőivel abból a célból, hogy néhány olyan összekúszált etikai és teológiai kérdésben véleményt cseréljenek, melyek a technika és tudomány feltartóztathatatlan haladása során vetődtek felszínre. Azok a problémák, melyeket a szociális változások hoztak magukkal egy további világtávlatú tanulmány kidolgozását tették szükségessé az „Erőszak és annak megengedése, valamint a szociális igazságért folytatott küzdelem" témájáról.

A hivő keresztyének és másvallású emberek közötti kommunikáció kérdése, mely a világot átölelő missziós mozgalmakat már az 1910-es Edinburgh-i Konferencia óta foglalkoztatja, a „Dialógus korunk különböző vallásainak és ideológiáinak képviselőivel" nevű erősen kibővült programban nyert új jelentőséget.

Az *„Igazság és szolgálat"* területén az egyházak közötti segély, menekült és világszolgálat bizottságok a szükséggel, katasztrófákkal és háborúkkal teli világunkban sohasem késlekedett aktivizálódni az emberi szenvedés enyhítéséért és azért, hogy ezt a helyzetet a szociális és faji igazságosságért folytatott harc perspektívájából ítélje meg. Teljes erővel arra törekedett, hogy az uppsalai feladatot betöltse, hogy ti. „programjában a fejlesztési feladatoknak messzemenően elsőbbséget tulajdonítson".

Az a két kérdés, mely annak idején a közgyűlésen oly sok fejtörést okozott, az EVT két új programjában konkretizálódott, mármint a „Rasszizmus elleni harc programjában", melyet 1969-ben kezdtünk és éppen ez évben van megújításra kitűzve, valamint az „Egyházi Fejlesztési Szolgálat Bizottsága" munkájában, mely 1970. óta működik. Ez alatt az aránylag rövid idő alatt e két program hatóköre úgy kiszélesedett, hogy meggondolásainkban most már egészen központi és sokszor megvitatott helyet foglalnak el.

Az *„Egyházak Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottsága"* amellett, hogy a világ tűzfészkeinél jelentős közvetítőszerepet és azzal együtt bizonyságtevést végzett, indíttatva érezte magát egy, az emberi jogokkal foglalkozó tanulmány kidolgozására is, aminek kapcsán ez októberben világkonferenciát hívnak egybe, ahol a regionális és nemzeti egyházak tanulmányainak kiértékelésére kerül sor.

„Az ökumenikus aktivitás" akkori osztálya azt a feladatot kapta Uppsalában, hogy „Isten népét az ökumenikus megértésre, az egyházi élet megújításában történő aktív részvételre és megváltozott világunkban Isten munkájának szolgálatára serkentse és készítse fel". Ebből következően az alosztálynak az a feladata, hogy „szolgálatát Isten gyermekei igényeinek figyelembevételével vigye végbe, azok érdekében, akik a világban együtt élnek, s tennie kell ezt azon keresztül, hogy Isten népének egész közösségében a szeretet és az emberi méltóság megvalósítását segíti elő". Miután az osztály a „Képzés és megújítás" programegységen túljutott, különbözű új és ötletgazdag programokat dolgozott ki, jóllehet számos perszonális és financiális nehézséget kellett leküzdenie. Realizálódhatott egy akció és reflexióprogram a „Változásban való részvétel" témaköréről, mely arra volt hivatva, hogy felkutassa és odafigyeljen azokra a csoportokra, akik lokális szinten a változásokért küzdenek. Termékeny konzultációkat tartottak, hogy a kiszipolyozottak, a tehetetlenek, a hallgatásra kényszerítettek és azok szükségével szembesüljenek, akikért senki nem emel szót. A konzultációk témái a „Feketék teológiája és a latinamerikai felszabadítás teológiája" a „Szexizmus ma" (nők szerepe az egyházban és társadalomban, a nemi hovatartozóság szerinti megkülönböztetés, diskrimináció), valamint a „Család", „Karizmatikus mozgalmak" és „Fiatalok, mint a szociális változások közvetítői" voltak. Az uppsalai nagygyűlés elfogadott egy jelentést, egy a képzés kérdéseivel foglalkozó közös tanulmányi bizottság részéről, melyet az EVT és a „Keresztyén Nevelésügyi Világszövetség" magáévá tett. Külön irodát állítottunk fel, amely szélesebb bázissal foglalkozhat olyan nevelési kérdésekkel, mint iskolai képzés, keresztyén nevelés és teológiai nevelés. A „Keresztyén Nevelésügyi Világszövetség", mely 1907 óta áll fenn, 1971-ben az EVT-ben integrálódott. A képzés kérdéseivel foglalkozó iroda az elmúlt hat évben jelentős befolyást gyakorolt az ökumenikus mozgalomra azáltal, hogy a képzést a „tudatformálás" részeként értelmezte (új fogalom az ökumené szóhasználatában), azon útnak és módnak tehát, amely által az emberi öntudat saját igazi, emberi természetének felismerésére juthat el és amely képessé teszi a környezet és a szociális struktúrák okozta problémák aktív legyőzésére és egy igazságban és közösségben gazdag élet folytatására.

Túl ezen a szerteágazó konzultáción, a képzés problémáival foglalkozó iroda nem csupán a „Képzés és megújítás" egység munkájára, de az EVT összes többi programjának gondolkodás- és munkamódszerére is igen jelentős befolyást, valódi termékeny hozzájárulást gyakorolt. Egészen világosan mutatja ezt az, ahogy a teológiai képzést szolgáló pénzalap felosztásra került, továbbá a „Keresztyén Egészségügyi Szervezet" új súlypontjai, melyek mindegyike csupán néhány ónappal az uppsalai nagygyűlést megelőzően alakult. A Képzés Problémáival Foglalkozó Iroda nevelési munkája messze az EVT tagegyházainak körén túl is rányomta bélyegét az ilyen irányú munkákra.

A nagygyűlés ezenkívül egy humánum-tanulmány kidolgozására serkentett, mint amely kitűnő lehetőséget nyújtana az ökumenikus tanulmányi munka új módszereinek kifejlesztésére és kipróbálására, egy különleges kísérletezési alkalmat, ahol az induktív módszerek alkalmazhatók és a biológiai, pszichológia, szociológia, anthropológia és filozófia dimenziói, valamint a teológiai vonatkozások tekintetbe vehetők". E rendkívül igényes programadás megvalósítása egyetlen erőre bizatott. A tanulmány keretében mélyreható elemzések kerültek megfogalmazásra arról, hogyan lehetne és hogyan kellene teologizálni. A mélyrealapozott kérdések nem a „kicsoda az ember" téma körül forogtak csupán, hanem tulajdonképpen az a kérdés vetődött fel, hogyan állunk az emberiséggel keresztyének között és magán az EVT-n belül? Még foglalkozni fognak-e tanulmány végső megfogalmazásával és azokkal a konzekvenciákkal, amelyek abból az ökumenikus mozgalom közösségében életünk számára következnek.

Az ökumenikus mozgalom és az EVT tartja magát a „Szentírás szerinti" élethez és tevékenységhez, így a bibliai munka életünk és cselekvésünk számára új erőforrás kell hogy legyen. 1971-ben új reszortot teremtettünk azzal a célkitűzéssel, hogy a világ különböző területein végzett bibliamunka különböző aspektusait kidolgozza, e területen elért fejlődésről dokumentációt állítson össze, hogy kiképezzen és alkalmassá tegyen egyes személyeket bibliatanulmányok vezetésére és végül, hogy maga is részt vegyen egy sor meghatározott bibliai tanulmány kidolgozásában.

Arra törekedtem, hogy felhívjam az Önök figyelmét munkánk néhány jelentős és hangsúlyos programjára,

melyet az elmúlt hat évben az Önök indítványára kezdeményeztünk, mégsem hiszem, hogy mindez reprezentatív jellegű lehetett volna az EVT jelenlegi munkájának gazdagságát tekintve. Nem szeretném említetlenül hagyni itt az Ökumenikus Intézet sokoldalú tanfolyamait, és konzultációit, mint amely az ökumenikus nevelés felelőseként most is hatékonyan betöltötte feladatát és rendületlenül olyan konfrontálódások lehetőségeiről, melyeket hitünk és korunk égető kérdései megkívánják. Ugyancsak nem maradhat említetlenül a kifejezetten a nemzeti és regionális tanácsok kapcsolatával foglalkozó Titkárság sem. Éppúgy kiszélesedtek és elmélyültek a kapcsolatok a római katolikus egyházzal és az EVT majd' minden programjában való római katolikus részvétel munkánk stílusát és eredményeit észrevehetően formálták. De új kapcsolatokat teremtettünk azokkal a nemzetközi és regionális szervezetekkel is, melyekkel az általános érdeklődés területén együtt munkálkodunk.

Mindez bámulatraméltó teljesítmény, különösen, ha meggondoljuk, hogy a diszkusszióra rendelkezésre álló idő alatt anyagi nehézségekkel kellett küszködnünk, melyek a valutaválság és infláció folytán csak növekedtek. Az a stáb, mely e program kivitelezésével megbízatott, 1969. óta számarányában alig változott, jóllehet a tagegyházak és Tanácsok száma, melyek szolgálatunkat igénylik, jócskán emelkedett.

De még mielőbb a következtetések megvitatásába kezdenénk, melyet tevékenységünkből az ökumenikus mozgalom és az EVT számára adódnak, szenteljünk előbb néhány gondolatot annak, hogy miért kellett azt az irányt követnünk, melyet az elmúlt években jártunk. Amikor 1968-ban Uppsalában összegyűltünk, tudatában voltunk, hogy olyan világban élünk, mely tele van a szegények és gazdagok ellentétével, olyan igazságtalanságokkal, melyek az emberek fai, nemi vagy osztály hovatartozása alapján történnek, de éppúgy népek háborúkban történő konfrontációjával is. Mindezek oly elviselhetetlen mértékben burjánzottak el, hogy az egész emberiség számára veszélyt jelentenek. A nagygyűlés szavaival, üzenetével kifejezve mindezt:

Hallottuk azok kiáltását, akik béke után vágyódnak.
Az éhezők és kizsákmányoltak igazságosság után kiáltanak.
A megvetettek és hátrányt szenvedők emberi méltóságukat követelik.
Milliók keresik életük értelmét.
Isten hallja ezt a segélykiáltást és megítél minket.
De kimondja a felszabadító szót is.
Halljuk, amint mondja: előttetek megyek. Mivel Krisztus a mi bűnnel teljes múltunkat magára vállalja, a Szentlélek szabaddá tesz a másokért való létre. Már most is éljetek országomban boldog imádással és bátor cselekvéssel.

Az elmúlt években átélhettük a nők felszabadítási mozgalmának kiszélesedését, azon népek növekvő türelmetlenségét és nyugtalanságát, melyek politikai és faji felszabadításért küzdenek, továbbá olyan katonai kormányok számának bővülését, melyek a technokráciával kötött szövetség folytán követik az ördögi célt: növelni a bruttó-szociáltermelést tekintet nélkül a tehetetlen többségre. Az emberi jogok arculcsapásának és a világméretű hatalommal való visszaélés szemtanúi vagyunk; tanúi annak a kegyetlen elnyomásnak, melylyel elnyomták a szociális és gazdasági változások humánusabb modellekben való részvételi törekvéseket; tanúi népek közötti háborúk kitörésének és belső vitáknak. Ugyanakkor a reménykedés jelei is mutatkoztak, mint pl. a szudáni polgárháború elsimítása, a nagyhatalmak befolyásának leépítése Indokínában, a portugál, görög és etióp új helyzet.

Ugyanebben az időszakban ingott meg az az egész gazdasági rendszer, mely a világot 200 éven át uralta. A növekvő környezetszennyeződés, népességrobbanás, a nemzetközi valutaválság, az infláció, az élelmiszerellátás és fogyasztói javak világméretű krízise, mely elmélyíti a szakadékot a szegények és gazdagok között az egyes népeken belül egyre inkább, mind-mind közrejátszanak abban, hogy — az éppen erre a gyűlésre beadott CCIA nyilatkozat szavaival élve (CCIA — Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottság) — olyan helyzet jöjjön létre, „melyben az egész emberiség jövőbeni léte veszélyeztetve van". A továbbiakban ez áll a nyilatkozatban: „közömbösség, elégedetlenség, irigység, félelem, hatalomvágy és elhamarkodott rövidlátás útján az emberek egy bebizonyíthatóan igazságtalan gazdasági rendszert teremtettek, illetve kifejlődni hagytak". Hihetetlenül messzemenő következményei vannak annak a ténynek, hogy éppen a fejlődő országok voltak azok, akik ezt az indítványt elfogadták és az ENSZ közgyűlésének egyik rendkívüli ülésén e krízis okainak megvizsgálását követelték. Mind a gazdag, mind pedig a szegény nemzetek képviselői ünnepélyesen kijelentették és leghatározottabban elhatározták, hogy síkra szállnak —

> „egy olyan új nemzetközi gazdasági rendszer bevezetéséért, mely igazságosan, államok közötti egyenjogúságon, kölcsönös függetlenségen, minden állam kölcsönös érdekén és közös együttmunkálkodásán alapszik, a mindenkori gazdasági és társadalmi rendszerekre való tekintet nélkül. A meglevő igazságtalanságokat és egyenlőtlenségeket meg kell szüntetni, s oda kell hatni az ipari államok és a fejlődő országok közötti egyre nagyobbá váló szakadék áthidalására, továbbá biztosítani kell, hogy a gazdasági és szociális fejlődés békében és igazságosságban magunk és a következő nemzedék javára folytatódjék."

A békét és egyáltalán a túlélést fenyegető ilyen veszélyekre tekintettel igen különböző nézetek kerültek napvilágra. Ez év elején az egyik európai országban olyan kollokviumot tartottak, melyre az élet lekülönbözőbb szakágainak képviselői gyűltek egybe, hogy tárgyaljanak ezekről a veszélyekről. A mai világhelyzetnek megfelelően három különböző alapvető beállítottságot lehetett megkülönböztetni. Az első az üdvöz és biztonságot azáltal próbálja megtalálni, hogy a problémát megpróbálja megkerülni, mely közben a legősibb személyi és csoport érdekeket követve elhiteti magával, hogy őt ez az ügy nem érinti. Saját énjének privát világába vonul vissza, de közben misztikába, vallásosságba vagy kábítószerbe menekül. Másodsorban vannak, akik arra törekszenek, hogy a minket fenyegető veszélyt azzal próbálják elvarázsolni, hogy azt megnyugtató ideológiai vagy vallásos sématákba kényszerítik, olyanokba, melyek mindenre előregyártott magyarázatot adnak és a problémákat fejtegetésekkel próbálják elhárítani. A harmadik beállítottság végül azoké, akik éber lélekkel szembenéznek a veszéllyel s a belátás, a fantázia, a megértés és a talpraesettség minden lehetőségét kihasználják a veszélyt teljes nagyságának megragadása és értelmezése céljából, hogy annak mértéke ne haladhassa meg a megengedett kereteket, azok, akik nem konfrontáció, de elsősorban a veszélyek vállalása által új utakat és eszközöket találnak a veszélyek elhárítására.

Igen fontosnak tartom, hogy az említett különböző beállítottságok nagyon tanulságos analízisén túl az emberiség helyzetét újra átgondoljuk és feltegyük a kér-

dést: mi az, amit mi az ökumenikus mozgalomban, mint keresztyének és egyházak megpróbáltunk tenni. És ha mi egy pillantást vetünk arra a munkára, melyet az EVT az elmúlt hat évben elkezdett, két dolog válik egészen nyilvánvalóvá. Mindenekelőtt az, hogy programjainkban, akcióinkban és a fontossági sorrendek kialakításánál állandóan arra törekedtünk, hogy korunk kihívására releváns választ adjunk. Hitben és engedelmességben a legmesszebbmenőkig megtettünk mindent, hogy ezeknek a követelményeknek megfeleljünk. Talán nem értünk el sokat, de mindenesetre megfélemlített és megkínzott embertársaink felé vezető úton vagyunk, akik szintén megpróbálják Isten szavát és cselekvését annak alapján megismerni, amit mondott és cselekedett a szentírásban és a testté lett Igében, Krisztusban kinyilatkoztatva úgy, amint népe az évszázadok folyamán azt felismerte. Másodsorban az, hogy megpróbáltuk az analízisben említett első két magatartást elkerülni és a hit-remény-szeretet harmadik útja mellett dönteni. Ezt természetesen nem tartjuk a mi időnk specifikus döntésének, hiszen ez a hozzáállás adta meg az ökumenikus mozgalom létjogosultságát kezdettől fogva. Mi annak a tradíciónak az örökösei vagyunk, melyek J. H. Oldham, illetve Dietrich Bonhoeffer szavaiban jutnak kifejezésre: „Meg kell próbálni, hogy megbizonyosodjunk róla", illetve: „tudni csak azt fogjuk, amit magunk is csinálunk". A kockázatvállalás és cselekvés hitből történik, abból a megújult meggyőződésből, hogy az *oikumene*, az egész lakott föld Ura legyőzte a hatalmasságokat és erőket, minket pedig a szentíráson keresztül hatalmával és bölcsességével vértezett fel, hogy felismerjük és korunk veszélyezettsége és kihívásai által meg is valósítsuk akaratát. Nincs számunkra visszaút: sem a részt nem vállalásba, sem pedig ideológiák vagy dogmatikus bástyák mögé nem menekülhetünk.

Mit jelent tehát mindez az EVT számára? Az tény, hogy közösségünknek a beszámolás periódusában igen komoly próbát kellett kiállnia és hogy eközben egy sor feszültség adódott. Hogyan értelmezzük a számadásnak ezt a tapasztalatát? Mire tanít ez minket az EVT-ben közösségünk lényegét illetően? Most nem fogom megismételni mindazt, amit erről a kérdésről az elmúlt években már elmondtam. Csupán néhány olyan problémára szeretnék rámutatni, melyek Uppsala óta kerültek az előtérbe.

1. Mivel a föld népeinek túlnyomó többsége függetlenné vált és az egyes országok problémái mindegyik országot érintik, az EVT programjain belül szoros kapcsolatok és összefüggések vannak. Ezek a programok azonban a legkülönbözőbb olyan osztályok és alegységek munkáján keresztül kerülnek végrehajtásra, melyek a maguk részéről ismét csak különböző összetételűek és különböző bizottságok által vezetettek. Jóllehet a Központi Bizottság mindezen programok koordináló grémiuma, mégis számos — saját dinamizmusának elvei alapján történő — régebbi és új feladatot fejlesztett ki. A nagygyűlés javasolta, hogy jobban meg kellene vizsgálni az EVT struktúráját, hogy ezáltal képesek legyünk egyszerűsítésre és hatékonyabb koordinálásra. A KB 1971. elején jóváhagyta az új struktúrát, mely azóta a gyakorlatba is át lett ültetve. Továbbá egy bizottságot hoztunk létre, mely az EVT programjainak fontossági sorrendjét vizsgálja felül és fáradozik a hatékonyabb koordinálásért és együttműködésért.

Nehézségeink részben arra vezethetők vissza, hogy a tagegyházak sok esetben nincsenek tudatában, milyen átfogó és sokirányú az EVT programja. Néhány tagegyház jól kiismeri magát bizonyos programokban, mert abban vesz részt, ellenben azok a programok, melyekben egyáltalán, vagy csak kevésbé vesz részt, ismeretlenek maradnak a számára. Az elégtelen kommunikáció és nevelés következtében, valamint amiatt, hogy az EVT munkája gyakran csak a tömegkommunikációs eszközökből ismert, sokaknak az a nézetük, hogy a munka egyoldalúan csak néhány különleges területre korlátozódik (pl.: speciálisan szociális és politikai problémákra). Az EVT-programok koordinálásáról szóló jelentés, mely ennek a gyűlésnek a keretében kerül megvitatásra, tájékoztatást fog adni azokról a fáradozásainkról, melyeket a strukturális kérdésekkel foglalkozó bizottság célkitűzései alapján tettünk, valamint rámutatnak azokra a problémákra, melyekkel eközben találkoztunk. Lehet persze azzal érvelni, hogy a több mint 90 ország közel 270 tagegyházának s azokon belül ismét különféleképpen orientálódó, az egyházon belül, vagy annak keretein kívül is ható csoportoknak a szolgálata igényli a szempontok sokszínűségét. Mindazonáltal lehetséges, hogy korunk rengeteg feladata és azok megoldására rendelkezésünkre álló korlátozott eszközök fáradozásaink koncentrálását teszik szükségessé, mellyel a tagegyházakat segíteni tudjuk közreműködésüket egyre több területre kiterjeszteni és ezáltal a kor követelményeinek megfelelni. Nagyon fontos megtalálnunk azokat a hatékony eszközöket és utakat, hogy miként kell programokat kidolgozni és végrehajtani, hogy miként lehet az egyes programokban előforduló átfedéseket elkerülni és munkánkat hatékonyabbá tenni anélkül, hogy a szempontok meglevő sokszínűségét szem elől tévesztenénk, csak hogy az egyházak közti kommunikációt megkönnyítsük.

2. Tevékenységünk koordinálása és koncentrálása mindenesetre ismét egy másik kérdést vet fel: mi az EVT-tevékenység finanszírozásának optimális módja? Mint Önök is tudják, létezik egy Általános Költségvetés, mely a tagegyházak központi költségvetéseinek hozzájárulásából jön össze. Emellett több különálló háztartás is van, melyeknek fedezete a különböző résztvevő egyházak egyenkénti strukturális felépítésétől és financiális eljárási rendjétől és módozataitól függ. Ez érvényes a CICARWS-ra (Egyházak közötti segítség, menekült és világszolgálati bizottság), a CWME-re (Világmissziós és Evangélizációs Bizottság) és annak intézményeire, valamint a CCPD-re (Egyházi fejlesztési szolgálat bizottsága) és a Képzés Kérdéseivel foglalkozó Irodára. Ezeknek az osztályoknak és részlegeknek gyakran megfelelőbb eszközök állnak rendelkezésére, mint azoknak, melyek az lÁtalános Költségvetéstől függnek. Ezek olyan programokat irányozhatnak be, melyek — legyenek bár igen fontosak — fedik más osztályok hasonló programjait, azokkal rivalizálnak, s ráadásul nem is mindig a legfontosabbak. Ebből kifolyólag az Általános Költségvetés financiális lehetőségei olyan szűkre szabottak, hogy az ettől a háztartástól függő osztályok finanszírozása a programprojektumok számára előirányzott eszközök hozzáadásából lehetséges. A munkatársak kénytelenek idejük nagy részét arra fordítani, hogy ezeket a pótlólagos eszközöket lehetőség szerint előteremtsék. Ez a legnagyobb mértékben kielégítetlen helyzet az EVT munkavégző képességét csorbítja és részben visszatartja a tagegyházakat attól, hogy teljes egészében felelősséget vállaljanak azért, amit az EVT nevükben tesz. Aztán a tartós valutaválság is felfedte az EVT financiális struktúrájának alapvető gyengéit úgy, hogy mindezek összessége elviselhetetlen viszonyokat teremt egy olyan szervezet számára, mely arra hivatott, hogy ilyen sokat tegyen és szolgáljon.

A Gazdasági Bizottság ismételten rámutatott erre a problémára és sürgősen ajánlotta az EVT-nek egy

koordinált háztartás bevezetését. Ebben a vonatkozásban már több dolog történt is. De ebben a vonatkozásban nem szabad elfelejteni, hogy az EVT anyagi-financiális felépítése a tagegyházak hasonló jellegű felépítettségének visszatükröződése és azok segélyszervezeteié, s ezek már eleve meghatározzák a helyzetet. Ha az EVT finanszírozását hatékonyan meg akarjuk változtatni, úgy először a tagegyházaknak kell saját finanszíális menetüket felülvizsgálniuk és átgondolniuk, vajon tagjaik megfelelően részt vállalnak-e.

3. Az EVT koordinálatlan finanszírozási módja éppúgy, mint a tagegyházaké, ismét rámutat egy másik problémára, mely nagy akadályt jelent. Az EVT-t azzal vádolják, hogy figyelmét és igyekezetét túlságosan szociális, politikai és segélyszolgálati területre korlátozza a teológiai reflexiók és az egyházak ökumenikus nevelése rovására. Akcióink felvázolása, amint ebben a jelentésemben tettem, rácáfol erre az unfaire ítéletre, mellyel sokan egyszerűen csak túl könnyen meg akarják úszni a dolgot. Az a kritika, mely nagyobbrészt az EVT munkájához a legtöbb anyagi segítséget rendelkezésre bocsátó gazdag országokból hallható, közelebbi megvizsgálás után nincs híján bizonyos iróniának. A kritikusok ugyanis olyan tagegyházak tagjai, melyeknek segélyszervezetei messzemenően azokat az EVT osztályokat támogatják, melyek a segély, a fejlesztés és a társadalmi igazságosság területén működnek, nem pedig azokat, melyek a teológiai tanulmányokkal és reflexiókkal, vagy az igehirdetés megújulásával foglalkoznak. Az Általános Költségvetéstől függő részlegeknek és osztályoknak éppen az az egyik problémájuk, hogy nincsenek birtokában azoknak az eszközöknek, melyekkel munkájukat az egyházban ismertté és megfoghatóvá tegyék. Ehhez jön még hozzá, hogy a „Kommunikációs" részleg, mely a tagegyházak növekedése következtében egyre nagyobb kommunikációs feladatokkal kell hogy szembenézzen, szintén az Általános Költségvetésből él. Ezt az anomáliát különböző EVT-bizottságok tárgyalták már és én remélem, hogy ez a Központi Bizottság a tagegyházak figyelmét fel fogja hívni erre a dilemmára.

4. Jóllehet mindezek a pontok, melyekről eddig szóltam elsősorban szervezeti és anyagi jellegűek, nem szabad elfelejteni, hogy ezek a dolgok a későbbiekben is kihatással vannak az EVT és a tagegyházak kapcsolatára és az EVT képességét csorbítják, hogy korunk követelményeire az evangélium egészével válaszolhasson. Az EVT munkája körüli minden vita mélyebb hatással kell hogy legyen az egyházak kapcsolatára és belső viszonyaira. Mind az uppsalai nagygyűlés, mind pedig ez a KB a legkülönbözőbb tanácsok, bizottságok és munkatársak segítségével azon fáradozott, hogy az egyházak életében és tevékenységében jelentkező égetően aktuális problémákat, továbbá az egységre és megújulásra történt elhívásunkat, de annak a társadalmi életre gyakorolt vonatkozásait is egészükben felismerje és előtérbe állítsa. Arra törekedtünk, hogy a keresztyén gondolkodást ezekben hordozzuk és hogy szavainkban és cselekedeteinkben a reménység hírnökei legyünk. Mégis fel kell tennünk a kérdést: megpróbálják a tagegyházak a maguk részéről megtenni azt, amit képviselőik az EVT-től elvárnak? Ha néhány egyház az EVT munkáját ignorálja, nem érti, vagy éppen ellenségesen szembenáll azzal, az arra vezethető vissza, hogy egyházaink életében és tevékenységében az EVT akcióinak csak kevé párja található. Az a benyomásom, hogy tagegyházaink közül sok az istentiszteletein, keresztyén nevelése közben és programjaiban úgyannyira minden egy bizonyos „minden áron való spirituális biztonság" megtartására megy ki, hogy már veszélyesen megközelítik a korunk követelményei által előjövő fentebb leírt első két hozzáállási formát. Sokunk hitében és életében úgy lett nevelve, hogy rendkívül nehezükre esik, sőt némely esetben még veszélyesnek is tűnik, hogy az egyház és társadalom kérdéseivel nyíltan és becsületesen szembenézzenek. De ebben az összefüggésben le kell szögezni azt is, hogy az egyházaknak nem mindig könnyű dolog az ökumenikus beszélgetésekben és kísérletezésekben nyert tapasztalatokat gyülekezeteik gondolkozás és életformájába belevinni és azt elfogadtatni! Ez a „résvételszakadék" egyre nagyobb lesz, de nekünk meg kell találni e szakadék áthidalásának útját és módját, nehogy ez az ökumenikus mozgalomnak és az egyházak sikeres bizonyságtételének előre nem látható károkat okozzon.

Ez a helyzet kiélezi a gazdag, indusztrializált északi, valamint az iparilag elmaradott szegény déli államok között. Bizonyos értelemben a déli félteke országai nem is tehetnek egyebet a kor kihívásával való szembenézésnél, hiszen elsősorban ők minden igazságtalanság szenvedő alanyai. Ezért aztán ezek nem okvetlenül nevezhetők éberebbnek és ökumenikusan aktívabbaknak, mint az északi egyházak, mivel végül is életük és struktúráikra az északi félteke egyházai voltak hatással és az életüket körülvevő kegyetlen valóság előli ugyanolyan menekülési vágyat éreznek, mint amazok. Mindazonáltal a jóléti országokkal összehasonlítva a déli egyházaknak kevesebb lehetőségük van erre a kimenekülésre. Éppen ezért a világ e részén élő egyházi vezetőknek könnyebb az EVT ilyen irányú munkáját biztatni, programjait morálisan és verbálisan támogatni, miközben az északi egyházakban vannak csoportok és személyiségek, akik az EVT munkájával szkeptikusan szemben állnak. Mindez egy másik terület, mellyel feltétlenül behatóbban kell foglalkoznunk, mert itt az EVT tagegyházai kölcsönös kötelességének a kérdése vetődik fel. Milyen ökumenikus szerepük van pl. a gazdag észak egyházainak, akik az EVT financiális támogatását tervezik csökkenteni csak azért, mert az programokat hajt végre, mellyel sok egyháztaguk és a mindenkori ország befolyásos érdekképviselete nem ért egyet? Itt nem csupán arról van szó, hogy a KB és a tagegyházak egy kisebbsége között nézeteltérés áll fenn, hanem sokkal inkább az ökumenikus elkötelezettség jelentőségéről egy megosztott egyházra nézve a megosztott világban.

Ebben az összefüggésben szeretném azt a kérdést megismételni, amelyet az elmúlt években már megfogalmaztam: „Hogyan tanul egyházaink többsége. Hogyan nőnek ki elavult koncepciókat, tudati formákat, előítéleteket és beállítottságokat? Hogyan tudnak különbséget tenni azok között, amelyek újak és kreatívok, illetve azok között, amelyek csak átmeneti, divatos jelenségek? Hogyan válnak nyitottá azoknak az embereknek a véleményei felé, akik más kultúrkörből származnak és hogyan tudnak azokkal egy hitben való közösséget megvalósítani. Ha mi ezeket a kérdéseket komolyan megszívleljük, abba az újra meg újra visszatérő problémába ütközünk, hogy az EVT-ben való részvétel a tagegyházak számára semmi kényszerítő erejű komoly elkötelezettséget nem jelent. Az a véleményem, hogy a Nagygyűlést követő években ezekkel a kérdésekkel sürgősen foglalkozni kell. Dietrich Bonhoeffer egyszer az „olcsó kegyelem"-től óvott és ha ma közöttünk lenne, nem kevésbé kemény szavakkal óvna az „olcsó ökumenizmus" álomképeitől. Már csak azért sem lehet az oikumene és Isten iránti elkötelezettség az egyházak elkötelezettsége számára könnyű és kényelmes, mert az az elkötelezettség, melyre elhívattunk, a kereszt útján halad.

5. Az előbbiekben felvázolt megállapítás, hogy az EVT programjai és aktivitásai az elmúlt években az

emberiség szorongással teljes kiáltásaira relaváns választ adott és az egész problematikával egy bátor és nyílt vita keretében foglalkozott, azokat helyezi előtérbe, akik ezeket a programokat felvetették és kivitelezték: ti. a KB munkatársait és az EVT más vezetőszerveit. A tömegkommunikációs eszközök és az egyházi vezetők egész sora az EVT-t egy olyan intézménynek állította be, mintha a bizottsági tagok és munkatársak az egyik, a tagegyházak pedig a másik oldalon állnának. Ez a felelősségnek olyan elviselhetetlen terhét rója ránk, melyet különösen azok a munkatársaink kénytelenk hordozni, akik közvetlenül a kritikák és találgatások kereszttüzében állnak.

Hogy erről a helyről ilyen dolgokról szóltam, nem jelenti azt, mintha a munkatársaink és a bizottsági tagok részére valami megkülönböztető bánásmódot igényelnék. Mi világunk kultúráinak és felekezeteinek sokszínűséget testesítjük meg. Meghallottuk azt a segélykiáltást, mely minket az ökumenikus mozgalmon belüli határtalan együttmunkálkodásra és az abban való kockázatvállalásra szólít fel. Olyan helyzetbe állítottunk, meyből olyan tanulságokat és meglátásokat vonhatunk le, melyek az egyházakban élő tagjaink többsége számára hozzáférhetetlenek maradnak. Könnyen abba a kísértésbe eshetünk, hogy az egyházakra türelmetlenül és beképzelt bosszankodással tekintsünk, ha azok nem úgy látnak, ahogy mi és nem azt cselekszik, amit mi próbálunk cselekedni. Ez a speciális helyzet továbbá az EVT munkatársai számára valami sajátos veszélyt rejt magában. Mi éppúgy, mint mások, érintettek vagyunk világunk ellentmondásaitól, melyeknek egyike éppen abban a vágyban jut kifejezésre, hogy életünk realitásából szívesen menekülnénk a biztonság különböző — gyakran igen agyafúrt — formáiba. Az a megterheltség és alkalmazkodási vágy, amelyet utazásaink közben a világ ínségével és gondjaival történő találkozás gondolkozásunkra és cselekvésünkre gyakorol, igencsak megterhelik lelki tartalékainkat, melyek arra lennének szükségesek, hogy korunk veszélyeztetettségéhez hitben, reményben és szeretetben bátran állhassunk hozzá. Mindennek a tudatában volt a struktúra-bizottság, amikor Addis Abebában az EVT-nek „a keresztyének lelki életének elmélyítését célzó" aktivitások indítását javasolta.

Amit mindezzel kifejezésre akartam juttatni, az az, hogy mely alapvető kihívásokkal kell az EVT-nek, annak bizottságainak és munkatársainak hittel és hűséggel szembenétniük. Itt nincs helye a „mi—ők" magatartásnak, amely helyenként meggyökeresedett, nagyban veszélyeztetve ezzel az EVT és az egyházak létének értelmét, hasznát. Újra meg kell tanulnunk, mit jelent bűnbánatot gyakorolni és azt, hogy miként tekinthetünk el önmagunk személyétől és miként fordulhatunk Urunk irányába, akihez tartozunk és akit szolgálunk. Ez azt jelenti, hogy mint az EVT és egyházak ökumenikus elkötelezettségünk közben habozás nélkül a kereszt igéjének adjuk át magunkat, mely újra meg újra — egymásért és a világ népei, valamint Isten népe egységéért, egy igazi és áldozatvállaló elkötelezettségre — újítja meg szívünket, hiszen Isten őket váltotta meg Krisztusban és szeretetét nekik ajándékozta. Ezen az úton felfedezhetjük azt az új egyszerűséget és spontán való élést, egymás iránti nyíltságot és türelmet, melyet Isten zarándokló népe nem nélkülözhet, ha világunk alapvető megváltoztatásában, egy közösségben és igazságosságban megvalósuló emberi létben akar közreműködni.

Az itt érintett témák az előttünk álló nagygyűlés témájának — Jézus Kristus megszabadít és egyesít — előkészületeire utalnak a továbbiakban. Sok múlik azon, hogy a tagegyházak és maga az EVT hogyan és miként készülnek elő erre a nagygyűlésre.

Ez a nagygyűlés lesz az eddigi legreprezentatívabb, ahol a munka és a viták során a legmesszebbmenőkig szóhoz juttatja mai világunk sokszínű kulturális és hitbeli irányzatait. A nagygyűlés alkalmat fog adni arra, hogy szembesülhessünk világunk ínségével, kétségeivel és igazságtalanságaival, melyeken oly sokféleképpen kellene segíteni. Ezek útjának-módjának megtalálásán túl arra is, hogy szembesülhessünk a rendelkezésünkre álló rendkívül korlátozott emberi és anyagi lehetőségekkel. A nagygyűlés olyanok találkozása lesz, akik maguk is a konfliktusoktól, gyűlölettől és ínségtől befolyásoltak, ami által közösségünk igen kemény próbának lesz alávetve. Mindezek ellenére a nagygyűlés elsősorban arra fog alkalmat adni, hogy együtt kutathassuk hitünket és Krisztusunkat, aki számtalan megkötöttségből megszabadít, egymáshozvezet, hogy ezáltal másoknak élhessünk. Ő az, aki mint szolgáit, a felszabadító és megbékéltető szeretet útjára küld bennünket.

Az ökumenikus mozgalmat az imádság tartja, különösen Urunk imádsága népének egységéért igazságban és szeretetben, ahogy az János evangéliuma 17. fejezetében ránk hagyatott.

Közösségünk növekedésére és korunk konfliktusainak kiéleződésére tekintettel szükségesnek tűnik tekintetbe vennünk a páli gondolatot a Krisztus testében élők karizmatikus különbségtételéről (I. Kor 12—14.). Ha mi a „Jézus Krisztus megszabadít és egyesít" témát magyarázzuk, ebben a dupla perspektívában kell az ökumenikus eszme által ápolt megszabadítást szem előtt tartanunk, mint amely minket egyenként, vagy mint közösséget különböző elhivatottságunk által a test egysége helyreállításának felfedezésére, hirdetésére, elérésére, rendbehozására és megtartására kötelez. Azon kell fáradoznunk, hogy Isten kegyelme által felszabaduljunk a különbözőségre, különböző ajándékok elfogadására, Isten sokféle feladatának végrehajtására és a különbözőségünk ellenére való egységünk felfedezésére, hiszen éppen azért kell felszabaduljunk, hogy feltámadott Urunk erejével egyek lehessünk a kereszt alatt.

A keresztyének és az európai béke

A KBK memoranduma az Európai Egyházak Konferenciája VII. nagygyűlésére Engelberg, 1974. szeptember 16–23.

A Keresztyén Békekonferencia kifejezi örömét a felett, hogy az Európai Egyházak Konferenciájának VII. nagygyűlése első renden kíván foglalkozni az európai békével. A KBK alapítása egy csoport theológus és egyházi ember fáradozásának eredménye volt, akik Krisztus szeretetétől hajtva (II Kor 5:14) elhatározták, hogy minden erejüket a béke ügyének szentelik. — Isten szeretete révén, amely a Jézus Krisztusban történt testtélételben az emberiséggel, mint „atheoi"-al (Ef 2:12) való szolidaritás kegyelmes cselekedetének bizo-

nyult, elkötelezve érezték magukat arra, hogy az emberiséggel és az egész lakott földdel (Oikoumené) szolidaritásban munkálkodjanak.

A keresztyéneknek éveken át kifejtett nagy békeerőfeszítései jó gyümölcsöket hoztak. Hálás elismeréssel vették tudomásul, hogy a világi békemozgalmak egyre nagyobb számban tudtak összegyülekezni különböző országokban és válhattak a világpolitika jelentős tényezőivé. A KBK alapítói kötelességüknek érezték, hogy a korábbi keresztyén kezdeményezők nyomdokán haladva álljanak résre a veszélyeztetett világban. Az Ökumenében is voltak olyan jó hagyományok, mint a Keresztyének Közötti Békés Együttműködés Világszövetsége és a Gyakorlati Keresztyénség mozgalma.

A KBK 1958-ban tartott első ülése óta a világ többször is állt már egy újabb világháború küszöbén. Európa hemzsegett a válsággócoktól, a nukleáris fegyverkezési verseny a „szakadék szélén való táncolás" politikájának következtében a végsőkig fokozódott. Évekig úgy látszott, hogy Európa ismét egy világháború kirobbantója lesz. Hála a békeerők fokozódó befolyásának és az államférfiak értelmes politikájának mindkét részről, végül sikerült megfékezni az európai válsággócokat több két- és többoldalú egyezménnyel, amelyek a második világháború teremtette status quo elismerését is jelentették. Ez különösen az NSZK és szomszédai között volt nagy jelentőségű.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a békétől idegenkedő erők hajlandók lennének elfogadni az új helyzetet Európában. Ezért kénytelenek vagyunk újból és újból felülvizsgálni Európa problémáját és e fogalom világos meghatározását sürgetni. Művelődéstörténeti és földrajzi okoknál fogva, de különösen az érintett országok jövője miatt nem fogadhatjuk el a „kisebb Európa" semmilyen elképzelését, amely csupán néhány olyan országra terjedne ki, melyeknek sikerült közös nevezőre hozniok politikájukat, közgazdaságukat és ideológiájukat. Ezt a fogalmat inkább ki kell terjesztenünk arra a területre, amelyet politikai és kulturális története során mindig Európának neveztek és amely minden politikai, gazdasági és társadalmi ellentét ellenére is egységet alkot még ma is. Ez az Európa az Atlanti Óceántól az Uralig, az Északi Sarktól a Földközi Tengerig és a Kaukázusig terjed: olyan Európa ez, amely minden katonai szövetségtől mentes, el nem kötelezett földrész kellene hogy legyen.

Amikor ilyen értelemben hangsúlyozzuk Európa egységét, nem azt a 19. századi eszmét kívánjuk propagálni, amely egy „egyesült és megerősödött Európát" akart létrehozni, egy paktumokkal átszőtt imperialista és kolonialista hatalmat a világ többi részeivel szemben, melyekre mérhetetlen szenvedést zúdított, hanem egy olyan Európát, amelynek népei különböző és ellentmondásos államrendszereik ellenére elindulhatnak a békés együttélés és együttműködés útján a nélkül, hogy veszélyeztetné a világ többi részeit, sőt megosztják más földrészekkel és nemzetekkel szellemi és anyagi potenciáljuk legjavát. Meggyőződésünk, hogy minél mélyebb és minél őszintébb ez az együttélés, annál fontosabbá válik — a szó jó értelmében — Európa a világ többi része számára.

Egyaránt szem előtt tartva ezt a célt és a saját érdekét, azonnal és a legnagyobb sürgősséggel kell elkészítenie az alapmunkálat lényeges részét: az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia által kiadandó alapszerződés mielőbbi aláírását és ratifikálását, amely mindkét felet kielégítené. De már most látnunk kell a további lépéseket is, amelyek e szerződés területén túl mutató célokat szolgálnak. Mielőtt követelésekkel lépnének fel, mindkét félnek jobban meg kell ismernie egymást, mindkét félnek bizalommal kell közelebb kerülnie egymáshoz. Éppen ezen a téren nyílnak lehetőségek az egyházak úttörő erőfeszítései számára. Csak az olyan egyházi emberek példájára kell tekintenünk, mint Niemöller, Iwand, Vogel, Wilm és mások, akik a Német Hitvalló Egyház közösségéből származva felvették az első kapcsolatokat a Szovjetunióval és így megtették az első lépéseket azon az úton, amely a politikusokat az egyezmények politikájához kellett hogy vezessen. A KBK véleménye szerint az ilyen úttörő szolgálat egyike az Európai Egyházak Konferenciája feladatainak. Az államférfiak és politikusok keze meg van kötve; ők csak a bizalom légkörében cselekedhetnek, amikor úgy érzik, hogy nem vállalnak túlságosan nagy kockázatokat. Ezzel szemben az egyházi emberek arra hivatottak, hogy elvégezzék a békéltetés szolgálatát, még személyes hitelük kockáztatása árán is, és megtegyék az első lépéseket a bizalom légkörének megteremtése felé.

Úgy érezzük, hogy a KBK megfelelő fórumot biztosít a mulasztások pótlása s talán ama hibák helyrehozatala számára, melyeket az egyházak mindkét részről elkövettek 1945 és 1974 között Európában. Még mindig hangoztatnak politikai jelszavakat és provokációkat a két tábort elválasztó határokon át, a valóságban azonban arra van szükség, hogy hajlandók legyünk a problémát a másik fél szemszögéből is látni. Európa térképe igen változatos képet mutat. Vannak benne „forradalomelőtti", „forradalmi" és „ellenforradalmi", vagy „forradalom utáni" helyzetek, amelyek lehetővé, sőt szükségessé teszik az egészen ellentétes álláspontok elfoglalását. Így például az emberi jogok kérdésében az olyan kijelentéseknek, mint a „belügyekbe való be nem avatkozás" más és más a rezonanciájuk a különböző helyzetekben. Az így támadt feszültségeket a keresztyén testvériségra alapított kölcsönös megértés szellemében kell megvitatni. Segítséget nyújtanak a legitim forrásból származó helyes információk, az érintkezés és a legkülönfélébb tárgyalások; ártalmas a becstelenség, a hamis információ, a tendenciózus beavatkozás. Ezért szükséges az európai egyházak között egy olyan általános vitafórum, amelyről egyszersmindenkorra száműzve van a hidegháború szelleme. Reménységgel várunk egy ilyen fórumot az Európai Egyházak Konferenciája keretében. A keleteurópai egyházak felhívással fordulnak azokhoz a nyugat-európai keresztyénekhez, akik még nem ocsúdtak fel az európai történelem nagy forradalmi megrázkódtatásaiból, főként az 1917. évi nagy Októberi Forradalomból. A modern idők egyik legnagyobb theológusa, Barth Károly az antikommunizmust a nyugati egyházak nagy veszélyének nevezte, mivel vakká teszi őket korunk tényleges feladatainak meglátására. Meggyőződésünk, hogy a lelki felszabadulás és a keresztyén józanság jobban meglátatja velük saját célkitűzéseiket és saját országaikban a problémák megoldásának lehetőségét, mely problémákat a kapitalista rendszer vetett fel, s melyeket az imperializmus politikája nyíltan vagy leplezetten táplál.

Mint keresztyéneknek, bűnbánatot kell tartanunk azért, hogy hit által nem ismertük fel kellő időben, mennyire szükséges az együttélés Európában jelenleg elért fázisának gondos biztosítása és állandó erősítése a végből, hogy Európa „az együttműködés földrésze" legyen. Számításba kell vennünk és el kell tűrnünk a kulturális, vallási és ideológiai feszültségeket. A különböző gazdasági rendszerekbe tömörült kis gazdasági közösségeknek meg kell találniok a módokat, amelyeken békés és igazságos árucserét bonyolíthatnak le egymással és a világ más részeivel. A világ más részeiből Európába importált ellentéteket és feszültségeket

sürgősen és békésen vissza kell utasítani és át kell alakítani jó viszonnyá — ez a bizalomteremtő cselekedetek és magatartás révén lehetséges.

Csak egy ilyen Európában oldhatjuk meg mindkét részéről az olyan közös problémákat, mint a környezet fertőzöttsége, az energiaválság stb. Csak az enyhülésből a fenti módon áldásokat nyerő Európában lehet további lépéseket tenni a leszerelés felé. Csak az ilyen békét élvező Európa válhatik áldássá a világ többi része számára. Ellenkező esetben ez erőfeszítések kudarca alapjaiban rendítheti meg az egész lakott földet.

Az elmondottak fényében érezzük magunkat szolidárisnak az Európai Egyházak Konferenciájával és kívánjuk vele a jó együttműködést, hogy bizonyságot tehessünk az egység és béke Uráról.

Prága, 1974. szeptember 10.

Fordította Fükő Dezső

A Keresztyén Békekonferencia állásfoglalása az emberi jogok kérdésében

Bevezetés

Az általános emberi jogok fogalma a felvilágosodás idején keletkezett. Különleges tartalmat és megfogalmazást a liberalizmus korszakában nyert. A liberális ideológia részeként vált egy világméretű politikai gondolat hordozójává.

Az általános emberi jogokat azonban ma már nem lehet csupán polgári szabadságjogokként felfogni.

Manapság tanúi vagyunk annak, hogy mennyire elégtelen az emberi jogoknak a liberalizmus idejéből származó megfogalmazása. Az emberiségnek csupán egy része számára biztosítják az emberség szabad kibontakozását. Az emberi jogoknak ez az elgondolása nem elég átfogó és nem elég mély ahhoz, hogy minden embert feljogosítson és elkötelezzen a szabad kibontakozásra.

Míg az emberi jogokról 1948-ban kiadott ENSZ nyilatkozat messzemenően a liberalizmus által kialakított értelmezésüket tükrözi, az emberi polgári és politikai jogokról szóló megállapodásban, különösen az 1966-ban kelt iratban, „Konvenció a gazdasági, társadalmi és kulturális jogok tekintetében", megkísérli az ENSZ az emberi jogok átfogóbb értelmezését. E szerint az egyént nemcsak jogi és politikai téren kell védelmezni, hanem a gazdasági és társadalmi életben is.

Amikor az emberi jogoknak e sokat vitatott kérdésében állást foglalunk, ezt a keresztyén közösség szellemében tesszük és reméljük, hogy szavunkat a mai emberiség egyik lényeges kérdéséhez való keresztyén hozzájárulásként fogadják.

Teológiai szempontok

Krisztusban Isten közösséget vállalt az emberrel és igazságot tulajdonított neki, amennyiben kegyelemből élettel ajándékozta meg és mindazzal, ami az élethez tartozik. A Krisztusban nekünk ajándékozott élet, amelyre az Ő megigazítása révén paradox módon jogot tartunk, nemcsak az örökéletet, az örök üdvösséget jelenti, hanem — miként Isten testtélétele bizonyítja — jogot a teljes életre, a földi jólétre is ebben a világban. Az üdvösséget, amelyre Krisztus áldozata jogosít fel bennünket, nem lehet elnyerni a földi jólétért vívott küzdelemben való részvétel nélkül. A megigazulás bibliai fogalma a közösségre vonatkoztatva értendő, mivel a hangsúlyt az embernek más emberekért való társadalmi felelősségére teszi.

Krisztusban Isten az élet és béke szövetségét kötötte meg ezzel a bűnös emberiséggel. Ha elfogadjuk Isten igazságát, amely nem ítélt el bennünket, hanem a legmélyebb szolidaritással valóban elfogadott minket, nem tehetünk mást, mint hogy mi is síkra szállunk az emberekért, akiket Isten szeret, hogy hozzásegítsük őket az igazságossághoz, a teljes életre való joghoz. Támogatnunk kell mindazt, ami lehetővé teszi, védelmezi, kibontakoztatja és meggazdagítja az életet, azaz a békét, a társadalmi igazságosságot, az emberi jogokat. Az emberi jogok elsősorban minden embernek az élethez való jogát jelentik.

Krisztusban elnyert szabadságunk elsőrendűen elkötelezettség mások szolgálatára. Isten ígérete az Ő reánk való igénye. Ezért tudjuk, hogy a jogok mindenek előtt elköteleznek bennünket, hogy az egyén joga kötelezettséget jelent a közösséggel szemben, hogy mások jogai korlátozzák az egyén jogait s hogy az egyéni jogokat csak a közösség jogai teszik lehetővé.

Különösen az Ószövetségből tanultuk meg, hogy az egyén és a közösség nem ellentétes fogalmak, hanem kölcsönösen egymásra vannak utalva. Az egyén nem vész el a közösségben, hanem ott talál önmagára. Az emberi jogok tehát nem csupán egyéni szabadságjogokként értelmezendők, hanem a csoportok és közösségek jogai és kötelezettségeiként. Olyan átfogó szolidaritásra kell törekedni, amelyben nem csupán az egész közösség hordozza az egyént, hanem az egyén is felelős az egész közösségért.

Az emberi jogok, amelyeknek alapja a mi szemünkben végső fokon Istennek az emberiséggel Krisztusban kötött szövetségében van, számunkra elsősorban nem önigaz igényt jelentenek, hanem elkötelezettséget, lehetőséget a szenvedő emberekkel szolidáris szolgálatra. Az elnyomottak szenvedéseinek joguk van a mi szolidaritásunkra, joguk van ellenállásra a kizsákmányolással és az olyan rendszerekkel szemben, amelyek lehetővé teszik embernek ember által történő elnyomását, illetve amelyek emberek millióit ítélik marginális létre.

Isten az ő szövetségében minden embert teljes életre hív. Az emberi jogok nemcsak az embernek ember által való kizsákmányolásához szolgáltatnak kritériumot, hanem a milliók marginális létéhez is.

A liberális emberi jogokat, amelyek egy konkrét történelmi időszakban keletkeztek, gyakran tekintették keresztyén ihletésű isteni jogoknak. Elérkezett az ideje, hogy rámutassunk az emberi jogok ilyen felfogásának történelmi hátterére, a felvilágosodott liberalizmustól való lelki-szellemi függőségére és bebizonyítsuk, mennyire hamis azonosításuk a bibliai kijelentéssel.

Az emberi jogok minden felfogása a történelmi fejlődés következménye; emberi kísérletet jelentenek ar-

ra, hogy a teremtő Isten igazságára emberi, tehát mindig helyesbíthető választ adjanak.

Elfogadhatatlannak tartjuk az emberi jogok abszolút értelmezését, mint az egyén metafizikai jogait tekintet nélkül a történelmi helyzetre, vagy azt, hogy indokolásuk az ember Istenképűségében, illetve az egyszeri teremtésben keresendő. Az emberi jogoknak ezt a metafizikai, individualista felfogását, amely egyes helyeken még ma is megtalálható, alkalmazták minden történelmi helyzetre s ennek során történelmietlenül egy polgári utópiát propagáltak, mégpedig gyakran prófétai cselekedetként. Az emberi jogokat az eschatologikus események és Isten szakadatlan teremtő munkája keretében kell szemlélni. Így végezhető a társadalomban az a prófétai szolgálat, amelyre mi, keresztyének hivatottak vagyunk, és így egészíthető ki az emberi jogok liberális felfogása, amely nem kísérelte meg e jogoknak minden emberre való érvényesítését.

Egyes alapelvek

Az emberi jogoknak teleológiai jellegük van, azaz egyes jogok érvényesítését korlátozza az emberhez méltó élet megvalósításának egyetemes célkitűzése. Az emberek szabad mozgása új függőségbe hozhatja például a vándormunkásokat.

A vallásszabadság alapvető jogának, mint minden alapvető jognak, a másik ember szabadsága szab határt. A vallásszabadság nem veszélyeztetheti a békét a társadalomban és a népek között.

Ugyanígy kell az egyének szabad véleménynyilvánítási jogát alárendelni egy csoport, vagy egy nép véleményszabadságának. Ahol egy jog kinyilvánítása eltéveszti a kívánt célt, ott az emberi jogok teleológiai jellegét hagyják figyelmen kívül. Az emberi jogok célja minden ember szabad kibontakozásának biztosítása. Ha azonban az emberi jogok nevében olyan külső rendet építenek ki, amely a valóságban elnyomja a nagy tömegeket, akkor eltévesztették a tulajdonképpeni célt. A keresztyéneknek például kötelességük megkérdezni, hogy erkölcsileg igazolható-e az az emberi ár, amit számos országban fizetnek a gazdasági fejlesztésért, hogy vajon az anyagi fejlesztés igazságosan osztódik-e el, hogy a fejlesztés szociális tájékozódású-e.

Az emberi jogok nem öncélúak, hanem azt az irányt mutatják meg nekünk, amelyben kell az emberiségnek a béke és igazságosság felé haladnia; eszközök arra, hogy az emberek teljesebb és gazdagabb életet élhessenek. A cél maga az élet. Ehhez viszonyítva kell megítélni az emberi jogokat is.

A Harmadik Világ számos országban a „puszta életért" kell küzdeni, azokért az elemi emberi jogokért, amelyek az emberiség többsége számára még nincsenek biztosítva, úgyhogy ez az egész világ békéjét fenyegeti.

Más területeken az emberek elemi szükségletei már biztosítva vannak, itt tehát a polgári jogoknak az új struktúrák szintjén való kibontakoztatásáról van szó, amit nem lehet átvenni a liberális demokráciától.

Megint más helyzetekben (Chile, Dél-Korea, Fülöp-szigetek) az emberi jogok liberális felfogásának csődjét ürügyül használják fel alapvető politikai jogok felfüggesztéséhez.

Különbséget kell tenni az egyes helyzetek között, s azt is fel kell ismerni, hogy az együttélésen belül hol jelentkezik az osztályharc. Az emberi jogok megsértése miatt szenvedőkkel való szolidaritás korántsem propagandafogás. Az emberi jogok kérdését nem lenne szabad propaganda célokra felhasználni.

Az úgynevezett politikai emberi jogok meg a gazdasági, társadalmi és kulturális jogok elválaszthatatlanul összefüggnek. Az ENSZ két külön konvenciójában való lefektetésük nem a közöttük levő összefüggés tagadása, hanem abból a célból jött létre, hogy végrehajtsák a polgári emberi jogok kiegészítését a társadalmi és gazdasági emberi jogokkal, amelyek „fejlődési jogoknak" is nevezhetők. A társadalmi igazságosság szolgálatában az emberi jogok kérdését vizsgálva meg kell állapítani elsőbbségi sorrendjüket. Ennek során a társadalmi és gazdasági emberi jogokat nem lehet szembeállítani az „egyéni" politikai jogokkal. Mindnyájan egyéni, illetve közösségi emberi jogok, amelyek vagy a politikai, vagy a társadalmi, vagy a gazdasági érdekek körébe tartoznak.

A helyes elsőbbségi sorrend felállítására azért van szükség, mivel minden embernek joga van arra, hogy biztosítva és megvalósítva lássa az emberi létnek azokat az alapvető jogait, amelyek a másodlagos politikai jogok megvalósításának és élvezetének feltételét alkotják. Az ugyanis, aki tanulatlan, éhezik, vagy lakás és munka híján szűkölködik, az nem élhet, vagy nem teljesen élhet a polgári emberi jogokkal.

Az egyéni emberi jogokat összhangba kell hozni a csoportok, társadalmak és népek emberi jogaival. Ez az összhangbahozatal nemcsak a Harmadik Világ lakosaira érvényes, hanem minden emberre, akiket szegénységük, műveltségük vagy erőforrásaik hiánya megakadályoz abban, hogy személyiségük szabad kibontakoztatásához valóságos lehetőséget nyerjenek. Az úgynevezett polgári emberi jogokat, akárcsak a társadalmi és gazdasági jogokat, meg kell adni minden egyénnek, minden nemzetnek, vagy bármilyen közösségnek, amely közös és jogos érdekeket képvisel.

Az emberi jogok és kötelességek

Miként a jog minden területén, a jogok és igények kötelességekkel járnak együtt. Megfelelésük kettős: egyesek jogainak mások egyéni, vagy közösségi kötelességei felelnek meg; s minden jogosult egyén vagy csoport elkötelezett is, jogainak e kötelességek szabnak határt. Nincsenek abszolút emberi jogok: az egyént vagy a közösséget megillető jogokat más egyének vagy közösségek jogai korlátozzák.

A keresztyének, akik a Krisztusban nyert megigazulásból indulnak ki, elsősorban nem jogaik után kérdezősködnek, hanem feladataik és kötelességeik felől, amelyekkel Isten meg nem érdemelt megigazításáért érzett hálájukat és a világgal vállalt szolidaritásukat bizonyíthatják meg. A keresztyén ember szolgálatra és szeretetre kötelezettnek érzi magát a világ iránt. Ez az oka a minden elnyomott és megkülönböztetést szenvedő ember emberi jogaiért vívott harcban való részvételének. Az emberi jogok társadalmi elkötelezése, amelyet az igazságosság bibliai fogalma, Istennek az emberrel kötött szövetsége és a testtételtben az emberiséggel vállalt szolidaritása világít meg, a keresztyéneket szolidaritásra szólítja fel minden emberrel, különösen azokkal, akiknek erre szükségük van, és arra, hogy mindazt, amivel rendelkezik, felebarátja szolgálatába állítsa. Amikor a keresztyének ilyen magatartást támogatnak a gyülekezetekben és a közvéleményben, az emberi jogok mélyebb és szélesebb körű megvalósításához teremtik meg az előfeltételeket. Ebben a fáradozásban egynek tudjuk magunkat minden jóakaratú emberrel, akik az igazságos békéért és a valóban emberi életért küzdenek.

Fordította Fükő Dezső

Lausennei Elkötelezettség*

„Lausannei Elkötelezettség" a július 25-én Lausanneban befejeződött Nemzetközi Evangelizációs Világkongresszusnak nem nyilatkozata, hanem azoknak a résztvevőknek az elkötelezettsége, akik ezt a dokumentumot személyesen aláírták.

Bevezetés

Mi, Jézus Krisztus gyülekezetének több mint 150 nemzetből való tagjai, a Lausanneban tartott Nemzetközi Világevangelizációs Kongresszus résztvevői, magasztaljuk Istent, mivel üdvösségét ajándékozta nekünk és örvendezünk annak a közösségnek, amellyel minket vele és egymással megajándékoz. Mélyen megindít bennünket Istennek korunkban végzett munkálkodása. Kudarcaink bűnbánatra késztetnek. Az evangelizáció el nem végzett feladata kihívást jelent a számunkra. Hisszük, hogy Isten evangéliuma jó hír az egész világ számára. Az Ő kegyelméből elhatároztuk, hogy engedelmeskedünk Jézus Krisztus megbízatásának, amennyiben az egész emberiségnek meghirdetjük az Ő üdvözítését, hogy minden népet tanítványaivá tegyünk. Ezért meg akarjuk erősíteni hitünket és elhatározásunkat s elkötelezettségünket nyilvánosan kifejezésre akarjuk juttatni.

1. *Isten terve*

Megerősítjük az egy, örök Istenbe, a világ Urába és Megváltójába vetett hitünket, aki Atya, Fiú és Szentlélek, s aki mindeneket az Ő akaratának végzése szerint igazgat. Népét a világból hívta ki és a világba küldi vissza, hogy az Ő szolgái és tanúbizonyságai legyenek. Arra hívta el őket, hogy az Ő országát terjesszék, a Krisztus testét építsék és az Ő nevét dicsőítsék. Bűnbánattal valljuk meg, hogy gyakran voltunk hűtlenek ehhez az elhivatásunkhoz és nem teljesítettük feladatunkat, amikor alkalmazkodtunk a világhoz, vagy visszavonultunk a világtól. De örülünk annak, hogy az evangélium, ha földi edényekben van is, drága kincs. Újból vállaljuk azt a feladatot, hogy ezt a kincset a Szentlélek erejével ismertté tegyük.

2. *A Biblia hitelessége*

Megerősítjük az isteni inspirációt, az ó- és újszövetségi írások bizonyossá tevő igazságát és hitelességét a maguk teljességében, mint amelyek Isten egyedüli írott Igéje. Tévedés nélküli mindabban, amit hirdet és a hit meg az élet egyedüli biztos zsinórmértéke. Ugyanakkor vallást teszünk Isten Igéjének hatalmáról az Ő üdvterve megvalósítására. A Biblia üzenete az egész emberiséghez szól, mert Istennek Krisztusban és a Szentírásban adott kijelentése változhatatlan. A Szentlélek ma is ezen a kijelentésen keresztül szól hozzánk. Ő világítja meg népének lelkét minden kultúrában. Így ismerik fel újból és újból saját szemükkel az Ő igazságát. A Szentlélek egyre jobban feltárja az egész gyülekezet előtt Isten sokféle bölcsességét.

3. *Jézus Krisztus egyedülálló és egyetemes volta*

Megerősítjük, hogy csak egy Megváltó és csak egy evangélium van, de az evangelizációs munkamódszerek igen sokfélék. Bár tudjuk, hogy minden ember megismerheti Istent a természetben adott általános kijelentésből, de kétségbe vonjuk, hogy ez megválthatja őket, mivel az igazságot igazságtalansággal efojtják. Mint Jézus Krisztus és az evangélium lebecsülését utasítunk el minden olyan szinkretizmust és párbeszédet, amely azt állítja, hogy Jézus Krisztus egyformán szól minden valláson és ideológián keresztül. Jézus Krisztus, aki valóban ember és valóban Isten, önmagát adta egyetlen megváltásként minden bűnösért. Ő az egyedüli közvetítő Isten és ember között. Nincs más név, amely által megtartatunk. Minden ember elvész a bűne miatt, de Isten mindenkit szeret. Nem akarja, hogy bárki is elvesszen, hanem hogy mindenki bűnbánatra jusson. Aki azonban elutasítja Jézus Krisztust, az megveti az üdvösség örömét és Istentől való örök elszakadtságra kárhoztatja magát. Amikor úgy hirdetik Jézust, mint „a világ Megváltóját", ez nem azt jelenti, hogy eleve vagy végül is minden ember megtartatik. Azt meg éppenséggel nem lehet állítani, hogy valamennyi vallás a Krisztusban adott üdvösséget kínálja fel. Inkább Isten szeretetét kell a bűnösök világának hirdetni. Minden ember felszólíttatik arra, hogy személyes odaadással bűnbánat és hit által ismerje el Őt Megváltójának és Urának. Jézus Krisztus minden név felett való. Sóvárogva várjuk azt a napot, amikor minden térd meghajol Ő előtte és minden nyelv vallja, hogy Ő az Úr.

4. *Az evangelizáció lényege*

Evangelizálni annyit jelent, mint meghirdetni azt az örömhírt, hogy Jézus Krisztus meghalt a mi bűneinkért, feltámadott a halálból az írások szerint és most a bűnbocsánatot és a Lélek felszabadító ajándékát kínálja fel mindazoknak, akik hisznek és bűnbánatot tartanak. Az evangélizációhoz elengedhetetlenül hozzátartozik a mi keresztyén jelenlétünk a világban, egyúttal pedig a párbeszéd olyan formája, amely beleélő hallgatással vezet el a másik ember megértéséhez. Az evangelizáció lényegében a történeti és bibliai Krisztusnak, mint Megváltónak és Úrnak a hirdetése. Célja az emberek felindítása, hogy személyesen őhozzá menjenek és így megbéküljenek Istennel. Aki elmondja az evangélium meghívását, annak azt sem szabad elhallgatnia, hogy Krisztus követésének ára van. Így mindazokat, akik Őt követni szeretnék, arra szólítja fel, hogy tagadják meg magukat, vegyék fel az Ő keresztjét és azonosuljanak az ő új közösségével. Az evangelizáció eredménye magában foglalja a Jézus Krisztusnak való engedelmességet, az Ő gyülekezetébe való betagolódást és a világban végzett felelős szolgálatot.

5. *A keresztyének szociális felelőssége*

Megerősítjük, hogy Isten egyszerre minden ember teremtője és bírája. Ezért osztoznunk kell az egész emberi nemzetségben az igazságosságért és a megbékélésért érzett gondjában. Ez a gond arra irányul, hogy az emberek mindenféle elnyomás alól felszabaduljanak. Mivel az emberek Isten képére teremtettek, minden embernek veleszületett méltósága van tekintet nélkül arra, hogy milyen fajú, vallású, színű, kultúrájú, milyen társadalmi osztályhoz tartozik, mi a neme vagy életkora. Ezért nem szabad az embert kizsákmányolni, hanem el kell ismerni embernek és segíteni kell fejlődésében. Bűnbánatot tartunk mulasztásainkért és azért, hogy némelykor úgy tekintettünk az evangéliumra és a szociális felelősségre, mint amelyek kölcsönösen kizárják egymást. Az emberek közötti megbékélés nem jelenti egyúttal az Istennel való meg-

* Ezt a dokumentumot tanulmányi célból közöljük. Értékelésére visszatérünk.

békélést is, a szociális akció nem evangelizáció, a politikai felszabadulás nem üdvösség, mégis megerősítjük, hogy az evangelizáció és a szociális meg politikai tevékenység egyaránt keresztyén kötelességünk, mivel mindkettő szükséges kifejezési formája az Istenről és az emberről, a felebaráti szeretetről és a Jézus Krisztus iránti engedelmességről szóló tanításunknak. Az üdvösség üzenete magában foglalja az elidegenedést, az elnyomás és a megkülönböztetés minden formája elítélésének üzenetét is. Nem szabad félnünk attól, hogy kipellengérezzük a gonoszságot és az igazságtalanságot, bárhol jelentkeznek is. Amikor az emberek elfogadják Krisztust, az újjászületés által az Ő országába kerülnek. Meg kell kísérelniök, hogy az Ő igazságát ne csak felmutassák, hanem terjesszék is az igazságtalan világban. Az üdvösség, amelyről valljuk, hogy a miénk, teljes egyéni és szociális felelősségünkben kell megváltoztasson minket. A hit cselekedetek nélkül halott.
zös kihasználását.

6. *A gyülekezet és az evangelizáció*

Megerősítjük, hogy Jézus Krisztus úgy küldi el az Ő megváltott gyülekezetét a világba, ahogyan az Atya küldte őt. Ez megkívánja, hogy mi ugyanilyen mélyen és áldozatkészen hassuk át a világot. Ki kell törnünk egyházi gettóinkból és be kell hatolnunk a nem-keresztyén társadalomba. A gyülekezetnek odaadó szolgálatra való elküldésénél első helyen az evangelizáció áll. A világ evangelizálása megkívánja, hogy az egész gyülekezet az egész világnak a teljes evangéliumot vigye el. A gyülekezet képezi Isten világot átfogó tervének középpontját és ez az Ő kiválasztott eszköze az evangélium terjesztésére. Annak a gyülekezetnek, amely a keresztet prédikálja, magának is a kereszt bélyegét kell viselnie magán. Az evangelizáció komoly akadályozója a gyülekezet, ha elárulja az evangéliumot, ha nincs valóban élő közössége Istennel, ha nem szereti eléggé az embereket s ha hiányzik belőle, hogy minden tekintetben — a hivogatásban és a pénzkezelésben is — feddhetetlen legyen. Az egyház nem annyira intézmény, mint inkább Isten népének közössége s ezért nem azonosítható egyetlen kultúrával, egyetlen társadalmi vagy politikai renddel sem, semmilyen emberek által kigondolt ideológiával.

7. *Együttmunkálkodás az evangelizációban*

Megerősítjük, hogy Isten célja a gyülekezetnek az igazságban való látható egysége. Az evangelizáció azért is egységre szólít fel bennünket, mivel egységünk megerősíti bizonyságtételünket, egyenetlenségünk pedig ellent mond a megbékélés evangéliumának. De megállapítjuk, hogy sokféle formában lehetséges a szervezeti egység a nélkül, hogy ez feltétlenül elősegítené az evangelizációt. Nekünk azonban, akiknek azonos bibliai hitünk van, szorosan össze kell tartanunk a közösségben, a szolgálatban és a bizonyságtételben. Bevalljuk, hogy a bűnös individualizmus és a felesleges aprólékoskodás gyakran gyöngítette bizonyságtételünket. Elkötelezzük magunkat arra, hogy mélyebb egységet keresünk igazságban, imádságban, megszentelődésben és küldetésben. Sürgetjük a regionális és funkcionális együttmunkálkodás kialakítását, hogy ezzel előmozdítsuk a gyülekezet missziját, a stratégiai tervezést, a kölcsönös bátorítást, az eszközök és tapasztalatok kö-

8. *Gyülekezetek evangelizációs közösségben*

Örülünk annak, hogy a misszió új korszaka kezdődött meg. Egyre inkább eltűnik a nyugati missziók uralkodó helyzete. Isten a világevangelizáció hatalmas új forrását nyitotta meg a fiatal egyházakban és ezzel megmutatja, hogy az evangelizációért viselt felelősség Krisztus egész testét illeti. Minden gyülekezetnek fel kell tehát tennie a kérdést Isten és önmaga előtt: mit tegyen annak érdekében, hogy ne csak a saját területén munkálkodjék, hanem a világ más részeibe is küldjön misszionáriusokat? Missziói felelősségünk és feladatunk állandó új felülvizsgálatára van szükség. Ilyen módon növekszik a gyülekezetek közössége és válik láthatóvá Krisztus egy gyülekezetének világméretű jellege. Hálát adunk Istennek azokért a munkaközösségekért, amelyek a bibliafordításon, a teológiai nevelésen, a tömegkommunikációs eszközök, a keresztyén irodalom, az evangelizáció és a misszió fejlesztésén, a gyülekezet megújításán és más munkaterületeken fáradoznak. Nekik is állandó önvizsgálattal kell megkérdezniök, vajon működésük a gyülekezet küldetése szerves részének tekinthető-e.

9. *Az evangelizációs feladat sürgőssége*

Több mint 2,7 millió emberrel, az emberiségnek több mint kétharmadával kell még megismertetni az evangéliumot. Szégyenkezünk, hogy ennyi embert elhanyagoltunk és állandó szemrehányás ez számunkra és az egész egyház számára. Ennek ellenére ma a világ számos részében példátlan fogékonyság tapasztalható az Úr Jézus Krisztus elfogadása iránt. Meg vagyunk győződve arról, hogy most jött el az idő a gyülekezetek és a gyülekezeteken felülemelkedő szervezetek számára, hogy komolyan fáradozzanak mindazok üdvösségéért, akiket még nem ért el az evangélium és új erőfeszítéseket tegyenek a világ evangelizálása érdekében. Olyan országban, amely már meghallotta az evangéliumot, olykor szükséges lehet, hogy az evangelizáció csökkentse a külföldről érkező misszionáriusok számát és pénzek összegét, hogy az önálló növekedés lehetőségét adja meg az ország gyülekezeteinek és olyan területek számára szabadítson fel erőket, amelyek még nem hallották az evangéliumot. A misszionáriusoknak egyre nagyobb mértékben kell akadályoztatás nélkül eljutniok valamennyi földrészről valamennyi földrészre az alázatos szolgálat szellemében. A cél az kell legyen, hogy felhasználjunk minden rendelkezésre álló eszközt, amellyel minél előbb mindenkinek megadhatjuk a lehetőséget az evangélium örömhírének meghallására, megértésére és elfogadására. Áldozatok nélkül nem fogjuk elérni ezt a célt. Mindnyájunkat megrendít milliók szegénysége. Nyugtalanít bennünket azigazságtalanság, amely e szegénység okozója. Aki jólétben él, annak egyszerűbb életstílusra kell törekednie, hogy nagyobb mértékben járulhasson hozzá a segítéshez és az evangelizációhoz.

10. *Az evangelizáció és a kultúra*

A világevangelizáció stratégiájának kidolgozása ötletességet kíván meg a módszerek kiválogatásában. Isten segítségével támadnak olyan gyülekezetek, amelyek mélyen gyökereznek a Jézus Krisztusban s ugyanakkor szoros kapcsolatban vannak kulturális környezetükkel. Minden kultúrát újból és újból az Írás felől kell megvizsgálni és megítélni. Mivel az ember Isten teremtménye, kultúrájában nagymértékben van szépség és jóság. Mivel azonban az ember elbukott, mindezt bemocskolta a bűn. Sok minden démoni hatás alá került. Az evangélium egyetlen kultúrát sem részesít előnyben, hanem minden kultúrát a saját mértékével, az igazság és igazságosság mértékével ítél meg és abszolút etikai követelményeket támaszt minden kultúrával szemben. Az evangéliummal együtt a missziók igen gyakran idegen kultúrát is exportáltak s a gyüle-

kezeteket olykor inkább egy-egy kultúrához, mint az Íráshoz kötötték. Krisztus evangelizátorainak alázatosan arra kell törekedniök, hogy megtagadják önmagukat a nélkül, hogy feladnák személyiségüket, s így váljanak mások szolgáivá. A gyülekezeteknek át kell alakítaniok és meg kell gazdagítaniok a kultúrát, hogy ezzel Isten dicsőíttessék.

11. *A gyülekezeti vezetőség kiképzése*

Megvalljuk, hogy olykor elmélyülésének kárára fáradoztunk a gyülekezet növelésén s a távolállók evangelizációját elválasztottuk a gyülekezet lelki erősítésétől. Azt is elismerjük, hogy egyes missziós társulataink igen sokáig vonakodtak bennszülött vezetőket felkészíteni és felbá torítani az őket megillető felelősség vállalására. Ezért helyeseljük az önállóság elvét és törekszünk arra, hogy minden gyülekezetnek bennszülött vezetői legyenek, akik azt a keresztyén vezetői magatartást valósítják meg, amely nem az uralkodásban, hanem a szolgálatban mutatkozik meg. Elismerjük annak szükségességét, hogy meg kell javítani a teológiai kiképzést, különösen azokét, akik a gyülekezet vezetésére hivatottak. Minden népben és minden kultúrában gondoskodni kell a lelkészek és világiak eredményes kiképzéséről a hittanban, Krisztus követésében, az evangelizációban, a lelki építő munkában és a szolgálatban. Az ilyen kiképzési programnak nem lenne szabad megelégednie sablonos metodikával, hanem azt a bennszülöttek alkotó kezdeményezése révén a Biblia mértéke szerint kellene kidolgozni.

12. *Lelki vita*

Hisszük, hogy állandó lelki harcban állunk a gonosz fejedelemségeivel és hatalmasságaival, amelyek megkísérlik, hogy a gyülekezetet hatalmukba kerítsék és megakadályozzák a világot evangelizáló feladatában. Elismerjük annak szükségességét, hogy Isten fegyverzetét öltsük magunkra s ezt a harcot az igazság és az imádság lelki fegyvereivel vívjuk meg. Az ellenség tevékenységét ugyanis nem csupán a gyülekezeteken kívüli hamis ideológiákban fedezzük fel, hanem ugyanilyen mértékben a gyülekezetben is, amely más evangéliumot hirdet, amely meghamisítja az Írást és az embert emeli Isten helyére. Ébereknek kell lennünk és meg kell ítélnünk a lelkeket, hogy közvetíthessük a bibliai üzenetet. Elismerjük, hogy mi magunk sem vagyunk mindig mentesek a világiasságtól gondolatainkban és cselekedeteinkben, úgyhogy kiszolgáltatjuk magunkat a szekularizmusnak. Bár példának okáért helyes és értékes a gyülekezet számbeli és lelkinövekedésének gondos megvizsgálása, erre sokszor nem ügyeltünk. Néha felhígítottuk üzenetünket és mesterkedéssel gyakoroltunk nyomást hallgatóinkra, hogy eredményessé tegyük az evangéliumot. Túl nagy értéket tulajdonítottunk a statisztikai adatoknak s ezeket nem tisztességesen használtuk fel. Mindez világiasság. A gyülekezetnek a világban kell élnie, de a világ nem uralkodhatik a gyülekezeten.

13. *Szabadság és üldöztetés*

Isten parancsa minden kormányzat számára, hogy biztosítsa a béke, az igazságosság és a szabadság ama feltételeit, amelyek között a gyülekezet engedelmeskedhetik Istennek, szolgálhatja az Úr Jézust és akadályoztatás nélkül hirdetheti az evangéliumot. Ezért imádkozunk azokért, akik a nemzetek körében felelősséget hordoznak és felhívással fordulunk hozzájuk, hogy biztosítsák a gondolat- és lelkiismereti szabadságot és Isten akaratával megegyezően tegyék lehetővé a vallás gyakorlásának és terjesztésének szabadságát, ahogyan ez le van szögezve az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában. Ugyanakkor mélységes aggodalmunkat fejezzük ki mindazokért, akik jogtalanul vannak börtönben, különösen azokért a testvéreinkért, akik Urukról, a Jézus Krisztusról tett tanúbizonyságukért szenvednek. Megfogadjuk, hogy szabadulásukért imádkozunk és munkálkodunk. S nem vagyunk hajlandók arra, hogy az ő sorsuk miatt engedjük magunkat megfélemlíteni. Segítsen bennünket az Isten, hogy mi is felléphessünk az igazságtalanság ellen s hívek maradjunk az evangéliumhoz, bármibe kerül is. Nem felejtjük el Jézus figyelmeztetését, hogy az üldöztetés elkerülhetetlen.

14. *A Szentlélek ereje*

Hiszünk a Szentlélek erejében. Az Atya azért küldte el az Ő Lelkét, hogy bizonyságot tegyen a Fiúról, az Ő bizonyságtétele nélkül hiábavaló a mi tanúbizonyságunk. A bűn felismerése, a Krisztusba vetett hit, az újjászületés és a hitben való növekedés mind az Ő munkája. A Szentlélek missziói Lélek. A Lélekkel telt gyülekezetből tehát önmagától kell kinőnie az evangelizációnak. Ha egy gyülekezet nem missziói gyülekezet, saját magának mond ellent és megoltja a Lelket. A világ evangelizálásának csak akkor lehet esélye a megvalósulásra, ha a Szentlélek megújítja a gyülekezetet az igazságban és a bölcsességben, a hitben és a megszentelődésben, a szeretetben és a szolgálatra való felhatalmazásban. Ezért felszólítunk minden keresztyént arra, hogy imádkozzék Isten szuverén Lelkének kegyelmes eljöveteléért, hogy minden gyümölcse láthatóvá váljék Isten egész népében és minden adománya a Krisztus testét gazdagítsa. Csak akkor lesz alkalmas eszköz az egész gyülekezet az Ő kezében arra, hogy az egész világ meghallja az Ő szavát.

15. *Krisztus visszajövetele*

Hisszük, hogy Jézus Krisztus személyesen és láthatóan fog visszajönni hatalommal és dicsőségben, hogy véghezvigye az üdvözítést és az ítéletet. Az Ő eljövetelének ígérete további ösztönzője evangelizációs munkánknak, mivel emlékszünk szavaira, hogy előbb minden nép között hirdettetnie kell az Ő üzenetének. Hiszszük, hogy Isten népe küldetésének kell kitöltenie a Krisztus mennybemenetele és visszajövetele közötti időt. Nincs jogunk arra, hogy az idők vége előtt megszakítsuk a missziót. Emlékezünk intelmeire, hogy hamis krisztusok és hamis próféták támadnak az antikrisztus előhírnökeiként. Ezért szembefordulunk azzal a büszke és magabiztos álmodozással, hogy az emberiség valaha is kiépítheti a földön az utópiát. Keresztyén hitünk alapja az, hogy Isten viszi teljességre az Ő országát és várakozással tekintünk ama napra, amikor eljön az új ég és az új föld, amelyben igazságosság lakozik és mindörökre Isten kormányoz. Addig a Krisztusért és az emberekért való szolgálatra kötelezzük el magunkat, örömmel rendelve alá egész életünket az Ő uralmának.

Elkötelezés

Ezért eme hitünk és eme döntésünk fényében Isten és egymás előtt ünnepélyesen elkötelezzük magunkat, hogy együtt imádkozunk, tervezünk és munkálkodunk

az egész világ evangelizálásáért. Felhívunk másokat is, hogy csatlakozzanak hozzánk. Segítsen bennünket az Isten az Ő kegyelmével, hogy az Ő dicsőségére hívek maradhassunk ehhez az elkötelezettséghez. Ámen.

A lausannei kongresszus német csoportjának ajánlása

Hálásak vagyunk ezért a találkozásért az egész világ keresztyéneivel és azért a sokféle ösztönzésért és felismerésért, amelyet a Kongresszus adott nekünk. Újból megértettük a világ evangelizálása ránk bízott feladatának nagyságát és sürgősségét s a Kongresszus elkötelezettségében a jövendő evangelizációs szolgálat fontos alapját látjuk.

Felszólítjuk a tartományi egyházakat, szabadegyházakat és közösségeket, hogy a jövőben fokozott figyelmet szenteljenek az evangelizációnak. A jelenlegi órában, amikor az emberiség határaiba ütközik s egyre nagyobb a tanácstalanság, sokan keresnek világos eligazítást életük értelme felől. Ezeknek az embereknek az evangéliummal szolgálni és bizonyságot tenni nekik a Jézusban adott üdvösségről olyan feladat, amely abszolút elsőbbséggel rendelkezik.

Fordította: Fükő Dezső

Hazai szemle

Az egyházi békeszolgálat lélektani problémái

Nem voltunk felkészülve

HARMINC ÉVE lesz ebben az évben, decemberben, hogy „felszabadultam". FELSZABADULÁSOM AZONBAN MÁR AKKOR ELKEZDŐDÖTT, amikor Hitler elindította a második világháborút Lengyelország brutális lerohanásával. Azt gondoltam, hogy az ilyen igazságtalan háború annak kezdeményezőire nézve nem végződhet jól, s az is világos volt előttem, hogy ha világháború lesz megint, akkor az „oroszok" bejönnek Magyarországra, mint győztesek. Amikor az akkori magyar kormány Hitler szövetségeseként szintén háborúba kezdett, még bizonyosabb voltam abban, hogy ez a háború vereséggel végződik.

BELSŐ KÖTŐDÉSEIM feloldódásához természetesen sok idő kellett. Diósgyőri kapcsolataim a munkásmozgalom vezetőivel azonban különösen sokat jelentettek lelki felszabadulásom tekintetében. Az egyházi békeszolgálatra mégsem voltam felkészülve. Aki nem élte úgy át a felszabadulást, mint én, hogyan lett volna egykönnyen a békevilágmozgalom megértő támogatójává? Hiszen papjaink és híveink mindenre inkább fel voltak készülve, mint arra, hogy majd a háború után lehet nekik olyan fontos közéleti tevékenységet folytatniok, mint amilyen a békemozgalom, a szocializmus megvalósításának ez a fontos velejárója.

NEM VOLTUNK FELKÉSZÜLVE A BÉKESZOLGÁLATRA. Ahogyan én nem voltam felkészülve rá, úgy általában az egyházak sem, sem nálunk, sem a külföldön; sem a protestáns, sem a katolikus egyházak. Ez így volt az egész földkerekségen. A két világháború kitörése előtt és alatt imitt-amott voltak ugyan bátor kiállások a háború megakadályozására s a háború szörnyűségeinek csökkentése érdekében, de ezek inkább csak egyháztörténeti szempontból jelentősek, mert lényegileg erőtlenek és hatástalanok maradtak. Minket, magyarországi lelkészeket a két világháború közt politikailag inkább arra neveltek, hogy a szomszéd népek és államok iránt ellenséges érzelmekkel viseltessünk, s ilyen érzelmeket szítsunk gyülekezeteinkben is. Az irredenta prédikációkhoz jobban értettünk, mint a békesség evangéliumának céltudatos hirdetéséhez. A második világháború vége felé viszont — ami logikus következménye volt megelőző politikai neveltetésünknek — a *vértanúság*ra igyekeztek felkészíteni bennünket akkori egyházi vezető emberek (micsoda titkos bűntudat fűthette őket!). És mi történt? Vértanúságra nem volt okunk: egyházi szolgálatunkat a felszabadulás után azonnal végezhettük, konghattak harangjaink, gyülekezeteink megmaradtak, templomaink nagy része is legfeljebb kisebb sérüléseket szenvedett. A régiekhez képest mégis nagy változás történt: nem nézhettük közönnyel, hogy az egész világ békét akar, de ugyanakkor működnek azok az erők is, amelyek újabb háborúk, sőt új világháború kirobbantásában látják érdekeiket biztosítva. Ma már világos, hogy ezek a gonosz erők kihasználták a háború pusztításai, majd a szocializmus követelményei miatt tisztán nem látó egyének érzelmeit arra, hogy új háborútól várják elvesztett kiváltságaik visszaszerzését.

KÜLÖNÖSEN A PARASZTSÁGGAL került szembe eleinte a békemozgalom, az egyházi békeszolgálat is. Mi ezért nem végezhettük egyházi békeszolgálatunkat mintegy „tiszta kultúrá"-ban, hanem főleg a korszerű mezőgazdaság megvalósulása érdekében, egyáltalán a szocializmus építése mellett is ki kellett állnunk. Ezt tettem a huszonöt évvel ezelőtti *zeneakadémiai* nagygyűlésen is. Az egyházak egyébként akkor jelentős szolgálatot végeztek a korszerű mezőgazdaság kifejlesztése érdekében, hiszen gyülekezeteink nagyrészt parasztokból tevődtek össze, s ők, falusi földművelő hittestvéreink hozták a legszámottevőbb áldozatot templomaink, egyházi épületeink helyreállításáért s az egyházi élet finanszírozásáért. Nem volt könnyű feladat! Nagy tapintatra, valóban lelkipásztori bölcsességre és prófétai bátorságra volt szükség ahhoz, hogy parasztságunk templomos tagjaival szót értsünk, s a termelőszövetkezeti mozgalom vállalására és támogatására bírjuk. — Ma már erre az egyházi szolgálatra nincs szükség. A termelőszövetkezeti mozgalom eredményei minden várakozást, a legszebb álmokat is felülmúlták a legtöbb helyen. Így csaknem feledésbe merült egyházi szolgálatunknak ez az akkor annyira fontos és annyira nehéz részlete. — Könnyű ma már gúnyolódni némelyeknek azon, hogy gyakran bibliai igékkel próbáltuk megértetni a termelőszövetkezetek létjogosultságát. Ha jól meggondoljuk, azok az akkor alkalmazott igék nagyrészt ma is jónak mondhatók. Pél-

dául az, hogy jobb a kettőnek, mint az egynek, mert ha az egyik elesik, a másik felemeli (Préd. 4,9—12), — ma is érvényes nemcsak a tsz-ekre, hanem általában a szocializmusra nézve is.

TEOLÓGIAI RENDSZERÜNK NEM VOLT sem a békemunkához, sem a szocializmus megértéséhez. A múlt században Svájcban és az Amerikai Egyesült Államokban keletkezett keresztyén szocializmus, illetve a „social gospel" („szociális evangélium") igazságait nálunk nem lehetett komolyan igénybe venni; hiszen azok Isten Országának teológiailag nem általánosan elfogadott értelmezésén alapultak s nálunk szinte teljesen ismeretlenek voltak. Pártpolitikai részről sem helyeselték az olyan próbálkozásokat (mert ilyenek is akadtak), hogy bibliával a kezünkben „segítsük" a szocializmus építését. Talán érdekes lesz felidéznünk, hogy mivel eleinte nálunk pártemberek körében sem alakult még ki a mai felfogás az állam és az egyházak viszonyáról, (L. MIKLÓS IMRE államtitkár cikkét a Népszabadság márc. 3-iki számában.) nemcsak az ilyen próbálkozásokat, hanem már azt is, ha valamilyen politikai jellegű gyűlésen, mondjuk békegyűlésen, papi ember megjelent, és hozzá pozitív értelemben fel is szólalt, a jelenlevő pártemberek közül némelyek gúnyos mosollyal néztek az ilyen „áruló"-ra, aki talán karrierizmustól fűtve, „kommunista" nézeteket hangoztat. Az ilyenek úgy néztek ránk, mintha a saját sírunkat ástuk volna, vagy magunk alatt fűrészeltük volna a faágat. És ez bennünk bizony nem egyszer nehezen leküzdhető gátlásokat idézett elő. A békéért folytatott küzdelem viszont már annyira fontos volt, hogy az akkori legmagasabb pártvezetőség tudatos eréllyel akadályozta ideológiai „kultúr"-harc kitörését. Hiszen a béke nagy veszélyben forgott. Az ország romokban hevert. A főfeladat most az ország építése és a béke védelme volt. Azt a kifejezést, hogy „békés egymás mellett élés", akkor még nem ismerte népünk és a világ.

SEM TEOLÓGIAILAG, SEM LELKILEG NEM VOLTUNK TEHÁT FELKÉSZÜLVE A BÉKESZOLGÁLATRA. Az utóbbi volt a nagyobbik baj, a nagyobb probléma. Bennünk, lelkészekben és különösen gyülekezeteink régi, hűséges tagjaiban egészségtelen kettősség, meghasonlottság jeleit lehetett megfigyelni. Volt egy mérnök ismerősöm, akire az egyházon *belül* csak az a kifejezés illet, hogy „állatian reakciós". Egyszer csak találkozom vele egy állami fogadáson, a fővárosban, ahol eldicsekszik nekem, hogy most járt a Szovjetunióban, hogy ilyen és ilyen magas beosztásban dolgozik... Mire én csodálkozva azt mondom neki: És te ezt hogyan egyezteted össze azzal a politikai felfogással, amellyel engem nem egyszer támadtál? — Mire ő: „Hja, nekem élnem és dolgoznom kell; de te, mint pap, nem gondolkozhatsz így, te nem lehetsz megalkuvó".

MINDEZT A SZTÁLINI KORSZAKBAN KELLETT CSINÁLNUNK, hidegháborús történelmi légkörben. Egyházi részről sem Keletről, sem Nyugatról nem kaptunk számottevő segítséget. Nyugaton az 1956-os ellenforradalmat már akkor tervezgették. A nyugati egyházi emberek, elsősorban a vezetők az Egyházak Világtanácsában és a felekezeti világszövetségekben az ellenforradalom ügyét és szellemét képviselték békeszolgálatunkkal szemben. Nyugatnémetországban szinte az egyetlen megértőnk NIEMÖLLER volt, majd a Német Demokratikus Köztársaságban — jóval később — MITZENHEIM thüringiai püspök mutatott sok megértést és nyújtott teológiai alapvetést is *„politikai diakónia"* nevezetű felfogásával. A többi keleteurópai állam protestáns egyházi emberei csak lassan kullogtak utánunk, s kivéve az NDK-t, a magyar protestantizmus egyházaihoz képest hazájukban különben is elhanyagolható kisebbséget jelentettek. Ez vonatkozik a csehszlovák protestantizmusra is, főleg a cseh-re, amelynek mindössze egy-két kimagasló békeharcosa tűnt fel, s ők is azzal az alig titkolt mellékgondolattal szálltak síkra, hogy a békeszolgálat révén lehet kapcsolatot teremteni a „vasfüggöny"-ön túli népes és gazdag egyházakkal. — A Szovjetunió egyházi embereire különös hálával kell gondolnunk, nemcsak az orthodox-pravoszlávokra, hanem az észt és a lett evangélikus egyházi emberekre (TURS, KIIVIT) is. — Itt jegyzem fel, hogy VOROSILOV MARSALL Budapesten, egy fogadáson, amikor akkori miniszterelnökünk bemutatott neki, jobbjával felfelé muatott, és nagyon komolyan azt mondta: „Higgye el, odafent nagyon örülnek annak, ha a papok a békéért imádkoznak és fáradoznak".

Mindig kell harcolni a békéért

A MAGYARORSZÁGI PROTESTANTIZMUS óriási jelentőségű munkát végzett annak idején a béke védelméért és a szocializmus megvalósításáért hazánkban. Hiszen egyetlen kelet-európai egyház sem állt sem a béke, sem a szocializmus ügye mellett úgy ki, mint a magyarországi protestantizmus. Nem mintha a magyarországi katolicizmus még sokáig MINDSZENTI bíboros érsek szellemében viselkedett volna, ellenben a természeténél fogva nem volt olyan független, mint mi protestánsok. Annál inkább kell kegyelettel gondolnunk főleg CZAPIK GYULA érsekre, aki mint nekem többször is elmondta, kezdettől fogva rendszeresen elszabotálta Mindszenti reakciós utasításait, s nem sokkal halála előtt, már súlyos betegen is elment HELSINKI-be, hogy felszólaljon a békevilágtanács akkori ülésén. — A legértékesebb lelki segítséget azonban mi, hazai evangélikus és református egyházi emberek *elsősorban egymástól* kaptuk, hiszen minden feladatunkat és problémánkat együtt igyekeztünk tisztázni és végrehajtani, s itthon is, és külföldön is együtt és egységes állásponttal léptünk fel és álltunk ki.

MA MÁR SEHOL A VILÁGON nem tudnak teológiai-dogmatikai alapon állást foglalni a békemozgalommal szemben. De az egyházi békeszolgálatot a változott viszonyok közt is nagy erőkifejtéssel és odaadással kell tovább folytatnunk. Itthon is és külföldön is. Miért? Mert a nagy kincs, a béke megtartása mindig munkát és fáradságot, személyes és közösségi áldozatokat igényel. Egy darabig azt gondoltam, hogy a békeszolgálat is kampány-munka, olyan, mint amilyet a termelőszövetkezetekért végeztünk. Volt, de már nincs rá szükség. De nem. Békemunkára mindig lesz szükség, mert a békének mindig lesz ellensége. A békének vannak és mindig lesznek külső és belső ellenségei.

HOGYAN FÜGG ÖSSZE AZ EGYHÁZI BÉKESZOLGÁLAT ÉS A SZOCIALIZMUS IGENLÉSE? Ezt az összefüggést sem láttuk tisztán sokáig. De egyre világosabban felismertük, hogy a kapitalistáknak a béke ügye nem nagyon fontos. Ők a háborún rengeteget szoktak keresni. Ők imperialisták: *uralkodni* igyekeznek a népeken, hogy kizsákmányolhassák őket. Nekik hát nem érdekük a béke. Számukra a szocializmus jelenti az igazi veszedelmet: vagyonuk, hatalmuk elvesztését. Aki igazán szereti és akarja a békét, az szereti, akarja és segíti a szocializmust, mindenféle elnyomás, kizsákmányolás és háború legfőbb ellenszerét. Aki nem is helyesli mindenben a szocializmust, de szereti és akarja a békét, annak is meg kell hoznia ezt az áldozatot, a szocializmus lényegi igenlését.

A BÉKE LEGVESZEDELMESEBB ELLENSÉGE AZ EMBER BELSŐ, LELKIALKATA. Az ember lelkületének, belső mivoltának-kivoltának egyik legfontosabb eleme a harci ösztön, az agresszivitás, a verekedés és a hódítás szenvedélye, továbbá a védekezés ösztöne. Az agresszív hajlam, a harci ösztön minden élőlénynek, nemcsak az embernek, a legfontosabb sajátságai, tulajdonságai, képességei közé tartozik. Miről van szó? Puszta létünk fenntartása, életben maradásunk megköveteli, hogy bizonyos harci-hódítási feladatokat vállaljunk és végezzünk, hogy szinte állandóan harci, háborús készültségben éljünk. Ha ez nem lenne így, az ember nem tudott volna megmaradni a Földön. Már csak azért sem, mivel ennie kell, mégpedig állati fehérjéket (növényi táplálékon elsatnyult, elpusztult volna); ez kezdettől fogva kifejlesztette benne a harci készséget, azt, hogy támadni, hatalmába ejteni, megsebezni, megölni tudja maga körül az élőlényeket, meglesse, hajszolja, elfogja, megölje, szétdarabolja az állatokat, és ez ma is így van lényegileg. Hihetetlen mennyiségű állatot ölünk és eszünk meg naponta hazánkban és a földkerekségen. Hogy nem *mi* öljük meg az állatokat, melyeknek a húsát elfogyasztjuk, ez nem változtat a lényegen. A hentes azért öl, mivel *nekünk* kell a hús, mi kívánjuk, megköveteljük, hogy minél jobb legyen a húsellátás.

A KÁRTÉKONY ÉLŐLÉNYEK ELLEN VALÓ VÉDEKEZÉS is micsoda harciasságot követel meg az embertől! Az őskorban primitív fegyverekkel, kövekkel-dorongokkal kellett megküzdenie az iszonyatos hüllőkkel. Ma legalább is az élősködő rovarok, tetvek, bacillusok, vírusok százmillióit kell az orvosnak, a takarító háziasszonyoknak, utcaseprőnek, kertésznek megsemmisítenie, valóban „tömegpusztító" eszközökkel, permetezéssel, vegyszerekkel, mérgekkel. Erre nem lenne képes az ember, ha a „légynek sem ártana", ha nem tudna ölni és pusztítani. De tud, mert a lelkében nemcsak szeretet és békevágy létezik, hanem harciasság, agresszív hajlam is, ösztön a védekezésre, vágy a megmaradásra.

AZ AGRESSZIÓS ÖSZTÖN NEM MINDIG *irányul arra, amire kellene.* Az ember még embertársát is tudja gyűlölni, gyötörni, kínozni, pusztítani, leigázni, kiszipolyozni, megölni. A vallásos emberben is nem nehéz az agressziós ösztön jeleit, megnyilvánulásait felfedezni. Sokszor úgy van, hogy a protestantizmus ott erős, ahol sok a katolikus ember, és megfordítva: a katolicizmusnak szüksége van eretnekekre, hogy a hivő nép azokat gyűlölhesse, támadhassa, kínozhassa, gályákra küldhesse és máglyákra ültethesse. A keresztyén egységmozgalomnak, az ökumenikus törekvéseknek azért ellensége nem egy igen egyházias és buzgó pap, mert ha jóban vannak a katolikusok és a protestánsok, meggyengül bennük az „öntudat", s nem becsülik előbb-utóbb sem a maguk, sem a másik felekezetét. Úgy láttam, hogy az ökumenikus mozgalom addig volt erős, amíg antibolsevista félelem és gyűlölet hatotta át. Amíg az a jelszó, hogy keresztények és keresztyének mindnyájan eggyé legyenek, ellenszere akart lenni a munkásmozgalom jelszavának: „Világ proletárjai egyesüljetek".

ÚGY NÉZ KI A MAI PSZICHOLÓGIAI KUTATÁSOK FÉNYÉBEN, hogy az agresszív hajlam erősebb az emberben még a fajfenntartási ösztönnél, a „sex"-nél is, amellyel egyébként nem ellenkezik, sőt azt is szolgálja és védi. A nők nem is tagadják, hogy hódítóak akarnak lenni, és milyen férfiakra vetik ki szívesen a hálójukat? A gyenge, nyimnyám, anyámasszony katonája férfiakra? Nem, ellenkezőleg, az erős, harcias, bátor, hódító férfira, ha lehet, katonatisztre, vagy legalább valamilyen uniformis, egyenruha feszüljön az illetőn. Ez a kettő, a szeretet és a gyűlölet könnyen összeforr, az egyik átcsap a másikba, átalakul a másikká. Különösen ott ébred és erősödik fel, ahol az egyén, vagy a közösség úgy érzi, hogy elnyomják, kihasználják, megrövidítik, csonkítják a jogait, fenyegetik a boldogságát és az életét.

KÖZÖSSÉGI ÉLETÜNKRE NÉZVE UGYANAZ A HELYZET, mint az egyes ember lelki életére nézve. Ott ugyanígy vannak a dolgok, az erők. Csak nagyobbak az arányok. Sok millió elnyomott és megalázott kis ember lázadozó gyűlölete forradalommá lehet, mely elsöpri elnyomóit, vagy legalábbis megpróbálja szabaddá tenni magát. Ügyes zsarnokok ezért az észlelt elégedetlenséget és gyűlöletet igyekeznek másokra irányítani. s ha másként nem megy, háborúval levezetni, „lereagáltatni". A nemzedékek problémája is innen érthető. A fiatalok, a „második" nemzedék, mindig úgy érzi, hogy „az öregek" elnyomják, nem hagyják érvényesülni; s ezért igyekeznek félreállítani őket. A „harmadik" generáció, amely megint csak elnyomva a „második"-tól, félreállítja a „másodikat", s igazságot szolgáltat az „első"-nek. Azonban az agresszivitásban rejlő roppant erőforrást békés célokra is fel lehet használni: nagy és hasznos munkába fektetni, az ember igazi ellenségeinek leküzdésére irányítani, amilyen a nyomor, a betegség, az öregséggel járó szenvedések, a tudatlanság, a természeti rossz adottságok, és — az emberi nem boldogulásának valódi ellenségei ellen folytatandó harcra; a háborúkra spekuláló imperialistákra is.

AZ AGRESSZÍV INDULATOKTÓL meg lehet szabadulni a szó, a beszéd, az írás, az irodalom, a művészet útján is. Gondoljunk PETŐFI SÁNDOR, ADY ENDRE, CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY stb. harcias, támadó, gyűlölettől izzó, vagy gúnyolódó verseire, SHAKESPEARE drámáira, vagy a mi LUTHERÜNKRE is, aki megfigyelte magán, hogy akkor tud igazán jól prédikálni, ha dühbe gurul. A KRIMIK is „jó szolgálatot" tudnak tenni ilyen tekintetben, meg az izgalmas sportesemények és maga a sport is (kardvívás, ökölvívás, birkózás stb.). Ezek az önmagukban látszólag értelmetlen és haszontalan dolgok így nagyon is értékeseknek bizonyulnak, és nem is létezhetnének, ha az emberben nem lennének agresszív indulatok, amelyeket időről-időre le kell vezetni, ki kell élni.

BÉKESZOLGÁLATRA MINDIG SZÜKSÉG LESZ. Nevezhetjük bátran a fentiek alapján BÉKEHARCNAK is. A szülőknek, pedagógusoknak, lelkészeknek mindig a legfőbb feladatai közé fog tartozni, hogy a természetünknél fogva bennünk kisebb-nagyobb intenzivitással meghúzódó agresszív erőket jó irányba tereljék. Jól jegyezzük meg: nem elnyomni kell ezeket az erőket, hanem jó irányba terelni, hasznosítani, mint a meredek mederben lerohanó hegyi folyó, vagy a vízesés erejét. Ha valakiben elnyomják-elfojtják az agresszív hajlamot és erőket, az ebbe erkölcsileg, vagy fizikailag is belebetegedhetik, bűnözővé, gonosztevővé, esetleg öngyilkossá lesz, mert az agresszivitása önmaga ellen irányul, vagy a társadalomra, legközelebbi hoztartozóira, környezetére is.

BÉKESZOLGÁLATUNK AKKOR LESZ ERŐS, HATÁSOS, ha együtt jár belső felszabadulásunkkal. Amilyen fontos az, hogy a világ békéjéért küzdjünk, éppen olyan lényeges az is, hogy önmagunkban rendet és békét teremtsünk. Ehhez segítsenek minket az itt közölt tapasztalatok, megfigyelések és gondolatok is, hogy meghaljon bennünk az ó-ember, és felöltözhessük magunkra amaz új-embert (Kol. 3,5—15).

Dr. Vető Lajos

Schönberg, Liszt és Bartók

Az évfordulókban gazdag 1974. esztendő egyebek között Arnold *Schönberg*nek, századunk egyik legnagyobb hatású zeneszerzőjének, az ún. „második bécsi iskola" megalapítójának születése napját is magában hordozta. *A Muzsika* c. zenei folyóirat szeptemberi száma *Kárpáti* János „Az élő Schönberg" c. tanulmánya mellett az élete későbbi szakaszában a hitleri üldözés elől Amerikába vándorolt és Bartókhoz hasonlóan ugyancsak Amerikában (Los Angeles, 1951) elhunyt nagy zeneszerző „Liszt Ferenc életműve és egyénisége" c., 1911-ben írt tanulmányát is közli *Breuer* János közreadásában és jegyzeteivel, 1911-ben. Liszt Ferenc születésének századik évfordulóján ugyanis Németországban nagyszabású ünnepségeket rendeztek. A zenei folyóiratok különszámai között az *Allgemeine Musik-Zeitung* 1911. évi októberi száma 1008—1010. lapjain jelent meg *Schönberg* terjedelmére nézve rövid, de tartalmát tekintve annál fontosabb tanulmánya. Most, a nagy zeneszerző születése évfordulójának alkalmából fölöttébb időszerű ennek az írásnak néhány kiemelkedő gondolatát olvasóink számára felidéznünk. Mindjárt az első bekezdésben így szól:

„Liszt jelentősége, akárcsak minden nagy emberé, a hitében rejlik. Abban a fanatikus hitben, amely élesen megkülönbözteti a közönséges emberektől mindazokat, akiket áthat... Ez a hit... Lisztet éppúgy jellemzi, mint minden nagy embert... Hitt önmagában, azokban, akik nagyobbak voltak nála, hitt a haladásban, a kultúrában, a szépségben, az erkölcsben, az emberiségben. És hitt Istenben is! S mindeme hitnek forrása semmi egyéb nem volt, csak annak az embernek erős ösztöne, aki az önmagában érzett jóság magaslatára kívánta felemelni társait. Az ilyen ember nem művész többé, hanem szinte nagyobb annál: próféta."

Úgy látja, hogy Liszt tévedett abban, amikor formai újításaiban engedte hogy a benne rejlő erős költő elnyomja magában a poétát; „valódi benső egyénisége ezért hatotta át kevésbé a műveit, ezért nyilvánult meg sokkal alkalmatlanabb *formákban* (kiemelés tőlem. Cs. T. K.), mint aminőket a művésztől, ettől az intuícióval megáldott művésztől várhatnánk", de emiatt „nem szabad átsiklani afölött, hogy mennyi tiszta zenei újítás, mennyi valódi intuícióval fellelt elem rejlik benne... Maradandó, amit tőle tanultunk: hogy másként gondolkodjunk tartalom és forma viszonyáról, mint annakelőtte. Igencsak valószínű, hogy Liszt művei soha nem tesznek szert olyan népszerűségre, mint a klasszikusok. Még az sem lehetetlen, hogy műveit teljesen elfeledik... De neve, az fennmarad! Magasrendű etikai képzeteket ébresztő *fogalommá* válik. Úgyszólván nyelvünkbe hatol be, *kifejezőeszközzé* lesz, a megértés lehetőségét szolgálja, ha az emberiség legnagyobb céljairól akarunk szólni."

Schönberg zenéjének korszakos jelentőségét nagy kortársa, a mi *Bartók*unk igen korán felismerte. Figyelemreméltó, hogy századunk első felének ez a két vezető zenei géniusza mennyire hasonlóan viszonyult nagy közös elődjükhöz, ahhoz a Liszt Ferenchez, akit káprázatos zongoraművészi karrierje, majd romantikus programzenei alkotásai, azonkívül *Wagner* népszerűsítése terén tett önzetlen fáradozásai tettek kortársai szemében híressé, de igazi zenei mondanivalói, zeneszerzői jelentősége, a modern zene felé utat nyitó költői-prófétai kezdeményezései iránt érzéketlen maradt az akkori nemzedék. Ma már örömmel regisztrálhatjuk, hogy *Liszt* alkotóművészete fokról-fokra világszerte népszerűbbé válik, sőt kivált mióta *Szabolcsi Bence* 1955-ben, „Liszt Ferenc estéje" c., immár klaszszikussá vált tanulmányában kimutatta, számos legújabbkori zeneszerzőre, közöttük *Schönberg*re is gyakorolt hatása mellett elsősorban és mindenek felett az ifjú *Bartók* zeneszerzői stílusának kialakulása közvetlenül a késői *Liszt-művekhez kapcsolódik*. Az elmagányosodó, önmagát megszűrő, szűkszavúan keménnyé és koncentrálttá érlelődő *Liszt* késői műveinek folytatása, melyben a zene eladdig ki nem mondott ritmikai, dinamikai és harmoniai lehetőségei igazán nagy és összefoglaló zenei világképpé érlelődnek, és ahogy ezeket a lehetőségeket a fiatal magyar mester életművében egyre fokozódó teljességgel nagy és egyetemes művészi világképpé bontja ki: ezekben a bartóki látomásokban valósul meg *Liszt* Ferenc zenei forradalma. Így lehetett kilépni Magyarországból, így lehetett elmondania Bartóknak az egész világ, a huszadik század előtt a *Szabolcsi* szerint „független polgári nemzetté válni nem tudott, tehát nyugati értelemben 'el nem készült', le nem zárult s épp ezért szomszédaival magasabb egységben találkozó" magyar nép sajátos zeneiségével azt, amit *Liszt* nem-magyar neveltetése következtében még nem tudott megismerni, de élete alkonyán valahogy megsejtett, és amit a késő-polgári *Schönberg*, akiről mint zeneszerzőről és *művészi újítóról* Thomas *Mann* „Doktor Faustus"-ának *Leverkühn*-jét mintázta, egy más, zseniális, de túlérett és intellektuális megformálású művészet nyelvén fejezett ki korunk számára.

Liszt, Schönberg és *Bartók: ez a három név egy*-egy külön világ, és mégis egybefűzi őket a *prófétai alkat* — gondoljunk *Schönberg*gel kapcsolatban befejezetlen „Mózes és Áron" című operájára — és a volt monarchia egy-egy kisnépéből való származás. Az osztrák mester születésének századik évfordulóján nem haszontalan arra emlékeznünk, hogy ő és *Bartók csaknem teljesen egyformán ítélik meg Liszt* alkotói életművének az értelmét és jelentőségét.

A polgári kultúra elöregedése és művészi kifejezőkészletének kimerülése az utóromantikus zenében, majd pedig a századforduló sokféle kísérletezésében teljes művelődés- és társadalomtörténeti párhuzamot mutat az érlelődő szocialista forradalom előzményeivel és kezdeti szakaszával. Az új bor már nem forrhatott ki az ó-tömlőkben, sem nem fért el bennük. Ez lett a zene legújabbkori történetének az a szakasza, amelynek szétágazó, olykor szétfolyó és ellentétes, sőt önmagukon belül is ellentmondásos törekvéseit a marxista zeneesztétika az *utópolgári*, sőt *ellenpolgári* jelző alá foglalja. Az öregedő *Liszt* késői oeuvre-je hídfő, mely az alant örvénylő, olykor zavaros áradatok fölött átívelő híd egyik végét szilárdan tartja, s a híd másik fején *Bartók* tiszta, szigorú alakja áll. *Schönberg* alkotóművészetét többféle szempontból többféle módon szemlélhetjük és értelmezhetjük. Talán nem elhibázott egy olyan hasonlat, amely őbenne látja a hidat, nem csupán *Liszt* és *Bartók* között, hanem még inkább a kísérletező irányzatok tetején.

Csomasz Tóth Kálmán

Németh László Gandhija a Thália Színházban

Úgy gondoljuk, érdemes teológus szemmel is végigkövetni — megnézni és elolvasni — az újra műsorra tűzött drámát, mert Gandhi a két világháború között India prófétája volt. Írásunkban Gandhi lelki érlelődésének kohóját, sajátos harcmodorát, valamint teológiájának és ökumenizmusának gyökereit kíséreljük vázlatosan bemutatni. Nem kötjük magunkat csak a színpadi változathoz, mivel — egyrészt — napilapjaink, nagy figyelmet szentelve a bemutatónak, már részletes bírálatot adtak közre. Másrészt, mert „nehéz tárgyi ismeretek nélkül követni a dialógusokat."[1] A leírt és az előadott dráma „csak ritkán találkozik, ritkán ötvöződik abba az egységbe, amit valamely mű színpadi előadásának nevezünk."[2]

Amióta Romain *Rolland* híres könyvében megismertette Gandhit a világgal, azóta így él az olvasó emlékezetében: „Nyugodt, sötétszínű szem. Kis, törékeny ember... Fején fehér sapka, ruhája durva fehér szövet, lába meztelen. Szüntelen dolgozik. Első pillantásra semmi meglepő nincs benne, csak a nagy türelem és a nagy szeretet kifejezése... Szelíd és udvarias még ellenfeleivel is, makulátlanul őszinte."[3] S hogy Rolland nem tévedett, Gandhi önportréja bizonyítja: „Szegény kéregető vagyok. Földi javaim: hat fonóorsó, börtönedények, egy kecsketej csupor, hat háziszövésű ágyékkötő és törülköző, s hírnevem, amely nem sokat ér."[4] „Nincs magánvagyonom, és mégis úgy érzem, hogy talán én vagyok a leggazdagabb ember a világon..."[5]

Életműve a Dél-Afrikai Unióban bontakozott ki, ahol mint britbirodalmi ügyvéd vette kezébe a lenézett, vendégmunkásokként dolgozó indusok ügyét. Szervezett fellépésre nevelte őket, de erkölcsi felfogása alapján az erőszaknélküli ellenállás (szatiagraha) módszerét tartotta egyedül célravezetőnek. „Az erkölcsi fölényből, az igazság birtoklásából vezette le harcmódszerét, melyben az ellenségre mért legsúlyosabb csapás igazságtalanságainak az elviselése lett." S ezzel „...egy nagy történeti kísérletet nyitott meg, amely lezárva ma sincs: lehet-e nem történeti eszközökkel is történelmet csinálni."[6]

Gandhi ezzel a harci modellel és töretlen hittel érkezett 1914-ben — 21 évi szívós harc után — a több száz milliós India szabadságküzdelmének élére. Németh László akkor indítja a drámát, amikor Gandhi már nem tudja érvekkel meggyőzni a háborúból győztesen kikerült angol gyarmatosítókat az indiai népnek tett ígéretük — a függetlenség megadása — megtartásáról.

A szerző Gandhi telepére vezet bennünket, a rokkamozgalom — a fegyvertelen ellenállás — központjába. A Mahatma a szövőszék mellett ül, példát adva Indiának, hogy megélhetést biztosító munkára fordítsa az időt, mellyel egyben bojkottálja a brit gyapotárukat is. Látjuk, amint írni-olvasni tanít, miközben magát is nyelvekben gyakorolja. Szerkeszti az *Új Indiát* s a *Harizsant*, irányítja a nyelv- és az új oktatás-mozgalmat. Halljuk szelíd hangját: „Nem mindenki gonosz, aki másként gondolkozik mint mi." „Nagy lélek kell... a másik ember meggyőződését megérteni s méltányolni. Ebben kell versenyezni, nem a rágalmazásban." „Az emberiség egy... a bizalmatlanság mindig új és új kerítéseket kíván."[7] „Az erőszaknélküliség alkalmazása nem egyéb, mint jóakarat minden élettel szemben. Tiszta szeretet. Fölleltem a hinduk szentírásaiban, a Bibliában és a Koronában." „A szeretet lángjaiban a legkeményebb vasnak is meg kell olvadnia." „Csak az olyan embert nevezhetjük vallásosnak, vagy erkölcsösnek, kinek szellemét nem szennyezi gyűlölet vagy önzés, s aki tiszta életet élve, azt a mások érdeknélküli szolgálatának szenteli."[8] Háza a jogaiktól megfosztott, ún. „tisztátalanok" kerületében állt, jelezve ezzel is, hogy ő lebontotta ember és ember között a falat.

Elve kettős. Előbb a soknyelvű, vallási ellentétekkel (elsősorban hindu-muzulmán) küzdő Indiát kell önmagával megbékíteni. S aztán erőszak nélkül térdre kényszeríteni Angliát. Ez az alaptétele valamennyi megnyilvánulásának. „Befelé kell a fáklyákat fordítanunk. Meg tisztulást követelek." (Tizenkettedik kép) — Beértek 21 éves dél-afrikai törekvései. Mindenkori nyitottsága a különböző vallásokkal szemben Indiában kezd kamatozni. Londoni egyetemista évei alatt megismerkedett a kereszténységgel, Afrikában kapcsolatai voltak az angol misszióval, ott ült a kvékerek társaságában, mohamedán kereskedő ügyfeleivel együtt olvasta a Koránt, közben bombay-i barátjával a maga hindu vallásáról levelezgetett. Érdemük szerint becsülte valamennyit, s csak azt tartotta meg, ami lényeges, maradandó. Nem lett szinkretista. Hivő lett. Oly mélyen és annyira tisztán, hogy számára nem jelentettek korlátot a vallási, nyelvi és faji különbségek. Amikor Kalkuttába érkezett és bejelentette, hogy: „én nem mint a Kongresszus elnöke jöttem ide, hanem Isten szolgájaként", már kirajzolódott a dráma mondanivalója: csak az út iratott a szívünkbe, hogy akár hitbeli vagy világnézeti különbözőség alapján is, de a békességre jussunk el.

Gandhi a hivő úton érkezett meg. Ő mondja a második képben: „Tudod, hogy egyetlen zsarnokot ismerek, aki előtt én is leteszem a fegyvert, az a kicsi hang itt belül. Amíg ő néma én is hányódom, mint mások az érvek hol innen, hol onnan futkosó habjain. De amikor megszólal, egyszerű lesz minden: engedelmeskedni kell. És ez azt jelentette nála: „Azt tenni, amit a többiek javára tenni kell." (Nyolcadik kép)

Így lett egy politikai harcnak, az indiai szabadságküzdelemnek vezére, mert a történelmet konkrét „itt és most" valóságként értelmezte. Élete küldetés volt, a próféta kritérium értelmében is: „az adott helyzetben felismerni az Úr akaratát és ott megtalálni az iránta való engedelmesség útját."[9]

Hogy mégis elbukik? Németh László feloldatlan feszültséget helyzett el a drámában azzal, hogy nyitva hagyta ezt a kérdést, még — fent idézett — műhelytanulmányában is: „Gandhi megóvta magát és fegyvereit a történelem fertőzésétől, de nem zárta-e ki tényleges alakításából?" Mert való igaz, hogy 1947. augusztus 15-én az indiai felszabadító mozgalom elérte célját, az angolok távozni kényszerültek, de az ország Indiára és Pakisztánra szakadt. A felszabadulás ünnepén, Kalkuttában Gandhi az egyetlen, aki nem ünnepel, de nem is böjtöl, érzi, hogy nem talált megoldást. „Ő osztályharc nélkül remélte felszámolni az osztályokat. Forradalom nélkül képzelt forradalmi átváltozást."[10] S ez nem sikerült. Mert amíg az angolok ellen kellett harcolni — hiába szította a tüzet a britbirodalom az oszd meg és uralkodj elv alapján a hinduk és muzulmánok között — hatásos volt a fegyvertelen ellenállás és böjtölés. De amikor megtörtént a szétosztás, nyomban kitört a vérengzés. Az országutakon tizenöt millió ember menekült.

Gandhi egykori követői nemcsak Indiát, hanem a hatalmat is felosztották a volt gyarmat felett. *Nehru*, India első miniszterelnöke, bevallja önéletrajzában,[11] hogy ő is későn ismerte meg a parasztságot, akik pedig az ország 80%-át adták. A szegények továbbra is szegények maradtak. A világ modelljének tekintett India a világ megosztottságának jelképévé vált. Mert „amikor az elnyomottak győzelmi órája elérkezik, amikor övék lesz a hatalom, az igazság bajnokából előbújik a féken tar-

tott gyilkos, megkezdődik a marakodás a pozíciókért, az ember megfeledkezik arról, hogy tegnap miért harcolt, a testvér a testvért öli politikáért — s ömlik a vér..." (*Népszabadság* u. o.)

Gandhi még egy utolsó halálig menő böjttel tiltakozik a testvérirtás ellen, de a hindu nacionalisták már eltökélték halálát. 1948. január 30-án amikor a délutáni imájára indult, hogy hindu szertartás szerint könyörögjön, talán éppen így: „Uram vezessed Indiát az Igazság ösvényére. Vonjad egyre szorosabbra az egység kötelékeit hinduk, mohamedánok, parszik, keresztyének és zsidók közt..."[12] hindu testvérei golyót röpítettek a szívébe, mert a másképp gondolkodókat is érdek nélkül szerette.

Kazimir Károly egy fiatal színésszel — *Kozák* Andrással — játszatja a Mahatma szerepét, aki a halhatatlan ifjú, eszközeiben is forradalmár Gandhit szimbolizálja. Kifejezve ezzel is azt az örök lehetőséget, hogy egy ország népe vérszerint, hit és világnézete alapján nem lehet egységes, de törekvéseiben azonosulhat, ha annak mozgató rugója a bizalom és a szeretet.

Tenke Sándor

JEGYZETEK:

1. *Kalmár György,* Népszabadság 1973/31. december 12. — 2. *Barta* András, Magyar Nemzet 1973/29. december 15. — 3. Romain *Rolland:* Mahatma Gandhi (fordította: Benedek Marcell) Budapest, 1922. 7—8. l. — 4. *Gandhi:* Megjegyzések egy marseilles-i vámhivatalnok számára. 1931. Idézi: L. *Fischer:* The Essential Gandhi. Vintage, New York. 1963. 309. l.; *Kende* István: A százéves Gandhi. Valóság, 1969/12. 7., 24. l. — 5. *Gandhi:* Young India. 1926. id.: L. Fischer: i. m. 308. l.; Kende: I. m. 24. l. — 6. Németh László: A történelem eszközei. 1962. (Műhelytanulmány) — 7. Németh László: Gandhi halála (dráma), 1962. — 8. *Gandhi:* Válogatott írásai és beszédei. (Fordította: Baktay Ervin) Budapest, 1925/26. 45., 57., 59., 60. l. — 9. *Muntag* Andor: Jeremiás próféta harca a békéért. Theológiai Szemle. 1974. 1—2. 13. l. — 10. *Hegedűs* Géza: Gandhi emlékezete. Nagyvilág, 1969/14. 10. 1555. l. — 11. *Nehru:* Önéletrajz. Budapest, Szikra 1956. 63. l. — 12. *Gandhi:* Válogatott írásai... 51. l.

Könyv- és folyóiratszemle

Az erdélyi szombatosok

Dr. Pákozdy László Márton professzor *„Der siebenbürgische Sabbatismus, seine Entstehung und seine Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie sein Untergang"* címen a münsteri egyetem teológiai fakultásával kapcsolatban álló Institutum Judaicum meghívására a Delitzsch előadások keretében 1969-ben figyelemre méltó előadás-sorozatot tartott. Előadásai 1973-ban változatlan szöveggel a Kohlhammer kiadónál megjelentek.*

A neves szerző a bevezetésben megjegyzi, hogy tárgyával mint kultúrtörténeti jelenséggel foglalkozik és az utószóból az is kiderül, hogy célja az ismertetésen túl a szombatosok vallás-fenomenológiai értelmezése.

A korfötörténeti és egyháztörténeti hátteret ismerteti a bevezető fejezetben. Itt röviden szól *Dávid* Ferencről, az unitárius egyház megalapítójáról és a körülötte kialakult vallási nézetek fejlődéséről. Dávid előfutárai közül nagyrészt *Pirnat* Antal ismert németnyelvű munkája nyomán vázolja *Sommer* János, *Paleológus* Jakab, *Neuser* Ádám és *Glirius* — Vehe — Mátyás működését. *Melius* Péter debreceni református püspök munkásságáról szólva megemlíti azt, hogy ő már 1569-ben szükségesnek látta, hogy *József* és *Paris* rabbik tanítása ellen szóljon és munkáikat Lengyelországból meghozatta. Végül megállapítja, hogy Erdélyben judaizáló tendenciákról 1572 előtt semmit sem lehetett hallani.

Dávid Ferenccel kapcsolatos megállapításaihoz szükségesnek tartunk néhány megjegyzést tenni. A szerző a régi történetírás megállapításait követve írja, hogy Dávid Ferenc az antitrinitárizmussal János Zsigmond fejedelem olasz orvosa, a teológiai kérdésekkel kora ifjúsága óta foglalkozó *Blandrata* György útján ismerkedett meg.

Ezt a megállapítást néhai *Borbély* István tanulmányai alapján ma már meghaladottnak kell tartani. Borbély Istvánnak idevonatkozó megállapításait Révész Imre is átvette a XVI. század egyháztörténelmét ismertető munkájába. Dávid wittenbergi tanulmányainak idején 1545—50 tanulótársa volt az olasz *Socinus* Laeliusnak és a lengyel *Pawel* (Pauli) Gergelynek, akinek egy-egy tanulmányát az 1568 elején nyomtatásban megjelent és Dávid és Blandrata által szerkesztett „De falsa et vera..." c. latinnyelvű műben, az első nemzetközi unitárius kiadványban közreadták. Dávid Wittenbergben *Melanchthon* előadásait is hallgatta és feltételezhető, hogy felfigyelt arra, hogy Melanchthon már az 1530-as évek derekán megjelent művében — Loci — bírálja és elítéli a spanyol Servetus 1531—32-ben megjelent ifjúkori antitrinitárius műveit. Valószínű az is, hogy Dávid Blandrata harmadik Erdélybe jövetele előtt (1563) az olasz *Stancaró*val folytatott vitatkozása rendjén is megismerkedett az antitrinitárius gondolatokkal. Ismeretes az is, hogy bár *Servetus* 1553-ban megjelent nagy művét elkobozták és megsemmisítették, az eredeti kiadásból ma már csak három példány található az egész világon, de e munka vagy annak egyes részletei Lengyelországba és Erdélybe is eljutottak. Révész Imre is említi azt, hogy Pawel — Pauli — Gergely 1557-ben Lengyel földön már antitrinitárius szellemben tanított. Ismeretes az is, hogy Pawel és Dávid között levelezés is állt fenn.

Elképzelhető az is, hogy Kolozsvárra eljutott a Servet korábbi vagy későbbi munkáját cáfoló vagy védelmező művek egyike, másika. Bizonyosra kell vennünk azonban azt, hogy Kálvin János Institutiójának, Kálvin életében megjelent utolsó, 1559. évi kiadása ismert lehetett Dávid előtt azokban az években, amikor szakítva a lutheranizmussal, az úrvacsora kérdésében, már a Zwingli-Kálvin tanításaihoz csatlakozott.

Vélhetően csak elírás a szerzőnek az antitrinitárizmussal kapcsolatos az a megállapítása, hogy az 1568-ban kihirdetett vallásszabadságot két évvel később már korlátozták. (14. l.) E mondat második felében ugyanis a szerző helyesen állapítja meg, hogy az unitáriusokat 1568 és 1576 között, mint a negyedik recepta-religiot és önálló egyházat ismerték el. Félreérthető annak a megállapításnak Socinusra vonatkozó része, amelyben a szerző azt mondja, hogy Dávidot először azok árulták el — Blandrata és Socinus — akik őt az unitárizmusra térítették. Dávid unitárius tanításainak kialakí-

tásában a vele csak házi fogsága idején vitatkozó és néhány hónapig házánál tartózkodó Socinus Faustusnak alig volt szerepe, de Socinus Laeliustól valóban sokat tanult.

Örvendünk annak, hogy a szerző az említett fejezetben idézi *Révész* Imre akadémikusnak Dávid Ferencet objektíven méltató megállapításait.

Elírás, vagy a külföldi korrektor hibája az, hogy Heltai halálát 1574 helyett 1575-ben adja meg.

A következő részben a szerző a szombatosságnak kezdetéről és korszakairól szól. Unitárius részről örvendünk Pákozdy professzor itt tett megállapításainak: az objektív történetírás mai napig sem talált olyan okmányt, hogy Dávid Ferenc szombatos lett volna. Semmilyen nyilatkozata nem bizonyítja azt, hogy Dávid az Ótestamentumot magasabbra értékelte volna az Újtestamentumnál. Ellenkezőleg — írja a szerző — találunk Dávidnál kijelentéseket, ahol az ótestamentumi zsidó vallás korlátait állapítja meg, amelynek kultusza rituális dolgokhoz kötődik és így alacsonyabban áll, mint a Jézus Krisztus által hirdetett tanítások. Helyesen állapítja meg a szerző azt is, hogy miután Dávid 1578 körül non adorans tételit közreadta, saját híveinek táborában támadtak ellenfelei és őt Socinus Faustus is judaizálással — zsidózással vádolta. Ugyanígy ír róla egy erdélyi szász krónikás is. Ekkoriban terjedt el az a népszerűvé vált, de véleményünk szerint alaptalan mondás, hogy a „dávidisták szombatosok". A szerző munkája igen értékes jegyzetanyagában helyesen utal Dávid tragédiájával kapcsolatosan a Báthory-ház szalámi taktikájára (62. jegyzet), mely először Dávidon keresztül a reformáció bal oldalán álló egyház felmorzsolására irányult elsősorban.

Pákozdy professzor előadásainak megtartásakor még csak kéziratból ismerte *dr. Varjas* Bélának a „Szombatos énekek" kiadásának jegyzeteiben tett megállapításait, aki arra mutat reá, hogy a szombatosság *Sommer* és *Glirius* Erdélyben hirdetett tanításain alapszik. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy a súlyosan beteg, ágyhoz kötött *Eösi* András, Dávid halála után jóval, az 1580-as évek vége felé a Biblia szorgalmas olvasása és tanulmányozása alapján, ahogyan azt régebben írták „kitalálta" a szombatosságot.

A következő fejezetben a szerző részletesen ismerteti az erdélyi szombatosság kétségtelenül legjelentősebb személyiségének *Pécsi* Simonnak életét, teológiai tanításait és élettragédiáját. Pécsi volt az, aki számos zsidó szerző munkáját, köztük imakönyvet is magyarra fordított és tette így az egykori szombatos gyülekezetek közkincsévé.

Az erdélyi szombatosok zöme formailag megmaradt régi egyházának keretei között. Azok a kisebb gyülekezetek, melyek a XVII. század elején önálló életet éltek, tevékenységüket csak 1638-ig folytathatták. Ekkor országgyűlési határozat tanításaik feladására kényszerítette őket, legnagyobb részük a református és unitárius egyház gyülekezeteiben talált menedéket, kisebb csoportok így folytatták titokban régi szokásaikat és gyakorolták szombattartó ünnepszenteléseiket. Legerősebb gyülekezetük Bözödújfaluban volt. Újabb adatok arra mutatnak, hogy az orthodox egyházhoz tartozó románok között is akadtak szombatosok.

A Bözödújfalun és a tőle nem messze fekvő Kőrispatakon megmaradt szombatosok az 1867. évi kiegyezés után az izraelita felekezethez csatlakoztak. Ezen időtől kezdve a második világháborúig az izraelita gyülekezet körében élték életüket. Számos zsidó család is költözött Bözödújfalura, akik összeházasodtak az ottani szombatos családok tagjaival. A magyar zsidó lexikon szerint 1929-ben 50—80 szombatos család tartozott a zsinagógához, akik közül több mint 30 család tiszta szombatos származású volt.

E gyülekezet a Pécsi által fordított imakönyvet használta. A szerzővel szemben úgy tudjuk, hogy a zsidó szombatosok és a környékbeli másfelekezetű személyek között sor került összeházasodásra is.

A szerző azt írja, hogy az 1941. évi reájuk is vonatkoztatott ún. zsidó törvény hatása alatt a megmaradott kevesek mentséget keresve, áttértek a környékbeli egyházakba, főként a reformátusba. Az unitáriusok *Keresztény Magvető*, Kolozsvárt megjelent 1941. évi első füzetében azt olvassuk, hogy *Ütő* Lajos, keresztúrköri unitárius esperes, akihez unitárius vonatkozásban Bözödújfalu és Kőrispatak tartozott, 90 személyt keresztelt meg és vett fel az unitárius egyházba.

Dán Róbert több tanulmányában és cikkében foglalkozik az erdélyi szombatosok történetére vonatkozó adatok felkutatásával és értékelésével. Legutóbb az 1973—74. évi, nemrégiben megjelent izraelita évkönyvben is írt róluk. 1944. nyarán számos egykori szombatos került táborba, ahol osztozniok kellett hitsorsosaik szenvedéseiben. Érdekes adatot közöl *Alexa* Károly, a *Magyar Hírlap* c. napilapban, ahol Dán Róbert *„Humanizmus, reformáció, antitrinitárizmus és a héber nyelv Magyarországon"* c. értékes könyvét ismerteti. Azt írja, hogy a dési gettóban 1944-ben szenvedő zsidók és szombatosok közé egy román származású szombatos vitt vizet azoknak, akik már három napja nem kaptak vizet.

A szerző könyvének adatait legyen szabad kiegészíteni a következő érdekes, apró adatokkal. Bözödújfalut a szovjet csapatok előnyomulása már 1944 őszén felszabadította. Az ottani unitárius lelkész — *id. Péter* Ödön — feljegyzései szerint már 1944-ben két megmaradt szombatos zsidó visszatért. A visszatérési hullám 1945-től kezdődően, a megmaradottak és a hazatértek körében állandósult. A visszatértek közül az 1960-as évek táján több család kivándorolt Izraelbe. Az egyik ilyen kivándorló a zsidó-szombatos származású *Rozenczi* Lajos és családja, amikor 1970-ben hazalátogatott rokonaihoz Bözödújfaluba, maga és családja nevében egy ezüst kelyhet és egy hímzett terítőt ajándékozott a bözödújfalusi unitárius gyülekezetnek.

Az erdélyi szombatosok tragikus sorsának szomorúan szégyenteljes epizódja marad az a tény, hogy a második világháború idején, katonai parancsra a község otthonmaradt férfiainak kellett az addig fennállott izraelita-prozelita gyülekezet imaházát lerombolnia.

Reméljük, hogy Dán Róbert hazai és külföldi kutatásai, és a romániai kutató munka még sok újabb részadatot fog a szombatosság eredetére, vallási életükre és általában tragikus sorsukra feltárni.

Pákozdy professzor munkája tartalmánál fogva érdekes, hézagpótló, mert egy magyar vallási és kultúrtörténeti szempontból jelentős mozgalmat ismertetett, mely a németnyelvű olvasóközönség előtt eddig teljesen ismeretlen volt. Egyik ismert német teológus professzor, Pákozdy munkájának elolvasása után azt írta a szerzőnek, hogy azt egyfolytában olvasta el és olyan érdekes volt számára mint egy jó „krimi".

Örvendetes, hogy ez a munka is bővítette a csak idegen nyelvet olvasó és örventesen gyarapodó szakembereknek és érdeklődőknek a magyar reformáció történetének szombatos irányzatára vonatkozó ismereteit.

Dr. Ferenc József

* *Franz Delitzsch-Vorlesungen* an der Universität Münster, Bd. 1969, herausgegeben von Karl Heinrich *Rengstorf*, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, 8° 67 lap.

88 75

A modern lingvisztika jelentősége a bibliai szövegek magyarázatában

René Kieffer; Theologische Zeitschrift, 1974/4. 223—233 o.

Az exegézis történetében voltak és vannak divatos irányzatok. A modern lingvisztika is egyre inkább kezd azzá válni, s kezdi kiszorítani a formatörténeti és szerkesztéstörténeti irányzatokat. René Kieffer cikke arra mutat rá, hogy mennyiben adhat új ösztönzést az exegézis számára a modern lingvisztika.

A cikk első részében a modern lingvisztika hatalmasra nőtt kutatási területével, témánk szempontjából a legjelentősebb kutatókkal ismerkedhetünk meg. *Ferdinand de Saussure* a modern lingvisztika megteremtője. A nyelv elemzését ő „Sprachsystemnek" nevezi, ugyanezt egyik tanítványa „Sprachstrukturnak", innét ered a divatos strukturalizmus elnevezés. Saussure négy alapvető fogalompárra építi fel szöveg és szóelemző elméletét: 1. beszéd-nyelv, 2. a szó mint jelző (jelölő) és jelzett, 3. egyidejűség-különböző idejűség, 4. asszociatív jelentés-szintagmatikus jelentés. Saussure elmélete, alapfogalmai új lendületet, új irányokat adott a 19. sz. egyoldalú nyelvkutatásának.

A dán *Louis Hjelmslev* a modern lingvisztika egyik főirányának, a glosszematikának a megalapítója. Ő rendszerezte Saussure intuícióit. A nyelv leírásának, mint teóriának — szerinte — deduktív jellegűnek kell lenni. Ezért *Hjelmslev* a definíciók és principiumok rendszerét állította fel. Saussure két alapprincipiumát továbbvezeti: 1. a nyelv nem szubsztancia, hanem forma, 2. minden nyelv egyszerre kifejezés és tartalom (Saussurenál jelző és jelzett). Hjelmslev elemzési módszere: a nyelvi egységek egymásközti viszonyának (reláció) elemzése. Ez a viszony lehet: „interdependencia" (egymástól való függőség), „determináció" (alárendeltség), „konstelláció" (egymástól való függetlenség). Ez az elemzési módszer a nyelvi egységek, elemek *rendeltetését, funkcióját* vizsgálja, ellentétben Saussure módszerével, aki viszont a nyelvi elemek *értékét* elemezte.

Hjelmslev elméletének hibája abban van, hogy a nyelvi elemeknek, a nyelveknek, mint emberi kommunikációnak, a sajátosságait elhanyagolja, s a nyelvet puszta matematikai vizsgálat tárgyává teszi, a jelentéstan fontosságát szem elől téveszti.

A harmadik lingvisztikus *A. J. Greimas* Saussure szellemében próbálta meg a lingvisztika által addig kevéssé vizsgált területet a szemantikát (jelentéstan) művelni. De ugyanakkor követi Hjelmslev exakt módszerét is. Greimas a szemantikát egy átfogóbb tudománynak, a szemiológiának (általános jelentéstan) egy részének vallja. Szerinte a szemantika nem esik kívül az ismeretelmélet határain. A szemantika nem quantitatív, hanem qualitatív tudomány, amely megpróbálja a világ hallható jelenségeit leírni. Pontosnak és szisztematikusnak kell lennie. Greimas a dedukciót előnybe részesíti az indukcióval szemben. Rámutat a szóelemzés fontosságára. Kimutatja, hogy az egyes szavak jelentéstartalmaiból egész jelentéstartalmi rendszerek fejlődhetnek ki. Ez az elemzési módszer, a nyelv fenomenológiai leírása közel áll *Bertrand Russel* logikus analíziséhez. Filozófiailag ugyan megkérdőjelezhető ez az elmélet, de mégis lehetővé teszi a szavak analizálását.

A cikk második részében a modern lingvisztika felismerései nyomán támadt új elképzelésekről olvashatunk. *James Barr* szerint a szótárakat bizonyos értelemben módosítani kell. Kritikával kell nézni a jelenlegi szótárak alfabetikus rendjét, a megadott jelentéseket, amelyeket az etimológiák eredményeznek. Szerinte nem áll meg az a tétel, hogy szavakból fogalmakra következtetni lehetne, és viszont. Saussure éles különbségtétele az egyidejűség és különböző idejűség között sem teszi ezt lehetővé. Bizonyos szinkronikus viszonyok miatt az etimológia minden jelentőségét elviszíti, amikor a szavak értelmének a meghatározására kerül sor. A szavakat nem lehet mindenkor egyoldalúan értelmezni, sokszor figyelembe kell venni a szintagmatikus kontextusokat is, melyek gyakran nagyon döntőek. Ezért a jövőben elképzelhető, hogy a szótár szavai mellett egy szintagmatikus lexikon lesz. Ez a fajta szótár majd lehetővé teszi, hogy a szavakat nemcsak alfabetikus sorrendben, hanem belső összefüggéseikben is tanulmányozhassuk. Így tudjuk a szavak értékét (Saussure) majd igazán kutatni.

A szövegelemzésben is változások jelentkeznek a lexikográfia új meglátásai nyomán. Megváltozik a grammatikai és az irodalmi elemzés is. Az irodalmi elemzésben, az exegetikai módszerekben egyfajta tökéletesedési folyamatot jelent majd, ha kategóriákat, kettős struktúrákat dolgozunk ki (teremtésszétválasztás, menny-föld), különböző momentumokat ragadunk ki.

Az eddig elmondottak alapján próbál meg a cikk arra a kérdésre válaszolni, hogy *miben tud a modern lingvisztika a bibliai szövegek exegetálásánál a segítségünkre lenni?* Főként Greimas munkássága az, ami a legfőbb új szempontot adja. A szövegek elemzésénél először is *célkitűzés*re van szükség, azaz jól meg kell határozni a „corpus"-t. Ez mindenkor az előttünk álló *szöveg megértése*. (Ez sohasem azonos a szöveg rekonstruálásával, vagy szövegkritikával.) Az adott szöveg megértéséhez szükségünk van *kategóriák* és *kódok* felállítására, alkalmazására. Amikor szöveget elemzünk, kérdéseket teszünk fel. (A kategóriák között irodalmi-műfaji kérdések merülnek fel: Pl. milyen formai sajátságai vannak a hasonlatoknak, a műfaji meghatározásnál jól választott szó a „hasonlat"? stb. A kódok pedig eszközök, melyek megkönnyítik a szöveg fontosabb szempontjainak a feltárását. Ezek száma elvileg számtalan: Pl. hely, idő, személyek stb. Az természetes, hogy a kódok különböző időkben, különböző életviszonyok között mások, másként tehetők fel, de éppen ezáltal értjük meg a legjobban az írás mai, konkrét, nekünk szóló üzenetét.) Hjelmslev tételei közül a bibliai exegézisben fontos a *relációk* elemzése. Fel kell tárnunk az egyes szavak, jelentéstani egységek, mondat képződmények egymáshoz való viszonyát. Ez szélesre nyitja, a lehetőségeket feltárja az összefüggéseket a vizsgált szövegekben.

A modern lingvisztika részletelemzései elősegítik tehát a szöveganalíziseket. Ezáltal a szövegmegértésünk sokkal „objektívebbé" is válik. De sohasem felejthetjük el, a részletelemzéseket követő szintézist aztán már a *hívő* embernek kell elvégeznie. Lelki aktivitás, intelligencia nélkül ezek a struktúrák, kategóriák, kódok üresek, semmitmondóak maradnak. A modern linvisztika és módszerei csak egy pontosabb, alaposabb, tudományosan jobban átgondolt szövegmegértéshez segítenek bennünket, de csak eszközöknek szabad őket tekintenünk.

E jól felépített, alapos tanulmányokra épülő cikknek nagy előnye, hogy az elméletet mindig követi a gyakorlat, és az eléggé elvont ismertetést, tételeket, mindig példák illusztrálják, melyek nemcsak megkönnyítik a megértést, de az alkalmazásban is nagy könnyebbséget jelentenek.

Tóth Lajos

A deviáns viselkedés szociológiája

Gondolat Kiadó. 1974. 531. lap. A kötet anyagát válogatta: Andorka Rudolf, Buda Béla, Cseh-Szombathy László.

„Deviáns viselkedésnek nevezzük az olyan viselkedést, amely eltér a normáktól." (11. l.) Az egyszerű meghatározás mögött azonban számtalan probléma húzódik: a sokféle emberileg, társadalmilag és történelmileg kialakult normarendszer között-közül van-e „igazi"? A mindenkori jogállapot legyen az irányadó? Ám szokás és jogrendszer gyakran szembekerülhet egymással, illetve a jogrendszer általában az uralkodó osztály normarendszerét rögzíti, így pl. a társadalmi haladás harcosainak e normarendszertől eltérő magatartását vajon lehet-e deviáns viselkedésnek minősíteni? A társadalom kisebb csoportjainak, rétegeinek szokásai, normái eltérhetnek, szembekerülhetnek a nagyobb egység felfogásával (nemzetiségi kisebbség, vallási csoport stb.). Ilyenkor ami az egyik szempontból szabályos viselkedés, a másik oldalról deviáns lesz. Az előttünk levő kötet — a fenti gondokat sem leplezve — nem a határesetek kritériumainak kérdéseivel bíbelődik, hanem azokkal a viselkedésformákkal foglalkozik, „amelyeknek deviánssá minősítése viszonylag kevésbé problematikus, amelyeknek ilyen megítélésében a különböző normarendszerek (a jogi, erkölcsi normák, szokások stb.) nem állnak egymással ellentétben".

Ilyen viselkedésnek tekinthetjük:

1. a személy elleni, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni, valamint a tulajdon elleni bűncselekményeket, 2. az alkoholizmust, 3. az öngyilkosságot, 4. a mentális betegségek nagyobb részét. Ezekről a „deviáns viselkedésről elmondható, hogy az adott társadalom fennmaradása, működése és haladása szempontjából diszfunkcionálisak, vagyis károsak." (14—15. l.)

A deviáns viselkedés szociológiájának elméleti problémái után a következő fejezetekben a bűnözés, az alkoholizmus, az öngyilkosság és az elmebetegségek szociológiai szempontú fejtegetéseit kapjuk, mind a külföldi szerzők standard tanulmányainak (részben vagy egészen) fordításával (R. K. *Merton*, H. P. *Dreitzel*, A. C. *Cohen*, D. J. *Bogue*, H. *Hendin*, R. *Bastide* és mások tollából), mind pedig hazai szociológusok írásaiból. Jólesően láttuk, hogy a közölt magyar tanulmányok színvonala és értéke minden szempontból megállja az összehasonlítást egy kötet lapjain is. Ezek közül emelünk ki néhányat.

Az *öngyilkosság* kérdése régi, máig megoldatlan gondja Magyarországnak. A nemzetközi statisztikai táblázatban 1968-ban 33,7 százezrelékkel szomorú világelsőséget értünk el (3457 haláleset). A szám (s vele az arányszám) 1970-ig tovább emelkedett.

Azt a vádat, amely a protestáns felekezeteket szokta illetni, hogy t. i. az öngyilkosok eltemetése gyakorlatában a római katolikusnál enyhébben eljárva, mintegy „bíztatja" ilyen tettek elkövetésére tagjait, a kötet tanulmányaiban nemhogy nem találjuk, de a közölt táblázatok hallgatólagosan cáfolják: az állandóan viszonylag magas magyarországi adatok mellett (26 százezrelék felett) a katolikus Ausztria 31, sőt 1931—1941 átlagában évi 40 százezrelék (a közölt legmagasabb adat!) arányszámmal szerepel, Franciaország kétszer is meghaladja a 20 százezreléket, Japán szintén, Hollandia 6—8-as arányszámmal, Svájc korábban 20 felett, újabban alatt szerepel: jelezve, hogy összetett jelenségek vizsgálatakor egy valamely tényezőt önkényesen, (vagy épp polemikus éllel) kiragadni, soha nem segített, s ma sem a tudományt viszi előbbre. *Cseh—Szombathy* László tanulmánya a statisztikai módszerek alkalmazásának határeseteit vizsgálja meg. *Buda* Béla tanulmánya az öngyilkosság kérdésének, kutatásának eddigi eredményeit összegezi, s feladatait tűzi ki.

Az egyes elmebetegségek kérdése azért került át az orvostudomány mezőiről a szociológiába is, mert kiderült: olyan környezeti-társadalmi hatásokról van szó, amelyek között a személyiség — az alkalmazkodási és beilleszkedési képességének határain túljutva — nem tud elfogadhatóan együttélni kisebb vagy nagyobb közösségben.

Juhász Pál: *A neurózis morbiditásának emelkedése egy magyar falu közösségében* c. tanulmánya 1961—1970 között követi nyomon egy közelebbről nem írt, 600 lelkes falu életét. Tudomásunk szerint az első ilyen jellegű tanulmány, amely a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásával egyidőben végezte el mentálhygiénés hatásainak vizsgálatát. 1961-ben 30% körül talált a szűrővizsgálat neurotikus betegségben szenvedőket. Ezek túlnyomórésze a gazdasági átállással volt összefüggésben. Tíz év alatt rendszeres kezelésben részesültek a betegek. A termelőszövetkezeti gazdálkodással kapcsolatos nehézség, probléma mint neurózist kiváltó tényező megszűnt. „Ennek ellenére az 1970-es szűrés a neurózis gyakoriságának növekedését mutatta, a felnőtt lakosságban 30%-ról 42%-ra emelkedett. Ezt a változást magunk is meglepőnek találtuk, és ma még csak fenntartással tudjuk magyarázni". (525. l.) Magyarázatul az életforma lassú átalakulása, a kulturális igényeknek a szabadidőhöz képest való hátramaradása, a falun maradás vagy városra költözés állandó dilemmája, az információáramlás, és a személyek közötti kapcsolatrendszer gyors változása kínálkozik.

Első pillanatra talán szokatlan, hogy teológiai folyóiratban ennyire más jellegű munka ismertetését találjuk. Ne feledjük azonban, hogy minden hivatás és foglalkozás két összetevőre épül: szakmai, és *anyagismeretre*. Az egyházi szolgálat munkatere nemcsak „az ember" általában, személyeiben, hanem *közösségeiben* is. Ezért az emberi közösségekről általában is, hazai városi vagy falusi közösségeinkről konkrétan épp a szociológiai munkákból nyerhetünk tájékoztatást, alkothatunk az egyénin és esetlegesen túlnövő egységes képet.

Érdemi hozzászólás, a felmerülő deviáns viselkedésformák megelőzéséhez és helyrehozásához szükséges, sajátos teológiai hozzájárulásunk előadása túlnőné egy rövid ismertetés kereteit. A tanulmányi munkához való szerény hozzájárulásként álljon itt befejezésül néhány, (a kötetben említett) magyar nyelvű munka felsorolása, (a folyóiratcikkek nélkül): *Andorka* Rudolf—*Buda* Béla—*Cseh—Szombathy* László—*Hegedüs* Imre—*G. Kiss* Judit—*Simai* Györgyi: *Az alkoholizmus kifejlődésének tényezői.* Budapest, 1972. — *Andorka* Rudolf—*Cseh-Szombathy* László—*Vukovich* György: *Alkoholizmus.* KSH. Népességtudományi Kutató Intézet Közleményei, 1968. 24. sz. — *Buda* Béla: (szerk.) *Pszichoanalízis és modern irányzatai.* Budapest, 1971. — E. *Durkheim: Az öngyilkosság.* Szociológiai tanulmány, Budapest, 1967. — *György* Júlia: *Az antiszociális személyiség.* Budapest, 1967. — *Huszár* Tibor—*Sükösd* Mihály: (szerk.) *Ifjúságszociológia.* Bpest, 1969. — *Kulcsár* Kálmán: *Az ember és társadalmi környezete.* (1969.) — Gunnar *Myrdal: Érték a társadalomtudományban.* (1972.) — Pszichológiai tanulmányok kötetei. — *Tanulmányok az alkoholizmus pszichiátriai következményeiről.* Az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság kiadása, 1969. — *Vermes* Miklós: *A kriminológia alapkérdései.* Bpest, 1971. — *Vigh* József: *A fiatalkori bűnözés és a társadalom.*

Márkus Mihály

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

CONTENTS OF NOS 11—12, 1974

Notes of the Editor

STUDIES: *Dr. Mihály Bucsay:* Revival of Worship in the Hungarian Reformation — *Helmut Hild:* Unity in Christ and Peace for the World — *D. Dr. L. M. Pákozdy:* Convert God's Word into Deeds

WORLD REWIEW: *Dr. Károly Tóth:* The Problems of the Third World in the Christian Peace Conference — *D. Dr. Feriz Berki:* Some Aspects of the Cyprus in Canon Law — *Kálmán Tarr:* Bishops' Synod, 1974 — *Pál Szalai:* Jacques Maritain's Criticism of Culture —

DOCUMENTS: *M. M. Thomas:* Report of the Chairman of the Executive Committee to the WCC Central Committee Meeting — *Philip Potter:* Report of the General Secretary to the WCC Central Committee Meeting — Christians and Peace in Europe. Memorandum of the CPC to the VIIth General Assembly of the CEC — Standpont of the CPC on the Question of Human Rights — The „Lausanne Commitment"

HOME REVIEW: *D. Dr. Lajos Vető:* The Psychological Problems of Peace Service at Home

CULTURAL CHRONICLE: *Dr. Kálmán Csomasz Tóth:* Schönberg, Liszt and Bartók — *Sándor Tenke:* László Németh's Play „Gandhi" in the Thalia Theatre

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: *D. .Dr. L. M. Pákozdy:* Der siebenbürgische Sabbatismus, seine Entstehung und seine Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie sein Untergang *(Dr. József Ferencz)* — René Kieffer: The Signifacance of Modern Linguistics in the Exegesis of Biblical Texts *(Lajos Tóth)* — The Sociology of Deviating Conduct *(Mihály Márkus)*

INHALT DER NUMMER 11—12. 1974.

Bemerkungen des Redakteurs

STUDIEN: *Dr. Mihály Bucsay:* Erneuerung des Gottesdienstes in der ungarischen Reformation — *Helmut Hild:* Einheit in Christo und Frieden für die Welt — *D. Dr. L. M. Pákozdy:* Wandelt das Gotteswort zu Taten um

WELTRUNDSCHAU: *Dr. Károly Tóth:* Die Probleme der Dritten Welt in der Christlichen Friedenskonferenz — *D. Dr. Feriz Berki:* Einige kirchenrechtliche Beziehungen der Zypern-Krise —*Kálmán Tarr:* Bischofssynode, 1974 — *Pál Szalai:* Jacques Maritains Kulturkritik

DOKUMENTE: *M. M. Thomas:* Bericht des Vorsitzenden des Exekutivausschusses für die Tagung des Zentralausschusses des ÖRK — *Philip Potter:* Bericht des Generalsekretärs für die Tagung des Zentralausschusses des ÖRK — Die Christen und der Friede in Europa. Ein Memorandum der CFK zur VII. Vollversammlung der KEK — Stellungnahme der CFK zur Frage der Menschenrechte — Die „Lausanner Verpflichtung"

HEIMATRUNDSCHAU: *D. Dr. Lajos Vető:* Psychologische Probleme des heimischen Friedensdienstes

KULTURELLE CHRONIK: *Dr. Kálmán Csomasz* Tóth: Schönberg, Liszt und Bartók — *Sándor Tenke:* „Ghandi", ein Drama von László Németh im Thália Theater

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: *D. Dr. L. M. Pákozdy:* Der siebenbürgische Sabbatismus, seine Entstehung und seine Entwicklung vom Unitarismus zum Judentum sowie Untergang *(Dr. József Ferencz)* — *René Kieffer:* Die Bedeutung der modernen Linguistik für die Auslegung biblischer Texte *(Lajos Tóth)* — Die Soziologie des devianten Benehmens *(Mihály Márkus)*

Kettős szám, ára 35,— Ft

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY ÚJABB KIADVÁNYAI

Rsz.		Ft
257	*Teljes Jubileumi Kommentár* bekötő táblával — — — — — —	701,50
272	*Csendes percek: János ev.* (dr. Victor J.) ev. 184. old. — — — —	36,—
231	*Dávid* (Kovács I.) bibliai regény fóliázott karton kötés. 256 old. — —	57,—
232	*Nincs már szívem félelmére* (Szenes L.) gyászolók vigasztalására ev. 118 old. — — — — — —	33,—
356	*Református Zsebkönyv 1975 (betétfüzet)* krt. — — — — — —	15,—
357	*Református Zsebkönyv 1975 (teljes)* PVC — — — — — — —	44,—

Egyéb kiadványok

Rsz.		Ft
141	Kis családi Biblia — — — —	130,—
122	Biblia mb. — — — — — —	93,—
101	Újszövetség mb. — — — — —	40,—
	Segédkönyvek a Szentíráshoz	
209	Bibliai Atlasz, ó és újszövetségi kortörténeti bevezetés és tsz. térképmelléklet — — — — — —	74,—
242	Bibliai fogalmi szókönyv (Virágh S.) fv. 436 o. — — — — — —	60,—
213	Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat (Kiss S.) mb. 476 o. — —	150,—
245	Héber nyelv és gyakorlókönyv (Pálfy M. dr.) fz. 392 o. — — —	94,—
267	Örökéletnek beszéde (Beliczay A.) Képes bibliai történetek, 106 ill. ev. fszb. 268 o. — — — — — —	73,—
719	Az Újtest. Kijelentés tört. (Mátyás E.) ev. 590 o. — — — — —	80,—
727	A zsidókhoz írt levél magyarázata (Kálvin J.) fz. 252 o. — — — —	55,—
728	A zsidókhoz írt levél magyarázata (Kálvin J.) ev. kötésben — — —	65,—
266	Csendes percek: Máté ev. (dr. Victor J.) gr. 192 o. — — — — —	39,—
270	Csendes percek: Márk ev. (dr. Victor J.) gr. 164. o. — — — — —	33,—
271	Csendes percek: Lukács ev. (dr. Victor J.) gr. 268 o. — — — —	52,—

Kiadványok a pásztori szolgálat számára

Rsz.		Ft
230	Keresztyéni tanítások és imádságok (Szikszai Gy.) mb. 624 o. — —	130,—
262	Ige, egyház, nép I—II. (D. Dr. Bartha T.) ev. fszb. 506 o. — — — —	208,—
261	Hitünk hősei (Bottyán J.) fszb. 240 o.	56,—
269	Templomablak, verses ant. fszb. 224 o. — — — — — — — —	46,—
677	A reformáció egyháza (Zoványi J.)	1,50
690	Bessenyei György (Zoványi J.) —	3,—
604	Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetéből (Zoványi J.)	8,—
224	Hitvallásaink (Heid. Káté — II. Helvét Hit.) fz. 212 o. — — —	26,50
234	A Sionnak hegyén (Muraközy Gy.) ev. 212 o. — — — — — — —	30,—
243	Vigasztaló szó (Szilháti S.) mb. 112. o. — — — — — — — —	34,—
255	Akarjuk—igérjük (a keresztségről) (Szamosközi I.) ev. 50 o. — — —	13,—
268	Hiszem és vallom (Bakos L. dr.) fz. 260. o. — — — — — — — —	65,—
219	A keskeny út (Bereczky A.) fv. 426 o. — — — — — — —	57,50
240	Hitben való engedelmesség (Bereczky A.) krt. 384 o. — — —	80,—

Kapható minden Református Lelkészi Hivatalban és a Református Sajtóosztályon, 1440 Budapest, Pf. 5.

Index: 26842